

KORTBONDIG VERTOOG
 DER BEYDER
 GODGELEERDHEYD,
 ZOO DER
 AANGEBOORENE
 ALS DER
 GEOPENBAARDE.

Nevens een Aanhangzel van den oorsprong en van de
 noodzaaklyke kentekenen der geschillen onzes tyds.

DE WELKE

Ten nutte van 't gemeen heeft nytgegeven

SALOMON VAN TIL

Leermeester der H. Godgeleerdheyd, en Hoog-leeraar derzelve in de
 vermaarde Hooge-school van Nederlands LEYDEN, en
 deszelvs OPPER-REGENTS dies tyds.

Nu vertaalt door

ANT. DE REUS.

TE DORDRECHT,

By DIRK GORIS, Boekverkooper. Anno 1712.

AAN DE EDELE HEEREN
DEN BEZORGEREN
DER VERMAARDE
HOOGESCHOOL
VAN
HOLLANDS LEYDEN.

Hr. JAKOB. VRYHEER VAN WASSENAAR.
HEERE *van Obdam. Hensbroek. Wochmeer. Spierdyk. Zuydwyk. Kernchem. Twikkelo. Lage. enz. Eerste Lid der Ridderſchap van Holland. Ridder van den Olifant. Algemeen Overſte der Vereenigt Nederlands Ruytery. Stadsvoogt der ſterke veſting s Hertogenbos. Buytengewoone Gezant aan de magtigſte Koningen van Poolen en Pruſſen. Aan den Doorlugtigſten Keurvorſt van Hanover, en meer andere Vorſten des Duytſchen Ryks. enz. enz.*

Hr. HUYBERT ROOZENBOOM, Regtsgeleerde. Heer in 's Grevelsregt. Voorzitter in den Hoogen Raad van Holland en Zeeland. Voorhenen ernſtig Staatsvolmagtigde in de Hoog-Kerkelyke Vergadering van Zuyd-Holland. enz. enz.

Hr. HERMAN VANDEN HOONERT. Regtsgeleerde. Oud-Borgermeeſter der Stad Dordregt. Afgezondene in de Ed. Mog. Vergadering der Volmagtigde Raaden van de Ed. Groot-Mogende Heeren Staaten van Holland en Weſt-ſtrieſland. Dykgraav van den Abblaſſerwaard. enz. enz.

En derzelver
A M T G E N O O T E N

De Voortreffelyke en Wyze

H E E R E N

*Na verschydene Eer-amten , zoo in den Haag en Am-
steldam , als Oud-Borgermeesteren , bedient
te hebben , nu wederom*

BORGERMEESTEREN der Stad LEYDEN.

Hr. KOENRAAD RUYSCH. Regtsgeleerde.

Eerste Borgermeester.

Hr. JAKOB VROMAN.

Hr. ARNOLD WITTENS. Regtsgeleerde.

Hr. JOHAN ELEMEN. Regtsgeleerde.

En den Deftigen

Hr. JOHAN VANDEN BERG. Regtsgeleerde. *Oud-
Borgermeester. Afgezondene ter Vergadering van den Ed.
Mog. Raad van Staaten der Vereenigde Nederlanden tot
het Bewind der Oorlogzaaken. Der Voortreffelyke
Hooge-school-bezorgeren Geheym-schryver.*

 ET ZYN NU TWEE JAREN,
Edele Voortreffelyke en Hoogwyze Hee-
ren , dat ik tot den Stoel der Hooge-
school van Neêrlands Leyden verheven,
di Bedininge , welke ik door U-lider
goedwillighyd bekoomen hebbe , zoo veel
in my is heb getragt met waardighyd te
verryken : In de openbaare Lessen heb ik de Ziningen
van

van Jezaias, den Voortreffelyksten der Voorzeggeren des O. Test., hem Goddelyk vertoont, zonder ophouden ontleed. In myne bezondere Huys-lessen heb ik, behalven de ontknooping en der Hailige Schrivten en andere, di den Leerlingen als met de hand ten Kerkelyken Predikstoel opleyden, ook de leerstukken en grondregelen der Godgeleerdhyd zoo der aangeboorene als geopenbaarde, dagelyks open gelegd en ingescherpt. Maar nu koome ik het oogpunt myner laatste oefening, ten dienst der Leerzugtigen met den Druk gemeen gemaakt, aan aller oog en onderwerpen, niet ichroomende der Geleerden onderzoek. Nademaal deeze Bladeren de eerstelingen van onzen Hooge-schoolschen arbeyd behelzen, en blykbaare getuygenissen onzer regtzinnighyde zyn, opgevend, waar uyt afgemeeten kan worden, welke grond-leeringen wy den tedere gemoederen der jeugt inboezemen: zoeyste de zaak zelv, dat deeze voor U-ider vuurschaar, **Edele Voortreffelyke Heeren**, verschynende, zig onderwerpen het oordeel der gener, wien het toestaat des Lands-schools zaaken in agt te nemen, en hoe een ige-lyk in deeze Batavische Hooge-school zyn aanbevolen ampt betaamelyk waarneemt, te beschouwen. Als Godgeleerde Leeraare ik *de Godgeleerdhyd* uyt de H. Schrivten *geopenbaart*, zoodaanig dat ik nergens van de Leere, in de voorschriften der regtzinnighyde bepaalt, afwyke; maar de Leerstukken der Hervormde Kerk tegen alle onregtzinnigen getrouwelyk verdedige; zoo als een ider blad getuygen zal. De aangeboore Godgeleerdhyd voege ik daar by, om de uytgestrooide gerugten onder het volk tegen te gaan, als of di weetenschap onder ons agter de bank verschoven lag: ja ook op dat de Uytlanders uyt deez onzen arbeyd verstaan mogen, tot hoe verre dezelve uytgebreyd word voordgezet, en binnen wat perk by

O P D R A G T.

ons befloten. Dog ik heb dezelve *afzonderlyk van de geopenbaarde Godgeleerdhyd* onderwezen , om dat ik oordeele datze afgezondert behoort verhandelt te worden, zynde ik geheel vreemd van beyder vermenging. Voorwaar deeze vermenging van beyden , heeft den voorzigtigen , als verwerring baarende , mishaaft, bemerkende datze beyde op hunne yge beginffelen, di voor elk genoegzaam zyn , fteunen , en alzoo elk op hunne ygene wiken kunnen dryven ; en dat de weetenschap , welke de aangeboore Godgeleerdhyd leeraart , zoo verre van het geloove , 't welk de H. Bladeren hunne toehoorderen inboezemen , verfchilt , datze op geen en eenen zetel kunnen plaats houden. Di vermenging heeft ook den Ed. Grootm. Heeren Staaten van Holland en Westvrieſland zoodaanig mishaaft, datze dezelve met een byzonder befluyt afgekeurt hebben. Want aldus bepaalen zy in 't jaar 1656. ~~deeze zaak.~~ *Aangezien alle konſten en weetensſchappen , en overzulks ook de Godgeleerdhyd en Wysgeerte, haare bepaalde omtuyningen en perken hebben , di hun ygen zyn , en binnen dewelke zy elk , om verwerringe te vermijden , moeten befloten blyven , op dat niet de eene in des anderens akker overſpringe : daarom laſten en bevelen wy, dat de ſtoffen en vraag-ftukken , dewelke aan de Godgeleerdhyd ygen en alleen door openbaaring uyt het Hailige Woord van God kenlyk zyn , alleen den Godgeleerden zullen overgelaaten worden ; als zynde geheel verſchyden van di vraag-ftukken , dewelke uyt het aangebooren ligt , door behulp der rede , kunnen en moeten onderzocht en gekent worden. De Schoolſſe Godgeleerdhyd heeft van beyder vermenging hunne Leere begonnen , en is tot *metaiologian* , of tot eene idele Redeneerkonſt uytgeſpat : uyt dit beginſſel is genoegzaam ontsproten , dat zommigen , te veel op hunne ygene redeneringen verzot , haare Wysgeerte*

O P D R A G T.

geerte gemaakt hebben tot eene Uytlegster der Schrivtuur ; of ten minsten dat di gene , di op de Godgeleerdhyd toeleggende en door de liefde om Wysgeerig te redeneren verrukt , de bewysredenen uyt de Schrivtuur getrokken , byna verwaarlooft hebben : welkers scherpnighyd yndelyk tot smaad en veragting der H. Schrivtuur uytgelopen is. Waarlyk de aangeboore Godgeleerdhyd moet met de geopenbaarde vergeleken worden , om te doen blyken , dat deezes waarhyd , met de waarhyd der rede , niet strydig is , maar daarom moet egter de aangeboore wetenschap niet in de geopenbaarde ingedrongen worden ; op dat de Leerlingen het beginsfel der rede niet in gelyke waardighyd met het beginsfel des geloovs koomen te houden : want het getuygenis van 't Goddelyk Woord , baarende het geloove in een Christen Mens , kan alleen de vlottende mensfelyke redenering in toom houden , en , tegen het geloov ~~zig verheffende~~ , gevangen leyden onder de gehoorzaamhyd des geloovs. Ik bekken wel dat de waarhyd enkelt en eenvoudig is , noch meer noch min toelaat , en datze in het ingeschaapen ligt van God ingegeven , ook met de geopenbaarde waarhyden zelvden God , di noch ligen noch bedriegen kan , tot Stigter heeft : zoo kondge daar uyt niet wettelyk besluyten , dat beyder Leere evangelyke klaarhyd heeft : om dat men agten moet , dat onder de verschillende Wysgeeren Gods Godspraak , tot besliffing des geschils , daar by en tussen koomen moet , en di in zaaken van verborgentheden dingen daar by voegt , welke de Rede niet beyken kan. Door 't geloov overdenken wy dingen waar op de Rede min bedagt is. Het heeft zyne nuttighyd onderwezen te worden hoe verre de Rede ons opleyd , en alwaar di ons begeeft , een onderwys ter hand te hebben tot beteugeling der verdorve redenering ; het welke ons

Werkje

O P D R A G T.

Werkje poogt aan te wyzen : en hoe de Godverzaakers, de Spinozisten en Vrygeesten onzes tyds de ingeschaapene kundigheden zoeken te verderven, welke men den mond moet snoeren, op dat de eenvoudigen, door haare bedrieglyke konstgrepen, niet verstrikt worden, ten ynde onze Godgeleerden wel toegerust en wel gewaapent mogen voor den dag koomen om haare bedrigeryen te kunnen verydelen. Wat nut ik nu met beyder Godgeleerdhyd onderschydene verhandeling toegebracht heb, geve ik over aan U-lider en aller oordeel, di van vooroordeelen ontdaan zyn. Dit betuyge ik evenwel dat onze Godgeleerdhyd vreedzaam is, niet met stekelige doornen bezet, maar met bewysredenen wel toegerust, om der dwaalingen springader opregtelyk te ontdekken, en aan nimand een gevoelen buyten zyne meening aantygende. De geopenbaarde Godgeleerdhyd is voorhenen door di van **Bern gunstig ontvangen**, geprezen, en geagt geworden, *in kortbyd uytvoerig, in kleyn beslag kragtig, in bekarte styl klaar, in schikking nieuw, en dat ze nimands werk behoeft te wyken.* Indien nu hier U-lider toestemming, Edele, Voortreffelyke, Hoogwyze Heeren, bykoomt, zoo heb ik een spoorslag om, tot grooter dingen aange-moedigt, met des te sneller en wakkerder loop, gelyk begonnen heb, voord te rennen, my vernoegende den voornaamste Mannen behaagt te hebben. Ondertussen bidde ik God, dat hy U-liden ten nutte van Vaderland en Hooge-school lang voorspoedig en gezond bewaare, di ben U-lider

SALOMON VAN TIL.

S P I G E L
V A N
G O D S B E E L D
W A A R N A A R D E
M E N S G E S C H A A P E N I S.

Vertoonende uyt d' Aangeboore en Geopenbaarde
Rede , hoe verdorven dat Beeld in den
Mens is , en hoe te herstellen zy.

*Aan den Waarhyd en Deugdlivenden Lezer ,
in plaats van een Voorgeregt toegedient.*

 I hier in onze Moeder-taal , Deugdminnende Lezer ; twee kortbondige , dog overkeurige Verhandelingen , van de Aangeboore en Geopenbaarde Godgeleerdhyd : en dewyl goede Wyn , gelyk men zegt , geen en Krans noodig heeft , zoo zal het hier genog zyn , slegs blootelyk te zeggen , dat de vermaarde Heer , SALOMON VAN TIL , Hoog-leeraar der Godgeleerdhyd in de Hooge-school van Neêrlands Leyden , dezelve in 't Latyn beschreven heeft. Nademaal nu deeze myne Bespigeling over 't Goddelyk Beeld , naar 't welke de Mens van God geschaapen is , poogt te ontdekken , hoe dat Beeld , door den zonden-val des eersten Mens , Adam , in hem en alle zyne Nakoomelingen gans verdorven is , en naar het Beeld des tweeden Adams , Jezus Christus , te herstellen zy , uyt dezelve springbronnen , de aangeboore en geopenbaarde Rede , haaren oorsprong afleyd : zoo zal dezelve , myns eragtens , niet onvoegzaam tot een Voorberigt alhier mogen voorgesteld worden , wyl zy , met allen aandaagt wel overwogen , kortelyk slegs de gronden aantoot der afwyking van di pligten ,

* *

SPIGEL VAN GODS BEELD IN DEN MENS

ten, dewelke het redelyk schepzel aan zynen Schepper verschuld is; en hoe het zelve door Gods ingeschaape en geopenbaarde Rede, van de verdervelyke liefde tot zigzelven, en van de begeerte tot de schepzelen afgetrokken, en wederom tot de Wettige liefde van zynen Schepper, tot welkers eere en heerlykhyd de Mens geschaapen is, gebragt moet worden.

In *Mozes Scheppingboek het eerste Hoofdstuk versf. 26. en 27.* worden de Dri Perzoonen in het eenig Goddelyk Wezen als tot elkander sprekende, en den anderen als opwekkende, ingevoerd. *Ende God zeyde: Laat ons menschen maaken, naar onzen beelde, naar onze gelykenisse. Ende God schiep den Mens naar zynen beelde, naar den beelde Gods schiep hy hem.* Dewyle nu dit Beeld, naar 't welke God den Mens geschaapen heeft, door de ongehoorzaamhyd van Adam, in hem, en alle zyne Nakoomelingen gans verdorven is, zoo dat het ganffe Mensdom geheel en al van Gods gelykenissschap vervreemd en versterken was: *Af welkers vriendschap dan geen Mens weder gebragt kan worden, dan di met den H. Paulus, in den Brieven aan den Kolosseren, Hoofd-deel 3. vers 10. kan zeggen, Ik heb aangedaan den niuwen Mens, di vernieuwt word tot kennisse naar het evenbeeld des genen, di hem geschaapen heeft.* Waar op wy dan onze bespigeling laten volgen; aldus.

§. 1. De gelykenisse van God, zynde een Volmaakt Denkend Wezen, werkzaam door een onyndig Verstand en Wil, vind men, zoo verre het yndige met het onyndige te vergelyken is, in onze ziel of geest, di ook een denkend Wezen, dog yndig en bepaakt, is, mede werkzaam door Verstand en Wil.

§. 2. Het Beeld dan van God, di ontfichthamelyk en middien onafbeeldelyk is, kan dienvolgende niet bevonden noch begrepen worden in God iets anders te zyn, dan het oefenen van zyn voltrekt en onyndig redelyk Verstand en Wil, volmaaktelyk uytdrukkende alle zyne Heylighyd, en Deugden.

§. 3. Dat nu dit Beeld van God, naar het welk de eerste Mens, Adam, is geschaapen geweest, niet heeft kunnen gelegen zyn in het wezen van Adams geest of ziel, heeft men daar uyt af te meeten, dat als dan ook de Duyvelen Gods Beeld nog zowden bezitten: derhalven kan dat Beeld nergens anders in den Mens gezocht en gevonden worden, dan in het wel en wettig oefenen zyner vermogens, Verstand en Wil, bestuurt naar het regte en egte voorschrift der gemeenkundige grond-waarheden, de zuivere Rede; waar door hy bekwaam was niet alleen zynen God en Maaker wel te kennen, van ganffer herte liev te hebben, de aan zig vergunde heerschappy Wettelyk te gebruyken, maar ook de ordening van God ingestelt

HOE VERDORVEN ENTE HERSTELLEN?

gestelt regt te kunnen onderhouden. Maar dewyl dit woord, Rede, twyfelzinnig is, zullen we voor af kortelyk zeggen, wat wy daar door verstaan. Wy merken met den Vermaarden Heer van Til, de Rede aan of Voorwerpelyk of Onderwerpelyk: *de voorwerpelyke Rede is*, de bevassing van algemeene Kundigheden, Denkbeelden, eeuwige Waarheden en Grondregelen, welker begrip allen Mensen ingeplant en aan derzelver geest ygen is, en daarom *het Licht der Rede* genaamt word, en ook *Onfeilbaar* is, dewyl di bevassing van waarheden bestaat uyt kundigheden, di zoo klaarblykelyk zyn, dat niemand, wi slegs de woorden hoort en verstaat, daar aan twyfelen en zyne toestemming wygeren kan. *De onderwerpelyke Rede is* de mensfelyke geest zelf, begaavt met het vermogen van te redeneren en zig over zaaken, di te oordeelen staan, te beraaden, en is mitsdien de Dwaaeling onderworpen, wanneer hy de paalen van een wettig en regtzinnig oordeel te buyten gaat en overschreed.

§. 4. Derhalven heeft Adam dat Beeld in zig niet naader kunnen uytbeelden noch uytdrukken, dan door het regte gebruik van zyne gezonde rede, in het oefenen van alle gerechtighyd, vermits in den staat der regthyd, zoo als hy vers uyt zyn Maakers handen gekoomen was, met geene ongeregelde drijven noch hertstogten beheert zynde, ook geenege begeerte hem noopen noch aandryven konde, ~~dan om alle zyn doen en laten tot~~ dankbaarheid en verheerlyking van God zynen Schepper en Weldoender aan te leggen: overzulks was hy, zoo lange daar by bleev en in volharde, volkoomen regtveerdig en heylig: dog zoo haast hy van de rede, of van het begrip dier grondregelen van gehoorzaamhyd en verpligting aan zynen Schepper, afgeweken was, en door de begeerte bekroopen wierd, om van de verbode vrugt, hem door zyne Vrouwe aangeboden, te eten, en alzoo, uyt liefde tot zigzelve, zyne ygene zynlykhyd op te volgen, zoo is aanstonds dat heerlyke beeld de Rede, zyn klaarliggend en wys verstand, hem tot beleyd en bestuur zyns doens gegeven, in hem verdonkert en verduystert: wordende hy met hertstogten, van schaamte over zyne naakthyd, en van schrik en vreeze voor zynen Schepper, wegens zyne ongehoorzaamhyd en overtreding, bevangen en voortaan aan zyne begeertens, hertstogten, lusten en zynlykheden, overgegeven.

§. 5. Schoon nu dit Goddelyk Beeld in Adam, met de oogen zyns verstands van di klaarliggende Rede-zon af, en op zigzelve en de aanlokken-
de begeerlykhyd aan te wenden, zeer bezwalkt, benevelt, ja gans verdorven wierd, zoo bestraalde God, in het voorstellen der Genade-belofte, hem egter weder met een genogzaam inwendig licht, om dat heylzaame beloovde Vrouwen-zaad door den geloopte, niet alleen tot zalighyd voor
zig-

W

SPIGEL VAN GODS BEELD IN DEN MENS.

zichzelf, te kunnen omhelzen, gelyk hy deswegen ook zyne Vrouwe noemde HEVA, *eene Moeder aller levenden*, ziende op dat toekomende levendigmaakende Vrouwen-zaad; maar ook om zyne Na-zaaden van di Genade-belovte berigt te kunnen geven.

§. 6. Welk Beeld in Adams Nakoomelingen, di alle niet alleen naar zyn Beeld, 't welk toen verdorven was, gebooren, maar ook zelv in de baarmoeder met 's Moeders drivten en hertstogten bezet, en aan den dag koomende, alleen door de zinnen bestuurt, en voorder door Moeders, Minnens en Leermeefters daar aan vast geklampt en in opgekweekt zyn geworden, van tyd tot tyd meer en meer verdonkert en verdorven is koomen te worden, door di voorbaarige en drivtigit genyghthyd, diwe alle nu in ons bevinden, om aanstonds, zonder alvorens met het verftand en deszelvs begrepen kundigheden te raadplegen, naar het aanbrengen der zinnen en hertstogten te oordeelen; zoo datter nawlyks eenigen fchyn van Redes beleyd in den Mens meer te vinden en overgebleven is, om zyne doeningen daar naar te fchikken en aan te leggen.

§. 7. Want zoo men eens met aandacht op 's Menffen doen in 't gemeen wil agt geven, men zal bevinden, datze alle alleen door zinnen, luster, drivten en gewoontens te werk gaan, veel erger dan de onredelyke Diren, ~~de welke alle menffen door de bewegingen van hunne zintuygen gedreven worden~~, om het gene nut en noodig is tot hunnen welstand en onderhoud aan te nemen, en het kwaade en fchadelyke te laaten en af te weeren: waar toe ook hen de zintuygen, di zy in veelen deele werkzaamere dan de menffen bezitten, van den Alwyzen Maaker van 't Heelal gegeven zyn: daar in tegendeel de menffen hunne lusten en togten opvolgende, niet alleen gelyk de Diren, het noodige tot hun onderhoud gebruyken, maar fchandelyk met zoo grooten uytſporighyd misbruyken, dat veele haare gezondheid en welstand, di tot eere en dankbaarhyd van hunnen Schepper behoorde te dinen, niet alleen benadeelen, maar ook veeltyds hun leven verkorten, en voor den tyd dien zy, indien zy maatig wilden ook zowden kunnen leven, ten grave dalen.

§. 8. De menfelyke ſpraak is het genogzaam alleen, di de menffen van het domme Vee ſchynt te onderſchyden; dog zoo men met volkoomene nauwkeurighyd op het praaten en ſpreken der meeste menffen, onderling met malkander, wil letten, men zal bevinden dat de woorden, door veele in groote menigte uytgeſproken, enkelyk en alleen door de voorwerpen van 't gezig en 't gehoor, door gewoonte en naar het aankoomen of weggaan van andere menffen, zonder de minſte bedagtzaamhyd op Rede, uytgelokt, voorgebragt, en alzo door eene uyt gewoonte verkregene hebbe-

HOE VERDORVEN EN TE HERSTELLEN?

belykhyd, de herffen-fluysjens voor den invloed van 't zenuw-zap in de spiren der tongen, lippen, en andere werktuygen in den mond, tot het voordbrengen der spraak noodig, geopent en aldus de woorden zonder de minste voorbedagthyd voordkoomen en uytgesproken worden: even als of men eenige Papegaaijen of andere Diren, tot de mensfelyke spraak bekwaam gemaakt en gewent, met elkander hoorde praaten, daar nogtans de Rede aan den mens tot het bestuur van alle zyn doen en laten door den Alwyzen Schepper gegeven is, gelyk aan de Diren ten dien ynde hunne zintuygen vergunt zyn.

§. 9. Want men zal in zigzelven, zoo men flegs de minste agt daar op geeft, ligtelyk gewaar worden, wanneer wy in eenig Boek overluyd lezen, datwe veeltyds eene halve, ja geheele bladzyde zullen gelezen, en alle de woorden dewelke het gezigt voorkoomen, uytgesproken hebben, terwylen wy ondertussen, door de vlotbaare vlughyd onzer gedagten en de tussensprekende inbeelding, met ernst op wat anders koomen te denken, zonder datwe de minste weetenschap daar van, of eenige voorbedagthyd daar op gehad hebben: Zoo heb ik ook een Man, van wiens herffen-slot eene slag-veer ontsprongen was, geheele uren hooren praaten, en als hem onderwylen imand ontmoete, dien aanspreken met, *goeden dag, hoe vaarje al?* en diergelyke gewoone spreekwyzen, *gaande vervolgens wederom* met zyne gewoone woorden-rabbeling voort. Het zelfde 't gene wy zoo even te vooren van 't gezigt en het lezen gezegt hebben, zal men ook, zoo wy eens met aandacht daar op agt slaan, in 't gehoor, welkers geluyd zoo wel als het gezigt, de herffen fluysjens voor het zenuw-zap open zet, gewaar worden en bevinden in de ontmoetingen van andere mensfen en in de gemeene zaamspraaken met dezelve: dat men als dan zoodaanige woorden uytspreekt, als men in diergelyke ontmoetingen gewoon is te gebruyken, en wederom zulke ten andwoord geeft, als men op 't hooren van de eerste aanspraak woorden gewent is tot andwoord toe te passien, en dus al voorder op 't gehoor den zelfden trant en spreekwyzen in di zaamenkouting blyvt behouden: koomt dan onderwylen daar by eene inschitende begeerte, di lokt dan zoodaanige woorden uyt, als bekwaam zyn om di begeerte uyt te drukken; en di men voorhenen in diergelyke invallen of zelf gebruykt, of van andere gehoord had, welke al wederom met de gewoone spreekwyzen, op dat gehoorde passende, beandwoord worden: het welk noch op 't klaarfte uytblinkt, als men aandagtig let op de onderlinge ontmoetingen en het zaamspreken van klapagtige mensfen, onder het gemeene volkje.

§. 10. Wil men nu van de zintuygen aftappen, en tot de lusten, driv-

SPIGEL VAN GODS BEELD IN DEN MENS.

ten , hertstogten , en gewoontens der mensſen overgaan , en alzo op het doen en laten der meeste mennigte agt geven ? Dan zal men wederom ervaren , dat nergens minder dan op het beleyd en beſtuur van Rede agt geſlagen word. Beſchow eens der mensſen handel in eten en drinken ; daar ziet men alleen den ſmaak , den luſt , en de gewoontens opvolgen , even als of de mensſen maar leevden alleen om te eten en te drinken , en haaren buyk en keel , tot haaren God te ſtellen : darze nogtans maar alleen moeten eten en drinken om te leven , en te herſtellen het gene door de onzigtbaare uytwaſſeming vervliegt , en op andere wyzen geſtaadig van 't lichhaam aſgaat , op datze leven mogten tot zoo lange dat de Heere van leven en dood , hen daar uyt roept.

§. 11. Laatenwe onze oog en over het opſiren van der mensſen lichhaamen en woningen , vind men doorgaans daar in wel andere be-
weegredenen , dan enkele zinlykheden , modens , en gewoontens ? In dien dwinglandsfen Afgod , de MODE , moeten men opvolgen , zelv tegen alle Rede aan , ſchoon veele kwaalen , ongeſteltheden , en ziekten op den hals geladen worden , door het wanſchikkelyk ontblooten der lichhaamen , en hoog opbouwen der vertrekken in de Huyzen , en van hooge ſlaap-kribben of leger-plaatzen in dezelve : daarwe alhier in ons Nederlands ~~lust gewelt mocht in de maanden des Jaars~~ warmte , tegen ruym negen maanden kowde hebben.

§. 12. Vestmen het ooge zyns verſtands op het doen der mensſen omtrent zynen even naaſten ? Daar ziet men niet dan nyd , haat , laſter , beſpottling , en overheerſſing , in de plaats van liefde-oefeningen : ja zelv de ſchyn van vrindſchap , di noch onder der mensſen kinderen te vinden is , heeft geen en anderen grond van liefde-oefening omtrent zynen even mens , dan alleen voor zoo veel daar in ygen voordeel , gemak , diênſt , en wedervergelding , of gevonden , of beoogt word ; of dat eenigen drijft , en hertstogt , door veelvuldigen en gemeenzaamen omgang aangezet , daar onder vermengt is , dog gemeenlyk van geen en langeren duur , dan di gemeenzaame handel en wandel zelv : daar nogtans di liefde-oefening den mens zoo dierbaar en hooglyk aanbevolen word in de Hailige Bladeren , als zynde het ynde en de vervulling der Goddelyke Rede-wet , en het voornaame , zoo niet genogzaam eenige kenteken van onze liefde tot God : want dragen wy onzen evenmens , onzen medediênſtknecht , di met ons in evengelyke waardighyd tot God ſtaat , en dienwe , dat meer is , noch met de oog en onzes lichhaams beſchouwen , geene behooryke liefde toe , hoe zullen wy dan kunnen met waarhyd zeggen , God , of ygentlyk Gods Rede-wet , lief te hebben , welken wy niet zien , dan alleen met de oog en van onzen geest , dat is , in onze gedagten ?

HOE VERDORVEN EN TE HERSTELLEN?

§. 13. Yndelyk beschow eens 't gemeene doen van het grootste gros der menssen , schoon onder dezelve noch veele met eenen schoonfchynenden glimp van Godvrugtigbyd wel redeneren van God en Goddelyke zaaken , och of het niet waare om daar door by de werreld in agting en aanzien te geraaken ! zal men egter uyt hunne werken niet moeten besluyten , datze nu onder de vryhyd van 't Genade-verbond des Euangeliums , even als in de eerste beginsfelen der werreldplanting , onder de vrye genade-belovte , tot den zondenvloed toe , leven , en te werk gaan , als of 'r geen God was di hunne werken beschowde , en dienwe te vreezen en te eerbiden hadden : zoo dat men uysterlyk niet anders kan oordeelen dan dat de menssen in den waan schynen te zyn , van alles hymelyk te mogen doen en verrigten , wat zelv tot nadeel van hunnen evenmens strekt , alsze het slegs voor de oogen der werreld konnen verborgen howden , zonder zig ooit in hun doen te herinneren , **GOD ZIET HET.** Ja zelv veele der gener di , Voor-gangeren zynde , ons den Raad Gods verkondigen , geven met hunne werken te kennen , datze geen genogzaam overtuigend geloove hebben , datter een God is , dienwe in alle ons doen moeten verheerlyken , schoon zy met den monde het tegendeel belyden : dewyl een zoodaanig geloove niet zow konnen nalaaten werkzaam te zyn in het betragten der **Deugd** , en in het oefenen van **lievedadaen** en van **goede werken**.

§. 14. Dus ziet men klaarder dan de heldere middag-zon , hoe dit Goddelyk Beeld , de **REDE** , in den Mens verdonkert , verduystert , en verdorven zynde , begraven en bedolven legt onder den zwaaren en onuytkoomelyken puynhoop van bezinningen , zinlykheden , lusten , vermaaken , drivten , hertstogten , en gewoontens , waar door de mens genogzaam alleen beheerst , en in allen zyn doen en laten gedreven , geslingert , en geschokt word , schoon hy noch den naam van redelyk draagt wegens de Rede , waar mede hy van God begunstigt is , en waar door hy ook alleen van de domme Dieren onderschyden is en moet worden.

§. 15. Wike hier imand tegen inbrengen , dat onder de Hydenen , de Chaldeërs , Egiptenaaren , Grieken en Romynen veele schrandere Wysgeeren geweest zyn , di als door eene verligte Rede , niet alleen eene Godhyd erkent , maar ook veele byna Goddelyke Zedenlessen voordgebracht hebben. Dien konnen wy dat ligtelyk toestaan , en het zelve ook aannemen tot een bewys , dat dit Goddelyk Beeld , de Rede , wel in den mens zeer benevelt en verdonkert , maar niet ten eenemaal uyt denzelven weggenomen is : dewyl hy dan ontinenft zow wezen , daar men egter in de allerwoestste en barbaarste Volkeren ervaart , datze eenige Godhyd erkennen en dien naar hunne wyze ook eerbiden , zoo dat het gene van God ken-

SPIGEL VAN GODS BEELD IN DEN MENS.

kenlyk, ook in haar openbaar is, want God heeft het hen geopenbaart. Veel min heeft men zig dan te verwonderen over de voorens genoemde Volkeren: als dewelke eenen Borgerlyker wandel houdende, meer agt op het gebruyk der Rede gegeven hebben: zoo in 't beschouwen van zigzelven, wyl men boven den ingang van Apollo's Tempel met gulde letteren geschreven vond, KEN U ZELVEN: als ook in het aanmerken van andere schepzelen, uyt welke de onzienlyke dingen Gods, zelv van de Schepping der Wereld aan, kunnen verstaan en doorzien worden, zoo wel Gods eeuwige Kragt als Goddelykhyd, op dat ook de Hydenen niet te verontschuldigen zowden wezen, schoon God haar in hunne wegen laat wandelen. Hoe veel minder kunnen dan di Christenen onschuldig gehowden worden, di niet alleen dat zelvde schemerligt der Rede met de Hydenen gemeen hebben; maar nog daar boven tot in Gods Heyligdom kunnen toetreden, om van de helderdoorschynende lampe zynes Woords voorgeligt te worden, het welke di Hydenen niet heeft mogen gebeuren.

§. 16. Zienwe nu dit Godlyk Beeld de Rede, in alle mensfen dus benevelt en bezwalkt, dewylze ook alle naar Adams bedorven beeld zyn voorgebragt, zoo dat de dierlyke Mens de dingen, di des Geestes Gods zyn niet begrypen kan, ja datze hem dwaashyd zyn, om datze geestelyk ~~moeten onderschyden worden~~; en dat ook de meeste mensfen zelv niet eens weten, datze geestelyke begrypen in zig hebben en vormen kunnen, om datze niet genog bezeffen, dat hunne ziel een geestlyk denkend wezen is, 't welk ten vollen van het lichhaam is onderschyden en daar van veel meer verschillende, dan het heldere dag-licht van de naare nagtduyfternisse verschilt. Zoo kunnenwe ook ligtelyk bevroeden, dat het van de hoogste noodzaaklykhyd is, zullenwe als redelyke schepzelen, weder tot het regte gebruyk onzer rede geraken, en alzoo tot redeneren en tot het vormen van geestelyke begrippen koomen, di alleen door 't verstand, afgeschyden van alle bezinningen welke van 't lichhaam voordkoomende, kunnen gevormt worden, datwe als dan wederom herbooren, herschaapen, en als een nieu schepzel moeten worden, naar het evenbeeld des tweeden Adams, Jezus Christus onzes Zaligmaakers.

§. 17. Hier toe zal het dan, onder de medewerking van Gods Geest, ten allerhoogsten noodig wezen, datwe ons zelve op 't nauwkeurigste beschouwen, en wel voornaamelyk dat edelste gedeelte van den mens, dat onstervlyk geestlyk Wezen, de ZIEL, dewelke denkende geestelyke begrippen vormt van God, van zigzelven, van andere geestelyke Wezens, en van eeuwige waarheden: De Ziel is het di redeneert, toestemt, bevestigt, ontkent, en in haare gedagten waarheden bevat, di maar alleen in zig-

HOE VERDORVEN ENTE HERSTELLEN?

zichzelfen waarheden zyn , zoo alsze in 't verstand begrepen , en door geenige lichhaamen kunnen uytgebeeld worden ; gelyk (a) B. V. Deeze uytbeelding van den kring : *Dat alle lynen , door het midstip getrokken tot aan den omtrek , net even lang zyn* : 't welk maar alleen zyne waarhyd heeft in 't begrip van het verstand , en kan geenzins door eenig lichhaam vertoon noch uytgebeeld worden : want nimand zal eenigen kringstreep zoo bestipt rond en evengelyk trekken , zelv niet met het allernestte werktuyg , datmen daar in met een zeer nauwkeurig vergrootglas geene hollen en bulten beschouwen en ontdekken zal. Welk voorbeeld de geestelyke denking van de ziel zonneklaar aanwyft , als ook deszelys onderschyding van het lichhaam : overmits di zaak door geenig lichhaam , als eene volstrekte waarhyd aan den geest of ziel kan toegedient , noch door eenig lichhaam , als eene zoodaanige waarhyd , vertoon of uytgebeeld worden : 't welk ook alle Godlochenaars op 't kragtigste van haare dwaashyd moet overtuigen.

§. 18. Behalven deeze geestelyke begrippen bevind de ziel noch zomwylen in zig veele bezinningen , of zoodaanige begrippen , di aan dezelve door de zintuygen van het lichhaam worden toegedient en aangebragt : onder dewelke veele zyn , di haar tegen haaren wil overkoomen : een klaar bewys dat de ziel noch zichzelfen , noch dat lichhaam , van 't welke haar di moeilyke zinbegrippen aankoomen en toegedient worden , noch voorgebragt noch zelv gemaakt heeft : want dan zow zy en zig des bewust moeten zyn en ook di zinbegrippen , welke haar tegen haaren wil en dank aankoomen , afgeweert en ook alle het gene zy nog aan zig bevind te gebreken zig gegeven hebben. Zoo moeten dan by gevolg en de ziel , di enkel en zonder deelen is , en ook het lichhaam , 't welk deelen nevens deelen heeft , van een ander voorgebragt en op dusken onuytsprekelyken wyze met en by elkander te zaamgevoegt zyn. Welke andere dan ook noodzaaklyk aanwezig en zyns doens mewustig moet geweest zyn , en dat ook hebben willen en kunnen doen : want di iets doet moet noodwendig aanwezig zyn , en ook weeten hoe hy dat doet , en den wil en magt hebben om dat te doen : Welke andere daarom buyten kyv de Almagtige , Alwetende , en Onuytsprekelyke O. M. God is. Dewyle God nu deeze twee , als dag en nacht verschillende Wezens , de enkelvawdige en ondeelbaare ziel , en het deelbaar en deelen hebbend lichhaam dus onuytsprekelyk te zaamen gevoegt heeft , dat noch de ziel op dat lichhaam , noch dat lichhaam wederom op de ziel *ygentlyk en ynt zichzelfen werken* kunnen , zoo doet zig hier voor den redekundigen mens eene gemeenkundige waarhyd en grondregel op , te weeten : *Waar ik niets vermag , daar moet ik niets*

wil-

(a) By Voorbeeld.

SPIGEL VAN GODS BEELD IN DEN MENS.

willen. Dewyl dan de mens tot zyn koomen en aanwezig zyn IN, en zyn vertrekken UYT de werreld niets vermag, zoo leeraart de Rêde hier uyt klaar di pligten, dewelke het redelyk schepzel aan zynen Schepper verplicht en verschuldigt is, *naamelyk*: Wanneer de Heere over leven en dood ons van hier roept, aanstonds gereed te zyn, en zonder de minste tegendruyffing of tegenmorring gewillig op zyn roepen tot hem te koomen, en in alles wat den mens voorkoomt. zig gewillig aan Gods wil te onderwerpen. *Ten anderen*: Dit leven om de zoetiglyd van het leven niet te willen behouden, noch om eenige oorzaak van verdriet of tegenzin, dat te willen verlaten of daar uyt stappen, maar dien post, waar op wy ter wagt gestelt zyn, ten uystersten bewaaren, tot dat di Opperheer ons roept en aflost. *Ten derden*: moet ik dien post bewaaren en zoo lang willen leven, als God dat wil, zoo moet ik ook aan dit myn lichhaam, 't welk onophoudelyk aagaat en vermindert, wederom met eten en drinken het verlijzende willen herstellen en deeze wooning myner ziele in rak en dak houden; dog maar alleen zoo veel en dat gene eten en drinken, als genoeg is om gezond en ter eeren van mynen Maaker te leven. Schoon nu myne wil even zoo wynig vermogen uyt zigzelven heeft, om de beweging tot eten en drinken noodig voort te brengen, dan tot veroorzaaking van alle andere beweging in myn lichhaam, zoo moet ik egter di willing willen, om dat God wil dat di beweging alleen op mynen wil volgen, en zonder het voorgaan van mynen wil niet voordkoomen zow:

§. 19. Dog hier zal de mens zig van eene zeer verouderde vooropgevatte meening dinen te ontdoen; want in dit vooroordeel, dat hy waant, *eenig vermogen met zynen wil op de beweging van zyn lichhaam te hebben*, zit hy zoo vast bedremmelt en bedrayt, wyl hy van zyne kindshyd af ervaart, dat de meeste bewegingen in zyn lichhaam gemeenlyk op zynen wil volgen, dat hy zeer bezwaarlyk daar van kan ontheft worden, en zig of zynen geest, dat gewaande vermogen laten ontrukken: even als andere ook waanen, *datze de vryhyd hebben om met hunnen wil naar hun welgevallen, het goede of het kwaade te kunnen aannemen of verwerpen*: welke beyde vooropgevatte meeningen ongetwyfelt uyt dezelve springbronnen, *Egenlieve en Hoogbertigbyd*, haaren oorsprong afleyden, en koomen **GODS ALMAGT en ONAFHANGLYKHYD** te naa, want uyt hem, door hem, en tot hem zyn alle dingen, in wien wy leven, ons bewegen, en zyn: en loopen ook regtdraads aan tegen den pligt van eene dipe vernedering en volstreckte verlochening voor God. Letmen ook met aandagt op de enkelhyd en ondeelighyde van het denkend Wezen, en op de uytgebreydhyd des lichhaams, di slegs deelen nevens deelen zegt, dewelke

HOE VERDORVEN EN TE HERSTELLEN?

dewelke alleen door aanstooting van plaats en gebuurschap veranderen , en alzoo in beweging geraaken ; tot welke gebuurschaps verwisseling eene onyndige Almagt vereyft word : zoo ziet men immers klaar dat tuslen deeze twee , zoo zeer verschillende wezens , *geene ygentlyke werking op malkander* vallen kan , dan alleen door Gods Wille , di dezelve op dusdanige onnaaspeurlyke wyze te zaamengevoegt heeft , waar door hy gans onuytsprekelyk en op 't hoogste aanbiddelyk is. Hier in steekt ook wel een gevolg , dat het lichhaam , 't welk alleen lydelyk is , niet gezegt kan worden te zondigen ; en dat in de beweging , als beweging , ook geenig kwaad , om datze van God is : maar egter volgt geenzins uyt dit gevoelen , dat God op eenigerlye wyze eene oorzaak van de zonde kan gezegt , noch dat hier door voor de booshyd van het Mensdom eene deure om te zondigen zow geopent worden ; maar veel kragtiger het tegendeel. Want wi klaar en duydelyk bevat , dat het lichhaam alleen slegs lydelyk , en geenzins uyt zigzelve werkelyk is , noch eenige bewushtyde van de straffe , hoe gevoelig di ook zy , hebben kan , en dat ook de beweging door deszelvs voordbrenger alleen eene wyziging in het lichhaam stelt , en gevolglyk ook alleen lydelyk is : di kan niet nalaaten te bezeffen , dat de ziel alleen bewushtyde heeft van haar werkzaam vermogen ; en wanneer haaren werkenden wil van di klare kundigheden des verstands afwykt , **dat dan dat haar onwettig werk strafwaardig is** , zoo wel als zy. (a) B. V. Eene Vrouwe aanziet om di te begeeren , als dat zy metter daad haar ygen lichhaam en deszelvs beweging misbruykt. En nademaal de zonde nietwes stelligs is , en men alzoo geene oorzaak voor dezelve buyten den mens behoeft te zoeken ; maar datze is eene ontbering van 't vermogen tot het goede , dewelke den naam van 't kwaade verkrygt , zoo valt het niet zwaar te verstaan , dat God geene oorzaak van de zonde is , wyl hy niet verschuld was di kragt te geven , maar gunt di naar zyn genadig welbehagen aan wien hy wil. Dog wi dit uytvoeriger beweert en bewezen gelieft te zien , di slaa naa de §§. 9. 11. en 21. van het ernstig onderzoek over den Brief van den Hr. Jakob. Leydekker op der Heeren Aalfts en Steenwinkels Zedige Aanmerkingen op Balth. Bekkers gronden van de Werkingen der Geesten , aan haar Eerw. geschreven.

§. 20. Nademaal wy nu dit alles door het , uyt de beschouwing onzes zelvns en onzes Stigters , opgehelderde schemerligt der Rede , naakt en klaar genog koomen te zien , en dat God ook aan 't vernuftig schepzel de Rede , tot het bestuur van deszelvs doen en laten , gegeven heeft , en geenzins de zinnen , drivten , hertstogten , en gewoontens , zoo zal het geen ,

*** 2

kleya

(a) By Voorbeeld.

SPIGEL VAN GODS BEELD IN DEN MENS.

kleyn behulpmiddel, tot het goed en wettig gebruyk der Rede, voor ons menssen wezen, datwe ons gewennen, alles watwe ook doen, om Redes wil te doen en te laten, tot het minste en geringste van ons dagelyks doen toe, zels daar in de Rede zig klaar, ligt, en gereed opdoet.

§. 21. Dog hoe kragtig en noodzaaklyk zig deeze verbintenis en pligt voordoet en vertoont, waar mede wy aan onzen Stigter en Maaker ons verpligt en verbonden vinden, om ons geheele leven tot zyner eere en heerlykhyd te besteden en aan te stellen: en hoe kragtig en vast wy ook voornemen dezelve op te volgen en naar te koomen, zoo vinden wy niet te min ons dagelyks, ja genogzaam ten allen stonden des in gebreken en wederhoorig. Wildenwe dan, volgens onzen pligt, trachten te geraaken tot eene klaarder en naader opheldering en herstel van dat Goddelyk Redebeeld, zoo worden wy genoodzaakt vlytig naa te spooren en met alle zorgvuldighyd om te zien, of di God, dewelke onze ziel en lichhaam op zulk eene verwonderenswaardige en onuytsprekelyke wyze te zaamengevoegt heeft, ook niet naar zyne genadige en goedertirene mensliventhyd, elders in zyn beschreven Woord en geopenbaarden Wil, den gebrekkigen en zondigen Mens een naader en klaarder middel, tot herstelling en wederoprigting van dat vervallen Beeld Gods in den Mens, aanwyft en voor-
~~schryft.~~

§. 22. Waar toe zig dan aan een iverig en vlytig naaspoorder aanstonds, genogzaam met twee woorden, de ganse inhoud des Euangeliums ontdekt en openbaart: **BEKEERT U GELOOFT den Evangelii**, dat is, word weder wys; neemt een opzet in uwen geest om volstandig en alleenlyk te doen en te laten het gene de Goddelyke Rede-wet ge- of verbied; begint te redenkavelen; de geestelyke vermogens uwer ziel, verstand en wil, alleen en op zigzelven, atgezonderd en afgeschyden van alle bezinningen en zinbegrippen, di ons van 't lichhaam of het vlees aankoomen, te gebruyken, en zoo doende geestelyke begrippen te maaken, en alzoo door de medewerking van Gods Geest, ook geestelyke dingen te onderschyden: het welke de eenige toegang is tot de waare wyshyd, di alleen in de Leere van Jezus te vinden is. *Geloovt den Evangelii*, dat is, stemt in den geest van gansser herte toe, aan di gekende waarhyd des Euangeliums: **DAT JEZUS IS DE CHRISTUS, DE ZONE GODS, DI IN HET VLEES GEKOOMEN IS OM ZONDAAREN ZALIG TE MAAKEN**; om alzoo hem met alle zyne toegebragte weldaaden met vertrouwen aan te nemen, in hoope te omhelzen en u ygen te maaken; als zynde de vervulling der Belovten en der Wet, en di blyde boodschap di aller aanneming waardig was.

Welk

HOE VERDORVEN ENTE HERSTELLEN?

Welk geloove een werk en daad van den Geest zynde, ons ook de Rede, di God ons openbaart, leeraart, dat hy daar aan de zaligheyd, als 's werks ynde van dat geloov, vast gehegt, ygen gemaakt, en belooft heeft, en uyt genadige barmhertigheyd, om Jezus verdienstens wille, schenkt en toerekent, zoo dat het geloove, zoo wel als de zaligheyd, eene lautere genadegifte Gods is. Dog nademaal dit geloove, gelykwe gezegt hebben, eene enkele daad van den Geest is, zoo word het zelve hevig bestreden en aangevogten door het verdorven vlees, en de verlokzelen der wereld: en voornaamelyk om datwe meenen geen klaar gezigt genoeg te hebben van de eewighyde en onstervelykheyd; en om datwe dit geloove alleen oefenen op Gods klaar en duydelyk bevel en onfeylbaar getuygenis in zyn Woord, als zynde een vaste grond der dingen, di men niet en ziet: weshalven ons de Rede, geleyd door Gods Geest, hier al wederom leeraart, datwe God met allen ernst en aandagt gestaadig bidden en smeeken moeten, om deeze zwakheyd in dit ons geloove met zynen genade-geest te ondersteunen, te hulp te koomen, en ons meer en meer in 't zelve te versterken, en te doen bezeffen, dat het zelve in ons is een zeker gevogt en gevolg van onze waare verkizing, en datwe wederom in Gods gemeenschap en lievede ingelyft zyn.

§. 23. Wi dit met volle overtuiging in den geest bezett en betracht, zonder eenige vleeslyke bezinning daar onder te vermengen, in dien mag men met waarhyde zeggen, Gods Beeld herstelt te zyn, voor zoo veel den stervelingen alleen gegeven, en in dit leven vergunt is, *De Volmaaktheyd naa te jaagen*: dewyl dezelve alhier, zoo langwe dit lichhaam in deeze wereld omdragen, niet te bekoomen is, en wy slegs ten deelen kennen, en nog maar als door eenen spigel in eene duytere rede inzien; maar wanneer het volmaakte zal gekoomen zyn, als dan zullen wy aangezigt tot aangezigt, dat is, volkoomentlyk klaar zien en kennen, gelyk wy gekent worden, dat is, volmaaktelyk, gelyk God ons volmaakt kent en lieve heeft.

§. 24. Dewyle nu nimand, hoe schoon en sierlyk hy hier van ook redeneert en spreekt, zig deezer pligtbetraging kan verzekert houden, zoo hy de deugdwerken, di vrugten en gevogten der bekeering en des geloofs zyn, in zig niet werkzaam vind; derhalven moet di gene di zig ten vollen daar van wilde verzekert vinden, voor al trachten in zig te onderzoeken, of hy ook dat deugdwerk oefent, het welk en van onzen Heere Jezus Christus en van zyne Leerlingen zoo hooglyk aanbevolen, aangeprezen, en als in twee woorden begrepen is. *Uyt alle zyne krachten, nyt alle vermogens zyner ziele* GOD LIEV TE HEBBEN en ZY-

SPIGEL VAN GODS BEELD IN DEN MENS.

NEN NAASTEN ALS ZIGZELVEN. Hier aan hangt de ganſſe Wet en de Profeeten, en hier in legt de deugd, di't geloove tot zynen grondſlag; Gods Wet, zoo ingeſchaapen als geopenbaart, tot zyne rigtſnoer; en Gods Eere tot zyn oogmerk heeft, geheel en al opgeſloten: zoo dat wi dit van goeder herte betragt, zig zyns zaligmaakende ge-
loofs kan verzekert howden.

S. 25. Maar nademaal de menſſen in't gemeen *door liefde* niets anders verſtaan, dan dien zoeten en aangenaamen drift en kitteling des lichhaams, di't gemood zagteſlyk ſtreelt en tukt, zoo zal 't niet ondienſtig wezen noch kwaalyk ter ſneê koomen, alhier te onderzoeken en eene proev te nemen, ofwe nyt het voorſchryf van de gezonde Rede kunnen uytvorſen, wat-deeze liefde, waar op hier gedoeſt word, zy, en waar inze beſtaat? Alle liefde is of daad-liefde of drift-liefde: *De gene* is een voor-nemen of toeleeg van den geest of ziel om iets te doen: *Deze* is in eenen drift, door bezinning of hertſtogten des lichhaams veroorzaakt, gelegen. De liefde dan, diwe God moeten toedragen, kan geenſzins volſtrekt ge-
legen zyn in eenen drift of hertſtogt, waar mede als wy ons aangedaan voelen tot iets, om dat te begeeren of te geniten, wy dan zeggen dat zelve te beminnen en liev te hebben; want nademaal di drift geheel en al van de geſteſſen des lichhaams afhangt, zoo zouden di gene, welkers lichhaamen door pyn, ziekte of andere ongemakken, kwaalyk geſteſt zyn, of di zelv met den dood worstelden, niet kunnen gezegt worden God of zyne Rede-wet liev te hebben: 't welk egter geenſzins in Gods uytverko-
renen, veel min in de zilen der afgestorvene Heyligen vallen kan. Zy zal dan enkelyk in den geest of ziel moeten gelegen zyn; nu om dat de waare deſig is *eene liefde tot de Rede*, dat is, een valt opzet om cenig-
lyk te doen en te laaten wat de Rede, 't zy d' ingeſchaape of geopenbaarde, ge- of ver-bied; derhalven kan dat opzet maar alleen by den geest voor-
genomen worden, en alſoo ook maar eene enkele daad of uytwerking van de ziel zyn. Dog aangezien alle opzet van den geest, om ietwes te doen, *liefde is*, en dat deeze daad wederom of gunſt- of baat-liefde zyn kan, zoo kunnen overzulks deeze lievdens egter geen van beyden tot de deugd behooren: niet *de gunſt-liefde*, want wy kunnen met onze daaden aan God, als niets behoevende, geene de minſte gunſt bewyzen of eenig voordeel toebrengen: ja het is niet verre van eene groote goddelooshyd, als wy menſkens dwaaslyk waanen zouden, door onze daaden aan God ee-nige gunſt of weldaad te kunnen toebrengen, dewylwe God dan als bene-digen ons ſtellen, door dien de gene, di eenige weldaad ontvangt, ten minſten in dat geval, minder is als di de weldaad doet en aanbrengt; het
welke

HOE VERDORVEN EN TE HERSTELLEN?

welke verre van ons moet wezen, dus van God te denken. *De baat-lieve* is nog 't allerverste van de deugd afgeschyden, dewyl di eene liefde tot zigzelve is, om voor zig rykdom, eere, aanzien, wellust en diergelyke te verkrygen: zoo dat deeze enkelyk op di dingen ziet, zonder iets verder te beoogen, en alzoo de begeerlykhyd selv, en overzulks niet dan onwettelykhyd is. Daar moet dan nog cenige andere daad-lieve of opzet in den geest zyn, di de deugd uytmaaken zal: welke derhalven niets anders dan eene *dienst-lieve* wezen kan, dat is, eene liefde van dienstwilghyd, gehoorzaamhyd, en van onderwerping aan Gods Wille, dien hy door de Rede, zoo d'ingeschaape als beschrevene, aan ons bekend maakt, want gy-liden zyt myne vrienden, zegt de mond der waarhyd, zoo gy mynen wille doet: en *deeze is de deugd selv*; als wanneerwe in den geest voornemen, om neerstig en met aandagt naar dat voorschrift te luysteren, en dat zelve gehooft, opgemerkt, en verstaan hebbende, iverig en met vlyt te volvoeren en te gehoorzaamen; en wel bestiptelyk dat voorschrift naar te koomen en op te volgen, zonder eenig ygen belang of opzigt op zigzelve, maar met eene volflage verlochening zyns zelv, en met eene volstrekte verzaaking der wereld met alle deszelvs inzigten en begeerlykhyden. Dus doende konnenwe onze bekeerling en zalighyd uytwerken in vreeze en beving; dewyl de ~~Kindelyke vreeze~~ voor God, niet dan eene overmaatige liefde is, di wy aan God koomen toe te dragen, met ons voor te stellen dat God, dienwe uyt eene reyne liefde, om zynen wille te doen, vreezen te mishagen, niet kan nalaaten zyne regtveerdighyd te oefenen, met ons buyten zyne gemeenschap uyt te sluyten, en van de geniting zyner vrindschap te versterken, indien wy zyne bevelen dus niet naarkoomen, gehoorzaamen, en dus volstrekt aan zynen wille onderwerpen.

§. 26. Om dan hier ten laafsten nog te doen zien, dat alle onze werken, di niet door de rede onzes verstands, maar door de zinlykheden, drivten, en gewoontens bestuurt worden, ondeugend en zondig zyn, en uyt het verdorven Vlees, en uyt de verlokzen der Wereld voordkoomen: maar di in den geest, afgerondert van alle bezinningen en ygenzinlykheden, voorgenomen en uytgevoert worden, in tegendeel alleen deugd-werken en gevrogten der liefde zyn, heeft men slegs di eene plaats voor alle anderen met aandagt te overwegen, dewelke de *H. Paulus den Galateren*, in het V. Hoofst-deel in de 19. en enige volgende leden, voordraagt, zeggende: *De werken nu des vleesses zyn opschyn, dewelke zyn overspel, boerery, onneyghyghyd, ontugtigghyd, afgodery, serningevoingen, vyandschappen, twisten, afgunsigheden, toarne, geky, tweedragt, ketseryen,*

SPIGEL VAN GODS BEELD IN DEN MENS.

terryen, nyd, moord, dronkenschappen, brasseryen en diergelyke, van welke ik u zegge, gelyk ik u te vooren gezegt hebbe, dat di zulke dingen doen, het Koningryke Gods niet zullen beërven. Maar de vrugt des geests is liefde, blydschap, vrede, langmoedighyd, goedertirenthyd, goedhyt, geloofve, zagtmoedighyd, maatighyd. Tegen de zulke is de Wet niet. Maar di Christus zyn, hebben het vlees gekruyst, met de bewegingen en de begeerlykheden. Indien wy door den geest leven, zoo laat ons ook door den geest wandelen. Waar uyt zonneklaar te beschouwen is, dat alle di misbedryven, dewelke de H. Paulus daar voordraagt en opgeeft, enkel en alleen uyt het opvolgen en ygen zinlykheden voordkoomen; daar in tegendeel de volgende deugdwerken, di hy vervolgens aanhaalt en optelt, alle en alleen in den geest voorgenomen, en door den zelve werkstellig gemaakt worden, en alzoo ook alle gevrogten der liefde, of wel de liefde zelv zyn, en uyt dat vernieuwde en opgehelderde Beeld der Godhyt voordkoomen: en alzoo konnen wy ook zien, dat de zoodaanigen door den geest wandelen, en in den geest leven.

§, 27. Indien nu imand uyt het voorgige geredeneerde, over der menschen praaten, eten, drinken, en het optooijen haars zelv en haarer wooningen, waar in wy zagen de verdorventhyt van dat Goddelyk Beeld in den Mens gelegen te zyn, hier bestont te vragen, of men dan niet mag praaten en met malkander spreken? en of men niet mag eten en drinken wat imand lust en smaakt? of ook niet zigzelve en zyne woonplaatzen met kleederen en huys-siraad opfieren? Di hebbe met de voorwerpelyke rede ten antwoord: ja in trouwen; dog met beding van naar den raad der Rede en met overleg zyns Verstands: want zullenwe naar rede in den geest leven, zoo moetenwe in alle ons doen en laten, gestaadig met de oogen onzes verstands steruoogen op deeze grond-regelen en gemeene kundigheden, GODS EERE: DE LIEVDE TOT GODS REDEWET, en DE LIEVDE TOT ONZEN EVENMENS: om dien te doen, en niet te doen, 't gene men wilde dat aan ons gedaan, en niet gedaan wierd: deeze behoorden op alle onze daaden, den regel, maat, en peyl te zetten, en de eenige beweeg-oorzaak van alle ons doen en laten te wezen: dan zou men bevinden, dat in alle byeenkoomsten en zaamenpraaken, noch de woorden door de voorwerpen uytgelokt, noch de menssen, als zelvgaande konst-werken aan te spreken gebragt, noch zoo veele onnutte klap en idele woorden zowden uytgerald worden: maar een igelyk, van wat beroep hy ook waare, zow by zynen leeft blyven, en niet tragten dan met voorbedagtzaamhyt en met overleg van redenen te spreken, zigzelve en zynen evenmens in 't verstand op te kweken,

HOE VERDORVEN EN TE HERSTELLEN?

ken, in zeden te stigten, en tot het oefenen van deugd aan te zetten.
Het welke de EERE GODS eyst en ook bevoordert.

§. 28. Wilde men ook in 't nemen van voedsel tot 's lichhaams onderhoud, het oog geveft houdende op de voorgemelde Kundigheden, daar nog deezen bezonderen grondregel byvoegen: **NIET TE ETEN NOCH TE DRINKEN, DAN ALLEEN OM TE LEVEN**: en wel om gezond te leven: zoo zal men aanstonds gewaar worden, dat noch dartele lust, noch kize smaak de aandringende oorzaak om te eten of te drinken zyn mogen, maar alleen de noodzaaklykhyd, di de Rede ons leeraart, om het lichhaam, 't welk in eenen welgestelden staat van gezondhyd gestadig afgaat en vermindert, te moeten in dien goeden stand howden, en het gene vermindert en afgegaan is weder herstellen met het nemen van nieuw voedsel; waar toe de prikkeling, dewelkemen van het ontdoenend maag-zap in de maag gewaar word, di dus ook voor **EEN ZESDE ZINTUYG** kan gehouden en geboekt worden, ons t'elkens opwekt en aanmaant: Om dan deze prikkeling van het ontdoenend maag-zap op de vliizen en plooijen van den maag-zak, dewelke wy gewoon zyn **HONGER** te noemen, op te volgen en te voldoen, kunnenwe ligtelyk ontdekken, datwe alleen maar eten en drinken moeten om te leven en wel, zoo lange als God wil, te leven in gezondhyd; en datwe daar toe alleen eene verkizing van spyze en drank, di de gezondhyd meest bevorderen, te doen hebben, en datwe ook uyt di rede in den geest moeten voornemen om zoodaanige verkozen spys en drank altyd met lust en smaak te nuttigen: want wat baaten ons alle schatten en rykdommen der werrelde, indienwe de gezondhyd koomen te missen? Hoewelw'r veele ziet, di niet een stapjen, zoo langze gezond zyn, van hunnen lust-smaak-en vermaakweg willen aftreden, om gezond te blyven. Hier toe kunnen dan ook voor eerst de soberhyd en maatighyde in eten en drinken zeer veel toebrenge, en ten anderen, datwe nauwe agt op ons zelve slaan, wat ons wel of kwaalyk bekoomt, op datwe alzoo onzes ygen zelve Dokter mogten wezen; gelyk de beroemde Genees-heer N. Verstraaten, vermaarde Lyv-artz van verschyde Prinssen van Orangien, in zyn leven gewoon was uyt dat inzicht te zeggen, dat een igelyk di tot den ouderdom van dertig jaren begon te genaaken, zyns zelve Dokter behoorde te kunnen wezen: dog hier omtrent moetenwe ons egter naw wagten, om dit besluyt, over het wel of kwaalyk bekoomen der spys of drank, niet te voorbaarig uyt eene of twee, maar uyt verschydene ondervindingen op te maaken, dewyle een en dezelve spys of drank, naar de gestelthyd der maag en zappen, d' eene tyd wel en d' andere tyd kwaalyk bekoomen kan: en dan voorder met allen iver

trag-

SPIGEL VAN GODS BEELD IN DEN MENS.

tragen , door een neerftig onderzoek over onze onkunde in deezen , di
 egter niet onverwinlyk is , meefter te worden en di te overwinnen ; als
 mede over di ketelige fmaak en eetluft , dewelke door zoo veelerhande ver-
 zonne koftjens en gezogte toebereydzelen gewoonlyk opgewekt en gaande
 gemaakt word . Maar wanneer nu onder di verkoze fpy's en drank verfchy-
 dene zoorten voorkomen , waar van de eene meer dan d' andere met on-
 zen luft of fmaak overeenkoomt , dan mag men di veylig verkizen , daar
 onze luft toe ftrekt en na helt , of di beft met onzen fmaak overeenftemt ;
 dewyle dan niet de luft of fmaak , maar het dinen ter gezondheid , het welk
 in deeze even eens is , ten beweeg-oorzaak verftrekt tot het gebruyken en
 nuttigen van zoodaanigen fpy's of drank . Het welk ook in d' eene zoo wel
 als in d' andere even kragtig tot bevordering van GODS EERE dinen
 kan .

§: 29. Zoo ook in 't opfieren zyns lichaams en zyner woningen, moeten niet alleen dezelve Kundigheden als vooren , maar ook deezen be-
zondere zetregel, **DE BEWAARING DER GEZONDHYD**,
in agt genomen en voor oogen gehowden worden ; nademaal de kleederen
en woningen alleen dinen om onze lichaamen , des daags voor de kowde
der lugt en winden , en voor derzelve guurhyd des nagts te dekken en te
beveyligen , ~~dat~~ ^{daer} dien wy hier een Landstreek bewoonen , waarwe in een
Jaar drimaal meer kowde dan warmte gewaar worden : waar uyt dan weder-
om middagklaar voorkoomt , dat hier in noch ygenzinlykhyd , noch drivt,
noch hertstogt , noch mode eenige , maar alleen de Rede , alle plaats be-
hoort ingeruymt te worden : dewyl de Rede ons aanstonds hier leeraart,
dat een igelyk , alle hoovaardy in zig te kleeden en van woning te verzor-
gen verzaakende , alleen slegs te letten heeft , wat beroep , wat rang , en
wat standplaats hy howd en bekleed in den Burgerstaat der Regering , waar
onder hy zoo wel als de geheele wereld , wegens den boosen verdorven
staat van 't Mensdom , onderworpen is , om zig in deezen daar aan te ge-
dragen en naar te schikken ; en in zoo verre de gewoonte plaats te gunnen,
dat hy zig niet belachelelyk en ten spot stelle , noch hoogmoed in zyne
nedrighyd hebbe.

§. 30. Alhoewel nu een statig kleed tot dekking van 't lichhaam, en tot deszelfs beveyliging eene propere wooning, voorzien met zoo veel huysfraaden, als tot het noodig dagelyks gebruik genog is, alleen reeds van de Rede geeft word, gelyk ook de zoerhyt en maatighyd van spys en drank tot 's lichhaams onderhoud: zoo leeraart egter de zelve Rede dat di genen, dewelke met tydelyke goederen van den goeden God rykelyk verzorgt zyn, een ruymen tafel, een sierlyker kleed, een pragtiger huys, meer bedienen.

HOE VERDORVEN EN TE HERSTELLEN?

den, ja wagenen en paarden, niet alleen mogen, maar verplicht zyn te moeten gebruyken, bewoonen, en houden, in dit Ryke der idelhyt, het welke wy nu beleven; dog elk egter naar zynen rang en verkregen zegen: op dat de zoodaanigen met de dingen, di daar toe noodig zyn te koopen en voor zig te verzorgen, aan haaren evenmens, di van zyne nering en handwerk bestaan en leven moet, op di wyze van haaren tydelyken zegen zouden mogen mededeelen, zonder denzelven nogtans ten uitersten te beknibbelen, en gelykmen spreekt, als dood te dingen: waar door dan, als het op eene wettelyke wyze betrakt word, zoo wel *GODS EERE bevoordert* en aan den dag gebragt worden kan, als met aan den behoevtigen handreyinge te doen. Dog hier in moet een igelyk wel toezien en zeer nauwe agt geven op den toelag zynes gemoeds, met wat oogmerk en tot welk een ynde hy deeze dingen doet; overmits de deugd alleen van den toelag des gemoeds afhangt, zoo dat het verrigten van alle deeze voorge- melde dingen, en Deugd en Ondeugd zyn kan: *Deugd*; zoo het geschied en gedaan word om Gods wil en welhehaagen: *Ondeugd*; indien men het doet om ygen vermaak, om de bekoorlykheden des Vleesses, en om wer- reltze inzigten en begeerlykheden. Waarom een igelyk hier zigzelve en zyn gemoed zeer naw dient te onderzoeken en agt te geven, om zig niet te vleijen en te bedriegen, dewyl men met uiterlykheden wel den menssen, maar geenzins God, di het innigste der gedagten kent, bedriegen, en een tuyt aanzetten kan.

§. 31. Even alzo kan men, met den benoodigden iets mede te deelen, schoon dat een goed en een deugdwerk is, zig egter misgrypen en bezon- digen, indien men dat enkelyk uyt drift en uyt hertstogt van mededogent- hyt doet; want dan doetmen ook wel *DAT God wil*, maar geenzins *OM DAT het God wil*: nademaal alleen de Rede raad-oorzaak van dit doen wezen moest, di ons leeraart, dat God wil en belaft, en de liefde tot onzen naaften vereyft, dat wy onzen evenmens en onzen mededienst- knegt van den gemeenen Opper-heer; als hy in nood en verlegenthyt is, met lievedaaden moeten behulpig zyn, en hem, zoo veel in ons vermogen is en onze verkrege zegen, zonder nadeel van ons ygen gezin en pligtbe- tragting, lyden kan, in staat stellen om zig zyns pligts, dien hy even als wy zelv aan onzer aller Schepper en Weldoender verschuldigt is, te konnen kwyten; schoon nu dat di daad al met eenig mededogen verzelt ging, zoo doenwe egter dezelve dan niet *UYT*, maar wel *MET* medelyden, en alleen om dat het God behaaglyk en zynen naame eerlyk is.

§. 32. En gelyk wy aan onzen benoodigden evenmens in 't lichhaame- lyke onderstand verschuld zyn, even alzo is het ook onzes pligts denzel- ven,

SPIGEL VAN GODS BEELD IN DEN MENS.

ven, zoo veel in ons is, in het geestelyke mede op te bouwen, op datwe dus met waarhyd mogten zeggen, onzen naasten liev te hebben als ons zelve. Dog nademaal de Ygenzelslievde, onwettelyk betragt, de wortel van alle kwaad in 't ganse mensfelyk geflagt is, zoo zal het niet ondienftig zyn kortelyk te overwegen, hoemen de lievde onzes zels te verftaan hebbe; want nimand heeft ooit zyn ygen vlees gehaat. Zigzelve dan te beminnen, is niet alleen op eene wettige en geoorlovde wyze het noodig onderhoud zyns lichhaams en deszels welstand te verzorgen, om tot zoo lange te mogen leven dat God ons daar uyt roept; maar ook voornaamelyk het welzyn zyner ziele te betragten, om dezelve uyt de duystere onkunde op te beuren tot het helderschynde rede-light van waarhyd en deugd, op datwe alzoo door den geest in 't licht wandelende, ook door het geloove in Christus, als een nieuw fchepzel mogen gevonden worden: het welke *des werks-ynde* der betragting van waarhyd, deugd, bekeering en geloove is: van welk werk de zalighyd, di in Christus is, niet kan afgefchyden worden, om datze God, welkers beloven getrouw zyn, en niet feylen konnen, daar aan toegezeit, beloovt, en valteklonken heeft. Indien wy nu dusdaanig ons zelve beminnen, datwe daarom de deugd betragten, en *het geloove, dat Jezus is de Christus*, oefenen, om daar door de zalighyd voor ons te verkrigen, en op dusdaanigen wyze ons zelve beoogen, en alzoo ons zelve ftellen tot *het ynde waar voor*, voor wien wy de zalighyd door dat middel zoeken te bekoomen; zoo loopt dat regelregt aan tegen de verlochening onzes zels, dewelke onze Heyland de Heere Jezus Christus nogtans ons zoo ernftig aanbeveelt en gebied; en ook tegen de volftrekte gehoorzaamhyd, diwe aan God verfchuld zyn, om alleen zynen wille te doen: het welk immers het voornaamfte ynde en eenigfte oormerk van alle ons doen zyn moet. Maar indienwe zoodaanig op ons zelve het ooge ftaan, datwe ons ftellen tot *een ingefchikt en tuffen ynde*, en datwe de deugd en het geloove alleen betragten om God daar door te gehoorzaamen, en om dat God aan de gehoorzaamhyd en aan zulken betragting de zalighyd zoodaanig vafgemaakt heeft, datze daar van niet kan afgefchyden worden; dan zienwe ligtelyk dat Gods bevel alleen *het laafte- en uyt-ynde* van dat ons doen, en van onze gehoorzaamhyd is; en datwe evenwel door dat ons doen onze zalighyd bevoorderen, als zynde aan di betragting en aan di gehoorzaamhyd met een volftrekt noodzaaklyk verband onafsfchydelyk vafgehegt: zoodaanig dat God, wegens zyne onveranderlyke Heylighyd, niet kan nalaaen aan eenen zoodaanigen Deugd-oefenaar en Geloov-betragter de zalighyd uyt zyne lautere genade in Christus te fchenken. Dus zienwe dan ook, datwe ons zelve op eene Wettige wyze, allervurigft beminnen;

wan-

HOE VERDORVEN ENTE HERSTELLEN?

wanneerwe ons zelven allermeeft verlochenen , en allermint in 't oog hebben , en alzo GODS EERE op 't hoogfte bevoorderen : want nooit word de alleen goedgeoende en zaligende God meer verheerlykt , dan wanneerwe in 't werk der zaligbyd aan hem het meefte en aan 't fchepzel het minfte toefchryven.

§. 33. Indienmen dan de voorige gemeenkundige grondregelen zig geftaadig voor oogen ftelde en daar boven in zyne gedagten overwoog datwe , ten waare wy ons zelven wilden bedrigen en dat de waarbyd in ons niet zy , geenzins konnen zeggen Gods eere te betragten en bevoorderen , noch hem , of liver zyne ingefchaape of geopenbaarde Rede-wet te beminnen , noch onzen Naaften liev te hebben , zoo wy niet alzins in alle ons doen en laaten met de uyerfte wakkerbyd en vlyt over de betragting van Deugd en Waarbyd waaken : en hoe konnen wy zoo de waarbyd in ons zal zyn , zeggen de Deugd te oefenen ? waar voor nogtans een igelyk by de wereld wel zal willen te boek ftaan en gehowden worden , indienmen aan zyne hollende drivten den loffen teugel viert , om zynen evenmens , wanneer het dien wel gaat , met fellen haat en bitzen nyd , gelyk woedende Tygers , als te verfcheuren ; en wylze met di zelvpyning dikmaals hun doel niet befchiten , als dan met bytenden lafter ten bloede toe vervolgen ; of wanneer hy van waarbyd en deugd fpreekt , met **fmaadelyken fchimp en farrrende befpotting verguyzen** ; en wyl een igelyk graag den bovenzang zingen wil , en nimand nevens zig dulden kan , di hem te naa koomen overfchreewen en verfcnoeven , en di hem verby fchynen te zullen ftreven met lift en geweld te rug trekken en overheerfen : zoo datwe hier uyt klaar genug konnen bemerken , dusdaanige betragting geene Deugd maar de Ondeugd zelf te zyn , en tegen alle lievde-pligten , diwe aan onzen naaften verfcould zyn , regtdraads aan te loopen.

§. 34. Hebbende dan in 't voorige ter neder geftelde klaar gezien , hoe dat Goddelyke Beeld , waar naar de Mens gefchaapen is , in denzelven zeer verdorven en verdonkert zynde , genogzaam verzonken en als verfmoot legt in den dipen put van bezinningen , ygen zinlykheden , drivten , hertstogten , luften , vermaaken , gewoontens , en wat dies meer ons van het lichhaam of het vlees aankoomt : en hoe het zelve weder verbeterd , opgeheldert , uyt dien put opgedolven , en als weder levendig gemaakt word door *Bekeering en Geloove* , en door het oefenen van derzelve werkvrugten , om in zyne gedagten , afgezonderd van alle het lichhaamelyke en bezinninge , te redekavelen en geestelyke begrippen te vormen van zyn ygen geestelyk Wezen , van God den Schepper van al wat buyten hem aanwezig is , van andere denkende wezens , en van eewige waarheden ; en om door

SPIGEL VAN GODS BEELD IN DEN MENS.

Gods genade in den geest voor te nemen alle zyn doen en laten eeniglyk te rigten naar di ingeschaape en geopenbaarde Goddelyke Rede-wet. Op datwe dan hier in meer en meer mogten koomen te voorderen, zal het ten hoogsten noodig, ja van de uysterste noodzaaklykhyd wezen, datwe niet alleen ons op geenerlye wyze naar voorbeelden van anderen schikken en gedragen, maar ook voor al, dewyle een ider zig te veel over zyn ygen doen vleyd, meenende dat het beste te zyn, datwe ons tot ons zelve keeren en van onzes zelve verbetering beginnen, en in eene aandagtige beschouwing onzes zelve met den grootsten ernst en ingespannen iver doorzoeken, of onze daaden met di Goddelyke Rede-wet overeenstemmen, en ofwe ons zelve ten vollen verlochenende, eeniglyk en alleen tragten Gods wil en welbehaagen op te volgen, en zoo doende zyne Vrinden te worden, op datwe alzoo in den geest wandelende, in Christus, als een nieuw schepzel, mogten gevonden worden, uyt wien, door wien, en tot wien alle dingen zyn: hem zy de heerlykhyd in eewighyd. AMEN. HET ZY ZOO.

Dit is zoo, redekundige Lezer, het gene ik, door verschydene aandagtige bespigelingen en opmerkende ondervindingen, in 't korte goedgedagt hebbe, aangaande de verdorventhyd en herstel van 't Goddelyk Beeld in den Mens, te zeggen. Wi Rede wil plaats gunnen, zal deeze waarheden niet konnen nalaaten te erkennen, en daar uyt ligtelyk konnen ontdekken, dat'r geen herstel te hoopen noch te wagten zy, zoo lange de mens niet van zyns zelve verbeteringe een begin maake, Gods medewerking en bevordering daar in affmecke, en zigzelve naw onderzoeke, of hy ook Christus geboden bewaart, en hem tragt gelykvormig te worden. De God nu van alle Rede en Waarhyd wil uwe herten daar toe bekwaam maaken, en de goede voornemens met zyne zegeningen begenadigen: op datwe aldus zyn ynde en oogmerk mogen beandwoorden, dat is, tot zyne eere en heerlykhyd leven, en namaals de eewige heerlykhyd erlangen mogen.

*Dit bid en wenst van herten, Waarhyd
en Deugdlivende Lezer,*

Uwe Ootmoedige Dinaar in Christus.

A. D. REUS.

IN DIT BOEK ZYN BEGREPEN
T W E E
KORTBONDIGE VERHANDELINGEN
De eene
DER AANGEBOORE
GODGELEERDHYD,

De andere
DER GEOPENBAARDE
GODGELEERDHYD.
DE KORTBONDIGE VERHANDELING

DER AANGEBOORE
GODGELEERDHYD,

Bestaat uyt zommige Voorbereydzelen en uyt
D R I B O E K E N .

Welkers

EERSTE handelt VAN GOD TE KENNEN.

TWEEDE, VAN GOD TE DINEN.

DERDE, VAN DE VOORBEREYDING TOT HET
EUANGELI.

HET EERSTE BOEK

Heeft twee Deelen:

HET EERSTE handelt VAN DE KENNISSE GODS IN
ZIG ZELVEN.

HET TWEEDE, VAN DE KENNISSE GODS UYT ZY-
NE WERKEN.

DE

KORTE INHOUD DER HOOFDDEELEN.

DE VOORBEREYDZELEN DER AANGEBOORE GODGELEERDHYD.

Worden bevat in V. Hoofd-deelen.

H OOFDD. I. <i>Handelt van de aangeboore Godgeleerdhyd in 't gemeen.</i>	Blad 1
II. <i>Van den aangebooren Godsdienst.</i>	2
III. <i>Van de Waarheden , uyt de eerste weetenschap overgenomen.</i>	7
IV. <i>Van het Beginssel des aangebooren Godsdiensts.</i>	13
V. <i>Van de Verdeeling deezer Werks.</i>	21

HET EERSTE DEEL DES EERSTEN BOEKS.

Word voltrokken in 3. Hoofddeelen. 8. Sneden.

En 13. Ondersneden.

H OOFDD. I. <i>Handelt van Gods Toeygeningen.</i>	23
SNE. I. <i>Van 't Wezen Gods.</i>	23
II. <i>Van de toeygeningen van Gods Wezen.</i>	26
ONDEERSNE. A. <i>Van des Opperwezends Onafhanglykhyd.</i>	26
B. <i>Van deszelus Onyndighyd.</i>	28
C. <i>Van deszelus Onveranderlykhyd.</i>	31
D. <i>Van deszelus Enkelhyd of Eenvoudighyd.</i>	34
SNE. III. <i>Van de toeygeningen zyns Aanwezen.</i>	42
ONDEERSNE. A. <i>Van Gods noodzaaklyk aanwezen en Eertshyd.</i>	42
B. <i>Van Gods Eewighyd.</i>	44
C. <i>----- Alomtegenwoordighyd.</i>	49
D. <i>----- Onbegryplykhyd.</i>	52
SNE. IV. <i>Van de Toeygeningen van Gods Leven.</i>	53
ONDEERSNE. A. <i>Van Gods Verstandig leven.</i>	53
B. <i>Van</i>	

KORTE INHOUD DER HOOFDDEELEN.

	B. <i>Van den Onlichhaamelyken God en desselvs gevolgen.</i>	57
	C. <i>Van Gods Verstand.</i>	64
	D. - - - - <i>Wil.</i>	74
	E. - - - - <i>Magt en Kragt.</i>	84
HOOFDD. II.	<i>Van Gods Deugden.</i>	96
	SNE. I. <i>Van Gods Waarhyd.</i>	98
	II. - - - - <i>Goedhyd.</i>	101
	III. - - - - <i>Hailighyd.</i>	104
	IV. - - - - <i>Regtveerdighyd.</i>	108
HOOFDD. III.	<i>Van Gods Eenhyd.</i>	114

HET ANDER DEEL DES EERSTEN BOEKS.

Word voltooit in 3. Hoofddeelen.

H	HOOFDD. I. <i>Handelt van Gods Besluit.</i>	126
	II. - - - <i>van de Schepping.</i>	136
	III. - - - <i>van Gods Voorzinnighyd.</i>	147

HET TWEEDE BOEK.

Behelst 5. Hoofddeelen. 2. Sneden. En 3. Onderfmeden.

H	HOOFDD. I. <i>Handelt van den Mens, betrekkelijk aangemerkt tot God.</i>	160
	II. - - - <i>van de ingeschaapte Wet.</i>	164
	SNE. I. <i>Van de eerste algemeene Wetten, als beginsfelen van het aangebooren Regt.</i>	164
	II. <i>Van de bijzondere Wetten.</i>	170
	ONDERSN. A. <i>van onze pligten tot God, uit di beginsfelen afgeleyd.</i>	170
	B. <i>van de pligten diwe aan ons zelven moeten bewyzen.</i>	175
	C. <i>van de pligten, diwe omtrent onze levens-medegeneooten waar te ne- men hebben.</i>	187

EER-

KORTE INHOUD DER HOOFDDEELN.

EERSTE UYTWEYDING.

Van de Regtveerdigbyd en deszelvs geboden.

193

TWEEDE UYTWEYDING.

*Van de Lieude, dimen aan den Naaften verschuld is, en
van deszelvs bevelen.*

199

HOOFDD. III. *Van de hoop eenes beteren levens, en deezelvs tegendeel.*

206

IV. *Van de koomst der zonde in de werreld, en haare heerschap-
py over den Mens.*

219

V. *Van der Zonde naasleep en gevolg.*

227

HET DERDE BOEK.

Begrypt 3. Hoofddeelen. 2. Sneedn. En 3. Onderfneeden.

HOOFFDD. I. *Van zonniger Mensen waarschylyke herstelling en we-
derbrenging tot God.*

231

II. *Van de noodigheden tot eene waare verzoening met God.*

236

III. *Van de Historische Naaspooring, onderzoekende de overle-
vering van 't waare middel der zaligbyd.*

241

SNE. I. *Onderzoekende of de Hydensse Godgeleerdbyd eene
vaste hoop tot verkryging der zaligbyd aan de
hand geevt.*

241

II. *Onderzoekt hoe verre de Godsdienst van Mozes
voldoet.*

249

ONDERSNE. A. *Van den hedendaagzen Foodzen
Godsdienst.*

254

B. *Van den Godsdienst der Muham-
meranen of Turken.*

256

C. *Van der Christenen Godsdienst.*

258

KORTE INHOUD DER HOOFDDEELEN.

DE KORTBONDIGE VERHANDELING DER GEOPENBAARDE GODGELEERDHYD.

Word verdeeld in III. Algemeene Deelen.

Welker

- I. Behelst , HET BEGINSEL DER GEOPENBAARDE
GODGELEERDHYD.
- II. HET HOOGSTE GOED DEN ZONDAAR VOOR-
GESTELT.
- III. DE MIDDELEN , WELKE HEM BRENGEN
TOT GEMEENSCHAP VAN DAT GOED.

HET EERSTE DEEL.

Der geopenbaarde Godgeleerdhyd behelst eenige Voorbe-
reidzelen , en word voltrokken in 5. Hoofddeelen.

H OOFDD. I. <i>Handelt van de Godgeleerdhyd en deszelvs Beginsel.</i>	Bl. I
II. - - - - <i>van den Godsdienst.</i>	7
III. - - - - <i>van het Lichaam der Heylige Schriftuur.</i>	9
IV. - - - - <i>van de Waardigheden der H. Schrift.</i>	13
V. - - - - <i>van 't Gebruyk der H. Schriftuur.</i>	20

HET TWEEDE DEEL.

Word voltrokken in 6. Hoofddeelen.

H OOFDD. I. <i>Handelt van Gods Naamen.</i>	31
II. - - - - <i>van Gods Toeygeningen of Uytsekentheden.</i>	37
III. - - - - <i>van den Dri-eenigen God , naar de Verborgent- hyd der Dri-eenhyd.</i>	55
IV. - - - - <i>van Gods Besluyten.</i>	70
V. - - - - <i>van de Schepping.</i>	82
VI. - - - - <i>van de Goddelyke Voorzinighyd.</i>	92

***** 2

HET

KORTE INHOUD DER HOOFDDEELEN.

HET DERDE DEEL.

Word in 16. Hoofddeelen voltooit.

H OOFDD. I.	<i>Handelt van Gods Verbonden in 't algemeen.</i>	102
II.	<i>van 't Verbond der Werken.</i>	106
III.	<i>van 't verbreken des Werkverbonds door de zonde.</i>	124
IV.	<i>van 't Verbond der Genade.</i>	143
V.	<i>van de Belofte der Zaligbyd door den Borge te verwerven.</i>	162
VI.	<i>van den Middelaar.</i>	169
VII.	<i>van de Verwerving der Zaligbyd.</i>	195
VIII.	<i>van de Toepaffing der Zaligbyd.</i>	204
IX.	<i>van de Roeping en Wedergeboorte.</i>	205
X.	<i>van de Regtveerdiging.</i>	212
XI.	<i>van de Hayligmaaking.</i>	222
XII.	<i>van de Bewaaring.</i>	225
XIII.	<i>van de inwendige Verzegeling.</i>	228
XIV.	<i>van de Uytwendige Verzegeling , of van de Bondtekenen des N. Testaments.</i>	230
XV.	<i>van de Heerlykmaaking.</i>	242
XVI.	<i>van de Kerk.</i>	248

BYGEVOEGT AANHANGZEL.

Van den Oorfprong der aangroeijende Dwaalingen in de Kerk.

Ten Eerften ,	<i>van de Dwaalingen des Pafidoms.</i>	266
Ten Tweeden ,	<i>van der Pelagianen en Arminianen Dwaalingen.</i>	274
Ten Derden ,	<i>van der Wederdooperen Dwaalingen.</i>	279
Ten Vierden ,	<i>van de Dwaalingen der Socinianen.</i>	282

KORTBONDIGE VERHANDELING
VAN DE
AANGEBORE
GODGELEERDHYD.
TEN GEBRUYK DER
HUYS-VERGADERINGEN
TOEGESTELT.

Dewelke

Nu eerst met den Druk gemeen heeft doen maken,

SALOMON VAN TIL.

VOORREDEN

AAN DEN

LEZZER.

DE aangeboore Godgeleerdhyd, welke ik U E. E. gunstige Lezers, alhier opgeve, ontspringt enkel en alleen uit de bronnen der Rede, en behelst niets, dan 't gene eene ingespanne aandacht, uit de bespigeling der algemeene kundigheden, heeft van God en deszelvs Wet, geleeraart: en naar dat voorschryft der Rede, spoortze naa alle Hoofdgodsdiensden, op datge daar uit moogt verkizen den Christelyke Godsdiensd, derwelke alchoon di verborgentheden erkent, welke de paalen der aangeboore weetenschap te buyten gaan, egter meer dan eenige andere met het ingeschaapen ligt overeenstemt. Dat eene zedige behandeling derzelver niet geheel over 't hoofd gezien moet worden, zal niemand der Hoofdmiden willen tegen gaan; wi tegen den Socinianen staande bond, datter di is; of wi uit Paulus geleert heeft dat, tō gnoostōn tōū Theōū, het kennelyke Gods, van God door het ingeschaapen ligt geopenbaart, en dat de Wet Gods ook van denzelvden Stigter in de herten der Hydenen is ingeschaapen geweest. Ook zal dat van geen ondiensd kunnen zyn; aangezien de waarheden eener algemeene kundighyden den uitersten aandacht vereysen, zonder derwelke ook niemand eene Evangelische waarhyden aan aller consciēti, of medegeweeten zal aan 't ligt brengen: tot denwelken evenwel deeze onze waakzaame arbyd alle redelyke menssen noodigt. Wy beroepen ons hier nergens in eenige stukken op mensselyk gezag; 't welk hier van geenige waarde is: ja, geene Leere heeft aan de Godgeleerdhyden meer schade toegebracht, dan de overgeleverde Wysgeerte, derwelke op mensselyk gezag steunende, aanhangers gemaakt heeft, dewyl gene Plato, deeze Aristoteles, en andere wederom anderen tot hunne Leydsmannen verkozen hebben. Haare redenen te hooren heeft zyne nuttighyden, indien ze bondige voordbrengen, maar geene bloote naamen. Bemint Sokrates, bemint Plato, maar bemint de Waarhyden allermeeft. Ik vertoone u hier een kort begrip, 't welk tot deeze betragtingen aanleyding verschaft, om het zelve met den beproevden arbyden van anderen te vergelyken en uit deselve te verryken: ten zy gy liever wildet tot de opschryften deezes kort begrips, als tot:

VOORREDEN AAN DEN LEZER.

Hoofden, brengen, het gene gy by andere nauwkeuriger uytgewerkt, en uyt voeriger uytgebreyd vind: op dat het gene de Geestkundige van God; de Schryvers van het aangebooren Regt van de Wetten der natuur of geheelal-orderinge, en de Voorstanders van den Christelyken Godsdienst tegen de ongeloofigen voorgedragt hebben, elk by 't zyne, of onder zyn opschrift geplaatst werde. De Schryvers welke wy hier aanpryzen, zyn de Bedenkingen van Kartes, en di dezelve met hunne aantekeningen verrykt hebben. Wittichs Verklaaringe van God, en Redeneringen van Gods Voorzinighyd. Veldhuysen, Wittich, Jens de Vader, en Horchius hebben Spinoza ontzenuwt. Laaten onder de Zedenkonstenaars over de pligten van 't Mensdom, uyt de aangeboore Verbintenissen af te leyden, gelezen worden, het gene Morus en Geulings, gene in zyn Handboekje, en deeze in zyne Zedenkonst geleeraart hebben. Van 't aangebooren Regt moeten gelezen worden het gene H. de Groot geschreven heeft in zyn Boek van 't Regt van Oorlog en Vrede, te gelyk met de besnoeijingen en byvoegzelen van Zigler en Boekler. Kumberland van de aangeboore Wetten heeft zig tegen Hobbes aangekant. Voeg hier by de geleerde onderwyzingen over 't aangebooren en der Volkeren Regt van myn Amptgenoot de Vermaarde Vitriarius, en 't gene Veldhuysen van de Beginsfelen van 't Regtmaatige en Eerlyke, als mede van des mensches aangeboore Schaaamte en Waardighyd geschreven heeft. Tot opheldering der Euangelische Voorbereyding laat gelezen worden de Verdedigers der Waarhyd van den Christelyken Godsdienst Mornay, de Groot, vander Meulen, en voor al de oude Overwinners van 't Hydendom; Arnobius en Minutius Felix, met de Aantekeningen van Verschydenen, dewelke Joh. Maire in 't jaar 1651. en 1652. gedrukt heeft. Uyt de Drukkery van Schelten zyn onlangs ook uytgekoomen met de Aantekeningen van Verschydene, de Verandwoording van Justin Martyr en Tatiaan met Hermia: aan welkers koop men geen geld behoort te spaaren, overmits Geleerde Mannen in di Aantekeningen Schatten eener doordringende Geleerdhyd uytgestort hebben. Datze zig Bachmans, zaliger gedagtenis, Nageboorte, dewelke het Opschrift draagt, Aangeboore Godgeleerdhyd, verzorgden: als mede de Redeneringen der zeer Vermaarde Mannen de Volder en Roël raade ik den Leerlingen: geenzins twyfelende of, wi deezen weg inslaan, zullen hun voorgestelde en beoogde doelwit beschieten. Dat de Lezer deeze myne pogingen ten goeden wil duyden, is myn ernstig verzoek en begeeren.

SALOMON VAN TIL

Kortbondig Opstel

Der

A A N G E B O R E G O D G E L E E R D H Y D V O O R B E R E Y D Z E L E N .

H O O F D D E E L I.

Van de Aangebore Godgeleerdhyd.

§ 1.

Et woord GODGELEERDHYD

is van een Griekze afkoomst, en by alle en een igelyk erkent, uyt eene aloude Leere der Hydenen hergebragt te zyn. Indienwe des woords oorspronglykhyd beschouwen, dezelve geeft te kennen; *λογον περι τῆ*

Θεῶ, een reden of redenering van God: overzulks handelt dezelve van een Godhyd, di niet alleen erkent, maar ook gedient moet worden.

§ 2. Een ider bevind in zig een ingeschaapen en verkregen denkbeeld of begrip van een onyndig Wezend, of weet ten minsten dat by alle menssen een gemeen gevoelen van een God plaats heeft, of in veeler geesten of zilen inkleevt; want alschoon een Godlochenaar dat overheerslende gevoelen zoekt te verwerpen, zoo word hy

A

egter

egter gedwongen te belyden , dat 'r een zoodaanige Leere is , dewelke naa het aanwezen en den aard van dat onyndig Wezend met regt omziet en dat naavorst ; nadeemaal de denkbeelden der zaaken het ygen voorwerp van de redenering zyn , en het ook 't werk van den geest is , over de ygenschappen van de denkbeelden te redenkavelen : en dat ook dit denkbeeld den geest allermeeft bezig houden kan. Voeg hier by , dat de mens , in di bezig hyd zynde , verkeert omtrent een zaak , di van 't eerste en grootste gewigt , en van welkers waarhyd des menssen hoogste welwezen geheel en al afhanglyk is. Want zooder een God is , zoo staat deszelvs verlochenaar zyne zekere gramfchap af te wagten , en hy kan zig niets goeds van denzelven beloven , di fchandelyk verzuymt heeft hem voor zig ten vrend te maaken en te bevredigen. Gelyk in tegendeel , het aanwezen en de regte kennis deszelvs voor di de gunst van dien God zoekt , eene aangename hoop verfchaft , en de menffelyke behoudenis vast en zeker maakt. Weshalven het ten hoogften betaamelyk is , datwe naa deszelvs waarhyd met den uysterften aandagt omzien.

§ 3. Deeze Leere merken wy aan als ingefchaapen , voor zoo veel onze geest dezelve alleen maar met den tenftek der rede afmaalt en aanraakt : of naar het paslood der rede alleen afmeet , het gene hy dien aangaande van elders koomt te hooren ; met te onderzoeken of het gene elders uyt de overlevering geweeten word , ook met de rede overeenftemt ? of ten minften dat de rede het zelve niet tegenspreekt.

§ 4. De aangebore GODGELEERDHYD word dan uytgebeeld , datze is , *eene Leere van Goddelyke dingen* , dewelke eene weetenschap baart , di , wat men van God vast ftellen , en in Hem erkennen moet , zonneklaar uyt

uyt de rede uythaalt , en aan dezelve als aan eenen keursteen beproeft : op dat in di stoffe niet alleen het zekere van het onzekere , maar ook het waare van het valſſe , als mede het bekende uyt *de natuur* of het aangebooren ligt van het gene 't zelve te boven gaat , nawkeurig geſchikt en onderſchyden mogt worden.

§ 5. Zy is inzonderhyd bezig omtrent de geſchillen des Regts : alhoewelze ook de geſchillen des daads aanroert ; dog di naar de beginſſelen des regts beſliſt moeten worden ; want men mag ten onderzoek brengen , het welke van de daaden verhaalt word , met naa te ſpeuren , of het opgegevene mogelyk zy , of niet : en zoo 't eerſte ; of het Gode betaamelyk genug zy , en met des zelys deugden , welvoegzaam en overeenſtemmende : even gelyk een Lichhaamkundige , het gene , *de Hiſtori der natuur* of 't verhaal van 't lichhaamelyke geſchaapene opgeeft , ten onderzoek brengt , en de verſchynſſelen aldaar voorkoomende , uyt zyne beginſſelen onderneemt op te loſſen.

H O O F D D E E L II.

Van den aangeboren Godsdienſt.

§ 1. **D**E GODSDIENST , di het voorwerp der aangebore Godgeleerdhyd is , of di een Godgeleerde voor heeft op te geven , en naar redes rigtſnoer te beſchaaven , is een zekeren iver der menſſen , waar door een igelyk naar zyn ygen gevoelen , zyne vermogens bezig houd in het beſchouwen en dinen van zekere Godhyd , naar dat hy meent zig beſt te paſſen , om di Godhyd in alle voorvallen tot zig gunſtig en genegen te maaken.

4. VAN DEN AANGEBOREN

ken. Wy geven hier op eene algemeene uytbeelding van de zaak, tot nog toe aan geenig bijzonder gevoelen van menſſen vaſt gemaakt, op datwe, den waaren Godsdienſt van den valſſen als nog niet onderſchydende, dat gene maar alleen aantekenen, het welke alle menſſen in 't gemeen verrigten.

§ 2. Dit woord *Religi* of Godsdienſt, leyd *Laktantius* in zyn Boek van de waare *Wyſhyd* 4: 28. niet kwaalyk af van 't Latyns woord *religare* vaſt maaken. Op deze voorwaarde, zegt hy, worden wy geboren, datwe aan den ons ſcheppenden God ſchuldige gehoorzaamhyd bewyzen: Hem alleen kennende, hem naarmolgen, en daar door zelv aan God verbonden en vaſt gemaakt zyn mogten, waar van daan 't woord *Religi* of Godspligt zynen naam ontleent heeft. En wat verder: Het naamwoord *Religi* of Godspligt, van den band der Godvrugtighyd zoo gezegt, om dat God den mens aan zig verbonden en vaſt gemaakt heeft, enz. *Lukretius* hier op ziende, heeft gezegt, dat hy de knoopen der *Religi* of Godspligt los maakte.

Nademaal onder de eerſte kundigheden is, de ahangelykhyd aller ſchepzelen van het opperſte en hoogſte Wezend, zoo is 't het werk van een mens, di van deeze zyne ahangelykhyd zyns bewuſt is, om aanſtonds zyne *verbintenis en pligt*, tot zyneronderwerping, te erkennen, waar door hy geerne onder God ſtaan wil, en zoo hy elders in eenige plaats dien band verbroken heeft, zoekt hy ernſtig wederom verbonden en door eenen niwen band weder vereenigt te worden, op dat hy niet uyt zyne grootmagtige gunſt uytvallen mogt.

§ 3. De Hoofdzoorte van den Godspligt betrekken wy tot den *iver*, voor zoo veel de Godspligt eene neerſtighyd betekent, om door genogzame bekwaame middelen tot het hoogſt gewenſte ynde te geraaken: want di zorge
en

en vlyt van den geest vereyft eene neerftige te werkftelling van alle vermogens , zoo van lichhaam , als geest , om uyt te voeren alles , wat wy agten de bekwaamfte middelen te zyn , om het hoogfte goed te verkrygen.

§ 4. Het voorwerp , omtrent het welke zy , zig bezig houdt , is *eene Godhyd* , of allerleye bovenhemelfte magt en hoogaan zyn , van dewelke imand , in het algemeen bestuur deezer werreld , zig eenig vast en zeker goed be- looft , het zy door middel van gewoone , of buyten ge- woone oorzaaken , terwyl hy di alle van het goeddenken eener Godhyd , di hy aanbid , agt af te hangen. Om dit voorwerp te befnoeijen en te bediffelen , zal zig onze aangebore Godgeleerdhyd bezig houden , dewyl het ge- nog blykt datze alle , di opperfte magt niet in een eenig waar onderwerp , maar in veele gezogt hebben. En na- demaal een groote verfchydenhyd van gezindheden alle de verfchillendhyd in den Godsdienst , *dewelke wy in de werreld gewaar worden* , gebaart heeft , zal het van de grootfte aangelegenthyd zyn , om het waare onderwerp van di aanbiddelyke mogenthyd wat onderschydelyker naa te fpeuren.

§ 5. De daaden van den Godspligt , of van een Gods- dienftige zyn. I. *De Kennis* van de opperfte mogent- hyd , verzelt met deszelvs erkentenis , di eene wettige agting van di mögenthyd is met volle genegenthyd. II. De hoogfte *Lievde* tot di opperfte Godhyd , begeerende den regeerder van 't heelal voor zig weldaadig en goed- gunftig te hebben. III. Koomt hier by *eene dienst of Eer- bewyzyng* , di door hunne uyerlyke daaden een getuyg- nis van den inwendigen eerbied geeft.

Hier moet men aanmerken , dat deeze eerfte daad zig tot de tweede heeft , en deeze tot de derde , even als eene baarende Moeder tot haare vrugt : want de kennis

6 VAN DEN AANGEBOR. GODSD.

van de waardigbyd des voorwerps , dat is , van God , baart deszelvs lieve , zoo menigmaal als zy op deszelvs voortreffelyke uytstekentbyd aandagtig let , dewyl anders het spreekwoord zegt , *onbekent , onbemint*. Voords brengt de lieve Gods in het binnenste van den geest voord eene eerbied , di men op allerlye wyzen zoekt te betuygen : ja hoe de kennis van de waarbyd eens zaaks meer uytgebreyd en oertuygende is , hoe de lieve , daar uyt ontspruytende , te heviger , en de dienstbewy- zing te zuiverder is : en wanneer de iver , di uyt den eerbied voordkoomt en ontvonkt , en deeze iver zyn be- leyd uyt de rede ontvangt , dan wykt *de Godspligt* van het bygeloov af , voor hebbende niets omtrent de dienst- bewyding Gods te doen , dan alleen naar het voorschrift van de rede.

§ 6. Het ynde en oogwit van den Godspligt is , di Godbyd , dewelke eene oppermagt bezit , en in vermo- gen grootmagtig is , zig tot een vrind te maaken , om dezelve , niet alleen in dit leven , maar na het zelve in het toekomende , voor zig genegen en goedgunstig te hebben. Om dit ynde wel en wettig af te baakenen , en van verschyde dwaalingen en mislagen te zuiveren en te bevryden , is voor de aangebore Godgeleerdbyd geen kleyne moeite.

§ 7. De waare Godsdienst is by my dan , een wettige en betaamelyke iver om het hoogste Goed te zoeken , stellende de zaligbyd in de genieting en vrindschap van den eenigen waaren God , om dezelve in de eerbewy- zing , di men aan God verschuld is , te verwerven , met zig naaw te wagten van nergens iets aan zyne eer en heer- lykbyd te onttrekken. Derhalven is 't het werk van den waaren Godspligt , niet af te wyken van de waare eerbe- wyding , noch van deszelvs waare ynde , of van deszelvs wet-

Hoofd. III. *VAN DE EERSTE WAARH.* 7

wettige en behoorlyke middelen : tot hoe verre de ingeschaape Godgeleerdhyd in alle deeze dingen ons met hun onderwys onderrigten kan , zal in 't werk zelv gezien moeten worden.

H O O F D D E E L. III.

Van de overgenome Waarheden uyt de eerste Weetenſchap.

§ 1. **T**E VERGEEVS , beken ik geerne , zalmen in dit ſtryd- en worstelperk van den Godspligt intreden , en onze geest zig in het maaken van wetten en geboden bekommeren , zoo niet voor af vast gestelt word: **DAAR IS EEN GOD**; weshalven wy de bewysredenen , di de eerste weetenſchap ons *van Gods aanwezen* opgegeven heeft , ons zelve wederom van nieuws aan moeten te binnen brengen.

I. Uyt di leere is my vooraf niet alleen bekend geworden het aanwezen van mynen geest , maar ook deszelvs onvolmaakthyd : door de innigste mewufthyd myns zelve wist ik , dat my zeer veel ontbrak , het welk ik vrugtelooſ van my zelv afgagtete vervult te konnen worden ; waar uyt ik dan gedwongen wierd te belyden , dat ik niet van my zelv , noch myns zelve oorzaak ben. Ik bemerkte myn aanwezen maar onlangs , flegs mogelyk , en vlotbaar te zyn , ja ook onzeker , of het wel een oogenblik duuren zal : zoo dat ik overzulks overtuygt ben , dat de oorzaak van my buyten my , en magtiger is dan ik , op welkers goeddunken ik niet lang geleden hier gekoomen ben , onweetende , tot hoe lang dezelve deeze my-
ne

ne tegenwoordighyd zal willen uyttrekken. Ik ben derhalven , van de geboorte af onder deszelvs magt gestelt , en dat wel volslagen , met al dat gene 't welk ik in mynen geest bezit : maar in den welken ik eene zoodaanige opperste mogenthyd erken , met zulken magt voorzien , di is by my GOD , of een oppermagtigste Wezend.

II. Di eerste kennis van waarhyd wies aan , en is tot grooter zekerhyd opgerezen , wanneer ik bemerkte , dat *in het denkbeeld van dat opperste Wezend , noodzaakelyk deszelvs aanwezen opgesloten lag* : want waare het niet aanwezig , het zow ook niet aanwezig kunnen zyn : niet om de innerlyke tegenzeggelykhyd , dewyl deszelvs toeygeningen malkander onderling insluyten : ook niet uyt gebrek van zaakelykhyd , dewyl in 't onderwerp des geschils de hoogste volmaakthyd gesteld word : maar alleen om dat de Godverzaaker het zoo wil , en dat wel op eene wyze di zig zelyven tegenspreekt. Want daar is 't een iet , of een niet ? indien 't laatste , dan zyt gy zelv ook niet , want zoo gy my gelyk zyt , dan zult gy onmiddelyk van uws zelv aanwezen mewustig zyn : dog zoo men het eerste aanneemt , dan zalder een Wezend zyn alleen van een aanwezigen , dat mogelyk is , en het welk niet uyt zyne yge *natuur* of wezentlykhyd aanwezig is : en 't zal geen Wezend zyn , 't welk door zyn ygen vermogen aanwezig is ? Hoe ! zal het dan eenwezend zyn , 't welk zeer veel van een nietwezend deelagtig is , en 't welk voor zig niet genoegzaam is om aanwezig te zyn , en alzoo zal 't een Wezend zyn , 't welk niet volstrekt volmaakt , en dat waarlyk en volstrekt een Wezend is ? Het zal een Wezend zyn , het welk noch van , noch door zig aanwezig is , noch eenigen grond van zyns zelv aanwezen in zig heeft , en dat ook zonder eenige oorzaak is , waar in nogtans de eenige grondslag van een mogelyk aanwezigen gelegen is.

III. Het bevestigde my nog meer in di waarhyd , als ik uyt mynen gebrekkigen staat bemerkte , dat'r *een booger boven my is* : nu alwaar vergelyking plaats heeft , in dat slag van zaaken moet imand zyn di in den (a) Verheftrap de opperste zy : (by den welken nimand vergeleken kan worden , als zynde alle vergelyking eene afwyking van den steltrap , dewyl goed alleen en ten vollen goed is) welke opperste immers niet nalaaten kan , van en door zig te zyn , nademaal hy geene oorzaak van aanwezen boven of buyten zig heeft , waar van hy iets ontvangen zoude : waarom men aan dat opperste aanwezen , dewyl het geenzins een mogelyk aanwezen is , noodwendig moet toeschryven een noodzaaklyk aanwezen.

IV. Tot ophoopping van nog grooter overtuyging komt hier by , dat *Gods denkbeeld in ons* , als van een volstrekt volmaakt Wezend , onmogelyk niet kan afgeleyd worden dan van den stigter van ons , dewyl wy het geenzins verdigt hebben. In deezen stigter moet ook noodzaaklyk (b) *een voorbeeldige oorzaak* zyn : in den welken zoo veel zaakelykhyd en volmaakthyd zy , als in het voorverhaalde denkbeeld van God , het welk ons ingedrukt is.

§ 2. Di in de eerste weetenschap voordgegaan zyn , hebben in hunnen voordgang nog zeer veele bewysredenen gevonden , dewelke onzen geest in het gevoelen van Gods aanwezen , als den Schepper en Regeerder der wereld , bevestigen.

I. Uyt de beschouwing der lichhaamelyke wereld , kleevt den geest aan een denkbeeld van dingen , di op ontallyke wyzen onderling van den anderen onderschyden zyn , en door veelerlye verschydene bewegingen verandert worden ; in welk konst-tuyg en werkituk de geest

B

zig

(a) Superlativus. (b) *Causa exemplaris* , di alle oorzaken en voorbeelden te boven gaat.

zig ten uiterften verwondert over de onuytputtelyke wysheid en voorzigtigheyd van den Konstwerker: als mede over zyne onyndige magt en eeuwige goedheid. Zegtge dit denkbeeld alleen maar in den geest te zyn, zonder dat eenige van di dingen buyten den geest aanwezig zyn: gy zult egter moeten toestaan, dat gy geenzins den uytvinder van di schikking en van alle di verschydenthyd zyt, dewyl gy zelf het minste verband en zaamenhang van di dingen niet verstaat; noch het minste dingetje in dezelve geenzins veranderen kont. Hier van is de geest gans kundig door zyne innigste mewusthyd. Voorwaar het gene niet is, kan ook de oorzaak van di verschyning en vertooning niet zyn: nademaal dan de geest van di zaakelykhyd, te weten *het* vertoonende zyn, uytgesloten is, zoo moet deszelfs oorzaak buyten my zyn; het *zy* dat de dingen zelf my zoodaanig aandoen, het *zy* dat God, de alwyze Stigter en uytvinder van dat konst-stuk, my di aandoening indrukt.

II. Ja wy zyn ook door di zelfde leerwyze geleeraart, dat wy een lichhaam, met den geest te zaamengevoegt hebben, door welkers tussenkoomst wy met di wereld eene zonderlinge gemeenschap hebben: zoodaanig dat dit ons lichhaam den geest op veelerlye wyzen, willens of onwillens, aandoet: en in tegendeel, dat de geest over dat lichhaam een veelerlye gebied voert. Ondertussen is'r niet een mens op de wereld, di de wyze van vereeniging tussen den geest en het lichhaam weet te verklaren; dewyl hy verstaat, dat de denking, met de uytbreiding geene de minste gemeenschap heeft, noch met deszelfs beweeging, en zoo ook in tegendeel. Deeze dingen noodzaaken ons hier te erkennen de tussenkoomst van God, of eene alwyze en almachtige oorzaak van ons, in welkers magt wy alle oogenblikken zyn.

III. Hier

III. Hier koomt ook by de innige mewufthyd , waar door de geest van alle zyne daaden en aandoeningen op 't innigste mewuftig is : en di den rigtsnoer van goed en kwaad zoodaanig naavolgt , datze den geest , als hy wel doet , geruit stelt , maar als hy di wet overtreed , ik weet niet met welke knagingen pynigt. En dewyl ik deeze geenzins afweeren noch uyt dryven kan , zoo blykt het zonneklaar , dat di mewufthyd geheel van hem , di aan den geest zyn wezen en aanwezen gegeven , en dezelve zoo naaw aan den geest vast gehegt heeft , datze van denzelven onmogelyk kan afgechyden worden , afhangt : zoo dat het ook blykt , dat myn Schepper dezelve , om de plaats en de beurt van God waar te nemen , in mynen geest ingedrukt en ingeplant heeft : dewelke opentlyk den Stigter van ons , niet alleen als den oppersten en oppermagtigsten , maar ook als eenen hailigen Wetgever , en regtveerdigen Rigter op de werreld ~~verteont~~ en innig vertegenwoordigt ; welkers magt nimand ontduyken noch zig onttrekken kan.

§ 3. Ook neemt deze onze aangeboore Godgeleerdhyd uyt de eerste weetenschap nog een ander leerstuk over , te weeten , *dat de geest alleen voor eenigen tyd met dit lichhaam zaamengevoegt is* : dewelke , op het aankoomen van de dood , zynen ouden handel met het lichhaam verlaaten moet ; zonder evenwel , als dit lichhaamelyk werktuyg al ontsloopt is , ook in eeniger wyze in zig ontdaan te worden , aangezien deszelvs *natuur* of wezen geenzins deellyk is ; waar uyt volgt dat , het lichhaam afgelegd hebbende , de inwendige vermogens van den geest geenzins beledigt , noch van eenige volmaaktheden , di tot het denkend Wezen behooren , berooft worden. Deeze Leere dan , invoerende dat het wezen van den geest onverdervelyk , en overzulks ook onstervelyk is , blykt ook

klaar uyt de eerste weetenschap : en stelt het overblyven van de ziel naa den dood vast.

§ 4. Hier uyt ryft ook een gevolg, dat de geest, na zyne standsverwisseling uyt het ontsloopte lichhaam, moet overgaan, of tot een beter, of tot een erger staat : het welke den geest, op het aanmaanen der innigste mewusthyd, zomwylen zeer bekommert maakt : terwyl zelfs di zelvde mewusthyd den Stigter van den geest vertoont en verbeeld, als eenen regtveerdigen Rigter, di den goeden goed, en den kwaaden kwaad vergelden zal : want di geleert heeft dat God, de Schepper en onderhouder van den geest, denzelven zoodaanig in zyne magt heeft, dat hy naar zyne regtveerdighyd, denzelven tekenen en bewyzen van blydichap toevoegen, of in de uiterste droevhyd neerploffen kan, di kan niet nalaaten te begeeren, dat hy, voor den dag zyner standsverwisseling, God voor zig aangenaam of verzoent hebben mogt : waar uyt de Godsdienst ontspruyt, of de iver om God te behaagen, op dat hy zig namaals van zyne gunst alle goed en geluk beloven, en denzelven, na de ontslooping des lichaams, als goedgunstig geniten mogt.

§ 5. Deeze waarheden, van Gods aanwezen, en van des geests, di van hem afhangt, onstervelykhyd, zyn de grondslag en het grondsteunsel van alle Godsdienst, waar op het ganse gebow, dat wy voor hebben op te rigten, gebowt moet worden : gevende aan deeze gcheele verhandeling een regel en rigtinoer, volgens welke deeze Leere geschikt moet worden. Een Wysgeer beschowt God zoo als hy in zig is ; een Godsdienstige, zoo als hy zig heeft tot ons, voor zoo veel in deszelvs gunst en geniting alle mensfelyk geluk gelegen is : als dewelke des mensfen geest in zyne magt hebbende, deszelvs gebreken vervullen, zyne vermogens vermeerderen, en denzelven

ven met niwe wyzen van bevattingen begunstigen : ja maar de verbetering en vermeerdering van deszelvs vatbaarheid , zig heerlyker aan den geest vertoonende , dien van alle kanten met verzadiging van alle begeerte tot het goede vervullen en begenadigen kan. Het welke gestelt zynde , moet men zig beraaden over den weg , of de wyze om tot dien gelukkigen staat te geraaken : als mede welk beleyd van levens-bestuur men houden moet , op dat wy yndelyk deezen God ons beloven konnen goedgunstig en toegenegen te zyn ; voorwaar hy moet geëert worden op zulken wyze , datwe geenzins aan zyne eere , waar van hy ten uystersten jaloers is , iets onttrekken , of geenig vooroordeel , tegen zyn hoogaanzien slydig , behouden.

HOOFDDEEL. IV.

Van 't beginssel des ingeschaapen Godsdiensts.

§ 1. **H**ET BEGINSSEL , waar uyt de ingeschaapen Godsdienst , tot een vast en zeker betoog van God , en deszelvs eerbewyzingen getrokken moet worden , is *het ligt der rede* , in des menschen geest door gemeene en ingedrukte kundigheden zoo klaar en zichtbaar doorschynende , dat nimand , di zynen aandagt daar toe wend en van alle vooroordeelen bevryd is , des onkundig wezen kan.

§ 2. Maar nademaal het woord *rede* in zig twyfelagtig is , zal men vooraf deszelvs dubbelzinnigheyt dinen weg te nemen : te weten , men moet vast stellen , dat *de voorwerpelyke* aanmerking der rede wat anders is , en wat anders

ders deszelvs *onderwerpelyke* aanmerking. *Deeze* betekent den menffelyken geest zelv , zoo als di met het vermogen om te redeneren begaavt is , en zig over zaaken, di te oordeelen zyn , uytlaat ; en mitsdien de dwaaling onderhevig is, zoo menigmaal hy de paalen van een wet-
tig en regtzinnig oordeel overtreed. Maar *de voorwer-
pelyke rede* , waar van te deezer plaats gehandelt word, geeft te kennen di omvatting en dat begrip van kundigheden , denkbeelden, en grondregelen, di aller menffen gemoederen in 't gemeen ingescherpt en ingedrukt zyn. En word genaamt *het ligt der rede* ; om dat di omvatting van waarheden beftaat uyt kundigheden , di algemeen en zoo klaarblyklyk zyn , dat nimand , di alleen de woorden verftaat , aan derzelve waarhyd twyfel en kan.

§ 3. *De Voorwerpelyke Rede* , is di onfeylbaare en onbedrieglyke keursteen van het oordeel , naar welkers voorschrift in de aangeboore Godgeleerdhyd over Goddelyke zaaken alleenlyk het oordeel moet gekeurt en uytgefpoken worden.

I. *Onfeilbaar en onbedrieglyk* , zeg ik , om dat niets bevat dan algemeene kundigheden , van God voordgekoomen , dewelke , goed zynde en geenzins bedrigen konnende , di beginffelen van waarhyd aan 't menfdom medegedeelt heeft : gelyk wy reeds te vooren in de eerfte Weetenfchap ook geleeraart zyn.

II. *Deeze keursteen des oordeels is ook onveranderlyk* ; om dat het nooit gefchiden kan , dat waarhyd met waarhyd ftrydig zyn , of worden kan : het welke van zoo vafte zekerhyd is , dat zelv de openbaaring met dit ligt der rede niet ftryden , om datze de rede niet overhoop werpen kan.

III. *Waarom deszelvs waarheden , eewige , genaamt zyn , wegens Gods onveranderlykhyd en volftandighyd ,*
di

Hoofd. IV. *INGESCHAAPEN GODSD.* 15

di derzelver Stigter is , in welkers *natuur* of wezen de meeste gegrond zyn , en welkers eeuwige wil dezelve aan alle mensfen heeft willen indrukken , en inplanten , op datze met de dingen , di tot in eewighyd vastgeftelt waaren , zowden overeenkoomen.

§ 4. *De Rede onderwerpelyk* aangemerkt , als zynde de geest zelv , is over dat redes ligt , als de keursteen , van 't oordeel de Rigter ; en deszelvs daaden zyn. 1. Door het beschouwen der gemeene kundigheden , alle andere zaaken in onze denkbeelden zoodaanig in te zien , en te bevatten , dat wy klaar verftaan , wat in derzelver zaaken denkbeelden besloten legt. 2. Dezelve zoodanig met de denkbeelden der nabuurige dingen te vergelyken , dat de geest onderschydelyk begrypen mag , waar in zy overeenkomen , en waar in zy onderschyden zyn. 3. Het verband tussfen de (a) voorgaandes en tussfen de besfluyten met zoodanigen aandagt ~~naavonffen en onderzoe-~~ken , datwe geen besluyt maaken , dan alleen wanneer onze (b) gewisse *ons onderrigt* , dat wy genoegzaam bekwaam zyn om een wettig (c) werk van invoering en besluyt , zonder eenig vooroordeel , te verrigten en op te maaken. 4. En yndelyk , de zaaken door gemeene kundigheden en naar de eerste grondregelen uythaalende , door de oorzaaken en 't gewigt der redenen te oordeelen , wat waar of vals is , en wat goed of kwaad zy.

§ 5. Want alle grond van zekerhyd word daar op gevestigd , dat de geest geenig oordeel velle dan van zaaken , di klaar en onderschyden begrepen zyn , en niets aanne-
me 't gene tegen 't ligt der rede aanloopt : want het is met ons mensfen zoodaanig gelegen , dat niemand van ons aan het klaar en onderschydelyk begrepene , wanneer dat door de innige mewulshyd aan den geest blykt , zyne toe-
stem

(a) Premissen. (b) Conscienti. (c) Illationis officium.

stemming wygeren kan : en dat wel wegens di sterke en onwederstaanlyke genyghthyd tot toestemming , di inwendig in den geest in is , zoo mennigmaal hy met alle klaarhyd begrypt iets tot *de natuur* of het wezen van een zaak te behooren.

§ 6. Sommige brengen hier tegen in , dat de menffelyke rede verdorven , en overzulks onbekwaam is om een wettig en behoorlyk oordeel te vellen : maar hier moet men zien in wat zin dat (a) voorgaande of aan te nemen , of te ontkennen zy ? Het blykt immers genog , dat het vermogen van redenkavelen in 't menffelyk geslagt niet geheel en al uytgebluft is : want alidan zow het menffelyke wezen zelv vernitigt zyn ; daar de mens nogtans een redelyk wezend is. Ook is het ligt der eerste waarheden geenzins verloren , dan alleen in dulle en zinnelooze. Wanneer men zegt , dat den geest eene verdorvenhyd aankleeft , zoo nemen wy alleen aan , dat dezelve in de traaghyd en afkeer van de ziel , om de waarhyd te onderzoeken , gelegen is ; terwyl de geest , ten deelen wegens de onmaatige en in het lichhaam diep ingewortelde driften , tot andere dingen afgewend word , en ten deelen door de onbedagtzaamhyd des gemoeds , en zyne al te grooten haast en voorbaarighyd om te oordeelen , zig van roekelooze en voorbaarige toestemming niet onthoud. Men moet derhalven di verdorvenhyd niet tot zoo verre uytstrekken , als of di geest niets dat klaar en onderfchyden is bevatten , noch eenig goed oordeel opmaaken , noch eenige wettige gevolgen zaamenhegten kon : maar het moet tot voorzigtighyd strekken , dat hy niet met eenen blinden drift de hertstogten des gemoeds of de vooroordeelen van den geest opvolge ; maar de zaaken aan een voorzigtig onderzoek onderwerpe , de duysterheden afweere,

(a) Antecedens.

Hoofd. IV. *INGESCHAAPEN GODSD.* 17

weere; en zyn oordeel opschorte, tot dat hy door een waar kenteken der waarhyd, te weten, een klaar en onderschyden begrip der zaak, getrokken en overgehaalt worde tot toe- of af-stemming.

§ 7. Van deeze zekerhyd kan een ider mens door *zyne ygene mewuſthyd* overtuygt zyn; dewelke te weeg brengt, dat een igelyk innig in zig van zyne doeningen, zoo voorledene als tegenwoordige, mewuſtig zy: wat hy denkt, en hoe hy in zyne wyze van doen te werk gaat, weete. Ten anderen kent zy in zig de gemeene kundigheden, de wetten van een regtschaapen oordeel, en den geheelen regel en rigtſnoer van onderzoek zoodanig, dat wat zy ziet, zy haarer in zig mewuſtig is dat te zyn, als of het in een klaar en helder licht ſtond, alwaar alles door zyn ygen zelve licht even klaar afſcheen, en uytblonk. Hier van daan is 't ook, dat *de mewuſthyd* zelv, over de doeningen van den geest, di naar een wettige of onwettige rede verrigt zyn, een yndvonnis wyſt, met den zelve; daar hy kwaalyk gedaan heeft te veroordeelen, en daar hy wel gedaan heeft vry te ſpreken: bekleedende alzo de plaats van God; met den geest, na het weldoen te vervroolyken, en na het kwaalyk doen te knaagen en pynigen. Het is ook *dit geweeten* of *deeze mewuſthyd*, di onze daaden in 't onderzoek van waarhyd en deugd beſchouwende, den geest overtuygt, of hy zynen pligt wel betracht heeft? of niet wel? waar van daan de mens zyns wel of kwaalyk bewuſt is.

§ 8. Zommige werpen ook tegen, dat het oordeel van 't geweeten of de mewuſthyd, zomwylen bedriegt, wanneer zy zelv bedrogen word; vaſtſtellende, dat zy bedrog onderworpen is. Het verwondert my, dat zy, di van de twyffelſchool willen ſchynen een afgryzen te hebben, zig zoo tegen dit oordeel der mewuſthyd aankanten,

ten , zonder eens agt te geven , datze zoo doende de deur der twyfel-school wyd open zetten. Voorwaar de mewufthyd of 't medegeweeten is van God aan alle eenigelyk mens gegeven , en ingedrukt , op dat zy Gods plaats bekleede ; waar van daan de laafte ontknooping van 't beroep op het medegeweeten is dezels vryfpraak : als dewelke nooit iets vastfelt uyt giffing , maar uyt eene zekere wetenschap ; waar van daan zy een medegeweeten en mewufthyd genaamt word. Ook moet men van dezelve niet oordeelen uyt zommiger roekeloos oordeel , dewelke buyten nood , al ligende , zomwylen zig op het medegeweeten beroepen : als dewelke , namaals hunne dwaaling gewaar wordende , de beschuldiging van 't medegeweeten gevoelen , met hun voor te houden , datze den pligt van een wettig onderzoek niet betragt , maar roekeloos hunne giffingen , in de plaats van het voorfchryft der mewufthyd , aangenomen hebben. Indien deszelvs oordeel niet naar waarhyd vast en zeker waare , wanneer zy hunne doeningen naar dien regel en rigtfnoer afmeet , dan zow de dwaaling gelegen zyn , of in de onkunde van hunne daad , als ofze niet wift , *wat zy dede , noch met welk oogmerk en op welke wyze zy doende was ?* het welke vals is : of in de onkunde van den regel en rigtfnoer , als ofze de eerfte kundigheden van waar en goed niet wift of kende , zoo dat de Wet der mewufthyd zelv zow konnen dwaalende zyn , het welk ook ftrydig is , en tegen deszelvs Stigter aanloopt. Nu dan , uyt waare en zekere (a) Voorgaandes , kan niet dan een vast en zeker befluyt getrokken worden. B. V. dewyl het uyt de Wet des medegeweetens bekend is , dat de waare God bemint moet worden , en dat ik in my bevinde de kenniffe en lievede van den waaren God : dan kan deszelvs getuygenis

(a) Premiffen.

Hoofd. IV. *INGESCHAAPEN GODSD.* 19

genis niet dwaalen , te weten , dat in my een wettige lieve Gods gevonden word.

§ 9. 't Welk eenige alhier tot het srydige gevoelen ver-rukt , is : dat het kan gebeuren , dat imand eenen Afgod bemint en eert , waanende den waaren God te beminnen en te eeren ; en dat in zulken geval de mens evenwel geruſt is , als hebbende zynen pligt wel betragt ; dewyl de Wet voorschryvt , dat God bemint en gedient moet worden. Dog dat besluyt is niet wettig en niet enkelyk van het medegeweeten ; om dat hy door dat besluyt niet weet , dat hy uyt een wettig onderzoek der mewuſthyd kenniſſe heeft , dat dat denkbeeld , 't welk hy van God heeft , met het onderwerp , waar aan hy dat toepaſt , overeenkoomt : waar uyt hy overtuygt word , dat hy t'eeniger tyd in een zaak van zoo grooten gewigt , den pligt van een wettig en behoorlyk Regter niet betragt heeft. Derhalven dwaalt het oordeel , dat van de mewuſthyd is , niet ; waar door hy vaſt ſtelt , indien God , den welken ik bemin en diene , de waare God is , dan is deeze myne lieve en eerbewyzyng goed en regt : maar dewyl onderſtelt word , dat dit eene onderſtelling van eene ligtveerdige giffing is , zoo ſpreekt de gewiſſe hem in dat werk niet volſtrekt vry , maar zal hem te met van eene zeer groote agtelooshyd beſchuldigen , dat de geeſt , voor het ondergaan van een geregtig onderzoek dier onderſtelling , tot de toeygening zyner lieve en eerbewyzyng toegetreden is ; welkers doen het geweest was zyn oordeel zoo lang op te ſchorten , tot dat hy de zaak klaar en onderſchyden begrepen had : zyns wel bewuſt zynde , dat in een zaak van zoo zonderlingen gewigt niet uyt giffing , maar uyt eene zekere weetensſchap tot een yndvonnis had moeten treden. Voorwaar daar kan iets wezen , dat de gewiſſe raakt , en iets uyt giffing daarby genomen , en te

zaamengevoegt worden, daar door de mens tot dwaaling koomt in 't vellen van zyn oordeel: maar dewyl een zoodaanig besluyt ligtvaardig is, zoo is dat niet van het medegeweeten, maar hier is di voorbaarige verhaastling van 't verdorven oordeel te beschuldigen, dat tegen de Wet des geweetens, van in zyn oordeel zoo voorbaarig niet te zyn, zondigt, zoo lang de onderstelling nog onzeker is: waarom de mens ook, zoo haast hy van di nalaatighyd overtuigt word, het verwytt zyns geweetens niet ontgaan kan; noch ook derzelver beschuldiging, dat hy, alvorens zyn ynd-oordeel te vellen, het onderzoek van den geeft niet eerst voor de vuurschaar des geweetens gebragt, en deszelvs getuygenis niet eerst verzogt had.

§ 10. Ik weet genoeg, dat buyten dat geval nimand ooit van het dwaalen zyner mewufthyd gedroomt heeft, noch ooit als nog dat daar van denken zal: en dewyl de zaak zelv buyten-kyv is, zoo zal 't geschil slegs een woordenstryd zyn; of het besluyt uyt de (a) Voorgaandes, welkers eene des geweetens, en andere der giffing is, of op giffing steunende, een besluyt zy van het dwaalend medegeweeten? of niet liever van een voorbaarig oordeel, en het niet brengen van alle de Voorgaandes tot de vuurschaar van 't medegeweeten? Blyvt imand hier nog hardnekkig, ik zal zeggen dat het geweeten niet dwaalen kan in een besluyt, het welk uyt twee voorgaande spreuken, di voor het ligt des geweetens gebragt en wel overwogen zyn, getrokken word: zoodanig dat de daad van den besluytenden geeft in de vuurschaar des geweetens, bevonden word de wetten der mewufthyd onderhouden en waargenomen te hebben, en dat de daad van betragting met de wet des geweetens overeenkoomende zy.

§ 11. Ik beken wel dat ook dwaalingen gevoed worden omtrent di dingen, dewelke in geschil koomen, ofze ge-

Hoofd. IV. *INGESCHAAPEN GODSD.* 21

oorloft zyn; of niet? B. V. Di onder de Hydenen de *autophonia*, de zelfsmoord, de hoerery, en andere dingen stellen geoorloft te zyn, en door dien waan het geweten van zyn byten en knaagen beteugelen: maar dat zy door het geweten hier van verzekert zouden zyn geweest, zal niemand bevestigen. Het is alleen 't werk des gewetens, een geoorlovde daad niet te beschuldigen: maar dat het oordeel over 't geoorlovde en ongeoorlovde in di gevallen door de Hydenen gesmeed, niet uyt geregtige oorzaken, maar veel eer uyt hunne verdorvene hysingen ontsproten is, zal de mewusthyd openbaar maken; wanneer de waare redenen van regt en billykhyd tot deszelvs vuurschaar gebragt zullen worden: het welke de ervaarenthyd zelv genogzaam leeraart: en alzoö werden ook de gevallen des (a) gewetens, gelykmen di noemt, bepaalt, en derzelver wettige ynd-oordeelen en besluyten aan 't geweten geopenbaart.

H O O F D D E E L V.

Van de Verdeeling van dit Werkje.

§ I. **O**VERMITS deeze ingeschaape Godgeleed-
hyd doende is omtrent God, als te kennen, te
eeren, en van den zondaar wederom tot verzoening te
zoeken, zoo zal de ganse verhandeling deezer Leere dri-
ledig zyn: zoo datze in het Eerste Deel handelt van de
kennisse Gods, zoo in zig, als in zyne werken. Het
Tweede van de eerbewyzing, di men aan God verschuld
is, naar de ingeschaape Wer, en van deszelvs tegenge-
stelde zonde. En het Derde van God te zoeken, ook

na de begaane zonde : waar in ons voorkoomt een verbeelding van de voorbereyding des Euangeliums.

§ 2. De kennisse van God , merkt Hem aan , voor eerst zoo als Hy *in zig* is , en handelt van Gods Wezen in 't algemeen , en van zyne toeygeningen , zoo van *zyn Wezen* , dewelke zyn , de Onafhangelykhyd , Onyndighyd , Onveranderlykhyd ; en Eenvowdighyd ; als ook van *zyn Aanwezen* , gelyk zyne Eewighyd , Alomtegenwoordighyd ; als mede van *zyn Leven* , het welke geestelyk zynde , handelt van *zyn Verstand* , Wil , en Magt , besluytende ~~met het~~ Leerstuk van Gods eenhyd. In de tweede plaats overweegtze zyne werkingen , als de inwendige , di Gods beiluyt is , en de uytwendige , dewelke zyn de Scheppinge en Gods Voorzinighyd.

§ 3. De eerbewyzing van God word zoodaanig verhandelt , datze onze verbintenis afleyd uyt de Wetten , zoo wel de eerste als tweede , di uyt het ligt der Rede kenbaar worden : als mede datze hoop schept uyt den loon di aan de betragting van de deugd verknogt is : welke twee het aangebooren Verbond uytmaaken : Hier van daan gaatze over tot de verbreking van dat Verbond door de zonde ; en handelt van de zonde di in de werreld heerst , en van deszelvs gevolgen , di den menffelyken staat aan de uytterste elenden onderwerpen.

§ 4. De Euangelische voorbereyding handelt , om God na de zonde weder tot verzoening te zoeken , en leeraart.

1. Eene waarschynlyke herstelling van zommige menffen.

2. Hier van daan gaatze voorder tot de noodige middelen di vereyft worden om tot een regte verzoening met God te geraaken.

3. Voegtze daar aan een Historis onderzoek van den waaren Godsdienst , door wegruyming van den valffen : met te toonen , dat de Christelyke Godsdienst alleen in zig behelst alle het geen vereyft word tot een regte wederverzoening met God.

HET

HET EERSTE BOEK
 Der Ingeschaape
 GODGELEERDHYD.

Van het
 KENNELYKE
 G O D S.

EERSTE DEEL.
 Van de Kennisse Gods in zig.

HOOFDDEEL I.

Van God en deszelvs Tgenschappen.

S N E E I.

Van Gods wezen of natuur.

S I.

Alfchoon der woorden oorsprongs-kennis
 zomwylen tot de verklaaring van het wezen
 der dingen iets toebrenge, zoo zullen wy
 egter naa den oorsprong van 't woord *God*
 alhier geen naaw onderzoek doen; om datwe het gene
 de

de Letterkonstenaars ten deezen ynde voordbrengen, agten van wyzigzellerhyd, en te licht te zyn, dan dat het de ganse zaak, di te kennen is, zoude uytduyden. Gelyk de zaak dan van de eerste en grond-kennis is, zoo zal het woord ook mischien voor een eerst- en wortelwoord te houden zyn, het welk zonder eenige afleyding aangenomen is: en de zaak zelv is klaarder, dan datze van de Letterkonstige giffingen eenig ligt zow kunnen ontvangen.

§ 2. Het wezen Gods, of der Godhyd, is eene omvatting van di ygenschapen, dewelke in Gods denkbeeld noodzaakelyk opgesloten leggen: want al wat zoodaartig in Gods denkbeeld is, dat het onder verbreking van deszelvs vormelyk begrip, daar van niet kan uytgesloten worden, dat moet noodwendig gehouden worden, als deszelvs Wezen op te maaken en te stellen.

§ 3. De kundighyd der Godhyd word gegrondvest in de opperhyd, zoo dat niman kan nalaaten te begrypen een *Opperste*, *Magtigste*, wanneer hy een woord van dien aard, in zyne taal dat konnende beteken, hoord. En geen volk is zoo woest, dat niet, ten minsten onder de wezends, di meer of min zaakelyk, en volmaakt zyn, en in magt uytsteken, tot eenig wezend opklimt, 't welk het alleruytstekendste, door de voortreffelykhyd zyns wezens alle te boven gaande, en in goeddaadighyd het beste is: en overzulks in de waardigste plaats gestelt moet worden: aan welke zaak hy ook den naam van de opperste waardighyd geeft.

§ 4. Van dit Opperste Magtigste Wezend, dat is van God, worden verschide ygenschapen of toevoegingen opgegeven, welker zommige tot deszelvs *Wezen* betrokken moeten worden, hoedaanige zyn de onafhangelykhyd, de onyndighyd, onveranderlykhyd, en enkelvowdighyd.

dighyd. Andere tot deszelvs *aanwezen*, gelyk de eewighyd, en alomtegenwoordighyd. Andere yndelyk tot deszelvs *Leven*, dewelke zyn *Verftand en Wil*, als ook de deugden van waarhyd, goedhyd, hailighyd, regtveerdighyd, en te gelyk van *Almagt*. Dewelke ofze in een alleen, of in veele plaats hebben? zal de uysterfte overweging en naavorfling waardig zyn.

§ 5. Deeze onderschyding moet men geenzins zoodaartig opvatten, als of Gods leven van zyn wezen, of ook dit van zyn aanwezig afgefchyden waaren of konden worden: of dat een eenige van di ygenscapen van de Godhyd metterdaad konden worden afgetrokken: maar om dat onze wyze van aanmerken, deeze zaak niet anders bereyken kan: waarom wy, Godswezenafzonderende, dat alleen befchouwen en in onze aanmerking als dan zyn aanwezig niet aanmerken, of op zyn leven geene agt geven: wanneer wy dan deeze dingen alleen in *onze aanmerking van den anderen afzonderen*, en elk in 't bezonder overwegen, dan merken wy de andere niet aan en geven geene agt daar op, fchoon wy 't een zonder 't ander niet bedenken kunnen.

S N E E II.

Van de Toeygeningen des Goddelyken Wezens.

O N D E R S N E E A.

Van de onafhangelykhyd des Opperwezens.

§ 1. **I**N de eerste plaats is aangemerkt , dat aan het Opperwezen toekomt *de onafhangelykhyd* : dewelke niets anders is , dan dat het geenige oorzaak van buyten noodig heeft , of om aanwezig te zyn , of om te blyven ; maar dat het voor zig alleen algenogzaam is , en niets van elders ontvangt of noodig heeft.

§ 2. Hier van daan word deeze onafhangelykhyd van de Wysgeeren , schoon met een kromtaal , *van zig zelvyd* genaamt , welk kromwoord wy wegens de schaarschyd van woorden geerne aannemen ; om niet alleen ontkenniglyk uyt te drukken , dat God geene oorzaak , buyten zig , toelaat , waar van hem iets van buyten zou aankoomen : maar om ook te kennen te geven , dat de Godhyd op d'allerstelligkfte wyze van zig zelv , in het aanwezig zyn en blyven , de oorzaak is : als dewelke alleen uyt kragt zyns ygen wezens aanwezig is , zynde voor zig en voor zyn aanwezen algenogzaam , ende de eenige en vaste grondslag deszelvs.

§ 3. Dat deeze van zig zelvyds toeygening in het denkbeeld van een Opperste wezend ingesloten legt , is uyt het wezen van opperhyd , zelv buyten kyv : want een wezend , waar in meer wezendhyds is , dan in alle andere , di minder en beneden het zelve zyn , dewyl het ook om di zelv-

de

Hoofd. I. *GODDELYKEN WEZENS.* Sneel II. 27

de uytstekendhyd boven alle is , kan voorwaar van di mindere en onderste niets ontvangen , 't welk het niet heeft: noch ook begrepen worden in eens anders magt te zyn, door dien boven di alle is : want het voert een strydighyde in, de opperste, en ook onderschikt, dat is, aan een hooger magt onderworpen te zyn.

§ 4. Alle wezend , dat aanwezig is , is of afhangelyk , of daar is eenig wezend , 't welk niet afhangelyk is : stelt men het laatste , dat zal dan het opperste zyn : want , het gene van zig , voor zig algenogzaam , en uyt kragt van zyn ygen wezen aanwezig is , dat overtreft immers verre , door deeze zyne algenogzaamhyde , al dat gene , het welk geheellyk en in zyn aanwezig zyn , en in zyn woorden , en in zyn werken , zoodaanig van een ander afhangt , dat het eene oorzaak van zyn bestaan buyten zig noodig heeft , dewyl het niets voor zig tot zyn bestaan heeft kunnen toebrengen , noch alle zyne begeertens heeft kunnen vervullen : even gelyk onze ziel zig zelv alzo in de eerste weenschap gevonden heeft. Stelt men het eerste , dan vragen wy , of di ganse hoop der afhangende dingen , te zaamen by een genomen , zyn aanwezen heeft van eenig wezend , 't welk buyten 't getal der afhangende dingen is ? of niet ? Zegtge het eerste : dan zal dat wezend , het welk buyten 't getal van alle afhangende dingen is , het opperste , de eerste en onmiddelyke oorzaak zyn , di alle andere dingen onder zyne magt heeft , dat is , *God*. Zegtge het laatste , dan ontkentge afhangelyk te zyn , het geenge te vooren afhangelyk erkent had : zoo datge dus doende de tegenzeggelykhyde niet ontgaan kont. Waarlyk de afhangelykhyde der dingen , kan zonder een opperste onafhingend , als de eerste oorzaak , geenzins begrepen worden.

'O N D E R S N E E B.

Van des Opperste wezends onyndigthyd.

§ 1. **D**E tweede toeygening van 't Opperste magtigste wezend, dat is, van God, word genaamt *onyndigthyd*, dewelke is, eene volstrekte bezitting van alle volstrekte volmaaktheden: zoodaanig dat daar in geenige ontbeering van eene volmaakte zaakelykhyd, of eenige bepaaling begrepen kan worden. Wanneer wy zeggen *volstrekte volmaaktheden*, dan onderschyden wy di volmaaktheden in haar geslagt, dewelke zekere onderwerpen tot zoo verre volmaakt maaken, datze derzelver denkbeeld ten vollen uytdrukken, dog zoo evenwel dat alle volstrekte volmaakthyd daar van ontkent kan worden.

§ 2. Deeze *onyndigthyd* van God merken wy aan in het denkbeeld der Godhyd ingesloten te zyn, wegens deszelvs *Opperhyd*: want dewyl ik een denkbeeld heb van een volstrekt volmaakt wezend, of van een bezitter van alle volstrekte volmaakthyd, di uytstekender en voortreffelyker is, dan ik en alle denkende dingen di buyten en boven my zyn: dan moet di Opperste veel volmaakter een zoodaanig denkbeeld van eene onyndige volmaakthyd in zig hebben. Dewyl nu dat denkbeeld een voorbeeldige oorzaak hebben moet, dewelke buyten my aanwezig is, gelykwe dat in 't bewyzen van Gods aanwezen getoont hebben; zoo moet ook dat Opperwezend noodzaaklyk een voorbeeld van dat denkbeeld in zig bevinden.

§ 3. Hier koomt by deszelvs reeds *bewezenen vanzigenzelvehyd*: waar door dit *Opperwezend* uyt kragt van zyn ygen wezen aanwezig is, zonder van eenige uytwendige oor-

Hoofd. I. *GODDELYKEN WEZENS.* Snee II. 29

oorzaak afhankelijk te zyn ; op dat het gene het in den hoogsten trap bezit , het dat door zyne ygene algenogzaamhyd bezitte : waar uyt volgt dat het alle volstrekte volmaakthyd bezit , en dat op eene volstrekte wyze : want wi voor zig algenogzaam is om de allergrootste volmaaktheden te bezitten , waar door hy alle andere wezends verre overtreft : waarom zow di aan zig selv niet alle volmaaktheden , di hem bekend zyn , zonder maat of ynde gegeven hebben ? en dat naar maate der liefde , di hy zig selv toedraagt : want wi uyt kragt en algenogzaamhyd zyns ygen wezens aanwezig is , di is ook algenogzaam om alles , wat in 't begrip van eene volstrekte volmaakthyd begrepen word , voor zig te hebben : want buytem hem is nimand , di hem in eenigerhande wyze bepaalen of beperken kan , of door welkers kragt zyn wezen zow bepaalt en geyndigt worden.

§ 4. Merk voorder aan , dat een wezen , 't welk niets vermogens in zyn denkbeeld insluyt , tot zoo verre dat niets aan 't zelve kan gegeven worden , 't welk zyne volmaakthyd overtreffen zow , dat zulken wezen , zeg ik , van eene onyndige volmaakthyd is : nu zoodaanig is het Opperwezend ; als in het welke een en 't zelvde is , *te zyn* , en *de Opperste te zyn* : of te zyn en volstrekt te zyn : geenig deel te hebben aan het niet zyn ; gelyk dat in de fchepzelen , of de dingen di afhankelijk zyn gezien en bemerkt word. Ja , *Zavonarola* merkt te regt aan , dat *door zig aanwezig zyn , alle volmaakt zyn begrypt* : dewyl dit nu op het Opperwezend , wegens zyne vanzighelvyd , past , zoo kan aan 't zelve niets van het volmaakt zyn ontbreken.

§ 5. In de naaft voorgaande eew heeft *Koenraad Vorstius* , dog zeer ongelukkig , deeze Leere bestreden , terwyl di Godgeleerde Man een gans ongeleerde Wysgeer

30 VAN DE TOETGENINGEN DES

toont te zyn , gebruykende daar toe voornaamelyk deeze bewysredenen. 1. Dat geenig ſchepzel onyndig is , dat overzulks God ook niet onyndig is. 2. Dat van zyne magt , de uytſtrekking tot onmogelyke dingen , ontkent word. 3. Dat dit iets zyn , gelyk God is : en metter daad onyndig zyn , een tegenzeggelykhyd medebrengen. Ten 4. Voegen de School-geleerden hier by , dat uyt het leerſtuk van Gods onyndighyd koomt te volgen , dat alle andere wezends onderling van eene evengelyke volmaakthyd zowden zyn , om dat indien Gods volmaakthyd een maat van de overige zy , dat di alle dan van dezelve onyndig afſtaan zullen , dewyl in een onyndig afſtaan , geen meer of min plaats hebben kan.

§ 6. Maar 1. Voor eerſt blykt dat dit eerſte geenzins volgt , om dat de onyndighyd der volmaakthyd een ygenſchap is , di alleen God toekomt : en geenzins de ſchepzelen. 2. Ook hindert niet , dat *van Gods magt ontkent word de uytſtrekking tot onmogelyke dingen* , als of di daarom niet onyndig zyn kon : om dat hier door van God geene volmaakthyd , maar eene onvolmaakthyd , ontkent word : want het ſtaat niet aan de magt , onmogelyke dingen te doen , om dat di onder de magt niet vallen. 3. Noch het is tegenzeggelyk , *dat God dit iet is , en te gelyk metterdaad onyndig is* , gelyk Vorſtius verzierde , om dat even daarom , dat zyne volmaaktheden onyndig , of om beter te zeggen , volſtrekt zyn , hy ook van de ſchepzelen onderschyden , en miſdien iets anders is , te weeten , een wezend dat boven alle andere uytſteekt. 4. Ook dwaalen zy , di waanen dat het leerſtuk *van Gods onyndighyd* invoert , *een evengelykhyd van volmaakthyd in alle andere dingen , onderling met den anderen vergeleken* , om datze van Gods onyndighyd alle even gelyk door een onyndige afſtand zowden afſtaan. Want men moet hier we-

Hoofd. I. *GODDELYKEN WEZENS.* Snee I. 31
weeten, dat de maat van de geschaapene volmaakthyd
niet genomen word naar den afstand van de Goddelyke
volmaakthyd; maar naar de meerdere of mindere trap-
pen van volmaakthyd, dewelke aan een igelyk ding van
God medegedeelt zyn.

O N D E R S N E E C.

*Van de Onveranderlykhyd van 't Opper-onyndig volmaakte
Wezend.*

§ 1. **A**lernaast volgt *de Onveranderlykhyd* van den
Oppersten, Magtigsten God, dewelke niets
anders is *dan een volmaakte volstandighyd, van volmaakt-*
beden, dewelke een allerwaardigst wezen maaken; uyt-
fluytende van de Godhyd alle verandering: zoo dat hem
deswegen niets aankoomen, noch afgaan kan, noch iets
van hem met iets anders verwisselt worden. Alzoo is en
blyft hy dezelve, di hy geweest is: en zal altyd zyn, di
hy is.

§ 2. Deze veranderlykhyd of verandering word uyt
het begrip der Godhyd uytgesloten, door de reeds van
God vastgestelde *onafhangelykhyd, en vanzigzelvhyd*:
om dat het gene hem aankoomen of afgaan, of ook by
verwisseling agtervolgen zow, dat zow of een uytwendi-
ge oorzaak, di van God onderschyden was, moeten er-
kennen; of God selv, zig eene niwe of wyder uytge-
streckte volmaakthyd toevoegende, of de oude en voor-
ige ontnemende. Het eerste loopt tegen de onafhange-
lykhyd en de opperhyd van het Opperwezend aan: waar
door God geenzins onder eens anders magt staat; noch
van

van elders iets ontvangt , noch van imand beledigt worden kan. Want een Opper-wezend , 't welk meer zaakelykheden bezit dan alle andere te zaamen , kan geen-zins , van di minder volmaakt zyn , iets ontvangen : en 't welk de mindere onder zyne magt heeft , als verre onder en beneden zig , kan tegen zynen wil door dezelve geen-zins van eenige volmaakthyd berooft worden. Noch di mindere kunnen hem iets geven , 't welk hy zelf niet veel uytstekender in zig heeft en bezit. Dewyl hy dan van alle uytwendige oorzaak vry en onbelemmert zynde , wegens zyne onafhangelykhyd niet kan onderworpelyk gemaakt worden : zoo blyvt 'r niets over ; dan dat hy , als de oorzaak zyns zelfs , tot zig zelve betrokken worde : en dewyl geen gevrogt voortreffelyker zyn kan dan zyne oorzaak , zoo kan hy zig niet voortreffelyker maaken , dan hy te vooren geweest is , of 't zy met zig , door de verkryging van eenige niwe volmaakthyd , iets toe te voegen , of het zy met zig , door den aanwas en wyder uytbreiding van eenige volmaakthyd , verder voortreffelyk te maaken. Veel min kan hy , di uyt kragt zyns ygen wezens aanwezig is , begrepen worden in zig gebrekkig te zyn , of eenige volmaakthyd van zig af te leggen : want alzo zow hy van een God een niet-God , en uyt een ryken bezitter der volmaakheden , een arme en gebrekkige , en yndelyk van de Opperste , een mindere worden ; het welk voorwaar zyne inwendige algenogzaamhyd , waar door hy een beginffel in zig heeft , om even zoo wel te volherden om te blyven duren , als aanwezig te zyn , geen-zins toelaat.

§ 3. Noch veel minder is di verandering der Godhyd mogelyk door Gods *onyndigthyd* : want hy zow door di verandering of tot een beter , of tot een erger , of ten minsten tot een evengelyken staat moeten overgaan : maar
voor

voor een di onyndig volmaakt is, word geen niwe of grooter volmaakthyd overgelaten, di hem zow konnen aankoomen: noch van hem, di zig zelv als onyndig volmaakt bemint, kan behoudens de onyndighyd, niets zaakelyks ontnomen worden. Ook kan de verwisseling in een even-gelyken staat hier geen de minste steek houden; om dat di niet kan begrepen worden zonder de aflegging der oude, en de aanneming eener niwe volmaakthyd. Het welk de hoogste ongerymthyd zelv zyn zow: overmits hy als dan, voor di verandering, noch niet onyndig volmaakt geweest zow hebben, als missende di niwe zaakelykhyd, dewelke hy onderstelt word aan te nemen; noch hy zow onyndig volmaakt worden, of blyven, wegens het afleggen zyner oude volmaakthyd: waarom hy, en voor en na di verwisseling, zow moeten gezegt worden van allerlye volmaakthyd ontbloot te zyn, het welk tegen het begrip van eene onyndige volmaakthyd, di allerlye of volstrekt is, aanloopt.

§ 4. Voorwaar, nademaal alle veranderlykhyd, als insluitende een lydende magt, di tegen de onafhangelykhyd strydig is, eene onvolmaakthyd te kennen geeft: zoo behoort di van het onafhingend en hoogste volmaakt Wezend op het verste afgeweert te worden.

§ 5. Zommige werpen hier tegen, dat het beginssel der Schepping een begin van Gods uytwendige daaden en werken insluit: en dat di gene veranderlyk zyn moet, di zoodaanig metter daad verandert is, dat hy van een niet werkende, tot een werkende overgegaan is. Maar, dewyl *de Schepping*, ten opzigt van God, niets anders zegt, dan een niwe betrekking, di de Schepper tot het schepzel verkrygt; en dat di betrekking geen zaakelykhyd is; zoo kan di geenzins een zaakelyke verandering in God voordbrengen. De Schepping heeft wel te weeg gebragt,
E
dat

dat het ſchepzel overging van het niet zyn , tot het aanwezig zyn ; maar geenzins dat God overging van niet werkende tot werkende : als dewelke eewig zynde , ook een zuivere en enkele doening is , zoo dat ook di daad Gods eewig is , waar door de wereld haar begin ontvangen heeft , en door welkers kragt de bijzonderheden der wereld in den tyd gekoomen zyn : want Gods eewige wil is van di kragtdaadighyd , dat door deszelvs kragt de dingen in di rye en ordening voordkoomen , dewelke Gods eewig beſluyt bepaalt en voorverordineert heeft. 't Geen *Vorſtius* hier tegen inbrengt , van de toevallen in God , di in hem eenige verandering zowden brengen ; zal aanſtonds onder de toeygening van Gods enkelhyd bondig wederlegt worden : aangezien het zeer vals is , dat in een wezend van eene noodzaaklyke aanwezighyd , eenig toeval , 't welk tegen het noodzaaklyke tegenzeggelyk tegengeſtelt word , zow kunnen plaats hebben.

O N D E R S N E E D.

*Van des onyndig volmaakt Opperwezends enkelhyd ,
of eenvoudighyd.*

§ 1. **Y**Ndelyk kobmt ons voor in Gods denkbeeld de enkelhyd van zyn Wezen , dewelke is een eenzelvighyd van alle Gods volmaakheden met zyn Wezen , en onder malkanderen : in welkers beſchow , van het aller-volmaaktſt Wezend uytgeſloten word alle zaamenſtel : zoo di geene , dewelke geſchied uyt de zaamenvoeging van verſchydene zelfſtandigheden ; als ook nog eene andere , dewelke uyt een zelfſtandighyd , en uyt toevallige wyzen gemaakt word.

§ 2.

§ 2. Den zaamenftel , dewelke uyt de zaamenvoeging van verfchyde zelfftandigheden ontftaat , weeren wy op 't allerverfte van God af: hoedaanig een het fchriklyk gevoelen van Spinoza invoert , en alle vormelyke rede der Godhyd overhoop werpt: waar door hy God uytbeeldende , door eene zelfftandighyd , *di uyt onyndige toeygeningen beftaat , van dewelke elk en een ider het eewige en onyndige Wezen uytdukt* , de zaak aldus uytlegt , en velt ftelt , dat di onyndige toeygeningen onder malkander niets gemeen hebben , noch alle volftrekte volmaaktheden zyn , maar alleen volmaaktheden van haar geflagt: door het welke hy God tot een zaamenhooping ftelt , uyt verfchyde zelfftandigheden , en deelen di min of meer volmaakt zyn , en alzo alle enkelhyd Gods omver werpt: want nademaal eene zelfftandighyd niet bevat word , dan door deszelvs wezentlyke toeygening , en hy ook zelf zegt , dat hy door *toeygening , het zekere 't welk hy door zelfftandighyd verftaat , als alleen dat toeygening gezegt word in opzigt van 't verftand , 't welk aan eene zelfftandighyd een zekere zoodanige natuur of wezentlykhyd toefchryft* , zoo koomt daar uyt te volgen , fchoon tegen zynen wil en dank , datter zoo veele zelfftandigheden , als 'r verfchyde toeygeningen zyn , dewelke onder malkander niets gemeen hebben. En aangezien di onyndige toeygeningen , waar uyt hy God zegt te beftaan , by hem voor verfchyde , onderling niets gemeen hebbende , gehouden worden : zoo volgt noodzakelyk , dat hy uyt onyndige zelfftandigheden eene by een geflanfte zaamenhooping ftellen moet , dewelke hy God noemt : en alzo de enkelhyd Gods moet verwerpen. Ik weet wel dat hy in zyne aantekeningen op Voorftel. 10. d. 1. dit gevolg ontkent , en daar tegen aanvoert , *dat het van des zelfftandighyds Wezen is , dat een igelyke van deszelvs toe-*

ygeningen , door zig zelv begrepen worde : nademaal alle
 deszlevs toeygeningen , di zy heeft , te gelyk en te zaamen
 altyd daar in geweest hebben , noch dat de eene van d' an-
 dere heeft kunnen voordgebracht worden , maar dat eene ige-
 lyke de zaakelykhyd of het zyn der zelvstandighyd uytdukt.
 Maar wat is woorden te grabbelen werpen , zoo het dit
 niet is ? toeygening is het zelvde , dat zelvstandighyd is ;
 en de toeygeningen schryven aan de zelvstandighyd een
 zeker wezen toe : dewelke , indien ze zaakelyk onder-
 schyden zyn , dat de een zonder de andere kan begrepen
 worden , zoo hebben ze niets gemeen onder malkander ,
 noch dat de eene van de andere heeft kunnen voorge-
 bragt worden , zoo zynze voorwaar van een verschyden
 aard en natuur of wezen : het welk geheel en al mede-
 brengt , dat zy van eene verschyde (a) wezentlykhyd
 zyn : En nademaal een igelyke van di toeygeningen het
 zyn van de zelvstandighyd uytdukt , ey live ! hoe kon-
 nen dan verschydene , en di door geenig verband te zaa-
 menhangen , begrepen worden , datze geene verschyden ,
 dat is , meer andere zelvstandigheden uytdrukken ? ten
 waare gy u zelv wildet tegenspreken en zeggen , dat het
 zelvde te gelyk in wezen verschyden , en te gelyk in we-
 zen niet verschyden is : of dat het zelvde geenzins het zelv-
 de is . Ook is de altydduurendhyd der medebestaanlykhyd ,
 in een zelvde onderwerp , niet voor u : dewyl di niets
 anders zegt , dan een zaamenvoeging van verschyden zelv-
 standigheden om een zelvden zaamenstel op te maaken ,
 het welk geenzins uytfluyt een meerderhyd van zelvstan-
 digheden , maar eene verdeeling metter daad in het zaa-
 mengegestelde onderwerp : en indien zy te zaamen loopen
 zonder natuurlyk of wezentlyk verband , zoo is het zon-
 neklaar , dat immers in het onderwerp gelaaten word een
 deelbaarhyd , di uyt de natuur of t wezen mogelyk is , of

Hoofd. I. **GODDELYKEN WEZENS.** Sneec II. 37
di door de *natuur* of 't wezen niet verboden of verhindert
word , maar door 't geval.

B. Laat ons ook eens letten op de uytbeelding der zelf-
standighyd , di *Spinoza* opgeeft , wanneer hy zegt , dat
zelfstandighyd dat gene is , 't welk in zig is , en door zig
begrepen word. Indien de onyndige toeygeningen , waar
van hy ons zegt , geene bekend te zyn , dan denking en
uytbreyding ; indien di , zeg ik , elk in 't bezonder het
zyn der zelfstandighyd uytdrukken , als dewelke door zig
begrepen worden en onderling geenig wezentlyk verband
hebben , en overzulks in zig zyn. Zoo moeten zy nood-
wendig elk een verschyde zelfstandighyd wytmaaken , de-
wyl op elk in 't bezonder de uytbeelding der zelfstandig-
hyd past.

§ 3. Dat de zaamenstel uyt verschyde toeygeningen , di
uyt de *natuur* of uyt hun wezen verschyden zyn , in God
niet toegelaaten mag worden bewyzen wy, ~~zoodanig als~~

I. Om dat di onyndige toeygeningen onderling (a) an-
derflagtig , malkander ongelykende , en van *natuur* of
aard en wezen verschyden zowden zyn : en overzulks
zowden zy , om de Godhyd uyt te maaken , zoodaanig
onderling van malkander , zonder een innig verband , af-
hangen , dat door het bykoomen of byvoegen van de ee-
ne by de andere , en van de derde tot de eerste en twee-
de , en zoo voorder tot in 't onyndige , men als dan eerst
eene volstrekte Godhyd zow kunnen begripen. Dog dat
waare een God maaken van afhangelyke dingen.

II. Di bezondere toeygeningen zullen elk of yndig , of
onyndig zyn ? indien dit , gelyk onze Schryver dat ver-
kieft , uyt overweging , dat yndige dingen by yndige ge-
daan , wel een onbepaalt getal uytbrengen , maar nooit
eene onyndige *natuur* of wezen maaken ; dan vraagen wy
wederom , ofze elk onyndig zyn in hun geslagt , of vol-

(a) Heterogenea.

E 3

strekt

strekt in hunne *natuur* of wezen? Hier legt de knoop. Ja omentlyk verkiest hy het eerste, dat zy elk onyndig, of volmaaktheden, in hun geslagt zyn. Ook kon hy niet anders, om dat dewylze onderling niets gemeen hebben de zaakelykhyd van de eene moet van de andere ontken worden. B. V. De denking van de uytbreiding, en de uytbreiding van denking. Elk zullen zy dan volmaaktheden bezitten, di de andere niet hebben: weshalven de bezondere volmaaktheden van elk, in geenerlye wyze voor volstreckte volmaaktheden gehouden kunnen worden, derhalven kunnen ze elk geenzins een onyndig wezen der Godhyd uytmaaken. De *onyndighyd*, niet de volstreckte, maar in hun geslagt, is geene *onyndighyd*, maar een bepaaling en beperking, door uytfluyting der onyndige volmaaktheden, di aan elke toeygening ygen zyn: zoo dat hy waarlyk tot dit ongerymde vervalt, dat God bestaat uyt yndige toeygeningen, di door een onyndig getal opgehoopt en vergadert zyn, op dat de eene des anders gebrek vervulle. Maar dewyle zy door geenige kragt hunner *natuur* of wezen te zaamen hangen, zoo zal de God van Spinoza een vergadering by toeval zyn, door geene noodzaakelykhyd *der natuur* of des wezens verzaamelt of te zaamen loopende.

III. Di onyndige toeygeningen, dewelke door geenig verband der (a) wezentlykhyd te zaamen hangen, zyn ten aanzien van elke bezondere met malkander vergeleken of van eene gelyke, of ongelyke volmaakthyd? Indien van eene gelyke? Dan zal de *Uytbreiding* van zoo groote en voortreffelyke volmaakthyd zyn, als de *Denking*, schoon de geene enkel lydelyk, en deeze werkelijk zy. Indien van eene ongelyke volmaakthyd, zoo dat de eene volmaakter zy, dan de andere, zoo zal de grootste volmaakthyd eerst hunne vervulling ontvangen van de

bykoomende mindere volmaaktheden : en di zely , zal door zig geene volstrekte volmaakthyd zyn. Overzulks is het vals , dat elke bezondere toeygening in 't bezonder een onyndig wezen uytdukt , het welk hy nogtans zelv tot het stellen der Godhyd vereyft.

IV. Indien veele toeygeningen Gods , onderling van den anderen verschyden en met malkander niets gemeen hebbende , *elk het eeuwige Wezen uytdrukken , dan zullen zy ook elk eewig zyn* : maar dewyl zy elk in 't bezonder niet bestaan uyt kragt hunner ygen *natuur* of wezen , en hunner volmaakthyd , noch datze onder malkander eenig wezentlyk verband hebben ; zoo konnen zy elk bezonder in geenerlye wyze als eewig aangemerkt worden , dat is , als noodzaakelyk door ygen kragt te bestaan. Voorwaar in *de uytbreiding* , als zynde eene lydelyke toeygening , is geen de minste ygen kragt , zoo ook zelv niet om uyt zig te bestaan : veel min besluytze in *hunner begrip* , een noodzaakelyk aanwezen , waar door ze uyt kragt hunner yge volmaakthyd eewig zyn zow.

V. Indien ons ook geenige wezentlyke toeygeningen bekend zyn , dan alleen de denking en uytbreiding : en dat de overige onyndigheden onbekent zyn : zoo moeten di andere onyndigheden een verdigtzel van onzen Schryver zyn , dewylmen di in Gods denkbeeld niet aanmerkt , om datze onbekent zyn ; noch daar uyt uytgehaalt , om datze tot het volstrekt volmaakt , en alzo onyndig zyn niet vereyft worden : tot welk denkbeeld alleen genog is , eene volstrekte volmaakthyd van eene onyndige denking , waar door God zig zelv , als volstrekt volmaakt , dat is , onyndig , kent en bemint.

§ 4. Wat belangt de zaamenstel uyt eene zelfstandig-
hyd en zyne wyzen , di is ook de ongerymdhyd zelv ; om
dat 1. *De natuur of 't wezen der Godhyd* , wegens des-
zelvs

zels onveranderlykhyd, *geenige wyzen toelaat*, ten minsten di zig hebben als toevallen, dewelke begrepen worden, als van eene igelyke en hoedanige zelfstandighyd affchydelyk en van buyten ingebragt, en overzulks als aankoomende en toevallig. 2. Ook kan geenige zaamenstel; uyt een onderwerp en een toeval, hier plaats hebben, wegens Gods *onyndighyd*; want het geen in zig onyndig volmaakt is, dat behelst in zig alle mogelyke volmaaktheden, of vormelyk of uytstekentlyk, zoo dat het niet volmaakter worden kan: maar het Wezend, onyndig in zig zow volmaakter worden, indien het in zig zaakelyke toevallen ontving; om dat di ook zelv zekere zaakelyke volmaaktheden zyn. 3. Overmits het onyndig volmaakt Wezend van zig uytfluyt en afweert alle gebrek en onvolmaakthyd, ja het fluyt ook uyt alle lydelyk of ontvangelyk vermogen: dewyl een zoodaanig vermogen een ontbeering of gebrek onderstelt, zoo dat mitfdien een onyndig Wezend, ook om di oorzaak, geen verdere volmaakthyd, en alzo ook geenige toevallen ontvangen kan.

§ 5. De zwaarigheden di *Vorstinus*, stellende God aan toevallen onderworpen te zijn, hier opwerpt, zijn lang verdweenen. 1. Als hy gewag maakte, *dat aan God, als aan een onderwerp, veele ygensschappen toegeeschreven worden*: nam hy geenzins in agt, dat dit alleen geschiede naar onze wyze van bevatting: dewyl wy, wegens de yndighyd onzes verstands, den onyndigen God niet gepastelyk bevatten konden: ja wy konden denzelven niet naar zyne inwendige enkelhyd ten vollen bereyken: waarom di ygensschappen van ons niet aangemerkt worden, als zaakelyk van Gods Wezen onderschyden, maar als uytstekentlyk in het Wezen der Godhyd in zynde, en van onzen geest door afzondering zoodaanig overwogen, dat we de-
zelve

Hoofd. I. *GODDELYKEN WEZENS*. Snee II. 41
zelve evenwel erkennen met het Wezen Gods vereenzel-
vigt te zyn.

§ 6. Ook is de tegenwerp van geen meer kragt , waar
door hy eertyds gezegt heeft , *dat de werken , di in God
blyven , verschydene zyn , zoo dat ze nawlyks Gods We-
zen selv , genaamt kunnen worden , als zyn kennen , wil-
len , zig selv beminnen , enz.* Want nademaal di wer-
ken in God eewig en wezentlyk zyn , zoo heeftmen geen-
zins te twyfelen , of zy selv zyn ook Gods werkzaam
wezen selv. Zoo dat God eene zuivere en lautere doe-
ning begrepen moet worden , in den welken de daaden
niet geschat moeten worden , als tweede doeningen , di
uyt zyne vermogens uytgelokt worden , even als in den
mens geschied : waarom zy in geenerly wyze , als zaaken ,
van God onderschyden aangezien moeten worden.

§ 7. Het is ook zoo kowd als ys , wanneer hy daar uyt ,
*dat God van deeze gedient , en aangebeden , en van andere
met smaadhyd aangedaan word , besluyten wil , dat dit on-
derschydene zaaken in God zyn :* overmits di dingen in
God niet zyn , als in een onderwerp , of in denzelven ,
als lydende : aangezien hy daar van geenige zaakelyke
verandering ontvangt : maar di menfelyke doeningen ,
van de fchepzelen voordkoomende , verkeeren omtrent
God alleen maar als omtrent een voorwerp , welkers ge-
lukzaalige opperhyd zy niet magtig zyn noch te verfloor-
ren , noch te vermeerderen , noch te verminderen.

ONDERSNEE A.

Van Gods noodzaaklyk Aanwezen , en zyne Eerſthyd.

§ 1. **D** At in Gods Wezen ingefloten legt zyn noodzaaklyk aanwezen , heeft ons de eerſte weetſchap geleeraart , alsze uyt zyn wezen ook Gods aanwezen beſloot : gelyk dat ook in het overgenomene te zien is onder de Voorbereydz. Hoofd. 3. § 1. Let. 2.

§ 2. Nu dat is een noodzaaklyk aanwezen , 't welk niet kan nalaaten in 't wezen in te zyn , wegens de kragt zyns *natuurs* of wezens , en om zyne kragtdaadige algenogzaamhyd , tot zig zelv : en om zyne alzins voltrekte volmaakthyd , di alle uysterlyke oorzaak , di haar iets toebringen zow , verwerpt.

§ 3. Dat deeze volmaakthyd zoodaanig op God paſt , dat zyne wezentlykhyd noodzaaklyk dit aanwezen inſluyt is ligt te bewyzen. 1. Uyt *de natuur* of 't wezen der Opperhyd : want denwelken wy bevatten als den Opperſten Magtigſten , en hoven alle andere uyt te ſteken , di kan voorwaar van de dingen , di beneden hem zyn , niets ontvangen : nademaal 't gevrogt niet voortreffelyker zyn kan dan zyne oorzaak en overzulks heeft hy noch buyten zig eene oorzaak zyns aanwezens , noch kan di hebben. 2. Uyt *de natuur* of 't wezen der onafhangelikhyd en vanzigzelvehyd ; want het geen niet van een ander , waar van het aſhangen zow , maar vanzigzelve is ; dat heeft geene oorzaak zyns aanwezens , dan in zig zelv , of in zyne yge
alge-

algenogzaamhyd uyt kragt zyns ygen *natuurs* of wezens. Het gene nu op eene zoodaanige wyze voor zyn aanwezen, aanwezig is, dat is noodzaaklyk aanwezig; om dat het niet vooraf aanwezig geweest is, of om dat het van het niet zyn tot het aan zyn niet heeft kunnen overgaan.

3. Alle aanwezen is of mogelyk, of noodzaaklyk: het gene fluyt in eene onvolmaakthyd: en dit is eerst eene volstreckte volmaakthyd, en word gegrondvest in eene volstreckte volmaakthyd zyns *natuurs* of wezens; derhalven kan het noodzaaklyk aanwezen in geenerlye wyze ontken worden van een wezend, dat uyt *de natuur* of uyt zyn ygen wezen onyndig volmaakt is, hoedaanig God is.

§ 4. Hier uyt volgt allernaast *Gods Eersthyd*, waar door hy begrepen word als een wezend, dat noodzaaklyk voor alle andere dingen, di alleen begrepen worden als van eene mogelyke aanwezighyd, aanwezig is. Volgens dewelke hy ondersteelt word, aanwezig geweest te zyn, wanneer der buyten hem nog niets was, of dat 'r voor het begin aller dingen niets, dan hy zelv, geweest is.

§ 5. *Ja dit voorregt schryven wy aan God met verzeckerthyd toe.* 1. Om deszelvs Oppерhyd; want wi boven alle dingen is, di is ook eerder en voor alle dingen; want indien daar een ander voor hem geweest waare, waar van hy het begin van zyn aanwezen ontvangen zow hebben, di zow dan als deszelvs oorzaak, voortreffelyker dan hy, geweest zyn, en overzulks ook boven hem, het welk tegen de ondersteelling aanloopt: want hier is 't geschil over het voortreffelykste en opperste Wezen. 2. Wi niet volstrekt de eerste, maar laater is dan een ander, di heeft het beginzel zyns aanwezens, waar door van het niet zyn, tot het aanzyn overgegaan is, ontvangen; nu een zoodaanige is noodzaaklyk van eene uytwendige oorzaak afhangende. 3. Een noodzaaklyk aanwezen fluyt

het mogelyk aanwezen uyt , en veel meer het begin van aanwezig te zyn : weshalven is het onyndig wezend , het welk uyt kragt van eene volstrekte volmaakthyd noodzaaklyk aanwezig is , ook noodwendig het eerste.

ON D E R S N E E B.

Van Gods Eewighyd.

§ 1. **D**E EEWIGHYD is, volgens het zeggen van Boëtius , een *werkelyke , onbepaaldelyke , en eventegelyke bezitting des wezens*. Een zoodaanig aanwezig , met de duuring der vergankelyke dingen , en di de wisselbeurten des tyds onderhevig zyn , vergeleken , zegt wel een medeaanwezigheid , maar di onmetelyk is ; nademaal beyderlye aanwezig , zoo het eeuwige als tydelyke , geheel en al ten hoogsten in *natuur* of wezen verschillen : want de duuring van 't mogelyk aanwezig is vergangelyk , toenemende en afnemende , en moet alle oogenblikken als herhaalt worden : dog de volstandigheid van 't noodzaaklyk aanwezig is zonder de minste verandering.

§ 2. De volstrekte eewighyd word *een onbepaaldelyk* aanwezig gezegt , om dat dezelve , noch ten aanzien der eerderhyd eenig begin , noch ten aanzien der laaterhyd eenig ynde erkent , zoo datze noch begonnen heeft , noch ophouden zal aanwezig te zyn. *Een eventegelyke bezitting des wezens* word daarby gevoegt , om alle agtervolging uyt te fluyten.

§ 3. Aan God eene volstrekte eewighyd toeschryvende , geven wy hem in de eerste plaats een aanwezig zonder begin

gin van bestaan , dat is , zonder overgang van het nietzyn tot het aanzyn ; om dat op hem past , 1. *Het noodzaaklyk aanwezen* , dat tegen het mogelyk tegengesteld is , en geenige plaats heeft in de dingen , di worden : maar een begin van aanwezen te ontvangen , is worden , het welk alleen maar plaats heeft in de dingen , di van een mogelyk aanwezen zyn. 2. *De Eersthyd* in 't aanwezen , sluyt alle begin van aanwezen uyt , om dat dezelve nimand eer of voor zig heeft van waar hy afkoomstig zow kunnen zyn. 3. *De Onafhangelykhyd* laat geenzins toe , dat God van een ander afkoomstig zy : en brengt mede de vanzigzelvhyd , dewelke geenig begin erkent ; nademaal voor 't begin zyn zelfs geenige oorzaak zyn kan. 4. Ook laat deszelvs *Onveranderlykhyd* geen de minste overgng toe van het nietzyn tot het aanzyn.

§ 4. Ten anderen legt in deszelvs eewighyd ingesloten *de onbepaaldelyke volstandighyd* , dewelke te weeg brengt , dat in hem geen ynde des aanwezens vallen kan. Ook moet deeze zyne volharding zonder ynde erkent worden , en zy vlocit 1. Uyt Gods *Oppperhyd* , waar door alle mindere dingen zoodanig in zyne magt zyn , dat hy van geenig ding beledigt , verbroken , of vernitigt worden kan. 2. Uyt zyne *vanzigzelvhyd* , waar door hy algenogzaam is voor zig om aanwezig te zyn : want di wórd nooit van de kragt zyner ygene algenogzaamhyd ontbloot. 3. Uyt *de noodzaakelyke aanwezighyd* , dewelke niet noodzaaklyk zyn zow , indien 't gebeuren kon , dat hy niet aanwezig waare , of dat hy een ynde van zyn aanwezen ondervond. 4. Uyt *de Onveranderlykhyd* van zyne allervolmaakste wezentlykhyd , dewelke geenzins dulden kan , dat hy van de hoogste zaakelykhyd tot een niet overging door vernitiging , of van het allervolmaaktst zyn , tot een onvolmaakt zyn. 5. Voeg hier by dat dit zelvde ook

volgt uyt zyne *Enkelbyd*, dewelke wegens hunne innige volmaakthyd, en wegens de eenzelvighyd van Gods toeygeningen onder malkander, geenzins toelaaten kan, dat di op eenigerlye wyzen ontdaan zow kunnen worden. 6. Ja zoo hy ophield aanwezig te zyn, zow dat moeten geschieden, of om dat hy uyt eenig verdriet niet langer zow willen volharden, het welke ftrydig is met de liefde zyns zelv, en met de beruſting in zyne volmaakte en volſtrekte zalighyd: of om dat hy de geduurzaamhyd zyns wezens niet langer zow kunnen beſchermen; het welk tegen de volſtrekte onyndighyd zyner volmaakthyd aanloopt.

§ 5. Volgt ten laaſten *de eventegelyke bezitting des levens*, waar door hy alle agtervolging ontbeert. 1. Overmits wi geen begin noch ynde heeft, noodzaaklyk *geheel te gelyk is*, zonder agtervolgende duuring, di meer en min inſluyt: om dat in agtervolgelyke dingen de dag van heden, een dag aan de duuring, met betrekking tot den dag van gisteren, zow toevoegen: en alzo zow by de onyndige duuring, met opzigt op den verledent yd, door eene agtervolgende (a) verknogthyd een getal bykoomen, 't welk wederom tot in 't onyndige zow uytgroeijen: en aldus zow het onyndige grooter worden, dan het onyndige. 2. Hier koomt by, dat *de agtervolging inſluyt eene verandering in zig*, om dat di verwiffeling te kennen geeft een overgang van nietzyn tot aanzyn, of van het eene deel des aanwezens, tot het ander deel; want in het tegenwoordige zow het dat deel, 't welk onderſtelt word verlopen te zyn, niet hebben, noch ook dat deel, het welk nog niet aangekoomen is, dewyl het alſtoekoomende begrepen word. Want wy hebben hier voor reeds gezien, dat Gods Wezen, 't welk zyn aanwezen inſluyt, *onveranderlyk* is. 3. Ook neemt de agtervolging weg *het noodzaaklyk aanwezende*, om datze eene gebeurlykhyd inſluyt: de-

(a) Continuatio ſucceſſiva.

wyl zy in zig begrypt het geweest zyn , en het zullen zyn, als mede het nietzyn : want het gene geweest heeft , is, als zoodaanig, niet meer ; en 't gene zyn zal , is nog niet : en 't gene nu is , zal terstond niet zyn. 4. Alle *agtervolgend aanwezen* voert in *een zaak, di gestadig bewerkt moet worden* : indien nu God zoodaanig was , dan waare hy ook tydelyk , dagelyks aankoomende , en in zyn aanwezen toenemende : en alzoo zow hy een wezend zyn , het welk in (a) vermogen tot het toekoomende , dagelyks bewerkt zow moeten worden : het welk met Gods onafhangelikhyd ten uystersten strydig is : om dat , zoo veel vermogens als in een igelyk wezend is , ook even zoo veel afhangelikhyds in 't zelve is.

§ 6. Ook is 't van zulken gewigt niet , om ons het tegengestelde gevoelen te doen aanneemen , het welk van zommige tegengeworpen word. 1. Dat *de eewighyd, indienze in een eenig oogenblik bestond, ook in een eenig oogenblik zow kunnen yndigen* : welk gevolg met regt ongerymd gezegt word. Maar di zoo spreken, verstaangeenzins een oogenblik dat verby loopt , en het minste of kleynste deeltje van de duuring maakt : maar dat altyd blyvt zonder deelen en verdeeling. 2. Ook volgt geenzins *dat de dingen, di indertyd zyn, en worden, te gelyk zowden moeten zyn, en niet zyn, indienze met Gods eventegelyke eewighyd mede bestonden ; om dat di mede bestaan, te gelyk bestaan moeten.* Want men moet aanmerken ; dat de eewighyd , di met de dingen mede bestaat ; *de natuur* of den aard der dingen niet verandert ; noch dat de dingen di met God mede bestaan , in Gods aanwezen eenige agtervolging brengen : want gelyk een iders aanwezen, van beyder uysterste te zaamen vergeleken, in zig is , te weeten Gods eventegelyke , en der geschaapene dingen in zig agtervolgende aanwezen , *alzoo word dat*

ook gelaaten in de vergelyking , di maar een lautere en enkele betrekking is. Wanneer het ſchepzel gezegt word met God mede te beſtaan ; dan word het gezegt in zynen tyd nooit , ja niet een uur te beſtaan zonder Gods tegenwoordighyd: niet dat het even zoo als God beſtaat , of op eene gelyke wyze : maar dat het niet een uur zyns aanwezens den onveranderlyken God niet heeft , tot zynen onderhouder in zyne duuring en als tot zynen hervoordbrenger. Hier te willen zeggen dat alzo *alle dingen in de eewighyd gezegt moeten worden tegenwoordig te zyn* , en alzo ook *den afſtand des tyds van de dingen weggenomen te worden* , zoo dat alhier het eerſte jaar der werreld , ook dit zelvige tegenwoordige jaar zy : dat word zonder den minſten grond voordgebracht : want de dingen zyn niet in de eewighyd , maar inder tyd ; en de eewighyd is geen maat van de deelen des tyds ; maar de verbygaande beweging der werreld is de maat der dingen , di inder tyd aanwezig zyn : en di , naar deezen regel en rigtſnoer afgemeten , in eenen derden trap des tyds overeenkoomen , di koomen ook onderling met malkander overeen ; of di in een zelvde deel des tyds mede beſtaan , di beſtaan te gelyk en te zaamen.

Ik beken wel , dat *Gods eewighyd* , di alle agtervolging ontbeert , niet alleen *gelyk op mag met alle tyd en duuring* , maar wy doen daar by , datze di onyndig te boven gaat en overtreft , en geenzins daar mede te vergelyken is. Wanneer dan *een ding in der tyd gezegt word met de eewighyd mede te beſtaan* , zoo word niet beoogt , dat alle dingen te gelyk en teffens met den eewigen God mede beſtaan , maar de eene na de andere ; dewyl zy zelv niet anders beſtaan : noch de zin van dit zeggen is ook , dat eenige deelen der duuring , met zommige deelen der eewighyd mede beſtaan ; overmits de eewighyd geene deelen

len heeft, waar naar di andere deelen zowden afgemeten worden; maar dat de dingen, di onderling malkander agtervolgen in der tyd, zoo agtervolgende met de ganſſe en geheele ondeelbaare eewighyd mede beſtaan: zoo dat de dingen, di de agtervolging geniten; niet altyd met God mede beſtaan; want toen zy noch niet aanwezig waaren, haddenze God niet tot hunnen onderhouder: zoo ook van den anderen kant zyn zy nooit, noch zullen zyn, noch hebben ooit geweest zonder den tegenwoordigen God.

ON D E R S N E E C.

Van Gods Alomtegenwoordighyd.

§ 1. **H**Et welke zommige Gods *Onmetelykhyd* noemen, dat geven wy hier den naam van zyne *Alomtegenwoordighyd*; en di word van God gezegt, voor zoo veel hy met alle en een igelyk lichhaam van dit Heelal mede aanwezig is, alſchoon di in plaats zeer verre van den anderen verſchilden en aſftonden. Gods aanwezig is van geen plaats aſhangelyk, en door geen plaats te bepaalen; dog zoo evenwel, dat hy by alle dingen, di buyten hem zyn, innig tegenwoordig is. Nu deeze tegenwoordighyd van God zelv, is zyne alomtegenwoordighyd; en di word uytgebeeld, als zyne werkelyke aanwezighyd, waar door hy, geene plaats behoevende, *in geenige plaats ingeſloten, noch uyt eenige plaats uytgeſloten is.*

§ 2. Di toeygening Gods gebied ons aan te nemen 1. Zyne *Eerſthyd*; waar door hy aanwezig is voor de plaats,

zoo dat zyn aanwezen van geenige plaats afhangelyk is, dewyl geweest is voor dat 'r een plaats was. 2. *Zyne Onafhangelykhyd*, di ook vereyft, dat wy vast stellen, dat Gods werkelyk aanwezen geenig ding behoeft, veel min eenig uytgebreyd ding buyten zig. 3. *Zyne Enkelhyd*; dewelke, vergeleken met de voltrekte volmaakthyd zyns wezens, ons geleeraart heeft, dat *de uytbreyding* geenzins in hem valt; als dewelke alleen een plaats vereyft, ja de plaats zelv is: derhalven *is hy*, voortreffelyker en uytstekender dan alle uytbreyding zynde, *in geenige plaats besloten*.

§ 3. Maar wanneer men zegt, dat hy *uyt geenige plaats uytgesloten is*, word dat in dien zin gezegt, dat nergens eenig lichhaam zy, 't welk niet van zyne tegenwoordige magt afhangt: overmits hy in alle en igelyke plaats zoo veele lichhaamen stelt, als di plaats vatten kan, en onderhoud di in alle plaats. Derhalven is hy *uyt geenige plaats uytgesloten*, om dat hy in geenige plaats niet werkzaam is.

§ 4. Wanneer wy *zyne tegenwoordige magt* zeggen, dan sluyten wy Gods Wezen niet uyt; het welke waarlyk niet begrepen moet worden van eenig lichhaam ver af te zyn, en op het ver af gelegene te werken, als middelyk; maar als onmiddelyk by een igelyk ding tegenwoordig. Gods magt, ja zyne werkzaamhyd, is zyn Wezen zelv, naar 't welke hy alles in alle werkende is: het welk zeer verre van *Vorstius* gevoelen verschilt, dewelke God, ten aanzien van zyn Wezen, in den Hemel besluytende, stelt, dat hy van daar zyne magt tot de benedenste wereld alleen middelyk overbrengt.

§ 5. De ingebeelde ruymtes, di van zommige verdigt worden, voorgevende dat dit verdigtzel zeer veel toebringt, tot een gemaklyker verstand der onmetelykhyd, zyn

zyn idelheden ; want zy bemerken niet datze vergeevze moeiten doen , dewyl zy , dezelve yndig bevattende , niets toebrengen , om Gods onyndighyd te begrypen : of zoo zy di geheel onyndig bevatten , dan bevattenze een onyndig behalven en nevens God , den welken zy , wegens zyne onyndighyd , zeggen niet te kunnen begrypen. Gelyk zy ook de yndpaalen der werreld niet met hun verstand bereyken kunnen. Ja nademaal buyten de werreld niets is , gelyk ook voor de werreld geenige ruymte geweest is , zoo is hun zeggen niet dan een enkel verdigtzel , nademaal in niet niets is ; en God ook , om aanwezig te zyn , geenige ruymte noodig heeft.

§ 6. Het gene *Vorstius* uyt de rede tegen werpt , is al te lomp. 1. *Dat het voor God onbetaamelyk is , dat hy in 't hol van een Mier , in hymelykheden en vuyle plaatzen zyn zow.* Niet eens overwegende , dat God geenig vuyl of smet daar van behaalt ; noch dat zyn *Wezen* met de dingen vermengt word : noch dat hy daar in is gelyk het geplaatste in eenige plaats. 2. Ook is hy niet gelukkiger in zyn zeggen , dat het ongerymd is , *dat de onyndige God in het allerkleynste stofken geheel zow in zyn.* Want indien hy door geheel in 't kleynste stofken in zyn , verstaat , zyne tegenwoordighyd met uytfluyting buyten alle andere dingen , dan tast hy elendig mis : want men moet de tegenwoordighyd van den onyndigen God niet vermengen met de dingen , by dewelke hy tegenwoordig is : noch ook Gods ondeelbaare tegenwoordighyd , dewelke geene deelen heeft , met deszelvs medebestaanlykhyd en met de tegenwoordighyd der lichhaamen : want alschoon deszelvs onyndig *Wezen* geheel , dat is , niet door deelen in het kleynste ding is : zoo word evenwel zyne medebestaanlykhyd en tegenwoordighyd door dat kleynste ding geenzins bepaalt en omschreven.

O N D E R S N E E D.

Van Gods Onbegrypelykhyd.

§ 1. **U**yt dit alles volgt *Gods Onbegrypelykhyd*, dewelke is eene betrekking, ten aanzien van zyn onyndig Wezen, en van zyn eewig en alomtegenwoordig aanwezen, tot het begrip van ons yndig verstand, het welk, niet konnende 't onyndige omvatten, gezegt word, wanneer het zig tot God wend, veel eer hem te bevatten, dog geenzins in 't geheel te omvatten.

§ 2. Deeze waarhyd blykt klaar aan onze innigste mewufthyd, waar door de geest zyns klaar bewuft is, dat hy alleen een onevenmatig begrip van God maakt: terwyl hy, 't gene in God niet te gelyk en ten vollen naafspeuren kan, dat door afzonderingen in zig of in zynen geest en door onvolkoomen vergelykingen, als van verre poogt te bereyken: want alſchoon wy klaar weeten, dat alle toeygeningen, di we in God bevatten, met zyn wezen en onder malkander vereenzelvigt worden, wy egter dezelve, dewylwe di in haare volſtrekte enkelhyd niet klaar verſtaan kunnen, in den geest afzonderen; welke afzondering een merk van *de natuur* of den aard van onzen geest, met zulke enge yndpaalen omtuynt, is; gelyk wy dat in ons door de innigſte mewufthyd ondervinden. Dus ook vergelykingen maakende, door betrekking van God tot de ſchepzelen, en van zyn medeaanwezen tot het aanwezen der ſchepzelen in der tyd en plaats, bemerken wy klaar, datwe vergelyken en onderling tot den anderen betrekken zoodaanige dingen, di inderdaad onmeetbaar zyn, nademaal Gods aanwezen, noch door tyd, noch door

Hoofd. I. *VAN GODS LEVEN.* Snec IV. 53

door plaats afteemeten is; en evenwel de fchepzelen, zonder den aanwezenden God, in haaren tyd en plaats niet aanwezig zyn.

§ 3. Waarom wy ons in de kenniffe Gods, aan dien billyken en regtmaatigen regel houden moeten, dat wet *het tò hóti, DAT HET IS*, geenzins ontkennen moeten, als 't uyt de klaare rede, of uyt de Goddelyke Openbaaring blykt: al is 't, dat we *het tè dióti, HOE HET IS*, niet ten vollen bevatten: indagtig zynde, dat wy yndige niet magtig zyn het onyndige te omvatten, en op 't innigste te doorgronden.

S N E E IV.

Van de Toeygeningen van Gods Leven.

O N D E R S N E E A.

Van Gods verftandig Leven.

§ 1. **H**ET LEVEN van God, welkers toeygeningen ons nu voorder te onderzoeken ftaan, *is de werkelykhyd zelv van 't Goddelyk Wezen*; dewyl het begrepen word, als werkende. Ook kan het Opperwezend, dat alle andere overtreft, van ons op geene andere wyze begrepen worden, dan onder het denkbeeld van eene zelfftandighyd, di leeft, en de voortreffelykfte daaden oefent.

§ 2. De zaak is klaar: Om dat di zelvde *werkelykhyd* niet alleen voortreffelyk, maar ook eene volftrekte *volmaakthyd* is, van dewelke zoo eenig ding of zelfftandig-

hyd, welke di ook zow mogen zyn, ontbloot en verſteken is, zoo is het zelve daar door zelv van een laager ordening te agten, en gedraagt zig als enkel lydelyk, en is alzo onder de magt van andere dingen geſtelt; het welke zeer verre van de weerdighydeens Oppermagtigſte Wezends, en noch veel verder van *de natuur* of den aard van een *allervolmaaktſt* Wezend afwykt.

§ 3. Hier koomt by, dat *een onafhangelijk Wezend* noodzaaklyk begrepen word, in betrekking tot alle andere, als *de eerſte oorzaak*, di uyt kragt zyner *natuur* of wezen aanwezig is, en waar van alle andere dingen als van hunne oorzaak afhangen. En alswe God onder di betrekking brengen, onderſtellen wy geenzins te vergeeys, dat alle andere dingen buyten God, van hem als van hunne oorzaak afhangen: want indiender eenig ding zyn kon, van welkers aanzyn hy de oorzaak niet waare, dan zow dat ook zelv onafhangelijk zyn: het welk men niet kan aannemen, of dat zow daar door ook zelv God zyn. Nu *oorzaak en werking* zyn (a) mede betrekkelykheden: want het gene niets doet, word ook gezegt niets te veroorzaaken. Ten minſten heeft de eerſte weetensſchap, langs den weg van (b) oorzaakelykhyd, gelyk men zegt, uyt den oorſprong van den geeſt en uyt deszelvs onderhouding, het aanwezen van God reeds te vooren bewezen, en wel als oorzaak van den geeſt, aan wien dezelve zyne voordbrenging en de volharding van zyn aanwezen verſchuld is. Waarom ook, 't eerſte dat van God gekent, en waar door zyn aanwezen voor al kenlyk word, is, dat hy *de oorzaak* is *van onzen geeſt*, di op deezen hunnen Stigter en Maaker denkt; en wel op hem als op de oorzaak van alles, dat buyten hem aanwezig is. Welkers *natuur* of aard is, *te werken*, of 't gene op 't zelvde *uytkoomt te leven*.

§ 4. Voeg hier by de aanmerking *van God vanzigzelvbyd*, waar door hy altyd uyt zig is, dat hy is, en door zyne ygene kragt bestaat; zoo dat zyne kragt alleen om geene hulp van buyten benoodigt is, en al wat zy heeft en bezit, datze dat alles aan zig zelv alleen verschuldigt is. Zoo dat ook Gods werkzaam Wezen gans en gaar begrepen moet worden in zig zelve, en tot zig zelve, dewyl het door zyne yge kragt bestaat en aanwezig is.

§ 5. Waar na wy bevonden hebben Gods *Eersthyd* daar uyt voort te vloeijen, dat alle mogelyk aanwezende laater is dan het noodzaaklyk aanwezende, zonder 't welke het mogelyk aanwezende niet uyt den staat der mogelykhyd tot den staat der daadelykhyd heeft kunnen overgaan: *de eerste* word di gene noodzaaklyk begrepen te zyn, di de mogelyke dingen van het nietzyn tot het aanzyn overgebragt, en alzoo alles, wat is, veroorzaakt heeft. Want dewyl *veroorzaken* is *werken* met een *uytwerking* en gevrogt; zoo volgt, dat *werken als eerste oorzaak* van alle aanwezende dingen, noodzaaklyk in Gods denkbeeld moet ingesloten leggen.

§ 6. Deze werkzaamhyd van God is zyn *verstandig leven*; 'twelk anders ook zyn *geestelyk leven* genaamt word, voor zoo veel het de daaden van een geest in zig behelst: in welken zin God zelv ook *een geest* gezegt word, voor zoo veel dat woord een denkende zelfstandighyde betekent, met verstand en wil begaavt, welkers leven is werken, en welkers werken denken is.

§ 7. Op dat dit klaar blyke, zoo heeft men te overwegen, dat wy geen *denkbeeld van eene zelfstandighyde* hebben, ten zy deeze is of *een denking*, en alzoo verstandig, of tot den geest behoorende: of *eene uytbreyding*, en overzulks lichhaamelyk en tot het lichhaam behoorende: en nademaal 't eerste veel waardiger en voortreffelyker is, dan

dan 't laatste , zoo kunnen wy ons geenig begrip maaken van eene allervoortreffelykste zelfstandighyd , of dat het zelvde is , van een Opperste , magtigste Wezend , 't welk in waardighyd alle andere te boven gaat , dan onder de vertegenwoordiging van een wezend , of zelfstandighyd di denkende is. Want het is buyten alle kyv , dat *de denking* in zig is *eene enkele en volstreckte volmaaktbyd* , en di *vormelyk* zoodanig is , indienwe di als onbepaalt beschouwen : overzulks dat *de natuur* of 't wezen en een zaak , waar van de denking ontkent word , een dom ding is , en van mindere waardye ; hoedaanig iets door zig zonneklaar is , dat van het Opperste , Magtigste Wezend op 't verste moet afgeweert worden. Waar van daan het kragtigste gevolg ontstaat , dat *het hoogste* Wezend verstandig , of eene denkende zelfstandighyd is.

§ 8. Wy hebben ook vernomen uyt het kort en onzeker aanwezen *van onzen geest* , en uyt deszelvs veelvuldige onvolmaakheden , dat di God tot zyne oorzaak gehad heeft , uyt welkers vermogen hy voorgekoomen is : en dewyl eene oorzaak alle zaakelykheden en volmaakheden ; di in deszelvs gevrogten gevonden worden , in zig behelst of vormelyk , of uytstekentlyk ; zoo is het derhalven noodzaaklyk , dat God ook alle geestelyke , dat is , verstandige volmaakheden in zig hebbe , of vormelyk , of uytstekentlyk : de rede van dit gevolg is , om dat het gevrog niet voortreffelyker dan zyne oorzaak zyn kan. Nademaal dan *de denking* , als het allervoortreffelykste ding , en de allerwaardigste zaakelykhyd , *de natuur* of *den aard* en 't wezen *van den geest* uytmaakt ; zoo moet di ook in God , als oorzaak van den geest , zoodaanig zyn ; dog evenwel met dit onderschyd , dat , dewyl di volmaaktbyd in mynen geest zeer yndig en naw bepaalt is , men dezelve in God erkennen moet op onyndige wyzen ,

zen uytstekend , en met geenige yndpaalen omzet te zyn: als werkende gans onafhangelijk , naar zyn ygen welbehaagen , en zonder dat imand hem hinderen of beletten kan.

§ 9. Ontneemtmen aan God *de denking* , zoo berooftmen hem ook te gelyk van alle mewusthyd , waar door hy van zyne volmaakthyd en opperhyd zyns bewust is: want di niet denkt , weet niet van , noch kent zig zelve niet : en wi zig zelv niet kent , di kan door geenig voorwendzel in zig zalig en gelukkig zyn. Alle welke dingen van het volstrekt volmaakt Wezend te ontkennen , is de allergrootste onvolmaaktheden daar aan geven en aantygen.

ONDERSNEEW B.

Van den onlichaamelyken God , en deszelvs gevolgen.

§ 1. **O**F nu Gods leven alleen door eene werkzaame denking voltooit word , en hy niets dan een enkele geest is? dan of de uytbreyding ook tot Gods wezen behoort , of in God by de toeygening der denking bykoomt? staat ons voorder te onderzoeken. Om dat *de natuur* of 't wezen van den mens uyt geest en lichaam te zaamen gestelt word ; zoo zyn de Hydenen daar uyt ook in 't vermoeden gevallen , dat deeze zaak zig ook in de Godhyd op dezelve wyze toedroeg , en wilden dat hy behalven eene verstandige zelfstandighyd , ook eene lichaamelyke , als tot zyne *natuur* of wezen behoorende , bezat. Welke zaak niet lang geleden scherpzinnig verhandelt is van *Benediktus Spinoza* , di de oude dwaaling

H

dat

dat deeze werreld zelv God is, wederom ophaalende; gewilt heeft, dat de denking en de onyndige uytbreiding een eenige zelfstandighyd uytmaaken, dewelke hy *God* noemde: of dat de denking en uytbreiding toeygeningen van eene en dezelve zelfstandighyd zyn; en overzulk dat de uytbreiding even zoo wel eene volmaakthyd, tot het denkbeeld der Godhyd behoorende is, als de denking.

§ 2. Tegen deezen misflag tekenen wy aan, *dat de denking alleen*, te weten, de onyndige of opperft volmaakte, het denkbeeld van de Godhyd voldoen en voltoojien kan. Uyt de middagklare leere der eerste weetenschap zyn wy onderwezen, dat de geestelyke denkende zelfstandighyd geenzins eenen lichhaamelyken klomp noodig heeft, noch om aanwezig te zyn, noch om haare wezentelyke werkingen uyt te voeren: dewyl en de denking en de uytbreiding onderling niets gemeen hebben; ja mal-kander wederzyds uyt hun vormelyk begrip uytfluyten. Grypt dit plaats in den menffelyken geest, dewelke behoudens zyn wezen, aanwezen, en verftandige werking, van dien lichhaamelyken klomp ontflaagen kan worden? Hoe veel te meer zal God, als een verftandig wezend, voor zig algenogzaam zyn, om te konnen werken en aanwezig zyn, zonder lichhaamelyken omflag, of toeygening der uytbreiding? Het welk dan het verftandig Oppervezend niet noodig heeft om aanwezig te zyn, of te werken, dat word vrugteloos en als iets overtolligs het zelve aangevreven; ja roekeloos en buyten rede. Voeg hier by, dat alleen de verftandige *natuur* of wezen, als *eene allervolmaaktste denking* aangemerkt, het denkbeeld van het volftrekt volmaakt Wezend ten vollen voltoojien en voldoen kan: om dat het door zyns zelfs mewiffthyd zig kent volmaakt, onyndig, geenes dings behoevende,

en overzulks in zig zelven gelukzalig : en alle andere dingen buyten hem , als van zig afhangelde , en aan zyn goeoddunken en wil onderworpen , zoo dat hy niets wil , of 't geschied uyt kragt van zynen wil.

§ 3. Nademaal , behalven de denking , ons geenige toeygening bekend is , dan *de uytbreiding* , di *de natuur* of 't wezen van 't lichhaam stelt , en met *de natuur* of 't wezen der denking niets gemeen heeft ; zoo isser geen noodzaakelykhyd , waarom eene lichhaamelykhyd , of eene uytbreiding der zelfstandighyd met de volstrekt denkende volmaakthyd der denking zow zaamenhangen of inkleven : want daar is geen *natuurlyk* of wezentlyk verband tusschen di dingen , dewelke onderling niets met malkander gemeen hebben.

§ 4. Dewyl *de natuur* of 't wezen der Godhyd zeer *enkel* is , zoo verwerpt het de zaamenvoeging der lichhaamelykhyd of der uytbreiding met de allervolmaakste denking ; om dat di zaamenvoeging zow invoeren den allergrootsten zaamenstel uyt twee zelfstandigheden , di reeds onder het opschrift van Gods enkelhyd , om verschyde redenen van de Godhyd uytgesloten is. Voorwaar uyt de uytbeelding zelv van de zelfstandighyd en deszelvs toeygeningen , di *Spinoza* opgeeft , zullen de denkende en uytgebreyde zelfstandighyd nooit een en dezelve zelfstandighyd kunnen zyn , maar zullen in eewighyd onderschydene zaaken blyven , di hy in zynen God byeenvoegt , dat is , te zaamenstelt : want *de zelfstandighyd* beeld hy uyt *dat gene te zyn* , 't welk in zig is , en door zig begrepen word. En toeygening , is by hem , 't geen 't verstand van de zelfstandighyd begrypt , als *deszelvs wezen uytmaakende*. Hierom schryft hy in zynen 27. Brieu , door toeygening versta ik het zelvde , 't welk ik door zelfstandighyd versta , als alleen dat toeygening gezeegt word ten

opzigt van 't verstand, 't welk een zekere zoodaanige natuur of wezen aan de zelfstandighyd toepast. Waar uyt middagklaar volgt, overmits denking en uytbreyding toeygeningen zyn, zoo zeer van malkander onderschyden, datze onder malkander niets gemeen hebben; dat dan ook het denkend en uytgebreyd ding, twee verschydene en onderschydene zelfstandigheden zyn en blyven. Om rond te gaan, ik heb wel gevonden in zyne korte uytleg Voorst. 10. eerste deel, dat hy ontkent, dat uyt twee toeygeningen, *L. W. di zaakelyk onderschyden zyn, besloten kan worden, dat dezelve twee wezends, of onderschydene wezentlykheden maaken.* Maar, ik bid u, met wat regt ontkent hy dat? Indien toeygening dat gene is, 't welk het wezen van een zaak stelt; moeten dan niet de toeygeningen, di zaakelyk onderschyden, en mitfdien verschydene zyn, ook niet verschydene zaaken en verschydene wezens uytmaaken? of zelfstandigheden van een verschyde natuur of wezen te kennen geven? inzonderhyd, indien wy door toeygening het zelfde verstaan, 't gene wy door zelfstandighyd verstaan? op dat hy evenwel niet schynen zow dit gevolg zonder rede ontkent te hebben, voegt hy daar by, dat dit gevolg daarom niet doorgaat, om dat dit de natuur of 't wezen van zelfstandighyd medebrengt, dat eene igelyke van deszelvs toeygeningen door zig begrepen word, nademaak alle haare toeygeningen, di ze heeft, te gelyk altyd daär ingeweest hebben, en de eene van de andere niet heeft kunnen voorgedragt worden, maar dat eene igelyke het zyn van de zelfstandighyd uytdukt. Maar indien eene igelyke toeygening het zyn van de zelfstandighyd uytdukt, en door zig begrepen word; dan zal waarlyk een ider toeygening, ook eene zelfstandighyd uytmaaken; waar van de uytbeelding was, datze in zig is, en door zig begrepen word: derhalven zullen verschy-

ſchydene, dewylze eene verſchyde zaakelykhyd, di door zig begrepen moet worden, invoeren, ook geheel eene verſchyde zelfſtandighyd maaken. Voorwaar verſchyde wezentlyke toeygeningen, di geen *natuurlyk* of wezentlyk verband onder malkander hebben, di kunnen nooit te zaamen eene en dezelve zelfſtandighyd uytmaaken, veel min eene zoodaanige, di uyt *de natuur* of hun wezen ondeelbaar, of door hun wezen allermeeſt een en 't zelfde is; overmits zy door *de natuur* of hun wezen verſchydene zyn: zoo dat hy een opentlyke tegenzeggelykhyd begaat, wanneer hy zegt, dat het zelfde het zelfde is door *de natuur* of 't wezen, en te gelyk niet het zelfde, maar verſchyden. Ook doet het niets voor zyne zaak, datze *te gelyk daar in altyd geweest zyn*: want dat zegt maar alleen eene altydduurende medebestaanlykhyd en zaamenvoeging, maar geenzins eene eenzelvighyd, of een verband door *de natuur* of 't wezen onbreekbaar, zoo dat overzulks om deeze oorzaak di zelfſtandighyd van zaamenſtel niet ontheft word: *niet meer als de zelfſtandighyd van een mens bevryd word van den zaamenſtel uyt lichhaam en geeſt*, om dat zy altydduurende geweest zow hebben, indien de mens niet gezondigt had. Zoo lang dan de medebestaanlykhyd en zaamenvoeging van twee toeygeningen, onderling tot malkander betrokken zynde, nog verſchydene *natuuren* of wezens overlaaten, di niets gemeen hebben, zoodaanig dat het begrip van d'eene, 't begrip van d'andere niet inſluyt, noch dat di toeygeningen een *natuurlyk* of wezentlyk verband met malkander hebben, zullen zy nooit tot malkander kunnen ingaan, en tot de eenhyd van zelfſtandighyd onderling vereenzelvigt worden: ja zy leggen maar by malkander, en kleven niet in een, even als aanraakende, maar geenzins als verknogte.

§ 5. Voor al moetmen hier aanmerken, dat *de uytbrey-*

ding van de natuur of den aard van een volmaakt wezend uytgesloten is, wegens de veelvuldige onvolmaaktheden, di in deszelys begrip ingesloten leggen. Want alle uytgebreyde zelfstandighyd is enkel lydelyk, deelbaar, veranderlyk, aan de toevallen der beweging onderworpen, en verdervelyk: hoedaanige onvolmaaktheden in God zyn zowden, indien hy ook eene uytgebreyde zelfstandighyd waare. Nimand kan ook met eenigen grond zeggen, dat di dingen in God niet zyn, maar alleen in de bezondere dingen: aangezien alle wyzen, naar zyne onderstelling, in de toeygeningen van God inzyn; en het zyn der wyzen is in hunne onderwerpen inzyn: nu zoo Gods toeygeningen ook Gods zelfstandighyd zelv zyn? het gene dan in dezelve in is, dat is ook in God: welke onvolmaaktheden dan in de uytgebreyde zelfstandighyd zyn, even als de wyzen in hunne toeygeningen, dat is, in hunne uytgebreyde zelfstandighyd; di zyn ook in God, indien hy eene uytgebreyde zelfstandighyd is; en wel des te meer, naar 't gevoelen van *Spinoza*, om dat hy geene uytgebreyde zelfstandighyd buyten God toelaat. Hier koomt nog by, dat de onyndige uytbreyding een verdigtzel is; want het welk lengte, breedte en diepte stelt, zelv ook in 't begrip van 't lichhaamelyk heelal, dat onyndige door 't verstand kan men niet nalaaten te begrypen, in zig deelen buyten deelen te hebben, welkers getal noch onyndig, noch welkers maat onyndig zyn kan. Dewyl dan de uytbreyding eyndig is, zoo behoortze geenzins tot het stellen van 't onyndige.

§ 6. De tegenwerp, dat alle zaakelykhyd zegt eene volmaakthyd, en datze in 't begrip van God, als oorzaak, ingesloten word, en overzulks datze ook voor af in God aanwezig moet zyn: is van geen groot gewigt, als men daar slegs by voegt, datze vormelyk of uytstekentlyk in
 God

God is. Maar wy ontkennen, de uytbreiding eene volstreckte volmaakthyd te zyn, waar van men niet veele dingen ontkennen kan; en mitdien ontkennen wy dat di vormelyk in God is: het is genoeg dat dezelve gezegt word uytstekentlyk in God te zyn en voor af geweest te hebben: als dewelke slegs alleen zegt, datmen di algenogzaamhyd aan God toeschryven moet, waar door hy 't lichhaam, als een zaak, di uyt *de natuur* of uyt ygener aard verre beneden hem is, voordbrengen kan.

§ 7. Uyt het bewezene tot hier aan toe van Gods verstandige onlichhaamlyke *natuur* of wezend, volgen ook Gods ontkennige ygensschappen. 1. Dat hy *Onzienlyk* is, niet op eene wyze gelyk de allerkleynste lichhaamtjes, dewelke wegens hunne zeer fijne kleynhyd en dunhyd, de scherpte des gezigts, welkers werktuygen zy niet aantreffen, ontvliden: Maar wegens zyne ganse en geheele ontbering van uytbreiding, dewyl hy in zig *geenige* deelen of deeltjes bevat, di met gestakens en oppervlaktens voorzien zyn, het zy datmen di begrypt als lichtstraalen neder te vallen of niet. 2. Veel meer moet hy ook gezegt worden *Ontastbaar* te zyn; om dat niets, dan een lichhaam, getast en aangeraakt worden, of tasten en aanraken kan: want het is alleen den lichhaamen ygen, zig wederzyds in hunne oppervlaktens te raaken, dize alleen in de uytbreiding hebben. 3. Om dezelvde rede is hy mede *Onafbeeldelyk*; dewyl onder *geenige* zichtbaare gedaante aan de oogen kan voorgeworpen worden: en mitdien laat hy geenzins toe eenig beeld van hem te maaken, inzonderhyd om dat hy wegens zyne geestelyke *natuur* of wezen zoodaanig is, dat hy alle gestalten, trekken, en kleuren, waar uyt een beeld en schildery bestaat, geheel en al ontbeert: want di dingen kunnen geenzins, dan alleen in eene uytgebreyde zaak, op zekere wyze gewy-

zigt,

zigt, plaats hebben. Dat deeze ygenschap en eere van God, door de Hydenen en by alle, di de Godhyd onder eenig beeld, 't zy geschildert of uytgehouden, vertoonen, verdorven en geschonden word, zullenwe in hen te zyner plaatze aantekenen. 4. Ten laatsten is hy ook *Onbeweeglyk*, om dat de beweging een toeval is, alleenlyk van lichhaamelyke dingen.

ONDER SNEE C.

Van Gods Verstand.

§ 1. **A**n wien 't, uyt het tot nu toe betoogde, klaar blykt. dat God eene enkele geestelyke zelfstandighyd is, welkers leven zuiver werkzaam, en welkers werken denken is: di kan op geenerlye wyze met regt in twyfel trekken, om hem een verstand en wil toe te schrijven; en wel in de eerste plaats *een verstand*, dat naar de onyndighyd van 't Opperste, magtigste Wezend, zeer wyd uytstrekkende, en voltrekt volmaakt is.

§ 2. *Gods Verstand* is by ons dat gene, waar door hy zig zelve net gepast kent en alles wat van zyn welbehagen afhangt: want nademaal zyne denking volmaakt is; en verstaan of kennen, denken met bewusthyd, is: zoo is 't noodzaaklyk dat Gods kennisse zy, eene verstaaning met bewusthyd, en zyns zelfs en der dingen, van hem voorgebragt. Dat is, dat hy zyns wel bewust is, alles wat hy verstaat, met zyn verstand te bevatten als op 't allerlevendigste aan zig tegenwoordig.

§ 3. Dat *dit Verstand*, of deeze weetenschap, indien imand in deeze benaaming meer behaagen schepte, aan
God

God toekomt, of op God past, bewyzen wy aldus. 1. Om dat *het kennen met mewusthyd* niet kan gelochent worden van een *volstrekt volmaakt* wezend; nademaal een zoodaanige kennis zelv, door zig eene volmaakthyd is; en dat deszelvs lochening eene grooter onvolmaakthyd insluit: di immers van God moet afgeweerd worden; ten zy men het denkbeeld van een allervolmaaktst wezend wilde verbreken. 2. Wi om zyne *Eersthyd* voor alles aanwezig is, en overzulks als de oorzaak van alles moet begrepen worden, dien moetmen toestaan, dat hy verstaat wat hy gemaakt heeft, en heeft willen maaken, en ook eene mewusthyd van zyn doen heeft: ten waare men hem tot eenen botten en dommen werker maaken wilde. 3. Wi *uyt de veroorzaaking van onzen geest* bekend is geworden, als aanwezig, en de oorzaak van alle verstandige dingen; di moet, ten waare men het gevrogt wilde zeggen voortreffelyker te zyn dan zyne oorzaak, ook gezegt worden te verstaan en de dingen te kennen meer dan eenig verstandig schepzel, dat hy voordgebracht heeft. 4. Wanneer wy *het denkbeeld der werreld* overwegen, zoo als 't zig aan onzen geest opdoet, vinden wy God, den *allerwyften* werkmeeſter van dat konſtſtuk te zyn, di aan de denkbeelden van alle bezondere dingen eene zoodaanige evenredenhyl, betrekking en onderlinge overeenkoomſt, tot en met malkander gegeven heeft, dat wy zonneklaar daar in zien konnen, dat alles tot zyn ygenynde en gebruyk met voorbedagten raad wyflyk geſchikt is geweest.

§ 4. Zeer verre is *Spinoza*, de ſtigter van eene verborge en opgeſmeukte Godverzaaking, hier van afgeweken, dewelke, *ontkent dat God*, di onyndig is en dien hy *de natuurende natuur*, of 't wezigende wezen noemt, een verſtand heeft, en beveſtigt dat *verſtaan*, alleen tot de

genatuurde natuur of 't gewezigde wezen behoort: ziet na *Deel I. Voorst. 17. en 31.* weshalven hy een onderschyd maakt tussen de volstrekte denking en tussen *het verstand*, 't welk hy zegt maar eene zekere wyze van denkente zyn: het eerste schryft hy aan God toe, het laatste alleen aan de denkende dingen elk in 't bezonder. Hier schuyt eene Verborgenthyd der ongeregthtyd onder, naamelyk; hy verstaat door Gods denking niet anders dan de bezondere denkwyzen van alle menssen te gelyk en te zaamen genomen. *Deel V. Voorst. 40.* Hier van daan maakt hy den mensselyken geest tot een deel van 't onyndig verstand; dewelke hy alle stelt onyndig in getal, en onyndige denkbeelden vormende, en te gelyk met alle andere dingen in 't heelal tot een eenig zaamenhoopzel maakt, en dat God noemt. 1. Als of *de volstrekte denking* kon begrepen worden zonder verstand, 't welk hy evenwel niet heeft kunnen lochenen een voortreffelyker volmaakthyd in zig te zyn. 2. 't Is vals en ten uystersten ongerymd, dat *onze bezondere denkbeelden* en begrypen deelen maaken, en zyn van de onyndige denking: om dat zoo doende in Gods onyndige denking vermengde, tegenzeggelyke, godzaalige en godlooze gedagten zowden gevonden worden, en dat in een onyndig getal, even als deelen, dewelke te zaamen genomen eene volstrekte en onyndige denking uytmaaken. Indien hy di al als wyzen begreep, di evenwel in de wezentlyke toeygening, dewelke zy wyzigen, inzyn, zoo kan hy egter geen zins ontvliden, dat deeze toeygening van di wyzen zyne benaaming ontvange; en dat zy in di zelvde zelvstandighyd zelv inzyn, di door haare toeygening gestelt word. 3. Dus verdigt hy eenen God, di niet eens als *de natuurende natuur* of het wezigende wezen; zig zelv verstaat, noch ook de dingen di van hem in zig zelv inblyvende voordgebracht zyn;

zyn : en eene eerste oorzaak , di niet weet watze doet : welke dingen ik gans niet weet hoeze met de uytbeelding van God , di een onyndig volmaakt wezend gezegt word , kunnen bestaan ; noch ik kan ook het minste begrip maaken , hoe te gelyk een denking , di noch zig zelven noch andere dingen verstaat , evenwel volstrekt zy. 4. Ook is de onderstelling , diwe elders ontvouwen zullen , niet waar , datter buyten God geene andere zelfstandighyd , 't zy denkende , 't zy uytgebreyde , is : di de wereld tot een God maakt en met God vereenzelvigt : welk gevoelen wy hier na met allen vlyt en neerstighyd zullen trachten te ontzenuwen.

§ 5. Ook kan hy de ongerymdheden door di onderschydingen in *naturam naturantem* en *naturam naturatam* , 't wezigende wezen , en 't gewezigde wezen geenzins ontduyken. Dewyl hy stelt dat en *de natuurende* en *de genatuurde natuur* of 't wezigende en 't gewezigde wezen , eene en dezelve zelfstandighyd hebben : zoo dat in de eerste betrekking dezelve zelfstandighyd door hunne toeeygeningen begrepen word , voor datmen dezelve als gewyzigt aanmerkt ; en in de laatste , als op veelerlye wyzen aangedaan : terwyl niet te min de eene en dezelve zelfstandighyd in zig blyvt , dewelke di wyzigingen in zig aanneemt. Dus dist hy , met het inbrengen van dat onderschyd , flegs woorden op , en anders niet.

§ 6. Het voorwerp van deeze weetenschap is tweedery ; koomende aan d' eene zyde God selv aan zig , en aan d' andere zyde alle dingen , buyten God , hem te voeren. 1. *Dat God zig zelven* door de innigste mewufthyd zyns zelfs kent , en ook zyne onyndige volmaakthyd , door eene onyndige wyduytgestrekthyd van kennis , dit is eerst en vooral aan zyne onyndige *natuur* of wezentlykhyd beaamelyk. Want zoo hy zig selv niet kende , zou hy in

het werken geenige opzigt op zig zelve hebben : noch zyn denkbeeld in onzen geest hebben kunnen inplanten. Nu het gene in 't gevrogt is , behoort immers of vormelyk of uytstekentlyk in de oorzaak te zyn : en nademaal God allermeeft by zig zelve , en in zig volmaakt is , zoo volgt daar uyt , dat de Allerhoogfte zig zelve grondiger doorkent , dan eenig verftandig fchepfel. En nademaal hy *enkelst* is op de allereenvowdigfte en enkelste wyze : en nademaal hy ook eene onyndige denking is , met eene onyndige weetensfchap , zoo is hy geenzins bepaalt gelyk als wy. 2. Zoo is ~~het ook noodzaaklyk dat God kent~~ alles wat buyten hem is , als het werk van zyne magt ; om dat hy door dezelve mewufthyd zyns zelve weet wat hy doet , en doen wil , als de oorzaak van alles. Want het kan niet zyn dat op Gods wil iets zy of worde , en dat God dat niet verftaan of weeten zow : dewyl het ongerymd zyn zow , dat God geene mewufthyd van zynen wil hebben ; of dat zyne wil zig verder dan zyn verftand uytftrekken zow. Met een woord ; indien hy zig zelv niet kende , zow hy niets kennen of weeten , om dat hy wegens zyne onafhangelykhyd niets kent , dan uyt zig en door zig. En zoo hy niet al wat hy voordgebracht heeft , en wat door hem voordgebracht moest worden , kende , dan zow hy zyn ygen wezen in alle zyne werkzaamhyd niet kennen.

§ 7. Hier van daan word Gods weetensfchap onderfchyden in *eene noodzaakelyke* , waar door hy niet kan nalaaften zig , als noodzaaklyk aanwezig , te kennen , en ook zyne algenogzaamhyd tot alles , wat geen tegenzeggelykhyd influyt : en in *eene vrywillige weetensfchap* , waar door hy alle zyne werken kent , di van hem voordgebracht zyn of moeten worden : welke voordbrenging , van zynen vryen wil afhangende , ook vrywillig gezegt word , en heeft

heeft tot hunnen grondslag Gods vry besluyt , over der dingen wezens en toekomstige vryelyk besloten. Der Jezuiten *middelkennis* , di en van 't noodzaaklyke en van 't vrywillige van elks wat deelagtig zyn zow , kan in 't minste geen steek houden : dewyl zy zeggen de toekomstigheid der dingen onder voorwaarde besloten te zyn ; indien eenig ding gestelt word in omstandigheden di niet bepaalt , maar aan 't goeddunken der menssen , of aan de gebeurlykhyd der dingen gelaaten zyn. Dog deeze kennis is veeleer eene gissing , dan een zekere voorweetenschap : en word begrepen als van de dingen zelv af te hangen. En maakt Gods kennis tot een (a) ginsenwederloopende reden en wyze van redenering : welke onvolmaakheden in God niet vallen. Ja di de toekomstigheid vooraf stellen voor Gods besluyt , voeren een Stoïsk noodlot in , te weten , een verband van zaaken dat van God niet afhangt. Zy werpen tegen , dat een van byde de tegenzeggelykheden waar , en 't ander vals is , ook zelv voorafgaande tot , of in opzigt van , het besluyt , heeft dat derhalven ook in alle en een igelyk ding plaats ; dat het of toekomstig of niet toekomstig zy ? Maar aangezien voor Gods besluyt zelv geenig ding , noch eenigen bepalen aard van eenig begrepen kan worden ; zoo heeft ook de minste plaats niet , het begrip van een onderwerp , aan 't welk , by wyze van een (b) gezegde , de toekomstigheid of niet toekomstigheid toegepast kan worden.

§ 8. Hiërom is het ook dat we aan God eene *Abwetenhyd* toeschryven : want daar is niets of daar kan niets bedagt worden , dat voor hem verborgen zy : om dat alle wezend of alle ding is of zelv God , of een schepzel van God afhangende , in zyn worden , zyn , en werken : kent hy dan zig zelve , en al zyn ygen werk : zoo isser

niets overig: dat zyne kennis kan onttrokken worden, of het waare daar door zelv van God onafhangelijk, en alzoo zelv God. Voeg hier by, dat de kennis van een eenig ding weggenomen zynde, ook de kennis van alle dingen weggenomen word: nademaal in dit heelal niet alleen van alles eene evengelyke rede is; maar ook om het verband aller dingen onder malkander, zoo dat het eene niet gekent zynde, het andere ook niet gekent word, het welk met dat onbekende in verband staat. Om dan met een woord te yndigen, nademaal het grooter volmaakthyd is alles te kennen, dan slegs het minste dingetje niet te kennen; zoo zou het de ongerymdhyd zelv zyn, aan God, di onyndig volmaakt is, de allerminste onkunde toe te schryven.

§ 9. Men heeft hier ook niet te vreezen, dat het aldus zou gebeuren, dat Gods verstand, door de verschydenhyd en veelvuldighyd der dingen, zoude mogen overrompelt worden, of dat hy veele dingen te gelyk beoogende, met minder aandagt op elk zou kunnen letten; 't welk in de menssen eene onkunde en verwerring veroorzaakt. Want deeze dingen hebben in God geen de minste plaats; wiens verstand, enkelt en onyndig zynde, onyndige dingen te gelyk, of alle en een igelyk ding zonder moeite begrypt, en dat in een eenige en zeer enkelde daad: want indienze op di wyze niet begrepen wierden, zowdenze niet aanwezig zyn: overmits zy aanwezig zyn door en volgens Gods wil, di voorwaar zig niet breeder uytstrekt dan zyn verstand: en dewyl God alles te gelyk wil, zelv om der dingen verband, 't welk zy van Gods wil ontvangen hebben, zoo is het noodzaakelyk, dat de mewusthyd van zynen wil de kennisse der dingen met di zelvde uytgestrekthyd onder zig behelst.

§ 10. Hier toe betrekken wy ook *de voorkennisse* van alle

alle toekomende dingen ; het zy datmen di begrype als noodzaaklyk , het zy als gebeurlyk , of als vrywillig toekomende : om dat hy alle di dingen kent in zyn befluyt , waar aan zy hunne toekomftighyd verſchuldigt zyn , nademaal dezelve door den Goddelyken wil bepaalt word ; waar van ook alle derzelve verband en gevolgen afhangen. Voorwaar de dingen , buyten God beſchouwt , en aangemerkt , zyn in zig onverſchillig om aanwezig te zyn of niet , of fluyten in hunner bevatting alleen in eene mogelyke aanwezighyd , en hebben ook geene oorzaak hunner toekomftighyd in zig , noch fluyten di in hunne denkbeelden in : noch kunnen zig uyt den ſtaat van het nietzyn voordbrengen ; dewyl niet niets doen kan. Daarom zy , de toekomenthyd hebbende , van buyten God te zullen zyn , di alleen hebben van Gods befluytenden wil , onafhangelijk van alle andere uyerlyke oorzaak. De tegenſtrevers brengen hier wel tegen in , dat di zekere voorweetenſchap der toekomende dingen , aan de gebeurlyke en vrywillige toekomende dingen eene noodzaakelykhyd aanbrenge om te moeten zyn. Maar wy ontkennen het gevolg van dat zeggen : om dat de voorweetenſchap geen oorzaak is van de toekomftighyd , maar het befluyt van Gods wil ; derhalven isze ook geen oorzaak van het noodzaakelyk zyn : noch zy beſchouwt of vertegenwoordigt de toekomende dingen op eenige andere wyze , dan zoo alsze koomen zullen : dewyl zy met het voorwerp overeenkoomt , zoo als het is , of zyn zal : dewelke dan gebeurlyk of vrywillig toekomende waaren , di beſchouwt de voorweetenſchap als op zoodanige wyze te zullen koomen. De ganſſe rede van deeze zaak is geheel daar in gegrond , dat niet de Goddelyke voorweetenſchap de dingen tot hun toekomende zyn bepaalt , maar Gods befluyt , 't welk van de voorweetenſchap

fchap word onderftelt; en door de mewufthyd van zyn befluyt, weet hy dat de dingen in het befluyt tot di toekoomenthyd bepaalt zyn. Voeg hier by het zeggen van *Boëtius*: *wat wilt gy dat di dingen noodzaaklyk gefchieden moeten, dewelke van 't Goddelyk verftand befchouwt worden, dewyl de menffen niet eens noodzaaklyk doen zyn, de dingen di zy zien?*

§ II. Deeze volmaakte *weetenfchap* in God heeft verfchydene ygenfchappen. 1. Datze is *eene zuivere doening* zonder eenige ondermenging van *vermogen*, als ofze door agtervolglyke *doeningen* overging van de kennis van 't eené tot de kenniffe van andere dingen: of van het niet kennen van dit of geen ding, tot het kennen deszelvs: om dat dit niet zonder *verandering en agtervolging van gedagten* zow konnen gefchieden: di wy byde, als een onvolmaakthyd, van God afweeren. Waarom hy met een eenige opflag en doening alle di dingen, en den geheelen fchaakel van zaaken, door hem in eene nette volgreeks geftelt, te gelyk niet alleen wil, maar ook befchouwt: het geen voor hem, wegens de onyndighyd van zyn verftand, ligt om doen is. Hier kanmen byvoegen, dat Gods *enkelhyd* geenzins toelaat, dat in Gods wezen toevallige wyzen vallen zowden: het welk gefchieden zow, indien in God niwe gedagten, en andere als de eerfte koomen konden. 2. Ten anderen kent hy alles door eene enkele opflag, *noëtice* verftandelyk, en geenzins door eene redekonftige opzaameling, *dianoëtice* by wyze van redenkaveling: overmits di kenniffe geenzins behoeft van agteren de redenkaveling te beginnen, om tot de grondigfte kennis der dingen door te dringen, dewelke van vooren de denkbeelden der dingen zelf gemaakt heeft. Voorwaar *de kenniffe*, di gezegt word van vooren bekoomen te zyn, is *veel volmaakter*, dan di van agteren verkregen

kregen word ; en de redekavelende kennis fluyt in onkunde , dubbing , en verlegenthyd ; ja zy vereyft eenen laftigen arbeyd van onderzoeken : aan alle het welke het volftrekt *volmaakt* Wezend in 't allerminfte niet onderworpen is. Ja zoo hy met over en weer te redekavelen na nawkeurigen aangewenden vlyt en arbeyd eerft eene nette kenniffe van zaaken verkreeg ; dan zow hy daar door , niet zonder verandering tot in beter , door eenen niwen aanwas van kennis , tot grooter opfteygeren : het welk alles regelregt aanloopt tegen Gods *onveranderlykhyd*. 3. Deze kenniffe van God is ook *onmiddelyk* ; niet alleen om dat God zyns zelv en zyner doeningen zig op 't innigfte bewuft is ; maar voornaamelyk om dat hy geenigen dienft van eenig lichhaamelyk beeld gebruykt , noch eenig voorgaande berigt noodig heeft ; het welk zyne kennis daar van afhangelyk maaken zow. Hier magmen byvoegen , dat Gods wil zelv de denkbeelden , de waarheden , 't verband , de toekomstigheden , de noodzaaklykheden en gebeurlykheden van alle dingen bepaalt , en op alle het zelve in zyn befluyt het oog heeft. 4. Gods kennis is ook *net paffende* op de begrepene dingen , zoo dat in alle de dingen hem niets ontfchiten kon ; om datter ook niets is , 't welk niet van Gods wil afhangt , en het welk de dingen niet van zynen wil ontvangen hebben : en om dat hy ook niets wil , 't welk niet alzins aan hem grondig bekend is. 5. Ten laaften is di ook *volftandig* , even als God zelv ; zoo dat hem nooit eenige vergetelhyd bekruypt : want alzo zow de kenniffe der dingen in onkunde verwiffelen , en hy zelv tot een erger ftaat veranderen ; het welke tegen zyne onveranderlykhyd , noodzaaklyke aanwezighyd , en eewighyde aanloopt.

O N D E R S N E E D.

Van Gods Wil.

§ 1. **N**A Gods Verftand, volgt *zyne Wil*: dewelke is de vrywillige werkzaamhyd zelv van Gods Wezen, waar door hy tot zig zelve gaat, als tot een volftrekt goed; en omtrent de dingen buyten hem, ook derzelve wezens en toekomstigheden naar zyn welgevallen vast stelt. Ygentlyk ftaat het *aan den Wil*, te oordeelen, goed- of af-tekeuren, als ook aan te nemen of te verwerpen: dewelke in den mens een wyze van denken is, om eenig ding als goed te begeeren, of als kwaad af te weeren: of als waar te erkennen, en als vals te veroordeelen. Maar in God, wien wy alle wyzen ontzegt hebben, is het eene levendige daad van God, di zoo wel als 't verftand, onder de toeygening van eene volftrekte denking begrepen, en in hem, naar maate van de onyndigheyd des Goddelyken wezens, op de aller eenvoudigfte wyze mis: niet by wyze van een vermogen, maar by wyze van een loutere doening.

§ 2. Gelyk Gods wezen en aanwezen metterdaad van zyne levendige werkzaamhyd niet verschillen; maar alleen door de afzonderinge van onzen geest onderschyden worden: alzo worden zyn *verftaan* en *willen*, onder zyn leven, of de allervolmaakfte denking begrepen, als geenzins zaakelyk onder malkander onderschyden, maar di in God vereenzelvigt zyn: zoo dat derzelve onderschyd hier ook niets anders is, als de afzondering in onzen geest: en dat verftaan, is een zaak met mewufthyd te begrypen: welk begrip, tot der dingen waarhyd en goedhyd,

hyd , of valshyd en kwaadhyd betrokken ; in di medebetekening is , Gods oordeelende en berustende wil zelf. De verschydenthyd is derhalven in de voorwerpen , zoo als di , naar 't gene in dezelve waar of goed in is , aan di daar op denkt voorkoomen : welke zaak slegs alleen eene betrekking zegt , ten aanzien van Gods vrywillige strekking of nyging : overzulks neemt di de eenzelvighyd van Gods verstand en wil geenzins weg ; nademaal het by ons vast staat , dat di werking van afzondering in onzen geest , aan Gods enkelvoudighyd geen de minste hinder en verandering toebrengen kan.

§ 3. Dat wy deezen wil of willing in 't magtigste en waardigste Wezend , dat is , in God erkennen moeten , blykt. 1. Om dat *vrywillig te werken* , van alle volmaakt-heden , waar van wy een denkbeeld hebben , *de voortref-felykste volmaakt-hyd* , en gans volstrekt is , bevat met en onder de allervolmaakste vrywillighyd , waar door hy vrywillig en naar zyn welbehaagen te werk gaat : want het is onder alle andere volmaakt-heden de allergrootste ; door eene zekere opperste *αυτεξουσία* , ygenzelvs vrymagt , een vrye Heer te zyn over zyne doeningen , en van geenige uiterlyke oorzaak of domme nooddwang der *natuur* of geheelalordening gedwongen te worden om iets te doen. En mitfdien is di vrye wil , of ygenzelvs vrywillighyd in het denkbeeld van 't hoogste *volmaakt Wezend* boven alle andere begrepen. 2. 't Verband , dat tussen de weeten-schap en den wil tussenkoomt , vereyft ook , dat het ge-ne imand met mewusthyd van weeten-schap weet en kent , hy dat ook erkenne naar de waardighyd en goedhyd des zaaks , di hy daar in gewaar word ; tot dewelke het op-merkend verstandig wezend , ook nygd en gedreven word , als tot een goede zaak , 't welk het werk en 't doen van den wil is. Dit heeft des te meer en uytstekender

plaats in God , welkers verstand , hoe het volmaakter is, hoe het ook des te onderschydentlyker de waarhyt en goedhyt in der dingen voorwerpen aan Gods volstrekte denking vertegenwoordigt : dewelke hy goedkeurende , ook wil datze goed zyn. 3. Zonder deezen wil kan *de eerste oorzaak* zelv niet begrepen worden , welkers werken , *denken* is , en met uytwerking werken , is met kragtdaadighyt willen ; want de dingen di hunnen oorsprong aan God , di geenzins uyt de noodzaaklykhyt van zyne *natuur* of wezentlykhyt werkt , verschuld zyn , di koomen ongetwyfelt van zyn welbehaagen voord : overmits de dingen niet voordkomen , om dat God di kent en verstaat . maar om dat di wil.

§ 4. Waarom *Spinoza* hier verre van den weg afdwaalt , met aan den onyndigen God eene allervolmaakste denking zonder verstand en wil toe te schryven , en gelykwe te vooren gezien hebben , met *van den wil* , zoo wel als van het verstand vast te stellen , dat di maar alleen in den geest van een ider in 't bezonder plaats heeft : maar nademaal di grove en schandelyke dwaaling , op dezelve gronden steunt , dewelke wy in 't Hoofd-deel van Gods verstand ontzenuwt hebben , zoo behoevenwe di hier niet te herhaalen , en di kool weder te verwarmen.

§ 5. Gelyk wy nu in 't begrip van 't Goddelyk verstand voornaamentlyk op *deszelvs voorwerp* agt gegeven hebben : zoo staat ons nu hier het zelve waar te neemen in 't begrip van den Goddelyken wil , welkers *voorwerp* is alle het gewilde : het kan egter verdeelt worden in een *voornaamste* en *minvoornaamste* : 't gene is God zelv of de Goddelyke wezentlykhyt ; dog dit , alles wat begrepen word buyten God te zyn , geweest te hebben , of te zullen zyn. Dat word *het voornaamste* gezegt , om dat het aan hem vertegenwoordigt word in zyne mewulsthyt , als het

het voornaamste en grootste goed, 't welk van alle andere dingen onafhangelijk is. Dit *het minvoornaamste* genoemd, om dat alle deszelfs goedheid van Gods goedheid afhangt, en zeer eng bepaalt is.

§ 6. Niemand trekke dan in 't twyfel, dat Gods wil tot zig zelve gestrekt is en nygt. 1. Om dat God onder alle *wezends en dingen het opperste magtigste is*, di zig zelve, als zoodaanig, net gepast en grondig kent: waar uyt zonneklaar blykt, dat di kennis met mewusthyd hem in zyne gedagten eene zeer aangename zaak vertoont, zoo dat hy daar in voor zig 't grootste behaagen schept, en gerust is: dewyl hy, ziende alle zaakelykhyd volstrekt te bezitten, ook ziet hem niets te ontbreken, dat hy zow kunnen begeeren: alzo bemint hy zig zelve, en is zig bewust van zyne gerusthyd, di de vormelyke rede zelve van zyne gelukzalighydt uytdukt. 2. Om dat hy, zig beschouwende als den onafhangelijken God en den algenogzaamen tot alles, zig ook kent als werkende buyten zig; dog zoo evenwel dat hy de dingen buyten zig geenzins noodig heeft: en ook di dingen buyten zig, als onmogelyk aanwezig te zyn, dan alleen door zyne magt en kragt; zoo dat hy geene andere rede en inzicht om te werken hebben kan, dan de openbaarmaaking van zyne ygene heerlykhyd: derhalven kan hy, di de grootste rede is, in het werken niet nalaaten op zig zelve te zien en agt te slaan, en de dingen voort te brengen om zyns zelfs wil, het welk 't werk van den wil is.

§ 7. De Godiften brengen hier tegenin, indien de Goddelyke wil de rede waare, waarom God wilde datter schepzelen zyn zowden, dat hy als dan zig tot de schepzelen behoorde te hebben in opzigt van derzelver ynde: zoo dat dan de schepzelen middelen zowden zyn om tot dat ynde te geraaken. Maar dat beyde roepenze onge-

rymd te zyn. Want zoo men de schepzelen als middelen beschouwt, dan maakt men God van de schepzelen afhankelijk. Ziet men hem aan als het ynde, dan word God gestelt, of als het ynde *waar voor*, of als het ynde *wi* of *welk*, maar hy kan niet als *het ynde waar voor* aangezien worden, om dat de schepzelen niet voor God bekoomen worden, als van dewelke hem geenig nut toekoomen kan. Noch ook niet als *het ynde*, *wi*, of *welk*, dewyl hy niet voor alle schepzelen verkregen word; aangezien zeer veele van Gods geniting versteken worden. Ik antwoorde. 1. De schepzelen zyn geene *middelen*, op dat God door haar zig zelven geniet: maar op dat hy zig aan haar mededeel: want waarender geenige schepzelen, zoo wasser ook niets, waar aan hy zyne goedhyd kon deelagtig maaken: in welk geval zy aan God geenige afhankelijkhyd toebrengen, maar zy zelv ontvangen alles afhankelijk van God. 2. Wat *het ynde waar voor* belangt, is het geenzins ongerymt, God in dat opzigt te beschouwen: niet dat hy van de schepzelen eenige meerdere volmaakthyd inwendig bekooome: maar dat hy, zig in de schepzelen eenigzins doende gelyken, van dezelve eer en roem verkryge: of meer en meer onder dezelve als hun hoogste goed bekent en verklaart worde: het welk als een uytwendig aankoomend goed is. Derhalven wil hy in deezen zin met regt, datter werkelyke schepzelen zyn om zyns zelv wil, als hun ynde: nademaal hy zelv metter daad derzelver laatste ynde is, of voor hun hoogste goed te erkennen, en boven al te zoeken, en te verheerlyken is.

§ 8. *Het minvoornaamste voorwerp van Gods wil* is, al wat geweest heeft, is, en zyn zal, behalven God: alle welke dingen geenzins buyten het goedvinden van Gods wil gestelt zyn: om datze in hun zyn, worden, en wer-

werken van God afhangen ; en di overschoone schikking van 't heelal , te gelyk met di verwonderlyke natuurs geheelal-ordenings volftandighyd in zoo groote beurtwiffelingen van deelen , zyn baarblyklyke getuygen van eene allerwyfte oorzaak , di met voorbedagten raad te werk gaat. Voorwaar di Regeerder der werreld moet ook de Oppervoogd van 't heelal zyn op wiens wenk en gebied alles staat en valt. Nu deeze *wil* strekt zig uyt over alles wat tot het aanwezen geschikt is : want indien iets waare of koomen konde , tegen Gods wil , dat zow niet van God zyn , zonder den welken nogtans van al wat is , of zyn zal , geenzins iets aanwezig zyn kan.

§ 9. Volgens deeze verschydenhyd der voorwerpen is Gods wil ook of *noodzaaklyk* of *vrywillig*. *Noodzaaklyk* is di , om dat God zig zelve beschouwende , zig in zyne algenogzaamhyd en volftrekte volmaakthyd behaagt : ook word dezelve *noodzaaklyk* gezegt , om dat hy zyn voorwerp zoo innig voor zig tegenwoordig heeft in zyne *natuur* of wezentlykhyd ; dat God , zonder deeze gedagte , niet wel begrepen kan worden. *Vrywillig* is de wil des besluyts , waar in hy van de mogelyke dingen een besluyt vast stelt : en word di ook *vrywillig* genaamt , om dat di verkeert omtrent dingen , di enkelyk van Gods welbehaagen afhangen.

§ 10. Anderzins word Gods *wil* onderschyden , in een *wil des tekens* en *des welbehaagens*. *Deeze* is , en word begrepen , als Gods welbehaagen zelv , een bestel maakende over der dingen toekomstighyd , en zig zelv toeftemmende , en al wat eenigzins naar hem gelykt , goedkeurende. Dog , di *des tekens* word door eenig *teken* te kennen gegeven , en onder de menssen geopenbaart : waar van de wil des gebods een deel is : Want di worden tot vyf in 't getal opgetelt , en wierden oulings in dit veersje begrepen.

Praedicat , prohibet , permittit , praecipit , implet.

Dat is:

Voorzegt , verbied , verdraagt , gebied , vervult.

§ 11. Hier word onderzocht , of de wil *des gebods en des besluyts* , niet dikmaals onderling tegen den anderen strydig zyn : om dat wy veeltyds zien niet te geschiden , het gene hy met den wil des gebods wil : en alzoo blykt by de uytkoomst , dat God in zyn besluyt niet gewilt heeft dat het geschiden zow. Dog dit is ligt overeen te brengen , wanneerwe overwegen , dat de wil *des bevels* niets anders zegt , dan dat God de verpligting van 't redelyk schepzel wil : maar dat hy door den wil *des besluyts* wil toelaaten , dat deeze of gene mens in 't bezonder zynen pligt niet volbrengt : of dat hy te met wil , indien het gebod stellig is , dat de verbintenis slegs voor eenen tyd duure , tot dat hy di zelv ontbind.

§ 12. Di Gods wil onderschyden in eenen kragtdaadigen en niet kragtdaadigen : in eenen volstrekten en voorwaardigen : in eenen voorgaanden en volgenden , enz. Op datze de vryhyd van der menssen wil en goeddunken , van alle noodzaaklykhyd der uytkoomst bevryden zowden , doen vrugteloos werk , en vryven God veele onvolmaakt-heden aan : waarom wy geen en wil des besluyts erkennen , dan di kragtdaadig , volstrekt , en voorgaande zy , gelykwe in 't Hoofddeel van Gods besluyt zien zullen , datter geen en anderen mag toegelaaten worden.

§ 13. Op datwe dan dezen wil Gods verstaan mogten , als betaamelyk aan 't Goddelyk Wezen , en den geschaapen wil verre overtreffende , zoo moet di begrepen worden.

den. 1. Als *eene enkele daad*, dat is, eene zuiverde doening, di geenzins van de magt tot het doen overgaat, noch by wyze van vermogen in God plaats heeft: op dat we God niet maaken tot een zaamenstel, uyt een onderwerp en toevallen, en uyt veele doeningen di onderling malkanderen agtervolgen.

2. Is zyne *onyndige natuur* of wezentlykhyd ook de grondslag, waarom Gods wil zeer wyduyfttrekkende is, en zig door eene en dezelve doening strekt tot alle het gewilde: te weten tot zig zelven en tot het ganse heelal, ook tot alle verband der dingen: en dat zonder de minste arbeyd, moeite of ongemak. Dit vereyft ook de afhangelykhyd, in zyn en duuren, van ontallyke dingen, zelv ook der allerkleynste, di te gelyk aanwezig zyn: ja ook het verband van alles wat geweest heeft, is, en zyn zal, en derzelver zaemenschaakeling onder malkanderen, di alle van Gods wil afhangen.

3. Ook is Gods wil *zeer vry*; voor zoo veel di van geenige oorzaak buyten God bepaalt word, en dat om de onafhangelykhyd van 't Goddelyk Wezen. Hier stryd geenzins tegen, dat wy eenigen wil als *noodzaaklyk*, een wynig te vooren, *van den vryen* onderschyden hebben: dewyl wy daar alleen het oog hadden op Gods noodzaaklyk aanwezen, en dat het zelve te weeg brengt, dat wy Gods wil, voor zoo veel hy zig zelven beschowt, niet van het begrip der Godhyd kunnen afweeren. Anderzins is di zelve wil van God, waar mede hy zig zelv bemint, ten hoogsten vry, met eene vryhyd des welbehagens en eene ygenzelvs vrywillige toestemming. Ondertussen word onderzocht naa *Gods wil*, zoo als di tot de schepzelen strekt, denwelken wy ook gezegt hebben *zeer vry* te zyn: om dat hy in dezelve alleen kent en weet, maar een mogelyk aanwezen te kunnen begrepen worden: of God.

zeg ik, de fchepzelen gewilt heeft en wil doen aanzyn *met eene vryhyd van onverschillighyd?* Wy, zoo imand door Gods onverschillighyd verstaat, dat Gods wil in 't besluyten niet bepaalt is geweest van de voorwerpen, di in 't besluyt moeten voorkomen, erkennen en belyden, dat alles, wat in 't besluyt voorkomt als in zig mogelyk tot de toekoomenthyd te zyn, begrepen moet worden als daar toe onverschillig; en geenige noodzaaklykhyd, om te moeten worden, in hun begrip insluyt, noch God dringt om ietwes te moeten besluyten. Indien ook imand door de onverschillighyd van Gods vryhyd verstaat Gods *algenogzaamhyd*, waar door hy geenig ding buyten zig behoevende, niet noodig hebbe de vervulling van eenig gebrek buyten zig te zoeken, en zig deswegen over de voordbrenging van fchepzelen te beraaden. Zoo bekenen wy ook dat God, in di betrekking, werkt met eene vryhyd van onverschillighyd. Dewelke men egter tot zoo verre niet uyttrekken moet, als of, gestelt zynde de wil om zyne eer en heerlykhyd te openbaaren, Gods vryhyd niet bepaalt is geworden door zyne betaamelykhyd, di *geenzins* toelaat, om iets anders te willen, dan 't gene aan zyne deugden en eere betaamelyk is. Maar of God, vooraf aangemerkt voor zyn besluyt zoodaanig onverschillig geweest is tot de schepping zelv, en tot de openbaaring zyner heerlykhyd, dat hy betaamelyk heeft kunnen niet scheppen, of niet willen zyne eere openbaar maaken, is een vraag geschil, 't welk onder de Geleerde over en weder zynde voorgesteld, zyn verder onderzoek waardig is. Hier in zienwe den vermaarden Wittich, zaliger gedagtenisse, en den vermaarden Roël verschillen.

4. Dat des eewigen Gods wil, of willing ook *eewig* is dringen wy aan, om dat God een zuivere en enkele *doening* is, di *geenzins* van het nietwillen overgaat tot het wil-

willen : het welk zelv ook zig uytstrekt tot den wil des besluyts : want was di niet eewig , dan kon in God verandering vallen , 't welk ongerymd is : of ten minsten een agtervolging van gedagten , en ook doeningen di voorgaan en volgen , en gedagten di over en weder malkanderen agtervolgen : welke onvolmaaktheden wy onder den titel van Gods eewighyd , overtuygende getoont hebben , van God te moeten afgeweert worden. Indien imand aanhoud ; dat dit gevoelen alle onverschillighyd in 't willen , van God wegneemt : nademaal den staat van onverschillighyd noodzaaklyk moet begrepen worden , voor de vaststelling en bepaaling der dingen , di in 't besluyt gedaan is. Di hebbe ten antwoord. A. Dat di onverschillighyd nog in geschil en niet beslegt is. B. Dat ook dit gevolg niet doorgaat , nademaal tot de zaak genog is eene eerderhyd van ordening , en geenzins beslipt vereyft word eene eerderhyd des tyds. ~~Ja ons is genog eene onverschillighyd van vrywillighyd~~ , voor zoo veel di uytsluyt de bepaaling van de voorwerpen , of van de noodzaaklykhyd *der natuur* of des wezens , of van den eys van behoefteghyd , door dien de bepaaling moet begrepen worden geschied te zyn van 't welbehaagen des ewigen Gods , di zyne heerlykhyd wilde openbaaren , en dat op eene zeer wyze en voorzigtige wyze : zonder welk besluyt wy God begrypen niet een oogenblik , dat is , niet aanwezig te zyn.

5. Ten laatsten moet Gods wil ook *onveranderlyk* gezegt worden , dewyl God zelv in zig onveranderlyk is , en geenzins van gedagten verandert. Het welk alleen di gene doen welkers *deuterai phrontides* , tweede gedagten *sephóoterai* wyzer zyn dan de eerste ; hoedaanig iets in 't volmaakste wezend geenzins vallen kan , om dat het een aangroei van volmaakthyd zegt , di in God geen plaats heeft.

heeft. Di nergens aan dwaaling onderworpen is, en zoo-
daanig in een eenige daad en opslag alles beschouwt, dat
hy grondig en best weet, wat tot zyne eer en heerlykhyd
dient. Hierom wil hy, 't geen het allerbeste is, noch is
aan berow van eenigen voorigen raadslag en wil onderhee-
vig; als of in een voorgaande besluyt, by wyze van 't regt
van wederkeering, kon te weeten koomen, datter iets
onbetaamelyks besluten was, 't welk hy nu herroepen en
verbeteren moest: of dat hem indertyd iets buyten zyne
giffing voorkoomen kon, 't welk hy in eewighyd niet
voorzien had: of dat hem een onvoorzien ongeluk ont-
moeten mocht, 't welk hem niet mogelyk was weg te ne-
men: gelyk zomtyds den menssen gebeurt. Maar dit
word wedsprooken van Gods onyndige wysheid, en zy-
ne onafhangelyke wil en goetvinden, waar door hy den
dingen, in 't inschikken der oorzaaken, een juyft ver-
band, gewigt, en maat gestelt heeft: want geene on-
voorzine beletzelen konnen hem ontmoeten, om de uyt-
voering van zyn eerste voornemen te verhinderen, of God
tot de verandering van zynen raad te dwingen: aange-
zien deeze zelve magt der dingen, om eenig beletzel te
konnen aanbrengen, van God zelv verordineert zow zyn,
en nooit grooter zyn kan, dan Gods magt zelv.

ONDER SNEE E.

Van de magt en kragt Gods.

§ 1. **N**A de stoffe van Gods wil overwogen te hebben,
begeven wy ons tot de Verhandeling van des-
zelfs magt: di de naaste plaats vereyft: want gelyk Gods
ver-

verftand de denkbeelden der dingen maakt en begrypt, en Gods wil des befluyts dezelve bepaalt en vast ftelt in hun toekomende aanzyn, di hy wil dat mogelyk zyn zullen: alzooy maakt de magt van God zyne overgaande doeningen werkftellig, om dat mogelyk aanwezen in een daadelyk te doen overgaan. De Wysgeeren noemen *deze werkelyke magt*, dewyl de lydelyke hier de minfte plaats niet heeft; *het werkbeginzelf*, voor zoo veel de werken en daaden daar van voordkoomen; of de kragt en magt om te werken daar in verborgen gelegen is: weshalven de magt zig heeft tot de uytwerking, even als het beginzel tot de werking zelv, voor zoo veel dat een algenogzaamhyd om iets te doen te kennen geeft. Derhalven is dat werkbeginzelf in God, Gods algenogzaamhyd zelv, in betrekking tot het mogelyk aanwezen der dingen, om dezelve, voor zoo veelze aangemerkt worden, als nog niet voordgebracht te zyn, tot het daadelyk aanzyn te doen overgaan.

§ 2. Dewyl *deze magt in God* zoodaanig begrepen moet worden, dat deszelvs begrip aan de enkelhyd der Godhyd geenig hinder toebrengt, en God blyve een zuivere enkele doening, zoo wordze uytgebeeld te zyn *Gods werkelyk wezen zelv*, voor zoo veel dat *algenogzaam is*, om alle en een igelyk ding met hem medeaanwezig te doen zyn. Overzulks moetze niet begrepen worden, als eenig middel tuffen God en 't gevrogt, en alzooy uyt God uytvloeiende: om dat di uytvloeiing wederom eene andere magt noodig hebben zow, door welkers kragt di uytvloeiing zow voordkoomen, en dus wederom eene andere, tot in 't onyndige. Ook moet di niet begrepen worden als eenige hebbelykhyd van de daad zelv onderschyden, di van imand anders tot de daad moest gebracht worden, dewylze dus eene verandering en agtervolging in God te ken-

nen geven zow. Maar als eene enkelvoudige daad, di aan de zyde Gods met zyn werkelyk wezen een en 't zelve is.

§ 3. Merk voorder aan, dat *alle magt*, 't zy di in de geschaapene dingen, 't zy di in God beschowt word, waarlyk iets opzigtelyk en betrekkelyk beduyd: overmits di eene betrekking invoert tot het gevrogt, 't welk nog niet voordgebracht is, en om voordgebracht te worden eenige oorzaak van nooden heeft. Di betrekking in de oorzaak, waar van een gevrogt verwacht word, onderstelt in de oorzaak iets volstrekt, waar in zy gegrondvest worde. Alzoo zyn de uytgebreyde dingen, zonder beweging aangemerkt, kragteloos, als dewelke niets konnende uytwerken, ook niets vermogen, en geenige kragt hebben. Maar in de beweging wordenze gezegt iets te vermogen, voor zoo veel zy hunne beweging tot andere lichhaamen kunnen overbrengen. Heel anders gaat het met *de denkende dingen*, welkers verstand, zonder eenen nevensgaanden ingewikkelden wil, zig byna even eens heeft, als de lichhaamen zonder beweging: dog *de wil*, di tot het voorwerp gebragt word met gebied, om iets te doen worden, kan tot zoo verre met de beweging in de lichhaamen vergeleken worden: voor zoo veel op 't gebied van den wil gewoonlyk eenige uytwerking volgt. Maar *de yndige wil* in de schepzelen begeert veele dingen, di buyten zyne magt gestelt zyn, te vergeefs en vrugteloos. Het is geheel wat anders in *den onyndigen wil*, welkers gebied nooit zonder gevrogt of vrugteloos is. Hier van daan word *Gods magt* ook van zommige niet kwaalyk uytgebeeld, *een kragtdaadighyd van Gods wil, een gevrogt gebiedende; aangemerkt zynde voor de voordbrenging van eenige zaak.*

§ 4. En dewyl dit *een magt is van den onyndigen God,*

zoo moet di ook zelf onyndig zyn : waar van daan deeze zyne magt ook den naam verkrygt van *Almagtigbyd*, voor zoo veel zyne gebidende wil nooit vrugtelooos zyn , of door de moeilykhyd van eenig voorwerp bepaalt worden kan , dat niet de zaak , di gewild word om aanwezig te zyn , dat zyn bevel beandwoorden zow. Want hy doet wat hy wil , en mitfdien kan hy dat ook doen. Ja het voorwerp van zyne magt word gezegt te zyn *alle het mogelyke* ; zelf 't gene niet koomen zal , voor zoo veel dat als mogelyk begrepen word ; en dewyl niets van al dat gene kan begrepen worden , waar toe Gods algenogzaamhyd zig niet uytstrekt : zoo word voorwaar God met regt *Almagtig* genaamt.

§ 5. Welke Almagt men aan God toestaan moet , ten deelen om zyn onyndig Wezen , en ten deelen om zyne onbepaalde algenogzaamhyd : di ook bewezen is door 't werk zelf van de *Schepping*, en als nog bewezen word door 't werk van de dagelykze voorzinighyd ; dewyl alle de dingen van dit ganse heelal , di in hun begrip niet dan een mogelyk aanwezen insluyten , waarlyk metter daad in hun worden , zyn , en werken , van God afhangen : waar van daan alle Volkeren , indienzer slegs met aandagt op letten , uyt Gods werken ligtelyk *zyne eenwige magt* hadden konnen besluyten.

§ 6. Deeze Almagt van God word geenzins verminkt door de *onmogelyke dingen* , dimen zegt dat God niet kan doen : dewyl de mogelyke dingen alleen onder de magt staan ; gelyk als alle di dingen zyn , dewelke geene tegenzeggelykhyd insluyten : want de dingen , di eene tegenzeggelykhyd insluyten , konnen aan geenige magt , en gevolgelyk ook aan Gods magt niet voorgeworpen worden. Nu het is een zoodaanige tegenzeggelykhyd , wanneer in eenzelvde uytpraak di dingen te zaamengevoegt worden ,
daar

daar mede het zoo gelegen is , dat des eenes wezen des anderens wezen wegneemt ; zoodaamg dat het eene uiterste van het andere omver geworpen word. Nu een zoodaanige *tegenstrydighyd* is , of van de zyde Gods , of van de zyde des zaaks. Di *van de zyde Gods* gezegt worden *strydig* te zyn , di *stryden* met Gods *natuur* of wezen , verklaart zynde door alle andere toeygeningen , di van Gods wil onderschyden zyn: gelyk wanneer men zegt, dat God zig zelve niet verlochenen , en niet ligen , of niets tegen zyne betaamelykhyd doen kan. Dewyl dit niet van Gods onmagt , maar van zynen vollen overvloed van volmaakthyd moet afgeleyd worden , zoo brengt het aan Gods Almagt geen de minste verandering toe. Maar de dingen , di *van des zaaks zyde* *strydig* zyn , onderstellen dat de gestelde wezens der dingen niet kunnen te gelyk aanzyn , en niet aanzyn , of niet toelaaten een (a) gezegde , 't welk de vormelyke rede des wezens wegneemt , en te gelyk blyvt , dat het was. Men moet hier evenwel een vermaan doen ; dat we niet ligtelyk di dingen verklaaren moeten onmogelyk te zyn , di ons als zeer moeilyk voorkoomen ; overmits veele wyzen der dingen van ons begrip afgeweert zyn : zoo dat wy , ten waare zig eene openbaare *strydighyd* in de grenswoorden opdede , mogen twyfelen en ons oordeel schorffen , indien we nog niet weeten datter zoodaanig iets is : maar indien we zoodaanig iets zien , 't welk voor ons door zyne oorzaaken onverklaarbaar is , mogen we ons verwonderen : waar door men Gods magt *wonderlyk* moet agten.

§ 7. Dog waar in de wortel der mogelykhyd gelegen is? word angstvallig onder de Wysgeeren betwist: en dat by gelegenthyd van de onderschyding van Gods *volstreckte en verordineerde* magt. De *volstreckte* geeft te kennen Gods enkele *algenogzaamhyd* , voor zoo veel door deszelvs

(a) Praedicatum.

kragt

kragt al dat gene geschieden kan, 't welk in het denkbeeld van 't Goddelyk verstand geenige tegenzeggelykhyd insluit. *De verordineerde* magt betekent Gods algenootzaamhyd, om alle di zekere hoofd-soorten van mogelyke dingen uyt te werken, dewelke hy door zyn vry besluyt vastgesteld heeft toekomende te zullen zyn, zoo dat God hier gezegt word al dat gene *te kunnen* doen, 't welk hy wil te zullen geschieden. Maar daar word getwyfelt, of niet di wil van God, di de toekomende dingen bepaalt, met de magt te verordineren, di magt ook zoodanig besnoeyt heeft, dat hy gezegt moet worden niet meer almachtig te zyn: als dewelke niet doen kan, 't geen hy besloten heeft niet te zullen doen. Waarom men aanmerken moet eene waarhyd te zyn, dat de dingen, di God niet gewilt heeft dat geschieden zowden, ook niet kunnen geschieden; om dat God zelv niet heeft willen de oorzaak zyn van hun aanwezen of voordbrenging, schoon hy dat kon zyn; noch ook gewilt heeft, datter buyten hem eene oorzaak daar toe zyn zow. Dus word dan *een zaak, uyt ygen natuur of wezen mogelyk*, indien men di betreft tot Gods volstrekke magt, en wegens de wygering van een oorzaak aan dezelve gezegt, niet te kunnen geschieden: dewelke evenwel, zoo God de oorzaak daar van had willen zyn, geschied zow hebben. Waarom God, buyten het besluyt van der dingen toekomenthed, begrepen word meer dingen te kunnen doen; dan hy door zyn besluyt bepaalt heeft te zullen geschieden: op dat zyne kragt-daadighed ruymmer begrepen werde, dan zyne daadelyke uytwerking, dewyl begrepen word *dat veele mogelyke dingen nooit geschieden zullen*: of niet toekomstig zullen zyn, di nogtans in hun begrip geen tegenzeggelykhyd insluiten: dewelke, dewylze evenwel in hun denkbeeld ~~een mogelyk aanwezen insluiten~~, gezegt worden mogelyk

te zyn. Waarom, dewylze ten aanzien van Gods volstreckte magt mogelyk gezegt worden, het aan veele toegeschenen heeft, den wortel der mogelykhyd te moeten erkennen, in de niet strydighyd om aanwezig te zyn: waar in zy egter, zooze dit begrypen voor of eerder dan Gods verstand en wil, geheel mistasten: want het mogelyke is voor zyn aanwezen een redes wezend, en voor 't begrip van Gods verstand, een niet: want het heeft geen ander zyn, of geene andere zaakelykhyd, dan van een denkbeeld in Gods verstand: welk vertoonend zyn het niet heeft van zig, maar van Gods verstand, 't welk dat denkbeeld maakt; het welke tot de oorzaak betrokken, door een uytwendige afnaaming alleen gezegt word mogelyk te zyn van de magt der oorzaak, door welkers uytwerking alleen het zelve van het nietzyn tot het aanzyn kan overgebracht worden. Op dat derhalven alle zwaarighyd mogt verdwynen, zalmen moeten zeggen, dat God tweederlye ordening der dingen gewilt heeft, de eene, di tot de *wezens der dingen* behoort, en tot derzelver ygensschappen, werkingen, en gevrogten, dewelke by ons is de ordening van Gods wil, om de denkbeelden der dingen door het verstand te maaken en te bepaalen. De andere, dewelke behoort tot de *toekoomenthyd der dingen*, of tot derzelver aanwezen, dat by derzelver *wezen* gevoegt moet worden; op dat het wezen van 't denkbeeld t'eeniger tyd tot het daadelyk aanzyn overga; welke ordening van Gods wil afhangt, di de toekomstighyd der dingen bepaalt en beperkt. Waar uyt by ons een onderschyding ontstaat, in een besluyt van God ten aanzyn der bezonder soorten, en in een besluyt ten aanzien van der dingen oefening en werking. De eerste is een bezondere ordening, of tot zekere hoofdsoorten van dingen behorende: dog de andere is algemeen, of van het ganse heel-

al. Hier uyt ontftaat nu ook eene niwe onderschyding der mogelyke dingen , waar van eenige niet ftryden tegen de bezondere ordening ; en andere niet tegen de algemeene ; tuffen dewelke eene vergelyking gemaakt zynde , kanmen zeggen veele dingen mogelyk te zyn , voor zoo veelze niet tegen eenige bezondere ordening aanloopen , di nogtans onmogelyk zyn , indienmenze tot de heelalordening betreft. Nu dit laafte flag van mogelyke dingen , kan van di dingen geenzins onderschyden worden , dewelke van eewighyd toekomende waren : want di geworden zyn , nu worden , en namaals worden zullen , zyn van eewighyd als zoodaanig van God vaft gefelt.

§ 8. Maar laat ons de zaak wat diper inzien : *de zaak welkers mogelykhyd wy naavorffen* ; voor zoo veel di het onderwerp van 't gefchil ftelt , heeft zyn kenlyk zyn door het maaken van deszelvs denkbeeld in Gods verftand , 't welk naar zyn welbehaagen het wezen daar van afgefchetft heeft : volgens het welke de zaak uytgebeeld , en in zyn ygen wezen of *natuur* begrepen word. Aan de zyde van de zaak is deszelvs *mogelyk zyn* , een betrekking van des zaaks wezen of *natuur* , agt het denkbeeld kenlyk , tot het mogelyk aanwezen , 't welk in des Konftenaars wyshyd en voorzigtighyd gevonden word , di 't zelve zoodaanig maakt , dat in dat denkbeeld geen de minfte ftrydighyd te vinden is. Aan de zyde der oorzaak is 't eene algenogzaamhyd , di in de kragtdaadighyd van deszelvs wil , om de begrepe zaak voord te brengen , geplaatft moet worden. Wi kan ontkennen , dat Gods *wil* alhier , van de zyde Gods , niet van zyne magt verfehilt ? En dat God *door zynen gebidenden wil* werkt , en de dingen buyten zig voordbrengt , blykt uyt zyn geestelyk wezen of *natuur* ; derhalven , dat hy met een kragtdaadig

hevel dus kan willen , is de magt of kragtdaadighyd van Gods wil ; di hier alleen te beschouwen staat : want ygentlyk worden de dingen niet , om dat God di verstaat en begrypt ; maar om dat hy di wil en gebied aanwezig te zyn.

§ 9. Op deeze ontleding der Goddelyke magt , volgt *de overweging van Gods kragtdaadig* vermogen , 't welk een regt is om over de dingen zoo toekomende als voorledene , alles naar zyn beliven te schikken en vast te stellen. Want hy is op geenderhande wyze gehouden , van zynen schikkenden en bepalenden wil aan imand rekenſchap te geven. Dit *Regt* komt hem niet aan uyt eenige handeling , aangezien nimand dat aan hem afgeſtaan of vergunt heeft : noch het is voor hem uyt de Schepping , of eenige andere ſlag van weldaad verkregen : maar het word geheel en al gegrondveſtigt op Gods *uytſtekenthyd en opperhyd* zelv , waar door hy alle andere dingen onder zig , en wezentlyk of *natuurlyk* aan hem onderdaanig heeft : zoo dat dieshalven zyne wil de eenige regel en rigtſnoer van alle regt en geregtighyd is. Het ahangelyk aanwezen der ſchepzelen is wel de mits en de voorwaarde , zonder dewelke di kragtdaadighyd , zonder eene uytvoerende doening , niet kan geoefent worden : en alle weldaaden , hoedaanige di ook zyn , vereyſſen wel als zoodaanig eene evenredige dankbaarhyd , en maaken hem , di de weldaaden ontfangen heeft , tot een ſchuldenaar van dankzegginge , op datze het regt van dankzegginge wederom te vergelden grondveſten zowden ; maar brengen evenwel geen gezag aan om di vergelding van dankbaarhyd te eyiſſen , 't welk alleen aan den regeerder , en di in de hoogte gezeten is , toekomt en ygen is. Het eerſte dan dat deeze gezagvoerende kragtdaadighyd grondveſtigt is de onyndige voortreffelykhyd zyner allermagtigſte , al-

ler.

lerwysfte, en allerhailigfte wezentlykhyd of *natuur*, waar van niet kan nalaaten af te hangen, al wat buyten dezelve is, of zyn kan. Door de Schepping heeft hy wel onderdaanen voordgebracht, en in di ordening der dingen gestelt, datze aanzyn zowden. Maar zyn *kragtdaadig vermogen* word als voor en *eerder dan de Scheppinge* begrepen, volgens het welke hy in het besluyt naar zyn beliven schikt en vast stelt: bepalende van eewighyd zoo wel de *natuur* of wezens der dingen, als derzelver toekomstighyd. Doe hier by, dat *het onafhangelyk Wezen* wetten geven kan, dog niet ontvangen; op dat door zyn opperhyd en eersfthyd alles onder zig hebbe; en overzulks ook in zyne magt.

§ 10. Uyt dit *kragtdaadig vermogen* vloeid voord *Gods Heerschappy* over alles wat buyten hem aanwezig is, en dat wel eene zeer volstrekte, geheel onafhangelyke en onmededeelbare. Gelyk dan *Gods kragtdaadig vermogen*, het welk hy over de dingen, di hem onderdaanig zyn naar zyn welbehaagen oefent, wettig is; al zoo wettig is ook *zyne heerschappy*, wanneer hy naar maate zynner kragtdaadig vermogen op de dingen, hem onderworpen, werkt, en dezelve oefent; zoo dat hy geenige rede van werken heeft dan zynen wil alleen; di ook zelv hem tot een regel en rigtsnoer van zyn regt en regtveerdighyd verstrekt.

§ 11. Volgens dit zyn kragtdaadig vermogen oefent hy zyne heerschappy, in het voorschryven van zoodaanige wetten, als hy wil, niet alleen wezentlyke of *natuurlyke*, maar ook stellige, zoo 't hem zoo goeddunkt: en met door deezen zynen volstrekten wil de uytdeeling der goederen zelv, di hy niet verschuld was, naar zyn beliven te vermeerderen of te verminderen. Maakende deezen tot Koning, genen tot knecht of een veragte

M 2

flaav:

flaav : is hy ook alleen de Meester van leven en dood.

§ 12. Ik zegge *deezee heerschappy van God verstrekt te zyn*: als zynde aan geenige wetten of voorwaarden, hem van elders voorgeschreven, gehouden en gebonden: o-vermits di de Opperste is, van zyne onderdaanen geenige wetten ontvangt: zoo dat zyne wil alleen ons genog zyn moet om te gehoorzaamen.

§ 13. Ja aan den *onafhangelnden God* kooft ook toe *eene onafhangelnde Heerschappy*: als zynde door geenige uytterlyke middelen bekoomen, maar hem enkel *natuurlyk* of wezentlyk ygen: hy is niet van eenige hooger magt aangestelt; noch van zyne onderdaanen verkoozen, noch uyt eenige voorigen, als zynen ervgenaam gesproten: maar is uyt zig zelv de HEERE: di dit gebied noch door (a) bezitverjaaring, noch door (b) tydverjaaring verkregen, noch van eenigen tegenstander door geweld of grooter kragt in oorlog afgedwongzn, noch door eenigen prys voor zig verworven, of door arbyd en neerslig-hyd verdient heeft: maar als zeer vry handelende, zelv voor zig heeft opgerigt, brengende de dingen door yge-ne kragt voord in hunne wezentlyke of *natuurlyke* onderwerping onder zyne heerschappy.

§ 14. Ik voeg hier by, dat *deezee heerschappy van God onmededeelbaar* is, en dat God dezelve met di volstrekte magt aan geen ander kan overdoen; om dat, wegens zyne heerlyke opperhyd, di hy alleen bezit, hy ook alleen dezelve uyt het wezentlyk of *natuurlyk* regt geniet, het welk niet overgelaaten kan worden zonder zyns zelv's ontblooting van alle gezag; waar door hy uyt den rang van opperhyd zow overgaan in den rang van onderhoorighyd: in welk geval hy, als hy iet zow willen in dit geheel, nooit eenige plaats hebben zow: het welk inderdaad een over-

(a) Usucapione.

(b) Prescriptio.

overgang zyn zow tot een niet-God. Of zoo imand denken mogt dat het opperste Wezend tot di heerschappy medemakkers zow kunnen aannemen: di zal in 't Hoofddeel van de eenhyd geleeraard worden, dat aan God ganfelyk nimand kan worden toegevoegt, di hem in een onbepaald gezag en vermogen evengelyk zyn zow.

§ 15. De vraagen di hier uyt opryzen; of God *de magt* heeft, *om de natuurlyke of wezentlyke Wet te veranderen? om alle fchepzel, door hem gefchaapen, weder te vernitigen? of om eenen onfchuldigen kwellling aan te doen en te straffen?* Zullen wy kortelyk beandwoorden, en zeggen, dat de Goddelyke magt begrepen moet worden, volftrekt te zyn in deezen zin, dat hy noch Wetten van elders ontvangt, noch gehouden is rekenfchap van zyn doen te geven: niet te min dewyl God zig zelve niet verlochenen kan, blykt het zonneklaar dat hy zelv zigtot een Wet is, zoo dat hy niet kan willen, 't welk tegen zyne wezentlykhyd of *natuur*, tegen zyne deugden, en tegen zyne eer ftrydig is: 1. *De Wet*, di eene affchetsing van de hailighyd behelft, waar van hy zelv het voorbeeld is, kan *niet veraudert worden*, om deszelvs hailighyd, di op de hailighyd der Godhyd gegrondvestigt is: zoo dat hy, behoudens zyne betaamelykhyd, in het redelyk fchepzel niet kan afkeuren, hem te beminnen, noch goedkeuren, hem te haaten. 2. *Het vernitigen van alle fchepzel, zelv ook van 't redelyke*, fchoon hy dat zow kunnen doen met daar aan zyne onderhouding te onttrekken: zoo gebiden egter Gods wyfhyd en volftandighyd, dat dat geenzins te verwagten is; ja de ordening, in het onveranderlyk befluyt eenmaal vastgeftelt, lyd dat geenzins. 3. *Eenen onfchuldigen mens kwellling aan te doen, en te straffen*, is buyten alle kyv in Gods magt, in dien hy alleen door veele zwarigheden en moeite hem in zynen

zynen pligt wil beproeven : maar denzelven onder den naam van straffen van zig te verstootten en in de eeuwige duysternisse neder te ploffen , verbiden hem de innige goedhyd , hailighyd , en regtveerdighyd van zynen wil ; om welke zyne deugden van het redelyk schezpel te doen verheffen en pryzen , en wel als tot zyne eer en heerlykhyd strekkende , is de eenige rede en oogmerk van deszels schepping.

V A N D E D E U G D E N D E S G O D D E L Y K E N W I L S .

H O O F D D E E L I I .

Van Gods Deugden.

§ I. U staan ons voordcr , als eenige voortreffelyke aandoeningen *van den Goddelyken WIL*, van ons Deugden genaamt , te overwegen , waar van *de Opperheer van alle dingen* , di de magtigste is , ook met regt den naam van *allerbeste* verkrygt. *De Deugd* van den mens is *een liefde tot de rede* , om met vlyt en iver te doen , wat de rede vereyft : welkers voorfchryft den mens tot eene Wet is : en welkers
werk

werk in de betragting der zeden, een eerlyk goed genaamt word. Maar *de Deugd van God*, is deszelvs allerlofwaardigste wil, strekkende tot bewaaring van de ordening, by hem zelv ingestelt, als de allerredelykste.

§ 2. Daar is dan een groot verschil tusschen *Gods deugd, en de menschelyke*. Want *de deugden* van 't redelyk schepzel zyn *van buyten aankoomende boedaanigheden*, dewelke gelykze afwezig zyn kunnen, alzoo ook trappen van meerderhyd en minderhyd toelaaten. Maar de deugd in God, is *zyne volmaakte wil zelv*, standvastig alles, wat hem betaamelyk is, willende, en van de zyde Gods, zyn wesen zelv opmaakende en stellende. De mens ontvangt *het voorschrift der rede*, als Gods Wet: dog God is *aan geene Wetten onderworpen*; maar de opperste rede zelv: als dewelke zelv noodzaaklyk in zig zelve behaagen schepende, ook niet nalaaten kan zig te behaagen in al dat gene, 't welke voor zig, als de opperste rede, betaamelyk is: en in tegendeel te vlieden en een afkeer te hebben van alles wat hem tegen en onbetaamelyk is.

§ 3. *Di deugden* worden begrepen als *aandoeningen of nygingen*, den werkenden God, en deszelvs werken aanklevende; 't welk moet aangemerkt worden te geschieden naar de wyze en maate van ons verstand. Dog zoodaanig nogtans dat alle onvolmaaktheden der menschelyke nygingen en drivten van God afgeweert worden: di in den mens ontstaan uyt de zaamenvoeging van geest en lichhaam, en uyt de hevige bewegingen der dierlyke geesten, of syne zenuwsappen, di 't lichhaam vergezelschappen: zoo dat di in God zyn verschydene strekkingen van eene vreedzame willing, tot verschydene voorwerpen, di op verschydene wyzen gestelt zyn, waar van daan alle di verschydene gevrogten voordvloeyen: om welkers verschydene betrekkingen de enkelvawdige willing Gods verschydene benaamingen verkrygt.

§ 4. Deeze deugden Gods betrekken wy tot vier in 't getal, te weeten, tot zyne *Waarhyd*, *Goedhyd*, *Hailighyd*, en *Regtveerdigbyd*: dewelke ons elk in 't bezonder kortelyk te verhandelen ftaan.

S N E E I.

Van Gods Waarbyd.

§ 1. **I**N de eerfte plaats doet aan ons op GODS WAARHYD; dewelke een bezondere volmaakthyd is van den Goddelyken Wil, *waar door hy aan de redelyke fchepzelen een denkbeeld van zaaken mededeelt*, 't welk *met de waarhyd der zaaken eenftemmig is*. 't Gene reeds te vooren bewezen is, moetenwe hier weder opvatten, *dat het Opperwezend* zig zelve innig kent, zoo als hy inderdaad is: en daar boven ook alle dingen buyten zig, welkers denkbeelden hy zelv gemaakt heeft; het welk de onyndige wyduytgestrekthyd is van 't Goddelyk verftand. Ik breng my hier ook wederom in de gedagten, dat al wat God, di niet kan bedrogen worden, noch van de waarhyd afwyken, van zig, en van andere dingen bekend maakt, voordvloeit *uyt zynen wil*, dewelke der waarhyd beminnde, aan zyne redelyke fchepzelen niets mededeelt, dan 't gene hy weet, en zekerlyk weet waar te zyn.

§ 2. Voorwaar God kan in geenderhande maniren noch de Stigter van den leugen of der dwaaling zyn, noch worden, zoo dat hy in 't gemeen alle verftandige wezens, di hy zelv gefchaapen heeft, bedrigen zow. 1. Om dat hy *de liefde tot de aan zig bekende waarhyd*, 't zy noodzaak-

zaaklyk , 't zy afhangelyk , geenzins afleggen kan , wegens de goedkeuring , waar door hy het denkbeeld zyns zelfs als volmaakt , en de andere , di van hem naar zyn beliven gemaakt zyn , niet heeft können nalaaten met genoegen en welgevallen te beschouwen. De waarhyd van de dingen is , datze dat gene zyn , 't geneze zyn : *de waarhyd van 't denkbeeld* is , di met de zaaken overeenkoomt : *Gods waarhyd* is , dat hyaan de verstandigeschepzelen een waar denkbeeld der zaaken indrukt : di , de waarhyd goedkeurende , en in dezelve zig behaagende , ook niet naalaten kan , dezelve te beminnen. 2. Om dat hy zig *zelve niet verlochenen kan* : dat is , geen ander denkbeeld zyns zelfs geven , dan dat waaragtig is ; en welkers vertegenwøordiging aan den geest valsfelyk eene Godhyd voordragen zow ; het welk was eenen Afgod in zyn ygen plaats voor te stellen om te aanbidden : en een onvolmaakt ~~wezend~~ , als ~~volmaakt~~ aan te bidden. Noch hy kan geen vreemd gevoelen zyner werken tegen zyne meening inscherpen : waar door de schepzelen van de betrekking , dewelke zy hebben om Gods eere te verkondigen , berooft zowden worden. Want dan zow hy iets willen tegen zynen voornaamsten wil , waar door hy zig een ynde voorstelt , 't welk geen ander wezen kan , dan zyne eer en heerlykhyd te openbaaren : welkers verlochening derhalven een verbreking van 't ynde van alle zyne werken zyn zow : 't gene ten uytersten ongerymd waare. 3. Wi imand bedriegt , di doet dat of uyt ygen onkunde , of uyt kwaadwillighyd : nu geen van byde kan van den opperften volmaakten God gezegt worden : want *onkunde* zow een onvolmaakthyd van Gods verstand zyn , en word door 't begrip van Alweetenhyd , 't welk aan God toegewezen is , uytgefloten. *Kwaadwillighyd* zow een onvolmaakthyd van Gods wil zyn : en heeft geen plaats ~~dan in~~ magtelooze en bedeeftde.

§ 3. *God* word begrepen *de waarhyd mede te deelen*, door eene ingeschaape, of door eene geopenbaarde bekendmaaking: de laatste erkent een ygenaardige of *natuurlyke* Godgeleerde wel als mogelyk, en door 't gerugte verstaat hy di als vermaart en verbreyd, en onderzoektze eenigermate: maar neemtze niet aan, als met het overgaan tot den geopenbaarden Godsdienst. *De ingeschaape* of *natuurlyke bekendmaaking* geven wy den naam van rede, voor zoo veel wy dezelve bevinden van God den Schepper, ons ingegeven, en als een aanwyzer in den mensfelyken geest van 't waare en valfe, en van goed en kwaad te zyn: want wy weten door onze innigste meewufthyd, dat wy zoodaanig van God geschaapen zyn; dat onze geest, het gene hy klaar en onderschydentlyk begrypt *waar of goed* te zyn, dat niet kan nalaaten toe te stemmen en aan te nemen: en derzelve tegengestelde te lochenen en te verwerpen: En nademaal deeze *natuur* of aard van onzen geest, buyten ons vermogen zoodaanig gestelt is, zoo is 't buyten allen twyfel, dat dezelve, met di Wetten, God ook tot hunnen Schepper heeft. Derhalven heeft God zig door di rede onder di Wetten, di van hem zoo bepaalt zyn, aan het Mensdom bekend gemaakt: Want indien di denkbeelden, dewelke zig met de grootste klaarhyd onderschydentlyk aan de bespigeling van den geest opdoen, vals konden zyn, en den geest met eene onvermydelyke nyging tot de dwaaling of zonde leyden: voorwaar dan zow hy ons bedriegen, di den mens zoodaanig geschaapen heeft, dat hy niet anders zow kunnen. Het is derhalven waar en waaragtig, het gene God door gestelde merkteken, te weten, het klare en onderschydentlyke begrip der zaaken, te kennen geeft waar te zyn: en dewyl di denkbeelden en gemeene kundigheden de ingegevene vertooningen van God zelv zyn,

Hoofd. II. *VAN GODS DEUGDEN.* Snee II. 101
zoo moet God ook geagt worden door di denkbeelden de waarhyd te openbaaren , en aan het redelyk fchepzel mede te deelen.

§ 4. God kan wel veele dingen voor 't menffelyk veruult verborgen houden , en waarlyk verbergt hy veele dingen , dewyl hy aan ons verftand yndens en paalen gefteelt heeft. Maar van de verborgene dingen moeten wy niet oordeelen , en alzoo ons oordeel fchorffende , de dwaaling en zonde vermyden.

§ 5. Deze *waarhyd van God* fluyt ook in het begrip van *Gods getrouwbyd* , waar door het niet gefchiden kan , dat God , onderftelt zynde dat hy iets te zullen gefchiden gezegt , of eenig goed in het toekomende beloovt heeft , dat niet geven of doen zow : want wi niet alleen van het toekomende voorweetenfchap , maar ook zelv alle het toekomende door een vrywillig en onveranderlyk befluyt vaftegeftelt heeft , en dien zelvden **onveranderlyken wil** met onyndige kragtdaadighyd altyd bezit ; di kan , als hy zynen wil verklaart , niet liegen : noch , als hy uyt zyn eewig befluyt dien openbaart , wegens de onveranderlykhyd van zynen raad , geenzins afwyken van de uytvoering van zyn befluyt.

S N E E II.

Van Gods goedhyd of goedertierenhyd.

§ 1. **D**E GOEDHYD *van God* , onder Gods deugden aangemerkt , is niet di goedhyd , waar door hy , naar een geestkundigen zin , in zig goed gezegt word , of , dat het zelvde is , waar door hy als een

volstrekt bezitter van onyndige zaakelyke volmaaktheden geeert en geroemt word; maar di in hem aangemerkt word in betrekking tot ons, als *een goedertirene strekking van den Goddelyken wil naa buyten, genygt en veerdig om het goede in de schepzelen uyt te werken*: waar door hy, alhoewel geenige schepzelen om zelv gelukzalig te zyn noodig heeft, egter dezelve met zommige grooter volmaaktheden in der tyd bekroonen, en met weldaaden ophoopen wil.

§ 2. Een igelyk bevind in zig, dat *alle zaakelykheden tot uytmaaking van zyne natuur of wezentlykhyd metter daad te zaamenloopende, onder den naam van een goed moeten aangemerkt worden*; hoe di dan meerder en voortreffelyker zyn, hoe het werk Gods ook des te volmaakter moet geagt worden: inzonderhyd, indien we de schepzelen betrekken tot hun gebruik, 't welk zy hebben in de betrekking tot het heelal, wanneer zy het konst-stuk der werreld of meer of min beandwoorden. Nademaal dit denkbeeld in aller gemoederen van God ingeplant is; zoo moeten men erkennen, dat alle goedhyd in de dingen, uyt de Goddelyke goedhyd, dat is, uyt zyne goedertirenthyd en mildaadighyd, als uyt eene overvloedige springbron van alle goed, voordgevloed.

§ 3. Voorder hebben wy ook een denkbeeld van zommige volmaaktheden, dewelke, indien wyze genoten, alle verlangen, in den geest ingedrukt, zowden kunnen verzadigen: en dewelke, van ons afwezig zynde, de vurige begeerte tot derzelver geniting verwekken. Deeze volmaaktheden, in de magt van den algenogzaamen God gelegen, en aan ons, zoo 't Gods beliven is, mededeelbaar zynde, zal nimand niet vrywillig van Gods vrymagtigen en vrywilligen wil, di altyd kragtdaag is, afleyden. Ja een igelyk stelt eenige hoop daar op, niet alleen

alleen zoo hy aandachtig opmerkt, onzen aard of *natuur* zoodaanig gestelt te zyn, dat di grooter dingen bevatten kan; maar inzonderhyd zoo hy agt geeft op Gods bestuur en regering, di veele by trappen met een toegift van volmaaktheden verheft, en boven den staat zyner eerste opkoomst opbeurt.

A. Di zonderlinge *vatbaarhyd*, tot een grooter trap van volmaaktheden *aan den geest* vergunt, blykt by ervarenthyd: overmits wy de menschen, van eenzelvde rang, dagelyks grooter ligt in hun verstand, meer schranderryd van oordeel, ligter hebbelykhyd om iets te doen, en veel meer andere dingen zien verkrygen: een baarblykelyk bewys inderdaad, dat God selv den mens tot grooter dingen geschaapen heeft, 't welk ook geen duyster ken-
teken van Gods goedhyd is.

B. En nademaal alle vordering, tot wat grooters opstijgerende, ook van God afhangt, ons ~~alle oogenblik als~~ *hervoordbrengende*, gelyk de eerste wetenschap ons dat geleeraart heeft: en dat ook de middelen; zoo God niet goedgunstig is, met geenige gelukkigen ~~voordgang deez-~~
zen onzen aanwas beandwoorden: zoo hangt immers al ~~wat we wettig~~ *begeeren* ~~konnen geheel van Gods goedhyd~~
af: dewelke, onafhangelyk zynde, aan nimand iets verder verschuld is, noch eenige rede heeft om di gunst te bewyzen, dan alleen de bekentmaking van zyne roem-
waarde goedhyd: en 't gene een regt en egt begrip van Gods goedhyd geeft, is de overweging dat God, daar hy nimand iets schuldig is, zig door veele toegebragte weldaaden roemwaardig maakt, en onder de menschen dagelyks door di deugd meer en meer koomt uyt te blinken.

§ 4. Deeze goedhyd of goedwillighyd Gods verkrygt wegens de verschydenhyd van betrekking zomwylen ~~ni-~~
we

we afnaamingen: alzoó word di by voorbeeld genaamt

A. *Langmoedighyd*, wanneer di opzigt heeft op de mensſen, dewelke door alle en een igelyke afval zondaa- ren geworden zynde, niet alleen behouden worden en bewaart onder den uytſtel van de ſtraf, dize verdient had- den; maar ook met de toebrenging van veele weldaaden opgehoopt, het welk 't werk is van de Goddelyke *Ver- draagzaamhyd*.

B. *Genade*, voor zoo veel de Goddelyke goedwillig- hyd den mens, des onwaardig, ja di het kwaade by God verdient had, met weldaaden *begunſtigt*, di tot zyne herſtelling dinen: het welke, dewyl 't voor God niet on- mogelyk geagt moet worden, wegens zyne volkoomme en onnaafpeurlyke algenogzaamhyd; zoo zal te zyners plaats te onderzoeken ſtaan, of God behoudens zyne betaame- lykhyd en de eere van zyne geregtighyd, di goedertirent- hyd oefenen kan.

C. *Barmhertighyd*, di op de genade volgt, en betrok- ken zynde tot den elendigen mens, eene niwe afnaaming maakt; en te kennen geeft, di zelvde goedwillighyd be- zig te zyn in den elendigen mens uyt dien ſtaat der elende uyt te trekken, en van de zwaarigheden, waar onder hy zugt, geheel te verloffen.

S N E E III.

Van Gods Hailighyd.

§ 1. **I**N de derde plaats had ik voorgestelt GODS HAL- LIGHYD, dewelke begrepen word als een ſtrek- king en nyging van den Goddelyken wil tot dat gene, 't welk

't welk in het geslagt der zeden , *goed* of *kwaad* gezegt word , met het gene goed , en dit kwaad te keuren.

§ 2. Dat zommige *werkingen goed* , en pryswaardig , en andere *kwaad* , en in zig strafwaardig zyn , is ons door de innigste mewusthyd genog bekend. Het is insgelyks door zig kenlyk , dat het eerste *uyt de deugd* , dewelke eene liefde tot de rede is , met eene nyging en vast voornemen om te doen , wat de rede gebied ; maar dat het laatste uyt de verdorventhyd , van de rede ontbloot zynde , voordvloeyt. De *Hailighyd* betekent mede eene nawkeurige en zuivere nyging en opzet om wel te doen : zoo dat di *wil hailig* gezegt moet worden , dewelke niets wil , dan 't gene de rede voorschryft , en alleenlyk uyt dat inzicht , om dat de rede leeraart het zelve met Gods ynde en oogmerk overeenkoomende , en der Goddelyke *natuur* of wezentlykhyd betaamelyk te zyn. Deeze Hailighyd , in God overwegende , in wienze veel zuiverder en voorbeeldelyk is , beelden wy uyt , datze is de *zuiverhyd van Gods goedkeurenden wil* , waar door hy zigzelven , als onyndig volmaakt en in zig algenogzaam , zoodaanig bemint , dat hy in zig zelv berust , en niets vast stellen kan tot openbaaring zyner eer en heerlykhyd , dan alleen om zyns zelv wil , op dat deeze Gods voorbeeldige hailighyd het redelyk schepzel tot een *Wet* zy , om te onderhouden. Derhalven moet di hailighyd aangemerkt worden in God zelv , als een Gods welbehaagen in zig zelve met de uiterste en hoogste onveranderlyke berusting in zyne yge volmaaktheden , di hy hooglyk goedkeurt. Ten anderen , in betrekking tot het redelyk schepzel , isze eene geheele onveranderlyke strekking en nyging *van Gods wil* , waar door hy dat gene , 't welk aan zyne *natuur* of wezentlykhyd betaamt , en met zyn ynde overeenkoomt , en in eeniger maate hem uytdrukt , als goed toeflemt : maar in

tegendeel dat gene , 't welk van dat inzicht afwykt , ten hoogften afkeurt.

§ 3. Wy ftellen ook vast , dat deze *Hailighyd* aan God ygenaardig of *natuurlyk* is , steunende op de navolgende redenen. 1. Want God is zig zelv een rede , en de oorsprong van alle rede ; di het gene in zig waar is niet nalaaten kan te bevestigen en toe te stemmen : derhalven ook niet dat gevoelen in een geschaapen verstand , 't welk met zyn verstand in 't begrip van waarhyd , en deszelvs erkenning met toestemming van goedhyd , overeenkoomende is , verwerpen en als *onbillyk afkeuren*. 2. Een igelyk moet ook bekennen dat *de rede* , de grootste volmaakthyd van alle is , of eene nette verbeelding van de waarhyd ; behelzende eene overeenkoomst van het denkbeeld met de verbeelde zaak , ook zelv naar deszelvs innige goedhyd. Want dewyl God zelv dat gene , 't welk waar is , ook in de redelyke schepzelen niet kan afkeuren , noch de waarhyd , di zy begrepen hebben , tegenspreken ; alzoo kan God ook niet nalaaten de rede , di in alle deugd zig zelv gelyk is , goed te keuren ; en het gebrek van rede en deszelvs verlochening , di in alle ondeugd is , af te keuren : en dat wel om deszelvs waarhyd. 3. Nademaal *de rede* , dewelke van de deugd bemind word , hunnen grondslag in God heeft , en niets voorschryft , dan het gene de openbaarmaaking van Gods heerlykhyd , als het ynde van alle doening , beandwoord , en ook niets toelaat om te doen , in de middelen om dat ynde te bereyken , dan 't gene regelregt daar toe strekt , en met Gods *natuur* of wezen overeenkoomt : kan di geenzins van God , wegens de liefde tot zyne eer en heerlykhyd , welke hy eeniglyk beoogt of alleen beoogen kan , veragt en gevraakt worden.

§ 4. Van deeze hailighyd Gods vloed af , dat *de Wet* van

van God gegeven , en een voorbeeld van de verbintenis en pligten van 't redelyk ſchepzel afbeeldende , *niet kan niet hailig zyn* : of , dat het zelvde is , datze *Gods hailigbyd* voorſtelt , om uyt alle onze kragten naar te volgen ; en zoo veel mogelyk is op dat voorbeeld in alle ons doen te ſtaroogen. Gelyk ook Gods wetgevende *magt* , begrepen word onder Gods opperſte magt en heerſchappy : waar door hy zynen wil den mens voorſtelt als een regel en rigtſnoer , di hy altyd Godsdienſtelyk opvolgen moet , en nooit ongeftraft ſchenden kan. Alzoo is ook de rede en de billykhyd *der Wet* , waar doorze als loffelyk aanbevolen word , of *van Gods wil* , di den mens tot zekere bepaalde pligten verbind , dat gene 't welk Gods beeld uytdukt : of hoe de mens het oordeel van zyn verſtand omtrent het waare en 't goede , met Gods verſtand gelykvormig behoort te maaken , op dat zyn wezen of *natuur* meer en meer volmaakt werde , en naar God gelyke.

§ 5. Voorder valt ook de vraag , of 'r vooraf voor Gods beſluyt eenig zedelyk goed , of eenige rede van 't zelve zy ? waar op ik andwoorde van ja : om datter God is , een wezend dat noodzaaklyk aanwezig , en dat volſtrekt volmaakt zynde , zig zelve niet kan aanmerken dan alleen als goed , en in zyne algenogzaamhyd , als uytbeeldelyk , en di niet nalaaten kan zyne ygene eere en heerlykhyd te beminnen , dewelke hy door de mewuſthyd zyns zelvſ kent , als minnens waardig. Daar is dan in Gods verſtand een begrip zyns zelvſ , als van een wezentlyk of *natuurlyk* goed , en ook van de liefde zyner eere en heerlykhyd , als van een zedelyk goed : dewelke hy in zyn beſluyt beſchout heeft , als in den mens eenigzins uytbeeldelyk , en ook te zullen zyn een ſtraal van zyne hailighyd , en een eerſte voorbeeld van zyn beeld , wanneer hy zoodaanigen beſluyt wilde nemen , om den mens te ſcheppen.

§ 6. Het is ook 't werk deezer *hailighyd Gods*, datze zig niet vervoegte by de redelyke schepzelen tot een gelukzalige geniting, ten zy di hem in hailighyd en regthyd naar hunne vatbaarhyd gelyk worden: dat is, dat zy hem, als hun voorbeeld, in eenigermaate door gelykenisse uyt-drukken: want hy kan in 't gene tegen hem strydig is, hoedaanig de zondaar is, zig niet behaagen: of ook goedkeuren, 't welk met hem gans niet overeenkoomt, gelyk de wil van een zondaar is, di uyt haat van de Goddelyke eere, zig van zyne liefde afkeert, en over zyne volmaaktheden niet bekommert zynde dezelve veragt: ja van de maat-zet der regthyd, in zyne Wet bepaalt, afwykt. Want indien hem deeze dingen niet mishagden, zow hy zyne zuiverhyd met deeze vlak als bekladden, als of zyne Goddelyke eere en heerlykhyd by hem eene zaak van wynig aangelegenthyd waare.

S N E E IV.

Van Gods Regtveerdighyd.

§ 1. **Y**Ndelyk gaanwe voort tot *Gods regtveerdighyd*, dewelke is *de wil van God*, betrokken tot het verband tusschen de deugd en deszelvs loon; als ook tusschen de zonde en deszelvs straf: zoo datze zegt, *een volstandighyd van Gods wil, den weldoenderen goed, en den kwaaddoenderen kwaad vergeldende.*

§ 2. God word in zyn oppergebied en in zyne onafhangelijke heerschappy begrepen als Regter, aan wien het staat van den staat des redelyken schepzels, 't welk hy als **Wetgever** aan zyne Wet onderworpen heeft, ten laastten

te oordeelen : als het welke , na beproevde gehoorzaamhyd of ongehoorzaamhyd , of goedkeuring , of afkeuring zyner daaden te wagten heeft , met de daar op volgende tekenen van de goed- of kwaad-keuring Gods , als des op-ersten Regters.

§ 3. Deze *regtveerdigbyd Gods* is of *vergeldende* , waar door hy volgens 't verband , 't welk van hem tussen de deugd en deszelvs belooning gestelt is , voorgenomen en met gestaavden wil besloten heeft den weldoenderen met de kroon des deugds te begivtigen. Of zy is *bedeelende* , waar door hy vast gestelt heeft den kwaaddoenderen , of door tugtiging te verbeteren , of ten laatsten de straffe zyner vraake aan te doen , en in 't verderv neder te storten.

§ 4. Van de vreekende *regtveerdigbyd Gods* , of liver *de straffende* word gevraagd , of di vrywillig ? of aan God ygen en *natuurlyk* , of noodzaaklyk is ? zoodaanig dat God , behoudens zyne betaamelykhyd , ~~de begaane misdaad~~ zou kunnen ongestraft verby laten gaan ? Eer wy dit geschil beslissen moetmen aanmerken , dat wy de zaaken overwegen volgens de nu vastgestelde ordening Gods : en wel in di onderstelling , waar mede wy onderstellen , dat God een redelyk schepzel heeft willen scheppen , dat is , een geest met rede en mewusthyd begaavt , aan het welke God geene andere denkebeelden van zig en zyne volmaaktheden , dan di met zyn onveranderlyk Wezen of *natuur* overeenkomen , heeft kunnen inscherpen , gelyk wy dat boven uyt zyne waarhyd overtuygende bewezen hebben : en ook uyt zyne onveranderlyke hailighyd getoont , dat God geene , dan hailige Wetten , di aan zyn ynde en oogmerk en aan zyn wezen of *natuur* voeglyk zyn , in de herten heeft kunnen inschryven. Derhalven is alleen overig te onderzoeken , of hy de overtreders van zyne allerhailigste Wet , behoudens zyne betaamelykhyd , ongestraft kan laten blyven ?

§ 5. Wy ontkennen dat de zonde straffeloos begaan, of betaamelyk van God ongestraft gelaaten kan worden. 1. Om dat Gods waarhyd geenzins toelaat, dat hy een Wet zow geven, zonder straf op de overtreding te stellen: om dat een Wet, di den overtreder geene boete of straf oplegt, den voorgeschreven plicht vertoont, als eene onverschillige zaak: hier van daan heeft God, zyne Wet in den geest inplantende, en met de rede openbaar maakende, dat gedaan met de inenting van een mewufthyd en geweeten, di den zondaar over zyne begaane misdaad beschuldigt, en de straf aan den overtreder, di van den regel en 't rigtfoer der rede afgeweken is, bedrygt: want zonder dat zow God ons geen waaragtig denkbeeld der zaaken ingegeven hebben: nu, wi een straf stelt op het zondigen, di moet ook wegens zyne waaragtighyd dezelve aan de overtreders oefenen: want anderzins zow di Regter niet doen en naarkoomen, 't gene hy zelv als Wetgever door onze mewufthyd klaar genog voorzegt had te zullen doen.

2. Heeft men ook aan te merken, dat *de loonen de straf* niet kunnen ophouden te hebben *een vormelyke rede van pryzing en laking*: en dewyl dan den zondaar te beloonen, het zelvde is, als hem te pryzen, en als had hy zyne zaaken wel verrigt met lov te bekroonen; zoo volgt dat God, wegens *zyne hailighyd*, dat niet doen kan, als dewelke hem verbied de kwaade daaden op eenigerhande wyze goed te keuren: want dus doende, een zoodaanige te pryzen en met loon te bekroonen, zow zyn de zonde te beminnen; en zyn zelve, en zyne eere en heerlijkhyd, di de zondaar verzuymt heeft, ook zelv te verwaarloozen: ja zyner verlochening toe te stemmen, het welk voorwaar in den hailigen God, den waaragtigen Regter, en di zig boven al bemint, geenzins vallen kan.

3. Ook

3. Ook moetmen wel overwegen, dat *het verband tusschen den loon en de deugd, als mede tusschen de straf en de zonde*, zoodaanig in de ordening, di God, overeenkomende met zyn wezen of *natuur*, ingestelt heeft, is ingewortelt, dat de deugd zelv ten deelen eene oefening is van de geniting Gods; als ingewortelt zynde in de liefde Gods, welke liefde tot God, het vermaak zelv is, het welk de geest in God, als zyn hoogste goed, schept: waar uyt volgt, dat een igelyk, di God bemint, voor zoo veel, als dan reeds God geniet. Maar in tegendeel dewyl de zonde in zig behelst eenen daadelyken afkeer des geests van God, met eene veragting van 't hoogste goed: en dat de straf ook gelegen is in de berooving van God te geniten, of in des menschen vervreemding van Gods gemeenschap; zoo kan 't niet anders zyn, of de zondaar is ook in den staat der vervreemding van God. Weshalven legt dat noodzaaklyk verband in di woorden of yndmerken zelv opgeslōten.

4. Voeg hier by, dat *de bewusthyd en 't geweeten*, Gods plaats bekleedende, niet alleen in Gods naam als *getuyge*, maar ook als *Regter* is: als dewelke uyt overtuyging van 't kwaad doen het gemoed van dien booswigt knaagt, op eene igelyke gedagte aan God met schrik voor di Godhyd bevangt, en op eene wonderlyke wyze prangt en pynigt: en dewyl de schuldigen alle geheugenis van God zwaar en onverdraaglyk valt, zoo moet dezelve noodzaaklyk wenssen, dat hy het denkbeeld Gods uytblussen, en uyt zyn gemoed uytkrabben mogt. Maar nademaal God zig door het geweeten in ons openbaart, als door zynen Stedehouder: zoo volgt, dat God onmogelyk anders kan begrepen worden, dan als een regtveerdige Regter, di den zondaar van de geniting zyner uytfluyt.

5. Ten laatsen laat ons ook overwegen, gelyk dat uyt
het

het gedenkverhaal der werreld kenbaar is, *dat God* te eeniger tyd zyn *oordeel ook uytgevoert*, en den zondaar naar 't regt, dat het toekomt, gestraft heeft, na dat hy zynen vrymagtigen wil misbruykt had; gelyk dat ook blykt door het zenden van den zondenvloed, van welkers *gerugt* by overlevering de Hydenen zelv niet onkundig geweest hebben. Volgt hier uyt niet, dat wi zommige zondaaren metter daad verworpen, en aan zyne straffen onderworpen heeft; dat ook di zelvde God gezegt moet worden, dat met rede, en zoo als 't hem betaamde, gedaan te hebben? *Want indien God deeze straffe*, en andere, di op dezelvde wyze schuldig waren, niet: dan zow hy voorwaar niet naar rede, maar naar zyn goeddunken te werk gaan: want de rede, di in de straf van deeze hunne kragt had, zow in de vrylating der andere verbroken worden: het welk van God te denken, ongerymd wezen zow.

§ 6. Ik belyde geerne de ganffe zaak nog niet afgedaan te hebben: want het blyvt nog in twyfel: *of niet God*, vooraf voor eenige verzoening, aan den schuldigen mens zow kunnen *geven de genade van bekeering*, en alzoo aan dien boetveerdigen, den welken hy van den hardnekkigen zondaar onderschyden heeft, daar na zyne zonden vergeven, daar door zelv, dat hy, berow hebbende over zyn begaane kwaad, zig zoekt te beteren. Maar zoo- we deeze zaak in den evenaar van evenwigtigheyd overwegen. 1. Dan zow door di boetveerdigheyd dit alleen verrigt worden, *dat de Regter eenen schuldenaar heeft di de schuld bekent*, dewyl hy door zyn knagend geweetenniets anders vast stellen of besluyten kan, dan dat hy strafwaardig is; 't welk in de vuurschaar der geregtigheyd den schuldenaar niet vryspreekt, maar veel eer de straf insluyt en medebrengh.

2. Indien God den zondaar met de gave van eene zoodaanige boetveerdighyd, gelyk de onderstelling wil, begunstigde, dan zow hy zig *aan zynen vyand mededeelen*, voor dat hy verzoent was: en dat zelv waare, gemeenschap hebben met de zonde, of de misdaad niet kwaalyk nemen: 't welk regt tegen Gods hailighyd aanloopt.

3. Ja dus zow ten aanzien van God een en 't zelvde wesen, een zondaar met God verzoent en niet verzoent, dat is, een zondaar en een niet zondaar: want daar word onderstelt dat de vergeving der zonde, di de verzoening zelv is van den zondaar met God, volgen zow op de boetveerdighyd, en dat des niet tegenstaande de boetveerdighyd evenwel eene gave van de Goddelyke genade blyven zow: en alzoo zow God eenige genade bewyzen, in dien stand van zaaken, waar in hy begrepen word nog verstoort en niet verzoent te zyn, het welk inderdaad een tegenzeggelykhyd insluyt, en alle kundighyd van den haat der zonde in God verbreekt en uytwist; als welkers getuygenis gelegen is in den afkeer van den zondaar.

§ 7. Di hier tegen inbrengen, dat Gods werken naa buyten aan God onverschillig vry staan; en dat ook de straffen daar onder gerekent worden. Di dinen te weeten, dat deezen regel niet misbruykt moet worden. God wierd niet gedwongen den mens te scheppen: noch dien geschaapen hebbende, de zonde toe te laten. Maar het besluyt en de uytroomst van beyde deeze dingen, onderstelt zynde, zoo kon God niets doen tegen zyne betaame-lykhyd: gelyk, te gebiden hem te haaten: of geene betuyging te doen, door het straffen der zonde, dat den haat zynen hem mishaaigde.

§ 8. Zy dringen ook aan, dat God de straf uytstellen, en straffen kan zoo veel, en wanneer hy wil; derhalven kan hy ook de straf geheel en al uytstellen, en geheel niet straffen.

straffen. Maar dit gevolg is te zwak en kragteloos , en 't word ontkent. Want het gefchil is niet over de wyze, de trappen , en den tyd van de straf : in alle het welke naar billykhyd en wyfelyk te handelen vermag Gods goedertirenthyd en volftrekte heerfchappy zeer veel. Ondertuffen is uytftellen, geen kwytschelden, noch iets kan daarom door dezelve betaamelykhyd kwytgefcholden worden , waar door het uytgeftelt word. Maar terwyl God op de billykhyd , gelyk een Regter onder de menfchen , agt geeft , vergeld hy liver zyne langzaamhyd in 't straffen , met derzelver zwaarhyd.

H O O F D D E E L I I I .

Van Gods Eenhyd.

§ I. **D**Us verre het heerlyk Wezen , of de *natuur* der Godhyd , in zyn denkbeeld befpigelt hebbende , ftaat ons nu voorder te onderzoeken , of *dat denkbeeld ook op veel?* of *maar op den een eenigen God alleen paf?* gelyk , di voor *Gods eenhyd* tegen het veel Godendom der Hydenen pleyten , fteflen , dat het opperfte en onafhingend Wezend nimand boven zig , en alzo ook nimand zyns gelyk heeft , waar mede het gelyk gefteft kan worden : om dat onze *Opperfte Magtigfte* alle volmaaktheden *alleen* op eene onyndige wyze bezit. Wy hebben hier het oog niet flegs geeft op de geeftekundige *eenhyd* , waar mede hy een wezen , aan zig alleen ygen , bezit , in welken zin alle wezend *een* gezegt word , dewyl di *eenhyd* ook andere zyns gelyke en met zig aanwezende dingen toelaaten kan , maar wy zien op *de eenhyd* in 't

in 't getal , waar door hy zelv *de een eenige* , en onder alle dingen , di aanwezig zyn , *alleen God is* , en behalven en buyten hem geen andere.

§ 2. Eerwe dit vast bewyzen , moetenwe *Benediktus Spinoza* met eene zwarte koole tekenen : dewelke *Gods eenhyd* getragt hebbende daar van af te leyden ; datter maar *een eenige zelvstandighyd is* ; 't welk hy ondernomen had te bewyzen : waar door hy God metterdaad tot een eenig zaamenhoopzel verdigt , en gezegt heeft , dat de ganfse geheelal ordening aller dingen , te zaamen God is : want hy ftelde verkeerdelyk vast , dat alle andere *bezondere wezends* , di wy elk op zig zelve als bezondere aanmerken , alleen flegs *wyzigingen van een zelvde zelvstandighyd zyn*. Welk gevoelen hy , uyt deze zyne uytbeelding van de zelvstandighyd , datze is *een wezend door zig bestaande* , gepoogt hebbende aan te dringen , speelt hy fchendig met de woordjens *door zig* : als ofze te kennen gaven eene onafhangelijke zelvstandighyd , di niets buyten zig zelve noodig heeft om aanwezig te zyn : daarze nogtans , volgens 't gevoelen der Wysgeeren , niets anders betekenen , dan eene ondeelbaare en bezondere bestaanlykhyd , van eene andere diefgelyke onderfchyden en afgefchyden , in tegenftelling tegen de toevallen , welkers aanzyn is , in een ander als in een onderwerp inzyn. Hier van daan is 't dat zyne tweeledige fluytreden bedrieglyk is ; waar door hy , *om te bewyzen datter maar een eenige zelvstandighyd is* , gezegt heeft , al wat is , is *of eene zelvstandighyd , of eene wyze der zelvstandighyd* : het welk vals is , indien hy door zelvstandighyd verftaat dat gene , het welk , onafhangelijk van eene oorzaak , aanwezig is , en mitsdien uyt deszelvs begrip uytfluyt de dingen , di van God voordgebracht , en van hem verfchyden zyn : aangezien 'r , behalven de wyzen en de

onafhangelijke zelfftandighyd , ook noch zyn afhangelijke zelfftandigheden van God verfchyden : het welk aan een igelyk door de mewufthyd meer dan kenlyk is. Wi bemerkt niet ? dat zyne geest van zyns vrinds geest onderfchyden is , om dat hy weet dat zyne gedagten van zyns vrinds gedagten onderfchyden ; en temet tegenftrydig zyn ; heeft ook niet een igelyk in 't bezonder alleen van zyne yge gedagten mewufthyd ? Wi begrypt niet klaar ? dat de uytgebreyde zelfftandigheden , door het tuffenkoomen der beweging , onderling van malkanderen verdeelt , en overzulks verfchyden zyn : dat een hond geen paard , en dat een vierkant geen rond is. Ja wy hebben bewezen dat de denkende zelfftandigheden onderfchyden zyn van de uytgebreyde , om datze niets onder den anderen gemeen hebben : gelyk ook dat God zoodaanig onlichhaamelyk is , dat alle lichhaamelyke zelfftandighyd , door de toeygening van uytgebreydhyd begrepen , gezegt moet worden van God verfchyden te zyn : uyt alle het welke klaarder dan de heldere middag-zon uytblinkt , datter onderfchydene zelfftandigheden , en ontallyke ondeelbaarheden zyn , van malkanderen afgefchyden en verfchyden , di onderling niet vereenzelvigt , endaarom ook geenzins tot de eenhyd van zelfftandighyd gebragt konnen worden.

§ 3. Het zeggen , dat *de bezondere wezends zyn wyzigingen* van de onyndige zelfftandighyd , fluyt in eenen gewyzigten God , dienmen aan geduurige wiffelbeurten van wyzigingen ; zelv in de kleynfte ftofken , en de dagelykze verdeelingen , onderwerpt : dewyl ontallyke deelen van 't heelal te gelyk en te zaamen genomen den God van *Spinoza* uytmaaken ; en dat di alzoó een eenig zaamenhoopzel zy , in zyne ingewanden tot alle gedaantens *veranderlyk* , en ten hoogften *onbestendig* ; in wien *de gedagten*

dagten by stukken verdeelt, en in zyne deelen en stukken *verschyden*, *onvolmaakt*, *tegenstrydig*, *zondig*, en *lasterlyk zyn*: dewelke nogtans, naar zyn zeggen, wyzen zyn, di in di eene zelfstandighyd, als in een onderwerp inhangen. Ja ook in tegendeel, dewyl alles wat men ziet *deelen van God zyn*, zoo worden niet alleen derzelver onvolmaaktheden, selv de zondige, van God gezegt, maar ook de yndige dingen, als wyzen van God, verkrygen den naam van (a) gezegdens van God, als in hun onderwerp; en dan moet men zeggen, dat deeze *steen*, dat *hout*, als mede allen *verrotten appel*, aandoeningen van God, ja *God zek*, zyn, voor zoo veel di het wezen van den *steen*, het *hout*, en den *verrotten appel* stelt: want het gene door eene *natuurlyke* of wezentlyke noodzaaklykhyd te zaamenhangt, is ook door di *natuurlyke* of wezentlyke zaamenhang een: zoo dat wie een *steen*, *hout*, of eenen *verrotten appel* aanbid, *God aanbidden* zal. Welk door zyne yge overgroote ongerymdhyd omvervalt.

§ 4. Maar ik keer my tot *het veel Godendom der Hydenen*, 't welk een misdragt van de rede is, di niet aandagtig genoeg op het denkbeeld van God let; en daar in te dotten blyvt, dat zy niet konden begrypen, op wat wyze de dingen; di zoo wyd en breed uytgestrekt en ontalryk zyn, van een eenigen geest geregeert en bestuurt konden worden: waarom zy aan verschydene dingen ook verschydene Goden gegeven hebben. Waar in zy hunne groote onweetenhyd aan den dag brengen; want indien ze met een aandagtig gemoet het denkbeeld van God als van een onyndig wezend, overwogen hadden, zowden ze wel verstaan hebben, dat dit ganse heelal ligtelyk van Gods onyndig verstand als een eenig denkbeeld bevat word, het welke wel gepastelyk door een eenige daad te beschouwen.

wen , het doen van een God is : zoo dat de onbepaalde grootte der werreld , en der dingen di voor ons ontelbaar zyn , de vatbaarhyd van een onyndig verstand geenzins te boven gaan. Laatenwe hier by eens beschouwen de redenkaveling van *Laktantius Lib. I. inst. Divin. cap. 3.* op de volgende wyze redenerende. „ Wi meent dat deeze „ overgrootte groothyd van een alleen niet kan geregeert „ worden , di bedriegt zig : want hy verstaat niet hoe „ groot de kragt en magt van 't Goddelyk Hoogaanzien „ is , indien hy waant , dat een eenige God , di de wer- „ reld heeft kunnen maaken , dezelve , gemaakt hebben- „ de , niet zow kunnen regeren. En indien hy in zynen „ geeft begrypt , hoe groot de onmeetelykhyd van dit „ Goddelyk werkstuk is , daar te vooren niets was , het „ egter door Gods kragt en raad uyt niet is te zaamen ge- „ stelt ; welk werk niet dan van een alleen heeft kunnen „ begonnen en voltooit worden ; di zal nu wel verstaan , „ dat het veel maklyker van een alleen geregeert kan wor- „ den , 't welk van een alleen gemaakt is. Imand mogt „ veel ligt zeggen , dat dusdaanigen onmetelyken werk „ des werrelds , niet heeft kunnen gemaakt worden dan „ van veele ; laat hyze vry noch zoo veel , en noch zoo „ groot maaken , al wat hy in de grootte magt , en kragt „ van veele gestelt heeft , breng ik tot een , en zeg het „ in een alleen te zyn : zoo datter in dien eenen zoo veel „ van alle di dingen zy , als men noch denken noch zeg- „ gen kan.

§ 5. Dat dit verdigtzel van di menssen , di niets te regt overwegen , roekeloos geweest is , blykt zelv genog hier uyt , datze buyten oorzaak de Godhyd zoo vermennigvuldigt hebben. 1. Overmits een eenige God alleen , en voor zig en voor 't heelal , dat buyten hem gestelt is , tot het van zyn en volharden algenogzaam is. Voor zig , zeg ik , wegens

wegens zyne onafhangelijke vanzigzelvhyd. Ook voor 't *heelal*; wegens zyne onyndigbyd in allerlye volmaakthyd, en bezonderlyk in verftand, wil, en kragt. Waarom zyder vrugteloos meer of veele byvoegen, dewelke noch hy zelv, noch 't bestuur van 't *heelal* noodig heeft.

2. Hier kanmen by doen, dat di *meerderbyd van Goden* ten minften *door geenig bewys* dat doorgaat, *geftaavt is*, noch bewezen worden kan. Nu het blykt van zelv, dat het roekeloos bevestigt, 't geen zonder rede vast geftelt word.

3. Ja di de *meerderbyd van Goden* vast ftellen konnen door geenigen fchyn van rede een zeker getal van Goden bepaalen: zynde zy geheel onzeker of derzelver getal bepaalt, of onbepaalt zy: zoo datze dus doende ook onwetend zyn, aan wien of aan welke zy den fchuldigen eerbied opdraagen moeten.

§ 6. Wi der *Goden meerderbyd* toelaaten, di ftellenze alle onder malkanderen evengelyk, dat is, datze van dezelvde onyndige weerdigbyd en volmaakthyd zyn; of datze de een boven de andere uytftekende, en aan eenen opperften alleen onderdaanig zyn. Dog dat dit geen van beyde plaats hebben kan, ftaat ons te bewyzen.

§ 7. De evengelykbyd en nawkeurige overeenkoomft van meer opperfte Goden onder malkanderen, word om zeer wigtige redenen verworpen. 1. Overmits een di volftrekt volmaakt, en voor zig algenogzaam is, buyten zig nimand noodig hebbende, maar alleenlyk, in de geniting zyns zelvts alleen, *gelukkig* zyn kan; want gedreven te worden tot een ander goed buyten zig zelv, als het opperfte, kan geenzins gefchiden, dan met eene begeerte tot het gene buyten zig is: en alzo kan hy zelv alleen zyne onyndige begeerte niet net gepaft beantwoorden: overzulks zow hy, in zig zelv alleen niet beruftende,

de , ook niet in zig zelv *gelukzalig* zyn. 2. En ten zy'r maar een zy , kan de opperste *hailighyd* onder veele niet ongeschonden blijven : want di veele , te zaamen aanwezig zynde , zullen onderling , naar de waardighyd van hunne evangelyke en in alles overeenkoomende wezentlykhyd of *natuur* , malkanderen of beminnen , of niet beminnen : beminnen zy onderling malkanderen niet , dan zynze kwaade geesten : want niet te beminnen het volstrekt volmaakte , of opperste goed , is verwaarloozen en veragten 't gene volstrekt goed is : het is ook buyten allen twyfel dat de veragting van een opperste goed wezend , behelst eene dwaaling in 't oordeel , en eene onreynne kwaadaardighyd in den wil. Indien zy een igelyk onderling malkanderen als zig zelve beminnen , overmits zy evangelyk zyn , zoo kunnen zy op zig zelve alleen niet zien , als het laatste ynde der schepzelen en tot dat ynde alles schikken , 't welk aan een alleen toekomt te doen : of zy zowden de andere , welkers magt , wegens de evangelyke opperhoofdighyd , ook evangelyk is van hun ynde en 't gebruyk der middelen daar toe dinende , niet zonder hen te verongelyken , verfteken en uytfluyten. Maar zoo zy malkanders wederzydse eer en heerlykhyd zoeken , als het ynde : dan zal dat ynde niet onverdeelt , en enkeld , en mitsdien niet zuiver , en alzo ook niet eens waarlyk hailig zyn. 3. Ook kan de lautere *onafhangelykhyd der Godhyd* geene meerderhyd van Goden dulden. Stel twee of meer Goden tot voortbrengers en regeerders van dit heelal ; dan zullen di of de geheele of de verdeelde oorzaaken van deeze wereld zyn : *niet de geheele* ; om dat veele geheele oorzaaken van een en dezelve zaak niet te zaamen geschikt kunnen zyn : ook *niet de verdeelde* , om datze in het werken onderling van malkanderen afhangen zowden ; dewylze een werk onder malkanderen verdelende

lende de een van den anderen hulp ontvangen zow. 4. Nademaal de Goddelyke wezentlykhyd of *natuur geestelyk* is, zoo is deszelvs werking geene andere, dandi door *de kragt daadighyd van eenen onyndigen wil* geschied: dewyl het tegenstrydig zyn zow, dat de werreld van imands wil afhing, di niet wilde datze worden zow. Hy nu, di dit geheclal gemaakt heeft, heeft dat kunnen doen zonder met andere raad te plegen, of niet? Indien het eerste geschieden kan, en geschied is, dan hangt de werreld van een eenigen wil alleen af. Indien het tweede vereyft word; te weten, dat de andere Goden ook noodzaaklyk hunne toestemming daar toe geven moeten, voor dat een alleen 't gene hy wil, verkrygen kan, zoo moet di wil des Scheppers niet volstrekt en onafhangelyk, en van zig alleen niet kragt daadig zyn, als van eens anders wil afhange: het welk van Gods wil zeer verre afzyn moet. 5. Aangezien des onyndigen *Gods verstand ook onyndig*, en overzulks *alweetend* is. Dan zow een God, van di alle, het denkbeeld van de werreld, 't welk hy gemaakt heeft, en zyn besluyt *ontrent* het bestuur der bezondere dingen in de werreld, voor de andere kunnen verborgen houden of niet. Indien het eerste geschied, dan zullen de andere niet *alweetend* zyn: maar zoo in tegendeel, een igelyk van hen des anderen gedagten zoodaanig doorpeylt, dat de yge gedagten en de bezondere voornemens van een igelyk in 't bijzonder, voor nimand der andere verborgen zyn kunnen, en dat nimand zyne yge gedagten voor zig alleen onafhangelyk bezit, dat is, nimand, schoon hy al van de andere verschyden is, zal egter van zig en uyt zig zelve alles weten. 6. Ook zi ik niet, hoe de opperste en *onafhange vryhyd der heerschappy*, met der Goden meerderhyd bestaan kan, alwaar het willen van den eenen onderstelt word, niet te zyn het willen van den anderen.

en te gelyk dat de wil van den eenen willen moet , onafhangelijk van den wil des anderens. Begryp eens het denkbeeld der werreld in Gods verstand gevormt te zyn voor de Schepping ; van waar is dat ? hebbenze alle te gelyk en elk in 't bezonder het denkbeeld der werreld by zig gemaakt ? en zynze alle in 't bepaelen deszelvs zoo een stemmig geweest , datze in het minste stofken niet verschilden ? Daar dat nogtans alles afhangt enkelyk van den wil des makers. Hebbenze alle te gelyk uyt zig zelve besloten di werreld te scheppen ? en alle de toekomende dingen gewilt in dezelve volgrees van zaaken , en in dezelve omstandigheden van plaats en tyd ? Maar zoo een alleen dat denkbeeld , als de eerste uytvinder , gemaakt heeft ? heeft dan zyne onafhangelijke wil tot het besluit van de toekomstighyd de stemmen van andere moeten innemen ? daar hy nogtans een zeer vrye en onafhangelijke Heer van alles is ? Voorwaar het gebied van veele , met even gelyke magt , brengt te weeg , dat niemand eene onbepaalde ygen vrye magt heeft , di onafhangelijk van een ander is. 7. Voeg hier by , dat *des Scheppers onyndige magt zy eene almagt* , di niemand wederstaan kan. *Onderstel eens dat een eenige de Maaker des denkbeelds van 't heelal is* , en wil dat de dingen , in dat denkbeeld begrepen , alzoo in der tyd ook geschieden : en zeg my dan , of de andere Goden zowden kunnen te weeg brengen , dat des eerstes raad te niet loope , en zyne magt beteugelt werde ? of niet ? Indien de een-zig tegen des anderens wil aankanten , en zyne magt wederstaan kon : dan zow niemand van hun allen almachtig , en nimands magt onafhangelijk , veel min volstrekt zyn. Indien ook de andere genoodzaakt zyn des eersten werkmeeesters denkbeeld op te volgen , 't zelve goed te keuren , en de uitvoering van zyn besluit niet schorffen , of beletten konnen :

nen : zoo volgt datmen zal moeten eenen aannemen , als den eersten , oppersten , den almachtigen , en de eerste oorzaak der wereld , zoo wel in 't denkbeeld , als in 't werk zelv te zyn.

§ 8. Zoo wi zeggen mogt , dat de veelhyd van Goden vereyft , datze alle het zelvde verstaan , het zelvde willen , en te gelyk en teffens het zelvde denken , wegens hunne evengelyke bezitting van onyndige volmaaktheden , zoo dat al wat in den eenen , ook in den anderen zy. Di moet egter weten , dat het zelvde zoodaanig te verstaan , te willen , en te bedenken van veele te gelyk , dat het evenwel niet zy een eenige gedagte in getal , geheel niet bestaan kan. Want di overeenstemming zow moeten zyn of uyt een verdrag , of by geval , of uyt noodzaaklykhyd des wezens of der *natuur*. Niet *uyt verdrag* , om dat dit verdrag geene plaats heeft tussen evengelyke , di onderling geenzins van malkanderen afhangen , noch malkanderen , voor af voor dat verdrag , wederzyds van nooden hebben , noch eenigen handel met malkanderen dryven , dewyl nimand di reeds alles heeft , van een ander iets ontvangen , of aan den algenogzaamen , di niets behoeft , iets toebrengen of toevoegen kan. Niet *by geval* , om dat alzoó geenige medewerking redelyk , en in de voordbrenging van 't heelal geenig nut en voordeel van di veelhyd te wagten zyn zal : want alle ding zow zoodaanig , als het is , ook op den wenk en wil van een alleen voordgekoomen zyn : zoo dat de willingen der andere te vergeefs en vrugteloos daar by koomen zowden. Noch ook *uyt noodzaaklykhyd des wezens* , overmits de wil der Godhyd , in betrekking tot de werken naa buyten , zeer vry is , en dat di zig zelve onafhangelyk van een ander , tot het werken bepaalt.

§ 9. Ook behoeft nimand te denken , datmen *om de veel-*

veelhyt der volmaaktheden ook *veele Goden* maaken moet, van dewelke een ider een andere volmaakthyd bezitten zow op eene onyndige wyze: zoo dat een ander zy de God der geregtigheyd, een ander der goedhyd, een ander der magt, enz. Dewyl dit begrip de uyterste ongerymdhyd medebrengt: want de Goddelyke volmaaktheden hebben alle zoo nauwen verband onder malkanderen, datze geenzins van een te scheuren zyn. Ja in den titel van Gods enkelhyt hebben wy reeds te vooren bewezen, dat alle Goddelyke volmaaktheden metter daad in God een en 't zelve zyn: **en alleen door onze afzonderingen** zoo onderschyden aangemerkt worden.

§ 10. Ik beken wel dat de wyfste onder de Hydenen, de meerderhyt der Goden aannemende, Goden van grooter en van middelbaare flag gestelt hebben, dog zoo evenwel datze onder de grootere *eenen oppersten* erkennen, di in den raad der Goden Voorzitter, en de Vader aller menssen en Goden was. Deeze begrypen den oppersten God, als by zyne aangenome medegoden verligting in zynen moeilyken en lastigen arbyd, en in de zwaarwigtigste zaaken raad zoekende. Maar ook di vergrypen zig groffelyk tegen het denkbeeld van het Opperste, Magtigste Wezend. 1. Want dewyl dat *onafhangelyk* is, kan het in geenerlye manire van elders raad, tot grooter wysheyd en voorzigtigheyd, of hulp, tot onderstand van zyne magt ontvangen: als het welke boven alle di andere zynde, dezelve ook in wysheyd verre te boven gaat, en in magt overtreft. 2. Wegens *zyne onyndigheyd*, kan ook nimand aan het zelve eenige wysheyd byzetten, of verligting in zyn werk toebrengen: om dat zyn onyndig verstand alles *noëtice*, verstandelyk in een eenige daad doorziende, en van de toekomende dingen in zyn besluit grondige voorweetenschap hebbende, weet wat besloten heeft

heeft te zullen geschieden: zoo dat aan het zelve niets twyfelagtig of duyfter voorkomt, om door raadpleging met andere te overwegen: en zyne magt, dewyl di almagtig is, en alleen door de kragtdaadighyd en 't gebied van zynen wil werkende, word door geen en arbyd afgemat, dat di eenige hulp of verligting zow behoeven te zoeken.

3. Noch di *eewige*, alle agtervolging ontberende, beraad zig niet in der tyd; en overzulks gebruykt hy in 't bewind der werreld geene raadsluyden: dewyl dat zonder agtervolgende gedagten, dewelke door 't begrip der eewighyd van God afgeweert worden, niet zow konnen geschieden.

§ II. Wy ontkennen wel niet dat di God, denwelken zy den oppersten noemen, zulken ordening in de werreld gestelt, de eene dingen om de andere verordineert, en aan de verstandige schepzelen, naar eene voorgeschreve Wet, zekere pligten opgelegd heeft, waar door *zommige magt*, di in 't bestuur en 't bewint der benedenste dingen te oefenen staat, bepaalt en beperkt word. Maar di magten worden van hem niet aangestelt, om aan hem tot raad en daad te dinen. Maar op dat hy zyne ygen vrye magt des te heerlyker openbaaren zow: want niets word hen door de Wet toegestaan, dan den wil van den Vorst op te volgen en de opgelegde verbintenissen te volbrengen: en geenzins om door hunne bediningen voor God eenige rust in zyn werk te verzorgen, of verligting van zynen arbyd toe te brengen; di in allen de kragten gestadig verniewt, en alle uytslag van zaaken zelv bestuurt. Dat nu volgens di Goddelyke gestelde ordening de dingen mal-kanderen beandwoorden, gelyk dat de bewegende lichaamen andere uyt hunne rust verdryven, en dat eene igelyke geeft binnen de paalen van zynen werk-kring *zommige* dingen wil uytwerken met eenig gevolg, en met

eenige magt verkizing daar in heeft, dat is niet ten opzigt van God, dat di eenige makkers in 't bewind van zaaken aanneemt: maar dat hy de schepzelen tot hunne yndens schikt, en verzorgt dat zy alles, van hem afhangelyk werken en verrigten.

DES EERSTEN BOEKS
VAN DE
KENNISSE GODS
IN ZYNE
WERKEN.
TWEDE DEEL.
HOOFDDEEL I.

Van Gods Besluit.

§ I. Ebbende dan God in de eerste weetenschap bevonden de oorzaak van onzen geest te zyn, hebben wy hem daar na, uyt di zelvde veroorzaaking ook leeren kennen, als den levenden en werkzaamen God, en dat meer is, als werkende naa buyten zig, aan wien, al wat buyten hem aanwezig is, zynen oorsprong verschuldigt is. Het gene nu

zoodaanig van God, als de eerste oorzaak, voordgekoomen is, moet van ons bespigelt worden, als *werken van God*, di gevrogten zyn van di Goddelyke veroorzaaking, en van Gods werkingen.

§ 2. Deeze *werkingen van God*, naa buyten, onderschyden wy in eene inwendige en in andere uytwendige werkingen. *De inwendige werking* draagt den naam van *Gods Beslyt*, en moet begrepen worden als een werking in God inblyvende, en ten aanzien van desselvs besluyttingen, wezentlyk of *natuurlyk* aan onze kennisse verborgen, en van vooren voor deszelvs uytvoering onbekent. Dog *de uytwendige werkingen* zyn, in betrekking van der dingen aanwezen, *de Schepping*, maar in betrekking van derzelve vastgestelde duuring, en bepaalde werkingen, *Gods Voorzinighyd*: welke laatste, ten opzigt van Gods beslyt, zyn als de uytvoeringen van 't Goddelyk voorneemen: door welker tussenkoomen alles, **wat in Gods beslyt voor ons verborgen was**, aan den dag koomt, en overgaat uyt den staat der toekoomenthyd in den staat van een daadelyk aanzyn.

§ 3. Zullende dan in dit Hoofddeel van *Gods beslyt* handelen, verstaan wy daar door Gods vryen, eewigen en onveranderlyken wil zelv, waar door hy naar zyn beliven de wezens of *natuuren* en 't verband der dingen, buyten God aangemerkt, schikt, en derzelve toekoomstighyd vast stelt, op dat hy zyne eer en heerlykhyd buyten zig openbaar maake. Zoo dat Gods beslyt mede betekent de strekking en nyging van zynen wil tot de dingen naa buyten, datze zoodaanig worden, als hy wil datze zyn. En nademaal behalven God, welkers wezen alleen een aanwezigen influyt, niet is, waar van het wezen niet kan begrepen worden zonder hun aanwezigen: zoo volgt datmen het aanwezigen van alle dezelve begrypen moet alleen

leen als mogelyk te zyn ; en dewyl ook alle en een igelyk ding, zoo wel ten aanzien van zyn Wezen, als ten opzigt van zyn aanwezen geheel en al van Gods wil afhangt ; zoo word Gods besluytende wil , volgens der dingen tweederlye bepaalinge , aan d'eene zyde van derzelver Wezen , en aan d'andere zyde van hunne toekoomenthyd , niet kwaalyk van zommige verdeelt in een besluyt van bezondere dingen , en in een besluyt van uytvoering.

§ 4. *Gods besluyt van de bezondere dingen*, 't welk over de wezens of *natuuren* der afhangelyke dingen gaat , is by ons *Gods wil selv* , di de denkbeelden der bezondere dingen bepaalt , waar doorze elk hunnen bezonderen en bepaalden aard of *natuur* verkregen hebben. Ten deezen opzigt word in Gods besluyt hooglyk geagt en geëert, *Gods raad* , voor zoo veel God door eene zonderlinge wyshyd en voorzigtiglyd het denkbeeld van 't heelal zoodaanig te vooren gemaakt heeft , dat in 't bepaalen van een igelyk dings aard of *natuur* , en in 't beperken van der dingen betrekkingen tot malkanderen , een uytnemend schoon en overeenstemmend verband uytblinkt.

§ 5. Deeze afhangelykhyd der dingen van God , ten opzigt van haare wezens of *natuuren* , di vertoont worden in derzelver denkbeelden , bewyzen wy. 1. Uyt derzelver inwendige afhangelykhyd : want zy hebben dat bepaalde wezen in zig , en van zig selv , of van een ander : *niet van zig* , om dat dit een voorregt is van God alleen ; derhalven *van een ander* , di voor en eerder dan de schepzelen aanwezig zynde , door zyne eerderhyd , ook alleen , van te vooren weet , wat hy doen wil : di is dan de Stigter van deeze denkbeelden , dewelke alle zaakelykheden , in een igelyk denkbeeld bevat , aanstelt , omschryft , en in zyne paalen beperkt. 2. Indien imand de denkbeelden der dingen begrypt , als niet afhangende van Gods vryen wil ,

wil, di voeren een Stoik noodlot in, waar door God gestelt word als in zyn werken van der dingen wezens afhangende; en daar van tot zyn doen of werken Wetten ontvangt. 3. En nademaal zy, voor Gods wil om de denkbeelden der dingen te maaken, en buyten Gods verstand een niet waaren, en voor hun aanzyn geenige denkbeeldiging hadden: zoo zynze metterdaad aan Gods vryen wil verschuld, datze van God gemaakt, en wel zoodaartig gemaakt zyn: welke wil van God, vry zynde, ook van geenig ding buyten zig zelven bepaalt word; zoo zynze voorwaar ook alle zaakelykhyd, di in een igelyk denkbeeld is, aan Gods besluyt, om de wezens der dingen te stellen, waar doorze tot zekere bezondere zoorten en tot zekere rangen en schokken betrokken zyn, verschuldigt.

§ 6. *Het besluyt van de wytvoering der dingen*, is Gods besluytende wil zelve, waar door hy aan de mogelyke, dog tot de toekoomenthyd of niet toekoomenthyd in zig onverschillige dingen, zeker aanwezig worden of niet worden, naar zyne magt en vry welbehaagen, byzet en bestelt. Want dewyl Gods Wezen alleen een noodzaaklyk aanwezen insluit; zoo worden de denkbeelden van alle andere dingen, di alleen een mogelyk aanwezen behelzen, door dit besluyt van God, begrepen uyt den staat van mogelykhyd over te gaan in den staat van worden, wanneer God bepaalt en vast stelt, dat de dingen di gemaakt zullen worden, in hun worden, zyn, en werken van zynen kragtdaadigen wil t'eeniger tyd afhangen zowden.

§ 7. Ook geven wy aan dit Besluyt van God plaats. 1. Want dewyl de dingen, di van het nietzyn tot het aanzyn stonden overgebracht te worden, voor Gods voordbrenging en buyten Gods denkbeeld, een niet waaren, of ten

minsten geen daadelyk aanwezen noch eenige oorzaak, waar vanze voordgebracht konden worden, dan God alleen hadden: zoo volgt dat dezelve niet konden voordgebracht worden tegen Gods wil en dank, wiens doen of werken met kragtdaadighyd, is willen: waarom hy tevooren dat alles heeft willen doen, 't genewe namaals zien geschiden. 2. Ook heeft God in 't voordbrengen der dingen zig niet op staande voet beraaden, maar diesaangaande door eenig voorafgaande besluyt beraamt en vast gestelt, wat hy wilde dat indertyd geschiden zow: en dewyl hy, wegens zyne enkelhyd, onveranderlykhyd, en eewighyd, niet overgaat van niet willende in willende, zoo moet di besluytende wil van God ook eewig zyn, voor der dingen aanwezen voorgaande, en nogtans derzelver toekomstighyd vast stellende. 3. Ey live! zeg my dog, wat de oorzaak zy, waarom niet zoo veele dingen geschiden, als 'r mogelyk zyn: en waarom de dingen di toekomende zyn, de eene de andere voorgaan, en andere volgen? en waarom niet reeds voorby gegaan is, 't gene naderhand geschiden zal? is daar van wel eenige andere oorzaak dan dat heerschende gebied van dien eersten wil over de toekomende dingen? 4. Gods voorweetenschap zelv verliest haaren vasten grondsteun, indien de dingen niet hebben eene vaste en bepaalde toekomstenthyd door Gods vasten en onveranderlyken wil, den welken wy het besluyt van uytvoering noemen.

§ 8. Word voorder onderzocht, of dit besluyt van God, ook God zelv zy? het welke zommige toeschynt verre van de waarhyd af te zyn; en andere wederom als eene baarblykelyke waarhyd met opene armen omhelzen: ten minsten is di besluytende wil van God, Gods werkzaam Wezen zelv, gelyk als God zelv eene zuivere doening is; en alſchoon 'r veele dingen besloten zyn, gelyk ook de

de volgreeks der beslote dingen veelvuldig en zeer verre van malkander afgeschyden is , zoo is evenwel di daad van het Goddelyk verstand , en van Gods willing , waar door God alle dingen vast gestelt en besloten heeft , zeer enkel en eenvawdig. Nimand trekt in twyfel , of de voorwerpen van 't Goddelyk besluit zyn zaaken van God onderichyden , en di buyten God moeten voorgebragt worden : maar de onyndige wyduytgestrekthyd van den Goddelyken wil heeft di alle ligtelyk in een eenige daad te gelyk vast gestelt , zoo dat deszelvs eene willing geene oorzaak zy van zyne andere willing , alshoon de eene gewilde zaak eene oorzaak is van de andere gewilde zaak. Overzulks dewyl Gods wil bevat word onder eene verschydenes strekking en nyging naar de verschydenhyd der verwerpelyke zaaken , en der gevrogten , di in de dingen voorgebragt moesten worden : zoo word egter daarom niet van zyne enkelhyd afgegaan , maar aan hem alleen eene verschydenes betrekking toegeschreven , dewelke ondertussen den aard en 't wezen of de *natuur* van 't onderwerp geenzins verandert.

§ 9. Aangezien wy *Gods besluit* uytgebreyd hebben tot alle toekomende dingen , zoo zyn wy ondertussen gehouden hier een vermaan te doen , dat het moet onderichyden worden , in *een uytwerkend en toelaatend besluit* : waar van het gene betekent den wil van God om de goede en lichhaamkundige dingen in der tyd kragtdaadig voort te brengen : dog dit geeft te kennen , Gods wil om het schendig kwaad in de redelyke schepzelen te gedogen , of niet te beletten. Want zoo als God de wereld in der tyd bestuurt , even alzo heeft hy dat in eewighyd voorgenomen. En nademaal de toelaating der zonde in Gods bestuur op di wyze beschowt moet worden , dat God geenzins gehouden werde voor den Stigter der zon-

de , di in zyne Wet verboden zyn , zoo hebbenwe hier geen ander vermaan te doen , dan dat God als dan ook handelt naar het eewig voorneemen in zyn besluit.

§ 10. Ook leeraart de rede dat niets *als toekomende* begrepen kan worden buyten Gods besluit over de toekomstighyd der dingen , wat ook zommige daar tegen aandruyssen , dewelke de gebeurlyke dingen , en de vrye werkingen van de verstandige schepzels aan Gods besluit onttrekken , en dezelve , buyten de aanmerking van Gods besluit , als toekomende agten ; om dat naar hun gevoelen de vast gestelde bepaaling in het besluit den dingen eene noodzaaklyke toekomstenthyd opdringt , het welk den aard of *natuur* van alle gebeurlykhyd en de vryhyd van den wil omver smyt. Hierom verdigten zy zig een voorwaardig besluit , waar door God vast stellen zou zommige dingen te zullen geschiden , indien de zaak in zekere omstandigheden gestelt word , dewelke zy egter geweldig aandringen , onder eene onzekere toekomstenthyd gelaaten te zyn. Wy zeggen in tegendeel. 1. Indienmen niet alle toekomende dingen van Gods besluytenden wil afleyd , dat wy agten als dan niets daar van te kunnen afgeleyd worden: want wy begrypen een zoodaartig verband tusschen alle dingen , dat zoo men slegs het minste dingetje aan deeze Goddelyke willing ontnemd , men als dan alle di dingen , dewelke van dat ontnomene afhangen , en met het zelve in verband staan , noodzaaklyk te gelyk daar aan ontnemen moet. Want veeltyds hangen van het kleynste dingetje de grootste dingen af. En nademaal in den zaamenhang der dingen byna over al gebeurlyke dingen tussenkoomen , en dat ook in alle menselyke doeningen de wil der menssen vry is , dan zullen alle dingen onzeker , en door Gods besluit niets zekerlyk bepaalt en vast gestelt zyn. En alzoo zal ook alle Gods voorwetenschap onzeker zyn.

2. De

2. De toekoomenthyl, di niet besloten, dat is, di van God niet bepaalt is, di zal ook van God onafhangelijk zyn, overzulks zowden de dingen, di namaals gebeuren zullen, hunne toekoomstighyl hebben, of van zig zelve, of van eenige andere oorzaak buyten God, zoo dat de alweetende zelv di niet te vooren weeten zow. Want indien hy di verstaat en te vooren weet in hunne oorzaaken als mogelyk, zoo heeft hy, omtrent de aanneming of niet aanneming van di toekoomenthyl, niet kunnen nalaaten iets te willen. Ook kan hy niet begrepen worden zyne ygen kragt niet te verstaan, waar door hy metterdaad di toekoomenthyl zow kunnen beletten en afweeren: derhalven zow hy ook niet kunnen nalaaten di te willen verhinderen of toelaaten.

3. Voeg hier by dat eene toekoomenthyl, di van eene tweede oorzaak afhangende gemaakt is, en gestelt zijnde dat di voorkoomende, naar de Wetten der geschaapenhyd of *natuur* werkt, ook di tweede oorzaak, in alle beweging en wering afhangende heeft van God, di dezelfde besloten heeft te zullen bestuuren: zoodat God, di aan de Wetten der geschaapenhyd of *natuur*, di hy zelv zeer vrywillig gestelt heeft, geenzins gebonden is, zomwylen volgens zyn besluyt wonderen doet, met te weeg te brengen dat de tweede oorzaaken hunne gewoone werkingen niet doen. Derhalven kan geenige toekoomenthyl, als afhangende van eenige oorzaak, begrepen worden van de eerste oorzaak niet af te hangen.

§ II. Ook word door di zekere en *bepaalde toekoomenthyl*, van alles wat geschied, dewelke Gods besluyt aan zommige mogelyke dingen bygezet heeft, *de gebeurlykhyd* van zommige dingen, noch *de vryhyd van den wil* van menssen of Engelen geenzins weg genomen: Maar veel eer bevestigt. Dewyl God gewilt heeft, dat een a-

gelyk ding geschieden zow *volgens de overeenkomst* van den aard of *natuur* des onderwerps. Hy heeft derhalven besloten dat gebeurlyke dingen gebeurlyk, en de vrywillige vrywillig geschieden zowden. *De gebeurlyke dingen*, di geenige innerlyke noodzaaklykhyd, en wanneerze gebeuren eenen verborgen zaamenhang met de tweede oorzaken hebben, hebben egter dien zaamenhang, di voor ons verborgen is, van God, aan wien niet alleen niets ontschiet, maar di de ontmoeting der zaaken, van ons niet voorgezien, zelv tot eene zoodaanige uytwerking bepaalt heeft. En dewyl de toekomende gebeurlykheden by ons *zoodanig* zyn; zoo zynze egter niet onzeker by God; di volgens zyn besluyt alle beweging tot de ontmoeting der dingen bestuurt. Ook neemt Gods besluyt de menfelyke vryhyd *geenzins* weg, aangezien di niet bestaat, ten aanzien van God, in eene onverschillige gebeurlykhyd: maar in een redelyk welbehaagen, waar mede hy gewilt heeft, dat het redelyk fchepzel werken zow, wanneer hy het zelve bepaalt heeft om iets te zullen werken, behoudens de innige vrywillighyd van den geest.

§ 12. Wat ook zommige hier mogen fchreewen, dat dat besluyt van God, 't welk alle toekomenthyd der dingen bepaalt, eenen noodfchikkelyken nooddwang invoert; en dat zoo doende Gods besluyt een Stoïk noodlot word: zoo blyvt nogtans dat besluyt geheel ftrydig tegen het Stoïk noodlot: want de Stoïken worden gezegt gestelt te hebben een volgreeks van oorzaken, di eenen onverbrekelyken fchaakel der dingen insluyt, en di van God zelv onmogelyk kan verbroken worden. Edog ons gevoelen geeft aan God de magt weder, di het noodlot aan God ontnemt. *De noodfchikkelyke nooddwang* vloeit, zonder God, uyt den eeuwigen aard of *natuur* der dingen.

gen. Daar de noodzaaklykhyd van 't besluyt van buyten aankomt, en alleen de zekerhyd der toekoomenthyl van den vryen dog onveranderlyken wil van 't opperwezend afleyd, door dien het besluyt van de opperste wyshydnoch verbeterd, noch verandert worden kan. *De noodschikelyke nooddwang* stelt een domme zaamenhang en aaneenschaakeling van zaaken. Daar Gods besluyt vrywilligzaamenvoegt di dingen, dewelke door zig geenigen zaamenhang hebben: en God hebbende de Wetten der geheelalordening of *natuur* naar zyn welgevallen gestelt: heeft zig zelve aan di Wetten geenzins volstrekt verbonden, of hy heeft ook vast gestelt te met gevrogten voord te brengen, di di Wetten te buyten gaan. Maar zy, di eenige toekoomenthyl uyt zig zelve, buyten den wil van den besluytenden God, aan de dingen toeschryven, moeten toezien: datze het bestel en bestuur der wereld niet of aan het noodlot der Stoïken, of aan 't geval der Epikuriſten onderwerpen.

§ 13. Laatselyk word onderzocht, watmen zeggen moet van Gods besluyt omtrent *de mogelyke dingen, di niet gebeuren zullen?* en door de vastgestelde ordening van de toekoomenthyl uytgesloten zyn? Zommige meenen datze door eenen ontkennigen wil niet toekoomend zullen worden, om dat van dezelve niets vast gestelt is, zoo dat het als nog in Gods magt zow zyn, indien God wilde, ook nu nog di mogelyke dingen tot den staat van worden over te brengen: of liver, zeggende, datze gelaaten zyn in den staat van onverschillighy om te worden. Maar *di magt van God, om zyn besluyt uyt te rekken*, dat de andere mogelyke dingen in den staat van onverschillighy gelaaten zowden worden, aangemerkt zynde, als onderschyden van het werkbesluyt, dat in eewighydstaavt is, schynen wy niet te kunnen aannemen; om dat het in God een

een zaamenstelling uyt doen en vermogen, en eene agtervolging van gedagten invoeren zow. Maar nademaal de mogelyke dingen, buyten Gods denkbeeld in zyn verstand gemaakt, een niet zyn: zoo zal de zin van deeze vraag alleen maar zyn kunnen, of di dingen, di eendenkbeeldig zyn in Gods verstand hebben met een mogelyk aanwezen, en geenzins tot het toekomend worden bepaalt zyn door Gods besluyt, of di, zeg ik uyt de bezondere ordening van dit heelal niet uytgesloten zyn door zynen stelligen wil? het welk ik meen niet te kunnen ontken worden. Want dewylze uytgesloten zyn, zoodaartig datze in de vastgestelde ordening geen plaats hebben, en dat wel door Gods vryen wil, di hun geen plaats vergunt, zoo is Gods stellige wil daar tusschen gekoomen, dewelke de andere mogelyke dingen, di in hun denkbeeldig zyn met een mogelyk aanwezen beschowt zyn, plaats wygert om in het toekomende te worden.

H O O F D D E E L I I.

Van Gods Schepping.

NU staat ons voorder Gods werken naa buyten te bespighen: want om dat door Gods besluyt de dingen alleen in Gods verstand het denkbeeld van hun wezen, en het toekomend worden verkregen hebben, en niets derzelve aan den dag gekoomen was; zoo moesten di toekomende dingen, volgens dat voornemen van 't Goddelyk verstand, te eeniger tyd tot werksellighyd geroepen worden: waar van daan di werken, dewelke de uytvoering van dat voornemen vorderden, den naam verkrygen

krygen van Gods werken naa buyten : waar van het eerste *de Schepping* is.

§ 2. *Deeze Schepping* dan betekent *eene overgaande werking van God*, waar door di opperste Konstwerker alle dingen buyten hem , zoo wel de denkende als uytgebreyde , zoodaanig naa 't besluyt van zynen wil voordgebracht heeft , dat di tot de toekoomenthyl geschikt waaren , overgingen van het nietzyn , tot het aanzyn : weshalven de eerste oorzaak hier verstaan word den dingen , di te vooren begrepen waaren , hun eerste beginsfel van aanwezen gegeven te hebben.

§ 3. *Deeze* voordbrenging der bezondere dingen in dit heelal , geven wy den naam van *Gods overgaande werking*, tegen de valste wyshyd-kavelingen van *Benediktus Spinoza* , di dezelve wel met woorden erkent , dog metterdaad wegneemt en lochent , dewyl hy daar van maakt *eene in God inblyvende werking* : en erkent niet dan *eene* wyziging van *eene en dezelfde* eeuwige zelfstandighyd , waar door de bezondere dingen onderling van malkanderen , dog alleen wyziglyk , verschillen. Hier van daan dit heelal tot zynen God maakende , waar aan hy toeygingen van *eene onyndige denking* en van *eene onyndige uytbreiding* met veele andere onbekende dingen toeygent : begrypt hy alle bezondere dingen , dat di in God , als deelen in hun geheel , moeten aangemerkt worden. Maar , aangezien wy de onderstelling van di dwaaling , *datter niet meer dan een eenige zelfstandighyd zyn kan*, di by God noemt , reeds te vooren genoegzaam omver geworpen hebben : met klaarder dan de heldere middagzon aan te toonen , dat de uytgebreyde zelfstandighyd geenzins tot Gods Wezen of *natuur* behoort ; en dat de geesten , di met verschydene gedagten bedeeft op veelerlye wyze bepaalt zyn , van het wezend *eener onyndige denking*, op

't allerverste afstaan : zoo dat wy hier nu vylig vast stellen , onder de uytgebreyde en denkende dingen , ontallyke dingen te vinden , di dit onmeetelyk heelal , gelyk deelen het geheel , uytmaaken , en op geenigerlye wyze tot Gods Wezen behooren ; en ook besluyten mogen , dat Gods werkingen , om datze strekken tot dingen , di als buyten God gestelt zyn , daarom ook niet in God inblyvende , maar buyten hem overgaande zyn.

§ 4. Zoo dat nu alleen overblyvt om naa te vorssen , of di bezondere dingen zoodaanig hun beginssel van aanwezen uyt des eerste oorzaaks voordbrenging verkreegen hebben , datze uyt het nietzyn overgebragt zyn tot hun eerste aanwezen ? het welk wy aldus bewyzen. 1. Om dat de dingen , *welkers wezen* geen noodzaaklyk aanwezen insluyt , maar *alleen een mogelyk aanwezen zegt* , alsze aanwezig zyn , noodzaaklyk hebben moeten overgaan uyt den staat der mogelykhyd tot het daadelyk aanwezen ; en hun beginssel van aanwezig te zyn verkregen hebben van de eerste oorzaak , welkers wezen een noodzaaklyk aanwezen insluyt. 2. En nademaal *de yndige dingen* , of di van eene bepaalde volmaakthyd zyn , voor zig , om aanwezig te zyn of te blyven , *geenzins algenogzaam zyn* , maar metterdaad van eene hoogere oorzaak afhangen : waarom zy ook noodzaaklyk laater dan hunne oorzaak , waar vanze afhangen , en mitsdien ook voordgebragte dingen zyn moeten ; dewelke dan ook waarlyk hun beginssel van aanwezig te zyn noodwendig t'eeniger tyd moeten verkregen en ontvangen hebben. 3. *De vlotbaare aard of natuur* van alle dingen behalven van God , vordert dat zelvde beginssel van aanwezen : want in de lichhaamen worden verwisseling van beweging , en in de geesten verandering van gedagten gevonden , dewelke in hun begrip eene agtervolgeling in- , en de eewighyd uytfluyten , welkers we-

zen

zen of *natuur* vereyft te gelyk en teffens en zonder eenige verwiffeling of verandering te zyn.

§ 5. Maar om *de yndige dingen* elk in 't bezonder te beſchouwen , zoo laat ons in de eerſte plaats de verſtandige overwegen : Daar is nimand onder ons , di in de rolle der denkende dingen ingeſchreven ſtaan , di niet met de in-nigſte mewuſthyd zyner gedagten weet , dat wy niet alleen als denkende aanwezig zyn , maar ook eerſt onlangs voor den dag gekoomen , en overzulks te eeniger tyd niet aanwezig geweest zyn. En dat wy ook ons zelfs niet voordgebracht hebben , noch uyt eenige voorbeſtaande ſtoffe gemaakt zyn , om dat ons wezen of *natuur* geestelyk of verſtandig is , en van alle uytbreiding of ſtoffelykhyd ontbloot. Derhalven is de voordbrenging der geesten eene waaragtige Schepping , di gezegt word onmiddelyk te geſchiden , of geheellyk een voordbrenging van het nietzyn tot het aanzyn te wezen. *Deeze veroorzaaking* van den geest is reeds in de eerſte weetenschap zoo klaar voorgekoomen ; datwe daar uyt de eerſte bewysrede , waar door Gods aanwezen bewezen is , ontleent hebben.

§ 6. Indienwe dan *tot de uytgebreyde zelfſtandigheden* willen voordgaan. 1. Zoo is voor eerſt niet kenlyker , dan dat derzelver onnaſpeurlyke veranderingen *van de beweging* afhangen , dewelke aan de ſtoffelyke dingen , di in zig , om datze deelen buyten deelen hebben , ook deelbaar zyn , alle di veelvuldige wyzingen byzet. En nademaal de beweging onbeſtendig , en iet agtervolgende is , zoo moet zy ook *een beginsel* of eerſte *begin* gehad hebben ; en overzulks van de eewighyd uytgeſloten worden.

2. Ten anderen ſtaat ook aan te merken , dat de lichhaamelyke zelfſtandighyd , *voor en eerder dan de beweging* , als deszelvs wyze aangemerkt , niets zegt dan *eene*

uytbreyding in lengte, breedte, en dikte, of niet dan eenen dommen klomp; waar uyt dan volgt, dat *de beweging van de zelfstandigheyt zelv niet heeft kunnen voortgebracht worden*; zoo dat *de voortbrenging der beweging in de lichhaamelyke zelfstandigheyt een oorzaak vereyft*, di van de lichhaamelyke zelfstandigheyt onderschyden is, als dewelke zig enkel lydelyk houdt. Ja *di inbrenging der beweging*, zoowe de zaak lichhaamkundig, gelyk dat behoord, willen aanmerken, *gaat de yndige magt zeer verre te boven*, want de rustende deelen van dit uytgebreyde heelal onderling van malkanderen af te doen gaan, behoort tot eene onyndige kragt: zoo dat we derhalven *eenen eersten bewegener* erkennen moeten, welkers magt zoo onyndig, als hy zelv onyndig is, zyn moet. Ook behoeft zig hier nimand te beroepen, dat onze yndige geest op den wenk van zynen wil dit ons lichhaamelyk werktuyg beweegt, dewyl veeleer di beweging op zynen wil volgt, uyt kragt van de Goddelyke ordening, dan dat de geest zelv de uytwerkende oorzaak van di beweging gezegt kan worden; dewyl hy zelv geheel onkundig is op wat wyze di beweging geschied: nu, wi niet weet hoe of op wat wyze iets geschied, di kan niet gezegt worden de werker van dat doen te zyn: inzonderhyt dewyl de geest van zyne doeningen, wat en hoe hy iets doet, zyns wel bewust is: en nogtans geheel onkundig van de voortbrenging der wyze, op dewelke di beweging geschied; en zyns wel mewustig is, dat di van eene andere oorzaak, waar van ook de ganse heelalordening afhangt.

3. Wi dan *di beweging* zoodaanig in zyne magt gehad heeft, dat *alle des zelvz bepaaling en streekgeving afhangt* van zyn gebied, waar door alles wat in de wereld is op zyne bestipte plaatzen, en met eene wonderbaare evenredigheyt in den beginne voortgebracht is: di eene is buyten allen

allen twyfel ook *de Stigter van de beweging* : nu , dit is *de afwyze Kunstwerker en Schepper der Werreld* , di ook elders betoogt is , alles wat hy doet , enkel door 't gebied van zynen wil te doen.

§ 7. Ook moet *de lichbaamelyke zelfstandigbyd* , di eene onbekwaame stoffe , en enkel lydelyk is , niet geagt worden *eewig* te zyn , en in eewighyd zonder begin van aanwezen met God mede te bestaan : even als of di van God , als de eerste oorzaak , nooit voordgebracht waare geweest. Wat ook veele Wysgeeren der Hydenen , dewelke voor het begin der Schepping een vooraf bestaanden *Bayert* , of eenen ruwen en ongeschikten klomp gestelt hebben , hier het tegendeel willen : met de Schepping der eerste stoffe tegen te spreken , als aanlopende tegen den grondregel der eerste kundighyd , di zegt dat *uyt niet niets word*. Zoo kan niet te min genogzaam zonneklaar betoont worden , dat zy onder schyn van rede eger van de rede afgeweken zyn. Het is wel waar dat *Aristoteles* over dien grondregel gewyfelt heeft , niet genogzaam bezeffende tot hoe verre dezelve toe te passen zy. Wy bekennen wel , dat niet nietsdoen , en overzulks niets voordbrengen kan ; waar uyt wy zelv aandringen , dat de voordbrenging der eerste stoffe noodzaaklyk eene oorzaak hebben moet , waarom wy den almachtigen God stellen den Schepper van di stoffe te zyn. Indien de zin van di grondregel is , dat *niet* ook geene stoffelyke oorzaak , waar uyt de eerste stoffe voordkoomen zow , zyn kan ; om dat niet *niets* geeft , zoo nemen wy dat ook graag aan : edog dat het door de Goddelyke almacht niet zow kunnen geschiden , dat de stoffe , di te vooren niet aanwezig geweest was , een begin van aanwezen verkrygen kan , is tot nog toe niet aangetoont ; en indien di grondregel eenige waarhyd behelst , zoo zegt hy alleenlyk een

beteugeling van de yndige magt der tweede oorzaaken.

§ 8. Maar dat ook de eerste stoffe *niet even eewig met God geweest zy*, dat is, datze niet zonder eenig begin van aanwezen begrepen kan worden, geeft ons de rede klaar genoeg te kennen. 1. Om dat het gene geen begin van aanwezen gehad heeft, diens zyn is een noodzaaklyk aanwezen, en deszelvs *natuur* of wezen bestaat *uyt kracht van zyn yge algenogzaamhyd*; dog zoodaanig iets kan in de eerste stoffe voor de inbrenging der beweging, in 't allerminste niet begrepen worden, als dewelke van alle werkelykhyd berooft zynde, *geenig vermogen*, dan alleen een lydelyk, heeft.

2. En dewyl al wat eewig, ook volftandig, onverdervelyk, en onveranderlyk is, zoo behoort de eewighyd in 't allerminste niet tot de stoffe, di deelbaar, beweeglyk, veranderlyk, en verdervelyk is.

3. Al wat van een noodzaaklyk aanwezen, of van en door zig zelv is, en geenige oorzaak zyner voordbrenging erkent; dat zelve is zoodaanig *onafhangelyk*, dat het met geenig regt aan eens anders magt onderworpen kan worden: en alzoo zow God de eewige stoffe, aan zyne magt onderwerpende, veel eer overvallen en ingenomen hebben; en dat wel door het regt van (a) wederkeering, als bestaande dezelve onafhangelyk van eenige oorzaak, en voor zig algenogzaam zynde, wanneer hy daar aan, als eene ongenogzaam zaak dezelve uyt hunne rust verftorende, de beweging gegeven heeft.

4. Ja voor zig algenogzaam te zyn om zyn ygen aanwezen te verzorgen, en niet algenogzaam te zyn om te konnen zig zelven wyzigen, of bewegen, brengt ook eene openbaare tegezeggelykhyd mede: overzulks past de eewighyd, di zonder eenig begin van aanwezen, en zonder oorzaak is, ook geenzins op de eerste stoffe.

(a) Postliminio.

§ 9. Het gene *Epikuur* van des werrelts oorsprong opgegeven heeft , stellende eene eeuwige beweging der ondeelige deeltjeens , en *dat de werreld uyt den gevallen zaamenvloed deezer ondeelige voerdgekoomen is* , is ongerymder dan de ongerymdhyd zelf , en sluyt God van alle zorg en regering der werreld uyt. 1. Want aan *deeze ondeelige* eene eeuwige beweging opdigtende , *maakt hy een agtervolgend ding eewig* , welkers aanwezen te gelyk en teffens zynde , alle agtervolging uytfluyt.

2. Dat ook de werreld niet by geval voordgekoomen is , geeft de keurlyke zaamenstemming van derzelver deelen overtuygend te kennen ; want het gene by toeval is , dat word en geschied by geval en zonder rede , en het verkrygt di sierlyke en konstige gedaante niet , dan door eenen alwyzen en magtigen konstenaar : waarom men ook aan de werreld , welkers konstgebouw verre het beste is en aller verwondering te boven gaat , *en waar in alle tot zyn ygen ynde streeft* , *eene oorzaak* toefchryven moet , di een zeer wyze Konstwerker zy ; want wilde imand zeggen dat *deeze dingen* zoo by geval onderling malkanderen beandwoorden , di zegt het zelfde als of de letteren van dit geschrift , zoodaanig zaamengevloeit zyn om dit leerstuk , 't welk wy opgeven , te verklaren.

3. Ook konnen deeze ondeelige , als evengelyke vliegende fnazeldeeltjeens , nooit begrepen worden , door eenen teevalligen toevloed te hebben konnen te zaamen loopen tot eene zoo ontallyke verschydenhyd van zaaken , om di zelf eenmaal te stellen ; veel min tot zulken bestendigen zaamenvorming en zaamenhang van zaaken , di nu zyn.

4. Ey live dog ! wi zal uyt eenen toevalligen zaamenvloed der ondeelige afleyden *de beginzelzaaden* van alle planten en gewassen , van levendige diren , en inzonderhyd

hyd van menſſen , di op deezen aardkloot voorkoomen? hoe heeft het konnen geſchiden , geſtelt zynde deezen waterigen aardkloot uyt ondeelige voordgekoomen te zyn , dat daar uyt het werktuygig lichhaam van den mens , zoo tuygkonſtig opgemaakt , ontſtaan zow , dat zoo alles met een lyv , geſtalte , en gedaante voorzien zynde , naar den eys van 't gebruyk der leden gaan zow? en waarom groeijen niet nu nog dieſgelyke lichhaamen uyt de aarde op?

5. En dewyl *de geest van het lichhaam onderſchyden is* , door wat geval worden di byeengevoegt? of op wat wyze werken di te zaamen? denken de lichhaamelyke ondeelige ook? of ſtellen di in een werktuygig lichhaam een denkend ding ofte eenen geest , daar zy zelv van alle denking beroovt zyn?

6. Ik laat nu ſtaan dat het alles op valſſe onderſtellingen ſteunt , van het onbepaaldelyk uytgebreyde idel ; van ondeelige , of lichhaamtjens , di in zig ondeelbaar , en egter hoekig en takkig zyn ; en van ondeelige , di als eene eerſte oorzaak , het begrip van de beweging in hun ygen begrip inſluyten : alle het welke de lichhaamkundige Wyſgeeren verwerpen en tegenspreken.

§ 10. Maar miſſchien zullender evenwel gevonden worden , di *aan de werreld een eeuwig hyd toefchryven , di van God afhangt* , dog zoo evenwel datze als een gevrogt van eeuwig hyd met hunne oorzaak medebeſtaan zoude hebben : het welk di gene zal toefchynen noodzaaklyk te zyn , dewelke overwegende , *dat het eewig beſluyt inſluyt eene eewige kragt daadig hyd van Gods wil* , meenen dat het ook medebrengt eene eewige werkſtellig hyd : even als of de gewilde dingen , om dat Gods wil nooit zonder kragt daadig hyd is , ook in eeuwig hyd met Gods wil mede aanwezig geweest waaren. Dewyl in tegendeel , God in eeuwig hyd met een eenige en enkele daad vaſt geſtelt , en al-

zoo gewilt heeft , dat de dingen , di tot de toekomstig-
hyd geschikt zyn , niet eewig en alle te gelyk en teffens
zyn zowden ; maar indertyd , en agtervolgens : zoo dat
Gods wil daar in zyne kragtdaadigheyd oefent , dat de din-
gen niet voordkoomen dan volgens derzelve volgreeds,
ordering , en tyden : weshalven zy , indienze in eewig-
hyd voor den dag gekoomen waaren , niet zowden ge-
koomen zyn naar de vaststelling van den Goddelyken wil:
derhalven is dit de kragtdaadigheyd van den Goddelyken
wil , dat de dingen , di door het besluyt toekomstende
zyn , in dien tyd en op di plaats aan den dag koomen , in
dewelke de een eenige en vrywillige Schepper , aller din-
gen en derzelve zaamschaakeling , zelv gewilt heeft
datze koomen zowden.

§ II. Daar zynder evenwel , dewelke aannemende ,
*dat God het schepzel in eewigheyd heeft kunnen voordbren-
gen* , ook vast stellen , daar in opgesloten te leggen , *dat
het schepzel in eewigheyd heeft kunnen aanwezig zyn.* Om
deezen knoop los te maaken moetmen zeggen , dat Gods
eewige magt wel te weeg brengt , dat al wat in zyn denk-
beeld geene tegenzeggelykheyd in heeft , in het zelve in-
sluyt *een mogelyk aanwezen* , en dat het overzulks in God
eene algenogzaame oorzaak in eewigheyd heeft , om inder
tyd voord te koomen , dan en wanneer het hem goed-
dunkt , dat het voor den dag koome. Want het behelst
eene tegenzeggelykheyd , dat dat gene , 't welk *een begin
van aanwezen* van Gods magt verkrygen moet , zonder
begin van aanwezen voordgebracht zow worden : en dat
dat gene , 't welk van het nietzyn , tot het aanzyn over-
gegaan is , ook niet , voor dat het aanwezig was , een
niet wezend geweest zow zyn. Inzonderhyd wanneer *de
natuur* of 't wezen van di zaak vereyft , datze een agter-
volgend aanwezig verkryge , het welke eene te gelyk en
teffens

teffens zynde eewighyd niet vatten kan en daar toe onbekwaam is: en welkers duuring mitsdien by stonden in zig getelt kan worden, en voor getelt gehouden word van 't onyndig verstand des eewigen Scheppers.

§ 12. Deeze voordbrenging der fchepzelen vereyft zoo groot eene kragt, datze geenige oorzaaken erkent, dan den een eenigen God alleen: en di fcheppende kragt kan ook aan geenig fchepzel medegedeelt worden.

1. Om datze dien toekomt, *welkers magt niet verscheelt van zynen wil*, welke kragtdaadighyd geenzins op eenen geschaapen wil passen kan: want het zyn der dingen door en om diens wil, dewelke over de niet wenzends gebied en gezag voert; is een werk van zoo grooten hoogte en diepte, dat zoo geenig redelyk fchepzel de wyze, hoe dat geschied, begrypen kan, en alleen slegs begrypt di nooit te zullen of kunnen begrypen: nu, het gene nimand weet hoe het geschied, en ook wegens zynen yndigen en bepaalden aard of *natuur* niet weeten kan, dat heeft hy noch gedaan, noch zal 't ooit kunnen doen.

2. Ook is hier, alwaar een overgang geschied van het nietzyn tot het aanzyn, of van eene onhebbelyke stoffe tot alle geschikt lichhaam, de allerminste evenredenhed niet tusschen de grenspaalen waar van daan, en waar na toe; derhalven gaat dat de yndige magt ook verre te boven.

3. Ook neemt God geene medestanders tot zyn werk, waar van hy eenige hulp noodig hebben zow, of di hem eenige verligting zowden kunnen toebrengen in zynen arbeyd: aangezien hy zelv alleen door den wenk van zynen wil alles voordbrengt, waar van hy in een eenige daad van zyn verstand het denkbeeld begrepen, en zelv gemaakt heeft: zoo dat hy zonder arbyd, zonder vertoeven, en zonder eenige vermoeythyd of verlies van kragten alles doet, wat 'r gedaan word.

4. Welke tot de voordbrenging van zig zelven niet algenogzaam zyn , hoe zullen di algenogzaam zyn tot de voordbrenging van alle andere dingen ? geenig het minste gebied of gezag hebben ; wat gebied en magt zullen zy dan hebben over den aanvang , of het begin des aanwezens van di dingen , dewelke zy niet eens als werktuygige oorzaaken kunnen magtig worden : overmits in dezelve geenige bekwaamhyd is in ordening tot het onderwerp , 't welk tot nog toe of niets is , of tot de voordbrenging van eenig ding geenig de minste bequaamhyd heeft.

HOOFDDEEL III.

Van Gods Voorzinighyd.

§ 1. **V** Olgt yndelyk in ordening het tweede overgaande werk van God , het welke wy *Gods Voorzinighyd* noemen : welken naam *Cicero in't 2. Boek van den aard of natuur der Goden* gebruikt heeft , alwaar hy op deeze wyze spreekt : *Ik zeg derhalven , dat door de VOORZINIGHYD der Goden de werreld met alle deelen der werreld en in den beginne gemaakt is , en door alle tyden geregeert word.*

§ 2. *Gods Voorzinighyd* is by ons di overgaande daad van God ; waar door de voordgebragte dingen in hun aanzyn onderhouden , en in hunne werkingen bestuurt worden , volgens Gods besluyt ; op dat hy zyn oogmerk bereyke. Zy heeft dan opzigt zoo wel op het duuren en volherden , als op het werken der dingen di door de Schepping gemaakt zyn , en na hunnen verkregen oorsprong ook van God afhangen.

§ 3. *De onderhouding* word begrepen als eene gestadige hervoordbrenging van al het geschaapene , waar aan een igelyk ding , na de eersten stond van deszelvs aanwezen , zyne duuring en volherding tot aan dat ynde en perk , 't welk van God bestemt als verschuldigt houd. Dit lid der aanboore Godgeleerdhyd bewyzen wy. 1. Uyt aller dingen ahangelykhyd van de eerste oorzaak : want daar is geenige rede , waarom al het gene in zyn worden van God ahangt , ook niet in zyn geduurig aanzyn , of volherden , van God zow ahangen : als het welke in hun begrip geenig noodzaaklyk aanwezen , maar alleen een mogelyk aanzyn insluyten : want om datze nu zyn , volgt geenzins datze ook morgen zyn zullen : en dewylze zonder eenig verband van tydelyken zaamenhang voorbygaan , zoo zynze aan den gestadig hervoordbrengenden God , en aan zynen kragtdaadigen wil verschuldigt , datze nog boven het tegenwoordige aanblyven. 2. Voorwaar *het schezpel kan zig zelven geenzins onderhouden* : want wi is aanwezig , indien hy di magt in zig gewaar wierd , di gedogen zow , dat aan zyne duuring een ynde gestelt wierd : en di niet zig zelven nog grooter volmaaktheden geven zow , indien hy dat in zyne magt had : want nu zyn het pronkstuk der schezelen , ik wil zeggen de redelyke menssen , zig op 't innigste bewuft , datze aan idele begeertens zwanger gaan : en de mindere en uytgebreyde schezelen hebben zig alleen enkel lydelyk. Het is derhalven zonneklaar , dat de dingen , di in hun eerste aanzyn ahangen van de eerste oorzaak , ook in hun tweede aanzyn of duuring van dezelve moeten ahangen. 3. Indien *God alles* , wat hy geschaapen heeft , ook weder door zyne volstrekte magt *vernitigen kan* : zoo volgt , dat God de dingen di blyven , ook door zynen stelligen wil , wil onderhouden , zoo datze alleen door de kragt van dien wil

wil aanwezig blyven. Overmits ook Gods stellige wil nooit anders , dan kragtdaadig , kan begrepen worden , op dat di de rede en oorzaak van alle toekoomenthyl zy ; zoo is ook de onderhouding van alles enkelyk afhangende van de kragtdaadighyl van dien Goddelyken wil , dewelke strekt tot der dingen aanblyven , om derzelver aanzyn te doen duuren. Hier kanmen ook byvoegen , dat de *vernietiging of verbreking van 't schepzel* , niet geschied door een stellige werking , maar door de berooving of onttrekking van di stellige werking ; overmits alle stellige werking tot een stellig ynde of grenspaal strekt ; zoo dat di niet vormelyk tot *het* nietzyn kan bepaalt worden. Nademaal dan de berooving volgt op iet stelligs dat voor af gaat , zoo moet Gods stellige onderhouding , di de dingen doet duuren , ook voor di vernietiging der dingen gestelt en aangenomen worden.

§ 4. Ook is de tegenwerp van wynig klem , di *van Gods almagt* ontleent word , waar doorze zeggen dat het by God mogelyk geweest zow zyn , *een schepzel voord te brengen , 't welk onafhangelijk was , en van zulken bestendighyl , dat het uyt ygen aard of natuur zow kunnen volherden.* Want het kon deeze innerlyke bestendighyl der ygenaardige volherding , niet dan van God verkregen hebben , dat is , het zow uyt kragt van Gods wil di magt bezitten , om dat het schepzel niets heeft , het welk het zelve niet door 't bevel van Gods wil bekoomen heeft. Het gene dan imand van God heeft ontvangen , dat heeft hy geenzins onafhangelijk van Gods wil : zoo dat het een tegenzeghelykhyd is , onafhangelijk eene bestendighyl te bezitten , dimen uyt kragt van Gods wil ontvangen heeft , dewyl di ganse magt in den Goddelyken wil hunnen eersten grondslag vind. Ook kan het niet geschiden dat imand een magt , di hy van God ontvangen heeft , hoe

groot di ook zy , tegen wil en dank van den almachtigen God behowden zow : want zoo doende zow God aan zyne almagt paalen geftelt hebben , en overzulks zow hy niet meer almachtig gebleven zyn : het welk de ongerymdhyd zelv is : het gene God kan aanbrengen , dat kan hy dan ook wegnemen : waar uyt volgt , dat nimant eenige van God aangebragte weldaad ooit onafhangelijk bezitten kan , wégens de tegenzeggelykhyd di in de woorden of grenspaalen legt.

§ 5. De tweede werkelykhyd van Gods Voorzinighyd is , dewelke zig uytstrekt tot de werkingen der gefchaapene dingen ; en draagt den naam van *Bestuur*ing , of *Regering* ; dewelke is di overgaande daad van God , waar door Gods kragt daadige wil alle werkingen der fchepzelen zoodaanig regeert , dat hy zelv di tot het werken aanzet , en tot dat ynde , 't welk hy zelv in 't oog heeft , bestuurt.

§ 6. Dat men dit Bestuur en Bewind van God erkennen moet , vereyft 1. Gods volflaagene onafhangelijkhyd van de fchepzelen ; want de Schepper zow van zyn fchepzel afhangen , indien hy niets tot zyne eer en heerlykhyd ver- rigten kon , en de magt niet had om zig tot eenig werk , daar toe ftrekkende , toe te rusten , dan na dat het fchepzel zig reeds onafhangelijk tot het werken bepaalt had : want het is behoorlyk dat de werkingen der fchepzelen de eerfte oorzaak , di onafhangelijk werkt , niet voorkoo- men , noch Gods werkingen bestuuren , maar datze God met alle onderwerping en afhangelykhyd opvolgen , om zoo als tweede oorzaaken te zyn , di aan de eerfte oorzaak onderfchikt worden. 2. Ook zow God , indien de werkin- gen der fchepzelen in het toekomende onafhangelijk zyn zowden , geenzins alweetende zyn door eene voorweetenfchap der toekomende dingen : nademaal veele van di toekomende werkingen , te weeten , de gebeurlyke
en

en vrywillige , geenige zekerhyd der toekoomenthyl in zig hebben , en de zekere voorweetenschap hunner onzekere toekoomenthyl alzooytfluyten zowden , indien zy van de Goddelyke afhangelykhyd uytgesloten wierden. 3. Ja , indien God door de werkingen der schepzelen tot zyn werk bepaalt wierd , zoo dikmaals als hy iets tot zyn oogmerk in de werreld wilde uytvoeren , dan zow hy waarlyk een tweede oorzaak worden , 't welk de ongerymdhyd zelv wezen zow.

§ 7. De werken , di aan het Goddelyk bewind onderworpen zyn , zyn naar de tweederlye slag van zelvstandigheden , ook tweederly ; di der uytgebreyde zelvstandigheden , *de lichbaamelyke bewegingen* ; di der verstandige zelvstandigheden , *de denkingen*. 1. *De bewegingen* , gelykze van de uytgebreyde zelvstandigheden onderschyden zyn , alzooy wordenze ook alleen van buyten in dezelve gebragt , nademaal de uytgebreyde dingen uyt hunnen ygen aard of *natuur* daar toe en onverschillig , en onbekwaam zyn : dewyl derhalven God *de eerste beweging* is , alzooy is hy de onderhouder en bestuurder van alle bewegingen voor al , dewylmen , onder zoo groote verschydenhyd van beweginge , di uytnemende overeenstemming en volstandighyde der werreld zoodaanig ziet onderhouden worden , dat zelv het geval niet alles onderling ten ondersten boven overhoop werpt en verwert. 2. Dat ook *de Denkingen* der verstandige schepzelen van God bepaalt worden en aan het oppergebied van God onderworpen zyn , behoevtmen geenzins te twyfelen : want di dezelve geschaapen heeft , en nog onderhoud , kan hun zoo zeer niet vergeten , dat hy derzelver werkingen niet bezorgen zow. Noch dezelve ook boven andere met zoo groote volmaaktheden voorzien , datze Heeren in de werreld zynende , onder geene hoogere heerschappy en magt zowden

staan.

staan. *Het Verstand* hangt af van de denkbeelden , di God zelv voorftelt ; en *de wil* word zoodaanig ider oogenblik van God hervoordgebracht , dat deszelvs werkingen daar door zelv ten allen ftonden onder God staan.

§ 8. *d' Allerkleynfte* dingen zyn zoo wel als *d' allergrootfte* aan het Goddelyk gebied onderworpen : om dat de kleynfte niet meer onafhangelykhyd hebben , dan de grootfte ; of zy zowden aanftonds de grootfte te boven gaan door hunne innige algenogzaamhyd om aanwezig te zyn en te blyven. Ook kan hy , di dezelve niet onwaardig geagt heeft te fcheppen , ook niet geagt worden beneden zyne waardighyd te handelen , met di te verzorgen , als zyn ygen werk. Ik laat nu staan , dat di *Allerwyfte* ook in de kleynfte dingen , ten aanzien van hunne uytwendige gedaante , allermeeft de grootfte blyken zyner wyshyd vertoont , als men der tuygkundige dingen gebow door de ontleedkonst en de vergrootglazen befpigelt : zoo dat de allerkleynfte diertjens alle de werktuygen van de voeding , verplaatzing , en van de zinnen zoo wel in zig behelzen , als de allergrootfte.

§ 9. Ook verdienen zy geen gehoor , dewelke met *Epikuur* zeggen , dat di zorge aan God , het gelukzalige en onfterfelyke Wezend te veel werk zowde baaren , en niet zow konnen nalaaten zyn geluk te verftoren. Niet overwegende dat di zorge den onyndigen God , di zonder moeite alle en een igelyk ding verftaat , en zonder arbyd wat hy wil , gebied , geen werk of laft is. Geen wonder dat *Epikuur* zulks gevoelt , di aan God een gedaante , de menfelyke niet ongelyk , toefchryvt ; en naar een menfelyk vermogen afmeet : of di God zoodaanig in den Hemel beklemt , dat hy by deeze benedenfte dingen niet dan door bedienden tegenwoordig is. Maar di geleert heeft dat de Opperfte , Magtigfte , een alomtegenwoordige , alwee-

alweetende , en almachtige oorzaak aller dingen is , ziet ligtelyk , dat dezelve werkt zonder vermoeijng van kragten , of zonder gemoeds-ontroering , en overzulks ook zonder vermindering zyner gelukzalighyd.

§ 10. Hier geldt ook niet de tegenwerping , dat de mens vrugteloos werkt , indien het Goddelyk bestuur de dingen zoodaanig bepaalt , dat het gene God besloten heeft noodnaaklyk geschiden moet. Want dat volgt geenzins ; dewyl God , di het ynde wil , ook de middelen tot het ynde gewilt heeft : en dien hy tot eenig ynde bepaalt heeft , dien heeft hy ook tot de middelen geschikt , dewelke hy hem door zyne Voorzinighyd ter hand stelt. En schoon hy zelv aan geene middelen gebonden is , wanneer hy de geheelal-ordening *of de natuur* overtreden wil , zoo heeft hy egter den schepzelen een verband der geheelal-ordening *of der natuur* voorgestelt , als van hem ingestelt , en in di geheelal-ordening te bevestigen. Zoo dat wi geene spys nuttigt , van gebrek sterft : en di eene wonde niet verzorgt en geneest , stort te gelyk met zyn bloed ook zyne ziel uyt.

§ 11. Zommige heeft toegeschenen , *dat deeze Leere van Gods algemeene Voorzinighyd alle gebeurlykhyd der dingen wegneemt* , ten waare men de gebeurlykhyd aan de Goddelyke bepaaing onttrok , en alzoo van deeze onderworpenhyd uytzonderde. Maar dewyl dat gene gebeurlyk genaamt word , 't welk ten onzen opzigt als by geval geschied , nademaal wy 't verband der oorzaaken over al niet naavorssen kunnen ; daarom moeten zy evenwel niet gezegt worden , gebeurlyk te geschiden ten aanzien van God , di alles geschikt en vastgesteld heeft. Ja een gebeurlyk werk , door dien het onvolmaakter dan andere is , vereyft ook boven andere het wys bestuur van God : en in den zaamenhang van de oorzaaken der gebeurlyke

dingen betoont God allermeeft zyne wyze Regering, wanneer hy veelmaal eene welgepaste en onvoorziene hulp den menſchen toebrengt, en het leven aan di in doodsgevaar is aan deezen verlengt, en genen door eene onverwagte dood en ſtraffe wegrukt: en alzoo met voorzigtig- hyd veele toekomende dingen voor der menſchen ſchran- derhyd en doorzigtig- hyd verborgen houdt.

§ 12. Maar ten minſten willen zy, datmen *de vrywillige werkingen* niet aan God, bepaaldelyk alles beſturende, onderwerpen moet, di roepen en ſchreewen dat *de menſelyke vryhyd* door eene zoodaanige bepaaling van God, en de daar op volgende noodzaakelykhyd van der dingen toekoomſte, *gaus en gaar weggenomen word*. Dog wy geven den zoodaanigen ten antwoord, dit de onnaſpeurlyke volmaakthyd Gods te zyn, dat hy der ſchepzelen vryhyd, dewelke hy zelv geſchaapen heeft en onderhoud, zonder de minſte kwetzing derzelver evenwel beſtuurt. En dewyl Gods verborge bepaaling geenzins dwingende, maar in allen deelen met de rede overeenkoomende is, moetmen liver zeggen, dat hoe hy imands wil meer bepaalt om iets te willen, hoe vryer hy dat wil. *Ook word tot di vryhyd niet beſtiptelyk vereyſt eene onverſchillig- hyd van den geest om eene verkizing te doen*; maar het is genog dat hy iets verkieſt met een redelyk genoegen en goedvinden: zoo dat hoe de geest meer redenen en oorzaaken van verkizing heeft, di hem tot di keuze aanzetten, hoe hy gezegt moet worden des te vryer en van zelv te willen; dewyl het *willen* zelv, is met bepaaling van het uiterſte beſluyt, der laaſte willing, het welk zy *betragting* noemen, zig tot eenig voorwerp uytſtrekken, en zig daar van niet willen laaten afwenden: en wy zyn zoodaanig geſchaapen, dat nimand een goed, als goed, verwerpt, en nimand een kwaad, als kwaad, begeert: welke Weten God in zyn beſtuur naaukeurig onderhoud. § 13.

§ 13. Indien evenwel imand denken mogt deeze zaak van meer duyfterhyd te zyn , dan datze ligt begrepen kan worden : dat moet nimand zulken wonder agten ; om dat de werking van het onyndig Wezend begrepen moet worden op eene onyndige wyze te gefchiden , dewelke het yndig begrip volgens *het τὸ διότι* of *het HOE* niet bevat ten kan , niet meer dan het overbrengen der dingen van het nietzyn tot het aanzyn. Waarom de regel der Wysgeeren ten uyterften billyk en regtmatig is , ftellende ; *dat men de uyterfte , welkers waarhyd elk in 't bezonder klaar en kenlyk is , geenzins ontkennen mag ten aanzien van hun ὅτι , DATZE ZYN , alſchoon wy hun διότι , HOEZE ZYN , niet verklaaren kunnen : want wy behooren indagtig te wezen , dat wy met ons yndig verftand verkeeren omtrent den onyndigen , dien wy bekenen moeten veele dingen voor ons verborgen , en voor zig alleen , tot een voorregt zyner alweetenhyd , behouden te hebben.*

§ 14. Andere agten het *voor Gods* deugden *onbetaame-lyk* , *dat de zonde in de werreld zy* , indien God de werreld zoodaanig beftuurde : dewyl dat di door zynen wil geenzins zyn zow , indien hy de menſſelyke zaaken met een gunftig oog beſchowde : nademaal het ongerymd zow zyn te zeggen , *dat God de zonde gewilt heeft* ; ook zeggen zy ongerymd te zyn , dat imand meenen zow de werreld door Gods Voorzinighyde beftuurt te worden. Maar wy zeggen , dat dit gevolg geenzins doorgaat ; om datmen aan God de magt moet laaten om het redelyk ſchepzel in zynen pligt te beproeven , en het zelve in het misbruyk zyner vryhyd niet te beletten : het is genog dat di wil , om de zonden te laaten gefchiden , niet zy een verloffgeving aan den mens om te zondigen , noch een vryhydgeving om ongeſtraft te doen het gene hy tegen zyne

Wet begaat. Zoo dat Gods *toelaatend bestuur* heilig blyvt , en slegs by toeval hem de gelegenthyd verschaft om zyne geregtigheyd en heilighyd te betoonen , en dat door een strafvonnis aan den overtredenden mens te oefenen : inzonderhyd aangezien hy uyt het zedelyk kwaad het goede weet te trekken , en 't zelve tot een goed ynde te bestuuren.

Daarom is hy evenwel geen Stigter van de zonde ; om dat hy alleen maar gezegt kan worden de zonde *toe te laten* ; en *niet te werken* : zoo dat de misdaad zy voor di dezelve begaat en Gods Wet schend , waar door hy betuygt heeft , dat de zonde hem mishaaagd , of by hem strengelyk afgekeurt word. Ja men moet geenige uytwerkende oorzaak van het kwaad zoeken , maar veel liever eene ontberende : welke werkende oorzaak geenzins God is , van wien niets dan dat goed is afdalen kan , maar het schepzel zelv , 't welk van zyne goedhyd versterken is ; en wel door *zyne ygen schuld* , en misbruyk zynervryhyd , wanneer ontberender wyze van zyn werk iets af is , het welk naar Gods Wet daar by zyn moest ; met dat na te laten het gene zyn doen onschuldig maaken zow.

Ook deugt de redenkaveling niet , *dat het eene srydige , inzonderhyd indien dat onyndig is , het andere srydige geheel verbreekt* ; en overzulks , dewyl God onyndig goed en volmaakt is , kan het niet geschiden , dat eenig quaad onder zyne toelaating in de werreld zy. Want het eene srydige word van het andere srydige niet vormelyk uytgesloten , dan uyt het onderwerp , in het welke reeds eenderzelve is : en alzoo sluyt God , door zyne onyndige goedhyd en volmaakthyd , van zig alle kwaad uyt : maar daarom is hy niet gehouden alles , wat tegen hem srydig is , uyt de werreld uyt te sluyten : inzonderhyd dewyl di toelaating tot hun ynde en oogmerk heeft een grooter toe-
juy-

juyching en verheerlyking van Gods deugden: als dewelke, onyndig in magt zynde, voor niets dat tegen hem ftrydig is te vreezen heeft, maar veel eer gelegenthyd daar door bekoomt om te toonen in het straffen zyne regtveerdighyd, in het afweeren van erger gevolgen zyne wyshyd, en in goed uyt het kwaade te trekken zyne trouwe, aan di hem lievhebben en beminnen, dewelke hy door de booze beproeft, tegen hen beschermt, en dikmaals het gene zy tegen dezelve ten kwaaden smeeden, ten goeden verkeert. Ja nademaal ftrydige dingen nevens den anderen gestelt zynde des te meer uytblinken: is het zoo vreemt niet, dat di de betooning zyner goedhyd bemint, di dingen niet wil uytfluyten, maar laten geschieden, dog egter beteugelen datze niet buyten de kerv beledigen, en ter regter tyd over dezelve zegenpraalen.

§ 15. Ten laaften word ook tegengeworpen, dat indien God de werreld bestuurde, het **niet zow konnen geschieden**, *dat den boozen het goede, en den vroomen het kwaade overkoomen zow*, gelyk nu een igelyk bemerkt meermaalen in de werreld te gebeuren. Maar men moet aanmerken, dat deeze tegenwerp alleen steunt *op de onkunde van den verschyden staat, daar in God den mens gestelt heeft*: te weten, *van beproeving*, in dit leven; dewyl wy in de loopbaane loopende den worstelaaren gelyk zyn, di om den prys loopen en ftryden. En *van vergelding*, in de andere eew. En nademaal den vryen Heer van alle dingen het regt toekomt voor de vergelding te beproeven, wien hy met den prys bekroonen wil: zoo moetmen *de vergelding van de Goddelyke geregtighyd opvatten*, als tot in eene andere eew uytgestelt, waar in di regtveerdige Rigter aller dingen de langzaamhyd der strafte met deszelvs zwaarhyd vergelden zal. Ook moetmen over Gods wegen uyt eene enkele daad geen ligtveerdig

besluit maaken, dewyl veelmaals de booze hemelhoog verheven worden, om met des te zwaarder val neder te ploffen: en de goede door enge paden tot de heerlykhyd opgeleyd worden. Wat hier ook van zy, men moet ten minsten aanmerken, dat *het kwaade den vroomen nooit waarlyk een kwaad is*, maar een stoffe tot worsteling verschaft om tot eenen gelukkigen uytflag van di bezoeking te geraaken, en voor di den goeden stryd stryden ten goeden verkeert. Dog dat *het goede den boozen* voorgestelt wegens hunnen boozen aard, di het zelve misbruykte, dient tot ontdekking hunner boosaardighyd, om derzelve nakend oordeel te regtveerdigen, op dat de deugd den loon, en 't schennis de straffe te wagten hebbe; dewelke beyde wel meest tot het ynde der loopbaane uytgesteld blyven, wanneer *het ynde goed, alles goed is*. Hier van daan heeft *Krezus* het antwoord van den Wysgeer weggedragen, dat *nimand voor zynen dood gelukkig kon genaamt worden*. Voeg hier by, dat een goed medegeweeten den goeden, en een kwaad den kwaaden, gene vrysprekende, deeze bytende en knagende, de plaats van eene eerste vergelding in dit leven bekleed. Hier van daan zingt *Juvenaal* in zyn XIII. Schimpdigt aldus:

*Evasisse putas cur tamen hos tu quos diri conscia facti
Mens habet attonitos, & surdo verberare caedit
Occultum quatiente animo tortore flagellum?
Poena autem vebemens, ac multo saevior illis,
Quas aut Caevitius gravis invenit, aut Rhadamantus,
Nocte dieque suum gestare in pectore testem.*

Dat is:

Meent gy dat hy de straf ontgaat, di in 't gewisse
Van misdaad overtuygt is, in ontfeltentnisse;

Dien

Dien een verborgen roe veel doove slagen geeft,
 En di gewetens praam tot Beul en Regter heeft?
 Dat is een zwaarder straf dan alle hellsse pynen
 Van Rhadamant bedagt, en Pluto met de zynen,
 Als ymend nagt en dag inwendig word geknaagt
 Door een getuygen, dien hy in zyn boezem draagt.

§ 16. Ten laatsten wilde ik wel aangemerkt hebben, *dat de gansse Godsdienst van de waarhyt van dit Leerstuk afhangt*; want het is een en 't zelvde, God te lochenen, als hem stiel en ledig te verdigten, even als of hy, zig ider mensfelyke zaaken niet bekommerende, alles aan 't geval en 't geluk overliet: want zoo doende zal de mens geeninge Wette onderhouden; noch de deugd eenigen loon te wagten, noch de ondeugd eenige straffe te vreezen hebben: zoo dat alles geoorlovt is, als maar de borgerlyke Regter buyten kennis van de zaak gehouden kan worden. Ja nademaal *de afhangelykhyt van alle verftandige fchepzelen*, te gelyk met derzelver zaamenvoeging met de lichhaamen, *de eenige grondslag is van alle onze verbinteniffen*, zoo nemen zy alle verband van maatschappy weg, di Gods Voorzinighydt ontkennen, en de eenige behoudenis of van zig zelve, of van alle maatschappy ftellen in den regelmaat der zeden en manieren; zonder in eeniger wyze het regt en de heerschappy van God over zyne fchepzelen in agt te nemen.

HET TWEEDE BOEK DER INGESCHAAPE GODGELEERDHYD V A N GOD TE DIENEN. H O O F D D E E L I.

Van den Mens betrekkelijk tot God aangemerkt.

§ 1. EN AANGEBOREN GODSDIENST wat naauwer zullende inzien, zoo laat ons dan denzelven alvorens in zyne eerste beginsfelen overwegen: alwaar wy de wederzydze betrekking tusschen God en den Mens als den grondslag van alle dienstbewyzing aan God, naavorssen moeten. Weshalven wy uyt de *Anthroopologia* Mensbeschouwing herhaalen, dat de Mens is een geest met een werktuygig lichhaam vereenigt, en overzulks uyt geest en lichhaam te zaamengestelt: zoo evenwel dat de geest over alle zyne doeningen, als mede over de meeste lichhaamelyke, het gebied heeft, om over dezelve naar zyn welgevallen te schikken: want werkende is hy vry, en van deeze zyne vryhyd en van zyne doeningen zig innig mewustig, zoo dat hy het regte ge- of mis-bruyk van deeze zyne vryhyd, door de be- of on-schuldiging van di zelvde mewulsthyd, opentlyk in zig gewaar word.

§ 2.

§ 2. Dog de Leere van de kennisse Gods heeft ons tot hier aan toe geleeraart, dat een igelyk mens in zyn worden, zyn, en werken in diervoegen van de opperste Godhyt afhangt, dat hy daar aan zynen oorsprong en zyne duuring, te gelyk met alle de vermogens van geest en lichhaam, di hy met mewufthyd bezit, gans en gaar verschuldigt is, als aan den Schepper en Regeerder van 't heelal. Waar uyt van zelv vloeit, *dat de Mens*, zoodaartig toegerust als hy is, *geenzins zynygen Meester is*, maar *het werk pojeema van God den Schepper en Regeerder van 't heelal is*, aan wien het volle en volstrekte, vrye, en willekeurig gebied over hem toekomt. Waarom, indien di opperste Rigter aller dingen, uyt zyne oppermagt, aan den Mens naar *de Wet van werking* eenigen pligt voorschryven wil: de Mens gehouden is zig met verbintenis, van eene vaardige gehoorzaamhyd, aan hem te onderwerpen: als hebbende te doen niet alleen met een Opperezend, waar tegen niets ter wereld vermag: maar met den voordbrenger of Vader van zyne ziel, en met den vryen en milden gever van alle zyne vermogens en volmaaktheden, in en door welkers goedertirene en kragt-daadige magt hy gebooren is. Voorwaar hy is *onze Heere*, di ons dus in zyn vermogen heeft: en *onze Wetgever*, wien over alle onze vermogens zoo veel regts toekomt: ja ook *ons Hoogste Goed*, van welkers welbehaagen ons uysterste geluk afhangt, als by den welken eene volstrekte algenogzaamhyd is om onze volmaaktheden, zoo gunstiglyk medegedeelt, met byvoeging van niwe, indien het zyn behaagen is, te vermeerderen: en in tegendeel dezelve, met zommige te onttrekken, te verminderen: dat is, om deezen onzen staat te zyner tyd beter, en al-zoo gelukzalig; of erger, en mitstdien ongelukkig en rampzalig te maaken.

§ 3. Ook kan di magtigste voordbrenger aller dingen de opperheerschappy en oppermagt, di hem wezentlyk *of van naturen* toekomt, niet ten vollen afleggen, noch in andere schepzelen overbrengen, dat hy geenig gebied over de geschaape dingen voor zig behouden zou; want indien dit geschieden kon, dan zou God, de Schepper der Wereld, zig van zyne oppermagt en heerschappy ontblooten, zyne onafhangelykhyd, en zyne willekeur, met di aan den willekeur van dien in zyne plaats gestelden Heer te onderwerpen, verlochenen: de dingen tot zyne eere en heerlykhyd gemaakt, en inzonderhyd het Mensdom, verwaarloozen, als hy omtrent het heeal niets wilde, daar nogtans alle dingen in hun volharden en werken van, den Goddelyken, dat is, van den almachtigen wille Gods alleen afhangen. Nademaal dan het redelyk schepzel niet kan nalaaten aan God, zynen onderhouder en bestuurder, onderdaanig te zyn uyt aangeboren aard *of de natuur*, dien hy van God den Schepper ontvangen heeft, zoo kan het zelve ook niet nalaaten, als een vrye werker, hoedaanig hy van God geschaapen is, aan hem onderworpen te zyn; dewyl zyn medegeweeten, 't welk hy bezit en 't welk hy ook aan God zynen Schepper verschuld is, hem voor een levendige getuyge verstrekt, of hy in zyne doeningen di ingeschaape vryhyd te regt gebruykt heeft? of niet? Waarom het medegeweeten van den mens, Gods plaats bekleedende, niet alleen tot een getuygenis, maar ook tot een oordeel is, 't welk zyn weldoen goedkeurende, en zyn kwalyk doen veroordeelende, een kenlyk teken is, dat God het Mensdom onder eene zedelyke afhanging heeft willen houden, of dat het zelvde is, onder eene pligtverbintenis, di door zekere Wet aan 't medegeweeten voorgeschreven is, en naar welkers Wets-regel geoordeelt moet worden.

§ 4. Hier by koomt nog de geduurige ondervinding van Gods regering: want de Mens geboren wordende, koomt zonder zynen raad daar toe te geven te voorschyn, en stervt in 't gemeen, 't welk schandelyk is, tegen wil en dank, zoo dat hy bevind alleen op Gods wenk, op dit toneel der werreld gebragt en weder daar uyt weggenomen te worden. Nu di naar Gods wil en welbèhaagen koomt en gaat, kan niet aangemerkt worden zyne ygenzels Meester te zyn, dat hy niet het ygendom en een dienstknegt van dien Opperheer zyn zow; onder welken titel hy verbonden en gehouden is den allerwaardigsten en magtigsten gebider der werreld te dinen.

§ 5. Ook kanmen hier byvoegen, dat de algenogzaamhyd van deezen allerwyften Schepper, waar door hy om gelukzalig te zyn niets buyten zig noodig heeft, geenig ander werk-ynde in dit zyn uytvoerig werk, de schepping van dit heelal, heeft noch toelaat, ~~dan de openbaarmaking zynar eere en heerlykhyd~~; waar door deeze Konstwerker in dit zyn konstig werkstuk zyne voortreffelyke deugden en verwonderlyke magt te beschouwen voorgestelt heeft. Willenwe hier mede vergelyken, dat 'r geenig schepzel, dan alleen de Mens, voorkoomt, 't welk met het vermogen van bespigeling begaavt is, zoo moetenwe noodzaaklyk zeggen, dat God door geenige andere schepzelen zyns werks ynde heeft willen bereyken, dan door den Mens, denwelken alleen hy tot eenen bekwaamen anschouwer van zyne eere en heerlykhyd gemaakt heeft, met de lichhaamelyke dingen te konnen bespighelen. Want deeze is het, en wel alleen, di door tussenkoomen van een werkruytig lichhaam deeze lichhaamelyke werreld met de uysterlyke zinnen bereykt, en met den geest, het vertoonde begrypende, in dezelve de allerdiepste wyshyd des Konstenaars, de onmeetelyke magt des

di aan de naaspeuring van de geopenbaarde Godkunde overgelaaten. Derhalven zal hier, daarwe de aangebore Godkunde beschryven, onze aanmerking alleen gaan over de *aangebore Wet*, dewelke alzoo genaamt word, om dat het menschelyke wezen of *natuur* zonder deszelvs ken- teken niet gemaakt is. Anderzins zow dezelve met regt den naam mogen voeren van de *Wet der rede*, en des *medegeweetens*, om dat de geest, met een medegeweeten geschaapen, alle rede van goed en kwaad enkelyk in de algemeene kundigheden gegrondvest ziet, en uyt dezelve alle menschelyke verbintenis tot zyn medegeweeten overdraagt, en openbaar aan den dag brengt.

§ 4. Dat 'r nu een *zoodaanige aangebore Wet*, den ge- moederen der menssen by het ligt des medegeweetens in- gedrukt, te vinden is, om tot een kenteken van goed en kwaad te dinen. 1. *Is uyt de gemeene kundigheden open- baar en bekend*: want daar uyt weten alle menssen, wat in eens anderens daaden te pryzen of te laaken zy? en wel zoodaanig, datze alle hier in met hun oordeel overeen- stemmen. Want indien het kenteken en de rede van goed en kwaad aan alle niet gemeen en eveneens was, dan kon een lasteraar zig de uytkoomst, dien hy beoogt, niet be- loven, dewyl hy voor heeft den beschuldigden door de bygebragte misdaden te onteeren, en hem alle agting on- der de menssen te benemen: waar in egter de ervarent- hyd leeraart dat der lasteraaren oogwit ook door de uyt- koomst beantwoord word, ten zy de beschuldigde de aangetyge misdaad in tyds van zig kon afweeren. Hier op ziet ook alle toeleg der bedilallen, en de arbyd der Schimp-schryveren: di den stuurssen Kato spelende, alle gebreken met de plak en roede aanvallen: welkers uitslag uyt di zelve onderstelling vloeit, dat een igelyk uyt de gemeene kundigheden het pryswaardige van het laakwaar- dige

dige onderschyden kan. 2. Hier koomt nog by, *het medegeweeten zelv*, de plaats van God bekleedende; dewyl di den regel des oordeels over onze yge daaden in zig opentlyk ziet, te weeten; de Wet, di het weldoen goedkeurt, en deszelvs overtreders veroordeelt: waar van daan zy ook zelv den onschuldigen van zyne beschuldigingen vry spreekt, maar di schuldig staan beschuldigt, knaagt, byt, en met ellendige plagen innerlyk kwelt.

§ 5. Di Wet des geweetens, onderstellende den mens een vrye werker te zyn, en den geest over zyn werktuygig lichhaam, als zyn ygen werktuyg het vrye gebied te voeren, kan gemaklyk uytgevorf worden, indien wy deszelvs naaspeuring begonnen en aanvangen van de beginffelen der menfelyke verbintenis, dewelke by my de voornaamfte en eerste (a) eerst-wetten zyn.

1. De eerste Wet zy dan, *datmen zyn leven beffuuren moet naar de rede, en geenzins naar de hertstogten*: want dewyl volgens de instelling des Scheppers aan den geest de eerste waardighyd boven het lichhaam toekomt en het ampt van Regeerder, zoo is de geest gehouden dit zyn gebied ongeschonden te bewaaren, en alzoo alle zyne doeningen, zoo de uytgelokte, als gebodene, *nyt het voorschryft van de rede* af te leyden: en geenzins iets *nyt den drijf der hertstogten* aan te vangen: aangezien het leven *naar de rede*, is te doen het gene de rede by 't ligt des geweetens voorschryft; en *naar de hertstogten*, te doen het gene de blinde aan drijf der hertstogten aanraad, zoo dat veeltids het geweeten daar na deszelvs *alogian*, onwettelykhyd verwyf en aantoot. Nimand kan twyffelen, dat ons de rede van God niet ingegeven zy tot het bestuur van ons leven: het welk ook onder de grondregels der gemeene kundigheden is; en overzulk dat gene, 't welk de rede by 't ligt des medegeweetens aanwyft, eerst waar, bil-

lyk en goed is , op het gezag van God. In tegendeel is *het leven naar de hertstogten* , veeltyds tegen de rede aanloopende , en mitfdien onredelyk , doende ons doen , waar over wy ons , op het wakker worden des gewetens , namaals schaamen. Waarom het der rede is , de hertstogten naar den rigtsnoer van de rede te schikken , te voegen , en door 't gebied van den geest en 't geweten binnen hunne paalen te besluyten. Het blykt derhalven , datmen doen moet , niet het gene de hertstogt , maar 't gene de rede gelaft , en den hertstogt gebruyken moet , wanneer di alleen aanraad , het gene niet tegen de rede aanloopt en slydig is.

2. De tweede Wet zy , *dat de Mens met zyne vermogens toegerust , alles doen mag 't welk in zyn vermogen is , als maar God* , di door zynen gebidenden wil alles beperkt , *dat niet verboden heeft*. Voorwaar de vermogens , di de mens zoo in geest als lichhaam bezit , heeft hy van God , en dat wel tot gebruyk en met eene uytstekende nuttighyd : waarom men dezelve naar de meening en den wil van God tot het gebruyk schikken , en zooze binnen hunne gestelde paalen blyven , tot de daad overbrengen mag : zoo dat het geoorlovt is te doen , 't gene God niet verboden heeft : mits de bepaaling van di magt binnen de Wet selv beperkt zy , di huns zelfs wettig gebruyk open stelt.

3. De derde Wet zy , *dat hy , di zig het werk van Gods handen en Gods dienstknegt erkent te zyn , ook Gods ynde of dat van Gods werken in 't oog hebben moet* : zoo dat di daaden te pryzen zyn , di uyt het inzicht van de eere en heerlykhyd Gods voordkoomen , en tot dezelve als tot het ynde van God en zyner werken gerigt worden . waarom niets goeds is , 't welk niet op dat ynde doelt , of tot voordzetting van 't zelve niet bekwaam is. Let wel , dat
door

door deeze Wet alle waarhyd , di in Gods denkbeeld doorschynd , bewaard word : zoo dat het een werk van de deugd is , di waarhyd di men uyt het zelve erkent , door geenige gedagten , woorden , of werken te lochenen , het welk niet nalaaten kan regt en goed te zyn : maar dat is ondeugd , zelv de minste waarhyd van Gods denkbeeld te verdonkeren , en onder eenen kwaaden toelleg , of verkeerde werken God iets te onttrekken ; het welk voorwaar het grootste kwaad en altyd te mispryzen en te laaken is : overmits de lochening van di waarheden de verbreking van Gods denkbeeld insluyt , voor zoo veel ons aangaat , en ook regelregt tegen Gods heerlykhyd en deszelvs lov en prys aanloopt. Ook behooren wy hier voorder aan te merken , dat aan onze vermogens , door deeze Wet een perk gestelt word , 't welkze niet mogen te buyten gaan ; te weeten , datmen de vermogens niet gebruyken mag , wanneer derzelyer doeningen de Goddelyke eere en heerlykhyd benadeelen zowden : want als dan is Gods verbidende wil klaar en blykbaar , wanneer de Wet des gewetens openbaart , dat eenige daad tegen Gods eere en heerlykhyd , di hy eeniglyk en boven al bemint , aanloopen , stryden , en overzulks dezelve verongelyken zow.

S N E E II.

Van de Bezondere Wetten.

O N D E R S N E E A.

Van onze pligten tot God , uyt di beginffelen afgeleyd.

§ 1. **D**it zoo geftelt zynde in 't algemeen , blyvt overig om uyt di beginffelen van de rede , en deszelvs egt voorfchryft , ook de andere bezondere Wetten af te leyden , di de pligten der menffen , zoo alsze di aan God , zig zelven , en hunnen evenmens , of medgezel hunnes levens verfchuld zyn , bepaalen en voorfchryven.

§ 2. De pligten , diwe aan God verfchuld zyn , volgens 't voorfchrift van de Rede en de Wet des geweetens , zyn een zugt en trek tot *Godzalighyd* , 't welk niet anders is , als een onderhouding van de Rede in hun voorfchryven van de pligten aan God , en een betooning dat wy , het gene het Goddelyke hoogaanzien en opperhyd betaamelyk is , doen moeten.

§ 3. Deezes eerfte Wet is ; *dat God uyt alle ons vermoegen en met alle kragten ten hoogften moet verheerlykt worden* : want nademaal uyt di algemeene Wet het ynde van God en van zyne werken ook ons ynde moet zyn , en in di waarde gehouden worden , waar in het by God is : en dat de mens ten dien ynde bekwaame kragten en vermoegen van God ontvangen heeft , zoo leeraart de Rede , dat wy dezelve ten hoogften en boven al daar toe aanleggen moeten ; inzonderhyd di mens , dewelke erkent dat hy Gods dienstknecht , en aan den dienft van God verbonden

den is : di ook aan God , als zynde onyndig volmaakt en gelukzalig , geenige nuttiglyd konnende toebrengen , zoo blyvt voor hem niets overig , waar in hy God zynen dienst bewyzen kan , dan alleen dat hy Gods verheerlyking erkenne , en deszelvs openbaarmaaking bevordere , het welk in 't geheel de uytbeelding van Gods verheerlyking is : waar in opgesloten legt. 1. Dat de mens , tot een anschouwer van dit heelal gestelt zynde , alle *zyne heerlyghyd* in het beschouwen en opmerken aanwende , om in Gods konstwerk des opperkonstenaars wyslyd , magt , goedwillighyd , en alle andere deugden en volmaaktheden van God klaar en grondig te doorkennen , en met waarhyd alle waardighyd van Gods opperhyd , di Gods heerlykhyd uytmaakt , te belyden. 2. Dat hy di waarheden naar hunne waardighyd *regtmatiglyk* kooome te schatten , door dezelve in God met verwondering te agten en te eeren ; en inzonderhyd di met blydschap in zynen HEERE den bestuurder der werreld , te beschouwen , op dat hy bondig vast stelle ; in de eenige gunst van deezen Heer alleen , alle zyn geluk gelegen te zyn. 3. Dat hy di Godhyd naar hunne uytstekenthyd , op alle wyzen eere en dine : dat is , dat hy alle zyne doeningen , zoo de uytgelokte als gewilde , en alle zyne zinnen en negentheden met di begeerte bezig houde , en naar dien raad bestuure. Dat hy zyne oogen veste op eene hailiger werreld-beschouwing : zyne ooren open stellen voor de woorden en spreekwyzen , di Gods heerlykhyd betuygen : en met alle andere zinnen een verdere ondervinding van Gods deugden zoeken te bekoomen. En nademaal ook *de tong* het grootste werktuyg is tot Gods verheerlyking , en de bekwaamhyd heeft om onze met allen aandagt ingespanne gedagten aan de medgezellen onzes levens mede te deelen ; zoo zal het geen van het minste gedeelte

van de verheerlyking Gods zyn , het gevoelen van onzen geest , en de agting van onze ziel , diwe van Gods deugden , di zoo heerlyk en roemwaardig zyn , opgevat hebben , door de uytwendige spraak te verkondigen , het zy alleen tot uytboezeming van onzen geest , indienwe in eenzaamhyd zyn , het zy om God te loven en te pryzen , indienwe onder onze medemenssen verkeerren , dewelke wy daar in , zooze des onkundig zyn , onderwyzen , of zooze met ons des wys zyn , tot herhaaling der beschouwing van di Godvrugtige zaak noodigen.

§ 4. De tweede Wet is : dat *de mens* , als een dienstknecht di tot den dienst zyner heerlykhyd gestelt is , *aan deezzen Heer* , in alle andere dingen *als aan zynen Wetgever alle gediensfighyd , en volkoomen gehoorzaamhyd schuldig is*. Aangezien zyne Wet het voorschryft van de Redezelv is , zoo word voor al in di allergrootste gehoorzaamhyd vereyft *eene vrywillighyd en wakkere veerdighyd* : inzonderhyd dewyl di Wet , van eenen zagtmoedigen Koning gegeven zynde , niets begeert dan dat regtmatig en billyk , en met eene opregte begeerte des gemoeds overeenkoomende is : want het wezen *of de natuur* der deugden , di zy voorschryvt , is opbouwende en de volmaakthyd des gemoeds verder uytzettende ; gelyk in tegendeel de aard der zondaaren afbrekende , den mens innig ten schande maakende , verdervende , en ook di dingen naa zig slepende is , waar van de aangebore en hailige begeerte ten hoogsten affchuwelyk is , zoo haastze slegs de geringste ontdekking van de schade , di zy aanbrengen gedaan heeft.

§ 5. De derde Wet zy ; *God met schuldige vreeze en verlangen liev te hebben* , om dat di opperste Regeerder der werreld niet alleen de Wetgever , maar ook *een regtveerdige Regter* is , di de gehoorzaame loon , en de ongehoor-

gehoorzaame straffe toebrengt , waar door hy betuygt dat de gene hem be- , en deeze mis-haagen , door dien hy der gener gehoorzaamhyd goed , en deezer ongehoorzaamhyd kwaad keurt. Laat *het medegeweeten* hier wederom ten getuyge geroepen worden , het welke zegt dat wy gehouden zyn rekschap van ons doen te geven , en Gods plaats bekleedende den weldoender vrolyk maakt ; maar in tegendeel di zynen pligt verzuymt en te buyten gaat met veele kwaaden verschrikt , en alle vrede van den geest , di zelv door zyne ygene oneere , di hy niet te boven koomen kan , zig tot een last is , verstoort. Weshalven in *de vreeze des Heeren* , overwegende dat het kwaad der straffe met het leven in zonden een noodzaaklyk verband heeft , den mens een noodwendigen breydel is , di hem van de overtreding der Wet intoomt. Maar *het regte verlangen na het goede* , bemerkende dat tuffen het begeerde goed en den welvolbragten pligt een vaste zaamenhang is , dient den mens tot een spoor en prikkel om met alle vlyt en neerstighyd zyn leven naar Gods wil te schikken : gevende hier het goede geweeten aan den vroomen mens *de hoop* van het toekomende goed.

§ 6. De vierde Wet zy : *dat de mens aan den goeden en goeddoenden God zyne lieude en toeweyjing verscheuld is: De Lieude* is eene omhelzing met opene armen van eenig tegenwoordig goed , met een verlangen en vurige begeerte , om dat zelve altyd naby zig tegenwoordig met zig vereenigt , en aan zig medegedeelt te hebben. Wanneer deeze zig tot God wend , zietze dien aan , als hun hoogste , eenigste en algenogzaam goed ; wanneerze dit aanmerkt met zig vereenigt te zyn , en dat de geest zig des bewust is , zoo kan hy niet nalaaten zig in dien staat te verheugen , met zyn lot vernoegt en te vreden te zyn , en onder de geniting van dat goed te bezorgen , dat di ge-

lukkige vereeniging hem standvastig by blyve. Waar uyt ontspringt de begeerte om aan dit goed eeniglyk en met alle zyn doen te mogen behaagen, het welk tot di volstandige vereeniging noodzaaklyk vereyft word. Maar om dat di goedertirene Stigter van deezen onzen staat in dit leven, beschowt word, als di in het toekomende kan, zoo hy wil, dien met overvloediger weldaaden verryken, gelukkiger maaken, en na dit leven geheel en al zaligen; zoo koomt hier uyt *de toewijng* gebooren te worden, waar door de mens, di God bemint, zig geheel aan God opoffert, en met alle ootmoedighyd aan God overgeeft.

§ 7. Laat hier ten laatsen *de vyfde Wet* nog by koomen: di aan den mens onder God, den Regeerder der werreld, *in tegenspoed geduld en in voorspoed dankbaarhyd voorschryft*, uyt eene zonderlinge nedrighyd des geestes te oefenen. Deeze deugden ontstaan uyt de overweging der onyndige uytstekenthyd van den zaligen en vrymagtigen God, di aan nimand iets verschuld zynde, een vrymagtige uytdeeler zyner goederen is, en aan nimand rekenfchap behoeft te doen. Voorwaar deeze heeft het regt om zyne dienstknechten in zwaarwigtige werken en tegenspoeden te beproeven, of om de fterkte hunnes gemoeds, di hy in hen gelegd heeft, opentlyk aan den dag te brengen; het welke door Gods onyndige wyshyd den vroomen ten goeden gedyende; zoo leeraart de Rede, dat onze liefde tot God daarom niet verminderen, maar met des te meer volstandighyd hem aankleven; en tegen di bedeeeling van God niet morren, maar dien ftryd met een evenmatig en bezadigt gemoed ondernemen moet. Dog in voorspoed is de dankzegging een zonderlinge belydenis van Gods goedgunstighyd, waar door wy den Opperregent der werreld de getuygenisse geven. dat wy alle ons geluk aan zyne Voorzinighyd, di alles zoo mildaadig en onver-

onverdiend mededeelt, verschuld zyn. Hier uyt onstaat ook in twyfelagtige zaaken *het vertrouwen*, 't welk ons overreed, dat zoo lang de mens zynde net beantwoord, hy God zoodaanig behaagt, dat hy hem als zyn ygen goed by de uytcoomst voor zig wil behouden.

ON D E R S N E E B.

Van de pligten diwe aan ons zelven moeten bewyzen.

§ 1. **D**ewyl de geest innig in zig heeft eene denking met mewusthyd, zoo kan hy ook niet nalaaten zig zelven tot een voorwerp te hebben: en dewyl hy ook in zig heeft het vermogen om zig en zyn lichhaam van alle noodwendigheden te voorzien, zoo behoort ook de zorg zyns zelfs tot hem, voor zoo veel hy zyns bewust is van veele gebreken di vervult moeten worden: zoo dat hy zyn aanzyn en beter worden, noch kan noch mag nalaaten: om dat den mens een trek tot di beyde, als een aangebore drift van God ingegeven is, op dat hy het gene hy verstaat voor zig goed te zyn, niet zow kunnen nalaaten te begeeren, en indien hy middelen, daar toe bekwaam, ziet in zyne magt gestelt te zyn, di te gebruiken: zoo dat hy hier nauwe zorg moet dragen, om niet onder den schyn van goedhyd bedrogen te worden, en behoorlyke middelen by de hand te nemen: waarom men zommige Wetten betrekken moet tot de bezorging zyns zelfs: en andere, di tot de matigheyd behooren, tot het wettig gebruik van behoorlyke middelen.

§ 2. Tot de bezorging zyns zelfs, di een wettige ygenlieve behelst, ziet de eene Wet op den geest, en de andere

dere op het lichhaam , dewyl hy beyder zyn en welzyn beoogt en zoekt. Wat *den aard* of de natuur *van den geest* belangt , voor zoo veel di onstervelyk is , kan di tot zyn aanzyn en duuren , niets van elders ontvangen of zig verzorgen , behalven van God alleen. Maar wat zyn betey zyn aangaat , kan hy door zyne neerstighyd zig verzorgen een aanwas van kennis , van wakkerhyd , zelfswillighyd , en gerusthyd , met het zoeken naa middelen , di bekwaam zyn om de kennisse zyns verstands te doen aangroeijen tot wyshyd : het vermogen van zyn oordeel te doen voordgaan tot voorzigtighyd : de verkizing van den wil te doen opryzen tot zelfswillighyd in zynen plicht : en de oefening zyns gewetens tot vermeerdering van vrede en gerusthyd des gemoeds : in alle het welke de uytbreyding zyner volmaaktheden gelegen is , klimmende di allenxkens by trappen op tot eenen gelukzaligen staat. Daar hy in tegendeel door zyne ygen schuld zow kunnen in gebreken blyven , en in alle het tegendeel nederstorten. Dog deeze dingen vereyssen dat de geest zig selv niet bedrige noch laat misleyden : hy heeft wel eene ingedrukte nyging tot zyn welzyn : maar hier word hy veeltyds onder den schoonen schyn van goed misleyd , ten zy hy verstaat dat zyn waaragtig goed buyten God geenzins te zoeken zy : om welk bedrog te verhoeden hy naa *Wyshyd* zoeken moet , dewelke is eene innige en vaste kennisse van 't waare , nuttige , en noodige : naa *voorzigtighyd* , dewelke eene vaardige voorziening is van eenig gevaar , selv ook dat verborgen legt , tot vermyding van dat kwaad : dog de *zelfswillighyd* bestaat in een wakker en vaardig gebied des wils om zynen plicht te volbrengen : alle het welke door dikwils doen in eene heblykhyd verwisselt , en door het gestadig onderzoeken der dingen verkregen word. *Het goede geweten* selv word niet zonder neerstighyd en eene gedu-

gedurige raadpleging deszelvs tot di gewenste klaarhyd opgevyzelt. Niets verbied deezen gelukkigen staat voor den geest te verzorgen , op datwe di vermogens van den geest werkstellig maaken mogten , derhalven is dat geoorlovt. De ingeschaape drivt zet ons , op Gods gezag , daar toe aan , zoo is dat dan betaamelyk : en het belang van Gods eer verbind ons daar toe , overzulks is dat noodzaaklyk : zoo dat , indien wy ons van di neerstighyd en vlyt , om ons op di wyze volmaakter te maaken , door eenige aangebore agtelooshyd , of door de begeerlykheden van 't vlees laten aftrekken of misleyden , wy dan zelv schuldig staan , van zulken grooten geluk voor ons verzuymt , en van Gods eere en heerlykhyd verwaarlooft te hebben : dewelke des te meer gevordert worden , hoe de geest met di opgestelde zaaken beter voorzien is , dewyl de mens door dien aanwas tot een veel bekwaamer dienstknecht van God gemaakt word.

§ 3. In opzigt *van het lichhaam* , 't welk de woonstede en 't werktuyg *van den geest* is , *staat hy verpligt het zelve van alles te verzorgen , dat tot het leven en de gezondheid noodzaaklyk is.* Het is overbekent , dat deeze lichhaamelyke klomp , door inwendige bewegingen geroert , gestadig vermindert , en deszelvs fynste deelen vervliegen en verstrooit worden , zullende in 't kort te niet geraaken , ten zy het vervlogene , door van buyten aangebragt en ingenomen voedsel , niet weder herstelt , en het zelve voor den hevigen aanval van de onguurheden der lugt door kleeding en dekzel beschermt wierd. Het blykt ook dat God ons op dit toneel der wereld gevoert heeft , van alle noodzaaklykheden ten vollen en overvloedig voorzien , ja dat op zeer veel en genogzaam ontelbaare wyzen alle leden en werktuygen van 't lichhaam net beandwoord : zoo dat de kleuren en gestaltens de oogen , de

golvingen van de lugt, op onyndige wyzen gewyzt, de ooren; de uytvloeyzelen van bloemen en welriekende kruiden de neufgaten; de zappen en vogten uyt verfchydene dingen getrokken het gehemelte des monds; en veele andere dingen elk naar zynen aard en slag het gevoel treffen en aandoen: daar zyn onyndige dingen, di door den mond ingenomen, het lichhaam met voeden onderhouden, of de zappen, daarze ontbreken, of kwaalyk gestelt zyn, met geneeskundige verbetering, herftellen: de kleeding koestert deszelvs omtrek; en niets isfer byna, 't welk de menffen niet tot hun gebruyk maaken: en dewyl dit niet verboden is, zoo mag het geschiden. Deeze zorg is den geest, di 't gebied voert om de vermogens in 't werk te stellen, aanbevolen, tot zoo verre als de dierlyke bewegingen onder zynen wil en wenken staan. Ik beken datter dierlyke bewegingen zyn di onder 't gebied van den geest niet staan: alzoo word hy, willens of onwillens door de kitteling der snazelen uwtjens aangezet, om op de aandoening van dit lichhaam te denken, in honger, dorst, ongurighyd der lugt; en in andere kwaalen en ongemakken, waar voor de gemeene ervarenthyd geleeraart heeft, alleen hulp gevonden te worden in spys, drank, kleeding, en andere geneeskundige middelen, en dat hy zonder 't gebruik dier dingen di moeylyke bezinning niet van zig afweeren kan: en dewyl hy, ten aanzien van di onaangenaame bevattingen, zig enkel lydende bevind, en dat ook di drijft van God ingeschaapen zy, hem dwingende, om daar in het lichhaam te verzorgen door de dingen di voorhanden zyn: zoo is dat voorwaar eene aanwyzing van den Goddelyken wil, om di zorg op zig te nemen en niet te verzuymen. Doe hier by, dat de mens op dit schowtonneel, 't welk van zoo veele middelen oervloedig voorzien is, niet alleen gestelt word als een

een bloote *aanschouwer*, maar ook als een *vrugtgebruiker* der Goddelyke dingen, di eenigerwyze in der menſſen magt en onder hun vermogen ſtaan, dewelke zy met de handen aangrypen, en tot dezelve met de voeten naderen konnen; de aarde met boomen beplanten, met vrugten bezaaijen, als mede het groot en kleyn vee van voeder en weyde verzorgen: alle welke dingen tot vervulling van 't gebrek des lichhaams ten hoogſten nut en noodig zyn, en zonder welkers gebruyk de mens niet dan eene haastige dood te wagten had. Dewelke zekerlyk te kennen geven, dat *God aan het Menſdom*, over dat alles, eenige *heerſchappy* vergunt heeft. Derhalven is 't hem niet alleen geoorlovt dat te gebruyken, dewyl niets het zelve verbied, maar het is hem opentlyk toegeſtaan, om tot naarkooming zyns pligts, voor zig dat zyn lichhaam, met het welke hy door zoo groote genegenthyd en door Goddelyke inſtelling zoo naw vereenigt is, te verzorgen en genog te doen. Weshalven de menſſelyke geest, naar 't gebied dat hy over zyne gewilde doeningen, en naar de heerſchappy di hy over de andere ſchepzelen heeft, *de behoudenis zyns zels*, zoo veel in zyne magt is, door het gebruyken van di middelen, *bevoordert*. Hier koomt nog by eene nadere verbintenis, dat de geest zoo naw aan dit zyn lichhaam vaſtgehegt is, dat hy zonder deszelvs goede geitelthyd zyn werk niet onverhindert verrigten kan: overzulks moet hy zorg dragen, dat dit werktuyg tot volvoering zynere pligten, door zyne ygene ſchuld, voor zig niet ten onbruyk en onnut werde: ook kan hy zig niet wettiglyk daar van ontslaan, maar moet volſtandig op deeze ſtandplaats blyven de wagt houden, tot dat God hem daer van afroept en aſloft. Waarom hy verzorgen moet, om ten ynden toe zynen poſt en wagt uyt te ſtaan, en alzo ook tot den dienſt aan God verſchuldigt,

dat hy en voor zig , en voor God een bekwaam en nuttig werktuyg blyve.

§ 4. Wy koomen nu tot de Wetten *der matigbyd*. *Matigbyd* is dan , een deugd van den hailiglyk gebidenden wil , waar door de geest zig van 't misbruyk der aardze dingen , en zyner vermogens , gewillig en geerne onthoud , en zyne daaden naar de Wetten van de matigbyd rigt. Deezes deugdwerk is , de aardze dingen zoodaanig ten gebruyk te brengen , en de gewilde doeningen van den geest zoodaanig te befturen , dat di hunne paalen niet overtreden , om niet in eeniger wyze tot ongeoorloovde of verbodene dingen en daaden uyt te spatten.

§ 5. De eerste Wet der matigbyd zy derhalven , *de aardze dingen , di tot onderhouding van 't lichhaam en het aierlyk leven noodig en nuttig zyn , niet buyten de maat te gebruyken*. Hier op ziet het veersje.

*Der dingen is een maat , en zeker ynd beperkt ,
Waar buyten niets kan goed of regt zyn uytgewerkt.*

De regel van deeze maat is , dat de geest tot onderhoud zyns lichhaams van de uytwendige dingen maar zoo veel neme , als vereyft word , * om een bekwaamer werktuyg te zyn voor zig , tot de uytvoering van zynen pligt : want al wat in tegendeel dit werktuyg meer afbreekt dan opbouwt , en voor den geest , in 't kwyten van zynen pligt , ten onbruyk maakt , zoo dat hy voor een tyd van 't zelve veel eer verhandering , dan hulp ontvangt ; *dat gaat voorwaar de maat te buyten*. Een dienstknecht Gods moet di standplaats en poft , di hem door Gods vryen wil beftemt is , wel befchermen , en behoorlyk waarnemen ; met neerftig op het vergunde gebruyk van di dingen , di tot onderhoud van 't leven dinen , te letten , en voorzigtig
zorg

zorg te dragen dat 'r niets ontbreke , tot zoo verre di in zyne wettige maat gestelt zyn. Want dit is verre het beste , van di dingen hulp te begeeren , en geene verhoeding in 't volvoeren van zyne pligten en verbintenissen. *Het mishruyk van di zelvde dingen word begaan , zoo menigmaal zy in het lichhaam bewegingen verwekken , di den geest belemmeren , en onbekwaam maaken om de listen en lagen der verzoeking en te ontdekken en daar tegen te waaken : hoedaanigen pligtverzuim naa zig slepen de gulzigheid , dronkenschap , en andere wellusten , di Gods ygendom voor God ten onbruyk maaken , als onmagtig zyn de den pligt , om God , als onzen weldoender , te verhoerlyken , behoorlyk waar te nemen.*

Hier koomt by een tweede regelmaat der maatigheid , dewelke den mens , als een vrugtbruyker van di uytwendige dingen , voor zoo veel de magt belangt om di te konnen aannemen , beteugelt , gebiddende , *dat de mens alleen God , als het hoogste goed geniten , en alle andere dingen maar slegs gebruyken mag , zoo als di ten gebruyk gegunt zyn.* Want nademaal wy de hoogste dingen geniten ; dewelke ten uystersten en om huns zelv wil te beminnen en te zoeken zyn ; maar alleen di dingen gebruyken dewelke , als tot middelen gegeven zynde , niet om huns zelv wil en eerst en voor al , maar om 't genot van andere dingen , en dat wel betere , te begeeren zyn ; zoo moet men vaststellen , dat het gene , het welk tot verkryging van iets hooger van ons gezogt moet worden , ons geenzins tot de zaligheid brengen kan. Alzoo gebruyken wy maar alleen de middelen , di tot verkryging van iets anders geschikt zyn , maar wy geniten , met het uytynde van alle ons verlangen , het hoogste goed , waar toe alle andere dingen , wel aangelegt zynde , ons opbeuren. Hy begaat derhalven een mislag , wi deeze ordening omkeert : en

zig zoodaanig aan de wellusten der aardze dingen over-
 geeft , dat hy God , di alleen om zig en als het hoogste
 goed begeert moest worden , kooft te vergeten. Want
 op dusdaanigen wyze in de uysterlyke dingen te beruften
 met verwaarlozing en uytdiving van de liefde Gods , is
 de benedenste dingen in de plaats van de betere en van het
 hoogste goed te stellen ; en het gene om zig zelve wil ge-
 zocht moest worden , in de rye der benedenste dingen te
 plaatzen : welke levenswyze een verloochening van alle re-
 de is , en een uytspoorig en alle maat te buytengaande ,
 tragende beminnen en zoeken van di dingen , welke de
 rede leeraarde als middelen te moeten gebruyken , dezel-
 ve niet te gebruyken , maar te geniten. Ja het is een
 schandelyke mislag , en den geest eene onherstelbaare
 schaade aanbrengeende ; want di onzinnige gemoeds-ver-
 kizing maakt zig schuldig aan *de veragting Gods* , den mil-
 den gever van alle aardze goederen , met di ondermaanze
 dingen hooger te agten dan derzelver rykespringbron : en
 aan *de uysterste ondankbaarhyt* , met di middelen , dewel-
 ke tot de eere en heerlykhyt Gods geschikt waaren , te-
 gen hun ingeschaapen ynde aan te verdraaijen , en dezel-
 ve tegen de eere van den gever , di hem uyt veele hoof-
 den toekooft , te doen aanloopen : welke begeertens niet
 kunnen nalaaten dien dwaalenden gelukzoeker te eeniger
 tyd in den poel der uysterste rampen en elenden neder te
 ploffen : wanneer het medegeweten , de vlugtige vergan-
 kelykhyt der verkorene dingen gezien , en alle hoop ver-
 loren hebbende , den geest verwyten zal , dat hy zig zel-
 ven schandelyk bedrogen heeft. Derhalven staat in tyds
 zorge te dragen , om di dingen maar alleen te willen ge-
 bruyken , en geenzins geniten : dat is , om zoodaanig te
 leven , dat we Gode leven ; en om door derzelver regt ge-
 bruyk , ons tot betere en bekwaamer dienstknegten van
 hem aan te stellen.

§ 6. De tweede Wet der matigbyd is: *de drivten in toom te houden, op datze de rede dinen, niet verloopen of voor in nemen mogen.* Het is *alogon* onredelyk, de hertstogten en drivten, zoo veele als 'r onder 't gebied van den geest staan, wanneerze den geest aanzetten om iets te begeeren dat tegen het voorschrift van 't geweten aanloopt, niet aanstonds te beteugelen, en aan de rede te onderwerpen: want het voorschrift van de rede en 't medegeweten te verwaarlozen, en den drivt der hertstogten op te volgen, is een leven der domme diren, en verandert de menssen, als door eene herschepping in beesten. Waarom di zoo leven en handelen, tegen alle mensfelyke waardigbyd schandelyk zondigen, en zig op eene onbetaame-lyke wyze wegwerpen en verderven. Voeg hier by, dat zy zig voor Ged tot onnutte dienstknechten maaken, di dus tegen de rede aangaande, zig tegen Gods wil aankanten, dewyl zy het ynde en oogmerk van Gods werken bestryden. Hier koomt ook by, dat zy zig door di onwettelyke hertstogten en di onbetaame-lyke drivten niet alleen laten *vervoeren*, maar zelv in de allerwigtigste zaak *bedrigen*: overmits dezelve het kwaad, met den glimp van goed vernissende, den wil te voorbaarig tot toestemming trekken, van het gene datmen eerstdaags, de gryns afgeligt zynde, verfoeyt: hier van daan is het ook dat de booswigten, den dekmantel van 't bedrog afgeligt zynde, gedwongen worden hunne dwaashyde met een te laatkoomend berow te beklagen, wanneer het geweten, 't welk onderwylen den onbezonnen geest knaagt en pynigt, daar by koomt.

Ik beken wel dat de hertstogten en drivten den menssen *natuurlyk* of aangeboren zyn: men vereyft ook geenzins een leven zonder hertstogten, het welke der Stoiken zin-neloosheid is. Maar ondertussen leeraart ont de algemeene

ne Wet, *datmen niet naar de hertstogten leven moet*: maar hun laten daarze zyn, op datze onder 't gebied van den geeft prikkelen, om de deugd aan te dryven, mogten worden, met den heylzaamen raad des gemoeds op te volgen, en de beveelen van de rede werkdellig te maaken. Overzulks is het de plicht van den geeft, zorg te dragen, *dat de hertstogten en drijven des lichhaams het oordeel van de rede niet voorkoomen*, het welk door 't gebied van den wil zoo lang behoort geschorst te worden, tot dat het in de vuurschaar des gewetens klaar blyke, wat de rede leeraart regt en billyk te zyn. Ondertussen is het der voorzigtigheyd alle geweld en aanval der nygingen zoodaanig in toom te houden, datmenze verbreke, indien zy *aloga* onredelyke dingen aanraaden: en nademaal zy van de ongesteltheden des lichhaams afhangen, is men gehouden alle middelen en hulp aan te wenden, om hen het voedzel te onttrekken en t'onder te brengen: want na datmen bemerkt heeft, dat de zeden des gemoeds, de gestelthyd van 't lichhaam naarvolgen, zoo heeftmen ook geleert eene ordentelyke levenswyze in eten en drinken te moeten aanstellen, om de matiging van di gestelthyd te bevorderen, en di ongeregelde prikkelingen te verbreken. Hier toe behoort ook den arbeyd der gener, di over de hertstogten geschreven hebben, di nagezien kunnen worden.

§ 7. De derde Wet der matigheyd is by my, dewelke gebied, *de teelvermogens zoodaanig in beyde de kunnen in den teugel te houden, dat het vermaak de paalen van de rede niet te buyten gaa*. Wy zyn aan den Stigter van de geheelalordening verschuld, dat aan beyde di kunnen hunne werktuygen gegunt zyn, dewelke tot de voordbrenging van huns gelyken bekwaam zyn, en de Ontleedkonstenaars staan verbaast, alsze in derzelver naafsporing zoo grooten konsten voorzinigheyd dier ingeschaapenhyd bemerken, dat

zoo verschydene in beyde de kunnen egter hunne ynden beandwoorden. Dewyl dan *dat vermogen van God gegeven is*, zoo is 't ook niet ongeoorloft *het zelve werksellig te maken*; mits dat het binnen de paalen, dewelke in de vuurschaar des gewetens van de rede voorgeschreven worden, blyve. De ervarenthyd leeraart, dat de vermen- ging van den Man met zyne egte Vrow een zonderling ver- maak by zig heeft, het welk eene aangenaame togt is: weshalven het ook vry staat naazaad te tragten *met ver- maak*; maar geenzins uyt vermaak, 't welk de gemeene onverschillige byliggingen aandryvt; het gene een doen der Beesten, en niet van Menssen is: ja zelv niet van alle Beesten opgevolgt word.

Maar dewyl *het tragten naa een zaad tot de onderhou- ding van zyns gelyke* geschikt is, waar aan wy ook zelv onzen oorsprong verschuld zyn: en dat het *God*, den re- geerder der werreld, op eene verbaazende en verwon- derlyke wyze *tot medewerker* heeft, als dewelke de vor- ming van dit werktuygig lichhaam zeer nawkeurig be- stuurt, en daar aan eene redelyke ziel tot deszelvs rege- ring by zet, zoo moctmen bekennen, dat deeze teelver- menging geen jok of spel, maar van het eerste en uyer- ste gewigt, en van alle aangebore mensfelyke doeningen de weerdigste is. De rede vereyft derhalven, dat wy in dat werk ook *op God agt geven*, en hem om de medewer- king met allen ernst iverig bidden: nademaal de zaadzo- ker zig als Gods werktuyg moet aanmerken, het welk hy, di onder de menssen besloten heeft de Opper-regent te zyn, tot vermennigvuldiging van zyn ygendom voor- genomen heeft te gebruyken. Wi in dat werk dit ver- zuymt aan te merken, gaat niet alleen zynen pligt te buy- ten, maar met een beestige drift uyt wellustigheyd te werk gaande verdervt hy den geest, en dien van alle firaad *van*

kuyshyd berovende, maakt hy hem by God leelyk en stinkende, niet zoekende het gene met Gods wil en 's werks ynde overeenkoomt.

De kuyshyd, di aan deeze wieg hunne geboorte verschuld, en van den naar rede levenden geeft een zonderling siraad is, geeft derhalven niets anders te kennen dan *een liefde tot de zuiverhyd*, dewelke *het gemoed, in 't oogmerk en de middelen, om de teelvermogens te gebruyken, of te schorffen, voorgenomen heeft bestipt te onderhouden.* Deeze liefde tot de zuiverhyd ontkent uytdukkelyk door het teelvermogen iets anders te zoeken dan een nazaad, di in onze plaats koomende, Gode waardig zy: en overzuls is het diens pligts, di hier toe geroepen word, daar op toe te leggen door een wettig huwelyk. Di het hier anders aanleggen, zoeken zig tot slaven van den wellust te maaken, en behaalen zig een schandvlek waar over zy zig in hun geweeten schaamen; waar van daan zy niet zonder rede gevoelen en gewaar worden, dat God de schaamte tot eene medgezellinne van de geschonde kuyshyd gestelt heeft, en bekennen inzonderhyd dat de wellustige eenen schrik voor 't gezigt van Gods hailighyd hebben. Hierom heeft hy van alle vermenging, di niet zoekt aan God een nazaad toe te wijen, als zynde strydig met het oogmerk van dat vergunde vermogen, een afgryzen: en zoekt niet dan een Vrow tot medgezellinne, di tot dit ynde bekwaam is; als mede een Vrow geen medgezel, dan een eerlyk Man. Hy vlied en schuwt zig tot een slaav van den wellust te maaken, waar door men zig tot den dienst, dimen aan God schuldig is, onbekwaam maakt. Hier koomt by, dat hy, *in het zoeken naa een zaad*, 't welk om Gods wil ondernomen moet worden, erkennen moet, *zig den plicht opgelegd te zyn, om het zelve Godvrugtig op te voeden, en te verzorgen*, op dat ook
zyn

zyn na-zaad tot Gods eere zy : het welk door de onverschillige bylegging in 't hondert , niet konnende geschieden , word di , als van de kuyshyd vervremd zynde , verfoeit. Dus onthoud hy zig niet alleen van de vermenging met Beesten , of met zyns gelyke ; maar ook van alle hoerery , en vermenging di den na-zaad twyfelagtig maakt. Di Volkeren voorwaar zyn zeer verre van het oogwit afgeweken , dewelke de hoerery , voor eene geoorloovde zaak hielden : en dat onder den dekmantel , als of een igelyk gebied had en Meester was over zyn ygen lichhaam , en het vergunt was met het zelve gewin te zoeken. Geen-zins opmerkende , dat *ons lichhaam* Godes is , en *aan de rede onderworpen* , op datwe het zelve als een werktuyg van God gebruyken zouden tot eene eerlyke voordzetting van 't menffelyk geflagt , en om de voordteeling van 't werktuyg van den geest hailiglyk te bestuuren , 't welk nooit tegen het ynde van ons aanwezen moet aangelegt worden.

O N D E R S N E E C.

Van de pligten diwe omtrent onze levens medegenooten waar te nemen hebben.

§ 1. **N**U zyn nog overig de pligten diwe *aan onzen evenmens* verschuld zyn : en wat verbinteniffen **DE HEERE** , aan een igelyk mens als *zynen dienstknecht* , in di betrekking opgelegd heeft. Men moet dan weeten dat de eene mens uyt het aangebore regt tot des anderens hulp verbonden , en dat een ider tot de bevordering van de gemeene verbintenis onder God gehouden is. **De**
A a 2
grond-

grondslag van deeze pligt is tweedery : aan de eene zyde is in alle onder malkanderen *eene aangebore evengelykhyd*, di aan de gemeene noodigheden onderhevig is. Aan d'andere kant *eene evengelyke onderwerping en onderschikking* van alle onder den algemeenen Heer, gegrondvest op aller algemeene afhanging van God.

§ 2. Uyt de aangebore evengelykhyd van alle menssen onder malkanderen volgt deezen regel ; *dat uwe evenmens zoo veel regt heeft over u , als gy uyt de rede afleyd over hem te hebben : overzulks de hulp di gy in tyd van nood van hem eyft, of onder wat naam gy ook wildet dat u gedaan wierd : dat zelve moet gy in gelyke nood ook hem aanbidden, en als hy 't begeert, aan hem doen.* Hier van daan di regels , *'t gene gy niet wilt dat u geschide, doet dat ook niet aan een ander : en in tegendeel, het gene gy wildet dat u geschide, doet dat ook aan een ander.* Voorwaar daar is niet waaragtiger dan dat wy menssen geboren worden , als benoodigt om eens anderens hulp en handreyking , en di in het allerminste dingetje niet bekwaam zynde ons zelve te helpen , van de geboorte af verloren gaan zowden , indien de vaardige hand der Vroed-vrouw ons niet te hulp kwam , en van veele noodwendigheden verzorgde. Het is ook zoodaanig met ons gelegen , dat nimand alleen op zig zelve zow kunnen leven ; want de noodigheden tot het leven zyn zoo mennigvuldig , dat de menssen gedwongen zyn geweest de zorg daar toe en het werk onder malkanderen te verwisselen , onderlinge hulp te bewyzen , en het werk onder den anderen te verdeelen : hier van daan heeft deeze verkoren den Land- en Akker-bow , gene het Vee te weyden en te hoeden , andere op de Keuke te passen , andere de Bow-konst te oefenen , deeze maakt Schoenen , en gene naait Kleederen : ja een alleen is niet magtig en bekwaam tot alle Konsten.

Voor-

Voorder zyn de menſſen tot eene Maatſchappy, door een Borgerlyk-verbond vaſt te ſtellen, uyt deeze noodzaaklykhyd gedwongen geworden : welke verbonden zyn wederzydze hulpbewyzingen : en nademaal tot hier aan toe de onderlinge hulp ſchynt ter bede te geſchiden , zoo is het, door het tuſſenkoomende verbond , met verpligting en verbintenis aangenomen, koomen te gebeuren, dat zommige ſtaatkundige den mens in den ſtaat van vryhyd, voor af voor dat Borgerlyk verbond , of voor eenige overkoomſt van Maatſchappy , aangemerkt hebben zoodaanig zyn ygen Meester te zyn , dat hy in geenige pligten tot zynen evenmens gehouden is, dan alleen uyt zynen vryen ygen wil. Waarom zy de voornoemde regelen uyt de overkoomſt en het voorgemelde verbond eerſt alle hun kragt agten te bekoomen. Hier van daan ſtellen zy vaſt , dat den mens in den ſtaat der vryhyd , niets opgelegd is, dan alleen de zorge en behoudenis zyns zelfs , al was 't ook met nadeel van zynen naaſten.

§ 3. Hierom moeten wy ook onze oogen werpen op den grondſlag der tweede verbintenis , om daar uyt onze pligten tot onzen evenmens ook in den ſtaat der vryhyd, voor af voor het Borger-verbond af te leyden : het welke my gebied , *den mens , di my evengelyk en tot een levensmedgezel van God gegeven is , te moeten erkennen als mynen mededienſtknecht onder dien gemeenen Heer* : als dewelke met my in dezelve aſhangelykhyd van God levende, ook met my in een en dezelve ſtaat geſteld is : zoo dat 'r niets valſſer is , dan dat een eenig mens in den ſtaat van vryhyd aangemerkt kan worden , di ten eenemaal zyn ygen Meester zyn zow : nademaal ten opzigt van God, den Stigter van onzen oorſprong , nimand niet geboren word dan als een lyvygen van dien Opper-heer. Aan wien hy niet alleen verſchuld is den pligt van eerbied , maar ook

zorg te dragen , dat alles wat in zyne magt is , tot zyne cere en heerlykhyd gedye. Nademaal ook myne naasten , nevens my een mededienstknecht en het ygendom van dien zelvden Heer is , zoo *ben ik* , wegens dien algemeenen Heer , aan hem *verschuld* , indien hy elders in om myne hulp benoodigt is , *al wat tot zyn aanzyn en welzyn dienen kan*. Zoo dat my , en nevens my alle myne levens medgezellen uyt Gods naam opgelegd is , alles wat Godes is , in di ordening , van hem gestelt , te behouden , en geenzins naar ons welgevallen daar in te verstoren of di te verhinderen. Hier van ~~daan~~ is het dat de overgang , uyt den staat der vryhyd in den staat der borgerlyke Maatschappyy , den mens geenzins het vermogen laat om zig van allen pligt te ontslaan , en allerlye Wetten naar 't goeddunken der toestemmers aan te nemen , aangezien het ons in 't allerminste niet vry staat door eenige inzetting Gods heerschappy te benadeelen. Het welke men wel naw aanmerken moet tegen de vuyle beginsselen van zommige Staatkundige , zeggende de menschen in den staat der vryhyd zoodaanig hun ygen Meester te zyn , als ofze niet eens onder God stonden , of de Goddelyke Wetten hem eenigzins verbonden ; daar zy nogtans door eene eewige onveranderlyke Wet verboden worden de eere en heerlykhyd van God in eenig ding te verlochenen , en het gene aan Gods onafhangelijke heerschappy staat , aan het mensfelyk goeddunken te onderwerpen. Ja in de zedelyke huyshouding van God is een Wet ; *dat een igelyk van ons , naar maate zyner kragten , zorg dragen moet , dat onze mededienstknecht aan den gemeenen Heer een goede en nuttige dienstknecht zy* , dewelke in de gemeene Maatschappyy , en in de medewerking van 't werk des Heeren in geen en deelen verhindert of belet mag , maar met toegebragte hulp aangezet en geholpen moet worden.

§ 4. Laat ons nu di gene, dewelke ons in dit gezellig leven van God voorgesteld worden, wat onderscheydentlyker beschouwen, als eenigzins in ordening en schikking verschillende. Dewyl eenige in betrekking tot malkanderen aan te zien zyn in eene (a) *onderschikking*, en andere wederom in eene enkele (b) *medeschikking*.

§ 5. Datmen erkennen moet, *datter onder de menssen zekere onderschikking door den Goddelyken wil en goedvinden ingevoert is*, kan hy geenzins in twyfel trekken, di weet, dat wy kinderen geboren worden, en door Gods Voorzinighyd aan het bestuur onzer Ouderen onderworpen zyn. Wy koomen waarlyk in de werreld naakt, kragteloos, alles gebrek hebbende, ongenogzaam om ons zelve in de minste noodzaaklykhyd te helpen, en in konsten en wetenschappen onbedreven en onkundig: zoo dat, indien God dien *сорын*, driftigen trek, dien men gewaar word, in de gemoederen der Ouders niet ingedrukt had, waar door zy in 't verzorgen en opvoeden der Kinderen onuytsprekelyke moeilykheden gewillig als voor zuyker opeten, wy alle en een igelyk zowden met het begin der ademhaaling ons leven uytblazen, en in 't kort het **ganſſe menſdom**, zoo 't van de Ouders verwaarloost wierd, uytgebluft zien. Zoo dierbaar dan als wy ons leven ſchatten, zulken hoogagting moeten wy hebben voor di ordening Gods, door welkers wyshyd en weldaadighyd onze geboorte en opkweeking met di Wetten omtuynt is. Hier uyt vloeit eene verbintenis om deeze ordening van God te bekennen, en onze Ouderen, als Gods werktuygen in dat alles, de handen te kussen en in waarde te houden: di onder Gods zegen dien moeilyken pligt en verbintenis, om voor God een na-zaad te zoeken en op te voeden, op zig nemen en voldoen. Hier van daan moet di Wet, *om zyne Ouderen te eeren*, als ten hoogſten regt

• (a) Subordinatio. (b) Coördinatio.

en billyk gehouden worden: nademaal hen te eeren, niets anders is, dan hen, in dit deel van Gods aanbiddelyk bestuur, voor de gewenste werktuygen Gods godvrugtiglyk te erkennen: onder dezelve, naar de ordening van God gestelt, te willen staan: hunne weldaaden met schuldige dankbaarhyd aan te nemen: en hunne bevelen in weetenſchap en Godvrugtighyd, als tot ons voordeel en eere ſtrekkende, wanneerze met de geweetens Wet overeenſtemmen, geerne naar te koomen, en als het de zaak vereyſt met groote bereydwillichyd aan hen hunne weldaaden weder vergelden, ἀντιπελαργεῖν.

§ 6. Hier uyt volgt ook, *dat men op dezelve wyze in eere houden moet di de plaats der Ouderen bekleeden.* Het blykt by de ervaarenthyd dat door de ſchikking van de Goddelyke Voorzinighyd zomwylen de Kinderen in hunne minderjarighyd van Ouders berooft, en onder Voogden geſtelt worden, di met Vaderlyke magt voorzien, ook de Vaderlyke zorg aannemen en volbrengen: Dat deeze gevallen zonder Gods vrymagtigen wil niet voorkoomen, is buyten kyv. Hier koomt ook by, dat de Ouders zomwylen niet magtig zyn om alle de pligten, tot hun huysgezin behoorende, waar te nemen: hierom roepenze andere, di bedrevener zyn, te hulp, en doen hunne plaats bekleeden: gelyk *di in konſten en weetenſchappen ervaren, en Leeraars der Godvrutighyd zyn*, leggende op dezelve een gedeelte van hunne Vaderlyke zorg en magt. Deeze moeten derhalven, als de plaatsvullers der Ouderen, met alle eer van onderdaanighyd ontvangen worden; als dewelke de voornaamſte ſiraaden der wellevendhyd ons toebrengen. Uyt dit zelvde beginzel heeft ook de magt *der Overhyd* hunnen oorsprong, welkers ganſſe gezag uyt deze Vaderlyke magt ontspruyt: want nademaal een igelyk huysgezin, onder het ſchut en ſcherm der Ouderen, te-
gen

gen de veelvuldige van buyten aankoomende ongelijken niet veylig zyn kon , hebben zy zig door een borgerlyk verbond onder den anderen vereenigt , en zoo veel van hunne Vaderlyke magt *aan de voorzigtigste en magtigste* overgedragen , alsze oordeelden tot de behoudenis van het gemeenebest noodig te zyn : het welke onder Gods Voorzinighyd met rede geschied zynde , ook voor een instelling van God gehouden moet worden : weshalven alle di deelen van de Vaderlyke magt in een igelyke Overhyd met schuldige eerbied en agting erkent moeten worden.

§ 7. Buyten deeze betrekking hebben de menssen nog een onderling opzigt tot malkanderen , als onder zig evengelyk onder God mede geschikt zynde , tot medgezellen van de gemeene vromdelingschap , di door den vrymagtigen wille van God , den Schepper en bestuurder ons van ter zyden toegevoegt zyn , om nevens ons in een geboor- schap met veelvuldige onderhandelingen *te woonen en te leven* : blykende derhalven *zonneklaar* uyt de rede , dat een igelyk , van ons allen , aan dezelve twee hoofd-pligten verschuld is te bewyzen , te weeten , *Geregtighyd en Lieve.*

E E R S T E U Y T W E Y D I N G.

Van de Geregtighyd , en deszelfs bevelen.

§ I. **G**EREGTIGHYD, di in de eerste plaats voorkomt , *is eene zelfswillighyd van den mensseliken wil , om aan een igelyk regt te doen* : welke deugd , of hailig voornemen des gemoeds gegrondvest is , ten deelen in de evengelykhyd , en ten deelen in de evenmaati-
Bb
hyd.

hyd. *De evengelykhyd* blinkt daar in uyt, dat nademaal alle menſſen in zeker opzigt onderling in een en den zelvden ſtaat en waardighyd zyn, hebbende een ider eenen geeſt met een lichhaam te zaamengevoegt, en een igelyk den zelvden God tot Stigter en Opper-heer, zoo hebben zy ook alle dezelvde betrekking tot God, en zyn onder dezelvde Wet verbonden, om aan dien God hunnen getrouwen dienſt te bewyzen. Een igelyk heeft ook tot de gaven van den Geeſt en de goederen des lichhaams dezelvde betrekking, overmits derzelver aard of *natuur* door dezelvde middelen om zynen pligt te betragten onderwezen, en door dezelvde weldaaden voltooit word: waarom di begyftigde van God ook gelyk regt hebben. Nu, *de Evenmaatighyd* is, het gene God, de vrymagtige uytdeeler zyner gaven, door *het regt* van zyne givte gewilt heeft *eenes anderens te wezen*: dat *nimand* dat zegge *het zyn te zyn*, of *fragte het zelve tegen wil en dank van den bezitter, hem te onttremden*: Want dat waare, God te willen zyn gebied ontnemen, en hem het bewind zyner Voorzinighyd te betwiften, en met God ſtryd te voeren: dewyl derhalven een gelyke over een gelyke geene heerſchappy heeft, en zy beyde onder den gemeenen Heer ſtaan, en door de geboorte of *natuur* aan de gemeene oppermagt onderworpen zyn: zoo moeten zy alle en een igelyk zig aan het goeddunken van dien Opper-heer, di aan nimand iets verſchuld is, dat is, van God, gedragen.

§ 2. Hier uyt volgt, *datmen van de Wet der geregtighyd niet afgaan kan*, en dat alle menſſelyk regt, 't welk de geregtighyd ongefchonden bewaart, *op het regt van de Goddelyke vrye oppermagt gegrondveſt word*, waar door hy aan een igelyk zyne gaven uytdeelt, zoo als hy wil: zoo dat van nimand met regt kan afgenomen worden, het gene

gene God hem vergunt heeft. Derhalven is de plicht van een regtveerdig Man aan zynen mededienstknecht, het ygendom van den Opper-heer, geenig ongelyk aan te doen, dat is, aan nimand iets te ontvremden of te ont-trecken, 't welk hy door 't regt, dat God hem vergunt heeft, bezit: want het word tegen alle regt en billykhyd geagt, indien imand tegen wil en dank van den bezitter, di onder een geregtige titel iets uyt Gods gunst bezit, dat wilde ondernemen.

§ 3. Ik zeg *tegen wil en dank van den bezitter*, om dat in 't gemeen nimand met zynen wil eenig ongelyk ge-schied; ten waare misschien ook dat di willende tot toe-stemming gedrongen wierd. 1. Omtrent dingen, waar in hy zyn yge meester niet is: gelyk *het leven en de kuys-hyd*, want deeze beyde is de mens gehouden ongeschon-den voor God te bewaaren. 2. Of indien hy door list en valshyd bedrogen word, *wanneer imand in eene onder-handeling aan zynen naaften iets belooft*, het welk de verwagting van zynen makker by de uytkoomst niet vol-doen kan, waar over hy regtveerdige klagten heeft van eene looze en listige bedrigery: en het welke gy niet wil-de dat u geschide, moogt gy ook aan een ander niet doen.

§ 4. Voor eerst verbied *de Regtveerdigbyd op het leven van uwen mede-dienstknecht toe te leggen* met kwetzen of doodslaan: want God alleen heeft het regt over leven en dood. Wi het oordeel over des naaftens leven tot zig trekt, en wil dat hy naar zyn welgevallen of leven of ster-ven zal, di doet niet alleen inbreuk op het gebied, het welk hy over zyns gelyken niet heeft, maar matigt zig ook schandelyk aan het voorregt, 't welk de Goddelyke Opper-magt alleen toekomt. Want nimand vermag zig zoo veel regts over Gods ygendom, en zynen mede-dienst-

knecht, onder wat naam het ook zy, aan te matigen, di wegens de gemeene onderschikking en ahangelykhyd, zoo wel als zyn mede-makker naar Gods goeddunken staat of valt. Het staat alleen aan God den mens op zyne wagt te stellen, en wederom daar van af te roepen; en overzulk is 't nimand geoorloft tegen dit deel zynrer regering te morren. Wanneer wy dan gewaar worden, dat *de haat, nyd en gramfchap* den mens temet verrukken tot het schennis van doodslag: moeten wy zorg dragen, dat *de haat* voor de liefde, *de nyd* voor de goedgunstighyd, en *de gramfchap* voor de zagtzinnighyd wyken; en dat de menslen zig in di gevallen den tyd gunnen om zig over hunne verbintenissen te beraaden.

§ 5. In de tweede plaats verbied *de Regtveerdighyd eens anders kuyshyd te schenden*, het zy door algemeene bylegging of schoffeering: want door de geschonde eerbaarhyd geschied aan zyne mede-dienstknegt of maagt het hoogste ongelyk; dewyl hun de eerbaarhyd benomen word, di God hun met het teelvermogen geschonken had om Gode een zaad te zoeken. De eerbaarhyd word *kuyshyd* genaamt, om dat de geest nooit daar van afwykt dan met schaamte, di de *mewulthyd* van di daad aanbrenghet. *Wi geweld pleegt*, schend het lichhaam zynrer mede-dienstmaagd, het welk God toekomt: en verwaarlooft een na-zaad, waar aan hy eene eerlyke geboorte, en eene Godvrugtige opvoeding verschuld was. *Wi tot eene Hoere ingaat*, di wikkelt dezelve in verdere wellusten, waar door zy meer en meer van God afwykende, haar lichhaam een onbekwaam werktuyg maakt voor den geest, om aan God zynen schuldigen dienst te bewyzen. Hier door kwetst hy ook hunne gewisse, dien hy uyt toestemming van di schendaad verrukt: of ten minsten niet gepoogt heeft, gelyk het hem betaamde, haar van dat schan-

fchandelyk leven af te wenden. Ja een igelyk mens *bezondigt zig door byligging tegen zynen medgezel of medgezellinne*, di niet door eene bestendige bywooning zoekt naa eene behoorlyke hulp tot de opvoeding, dimen aan de te verwagtene vrugt bewyzen moet: en di de gemeene kinderen en derzelver zorgvuldige en Godvruchtige opvoeding vereyssen. Hy bezondigt zig tegen de vrugt, di aan God tot zyn ygendom moest toegewyd worden, di zig aan de Moeder onttrekt, en de onaffcheurlyke gemeenschap wygert.

§ 6. De derde slag van ongelyk, tegen de regtveerdigheid ftrydende, is dewelke *de wettige bezitting zyns medemakers tegen zynen wil en dank naa zig neemt, zonder den minsten waaren titel van regt*. De Schepper der wereld en van 't menffelyk geslagt, di den mens, met verschydene noodigheden tot het leven verzorgt hebbende, in de wereld ingevoert heeft, di heeft hem, met het vermogen om de dingen ten gebruyk te maaken, ook de vryhyd vergunt om di dingen te aanvaarden, dewelke nog onaangevaard, door de hand van zyne Voorzinighyd hem voorgestelt worden: hier van daan gaan de dingen op di wyze beheert, als een givte van God, di het zyne weg fchenkt, in de magt van den eersten beheerder over. Hierom word het regt van ygendom op de gunstige gave van God gegrondvest: overzulks dat dat het myne is, 't welk my door den Goddelyken zegen aankoomt: en *word dat vorder wettig het myne*, 't welk met den wil des wettigen bezitters, met verzaaking van alle voorgaande regt, tot my overgaat: dewyl God ook deeze magt, tot noodige onderhouding van den handel onder de menffen, den wettigen beheerder en gegunt heeft. Derhalven is het eerste regt van ygendom en bezondere bezitting uyt de verdeeling der goederen gesproken, wanneer de menffen

onbekende Landen zoekende , di onder malkanderen hebben begonnen te verdeelen , en elk hun lot te bebouwen. Dog het andere regt van ygendom heeft zynen oorsprong uyt de noodzaaklykhyd , wanneer zy het gene hen overig was moesten verwisselen voor 't gene hen ontbrak , en dat op 't aanraden van de rede , op dat de menssen op di wyze 't gene wederzyds ontbrak onder malkanderen vervullen mogten. De Kinderen , een deel van de Ouders zynde , nemen , van dezelve door de dood berooft zynde , uyt het aangeboren Regt van agtervolging hunne plaats in , en nog in leven zynde , verkrygenze van hen givten en gaven. Evenwel moet men weeten dat deeze Opper-heer aller dingen den ygendom niet zoodaanig aan de menssen vergunt , of hy behoud het regt van weder afeyssing aan zig : volgens welk beginffel hy de goederen vermeerdert en vermindert , maakende deeze ryk , en gene arm , en bestuurt des menssen geluk naar zyn welgevallen ; waar uyt de staat der menssen , van de eerste verdeeling af , zeer ongelyk gevallen is. Zy berooven dan de medgezellen hunner vremdelingschap , en de mededienstknechten van den gemeenen Heer , van hun Regt , di in 't hymelyk , 't welk den naam van *Divery* draagt , of door openbaar geweld , 't welk men *Rooverij* noemt , tegen wil en dank van den bezitter naa zig trekken , het gene de Goddelyke goedertirenthyd gewilt heeft eenes anderens te zyn.

§ 7. Laattelyk kan onzen reysgezel en medemakker ongelyk aangedaan worden *door ontrekking van zynen goeden naam* : want de goede naam is onder di goederen te rekenen , dewelke een igelyk *vroom* en edelmoedig *Man* zoo hoog schat als zyn leven. Zy is de waare band der maatschappy en zaamenleving ; want wi denzelven niet bezit , maar een kwaaden naam heeft , met dien wil ni-
mand

mand te doen hebben; en hy word uyt alle gezelschap van eerlyke luyden uytgefloten, di geenzins voor eerlyk en goed gehouden word: zoo dat nimand zyn werk en hulp zal willen ten gebruyk maaken en aannemen, of hem eenige weldaadighyd bewyzen, waar van daan hy veeltyds ten verderv nedergedrukt en van nimand geagt word. Waarom dan een dienstknecht Gods, door het berooven van zynen goeden naam, Gode onnut gemaakt word, dewyl zyne gunst onder de vroomen noch begeert, noch aangenomen word. Men moet derhalven, om Gods wil, waarlyk den goeden naam van een eerlyk Man nauwkeuriglyk zoeken te bewaaren, en zyne gaven hooglyk aanpryzen, op dat hy zyne mede-dienstknechten door dezelve ten nut zyn, en de eere van God meer verbreyden kan. Hier van daan geschied den mens het grootste ongelyk, wanneer hem door *lasterzugt* of uyt dertelhyd, valselyk verdigte *leugen*, en misdaden ten lasten gelegd en aangetygt worden, of dat een kleynen misflag, di anderzins bedekt kon blyven, ten uytersten vergroot, en alzo zyne verdiensten bezwalkt worden, zoo dat hy eens anders haat verkrygt, en van zyne medgezellen verlaaten word.

TWEEDE UYTWEYDING.

*Van de Lieve, dimen aan zynen Naasten verschuld is,
en van deszelvs geboden.*

§ 1. **B**Y de GEREGTIGHYD behoort *de Lieve* tot zynen Naasten by te koomen: want de *Geregtighyd* vereyft nawlyks iets meer, dan datmen nimand bededige, noch imand bedrige, te vreden zynde datmen
in

in de menfelyke maatschappy handele met trow en onnozele opregthyd. Maar men moet weeten dat de aangeboore verbintenis zig wyder uytftrekt , en den mens alle pligten van beleevthyd voorfchryft , di uyt de zonderlinge liefde tot zynen even mens moeten afgeleyd worden.

§ 2. *Deeze Liefde tot den Naaften* , is eene bereydwilige veerdighyd van den wil tot zyne even menfchen , waar door imand derzelver *aanzyn en welzyn* met vreugde erkent , en indien iets daar aan ontbreekt , van herten wenft dat het zelve aan hen vervult en toegebragt mag worden , op dat zy als Gods werktuygen Gode tot heerlykhyd , en zig in 't volvoeren der pligten tot nuttige hulp verftrekken mogten. Waarom hy , gewaar wordende eenige hulp in zyn vermogen te zyn , di ook gereed is naar zyn vermogen in 't werk te ftellen.

§ 3. Het beginffel van deeze liefde is ; dat de redelyke mens bewuft zy , *dat hy niet voor zig alleen geboren is* : waarom hy ook *niet voor zig alleen leven wil* , dewyl hy de Goddelyke ingeftelde ordening hier eerbiediglyk erkent en is , hem , wegens de alzins daar in uytblinkende wyfhyd Gods , di ten uyerften behaaglyk. Hier toe dient ook , dat de band , di het menfdom tot de maatschappy en zaamenleving verbind , uyt den ftaat der huyfshouding vloeye en ontfpruyte : want alzoó worden Man en Vrow door 't Huwelyk tot malkanders hulp te zaamen gevoegt ; en alzoó nemen de Ouders de Kinderen , daar zy naa tragten , aan , met de verbintenis van opvoeding : hier toe ftrekken ook de bloedverwandschappen en de verzwageringen. Ik zwyge nu *het fpraakvermogen* , het welk geheel te kennen geeft , dat de mens tot de onderhandeling met andere , en tot wederzydfe raadgeving gefchikt is. Voeg hier toe , dat *de verfchydenhyd der noodruftigheden* te weeg brengt , dat een eenig mens alleen tot alles niet

genog-

genogzaam en bekwaam is , waar door de menſſen zyn gedrongen geworden onderling een verbond te maaken over de wederzydſe hulpbewyſingen , het welke wy den naam van Borgerſtaat geven , dewyl God zyne gaven zoo-daanig uytdeelt , dat wy alle niet alles kunnen : deeze ſteekt uyt in ſterkte des lichhaams , di in uytne menthyd des verſtands : de eene ſchynt tot werken , de andere tot konſten geboren te zyn : deeze vermag meer in kragt , en gene in wyſhyd en voorzigtigthyd , om voor zig en andere ten nut te zyn. Indien de menſſen derhalven niet gereed ſtonden den anderen wederzyds hulp te bewyzen , het ganſſe menſſelyk geſlagt liep in't kort te niet : Voortreffelyk zegt Seneka : *Onze maatschappy is een gewelv van ſteenen zeer gelyk , het welk inſtorten zow , indien ze malkanderen niet onderſteunden : daar door zelv word het opgehouden.*

§ 4. Maar wy zyn voor al aan de pligten van beleevthyd gehouden , *om den wille van God* , aan wien wy ons ten vollen verbonden vinden : want nademaal alle menſſen *in evengelykhyd het ygendom zyn van God* , als van den gemeenen Heer ; voorzien met bekwaamheden om de eere en heerlykhyd van hem voord te zetten , alzoo zyn ook de mede-dienſtknegten gehouden het gemeene werk , ook onder malkanderen , te bevorderen , want nimand verheerlykt God ten vollen , dan di hem ook aan zyne medemakkers aanpryft , en niet ophoud de kenniſſe van zyne eere en heerlykhyd onder zyne medgezellen te vermenigvuldigen en voord te zetten. Nimand heeft regte agting voor God , di aan zynen mede-dienſtknegt , in het werk van den gemeenen Heer arbeydende , wanneer hy alleen daar in te kort ſchiet , zyne hulpe wygert : of di Gods ygendom , wanneer het eenigzins in zyn vermogen is , niet tragt te behouden , en niet poogt hooger op te

Cc

beu-

beuren, op dat hy dagelyks zynen Heer meer en meer ten nutte zy.

§ 5. Nademaal *de goedwilligbyd* de voornaamste aandoe-ning van deeze liefde is, zoo voed hy, di eene wettige liefde oefent, voor al een gunstig oordeel over het waare goed, op dat het zelve te regt goedgunstig zy: en hy maakt een nawkeurig onderschyd tusschen een goed te geniten en te gebruyken: en het welk hy uyt de gezonde rede in eene zuivere gewisse erkent heeft tot het hoogste goed, te weeten, tot de *geniting van Gods vrindschap*, te behooren, waar door *zyn mede-dienstknegt van God*, zoo wel als hy zelv gelukkig is, 't welk hem van herten verheugt, en wenst zynen mede-dienstknegt daar over alle heyl en zegen: maar zoo *zyn mede-reyziger* daar toe nog niet schynt gekoomen te zyn, dan wenst hy hem dat hooglyk toe, en bid dat hy daar toe koomen mogt. Dog het geve hy onder het *nuttig goed*, het zy tot sraad van den geest, of tot gemak des lichhaams, agt te zyn, voor zoo veel het tot bevordering van dat hoogste goed dient, op dat hy Gods vrindschap meerder deelagtig werde, en meer en meer tot Gods eere zy: dat alles zoekt hy met volle goedgunstighyd, wensende dat een igelyk van de medgezellen zynen vromdelingschap overvloedig tot zalig- hyd daar van verzien mogt zyn.

Hy maakt ook een onderschyd tusschen *eerlyk*, *nuttig*, en *geneuchlyk goed*: zoo dat hy zig nooit over het *nuttig*, en *geneuchlyk goed* zynen medgezel, bekommert, ten zy het te gelyk ook *eerlyk* zy, waar in *de zuivere kuischyd der liefde* bestaat; want de rede gebied, van harten te wenssen, dat een igelyk mens *vroom* zy, en wat hem aankoomt, dat het hem tot een voedzel zynen vroomhyd gedye: en dat hy, al wat hem aan de geneuchlyke oefening zynen vroomhyd gebreekt, naar zynen wens bekoome, het

het welk eene waare *philantroopia*, mens livendhyd is. Alzoo is hy blyde met den blyden, di hunnen pligt be-
tragtende den prys der neerstighyd wegdragen: en is
droevig met den droevigen. Hierom is hy verre van den
nyd, en *epichairekakia*, verheuging, in eens anders ongeluk.
Ontmoet hy op den weg eenen deugniet of vyandig
mens, hy wenst hen een gezond verstand in een gezond
lichhaam; datze hun beteren en tot betere zinnen koo-
men mogen, om onder de goede en vroomme gerekent te
kunnen worden, met zig aan Gods Wetten tot een goed
en regt ynde te onderwerpen.

§ 6. Aan deeze liefde van goedwillighyd kleevt aller-
naast aan de *weldaadighyd*; dewelke eene *nyging van de
diede is*, om aan de behoeftige, of di met de armoede
worstelen. *Het goede, dat waarlyk zoodaanig is*, naar
zyn vermogen te doen; en alle pligten van *heushyd en be-
leevdhyd* aan zynen naasten, dien hy *voordeelig zyn kan*,
te bewyzen; het zy dat het geval de hulp van *mond of
hand* vereyft. Weshalven de Wetten van weldaadighyd
zyn, dat de weldoender door *tussenspraak by God* voor de
zoodaanige bid, en by de groote en magtige voor *bescherm-
heer verstrekt*, op dat zy door hunne mildaadighyd of
vermogend gunst bewys zyn gebrek vervullen mogten.
Dewyl hy ondertussen de kleynmoedige *vertroost*, op-
beurt, en raad geeft, om hun doen voorzigtig te beleg-
gen. Indien hy, di hun werk niet magtig zyn, kan te
hulp koomen, hy neemt een gedeelte op zig, en de werk-
tuygen, di hen ontbreken, leent of schenkt hy haar.
Inzonderhyd brengt hy den elendigen verligting toe, den
armen noodruft, den ziken hulpmiddelen, den vrede-
lingen herberge, den naakten kleedinge, en anders, di
hen kwaalyk gestelt vinden, het tegengestelde goed ge-
vende, en verschaffende, zoo verre zyne middelen, zor-

der nadeel van zyn ygen huysgezin , en zyne yge verbintenis , dat toelaaten.

§ 7. Hier heeft ook plaats *de lieude van vrindschap*, dewelke ook eene zonderlinge vrugt van di lieude is, zoekende eene *nauwer vereeniging met zyne uytgekoze makkers tot onderlinge pligtbewys*, dewelke hy bekoomen hebbende *getrouwelyk onderhoud*, en *verbroken zynde*, *ligtelyk door zyn buygzaam gomoed herstelt*. Dewyl de overeenstemming der gemoederen en begeertens hier van de wortel is, zoo is ze eerlyk , en heeft geen plaats dan onder vroomen , en steunt op eerlyke voorwaardens. Alschoon wy hier van daan de *philantroopian* , menslivendhyd in voorkoomende gelegentheden aan alle menssen zonder onderschyd verschuld zyn , zoo zynwe evenwel niet gehouden onze vrindschap te bewyzen dan alleen aan vroomen en eerlyke luyden , di tot di eenstemmighyd veerdig en genegen zyn. Waarom wy eene voorzigtige verkizing doen moeten , waar doorwe di gene voor onze vrinden howden en goedkeuren , diwe in onze vrindschap inlaaten. Maar aangegaan zynde , moeten wy dezelve door den band van *Vrede en Eendragt* bewaaren , en zorg dragen dat geene twisten en verschillende gevoelens onze gemoederen daar van af trekken : want *de Vrede* is eene welgeschikte wederzydse gerusthyd der gemoederen in wederzydse omhelzingen , waar door de eene den anderen met eene zonderlinge stilhyd van geest , zyn werk onverhindert laat oefenen , en het minste beletzel in zynen loop niet aanbrengt. *De Eendragt* is eene eenstemmighyd en eene welbereyde zaamenstemming van gevoelens over het ynde en de middelen. Zoo dat het zelve te willen en niet te willen eerst eene vaste vrindschap baart. En niet toelaat dat dezelve door tussenkoomende ontmoetingen *ligtelyk verbroken word*, hier van daan eensdeels *de begeerte om*
zynen

zynen vriend *te behaagen*, met te vermyden het gene hem met regt mishaaen kon; en anderdeels *de zagtzinnigbyd*, zynde eene zonderlinge vreedzaamhyd, evengelykhyd, en ingetogenthyd des gemoeds, den geest op den breydel houdende, dat hy niet ligt getergt of verstoort werde. Aan dewelke als aangehegt is *Ἐπιεικεία* *de gelykmaatighyd*, di aan de daaden in zig eenen goeden uytleg geeft, en de aanbrenghers, di het ongelyk door een vergrootglas willen doen zien, niet aanstonds geloov geeft. *De Langmoedighyd* is het, di de regtvaardige gramschap van de verhaafte vraak afwend. *De Verdraagzaamhyd* is dat deugdwerk, 't welk zelv niet in eenen wigtigen aanstoot en beledigingen verbittert noch getergt word. Welke deugdwerken wy ook tegen andere menschen, di ons hevige geschillen verwekken en smaadheden aandoen, behooren te gebruyken, om hen voor ons, en voor God te winnen. Dog zoo andere dien band van vriendschap koomen te verbreken, zoo gebied de liefde, *in beledigingen verbiiddelyk*, en *in voldoeninge te ontvangen gemakelyk* te zyn: ons te vreden houdende dat onze vrienden tot betere zinnen geraakt zyn.

§ 8. Voorder is het de pligt van vrienden, malkanderen onderling met raad en daad getrouwelyk by te staan, geene geheymen te openbaaren, ernstig voor alle gevaar te waarfchouwen, en de listen en lagee van boosaardige te ontdekken: of zoo men di stilzwygende afweeren kan, dat voor af te ondernemen. Malkanderen in lovwaarde oefeningen aan te spooren, en zomwylen behoudens de maatighyd en eerbaarhyd, zig met goede vrienden lustig te maaken, zoo om de verdritelykheden van dit leven te verzagten, als om na de verlustiging een igelyk te wakkerder wederom tot zynen pligt te doen keeren. Deneerstighyd en geleerdhyd van afwezige vrienden aan andere

aan te pryzen , en derzelver goeden naam door getuygenis der waarhyd tegen allen laster te verdedigen.

HOOFDDEEL III.

Van de Hoop eenes beteren Levens , en van deszelfs tegendeel.

S I. **D**AT WAT BETERS voor den Mens, boven het gene hy in dit leven bezit, van den onvergramden God te wagten staat, raaden veele dingen aan: indien wy slegs *de onsterfelykhyd van onzen geest*, als een grond-leerstuk, ongeschonden bewaaren, gelyk ons dat in de eerste Weetenschap geleeraart is. Oulings hebben weynige dat ontkent, en dat wel van de geringste slag van Wysgeeren, di met *Epikuur en Plinius in zyne Hist. Natural. B. VII. Hoofd. 55.* het idelhyd, verdigtzelen, kinderlyke dwaasheden, en al schimpende zotterny noemden, *indien imand geloovde, dat de ziel na den dood overbleev, en nog eenige bezinning deelagtig was.* In tegendeel hebben de oudste Chaldeërs, Egiptenaars, Hebreërs, Grieken, en Latynen, byna alle als uyt eenen mond geleeraard, dat *de zilen*, van God geschaapen, onsterfelyk zyn: het welk *Augustyn Stuych. in zyn 9. Boek van de oude Wysgeerte*, bevestigt heeft. Zeer waaragtig geeft *Hiërokles*, *de Pitagorist* te kennen, datze *godloozen* geweest zyn, di anders stelden, en gevoelden, wanneer hy zegt: *De godlooze wil niet dat zyne ziel onsterfelyk zy, op dat hy niet op 't gezigt van dien regtveerdigen Regter met straffe gepynigt kooome te worden: derhatden*, voegt hy daar by, *veroordeelt hy liver zig zelven*
ter

ter dood. Hoe waar dit zeggen is, blykt ook daar uyt; om dat di den ondergang der zilen met het lichhaam be-geerden, niet alleen alle hoop en vrees na den dood uyt-blussen, en alle Godsdienst en Geloov omver werpen, maar ook al wat onder de menslen vroom, deugdzaam, regtveerdig en eerlyk is, ten gronde toe uytrooijen, ne-mende met den loon de rede weg, waarom de ziel het onaangenaame voor 't lichhaam zow willen naalopen, en 't vlees kwaalyk handelen en tegenstreven. Voorwaar, wi behalven het tegenwoordige niets verwacht, di zal, geheel tot het involgen zynér vleeslyke begeertens over-gegeven zynde, niet kunnen nalaaten in diesgelyke ver-maaken zyn hoogste goed voor zig te zoeken, en dat al-leen ter harten nemen, om zoo lang als 't mogelyk is, in de geniting van di wellusten te mogen blyven, en van ni-mand daar in gestoort te worden.

§ 21. Wy hebben overtuygende bewezen, dat de natuur of 't wezen der ziel, om dat het geestelyk is, en met de uytgebreyde dingen niets gemeen heeft, geheel en al on-*hoopbaar* is, dat is, ondeelbaar, zoo dat het in geene deelen, di het ook niet heeft, ontgaan, noch in ver-schyden deeltjens geschyden kan worden. Noch ook des-zelvs verstandig leven, gelyk in het dierlyk leven door de ontbinding van 't lichhaam geschied, kan gezegt wor-den weg te vloeyen of te verdwynen, om dat het als He-mel en Aarde van de lichhaamelyke bewegingen verschildt, en 't geheele wezen of de natuur van den geest, alleen in de werkelykhyd van denken gelegen is, zoo dat deeze weggenomen zijnde de geheele zelfstandighyd van den geest weggenomen word. Waar uyt blykt dat 'r voor de tegenstrevers geene deur van uytvlugt open is, dan dat ze alleen tot deszevls vernitiging de uytvlugt nemen, de-welke ten minsten by God den Schepper niet onmogelyk

is : men moet wel bekennen , dat niets van God voordgebracht is , 't welk tegen zynen wil en dank zow kunnen in wezen blyven: maar ook niets , 't welk hy willende dat het blyve , zig het leven van den geest vernitigen en dat tot niet doen worden kan , staat ook by hun valt , di God voor den Schepper der zilen erkennen : dog di dat niet erkennen , di kunnen ook geen begrip van de vernitiging maaken , als van dewelke de *natuur* of geheel-al-ordering niets weet , en de rede ook overtuigend aanwyft , buyten het begrip van de Goddelyke Almagt onmogelyk te zyn. Alleen blyvt de vraag dan maar over , of de vernitiging , di alleen ten opzigt van Gods volstreckte Almagt mogelyk is ; ook ten opzigt van de Goddelyke betaame-lykhyd kan toegelaaten worden? Want wy zien klaar , dat di vernitiging van den geest voor Gods deugden geenzins betaamelyk , en ten dien opzigt ook onmogelyk , of liver in geenerlye wyze te verwagten is. Gelyk ook geen zoodaanig voorbeeld van vernitiging ooit in dit geheelal be-merkt is : *Gods* grondelooze *Wyshyd* , dewelke niets vergee-
 geefs doet , verbied , zeg ik , dat een zoo heerlyk schep-
 zel , als de menfelyke geest is , van God gefchaapen zyn ,
 zow , om dat wederom tot zynen ouden staat , om zoo
 te fpreken , van niet zyn te brengen : want het is het doen
 van een belachlyken beuzelaar , en di onnuttelyk zynen
 tyd verfpilt , iets te maaken om weder te verbreken , en
 met zoodaanigen uytflag te werken , dat men niets ver-
 rigt heeft : voorwaar de geest is *te voortreffelyk een werk-
 stuk van God* , dan dat hy dien uytnemenden fpigel van
 alle deugden wederom zoodaanig verbrak , als of hem het
 ganfse oogmerk van zyn werk ontfchoten was , en hy het
 voerdgebragte , als eene onnutte en onbedagte daad ,
 met verdriet in zynen vorigen arbeyd weder in 't geheel
 zow kunnen willen verwerpen. Ziet eens op de heerlyk-
 hyd

hyd en uytstekendhyd van 't werk: en *gy zult in den menfelyken geest gewaar worden een verftand*, 't welk in 't bevatten van de voortreffelykfte *voorwerpen* noch verzwakt noch beledigt word, gelyk wel de lichhaamelyke zinnen, maar veel eer van dezelve volmaakter gemaakt, en boven zig zelve opgebeurt word: di ook, ten aanzien van *de wyze* van kunnen, de algemeene van de bezondere dingen afzondert, en dezelve onstoffelyk en in 't algemeen befpigelt, op het voorledene en het toekomende agt geeft, en deeze met gene vergelykt en 't gene ten gebruyk dient verzaamt en aanneemt. *Gy zult voorder ook in den zelve geest vinden eenen wil met verftand gepaart*, dewelke gelyk het verftand tot alle waarhyd, ook alzo tot alle goed gedreven word, vermaak fchept in de fchoonhyd van Gods werken, en in de wonderbaare konft, di in ider uytblinkt, en met eene vryhyd begaavt is, waar door dezelve zyne doeningen in 't bezonder aanftelt: voorder is de wil tot Koningin over dit lichhaam aangefteft, aan wien over de meefte lichhaamelyke doeningen, en over alle de drivten en genegentheden het gebied aanbevolen is. Wi erkent niet de voortreffelykhyd van dat fchepzel boven alle andere? Wi merkt niet dat het allernaafst zynen Stigter vertoont? Zow di Schepper zoo wynig voorzigtig hyd gehad hebben, om de uytkoomft van dit zyn werk niet te voorzien? Zow hy zoo vergeeys hebben willen werken? Als of hy zig vermaakt had in te beuzelen; met wederom te verbreken en tot een nietzyn te brengen, het gene hy uyt het nietzyn voordgebracht had. *Gods uyterfte beftendig hyd*, en de onveranderlyk hyd van zynen elders goedgekeurden raad, vergeleken zynde met zyne wyshyd, di in zyne befluyten onberouwelyk is, verbied hem ook alzo zyne wegen aan te leggen. Want indien God *de vernitiging der zilen wilde*,

dan moest di wil zyn of van zyn besluyt , of van een berow 't welk zynen voorgaanden genomen raad veranderde : nu het eerste kan niet zyn , om dat hy daar door het ynde van zyn werk , overeenkoomende met zyne eere en heerlykhyd , bepaalt heeft , als het allerwaardigste werk tot het allergrootste ynde : Ook niet het laatste , om dat de ordening in zynen raad vast gestelt onveranderlyk bestendig is , en om dat in God geenig berow plaats heeft.

§ 3. Om nu van dien onveranderlyk vastgestelden wille van God voorder onderrigt te bekoomen , *moetmen dat medegeweeten overwegen* , 't welk God de Schepper van den geest , in aller menssen gemoederen ingedrukt heeft , het welk in een ider mens de plaats van God bekleed , en niets te vergeeys van God getuygt. Want deeze gewisse, den mens di kwaalyk doet beschuldigende , en di zynen plicht betracht vrysprekende , verschrikt de gene op elke gedachte van de dood door de vreeze der straffen ; en vervrolykt de gemoederen van deeze : en alzoo onderwyft zy ons uyt Gods naam , dat de ziel met het ontsloopen van 't lichhaam geenzins sterft , maar van dat werktuyg afscheyden word , om weder tot God te keeren , om aan hem , als den oppersten Regter , rekschap van haar doen te geven , op dat hy hier na van haaren toekoomenden staat naar verdienste oordeele.

§ 4. De onstervelykhyd van de ziel vastgestelt zynde , volgt , *dat de dood van den mens niets anders is , dan eene verhuysing van den geest uyt dit verderelyk lichhaam* : welke levens wisselbeurt noodwendig insluyt de verandering van zynen staat , of in beter , of in erger , naar dat hy de gunst van de opperste Godhyd of behouden , of zyne regtveerdige gramschap op zig geladen heeft.

§ 5. *Dat God na den dood betere dingen wil geven aan zyne Vrinden* , di den plicht van trouwe dienstknegten
waar-

waargenomen hebben, en hen tot eenen verhevener staat, dan zy in dit leven genoten hebben, opbeuren, magmen besluyten. 1. *Uyt de voortreffelykhyd van den geest*; waar door hy den staat van dit leven verre overtreft: want alle de goederen aan deezen vremdeling op dit aardryk gegeven, hebben byna alle hun opzigt alleen gehad op de ondersteuning van dit lichhaam, of op de vreedzaame inwooning van den geest in het zelve; hebbende byna uyt het aardze alleen di dingen bereykt, dewelke hy met de Beesten gemeen gehad heeft: maar dewyl onze geschaape geest hooger dingen bevatten kan, en dat ook deeze ondermaaniige dingen niets tot de verdere opciring van den geest toebrengen: zoo volgt, dat de eew di op deeze vremdelingschap bestemt is te volgen, aan den geest betere goederen, di op zyne verhevener vatbaarhyd passen, toebrengen zal, wanneer hy, van de moeilyke zorge deezes lichhaams verlost, gewaar worden zal tot eenen nimen staal, di t'eenemaal verstandig is, geroepen te zyn. Derhalven kan een vrind Gods op 't getuygenis zyner gewisse, wanneer hy uyt deezen beneden staat vertrekt, zig beloven tot God te gaan, en hem te zullen bevinden, zyne wezentlykhyd of *natuur* volmaakter te maaken, dewelke als dan na de aflegging van de zorge des lichhaams zyn ygen beurt zal waarnemen.

2. Het zelvde word *uyt de begeerte zelv van de ziel*, dewelke onyndig zynde, naa een onyndig goed haakt, noch nader bewezen. Het is nimand verborgen, dat de begeerte van de ziel, in dit leven geenig goed, 't welk den dorst der ziele heeft konnen lessien, buyten God gevonden heeft: als dewelke noch tyd, noch plaats, noch leven, noch vermaak, noch eer, noch gezag, noch yndelyk eenig ander goed, hoe groot ook, hebben konnen voldoen, om daar in te hebben konnen beruften. Noch

ook God zelf tot noch toe zoodaanig heeft kunnen geniten, datze verzadigt zynde niet verlangen zow naa eene veel naauwer en vryer geniting zonder de minste verhin- dering. Hy heeft ons eene zeer enge en bepaalde kennis gegeven, een wil di zig veel verder uytstrekt, en gelyk- we gezegt hebben, eene onyndige begeerte heeft, di niet dan door de geniting van 't onyndige te verzaden is; het welk niet voltooit worden kan dan met de uysterste uytbreiding van 't verstand: waarom zy dien staat van volmaakthyd met de verhuizing uyt dit nevelagtig lich- haam hoopt, den welken zy bemerkt hier in dit leven aan nimand vergunt te worden. Nu dan, dewyl di wyduyt- gestrekte begeerte van den wil des geests, hem dient tot een prikkel zyner neerstighyd om God te dinen: en dat di zelf door de hand Gods in de mensfelyke ziel ingeschre- ven is: zoo moetmen niet gelooven, dat God zoodaani- ge begeerte niet zow willen voldoen, en dat in zynen trouwen dienstknegt: want dan zow dezelve aan den mens, zelf di God diende, alleen tot pyniging, en eene ewig- ge kwelling verftrekken: om dat di dorst nooit zow ver- zadigt worden, en de hoop idel zyn, en den mens bedri- gende, om van God ewig gekwelt te worden: het welk zeer verre van dien goeden God, di den ontschuldigen zoodaanig geenzins straft, geagt moet worden vervreemt te zyn.

§ 6. Maar om di laatste bewysrede, van di in den geest ingedrukte begeerte, om God als het eenige hoogste goed, met verzadiging te geniten, ontleent, sterker aan te dringen, merken wy aan, *dat di begeerte niet te ver- geefs zyn kan.* 1. Om dat di goed is, en van God zelf niet afgekeurt kan worden: want zy steunt op een regt oordeel van God, waar door de geest, di naa de geni- ting van God verlangt, vast stelt, dat de geniting van het waare goed nergens, dan in God alleen, te vinden is: als

als zynde het eenige beginzel van alle gehoopte volmaakt-
heden : het welk waar, en voor God zeer heerlyk zynde,
een teken is van een geest, di met den Goddelyken wil
en meening gelykvormig is. Ook kan het wegens de hail-
ghyde van God, dewelke dien di naar hem gelykt en ook
zyne ygene eere bemint, geenzins geschiden, dat eene zoo
hailige begeerte, en di aan God zoo heerlyk is, de God-
delyke goedkeuring niet zow weg dragen, di door des-
zelvs verzadiging gestaavt moet worden. 2. Hier kooft
nog by, dat *di begeerte ook betaamelyk is aan Gods onuyt-
puttelyke goedhyde*. Want nademaal Gods goedhyde aan
den geest de vermogens van verstand en wil bygezet heeft:
en dat tusschen deeze beyde zoodaanigen eenstemmig-ver-
band is, dat de wil het goede, 't welk het verstand als
goed begrepen heeft, nooit afkeurt : alle mensselyke ge-
lukzalighyde is byna daar in gelegen, dat de vatbaarhyde
van 't verstand tot eene veerdiger en klaarder kennisse van
waarhyde en goedhyde meer en meer uytgebreyd worde:
op dat de wil, zonder verstoeven en buyten gevaar van
dwaaling, zig tot de omhelzing van 't begrepen goed be-
geve. Het is ook aan de Goddelyke goedhyde betaamelyk
di vermeerdering van gaven, aan di daar na staan, te ge-
ven, gelyk dat ook de ondervinding leeraart, dat de
menschen in dit leven allenxkens en by trappen ook tot de
vermeerdering van kennis opgeleyd worden. Nademaal
dan de geest, van het lichhaam affschydende in het den-
ken volhard, en onder Gods Voorzighyde geleert heeft
de denkbeelden der dingen, veeltyds met vermeerdering
van licht en kennis te bespighelen; zoo kan het niet anders
wezen, of God moet di klare denkbeelden in zyne vrin-
den, waar mede zy tot hem overgaan, onderhouden,
en daarze nog eenigzins met duysternisse bezwalkt wa-
ren, beschynen, met vermeerdering van een nieuw licht;

zoo veel als genog is om het gelukkig vermaak van den wil in de vereeniging met God te voeden: want dit is het eenige, waar door de mens in eenen zaligen omgang en wandel met God volmaakter worden kan: te weeten, dat God zyn ygen denkbeeld in 't verstand van den geest in volle ligt en luyfter stelle, wanneer hy den geest, uyt het lichhaam verhuyzende, in eene nadere gebuurschap, om zoo te spreken, tot zig brengt.

§ 7. Hier tegen is de tegenwerp van wynig vermogen, stellende dat de ziel in het denken zeer veel van het lichhaam afhangt, en overzulk in den staat der sehying, van het regte werktuig berooft is: want dat het ook door de ervarenis blykt, dat de zeden van den geest de gestelt-hyd van 't lichhaam opvolgen. Maar di dat leeraaren moeten aanmerken, de zuivere verstaaning van den geest met de inbeelding te vermengen: want alshoon het waar is, dat de geest, zoo lang hy met het lichhaam vereent is, op zekere bewegingen der dierlyke geesten of zenuw-zappen, andere en andere beeldenissen van de omstaande lichhaamen ontvangt en bevat: zoo kan egter ook geenzins gelochent worden, dat dezelve voor het meerder gedeelte zoo verwert zyn, datze de redenkaveling van den geest meer hinderlyk dan behulpzaam zyn, ten zy dezelve door het tussenkoomen van een aandagtig oordeel verbetert worden: want door de bedrieglykheden van di inbeelding word de ziel ten meesten deelen tot dwaalingen verlokt. Waarom men veel eer te besluyten had, dat de geest tot de zuivere verstaaning des te bekwaamer zyn zou, hoe hy meer van de begryppen dier beeldenissen bevryd was: want wanneer hy di denkbeelden, dewelke God hem om alleen en op zig zelve te beschouwen voorstellen zal, enkelyk en zuiverlyk bespigel, zullen alle zyne begrippen klaarder en ligter voorkoomen, om

om datze zuiverlyk zyn : en de geest zelf zal , minder verhindert zynde van de togten di uyt het lichhaam ontsaan , veel vaardiger zyn om zig van zynen pligt te kwytten : want de bewegingen der dierlyke geesten , verhinderen de ziel veelyds in dit leven door hunne tussenspraak , en breken de goede gedagten af , konnende niets ter wereld toebrengen , om de beschouwing van geestelyke dingen te wyzigen of te zuiveren.

§ 8. Indien evenwel imand twyfelden mogt , of daar uyt zelf wel volgt , *dat den staat van de afgeschyde ziel , ten opzigt van alle stervende , beter zyn zow dan den tegenwoordigen* , om dat di bevryding van de hindernissen des lichhaams , zoo wel den kwaaden , als den goeden , gemeen is ? di weete , dat de gelukzalighyd van de afgeschyde ziel niet zoo zeer van de klaarhyd der denkbeelden afhangt , als wel van derzelver aangenaame vreugde , voor zoo veel zy een ~~vertooning~~ doen van eenig vast en geneuchlyk goed , dat met de ziel vereenigt , en om van haar genoten te worden tegenwoordig is. Dewyl het nu ook aan de magt van den Schepper staat , de gedagten van den geest te wyzigen , en dezelve ook aan onaangename en vreeslyke denkbeelden vast te hegten , en zoo daanig daar aan te verknogten , dat zig de geest daar van niet ontdoen kan : zoo volgt , hoe klaarder een vreeslyke vertooning den geest voorkoomt , hoe hy , door het bykoomen van een kwaad medegeweeten , ook te vree-der pyniging van di vertooning ontvangt en gewaar word. Inzonderhyd wanneer de geest van het lichhaam afgeschyden en op zyn zelve bestaande , niets voor handen heeft om zig van een onaangenaam voorwerp te ontslaan en van dat gezigt af te wenden. Maar in tegendeel de geest met vaste en geneuchlyke denkbeelden , en met eene goede getuygenis des medegeweetens , verhuyzende , verkrijgt

daar

daar uyt de grootſte vreugde des gemoeds , en de eeuwige geniting van verzadiging in zyn hoogſte verlangen , di hem nooit zal benomen worden. Deezen laaſten toefland zyn wy gewoon den ſtaat der eeuwige zaligheyd , en den eerſten , der eeuwige verdoemenis te noemen : dewyl zy in den laaſten tot God naderen als tot een vrind , di hun gemoed met vaſte vreugde doortintelt : en in den eerſten koomen zy tot eenen vergramden God , di zyne verſmaaders aan de knagingen van een bytend geweeten overgeeeft , en met de uyerſte ſchrik , zoo dikmaals als ze op hem denken , doet bevangen worden.

§ 9. *Deeze betere of ergere ſtand van den geest hangt af van het betragten , of verzuymen van zynen pligt ; en dat wel om het verband , 't welk God geſtelt heeft tuffen de deugd , en deszelvs loon , namelyk eene gelukzalige bezitting , na den dood , van het eeuwige leven : als ook tuffen de ſtraf , en de overtreding van de Goddelyke Wet , op dat de kwaade daaden hunne regtveerdige vergelding , door de Wet vaſt geſtelt , bekoomen zowden.* Hier van daan heeft de aangebore Wet hunne ſtaving , zoo dat uyt aanmerking van dat verband de hoop om dien loon te erlangen aan de onderhouders van de Wet gegeven , en de vreeze der ſtraf aan derzelver verbrekers bedreyyt is : waarom in deezen een aangeboren verbond erkent moet worden , gelyk uyt de rede en het medegeweeten klaar blykt ; het welk een zalig leven na den dood , onder beding van beweze gehoorzaamhyd van de Wet , beloovt : maar eenen ewigen vloek aan di deszelvs Regten ſchenden , drygt. Waarom alle menſſen , uyt aangeboren aard onder dit verbond geſtelt zynde , ook naar zyne Wet geoordeelt koomen te worden van hem , di de opperſte Regter der werreld zynde , een igelyk om rekenſchap van zyn doen te geven , onderworpen heeft , en ten dien ynde na den dood voor zynen Regterſtoel roept. § 10.

§ 10. Nu het eerste verband tusschen de deugd of het volbrengen der Wet en tusschen den overgang van de ziel, uyt het lichhaam verhuyzende, in den staat der gelukzaligheyt, word bevestigd. 1. Uyt de volstandigheyt van Gods vrindschap; want wi op Gods roepen, uyt dit lichhaam vertrekt, en als een vrind van God, tot hem overgaande met rechte en geneuchlyke denkbeelden; di kan niet na-laaten tot deeze verandering van staat te geraaken, di hy met ondervinding van Gods volherdende goedgunstighydt ondergaan moet; dewelke wegens de onverbroke vrindschap geenzins gedogen kan, dat zynen getrouwen dienst-knecht van hem verstootten zou worden.

2. Vloeyt uyt Gods hailighydt, dat hy zig ontrent het onderhouden of verwaarloozen van zyne Wet, niet onverschillig gedragen kan, als of hy zig niet liet gelegen leggen of r gehandelt was volgens zyne betaamelykhydt, of in tegendeel. Waar uyt volgt, dat hy behondens zyne hailighydt, geene Wet, zonder di te staven en te bekragtigen, heeft kunnen uytgeven: noch dezelve uytloomst laten aan di dezelve gehoorzaamt of overtreed, als of het onderhouden of schenden zyner Wetten even veel, of een en dezelve zaak was.

3. Uyt het getuygenis des medegeweetens, waar door wy vermaant worden, dat een getrouwe dienst-knecht Gods, wanneer hy sterft, niets van God te vreezen heeft: en dat na den dood de eewe van vergelding zeker is, om dat der boozen stand in dit leven ten meesten deelen byna gelukkiger is dan den staat der vroomen: zoo dat derhalven de nawkeurige vergelding der werken, di niet zonder veel moeite in dit leven verrigt zyn, tot in eene andere eewe, di der ruste is, uytgesteld moet blyven, dewelke dan ook noodwendig na deeze eew, waar in alles als verwacht en verwaarlooft schynt te leggen, volgen moet.

S II. Maar *het verband*, 't welk te weeg brengt, dat de straffe den boosdoender op de hilen volgt, schoon met eenen langzaamten tred, blykt ook. 1. *Uyt des zaaks betaamelykhyd*: want de rede leeraart, dat een godlooze, wanneer de goederen deezer wereld hem begeben, of dat hy met aflegging zyns lichhaams van dezelve afgerukt word, met regt van dat opperste goed, 't welk hy zoo godlooslyk veragt, en zoo schandelyk en dertel verſmaad heeft, verſteken blyve.

2. *Uyt Gods vreekende geregtighyd* volgt ook voorder, dat de Regter der wereld de ſchending zyner Wetten niet ongeftraft laten kan: al zoo wynig als dezelve pryzen of goedkeuren als wel gedaan zynde: en dewyl wy dat in het Hoofd-deel van Gods deugden, bewezen hebben, geeft ons dat nu eenen vaſten grond, om dat verband als zeker en onverbrekelyk te erkennen.

3. *Uyt het getuygenis van de beſchuldigende gewiſſe*, dewelke verklaarende den ſchender van Gods Wet ſchuldig aan gekwetſte Hoogaanzenlykhyd Gods, en den geeft uyt dit lichhaam verhuyzende ſtandvaſtig aanklevende, te weeg brengt, dat hy ook, op het aanschouwen van Gods heerlyke Hoogaanzenlykhyd, niet nalaaten kan een grooter ſchaamte over zyne ſchelmſe begaane miſdaad, en den eewigknaagenden worm zyner gewiſſe te gevoelen, di hem de verwaarloozing van het opperste goed verwyt. Weſhalven de weg des zondaars hem tot zyn eewig verderv heenen leyd, indien hy onverzoent met God uyt dit leven vertrekt, als zullende beproeven de kragt van de Goddelyke gramſchap met de uytterſte verſchrikkinge.

HOOFDDEEL IV.

*Van de Zonde in de Wereld ingekoomen , en over de
menschen Heerschende.*

§ 1. **G**Elyk de mens tot naakoomen van zynen pligt door de Wet aan God verbonden en vast geklonken is ; zoo word hy in tegendeel gezegt *te zondigen*, wanneer hy door eene nawkeurige onderhouding van de aangebore Wet zynen pligt niet voldoet : zoo dat overzulk *de zonde* eene ontbering is van het gene naar den eys van de Wet tegenwoordig en daar by zyn moest : *of eene afdwaaling van den regel en rigt snoer des levens , door de Wet voorgeschreven.*

§ 2. Wy stellen *den aard of de natuur der zonde in eene ontbering*, dewelke een afwezen is van 't gene, het welke aanzyn moest, eer dat de mens den lof en goedkeuring van God verkrygen kon. Deeze uytbeelding sluyt dan den aard der zonde uyt, al wat stellig zaakelyk is ; want al wat als stellig zaakelyk begrepen word, dat is van God, en moet by gevolg voor een goed gehouden worden. En ten zy men op deeze wyze de zaakelykhyd van de zonde uytfluyt, zoo is alle uytleg van den oorsprong der zonde twyfelagtig. *De Manicheërs*, eertyds hier op niet gelet hebbende, zyn tot deeze dwaaling vervallen, datze twee eeuwige beginsselen aller dingen verdigt hebben, *den eenen als den stigter van het goede, en den anderen, van het kwaade.* Hier van daan zyn ook di wonderlyke giffingen van andere Wysgeeren, welkers gevoelen de Gnostiken ootlings misleyd heeft, stellende, *dat alle kwaad lichbaarmelyk is, en uyt ons lichbaam zynen oorsprong bekoomt,*

waar mede de geest, als hy daar van word aangedaan, besmet word. Om derhalven deeze grove dwaalingen te vermyden, oordeelen wy di gene de zaak beter begrepen te hebben, dewelke de zonde beschryven, als een nalaating of verzuyming van het noodige en schuldige, 't welk de pligtbetragting vereyft, di zig in onze betragtingen by wyze van eene ontberinge heeft. Evenwel moetmen dezelve niet *by wyze van eene enkele ontkenning* begrypen; want deeze is maar alleen eene omtuyning van de volmaakthyd van een igelyk geschaapen ding, di geenzins verwerpelyk is: want het gene van een zaak ontkent word, dat behoort geenzins tot het denkbeeld van di zaak, 't welk door Gods vrymagtig besluyt, bepaalt is: welkers tegendeel in de ontberingen plaats heeft, di een afwezen van dat gene te kennen geven, het welke, om het gestelde wezen uyt te maaken, daar by zyn moest. Dus is het *eene ontkenning* dat de mens *geene hoornen* heeft, di den Ossen en Bokken gegeven zyn, en gans niet tot het wezen van den mens behooren; maar het is *eene ontbering*, indien hy *geene oogen* heeft, di tot de volmaakthyd van het menschelyke wezen vereyft worden. Ook heeft zig deeze zaak niet anders in de zeden, het is *eene ontkenning* dat de mens niet alles van God begrypt: maar dat strekt hem tot geen ondeugd; om dat tot deszelvs wezen alleen een yndig verstand behoort. Maar eene volslage onkunde van God is *eene ontbering*, om dat hy het denkbeeld van God in zig hebbende, dat verzuymt te bespigel en naa te spooren.

§ 3. Dog *de mens* in zyn denkbeeld beschowt, is om zoo te spreken wel *zondiglyk*, dat is de zonde onderhevig: maar geenzins metterdaad *zondig*; want dat eerste behoort tot zyn wezen, dat hy kan dwaalen in zyn oordeel, en zondigen: dog het laatste geenzins, het welk

naa

naa ondeugenthyd fmaakt. Hierom ftrekt het den mens tot geen ondeugd, dat hy zondigen kan, als hy maar niet zondigt: het is genog dat hy, de dwaaling van zyn oordeel, door deszelvs fchorffing, en mitfdien ook de zonde konnende vermyden, di ook vermyd, om pryswaardig te zyn; en te befchuldigen, indien hy de behoorlyke voorzigtighyd niet aanwend.

§ 4. Dit *te konnen zondigen*, word daar in gegrondveft, dat hy *eenen wil* van God ontvangen heeft, *di zig veel wyder dan het verftant uytftrekt*; dewelke, indien hy het behoorlyk begrip van den geeft voorkoomt in zyn oordeel te vellen, zoo verkieft hy ligtelyk den fchyn voor de zaak, en word alzoo bedrogen, en bedriegt zig zelven. De eerfte weetenfchap zelv heeft ons geleeraart, dat *de wil* zeer wyd uytgeftrekt zynde, een oordeel vellen kan van dingen di hy nog niet klaar en onderschyden bevat heeft; als ook dat de mens een verlangen naa een onyndig goed heeft; maar dat ondertuffen zyn *verftand*, in een enge perk befloten, zeer bepaald is: want door de mewufthyd blykt klaar, dat hy zeer veele dingen geenzins verftaat noch weet, en dat God de alweetenhyd voor zig alleen behowden heeft. De geeft derhalven, nog van eenige zaak onkundig zynde, en dikwils van dezelve iets vermoedende, dwaalt ook veeltyds in zyn oordeel, gelyk dat de ondervinding dagelyks leeraart. Maar nademaal *de wil vry is*, zoo dat hy zyn oordeel opfchorten, en dat tot in eenen anderen tyd uytftellen, of de zaak onbepaalt laaten kan, naar zyn ygen welgevallen; zoo kan hy de dwaaling, en 't gene daar uyt voordkoomt, ook de zonde vermyden, met niets van di dingen, dewelke buyten den werk-kring des verftands gefteft zyn, te bepaalen, en met geen oordeel te vellen dan over 't gene klaar en onderschyden begrepen is. Hier van daan kan het door 't

misbruik van den vryen wil gebeuren, dat imand over de zedelyke goedhyd, of de daar tegen over staande kwaadhyd van een zaak zyn oordeel verhaaft, eer hy de zaak wel gevat, of volgens den regel van 't medegeweeten, gelyk het behoorde, grondig doorkeken heeft: in welk geval hy een misflag begaande, besluyten moet uyt vooroordeel te werk te gaan, met niet te doen 't geen de rede belaft. *Uyt dit misbruik van den vryen wil*, vloeyen schandelyke zonden, di aan de nalaatighyd van een wetig oordeel, en aan de voorbaarighyd van den geest om zyne begeertens ~~voord te zetten~~, ~~toegeschreven~~ moeten worden: ~~zoo dat~~ hier de eerste nalaatenhyd van zynen schuldigen pligt begaan word.

§ 5. Men moet hier ook voorder aanmerken, dat God volgens zyne betaamelykhyd den mens niet heeft kunnen scheppen zedelyk verdorven, of in eenen staat, waar in hy de zonden niet vermyden kon: om dat hy zoo doende de Stigter van het kwaad, of dat het zelve is van de zonde worden zow, het welke van God, het opperste magtigste Wezend, ongerymd te denken is, en aan wien ook zyn werk, 't welk zyn denkbeeld beandwoord, geenzins misaagen kan. Noeh hy zow ook onder bedryging van straf, den mens geen en pligt kunnen afvoorderen, denwelken hy onmogelyk in staat was om te komen volbrengen. Derhalven zal het tot uytvorffing van den oorsprong der zonde genog zyn, dat we den mens in den staat van beproeving aanmerken zoodaanig gestelt en geschaapen geweest te zyn, dat hy de dwaalingen en zonden zow hebben kunnen vermyden, indien de geest den pligt van schuldigen aandagt en van een regtschaapen oordeel geoeffent had: maar in tegendeel dat hy dwaalt en Gods Wet overtreedt, indien hy zyne vryhyd misbruikende, voor een regt onderzoek der dingen, en voor een klaar en onder-

derschyden begrip, tot toestemming overhelt en zonder rede verkieft daar zyne begeerte hem toe dryvt.

§ 6. Onderwylen kan niemand in twyfel trekken, dat *de zonde in de wereld ingekoomen is*, di in agt neemt dat *de zwaare misdaden* met den dood, *de mindere* met geldboetens of lyfstraffen worden gestraft, en *veele* zoo heymelyk begaan worden, datze ongestraft doorgaan. Ik zwyge van *klynigheden*, waar van het spreekwoord voorgekoomen is, *de Schout agt het kleyntje niet*; het welk egter in de Goddelyke Vuurschaar wel in agt genomen word, door dien de allerminste overtreding een schending van de Goddelyke Wet is. Wil imand de smette en het insluypen der zonde, waar doorze de ganse wereld bekropen heeft, en de heerschappy over alle menssen voert, wat nawkeuriger in zien, di slaa zyne oogen op zoo veele woeste en wilde Volkeren, di tegen het Mensdom alle vreedhyd plegen, en ongemaniert zynde, meer met Beeren en Luyperds, dan met menssen te vergelyken zyn. Verschyde leven by den roov en buyt: andere zyn verwyvt en in wellusten wegvloeiende. Di onder de Volkeren de bestgemanierde geagt wierden, waaren de Romeynen; maar hoe grov onder hen, dog met meer glimp en gevynsthyd, gezondigt is geweest, leeraaren, de Schimp-schryveren, en andere openbaare berispers der zeden. Hoor Nazo over de booshyd van 't mensselyk geslagt in 't gemeen klagen.

... Non hospes ab hospite tutus,

Non socer à genero, fratrum quoque gnatia rara est.

Imminet exitio vir conjugis, illa mariti.

Filius ante diem patrios inquit in annos.

Lurida terribiles miscent aconita novercae.

Dicta jacet pietas, & virgo caede madentes

Ultima coelestum terras Aethrae relinquit.

Dat

Dat is:

De Waard is voor zyn Gast , de Schoon-vaar voor zyn
Zoon,

Niet vylig ; zelden koomt ook Broeders vreê ten toon,
De Man zoekt 's Vrows verderv , de Vrouwen weer der
Mannen,

De Zoon zow voor den tyd zyn Vader wel verbannen:

De Stiev-moer mengt vergiv. De Godvrugt is verjaagt,
De laatste Hemeling , bereyd zig ook de Maagt
Astrea , met het Regt , van d'Aarde te vertrekken,
Di zig met bloed bemorft door schennis laat bevelken.

Laat ons onze oogen wenden op de gene , di hoewel
zeldzaame , egter de beste schynen ; nimand van deeze
zalder gevonden worden , di zyns niet , van deeze of ge-
ne misval of dwaaling begaan te hebben , bewuft zal zyn.
Hier van daan dit zeggen:

*Nimand di zonder mislag leeft ,
De beste is , di de minste heeft.*

En wi in 't kleynste zig vergrypt , is van alle veroordeelt ;
want de gehoorzaamhyd , di hy in zommige dingen oe-
fent , koomt zoo zeer niet voord uyt enkel gehoorzaam-
hyd , als wel uyt *proaireesei* een voornemen , of eene ver-
kizing van diensten , di hem wel aanstaan ; niet om datze
God , maar hem , dize doet , behaagen ; want anderzins
zow de egte rede van gehoorzaamhyd den mensfelyken
geest ook in kleynigheden aan zynen pligt verbonden heb-
ben , dewyl zy zig daar in ook van Gods wil bewuft vind.

§ 7. Dat deeze algemeene verdorventhyd in zeden , di 't
menfse-

menfſelyk geſlagt beheerſt; niet eeniglyk zynen oorsprong heeft uyt kwaade voorbeelden, en de algemeene jeukerighyd om andere naar te volgen, blykt daar uyt, dat een igelyk in zig van zyne kindshyd af, ja in de eerſtgebore Kinderen, zeer ongeregelde hertſtogten gewaar word, die de wetten, van de rede voorkoomen, en veelyds te buyten gaan. Dit word ook bevestigt van der Gencesheeren zeggen, door langwylige ondervinding in 't gemeen aangenomen, *dat de zeden des gemoeds de geſtelthyd van 't lichhaam volgen.* Hier uyt maaken wy een beſluit, dat wy zondaaren geboren worden: en dat de voorbaarige genyghyd tot het kwaad, te gelyk met di jeukerighyd om andere naar te volgen, 't welk een afwyken van de Wet zynde, eene erv-ziekte, en ons met di ongelykmaatige geſtelthyd des lichhaams aangebore is. Het welk ook van de voorzigtigſte wyzen der Hydenen aangemerkt is: Dus klaagt *Plato* in zyn Boek van 't Gemeenebeſt. *Dat de menſchen van natuuren of van aangeboren aard boos zyn, en bezwaarlyk konnen gebragt worden tot het oefenen van regtveerdighyd.* By *Auguſtyn* in zyn IV. Boek tegen *Jul. Pel.* is een brok van *Cicero* te vinden, waar in di klaagde: *Dat de menſſen van een Stievmoeder de natuur of de geboorte aan 't ligt gebragt worden, met een naakt, bros, en zwak lichhaam: en met een gemoed voor moeilykheden angſtig, tot vrees laſhartig, tot den arbeyd zwak, tot welluſten genygt, en waar in het Goddelyk vuur, verſtand naamelyk en zeden, verdoort is.* Laaten wy de gedenkwaardige taal van *Hierokles* hier by voegen: *De mens*, zegt hy, *volgt met zyne beweging het kwaade, verlaat het goede, en in hem is eene ſtrydighyd di in te veel drijven uytbot, en dezelve buyten en tegen den wil zyner natuur of ygen aard verwekt, en di met God twiſt en ſtryd voerd, en te weeg brengt dat hy uyt den Hemel op*

ons, di op de Aarde woenen, nederstorte: in hem is eene vrye wil, denwelken hy zaadaanig misbruykt, dat hy met alle kragt de Goddelyke Wetten tegen staat: zoo dat di vryhyd niets anders is, dan een wil veel eer om het kwaade, dan het goede te aanvaarden.

§ 8. Overmits dan God, schoon de Stigter en Schepper van een igelyk mens, egter de Stigter van de zonde niet is; zoo volgt, dat hy den mens in den beginne regt en onzondig voordgebracht heeft, en met zulke vermogens gewaapent, dat hy zynen pligt behoorlyk heeft konnen betragten, indien hy zyne vryhyd te regt gebruykt had. Dewyl nu veele eewen gedurende een schandelyke en zondige tyd voordgekoomen is, van de baarmoeder af aan verdorven, zoo moet noodzaaklyk dat gebeurt zyn, door eenig tusfenkoomend geval; en niet door de schuld van den Schepper, maar van het mensfelyk geslacht zelv, waar door dat beklaglyk verderv, dat over de nakoomelingen gekoomen zynde, zoo algemeen, en tot alle en een igelyk overgebracht is. Overzulks is het zeer bewyslyk, datter onder onze eerste Voor-ouderen geweest zyn, dewelke van de Wet afwykende, en door het misbruyk van den vryen wil van God afvallende, deeze smet op zig geladen hebben, om di aan de nakoomelingen door het voord-teelen van Kinderen over te zetten: zoo dat God, de oorsprong en springbromme van alle goed, niet alleen van dit kwaad vry gesproken; maar alle het kwaade, dat in ons alle is, geheel en al van de onbedagtzaamhyd der eerste Voorvaderen afgeleyd moet worden.

H O O F D D E E L V.

Van der Zonden nasleep en gevolg.

§ 1. **D**E ZONDE word in dit leven gevolgt van de schuld, en smet, als ook van het beginffel der straf, met vrees van verdere, naar maate der begaane misdaden, aan te doen na dit leven.

§ 2. *De Schuld*, word genaamt *eene verbintenis tot de straf*, dewelke, uyt de Wettisse bedryging, en uyt Gods vrekende geregtighejd te vreezen staande, noodzaaklyk op de begaane misdaad volgt. Het staat aan de Wet een verband te verklaaren tusschen de zonde en de straf, en mitsdien de daaden bloot te leggen di de Goddelyke straoefening verdienen, en den Regter tot het nemen van vraagroepen: welkers vonnis regtveerdig zynde, en Gods haat tegen de zonde in de Wet verklaarende; te kennen geeft dat de overtreder van de Wet, tot zwaarder straf gehouden is.

§ 3. En nademaal de mewusthyd van de misdaad ook aanstonds wakker maakt *het medegeweeten van de schuld*, terwyl zy op het verband, dat tusschen de zonde en straf is leggende, wat aandagtiger let, zoo volgt ook op de zonde een *ontroert medegeweeten*, 't welk het gemoet met smerte, vrees, en een te laat berouw, als met zoo veele geesselen pynigende, den geest schuldig verklaart. Dit leven is zeer elendig, verdryft alle gerusthyd uyt het gemoed, sluyt de waare gelukzalighejd metterdaad uyt, brengt en stelt in derzelver plaats, voor den geest ondraaglyke angsten, ontroernissen, en verbysteringen. Hier van kan nimand onkundig zyn. Waarom Plautus zingt:

*Niets is elendiger, dan een bewust gemoed
Der menſſen. . . .*

En Petronis uytroept, O Goden! ó Godinnen! hoe elendig is het leven zonder *Wet*? het gene zy verdient hebben, *verwagtenze altyd*.

§ 4. Het tweede gevolg van de zonde is *de ſmet*, di de zonde op de hilen volgt; en niets anders is dan een *verdorvenhyd* van de vermogens di in des menſſen geest zyn. Deeze worden wy gewaar, zoo menigmaal als we rede in de rede zoeken; want wi bemerkt geene duysterheden in 't verſtand, geene voorbaarighyde en roekelooshyde in het oordeel, twyfelagtigheden in den wil, en in alle het doen der menſſen geene overheerſſing der hertſtogten, alle dewelke den mens ontroeren, en met veel vermoeyhyde van kragten, in het opvolgen der welluſten zwoegende, verzwakken. Zoo datmen den geest, dien het gebied over de werkingen van 't lichhaam aanbevolen was, nu ziet, in eene oneerlyke dienſtbaarhyde onder het lichhaam verſlaavt, zyn leven niet uyt rede, maar uyt hertſtogten aanſtellen.

§ 5. De geest dan dus geaard zynde, dat hy door het veelvuldig doen een heblykhyde voor zig verkrygt; en agtende te moeten volgen 't gene de hertſtogten hem voorſchryven, valt op di dingen aan, dewelke tot dat ynde gerigt zyn, met regt en onregt: De gewoonte van zondigen wikkelt den mens meer en meer in de zonden in, overzulks dat hy van dag tot dag tot het kwaade veerdiger, dog tot het goede traager word, brekende uyt tot alle ſchelmſtukken, en voor dat hy daar op let, en na dat hy het ſchelmſtuk zelv ziet. Want het gaat met hem, zoo als Medea van zig zelv bekend, zeggende:

Het

*Het goede koomt voor myn gezigt zeer klaar,
Ik prys het ; dog het kwaade volg ik naar.*

Dit kwaad heeft de Digter ook heel aardig afgebeeld, zingende:

*De mens elendig is , door 't diep gewortelt kwaad,
Dat in hem zit , en blyvt , met een besmetlyk zaad.*

Weshalven de menschelyke geest , zoo schandig besmet en verdorven zynde , en met de Goddelyke hailighyd gans niet overeenkoomende , kan niet nalaaten aan God te mishagen , en ook alle goede gedagten van God van zig af te wenden : welken staat de elenden van 't Mensdom verder vergroot , en verzwart.

§ 6. Het derde gevolg van de zonde is *de straf*, en deszelfs daadelyke uytvoering; dewelke van God , den regtveerdigen Regter , wel aanstonds ten deelen , dog na dit leven in 't geheel verrigt word. Zy word beschreven, datze is een droevig kwaad , 't welk aan de overtreders zyner *Wet* , om der zonden wille en naar derzelver verdienste , van God , den regtveerdigen Regter overeenkoomende met de bedrygingen der *Wet* toegebracht word , of moet worden , tot vaststelling van de eere van Gods vrekende gerechtighyd. Waar van daan de elende van 't menschelyk geslacht onder de zonde nog meer vergroot word.

§ 7. Het is buyten eenigtwyfel , of de Goddelyke vraag straft veeltyds den overtrederen zyner *Wet* in dit leven : laat ons den Hydenzen Hesiodus hier over eens hooren :

*Zoo wi zig schendig draagt , dien straf Japyn ten lest,
Uyt zynen hoogen throon , met honger , zwaard of pest.*

Wat ook in deeze of de toekomstende eew geschied, egter blyvt de waarhyt van 't zeggen van Horatius.

*Een voorbegaane kwaad,
De straffe nooit verlaat,
Alſchoon met traage ſchreden,
De ſtraf koomt aangetreden.*

Ook heeft *Plato* oulings de waarhyt gezegt, ἀνάστος τῆς ἀδμίας ἡ τιμωρία, een volger der ongeregtigbyd is de straffe. Indien evenwel niet altyd dit in 't openbaar gezien word, zoo moetmen egter weeten, dat lang borgen, geen kwytſchelden is: Te regt heeft derhalven *Horatius* de *Venusiner Digter* aangemerkt,

Gods gramschap neemt wel vraak, dog met een traage voet,

En deeze traaghyt word met zwaarder straf geboet.

DERDE BOEK
 DER INGESCHAAPE
 GODGELEERDHYD
 VAN DE
 VOORBEREYDING
 TOT HET
 EUANGELIUM.
 HOOFDDEEL I.

*Van zonniger waarfchynlyke herftelling , en wederbrenging
 tot God.*

S. I. I uyt de voorgaande naafpooring waargenomen heeft de menfleyke zaaken in eenen beklaaglyken ftaat te zyn , ten waare een geneesmiddel voor deeze ziekte , en een voeglyke herftelling uyt dien elendigen ftaat by der hand was : di zal met regt ook verlangen te hooren , wat de rede in deeze zaak aan de hand geeft , en hoe verre zy den geest , di over zyne toekomende zaalighyd bekommerd is , opleyd , en di , overwegende dat God verftoort en van

hy onder dezelve niet eenige had , di hy wel wilde herfelt te zyn , op datze nuttige dienstknechten voor hem worden mogten.

2. Ook schynt het met *zyne wysbyd* niet over een te koomen , het mensfelyk geslagt te vergeeys geschaapen te hebben , en als nog te onderhouden ; gelyk het evenwel zyn zow , indien geenige , door de eerste Schepping met vermogens om God te kunnen geniten , voorzien zynde , ooit tot het genot van dat goed kwamen te geraaken.

3. Gods *goedbyd zelv* , di den mens met mindere weldaaden begyftigt , raad den mens ook aan te gelooven , dat hy hem de betere goederen niet zal onthouden , als dat maar behoudens zyne betaamelykheden geschiden kan. Te meer om dat di gemeene , of ten minsten uyt het ynde des werks , gemeene weldaaden ons opentlyk nopen en noodigen , tot de wederkeering by God.

§ 4. Van dien goedertirenen wil van God , konnenze nooit iet met meer zekerhyd besluyten , dan van agteren. Een neerstige bespigelaaar der wereld bemerkt , dat de ~~de menssen~~ in hun levens beleyd zeer veel onder malkanderen verschillen : datter ook onder de zondaaren gevonden worden , di ~~berow over hun voorgaande leven~~ heb-bende , zig zelv verlochenen , en grooten iver tot een beter leven aanwenden : di naa eene vernieuwde vereeniging met God variglyk ~~verlangen~~ , zig aan zyne eer door verbetering humer zeden opofferen , en met den godloozen , di Gods naam met voeten treden , eenen hevigen stryd aanvangen , gereet zynde om voor de eere Gods hun leven te laten : en di voorder alle begeerlykheden verzaakende , opregt , maatig , en Godzalig leven in deeze wereld : zoo moetmen waarlyk denken , dat God van hen niet te vergeeys gezogt worden , of hunne goede begeertens te leur stellen ; en uytblussen wil. Ja men moet er-
ken-

kennen , dat di verandering van den geest niet zonder God geschied. Waar uyt wy dan een wettig besluyt maaken , dat God , tot zoo verre als hy tot de verbetering van di gemoederen medewerkt , ook de herstelling van zommige besloten heeft , en dat hy de zoodaanige , schoon zy wynig in getal zyn , voor zig egter heeft willen hailigen.

§ 5. Men mag zig hier ook op de openbaare gedenkschriften beroepen , welkers gedagtenis ook by de Hydenen overig is : en op het gerugt van den algemeenen Zondvloed , 't welk tot aller menschen ooren gekoomen is , als een werk , 't welk onder Gods oordeelen , di hy over het Mensdom gehouden heeft , het merkwaardigste is : en getuygt dat de Vader van dat niwe geslagt , 't zy di den naam van Noach of Deukalion voert , door Gods bezondere voorzorge te gelyk met zyn Huysgezin van God behouden is : waar van de rede alleen uyt Gods besluyt gehaalt kan worden , waar in hy besloten heeft zig in zommige , ten aanzien van zyne genade , te verheerlyken. Want waarom heeft hy anderzins hem niet met alle de overige tot een toe in dat oordeel verdelgt , als onnut tot het goede , en di met allen iver zyn ynde en oogmerk bestreden , en het ynde zyner werken verdrayden ? Widerhalven een nieu geslagt heeft willen verwekken , di heeft ook buyten allen twyfel zommige in het zelve , di de iverigste voor de eere van zynen naam waaren , willen hailigen.

HOOFDDEEL II.

Van de noodigheden tot de waare Verzoening met God.

§ 1. **A**ngezien de begeerte om God met den zondaar te verzoenen, in alle Godsdiensten de eerste en voornaamste zorg is, op het aanzetten des medegeweetens, di de plaats van God bekleed; zoo moeten men zig ook voornaamelyk beraaden over de vereyfte voorwaarden om eene wettige verzoening te bekoomen: onder dewelke de eerste en voornaamste Wet zyn moet, dat wy agten geenige wyze om God te verzoenen wel en wettig te zyn, di niet te weeg brengt, dat den eys van de Goddelyke geregtighyd voldaan werde: dewelke wy, in 't eerste Deel van dit Werk in 't Hoofd-deel van Gods deugden, gezien hebben, van God geenzins te kunnen verwaarlooft of verlochent worden. Dat dit leerstuk uyt de gemeene kundighyd van alle Volkeren voordvloeit, geeft de gemeene toestemming aller Volkeren genogzaam te kennen; dewylder ~~geen Volk~~ gevonden word, dat niet, tot verwerving van Gods gunst, Zoen-offerhanden vereyft, di tot verzoening der Godhyd aangestelt worden.

§ 2. Ondertussen is het geenzins duyster, indienwe de zaak in redes evenaar overwegen, dat de Offerhanden der domme Diren geenzins verzoenende zyn kunnen, om datze geen waare voldœning aan de Goddelyke geregtighyd geven.

A. Want nademaal de zonde in de zeden eene ontbering, eene verraading van de Goddelyke Wet, en eene vertreding van den mens is, di het medegeweeten van Gods eere bezoedelt: wat doen dan dog de domme Diren
ter

ter zaak? daar moet straffe geleden worden, dewelke een dom Dier niet verstaat. Het begrip van 't kwaade valt alleen in den geest: waar van de domme Dieren ontbloot zynde, zoo kan derzelve dood den naam van straffe niet voeren. En zoodaanige Offerhanden herstellen geenzynde, het geene door de overtredinge der Wet geschonden was, niet meer dan of men eenen Boom uytrooide: nademaal het gene geoffert word, de geregtighyd, di straf vordert, uyt di straf niet kan bekennen, veel min met eene bezadigde gemoeds onderwerping aannemen, en den Regter verheerlyken; zonder welke zedelyke aandoening geen dood of verbreking van eenig dom ding God niet behaagen kan.

B. Ook vordert Gods geregtighyd eene evenredenhyl tusschen de straf, en de misdad, en dat dat gene, 't welk tot voldoening aangebragt word, gelykmagtig en gelykwaardig zy met de zaak, in welkers plaats het gestelt word. Dewyl de mens gezondigt heeft, is 't betaamelyk dat hy de straf drage; en geenig Dier, 't welk verre beneden hem is: en in zyne plaats kan niets gestelt worden, het welk niet uyt dezelve werk-beginselen en vermogens bestaat, waar uyt de zonde voorgevloet was. Waarom indien door in de plaatsstelling van eene andere zaak, straffe te dragen zy, op dat der geregtighyd Gods tot wederverzoening genog gedaan wierde, zoo behoort het gene in de plaats gestelt word, van geen en minderen prys en waardighyd te zyn dan hy is, di door di in de plaatsstelling zou koomen verlost te worden.

§ 3. Zal nu de rede van in de plaatsstelling wel en wetig zyn, en nergens tegen het regt en de billykhyd aanstooten, zoo moet dezelve onder deeze voorwaarden geschiden.

1. Dat de in eens anders plaats gestelt wordende vande

zelve rang en ordening , en ten minsten niet minder zy: ook dat hy onbesmet , en buyten het getal der zondaaren zy: want wi zelv schuldig is, di moet zelv op ygen naam voldoen: noch hy kan in eens anders plaats de straffe dragen , di zelv tot de straf getrokken moet worden. Ook kan de gene, di God niet behaagt, God niet verzoenen; nademaal dan de zondaar Gode onaangenaam is en mishaagt , hoe kan di dan Gode eene aangenaame Offerhande wezen?

2. Ook moet de in de plaats gestelt wordende of des Schuldnaars plaatsvuller eene vrywillige Borge zyn, di in Gods Vuurschaar op eens anders naam aangenomen kan worden: want anderzins kan nimand tegen zynen wil en dank , eens anders straf met regt opgelegd worden. Het isser zoo verre van daan dat di gene , dewelke buyten zyne yge toestemming ter straffe getrokken word, der Goddelyke geregtighyd zow kunnen genogdoen , dat dezelve in tegendeel daar door veel eer beledigt , en in hem eene niwe schendaad van doodslag tegen de Wetten der geregtighyd begaan word: en nademaal een misdad met een misdad niet kan geboet , maar veel eer verzwaart worden: zoo zow het een onregtveerdig werk en van de voldoening verre vervremd zyn , imand tegen zynen wil en dank , ter plaatsvulling om eens anders straffe te dragen, over te geven: het welke des te onregtveerdiger zynzow, hoe di plaatsvuller zelv regtveerdiger was. Deeze zaak zow zig geheel anders en in tegendeel hebben , indien di plaatsvuller als eene vrywillige Borge daar tussen kwam, en uyt lievede tot de eere Gods de zaak van den mens vrywillig op zig nam; want met wil , ja met eene hailige begeerte en verlangen daar na , geschied nimand ongelyk.

3. Maar als dan behoort daar by te koomen , dat deeze Borge zyn yge vrye Meester zy , voor dat hy zig in eens anders

anders plaats stellen kon : want wi eens anderens is en onder eens anders magt staat , di heeft het regt niet om zig zelve voor andere over te geven. En dewyl geenig bloot mens zoodaanig zyns zelve Meester is , zow het zeer moeylik vallen eenen zulken te vinden , di hier in de vereyfte voorwaarde voldoen kon.

4. Ja zoo wi een groot getal menschen op di wyze zow tragten te behowden , daar toe word vereyft , dat di zy van de allerhoogste waardighyd ; inzonderhyt , om dat hy de te verlossene , daar door zelv tot zyn ygendom maaken zow. Voorwaar daar word eene evenredenhyl vereyft tusschen zulken grooten menigte van menschen , di behowden moesten worden , en tusschen de waardighyd en uytstekenthyl van den Perzoon , di in de plaats van de menigte gestelt moest worden.

§ 4. Dewyl deeze dingen uyt het ingeschaapen ligt zeer kenlyk zyn , zoo koomen ons waarlyk byten de Goddelijke openbaaringen , onder alle de redelyke schepzelen , geenige te vooren ; dewelke alle di voorwaardens voldoen koomen : Want in di rang zyn ons onder dezelve geenige bekend , behalven Engelen en Menschen. 1. De Menschen , om datze nevens ons uyt gemeene Ouders geboren zyn , konnen van dit alles niets verrigten ; om datze ook te gelyk schuldig , en uyt ygen naam Schuldenaars , en geenzins ook hun ygen Meester zyn , overzulks konnenze niets over zig zelve schikken : veel minder hebbenze di vereyfte waardighyd in zig , om eene genogzaame waardy aan dien prys by te zetten : want de eene mens is den anderen gelyk , en een kan maar met een vergeleken worden.

2. Ook hebben de Engelen hier geen plaats noch deel in , als dewelke ook hun ygen Meester niet zyn , noch ook van genogzaame waardy : behalven dat tusschen di en ons

ons geen zulken verband legt , waar uyt zulke groote ygenwillige liefde zow kunnen getrokken worden. Daarom wy besluyten dat dit middel van zalighyd , waar door God , behoudens zyne betaamelykheden , den zondaar weder in genade zow kunnen aannemen , en het welk eene volle genogdoeninge aan de Goddelyke geregtighyd vereyft ; door het ingeschaapen ligt gans niet te doorgronden is.

§ 5. Evenwel kan hier uyt geenzins opgemaakt worden, dat di genogdoeninge , dewelke wy vereyffen door eene hoogwaardige Borge te moeten geschieden , zelv voor God onmogelyk , en di zaak geheel hoopeloos zyn zow : om dat ook door dat zelvde ingeschaape ligt zeer kenlyk is, dat God , wegens zyne onyndige volmaakthyd , algenogzaam is ; dewelke meer kan dan wy begrypen , en meer in zig bezit , dan wy met ons yndig vernuft beryken kunnen : weshalven wy als een grondregel wel in agt nemen moeten : *dat het yndige het onyndige geenzins omvatten kan* : en overzulks dat God , zoo hy wil , meer dingen van zig openbaar maaken kan , dan di ons tot hier aan toe door de rede bekend zyn.

H O O F D D E E L III.

Van de Historische Naaspooring , onderzoekende de overleveringen van het waare middel der zaligbyd.

S N E E I.

Naspoorende , of de Godgeleerdbyd der Hydenen eene vaste hoop , van de bekooming der zaligbyd , aan de hand geeft.

S I. **N**A dat wy dan overbewyslyk gezien hebben , dat God met zommige zondaaren wederom in vrindschap koomen wil , dog niet zonder het behoorlyke vereyfte tot eene wettige verzoening , en voor al niet zonder vaste verzekering zyner vrekende geregtigbyd , aan dewelke door eenen wettelyken tussenkoomenden Middelaar en Borge moest genog gedaan worden ; noch ook zonder eene opregte reyniging van den geest , waar door di te zaligen was , Gode gelykvormig word. Zoo staat ons nu naa te spooren of ergens in de wereld zoodaanigen Godsdienst gevonden word , dewelke dien eys , uyt de rede ontleent , net beandwoord ? Wy hebben wel gezien dat dat middel , en zoodaanigen Middelaar tussen ons en God , uyt het ligt van de rede alleen niet kan uytgezien worden. Maar misschien zal , het gene voor de rede ondoorgrondelyk is , elders blyken , door Goddelyke openbaaring aan de menssen medegedeelt te zyn. Dewyl dan deezen knoop in een enkel Historis onderzoek ontbonden word : zal het geoorlovt zyn een proev te nemen , en ten dien ynde het ganse werrelds rond te doorloopen , om te

Hh

zien

zien of men gelooven mag, dat elders een Volk voorkomt, aan het welke di openbaaring, di met de beginselen van de rede overeenkoomt, en daar naa wy zoeken, waarlyk uyt den Hemel medegedeelt is?

§ 2. Dewyl nu, na de ganffe werreld doorgeloopt te hebben, genogzaam alle ontdekte Godsdienst, tot twee Hoofd-godsdiensten kan gebragt worden, te weeten *de Hydensse* en *Mozaisse*; zoo zullen wy eerst de Hydensse Godsdiensten dinen te overwegen, of di de *kritéria*, dat is, de zekere kentekenen van den waaren Godsdienst in zig hebben? of niet? Inzonderhyt nademaal veele derzelve op openbaringen en Godspraaken snoeven. Maar indien wy de ganffe zaak naar billykhyt en in de weegschaal der gezonde rede overwegen, zoo zullen ons veele dingen, in den Godsdienst der Hydenen voorkoomende, aan te tekenen staan, dewelke geenzins het getuygenis des geweetens beandwoorden; overmits, het zy wy op derzelve beginsselen, daarze op steunen, het oog vesten; het zywe de Leere, dize van God en het hoogste goed opgeven, ontleden; of 't zy wy de wegen tot wedervereeniging met God, daarze met zoo groote pogingen en verwaanthyd op staan, ter nauwer onderzoek brengen, ten minsten over al uytblinken zal, dat hunne geheele Godgeleerdhyt niet dan *Mataiologia*, idele beuzelklap is.

§ 3. Het beginssel, 't welk zy gebruyken, is, datze roemen en snorken, dat hunne Voorouderen onder malkanderen Godspraaken gehad hebben, dewelke de vraagen beantwoordende, te kennen gaven, dat de wyze van dienst, dewelke zy onderhielden, den Goden behaagde. Maar hoe onzeker en zwak dat beginssel van Godsdienst geweest zy, blykt daar uyt, dat alle di Godspraaken, ten deelen door hunne yge idele verwaanthyd vervallen zyn, en ten deelen datze, op dingen van wynig belang ant-

woord

woord gevende , van de hemelfte en geestelyke geheel en al gezwegen hebben. De antwoorden zelv , dize gezegt worden gegeven te hebben , worden ook van twyfelagtigthyd , en datze tweezins te verstaan zyn , beschuldigt , zoo dat zelv de voorzigtigste onder hen in derzelver uyt-spraken niet gerust geweest zyn. Zommige zyn ook voord-gekoomen uyt zoodaanige gemaakte en toegeruste plaatzen , di geenzins buyten vermoeden waaren ; te weten , dat de antwoorden , di de Godspraken toegeschreven wierden , door de konsten en listen van kwaad- en vuyl-aardige menssen voordgebracht zyn geweest. Het welk de Heer *Antoni van Dalen* in zyne verhandeling van de Godspraken uytvoerig getoont heeft. Schoonmen misschien niet ontkennen kan dat de Duyvelen , di leugenagtige geesten , en verleyders van 't Mensdom , in zommige plaatzen antwoorden gegeven , en toekomende dingen voorzegt hebben. Zi hier op *Mebius* na van de Godspraken. Niet datze het toekomende uyt zig zelve te vooren wilsten , maar of uyt de tweede oorzaaken door waarschyntyke gisfingen zoodaanige gevolgen besloten : of de zaak , elders van God door zyne Voorzeggeren , zoo voorzegt geweest te zyn , geweeten hebben : want alzoo rooft di Aap van God , niet zonder (a) hailig diefstal , van God het Goddelyke en aapt dat naar. Dewyl derhalven alles , wat de Hydenen van de Godspraken gezegt hebben , van een zwak en wankelbaar geloov is , zoo hebbenwe geene rede om ons geloov aan zulke idele en bedrieglyke beginsfelen te verbinden.

§ 4. Dat nu der Hydenen Godsdienst vals en bedrieglyk is , en geweest heeft , toont overtuigende derzelver Leere , di van God en de Goddelyke dingen ten hoogsten afdwaalt ; *vernietigende* op veele wyzen *het denkbeeld van God* , dat alle en een igelyk ingeschaapen is. *r. In*

de plaats van eenen waaren God , het veel Godendom invoerende. Ik beken wel dat de voorzigtigste onder hen eenen oppersten God , di boven de andere uytstak , erkent hebben : maar di zelvde hebben evenwel ook andere ontallyke Goden geëert , als houdende het Koningryk Gods onder hen verdeelt. Zoo datze ten minsten daar in gezondigt hebben , datze het gene in Gods denkbeeld aan de waare Godhyd ygen was , hebben toegelaaten tot veele Goden over te gaan , en aan mindere Goden toegeschreven , het gene zonder de bezitting van een onyndig Wezen niet bestaan kon : want dezelve aanbiddende onderstellen zy di alwetende , almachtige , en vrymagtige Heeren der werreld te zyn , di de zaaken van de werreld , hen aanbevolen , naar hunnen vryen wil en welbehaagen , onafhangelijk bestuurdten. En nademaal zy hen verdigt hebben de verdeelde zorgte der dingen op zig genomen te hebben , zoo hebbenze niet konnen vermyden van vast te stellen , dat niet te met twist onder hen opgerezen is.

*Apol voor Trojen stond , Merkuur di was hen tegen ,
Met Pallas de Godin , dog Venus weer genegen.*

2. Hier koomt by , datze byna alle daar in eens waaren , om dien oppersten God , als ledig en zig de zorgte deezer werreld ontrekkende , te stellen ; di het bewind der werreld of aan de voorzorgte van verschyde bevolen , of aan een noodlot of aan 't geval overgelaaten , of liver alles verwaarlooze voor booze geley-geesten , di 't mensfelyk geslagt gestadig eenig kwaad en schade aanbragten , bloot gestelt hebben. De eerste bragten zig in 't naw , met angstvallig te onderzoeken , over welke bezondere zaaken een ider van di andere Goden gestelt mogt zyn , van welke zaak zy nooit de volle zekerhyd konden be-

bekoomen. Het middelste gevoelen was dat *der Stoïken*, het noodlot dryvende en leeraarende; en *der Epikuristen*, alles aan den haak van de gevallen ontmoeting der ondeelige deeltjens hangende: welkers zedelyk beginffel is, alleen de rust of 't vermaak des gemoeds te zoeken. Zy zeggen dat de geest voor zig alleen de oorzaak van alle kwaaden is, als dewelke niets begerende, dan 't gene in zyne magt is, zig zelven bevryden kan: voorder zyn gemoed tegen alle kwaaden, ziekten en pynen wapenende, moet hy zorg dragen, van ongevoelig te zyn. Deeze eenen ledigen God verdigtende, konnen in 't Hoofd-deel van Gods Voorzinighyd zien, hoe zy zig tegen het ganffe denkebeeld van God aankanten. Het laatste slag van menschen kanmen onder de wilde en woeste Volkeren in *Azien*, *Afriken*, en *Ameriken* vinden. Deezer Volkeren bespiegel-leer is, dat God goed zynde, door geenige dienstbaarheid tot hun goedertirener gemaakt kan worden. Maar dewyl zy het Mensdom verdigten van de booze geesten gekwelt te worden, zoo loopt hunnen geheelen dienst uyt, om het kwaad af te wenden, en zorg te dragen van hen te bevredigen, op datze niet verder voordgaan in het Mensdom, met bespringen en alle kwaad toe te brengen te ontruften, en met vervaarlyke verschrikkingen moeilyk te vallen: waar door zy tot eenen dienst vervallen zyn, di schandelyk, aan Gods eere en heerlykhyd ten hoogsten vyandig, en met de reeds geleeraarde aangebore Wet, opentlyk strydende is.

3. Yndelyk tekenen wy ook aan, dat zy Gods eenvoudigste geestelykhyd en hailighyd omver werpen. *De geestelykhyd* van God hebben zy niet zuiver bewaart, dewyl zy hunne Goden niet alleen lichhaamelyk gemaakt, maar ook onder geschilderde, gesneden, en gegotene Beelden vertoont, en aan doode en levende lichhaamen vast

gemaakt hebben ; dewelke zy in Beelden , Planten , en Dieren eere aan te doen voorstellen. Door welken slag van dienst zy in zeer veeler gemoederen een begrip van God ingefcherpt hebben , even als of de Goden geesten waren , di in lichhaamen woonden. Ik zwyge nu , datze gewaant hebben de tegenwoordighyd der Godheden door zekere bezweringen by haar te kunnen doen koomen , en dezelve zoodaanig aan hunne Beelden vast te hegten , dat zy bezwaarlyk daar uyt verhuyzzen en hun weder verlaaten konden. Hier van daan hebben de Romynen de konst van hen te roepen geoeffent , en hen groote belovten doende gebeden , datze tot hun over wilden koomen , en zoetelyk gedroomt , datze hunne bescherminge van de vyanden tot hun wilden overbrengen. Gods *Hailigbyd* hebbenze met groote fchandvlekken onteert , verdigtede der Goden geboortens , en wel van beyde de Kunnen , en hen aantygende , Huwelyken , Maagdefchending , bloedschande , en de daar uyt ontstaande na-iver , twist , en gekyv , alleen geene vegteryen. Dit beslaat ganffe Boeken der Digteren , op het voorgaan van Hesiodus en Orfeus. Dog deeze dingen zyn in der Hydenen , en inzonderhyd der Griken en Romynen Godsdiensten niet wynig doorgestrecken van Mannen , di onder de Ouden , voorstanders van den Christelyken Godsdienst geweest zyn , als Justin , Laktans , Tertulliaan , Arnoob , Minucius Felix , en andere , di met de aantekeningen van verschedene uytgegeven zyn : onder dewelke voor al Felix met de geleerde aantekeningen van Oizeel , gelezen kan worden.

§ 5. Van geen minder gewigt is di grove dwaaling van de Hydensse Godgeleerdhyd ontrent eene betaamelyke wyze van wederverzoening en herstelling , om den zondaar weder tot God op te leyden. 1. Want zoekende de
God-

Goddelyke gunst en genade, zoeken zy di niet zuyverlyk: door dien alle ingestelde dienst der Goden, den welken zy aandringen, alleen opzigt had op het geschil van uytterlyke dingen, di tot dit leven, en byna alleen tot het gebruyk van dit lichhaamtje behooren; terwyl zy over de hemelsse en geestelyke dingen wynig bekommert zyn: zoo dat wanneer het Staatendom onder zwaare kwaaden, zugte, en in ongelukken gedompelt lag, zy dagten de Goden verstoort, hun min gunstig, en alle oogenblikken veranderlyk te zyn; derhalven tot afwending van dat kwaad bevredigt; of tot beter geluk verzoent moesten worden. Wat de mensfelyke geest belangt, dien begrepen de Wysgeeren ten meestendeel als stoffelyk, het zy uyt water, of uyt zuyver vuur opgeslanst, dewelke dan met de ontfloping van 't lichhaam weder verdween. Wynige zynder geweest, di wat beters daar van dagten, en de onsterfelykhyd der zilen erkenden: onder deeze zyn veele Pithagoristen geweest, latende geenige hoop voor den geest na den dood over, behalven eene voeglyke zielverhuizing; waar door zy voor hun kwaalyk gedaan tot straf, in Beesten; en voor hun weldoen, in Helden, di gebooren stonden te worden, verhuysden. Alleen hielden de Platonisten staande, dat de zilen na den dood overgevoert wierden, of na de Hel, de plaatze der pynigingen, of na de Elizeesche Velden, daarze niet dan na eene zuyvering in een Vagevuur henen gingen.

2. Ook haddenze geen regt gevoelen van de Zoen-offeren, en uytwendige Wassingen: als of di tot de verzoening, en deeze tot de zuyvering der zilen alle het noodige vervulden: wy hebben dat in 't voorgaande Hoofd-deel genog berispt; en de voorzigtigste onder hen zyn in di middelen niet geruust geweest, belachchende zomwylen derzelver idelhyd, en ongenogzaamhyd.

A. Het

A. Het Offeren van Beesten berispte Kato , zeggende:

*Dewyl gy zelv de schuld hebt toegebracht,
Waarom een Beest in uwe plaats geslagt?*

En nademaal zommige Volkeren zig tot het Offeren van Menssen begeben hebben , als overtuygt zynde , dat de misdaden met een dierbaarder prys geboet moesten worden , zoo is *Virgiel* dus tegen hen uytgevaaren:

*Mos fuit in populis , quos condidit advena Dido,
Poscere caede Deos veniam , & fragrantibus aris
(Infandum dictu) parvos imponere natos.*

Dat is:

Een Volk van Dido hier geplant , 't welk was genegen
De Goden tot haar gunst met Offer te bewegen ,
Te rooken op 't Altaar , ô schrik- en gruwel-daad!
Hun jonggeboren Kroost , tot boeting voor hun kwaad.

B. De Zoen-offers zyn ook van den Digter belacht , als onmagtig tot dien dienst , zingende:

*Ab , nimium faciles , qui tristia crimina caedis,
Tolli flumina posse putatis aqua.*

Dat is:

Ach ! ligtgeloovige , di voorneemt zonder schroom
Uw schuld te boeten , met klaar water uyt den stroom.

3. Ook heeft de redenering der Platonisten geen klem ,
zeg-

zeggende dat de zondaar alleen door de reyniging van de ziel herstelt word, en Gode zoo naby koomt, dat hy hem weder behaagt, en met denzelven in vrindschap treed. Want daar toe word vereyft, dat God den mens op di reyniging geheel herschept: om dat des menssen inborst door di aangeboore smette van verdorventhyd zoodaanig is verkeert, en met vooroordeelen en kwaade drivten bezet, dat hem dit moeilyke werk nooit behaagen kan, zoo niet de maaker van den geest denzelven geheel verandert. Ja het medegeweeten, zig kwaalyk bewuist zynde, heeft geen genogzaam vast vertrouwen om met bekentenis en belydenis der zonden voor God, weder tot hem, als een barmhertig God, te keeren: overmits zy zoo doende, voor de onvraakbaare vuurschaar van den regtveerdigen Regter, niet gewaar word verder gevoordert te zyn, dan datze zig gestelt heeft tot een Schuldenaar, di zyne schuld bekent, en naar de Wet gestraft moet worden.

S N E E II.

Naaspoorende, hoe verre de Mozaiïse Godsdienst hier in voldoet.

S I. **M**Aar daar is nog eene andere Godsdienst, in de Schrivten van Mozes opgegeven, dewelke een gedaante heeft van eene herstelde, en van de Hydensse verdervlykheden bevryde en verbeterde Godsdienst: denwelken een igelyk uyt de Mozaiïse Schrivten, di onder den naam van de vyf Boeken van Mozes voorkoomen, leeren kan. Dit Boek hebben *de Joden, Muhamedaanen, en Christenen*, als Goddelyk, en Wetten van het

hoog-

Ii

hoogste gezag voorschryvende, aangenomen: dog op verschydene wyzen het zelve uytleggende; en alzeo door di verschydenhyd van gevoelens onderling van malkanderen veel verschillende.

§ 2. In dat Mozaïsche werk, koomt aan eenen aandagtigen opmerker genogzaam aanstonds te vooren, dat het voornaamste oogmerk van den Schryver geweest is, om dien Godsdienst, dewelke stand genomen had, in tyds van dat verfoeilijke Leerstuk van het veel Godendom te bevryden, en van den dienst van alle eerbewyzing aan Beelden te zuiveren: noodigende zyn Volk tot de kennis van den eenen waaren God, di in den Geest aangebeden moest worden. Hierom draagt hy voor al zorge, dat zy het denkbeeld van God alleen in den JEHOVA erkennen, en in ordening van een Staatendom, door Wetten omtuynt, de Gods-regering van dien waaren God eeniglyk in hoogagting nemen mogten. In het kort begrip van di Wet, di opgegeven word uyt den hemel door de stemme Gods zelv tot het Volk uytgesproken geweest te zyn, word in de twee eerste verbidende Wetten, aanstonds verzorgd, om geen van beyde di misdaden te begaan. Waar van daan by de Joden, Muhammedaanen, en de egte en regtzinnige Christenen zulken grooten afkeer van alle Afgoden- en Beelden-dienst gevonden word: om dat zy di Wetten bevinden met de rede over een te koomen.

§ 3. De Schryver van dat vyftal Boeken, maakt zig zonderling pryswaardig, dat hy op eene uytstekende wyze beschryft den oorsprong aller dingen, en despringbron en koomt der zonde in de wereld, en veele en groote pogingen van afval, in verschyde tyden van di eerste waarhyd afwykende, dewelke het oude geloof in veelen verdorven, en God meer dan eenmaal tot de noodzaakelykhyd

hyd van hervorming.gedwongen hebben. Dewelke, in dat aloude Boek, door een Schryver di niet verre af was van deszelvs begin, in veele en zonneklaare merkwaardige omftandigheden van zaaken waargenomen, zoodaanig verhaalt worden, dat deszelvs opgeven noch tegen de rede, noch tegen de ervarenthyd aanloopt; maar veel eer in de overblyvzelen der voetspeuren op de aarde, en onder de Volkeren, bevestigt word, en zig aanftonds, in de beſte verftanden indringende, aannemelyk maakt.

§ 4. Het is een merkteken van de zuiverhyd zyner Leere, dat hy zyne Leerlingen, di hy tot den geestelyken dienſt van den eenigen waaren God zoekt op te leyden, in de Leere van de Onſtervelykhyd der Zielen bevestigt, en aan Gods Vrienden de hoop van een toekomend leven geeft: het welke hy voornaamelyk leeraart, beloovt en verzekert te zyn door aardze panden, als blyken van de Goddelyke goedwillighyd, onder welke het Land Kanaän uytblonk, 't welk de overhemeliſe Ervenis als in een Schildery uytſchilderde, en verzegelde.

§ 5. De Wetten, di hy voorgeſchreven heeft, en na het gedenkverhaal van den oorsprong der dingen en van de verkiezing van 't Joodze Volk, den voornaamſten Inhoud van Mozes Boeken uytmaaken, zyn genogzaam tweederly: de eene dragen den naam gemeenlyk *van Zedelyke*, dimen alle bevind zeer zuiver en onberispelyk te zyn, en eenen nawkeurigen regel van hailighyd voor te dragen: als dewelke niet alleen met de voorchrivten van aller medegeweeten, uyt de aangeboore Wet in zyne regte plaats uytgehaalt, nawkeurig overeenſtemmen: maar ook de gebreken van het menſfelyk geſlagt ten grond toe ontwortelen, dewyl zy de begeerlykhyd zelv uytrikken, zoo dat de gebreken in het groene ten eenemaal uytge-
root worden. Doe hier by, dat Mozes alle menſfelyke

pligten onder twee algemeene Hoofd-stukken betreft, gebiedende, *God boven al te beminnen uyt ganſſer herte, uyt geheel uwe ziele, en met alle kragten; en zynen naasten te beminnen gelyk ons zelven*: als het welke tot de inwendige hailighyd der zeden niets grooter zyn, of bedagt worden kan.

Nu de andere *Wetten* worden *leerzaame* genaamt, di naar het goeddunken des Wetgevers om huyslyke redenen daar by gevoegt zyn, dewyl de gedaante van het Staattendom, 't welk God zelf gezegt word ingestelt te hebben, eeniglyk eene *Theocratiam*, Gods Regering vertoonde. Deeze hadden hun opzigt voornaamelyk op den Borgerstaat, di naar den aard des Volks geschikt was, als mede op de plegtelykheden van den openbaaren uytwendigen dienst: en alzoo maaktenze eene voorzigtige leeren levens-wyze des Volks, waar door het zelve in zynen plicht gehouden wierd. Dewelke op de plegtelykhyd van den uytwendigen dienst opzigt hadden, di vertoonden God in den Tabernakel, als een Koning in zyn Paleys, of een Veld-heer in zyne Tente, daar toe men niet dan met geschenken naaderen mogt. Ik beken dat di zelvde Plegt-wet ook Zoen-offeren voorgeschreven heeft, als tot vergevinge der zonden, en uytterlyke Waffingen, als of di tot de vereyſte reyniging noodig waaren: dewelke wy beyde in de Godgeleerhyd der Hydenen, als met de rede niet wel overeenkoomende, met eene zwarte koole getekent hebben. Maar onder de Uytleggers van Mozes wordener gevonden, dewelke ontkennen, dat di geboden ten dien ynde gegeven zyn, om door derzelver onderhouding te leven: want zonder geloov en bekeering hebben zy nooit God bevredigt: maar datze alleenlyk verbeeldingen inhielden, di tekenen van eene betere verzoening waaren. Hier van daan roemt Mozes zelf, God den

den Stigter van beyde de weldaaden , *van regtveerdiging uyt het geloove* , en *van hailigmaaking* te zyn : en heeft een voorbeeld van deeze beyde in Abraham voorgestelt.

§ 6. Daar is ook nog een ander stuk in de Leere van Mozes , aangaande den toekomenden *Verlosser* , waar van hy hoop geevt , als van een zaak van 't grootste gewigt , den welken hy elders beschryvt , als de springbron van zaligheyd en alle zegeninge , di den verleyder de Slang het hoofd vermorselen zow , dog niet zonder de verssenen vermorselt te worden. Hier op passen de merktekenen van den Borge , te vooren Hoofd-deel II. verhaalt. Want di zow een mens zyn uyt de menssen , om dat hy het zaad van eene Vrouwe zyn zow , ja uyt de nederdaalende lyn van Abraham , door Isaäk , Jakob , en Juda , zullende op het ynde van 't Staatendom , door Mozes afgeschetst , opstaan , en een groot Koningryk aanvaarden , ook met onderwerping van Volkeren , en wien in alle geslagten , natien en tongen zowden gezegent worden. Hier hegt hy daar en boven nog eene andere groote verborgenthyd aan , *van zekeren Afgezant* van God , di ook zelv met den zender God was. Deezen Afgezant beleed ook de Aartsvader Jakob , di hem verzekerde van alle kwaad bevryd , en de bronne en uytdeeler van alle zegeningen te zyn , dewelke hy voor zyne Kinderen abbad. By Mozes word hy , in 't Verbonds-boek zelv , voorgestelt als de Afgezant Gods , in wiens midden de naam van God was , aan welkers goeddunken de genade van vergeving , en de strenghyd der straffen tegen de overtreders staan zow : en di als de Leydsman en de magtigste beschermmer des Volks in de (a) waartekenen van de Goddelyke tegenwoordighyd moest aangezien worden. Waaron ook deeze zelv voorgedragen word , als de toekomende mens en di groote Verlosser des Volks , di in der

tyd zyn Volk in het vlees bezoeken , midden onder hen woonen , en de Aarde met zyne voeten betreden zow , wanneer hy zig tot dat gewenste en verborgen werk van Verlossing zow toerusten ; zoo datmen daar dien Middeelaar ziet , dewelke dien zwaarwigtigen eys , naar den welken de Zaligmaaker behalven een mens , ook God wezen moest , ten vollen beantwoord : gelyk Mozes hem ook als de Rotzsteen onzer zaligbyd eert en pryft , en in zyn laatste Lied uytvoorig beschryft.

§ 7. Ook heeft di Mozes , na zyne aflyvighyd , zeer veele voortreffelyke verdedigers en uytleggers van zynen beschreven Godsdienst bekoomen , di ook door verschedene Schriften uytgeblonden hebben , en in hun geslagte voor Profeeten of Voorzeggers , en voor Mannen van Goddelyke ingeving gehouden zyn geweest , niet een haair breedte van zyne Leerstukken afwykende : welker grootste gezag , by alle , di Mozes aannemen , noch blykt ; alleen de Samaritanen uytgenomen.

ON D E R S N E E A.

Van den bedendaagzen Godsdienst der Joden.

§ 1. **N**U staat ons naa te vorssen , of de Joden heden ten dagen getrouwe Uytleggers van di Leere van Mozes zyn , en eenen Godsdienst , met den aangebooren Godsdienst overeenkoomende , belyden ; en ook aan te merken , dat zy van voor veele eewen herwaards tot di engte en plaatze gebragt zyn ; alwaarze den Mozaïschen dienst zynde nu ontbloomt van Altaaren , Priesteren , Slagt-offeren , en Offeren door de Wet van Mozes voorgedragen.

geschreven, niet kunnen onderhouden: overzulks datze den weg der zaligheyd gedwongen zynde geweest te veranderen, zoo doende ook geagt moeten worden van de onderhouding van den Mozaïssen Godsdienst afgeweken te zyn.

§ 2. Ook is geenzins te twyfelen, dat zy niet in veelen van de zuyverhyd van Mozes Leere afgeweken zyn. A. Want *de Overleveringen* by het geschreven Woord byvoegende, hebbenze ontallyke verdigtzelen en genogzaam vuyle Fabelen, onder naam en dekmantel *van Overleveringen der Ouden*, in het geloov en de onderhouding van den Godsdienst ingeflanst, en boven Gods instellingen, in de Wet begrepen, geschat.

B. In verschyde soorten van navolgeren zig verdeelende, hebben *de Sadduceërs* alle hoop van de toekomstende eew, als ook de vreeze weggenomen: Dog *de Farizeërs* hebben ~~de Wet der geregtigheyd verdorven~~, met allen geestelyken zin door hunne duystere woorden en verklaringen te verdraayjen, en tot den regel van ygen geregtigheyd te slepen: dewyl zy de ganse toekomstige van Christus, den Vaderen beloovt, wegnemende, di geheele weldaad der belovten binnen het geval van het Staaten-dóm beperken. Derhalven is uyt hunne Godgeleerdhyd de grootste en wigtigste grondslag van den Mozaïssen Godsdienst uytgevallen, *de regtveerdiging van den zondaar voor God, uyt enkele genade*, als mede *de regte belydenis van de natuurlyke of aangeboore elendigheyd*: dewyl zy volstandig zig beroemen *natuurlyk* of uyt aangebooren aard met genogzaame bekwaame kragten om God te gehoorzaamen voorzien te zyn: en de geheele verzoening der zonden ten deelen aan de Offerhanden naar de Wet, en ten deelen aan ygen verdiensten en strafdragingen, of lichhaamelyke smerten toeschryven: niet anders, dan de

Hyde-

Hydenen, daar van gevoelende. En dewyl zy voord aan zoo veele eewen lang van het wettig gebruyk der Offerhanden verſteken zyn geweest, heeft hen de onzinnighyd zoo verre vervoert, datze ſtervende uytroepen, *myne dood zy eene verzoeninge van alle myne overtredingen*: even als of de ſtraffe der zonden de verzoeninge van de zonden zyn kon.

C. Het Koningryk van Chriſtus, in der tyd verkondigt, maar met hunne vooroordeelen geenzins overeenkoomende, hebben zy veragt: en alzooy wynig tyds daar na uyt hunne woonplaatzen verdreven, en elendig omzwervende, dragenze opentlyk om, de merktekenen van de vergramde Godhyd.

§ 3. Hier koomt by, dat di afval verzelt is geworden met het uyerſte verderv der zeden, als een kenlyk teken dat Gods Geest van hun weggenomen is: want zy worden op den ondergang van hunne geſlagten, van Jozefus beſchreven, niet als menſſen, maar als ſchrik-diren van menſſen; zulks dat het ganſſe Volk, byna tot alle ſchelmſtukken en ſchendaaden overgegeven en verdorven, zynen uyerſten ondergang verhaaft heeft.

ON D E R S N E E B.

Van den Godsdienſt der Muhammedaanen.

§ 1. **D**E GODSDIENST der Muhammedaanen is na dien van Mozes en der Chriſtenen opgekoomen, hebbende tot hunnen Stigter Muhammed, een Arabier van afkoomſt, di ontrent in de zevende eew zyn hoofd opgeſteken heeft: en voor een Voorzegger heeft willen

willen aangezien zyn. Hy wierd te raade, de verborghtheden uyt de Godgeleerdhyd weggenomen hebbende, eenen Godsdienst te stigten, di ten aanzien van de geloofs-stukken, de ingeschaape Godgeleerdhyd niet te buyten ging: waarom hy byna op de wyze van Socyn de genade invoert, dewelke door kwytscheldinge de onvolmaakte werken der menssen voor volmaakte aanneemt, en de Godsdienstige naar welbehaagen regtveerdigt. Het beginssel van den Godsdienst heeft hy verandert, stellende in de plaats van de Wet en 't Euangeli, *den Alkoraan*: het welke hy hier uyt noodzaaklyk geagt heeft, om dat beyde de Testamenten, naar zyn voorgeven, zoodaanig bedorven waaren, dat na Mozes en Christus, tot verbetering der mislagen hy zelv, als een derde gezant Gods, heeft moeten gezonden worden, om het gene te doen en te gelooven staat van nieuws af aan, met een nieuw beleyd, te beschryven: ~~van welk werk een opschrift van Alkoraan~~ gegeven is, zynde daar na geworden het beginssel en de grondslag van den niwen Godsdienst.

§ 2. Maar dat *de Alkoraan* een werk is 't welk wynig ge loov verdient, hebben zy, di dit Boek nauwkeurig onderzocht hebben, uyt veele tekenen besloten. 1. Om dat het van een mens voordgebracht is, di onreyn zynde, ook veele Wyven had, en met andere gebreken besmet was, staande door eene niwe konst naa de heerschappy. 2. Het is een rommelzoo der historien van het O. en N. T., di, alzins verminkt en met veele verdigtzelen vermeerdert, daar in voorgestelt worden: zoo dat het zig zelv door yge kentekenen verraad. 3. En schoon het niet van uytstekingthyd in styl ontbloot is, zoo is het egter geheel kalk zonder zant, behelzende niet dan raadzelen, di den Arabiren zelv *adialuta* onoplosselyk zyn. 4. De zaaken zelv di daar verhandelt staan, zyn geschikt naar 't verdorven vlees.

vlees. 5. Ja na den dood van Muhammed is dat werk uyt versletene, verslenste, en byna doorknaagde brieven opgezamelt: zoo datmen met regt aan deszelvs egt- en opregt-hyd twyfelen mag.

§ 3. Inzonderhyd is de Muhamediffse Godsdienst te beschuldigen, datze de voldoening, di eene *endeixis* een betoog van de Goddelyke geregtigheyd vereyft, tegen de Wet en 't Euangeli verworpen, en veele beuzeldingen in deszelvs plaats ingeflanst heeft. Doe hier by, datze het Paradys in een verblyvplaats van alle vermaak verandert heeft, even als of het de wooning of herberg van Bachchus en Venus was.

§ 4. Voor al heeft hy deezen zynen Godsdienst op eene valste beschuldiging gebowt, dat de Boeken van beyde de Testamenten verdorven waaren, op dat niet imand dit jammerlyk mengelmoes en zaamenraapzel aan dien keursteen stryken en beproeven mogt: want geloovende dat Mozes en Christus waare en getrouwe gezanten Gods geweest zyn, kon hy niet ontgaan, dat niet imand zynen Alkoran in de weegschaal van derzelver Leere overwoog: indien hy niet tot deeze schuylplaats, te weeten, dat derzelver Schrivten niet egt waaren, zynen toevlugt nam. Welke onderstelling overhoop geworpen zynde, valt al wat daar op gebowt is, van zelv om ver. Maar dewyl dit geschil tot de geopenbaarde Godgeleerdhyd, en tot het onderzoek van deszelvs beginffel behoort, stellen wy de besliffing van deeze zaak tot daar aan toe uyt.

O N D E R S N E E C.

Van den Christelyken Godsdienst.

§ 1. **D**Aar zyn dan nog overig de Christenen, dewelke Jezus, den zoon van Maria, belyden de Chri-

Christus te zyn ; waar van daan zy ook den naam van Christenen voeren : geloovende dat Christus met zyne Gezanten , de waare uytleggeren van Mozes Godsdiens gewest zyn : en dat deeze Christus de alleen eenige Zaligmaaker van 't mensfelyk Geslacht is , in den welken alle de merken en voorwaardens van den waaren Borg en Verlosser ten vollen gevonden worden , di Hoofd. II. als noodig tot de begeerde voldoening en reyniging vereyft wierden. Voorder houden zy de aangeboore Wet , als een regel en rigtsnoer tot verbetering des levens , zuiver en ongeschonden , dringen di aan en zetten de hoope van het toekomende leven , na den dood te verwerven , met kragt voort , en belooven dat , aan di waarlyk in Christus gelooven , en tot het leyden van een hailig leven bekeert zyn : geloovende ook de vergevinge der zonden , de opstandinge des vlees , en een eewig leven : zonder dat de aangeboore Godgeleerdhyd iets daar van herroept , of tegenspreekt , maar dat alles herhaalt en overneemt uyt de Godgeleerdhyd van Mozes , door de Voorzeggeren verklaart.

§ 2. Dit stuk van der Voorzeggeren Godgeleerdhyd , 't welk Mozes en de Voorzeggeren aangaande Christus , den toekomenden Verlosser , verhaalen , zeggen de eerste Christen-leeraars zoodaanig in Jezus , den zoon van Maria , vervult te zyn , datze verzekeren dat daar in niets meer begeert kan worden : ten welken ynden zy de histori , dize de Euangelische noemen , of liver het Euangelium , van vier uytgezonderde Mannen nawkeurig beschreven , aan de geheele werreld mededeelen : en vergelyken alle en een igelyk stuk met Mozes en de Profeeten , om te toonen dat alles met di gegeve hoope overeenstemt. Inzonderhyd verhaalen zy de histori van zyn Lyden , en zyne Verhooging uytvoerig , op dat wy verstaan mogten dat hy , als onze Borg , onze zonden gedragen , en alzoo

de zaligbyd voor ons verworven heeft , wanneer hy dat Lyden onderging ; en op dat niemand twyflen zow , dat hy tot de uytvoering en de toepaffing van de verworve-zaligbyd verhoogt is.

§. 3. Hoe nu de Uytleggers van de Grond-leer-wetten , en voornaame-lyk van de Wetten der plegtelykheden gehandelt hebben , blykt uyt de Schryften en Handelingen der Apostelen ; wanneer zy verzekeren , dat de Offerhanden en Waffingen , alleen maar voor den tyd van verwagtinge ingeftelt , en tot belydenis van de noodzaaklyke voldoening vereyft zyn geweest : datze eene gedaante van een handfchryft gehad hebben , waar in de fchuld niet uytgewift , maar veel eer erkent is geworden ; het welke der tugt dies tyds was , di als een Tugtmeefter de zyne tot Christus opleyde ; denwelken zy verzegelden dat met eene waare Verzoening en Waffing koomen zowde ; op dat Christus het ynde van de Wet zow zyn , en het waare lichhaam waar van zy de Schaduwen vertoonden. Hier uyt volgt , dat de affchaffing der Grond-leer-wetten niet tegen , maar naar den zin en 't oogmerk van Mozes , ingevoert hebben.

§. 4. Maar nademaal over deeze dingen zyn oordeel te willen vellen , afhangt van 't onderzoek en de nafpooring der Goddelykbyd van Mozes Boeken , en derzelter Uytleggingen : als mede van de histori des Euangeliums met deszelvs anhangzelen : zoo iffer niets overig , dan datwe de kentekenen van de Goddelykbyd der Boeken des Ouden , *tegen de Hydenen* ; het Goddelyk gezag der Boeken des Niwen Testaments , *tegen de Joden* ; en beyder ongefchonden bewaaring *tegen de Muhammedaanen* met kragt vast ftellen en aantoonen : maar aangezien dit tot de vastftelling van het beginffel der geopenbaarde Godgeleerdbyd behoort , zoo zenden wy onze Lezers derwaards , te vreden zynde dezelve tot dien grenspaal der aan-geboore Godgeleerdbyd geleyd te hebben , alwaar zy door de Euangelifche voorbereyding zien konnen op den drempel van de geopenbaarde Godgeleerdbyd gefteft te zyn : waarom wy hier maaken een

Y N D E

Kort-

BLADWYZER

DER

Z A A K E N

IN DE AANGEBOORE

GODGELEERDHYD.

A.

A Angeboore Godgeleerdhyd, wat di zy, ytt des woords oorspronglykhyd. Pag. 1.

----- Hoe yttgebeeld word. 2.

----- Of'r di ook is. 2.

----- Waar ontrent di bezig is.

3. 5.

Aangebooren Verbond met God. 22.

216.

Aanwezen der ziel. 7.

Aanwezen Gods, en ziels onsterfelykhyd, zyn de grond van alle Godsdienst. 12.

Afhanglykhyd der menssen van God in hun worden, aanzynen werken. 161

Afval der Jooden van den Mozaïssen Godsdienst. 255. 256.

Agtervolgving is geenzins in God. 47.

Algemeene Kundigheden. 166.

Algemeene zondenvloed. 112. 135.

Alkorans kort denkbeeld. 257.

Aller schepzelen afhanglykhyd van God. 128.

Alle tsaamenstel moet van God worden afgeweert. 35.

Almagtighyd van God. 87.

Alomtegenwoordighy van God. 22.

25. 49.

Alweetenhyd van God. 69.

Aristoteles wedersproken. 141.

B.

B And der menschelyke Maatschappij, van waar. 200.

Barmhertighy van God. 104.

Begeerte naa betere goederen kan niet te vergeefs wezen. 212.

Beginsel der aangeboore Godgeleerdhyd. 13.

Beheering der goederen. 197.

Beslytenden wille Gods is eewig. 13.

130.

Be-

BLADWYZER DER ZAAKEN.

Bestuylt Gods. 22. 126.
 - - - *bepaalt.* 127.
 - - - *verdeelt in een bestuylt der bezondere zoorten, en tot de uytvoering der dingen.* 90. 128. 129.
 - - - *in werkend en toelaatend.* 131
 - - - *of 't ook God selv is.* 130.
Bestuur Gods over alle werkingen. 150
 - - *hoe omtrent de zonde.* 155.
Bestuur der hertstogten. 168. 183.
Betere goederen na den dood, van God te verwagten. 211.
Beter of erger staat van den geest na den dood waar van afhangt. 216
Beweging brengt de veranderingen in de uytbreiding. 139.
 - - - *heeft een eerste beginsel.* 139.
 - - - *is laater dan d' uytbreiding.* 139.
Bezondere Wetten. 169.
Borgerstaats oorsprong van waar. 201.
Borger-verbond. 193.

C.
D.

D *Enkbeeld des Alkorans.* 257.
Denkbeeld van God is alle menssen ingeschaapen, uyt dit ingeschaapene vloeit het verkregene. 9.
Denking en uytbreiding zyn onderschyden. 59. 116.
Derde algemeene Wet zy, alleste doen tot Gods ynde en eere. 168.
Dengden van God. 96.
 - - - *zyn onschydelyk.* 25.
 - - - *der menssen.* 96. 97.

Dierstal. 195. 197. 198.
Diotti. 53. 155.
Diren offerhanden zyn niet verzoevende. 236.
Doeningen der aangeboore Godsdienst zyn kennisse, liefde, en dienst. 5.
Dood der menssen, wat. 210.

E.

E *Enhyd van God.* 22. 114.
Eerbaarhyd. 196.
Eere aan Ouders en andere verschuldigt. 192.
Eerste aangeboore Wetten. 164.
Eerste algemeene Wet is, naar rede te leven. 167.
Eerste Beweger en beweging. 140.
Eerste eerstwetten. 167.
Eerste hoofdstoffe is niet eewig. 142.
Eerster hoofdstoffe Schepping. 141.
Eersthyd van God. 43. 49. 55.
Eewige zalighyd en verdoemenis, wat. 216.
Eewighyd uytgebeeld. 139.
Eewighyd van God. 22. 44. 47. 48.
Eewighyd past niet op d' eerste stoffe. 142.
Eewige waarheden, wat. 14.
Enkelhyd des Oppervazends. 22. 24. 34. 50.
Epikuur gevoelen van God. 245.
 - - - *wederlegt van den oorsprong der werreld.* 143.
 - - - *van 's werrelts bestuur.* 152.
 - - - *van 't eewig leven.* 206.
Evengelykhyd der menssen. 194.

F. G.

BLADWYZER DER ZAAKEN.

F.
G.

Geboden der regtveerdigbyd. 193.
Geeftelyker dingen beginfel. 139.
 Geests beter of erger staat na den dood
 waar van afhangt. 216.
 Genade van God. 104.
 Gerechtigbyd en deszelus bevelen. 193.
 Getrouwbyd van God. 101.
 Gevolg der zonde. 227.
 Gnostiken gevoelen. 219.
 God is geen Stigter der zonde. 155.
 156. 226.
 - - kan niet nalaaten de zonde te
 straffen. 110.
 Godiften gevoelen 77.
 Gods aanwezigbyd. 7. 8. 9. 42.
 - - ~~Almagt. 25. 87.~~
 - - - - desfelus onderschydin-
 gen. 88.
 - - Alomtegenwoordigbyd. 22. 25.
 49.
 - - Alweetenbyd. 69.
 - - Barmhertigbyd. 104.
 - - Bestuytenden wille is eenwig en
 God zelv. 130.
 - - Besluit. 22. 126.
 - - - - deszelus uitbeelding. 127.
 - - - - - wyduytgestrektbyd.
 134.
 - - - - - is werkende en toelaaten-
 de. 131.
 - - - - - ook God zelv. 130.
 - - - - - verdeelt in een besluit
 der bezonderzoorten. 128.
 - - - - - en van uitvoering. 129.
 - - Bestuur of regering. 150.

Gods denkebeeld is ingeschaapen. 9.
 - - Deugden zyn onfschydelyk. 25.
 - - Eenbyd. 22. 114.
 - - Eerstbyd. 43. 44. 45. 49. 55.
 - - Eeuwighbyd. 22. 25. 44. 45.
 - - Enkelbyd. 22. 24. 34. 45. 50.
 - - Genade. 104.
 - - Getrouwbyd. 101.
 - - Goedbyd. 25. 101. 234.
 - - Hailighbyd. 25. 104.
 - - - - is wezentlyk in God. 105.
 - - Heerschappy. 93.
 - - - - is onafhanklyk. 94.
 - - - - - onmededeelbaar. 94.
 - - Kennisse is met mewustbyd. 65.
 - - - - noodzaaklyk en vry-
 willig. 68.
 - - Kragt. 84.
 - - Langmoedigbyd. 104.
 - - ~~Leven. 22. 25. 53.~~
 - - Magt. 84.
 - - noodzaaklyk aanwezen. 8. 42.
 - - onafbeeldbaarbyd. 63.
 - - onafhanklykbyd. 24. 45. 50.
 - - onbegrypelykbyd. 52.
 - - onbeweegbaarbyd. 64.
 - - onlichhaamelykbyd. 57.
 - - onastbaarbyd. 63.
 - - onveranderlykbyd. 24. 31. 45.
 - - onverschillighbyd in vrybyd. 28.
 - - onyndighbyd. 22. 24. 28.
 - - onzichtbaarbyd. 63.
 - - overalteenwoordigbyd. 25. 49.
 - - regtveerdigbyd. 25. 108.
 - - - - deezes verschyde
 onderschydningen. 109.
 - - toelaating der zonde. 150.
 - - toeygeningen zyns aanwezens.
 22. 25.

BLADWYZER DER ZAAKEN.

Gods toeygeningen zyns levens. 22.
 25.
 - - - - - wezens. 22.
 - - - - - vanzigzelvhyd. 28. 55.
 - - - - - verdraagzaamhyd. 104. 233.
 - - - - - verheerlyking uitgebeeld. 171.
 - - - - - verstand. 25. 64.
 - - - - - deszelus voorwerp twee-
 derly 67. 68.
 - - - - - ygenschappen. 72.
 - - - - - voorweetenschap. 70. 71.
 - - - - - voorzinighyd. 22. 147.
 - - - - - waarhyd. 25. 98.
 - - - - - werkbeginsel. 85.
 - - - - - Wet, wat. 165.
 - - - - - is ingeschaapen of geopen-
 baart. 165.
 - - - - - Wezen, wat. 24.
 - - - - - sluyt in zig een noodzaak-
 lyk aanwezen. 129.
 - - - - - wille, wat. 25. 74. 80.
 - - - - - is eeuwig. 82.
 - - - - - onveranderlyk. 83.
 - - - - - deszelus verschyde onder-
 schydingen. 79.
 - - - - - voornaamste voor-
 werp. 76.
 - - - - - minvoornaamste.
 78.
 - - - - - ygenschappen. 81.
 - - - - - wysbyd. 234.
 Godsdienst der Muhamedanen. 256.
 Godsdienst hangt van de leere der voor-
 zinighyd af. 159.
 - - - - - kan zonder eenige hoop van
 herstelling niet bestaan. 232.
 Godgeleerdhyd der Hydenen of di eene
 vasse hoop van de bekooming der
 zalighyd aan de hand geeft. 241.

Godspraken der Hydenen. 242. 243.
 Goed te geniten en te gebruyken. 202.

H.

Hailighyd van God. 25. 104.
 - - - - - is in God wezenlyk.
 105. 106.
 Hailigheden der Fooden verschydene.
 255.
 Heerschappy van God. 93.
 - - - - - is onafhanglyk, en onme-
 dedeelbaar. 94.
 Hertstogten bestuur. 168. 183.
 Het eerste dat van God gekent word.
 54.
 Hoop eenes beteren levens. 266.
 Hoti. 53. 155.
 Hydenisse Godsdienst valshyd. 243.
 Hydenen veel Godendom. 117. 240.
 Hydenisse Godsdienst of di eene vasse
 hoop der zalighyd opgeeft. 241.
 Hydenisse Godspraken. 242. 243.

L

LEzuiten middelkennis. 69.
 Ingebeelde ruymtes. 50.
 Ingeschaape Godsdienst. 3.
 - - - - - uyt'woords oorspronglyk-
 hyd. 4.
 - - - - - deszelus verklaring by
 deelen. 5.
 - - - - - hoe uitgebeeld word. 3.
 - - - - - of'r di is. 4.
 - - - - - waar omtrent di bezig is.
 5.
 - - - - - deszelus ynde. 6.
 Ingeschaape Wet Gods. 165.

Foodze

BLADWYZER DER ZAAKEN.

Foodze hedendaagze Godsdienst. 254.
 - - - afval van Mozes Godsdienst.
 255. 256.

Fooden in verſchydene Sekten. of naevol-
 geren verdeelt. 255.

Igenſchappen van Gods weekenſchap
 zyn eene zuivere doening. 72.

- - - of verſtandig, of on-
 middelyk. 73.

- - - of neſpaffende, en vol-
 ſtandig. 73.

K.

K Enniſſe een daad des aangebooren
 Godsdienſt. 5.

- - - baard de liefde Gods. 5. 6.

Kenniſſe Gods is met eene volſtrekte
 meewuſthyd. 65.

- - - is noodzaaklyk. en ver-
 willig. 68.

Kentekenen van de hoop tot genade.
 233.

- - - zyn Gods verdraagzaam-
 hyd, wyſhyd, en goedhyd. 233. 234.

Koomſt der zonden in de wereld.
 225. 227. 229.

Kragt van God. 84.

Kundigheden algemeene. 166.

Kuyshyd. 186.

L.

L Angmoedighyd van God. 104.

Lafering. 199.

Leermeeſters, als Ouders te eeren. 192.

Leven van God. 53.

Levensbeſtuur naar rede is de eerſte al-
 gemeene Wet. 167.

Lichhaams en ziels vereeniging. 10.

- - - - - onderſchydning. 207.

Ligt der rede is 't beginſſel der inge-
 ſchaape Godsdienſt. 13.

Liefde een daad des aangeboore Gods-
 dienſt. 5.

- - - een pligt der menſſen tegen zy-
 nen naaſten. 199.

Liefde uitgebeeld. 173.

M.

M Aatighyd en deſzelvs Wetten.
 180. 181. 182. 183. 184.

Magt van God. 81. 84.

- - der Koningen enz. is van God.
 125.

Magts der Overheden oarſprong. 192.

Mahomet. wi. Is de Stigter der Ma-
 hometaanſſe Godsdienſt. 256.

Mannicheers dwaaling. 219.

Medegeweeten wat. 17.

- - - - - bekleed Gods plaats in
 den Mens. 11. 12. 17. 18.

111. 158. 162. 167. 173.

210. 236.

Medegeweeten. of dwaalen kan. 18.

Medeſchikking der menſſen. 193.

Mens wat, en in betrekking tot God.
 160.

- - is niet verdorven geſchaapen.
 222.

- - - zondiglyk, niet zondig. 220.

- - word in zonde gebooren. 225.

- - zondigt door een verhaaft oor-
 deel. 222.

Menſſelyke pligten tot God. 170. 189.

- - - - - alle begrepen
 onder den naam van Godvrug-
 tig.

M.m.

BLADWYZER DER ZAAKEN.

tighyd. 172.
Mensfelyke pligten tot zigzelven. 175
 - - - begrepen onder den
 naam van matighyd. 180.
 - - - tot zyne medgezel-
 len. 187.
 - - - begrepen onder regt-
 veerdighyd en lieude. 193.
Mensfelyke dengd. 96, 97.
 - - evengelykhyd. 194.
 - - Maatschappy. 189.
 - - verdorventhyd. 224.
 - - vryhyd. 131. 134. 190.
 - - vrindschap. 200.
 - - vroomhyd. 165.
 - - weldaadighyd. 203.
Menssen hangen van God af in hun
worden, aanzyn, en werken. 161.
 - - zyn voor zig alleen niet ge-
 booren. 207.
 - - verstand en wil hoe van God
 bestuurt. 152.
 - - vermogen niets tot hunne
 koomst in, en vertrek uyt de
 werrelt. 163.
 - - zyn alleen bekwaam om Gods
 ynde te beschouwen. 163, 164.
Middelkennis der Jezuïten. 69.
Mogelyk aanwezen. 8, 89.
Mogelykhyd der dingen. 138.
 - - van Gods verzoening met
 den mens. 131, 132, 133.
Mogelykhyds wortel. 88.
Mozes Godsdienst hoe verre di tot de
verzoening met God voldoet. 249.
 - - Zoen-offeren zyn alleen tekenen
 eener betere verzoening. 252.

N.

N *Aam van Christenen.* 259.
Naasleep der zonde. 227.
Noodigheden ter verzoening. 236.
 - - - tot het leven der menssen.
 188.
Noodlot der Stoïken. 134.
Noodzaaklyk aanwezen van God. 8.
 42.
Noodfchikkelyken nooddwang. 134.

O.

O *Naf beeldbaarhyd van God.* 63.
*Onafhanglykhyd des Opperwe-
 zends.* 22, 24, 50, 54.
Onbegrypelykhyd van God. 52.
Onbeweegbaarhyd van God. 64.
Onderhouding van't geschaapene. 148.
Ondersckikking der menssen. 191.
Onderschyd tusen ziel en lichaam.
 207.
 - - - ontkenning en ont-
 bering. 220.
Onderwerpelyke rede, kan dwaalen.
 14.
Onlichbaamelykhyd van God. 57.
Onsterfelykhyd der ziele. 11, 206.
 - - - en Gods aan-
 wezen zyn den grond der Gods-
 dienst. 12.
Ontastbaarhyd van God. 63.
Onveranderlykhyd des Opperwezends.
 22, 24, 31.
Onverschillighyd van Gods vryhyd.
 82, 83.
Onzigtbaarhyd van God. 63.

Oor-

BLADWYZER DER ZAAKEN.

Oorsprong der magt der Overheden.

129, 192.

Opferwezens enkelhyd. 34.

- - - onafhangelykhyd. 22, 26.

- - - onveranderlykhyd. 31.

- - - Onyndighyd. 22, 28.

Ouderen te eeren en geboorzaamen. 191.

Overalteenwoordighyd van God. 49.

Overgenome waarheden nyt, d' eerste weetenfchap. 7.

Overleveringen der Fooden. 255.

P.

Plaatsvullers der Onderen, gelyke eere te bewyzen. 192.

Plaatsvuller der verzoening moet evenwaardig en onbesmet zyn. 237.

- - - eene vrywillige Borge zyn. 238.

- - - zyns ygen meester en der hoogste waardighyd wezen.

239.

- - - kan noch mens noch Engel zyn. 239, 240.

Pligten der mensfen tot God. 170, 189.

- - alle bevat onder den naam van Godvrugtighyd. 172, 173,

174.

- - tot zigzelven. 175.

- - begrepen onder maatighyd. 180.

- - tot zyne medegezellen. 187.

- - alle onder den naam van regtveerdighyd en lieude besloten.

193.

Q. R.

Raad van God. 128.

- - is de grootste volmaakt hyd.

106.

Rede, Gods wil opvolgende drukt Gods beeld in ons nyt. 107.

- - is d' ingefchaape bekentmaaking van de Goddelyke wil. 100.

- - is ons van God ingefchaapen tot bestuur onzes levens. 109.

- - welke de regte moet gezegt worden. 15.

- - onderwerpelyk aangemerkt kan dwaalen. 15.

- - voorwerpelyk is onfeylbaar. 14.

Redes ligt is 't beginffel der ingefchaape Godsdiensft. 13.

- - onderschydning. 13, 14.

- - verduer hoe verre tetrekken. 16.

- - werken en zekerhyd. 15, 17.

Regtveerdighyd en deszelus geboden. 193.

- - 1. niet toe te leggen op eens anders leven. 195.

- - 2. noch op deszelus kuyshyd. 196.

- - 3. noch goederen. 197, 198.

- - 4. noch op zynen goeden naam. 198.

Regtveerdighyd van God. 108.

- - - - onderschyden in vrekende en bedeelende. 109.

Raoverye. 198.

Ruste is 't eerste in 't lichhaam. 139.

S.

Schepper der eerste stoffe. 141.

Schepping der werreld. 22, 136.

- - - of di in God verandering brengt. 32.

- - - der denkende wezens.

139.

Mm 2.

Schoot

BLADWYZER DER ZAAKEN.

Schoolgeleerde wederlegt. 30.
Schuld der zonde. 227.
Smet der zonde. 224.
Spinoza wederlegt. 35, 57, 65, 76,
115, 137.

Staat der eeuwige zaligbyd en verdoe-
menis. 216.

Stigter der beweging. 141.

Stoiken gevoelen. 246.

Straffe der zonde. 229.

Strafloosbyd der zonde is onmogelyk.
110.

T.

Toekoomstighyde der dingen hangt
alleen van Gods besluytenden
wilke af. 132.

Toeygeningen van Gods aanwezen.
22, 42.

- - - - - Leven. 22, 25,
42.

- - - - - Wezen. 22.

Twede algemeene Wet; alles te mo-
gen doen wat God niet verbied. 168.

V.

Vanzigzelvhyde Gods. 26, 45, 55.
Veel Godendom der Hydenen
wederlegt. 117, 240, 244.

Veranderlykhyde in God is onmogelyk.
32.

Verband der menslyke Maatschappyy
vloeyt uit de buyshonding. 200.

Verderu der Rede hoe verre te trekken.
16.

Verdorventhyde der menssen algemeen.
224.

Verdraagzaambyde van God. 104, 233.
Vereeniging van ziel en lichhaam. 10.
Verheerlyking van God nytgebeeld.
171.

Verstand van God. 64.

- - - deszelus voorwerp tweeder-
ly. 67, 68.

- - - - - ygenschappen. 72.

Verstand der menssen hoe van God be-
stuurt. 152.

- - - in der menssen geest. 209.

Verzoening met God is noodzaaklyk.
232.

- - - verayst eenen evenwaa-
digen en onbesmetten plaatsvol-
ler. 237.

- - - di eene vrywillige Borge
is. 238.

- - - zyns zelus meester, en
van de allerhoogste waardig-
hyde. 239.

Vingerwys der Christelyke Godsdienst.
259.

Uytbeelding der waaren Godsdienst. 6.

Uytbreiding en denking zyn zeer on-
derschyden. 58, 116.

Voogden als Ouders te eeren. 192.

Voorbaarig oordeel doet de mens zon-
digen. 222.

Voorbeelden brengen den mens tot zon-
de. 225.

Voorwaardens tot verzoening. 237.

Voorweetenbyde van God. 70, 71, 130.

Voorwerpelyke rede is onseilbaar. 14.

Voorzigtighyde, wat. 176.

Voorzinighyde van God. 22, 147.

Vorstius wedersproken. 29, 34, 40,
50, 51.

Vrindschap der menssen. 204.

Vroom-

BLADWYZER DER ZAAKEN.

Vroomhyd der menſſen. 165.
Vryhyd der menſſen. 131, 134, 190.

W.

W *Aare Godsdienſt uitbeelding in 't gemeen.* 6.
Waarhyd Gods. 25, 98.
Wat het eerſte van God gekent word.

54

Weldaadighyd der menſſen. 203.
Werkbeginſſel. 85.
Wereld onderhouwing. 148.
 - - - *Schepping.* 22, 136.
Werkbeginſſel Gods. 85.
Wet Gods, wat. 165.
 - - *is ingeſchaapen of geopenbaart.*

165.

Wettige ygentlieude. 175.
 - - - *ziet op ziels verbetering.*
 176.
 - - - - *op lichaams verzor-*
ginge. 177.

Wezen van God, wat. 24.
 - - - *ſluit in zig een noodzaaklyk*
aanwezen van God. 8, 129.
Wi in 't minſte zondigt, is in alle
veroordeelt. 224.

Wille van God. 74, 80.
 - - *is eewig.* 82.
 - - *onverſchillig.* 83.
 - - *ten hoogſten vry.* 129.
 - - *dezelvs voornaamſte voorwerp.*
 76.
 - - - - - *minvoornaamſte voor-*
werp. 78.
 - - - - - *verſchydé onderschy-*
dingen. 79.
 - - - - - *ygenſchappen.* 81.

Wille des gebods en des beſluyts. 80.
 - - *van des menſſen geest of ziel.*
 200.

- - *hoe van God beſtuurt wort.* 152.
Wyſhyd van God. 234.
 - - *der menſſen.* 176.
Wyze van ziels en lichaams vereeni-
ging is onverklaarbaar. 10.
Wortel der mogelykhyd. 88.

Z.

Z *Eluswillighyd in den mens.* 176.
Ziel beweegt ygentlyk ons lich-
haam niet. 140.
Ziels aanwezen is niet van my, en
bewyſt Gods aanwezen. 7.
 - - *onſterfelykhyd.* 11, 206.
 - - - - - *en Gods aanwezen zyn*
de grondveſten van den Gods-
dienſt. 12.

Zoherhyd. 180, 181.
Zoenofferen van Mozes zyn alleen te-
kenen eener betere verzoening. 252.
Zonde, wat. 219.
 - - - *is bewyſlyk uit den Eerſtva-*
der voordgekoomen te zyn. 226.
Zondes koomſt in de wereld. 223, 229.
 - - *ſchuld.* 227.
 - - *ſmet.* 228.
 - - *ſtraf.* 229.
 - - *ſtraflooshyd is onmogelyk.* 119.

Zondenvloed algemeen. 112.
Zuyvere kuyſhyd van de lieude. 202.
Zuyvere verſtaaning moet van de in-
beelding onderschyden worden. 214.
Zuyvere verſtaaningen der afgestorve
zilen, zyn den Vroomen geneuch-
lyk, den Boozen vreeslyk. 215, 217.

KORTBONDIGE VERHANDELING
D E R
G E O P E N B A A R D E
G O D G E L E E R D H Y D.

Derwelke

Van de Feylen des eersten Druks gezuyvert te
herdrukken toegestaan heeft

S A L O M O N V A N T I L.

VOORREDEN

AAN DEN

LEZER.

DAt ik deeze Bladeren, dewelke een kort begrip van de geopenbaarde of Schrijvtuurlyke Godgeleerdhyd behelzen, voorhenen tot de duysternisse gedoemt, nu aan een Boekdrukker, een eerlyk Man, onder de Pers te leggen, en by de Aangeboore Godgeleerdhyd by te voegen, toegestaan hebbe, behoortge u, Gunstige Lezer, niet te verwonderen. De zeer goede en eerwaardige Man, de Hr. Emanuel Ejen, had dezelve wel in het voorlede Jaar in't licht gebragt, hebbende door veel aanhouden my een verlov om di te mogen uytgeven, afgeperst: op di voorwaarde nogtans, dat de gebreken, in de Handschrijven ingesloopen, met allen vlyt zowden weggenomen worden. Deeze myne zeer goede Vrind heeft wel alle neerstigbyd aangewend, om dat naawkeurig op te volgen: en gy zyt het aan zynen arbyd verschuld, dat de Textwoorden, op de aangehaalde getuygplaatzen in dit Werkje ingelast zyn, en zomwylen kortbondig verklaart. Dog deeze poging is zoo kwalyk uytgevallen, dat wanneer ik, twee my toegesondene afdrukzels ontvangen had en overzag, bevonden heb, gelyk my ook door een Vrind geschreven was, dat veel zaaken verkeerdelyk gestelt, andere overgeslagen, zommige bewyzen buyten hun oogmerk bygebragt, en di ter zaak dienden kwaalyk ingeplaatst waaren. Het welke ik nu koome te verstaan daar uyt voordgekoomen te zyn, dat

VOORREDEN AAN DEN LEZER.

myne Vrind een zeer gebrekkig en jammerlyk misfchreven afschryft gebruykt had, zoo dat hy zelv genoodzaakt is geweest di vuylnis stal te zuiveren. Hy voegt daar by dat ook, door veelvuldige moeilikheden, di zelv den geest verdooven konden, onder het uytgeven is afgetrokken geweest. Ik heb dan ondernomen diens Druks mislagen te verbeteren, het kwalyk geplaatste te herstellen, en het uytgelatene te vervullen. Maar nademaal van dien Bernsen Druk geene afdrukzels op de Frankfoortze Jaarmarkt gezonden wierden, en dat overzulks de Leerlingen dezelve alhier niet bekoomen konden, schuwende ondertussen de moeite om dat van nieuws uyt te schryven, hebbenze my vuriglyk gebeden, dewyl de Drukker zynen dienst aanbood, dat ik dit myn kort begrip aan denzelven wilde overgeven, om te herdrukken en by de aangeboore Godgeleerdhyd te voegen: wyl zy zoo doende onze geheele handleyding tot het aanlezen van een zaamenstel der Godgeleerdhyd koomen te bezitten. En nademaal het onbillyk wezen zow, dat regtmatig verzoek langer tegen te staan, zoo bekoomitge nu, waar naa zy zoo zeer verlangden.

Dit eene wilde ik ondertussen, Gunstige Lezer, u wel vermaant hebben, dat ik, der korthyd betrachtende, wanneer ik tot de elenctica of wederleggingen gekoomen ben, de plaatzen der bewysredenen alleen maar als met den vinger aanwyze, met nataating van alle aanstootelyke en scherpe verweeringen; en van der Tegenstreveren tegenwerpen slegs enkelyk gewag maake, zonder eenige wederlegredenen daar by te voegen: ten deelen om den leerzughtigen Andwoorder eene wyder denke tot het onderzoek der zaak zelv open te laten: en ten deelen om den zelven te noodzaaken andere goede Boek-schryveren te lezen en te vergelyken: als di geenzins voor hebbe den nuttigen arbyd van andere zeer Geleerde Mannen onzen Leerlingen uyt de handen te vringen.

VOORREDEN AAN DEN LEZER.

vringen : maar dezelve veel liver aan te raaden dien daar neven te voegen. Derhalven bevelen wy hier onder de eerste te lezen en by te voegen , de (a) Algemeene stellingen van Waleus : het Lichbaam der Godgeleerdhyd van Heydaan : Burmans Schets : en voor al het Kort begrip der Verbonden en Godgeleerdhyd van Koksejus. Wanneer nu de Hooge-school-loop naa het ynde helt , op dat de Leerzugtigen in de geschil-stukken eene vaster kennisse bekoomen mogten , gelasten wy haar de Geschil-Schryvers hier by te voegen , en wel datze in de geschillen met het Pauzdom lezen de (b) Vytvaart der Trentische Vergadering van Hydegger : tegen de Socinianen , Hoornbeeks wederlegt Sociniaansdom : tegen de Arminianen en Mennisten , het gene voorkomt in de Werken van Kloppenburg : tegen de Lutheranen , de Verklaaring (c) der Augsburgze Belydenis van Alting : over het gene met de Ongeloovigen betwist word moetmen naazoeken by Hoornbeek in zyne Schrivten van de bekeering der Joden en Hydenen : Hier kanmen byvoegen de Geschil-schrivten , dewelke voorkoomen in de Werken van den Vermaarden Koksejus , dien doorklonken Godgeleerden , den Papiſten , Socinianen , en Joden tegenſtelt. Deeze konnen in den loop der Hooge-school , wanneer de meeste het koopen van Boeken , en veele kosten te maaken , zoeken te vermyden , egter aan myn oogmerk genog doen.

De geleerde werreld had deezen mynen arbyd wel konnen ontberen , en ik voorzi ligtelyk dat deeze myne pampiren , na dat ik den weg van alle vlees zal ingegaan zyn , onder het scheurpampier zullen gerekent worden , overmits deeze onze eewe met dieſgelyke ſlag van Schrivten veel eer bezwaart , dan verligt word. Niet te min wanneer ik myne Standplaatze in deeze eerste Bataviſche en Neerlandze

N n 2

Hooge-

(a) Locos communes. (b) Tumulus Concilii Tridentini. (c) Exeſiſis.

VOORREDEN AAN DEN LEZER.

Hooge-school beschouwe, zie ik op myne Leerlingen te moeten acht geven, haar voordeel bezorgen, en dezelve ten minsten zoo verre begunstigen; datze zonder tytverlies zig van dit myn oogpunt zouden kunnen bedienen, waar naar onze bezondere Huys-lessen gerigt worden. Ook zal deeze tegenwoordige uitgave nog dit nut kunnen verschaffen, dat de Bevoorderaars der leersugtige jeugt en ook hunne Ouders onze regtzinnighejd, in het voordplanten van de Leere der Kerk, zullen kunnen zien, en ook weten aan wien zy hunne Leerlingen, ten opbouw der Kerke toegewyd, aanbevelen, en welke grondregelen, den tedere gemoederen der jeugt, onder ons ingeboezemt worden. Den deezen wilde ik ook wel doen gelooven, dat wy besonderlyk daar op nyt zyn, om den Broedertwist veel liever ter neer te leggen, en onder de as van vergetelhyt te smooren, dan dien te doen herleven en op te wakkeren, op dat de Leere in (a) plegtregelen van eenighejd, gelyk di genaamt worden, aangenomen, ongeschonden bewaart mogt blyven.

Ik heb eenen Bladwyzer der H. Schriftuurplaatzen hier doen byvoegen, op dat de Leerlingen zig daar in oefenen, en di School-spreuken, in hunne Bybels aangetekent, zig gemeenzaam maaken zouden; en dezelve in den grond-text des O. en N. Testaments herlezen en uytpluizen, als ook het ligt datze daar over van elders bekoomen, neerstig in hunne kladboekjens aantekenen mogten. Ja ook, op dat di gene, di nog op het aanleeren der grondtaalen toeleggen, en in de eerste beginselen hunner Leer-oefeningen bezig zyn, di getuygplaatzen (b) Taal- en (c) Letter-kundig ontknoopen zouden, om namaals te dipen indruk in hun geheugen te behouden: want zoo doende konnenze met eenen klap twee vliigen te gelyk slaan. Dit vermaant hebbende houwde ik op, en my voorder tot aller dienst bereydwillic.

SALOMON VAN TIL.

Kort-

(a) Formulae unionis. (b) Philologiae. (c) Grammaticae.

Kortbondig Opstel
 Der
 GEOPENBAARDE
 GODGELEERDHYD
 VOORBEREYDZELEN.

*Zullende een Godgeleerdhyd opstellen , kunnen we bekwaam-
 lyk alles , wat daar toe behoort , begrypen onder de Titels
 van EEN BEGINZEL , van 't AANGE-
 BODENDE OPPERSTE GOED , en van de
 MIDDELEN , di ons tot de gemeenschap van dat
 GOED opleyden.*

VAN HET BEGINZEL.

HOOFDDEEL I.

Van de Godgeleerdhyd , en deszelvs Beginzel.

DE GODGELEERDHYD moet aangemerkt worden.

I. Ten aanzien van des WOORDS-OORSPRONG-
 LYKHYD; naar het welke zy zegt, *logon tou Theou*, een
 woord van God. Het woord zelv is *agraphon*, onbeschreven;
 dan alleen dat deszelvs beginzel genaamt word, *Logia tou*

Theou, de woorden Gods. Rom. 3: 2. Het is overgenomen en ont-
 A leent

leent van de Hydenen , dewelke het fpreken van de Goden , Godgeleerdhyd noemden : en dewyl dit ftuk niet op eenerlye wyze geleeraart wierd , noemdenfe de redeneringen der Wysgeeren , *Phyfikeen* , de Wysgeerige Godgeleerdhyd : de gelykeniffen en de verziringen der Digtteren , *Muthikeen* , Verdigtzelkundige : en de Wetgevingen en inftellingen der Priefteren , *Politikeen* , *Staatkundige*. Deeze overneming heeft plaats gegrepen in de tweede Eew : want dat Johannes *Theologos* genaamt word , is uyt eene andere oorzaak gefchied , om dat hy *Logos* , het Woord , bevestigt heeft , *Theon* , God te zyn , *Joh. 1: 1.* en *Openb. 19: 13.* zegt hy ; en zyne , te weten , Christus naam word genaamt , *ho logos tou Theou* , het Woord Gods.

II. Ten aanzien der ZAAK ZELV. , befchryft de vermaarde Kocceus de Godgeleerdhyd by uytnemendhyd , datze is : *Een fpraak van God* ; *uyt God* ; *voor God* ; en *tot God*. *Van God* , om datze God tot voorwerp heeft , en als het Hoogfte Goed , en den Leydsman op den weg , om tot zyne gemeenfchap te geraaken , opgeeft : *Uyt God* , dat is , uyt Gods Openbaaring : *Voor God* , als behelzende redeneringen in Gods vreeze en tegenwoordighyd voorgestelt : en *tot God* , dat is , tot voordetting van Gods eer en heerlykhyd.

A. Het onderschyd van deeze Leere word van alle andere gegrondvest in het voorwerp : want de Godgeleerdhyd heeft alleen God tot haar voorwerp , voor zoo veel hy als een mededeelbaar goed bevat word , en overzulks boven al begeerlyk.

B. Word verfchydentlyk verdeelt , en wel

a. In opzigt der ONDERWERPEN , welke di Leere aannemende , naar de verfchydendhyd hunner bekwaaamheden , of meer of min daar van bevatten , volgens de fchikking van 't Goddelyk Beftuyt : waar van daan zy den naam verkrygt van (a) OPPERVOORBEELDIGE Godgeleerdhyd , voor zoo veel God befloten heeft , iets van zig te openbaaren ; *Welke is de Wyfhyd Gods , in verbergendhyd , di bedekt was , welke God te voren verordineert heeft tot onzer heerlykhyd , eer de wereld was. 1 Kor. 2: 7.* En de (b) AFBEELDIGE , te weeten , alles wat naar dien Opperbeeldenaar van zig in zyne openbaaring uytgebeeld word. Dog de maate der kenniffe , welke Christus bekoomt uyt de bekendmaking der inwoonende Godhyd , verkrygt den naam van Godgeleerdhyd der (c) VEREENING. Welke de verheerlykte in de Hemelen ontvangen , dien van (d) ZINING of AAN-

(a) Archetypa. (b) Ectypa. (c) Unionis. (d) Visionis.

Hoofd. I. GODGELEERDHYD, enz. 3

AANSCHOUWING, om dat we aldaar in aanschouwen wandelen zullen. 1 Kor. 5: 7. Maar dewelke de reizigers op deeze aarde verkrygen, dien der (e) REYZIGERS, of WANDELAARS of liver des (f) GELOOVS, om dat we hier door 't Geloof wandelen. 2 Kor. 5: 7. want alle kennisse welke deeze laatste bekoomen, moetenze door 't getuygenis der Schrivt behaalen.

b. In opzigt der WYZE van voorstellen, zynze gewoon dezelve te deelen in eene (g) STELLIGE en (h) SCHOOLGELEERDE.

c. In opzigt van deszelvs DEELLEN, in een (i) BESPIGLENDE, en (k) BETRAGTENDE: Welkers eerste ziet op de KENNIS des GELOOVS, waar door di tot God komt, moet gelooven dat hy is, en misshapodotees, een belooner is der gener di hem zoeken. Hebr. 11: 6. Het ander op de GEHOORZAAMHYD der LIEVDE. 1 Joh. 3: 23. Dit is zyn gebod, dat wy gelooven in den naam zyns Zoons, Jezus Christus, en malkanderen lievehbben. Voeg hier by 2 Tim. 1: 13. *Houdt het voorbeeld der gezonde woorden, di gy van my gehoort hebt, in geloove en lieude, dat in Christus Jezus is.*

d. In opzigt der BEGINZELLEN, uyt dewelke eenige kennisse deezer Godgeleerdhyd afgeleyd word: en dan isze

AA. *Natuurlyk*, dat is, in ons ingeschaapen, dewelke alleen uyt de rede afleyd, *to gnooston, kai to prepon tou Theou*, het kennelyke en betaamelyke Gods. Hier in moetenmen aanmerken deszelvs

1. (1) AANWEZEN, tegen Socin, di het selve ontkent, en alleen uyt de overlevering wil afleyden. Dog

a. Word bewezen

a. Uyt de woorden der Heylige Schrivt. Rom. 1: 19. *To gnceston tou Theou phoneron estin en autois*, het kennelyke van God, is in hen openbaar: want God heeft hen geopenbaart. En Rom. 2: 14, 15. *De Hydenen betoonen het werk der Wet geschreven te zyn in hunne herten.*

b. Uyt de overeenstemming aller Volkeren.

b. Word verdedigt tegen de tegenwerpingen, ontleent

aa. Uyt de plaatzen, Ps. 14: 1. *De dwaas zegt in zyn herte: en Elohim, daar is geen God.* Hebr. 11: 6. *Want di tot*

A 2

God

{e} Viatorum, {f} Fidel, {g} Positiva, {h} Scholastica, {i} Theoretica, {k} Practica,
(1) ⁱⁿ xistentia.

God komt, moet gelooven dat hy is.

bb. Uyt het bybrengen van sommige Volkeren, dewelke schenen van allen Godsdienst ontbloot te zyn.

II. OVEREENKOOMST MET DE GEOPENBAARDE WAARHYD, welke wy beween tegen de Lutheraanen, stellende de openbaringen tegen de rede aan te loopen. (a) H. D. W. Op datze de kragt der bewysredenen, tegen hunne medezelfstandiging, en andere hunner Leerstukken aangedrongen, ontwyken mogten.

a. Het regtzinnig gevoelen word bewezen,

a. Uyt den ewigen en onveranderlyken aard der waarhyd, dewelke niet toelaat, dat de waarhyd tegen de waarhyd stryden zow, als zynde gegrondvestigt op GOD zelv.

b. Uyt de lofspraaken der geopenbaarde waarheden, waar inze genaamt worden, dan eens *logikon adolon gala*, zyt zeer begeerig *naa de redelyke onvervalste melk*. 1 Petr. 2: 2. Dan wederom *logikee latreia*, de redelyke Godsdienst. Rom. 12: 1.

b. Word verdedigt tegen de tegenwerpingen, uyt Kol. 2: 8. *Ziet toe dat niemand u als eenen roov vervoere door de Filezofi, en de idele verleydinge, naar de overleveringe der menssen.* Voeg hier by, 1 Kor. 2: 8. *De natuurlyke of de dierlyke mens begrypt niet de dingen, di des Geestes Gods zyn.*

III. ONGENOGZAAMHYD ter zalighyd, welke wy tegen de Pelagianen en Vrygeesten beween. (b) H. D. W. Dat de gemeene goedhyd GODS aan alle en een igelyk de genade evangelyk uytheelt.

a. Het regtzinnig gevoelen beweert

a. Uyt de noodzaaklykhyd des geloovs. *Hebr. 11: 6. Want zonder geloov is 't onmogelyk God te behaagen.* Het welk egter niet aller is. 2 Theff. 3: 2. maar alleen der Uyrverkoeren Gods. Tit. 1: 1.

b. Uyt de noodzaaklyke kennisse van Christus, di tot de zalighyd vereyft word. *Joh. 14: 6.* alwaar Christus *de weg* genaamt word. En *Hand. 4: 12.* word gezegt, *Ende de zalighyd is in geen en anderen: welken weg de aangebore Godgeleerdhyd niet leeraart.*

c. Uyt de noodzaaklyke kennisse van de waare geregtighyd: dewelke

Hoofd. I. GODGELEERDHYD, enz. 5

dewelke niet zynde der menssen ygene, maar Gods gerechtig-
hyd. Rom. 10: 3. te weeten, de toegerekende, zoo kan
dezelve zonder de openbaaring van Gods genadenraad niet
gekent worden.

b. Van alle tegenwerpen bevryd: genomen,

a. Uyt de plaatzen, Rom. 1: 19. 20. Rom. 2: 14. Hand.
10: 34. 35. alwaar Petrus zegt: *Ik verneem, in der waar-
hyd, dat God geen aannemer des perzoons is; maar in alle
Volken is, di hem vreeft, en gerechtighyd werkt, hem aan-
genaam.*

b. Uyt de voorbeelden der gener, di voor het gehoor des
Euangeliums gezegt worden, God behaagt te hebben;
gelyk Kornelius, Hand. 10: 2. 3. 4.

BB. *Bovenmatuurlyk*, dat is, buyten ons, en moet gehaalt worden
uyt de Openbaaring of het Woord Gods: van welke openbaaring
wy aanmerken derzelver

I. WYZEN, zoo dat de openbaaring zy, of

a. ONGEWOON, als der Profecten, en der *theopneustoon*
door Gods Geest gedrevene Mannen: dewelke Gods zin en
meening te weeten kwamen, zoo door verligting des verstands,
verzelt met eene verstandelyke vertooning der dingen, 2 Tim.
3: 16. als ook door vertooningen den uyterlyke zinnen voor-
gestelt: waar toe behooren, de GEZIGTEN, Exod.
3: 2. alwaar de Engel Ichova aan Mozes in den brandenden
braambos verscheen. VERSCHYNING DER EN-
GELN, gelyk de Engel Gabriel aan Daniel verscheenen
is. Dan. 2: 21. 22. GODDELYKE AANSPRAA-
KEN, gelyk di zelve Engel gezegt word tegen Daniel ge-
sproken te hebben: en God tot Mozes van mond tot mond.
Num. 12: 8. Doet hier by, de vertooningen aan de VER-
BEELDING ingedrukt, gelyk gewoon is te gebeuren in
DROOMEN, (a) B. V. van Jozef. Gen. 37: 5-15.
Ook is het een zonderlinge wyze, welke geschied in een
ZINVANG, en ZINVERRUKKING, als van
Paulus. Hand. 22: 17.

b. GEWOON, geschiedende door het woord van de Voor-
zeggeren verkondigt, en by wyze van een getuygenis tot za-
lighyd voordgebracht, Rom. 10: 14. *Hoe zullen zy [in hem]*

A 3

geloo-

(a) By voorbeeld.

6 VAN DE GEOPENBAARDE, &c. Hoofd. I.

gelooven, van welken zy niet geboort hebben! Hoe zullenze hooren, zonder di hen prediken?

II. NOODZAAKLYKHYD, dus word dit Woord der Openbaaring als noodzaaklyk begrepen

- a. Om dat de verborgenheden des geloofs uyt *de natuur*, of het ingeschaapen licht niet kenlyk zyn: en overzulk is de wyze van des zondaars verzoening met God voor de rede onnaspeurlyk.
- b. Om dat het alleen van Gods welbehaagen afhangt, dat hy met den zondaar weder in vriendschap wil treden; van welken wille Gods nimand, dan door een getuygenis, dat van den Hemel afdaalt, kan zeker zyn.

C. Het Voorwerp der Godgeleerdhyd.

- a. VAN AFNAAMING is God, dienmen belyden en eeren moet, of de Godsdienst zelv: alwaar onderzocht word

- a. Of de Godgeleerdhyd der Hervormde enkel bespigelende is? gelyk de Arminianen lasterlyk zeggen. H. Dw. Om dat wy God, in de leere der genade, begrypen, als kragtdaadig werkende; waar uyt zy besluyten, dat wy slegs ledig behoeven te blyven. Welks besluyts ongerymdhyd blykt

1. Om dat wy onze werkingen van de kragtdaadige genade Gods afleyden, en di door dezelve geenzins wegnemen. *Fil. 2.* Alwaar d'Apostel, na dat hy vers 12. gezegt had; *werkt uws zelvus zalighyd met vreezen en beven*, aanstonds in vers 13. deeze kragtdaadige genade Gods daar op laat volgen, zeggende: *Want het is God, di in u-liden werkt, en het willen en 't volbrengen.*

2. Om dat wy de weldaaden der genade begrypen, als verpligtende en ons verbindende, volgens de Heilige Schrift. *Tit. 2: 11. 12.* *Want de zaligmakende genade Gods, is verschenen allen menssen: en onderwyft ons, dat wy de godlooshyd en werreltze begeerlykheden verzaakende, matiglyk, regtvaardiglyk, en godzaliglyk leven zoudten in deeze tegenwoordige werrelt.*

- b. Of de Godgeleerdhyd eene bespigelende, of betrachtende Leere is? welke vraage uyt de voorgaande ontstaan is: wy stellen vast, datze betrachtende is.

1. Om dat God het voorwerp der Godgeleerdhyd is, niet zoo als hy in zyne volstrektthyd, maar als in betrekking aange-merkt

Hoofd. II. VAN DEN GODSDIENST. 3

merkt word, voor zoo veel hy een Bond-god is, en volgens dat verbond gediend en geeert moet worden.

2. Om dat God voorgesteld word als het hoogste goed, 't welk tot de zalige gemeenschap gezogt moet worden: Daarboven wyft de Godgeleerdhyd regelen en middelen aan, om tot dat hoogste goed te geraaken; welke voorwaarde tot eene betragtende Leere genog is.

b. VAN BESTUUR is de geheele mens, di op den weg, om tot Gods gemeenschap te geraaken, bestuurt en geleyd moet worden. 1 Theff. 5: 23. *De God des vredes hailige u geheel en al, in lichhaam, ziel, en geest, tot de toekomst van Christus.*

D. HET ONDERWERP, 't welk deeze Leere aanneemt, is wederom de mens, aangemerkt als moettende geleyd en onderwezen worden.

a. TEN EERSTEN behorende tot de uytverkorene alleen. *Het is u gegeven de verborgentheden des Koningryks der Hemelen te weten, maar dien is het niet gegeven. Matt. 13: 35.*

b. TEN TWEEDEN ook tot alle en een igelyk, di uytwendig geroepen worden. *Hebr. 6: 4-6.*

E. HET EERSTE IN DE is Gods eere en heerlijkhyd. *Rom. 11: 36. Want uyt hem, door hem, en tot hem zyn alle dingen. Hem [29] de heerlijkhyd, in der ewigheyd. Amen.* HET TWEDE, der menschen zaligheyd. *Joh. 20: 31. Maar deeze zyn geschreven, op dat gy geloovet, dat Jesus is de Christus, de Zoon Gods: en op dat gy geloovende het leven hebhet in zynen naame.*

HOOFDDEEL II.

Van den Godsdienst.

VAN DEN GODSDIENST onderzoekenwe,
A. DEN NAAM, dewelke zeer wel van religare, verbinden, afgeleyd word; onderstellende den band onzer verbintenisse verbroken te zyn, en weder herstelt te moeten worden; zoo dat wy na onze verbrokene vriendschap met God, weder aan hem verbonden moeten worden.

den. De Grieken noemen het *Threeskeia*, Jak. 1: 26. 27. dat wy Godsdienst zeggen: zynde het van de Traciers alzoogenaamt, dewelke eertyds den Grieken van den dienst der Goden onderwezen hebben: waar van daan zy Orfeus, den Tracier, genogzaam als den eersten Leermeeſter van Godsdienst eeren. Ook wordze *eusebia*, Godzaligbyd genaamt, voor zoo veelze God als *Sebaſma*, een Godhyd of Koning eert, en dat op eene wettige wyze volgens zynen wil, dat is, naar zyne Wet: want het is *epignooſis aleethéias teen kat' eusebeia*, een kenniſſe der waarbyd, di naar de Godzaligbyd is. Tit. 1: 1.

B. DE ZAAK ZELV, di door de uytbeelding klaar aan den dag koomt: Dus betekent de *Godsdienst* in 't algemeen; een neerſtigbyd om tot de gunſt der Opperſte Mogenthyd te geraaken, waar van de menſſen zig alles goeds beloven: dog de *waare Godsdienst* is een iverige begeerte naa den weg der zaligbyd. Hand. 16: 17. *Deeze menſſen zyn dienſtknegten Gods, des Allerhoogſten, di ons den weg der zaligbyd verkondigen?* in Chriſtus voorgeltelt. Joh. 14: 6. *Jeſus zeyde tot hem; ik ben de weg, ende de waarbyd, en het leven. Niemand koomt tot den Vader, dan door my:* en van God geopenbaart. Pſal. 25: 8. 12. De *HEEER* is goed en regt, daarom onderwyft hy de zondaars in den weg [*dienſte*] te verkiezen hebben: dewelke bekwaam is om den zondaar te geleyden tot Gods zalige gemeenſchap, Spreuk. 8: 32. Nu dan kinderen, hooret na my, zegt de opperſte Wyſhyd: want welgelukzalig zynze, di myne wegen bewaaren. Maar de valſſe Godsdienst is een iverige begeerte om het leven, of de gunſt der opperſte Godhyd te verwerven, volgens, methodeian tees planees, door argliſtigbyd om liſtelyk tot dwaalinge te brengen. Efez. 4: 14. en 6: 11. Doet aan de geheele wapenruſtinge Gods, op dat gy kent ſtaan tegen de liſtige omleydinge des Dryvets, tou Diabolon. Waar doorze, 't zy met eene afwending van den waaren en levenden God. Hebr. 3: 12. het zy door kromme wegen, Pf. 125: 5. tot de waare zaligbyd nooit koomen.

C. DE DEELEN des waaren Godsdienst; zynde eene iverige begeerte niet alleen om te kennen, maar ook om te doen al wat tot de verkryging van Gods gemeenſchap dient: Of zoo men den Godsdienst voorwerpelyk aanmerkt, dan zyn dezelve deelen dri: als de uytlegging der verborgentheden; de voorſtelling der belouten; en de voordraging der geboden Gods: op dat alhier de miſſlag der Socinianen openbaar werde, welke de kenniſſe der verborgentheden uytfluyten, tegen de klare getuygeniſſe aan, van Joh. 3: 17. *En dit is het eeuwige leven, datze kennen, en Jeſus Chriſtus, dien gy gezondend hebt:* en tegen den regten aard des geloovs, dewelke Chriſtus tot zyn voorwerp heeft. D.

Hoofd. III. *VAN HET LICHHAAAM, &c.* 9

D. DE MERKTEKENEN; welke in den waaren Godsdienst zyn,

I. Een weg te leeraaren, di Godde betaamelyk is, en geene van zyne volmaaktheden lochent.

II. Te leeraaren een dienst, di van God geopenbaart en geenzins afgeschafte is. Dog andere stellen deeze dri tekenen van den waaren Godsdienst, te weten di te weeg brengen, dat

1. De mens zig ten allerdiepsten vernedere. *Matth. 16: 24. Zoo imand agter my wil koomen, di verlochene zig zelven.*

2. De genade Gods ten uitersten geroemt werde. *Efes. 1: 6. Tot prys der heerlykhyd zyner genade, door welke hy ons begenadigt heeft in den geliefden.*

3. De Godzalighyd op 't kragtigste aangedrongen werde. *Tit. 1: 1. De kennisse der waarhyd is bekwaam om de Godzalighyd in te boezemen. Voeg hier by, Hebr. 12: 14. Jaag den vrede naa met allen, ende de hailigmaakinge, enz.* Welke merken met onze eerste overeenkoomen, dewylze alleenlyk de *theoprepeian*, Gode betaamelykhyd van de Leere des Godsdiensts aantoonen. En naar deeze laatste merktekenen is den Hydelbergzen Onderwyzer beschreven, op dat di voor een verdedigfchrift zow kunnen doorgaan, uytgegeven voor de waarhyd van den hervormden Godsdienst.

HOOFDDEEL III.

Van het lichhaam der Hailige Schrift.

DE openbaaringen, welke de geopenbaarde Godgeleerdhyd uytmaaken, worden gevonden beschreven te zyn in de *Schriftuur*, welke wy de *Hailige Schrift* noemen: en dewelke dat lichhaam der egte en regelmaatige Boeken des Ouden en Niwen Testaments is, het gene door Mannen, van eene Goddelyke ingeving, in zyne ygene taal en merk-letteren uyt eene onderfellige noodzaaklykhyd beschreven zynde, eene zekere, volkome en klaare overlevering van Goddelyke dingen, by wyze van een getuygfschrift, vertoont, en ten gebruyk der Godzalige bewaart word, om daar uyt den waaren Godsdienst te leeren, en het gene van den Godsdienst geleeraart word, aan deezen regel en dit rigtinoer te beproeven: welke stoffe, in de aanmerkinge van 't *lichhaam der Schriftuur* in dit Hoofd-

deel III. van deszelfs *Waardigheden*, Hoofd-deel IV. en van deszelfs *Gebruik*, Hoofd-deel V. afgehandelt word.

A. HET LICHAAM der Hailige Schrivt bestaat uyt zyne deelen, dewelke zyn,

A. *Waare en egte*, en als zoodaanig aangenomen worden, te weeten, de Boeken des Oude en Niwe Testaments. *De Eerste* worden verdeelt in *de Wet*, *de Profeeten* of *Voorzeggeren*, en *de overige Hailige Schrivten*: op welke verdeeling Christus het oog schynt gehad te hebben, zeggende: *dat het alles moest vervult worden, wat van my geschreven is in de Wet Mozes, de Profeeten, en Psalmen. Luk. 24: 44.* *De Laatste*, des Niwen Testaments, worden gemeenlyk verdeelt in *Historisse* of *Geschiedverhaalende*, in (a) *Grondregelige*, en in een *Profeetis* of *Voorzegboek*.

B. *Onegte*, di te onregt in dit lichaam ingelyvt, daar van afgeweert moeten worden, zyn de *Apokryfe*, of *Verborgene Boeken*, dewelke de Pausgezinde, om zommige dwaalingen te bevestigen, verkeerdelijk tragten te behouden.

a. Welkers tegendeel wy bewyzen.

a. Om datze niet van *theognoustoi*, door Gods Geest gedrevene Mannen beschreven, maar eerst aan den dag gebragt zyn, na de tyden der Profeeten en in de Griekze taal, dewelke in 't Oosten geen stand gegrepen heeft, dan na de tyden der Voorzeggeren, en van Alexander de Groote.

b. Om datze noch van de Joodze, noch van de Apostolische Kerk, voor egte Boeken erkent zyn.

c. Om datze niet alleen van Goddelyke merktekenen ontbloot zyn, maar in tegendeel openbaare blyken en speuren van derzelver Schryveren zwakheden en dwaalingen behelzen.

b. Beweeren: met het gezag der Kerkelyke Raadvergadering van Trenten te verwerpen, stellende de Kerkelyke Raadvergadering van Laodiceen, tegen di van Karthago; en een onderschyd maakende tusschen de (b) HOOFDREGELMAATIGE en (c) ONREGELMAATIGE Boeken: want zomtyds wierden in de Kerk wel nuttige Boeken gelezen, schoonze niet *axiopistoi*, geloofwaardig in allen deelen waaren.

B. REGELMAATIGE Boeken wierden di gene genaamt, welke de waare merken van Goddelykhyd in zig hadden: overmits zy voor *den regel en de maat van geloof en zeden* gehouden wierden. Vergelyk hier

hier mede *Gal 6: 16.* Zoo veele als 'r naar dezen regel zullen wandelen, over dezelve [zal zyn] vrede en barmhertigheyd: en zy worden gehouden als een getuygenis van den Goddelyken raad en wille. Waar van daanze by *Jes. 8: 20.* genaamt worden, *thora vetegnouda*, de Wet en 't getuygenis.

C. DE BESCHRYVING zelv word opgeheldert, als men aanmerkt,

A. DE WERKTUYGEN of DE SCHRYVEREN, dewelke geagt worden te zyn Mannen *theopneusfoi*, door Gods Geest gedreven. 2 *Petr. 1: 21.* De hailige menssen Gods, van den Hailigen Geest gedreven zynde, hebbenze gesproken. 2 *Tim. 3: 16.* Alle Schryft is van God ingegeven.

B. DE WYZE VAN BESCHRYVEN in een zekere taale, en merketletteren.

a. De taale des Ouden Testaments is de *Hebreewfse* geweest, en aan het Joodze Volk gemeenzaam, uytgenomen eenige weynige in de Chaldeeſſe taal, gedurende de Babiloniſſe gevangenisse geſchreven. Dog di van het Niwe Testament is *Grieks* geweest, 't welk toen door het ganſſe Oosten in zwang ging: ten zy alleen dat het Euanlium van Mattheus in 't begin vcelligt in de Hebreewſſe taal geſchreven is geweest: zynde het evenwel genogdoende, dat 'r by 't leven der Apostelen een affchryft daar van in 't Grieks geweest is.

b. De Merketletteren des Ouden Testaments, ofze vierkantige letteren geweest zyn? of Samaritaanſſe van oorsprong? als mede ofze de klink-letter-punten onder zig getekent gehad hebben? word voor- en tegen-geſproken. Wy houden ons egter aan de zyde der gener, di het voorspreken en vaſtſtellen met klink-letter-punten geſchreven geweest te zyn.

1. Om de Goddelyke voorzorge, dewelke de minſte verandering niet toelaat. *Matth. 5: 18.* Tot dat de Hemel en de Aarde voorby gaan, zal daar niet een jota, noch tittel van de Wet voorby gaan.

2. Om de onzckerhyd der lezing, di uyt de verandering der letteren, of uyt de byvoeging der klink-letters, ontſtaan kan.

3. Ook is dit het gemeenſte gevoelen by de oude Joden, di opentlyk van punten en toonmerken gewag maaken. Voeg hier by het getuygenis van Klemens den Alexandriner, *Stromat. Lib. III. pag. 442. lin. II.*

C. DE NOODZAAKLYKHYD van te ſchryven, moetmen, om der Pausgezinden wille, di dezelve tot krenking van 't geloov

aan de H. Schryft ontkennen, egter vaststellen, wel niet volstrekt, maar by ondersteuning, voor zoo veel de veranderde staat des Volks de bewaaring der overleveringen moeilijker gemaakt heeft, door de inkorting van der menschen leevtyd, door het afnemen en vermindere-
ren der veelvuldige verschyningen, en door toenemen en vermeerde-
ren van 't getal der menschen kinderen.

a. Wy bewyzen dit ons gevoelen

a. Met de ygene woorden van Judas 3. *Gelieve ik heb noodzaake gehad aan u te schryven, u te vermaanen, dat gy stryd voor het geloove, dat eenmaal den hailigen overgelevert is.*

b. Uyt het bevel om te schryven. *Exod. 17: 14. Doe zeyde de HEERE tot Mozes, schryv dit ter gedagtenisse in een Boek. Exod. 34: 27. Schryv u deeze woorden: want na luyd deezer woorden heb ik een verbond met u en met Israel gemaakt. Jer. 30: 2. Zoo spreekt Jah de HEERE, de GOD Israjels, zeggende: Schryvt u alle de woorden, di ik tot u gesproken heb, in een Boek.*

c. Uyt het ingeven en aandringen van den H. Geest. *2 Tim. 3: 16. Pasa graphē theopneustos, Alle de Schryft is van God ingegeven.*

d. Uyt de bygebragte redenen, di den raad Gods openbaaren, te weten, dat door dit middel de opkoomende Ketteren moesten tegengegaan worden. *Deut. 31: 26-29.*

b. Beweeren het tegen de spitsvindigheden der tegensprekeren, zeggende,

a. Dat de Kerk ouder geweest is, dan de Schryftuur en overzulkz zonder de zelve heeft kunnen bestaan.

b. Datze by voorvallende gelegtheden beschreven is, en derhalven niet noodzaaklyk uyt Gods Raad voortgevloeid is.

c. Dat de zaligheyt niet van het uytwendig Boek afhangt, nade-
maal de letter dood. *2 Kor. 3: 6. Di ons ook bekwaam gemaakt heeft [tot] dinaars des Nieuwen Testaments, niet der letter, maar des Geests. Want de letter dood, maar de Geest maakt levendig. De zalvinge blyft in u, en leeraart u van alle dingen, enz. 1 Joh. 3: 27.*

D. DE BEWAARING deezer Boeken moet beschouwt worden naar de behoorlyke middelen van di bewaaring, dewelke zyn

a. De overlevering deezer Boeken onder de zorg van de Kerk. *Pf. 147: 19. Hy maakt Jakob zyne woorden bekend: Israjel zyne inzettingen en regten. En Rom. 3: 2. Hen zyn de woorden Gods toe-
betreft. Te weten, de Joden.* b. De

Hoofd. IV. *VAN DE WAARDIGHEDEN* &c. 13

- b. De vermennigvuldiging der Affchrioven ; di onder de toezigt der Priesteren gefchreven wierden. *Jer.* 36: 10. en door de (a) Wyken en (b) Vergaderingen verdeelt.
- c. De wederverzaameling na de verftrooijing des Volks, en voornamelyk na de Babilonifche gevangenis , di door de zorg en vlyt der Mannen van de (c) Groote Vergadering gefchied is : waar van de Joden veel wecten te verhalen.

H O O F D D E E L IV.

Van de Waardigheden der Hailige Schrift.

NAdemaal de Schrivtuur een getuygenis is , om te betuygen al wat tot de Godsdienft behoort , zoo dientze noodzaaklyk alle de voorwaardens van een geloofwaardig getuygenis in zig te behelzen, te wecten **ZEKERHYD**, om vylyg aan dezelve te gelooven ; **ALGENOGZAAMHYD**, om ten vollen van alles onderrigt te worden ; en **KLAARHYD**, op datwe den zin en meening van dat getuygenis klaar bevatten konnen.

A. DE ZEKERHYD van een getuygenis hangt af van 't gezag en 't aanzien van di de getuygenis geeft overzulks merkenwe aan,

A. DE GODDELYKHYD der Schrivtuur , naar dewelke zy hunnen oorsprong aan God verschuldigt is , welken wy

a. **Betoogen**

a. Uyt de stoffe , welke zy behelst , waar in wy aanmerken **DE HAILIGHYD** , **HOOGDRAVENDHYD** , en *Theoprepeian* , **GODEBETAAMELYKHYD** van derzelter Leere , dewelke geenen anderen Stigter derzelter toelaaften , dan God.

b. Uyt het gefchigtverhaal der overlevering , 't welk Gods openbaaringen met veele wonderdaaden bevestigt en bestempelt.

c. Uyt de Profeten , met de uytkoomft vergeleken , dewelke niet dan van God afgehaalt konden worden.

d. Uyt de (d) onafchydelyke voorwaardens , di hier te gelyk voorkoomen , waar onder wy betrekken derzelter **OUDHYD** , **WONDERDAADIGE BEWAARING** , **EYGENE**

B 3

STYLS

(a) Curiae. (b) Synagoga. (c) Synagoga Magna. (d) Conditiones sine quibus non.

STYLS SPREEKWYZEN , als mede VERSCHYDENE UYTWERKZELS , di door middel van de Schrivtuur in de wereld gebragt zyn ; dewelke alle gezaamentlyk de voorgaande bewysredenen staaven en bekragtigen.

b. Beweeren tegen de ongeloofige.

a. Welke *ta enantiophanee* , schynstrydigheden , te vergeeys voor waare strydigheden aandringen.

b. *Alogian* , de *onredelykhyd* van zommige openbaaringen te roekeloos en onvoorzigtig voorwenden.

B. HET GEZAG der Schrivtuur , het welk is een magt der hailige Bladeren , di uyt derzelver Goddelykhyd ontstaan , den mens verplicht om zig ten aanzien van geloov en zeden , aan de getuygenissen daar uyt gehaalt , te onderwerpen. Van welk gezag aan te merken staat.

I. DE AFHANGELYKHED. Te weeten

a. *De waare* , afhangende van de opmerkinge der merktekenen van de Goddelykhyd der H. Schrivtuur , door welkers toedoen deszelvs Goddelyke afkoomts alleen kenlyk is : welkers begrip wy egter verschuld zyn aan den Geest di 't verstand verligt en te weeg brengt , dat wy op di merktekenen agt geven.

b. *De valse* , der Pausgezinden , dewelke het gezag der Schrivtuur zeggen , van het getuygenis der Kerke af te hangen , dat is , dat de Goddelykhyd der Schrivten ons niet kenlyk word , dan door het gezag van de Kerk. H. Dw. Op datze de H. Schrivtuur aan 't gezag van den Roomssen Stoel onderwerpen mogten , als of dezelve laater kenbaar wierd.

a. Welken misflag wy wederleggen.

aa. Uyt de waardye van des Kerks getuygenis , het welke wy ontkennen onseylbaar te zyn , of geloofwaardig , *axiopiston* , maar wy erkennen het zelve behulpzaam te zyn , en zyn onderzoek te verdinen.

bb. Om dat het gezag der Kerk afhangt van het getuygenis der Schrivten , en overzulks laater is dan het gezag der H. Schrivten. *Efes. 2: 20. Gebout op het fondament der Apostelen en Profeeten , waar van Jezus Christus de uiterste boeksteen is.*

cc. Om dat het getuygenis van de Kerk een ongoddelyk Boek niet tot een Goddelyk Boek maaken kan , en mitdien gehouden is een Boek goed te keuren , aan 't welke zy de getuyge-

tuygenis geeft , dat het van God zynen oorsprong heeft , het zy door de merktekenen van dat Boek , het zy door de Historisse goedkeuring van dat Boek , dewelke deszelvs Stigter toetstelt.

dd. Om dat de Goddelyke afkoomst van de Schrivtuur zonder de Kerk ligtelyk kan bekend worden , en overzulks hangt di van de Kerk alleen niet af: het eerste blykt uyt de Schrivten der tegenstreveren selv , di deszelvs waardighyd en gezag tegen de ongelooovigen en Godverzaakers uyt de merktekenen bewyzen.

b. Beweeren.

aa. Tegen de getuygenissen der H. Schrift , di hier toe aangeetrokken worden. 1 Tim. 3: 15. Alwaar de Kerk een *Pilaar en vastighyd der waarhyd* genaamt word. En *Matth. 16: 18. Gy zyt Petrus , en op deezen Petra zal ik myne gemeente bouwen* , enz.

bb. Tegen de valsse redenkaveling , dat de H. Schrivtuur hun ygen gezag niet bewyzen kan.

cc. Tegen 't getuygenis van Augustyn : *Ik geloovde het Evangelij niet , ten waare het gezag der Algemeene of Cathelyke Kerk my daar toe bewoog.*

II. DE WYDUYTGESTREKTHYD , di zig door alles uytstrekt , en dat de Schrivtuur ons tot het geloov verpligt.

a. *Ten aanzien van hun minste zeggen* ; want wy ontkennen , dat de Schryvers of Klerken van den H. Geest , in hun minste zeggen gedwaalt hebben , of hebben kunnen dwaalen ; tegen de Socinianen , di de H. Schrift aan de rede onderwerpen , en overzulks dezelve , zoo veelze kunnen , van hun streng gezag zoeken te ontzetten , en ontzenuwen.

a. Wy bewyzen het tegendeel.

aa. Uyt den gehailigden wil der Schryveren , di niet hebben willen bedriegen , en di de dwalinge hebben kunnen vermyden , wanneer zy de leyding van den H. Geest opvolgden.

bb. Uyt de belovte van Christus , di den Geest , tot een leydsman in alle waarhyd beloovt.

b. Verdedigen het zelve

aa. Tegen het aandringen van zommige plaatzen , alwaar eenige mislagen *mneemonika* der geheugenis schynen te zyn.

Luk.

Luk. 3: 36. van Kainan. Matth. 27: 9. van den Profeet Jeremias, daar nogtans di plaats in Zacharias gevonden word.

bb. Tegen 't getuygenis. 1 Kor. 7: 25. 26. Alwaar Paulus zegt, *epitageen Kurion*, geen bevel des Heeren te hebben; maar [zyn] *gnoomen*, gevoelen te zeggen, daar by voegende, *nomizo*, ik houde dan dit goed te zyn.

cc. Tegen het bybrengen dat een igelyk zynen ygen schryfstyl heeft, en overzulks niet de woorden van den H. Geest, maar der Schryveren zelv verhaalt.

dd. Ten aanzien van alle zaaken, dog zoo evenwel, dat het een ander (a) YGENGELOOVWAARDIGHYD van den RRGEL en Rigtsnoer, en een ander van HET GESCHIGTVERHAAL, voor zoo veel de eene H. Schryft leeraart, en regelen voorschryft, en de andere getrouwelyk verhaalt en vertelt.

B. DE ALGENOGZAAMHYD van dit getuygenis bestaat in eene volmaakthyd ten deelen WEZENTLYK, ten deelen VOLKOMENTLYK.

A. DE WEZENLTLYKE VOLMAAKTHYD, is eene algenogzaame bevassing der Leerstukken, di tot het verkrijgen der zalighyd noodig zijn, begrepen of *mitolexei* in de ygene woorden, of in de klaare gevolgen der H. Schrivten, op dat het geloov nergens wankel: het welke het Pauzdom tegen is, dat om niet op de Schrivtuur alleen te staan, daar boven nog de Overleveringen vereyft.

a. 't Welk wy bewijzen, en wel

a. Uyt zonneklare plaatzen, 1 Kor. 4: 6. Op dat gy aan ons zoud leeren niet te gevoelen boven het gene geschreven is, enz. 2 Tim. 3: 14-16. Maar blyft gy in 't gene gy geleert hebt, en [daar van] u verzekeringe gedaan is, *weetende van wien gy het geleert hebt*: en dat gy van kinds af de hailige Schrivten geweeeten hebt, di u wys konnen maaken tot zalighyd, door het geloove, 't welk in Christus Jezus is. Alle de Schryft is van God ingegeven, en is nuttig tot leeringe, tot wederlegginge, tot verbeteringe, enz.

b. Uyt getuyg-plaatzen, di ons alleen tot de Schrivten wyzen, Luk. 16: 29. Abraham zeyde tot hem, zy hebben Mozes en de Profeeten, datze di hooren. Joh. 5: 39. *Ereunatē tas graphas*, onderzoekt de Schrivten. Gal. 1: 8. 9. Dat wy, of een Engal

nyf

uyt den Hemel , u een Euangeli verkondigde , buyten het gene gy ontvangen hebt , di zy vervloekt.

- c. Uyt de Titels en Opschrijven der H. Schrift, di genaamt word een Testament of Verbond. Gal. 3: 15. en een Regel Gal. 6: 16. als ook alzins een Verbond.

- d. Om dat de overleveringen veroordeelt worden als een werktuyg van verleyding. Kol. 2: 8. Zi toe , dat u nimand als eenen roov vervoere door de Filezofi , en idele verleydinge naar de overleveringe der menssen , enz. Matth. 15: 6. 8. 9. Gy hebt Gods gebod kragteloos gemaakt door uwe inzettingen ; leeraarende leeringen , di geboden van menssen zyn.

- b. Beweeren tegens de tegenwerpingen , ontleent ,

- a. Uyt de plaatzen , 2 Thessal. 2: 15. Houd de inzettingen , di u geleeraart zyn , het zy door ons woord , het zy door onzen Zendbriev. Joh. 16: 12. Nog veele dingen heb ik u te zeggen , maar gy kond di nu niet dragen.

- b. Tegen hunne bygebragte gebreklykheden , voorgevende , dat de Leere van den Kinder-doop , van de Dri-eenhyd , van den veranderden Sabbath , enz. nergens in de H. Schriftuur te vinden is.

- c. Uyt plegtigheden , door 's menssen gezag ingevoerd ; als 't Feest Purim. Esth. 9: 19. 21. en van Kermissen. 1 Makab. 4: 59.

B. DE VOLKONENTLYKE Volmaakthyd is eene algenogzaame volkome en ongeschonde geheelhyd van de deelen der regemaatige Boeken , door de Goddelyke Voorzinighyd bewaart , waar door in de H. Schriftuur niets verloren , verandert , of geschonden is ; waarom ook de Wezentlyke Volmaakthyd ongeschonden blyven zal : het welke is tegen de Muhammedanen , di hier uyt de gelegenthyd zoeken om hunnen Alkoran in te stoppen ; tegen de Socinianen , op datze de rede , als een geloofs beginsfel , invoeren mogten ; als mede tegen de Papisten , di zig aan de Schriftuur alleen niet houden.

- a. 't Welk wy bewyzen

- a. Autolexei , met de ygene woorden , als Psal. 19: 8. De Wet van Jehovah , den HEERE is volmaakt. Matth. 5: 18. Tot dat de hemel en aarde voorby gaan , zal niet een jota noch tittel van de Wet voorby gaan. 1 Petr. 2: 2. Als nieuwgeboren Kinderkens zyt zeer begeerig naa de redelyke onvervalste melk , enz.

- b. Uyt Gods voorzorge en Voorzinighyd. Matth. 5: 18. en uyt de getrowhyd der Kerke , aan wien de bewaaring der Schriften

toevertrouwt is geweest. Psal. 147: 19. 20. *Hy maakt Jakob zyne woorden bekend; Israhel zyne inzettingen en regten. Alzoo heeft hy geen en Volke gedaan: en zyne regten kennen zy niet. Halalu-jah. Rom. 3: 2. Want dit is wel het eerste, dat haar, den Joden, de woorden Gods zyn toevertrouwt.*

- c. Uyt hun noodzaaklyk ynde, en uyt het navolgen van den raad Gods. Jer. 8: 20. *Tot de Wet en het getuygenisse: zoo zy niet spreken naar deezen woorden. Luk. 16: 29. Zy hebben Mozes en de Profeeten, datze di hooren.*

- d. Uyt de onmogelykhyd van de zaak, wegens de verschydenhyt der affchryften; om dat dit kwaad zow moeten toegebragt zyn geworden, of door den list der kwaadwillige menssen, of door eenig ongeluk: *Het eerste is belet door de standvastighydt der geloovigen; het laatste door Gods Voorzinighydt; want beydegaar had dit konnen openbaar gemaakt worden uyt de vergelyking der affchryften. Ten anderen zow dit moeten geschied wezen of voor de tyden des Euangeliums, of na de tyden der Apostelen: dat het eerste niet geschied is, blykt, om dat Christus nergens de Joden ter deezer oorzaak over 't verzuym hunnes pligts beschuldigt; noch ook het tweede, om dat geenzins onder de gene, di van onderschyde gevoelens waaren, eene overeenstemming tot zulk een sehendaad vallen kon, noch vermoed worden.*

- b. Beweeren en verdigten

- a. Tegen de bygebragte getuygenissen, in dewelke scheen gewag gemaakt te worden van Boeken di nog ontbreken. Num. 21: 14. *In't Boek der oorlogen des HEEREN. Joz. 10: 13. Sepher heschar, in't Boek des Oprekten. 1 Kon. 14: 19. In't Boek der Chronyken der Koningen Israëls. 1 Chron. 29: 29. In de geschidenissen Samuels, Nathans, en Gads. 2 Chron. 9: 29. De geschidenissen Salomons, zyn di niet geschreven in de woorden Nathans, des Profeets, en in de Profeeti van Abia den Siloniter, en in de gezigten van Jeai, den Ziender. 1 Kor. 5: 9. Ik heb u geschreven in den Brieu. Kol. 4: 16. Als deeze Zendbrieu van u zal gelezen zyn, maak datze ook in de gemeente van Laodicea gelezen word: en dat ook gy dien uyt Laodicea leest.*

- b. Tegen de getuygenissen; di voorgegeven worden verdorven te zyn, Jer. 9: 6. Jer. 23: 6. *Sech ichemo ascher jikkou, Jehovah stidhkenou. Dit zal zyn naam zyn, daar mede men bem*

zal

zal noemen, DE HEERE ONZE GERECHTIGHEID.

Sangl. 22: 17. Karou, doorgraven.

C. DE KLAARHYD van 't getuygenis is eene genogzaame doorgiftenis, waar in de H. Schrift, het gene elders raadzels-wyze voorgelikt is, op andere plaatsen klaar en eenvoudig genog en met duidelyke en verstaanbare woorden uytdukt, zoo dat een mens door Gods wederbaarenden Geest tot aandagt opgewekt, klaar genog daar uyt bezessen kan, het gene hem tot het geloof en de zeden noodig is te weeten. Deeze klaarhyd word aangemerkt,

A. VOORWERPELYK, dat GOD aan zyne zyde zynen raad klaar genog voorstelt en verklaart, en door den sleutel der kennisse, in de Hailige Schrivten opgegeven, zyne raadzelen genog openfluyt: 't welk tegen de Pausgezinden aanloopt, di het gezag van 't uytleggen der Schriftuur voor hunne Kerk behoudende, de Leken of ongeletterde van het lezen der H. Schrift, uyt een voorwendzel van duysterhyd, affchrikken.

2. 't Welk wy bewyzen

a. Uyt klare en duidelyke getuygplaatzen. *Psal. 19: 9. De bevelen des HEEREN zyn regt, verblydende het herte: het gebod des HEEREN is waar, verliggende de oogen. Psal. 119: 105. word het genaamt eene Lampe voor mynen voet, en een ligt voor mynen pad. En 2 Petr. 1: 19. Een ligt schynende in eene duystere plaatze. Doet hier by, 2 Kor. 4: 2. 3. Wy hebben verworpen de bedekzelen der schande, niet wandelende in arglistigheyt, noch het Woord Gods vervalsende, maar door openbaaringe der waarhyd ons zelv aangenaam maakende by alle conscientien of gewissen der menssen, in de tegenwoordigheyt Gods. Dog indien ook ons Evangelium bedekt is, zoo is het bedekt in de gene di verlore gaan.*

b. Uyt de aanmerking van God, di zyne goedertirendhyd toezegt, en de openbaarmaakingen zynere verborgentheden aan de Bondgenoten belooft, en geeft. *Psal. 25: 14. Soud Jehovah liean ouberitholehodignam, de verborgentheden des HEEREN is voor di hem vreezen; en zyn Verbond om hem [di] bekend te maken. Matth. 11: 25. Zegt Jezus, Ik dank u Vader, Heere des Hemels en der Aarde, dat gy deeze dingen den wyzen en verstandigen verborgen hebt, en hebt dezelve den Kinderkens openbaart. Matth. 7: 7-11. 1 Tim. 2: 4. Welke, te weeten God, wil dat alle menssen zalig worden, en tot kennisse der waarhyd koomen.*

- c. Uyt het ynde , 't welk is , ook den Kinderkens wys te maaken tot zalighyd. *Pfal. 19: 8. De getuygenissen des HEEREN is gewis , den slegten wyshyd gevende. Spreuk. 1: 4. Om den slegten kloekzinnighyd te geven , den jongeling weetenschap en bedagzaamhyd. 2 Tim. 3: 15. Dat gy van kinds af de H. Schryften geweten hebt , di u wys konnen maaken tot zalighyd.*
- b. Verdedigen
- a. Tegen 't getuygenis , 2 Petr. 3: 16. *In welke dingen sommige zwaar zyn om te verstaan; waarom Petrus het antwoord laat volgen , zeggende : di de ongeleerde en onvaste [menschen] strebloufi, verdraajen , enz.*
- b. Tegen de voorbeelden , di eene verklaring en eenig ligt vereyssen omze te verstaan. *Hand. 8: 30. 31. Alwaar de Gesneden van Filippus zyne onderregting verzocht over 't gene hy las. Ps. 119: 18. Ontdek myne oogen , dat ik aanschouwe de wonderen van uwe Wet.*
- B. ONDERWERPELYK , in ordening tot de menssen , di dat getuygenis verstaan moeten : waar in men aan te merken heeft , dat'r verschydene trappen van verstaaning zyn.
- a. Het eene is een Letterkundig en Historis verstand , ook in de onwedergeboorne , het welke hoewel overhaalende , egter niet overredeneende en heylzaam is : waar van daan de zoodanige *Matth. 13: 20. 21. vergeleken by de steenagtige aarde, waar in het zaad, geen wortel heeft , enz. Vergelyk hier mede 1 Kor. 2: 14. Psuchikos anthroopos , de dierlyke mens begrypt niet de dingen di des Geestes Gods zyn , enz.*
- b. Het andere geestelyk en zaligmaakend , het welke der wedergeboerner is , 1 Kor. 2: 15. *Ho de pneumatikos anakrinei panta , dog de geestelyke onderscheyd wel alle dingen. Want hy verkrygt verligtede oogen des verstands , Efesz. 1: 18.*

H O O F D D E E L V.

Van het Gebruyk der Hailige Schryft.

NAdemaal een getuygenis dient om het geloov op te wekken en te bevestigen , zoo kan de Schryvtuur ook geen ander gebruyk hebben , dan dat wy gelooven dat Jezus is de Christus , de Zoone Gods , en op dat

wy geloovende, het leven hebben in zynen naam. *Ioh. 20: 31.* Maar om de Schrift tot het gebruyk van 't geloov te brengen, word eene neerstig-
hyd in den mens vereyft, op dat een Christen door behulp van *Lezing* en
Vertaaling deszelvs getuygenisse bevatten, en met behulp van *Verklaaring*
den zin daar van verstaan mogt.

A. DE LEZING is derhalven een betragting van hem, di dat getuy-
genis navorst: alwaar te letten staat,

A. Op den pligt der lezing, dewelke algemeen, en aan alle en een igelyk Christen opgelegd is; tegen di van 't Pausdom, willende, dat de Leken alleen in 't getuygenis van de Kerk beruften moeten, op dat hunne kettery, en dwaaling van 't Volk, niet ontdekt kwaame te worden.

2. Wy bewyzen het regtzinnig gevoelen

a. Uyt de geboden, di allen en een igelyk verbinden. *Deut. 6: 6. 7.*

Deeze woorden, di ik u heden gebide, zullen in uw herte zyn: en gy zultze uwen Kinderen inscherpen, en daar van spreken: als gy in uw huys zit, enz. *Ioh. 5: 36.* en *Kol. 3: 16.* Christus woord woone rykelyk in u in alle wysheid, enz.

b. Uyt de voorbeelden van het pryzen der Leken en ongeletterden.

2 Tim. 3: 15. en *Hand. 17: 11.* worden de Beroërs geprezen, als edeler dan de Theffeloniers, om datze het woord ontvingen met alle toegenegenthyd; onderzoekende dagelyks de Schryften, of deeze dingen ook alzoo waaren.

c. Uyt het gemeene nut, het welk is, den HEERE zynen God te leeten vreezen, om te bewaaren alle de woorden deezer Wet, en deeze inzettingen, om di te doen. *Deut. 17: 19.* en *Rom. 15: 4.* Al wat te vooren geschreven is, dat is tot onzer leeringe te vooren geschreven: op dat wy door lydzaamhyd en vertroosting der Schryften hoopen hebben zouden.

b. Beweeren het tegen de tegenwerpingen, genomen,

a. Uyt het gevaar van de gemeene lezing. *2 Petr. 3: 16.* Alwaar sommige dingen dusnoeta, zwaar om te verstaan gezegt worden.

b. Uyt de duysterhyd, moeilykhyd, en de blykbaare tegenzegge-
lykhyd van veele plaatzen, waar uyt zig het gemeene Volk niet weet te redden.

B. Op de wydwytgstrekthyd des voorwerps, naar welke de Boeken des Ouden Testaments zoo wel gelezen moeten worden, als des Niwen Verbonds: 't welk wy genoodzaakt zyn staande te houden tegh de

Socinianen en Wederdoopers, voorgevende. den Godsdienst des Ouden Testaments een andere geweest te zyn, en vast stellende overzults, de lezing van derzelver Boeken onder het Nieuwe Testament van wynig belang of nuttigheid te zyn.

a. Wy bewyzen het regtzinnig gevoelen

a. Om dat de lezing, van Christus en de Apostelen aangeprezen, opzigt had op het Oude Testament. *Ioh. 5: 39. Onderzoek de Schriften, di zyn't di van my getuygen. Hand. 17: 39. Onderzoekende dagelyks de Schriften, of deeze dingen alzoo waaren.*

b. Uyt de baarblyklyke nuttigheid, in het Nieuwe Testament aangewezen. *Rom. 15: 4. Al wat te vooren geschreeven is, dat is tot onzer leeringe te vooren geschreeven, op dewelke de ynden der eeuwe gekoomen zyn. I Kor. 10: 11. Als ook Jak. 5: 10-11. Myne Broeders neemt tot een voorbeeld des lydens en der langmoedigheid, de Profeeten, di in den naam des Heeren gesproken hebben. Gy hebt de verdraagzaamheid Iobs, en het ynde des Heeren gezien.*

c. Om dat de Boeken des Ouden Testaments de grondslag zyn van het betoog des Niwen Verbonds, zoo dat Paulus, *Hand. 18: 28. De Joden in't openbaar met grooten ernst overtuigde, bewyzende door de Schriften, dewelke immers geene andere dan di van het Oude Verbond wezen konden, dat Iezus was de Christus.*

b. Beweeren het zelve tegen de tegenwerpingen, ontleent,

a. Uyt *Marth. 11: 13. Want alle de Profeeten en de Wet hebben tot Iohannes toe geprofeteert. Rom. 10: 4. Het ynde der Wet is Christus. Hebr. 8: 13. Als hy zegt een nieuw Verbond, zoo heeft hy't eerste ond gemaakt: dat nu oud gemaakt is, is naby de verdwyning.*

b. Uyt de rede, voorwendende dat de plegtlykheden afgeschafft, en de Voorzeggingen vervult zyn.

c. Uyt de grooter klaarheid des Niwen Testament boven het gene in het Oude Testament voorkoomt.

B. DE VERTAALING, dewelke is eene overzetting der H. Schriftnur uyt hunne oorsprongelyke in onze Moeder Taal. Hier van toonenwe,

A. DE NOODZAAKLYKHYD.

a. Uyt de algemeene pligt en verbintenis, ons om te lezen en te ge-
looven opgelegd; welken wy niet voldoen kunnen, indienwe de
oorsprongelyke taal niet verstaan.

b. Uyt

- b. Uyt den Raad Gods, in de Profeetien ontdekt, van den naam **GODS** in alle ſpraaken aan te roepen. *Zefanj. 3: 9. Gewiffelyk dan zal ik tot de Volken een reyne ſpraake wenden, op datze alle den naam des HEEREN aanroepen, op dat zy hem dinen met eenen eenparigen ſchouder.*
- c. Uyt de gave der taalen aan de Kerk geſchonken. *1 Kor. 12: 28. word God gezegt geſtelt te hebben gēnee glooſſoōn mennigerlye taalen.*
- B. HET GEZAG** der overzettingen, het welk egter minder is, dan 't gezag der grond-taal, verbindende ons wel ten opzigt van de zaaken, maar egter geenzins ten aanzien van alle de woorden, di naar de grond-taal beproeft en onderzocht moeten worden. Weshalven de Pausgezinde, in de Trentiſſe Kerk-vergadering de gemeene Overzetting voor egt verklaarende miſtaften; en ook andere di de Overzetting van de LXX Regelmaatig maaken.
- a. Om dat hier een menſſelyke neerſtigheyt tuſſen koomt, di feilbaar is, nademaal zy, di dat werk op zig genomen hebben, niet *theopneuſtoi*, door Gods Geest gedreven geweest zyn.
- b. Om dat de Pausgezinden zelv, blyklyke *ſphalmata*, miſſlagen in beyde di Overzettingen, aangetekent hebben, di naar de grond-taal moeten verbeterd worden; zoo dat ook de Pausgezinden, zelv na 't beſluyt van de Trentze Kerk-vergadering, op een verbetering van het uytgeven der gemeene Overzetting bedagt geweest zyn, en hebben zelv in eene herhaalde verbeteringe de hunne alzins niet konnen voldoen en genoegen geven.
- C. DE VERKLAARING**, is eene Uytlegging van den waaren zin, door een redenkonſtig oordeel uytgehaalt, en naar het verſtand geſchikt, waar in aangemerkt moet worden
- A. DE ZIN DER WOORDEN**, dewelke het regte verſtand en 't gevoelen van den H. Geest is, di in de H. Schrift ſpreekt: waar te onderzoeken ſtaat.
- a. Of di zin verſchyden is? zoo dat de eene *letterlyk* zy, en gehaalt uyt de woorden eenvoudig opgevat: en de andere *verborgen*, den welken men verdeelt in (a) Byspreukigen, eenen (b) Leenspreukigen, en eene (c) Zinnebeeldſpreukigen zin. Wy beantwoorden deeze vraag met onderſchying
- a. Dat de **LETTERLYKE ZIN** ziet op de woorden, di de Hiſtori of een verhaal beſchryven; en dat maar een eenig is, ten waare een *ſullepſis*, gelykopvatting ſchuyde.
- b. Dog

- b. Dog dat de VERBORGE ZIN gehaalt word uyt de betekenisfe der dingen, di een gebruyk van gelykeniffen en zinnebeelden hebben, en dat deeze uyt het ynde en oogmerk der Goddelyke huyshouding onderkent word. En dat de Byfpreukige, Leenspreukige, en Zinnebeeldfpreukige zin niets anders influyt, dan een waarhyd van de betrekking der zinnebeelden of gelykeniffen, dewyle di bygebragt worden of om het geloov, of om de Godvrugtighyd der zeden, of yndelyk om de hoope van het toekomende leven af te fchaduwen.
- b. Dan of men uyt den verborgen zin ook *bewyzen trekken* kan? het welk de Socinianen te vergeevs ontkennen, nademaal
- a. Naar wettige uytlegregelen het zelvde befluyt uyt de zinnebeelden en gelykeniffen opgemaakt, als uyt den letterlyken zin getrokken worden kan.
- b. Om dat de Apostelen uyt de zinnebeeldige Godgeleerdhyd en uyt gelykeniffen bewyzen ontleent hebben. *Gal. 4: 24. Htrina estin allegoroumena, het welke dingen zyn, di andere beduydinge hebben*, want deeze *Agar* de dienstmaagt en *Sara* de vrye, zyn de twee *Verbonden*, enz. En *1 Petr. 3: 21.* word *baptifma, de Doop* genaamt *antitupon*, het tegenbeeld van de Zondvloed.

B. HET REGT VAN UYTLEGGING

- a. Dit koomt EERST EN VOOR AL God alleen toe, di in de H. Schrivten van het Niwe Verbond veelmaal door zynen Zoon en den H. Geest de verborgentheden des Ouden Testaments verklaart, en andere getuygeniffen uytlegt, op welkers gezag en goeddunken men buyten allen twyfel ftaan en fteunen mag.
- b. DAAR NA of ten tweeden koomt het toe den Voorgangeren van de Kerk, welkers pligt is den ongeoeffenden in 't openbaar voor te gaan, want daarom heeft Christus namelijk *gegeven zommige tot Apostelen, zommige tot Profeeten, zommige tot Evangeliften, en zommige tot Herders en Leeraars. Tot de volmaakinge der Hailigen, tot het werk der bedininge, en tot opbouwinge van Christus lichhaam. Efes. 4: 11. 12.* Als ook den gemeenen Man, wanneer di zig bepaalt, wat hy vast ftellen zal. *Ioh. 5: 39.*
- c. DE REGTER DER GESCHILLEN, welkers werk is, in geval van eenig gefchil de redenen te hooren, en uyt deszelfs

zelvs gewigt een besluit te nemen , om een vonnis te vellen , welke uytleg den waaren zin en meening van den H. Geest getroffen heeft.

a. *Het waare vonnis stelt vast* , dit oordeel toe te koomen aan de consciënti of het gewisse van een igelyk geloovige : het welke

a. Bewezen word.

1. Uyt het klaar en duydelijk getuygenis van 1 Kor. 2: 15. *De geestelyke mens onderschyd alles* , enz.

2. Uyt het onderzoek van een igelyk geloovige aanbevolen. 1 Kor. 10: 15. zegt Paulus ; *Als tot verstandige spreek ik : oordeelt gy het gene ik zegge.* 1 Theſal. 5: 21. *Beproeve alle dingen , behou het goede.* 1 Joh. 4: 1. *Gelieve , geloov niet eenen igelyken geest , maar dokimazete , beproev de geesten , of ze uyt God zyn.*

3. Uyt het geprezen voorbeeld der Beroërs , di de bygebragte getuygenissen onderzogten. Hand. 17: 11. *Onderzoekende dagelyks de Schriften* , of deeze dingen alzo waaren.

4. Uyt de nawkeurigste ontkenning van 't geloov , welkers betoogen ten laafsten uytloopen op de openbaarmaaking der waarhyt aan de consciënti , of het medegeweeten. Zoo zegt Paulus , 2 Kor. 4: 2. *Maar door openbaarmaakinge der waarhyt ons zelven aangenaam maakende by alle consciënten der mensſen , in de tegenwoordigheyt Gods.*

b. Beweert word tegen de tegenwerpingen der Pausgezinde , voorwendende

1. Dat het oordeel van een igelyk mens feylbaar is , en mitsdien mag men op derzelver gevoelen geen vafte staat maaken.

2. Dat een ider mens niet begaavt is met de noodige en vercyfte bekwaamheden om wel te oordeelen.

b. *Het vals gevoelen is*

aa. *Der Papisten* , di een onfeylbaar en autokratorikon , vrymagtig oordeel toefchryven , of aan den Roomſſen Paus , of aan de Kerk-vergaderingen , of wel aan Kerk-vergaderingen di van den Paus bekrachtigt zyn , en alzo aan beyder toefstemming ; want hier in zyn zy zelv onder malkander niet eensgezind. H. Dw. Dog de rede van dit te ſtellen is , om een blindeling geloov in te voeren , en zig aan het oordeel van alle andere te onttrekken

- a. De wederlegging deezer word hier uyt genomen,
 - a. Datze dus eene menfchelyke heerfchappy over de confcientien of een gewetens-dwang invoeren; regt aan tegen 1 Petr. 5: 2. 3. *Weydet de kudde Gods, hebbende opzigt daar over, niet uyt bedwang, maar gewillig. Nog als heerfchappy voerende over [des Heeren] erudeel, maar als voorbeelden van de kudde geworden zynde.* En tegen de Chriftelyke vryhyd, di de Kerk van alle onderwerping der zoo genaamde Goden vry ftelt. Kol. 2: 16. 18. 19. *Dat u dan nimand oordeele in fpyze, meedeis humas katabrabeutoo, dat nimand u overheerfe, als brabeutee, een Schoolmeester, u onder de roede en plak houde.*
 - b. Om dat der tegenftreveren gevoelen op di valfe onderftelling steunt, van des Paus of der Kerk-vergaderingen onfeylbaarhyt, en dat tegen de baarblykelyke ondervinding aan. Want het blykt uyt zeer veele voorvallen, dat deeze beyde de waarhyt mis geloopen hebben.
 - c. Om dat het geloov dus zow vaftgehegt worden aan een menfchelyk gezag, en geenzins aan een Goddelyk.
- b. Ook zyn hunne tegenwerpen van een zeer kleyn belang.
 - a. Uyt de plaats 2 Petr. 1: 20. *Dit eerst wetende, hoti, pafa propheeteia graphes, idias epiluseos ou ginetai, dat geen profetei der Schryvt is van ygener uytlegging.*
 - b. Van het oordeel dat aan den Priesteren gegeven is. Zoo zegt Chriftus, Matth. 23: 23. *De Schryvtgeleerde en Farizeen zyn op Mozes ftoel gezeten; daarom al wat zy u zeggen, dat gy houden zoud, houd dat, en doet het.*
 - c. Ook bewyzen zy de onfeylbaarhyt van den Paus niet wettelyk uyt de plaatzen, Matth. 16: 18. *Gy zyt Petrus, en op deezen petra zal ik myne gemeente bouwen, enz. Joh. 16: 13. Wanneer di zal gekoomen zyn, de geest der waarhyt, hy zal u in alle de waarhyt leyden, enz.*
- bb. Der Socinianen, dewelke de Rede tot een Regter der gefchillen ftellen, om alzo de Verborgenthyl des Geloovs uyt de Godgeleerdhyt uyt te bonffen, niets geloovende, dan 't gene de rede bereyken kan. Wy erkennen een gebruyk van de rede, indien men door de rede den geest of de ziel zelv verftaat; want daar aan ftaat het, kenniffe van zaaken te nemen,

verschydene dingen met malkanderen te vergelyken, de waarheden te verklaren, en gevolgen zaamen te knooopen. Zoo men ook door de rede verstaan wil de ingeschaape kundigheden, of de rede voorwerpelyk aangemerkt, beken ik datmen daar mede raadplegen en di vergelyken moet. Zoo dat de staat des geschils hier wezen zal, of de mensfelyke geest, zoo als di is in een igelyk mens zonder aanschouw van eenige verligting, en een besluyt maakende naar zyne te vooren aangenomen gevoelens, wettelyk verwerpt, het gene klaarblyklyk geopenbaart is, wanneer hy bevind dat het geopenbaarde oogfchyntlyk tegen zyne redenering aanloopt, of de rede overtreft.

a. Wy bewyzen het tegendeel.

a. Om dat onder de Godgeleerde waarheden Verborgentheden voorkoomen, waar van daan *Christus Dinaars* genaamt worden, *Uytdeeters van Gods verborgentheden.* 1 Kor. 4: 1.

b. Om dat de mensfelyke geest, verdorven zynde, niet wel van zyne voor opgevatte gevoelens bevryd kan worden, dan door den hailigmaakenden Geest. Want *de geestelyke mens onderscheid alles.* 1 Kor. 2: 15. Maar *to phroneema tees sarkos, het bedenken des vlees is vyandschap tegen God: want het onderwerpt zig GodsWet niet, want het kan ook niet.*

c. Om dat de rede gevangen geleyd moet worden. 2 Kor. 10: 5. en de openbaaring de aangeboore kennis te boven gaande, moet de mensfelyke redeneringen verbeteren, volgens dat van Jez. 55: 6-9. *De godlooze verlaate zynen weg, en de ongerechtige man zyne gedagten, want myne gedagten zyn niet u-lider gedagten, enz.*

b. Verdedige het tegen de redeneringen, ontleent.

a. Uyt de tytels der Christelyke Godsdienst, di de redelyke gezegt word. *Ee logikee latreia, uwen redelyken Godsdienst.* Rom. 12: 1. en 1 Petr. 2: 2. *Een redelyke onvervalste melk.*

b. Uyt de waarhyt der Wysgeerte, di van 't gevaar van dwaalen bevryd is, op dat de waarhyt tegen de waarhyt niet stryden kon.

c. Uyt het oordeel dat ook den schynhailigen gelast wierd, Jez. 5: 3. zegt God, *Gy Inwoonders van Jeruzalem,*

en gy Mannen van Juda , oordeelt dog tussen my en tussen mynen wyngaard.

D. HET GEBRUYK DER REDE kan hier evenwel van dienst zyn , om besluyten in de Godgeleerdhyd te maaken , het welk wy tegen de Pausgezinden en Wederdooperen vast stellen , van welke de gene de algenogzaamhyd aan de H. Schrivtuur pogen te onttrekken ; om het Geloov aan 't oordeel van de Kerk , ons in de hand te stoppen. En deeze wygeren den Kinder-doop aan te nemen , en tragten uytvlugten op te zoeken tegen de bewysredenen , di door besluyten voordgebracht worden. Wy houden de gevolgen , di wettiglyk uyt de H. Schryft afgeleyd worden , waar van onze consciënti of mewusthyd oordeelt , voor geopenbaarde waarheden. Het welke

a. Wy bewyzen.

a. Met het voorbeeld van Christus en de Apostelen , di ons tot het gelooven aan gevolgen verpligten. *Matth. 22: 32.* maakt Christus , om dat God is *de God Abrahams , Izaaks , en Jakobs* , een besluyt op van de Opstandinge der Dooden , om dat namelyk , *God niet is een God der dooden , maar der levenden.* Voeg hier by , *1 Kor. 15: 13.* *Indien daar geen opstandinge der dooden is , zoo is Christus ook niet opgestaan.*

b. Uyt de bewys-ledekens , in de H. Schrivtuur gebruykt , dewelke getuygenissen zyn van ingevoerde besluyten. Tot een voorbeeld zy , dat besluyt van Paulus. *Rom. 3: 28.* *Wy besluyten dan dat de mens door het geloove geregtvaardigt word , zonder de werken der Wet.* Zoo ook *Hand. 4: 19.* beroepen Petrus en Johannes zig op het oordeel des Kerkenraads , zeggende *krinate , oordeelt gy , of het regt is voor God , u-liden meer te hooren dan God.*

c. Daar uyt , dat de leugen niet uyt de waarhyd is. *1 Joh. 2: 21.*

b. Verdedigen tegen de tegenwerpingen.

a. Dat wy de gevolgen uyt ons ygen hoofd smeden , en dat geenzins onseylbaar.

b. Dat het geloov geene redenering is.

c. Om dat het besluyt het zwakste gedeelte volgen moet , en overzulkz indien een van beyde der besluyten van de rede zy , moet dat voor eene redelyke waarhyd en geenzins voor eenē geopenbaarde gehouden worden.

E E R S T E D E E L
 D E R
 G O D G E L E E R D H Y D .
 V A N H E T A A N G E B O D E N
 O P P E R S T E G O E D .
 H E T E E R S T E D E E L .
Van de Schikking deezes Deels.

S N E E I.

DE GODGELEERDHYD, te weeten, de geopenbaarde of de Schryftuurlyke laat den mens tot hunne Leer niet toe, zoo enkelyk, maar den mens door het licht der rede onderwezen.

- A. Dat 'r een God is, van wien alle dingen zyn.
- B. Dat de geest of ziel zoodaanig van het lichhaam onderschyden is, dat dezelve door de verbreking van 't lichhaam niet noodzaaklyk vergaat, als zynde zonder kwetzing zyns zelys van het lichhaam affchydelyk, konnende overzulks namaals alle geluk of ongeluk deelagtig worden.
- C. Dat de Wet van REGT en BILLYKHYD aan den mens *natuurlyk* of uyt een ingeschaape kragt bekend is, welkers overtreding hem schuldigh, en onderhouding onschuldigh en vry maakt.
- D. Dat de mens uyt zyne conscienci of medegeweeten van de begaane schuld, behoord bekomintert te zyn over zyne wederverzoening met God.

S N E E II.

DE Schrivtuurlyke Godgeleerdhyd dan, in ordening tot den mens, di over zyne verzoening met God bekommert is, neemt op zig van God te betuygen, en te verzekeren, dat di zig aan deezen mens, als **ZYN OPPERSTE GOED** aanbied. Op dat zy dit nu overeenkoomende met de Leere der aangebore Godgeleerdhyd verrigten mogt, herhaaltze eenige dingen uyt dezelve, en neemt over alle het welke betrekkelijk tot den mens aangemerkt, dient tot aanpryzing van dit Hoogste Goed. Waar uyt wy een besluyt opmaaken, dat Gods volmaaktheden in de *natuurlyke of aangebore Godgeleerdhyd volstrekt aangemerkt* worden, voor zoo veel zy tot de *natuur of wezentlykhyd* der Godhyd, als om di uyt te maken, onafscheidelyk behooren. Maar in de Schrivtuurlyke Godgeleerdhyd *betrekkelijk*, voor zoo veel zy dinen om den mens tot volmaakthyd te brengen, het zy dat God ons voorgestelt werde als *begeerlyk*, het zy als zyne betaamelykhyd oefenende, en zig niet dan aan di hem in eeniger wyze gelyk zyn, mededeelende, en di den mens niet alleen tot een goed, maar ook tot een voorbeeld en Beeldenaar verstrekt.

S N E E III.

HEt Schrivtuur-getuygenis, waar door God zig, als *het hoogste goed* aan den zondaar voorstelt, en betuygt van den zondaar te willen gezogt en gevonden worden, kunnenwe ligtelyk naaspeuren en opdoen.

A. Uyt de Godspraaken der H. Bladeren. Scheppingb. 15: 1. zegt God tot Abram. *Vrees niet Abram.* Anoski mageen laach secharga habech meoodh. *Ik ben u een schuld, uw loon zeer groot.* Gen. 17: 1. zegt God, Ani El Schadhai, *Ik ben God de Almagtige, Algenogzame*, dat is, ik ben u alles, wat tot het leven en de zalighyd noodig is.

B. Uyt de belydenisse van *toon theodidaktoon* door Godgeleerde Mannen. Zoo zegt Azaph Psal. 73: 25. 26. *Wien heb ik [neffens u] in den Hemel: en met u, dat is, neffens u, lust my ook niets op der Aarde.* *Bezwykt myn vlees en myn herte, tfour lebabbi vehceelki Eelohiim legnolam, zoo is God de rotssteen myns herten, en myn deel in ewighyd.* Alzoo belyd de Kerk Klaagl. 3: 24. *Chelki Jehovah, de HÈRE is myn deel* zegt myne ziele: *gnalkeen ochiil lo, daarom zal ik op hem hoopen.*

SNEE

S N E E IV.

DE Leere nu van aanpryzyng, dewelke dat *goed*, als *begeerlyk* aanpryft, koomt alzins voor in de H. Schryvtuur, di aldus handelt, datze **DIT HOOGSTE GOED**

A. Afbaakent met zyne ygene naamen.

B. Hoog verheft, door het aanwyzen der volmaaktheden, di deszelvs voortreffelykhyd te kennen geven.

C. Open legt, met toewyzyng van deszelvs algenogzaamhyd, in de openbaaring van de Verborgenthyd der Dri-eenhyd te kennen gegeven.

D. Bevestigt door deszelvs werken, zoo inwendige, als uytwendige, di voor het Verbond zelv voorgaan.

H O O F D D E E L I.

Van Gods Naamen.

DE Schryvtuurlyke Godgeleerdhyd wyft het **HOOGSTE GOED**, dat is, **GOD**, aan, en betekent het door verschydene naamen.

A. De Naam is een woord, tot het gebruyk der spraak uytgevonden, door welkers behulp wy in den geest van een toehoorder een denkbeeld van eenige zaak verwekken: dewylmen dan van God te spreken heeft, vereyfte het gebruyk van de menslyke spraak een woord, of woorden, door welkers toedoen onze evenmens tot het denken op God moest aangenoot, of de geest zelv, in het uytstorten van gebeden versterkt worden.

B. De Naam Gods betekent derhalven, in de H. Schryft *God* zelv, dog zoo evenwel, dat di niet eenen betekent, dat hy of door de belydenisse des geloofs, of door eenae openbaare verkondiging moet geviert worden: *het eerste*, zoo menigmaal als wy hem in onze gebeden of dankzeggingen gewoon zyn *God* te noemen: *het laatste*, zoo dikmaals als wy hem, als den Auteur of Stigter van eenige woorden of daaden; door *andere* willen doen viren of eeren.

C. Verschyde Naamen worden aan God toegepast, wegens het verschyde

oogmerk en gebruyk van de menfchelyke fpraak *ten deelen*, om een waar denkbeeld van God in ons of andere te verwekken; *ten deelen* op dat wy onderwezen zouden worden, aan wien wy dit denkbeeld, om niet van het ware onderwerp af te wyken, moeten toepaffen. *De Naamen Gods*, zegt Byfterfeld, *zyn een kort begrip der ganffe Godgeleerdhyd, en de fentel der ganffe H. Schryft.*

A. DE NAAMEN, di in ons denkbeeld van het hoogfte Goed, en opperfte Wezend verwekken, zyn

a. (a) BETEKENENDE de Godhyd zelf; hoedaanige zyn

a. *Eloach*, God, in 't enkelvoud. *Job* 4: 17. 12: 4. 35: 17. *Hab.* 3: 3. en *Elohiim*, Goden, in 't meervoud. *Gen.* 1: 1. alwaar te onderzoeken ftaat; naa

1. *Des naams oorspronglykhyd*: het welke zommige te vergeeys van het Arabis *Aleh*, *eeren*, afleyden; nademaal dat woord veel eer afkoomftig is van een naam-woord, 't welk GOD betekent, en alzo te kennen geeft, *imand voor God houden en eeren*. Bewyflyker is 't, het zelve af te leyden van het Hebreews wortelwoord *Alah*, *bezweeren of vervloeken*; in betrekking van Gods gezag en magt, om den mens, het zy regt, het zy zondig, te bezweeren en te verpligten tot de onderhouding des Verbonds, van Gods wegen aangeboden, zelv ook onder bedreyging van den Vloek; hier van daan word tot het ftaven eens Verbonds, gemeenlyk *alah*, bezweering daar by gevoegt: *Dent.* 29: 14. *Maake ik myn Verbond ve-eth ha-alah hafooth* het welk overgebracht kan worden, *met deeze bezweering*, of gelyk onze overzetting heeft, *deezen Vloek*. En 1. 19. wordenze genaamt *dibbhei ha-alah*, *de woorden van bezweering*, of wederom, *deezes Vloeks*.

2. *Het gebruyk van 't woord*: om eerst en voor al GOD te betekenen, en wel een VERBOND-GOD, hier van daan di Belofte van den Bond-God, *Ik zal u ve-elohiim tot een God zyn.* *Gen.* 17: 7. By (b) Overdragt genaamde Goden, dewyl God in de *Theokratia*, Gods ftaat des Ouden Testaments hem zoo noemt, om door hen dat Staatendom te doen regeren. *Exod.* 21: 6. *Zoo zal hem zyn Heere tot de Goden brengen.* *Pfal.* 8: 6. *Pfal.* 82: 1. *God oordeelt in 't midden Elohiim der Goden.* En 1. 6. *Ik heb wel gezegt; Elohiim attem, gy zyt Goden.* *Joh.* 10: 34. 35. betekent het

kara-

*katachreeftikoo*s, verkeerdelyk ook *valſe* Goden; voor zoo veel het denkbeeld der Godhyd van zommige verkeerdelyk daar aan toegeſchreven word.

3. *De rede van het meervaud getal*: dewelke zommige willen, de verborgenthyd van de meerhyd der perzoonen te betekenen: dog andere ontkennen dit: zoo dat dit ſtuk onder de onbeſliste vraaggeſchillen der Hervormde gehouden moet worden.
- b. *Theós, GOD*: dat dit woord niet *het ampt*, maar *de Godhyd* betekent, houden wy tegen de Socinianen ſtaande: H. Dw. Di ons dit bewys voor des Zoons Godhyd poogen te ontvringen. En wy bewyzen het regtzinnig gevoelen
 1. Om dat deſzelvs afgetrockene *Theótees, Godhyd*, geen ampt of bedining, maar het Goddelyke Wezen zelv betekent. *Rom. 1. 20. Heete aidios outou dunamis, kai theótees, byde zyne ewige kragt en Godhyd. Kol. 2: 9. In hem woont de pân tò pleírooma tees theóteetos, alle de volhyd der Godhyd, lichhaamelyk.*
 2. Om dat Paulus dit woord op *phusin tou Theou, het wezen Gods* paſt. *Gal. 4. 8. Als gy God niet kende, diende gy de gene, di van natuure of wezentlyk geen Goden waaren.*
- b. *LOVSPRAAKIGE*, di de voortreffelykhyd der Godhyd door eenige lovbetuyging van volmaakthyd of waardighyd betekenen, waar in de Godhyd geviert en geëert word
 - a. *Van de Magt*, wanneer hy *El Gød* genoemd word, *Pſal. 22: 2. El Elohiim. De God der Goden. Pſal. 50: 1. En El Eeliim, God der Goden, Dan. 11: 36.* ook betekent het Gods ſterkte: waar van geen van de minſte, di God betoont heeft, niet alleen het ſcheppen der werreld is, maar ook de verloffing, waar door hy magtig geweest is, den gevallen mens van de zonden en deſzelvs gevolgen te bevryden, en in geen ding blinkt meer uyt *tò krátos tees iſchuos tou theou, de werkinge der ſterkte zyner magt*, dan in het werk der verloffinge. *Eſef. 1: 19. Vergelyk Ezai. 27: 5.*
 - b. *Van de Algenogzaamhyd*, wanneer hy *El Schaddai, God de Almagtige*, genaamt word. *Gen. 17: 1. Exod. 6: 2. Pſal. 91: 1.* waar van men het ook afleyd, het betekent Gods Algenogzaamhyd, voor al om aan de zijne het werk van barmhertighyd, en aan zyne vyanden dat van geregtighyd te oefenen.
 - c. *Van de Betaamelykhyd*, wanneer hy voorkomt onder den naam van *jaah*, 't welk niet zaamengetrokken is, uyt *Jehovah*, maar afgeleyd van het woord *jaah*, *het kooft u toe, het betaamt u, Jer.*

10: 7. Zoo dat *jaah* betekent, Gods betaamelykhyd, waar door hy en is, en zig betoont, zoo betaamelyk, en zoo heerlyk, als het zoodaanig eene Volmaakte Wezentlykhyd toekomt: welke betaamelykhyd wy in Christus zien in den hoogsten trap voltooit te zyn, volgens den Apostel, *Hebr. 2: 10. Want het betaamde hem, om, en door welken alle dingen zyn, dat hy veele kinderen tot de Heerlykhyd, den oversten Leydsman hunner zaligbyd door lyden te hailigen.* Hoofd. 7: 26. Zoodanig een Hoogenpriester betaamde ons, enz. Alwaar hy aan de betaamelykhyd toeschryft, dat Christus door lyden gehailigt, en een zoodaanig Hoogenpriester en Leydsman der zaligbyd wezen moet: want deeze betaamelykhyd Gods was zoodaanig, dat hy aan geenen anderen gegeven heeft, nog deeze zijne zoo heerlyke betaamelykhyd in geenen anderen heeft konnen toonen, dan in den Zoon, di hooger is dan de Hemelen zelv. Hier van daan word hy *jaah* zullende tot zaligbyd zyn, gezegt, *Exod. 15: 2. 17: 16.* en inzonderhyd is dat *Hallelu-jah* des Niwen Testaments daar van daan.

d. *Van de Heerschappy*, wanneer hy voorkomt

1. Onder den naam *Adonai*, Heere; het welk eenen zoodaanigen Heer te kennen geeft, di om dat hy, de steun en grondslag aller dingen zynde, de heerschappy over alle dingen heeft; want het komt van *Edhen*, de grondsteun van een huys of gestagt, enz. want God is de grondsteun, waar op het gansse gevaarte des eerste en tweede schepzels steunt; hierom word ook deeze naam met nadruk op den Zoon, en op den Vader niet, dan in den Zoon, toegepast. Aan den Zoon word hy gegeven *Psal. 110: 1. De Heere heeft gezegt Vadroni, tot mynen Heere, enz. Jez. 6: 1. Zag ik Eth Adonai, den Heere zittende op eenen hoogen en verheven troon, enz.* 't welk *Ioh. 12: 41.* op Christus word toegepast. Dit zeyde *Jezaias*, doe hy zyne heerlykhyd zag, en van hem sprak. *Want door hem zyn niet alleen alle dingen geschapen, Hebr. 1: 2.* maar als de grondsteun draagt hy alle dingen door het woord zynen kragt, *Lid. 3.* zoo dat alle dingen te zaamen door hem bestaan, *Kol. 1: 17.* Hy is de *Petra*, de grondsteun van de Kerk, *Matth. 16: 18.* Op welken, als op eenen vasten grondslag, de Vader zyne Kerk gebout heeft, dewelke het voornaamste werkstuk van alles is. Vergelyk *1er. 63: 9.* welke naam ook in het meervaud van God gebruykt word *Mal. 1: 6.* ook merken de Taalgeleerden aan dat met een kametz geschreven zynde, altyd op God toegepast word. 2. Ku-

2. *Kurios*, *Heere*, in't grieks, voor zoo veel het betekent *kuros*, magt en gezag, of de hoofdstut van een zaak, en het beandwoord het hebreews *Adhonai*. Openb. 19: 16. *Kurios*, *kurioon*, *Heere der Heeren*.

e. *Van het overheersende gebied*, wanneer hy genaamt word *tschbhaooth*, *God der Heerschaaren*, by (a) Uytlaating van 't woord *Adhoni*, of *Elohei*. Amos 4: 13. *Jehova Eloheen tschbhaooth schemo*, *HEERE*, *God der heerschaaren is zynen naam*. 't Welk koomt van het woord *tzabha*, *mennigte*, dog di, als een heyrleger, in ryen en gelederen geschikt is. Want de Zoone Gods heeft onder zig de Engelen, zullende namaals de Volkeren, ja het ganse Heel-al onder zig, en alle heyrlegers van zynen mond afhangende hebben; hier van daan is dit zyne naam. Jez. 8: 13. 14. 15. *Den HEERE der heerschaaren, dien zult gyliden heiligen, ende hy zy uwe vreeze, en uwe verschrikkingen, enz.* Dog geenzins met uytfluyting van den Vader. Zi Jez. 28: 22.

f. *Van de Verhevenhyd*, wanneer hy geëert word onder den naam *Gneljon*, *Allerhoogste*. Psal. 83: 19. *Op datze weten dat gy alleen met uwen naam zyt de HEERE, de Allerhoogste over de ganse aarde.* Hoze 11: 7. *Zy roepen het wel tot den Allerhoogsten.* Waar mede overeenstemt der Grieken *hypsistos*, *de hoogste*. Luk. 1: 32. *Deeze zal groot zyn, en de Zoone des Allerhoogsten genaamt worden.* Hand. 7: 48. *De Allerhoogste woont niet in tempelen met handen gemaakt.* Deeze naam betekent de hooghyd en verhevenhyd Gods, di nergens zoo zeer in uytblykt, dan in het werk der genade door den Zoon en den H. Geest: hier van daan *gneljonin hooge*, *verhevene*, in het meervawd. Dan. 7: 18. 22.

c. *ZINNEBEELDIGE*, dewyl 'r verschydene dingen zyn, di op de aanpryzing der Goddelyke goedhyd, en de aankondiging zynere geregtighyd hun opzigt hebben; gelyk wanneer hy *de Zon*, *een Schild*, *een Boog*, enz. of ook wanneer *een Leeuw*, zinnebeeldig genaamt word.

B. *DE YGEN NAAM*, die ons leeraart het ware denkbeeld der Godhyd aan een waar onderwerp toe passen; want op datwe niet met de Afgodendinaars van het ware onderwerp afwyken zowden, daarom heeft God zig met eenige weldaaden, aan Abraham en zyne Nakomelingschap bewezen, gemerkteken, dewelke met den naam *Jehovah*, *HEERE*, in 't afgetrokkene gevoegt worden. Deezen naam stellen wy derhalven,

aa. *Ygen te zyn alleen aan God, tegen de Socinianiën, dewelke ons dit bewys voor des Zoons Godhyd poogen te ontnemen. Het welke wy evenwel tragten*

a. *Vast te stellen*

1. Om dat di naam alle de ygenschapen van een ygen naam heeft, dewyl di nooit in een zaamgestelde reden voorkomt, of heeft altyd voor zig 't voorzetz. *he.*
2. Om dat di aan God alleen toegewezen word. *Psal. 83: 19. Dat gy alleen, met wuen naam Jehovah, HEERE, zyt de Allergoogste. Iez. 42: 8. Ik ben Jehovah, de HEERE, dat is myn naam. Hoz. 12: 5. 6. word gezegt: Jehovah Sichro, HEERE is zyne gedenk-naam.* Dat is, met het noemen van deezn mynen naam, zal myn Volk zig herinneren, wi en welke en wat God voor hen was, namelyk, di Engel zyns aangezigts, di u-liden in hem belooft is, want myne naam *Jehovah, HEERE, is in zyn binnenste. Exod. 23: 20-23.*

b. *Te verdedigen tegen de tegenwerpen, welke de tegenstrevs aandringen.*

1. Om dat de naam *Jehovah, HEERE*, ook van een Engel gezegt word. *Gen. 18: 1. 13. 14.* Wanneer dri Mannen, *Jehovah HEERE* genaamt, aan Abraham verschenen zyn, van dewelke twee derzelver daar na Engelen genaamt zyn. *Gen. 19: 1. En di twee Engelen kwamen te Sodom, enz.*
2. Als ook van de Bondkift. *Num. 10: 35 36. Het geschiede nu in het optrekken der Arke, dat Mozes zeyde: Staat op Jehovah, HEEEE.*
3. En ook aan den Altaar. *Exod. 17: 15. En Mozes bouwde eenen Altaar, en noemden zynen naam, Jehovah Nissi, de HEERE is myne banire.* Ook word deezn naam aan Jeruzalem gegeven. *Ezech. 48: 35. De naam van di Stad zal van dien dag af zyn; Jehovah, de HEERE is ALDAAR.*

bb. *Bekwaam om de waare Godhyd mede te betekenen, als werdende afgelyd van hava, zyn, worden, op dat een volstrekt zyn betekenen zow, dat niets van een niet zyn deelagtig is en word Exod 3: 14. door hejeh afcher beheh, IK ZAL ZYN DI IK ZYN ZAL,* verklaart: hy betekent derhalven, dat God is, en wel dat is, 'twelk hy is: inzonderhyd betekent hy ook, dat God dat zyn zal, 't gene hy aan den zondigen mens belooft heeft, namelik een volmaakt en heerlykmakend goed; het welke hy niet worden kan, dan in Christus,

D. I. VAN GODS TOEYGEN., enz. Hoofd. II. 37
 ftus, dewelke is *Iehovah tſidhkenou*, DE HEERE ONZE GE-
 REGTIGHYD. *Ier.* 23: 6. Hier van daan, wanneer de Vader
 JEHOVAH genaamt word, is hy dat in Chriſtus.

cc. *Uytgeſproken moet worden naar de letter*, 't welk

a. Bewezen word

1. Om dat ontwyfelbaar, ouds tyds uytgeſproken is geweest in de
 Prieſterlyke zegening.

2. Om dat *Adhonai*, *Heere*, veelyds deſzelvs nadruk niet krag-
 tig genug uytdrukt. *Pſal.* 83: 19. *Exod.* 6: 2. *Iez.* 42: 8.

3. Om dat, ten aanzien van het eerſte deel, 't welk de meeste
 zwarighyd ſcheen te baaren, heeft moeten uytgeſproken worden
 in de zaamgezette naamwoorden, *Jehoſchouangh*, *Jechonathan*,
 en *Jehahannen*.

b. Verdedigt word tegen de tegenwerpen, ontleent van de LXX.
 Overzetters, dewelke overal *Kurios*, *Heere*, in deſzelvs plaats ge-
 bruiken, het welke het Niwe Testament ook opvolgt. *Matt.* 22:
 43. 44.

HOOFDDEEL II.

Van Gods Toeygeningen, of Uyſtekenheden.

VOlgt nu op wat wyze de Schriftuur *de uyſtekenheden* van **ONS**
OPPERSTE GOED aanpryſt door deſzelvs *toeygeningen*, de-
 welke als ygenſchappen zyn, di Gods *natuur* of wezentlykhyd naar ons be-
 grip affchaduwen en opvolgen, en door dewelke alle Gods volmaakthyd
 volkoomener verklaart word.

Welke toeygeningen ſchynen te zyn of *van Gods wezentlykhyd*, of van
Gods aanwezen, of van *het leven Gods*.

A. DE WEZENTLYKHYD Gods word in de H. Schrift ge-
 naamt *vethouſi* *hija*, of *zaakelykhyd*. Zoo zegt de Opperſte Wyſhyd
Spreuk. 8: 14. *Gneetſa vethouſi* *hija*, raad en *het Wezen*, *zyn myne*, dat
 is, my, of by my is, behalven raad, ook iets duurzaam, beſtendig,
 volmaakt, waar, en dat een waaragtig wezen heeft. Welk wezen ge-
 ſtelt word tegen een, *een niet* tegen dingen di nitig en idel zyn. *Theo-*
tees, *Godhyd.* *Rom.* 1: 20. ja ook *phufis*, *natuur* of wezen, en *mor-*

phee Theou, de gedaante-of gestaltenisse Gods. Gal. 4: 8. Doe als gy God niet kendet, diendet gy die van natuure, of wezentlyk geen Goden zyn. Filipp. 2: 6. Di in de gestaltenisse Gods zynde. Alwaar *phusis* betekent de natuure, 't Wezen, en de zelfstandighyd Gods, het eenige en ware voorwerp van alle Godsdienstighyd, zoo dat di *phusei*, van nature, of wezentlyk geen God is, maar een genaamde God, di in Gods Koningryk zelv den naam van God niet waardig is. *Morphee* is een zeer bekwaam woord om de natuure, of den aard zelv van eenig ding uyt te drukken; *morphee theou*, de gestaltenisse Gods word in den zelvden zin gezegt, als *morphee doulou*, de gestaltenis eens dienstknechts, in eene uytneemende tegenstelling. Welke Wezentlykhyd, alshoonze en het aanwezen en het leven inslyt, van ons egter zomwylen van di beyde afgezondert word, zonder een van di twee in onze aanmerking aan te nemen: deszelys ygenschappen zyn.

A. DE ALGENOGZAAMHYD, of *Autarkeia*, waar door God voor zig zelv genogzaam is in alle di dingen, dewelke wy begrypen kunnen tot zyn zyn, en tot zyn gelukzalig zyn, ietwes toe te brengen, zoodaanig dat hy niets van buyten zig noodig heeft. Gen. 17: 1. Eel Schaddai, God de Almagtige. Hand. 17: 24. 25. De God, di de wereld gemaakt heeft, en alles dat daar in is, heeft niets behoevende, enz. Job 22: 2. 3. Zal ook een man Gode profytelyk zyn? Is 't voor den Almagtigen nuttighyd, dat gy regtvaardig zyt: ofte gewin, dat gy uwe wegen volmaakt? De aangebore Godkunde noemt deeze de (a) *Vanzigzelvhyd* wanneerze God bevat, alle grond van wezentlykhyd en aanwezen in zig te hebben.

B. ONYNDIGHYD, of het volstrekte zyn zelv, waar door hy alle volmaaktheden volstrekt, dat is, zonder enige bepaaling ten vollen bezit; 't welk Paulus Kol. 2: 9. *Pleérouma theôteetos*, de volhyd der Godhyd noemt. En word op God ook toegepast, Job 11: 7. Zult gy de onderzoekinge Gods vinden? zult gy tot de volmaakthyd toe den Almagtigen vinden? Maar nademaal de H. Schryft voornaamelyk in betrekking spreekt, noemtze de opperhyd, di in het woord *gnelson* ingesloten word, zomtyds de opperste hoogte, en eene ondoorzoekelyke grootte. Psal. 97: 9. Gy Iehovah, HEERE, zyt de Alderhoogste over de geheele aarde: gy zyt zeer hoog verheven boven alle Engelen. Psal. 145: 3. Zyne grootheid is ondoorgroondelyk. Waar uytze zyner onbegrypelykhyd aandringt. Job 11: 7-9. Zult gy tot de volmaakthyd toe den Almagtigen vinden? [zy is als] de hoogten der hemelen, wat kont gy doen? dipper dan de helle, wat kont gy weeten? langer dan

D. I. OF UTTSTEKENTHEDEN. Hoofd. II. 39

dan de aarde is hare maate, en breeder dan de Zee. Iez. 55: 8. 9. Myne gedagten zyn niet u-lieder gedagten, en uwe wegen zyn niet myne wegen, spreekt de HEERE: want [gelyk] de hemelen hooger zyn dan de aarde; alzoó zyn myne wegen hooger, dan uwe wegen, en myne gedagten, dan u-lieder gedagten. En Onvergelýklykhyd, Iez. 40: 18. 25. By wien dan zult gy God vergelyken? of wat gelykeniffen zult gy hem toepaffen? By wien dan zult gy-lieden my vergelyken, dien ik gelyk zy? zegt de Hailige.

C. ENKELVAUDIGHYD, dewelke, wysgeerig aangemerkt, is de eenzelvighyd van alle de toeygeningen in God, en de nawfte en wezentlykfte eenhyd van alle volmaaktheden in God, waar door alle Gods volmaaktheden, 't zy te gelyk, 't zy in 't bezonder aangemerkt, metter daad een en dezelve wezentlykhyd zyn, zoo datze noch gefcheyden, noch ontkoppelt, noch verandert konnen worden. Nademaal God eene zuivere doening is, zoo kan hy niet nalaaten op alle wyzen enkeld te zyn, het welke God zelf toont, als hy zegt: IK ZAL ZYN DI IK ZYN ZAL. Exod. 3: 14. IK BEN DI IK BEN, alles wat in my is, ben ik zelf, in my is geen dit en dat, enz. Hier van daan word hy genaamt *het Leven*, 't *Ligt*, *de Waarhyd*, *de Lievde*; zoo wel als levende, waragtig, enz. welke enkelhyd de H. Schrivt onderftelt, en begrypt onder *de geestelykhyd*, di verftaan moet worden met uytfluyting van alle lichhaamelykhyd. Iob. 4: 24. *God is een Geest*. Om uyt te fluyten alles, wat wegens de uytbreiding, deelbaar en anderflagtig is: waar van daan de H. Schrivt God ook toefchryvt, dat hy onzienlyk is, hem noemen-
de *den onzienlyken Koning*. 1 Tim. 1: 17. en Exod. 33: 20. 23. Gy zoud myn aangezichte, zegt God, niet zien, maar gy zult myne agterfte deelen zien: dat is, van geen fchepzel word ik in de onbegrypelyke volmaakthyd zyns Wezens gezien: fchoon deeze woorden ook eenen anderen zin uytleveren. Deut. 4: 15. 16.

D. ONVERANDERLYKHYD, dewelke is, een standvastighyd van der volmaaktheden eenzelvighyd, aan dewelke niets aankoomende, of van dewelke niets afgaan kan. Pfal. 102: 28. Gy zyt *dezelvde*. Exod. 3: 14. *Ik ben di ik ben*. Dat is, *Ik Jehovah*, de HEERE, worde niet verandert. Mal. 3: 6. De LXX. hebben hier *allaidusthai*, 't welk is, een ander, of verandert worden. Jak. 1: 17. *Alle goede gave, en alle volmaakte givte is van boven, van den Vader der ligten afkoomende, by welken geen veranderinge is, of fchaduw van omkeeringe*. Niets kan ooit by hem bykoomen, wegens

gens zyne allerleywyzige en volstrekte algenogzaamhyd , te vooren reeds bewezen. En niets kan van hem afgaan , om zyne onverderfelykhyd , in de H. Schryft bevestigt. *Rom. 1: 23. Ende hebben de heerlykhyd des onverderfelyken Gods verandert , enz.* En *1 Tim. 1: 17.* word hy *de onverderfelyke God en Koning* , gezegt.

Uyt welke vier toeygeningen der wezentlykhyd volgt , dat dat goed wegens zyne Algenogzaamhyd , een *uystekend*. Wegens zyne volstrekte natuur of wezentlykhyd , *het hoogste*. Wegens zyne enkelvoudighyd , een *louter of zuiver* , en wegens zyne onveranderlykhyd , een *volftandig* **GOED** is.

B. HET AANWEZEN geeft aan ons begrip twee toeygeningen , di betrekkelyk zyn , op.

A. DE EEWIGHYD , dewelke de volstrekte noodzaaklykhyd zelv is van het aanwezen Gods , betrokken tot de dingen , di een begin , agtervolging , en ynde hebben. *Rom. 1: 20. Want zyne onzienlyke dingen worden van de Scheppinge der wereld aan , uyt de schepzelen verstaan en doorzien , beyde zyn eeuwige krægt , en Goddelykhyd , enz.* Alzoo word hy *Rom. 16: 26. De eeuwige God genaamt.* *1 Tim. 1: 17. De Koning der eeuwen.* *Gen. 21: 33. De eeuwige God.* *1 Sam. 15: 29.* word hy genaamt *de eewighyd Israjels.* *Psal. 90: 2. Eer de Bergen geboren waaren , en gy de aarde en de wereld voordgebracht haddet ; ja van eewighyd tot eewighyd zyt gy God.* Voeg hier by , *Psal. 102: 25-28. Uwe jaren zyn van geslagte tot geslagte. Gy hebt voormaals de aarde gegrondet , en de hemelen zyn het werk uwer handen. Di zullen vergaan , maar gy zult staande blyven , enz.*

a. Betrokken tot het begin en ynde der mogelyke dingen , op dat nu beyde deeze grænsworden van hem zowden ontkent worden , zoo word hy genaamt , *de eerste en de laatste.* *Iez. 41: 4. Wi heeft [dit] gevrogt en gedaan , roepende de geslagten van den beginne ? ik Jehovah de HEERE , di de eerste ben , en met de laatste ben ik dezelve.* Vergelyk hier mede *Iez. 44: 6. Zoo zegt de HEERE der heyrshaaren ; ik ben de eerste , en ik ben de laatste , en behalven my , is 'r geen God.* En *Openb. 1: 8. 11. Ik ben de Alfa en d'Omega , het begin en het ynde ; de eerste en de laatste.* En *Hoofd. 22: 13.*

b. Betrokken tot Gods mede aanwezen , 't welk onmeetelyk is , dog evenwel met de during der geschapene dingen vergeleken , om onze wyze van bevatting , word hy gezegt , *di is , di was , en di koomen zal.* *Openb. 1: 8.*

D.I. OF UTTSTEKENTHEDEN. Hoofd. II. 41

c. In betrekking tot de agtervolging der ſchepzelen , word de gelyklykhyd zyns aanwezens ingedrukt , wanneer *duyzend jaren* , gezegt worden , *by hem te zyn* , als een dag van gisteren , als hy voorby *gegaan is*. *Pfal.* 90: 4.

Hier tegens ſtryd niet , dat hy *gnattijkomin* , de oude van dagen gezegt word , *Dan.* 7: 9. en dat de H. Schryft hem zomwylen de voorledene , en roekoomende tyd ſchynt toc te ſchryven : nademaal deze dingen , in betrekking gezegt , alleen zyn medeaanwezen met de ſchepzelen te kennen geven , om met de wiſſelbeurten der tyden evengelyk te zyn.

B. DE ALOMTEGENWOORDIGHYD , dewelke de wer-
kelykhyd zyns aanweezens zelv is , betrokken tot de lichhaamelyke ſchep-
zelen , di in hun zyn en volherden van hem afhangen : want wy moe-
ten ons wel natw wagten , datwe Gods tegenwoordighyd niet begry-
pen , als door eenige ruymtes verſpreyd , nademaal hy geen plaats nood-
dig heeft , di voor de plaats geweeft is , en de plaats geſchaapen heeft :
en om dat de verſpreyding een uytbreyding betekent , zoo dat zy over-
zulks maar alleen de tegenwoordighyd van zyne kragtdaadige magt te
kennen geeft.

a. Welke alomtegenwoordighyd wy tegen *Vorſtius* bewyzen , uyt de
plaatzen , *1 Kon.* 8: 27. *Ziet , de Hemelen , ja de Hemel der He-
melen omvatten u niet.* En *Pfal.* 139: 7-10. beſchryft David Gods
alomtegenwoordighyd op eene uytnemende wyze , en uytvoeriglyk ,
zeggende : *Waar zoude ik benen gaan voor uwew geeft ? en waar
zoude ik benen vlieden voor uw aangezichte ? zoo ik opvoer ten hemel ,
gy zyt daar : of beddede ik my in de helle , ziet gy zyt [daar.] Nam
ik de vlengelen des dageraads : woonde ik aan het uytterſte der Zee. Ook
daar zoude uw hand my geleyden , enz. Jer.* 23: 23. 24. *Ben ik
een God van naby , en niet een God van verre ! vervulle ik niet de he-
mel en de aarde ! ſpreekt de HEERE.* *Hand.* 17: 24.

b. En beweeren tegen zijne tegenwerpingen , ontleent uyt de plaatzen ,
Matth. 5: 9. Alwaar wy bidden : *Onze Vader , di in de hemelen zyt.*
1 Kon. 19: 11. 12. word gezegt : *Dat de HEERE niet in den
ſterken wind was , noch in de aardbevinge , noch in het vuur , maar
ſcheen te zyn in het zuynen van een zagte ſtilte.* *Deut.* 23: 12-14.
Want de HEERE uw God wandelt in 't midden van uw Leger.
Daar hy in tegendeel *Num.* 14: 42. dreygt : *Trekter niet op ; want
de HEERE zal in 't midden van u niet zyn.* Overzulks ſchynt
God dan eens in een plaats te zyn , en dan niet , enz.

Uyt welke twee toeygeningen des aanweezens ons hoogſte goed ons aanbe-
volen

volen word , als *altijd duurende* wegens deszelvs eewighyd. En wegens zyne alomtegenwoordighyd als *zig wyd en breed uytstreckende en verspreyende*.

C. HET LEVEN Gods : welkers aanmerking boven het begrip der wezentlykhyd en des aanwezigens , noch daar toedoeft een begrip van werkelykhyd , want leven is niets anders , dan uyt een in zig hebbende *beginzel* werkzaam zyn : en in zoo verre merken wy God aan , als eene zuivere doening , welkers leven het leven van een geest is : welke zuivere doening , om datze redelyk is , geen andere doening zyn kan , dan eene denkende werklykhyd , dat is , verstaning en willing : zoo dat God eene volmaakte , eewige , en onyndige denking , of verstaaning en willing is. Ofte , zyne werkzaamhyd is , *denken* , dat is , *verstaan en willen*. Welk leven de H. Schryft zeer vlytig op God toepast. *Deut. 32: 40. Ik leve in eewighyd. Jer. 10: 10. Maar de HEERE God is de waarhyd , hy is de levendige God , en een eewig Koning. Matth. 16: 16. Word Christus genaamt de Zoone des levendigen Gods. Deszelvs ygenschappen zyn.*

A. VERSTAND , waar door hy zig zelv , en alle andere dingen , di buyten hem zyn , met een eenige daad en werking kent.

a. Het verstand schryven wy aan God toe , in overeenkoomst met de H. Schriftuur , *1 Sam. 2: 3. Want de Heere is een God der weeten schappen. Psal. 147: 5. Onze Heere is groot , en van veel kragt: zyns verstands is geen getal. 1 Joh. 3: 20. God kent alle dingen.*

b. De wyze van kennen moetmen bevatten , in God te zyn ,

a. By wyze van *een daad* , en geenzins van een vermogen : om dat de overgang van 't vermogen tot de daad , in God een agtervolging en verandering zow toebrengen.

b. (a) *Verstandig* , en geenzins by wyze (b) van redeneering ; om dat de redeneer-kennis eene onkunde , twyfeling , verwardhyd , moeilykhyd , en yndelyk eene vermoeijing inslyt , alle het welke men van God afweeren moet.

c. *Op eene evenmaatige en algemeene wyze* , ook van de dingen , di buyten God zyn ; om dat di alle van hem , en van zynen wil afhangen.

d. Ook *volstandig* , zoo dat hy geenes dings vergeet ; het welke zelv een agtervolging en verandering zow medebrengen.

c. Naar onze wyze van begrip word de weeten schap in God , verdeelt , in

aa. EF.

D. I. OF UYTSTEEKENTHEDEN. Hoofd. II. 43

aa. EENE NOODZAAKLYKE, di genaamt word *van eene enkele verstanting*; waar door hy zig zelv kent, en zyne magt, zonder eenige agt te slaan op zyn besluyt.

bb. EENE VRYE, di men noemt *van zining*; waar door God der dingen aard en toekoomstighyd, uyt zyn besluyt afvloeyende, kent. Volgens deze kent God,

1. In 't algemeen, alle dingen. *Joh. 3: 20. Hebr. 4: 13. Daar is geen schepzel onzichtbaar voor hem: maar alle dingen zyn guma, naakt, zonder eenig dekzel of bekleedzel, kai tetracheelismena, geopent, voor de oogen met welken wy te doen hebben: een (a) Overdragt, ontleent van het Slagten der Diren door de Leviten, dewelke de geopende Diren langs de rugstreng door sneden, op dat van buyten en van binnen blyken moegt, of het Dier reyn was, of niet, het gene te vooren verborgen was.*

2. In 't bezonder.

a. De atterkleynste dingen. *Matth. 6: 28. Als de lelien des velds. Hoofdst. 10: 29. Ook de Muskens, en derzelver vallen op de aarde.*

b. De mogelyke dingen, di niet stonden te geschieden: Als de hulp der Engelen, om Christus uyt de handen van di hem gevangen namen, te verlossen. *Matth. 26: 53. Of meent gy dat ik mynen Vader nu niet kan bidden, en hy zal my meer dan twaalf legioenen Engelen byzetten.*

c. De gebeurlyke dingen, en de vrywillige. *Psal. 139: 2. Gy weet myn zitten, en myn opstaan: gy verstaat van verre myne gedagten. Hand. 15: 18. Gode zyn alle zyne werken van eewigghyd bekend: het welke den Socinianen tegen is. H. Dw. Stellende deeze voorweetenschap den vryen wil te benadeelen.*

a. 't Welk wy verdedige

a. Uyt de plaatzen, di deeze voorweetenschap staven, en tot een merkteken der Godhyd stellen. *Pf. 139: 2. Jez. 41: 22. 23. daagtze God uyt, datze verkondigen de dingen di gebeuren zullen, op dat wy weten, dat gy Goden zyt.*

b. Uyt de Voorzeggingen, di de gebeurlyke, en van des menssen vryen wil afhangende dingen voorzeyden. *Gen. 15: 13. Alwaar God aan Abraham voor-*

zegt de dienstbaarheid zyner nakoomelingen in een vreemd Land. *Matth.* 26: 24. *Joh.* 6: 70. 71. heeft hy het verraad van Judas voorzegt. Voeg hier by *Hoofdst.* 13: 18. en 19: 36. alwaar voorzegt was, dat geen been aan Christus zou verbroken worden, enz. Alle welke dingen afhangen van de willekeur van Faraö, Judas, en der Krygsknegten.

- b. Van de tegenwerpen bevryden, waar in zy aandrigen.
 - a. Dat'r van de gebeurlyke en vrywillige dingen geen bepaalde waarhyd is.
 - b. Dat de noodzaaklykhyd strydig is met de gebeurlykhyd, en de vrywillighyd.
 - c. Uyt de plaats *Gen.* 22: 1. *Het geschide na deeze dingen, dat God Abraham verzogt*; en uyt meer andere, waar in God gezegt word, de menssen te verzoeken: nu te verzoeken, sluyt in, te voeren onkundig geweest te zyn.
- cc. EEN MIDDELKENNIS, tussen deeze twee; dewelke wy als een *eureema*, vond der Jezuiten, by de Arminianen al te gretig aangenomen, verwerpen, welke middelkennis zy noemen EEN (a) VOORWAARDIGE WEETENSCHAP, waar door, zekere omstandigheden, niet zeker voorgeweeten, gestelt zynde, God de gevolgen der (b) voorgaandes te voeren weeten zou; namelyk, wat gebeuren zou, indien een zoodaanige mogelyke zaak kwam te geschiden, of van de mensselyke vrye wil verriegt wierd, dewelke vereyft word voor af te gaan, om een voorgeweeten gevrogt voord te brengen. H. Dw. De oorzaak deezer dwaaling is geweest, om de voorweetenschap Gods met de mensselyke vrye wil, en der dingen gebeurlykhyd over een te brengen.
 - a. Welke Leer wy wederleggen,
 - a. Uyt de Schrivtuur-plaatzen, di aan de tweede oorzaken de magt benemen van de wegen Gods te verkeerren. *Jer.* 10: 23. *Ik weet, ó Jehovah, HEERE, dat by den mens synen weg niet is: ten is niet by eenen Man, di wandelt, das hy synen gang rigte.*
 - b. Uyt

D. I. OF UYTSTEKENTHEDEN. Hoofd. II. 45

- b. Uyt de plaatzen, di alle bestuuring aan de eerste oorzaak toeschryven. *Jez. 46: 10. Di van den beginne aan verkondige het ynde, en van ouden af di dingen, di nog niet geschied zyn: di zegge, myn raad zal bestaan, en ik zal al myn welbehagen doen. Spreuk. 19: 9. Het herte des menschen overdenkt zynen weg: maar de HEERE stuurt zynen gang.*
- c. Uyt de ongenogzaamhyt van de beoogde ondernome overeenbrenging: want langs dezen weg brengenze Gods voorweetenshap met des menschen vrye willekeur niet over een, maar zy benemen aan God zyne voorkennis, en brengen dezelve tot eene kennisse, di op gissingen steunende, veele onvolmaakheden in God stelt.
- b. Het regtzinnig gevoelen ontheffen wy van hunne tegenwerpingen.
 - a. Uyt de getuygenissen, gehaalt uyt 1 Sam. 23: 12. 13. alwaar God aan David, *vragende of de Burgers van Kebila hem zowden overleveren? ten antwoord geeft; zy zowden u overgeven. Matth. 11: 22. 23. Ik zegge u, het zal Tyrus en Sidon verdraaglyker zyn in den dag des oordeels, dan u-liden. En gy Kapernaum, di tot den hemel toe zyt verhoogt, gy zult tot de helle toe nedergezworpen worden. Want zoo in Zodom di kragten waaren geschied, di in u geschied zyn, zy zowden tot op den huydigen dag gebleven zyn. Ezech. 3: 6. Zoo ik u tot een Volk, van een onbekende taal, gezonden had, zowden zy u niet gehoord hebben?*
 - b. Uyt de rede, waar mede zy ontkennen, dat de noodzaaklykhyt met de vrywillighydt kan over een gebragt worden: en aandringen, dat van twee tegesprekers, des eenes zeggen waar, en des anders vals zyn moet, in een voorgaande opzigt tot Gods besluyt.
- B. En WIL, di eene volstrekte werklykhyt van Gods leven is, waar door hy zig selv bemint met eene volstrekte liefde, en de dingen di buyten hem zyn naar zyn louter welbehaagen, met di zoodaanig te bestuuren als met zyne betaamelykheden overeenkoomt.
 - a. Ook erkent de H. Schryft eenen wil in God, noemende dien *Rom. 12: 2. De goede, welbehaagende en volmaakte wille Gods. Efes. 5: 10. Beproevende, wat den Heere welbehaaglyk zy. Openb. 4: 11.*

Door uwen wille zyn alle dingen , en zynze geschaapen. Dewelke ook geenzins van Gods geestelyke natuur of wezentlykhyd , te voeren bewezen , kan afgeschyden worden.

- a. De wyze van willen moet , om de volstrekte Goddelyke volmaakt-
hyd niet te beledigen , begrepen worden ,
 - a. Niet by wyze van een vermogen , maar van eene zuivere doening ,
op dat Gods onveranderlykhyd ongeschonden behouden blyve.
 - b. Als algemeen , zig uytstreckende tot alle bekende dingen , ten
zywe de uysterste kleynigheden willen van God onafhangelijk
maaken.
- c. De onderschyding van Gods wil , is alleen eene onderschyding der
voorwerpen , tot dewelke dezelve zig uytstrekt ; dewelke , wegens
hunne bezondere betrekking , di zy tot Gods wil hebben , alleen
maar verschydene wyzen van bevatten in ons verwekken. Hier van
daan word de wille Gods betrekkelijk ,
 - a. Tot God zelv , gezegt **GELUKZALIGHYD** , dewelke
is eene berusting van de Goddelyke wil in de onafhangelijke be-
zitting zyner volstrekte heerlykhyd , waar van hy zyns bewuft is.
*1 Tim. I: 11. Naar het Euangelium der heerlykhyd des zaligen
Gods. En Hoofd. 6: 15. Dewelke te zynen tyd vertoonen zal de
zalige en alleen magtige Heere , de Koning der Koningen , en
Heere der Heeren.*
 - b. Tot de dingen buyten God , voor zoo veel di , van zyn bewind
afhangende begrepen worden. Deeze betrekking tot de dingen ,
di door het Goddelyk bestuur bepaalt moeten worden , verkrygt
den naam van **VRYMAGTIGHYD** , dewelke niets an-
ders is , dan Gods volstrekt en onafhangelijk Regt , waar door
hy alle dingen , di buyten hem zyn , schikt en bestuurt , zoo
als hy , met zyne betaamelykhyd en zyn hailig Wezen overeen-
koomende , wil , zonder in 't minste bepaalt te worden door de
dingen , di aangemerkt worden buyten hem te zyn. *Dan: 4: 17.*
*Op dat de levendige bekennen , dat de Allerhoogste heerschappye
heeft over de Koninkryken der menssen , en geevte aan wien hy
wil , ja zet daar over den laagsten onder de menssen. Matth.*
*20 15. Of is 't my niet geoorlovt , zegt de Heere des Wyngaards ,
met het myne te doen , wat ik wil ? Rom. 9: 18. Zoo ontfermt
hy zig dan diens hy wil , en verhard , dien hy wil. Het welke
d'Apostel met deeze gelykenisse bewyft , vers 21. Of heeft de
Pottebakker geen magt over het leem ? enz. Maar omtrent de*
schik-

D. I. OF UYTSTEKENTHEDEN. Hoofd. II. 47.

schifting of 't bestuur der dingen zelf word deeze wil onderschyden

I. In betrekking tot deszelvs bekendmaaking

A. In een verborgen , en geopenbaarden wil , Deut. 29: 29. *De verborgene dingen zyn voor den HEERE onzen God: maar de geopenbaarde, voor ons en onze Kinderen, tot in eewighyd, te weten geopenbaart, om te doen alle de woorden deezer Wet.* Dewelke niet is de Wet der Werken, noch den Joden alleen verbind, maar ook den Heyden, gelyk uyt Lid. 14: 15. blykt: *niet met u-liden alleen maak ik dit verbond, en deezen vloek: zegt God tegen de Isra-jeliten; maar met den genen, di heden hier by ons voor het aangezigt des HEEREN onzes Gods staat, het welke de Joden zyn: en met den genen, di heden by ons niet is, het welke de Heydenen zyn, di tot den God des Verbonds bekeert stonden te worden.* Ziet Efez. 2: 12-17. *Dat gy in dien tyd waart zonder Christus, vervreemd van het Borge-schap Israjels, en Vreemdelingen van de Verbonden der Be-lofte, geen hoope hebbende, en zonder God in de werreld. Maar nu in Christus Jezus, gy di eertyds verre waart zyt naby geworden door 't bloed van Christus.* Dewelke koomen-de, heeft hy door het Euangelium vrede verkondigt u, di verre waart, en dien, di naby waaren.

a. DE VERBORGENE, di ook de wil des welbe-haagens genaamt word, is bezig omtrent de dingen, di niet dan door de uytkoomst gekent worden.

b. DE GEOPENBAARDE, di ook den naam draagt van de Wil des Tkens, en verkeert omtrent zaa-ken of verbintenissen, di door eenig uyerlyk teken, of van stem, of schryft, of door een gewoone bekendmaa-king voor af bekend zyn.

B. Met deeze openbaaring koomt over een *de Waarhyd*, of zooge liver wilt *de Waaragtighyd*, dewelke een overeen-koomst is des tekens met de Goddelyke wil zelf, di dat denkbeeld in ons verwekt, en dewelke met den ygen aard der zaaken, of met de toekoomstighyd overeenstemt. Waar van daanze;

a. Betrokken tot de overeenstemming des tekens met de be-tekende zaak enkelyk den naam van *Waarhyd* verkrygt,

om dat God niet ligen kan. *Rom. 3: 4. Gineftoo de ho Theòs aleetheës. Dog God zy waargtig, en alle menffen leugenagtig. En Tit. 1: 2. Ho afpèndeës Theòs, God, di niet ligen kan.*

b. Betrokken tot de beloften, wordze getrouwlyd genaamt.
2 Kor. 1: 2. *Dog God is getrouw.*

II. In betrekking tot Gods befluyt, voor zoo veel hy begrepen word, als *Adonai, Heere*, en *Tfebaooth, Heere der Heyrfchaaren*, aan wien de heerschappy over de fchepzelen toekomt. Word di onderschyden,

A. In Ordineerende, of Beschikkende, en Bestuurende.

a. DE BESCHIKKENDE, ziet op het befluyt ten aanzien der bezonderzoorten, voor zoo veel di eene ordening, door de bepaaling van 't verband en den zaamenhang der mogelyke dingen, beraamt, en bechelt onder zig.

a. *Den wil van verbinding* en verpligting, wordende genaamt *de wil des Gebods*, en is een onderzoorte van *den wil des tekens*, gevende door eenig teken, dat is, door de Goddelyke Stem, of eenige ingefchaape kundigheden, aan het redelyk fchepzel zynen pligt en verbintenis te kennen, om den welken te doen hy wil dat het verbonden zy. *Rom. 12: 2. Op dat gy moogt beproeven, welke de goede, welbehaagende, en volmaakte wille Gods zy. Efez. 5: 10. Beproevende wat den Heere welbehaaglyk zy.*

b. *Den wil enarefteias des welbehaagens*, dewelke de goedkeurende wil genaamt word, waar door God wil, dat'r tuffen de deugd en de vereeniging met hem een verband zy, als mede tuffen de zonde en de vervreemding van hem.

b. DE BESTUURENDE, di des befluyts is, in opzigt van deszelvs uytvoering, waar door de beschikkende wil bezig is omtrent de toekoomenthyl der dingen.

AA. DE DEUGDEN tot deeze beyde willen betrokken, zyn de volgende.

aa. De betrokkene tot den wil van verbinding is DE HAILIGHYD, dewelke de zuiverhyd zelf is van de Goddelyke wil, waar door hy zig zoodaanig als

D.1. OF UYTSTEKENTHEDEN. Hoofd. II. 49

als een voorbeeld van de deugd voorstelt, dat hy, behoudens zyne betaamelykheden, niet kan nalaten aan het redelyk schepzel den pligt, di zyn beeld uytdukt, voor te schryven. 1 Petr. 1: 15. Maar gelyk hy, di u geroepen heeft, heilig is, [zoo] word ook gy zelv heilig in al [uwen] wandel. Hab. 1: 13. Gy zyt te reyn van oogen, dan dat gy het kwaade zoud aanschouwen, en de kwellinge kont gy niet zien: waarom zoud gy aanschouwen, di trouwlooslyk handelen?

bb. De deugd betrokken tot euarestiean, het welbehagen is, Gods GERECHTIGHYD, dewelke is de beschikkende wille, di omtrent het beraamen en bedeele van loon en straffe bezig is, hebbende opzigt op der schepzelen deugden en ondeugden, om de gene mildaartig te vergelden, en deeze te te straffen. Dat nu deeze wil aan God natuurlyk of ygen is, of zooge wilt, uyt Gods betaamelykhyd afvloeit, dewelke hy noch verwaarloozen noch verlochenen kan.

a. Bewyzenwe tegen de Socinianen, di denzelven willekeurig stellen. H. Dw. Op datze de noodzaaklykhyd van Christus voldoening ontzenuwen zouden.

1. Uyt Gods Naamen. Exod. 34: 7. word hy niet alleen een weldaartig en genadig God genaamt; maar ook di den schuldigen geenzins onschuldig houd, bezoekende de ongerechtighyd der Vaderen aan de Kinderen en Kinds-kinderen tot in 't derde en vierde lid. Di ook een regtveerdige Regter gezezt word. Neh. 9: 33. Gy zyt regtveerdig in alles wat ons overkoomen is. Jer. 11: 20. O! HEERE der Heerschaaren, gy regtveerdige Regter, di de niren en het herte proeft. Psal. 11: 7. De HEERE is regtveerdig, hy heeft gerechtigheden liev, enz. En de Rigter der gerechtighyd. Psal. 9: 5. Gy hebt gezeten op den throon, ô! Rigter der gerechtighyd.

2. Om dat de straffe der zonde van zyne hailig-
hyd afgeleyd word. *Joz. 24: 19. Hy is een
hailig God; hy is een iverig God, hy zal uwe
overtredingen, noch uwe zonden niet verdraa-
gen, te weeten ongestraft. Uyt zyne reynig-
hyd, Hab. 1: 13. Gy zyt te reyn van oogen.
Uyt zyn regt. Rom. 1: 32. Daar zy het di-
kajooma't regt Gods weeten, dat di zulke din-
gen, dat is, zonden, doen, des doods waar-
dig zyn. 2 Theff. 1: 6. Alzoo het regt is by
God, verdrukkinge te vergelden den genen, di
u verdrukken. Als ook uyt den haat tegen de
zonden. Deut. 25: 16. Want al wi zulks doet
is den **HEERE** uwen God een grouwel: ja,
al wi onregt doet.*
3. Uyt den aard der zonde, dewelke zoodaanig
tegen Gods betaamelykheden strydig is, dat
hy een daad, di zondig is, wegens de waar-
hyd door geen getuygenis pryzen kan, maar
door cenig getuygenis mispryzen moet, op dat
hy zig zelv niet verlochene. 2 Kor. 6: 14.
*Want wat mededeel heeft de gerechtighyd met de
ongerechtighyd? en wat gemeenschap heeft het
licht met de duysternisse? enz. 1 Joh. 1: 6. 7.
Indien wy zeggen, dat wy gemeenschap met hem
hebben, en in de duysternisse, dat is, in den
weg der zonden, wandelen, zoo ligen wy,
en doen de waarhyd niet, enz. Vergelyk hier
mede, 2 Tim. 2: 13. Indien wy ontrouw zyn,
hy blyvt getrouw: hy kan zig zelven niet verlo-
chenen. Hier van daan zegt God Psal. 50: 21.
tegen den zondaar, di de zonde agt, als ofze
tegen Gods betaamelykheden niet strydig wa-
ren. Deeze dingen doet gy, en ik zuylge: gy
meent, dat ik t'eenemaal ben gelyk gy: ik zal
u straffen, en zal 't ordentelyk voor uwe oogen
stellen. Dat is, ik heb u tyd gegeven tot boete-
veerdighyd en bekeering, en ik heb uwe zon-
de ontvynst; maar gy zyt verre van boete te
doen,*

D.I. OF UYTSTEKENTHEDEN. Hoofd. II. 52

doen, en u te bekeeren, zoo dat gy u wysgemaakt hebt, dat ik geheelik ben, als gy: derhalven zal ik u straffen tot roem myner heerlijkhyd, enz.

b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpen.

1. Dat de mens van zyn regt kan afstappen, veel meer ook God.
2. Dat alle Gods werkingen naa buyten vrywillig zyn, en hy overzulks deszelvs tegengefelde zou kunnen doen.
3. Dat God niet straft zoo veel, en wanneer hy kan, en hy overzulks ook schynt, te kunnen niet straffen.

Deze geregtighyd Gods word ook verdeelt in

a. EENE ALGEMEENE, dewelke Gods regthyd is in alle zyn doen en zeggen, zyne eere en heerlijkhyd beandwoordende, en daar mede overeenkoomende *Deut. 32: 4. Hy is de rotzsteen, wiens werk volkoomen is: want alle zyne wegen zyn gerigte: God is de waarhyd, en is zonder onregt, regtvaardig en regt is hy.*

b. EN BEZONDERE, dewelke werken de is uyt zyne begrepe en gegeve Wet, bestaande in eene evenmatige bedeeeling van loon en straf; en deeze word in ordening van de straf verdeelt in eene noodzaaklyke, en vrywillige; welke laatste hun opzigt heeft alleen op de huishouding in het bestuur der wereld in der tyd.

cc. En betrokken tot den besturenden wille Gods heeft deeze deugd den naam van GOEDHYD, dewelke

a. In 't gemeen tot de schepzelen betrokken enkelik goedhyd genaamt word en goedertirenthyd. *Pf. 145: 8. 9. Genadig en barmhertig is de HEERE, langmoedig en groot van goedertirenthyd. De HEERE is aan allen goed: en zyne barmhertigheden zyn over alle zyne werken.*

b. In 't bezonder, ten opzigt der redelyke schepzelen,

len , voor zoo veel zy zig uytftrekt ,

1. Tot de zondaaren , di in de zonden hangen blyven , dewelke genaamt word **LYDZAAMHYD** , of **LANGMOEDIGHYD** , voor zoo veel hy de verdiende ftraffe voor een tyd uytftelt , en hen met de weldaaden zyner voorzinighyd ophoopt. *Num. 14: 18. Indien de HEERE een welgevallen in ons heeft*, dat is, indien hy zyne lydzaamhyd en langmoedighyd verder tegen ons gebruyken wil , *zoo zal hy ons in dat Land brengen. 1 Petr. 3: 20. Gepredikt heeft. Di eertyds ongehoorzaam waaren , wanneer de langmoedighyd Gods eenmaal wagtete in de dagen van Noë , enz.* Dezelve word ook **VERDRAAGZAAMHYD** genaamt , voor zoo veel de zondaar , door zyne grove zonde God tot ftraffe noodigende , egter niet aanftonds geftraft word: gelyk Paulus *Rom. 2: 4.* zegt : *Of veragt gy den rykdom zyner goedertirenhyd , en verdraagzaamhyd , en langmoedighyd , niet wetende dat de goedertirenhyd Gods u tot bekeeringe leyd.*

2. Tot de Uytverkorene zondaars , di in den staat der genade ftonden overgebracht te worden : waar van daan in God te pryzen is ,

a. Zyne **LIEVDE** , dewelke zyne goedwillighyd , di zig door eene bezondere genegenthyd tot de uytverkorenen uytftrekt , betekent. *1 Joh. 2: 5.* word gezegt ; *Maar zoo wi zyn Woord bewaart , in dien is waarlyk hee agápee ton Theo , de liefde Gods volmaakt geworden.* En *Rom. 5: 8.* Maar God bevestigt zyne liefde tegen ons , dat Christus voor ons gestorven is , doe wy nog zondaars waaren.

b. Zyne **GENADE** , dewelke zyne onuytsprekelyke goedwillighyd is , di de zaligmaakende gaven buyten eenige verdienfte van 't fchepzel aanbrengt en fchenkt : zoo roept God

D. I. OF UYTSTEEKENTHEDEN. Hoofd II. 53

God *Exod.* 34: 6. blootelyk zonder eenige onzer verdienften: *HEERE, HEERE God barmhertig en genadig; enz.* Hier van daan word de Verkizing *Rom.* 11: 6. gezegt *uyt genade* gefchied te zyn, en wel in tegenftelling van het werk. Welke genade ten klaarften uytblinkt *Efez.* 2: 8. *Want uyt genade zyt gy zalig geworden door 't geloove: en dat niet uyt u: het is Gods gave.*

c. Zyne BARMHERTIGHYD, dewelke is Gods goedwillighyd, zig uytftrekken- de tot het elendig fchepzel, om het zelve te verlossen en te herftellen, *Exod.* 34: 6. noemt God zig zelve *barmhertig. Mich.* 7: 19. *Hy zal zig onzer weder ontfermen; hy zal onze ongeregtigheden dempen.*

BB. DE (a) AANDOENINGEN, of (b) AAN- DOENINGS-GELYKE, worden genaamt de be- trekkingen van de Goddelijke wil tot de gevrogten, met eene medebetekenisfe van de gefteltheden der mid- delen, tot de gevrogten t'zaamenlopende; dewelke, alſchoonze in de menſſen eene ontroering en ontſtel- teniſſe te kennen geven, nogtans in God een zuivere willing betekenen, di alleenlyk in de middelen, of in de werktuygen zyner werken eene ontroering ſtelt, waar uyt de mens den wille Gods tot de genade be- ſluyten kan; hoedaanige zyn *haat, toorn, jaloeſhyd, enz.* Waar van de Heer *Frans Burman* kan nagezien werden.

CC. DE WILS KRAGTDAADIGHYD, di gemeenlyk GODS MAGT genaamt word, is niets anders, dan de onbepaalde algenogzaamhyd Gods zelv, waar door hy doet al wat hy wil, zonder eenige moeite of vermoeithyd, door zyn enkel bevel. *Pſal.* 115: 3. *Onze God is dog in den Hemel, hy doet al wat hem bebaagt. Jez.* 40: 26. 28. *Weet gy 't niet? en hebt gy 't niet gehoort, dat de eeuwige God, de HEERE, de Schepper van de ynden der aarde, noch*

G 3

moei,

{a) Affectus,

{b) Quasi Affectus,

moei, noch mat word? 2 Kron. 20: 6. En hy zeyde; O, HEERE God onzer Vaderen, zyt gy niet di God in den Hemel? ja gy zyt de heerscher over alle Koningryken der Hydenen; en in uwe hand is kragt en sterkte, zoo dat niemand zig tegen u stellen kan.

a. *De wyze om di MAGT te verstaan, op datwe aan God niets ongerymds toeschryven mogten, vercyft*

a. *Datwe di begrypen by wyze van eene zuivere Doening, op datwe niet meenen dat hy van niet werkende, tot een werkende overgaat.*

b. *Op datwe hem niet begrypen te werken door een uytvloeying, maar dat de zaaken met zynen wil overeenkoomen alleen door zyn bevel. Psal. 33: 6, 9. Door het woord des HEEREN zyn de Hemelen gemaakt, en door den Geest zyns monds al haar beyr. Want hy spreekt en het is'r; hy gebied en't staat'r, enz. Openb. 4: 11. Want gy hebt alle dingen geschaapen, en door uwen wille zyn zy, en zynze geschaapen.*

b. *Werd gewoonlyk verdeelt, in*

a. **EENEN VOLSTREKTEN** wil, waar door God alles kan en vermag, wat tegen zyne natuur of wezentlykhyd niet strydig is. 2 Kor. 6: 18. *Want ik zal u tot een Vader zyn, en gy zult my tot Zoonen en Dogteren zyn, zegt de Heere, de Almagtige. Openb. 4: 8. Hailig, hailig, hailig is de Heere, de Almagtige, Matth. 19: 26. By God zyn alle dingen mogelyk.*

b. **En EENEN VERORDINEERDEN** of **BESCHIKTEN**, voor zoo veel hy alles verrigt, wat hy besloten heeft te zullen geschieden, zoo dat hy in geenig ding derzelver kan belet of verhindert werden. Jez. 14: 27. *Want de HEERE der heerschaaren heeft het in zynen raad besloten, wi zal't dan breken? en zyne hand is uytgestrekt, wi zalze dan keeren? 1 Zam. 14: 6. Want by den HEERE is geene verhindering, en te verlossen door veelen, of door wynigen.*

Efez.

Efez. 1: 11. *Naar het voornemen des genen, di alle dingen werkt, naar den raad zyns willens.* En deeze is of GEWOONLYK, wanneer hy de dingen der wereld uytwerkt naar de ingeschaapene Wetten; of ONGEWOONLYK, in het doen van wonderdaaden, dewelke buyten de gewoone ingeschaapene Wetten geschieden.

Van dit Leven Gods word ons HET HOOGSTE GOED aangeprezen, voor zoo veel dat bevat word, als aan ons mededeelbaar, en strekkende tot zynen mededeeling.

- a. Door zyn onyndig Verstand kent hy ons, en alle het onze, en niets daar van is voor hem verborgen; zoo datwe geene vreeze hebben kunnen, dat hy door onbedagtzaamhyd onzer vergete.
- b. Door zynen hailigen en regtvaardigen Wil, schoon hy onzes niet noodig heeft, noodigt hy ons egter om hem op eene betaamelyke wyze te zoeken, te kennen gevende, onze gemeenschap met het hoogste goed in *de hailighyd* gelegen te zyn.
- c. Door zyne Goedhyt werkt hy zoodaanige dingen in zyne beminnden, dewelke tot eene betaamelyke gemeenschap met hem vereyft worden, *als zynde hy zelv de bronader des levens, en de milde uytdeeler van alle genade gaaven.*
- d. Door zyne Magt kan hy alle belovten volbrengen, en de zynen in de gemeenschap zynen zoodaanig behouden en behoeden, dat van elders niets te vreezen zy, 't welk den genen, di met hem vereenigt is, van de bezitting van dat hoogste goed zow kunnen ontzetten, of daar van affcheyden.

HOOFDDEEL III.

VAN DEN DRI-EENIGEN GOD.

Naar de Verborgenthyd der Dri-eenhyt.

NA datwe het denkbeeld der Godhyt in zig beschouw hebben, staat ons nu voorder te overwegen, op wien di Godhyt past, en in welken di aangebeden moet worden.

56 H. III. *VAN DEN DRI-EENIG. GOD. D. I.*

- A. De H. Schrivt draagt zorge, datwe deeze Godhyd niet vermennigvuldigen, waarom zy in allen ernst leeraart, dat GOD maar EEN of EEN EENIG is, behalven den welken geen ander God is. Welke EENHYD eene bezondere hooghyd is van het Goddelyke Wezen, waar door het zyns gelyk niet heeft: en welke de H. Schrivt tegen der Hydnenen *polutheeian* Veelgodendom dikmaals inscherpt. Jez. 44: 8. *Gyliden zyt myne getuygen; is'r ook een God behalven my?* Rom. 3: 30. *Nademaal hy een eenig God is.* Psal. 83: 19. *Op datze weten dat gy alleen met uwen naam zyt de HEERE, de Allerhoogste over de ganse aarde.*
- B. Niet te min gebied ons de H. Schrivt, in di eenhyd eene meerderhyd en wel in 't bezonder eene Drihyd te gelooven. De MEERHYD, Gen. 1: 26. 27. *Laat ons menssen maaken, naar onzen beelde, enz.* alwaar God noch tegen de Engelen spreekt, noch op de wyze der Grootten, maar tegen de Goddelyke Perzoonen, als zynde de SCHEPPERS. Jez. 54: 5. *Uwe maaker is uw man, HEERE der Heyrschaaren is zynen naam; en de hailige Israjels is uwe verlosser, enz.* Gen. 3: 22. *Ziet, de mensse is geworden als onzer een.* Hoz. 12: 4. 5. *En in zyne kracht droeg hy zig Vorstelyk met God. Ja hy droeg zig Vorstelyk tegen den Engel, enz.* Deeze Meerhyd bewyzen ook overtuygende de plaatsen, in dewelke de Heere van den Heere, Jehova van Jehova en aan Jehova spreekt, en God van God onderschyden, of tegengesteld word. Gen. 19: 24. *Doe dede de HEERE zwavel en vuur over Zodom en Gomorra regenen van den HEERE, uyt den bemel.* Psal. 45: 8. *Daarom heeft u, ô God, uwe God gezalvt met vreugden-oli boven uwe medegenooten.* Psal. 110: 1. *De HEERE heeft tot mynen Heere gesproken, enz.* Dan. 9: 17. *O onze God, doet uw aangezicht ligten over uw verwoest hailigdom: om des HEEREN wille.* Men moet ook hailiglyk agt geven op de plaatsen, in dewelke de Schrivtuur, van God handelende, gewag maakt van hailige. Hoz. 12: 1. Joz. 24: 19. *Van Wagers. En van Allerhoogste.* Dan. 7: 25. *Van Maakers, en van den Man der Kerke, Jez. 54: 5. En van naby zyn.* Deut. 4: 7. *De DRIHYD.* Psal. 33: 6. *Door het Woord des HEEREN zyn de bemelen gemaakt, en door den Geest zyns monds al haar heyr, Jez. 63: 9-14 word gewaagt van den ENGEL ZYNS AANGEZIGTS en van Jehova de HEERE, en van den Geest des HEEREN.* Jez. 48: 16. *Nu de HEERE, HEERE, en zyn Geest heeft my gezonden, zegt de Zoone Gods.* En Hagg. 2: 5. 6. word gewag gemaakt van Jehova de HEERE, van 't WOORD en den GEEST des

D. I. NAAR DE VERBORG. enz. Hoofd. III. 57

des HEEREN. In het Niwe Testament, *Matth. 3: 16. 17.* Heeft de VADER gesproken, is de ZOON gedoopt, en de H. GEEST in de gedaante van een Duyv verschenen, het welke klaar de Drihyd bewys: doe hier by de Instelling van den Doop. *Matth. 28: 19.* Als ook *Joh. 14: 16.* *Ik zal den VADER bidden, en hy zal u eenen anderen TROOSTER geven,* zegt de ZOON. *Hoofdst. 15: 26.* *Wanneer de TROOSTER zal gekoomen zyn, dien ik,* zegt de ZOON, *u zenden zal van den VADER.* *2 Kor. 6: 13.* en uytdrukkelyk. *1 Joh. 5: 7.* *Want dri zynder di getuygen in den Hemel, de Vader, het Woord, en de Hailige Geest: en deeze dri, zyn EEN.*

C. Het welk de H. Schrivt egter zoodaanig aandringt, dat 'r niets tegenzeggelyks in is, om dat deeze dri niet gezegt worden van een zelvde onderwerp, naar 't (a) zelvde, tot (b) het zelvde, en op (c) de zelvde wyze: want

A. DE EENHYD, word van God bevestigt *naar de wezentlykhyd*, zoo dat deeze Dri een eenig opperste Wezend zyn, gelykwe terstond gezien hebben uyt *1 Joh. 5: 7.* *Dri zynder di getuygen in den Hemel, de VADER, het WOORD, en de HAILIGE GEEST, en deeze dri zyn EEN.*

B. DRI worden 'r gezegt te zyn *naar de perzoonlykhyd, of bestaanlykhyd*, door dewelke men in de Goddelyke Perzoonen verstaat, eene bezondere, onaffchydelyke, en eene evengelyke bezitting van 't Goddelyk Wezen, door zekere merktekenige ygenschapen onderschyden, de welke maaken, dat de bezitters zyn, *allos, allos, kai allos, een ander, een ander, en een ander*, dog geenzins, *allo, allo, iets anders, iets anders, iets anders.*

a. De Perzoonen, of Bestaanlykheden zeggen wy dienvolgende te zyn, bezondere bezitters van een zelvde wezen, voor zoo veel een ider een ander en een ander is, *Joh. 14. 16.* *Ik zal den VADER bidden, en hy zal u eenen anderen TROOSTER geven, enz.* waar mede wy verwerpen,

a. *Het Zabelliaansdom*, dat in 't wezen Gods, maar een eenigen perzoon, verschydelyk benaamt, vast stelt: daar nogtans de H. Schrivt

1. Perzoonlyk van een ider spreekt met woorden van het meer-
vaud, di meer perzoonen te kennen geven; gelyk wy deeze
meerhyd in de Godhyd bewezen hebben.

2. Om datze dri onderschydene getuygen betekent, *1 Joh. 5: 7.*

H

di

di de een tegen, en van den anderen spreekt, *Pf. 2: 7. De HEERE heeft tot my gezegt; Gy zyt myn Zoon, beden heb ik u gegenereert, geteelt. Joh. 15: 26. Wanneer de TROOSTER zal gekoomen zyn, dien IK u zenden zal van den VADER, enz. Hoofdst. 5: 32. Daar is een ANDER, die van MY getuygt, enz.*

3. Om dat deeze onderling door onmededeelbaare merktenige ygensschappen onderschyden worden, gelykwe te zyner plaatze zien zullen.
 - b. Wanneerwe *het Dri Godendom*, zeggen, een onafschedelyke bezitting van het Goddelyk Wezen, dewelke geenzins toelaat, datze allo, kai allo, iet anders, en iet anders gezegt worden; welk gedeelte onzer afbeelding wy door de zekere eenhyd Gods bewezen hebben.
- b. Het Getal hebbenwe bepaalt, alswe zeggen, dat 'r Dri Goddelyke perzoonen, te weeten, De VADER, ZOON, en HAL-LIGE GEEST, moeten erkent worden.

A. VADER, is de eerste Perzoon in de Godhyd, door de merktenen of van GENEREERDER of TEELER des Zoons, en van ZENDER des H. Geests onderschyden.

 1. DE PERZOONLYKHYD des Vaders is klaarblyklyk als aan den welken Verstand, Wil, en andere werkingen, in 't bezonder toegeschreven worden. *Matt. 11: 25-27. Jezus heeft gezegt; exomologoumai soi, ik dank u Vader, - ja Vader, want alzo is geweest het welbehaagen voor u, enz. Joh. 5: 17. Jezus antwoordde haar, myn Vader werkt tot nu toe, en ik werke.*
 2. Des Vaders GODHYD is buyten kyv; inzonderhyd dewyl hy, *kat oikonomian*, volgens de huyshouding, veeltyds nyt eene sonderlinge rede God gezegt word; zi *Joh. 3: 16. Alzo lief heeft God de wereld gehad, dat hy zynen eeniggeboren Zoon gegeven heeft, enz.*
 3. Des Vaders MERKTEKENIGE ONDERSCHYDING, erkent deeze ygensschappen, als
 - a. DE EERSTHYD in de perzoneele ordening van werken, dewyl de Vader van zig selv; de Zoon van den Vader; en de H. Geest van deeze beyden, naar de huyshouding der genade gezegt worden te werken.
 - b. EENE WERKELYKE GENERERING of
TEE-

D.1 NAAR DE VERBORG. enz. Hoofd. III. 59

TEELING. *Pfal. 2: 7. Heden heb ik u gegeneert, geteelt.*

c. EENE WERKELYKE UYTBLAZING of ZENDING des Geests met den Zoon. *Joh. 15: 26. Maar wanneer de Trooster zal gekoomen zyn, dien ik u zenden zal van den Vader [namelyk] de Geest der waarhyd, di van den Vader ekporenetai, uytgaat, enz.*

B. ZOON, di de tweede perzoon in de Godhyd is, met den Vader en den H. Geest een zelvde Godlyk Wezen onaffschydelijk en evengelyk bezittende, egter door zyne ygene merktekenige ygenschappen onderschyden.

1. DE PERZOONLYKHYD past ook op denzelven, als welken een aanwezen toegeschreven word voor zyne geboorte uyt de Maagt, *Joh. 8: 58. Voorwaar, voorwaar zegge ik u, eer Abraham was, ben ik.* Als ook het bijzonder leven van Verstand, en Wil. *Joh. 5: 26. Gelyk de Vader het leven heeft in zig zelv, alzo heeft hy ook den Zoon gegeven, het leven te hebben in zig zelve. Matth. 11: 27. Niemand kent den Zoon, dan de Vader, en nimant kent den Vader, dan de Zoon, en diert het de Zoon wil openbaaren.*

2. DE GODHYD deszelvs word betwist tussen ons en de Joden, en Socinianen, di in deezen deele Joods zyn: tussen de Joden, zeg ik, di van het geloov der Vadersen aftappen, dewelke geloovden den Engel den Verlosser den waaren God te zyn, den Vorst der Engelen, en der Vadersen en des gansen Volks Bescherm-God. Maar deeze, na datze de voldoening verlochent hadden, erkenden geene zoo groote waar-dighyd in den Zoon, maar verdigtten hem alleen een vergo-det mens te zyn, minder dan den Vader, dog grooter en meerder, dan alle andere schepzelen. Maar wy

a. Stellen zyne WAARE GODHYD vast.

a. *Uyt de Goddelyke Naamen*, dewyl hy enkelijk en onderwerpelyk Theos, God genaamt word: *Joh. 1: 1. In den beginne was het Woord, en het Woord was by God, en het Woord was God. Hand. 20: 28. Om de gemeynte Gods te weyden, dewelk hy verkregen heeft door zyn ygen bloed. 1 Tim. 3: 16. God ephaneroothee is geopenbaart in 't vlees; ja ook kat exocheen by uytnemendhyd met zonderlinge (a) voegwoorden, word hy Jez. 9: 5. Eel gib-*

boor, sterke God. Rom. 9: 5. word Christus gezegt God boven alle te pryzen in der eewighyd. Tit. 2: 13. word hy gezegt, onze groote God, en Zaligmaaker Christus Jezus. En 1 Joh. 5: 20. Deeze, te weeten Christus, is de waaragtige God, en het eeuwige leven. Voeg hier by, dat de naam Jehova aan hem gegeven is, Jer. 23: 6. *DE HEERE ONZE GRREGTIGHYD*, dewelke is Christus, di ons tot geregtighyd geworden is, 1 Kor. 1: 30. Jez. 25: 9. Ziet, deeze is onze God, wy hebben hem verwacht, en hy maakt ons zalig: Deeze is de *HEERE*, wy hebben hem verwacht, wy zullen ons verheugen en verblyden in zyne zalighyd. Ook lezen we, dat de Godhyd hem in 't afgetrockene toegeschreven is, Kol. 2: 9. *Want in hem woont de volhyd der Godhyd lichhaamelyk*, te weeten, in Christus. Filip. 2: 6. schryft Paulus aan Christus toe, *morpheen Theou*, di in de gestaltenisse Gods zynde, geen roef geagt heeft, ison Theo, Gode evengelyk te zyn. Tegen de Joden stellen wy de getuygenissen van den ongeschaapen Engel, Gen. 48: 16. *Di Engel, di my verlost heeft*, enz. Exod. 3: 2. *De Engel des HEEREN verscheen hem*, enz. 23: 20. Ziet, ik zende eenen Engel voor uw aangezigt, enz. Joz. 5: 14. *Maar ik ben de Vorst van 't heyr des HEEREN*, enz. En Jez. 63: 9. *De Engel zyns aangezigts*, enz.

- b. Uyt de toeygeningen, zoo der wezentlykhyd: gelyk de onafhangelikhyd. Openb. 1: 8. *Ik ben de Alfa en Omega*, 't begin en het ynde, zegt de Heere, di is, en di was, en di koomen zal, de Almagtige. Jez. 9: 5. *Men noemt zynen naam Wonderlyk, Raad, Sterke God, Vader der Eewighyd, Vredevorst*. En de onyndige Volmaakthyd. Kol. 2: 9. Als ook des *Aanwezens*, hoedannige zyn de eewighyd, als Mich. 5: 1. *Gy Bethlehem Efrata, nyt u zal my voordkoomen, di een Heersser zal zyn in Israjel: en wiens uytgangen zyn van ouden, van de dagen der eewighyd*. Te weeten, de Messias. Spreuk. 8: 22. *De HEERE bezat my [in 't] beginfel zyns wegs, voor zyne werken, van doe aan*. Joh. 1: 1. *In den beginne was 't Woord, en 't Woord was by God, en 't Woord was*

was God. Iez. 9: 5. *Vader der eewighyd.* De Alomtegenwoordighyd. Ioh. 3: 13. *word van Christus gezegt, di van den Hemel nedergekoomen is; toen, wanneer hy op der aarde was, di in den hemel is; Matth. 16: 20. Waar twee of dri in mynen naam vergadert zyn, zegt Christus, daar ben ik in 't midden van haar.* Doe hier ook by, de toeygeningen des levens, als de Alweetenhyd, Ioh. 2: 24. 25. *Om dat hyze alle kende. Want hy zelv wist, wat in den mensse was.* En Hoofdst. 21: 17. zeyde Petrus, *Heere, gy weet alle ding: als zynde een onderzoeker der niren.* Openb. 2: 23. *En alle de gemeenten zullen weten, dat ik ben, di niren en herten onderzoeke.* Als ook de Almagtig hyd. Openb. 1: 8. *Ho pantokrator, de Almagtige.* Hebr. 1: 3. *Dewelke alle dingen draagt door 't woord zyner kragt.*

- c. *Uyt de werken.* Ioh. 5: 17. *Andwoorde Iezus, myn Vader werkt tot nu toe, en ik werke.* Dewyl hem ook de Scheppinge toegeschreven word. Ioh. 1: 3. *Alle dingen zyn door het zelve, logon 't Woord, gemaakt, en zonder het zelve is geen ding gemaakt, dat gemaakt is.* Hebr. 1: 10. *En gy Heere, Christus, hebt in den beginne de aarde gegrondet, en de hemelen zyn werken uwer handen.* Uyt Ps. 102: 26. en Kol. 1: 16. *Alle dingen zyn door hem, te weeten Christus, en tot hem geschaapen.* Ook de gewoone Voorzinighyd. *Alle dingen bestaan t' zaamen door hem.* Kol. 1: 17. *Hy draagt alle dingen door 't woord zyner kragt.* Hebr. 1: 3. *Als mede het doen van wonderdaaden, waar in onder anderen uytsteekt, het opwekken der dooden.* Ioh. 5: 21. *Want gelyk de Vader de dooden opwekt en levendig maakt, al-zoo maakt ook de Zoone levendig di hy wil.* Waar van hy een blyk gegeven heeft in 't opwekken van Lazarus, roepende: *Lazarus koomt uyt.* Ioh. 11: 43. *het welke zoo gezegt, zoo gedaan wierd.* En inzonderhyd de weder opwekking zyns zelv. Ioh. 2: 19. *Iezus andwoorde haar: breekt deezen tempel, en in dri dagen zal ik denzelven opregten, te weeten, den tempel zyns lichhaams: en Ioh. 10: 18. zegt Christus met klare woorden: Ik hebbe magt het zelve, myn leven, af te leggen, en hebbe magt het zelve wederom te nemen.* H 3 d. *Uyt*

- d. *Uyt de Goddelyke eerbewyzyng. Ioh. 5: 23. voegt 'r Christus by, het ynde van alle magt en eere, di hy van den Vader heeft, welk ynde is, op dat zy alle den Zoonne eeren, gelyk zy den Vader eeren. Di den Zoon niet eert, eert den Vader niet, di hem gezonden heeft. Waar toe ook behoort de Aanbidding. Hebr. 1: 6. En dat alle Engelen Gods hem aanbidden. Filip. 2: 10. Op dat in Iezus naam zig zoude buigen alle knien, enz. Als mede het Geloov. Gyliden geloovt in God, geloovt ook in my. Ioh. 14: 1. De Hoop. Op hem zullen de Hydenen hoopen. Rom. 15: 12. En het Vertrouwen. Welgelukzalig zyn alle di op hem betrouwen. Pf. 2: 12. Alle het welke men, onder bedryging van den vloek, aan geenig mens bewyzen mag, maar alleen aan God verschuldigt is; volgens Ier. 17: 5. Verloekt is de man, di op eenig mens betrouwt, enz. Waarom hy ook in de Bondtekenen geëert word. Matth. 28: 19. Worden wy ook in den naam des Zoons gedoopt, en 1 Kor. 11: 24. 25. alwaar wy gelaft worden, dat alles te doen tot zyne gedagtenisse.*
- b. Verdedigen tegens de tegenwerpingen der Socinianen, aandringende,
- a. *Zyne afhangelykhyd van den Vader, uyt Ioh. 5: 23. 27. alwaar de Vader gezegt word alle magt aan den Zoon gegeven te hebben, enz.*
- b. *Zyne minderhyd, dan de Vader, uyt Ioh. 14: 28. waar Christus zegt, myn Vader is meerder dan ik.*
- c. *Zyne onderhoorighyd onder den Vader, wegens zyne zending. Ioh. 12: 44. Iezus riep, en zeyde, di in my geloovt, geloovt in my niet, maar in den genen, di my gezonden heeft. Waarom hy een ondergeschikt voorwerp des geloovs is. 1 Petr. 1: 21. Di gy door hem geloovt in God; welke hem opgewekt heeft uyt den dooden, en hem heerlykhyd gegeven heeft, op dat uw geloove en hoope op God zyn zoude. Om zyne bekrompe en besnoeide magt. Matt. 20: 23. Het zitten tot myner regter, en tot myner linker hand, staat aan my niet te geven: maar ['t zal gegeven worden] aan dien het bereyd is van mynen Vader.*

d. *Zyne*

d. Zyne uytfluyting van de Godhyd, *Ioh. 17: 3.* Dit is het eeuwige leven, datze u kennen, den eenigen waaragtigen God, en Iezus Christus, dien gy gezonden hebt. *1 Kor. 8: 4-6.* Wy weten, dat 'r geen ander God is, dan een. Want alhoewel ook zyn di Goden genaamt worden, 't zy in den hemel, 't zy op der aarde; nogtans hebben wy maar eenen God den Vader, uyt welken alle dingen zyn en wy tot hem; en maar eenen Heere Iezus Christus, door welken alle dingen zyn, en wy door hem. *Efez. 4: 6.* Een God en Vader van alle, enz. *1 Tim. 2: 5.* Want daar is een God, daar is ook een Middelaar, Godes en der menssen, de mens Iezus Christus.

3. DE PERZOONEELE ONDERSCHYDING.

Deeze word, in tegenonderschyding van den Vader en den H. Geest, als met den vinger aangewezen, zoo mennigmaal hy de ZOONE GODS genaamt word. *Rom. 1: 3. 4.* Di kragtiglyk bewezen is te zyn de Zoone Gods, naar den Geest der hailigmaaking. Ja ook DE EENIGGEBORENE. *Ioh. 1: 18.* Niemand heeft ooit God gezien: de eenig geboren Zoone, di in den schoot des Vaders is, di heeft [hem ons] verklaart. En Hoofdst. 3: 16. Want alzo lief heeft God de wereld gehad, dat hy zynen eenig geboren Zoone gegeven heeft, enz. De rede deezer afnaaminge word betwist tusfen ons en de Zocinianen, di, de Godhyd aan den Zoon onttrekkende, overzulks andere vreemde oorzaaken dier afnaaminge zoeken.

a. Het Regtzinnig gevoelen vind de rede van di afnaaming in de generatie of teeling, in welke de kragtdaadige wille des Vaders te weeg brengt, dat de tweede Perzoon dezelve eeuwige en onafhangelyke wezentlykhyd met hem van eewighyde bezit, en hy overzulks is *isos toô Patri*, den Vader e-vengelyk: de eeuwige generatie of teeling, noemen wy uyt kragt van de getuygenissen, *Pfal. 2: 7.* Gy zyt myn Zoon, *ani hajoon jeltithicka hedem*, heb ik u gegengereert, geteelt: welke teeling gelyk een Godgeleerde niet onaardig zegt, is een uytgang *apaugásmatos*, des affchynzels, van de klaarhyd, en *charakteeros des perzoneele merktekens*, van hupofstásei de perzoonlykhyd. *Hebr. 1: 3.* Spreuk. 8: 22-25. zegt de Opperste Wyshyd, Iehova, de HEERE kánani, bezat my [in 't] beginself zyns wegs, voor zyne werken van doe

doe aan. *Nisachthi Ik ben van eewigheid af gezalvt geweest, van den aanvang, van de ouden der aarde aan. Als de afgronden niet waaren, cholahthi was ik geboren. Mich. 5: 1. Wiens uitgangen zijn van ouds, van de dagen der eewigheid, de Chaldeer, jephouk meschichá, uit u zal my voordkomen, de Messias, of di een Heerser zal zijn in Iffraël. Dat dit oulings van de Messias verstaan is, by de Christenen, getuygt de Alkoran zelv. Dat het ook de Joden eertyds zoo opgevat hebben, bekennt R. D. K. ja Rasi zegt uytdukkelyk, dat de Uytleggers dit van den Messias verstaan, daar by voegende, dat het egter beter is, het zelve van David op te vatten, om de bewysredenen hamminin der ketteren de Christenen te beter te ontzenuwen.*

- b. Wy verwerpen het gevoelen der Socinianen, willende, dat Jezus de Zoone Gods genaamt word, om de liefde des Vaders tot hem, om zyne wonderdaadige ontvanging, om zyne hailighyd, en zending in de wereld, als mede om zyne wederopstanding, en verhooging ter regter hand Gods; alle welke dingen wel en overbodig toonen en voordragen, dat hy Gods Zoone is, maar egter niet maaken, dat hy het is: het zyn wel merktekenen, waar door hy ons bekennt word, maar egter zynze dat niet, door welkers kragt de Vader, Vader; en de Zoon, des Vaders Zoon is; want eerder dan dat alles is hy, en al te vooren Zoon geweest; hier van daan is 't, dat de H. Schryft di redenen niet opgeeft, schoon zy tegenwerpen en daar toe vringen de plaatsen, Luk. 1: 35. *De H. Geest zal over u koomen, zegt de Engel tot Maria, en de kragt des Allerhoogste zal u overschaduwen. Diò kai tò genòmenon hagian, kleethefsetai huiòs Theoù, Daarom ook dat hailige, dat uit u geboren zal worden, zal Gods Zoone genaamt worden. Joh. 10: 35. 36. Zegt gyliden [tot my] dien de Vader gehailigt en in de wereld gezonden heeft, gy lastert [God] om dat ik gezegt heb, ik ben Gods Zoone. Hand. 13: 32. 33.*

Want het Onderfchyd zelv word gestelt

- a. In de tweede wyze en ordening van bestaan.
- b. In de tweede wyze en ordening van werken.
- c. In de generati of teeling van den Vader, naar dewelke de Eerste Perzoon gezegt word de yge Vader van hem. Joh. 5:

D.I. NAAR DE VERBORG. enz. Hoofd. III. 65.

18. Maar ook om dat hy zeyde, dat God zyn ygen Vader was, zig zelven Gode evangelyk maakende. En hy zelv, de ygen Zoon des Vaders Rom. 8: 32. Di ook zynen ygen Zoone niet gespoort heeft, enz.

d. In de uytblazing of zending van den H. Geest te gelyk met den Vader, waar van daan hy zoo wel de Geest des Zoons, als des Vaders genaamt word. Gal. 4: 6. En overmits gy kinderen zyt, zoo heeft God den Geest zyns Zoons uytgezonden in uwe herten, di roept, Abba, Vader.

C. DE HAILIGE GEEST, de derde Perzoon in de Godhyd, en door zyne ygene merktekenen van den Vader en den Zoon onderschyden, bezit egter met di beyde dezelve Godhyd: waar van te onderzoeken staat,

AA. DE PERZOONLYKHYD, welke de Socinianen in verschil trekken, willende, dat de Geest Gods in de H. Schrift betekent, dan eens Gods kragt, dan het Evangelii, en dan weder een goed gemoed, maar nooit een Perzoon.

a. Deszelvs Perzoonlykhyd beweeran wy

a. Om dat aan denzelven verstand en een vryen Wil toegeschreven word. 1 Kor. 2: 10. Want de Geest onderzoekt alle dingen, ook de diepten Gods. Hoofdst. 12: 11. Dog deeze dingen alle werkt de eene en dezelve Geest, deelende idia ekaftoo, een igelyk in 't bezonder, gelykerwys hy wil.

b. Om dat hy in de derde plaats en ordening met den Vader en den Zoon, als een derde getuyge gestelt word. 1 Joh. 5: 7. Dri zynder di getuygen in den hemel, de Vader, het Woord, en de Hailige Geest. In de verzegeling des Doops word hy de derde genoemt, 't welk aan de Goddelyke magt, schoon door een prosoopopeia, of Rolvertooning voorgestelt, min past.

c. Uyt de verschyningen, deszelvs hypostasin Perzoonfchap met onderschydene tekenen verbeeldende: als Matth. 3: 16. Onder het teken van een Duyv. Ezech. 9: 1-4.

d. Om dat hy in tegenonderschyding van den Zoon, niet alleen als de Geest des Zoons, maar als állos parákleetos, eenen anderen trooster, Ioh. 14: 16. en overzulks als een perzoon aangemerkt word, di met een perzoon te vergelyken was. Gal. 4: 6. Heeft God den geest zyns Zoons

uitgezonden in uwre berten, di roept, *Abba, Vader.*
Zach. 9: 12. word hy *maggid mifchne een andere Wyzer*
 genaamt, tot een onderschyd van den eersten, di de
 Zoone Gods is.

- e. Om dat hy van de Goddelyke magt onderschyden word,
 als het Begynfel van di magt: want *Efez. 3: 16.* wenst
 Paulus, dat de Efezers mogten *dunamai*, met *kragt ver-*
sterkt worden, door den geest van Christus.
- f. Om dat in deszelvs beschryving na het naamwoord van 't
 geenerlyke geslagt, daar op vervolgens een ledcken van 't
 Manlyk geslagt gebruykt word *Ioh. 15: 26.* *Tò pneuma*
reos altheias, *ho parà tou patros ekporeuetai*, de geest der
 waarheid, di van den Vader uitgaat. Het welk een
 baarblykelyk merk van een perzoon is.
- b. Verdedigen wy tegen de Socinianen, bybrengende
 - a. Dat hy de *kragt des Allerhoogste* genaamt word *Luk. 1:*
35. *Hand. 1: 8.* Gy zult onvangen de *kragt des Haili-*
gen Geests, di over u koomen zal.
 - b. Dat het menskelyk verstand, of des menssen geest naar
 zyn beste deel zoodaanig genoemd word, blykt uyt de
 leere der worsteling tusschen vlees en geest. *Gal. 5: 17.*
Want het vlees begeert tegen den geest, en de geest tegen
het vlees.

BB. DE GODHYD zelv is onlangs van een Arriaans mens
 op eene andere wyze in verschil getrokken, dewelke verzierde,
 dat de H. Geest in de H. Schrift de hoogste rye der Engelen,
 of de edelste bezonderzoorte der geschaapene geesten beteken-
 de: maar geenzins een zeker perzoon in de Godhyd, mis-
 bruykende daar toe de plaatzen *Openb. 1: 4.* *En van de zeven*
geesten, di voor zynen throon zyn. *1 Kor. 14: 32.* *En de*
geesten der Profeten zyn den Profeten onderworpen. Het te-
 dendeel bewyzen wy daar uyt,

- A. Dat di geest, dewelke ons heiligt, gezegt word een en
 eenig te zyn. *1 Kor. 12: 4. 11. 13.* *Daar is verschyden-*
hyd van gaven, dog het is *dezelve geest.* *Deeze dingen alle*
werkt de een en zelve geest. *Wy alle zyn door eenen geest*
tot een lichbaam gedoopt, en zyn alle tot eenen geest gedrenkt.
- B. Dat hy aan de Godhyd zoodaanig beschreven word inwen-
 dig in te zyn, even gelyk de geest en het geweten aan den

mens.

D.I. NAAR DE VERBORG. enz. Hoofd. III. 67

mens. 1 Kor. 2: 11. 12. *Wi van de menssen weet het gene des menssen is, dan de geest des menssen, di in hem is. Wy hebben niet omvangen den geest der werreld, maar den geest, di nyt God is.*

C. Ja als Schepper word hy van de Engelen, zyne schepzelen onderschyden. *Psal. 33: 6. Door het Woord des HEE-REN zyn de Hemelen gemaakt, en door den Geest zyns monds al haar beyr.*

D. Des H. Geests Godhyd bewyzen

a. *De Naamen.* Zoo draagt hy den naam Jehova. *Iez. 6: 8. 9.* alwaar het woord Jehova *Hand. 28: 25.* genaamt word de stem van den H. Geest. *Num. 14: 27.* Klaagt Jehova, dat *het volk murmureerde*; dog hy, tegen wien zy wederspannig waaren, word *Jez. 63: 10.* *De Hailige Geest genaamt.* Di van *Kurios, Heere.* 1 Kor. 3: 16. 17. Van *God. Hand. 5: 4.* Vergeleken met *Lid. 3.*

b. *Goddelyke Toeygeningen*, gelyk de Eewighyd. *Gen. 1: 2.* word hy gezegt *op de wateren gesweept te hebben.* Alomtegenwoordighyd. *Pf. 139: 7.* *Waar zow ik benen gaan voor uwen geest?* 1 Kor. 3: 16. *Alweetenhyd.* *Iob. 14: 26.* en 1 Kor. 2: 10. word hy gezegt *alles te doorzoeken*, ook de diepten Gods. Als mede *Almagtighyd* *Iez. 40: 13.* *Wi heeft den Geest des HEE-REN bestuurt, en heeft hem, als zynen raadsman onderwezen?* 1 Kor. 12: 4-11.

c. *Goddelyke werken*, als de Schepping, *Iob 33: 4.* *De Geest Gods heeft my gemaakt; en de adem des Almaagti-gen heeft my levendig gemaakt.* En wel de magtigste werken van de genade. *Efex. 1: 19. 20.* vergeleken met *Rom. 8. 11.* alwaar uytdrukkelyk gezegt word, dat de *H. Geest Christus nyt den dooden opgewekt heeft.*

d. Ook magmen hem de eer- en dienst-bewyzyng niet ontrekken, dewyl de *Zerafinen* hem di eer opgedragen hebben. *Iez. 6. 23.* Doe hier by, datwe zynen *Tempel* gezegt worden. 1 Kor. 3. 16. en in zynen naam gedoopt worden. *Matth. 28. 19.* *Openb. 1. 4. 5.*

CC. De onderschyding van den Vader en den Zoon word uytdrukkelyk voorgedragen,

A. Door plegtelyke spreekwyzen, dewyl

- a. Onderschydelijk opgetelt worden in de bedining des Doops. *Matth. 28. Onderwyft alle Volkeren, dezelve doopende in den naam des Vaders, des Zoons, en des Heiligen Geests. Hoofdst. 3: 16. 17. Jezus gedoopt zynde, zag hy, Johannes, den Geest Gods nederdalen gelyk een Duyve, en ziet, eene stemme uyt den hemel, zeggende, Deeze is myn Zoon, myn Geliefde, enz.*
 - b. Uytdukkelyk worden 'r diti genocmt, 1 *Ioh. 5. 7. Dri zynder di getuygen in den hemel, de Vader, het Woord, en de H. Geest.*
 - c. Klaarlyk blykt hy ook een ander dan de Zoon te zyn, 1 *Ioh. 5. 7. alwaar Jezus zelv zegt; Ik zal den Vader bidden, en hy zal u eenen anderen Trooster geven, welken de wereld niet kent: maar gy kent hem, want hy blyft by u-liden, en hy zal in u zyn.*
- B.** Door merktenige ygenschapen, dewelke gezegt worden,
- a. De derde wyze en ordening van bestaan.
 - b. De derde wyze en ordening van werken.
 - c. De lydende zending of uytblazing van den Vader en den Zoon, dewyl hy de Geest des Vaders en des Zoons genaamt word. *Matth. 10: 20. Alwaar de Zoon zegt, het is de Geest uwer Vaders die in u spreekt. Rom. 8. 9. Zoo anders de Geest Gods in u woont. Maar zoo imand de Geest van Christus niet heeft, di kooft hem niet toe. Gal. 4. 6. God heeft den Geest zyns Zoons uytgezonden in uwe herten, di roept, Abba, Vader. En wy zeggen, den H. Geest niet alleen van den Vader, maar ook van den Zoon uyt te gaan, tegen de Leere der Griekse Kerk, dewelke leeraart, dat de Geest van den Vader door den Zoon, maar niet van den Zoon, uytgaat, daar nogtans de H. Schryft zegt, dat hy van den Vader en van den Zoon gezonden word. Ioh. 14. 26. De Trooster, de H. Geest, welken de Vader zenden zal in mynen naam, zal u alles leeraaren, enz. Ioh. 15. 26. Dezelve word ook gezegt alles van Christus te ontvangen. Ioh. 16. 14. Want hy zal 't uyt het myne nemen, en zal het u verkondigen. En de H. Schryft zegt, dat Christus met den H. Geest doopt. Matt. 3. 11. Of dit ganse geschild*

schil moest *logomachia* een woordenstryd zyn , en dat de Grieken niet anders zowden willen , dan dat den Zoone toekomt de tweede wyze en ordening van werken , het welk de zuivere waarhyd is.

De Noodzaaklykhyd van de Leere der Dri-eenhyd stellen wy vast tegen de Arminianen, dewelke ontkennen, dezelve eene zoodaanigen grond-artikel des geloofs te zyn , dat zonder deszelfs geloov nimand zow kunnen zalig worden. Schynende de rede om dit te stellen hunne Hoofd-dwaaling te zyn , om te kunnen verdedigen , dat de Hydenen , van de kennisse des Euangeliums berooft , en van dit Leerstuk onkundig zynde, evenwel hebben kunnen zalig worden ; waarom wy dan,

a. Deszelvs Noodzaaklykhyd bewyzen,

1. Uyt de Instelling des Doops, di van den dinget naa het Christendom dit geloov afeyst , en het tegengestelde ongelooft met veroordeeling daar aanhegt.
2. Uyt het verband tusschen deeze kennis en het eeuwige leven. *Ioh. 17. 3. Dit is het eeuwige leven, datze u kennen, den eenigen waaragtigen God, en Iezus Christus, dien gy gezonden hebt.* Vergeleken met de onderstelling, dat nimand den Vader kent zonder den Zoon, *Ioh. 14. 9-11. Di my gezien heeft, di heeft den Vader gezien. Geloovt gy niet, dat ik in den Vader, en de Vader in my is. Geloovt my, dat ik in den Vader [ben] en de Vader in my is.* Of nimand den Zoon zonder den H. Geest. *1 Kor. 12. 3. Nimand kan zeggen, Iezus den Heere [te zyn] dan door den H. Geest.*
3. Uyt het ynde des Euangeliums , het welke is , het eeuwige leven door den naam Jezus. *Ioh. 20. 31. Deeze zyn geschreven op dat gy geloovet dat Iezus is de Christus, de Zoone Gods, en op dat gy, geloovende, het eeuwige leven hebbet in zynen naam. 1 Ioh. 5. 20. Word van den Zoone gezegt, Deeze is de waaragtige God, en het eeuwige leven.*
4. Uyt den zaamenhang van deezen Arttykel met de voornaamste Hoofdstukken van den Christelyken Godsdienst; want zonder de kennisse van deezen grondslag kan, noch de Leere van den Middelaar, noch van zyne voldoeninge, stand houden.

b. De Tegenpartyders brengen wel in

1. Dat de meeste vroomte en Godzalige menssen deeze Verborgenthyd niet verstaan , di daarom egter niet te verdoemen zyn.
2. Dat de betragtende gebruyken wel ontstaan uyt de aanmerkinge van de wezentlykhyd der Godhyd , maar niet van de Perzoonalittyten.

D. Uyt dit Leerstuk word het Hoogste Goed ons aanbevolen , als behoudens deszelvs betaamelykheden mededeelbaar zelv met den zondaar. Want indien de Vader geenen Zoon had , dien hy als onze Borge kon aannemen , en niet te gelyk met den Zoon eenen H. Geest had , door welken hy den zondaar kon heiligen , verzegelen , en verheerlyken , zow de ganse bedeeeling der zalighyd , na het inkommen der eerste zonde moeten bevat worden , als metter daad geheel onmogelyk te zyn ; daar nu in tegendeel deeze Verborgenthyd den rykdom van de Goddelyke genade , in den Zoon geopenbaart , pryft en aanbeveelt , en de heerlykhyd van de Goddelyke regtvaardighyd en barmhertighyd , in deeze huushouding zelv , op de allerheerlykste wyze vast stelt , zoo dat de Godhyd , als in allen deelen bemintlyk , bya niet dan in den Zoon gezien word , en de hoop der mededeelbaarhyd van 't Opperste Goed in deeze Verborgenthyd zeer vast en diep gegrondvest is.

H O O F D D E E L I V .

Van de Besluyten Gods.

NA dat wy dan dit Hoogste Goed , als mededeelbaar wegens zyne volle en volkomene Algenogzaamhyd beschouw hebben , zoo staat ons nu in te zien , op wat wyze voorder by hem een raad en voornemen geweest is , om zyne heerlykhyd in de veelvuldige oefening van goedhyd te openbaaren , en in tegendeel zyne regtvaardighyd tegen en in alle , di dat aangeboden goed veragten , te betoonen. Het welke wy nu zien zullen in de titels *van Gods Besluyten.*

A. In 't algemeen , noemen wy **GODS BESLUYT** , een ewig en onveranderlyk voornemen Gods , om zyne eere en heerlykhyd te openbaaren in de mogelyke dingen , van dewelke hy naar zyne onyndige wys-

hyd,

D. I. VAN GODS BESLUFTEN. Hoofd. IV. 71

hyd, en vrymagtig *eudokian welbehaagen* alles vastgeftek en bepaalt heeft, zoo, wat tot het ftellen van derzelve aard en wezentlykhyd dinen, *als* ook, wat hy wilde, dat tot derzelve toekoomftighyd gefchiden, of niet gefchiden zow.

A. In het beflyut begrypen wy Gods Wille, voor zoo veel di ftrekt tot alle voorwerpen behalven God zelv, dog met betrekking tot de eere Gods: welke Wille *gefera*, een beflyut genaamt word *Dan. 4: 17. 24.* en *chook*, bepaaling, beflyut. *Pf. 2: 7. Prethoesis*, een voor-nemen. *Rom. 8: 28. 9: 11. Boulee*, een raad. *Efez. 1: 11.* In welken wil wy onderschydentlyk bevatten,

a. Een doening van willen, dewelke God zelv is; als zynde eene al-ler enkelste doening.

b. Een ftrekking tot de voorwerpen, in aanmerking van zyne magt tot de mogelyke dingen; dewelke maar alleen aan di doening eene be-trekking daar boven byzet.

c. De voorwerpen, dewelke alleenlyk aangemerkt worden als moge-lyke, door het beflyut toekomende, als dewelke uyt hunnen ygen aard niet dan eene mogelykhyd om te beftaan in zig behelzen: wor-dende wy gedwongen onze begrypen alhier in diervoegen te fchik-ken, om dat we di allerenkelste doening in hunne enkelhyd en y-gentlyke eenvaudighyd niet vertoonen konnen; want aan de zyde des zaaks zegt het niets anders, dan dat, in aanmerking van Gods magt, de dingen alleen *Mogelyke*, maar in aanmerking van Gods wil, *Toekomende* zyn, zoo dat Gods magt de wortel der Moge-lykhyd, gelyk zyne wil di der Toekoomftighyd is.

B. Wy verdecken Gods beflyuten, in

a. Een beflyut, in zyne bezonderzoorten, het welke bezig is omtrent den aard en wezentlykhyd der fchepzelen, aangemerkt in Gods (a) uytbrenging, voor zoo veel hy alle zaaklykheden, uytfteken-der wyze in zig befchouwte, op verfchydene wyzen heeft konnen be-paalen, zaamenvoegen, en onder den anderen verbinden, zoo dat het hier nu begrepen word als dien wille Gods, dewelke de dingen, in den ftaat der mogelykhyd onverschillig, om onder dee-ze of gene rang of bezonderzoorte van dingen te zyn, plaatft en ftelt in eenigen bezonderen rang of bezonderzoorte.

b. Ten aanzien van deszelvs oefening of uytvoering: Dus noemen wy dien wille Gods, dewelke aan alle mogelyke en om te gebeuren of niet te gebeuren onverschillige dingen, byzet eene bepaalde ge-beurlykhyd, zoo in hun aanwezen, als in hun duuren en werken.

(a) Exprimibilitas.

Welke

72 Hoofd. IV. *VAN GODS BESLUTTEN.* D. I.

Welke onderschyding het besluit Gods niet vermennigvuldigt maar het zelve, naar de verschydenhyt der beslotene dingen alleen verschyde-lyk tot de onderschydene voorwerpen betreft; met het zelvde regt word dit uytvoerende Besluit gesmaldeelt,

- a. In een *Toelaatend* Besluit, voor zoo veel God in de eewighyd besloten heeft de zonde toe te laten.
- b. En een *Werkstellig* Besluit, waar door God in de eewighyd voor- genomen heeft, al wat zaaklyk is, in der tyd werkstellig te maaken en uyt te werken.

C. De ygenschappen van het besluit zyn

- a. **DE EEWIGHYD**, dewelke wy tegen de Socinianen bewyzen, di besluyten in der tyd verdigten. H. Dw. Op datze der menssen ygenwillige werkingen en derzelver uytkoomsen, dizze Geluk noemen, van God onafhangelyk zowden maaken.

a. Egter stellen wy de Leere der Regtzinnige vast,

- 1. Uyt klare en uytdukyke plaatzen der H. Schriftuur. *Hand. 15: 18. Gode zyn alle zyne werken van eewighyd bekend. 1 Kor. 2: 7. Wy spreken de wysheid Gods; welke God te voo- ren verordineert heeft, enz. 2 Tim. 1: 9. Die ons heeft ge- roepen, naar zyn ygen voornemen en genade, di ons gegeven is in Christus Jezus voor de tyden der eewen. Efez. 1: 4. Gelyk by ons uyverkoren heeft in hem, voor de grondlegginge der wereld, enz.*
- 2. Uyt de enkelvaudighyd Gods, welke geenzins toelaat, dat God uyt niet willende overga tot willende; maar di gene is, di met enige daad en opslag alles verrigt en voltooit.
- 3. Uyt Gods Alweetenhyt, of alweetende Voorweetenschap, door veelvuldige Profetien, di de regte uytleggers van Gods raad zyn, gegrondvestigt.

b. Verdedigen dezelve tegen de tegenwerpingen der Tegenparty- ders, aandringende, dat

- 1. Het Stoïffe noodlot dus doende ingevoert word.
- 2. De H. Schryft aan God eene ondervinding toeschryft, gelyk in 't gene gezegt word *Gen. 11: 5. Doe kwam de HEERE neder, om te bezien de Stad en den Toorn, di de kinderen der menssen bouwden.*

b. **DE ONVERANDERLYKHYD**, dewelke

- a. Beweezen word uyt *Jez. 14: 27. De HEERE der Heerschaaren heeft het in zynen raad besloten, wi zal 't dan breken? en zyne*

D.I. VAN GODS BESLUYTEN. Hoofd. IV. 73

zyne hand is uytgestrekt, wi zalze dan keeren? Jez. 46: 10. Di zegge, myn raad zal bestaan, en ik zal al myn welbehagen doen. Psal. 33: 11. De raad des HEEREN bestaat in eewighyd. Voeg hier by, Spreuk. 19: 21. In 't herte des mans zyn veele gedagten: maar de raad des HEEREN zal bestaan. En inzonderhyd, Hebr. 6: 17. Waar in God, willende den erogenaden der beloutenisse overvloedelyker bewyzen DE ONVERANDERLYKHYD ZYNS RAADS is met eenen eed daar tusschen gekoomen.

- b. Verweert word tegen de getuygplaatzen, di van Gods berow handelen. Gen. 6: 6. Doe berowde het den HEERE dat hy den mens gemaakt hadde. En elders meer.
- c. DE WYSHYD, Rom. 11: 33. 34. O bathos ploutou kai sophias kai gnooseos Theou. Hoos anexereuneetha ta krimata autou, kai anexichniafai hai hodoi autou, tis gar egnoou noun kuriou ee tis fumbolos autou egeneto. O! diepte des rykdoms, beyde der wyshyd en der kennisse Gods! hoe ondoorzoekelyk zyn zyne oordeelen, en onaspewryk zyne wegen! want wi heeft den zin des Heeren gekent? of wi is zyn raadsman geweest? Dewelke bestaat in het schikken en onderschikken der middelen met hun ynde, en onder malkanderen, om op het netste met het laatste ynde overeen te koomen.
- d. DE VRYHYD, dewelke alle bepaaing des raads, uyt aanmerking der voorwerpen buyten God, uytstuyt, en de rede om te besluyten en te werken alleenlyk in de liefde van de eere Gods plaatst, volgens dewelke hy alleen besluyt en werkt, om zyns zelus zwil. Spreuk. 16: 4. Welke vryhyd de H. Schryft ook aandringt in de gelykenisse van een Pottbakker tot zyn leem. Rom. 9: 21. Jer. 18: 6. Ziet gelyk leem in de hand des Pottbakkers, alzo zyt gylieden in myne hand, o huys Israjels. En Matth. 11: 26. zegt Christus: Ja Vader, want alzo is geweest het welbehaagen voor u.
- e. DE WYDUYTGESTREKTHYD, nademaal dit Besluyt zig uytstrekt over alle dingen. Efez. 1: 12. Naar 't voorneemen des genen, di ALLE DINGEN werkt naar den raad zyns willens. Klaagl. 3. 37. 38. Wi zegt wat, het welke geschied, [zoo het] de Heere niet beveelt. Gaat niet uyt den mond des Allerhoogsten, het kwaade, en het goede?

B. HET BESLUYT DER VOORVERORDINERING of VERKIZING noemen wy dat in 't bezonder; het welke is, een bezondere Raad Gods oyer de redelyke schepzelen, om in hen de heerlyk-

74 Hoofd. IV. VAN GODS BESLUTTEN. D. I

lykhyd zynere genade en regtvaardighyd, overeenkoomende met zyne betaamelykheden, te openbaaren; verordinerende alles, wat hen agtervolglyk overkoomen zow, zy doen zowden, of toegelaaten zow worden door hen te geschieden, het welke eene behooryken zaamenhang met dit ynde heeft.

A. Een zoodaanig Besluyt wyft de H. Schryft aan met verschyden spreekwyzen, want het word genaamt *proorismos*, een voorbepaaling, van *proorizein*, te vooren bepaalen, *Hand. 4. 28.* Om te doen al wat uwe hand en uwen raad te vooren bepaalt had, dat geschieden zoude. *Rom. 8. 29. 30.* Di hy te vooren gekent heeft, di heeft hy ook te vooren verordineert; di hy te vooren verordineert heeft, di heeft hy ook geroepen, enz. *1 Kor. 2. 7.* *Efez. 1. 5. 11.* word *orismos* genaamt, om dat God en alle dingen bepaalt, en zig in 't bezonder voorgestelt heeft; dog *proorismos*, om dat di verordinerings geschied is voor de dingen zelf, in alle eewighyd. En *Hand. 15: 18.* *Prognosis*, *Voorkennisse*, welk woord zig breeder uytstrekt, gelyk blykt uyt *Hand. 2. 23.* Deezen, door den bepaalden raad en voorkennisse Gods overgegeven zynde, hebt gy genomen, enz. *Rom. 8. 29.* *1 Petr. 1. 20.* De welke wel voorgekent is geweest voor de grondlegginge der wereld. *Prothefis*, *Voornemen* strekt zig uyt door alle de deelen des besluyts, om dat God omtrent desselvs uytvoering bezig wezen moest, als zulende uytwerken, het gene hy voorgenomen heeft. *Efez. 1. 9-11.* Ons bekend gemaakt hebbende de verborgenthyd: zyns willens, naar zyn welbehaagen, het welk hy voorgenomen had in zig zelven. In hem, te weeten Christus, in welken wy ook een erudeel geworden zyn, wy di te vooren verordineert waaren naar het *VOORNEMEN* des genen; di alle dingen werkt naar den raad zyns willens. En *3. 11.* Naar het eewige voornemen, dat hy gemaakt heeft in Christus Jezus onzen Heere. *Endokia*, *Welbehaagen.* *Matth. 11. 26.* Ja Vader, want alzo is geweest het *WELBEHAAGEN* voor u. *Boulee*, *Raad.* *Efez. 1. 11.* *Hand. 4. 28.* Om dat het met zoo grooten omzigtighyd en voorzigtighyd uytgevrogt is, dat het aan alle kanten eene Goddelyke, dat is, een onyndige wysheid aan den dag brengt. *Oorisménee boulee*, een voorbepaalden raad. *Hand. 2. 23.* een raad, waar in God cheix, zyne hand heeft. *Hand. 4. 28.* Om te doen, al wat uwe *HAND* en *RAAD* te vooren bepaald had. De hand, dat is, de kragt waar mede hy uytwerkt, het gene besloten heeft. Ook maakt de Apostel gewag van *Bouleén thelématos*, een raad zyns willens, want de Goddelyke Majestyt heeft dien raad niet dan uyt zynen vryen wil genomen en besloten.

B. Het

D. I. VAN GODS BESLUTTEN. Hoofd. IV. 71

B. Het word ook verdeelt in een besluyt van *Verkizing* en *Verwerping*. Want dat de Verwerping ook een deel uytmaakt van de Voorordineering,

a, Bewyzen wy tegen de Pausgezinden, Lutheranen, en anderen, waanende, dat wy door dit gevoelen God tot een Stigter van de zonde maaken: welk regtzinnig gevoelen wy niet te min bewyzen

a. Uyt den aard van het Toelattend besluyt, dewelke is, de toelaating van het kwaad zelv te schikken tot zyne ygene eere en heerlykhyd. *Rom. 9: 17. Want de Schryvt zegt tot Farao; Tot*

dij zelve heb ik u verwekt, op dat ik in u myne kracht bewyzen zoude, en op dat mynen naam verkondigt werde op de ganse aarde.

b. Uyt de nadrukkeleke plaats, *Hand. 4: 28.* alwaar gezegt word, dat *Herodes en Pontius Pilatus, met de Hydenen en den volke Israels gedaan hebben, te weten omtrent het Kruysigen van Christus, alles wat de hand en raad Gods te vooren bepaalt had, dat geschieden zoude.*

c. Uyt gelyklydende spreekwyzen. *Jude vers 4.* worden gezegt, *zommige menssen ingeslopen te zyn, di eertyds tot dij zelve oordeel te vooren opgeschreven zyn, te weten, godloozen, enz. 1 Theff. 5: 9. God heeft ons niet gestelt tot toorne, maar tot verkryging der zaligheyt door Jezus Christus onzen Heere. 1 Petr. 2: 8. Di haer aan het woord slooten, ongehoorzaamen, werden gezegt, eis ho kai esestheeson, daar toe gezet te zyn.*

d. Om dat de Voorweetenschap, of *pragnoosis*, zoo wel van de Verwerping, als van de Verkizing gezegt word. *Hand. 2: 23.* worden de verworpingen *pragnoosei*, door de voorkennisse Gods, gezegt Christus gekruyst te hebben. *Rom. 8: 29.* Word van de uytverkorene gezegt, *hotti hons proëgnoo, di hy te vooren gekent heeft, enz.*

b. Beweeren wy tegen de lasteringen der Tegenstreveren: vast stellende, daar uyt geenzins te volgen, dat God de Stigter van de zonde is.

a. HET BESLUYT VAN VERKIZING, word bevat, of

1. *Van de Engelen;* het welke een deel van de Goddelyke voorordinerings is, waar door God, tot verheerlyking zyner goedhyd, voorneemt Engelen te scheppen, en de meeste derzelve zoodanig te bevestigen in 't goede, datze van 't gevaar om te zondigen

76 Hoofd. IV. *VAN GODS BESLUTTEN.* D. I.

digen bevryd zyn. Hier van daan wordenze , 1 Tim. 5: 21. genaamt *uytverkorene Engelen*, in tegenonderschyding van di Engelen , *dewelke hun beginffel niet bewaart , maar hunne yge woonstede verlaaten hebben.* Jude vers 6.

2. Of *van Mensfen*; het welke een deel is van de Goddelyke Voorordineriing , waar door God tot bekendmaaking van de heerlykhyd zyner barmhertighyd , van eewighyd vrymagtig vastgestelt heeft , het mensfelyk geslagt naar zynen beelde te fcheppen , den val te gedoogen , en zommige uyt de gevallen , door eene tuffenkoomende voldoening , met naamen te hailigen , en gevolgelyk te verheerlyken , en anderen uyt zyn vrymagtig welbehaagen voorby te gaan.

aa. De daad der Verkizing heeft , naar onze wyze van bevatting , zyn opzigt

1. Op *het Ynde* , het welke geen ander is , dan de bekendmaaking van de heerlykhyd zyner genade en barmhertighyd. *Efez. 1: 6. Di ons te vooren verordineert heeft ; tot prys der heerlykhyd zyner genade.*

2. Op *de Middelen* , dewelke , volgens de volmaakte enkelvaudighyd Gods aangemerkt , als een eenige daad gelyklyk opgevat moeten worden : zoo dat te fcheppen , den val te gedoogen , en den mens te herftellen , als te gelyk begrepen moeten worden , als een eenig middel tot dat ynde dinende. Maar wanneer wy , ten aanzien der beslotene dingen , het verband of 't gevolg van de uytloomften der toekoomende dingen beschouwen , en dat ook Gods deugden meer in deez , dan in gene van di uytloomften uytblinken , zoo is *de Verkizing* , eng genomen , *di eewige wille Gods* , waar door *by zommige uyt het getal der zondaaren of gevallen en wil afschyden en behouden door de tuffenkoomste van Christus voldoe-ninge* , als een noodzaaklyk voorvereyste ter zalighyd. Ja voor zoo veel de wil om genade te oefenen , in eene zoodaanige uytzondering van mensfen de weldaaden der genade onderling te zaamenhegt , en in 't bezonder tot eene bezondere genade-givte betreft , zoo kan het voorwerp van de Verkizing , of enger of ruymmer aangemerkt , op verschydene wyzen gezegt worden te zyn , zonder eenige onregtzinnighyd : zoo dat het ganffe geschil , over 't voorwerp der Verkizing of Voorverordineriing , alleen over den naam is: naar dat de wil der Verkizing,

D. I. VAN GODS BESLUTTEN. Hoofd. IV. 77

kizing, of ruymmer of enger genomen word. Alzoo heeft *de wil om den mens te hailigen* tot zyn voorwerp den elendigen, zondigen, en onrynen mens: en *de wil om te verheerlyken* heeft den gehailigden mens tot zyn voorwerp; om dat 'r een onmiddelyke zaamenhang en verband van God gestelt is tussen de hailigmaaking en heerlykmaaking, zoo dat God van eewighyd gewilt heeft geen en anderen te verheerlyken, dan dien hy gehailigt heeft.

a. Waar uyt van zelv vervalt het geschil van de Luteranen opgegeven, uyt het voorgezine geloov: dewyl zy het oog hebben op den wil van des menschen heerlykmaaking; en de Hervormde, op den wil om aan den mens genade te bewyzen; zoo dat deeze bydegaar Regtzinnig zyn.

b. Hier uyt koomt ook aan den dag de staat des geschils met de Arminianen, di de verkizing uyt een voorgezien geloov ook aandringen, dog zoo niet als de Luterse. Want zy vereyssen het geloov voorafgaande tot den wille om te begenadigen, op datze di hielden als (a) eene voorgaande oorzaak der verkizing tot de genade; welk geschil geheel en al hier van afhangt, of het geloov een werk zy van den vryen wil, di voor de genade gaat? dan of het een gevrogt zy van de genade, di op Gods goedwillighyd volgt?

a. Wy bewyzen, dat de verkizing tot de genade, of dat di eewige wille Gods, di voor heeft de genade in der tyd te schenken, niet geschiden kan uyt een voorgezien geloov, of uyt de voorgezine goede werken, tegen de Arminianen, di het eerste, en tegen de Papiſten, di het tweede stellen, H. Dw. op datze den vryen wil elk naar hunnen zin beweeren mogten.

1. Uyt de klaare plaatzen. *Rom. 9: 16.* word van de Verkizing gezegt, zoo [is 't] *dan niet des genen di wil, noch des genen di loopt, maar des ontfermenden Gods.* En hier van daan genaamt een verkizing der genade, *Rom. 11: 5.* *Niet naar onze werken, maar naar zyn ygon voornemen en genade, di ons gegeven is in Christus Jezus voor de tyden der eewen.* 2 *Tim. 1: 9.*

2. Daar uyt, dat de Verkizing is tot het geloov, tot hailighyd, en tot volherding. *Efez. 1: 3-5.* werden

K 3

WY

wy gezegt, *uytverkoren te zyn*, op dat wy zoudten *hailig en onberispelyk zyn voor hem in de liederde*, enz. En *Hand. 13: 48*. Daar geloovden zoo veel als 'r verordeneert waeren tot het eeuwige leven. Ja Christus zegt openlyk, *Joh. 15: 16*. *Ik heb u uytverkoren, dat gy zoudt vrugt dragen, en dat uwe vrugt blyve*.

3. Om dat God in der tyd niet anders werkt, dan hy van ewighyd heeft willen werken. Ook zullen wy te zynen plaatze toonen, dat het geloov een gave Gods is op de genade volgende, en geenzins een werk van den vryen wil voor de genade voorgaande; noch datmen eenige verdienste uyt (a) welvoegenthyd, di Gods genade voorkoomen zow, mag aannemen.

b. Verdedigen dit tegen de tegenwerpingen.

1. Uyt de plaatsen *Mat. 23: 5*. *Zonder geloov is 't onmogelyk God te behaagen*. *Jak. 2: 5*. *Heeft God niet uytverkoren de armen deezer wereld, plousious en pistei, kai plecronomous tees bafelaas, hees epeggeilato tois agapoois auton, [om] ryk [te zyn] in 't geloove, en erfgenaam des Keningryks, het welke hy beloovt den genen di hem liebbeben*.
2. Uyt eene voorkennisse de voorverordinerieng voorgaande. *Rom. 8: 29*. *Di hy te voeren gekent heeft, di heeft hy ook te voeren verordineert*.
3. Uyt Gods wille, waar door hy wil zaligen alle di gelooven, *Joh. 3: 16*. *Op dat een igelyk di in hem geloovt, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe*. *1 Tim. 2: 4*. *Welke wil dat alle menssen zalig werden, en tot kennisse der waarhyd koomen*.
4. Uyt de ontkennde *prosoopalepsia*, perzoonsaanneminge van God. *Hand. 10: 34*. *Ik verneme in der waarhyd, kori ook esi prosoopaleoptees ho Theos, dat God geen aannemer des perzoons is*.

bb. De Ygenschappen van de Verkizing zyn.

1. De *Bezonderhyd*: waar door wy tegen de Socinianen en Arminianen eene *Algemeene Verkizing* ontkennen, of di zoo *onbepaalt* zyn zow, dat niet met naamen een zeker getal van uytverkorenen volgens dezelve bestipt en beperkt zow wizen.

(a) Ex congruo,

a. Dat-

D.I. VAN GODS BESLUTTEN. Hoofd. IV. 79

a. Datter eene zoodanige verkizing over een zeker en bepaalt getal is, bewyzen wy

a. Uyt de zonnreklare plaatsen, dewelke zommige buyten stuyten. *Joh. 13: 18, Ik zegge niet van u alle: ik weet welke ik uytverkoren heb. Matth. 20: 26. Veele zyn geroepen, maar wynige uytverkoren. Voeg hier by di gerechtspraak, Matth. 25: 34. Koomt gy gezegende, enz. En vergelyk dit met Luk. 10: 20. Verblyd u veel meer, dat uwe naamen opgeschreven zyn in de hemelen.*

b. Uyt het zeggen der Apostelen, *Rom. 9: 13. Gelyk geschreven is: Jakob heb ik liev gebad, en Esau heb ik gehaat. Vergeleken met vers 18. Zoo ontfermt hy hem dan diens hy wil, en verhard dien hy wil. Hier van daan is ook de onderschying tusschen de vaten des toorns en der barmhertighejd. Versl. 21-23. En 2 Tim. 2: 19. word gezegt, Het vaste fondament Gods staat, hebbende deezzen zegel: de Heere kent de gere, di zyne zyn.*

b. Verdedigen wy tegen eene onbepaalde algemeenheid, welke men poogt te bewyzen uyt 1 Tim. 2: 4. alwaar God gezegt word te willen, dat alle menschen zalig worden, en tot kennisse der waarheid koomen.

2. De Eewighyde van de Verkizing. *Efez. 1: 4. God heeft ons uytverkoren in Christus voor de grondlegging der wereld. En 2 Tim. 1: 9. Naar zyne genade, di ons gegeven is in Christus Jezus voor de tyden der eeuwen.*

3. De Onveranderlykheid. *Hebr. 6: 17. God willende bewyzen de onveranderlykheid zynes raads, is met eenen eed daar tusschen gekoomen. Matth. 24: 24. Dat zy ook, indien het mogelyk waare, de uytverkorenen zouden verleyden.*

4. De Zekerheid in de voorwerpen. *2 Tim. 2: 19. Het vaste fondament Gods staat, enz. Rom. 11: 29. Want de genade givende en de roeping Gods zyn ametameleeta, onbrouwelyk. Dan. 12: 1. Te aker tyd zal uw volk verlost worden, al di gevonden word geschreven te zyn in het boek. Welke zekerheid wy beweeren tegen de tegenwerpen uyt Exod. 32: 32. alwaar Mozes van God eyft, Delgt my nu uyt uw boek, het welk gy geschreven hebt. Psal. 69: 29. Laatze uytgedelgt worden uyt het boek des levens: het gene Openb. 22: 19. met deezze woorden uytgedrukt word. God zal zyn deel afdoen uyt het boek des levens.*

b. Het

80 Hoofd. IV. VAN GODS BESLUTTEN. D. I.

b. HET BESLUYT VAN VERWERPING word begrepen.

a. Of van Engelen, en is een deel van de Voorordinering, waar door God, tot betooninge zyner regtvaardighyd, voorgenomen heeft, Engelen te scheppen, den val van zommige derzelver te gedogen, en de gevallene, in de eeuwige banden der duyfternisse te beknellen, tot een straffe van datze hunne eerste woonstede verlaaten hebben. *Jud. vers 6. 2 Petr. 2: 4. Indien God de Engelen, di gezondigt hebben, niet gespaart, maar di in de helle geworpen hebbende, overgegeven heeft, den ketenen der duyfternisse, om tot het oordeel bewaart te worden. Ioh. 8: 44. Want di, uwe Vader de Duyvel, was een menssen-moorder van den beginne, en is in de waarhyd niet staande gebleven, enz.*

b. Of van Menssen, dewelke dat deel van de Goddelyke Voorordinering is, waar in God vrymagtig wooneemt alle menssen naar zyn beeld te scheppen, derzelver val toe te laten, zommige in de zonde te laten leggen, ja zomwylen in hunnen verkeerden zin over te geven, en yndelyk, naar de oefening van zyne grootte langmoedighyd, met een regtvaardig oordeel, tot betooninge zyner hailighyd en gerechtighyd, te straffen.

1. Datter eene zoodaanige *Verwerping* is, houden wy staande tegen de Socinianen, di de voorkennisse Gods van de gebeurlyke dingen lochenen.

a. Uyt de ontkennende spreekwyzen. *Iez. 41: 9. Gy zyt myn knecht, u heb ik nyververkoren, en heb u niet verworpen. 1 Theß. 5: 9. God heeft ons niet gestelt tot toorn, maar tot verkryging der zalighyd door onzen Heere Iezum Christum. Openb. 13: 8. Alle di op de aarde woonen, zullen het zelve, te weeten het Beest, aanbidden, welker naamen niet zyn geschreven in het boek des levens, des Lams, dat geslagt is van de grondlegginge des werrelts.*

b. Uyt de stellige spreekwyzen. *Iud. 4. worden gezegt, zommige, eertyds tot dit zelve oordeel opgeschreven te zyn, enz. Rom. 9: 13. 18. 22.*

II. De (a) *Eerfoorzaak* stellen wy te zyn, Gods enkel welbehaagen, en geenzins de voorgezine ongeloovighyd, onboetvaardighyd, of afval: agt gevende op den wille, om zommige uyt de weldaaden der genade uyt te sluyten.

a. Be

D.I. VAN GODS BESLUTTEN. Hoofd. IV. 81

a. Bewyzende dit gevoelen

a. Uyt het ynde van alle werken Gods. *Spreuk. 16: 4. De HEERE heeft alles gewrogt pognal, om zyner beandwoordinge wil: ja ook den godloozen tot den dag des kwaads, dat is, hy werkt en bestuurt alles zoodaanig, dat het Gods voornemen beandwoord, en alles Gods beandwoording is; even gelyk het werk van een uytstekende Konstenaar met het denkbeeld, dat hy daar van wyslyk in zyn vernuft bevat had, op 't netste overeenstemt en dat op een hair beandwoord; alzoo koomt ook alles, ja selv de godlooze te voorschyn, en bestuurt te worden, dat het werk de poging en le magnanehou den raad Gods beandwoord. Voeg hier by het voorbeeld van Farao. Rom. 9: 17.*

b. Uyt het welbehagen Gods, dat in deezen bevestigt word. *Matth. 11: 25. 26. Ik dank u Vader, Heere des hemels en der aarde, dat gy deeze dingen voor den wyzen en verstandigen verborgen hebt, en hebt dezelve den Kinderkens geopenbaart. Ia Vader, want alzo is geweest het welbehagen voor u. Ioh. 12: 37-40. Daarom konden zy niet gelooven, dewyle Jexaias wederom gezegt heeft, hy heeft haare oogen verblind, en haare herten verhard, enz.*

c. Uyt de ontkenning dat de oorzaak in den mens is. *Rom. 9: 11. 18.*

b. Verdedigen het zelve tegen de tegenwerpen:

1. Uyt de plaats, 2 *Petr. 3: 9. De Heere is langmoedig over ons, niet willende dat eenige verloren gaan, maar datze alle tot bekeeringe koomen.*

2. Uyt de gevolgen tot het ongerymde, dewyl zy voorgeven, dat ons gevoelen

a. God, en onregtvaardig, en tot een Tiran maakt,

b. Het Stoïs noodlot invoert.

xii. Is het ynde, de betooning van de eere Gods. *Rom. 9: 17. De Schrievt zegt tot Farao, Tot dit zelve heb ik u verwekt, op dat ik in u myne kragt bewyzen zoude, en op dat mynen naam verkondigt werde op de ganse aarde.*

xv. De Ygenschappen, welke wy in 't algemeene besluyt, en in dat bezondere van de Verkizing aangetekent hebben, zyn alzins dezelve.

B E T R A G T I N G.

Gelykwe HET HOOGSTE GOED te vooren als *Mededeelbaar* gezien hebben, even alzo hebben wy, door de eere van 't Besluit, het zelve nu ook gezien, als *goedertirend*, en *strekken* tot de daadelyke mededeeling zyns zelve, naar allen den rykdom der genade; dog zoo nogtans, dat het op eene betaamelyke ordening en wyze geschiedt, zoo dat het zyne groote goedhyd niet mededeelt, dan aan de uytverkorene zondaaren, dewelke God wil hailigen, en tot zyne eere en heerlykhyd bekwaam maaken, maar geenzins aan de verworpelingen, dat is, aan de zondaaren di in de zonde gelaaten zyn; en dat ten teken van zyne onberispelyke vrymagtighyd.

HOOFDDEEL V.

Van de Schepping.

Gelyk de Wille Gods kragtdaadig is, even alzo is ook zyn Besluit, nademaal *God alles werkt naar den raad zyns willens.* Efez. 1: 11. Overzulks vereyft de ordening, datwe beschouwen op wat wyze God, in gevolge van zyn besluit, in der tyd gehandelt, of liver, gevrogten in der tyd voordgebracht heeft. Naar de verschydenen betrekkingen tot de gevrogten, verkrygt de kragtdaadighyde van den Goddelyken wil ook verschydenen afnaamingen, na datmen de schepzelen, of *in hun worden*, of *in hun zyn*, of *in hun werken* aanmerkt. De eerste besonderzoorte van di kragtdaadighyde word genaamt, *Schepping*, de tweede *Onderhouding*, en de derde *Bestuuring*. Dog de twee laatste besonderzoorten koomen ook voor onder den gemeenen naam van *Voorzinighyde*.

DE SCHEPPING is di kragtdaadighyde des Goddelyken wils, waar door God den dingen, in zyn besluit tot de toekomstighyde bepaalt, alleen door 't gebied zyns wils hun begin en oorsprong gegeven heeft, tot betooninge van de heerlykhyde zynere wyshyde, magt, en alzins overboudighe goedhyde.

A. By de Hebreërs betekent het woord *bára*, niwe dingen maaken, dewelke

D.I. VAN DE SCHEPPING. Hoofd. V. 83

welke nooit te vooren aanwezig geweest zyn. Num. 16: 30. Iez. 45: 7. Ier. 31: 22. *Bárá Jehova de HEERE heeft wat nieuws geschaapen op de aarde; de Vrouw zal den Man omvangen.* En dus sluyt het in

- a. Een oorspronglyk werk, het welk den dingen, buyten God, hun eerste begin en oorsprong byzet: waarom het tegen onderschyden word met de woorden *jazar* en *gnásá*, dewelke opciiren en voltoojien beteken: vergelyk Iez. 43: 7. *Kool hannikra bishni velichbhod beráthiv jezax thiv aphgnasithiv.* Een ider, di naar mynen naam genoemd is, en dien ik geschaapen heb tot myner eere; dien ik geformeert of opgeciert heb, en dien ik gemaakt, of voltooit heb. Gen. 2: 3.
- b. Een zeer magtig werk, dat door Gods wenk en wil enkelyk en alleen gevrogt is, en overzulks voordgebracht is door de eewige kracht Gods. Openb. 4: 11. *Gy hebt alle dingen geschaapen, en door wren wille zyn zy, en zynze geschaapen.* Rom. 1: 19. 20. *Zyne onzienlyke dingen worden van de Scheppinge der werrelt aan, nyt de schepzelen verstaan, en doorzien, beyde zyne eeuwige kracht en Goddelykhyd, enz.*

B. De zaak zelv: alwaar in aanmerking koomt

A. DE DAAD van voordbrengen: dewelke dan bevat word of als

- a. Onmiddelyk te weeg brengende; dat de dingen, in het besluyt voorbegrepen, overgaan van het niet zyn, tot het zyn; zoo namelyk datze geen voorbestaande stoffe van eewighyd gehad hebben: het geenwe tegen de Socinianen en andere *pseudo-philosoophous*, verkeerde Wysgeeren

a. Bewyzen

1. Uyt de Schepping der onbereyde stoffe. Gen. 1: 1. 2. *In den beginne schiep God den hemel, ende de aarde, de aarde nu was tohou vabhobou, woest en ledig, of oncierlyk en ongegrond; het welke Zalomon uytstrekt tot roosch anaphroth tébbél, den aanvang van de stofkens der werrelt.* Spreuk. 8: 26.
2. Uyt de getuygenissen van Paulus, dit uytdruklyk genog eysende. Rom. 4: 17. *God roept de dingen, di niet zyn als of ze waaren.* Hebr. 11: 3. *Door het geloof verstaan wy dat de werrelt door 't woord Gods is toebereyd, alzoó dat de dingen dimen ziet, niet geworden zyn nyt dingen di gezien worden.*

b. Bevryden wy van de tegenwerpen, waar in ze aandringen,

1. Dat uyt niet niets word.
2. Dat de verwerden klomp voorbestaan heeft. Gen. 1: 2.
3. Datter van eewige heuvelen gewag gemaakt word, Gen. 29: 26.

84 Hoofd. V. VAN DE SCHEPPING. D.I.

b. *Middelelyk*, bezig zynde omtrent eene onbekwaame stoffe, en di bereydende om eenige bezonderzoorten te doen zyn, hoedaanig de voordbrenging is van den mens uyt stof, en de voordbrenging aller dingen na de geschaapene onbereyde stoffe.

B. DE MAAKER en de OORZAAK van dit voortreffelyk werk is GOD ALLEEN: tegen de Arrianen, dryvende de voorbestaanlykhyd des Zoons, als het eerste schepzel, en tot het werk der eerste Schepping aangenomen. H. Dw. Op dat zyne waare Godhyd daar uyt niet befloten werde: Als mede tegen de Pausgezinden, di in de Leere der Overzelfstandiging hunne Priesters tot Scheppers van onzen Schepper stellen: tegen dewelke wy dit beweerden.

a. Bewyzende het zelve alleen aan God toe te koomen.

1. Om dat hy di eene voor zig alleen behoud. *Iez. 40: 26. 28.*

Ziet wi deeze dingen geschaapen heeft; deze alle by naame roept. En 44: 24. Ik ben de HEERE di alles doet, di den hemel uytbreyd, ik alleen, en di de aarde uytspant door my selv. En volgens Iob 9: 8. Di alleen de hemelen uytbreyd.

2. Om dat hy zig daar door onderschyd van de Goden der Hydenen. *Psal. 96: 3. Alle de Goden der volkeren zyn Elilim Afgoden, of een niet: maar de HEERE heeft de hemelen gemaakt. Ier. 10: 11. Aldus zult gylieden tot hen zeggen: de Goden di den hemel en aarde niet gemaakt hebben, zullen vergaan van der aarde, enz.*

3. Om dat hy de schepzelen van dit werk uytfluyt als onmagtig. *Iob 38: 33. Weet gy de ordinansien des hemels, enz. Matth. 6: 27. Wi dog van u, kan met bezorgt te zyn, eene elle tot zynre lengte toedoen?*

4. Om dat een werk, alleen door een wenk en gebod te verrigten, geen werktuygige oorzaak toelaat: en zoodaanig is 't werk der Schepping, *Iez. 41: 4. Wi heeft dit gevrogt en gedaan, roepende de geslagten van den beginne? Ik de HEERE di de eerste ben, en met de laatste ben ik dezelvde. Openb. 4: 11. Gy hebt alle dingen geschaapen, door wien WILLE zyn zy, en zynze geschaapen.*

b. Verdedigende het zelve ook tegen de tegenwerpingen

a. Dat de Zoon als de werktuygige oorzaak begrepen word. *Iob. 11*

3. 10. Alle dingen zyn door hem gemaakt, en zonder hem is geen ding gemaakt, dat gemaakt is; en de werreld is door hem gemaakt.

b. Uyt

D.I. VAN DE SCHEPPING. Hoofd.V. 85

b. Uyt aanmerking van Gods kragt, di ſchepzelen heeft kunnen voordbrengen di een groot vermoogen hebben om te werken, derhalven ook om te kunnen ſcheppen.

c. Ook daar uyt, dat hy den ſchepzelen vergunt heeft wonderwerken te doen: Nu dan di een oorzaak van wonderdaaden zyn kan, ſchynt dat ook te kunnen zyn van de Schepping.

C. HET GEVROGT of het voordgebragte, 't welk het GEHEEL-AL is, welkers voornaamſte Deelen voorkoomen onder de naamen van *Hemel en Aarde*, te gelyk met derzelver heyren en inwoonderen. *Gen. 1. 1. In den beginne ſchiep God den hemel en de aarde.* Vergeleken met *Gen. 2. 1. Alzoo zyn volbragt de hemel en de aarde, en al haar heyr.* *Hand. 4. 24. Heere, gy zyt de God, di gemaakt hebt den hemel, ende de aarde, ende de Zee, en alle dingen di in dezelve zyn.* Ziet ook *Hand. 14. 15. 17.* Dat gy u zoud bekeeren tot den levendigen God, di gemaakt heeft den hemel, enz. goeddoende van den hemel, ons regen en vrugtbaare tyden gevende. En *17. 24.* De God di de werreld gemaakt heeft, en alles dat daar in is. Evenwel ſtaat hier ook aan te merken, dat Mozes, houdende een bowkundig beleed, onder beyde deeze betekeniffen voornaamelyk het oog heeft op tweederlye wooningen, te weeten

aa. *De Woonſtede der Engelen*, voorkoomende onder den naam van Hemel. *1 Kon. 8. 27.* De hemelen, ja de hemel der hemelen zowde u, te weeten God, niet begrypen. Van den derden hemel. *2 Kor. 12: 2, 3, 4.* welkers heyr Engelen genaamt word. *Luk. 2. 13.* Van ſtonden aan was met den Engel een menigte des hemelfen heyrlegers. Vergeleken met *Matth. 26. 53.* Of meent gy dat ik mynen Vader nu niet kan bidden, en hy zal my meer dan twaalf legioenen Engelen byzetten. Overzulkſ moet onder de ſchepzelen getelt worden.

a. Den Hemel der zalige Zilen. *Hebr. 11. 10.* Want hy, Abraham, verwagte de Stad di fondamenten heeft, welkers Konſteenaar en Bowmeeſter God is.

b. De Engelen, door dewelke wy ſchepzelen verſtaan, di enkel geeſtelyk zyn, of geeſten di niet gewoonlyk met een lichhaam gepaart gaande, met verſtand, wil, en inagt verzien zyn: welker Engelen

1. Aanwezen, het Euangeli hier met de Farizeen, hier van een regt gevoelen hebbende, tegen de Zadduceen vaſtſtelt. *Matt.*

22. 30. Maar zy, Gods kinderen, zyn als Engelen Gods in

den hemel. *Luk. 20. 36. Zy zyn den Engelen gelyk. Hand. 23. 8. Zeggen de Sadduceen dat'r geen Opstandinge is, noch Engel, noch geeft: maar de Farizeen belyden het beyde.*

2. Hunnen Geestelyken of verstandigen aard bevestigt de H. Schryft met de woorden *rouach en pneuma geeft. 1 Kon. 22. 29. Doe ging een geest uyt. Psal. 104. 4. Hy maakt malachai rouchoth, zyne Engelen geesten.* Om welken aard te bemerktekenen moetmen aanmerken, dat aan hen toegelchreven word.
 - a. Een Verstand. *1 Petr. 1. 12. worden de Engelen gezegt parakypai begeerig te zyn om in de dingen in te zien.* Waar in met eenen aangewezen word de yndighyd van hun verstand.
 - b. Een Wil ter gehoorzaamhyd aan God. *Psal. 103. 20. Looft den HEERE zyne Engelen, gy kragtige Helden, di zyn woord doet, gehoorzaamende de stemme zynes woords.*
 - c. Een Magt. *Psal. 103. 20. 2 Theff. 1. 7. wordenze genaamt de Engelen dunameos autou, zyner kragt.*
3. De ontkenning van lichhaamelykhyd en verdervelykhyd *Luk. 20. 36. Zy konnen niet meer sterven: want zy zyn den Engelen gelyk. Hoofdst. 24. 39. Want een geest heeft geen vlees en been, enz.*
4. Datze Schepzelen zyn, of voor den beginne niet aanwezig geweest hebben, blykt uyt *Psal. 104. 4. Hy maakt zyne Engelen geesten. En 148. 2-5. Looft hem alle zyne Engelen. Kol. 1. 16. 17. Schoon van derzelve Schepping.*
 - a. De Tyd niet bepaaldelyk aangetekent is; dat di niet te min tot het beginsfel der Scheppinge betrokken moet worden, mag men billyk besluyten uyt *Gen. 1. 1. vergeleken met Job 38. 6: 7. Doe de Morgensterren zaamen vroolyk zongen, en alle de kinderen Gods juychten.* Namelyk, deeze hailige Geesten waaren in vreugde en blydschap opgetoogen, wannceer de aarde, op den derden Scheppingdag, gegrondvest wierd, zullende tot een schow-tonneel en van de wyshyd, en der geregtighyd, en der barmhertighyd Gods verstreken: ja ook tot een woonstede der gener, di klee-ronomein sooteerian, de zalighyd be-erven moesten. *Hebr. 1: 14. enz.*
 - b. Het getal der Engelen is veelvuldig. *Openb. 5. 11. Haar getal was tienduysendmaal tienduysenden, en duysendmaal duys-*

duyzenden. Dan. 7. 10. Duyzendmaal duyzenden dienden hem, en tienduyzendmaal tienduyzenden stonden voor hem.

- c. Derzelver eerste geboortestaat is goed geweest, zoo dat, di kwaad zyn, dat zyn geworden door afwyking van hun eerste beginzel. Jude vers 6. Zommige Engelen di hun beginsel niet bewaart, maar hunne woonstede verlaaten hebben, enz. Job. 8. 44. Werd de Duyvel gezegt, in de waarhyd niet staande gebleven te zyn. Egter zynder een genogzaame mennigte in 't goede bevestigt, dewelke Kinderen Gods genaamt worden. Job 1. 6. Als de kinderen Gods kwaamen om zig voor den HEEEE te stellen.

- d. Het ynde is, om dienst te doen ook in di dingen, dewelke omtrent Gods ygendom verrigt moesten worden. Ps. 103. 21. Looft den HRERE alle zyne heyrshaaren, gy zyne dinaars. di zyn welbehaagen doet. En 148. 2. Looft hem, den HEERE, alle zyne Engelen: looft hem alle zyne heyrshaaren. Te weten, om dat de HEERE aan de Kerke verscheen vol van genade en waarhyd. Jez. 6. 3. De eene riep tegen den anderen: Hailig, hailig, hailig, is de HEERE der heyrshaaren: de ganse aarde is zynr heerlykhyd vol. En gevolgelyk ook ten dienst der geloovigen; als Matth. 18: 10. werdenze genaamt de Engelen der kleyne, di altyd in de hemelen des Vaders aangezigt zien. Hebr. 1: 14. Zynze niet alle gediensfige geesten, di tot dienst nytgezonden werden om der gener wille, di de zalighyd beervan zullen? als zynde derzelver mededienstknechten. Openb. 19: 10.

- bb. De Woonstede der menssen, onder den naam van Aarde, en al wat in dezelve is; alle het welke van Mozes bowkundig aangemerkt word, in betrekking tot het mensselyk gebruyk, op dat de mens, als een bewoonder der aarde, gemaklyk daar in zow konnen wonen tot prys en eere van God, zynen Schepper, als dewelke aller menssen kinderen niet te vergeeys geschaapen heeft. Ps. 89: 48. Hy heeftze niet geschaapen, datze ledig zyn zow, maar heeftze geformeert, om datmen daar in wonen zow. Te weeten di gene, dewelke hy door den waaren Zaligmaaker besloten heeft te zaligen. Jez. 4: 18. In dewelke het hoofdwerkstuk is de MENS.

- A. Wien een lichhaam van God toebereyd is uyt het stof der aarde, Gen. 2: 7. ten welkers opzigt het zelve jazer genaamt word,

en God vergeleken by een Pottbakker, hebbende deszelvs werktuygen en ledematen bekwaam gemaakt om 't gebied des wils op te volgen, en geduurende het dierlyk leven beweegbaar te zyn.

B. By het zelve is eene ziele of geest gevoegt, di in 't binnenste des lichhaams geschaapen is. *Zach. 12: 1. De HEERE spreekt, di den hemel uytbreydet, de aarde grondvestet, en des menssen geest in zyn binnenste formeert.* Hier van daan word hy genaamt, *God der geesten van alle vlees. Num. 16: 22.* Deeze mensfelyke geest

1. Is in opzigt van zynen oorsprong geschaapen, niet om uyt een tronk voordgezet te worden, maar om door een geduurige Schepping by dat lichhaam, tot het welke hy geschikt is, vervoegt te worden: het welke wy staande houden tegen de Luteranen, en andere, dewelke ontkennen, dat de oorspron-gelyke ervzonde bekwaamelyk verklaart kan worden, zoo niet de ziel uyt den tronk voordgezet word.

a. Welkers tegendeel wy bewyzen uyt de bygebragte plaatzen, di de Schepping der ziel van een igelyk mens vast stellen.

b. Beweeren tegen de tegenwerpen, ontleent,

a. Uyt *Gen. 2: 2.* alwaar gezegt word, dat God gerust heeft van al zyn werk dat hy gemaakt hadde.

b. Uyt *Gen. 46: 26.* alwaar alle zilen gezegt worden uyt de heupe der Eersvaderen gesprooten te zyn.

c. Dat de mens geen mens voordbrengt, zoo hy ook de ziel niet voortdeelt.

11. In opzigt en betrekking tot derzelver duurzaamhyd, volgens dewelke wy vast stellen, dat de mens eenen onstervelyken geest ontvangen heeft, dat is, di na den dood, om des lichhaams ontflooping, niet vergaat, of vernitigt word: tegen de Socinianen, di deeze altydduurendhyd alleen van de genade afleyden, om vast te houden, dat de zilen der godloozen met den dood vernitigt worden.

a. Het regtzinnig gevoelen stellen wy vast uyt de plaatzen. *Pred. 12: 7. Dat het stof wederom tot aarde keere, als het geweest is: en de geest weder tot God keere, di hem gegeven heeft.* Voeg hier by, *Matth. 10: 28. Vrees u niet voor de genen di het lichhaam dooden, en de ziele niet kunnen dooden, enz.*

b. Verdedigen het tegen de tegenwerpingen, genomen uyt de getuygplaatzen.

1. Waar

D. I. VAN DE SCHEPPING. Hoofd. V. 89

1. Waar in de dooden gezegt worden God niet te loven. *Pfal. 30: 10. Zal u het stof loven? En 88: 12. Zal u we goedertirendhyd in't graf vertelt worden? En 115: 17. De doode zullen den HEERE niet pryzen. Jez. 38: 18. Het graf zal u niet loven; de dood zal u niet pryzen: di in den kyl nederdalen, zullen op uwe waarhyd niet hoopen.*
2. In dewelke zy gezegt worden niet te zyn. *Pfal. 39: 14. Wend u van my af, dat ik my verkwikke, eer dat ik benen ga, en niet [meer] zy. Matth. 2: 18. Rachel beweende haare kinderen, en wilde niet vertroost wezen om datze niet zyn.*
3. Waar inze vergeleken worden by de Beesten. *Pred. 3: 18. 19. Ik zeyde in myn herte van de gelegenthyd der menssen kinderen, dat God hen zal verklaren, en dat zy zullen zien, en dat zy [als] de Beesten zyn aan haar zelve. Want wat den kinderen der menssen wedervaaft, dat wedervaaft ook den Beesten, en eenenly wedervaaft hen [beyde]: gelyk di sterft, alzo sterft deeze, en zy alle hebben eenenly adem, en de uytneemendhyd der menssen boven de Beesten is geene.*

C. DE WYZE van voordbrengen bestaat hier in, dat het een agtervolgend werk geweest is; want alhoewel God alles te gelyk fierlyk had konnen voordbrengen, zoo leeraart Mozes egter, dat 't hem anders goed gedagt heeft, en dat hy de aarde *tohouvabhohou, woest en ledig* geschaapen heeft. *Gen. 1: 2.* dat is, *nog niet verciert en gefondeert*, en duyternisse was op den afgrond, maar dat hy voorder dat gansse werk binnen zes dagen verrigt heeft.

Des eersten dags werk is geweest het Licht, en te gelyk de beweging des aardkloots om hun ygen spil, om *nagt en dag* te maaken. Het Eerstgeschaapen ligt begrypen wy, in het maken der Lichtbolletjes, met di ingeschaape beweging alleen, en poging om van hun middelpunt af te wyken. *Gen. 1: 3-5.*

Des Tweede dags werk is geweest, de affscheyding der bovenste Wateren, met di in Wolken te verzaamen, en den (a) Dampkeerkring der Aarde uyt te maaken. *Gen. 1: 6-8.* Zy wyken van der woorden cenvaudighydt te verre af, di de Schepping der Zeen aan deezen dag toeygenen.

Des Derden dags werk is geweest, de vergadering der benedenste Wateren binnen de holligheden. *Gen. 1: 9. 10.* dewelke in de H. Schryft genaamt

90 Hoofd. V: *VAN DE SCHEPPING. D.I*

word de grondvesting der aarde op de wateren , of liver beneffen de Zeën. *Job 38: 4-8. Psal. 24: 1. 2. De aarde is des HEEREN; hy heeftze gegrond , gna! jammim op , of neffens de Zeën , en heeftze gevestigd op de rivieren. Doet hier by Psal. 104: 5-9. Als mede de voortbrenging van Aardgewassen en Boomen , door welkers tuffenkoomst de mens van voedsel verzorgt is. Gen. 1: 11-13.*

Des Vierden dags werk is geweest , het maaken der Hemelfse Ligten Gen. 1: 14-19. Het welke wy onderstellen geschied te zyn , door het byeenkoomen van een grooter mennigte der eerste hemelstoffs , met het invallen van het inswelgen der zwakkere draykringen , waar van daan de middelpuntige vakken te meer vastgezet zyn , en met een grooter mennigte der tynste stoffs opgevult , om dat licht , 't welk wy nog dagelyks zien , uyt te schiten.

Des Vynden dags werk was , het Scheppen van Vissen en Vogelen , welker gene de Wateren en deeze de Lugt doormixen en bewoonen zowden , terwyl nu de Zon , dat helder Dag-licht , dit ruyme Wereld-vak met zyne warmte bestraalde en koesterde. Gen. 1. 20-23.

Des Zesden dags werk is geweest de Schepping van alle Dieren , en yndelyk ook van den MENS , dat laatste Pronkstuk tot voltooiing van alle 't werk Gods. Gen. 1. 24-31. Welke zes daagze Schepping niet onaardig in deeze Latynse Veerzen uytgebeeld word , dewelke wy getragt hebben , zoo goed alswe konden naar te neuriën.

*Prima dies coelum , terram , lucemque creavit.
Altera distendit spatium , discrimen aquarum.
Tertia secernens undas , dat gramina terris.
Quarta creat Solem . Lunam , coelestiaque Astra.
Quinta dedit Pisces , eadem genus omne volantum.
Sexta tulit pecudes , Hominem quoque , quem Deus ipse
Condidit , hinc operis requies , lux Septima fulsit.*

Dat is:

Op d' eersten Dag schiep God den Hemel , 't Licht en d' Aarde.

De Tweede 't deellyk ruym voor Wolk en Water baarde.

De derde bragt de Zee , en 't Gras op 't Drooge voort.

De Vierde Zon en Maan , en Ster aan 's Hemels oord.

De Vynde deed den Vis en al 't Gevogelt leven.

De Zesde heeft aan d' Aard' Gedierte en MENS gegeven.

De Zevende schavt Rust , en aan 't Geschap een perk.

Dies Zegent God dien dag , en Hailligt al zyn werk.

D. HET

D.I. VAN DE SCHEPPING. Hoofd. V. 92

D. HET GEVOLG daar van was de rust. *Gen. 2. 2.* beteekenende eene onthouding van eenige voordere voordbrenging der dingen, zoo dat 'r namaals noch niwe **bezonderzooten** van dingen voordkomen, nog voordgekoomen zyn.

E. HET YNDE van de Schepping is, de betooning niet alleen van zyne eewige magt, eer en heerlykhyd, maar ook van alle *Theôteetos Godhyd. Rom. 1. 20. Want zyne onzienlyke dingen worden van de Scheppinge der wereld aan, uyt de schepzelen verstaan, beyde zyne EEWIGE KRAGT en GODDELYKHYD.* Vergeleken met *Hoofdst. 11. 36. Want uyt hem, en door hem, en tot hem zyn alle dingen. Hem zy de heerlykhyd in der eewighyd. Amen.* En *Openb. 4. 11. Gy Heere zyt waardig te ontfangen de heerlykhyd, en de eere, en de kracht: want gy hebt alle dingen geschaapen, en door uwen wille zyn zy, en zynze geschaapen.*

BETRAGTINGE.

HET HOOGSTE GOED word uyt aanmerking van de Schepping, ons niet alleen aangeprezen, als mededeelbaar, maar als zig met 'r daad mededeelende; en zig voorder zullende mededeelen. Want het bied zig aan,

A. Als de springbronne van alle zaakelykhyd, met het hoogste regt in alle schepzelen uitgedrukt, als konnende van het zyne alles beschikken, zoo als hy wil: en hebbende zyne onuytputtelyke magt, door de Schepping geftaavt, doet alleen door een wenk en enkel bevel alles wat hy wil en hem gelievt; *want hy roept de dingen, di niet zyn, als of ze waaren. Rom. 4: 17.* Overzulks kan hy daar van en aan, indien 't hem zoo goeddunkt, alles nemen en wederom geven.

B. Als geneygt en vaardig tot een grooter volmaaking van den mens, hebbende niet alleen de aarde, met een vol gebruyk van alle dingen, tot eene woonstede van des menssen vremdelingschap gemaakt; maar ook den hemel tot zyne eewige verblyvplaats, verzelt met eene onuytsprekelyke heerlykhyd, toeberyd, waar toe hy zyne beproevde livelingen den toegang gunnen kan: zoo dat het midsdien zoo klaar als de heldere middag-zon uytblinkt, des menssen hoogste goed niet alleen gelegen te zyn in de gining van zyns Scheppers gunst en goedwillighyd, maar dat ook di met de uysterste vlyt gezogt moet worden; en wy onze zilen met wel-doen in handen van onzen getrouwen Schepper bevelen moeten. *1 Petr. 4: 19. Zoo dan ook, di lyden naar den wille Gods, dat zy hunne zilen, [hem] als den getrouwen Schepper bevelen met wtdoen.*

H O O F D D E E L VI.

Van Gods Voorzinighyd.

DE tweede van de uytwendige werkingen Gods is de **VOORZINIGHYD**, dewelke is eene geduurige Scheppinge Gods, alleen in betrekking en in eenig opzigt van de Schepping verschildende, voor zoo veelze is de grenspaal *waar aan toe*, zynde door de kragtdaadighyd van den Goddelyken wille, der schepzelen, van het nietzyn tot het aanzyn overgebracht; blyvende duuring, en volhardende werking tot dien bestemden grenspaal; op dat zy, even gelyk in hun worden, alzo ook in hun zyn en werken, van God afhingen; zoo dat de **GODDELYKE VOORZINIGHYD** de tweede uytvoering van den Goddelyken Raad is, waar door God, volgens zyne eewige voorweetenschap en bepaaing, de geschaapene dingen, zoo ten aanzien der *bezonderzorten*, als ten aanzien van een *igelyk ondeelig*, onderhoud, en hunne werkingen zoodaanig bestuurt, datze alle hun ynde bereyken moeten.

A. *Het woord Voorzinighyd* is van eenige bewindhebbing ontleent, zoo in 't borgerlyke als in 't huysfelyke, en betekent eene besondere zorg over de bestuurde dingen. Ten aanzien van 't borgerlyke, zegt Tertullus tegen den Stadhouder Felix, *Hand. 24: 3. Dat wy grooten vrede door u bekoomen, en dat [veele] loffelyke diensten deezen volke geschiden, door uwe voorzigtighyd Magtigste Felix, nemen wy gansfelyk en over al met alle dankbaarhyt aan.* Ten opzigt van 't huysfelyke. *1 Tim. 5: 8. Want zoo imand de zyne, en voornaamelyk [zyne] huysgenooten niet verzorgt, di heeft het geloove verlochent, enz. en word tot God overgebracht Gen. 22: 14. Abraham noemde den naam van di plaatze, alwaar hy Izaak offeren wilde, DE HEERE ZAL 'T VOORZIEN: daarom beden ten dage gezegt word, op den berg, Jehova jdach, des HEEREN zal 't voorzien worden.*

B. *De Waarhyt der zaak*, of het aanwezen der Voorzinighyd is in de Schrivtuurlyke Leere klaar en kennelyk. *Gen. 22: 8. Abraham van zynen Zoon gevraagt zynde, waar is 't Lam tot het brand-offer? heeft geandwoord: GOD ZAL 'T VOORZIEN.* Het welk vers 13. bleek, *in den Ram, di agter hem in de struyken verwert was, welken hy offerde. Hand. 17: 25. 28. Alzo God zelv allen het leven, den a-*
dem,

dem, en alle dingen geeft. In hem leven wy, bewegen ons, en zyn wy. Hebr. 1: 3. Di alle dingen draagt door 't woord zyner kragt.

C. De Daaden en werkingen der Voorzinighyd, zyn.

A. DE ONDERHOUDING, of de ondersteuning der geschaapene dingen, dewelke een werk van de Voorzinighyd is, waar door de Bestuurder van 't Heelal den dingen, aan dewelke hy een begin huns aanwezigens gegeven heeft, ook eene duiring om te blyven, of eene volharding vergunt, zoo lang het hem behaagt: de H. Schryftuur bevestigt deeze onderhouding. Ps. 104: 29. 30. *Alles wagt op u. Verbergt gy uw aangezicht, zy worden verschrinkt: neemt gy haaren adem weg, zy sterven, en keeren weder tot haren stof. Zend gy uwen geest uyt, zoo wordenze geschaapen, en gy vernieuwt het gelaat des aardryks. Zoo ook Nehem. 9: 6. Gy zyt de HEERE alleen, gy maakt den hemel, en den hemel der hemelen, en al haar heyr, de aarde en al wat daar op is, de Zeen en al wat daar in is, gy maakt di alle levendig. Kol. 1: 17. Alle dingen bestaan t'zaamen door hem. Hebr. 1: 2. 3. Door welken hy ook de werreld gemaakt heeft. Di alle dingen draagt door 't woord zyner kragt. Openb. 4: 11. Gy hebt alle dingen geschaapen, en door uwen wille zyn zy, en zynze geschaapen. En deeze is doende.*

a. Omtrent de onderhouding aller bezonderzoorten, waar door hy te weeg brengt, dat geen zoort van schepzelen verloren gaat, zoo dat na zoo veelcr dingen wisselvallige veranderingen niets derzelver ontbreekt. Jez. 40: 26. *Heft uwe oogen op om hooge, en ziet wi deeze dingen geschaapen heeft, di in getale haar heyr voordbrengt: deze alle by naamen roept van wegen de groothyd [zyner] kragten, en [om dat] hy sterk van vermoogen is, daar word'r niet een gemist.*

b. In het ondersteunen der ondeeligen, waar door hy een igelyk ding zoo doet duuren, dat het den tyd van hem bestemt uythard, en niet sterft of vergaat, ten zy op zynen wenk. Hier uyt ontstaat het geschil van des menssen leevtyd, of di vast en pal staat, dan of di veranderlyk is? tegen de Arminianen, Luterissen, halve Pelagianen, en anderen, te vergeefs uyt deezen vastbepaalden leevtyd voor een noodlot bedugt zynde.

a. Het regtzinnig gevoelen word bewezen.

1. Uyt het gezegde in de H. Schryft. Job 14: 5. *Dewyle zyne dagen bestemt zyn, het getal zyner maanden by u is: en gy zyne bepaalingen gemaakt hebt, di hy niet overgaan zal. Psal. 139: 16. Uwe oogen hebben mynen ongeformeerden klomp ge-*

zien , en alle deeze dingen waaren in *uw* boek gefchreven , de *DAGEN* alsze geformeert zowden worden , doe nog geen van dien was. *Pf. 39: 6. Ziet, gy hebt myne dagen een handbreed gefelt, enz. Zelv tot zoo verre , dat alle de hairen des hoofds getelt zyn. Matth. 10: 30. Voeg hier by Joh. 7: 30. Maar nimand floeg de hand aan hem, want zyne UURE was nog niet gekoomen.*

2. Uyt den zaamenhang aller dingen , in Gods befluyt bepaalt , di veranderlyk wezen zow , ten zy de yndpaal van 's menſſen leven , di tot verrigting veeler dingen in deeze werreld geſchikt waaren , pal ſtond: *Hand. 17: 26. En heeft uyt eenen bloede het ganſſe geſlachte der menſſen gemaakt , om op den geheelen aardbodem te woonen , beſchyden hebbende de tyden te voeren geordineert , en de bepaalinge van haare wooninge.*

b. Verdedigt tegen de regenwerpen , di aandringen.

1. De getuygeniſſen , di het lang leven aan de gehoorzaamhyt , en het verkorte aan de ongehoorzaamhyt aanhegten. *Exod. 20: 12. Eert *uwen* Vader en *uwe* Moeder , op dat *uwe* dagen verlengt worden , enz.*
2. Uyt de verlenging van 't leven van Hiſkia. *Jez. 38: 1. alwaar Jezaïas uyt Gods bevel zegt : Gy , Hiſkia , zult ſterven , en niet meer leven : voegende uyt dien zelvden laſt , vers 5. Ziet ik zal vyftien jaren tot *uwe* dagen toedoen. *Pſal. 55: 24. De mannen des bloeds en bedrogs zullen haare dagen niet ter helvte brengen.**

3. Uyt de onnuttigheyt van 't gebruyk der hulpmiddelen , of de Geneeskonſt , di dit gevoel ſchynt in te ſluyten.

B. DE MEDEWERKING , dewelke zommige gemeenlyk onderſchyden van de Onderhowding , dog andere daar onder begrypen , zegt alleenlyk een betrekking tot de daaden en werkingen der ſchepzelen , voor zoo veel di van God afhangende zyn : en gelyk de Onderhouding een geſtadige wedervoordbrenging aller dingen is , even alzo zegt de Medewerking , zoo men dit woord dulden wil , alleenlyk een voordbrenging aller ſchepzelen met hunne werkingen , of een kragtadigheyt van den Goddelyken wil , te weeg brengende , dat alle dingen te gelyk met hunne vermogens en werkingen zyn.

a. *Kath'arſin* , Ontkenninglyk weeren wy een medewerking , di

a. (a) Gelyklyk is , waar door God van de Schoolgeleerde geſtelt word zynen invloed te hebben op de werkingen veel eer , dan

(a) Simukaneus.

op

op de werkers ; welk gevoelen de doeningen der werkers metter daad onafhangelijk maakt.

b. *Onverschillig* is, dewelke gestelt zynde, zow de werker om te werken niet bepaalt, maar onverschillig en in vryhyd gelaaten worden om te werken en niet te werken : welk gevoelen den wille Gods een onmagt toedigt.

b. *Katà thésin, Stelliglyk*, begrypen wy Gods werking de eerste in ordening, en als de wortel der mensfelyke afhanging in het werken, en dat met de H. Schrivt. *Hand. 17: 27. 28. Hy is niet verre van een igelyk van ons. Want in hem leven wy, bewegen ons, en zyn wy. Efez. 1: 11. Filipp. 2: 13. Het is God di in u werkt beyde, het willen, en het werken, naar [zyn] welbehaagen. Jez. 26: 12. HEERE gy hebt ons alle onze zaaken uytgerigt.*

C. DE BESTUURING, di der Goddelyke Voorzinighyds werk is, waar door God alle daaden, zoo lichhaamelyke, als geestelyke, of liver de bewegingen en denkingen, met alle hunne gevrogten, zoodaanig tot zyn oogmerk bestuurt, dat niets van allen zyn voorne men niet beandwoord: gelyk uyt het voorbeeld van Farao blykt, waar van God zegt, *Exod. 14: 18. De Egiptenaars zullen weeten dat ik de HEERE ben, wanneer ik verheerlykt zal worden aan Farao, aan zyne wagenen en aan zyne ruyteren.* Zie ook *Jez. 14: 24. De HEERE der heyrfschaaren heeft gezworeen, zeggende: Indien niet gelyk ik gedacht hebbe, het alzo geschide, en gelyk ik beraadslaagt hebbe, het alzo bestaan zal. Exod. 15: 18. De HEERE zal in eewighyd en geduuriglyk regeeren. Psal. 33: 9. 10. 11. Hy spreekt, en 't is 'r, hy gebied en 't staat 'r, enz. Psal. 103: 19. De HEERE heeft zynen throno in de hemelen bevestigd, en zyn Koningryk heerst over alles.* Welk bestuur begrepen word, of

a. *In't gemeen*, waar door hy alles op eene evangelyke wyze bestuurt: en hier toe behooren.

a. De Wetten aan de geschaapenhyd: gelyk *Job 38: 12.* heeft Jehova de HEERE tegen Job gezegt; *Hebt gy van uwe dagen den morgenfond geboden? hebt gy den dageraad zyne plaatze gewezen?* als of hy zeyde: Ik de HEERE alleen en nimand anders, heb deeze Wetten aan de geschaapenhyd gegeven.

b. De ingeschaapene nygingen en innige gesteltheden der dingen: by voorbeeld zy de Mier, welkers nyging is tot eene geduurige werkzaamhyd. *Spreuk. 6: 6. Gaat tot de Miren, gy luyard: ziet haare wegen, dat is, hunne ingeschaapene wyzen van werken,*

96 Hoofd. VI. *VAN GODS VOORZINIGH. D.I.*

ken, en word wys: vergelyk ook Spreuk. 30: 24. 25. *De Miren zyn van de kleinste der aarde, dog dezelve zyn wys, met wysghd wel voorzien. De Miren zyn een onsterk volk; evenwel bereyden zy in den zomer hunne spyze, enz.*

c. De bekwaamheden en gesteltheden om Gods bevel te beandwoorden: gelyk Psal. 103: 21. daar gezegt word, *Looft den HEERE alle zyne heyrfschaaren, gy zyne dinaars, di zyn welbehaagen doet.*

b. In't bezonder, welke de zedelyke voorzinighd genaamt word, en in 't Koningryk van God en Christus klaar uytblinkt; zoo dat het hier de plaats niet is van deszelvs aanmerking.

D. DE BREEDUYTGESTREKTHYD derzelver Voorzinighd, waar mede zy zig tot alle en een igelyk ding uyftrekt, ja tot de allerkleynste, als ook tot alle tweede oorzaaken, 't zy dat di uyt de noodzaaklykhyd van hunne aangebore gestelthd, het zy uyt gebeurlykhyd, of het zy datze vrywillig werkzaam zyn.

a. Dat *alle en een igelyk ding*, ja de allerminste der Goddelyke regering onderworpen zyn,

a. Bewyzen wy tegen zommige, di over de kleinste dingen in twyffel zyn, en dat met uytdrukkelyke plaatzen *Matth. 6: 26. 28.* word gezegt; *Aanziet de vogelen des hemels, dat zy niet zaaijen, noch maaijen; en uw hemel'se Vader voed [nogtans] dezelve; aanziet de lelien des velds, hoe zy wassen: zy arbeyden, noch spinnen niet. Matth. 10: 29. 30. Worden niet twee muskens verkoft om eenen penning? en niet een van dezelve zal op de aarde vallen zonder uwen Vader. En ook uwe haren des hoofds zyn alle getelt. Psal. 145: 15. 16. Aller oogen wagten op u, gy geeft hen haare spyze te zyner tyd. Gy doet uwe hand open, en verzadigt al wat daar leeft, [naar uw] welbehaagen.*

b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpen, uyt de plaats, *1 Kor. 9: 9. Zorgt ook God voor de Ossen?*

b. Over de tweede oorzaaken, di op geenerlye werken, gaat ook di zelve Voorzinighd, volgens een igelyks aard.

a. Omtrent de noodzaaklyke oorzaaken, di uyt ygener aard werken, verkeert zy zoodaanig, datze nooit hunne werkingen verrigten, ten zy door de kragtdaadighd van 't Goddelyk bestuur uytegelokt. *Job. 38: 31. Komt gy de lievelykheden van 't Zevengesternete binden, of de strengen Orions los maaken? Psal. 74: 16. 17. De dag is uwe, ook is de nacht uwe: gy hebt het Licht en de Zonne bereyd.*

D. I. VAN GODS VOORZINIGH. Hoofd. VI. 97.

bereyd. Gy hebt alle de paalen der aarde gestelt : Zomer en Winter hebt gy geformeert. Ook word Jehova de HEERE gezegt, den Zee het zand tot eenen paal gestelt te hebben, met eene eeuwige inzettinge, datze daar over niet zal gaan. Jer. 5: 22. en 14: 22. Zynder onder de idelheden der Hydenen, di doen regenen? of kan de hemel droppelen geven? zyt gy di niet O! HEERE, onze God?

b. Over de Gevalliglyke dingen; waar in we aan te merken hebben,

1. Gevallige worden de dingen gezegt ten aanzien van ons, wanneer sommige dingen buyten onze verwagting uytvallen, welkers oorzaken wy niet hebben kunnen voorzien: en deeze worden onderdeelt in driderlyc slag.

1. Geluk; wanneer het ynde, van 's menschen wil beoogt, door eenige onvoorzine inkoopende middelen, veridelt of afgebroken word

2. Geval, 't welk in zoodaanige uytkoomsten aangemerkt word, waar in geenige hulpe, goetvinding, of mogelyke voorziening van menssen voorvalt of bykoomt.

3. Lot, wanneer wy over eenige uytkoomst, van God afhangende, en buyten onze magt en bereyk staande, de besliffing van 't gelchil of de twyfeling aan 't Lot hangen.

II. Dat de gevallige dingen ook van God bestuurt worden,

a. Stellen wy vast tegen de Socinianen, roepende, dat de bepaaling van de Goddelyke Voorzinighyd met der dingen gebeurlykhyd geenzins over een te brengen is.

a. Dat de dingen van 't geluk of ongeluk onder God staan, blykt uyt Gen. 22: 8. 13. Uyt den Ram in de struyken verwerret, en in Izaaks plaatze geoffert.

b. Ook de dingen di by geval gebeuren, gelyk het vallen van een musken op de aarde. Matth. 10: 29. 30. en wanneer de een den anderen onvoorziens doode, dat is, buyten zynen toeleg en zyn toedoen, zoo word God gezegt hem zyne hand te hebben doen ontmoeten, overzulks geschied alles door Gods zekeren raad en Voorzinighyd, Exod. 21: 13. vergeleken met Dent. 19: 4. 5. Di zynen naasten zal geslaagen hebben door onweetenhyd, dien hy dog van gister en eergister niet haatte. Als dewelke met zynen naasten in het bos zal zyn gegaan om hout te houwen, en zyne hand met de hyle werd aangedreven om hout

98 Hoofd. VI. VAN GODS VOORZINIGH. D. I.

af te hantven , en het yzer schiet af van den steel , en treft zynen naaften , dat hy sterft.

b. Beweeren wy tegen de tegenwerpen.

a. Dat het noodzaaklyke en gebeurlyke niet te gelyk bestaan kunnen , maar een tegenzeggelykhyd insluysten.

b. Dat dus doende het Stoïffe noodlot ingevoerd word.

c. Over de vrye werkingen van den geschaapen wil gaat ook deeze Voorzinighyd ; en wel,

1. In 't algemeen ; zyn dezelve aan de Goddelyke Voorzinighyd onderworpen ; om het welke wel te verstaan

a. Moetmen onderschydelyk aanmerken de werkingen di uytgelokt , of di geboden zyn. Ten aanzien der uytgelokte doeningen , is Gods onderhouding eene geduurige wedervoordbrenging van den geest met alle zyne verschydene denkingen ; Ten opzigt der gelaste doeningen , isze een kragtdaadig bevel , dat zekere bewegingen van 't lichhaam , zoodaanig met zekere gedagten van den geest te zaamen gevoegt zyn , dat een zoodaanige gedagte van den geest daar zynde , ook eene zoodaanige beweging van 't lichhaam op het gebied van den wil des geests koomt te volgen.

a. Welke Voorzinighyd wy bewyzen.

1. Uyt de getuygenissen Spreuk. 16: 1. *De mens heeft schikkingen des herten : maar de antwoorde der tonge is van den HEERE.* Dat is , alshoon de mens on tallyke gedagten smeet in zynen geest , zoo kan hy egter zynen mond niet openen noch zyne tonge verroeren zonder de schikkinge en 't bestel Gods. Spreuk. 21: 1. *Des Konings herte is in de hand des HEEREN [als] waterbeeken : hy nygt het tot al dat hy wil.* Psal. 139: 2 5. *Gy weet myn zitten en myn opstaan. Als 'r geen woord op myne tonge ie , ziet , HEERE , gy weet het alles , enz.*

2. Uyt voorbeelden , gelyk 2 Kron. 36: 22. 23. word gezegt , *De HEERE verwekte den geest van Kores Koning van Perzen , dat hy eene stemme liet doorgaan. De HEERE , de God des hemels heeft my alle Koningryken gegeven : en hy heeft my bevolen hem een huys te bouwen te Jeruzalem.* Vergelyk Ezra 6: 1. 22. Doe hier by 1 Sam. 10: 26. *En van 't heyr gingen met Saul , welker herte God geroert hadde.*

11. In 't bezonder verkeertze omtrent des wils werkingen

a. Di goed zyn , kragtdaadig. Jak. 1. 17. *Alle goede gave en alle volmaakte givte is van boven , van den Vader der ligh- ten afkoomende. Filipp. 2. 13. Het is God di in u werkt het willen en het werken. 2 Kor. 3. 5. Niet dat wy uyt ons zelv bekwaaam zyn om iet te denken , als uyt ons zelven : maar onze bekwaaamhyd is uyt God.*

b. Di kwaad zyn , met toelating : alwaar wy twee uysterfte te vermyden hebben. Aan d' eene zyde , op datwe God niet tot den Stigter der zonde maaken , als wiens werk volkoo- men is ; want alle zyne wegen zyn gerigte ; God is waarhyd , ende is geen onregt , regtvaardig en regt is hy. Deut. 32. 4.

c. Als ook Job 34. 10-12. *Verre zy God van godlooshyd , en de Almagtige van onregt. Want [naar] het werk des menssen vergeld hy hem : en naar een iders weg doet hy het hem vin- den. Ook waarlyk God handelt niet godlooslyk , en de Al- magtige verkeert het regt niet. Aen d' ander zyde , op dat we God niet aan den veranderlyken wil der menssen onder- werpen , en het schepzel van God onafhangelyk maaken mogten. Ten welken ynden wy vast stellen , dat de Voor- zinighyde Gods omtrent de zonde verkeert ,*

1. *Met di toe te laten ; want anderzins zowdenze niet kon- nen zondigen , als blykt uyt het voorbeeld van Abime- lech , denwelken God gezegt word belet te hebben van te- gen hem te zondigen , en hem daarom niet toegelaaten te hebben , de Vrouw van Abraham aan te roeren. Gen. 20. 6. En Psal. 81. 13. zegt God , Ik hebbe Ifrajel overge- geven in 't goeddunken haares herten , datze wandelden in haare raadslagen. Hand. 14. 16. word God gezegt , alle de Hydenen te hebben laten wandelen in haare wegen. Niet datmen God als een ledigen aanschouwer te agten heeft , als dewelke de lichhaamkundige vermogens , en de werkingen des levens kragtdaadig onderhoud , en de gelegentheden tot zondigen met regt doet voorkoomen , dewelke den zondaar nogtans uyt ygen schuld misbruykt.*

2. *Met di te beteugelen en den zondaar in te binden , dat hy de pogingen zynet raadslagen niet verder , dan God di besloten heeft toe te laten , uytstrekke : blykende by het voorbeeld van den Satan , wien toegelaaten wierd op*

alle Jobs goederen, behoudens nogtans Job zelf, aan te vallen. *Job 1. 12.* en namaals ook Job zelf, dog behoudens *zyn leven. Job 2. 6.* welke bepaaing de Satan niet heeft kunnen onderstaan te overtreden. Ook uyt het voorbeeld van mensfen: gelyk *Jez. 37. 29.* alwaar God zegt tegen Zenacharib; *Om uw woeden tegen my, zal ik mynen haak in uwe neuze leggen, en myn gebit in uwe lippen, en ik zal u doen wederkeeren door dienweg, door den welken gy gekoomen zyt.*

3. Met het zoo te bestuuren, dat hy het kwaad in goed verkeert, en het zelve tot zyne eere en heerlykhyd doet gedyen en uytkoomen: het welke aan Jozef niet onbekent was, wyzende dat zyne troulooze Broederen aan, zeggende: *Gy hebt my herwaards niet gezonden, maar God zelv, di my tot Vader gestelt heeft by Farao Gen. 45. 8.* het zelve byna herhaalende *Gen. 50. 20.* zegt hy tegen haar, *Gy hebt kwaad tegen my gedacht: dog God heeft dat ten goeden gedacht, enz.* Gelykerwys God niet alleen, den genen di hem liev hebben, alle dingen doet mederwerken ten goeden. *Rom. 8. 28.* Maar ook ten opzigt van den godloozen, dien hy gemaakt heeft tot den dag des kwaads. *Spreek. 16. 4.* Op dat ik in u myne kragt bewyzen zoude, en op dat mynen naam verkondigt werde op de gansse aarde, gelykerwys de Schryft zegt tot Farao. *Rom. 9. 17.*

BETRAGTENDE AANMERKING.

Deze Voorzinighyd vertoond ons GOD, HET OPPERSTE GOED, als den Bewindhebber van alles, onder welkers bewind wy in allen deelen staan, zoo wel in ons aanwezén, als in ons werken. Waar uyt een igelyk lichtelyk opmaaken kan, dat het voor't mensdom van de hoogste nuttighyd en aangelegenthyd is, dit Operste Goed, van welkers magt wy en in ons zyn en in ons werken afhangen, tot ons gunstig en genegen te hebben; als van het welke in het toekoomende ook afhangt, niet alleen ons beter of slimmer zyn; maar ook ons geneuchlyker en gemaklyker of moeilyker werken; als zynde voor zyne gunstigenoten een schild en loon zeer groot; en in tegendeel voor zyne vyanden een regtvaardige Regter en strenge Vrecker: overzulkus moet hy tot vrindschap aangezocht, en in eerbied gehouden worden door geduld in tegen-, met dankzegging in voor-spoed, en met vertrouwen in onzekerhyd.

DER

DER GEOPENBAARDE GODGELEERDHYD.

HET TWEEDE DEEL.

Van de Schikking deezes Deels.

Even gelyk wy in het eerste Deel God aangemerkt hebben in betrekking tot de menschen, en wel als het HOOGSTE GOED, alzoo komt nu in onze aanmerking de Mens, in betrekking tot God, en tot de wegen om tot de gemeenschap van dat HOOGSTE GGED te geraaken. Overzulks kan deeze bevat worden,

- A. In ordening van zynen vierderlyen staat,
 - A. *Van Regthyd*, in den welken hy met God door eene volle en ongeschonde vrindschap vereenigt is, di hem door 't Verbond der Werken de hoop tot een eewig leven geeft.
 - B. *Van Elende*, waar in hy, door de inkoopende zonde de vyandschap behaalt hebbende, van het Hoogste Goed verfteken en afgeschyden is, onder vreeze van een eewig verlooren gaan.
 - C. *Van Genade*, in dewelke hy, met dat Hoogste Goed weder verzoent en door 't Verbond der Genade daar mede hereenigt, vrede heeft met dat Hoogste Goed, en de hoop van zaligthyd.
 - D. *Van Heerlykhyd*, waar in hy bevestigt zynde, tot de geniting van dat Hoogste Goed toegelaaten word.
- B. Of in ordening tot den weg des levens, in di twee Verbonden geopenbaart: mitddien is di, of
 - A. *'t Verbond der Werken*: waar in te overwegen staat deszelvs,
 - a. *Opregting* met den mens in zyne regthyd.
 - b. *Verbreking*: waar door de mens elendig geworden, en alle kwaad;

den schenders van 't Werk-verbond bedrygt, onderhevig is.

B. 't *Verbond der Genade*, waar van men aan te merken heeft, deszelfs

a. *Bekentmaaking*.

b. *Uytvoering* door den Middelaar Christus, en de verkryging der zaligbyd door hem uyt te werken.

c. En de *uytvoering* ten opzigt van ons, door de daadelyke toebren-
ging der genade, in de weldaaden

a. *Dezes Levens*.

1. De Roeping en Wedergeboorte.

2. De Regtvaardiging.

3. De Hailigmaaking.

4. De Bewaaring.

5. De Verzegeling.

b. Na dit leven in den staat der heerlykbyd, welkers weldaad is de verheerlyking,

1. Naar den geest alleen.

2. Naar 't lichaam, door de Opstandinge des Vleesses.

3. Naar beyde, in 't ander leven te voltrekken.

H O O F D D E E L I.

Van Gods Verbonden in 't gemeen.

't **V**ERBOND GODS is een overkoomst tusschen God en den Mens, waar in God met het bedingen van zekere voorwaarde, en het beloven van eenen bestemden loon, den mens eenen weg tot zyne gemeenschap aanwyft; en de mens met toestemming di voorwaarde aanneemt, op dat hy, dezelve volbragt hebbende, het regt van wederbeding, of van dien loon af te cyssen, verkryge. Laat ons van dit Verbond onderzoeken,
A. DEN NAAM.

A. *Belangonde des Woords oorsprongelykbyd*, schynt *berith* by de Hebreërs afkoomstig te zyn van *bârâ*, *verkizen*, om dat in alle overkoomste is eene wederzydze verkizing tot vrindschap en van voorwaardeis onder Bondgenoten. By de Grieken word het *suntheêkee*, *een zamenstel*, of *Verbond* genaamt, om dat beyde de partyen tot den opstel zaamenkoomen. De H. Schryft heeft egter meer behaagen in 't woord

woord *diatheeke*, *Testament*, of *Verbond*, nademaal het voorschrijft der voorwaarde, en de bestemming van den loon alleenlyk van de volkoomene schikking Gods afhangen, en in 't genade Verbond heeft het ook meer de gedaante van een *testament*. Gal. 3. 15. Broeders, ik sprekke naar den mensse, *bómoos anthrópon kekuroóméneen diatheekeen oudeis atthetel*, *ei epidiatíffetai*, *zelve eens menssen verbond dat bevestigt is*, doet nimand te niet, of doet daar toe. Hebr. 9. 16. *Hopon diatheeke*, waar een *testament* is, *thánaton anágkee phéresthai toú diattheménou*, daar is het noodzaake dat de dood des *testamentmaakers* kooome; waar van daan Gods Verbond ten deezen opzigte is *monópleuron*, eenledig of eenzydig, schoon het ook *dipleuron*, tweeledig of tweezydig gezegt word, wegens de vereyste toestemming van den mens, op dat hy de vrugten des Verbonds deelagtig werde.

- B. Ten aanzien der *homonumia*, dubbelzinnigheyd, betekent *Berith*, door (a) Vervanging van een deel voor 't geheel, een van beyde de deelen des Verbonds, zoo dat het nu eens een *Wet* te kennen geeft, *Exod. 34. 28.* en dan eens *beloftenissen* en *onherroepelyke giften*. *Exod. 34. 10.*

B. DE NATUUR of AARD, dewelke naar de onderhandelende partijen vereyft, dat

A. AAN DE ZYDE GODS begrepen worden twee daaden, volgens dewelke Gods Verbond eene Goddelyke verklaring is van de wyze om de lievde Gods te ontvangen, en zyne vereeniging en gemeenschap te verwerven.

a. De Wyze van handelen is *het beding* zelv, 't welk een pligt aan den mens voorschryft, als den weg ten leven; welke verklaring des bedings genaamt word *tórá*, of een aanwyzing des wegs, en *theia nomothesia*, Goddelyke Wetgeving. Vergelyk Ps. 25. 8. De HEERE is goed en regt, *gnabkeén jore chattaim baddarech*, daarom onderwyft hy den zondaaren in den weg: welke wegwyzing vers 10. en 14. genaamt word *berith*, een verbond, *testament*. Doet hier by Hebr. 8. 8, 9, 10. Ziet de dagen koomen spreekt de Heere, en ik zal over het huys *Israjels* en over het huys *Juda* een nieuw verbond opregten, niet naa het verbond dat ik met haare Vadersen gemaakt heb, ten dage als ik haar by de hand nam, om uyt *Egiptenland* te laiden, want dit is het verbond, dat ik met den huize *Israjels* maaken zal na di dagen, zegt de Heere, Ik zal myne Wetten in hun verstand geven, en in hunne herten inschryven; en ik zal hen tot een God, en zy zullen my tot een volk zyn.

- b. De aanbidding van vriendschap is *de Goddelyke belofte* zelf, waar in hy zyne vriendschap en gemeenschap tot voordere volmaakting van den mens, als het waare voorwerp der hoope, voorstelt. Deeze vriendschap word in de H. Schryftuur genaamt, *sood elóhim, de verborgenthyd des HEEREN*, Ps. 25. 14. en een *gemeenzaame omgang Gods*, gelyk tusschen vrienden van eene nauwe verbintenis; want *sood* word gezegt of van twee, als Job 29. 4. *Doe Gods verborgenthyd over myne tente was.* Of van veele di te zaamen eenen gemeenzaamen omgang hebben, als Psal. 111. 1. *In den raad en vergaderingen der opregten.* Naar welk Verbond God gezegt word hunnen God, namelyk hunnen Bond-God. Zoo zegt God tegen Abraham, Gen. 17. 7. *Ik zal myn verbond opregten tusschen my en tusschen u, en tusschen uwen zaade na u in hunne geslagten, tot een eewig verbond, om U TE ZYN TOT EENEN GOD, EN UWEN ZAADE na u.* Ja hy word gezegt met hem een te zyn wegens den nauwen band van vriendschap. Job. 17. 21. *Op dat zy alle een zyn*, zegt Christus, *gelykerwys gy Vader in my, en ik in u, dat ook zy in ons een zyn.* En dewyl deszelvs vrugt toekomstende zy met hoope van een grooter aangroei; zoo werd de verklaring daar van *eene belofte* genaamt.
- c. Het verband tusschen byde di verklaringen is, dat de loon niet verkregen kan worden, dan door eene volslaage toefstemming, zoo dat de hoope eerst uyt de volbragte voorwaarde opryft. Vergelyk Jez. 45. 22. *Wendet u naa my toe, wordet behouden alle gy ynden der aarde: want ik ben God, en nimand meer.*
- B. AAN DE ZYDE VAN DEN MENS, word tot standhouding en staaving van dat Verbond vereyft,
- a. *Eene Toefstemming*, zynde een aannemen van het beding. Ps. 27. 8. *Tot u, (voor u, of in uwe plaatze, ó God; gelyk Exod. 4. 16. Hy zal voor u tot den volke spreken, en hy zal u tot eenen monde zyn)* zegt myn herte: *zoekt myn aangezigte*, het welke het beding en de voorwaarde is. *Ik zoek uw aangezigte, ó HEERE.* 't Gene de toefstemming is, di in de H. Schryft *homologia*, *belydenis met dezelve woorden* genaamt word. 2 Kor. 9. 13. Dewyle zy door de beproevinge deezer bedininge God verheerlyken, *epi teé hypotageé teés homologias humoón eis to euaggéliou tou Christou*, over de onderwerpinge uwer belydenisse onder het Euangelium van Christus, enz. Hier van daan word Christus genaamt *de Apostel en Hoogenpriester teés homologias heemoón, onzer belydenisse* Hebr. 3. 1.

om dat wy in Christus, ons van den Vader tot eenen Hoogenpriester gegeven en gezonden, ons vertrouwen stellende, den Vader di belydenisse doen; door welke belydenisse wy even eens spreken als de Vader in zyn beding, namelyk, dat wy God, een beding maakende, dat toestemmen, inwilligen, en ten vollen onderichryven.

b. Een wederbeding, zynde een daad, op de volbragte voorwaarde volgende, di uyt het medegeweeten van gedaane pligt, den loon van God, uyt kragte van het Verbond; af- en weder-eyft, welke daad in de H. Bladeren voorkomt onder den naam *tochéchá*, Jez. 1; 18. *Koomt dan, nívváchéchá, laat ons zaamen regten*, dat is, laat ons wederzyds onze *elégchous*, bewyzen bybrengen: Neemt gyliden *elégchon*, het bewysstuk aan, van de zonde, de gerechtigheid en het oordeel, en stemt my toe geloovt in my, di betuyge, dat'r buyten mynen Zoon geene gerechtigheid is, en ontvangt het gebod van geloov en boetvaardigheid: zoo geef ik u dan 't vermoegen, ja ik eyffe van u, om tot my te naaderen, en in een goed geweeten my uw betoog met een wedereys voor te stellen, enz. in welk geding het Bondgenootschap zelv bestaat. Doet hier by, Job 23: 4. 7. *Ik zowde het regt voor zyn aangezigt ordentelyk voorstellen. Daar zowde de opregte met hem pleyten*: welkers wederbedings werk is, *eperootan*, een vrage eens goedgeweetens. 1 Petr. 3: 21. *waar door wy hebben eperóateema eis theón*, een vrage eener goede gewisse tot God: op dat di tot God naaderen, *aphóboos*, onverschrokken van hem alle het heylzaame eyffen, ja in God door Christus roemen kunnen. Ten laatsten is in di daad een hebbelykhyd van den geest, *parreesa* een vrymoedigheid. 1 Joh. 3: 21. 22. *Indien ons herte ons niet veroordeelt; zoo hebben wy parreesian, vrymoedigheid tot God*, enz.

C. DE GESTAADING van 't Verbond behelst zekere gestanddoende plegtigheden, di of de eene of d' andere partye om geloov daar aan te geven, verbinden. Welke gestaaing gewoonlyk geschied,

A. Door een Eedzwering, waar van daan de Bondgenoten genaamt worden *sunoomótai*, *tzaamgezworene*, gelyk de Amoriten alzo *sunoomótai* van Abraham geweest zyn, als zynde onderling te zaamen in een verbond. Gen. 14. 13.

B. Door Onderpanden van vriendschap, di gemeenlyk Sakramenten of Bondtekenen genaamt worden, en wegens hun gebruyk *eperootéemata*. *Vraagene eener goede gewisse tot God*. 1 Petr. 3. 21.

O

C. Door

C. Door doorgangen door de deelen van het geslagte Beest. *Jer. 34. 18-20. Ik zal de mannen overgeven, di myn verbond hebben overtreden, di niet bevestigd hebben de woorden des verbonds, dat zy voor myn aangezicht gemaakt hadden: [met] het Kalv 't welk zy in twee hadden gebouwen, en waaren tusschen zyne stukken doorgegaan, de Vorsten van Juda, en al het volk des lands, di door de stukken des Kalvs zyn doorgegaan: Ik zalze, zeg ik, overgeven in de hand haarer vyanden, enz. Welke plegtigheden het bloed en 't leven doen verbeuren, van de gene, di zig daar in misgrypen.*

HOOFDDEEL II.

Van 't Verbond der Werken.

DE Verbonden Gods met de menssen worden verdeelt in een *Verbond der Werken*, en een *Verbond der Genade*, volgens de tweederlyc Wet, der werken en des geloofs. *Rom. 3: 27. Waar is dan de roem? hy is uytgesloten. Door wat Wet? Der werken? Neen, maar door de Wet des geloofs.* Ook is 'r geen tussenniddel, om dat 'r maar tweederlyc gerechtigheid is, te weeten, de ygene, en des geloofs, of de toegerekende, waar van *Rom. 9: 30-32. Wat zullen wy dan zeggen? Dat de Hydenen, di de REGTVEERDIGHYD niet zогten, de regtveerdighyd verkregen hebben, dog de regtveerdighyd di uyt den geloove is? Maar Israël di de Wet der regtveerdighyd zогt, is tot de Wet der regtveerdighyd niet gekoomen. Waarom? Om datze [di zогten] niet uyt den geloove, maar als uyt de werken der Wet, enz. Vergeliken met Hoofdst. 10: 5. alwaar Mozes beschryft de regtveerdighyd, di uyt de Wet is. De mensse di deeze dingen doet, zal door dezelve leven. Zoo dat de yge gerechtighyd, uyt de Wet; de toegerekende, uyt den geloove is. *Filipp. 3: 9. Op dat ik in Christus gevonden worde, niet hebbende myne regtveerdighyd, di uyt de Wet is, maar di door het geloove in Christus is: de regtveerdighyd di uyt God is door het geloove.**

A. HET VERBOND DER WERKEN, noemen wy, een Verdrag tusschen God en den mens in zyne regthyd, waar in *van de zyde Gods*, de Belovte des Levens, onder de tekenen van 't Parady en den Boom des Levens verpand, de hope geeft van de geniting eens zaligen levens

levens in de Hemelen; dog, onder voorwaarde van eene volmaakte en volstandige gehoorzaamhyt, aan de Wet Gods, tot yge geregtigheyd, te bewyzen, zoo dat de loon aan dien werker uyt verdienste toekoomt en verschuldigt is. Dog, *aan de zyde van den Mens*, eene Toestemming di de voorgestelde voorwaarde, door aanneming van de Wet in allen deelen te volbrengen, en onder bedryging van den vloek den overtreders des Verbonds toe te brengen, op zig neemt.

A. Dat DE NAAM VAN VERBOND past op den pligt van den regten Mens, ontleenen wy uyt *Woz. 6: 7. Zy hebben het verbond overtreden, als Adam.* En uyt de vergelyking der spreekwyzen met *Joh 3: 33. Zoo ik, gelyk Adam, myne overtredingen bedekt hebbe.*

B. DE DEELEN DES VERBONDS worden ten aanzien van de handelende partyen aangemerkt,

AA. VAN DE ZYDE GODS, di voorgesteld heeft,

AA. Eene Wet, dewelke wy, met Paulus *Rom. 3: 27.* noemen eene Wet der werken: waar van wy overwegen, deszelvs

aa. Eys, den welken wy vinden

1. In de tafelen des herten ingeschreven te zyn, *Rom. 2: 14.*

15. *De Heydenen, di de Wet niet hebben, van naturen, of ygener aard, de dingen doende, di der Wet zyn, deeze de Wet niet hebbende, zyn hun zelven eene Wet; betoonende het werk der Wet geschreven in hunne herten, hunne gewisse medegeuygende, en de gedagten onder malkanderen [hun] beschuldigende, of ook ontschuldigende.* Zoo dat de pligt van den regten mens hen natuurlyk, uyt het ingeschaapen ligt bekend was, het welk ook de overblyvzelen van dat aangeboren ligt, in den gevallen mens nog overig, bewyzen.

II. Uyt de Goddelyke openbaaringen, di den regten mens zynen pligt voordragen, en dien met zynen staat overeenkoomende afeyssen. Want de betrekkingen tot God, tot zynen naasten, en tot zig zelven; zyn andere in den regten mens, dan in de zondaaren. Want in den staat der regthyd kwam God niet voort als verstoort en moettende verzoent worden, noch de naaste onder de gedaante van een vyand en elendige, noch de mens aan zig zelven als worstelende met de begeerlykheden van zyn vlees: zoo dat overzulks de pligten, uyt deeze betrekkingen ontstaande, van den regten mens niet afgeeyst werden. Niet te min leggen de

zaad-wortelen van alle deeze pligten, waar aan men in zulke voorkoomende gevallen verbonden is, in de *Wet der natuure*, di in der menssen herte ingeschreven is, opgesloten; namelyk in de liefde diwe aan God en onzen even mens verschuldigt zyn, en in de maatiging zyns zelfs. Derhalven zynder pligten en verbintenissen di met den staat der regthyd overeenkoomen, en hunnen grond hebben

1. In de *Wet der Heerschappy*, dewyl God *Gen. 1: 28-30.*

Tegen onze Eerst-ouders gezegt heeft, onderwerpt u de aarde, en hebbet heerschappy over de Vissen der Zee, en over het Gevogelte des Hemels, en over al het gedierte dat op de aarde kruypt; en alle zaadzaijende kruyd, en alle boomvrugt: zy u tot spyze. Dog alſchoon di heerschappy eene weldaad en een voorregt, aan den eerſten mens vergunt, geweest is; zoo behelsde evenwel dezelve, als zynde niet volſtrekt en onafhangelijk, ook een pligt, of verbintenis van een wettig gebruyk dier heerschappy, waar door hy gehouden was, om t'eeniger tyd rekenſchap van zyn bedryv te doen. Zoo dat wy overzulks hier vinden eene *Wet*, di waarlyk de wortel-wet is, en afeyft

a. *Den pligt van Godvreezenhyd tot God*, di te erkennen is als de Opper-heer en Leengever, aan wien de mens rekenſchap van zyn bedryv verschuldigt is, en verandwoording doen moet, of hy naar zyn welbehaagen di vergunde heerschappy wel en tot hun wettig ynde gebruykt, dat is, ter eeren Gods aangelegt heeft.

b. *Den pligt van maatighyd*, dewelke is de aardze dingen te willen gebruyken, maar niet bezitten, of geniten, noch zig verder toeygenen, dan om daar door te bekwaamer een dienſtknegt Gods te worden. Welken pligt ingeſloten word in het woord *heerſchen*; welkers tegengeſtelde is *dinen*: en vermaant den mens, dat hy boven en geenzins onder di dingen ſtaan, en dezelve agten moet als beneden, en niet boven zig geſtelt te zyn, en als di hem geene grootere volmaakthyd konden toebrengen; zoo dat hy zig overzulks bezondigen, en tot een ſlaav derzelver maaken zow, indien

indien hy hoopte of dagt daar uyt volmaakter te worden.

- e. *Den pligt van regtveerdighejd*, welkers werk is zynen even mens van di gemeene heerschappy niet af te weren, maar tot zynen makker en medgezel toe te laten, en overzulks het reeds beheerde, niet willen naa zig slepen, maar zig vernoegt houden met het onbeheerde, om dat tot zyn gebruyk te nemen.
2. In de *Wet des Huwelyks*, di gevonden word *Gen. 2: 23. 24. Doe zeyde Adam: Deeze is ditmaal been van myne beenen, en vlees van mynen vleeſe: men zalze Manninne beeten; om datze uyt den Man genomen is. Daarom zal de Man zynen Vader en zyne Moeder verlaaten, en zynen Wyve aankleven, en deeze twee zullen tot een vlees zyn. Vergelyk hier by 't bevel Gods, Gen. 1: 28. Weest vrugtbaar en vermennigvuldigt, en vervullet de aarde. Uyt welken pligt ligtelyk alle andere huysfelyke pligten af te leyden, en de trappen van lievede en eerbewyzinge te haalen zyn: te weten, wat de Kinderen aan hunne Ouders, en in tegendeel; of wat de Egtgenoten onderling aan den anderen verschuld zyn. Zoo dat deszelvs grondslag is, een zaad Gods te zoeken, of in nakoomelingen aan te wassen en te vermennigvuldigen, di met regthyd geboren en verciert zyn.*
3. In de *Stellige* of verbidende *Wet*, van niet te eten van de vrugt des booms der kennisse van goed en kwaad. *Gen. 2: 16. 17. Ende de HEERE God gebod den mensſe, zeggende: Van allen boom dezès Hofs zult gy vryelyk eten: Maar van den boom der kennisse des goeds ende des kwaads, daar van zult gy niet eten; want ten dage als gy daar van eet, zult gy ſtervende ſterven, dat is, zekerlyk den dood ſterven. Van welk gebod men aan te merken heeft, dat het geweest is,*

 - a. *Een Stellig en veranderlyk gebod*, 't welk overzulks kon vernitigt worden, zoo wanneer dat God t' eeniger tyd mogt koomen te behaagen, zonder de minste verlochening zyner Goddelyke betaamelykheden.
 - b. *Een Proev-gebod* van de gehoorzaamhyd, dimen aan de Goddelyke *Wet* verschuld was: om het welke wel

te verstaan, moeten begrypen; dat de Opper-heer van 't heelal van de aan den mens vergunde heerschappy, als by (a) wederkeering uyt vervreemding, deelen boom uytgezondert heeft, zoo dat dezelve moest geagt worden reeds als aangevaart, en als van de in 't gemeen zynde dingen afgeschyden; tot een klaar bewys, dat God door het aan den mens toegestaan heerschappy-regt zig van de Opperheerschappy niet ontslagen, noch van de magt en 't gezag over de schepzelen geheel onttrokken, maar den mens alleen als een Leenman onder zig gestelt had. Hier is dan eene wettige proef geweest,

a. *Van Godvreezenhyd of Ongodvreezenhyd*: van 't eerste, wanneer de mens, meer agt gevende op God, dan op zig zelven, in Gods willekeur, met zig van dien boom te onthouden, volherd had: van 't laatste, wanneer hy, buyten Gods gezag en bevel, tegen zyne Wet aan, van deeze vrugt eten wilde; in welke daad eene volslage verlochening van Gods opperheerschappy gelegen was.

b. *Van matiging*, of hy zig van di beheerde zaak onthouden kon, zig te vreden houdende met alle het overige te gebruyken, zonder eenig ding te willen genieten of bezitten. Want het is Onmatigheid, de begeerte te voeden, om voor zig, uyt het gebruyken der schepzelen, eenige meerdere volmaakt-hyd te verzorgen.

c. *Van Regrveerdighyd*, wanneer de mens zig als van eene reeds beheerde zaak onthield, en vaststelde geenig het minste recht daar toe te hebben; en in tegendeel is *het ongerechtigheid*, wanneer imand hier op geene de minste agt slaande, het beheerde eger naa zig rapen wilde.

bb. *Nette werkstellighyd van 't geeyste*, of eene bestipte gehoorzaamhyd: bedingende,

1. *Eene volmaakthyd in alle deelen*, bestaande in eene volslagene gehoorzaamhyd aan alle en een igelyk gebod der Wet; *Want wi de geheele Wet zal handlen, en in een zal struyken, di is schuldig geworden aan allen.* Jak. 2: 10.

(a) Ex postliminio.

2. *Eene*

2. *Eene volmaakthyd in wrappen*, gelegen in eene gehoorzaamhyd uyt alle kragten en vermogens. Zoo zegt Christus *Matth. 22: 37. Gy zult lievehbben den Heere uwen God, met geheel uw herte, met geheel uwe ziele, en met geheel uw verstand.*
3. *Eene volstandighyd*, of standvastighyd gedurende den gansen tyd der beproeving. *Ezech. 18: 24. Maar als de regtveerdige zig afkeert van zyne geregtighyd, en onrecht doet, zoude di leven? alle zyne geregtigheden, di hy gedaan heeft, zullen niet gedacht worden; in zyne overtredinge, waar door hy overtreeden heeft, en in zyne zonde, di hy gezondigt heeft, in di zal hy sterven.* Welke voorwaarden van de gehoorzaamhyd der Wet ook hunnen grond hebben in de twee Wettisse vonnissen *Levit. 18: 5. Welke mensse dezelve zal loon, di zal door dezelve leven. En Deut. 27: 26. Vervloekt zy, di de woorden deezer Wet niet zal bevestigen, doende dezelve.* Vergelyk hier mede *Gal. 3: 10-12.* alwaar deeze woorden herhaalt worden. *Vervloekt is een iegelyk di niet blyvt in alle het gene geschreven is in 't boek der Wet, om dat te doen. De mensse di deeze dingen doet, zal door dezelve leven.*

BB. *Eene Beloutte*, dewelke, het tweede lid van 't Verbond der Werken zynde, den regten mens ook voorgestelt is geweest onder den naam van *Leven*; dit bewyft de *Boom des Levens* in het *Paradys*. *Gen. 2: 9. vergeleken met Openb. 2: 7. Di overwint ik zal hem geven te eten van den boom des levens, di in 't midden van het Paradys Gods is.* Voeg hier by, *Gen. 3: 22. Nu dan, dat hy zyne hand niet uystekte, en neme van den boom des levens, en ete, en leve in eewighyd.*

a. Dat dit leven, waar toe het Verbond der Werken den regten mens hoope geeft, zyn opzigt heeft op het leven; 't welk wy in de Hemelen tegeniten hebben, met eenen overgang uyt den staat der beproeving tot den staat der bevestiging, bewyzen wy tegen Socinus.

r. Uyt de onderpanden des levens, dewelke geweest zyn het *Paradys* en de *Boom des Levens* in het midden van het *Paradys*: van welke onderpanden de evangelykhyd ons opleyd tot in den Hemel, en het hemelsse leven, gelyk *2 Kor. 12: 2. Paulus tot in den derden hemel opgetrokken, gezegt word in*

vers.

vers 4. *Opgetrokken geweest te zyn in 't Paradys.* En Luk. 23: 43. Christus den Moordenaar het eeuwige leven in den Hemel belovende, zegt tot hem : *Heden zult gy met my in 't Paradys zyn.* Voeg hier by Openb. 2: 7.

2. Uyt de belofte van de Wet, di het eeuwige leven aanbied. *Levit. 18: 5. Welke menſſe dezelve zal doen, di zal door dezelve leven. Ezech. 20: 11. Dewelke zooze een menſſe doet, zal door dezelve leven. Gal. 3: 12. De menſſe di deeze dingen doet, zal door dezelve leven. Rom. 7: 10. wordze genaamt een gebod ten leven. Vergeleken met Matt. 19: 16. 17. Dog wilt gy in het leven ingaan, onderhoud de geboden; andwoorde Christus aan den Jongeling, di hem vraagde; wat zal ik goeds doen, op dat ik het eeuwige leven hebbe?*
3. Uyt de verklaring, di Mozes geeft, *Gen. 3: 22. Doe zeyde de HEERE God: Ziet, de menſſe is geworden als onzer een, kennende het goed en het kwaad: Nu dan, op dat hy zyne hand niet uytſteke, en neme van den boom des levens, en ete, en leve legnolám in eewighyd.*
4. Uyt de wederſtelling van Christus, dewelke, in betrekking tot de ſchade door Adam aangebragt, voorgeſtelt word als *de oorzaak des levens*, het welke zynde het leven in de Hemelen te geniten, zoo is 't noodzaaklyk, dat ook dit zelve leven voor den Val beloovt is geweest.
5. Uyt tegenſtelling van de gedreygde dood, dewelke influytende de verdoemeniſſe ter hellen, zoo moet deszelvs tegeſteldte het leven in allen deelen zyn, het welke alle gevaar van ſterven uytfluytende, de hoogſte, of hemelſſe zalighyd aanbrengt.
- b. Aan dit leven is aangehegt *de Onſterflykhyd*, dewelke is di weldaad van behoudenis, onſpruytende uyt den ſtaat van vriendschap, waar door de regte mens vry geſtelt wierd van alle gevaar van ſterven: welke onſterflykhyd is,
 1. *In betrekking tot de ziel, den mens natuurlyk, dat is, ygen en aangeboren, als dewelke onuytrooijelyk zynde, noch geſloopt noch gedood kan worden. Matth. 10: 28. Vreeſt u niet voor de genen di het lichhaam dooden, en de ziel niet kunnen dooden, enz.*
 2. *In betrekking tot het ganſſe onderſtelde, bragtze wel mede dat*

dat de mens kon niet sterven , schoon hy wegens zyne veranderlykhyd ook kon sterven ; als zullende niet gestorven hebben , indien hy volstandig gebleven waare en overzulk ook zullende *natuurlyk* of uyt ygener aard altyd geleevd hebben , om dat 'r geenigen vloek of idelhyd den dingen overgekoömen zow hebben : in vergelyking van *Job 5: 6. Want uyt het stof koomt het verdriet niet voort : noch de moeite spruyt niet uyt de aarde , enz.* De zin is , dat het regtveerdig en regt is , dat het verdriet den dwaazen dood , want de clende spruyt niet uyt de aarde ; *want het schepzel is majôteeti der idelhyd onderworpen , ouch ekonfa , niet gewillig.* Rom. 8: 20. God en zyne werken zyn goed , maar dat de mens van de schepzelen schade en ongemak ontvangt , koomt van de straffe en van der menschen vloek ; met een woord , Elifas tekent aan , dat alle arbeyd met smerte is , en dat wy , in Adam verdoemt , tot ziekten en den dood geboren worden. Het welke wy ook tegen de Socinianen en Pelagianen , di den dood stellen een gevolg van de *na- tuur* of geboorte te zyn , beweeeren.

a. Bewyzende het regtzinnig gevoelen ,

a. Uyt de bedreyging zelv , *Gen. 2: 17. Ten dage als gy daar van eet , zultge den dood sterven , vergeleken met deszelvs uytvoering , Gen. 3: 19. Tot dat gy tot de aarde wederkeert , dewyl gy daar uyt genomen zyt : want stof zyt gy , en gy zult tot stof wederkeeren.*

b. Uyt de onderstelling van de H. Schrivtuur , dewelke vaststelt , de dood een straffe der zonden , en om der zonden wille ingekoomen te zyn. *Rom. 5: 12, 14. Gelyk door eenen mens de zonde in de werreld ingekoomen is , en door de zonde de dood : en alzoo de dood tot allen menssen doorgedaan is , éph hoô pántes bíemarton , in welken alle gezondigt hebben , enz.* Hier van daan word *Rom. 6: 23. De dood genaamt eene bezoldinge der zonde.* Voeg hier by , *1 Kor. 15: 22, 26. Want gelyke alle in Adam sterven , alzoo zullenze ook alle in Christus levendig gemaakt worden. De laatste vyand di te nite gedaan word is de dood.*

b. Verdedigende het zelve tegen de tegenwerpingen.

1. Uyt *Gen. 3: 19. Want gy zyt stof , en zult tot stof wederkeeren.*

II. Uyt I Kor. 15: 50. *Dit zegge ik, Broeders, dat vlees en bloed het Koningryke Gods niet beërven kunnen, noch de verderfelykhyd beërvt de onverderfelykhyd niet. Overzulks word de dood vooraf vereyft, eer dat de mens kan verheerlykt en volmaakt worden.*

III. Uyt de aangebore gestelthyd des lichhaams, het welke ontsloopbaar, en mittdien sterfelyk is.

CC. *Eén Verband* tussen de gehoorzaamhyd en den loon des levens, in de belovte van 't Verbond der Werken voorgesteld, hegtende deze twee zoodaanig te zaamen, dat

a. De gehoorzaamhyd der Wet zig zoodaanig tot het leven heeft, als de verdinende oorzaak van het regt ten leven, en overzulks als *eene ygene geregtighyd. Filipp. 3: 9. Als eene geregtighyd uyt de Wet. Rom. 10: 5. en overzulks als eene geregtighyd uyt de werken. Rom. 9: 30. 31.*

b. En de loon des levens zig tot di gehoorzaamhyd heeft, als een loon, niet uyt genade, maar uyt schuld. *Rom. 4: 4. Nu den genen di werkt word de loon niet toegerekent naar genade, maar naar schuld. Welke vergelding egter geenzins onderstelt eene verdienste (a) uyt eene evenwaardighyd, noch (b) uyt welvoegenthyd, maar (c) uyt eene overkoomste, nademaal 'r tussen di twee uystersten geene de minste gelykwigtige evenredenhyl is.*

1. *Niet uyt evenwaardighyd, om dat wy van naturen, dat is, van aangeboren aard schuldenaars zyn tot alle pligt, daar toe wy door eene voorgaande weldaad verbonden zyn: zoo dat Christus Luk. 17: 9. 10. hebbende de gelykenis van den Dienstknecht laten voorgaan, een besluit opmaakt: Alzoo ook gy, alsge zult gedaan hebben al het gene u bevolen is, zegt, wy zyn onnutte dienstknechten, want wy hebben maar gedaan, het gene wy schuldigh waaren te doen. Ook is 'r geene de minste evenredenhyl tussen het allergrootste werk van gehoorzaamhyd, en tussen den loon: gelyk d' Apostel Rom. 8: 18. zegt; Ik houde het daar voor dat het lyden dezès tegenwoordigen tyds niet is te waardenen tegen de heerlykhyd, di aan ons zal geopenbaart worden.*

2. *Noch uyt welvoegenthyl, om dat God geen prosoopop-
leëptees*

(a) Ex condigno,

(b) Congruo.

(c) Pacto.

léeptees uytneemer der perzoonen is , di om de uysterlyke gaven den eenen boven den anderen stelt. *Gal. 2: 6. 7. Job 34: 19. Di, te weeten God, het aangezigte der Vorsten niet aanneemt, en den ryken voor den armen niet kent; want zy zyn alle zyner handen werk.*

3. Maar uyt overkoomste , om dat de loon aan den werker gegeven word uyt Gods vrymagtig welbchaagen , zoo dat deeze schuld alleenlyk daar uyt ontstaat , dat God zig tot een schuldenaar gestelt heeft , volgens zyne gegeven trouwe en belovte in het verbond.

BB. AAN DE ZYDE VAN DEN MENS , die met God in 't verbond treed , alwaar de mens aangemerkt moet worden ,

AA. Voor af voor het Verbond

- A. Ten aanzien zyner kragten of bekwaamhyd , om alle beding der Wet te volbrengen ; welke kragten gestaafd worden door de Schepping van den Mens met het beeld Gods , en naar zyne gelykenisse. *Gen. 1: 26. 27.* alwaarwe nauwe agt te slaan hebben op de spreekwyze : *het beeld Godt naa zyne gelykenisse* , dat is , het beeld , 't welk door eenige tussenkoomende gelykenisse , God vertoont. Het woord *gelykenis* strekt zig wyder uyt , dan 't woord *beeld* , aangezien der eene gelykenisse weezen kan , waar egter geen beeld is , alzoo is

Simia quam similis , turpissima bestia , nobis.

*Een Aap , dat vuyle dier ,
Gelykt ons gans in swier.*

Ook zyn de ondeelige of enkelde dingen in eenzelvde bezonderzoort zig onderling gelyk , als een aay een aay , een mens een mens gelyk is : egter zynze des anderens beeld niet , om dat de een des anders *proototupon* , voorbeeld niet is : de ygenschap van een beeld is zoodaanig toegestelt te zyn , dat het iets anders vertoont , en in het eerste opslag des oogs het denkbeeld van dat andere in onzen geest verwekt , tot het welke zommige trekken , di eenige gelykenisse vertoonen , genog zyn.

1. Dit beeld Gods bestaat derhalven in de bekwaamhyd of hebbelykhyd van den regten mens , om wettelyk de heerschappy,

schappy, di God aan den mens gegeven heeft, te oefenen, en om alle ordening des Scheppers te onderhouden, het welke wy ligtelyk uyt Mozes zelv haalen konnen, indien wy de naakoomende *van* als een gevolg uytleggen.

aa. Dat deeze bekwaamhyd bestaat in de gaven van den Geest, of in de kennisse van God, en van 't gebruyk der dingen ter eere Gods, als ook in de hailighyde of de genyghyde der lievede, om de ordeninge Gods te onderhouden, en het voorschrift der waarhyde op te volgen, houden wy staande tegen de Sociniane, di niets, dan de rede en den geest, vereyssen. H. Dw. Op datze de menslyke verdorventhyde lochenen, en in den eersten mens, niets anders erkennen zowden, dan 't gene wy nu nog in een igelyk mens bevinden.

a. Wy bewyzen het regtzinnig gevoelen,

a. Uyt de betrekking zelv van dat beeld tot de heerschappy; op dat de mens dan deeze heerschappy naar de rede oefenen en behouden mogt, zoo wierden deeze gaven in den geest vereyft, waar door hy God voor den gever van di heerschappy erkennen, maar de geschapene dingen, als onder zig en zig tot zyn gebruyk onderworpen, onderkennen zow, dat di tot de eer en heerlykhyde der opperste Godhyde betrokken moesten worden. Ten anderen kon hy deeze heerschappy niet wettig oefenen, of hy moest God willen geniten of bezitten, en di dingen alleenlyk gebruyken, en de gansse ordening, van God ingestelt ook willen onderhouden.

b. Uyt de Schrivtuurplaatzen, di den mens, vers uyt zyns Scheppers handen gekoomen, eene goedhyde en regthyde toefschryven. *Gen. 1: 31. God zag, al wat hy gemaakt hadde, en ziet, het was zeer goed. Pred. 7: 29. Dit heb ik gevonden, dat God den mens jafschár, regt geschapen heeft.* Dat is, zonder zonde en kwaade nyginge, en genogzaam verligt, om de reeds verkreege gemeenschap en vereeniging met God, te behouden, en nog grooter door geloof en iverzugt, met Gods hulpe, te verwerven.

c. Naar de uytlegginge van Paulus, di dit beeld afmaakt,

maalt, in wysheid en hailighyd der waarhyd gelegen te zyn. Kol. 3: 10. *En aangedaan hebt den niuwen mens, di vernieuwt word tot kennisse, naar het evenbeeld des genen, di hem geschapen heeft.* Efez. 4: 24. *De niuwe mens, di naar God geschapen is, en dikaiosunee, kai hosioteeti tees aleetheias in waare regtveerdighyd en hailighyd.*

- d. Uyt een drangbesluit, 't welk aantoon, dat de gelykenis geenzins in het lichhaam gevonden word. *Hand. 17: 29. Wy dan Gods geslagte zynde, moeten niet meenen, dat de Godhyd goud of zilver, of steen gelyk zy, kai charágnati téchnees kai enthumeeeseoos antbroopou, welke door menschen kerst en bedenkinge gesneden zyn. Noch ook enkelyk in de natuur of den aard van het denkend wezen, dat ook in de Duyveln en godlooze menschen te vinden is, want de mens, schoon di in waarde is, als hy geen verstand heeft, word gelyk de beesten, di vergaan* Ps. 49: 21. *En 73: 22. Doe was ik onvernuyftig, en wist niets: ik was een groot beest by u.*
- b. Beweeren wy tegen de Socinianen, dewelke dat beeld alleen in de heerschappy stellen, en di voortreffelykhyd lochenen, pogende
- a. Het eerste te bewyzen, uyt Gen. 1: 26. alwaar God zeyde: *Laat ons menschen maaken, naar onzen beelde, naar onze gelykenisse, vejirdou bidgath hajam, en dat zy heerschappy hebben over de Vissen der Zee, enz.*
- b. Het tweede daar uyt, dat de H. Schryft het beeld Gods nog aan alle menschen toeschryvt. Gen. 9: 6. *Wi des menschen bloed vergiet, zyn bloed zal door den mens vergoten worden: want God heeft den mens naar zyn beeld gemaakt.* En Jak. 3: 9. *Door de tonge, vervloeken wy de menschen, di naar de gelykenisse Gods gemaakt zyn.*
- bb. Deze bekwaamhyd verderven zy gans en gaar di een staat der zuuyvere natuur of geboorte verdigten, gelyk de Pelagianen, willende dat de eerste mens noch wys, noch dwaas, noch goed, noch

noch kwaad, maar alleen vatbaar en bekwaam geweest is, om een van allen te worden; het welke zy wederom stellen, op datze den geschaapen mens tot de onnoozelhyd wederbrengen, en ons, alswe eerst geboren worden, gelyk maaken zowden, aangezien zy *de natuurlyke* of aangebo-
re verdorvenhyd ook ontkennen.

a. Welk gevoelen wy verwerpen,

a. Wegens de ongerymdhyd van dien staat; nademaal de Geest niet bevat kan worden dan als denkende, en tussen God en de schepzelen gestelt zynde, zig wendende, of tot God, of tot de schepzelen; welke eerste daad, met den geest gelyktydig zynde, **niet kan nalaten** tot goed, of kwaad te zyn.

b. Wegens de aanmerking zelf,

1. Van Adam, di aanstonds na de geboorte van Eva blyken van zyne wyshyd en haalighyd gegeven heeft, wanneer hy de Huwelyks Wetten zelf wist uyt te vorssen. Ten anderen in het geven der naamen aan de schepzelen, wanneer hy aan alle Dieren elk eenen naam, met hunnen aard overeen koomende, gegeven heeft.

2. Van Eva, dewelke in de verzoeking zelf blyken getoont heeft van de kennisse Gods, en van de Wet en haaren stand onder de Wet. *Gen. 3: 22.*

b. En verdedigen tegen de tegenwerpen.

a. Uyt de plaats, *Gen. 2: 25.* en *Hoofdst. 3:*

11. alwaar onze Eerst-ouders gezegt werden *maakt* geweest te zyn, en *zig des niet geschaamt*, noch *kundig geweest* te hebben.

b. En daar uyt, dat zy hun door den Duyvel hebben laten bedrigen.

cc. Ook ontzenuwen de Pausgezinden deeze bekwaamhyd, alsze stellen dat de eerste geregtighyd aan den eersten mens *niet natuurlyk* of ygen; maar *bovennatuurlyk* of onygen geweest is, dat is, dat
de

de bewegingen der begeerlykhyd aan den regten mens *natuurlyk* of ingeschaapen , maar dat hem boven dat *natuurlyke* of ingeschaapene , noch voortreffelyker gaven toegevoegt zyn geweest tot een dwangteugel zyner begeerlykheden , op dat hy niet ligt in zonde vervallen mogt. H. Dw. Is te stellen , dat de beteugelde begeerlykhyd onder de zonde niet gerekent word. De Hervormde noemen in tegendeel de *natuurlyke* of aangebore geregtighyd , of di hebbelykhyd om een igelyk het zyne te geven , niet datze uyt de wezentlykhyd of deszelvs vermogens afvloeid , maar dat de mens , een Gode waardig werkstuk , geenzins van di regthyd in verstand en wil ontbloot is.

a. Ons gevoelen bewyzen wy

a. Uyt de heerlykhyd van den Schepper , dewelke , de Stigter van het goede zynde , indien hy den mens niet met di kennisse en liefde tot God geschaapen had , geen werk, zyne eere waardig , gemaakt zow hebben , als zynde niet tot zyne eer en heerlykhyd.

b. Van de liefde , di den mens *natuurlyk* of ygen is , als dewelke geenzins zonder liefde wezen kan : indien nu deeze liefde niet tot God als zyn Hoogste Goed , gestrekt had ; zow het ook goed geweest zyn , alle andere dingen , behalven God , liev te hebben ; want al wat den mens *natuurlyk* of ingeschaapen is , moet goed zyn , om dat het van God is.

c. Uyt de *natuurlyke* of aangebore onderwerpelykhyd , dewelke geenzins toelaat , dat het redelyk schepzel niet alzins aan zynen Schepper onderworpen zow zyn.

d. Daar uyt , dat de kwaade begeerlykhyd in alle menissen misdaadig en zonde is , gelykwe te zyner plaatze toonen zullen.

b. Beweeren wy tegen de aanhouding , dewelke aandringt , dat al schoon Gods beeld weggenomen

nomen is , de menschelyke *natuur* of wezentlykhyd egter blyvt , en dat overzulks dit beeld niets doet tot het stellen van de menschelyke *natuur* of wezentlykhyd.

II. Deeze bekwaamhyd van kragten was , door behulp van di vermogens en gaven tot gehoorzaamhyd , genog om het regt ten leven uyt overkoomste te verdinen : want het waare een schendaad , dat God den mens verpligten zow , om zyne vrindschap te zoeken , onder eene voorwaarde di geheel en al onmogelyk waare.

1. Het was egter niet noodzaaklyk , dat de mens kragten bezat , di metter daad bekwaam waaren. Het was genog dat hy in een zoodaanigen staat gestelt wierd , in den welken hy , des noods , vermeerdering van kragten en bekwaamheden van God afbidden en verwerven kon. Ook kon hy van zommige dingen , di des daads waaren , onkundig zyn ; zynde het egter genog , dat hy in een twyfelig geval zyn oordeel schorffen , en een doordringender kennisse van God afbidden kon.

2. Ook was het niet noodzaaklyk , dat de bystand der Goddelyke genade metter daad werkzaam was tot zyne bevestiging ; als welke staat met den staat der beproeving geenzins voeglyk was : want de mens moest in dien staat der beproeving veranderlyk zyn , en veele vonden konnen zoeken , gelyk hy gedaan heeft. *Pred. 7: 29. God heeft den mens regt gemaakt , maar zy hebben veele vonden gezocht.*

B. Ten aanzien van de voorafgaande verbintenis moet men vast stellen , dat de regte mens , door de Wet des Verbonds tot een onverschulde verbintenis geroepen , reeds voor af , wegens zyne *natuurlyke* of aangebore afhangelykhyd van God , onder God heeft moeten staan , gelyk een Knecht onder zynen Heer.

BB. *Gevolgelyk* naaderde de mens tot den voorstel van 't Verbond en de Verbonds-Wet , in zynen staat van regthyd en met genogzaame kragten voorzien , met dien toe te stemmen , of met de voorwaarde van 't Verbond op zig en aan te nemen.

a. De daad van toestemming , te vooren gepleegt , konnenwe klaar genog afmeetten uyt het zeggen van de Vrouw. *Gen. 3:*

3. *Maar*

3. *Maar van de vrugt des booms, di in 't midden van den hof staat, heeft God gezegt: Gy zult van di niet eeten, noch di aanroeren, op dat gy niet sterfvet.*

- b. De hoedaanighyd der toetstemming is geweest, dat Adam was als het Hoofd en Bewindsman van het ganſſe Menſdom: in welken deelen hy met Christus gelyk ſtond. *Rom. 5: 14. Adam is een voorbeeld des genen di koomen zoude. 1 Kor. 15: 22. Want gelykze alle in Adam ſterven, alzo zullenze ook in Christus alle levendig gemaakt worden.* Waar van daan te kennen gegeven word, dat in Adam, als het hoofd, ook aan Eva het zelvde gebod is gegeven geweest. *Gen. 2: 16. De HEERE God gebod den menſſe, enz. te weeten, Adam en Eva, dewelke een vlees zyn. vers 24. En Hoofdst. 3: 3. Want de Man is 't hoofd der Vrouw. 1 Kor. 11: 3. 1 Tim. 2: 14. dewelke, indien hy ſtaande gebleven waare, zyne regthyd en het beeld Gods, te gelyk met zyne nakomelingen zow voorgezet hebben, en dat uyt kragte van de eerſte zegeningen, waſt en vermennigvuldigt. Gen. 1: 28.*

C. DE OPREGTING DES VERBONDS, 't welk aange- gaan moeft worden is tweederlye.

A. Door de Tekenē van dit Verbond, di den mens, in zynen pligt volherdende, alles goeds verzekeren: hier op zien

a. Het Paradyſ, deszelvs

a. *Plaats*, was in 't Land Eden, of de zuyder Landſtreck van Me-
zopotamien, met boomen bezet, en door de Rivier uyt Eden beſproeit, di na eene verdeeling hun water met de vier groote Riviren gemeen maakte. *Gen. 2: 8-15.*

b. *Gebruyk*, is geweest, den derden Hemel te verbeelden: gelyk *2 Kor. 12: 2, 4.* alwaar de optrekking van Paulus in den derden Hemel, genaamt word, eene optrekking in het Paradyſ. *Luc. 23: 43. Heden zult gy met my in 't Paradyſ zyn.* Vergeleken met *Openb. 2: 7.* Waar uyt Socyn zelv gedwongen word te be-
kennen, dat daar door den zetel der Zalige afgeſchaduwt, en overzulks ook betekent word. Het verzegelde derhalven de hoop des levens, in het hemelſſe Paradyſ te leven, zoo lang als de mens in den ſtaat der regthyd volſtandig bleev, maar geenzins een volſtrekt regt, 't welk hy nog niet bezat.

b. De Boom des Levens.

a. Welke Boom beſchreven word *Gen. 2: 9.* dat dezelve, gelyk
alle

alle andere Boomen , *begeerlyk was voor het gezigte , en goed ten spyze : en in 't midden des Hofs.* Het is bewyfslyk , dat dezelve geen enkele Boom alleen geweest is , dewyl hy elders vertoont word aan byde der zyden van de Rivier. *Openb. 2: 2. In 't midden van haare straate , en op de eene en de andere zyde der rivire was de boom des levens , enz. Ezech. 47: 12.*

- b. Deszelvs gebruyk is niet lichhaamkundig geweest om des lichaams aanwezen te verlengen , om dat hy dat doen moest , of als een voedzel , het welke hy dan met alle andere gemeen had ; of als een geneesmiddel , tot het welke in den eerststaat geene noodzaake was ; maar om te verzegelen en te betekenen ,

1. *Den Zoone Gods.* *Openb. 2: 7. Di overwint zal ik te eten geven van den boom des levens , di in het midden van 't Parady's Gods is , welke boom den levendigmaakenden God betekent , of waarlyk de levendigmaakende spruyte Gods , dat is , Gods Zoone : de Wyshyd word Spreuk. 3: 18. gezegt : Zy is een boom des levens , den genen , dize aangrypen : en elk een dize vasthoud , word gelukzalig.* Want in den Zoone Gods was en is het leven. *Joh. 1: 4. In het zelve , in het Woord , dat is , in den Zoone Gods , was het leven.* Hy verzegelde wel den Zoone Gods niet , als den Middelaar : want zoodaarnig word hy alleen in 't Verbond der genade aangemerkt , maar als door den welken de Vader zig wilde aan de mensfen openbaaren en verheerlyken.

2. *Het Eeuwige leven , in den Zoon , als den Belooner van dat Verbond voorgestelt.* *Gen. 3: 22. Ziet de mensfe is geworden als onzer een , welke een my toefchynt de Zoone Gods te zyn , Nu dan , dat hy zyne hand niet wytsfeke , en neme ook van den boom des levens , en ete , en leve in eewighyd. Spreuk. 13: 12. Maar de begeerte di kooft , is een boom des levens.*

B. Door *Bedryging* , wanneer God by het Proev-gebod bygevoegt heeft de bedryging des doods , tegen den overtrederen vastgestelt. *Gen. 2: 16, 17. Ten dage als gy daar van eet , zult gy stervende sterven , dat is , zekerlyk den dood sterven.* Van welke bedryging te onderzoeken staat ,

a. *De Wyduytgestrekthyd* , zoo dat de gedrygde dood insluyt ,

a. Den dood des lichaams , met alle de daar aan toegevoegde rampen , di 't mensfelyk leven schade aanbrengen. Als *Gen. 3: 16-19. alwaar de mennigvuldige baarens smerte aan Eva , en het*

zweet

zweet zyns aanschyns aan Adam , en aan byde de dood , of de wederkeering tot stof word opgelegd.

- b. Den dood der ziele , of de vervremding en afschying van God , waar door zy vervreemt zyn van't leven Gods. Efez. 4: 18. welke staat genaamt word , de dood in zonden en misdaden. Efez.

2. 1.

- c. En byder verzwaaaring en volmaaking.

1. Ten opzigt van de ziel , di na den dood in de plaatze der pyningingen overgebracht moest worden , gelyk blykt uyt Luk. 16. 23, 24. alwaar de Rykeman gezegt word in de helle , en de pyne en smerte in di vlamme te lyden.

2. Ten opzigt van het lichhaam , dat weder opgewekt en met den geest vereenigt moest worden tot de eeuwige straffen. Dan. 12. 2. *Veels van di in't stof der aarde slaapen , zullen ontwaken , tot versmaadheden , en eeuwige afgryzinge.*

- b. De Billykhyd , di uyt Gods vreekende Geregtighyd gehaalt moet worden. Psal. 50. 21. *Deeze dingen doet gy , en ik zwijge , gy meent , dat ik t'eenemaal ben gelyk gy : Ik zal u straffen , en zal't ordentelyk voor uwe oogen stellen.* Waar van daan alle vloek in de H. Bladeren bevat word als een doemvonnis der Wet , di deeze dikdooma , regtspraake eyft.

D. DE STAAT des menschen onder het eerste Verbond is zeer gelukkig geweest , om dat hy

A. Ryk geweest is van gaven Gods : als denwelken alle onderstand tot het leven , aan geenige idelhyd onderworpen , overvloedig tot zyn gebruyk vergunt was.

B. Tot een Heere gestelt is geweest over alle geschaapene dingen , zoo dat alles hem onderworpen was. Gen. 1. 28-30.

C. Een vriend van God was , denwelken hy niet alleen tot een goeder-tiernen Heer , en milden Gever van alle zegeningen , maar ook tot eenen gemeenzaamen Leydsman zyns levens had , met wien hy veelmaalen gemeenzaam gesproken had , zoo voor de Schepping van de Vrouwe , wanneer hem , ten teken zyner verkregene heerichappy , vergunt was aan de Dieren hunne naamen te geven ; als na dat de Vrouwe geschaapen was , en van God tot hem gebracht wierd : En veelligt heeft God deezen zevenden dag dus met den mens in omgang doorgebracht , dewyl Gen. 2. 3. gezegt word , dat hy dien dag gehaalt heeft , dat is , in hailige werken doorgebracht : het welke bekwaamelyk van de zaamspraak met de Eerst-ouderen gehouden , kan verstaan worden.

D. Evenwel was hy nog niet geheel en al regtveerdig, dat is, het regt ten leven hebbende; veel min was hy gelukzalig, maar alleen op den weg om de regtveerdighyd en gelukzalighyd te verkrygen.

HOOFDDEEL III.

Van des Werkverbonds verbreking door de Zonde.

GEzien hebbende de opregting van het Werkverbond, volgt nu deszelfs *verbreking door de zonde*, geschied door middel van de beproeving: alwaar wy de zonde eerst in 't algemeen, en daarna in 't bijzonder zullen aanmerken.

A. In 't algemeen, is de zonde *anomia*, eene onwettelykhyd, of eene afwyking van dien regel des levens, di den mens tot alle gehoorzaamhyd verbind, door welkers tussenkoomst de zondaar niet alleen op zig laad de schuld en smette, maar ook de straffe, dewelke hy ten zy de genade daar tussenkoomt, zekerlyk te wagten heeft.

A. Met *verschydene naamen* word de zonde in de H. Schriften geboekt, en genaamt

a. *Gattai*, in 't Hebreews, in 't Grieks *hamartia*, *afwyking*, wegens de misling van het regte doelwit, di eene vergeeting of veragting van het ynde inslyt, en tot zyn uytloomst heeft het eeuwige verderv.

b. *Pescháng. Apostasia. Afval*. Voor zoo veel de mens eene betrekking tot God heeft, als tot zynen Heer en Wetgever, den welken hy verlochent, en welkers Wet hy verwerpt.

c. *Gnávov. Adikia. Ongeregtighyd*. Wanneer hy tot God betrokken word, als tot zyn voorbeeld, van het welke afwykende, hy verdorven word, en zyne regthyd verliest.

d. *Beged. Trowlooshyd*. Uyt eene betrekking tot het Verbond, dat hy, by toestemming aangenomen, en trowlooslyk verbroken heeft.

e. *Meri, Mored. Wederspannighyd*. Voor zoo veel di inslyt eene vyandschap tegen God, welkers ordening en deugden hy bestryd.

f. *Magnal. Vergryping*. Voor zoo veel dit alles met schynhailighyd verzelt gaat, zoo dat hy geenzins wil schynen te zyn een zondaar, gelyk hy is.

B. *De natuur of aard der zonde.* Waar in wy ons wel naw en ernstig te wagen hebben, datwe niet meenen de zonde eene zaaklykhyd of iets stelligs te zyn, of ook enkelyk ontkennig en een niet: maar datze eene ontbeering is, of een afweezighyd van het gene tegenwoordig zyn moest. Waar van daan dezelve uytstekentlyk *anomia*, onwettelykhyd, genaamt word. 1 *Joh.* 3. 4.

C. *Het onderschyd word daar in gestelt*, dat zommige zonde gezegt worden,

a. *Van Doening*, wanneerder eene ontbering aanleeft aan de daad, di anders geschied, danze geschiden moest. *Jak.* 4. 17. *Wi dan weet goed te doen, en niet doet, bamartia autoò éstin, dien is het zonde.* Ten welkers opzigt de zonde geschied of met het herte. Als *Matth.* 5. 28. *Zoo wi een Vrouwe aanziet, omze te begeeren, di heeft alreeds overspel in zyn herte met haar gedaan.* Voeg hier by *Matt.* 15. 19. *Uyt het herte koomen voord booze bedenkingen, doodslagen, overspelen, hoereryen, dveryen, valse getuygenissen, lasteringen.* Of met den mond, als *Matth.* 12. 36. *Maar ik zegge u, dat van elk idel woord, het welk de menssen zullen gesproken hebben, zy van het zelve zullen rekenschap geven in den dag des oordeels.* Ook isser nog eene andere zonde des werks, hoedaanige werken beschreven worden. *Gal.* 5. 19-21. en elders.

b. *Van Nalaatighyd*, wanneerder een ontbeering aan 't vermogen aanleeft, zoo dat het niet werkzaam is, daar het werkzaam zyn moest. Hier van daan is het dat *Matth.* 25. 42. de godloozen ook zullen verdoemt worden om de nalaating van het goede. *Want ik ben hongerig geweest, en gy hebt my niet te eten gegeven: ik ben dorstig geweest, en gy hebt my niet te drinken gegeven, enz.*

B. In 't bijzonder is de zonde of de Eerste, of de geerfde.

A. DE EERSTE ZONDE, of de Oorsprongelyke is het werk van ongehoorzaamhyd onzer eerste Ouderen, di door des Zatans listighyd verzogt, tegen het gene hen bevolen was gedaan hebben, met van den boom der kennisse des Goeds en des Kwaads te eten, waar door zelv zy het eerste Verbond verbroken hebben. Hier moeten wy dan aanmerken,

a. *De Gelegenthyd of de Verzoeking*, waar van de Duyvel, onder 't bedekzel van eene Slange verborgen, de oorzaak was.

a. Dat dit des Duyvels konst en list geweest is, blykt.

1. Om dat niets, dan de booze Geest, door de Slange valsheid heeft konnen spreken, waarom hy een leugenaar van den beginne genaamt word. *Joh.* 8. 44. Q 3. 2. Om

2. Om dat Paulus het bedrog der Slange aan den Duyvel toeschryft 2 Kor. 11. 13. vergeleken met vers 14. *Zulke valsche Apostelen zyn bedrieglyke arbeiders, hen veranderende in Apostelen van Christus. En geen wonder: want de Zatan zelfs verandert zig in eenen Engel des ligts*, te weeten, dat kan in de bedrigeryen des Zatans altyd gemerkt worden. Hy is tot onze eerste Moeder gekoomen als een Gezant van God, en als een Engel, di nog in de waarhyt stond, di Gods aanzigte anschowde, di van God tot zynen dienste gehailigt was, en di nog in de hemelse gelukzalighyd verkeerde.
 3. Om dat de Zatan daar van daan met den naam van Slange betekent word, *Openb. 12. 9. En de groote Draak is geworpen, de oude Slange, welke genaamt word Duyvel en Zatanas, di verleyd, enz. Voeg hier by, Hoofdst. 20. 2. En hy greep den Draak, de oude Slange, welke is de Duyvel en Zatanas.*
- b. Zyne list en bedrog is te bemerken,
1. In zynen raadslag van de Slange aan te nemen, als zynde een Dier den regten Mens niet onaangenaam, en wegens zyne looshyt zeer behaaglyk. *Gen. 3. 1. De Slange nu was listiger dan al het gedierte des velds, enz. Ook zegt Christus; Zyt voorzigtig als de Slangen. Matth. 10. 16. Inzonderhyt dewyl, niet zonder wonderdaad, eene spraak uyt dezelve voordkoomen kon.*
 2. *In de verandering zyns zelfs* in een Engel des ligts, als willende schynen in Gods naame te handelen, en hem tot een getuyge van zyn zeggen roepende. *Gen. 3. 5. Want God weet, ten dage als gy daar van eet, enz.* even als of hy Gods meeninge voor Eva open leyde omtrent een ligt middel, en dat als tot des menssen grootste goed toebereyd was.
 3. *In de bewimpeling der zaak*: want willende den mens overreedden, dat het proevgebod, als zynde stellig en uyt ygener aard veranderlyk, na Gods wederroeping niet langer verbond, heeft hy ook met eenen willen geloofd hebben, dat het gevaar van te sterven in zoo verre verdwenen, en dat het vermogen van te eten hen weder vergunt was, ja aanbevolen wierd, even als of God nu wilde, dat met deszelfs eten verzelt zou gaan eene niwe verligting des verstands, of een vermeerdering deszelfs, op dat zy Gode meer gelyk zouden worden.

b. Den

b. *Den Val zelv*, of *apostasian den afval*, in betrekking,

a. Tot de Overtreders, alwaar

1. De Vrouwe eerst in de overtredinge geweest is. *Gen. 3. 6.* *Zy nam van zyne vrugt, ende at: en zy gav ook haaren man met haar.* 1 *Tim. 2. 24.* *De vrouwe verleyd zynde is in overtredinge geweest.*

2. Adam. *Gen. 3. 6.* *En hy at.* *Rom. 5. 12.* *Gelyk door eenen mens de zonde in de wereld ingekoomen is.*

b. Tot den voorgang der zonde: want deeze eerste zonde moet bevat worden als een *sumplokee*, zaamschaakel van verichdene zondige daaden, gelyk datter eene laawhyd in het bidden voorgaan, en geene opschorting des oordeels gevolgt is, maar eene verhaafting van den geest, om in eene onzekere zaak iets vast te stellen; het welke vooraf gegaan zynde kwam aanstonds de begeerlykhyd te voorschyn, di de zonde ontvangen en gebaart heeft.

c. Ten opzigt van derzelver zwaarwigtigheyd; want schoon zy schenen in een zaak van wynig belang te misdoen, zoo word de schuld egter daar door niet verligt, maar veeleer verzwart, indienwe overwegen; dat de menschen in de grootste overvloed van alles levende, de heerschappy van God, als zonder welkers raad zy niets vermogten aan te raaken, afgeschud, en van 't gebruyk der schepzelen al te grooten verwagting gehad hebben, daar zy alles van God alleen afwagten moesten. Doe hier by, dat de menschen dit gedaan hebben, daar zy met de grootste gaven begiftigt, en eerst vers uyt hun Maakers handen gekoomen waren.

d. Tot Gods Voorzinigheyd, di voor de zonde aan den mens geenige krachten onttrokken had. Want anders zow de mens al gestraft zyn geweest voor dat hy gezondigt had: maar onder het zondigen, wanneer de Eerst-ouders zig van God afwenden, heeft hy, als een regtveerdige Rigter, hen aan hunne ygene raadslagen overgegeven, en den Val zoodaanig toegelaaten, dat God van hen afwykende, de duyfternisse met regt in de plaats van het licht gevolgt is.

e. De Gevolgen der zonde, di in den eersten mens geweest zyn,

a. Het verlies zynere regthyd, zoo datter aanstonds in het verstand blykbaar geweest is eene *anoeesia*, *onzinnigheyd*, niet lettende op God of op zyne ygenscapen: hier van daan *Gen. 3. 8.* gehooft.

hoort hebbende de stemme Gods door den Hov henen klinkende , of een geluyd , als een gedruys van den aankoomenden God , di in den Hov , als in zyne woonplaats wandelde , vreesden Adam en Eva zeer , daar zy hadden behooren verheugt te zyn , dat hy het Paradys uytgekozen had , om voor den Mens daar in , als by en met hem , te woonen in zyn ygen huys , in zyne voorhoven , en onder zyne oogen , alwaar hy *sood Eloách* , *Gods verborgentheden over zyne tente had.* *Joh 29. 4.* Dat is , een gemeenzaamen omgang met God hebben zow. *In den wil is aanstonds de begeerte opgerezen , om zyne zonde te verbergen en te verschoonen.* *Gen. 3. 20.* *En ik vreesde* , zeyde Adam , *want ik ben naakt , daarom verbergde ik my.* Ja versl. 12. 13. werpt Adam de schuld op Eva , en by omweg op God , dog Eva legt di op de Slange. *In hunne driften* zyn geweest ongeregelde bewegingen van begeerlykhyd , dewelke zy , dewylze di niet konden verdooven , poogden te verbergen en bedekken , en *begtten vygeboom bladeren te zaamen en maakten zig schorten.* *Gen. 3. 7.*

- b. *De mewusthyd van de begaane schuld* , welkers getuyge de vlugt was , zoo dat hy voor het aangezichte des HEEREN , dien hy als eenen Regter vreesde , niet staan bleev. *Gen. 3. 8.* En *zig voor zyn aangezichte verbergde in 't midden van het geboomte des hofs.*
- c. *De Voorlopende kwaaden* , en de vloek , di op de aarde en de mensfelyke werken gelegd wierd. *Gen. 3. 16-19.*
- d. *De verlorene Hoop* van hailigmaaking of heerlykmaaking uyt het Verbond der Werken , bekent gemaakt door de uytwerping *Prootoplástoon* der Eerst-ouderen uyt het Paradys , en door het bezetten van den weg tot wederkeering met eenen wagher de Cherubin , di een vlammend lemmer zwaaide , en den toegang tot den boom des levens belette. *Gen. 3. 23, 24.* Door welk doen God den mens heeft willen leeraaren , de verandering van dat Verbond , en ook vermaanen , dat de weg van het Werk-verbond , door de zonde overtreden , nu gefloten was , zoo dat wi door denzelven tot God zow willen naaderen , in het zweerd zynen vraake vallen zow , en zoo wi uyt dat Verbond eene ygen geregtighyd voor zig zow poogen op te regten , en alzoo zig het recht aan te matigen , om van den boom des levens te eten , dat hy door dit Zinnebeeld vermaant moest zyn , het eewige leven niet

niet te zullen vinden ; en te doen te hebben met een God , di als een verteerend vuur is.

B. DE GEERVDE ZONDE sluyt in zig allen staat van elende , uyt de eerste zonde tot alle nakoomelingen van 't ganse Mensdom overgegaan : waar in wy aanmerken ,

1. *De zonde in zig* , di in betrekking tot de nakoomelingen verdeelt word in Oorsprongelyke en Daadelyke.

AA. DE OORSPRONGELYKE ZONDE is eene verdorventhyd , den nakoomelingen uyt de toegerekende schuld van hunnen oorsprong af aan inklevende , waar door het ganse nakoomelingschap , zoo wegens het ontbeeren der oorsprongelyke geregtigheyd , als wegens de voorbaarige genyghthyd tot het kwaade , aan de Wet Gods ongehoorzaam is. Dit moet dan begrepen worden ,

1. *Naar de toegerekende schuld* , voor zoo veel alle de nakoomelingen geagt worden , in Adam , als in hun Hoofd , uyt kragte van 't Verbond begrepen te zyn , zoo datze met regt , van Gods beeld verfteken zynde , kinderen des toorns geboren en gerekent worden : welke toerekening wy bewyzen tegen de Arminianen en de overige Pelagianen , de voorstanders van de zuivere *natuur* of geboorte. H. Dw. Op datze het vermogen van den vryen Wil beschermen konden.

a. Wy bewyzen 't met de redenkaveling.

a. Uyt de uytdukkelyke plaats. *Rom. 5: 12. Daarom gelyk door eenen mens de zonde in de werreld ingekoomen is , en door de zonde de dood : en alzoo de dood tot alle menssen overgegaan is , eph hoó pántes héemarton , in welken alle gezondigt hebben.*

b. Uyt de inwikkeling der straffen : want geene straffe is Adam aangekondigt , waar aan ook alle nakoomelingen niet onderhevig zyn , gelyk de vervloeking van 't aardryk , het eten van brood in 't zweet zyns aanschyns , de wederkeering tot stof , te weeten de dood , de uytwerping uyt het Paradys , enz. *Gen. 3: 17, 18, 19, 23, 24. Rom. 5: 14. Efez. 2: 3. Van natuuren of van de geboorte kinderen des toorns.* Want geene straffe kan zonder voorgaande schuld regtveerdig gezegt worden.

c. Uyt de vergelyking van de regtveerdiging door toerekening , met het doemvonnis , uyt de zonde Adams , af-

geleyd. Rom. 5: 14, 16, 18. Namelyk, gelyk door eene misdaad over alle menssen tot verdoemenis: alzo ook door eene verdienste, of oorzaak, van regtveerdigheyd over alle menssen tot regtveerdigmaaking des levens, heeft zig deeze zaak toegedragen.

b. Beweeren wy tegen de tegenwerpen, genomen.

a. Uyt de plaatzen, *Ezech. 18: 20. De ziele di zondigt, di zal sterven: de Zoone zal niet dragen de ongerechtigheid des Vaders, noch enz. Gal. 6: 5. Een iegelyk zal zyn ygen pak dragen.*

b. Uyt de rede, dat den nakoomelingen niet kan toegerekent worden eene zonde, di zelv aan Adam niet toegerekent is geweest: dat God den regtveerdigen niet straft met den onregtveerdigen: noch dat de daad van een alleen niet kan gezegt worden de daad van alle andere.

2. Naar de smette, di den nakoomelingen aankleeft, of naar de voordgezette verdorventhyd; stellen wy vast,

A. Dat de Verdorventhyd de nakoomelingen aankleeft,

aa. Van den oorsprong af, door de geboorte: het welke wy ook tegen de Pelagianen aandringen, di de verdorventhyd, van de begeerte tot navolging van voorbeelden, afleyden. H.Dw. Om weder de zuivere natuur of geboorte te kunnen verdedigen.

a. Wy bewyzen 't regtzinnig gevoelen.

1. Uyt klare Schryftuurplaatzen. *Psal. 51: 7. Ziet ik ben in ongerechtigheid geboren: en in zonde heeft myne Moeder jechemáthni my ontvangen. Gen. 8: 21. Jezer hallebb haádam rang minnegnuraab, het gedigtzel van 'smenssen herte is boos van zynen jeugt aan. Job 14: 4. Job. 3: 6. Het gene uyt vlees geboren is, dat is vlees, enz.*

2. Uyt de algemeene verdorventhyd, hier na te bewyzen, en door de ondervinding gestaamt.

b. Beweeren wy tegen de tegenwerpen,

1. Uyt de Schryftuurplaatzen, di der Kinderen onnoozelhyd vast stellen. *Psal. 106: 38. Zy hebben onschuldig bloed vergoten, het bloed hunner zoonen en dogteren, enz. Jon. 4: 11. Zegt God tot Jonas: Zowde ik di groote stad Ninive niet verschoonen? daar veel meer dan honderd en twintig duyzend menssen in zyn, di geen onderschyd*
weeten

weeten tuffen hunne regter en hunne linker hand. En des blindens onzondighyd. *Joh. 9: 3. Noch deeze, te weten de blinde, noch zyne Ounders hebben gezondigt.*

2. Uyt de rede, om dat de verdorventhyd voordgezetz zow moeten worden, of door de ziel, of door het lichhaam; niet door de ziel, dewelke van God gefchaapen word; ook niet door 't lichhaam, het welke stoffelyk zynde, di verdorventhyd niet onderhevig is.

bb. In 't algemeen, nimand uytgezondert, dan allcen Christus, Joh 14: 4. Wi zal eenen rynen geven uyt eenen onrynen? ló echád, niet een. Joh. 3: 6. Rom. 3: 9. 10. Joden en Grieken zyn alle onder de zonde. Gelyk gefchreven is, daar is nimand regtveerdig, ook niet een. Zoo dat de Pausgezinden te vergeevs Maria uytzonderen, di ook zelv op God hunnen Zaligmaaker gehoopt heeft. Luk. 1: 47. Myne geest verheugt hem in God, mynen Zaligmaaker. Ja zy heeft de Offerhande van reyniging geoffert. Hoofdst. 2: 22, 24. het welke, zonder zonden te belyden, een schendaad was: Ook is zy veelmaals van Christus bestraft. Dog Christus word hier van uytgezondert, om dat hy niet naar de Wet der natuur, of op de gewoone wyze ontvangen en geboren, en tot het Hoofd van een ander Verbond aangestelt is.

cc. En zig zeer wyd uytftrekt in alle deelen, en tot alle vermogens; het welke blykt

- a. Om dat de verdorventhyd zoodaanig in de H. Bladeren uytgebreyd word. *Jer. 17: 9. Arglistig is het herte, meer dan eenig ding, ja doodlyk is het: wi zal het kennen? Rom. 3: 13-18. Haare keele is een geopent grav: met hunne tonge plegen zy bedrog: slangen fenyn is onder hunne lippen, enz. Tit. 1: 15. Alle dingen zyn wel ryn den rynen: maar den beulekten en ongeloovigen is geen ding ryn, maar byde hun verstand en medegeweten zyn beulekt.*

- b. Om dat alle deelen en vermogens, volgens de onderftelling der H. Schrivten, de wedergeboorte nodig hebben. *Efez. 4: 23, 24. Gy zyt onderwezen, den ouden mens af te leggen, en verniewt te worden in den geest uwes gemoeds, en den niuwen mens aan te doen, di naar God gefchaapen is in waare regtveerdighyd en hailighyd. Kol. 3: 10. En aangedaan hebt den niuwen [mens] di verniewt word tot kennisse,*

naar het evenbeeld des genen di hem geschaapen heeft. 1 Theff. 5: 23. De God des vredes hailige u geheel en al: en uwe geheel oprecht geest, en ziel, en lichhaam, enz.

B. Dat de Verdorventhyd bestaat,

- a. In het ontbeeren van de oorspronglyke geregtigheyd, of in de onbekwaamhyd om eenig waar en geestelyk goed te verrigten: om het welke wel te verstaan, zoo noemen wy dat gene een waar en geestelyk goed, niet het welke stoffelyk alleen met de Wet overeenkoomt, maar ook vormelyk, zoo dat het geschiede met een wettig oogmerk, en op eene regte wyze. Het welke wy tegen de Remonstranten en Pelagianen, de Voorvegeteren van de krachten des vryen Wil; vast stellen.

a. Bewyzende het zelve

1. Uyt de plaatsen, di dit opentlyk bevestigen. Rom. 8: 7. *To phronēma tees sarkós, het bedenken des vlees is vyandschap tegen God, waar van Paulus de redenen daar byvoegt. 1. Want het onderwerpt zig de Wet Gods niet: het verstaat de dingen niet, di des Geestes Gods zyn, want zy zyn hem een dwaashyd, en het keert zig niet tot God, om in zyne geboden te wandelen. 2. Want het kan ook niet.* Het kanze niet kennen, noch wy zyn uyt ons zelve niet bekwaam om iets goeds te bedenken. Het vlees is verslaavt, en al wat de Wet Gods zegt, is den zondaar, en zyne begeerlykheden tegenstrydig; hy kan derhalven niet nalaaten wederspanning te zyn. Het eerste is een werkelyk, en het laatste een hebbelyk en natuurlyk of aangeboren kwaad. Hier van daan is 't ook dat Christus zegt: *zonder my kont gy niets doen.* Joh. 15: 5.

2. Uyt de noodzaaklykhyd der wedergeboorte, di de H. Schryft vereyft, en te zynere plaatze staat bewezen te worden: vergelyk 1 Kor. 2: 14. *De dierlyke mens begrypt niet de dingen di des Geestes Gods zyn, enz.* En 2 Kor. 3: 5. *Niet dat wy van ons zelve bekwaam zyn, iets goeds namelyk, te denken, als uyt ons zelve, maar onze bekwaamhyd is uyt God.*

- b. Verdedigen het tegen de tegenwerpen, ontleent, uyt de plaatsen Deut. 30: 15. 31: 29. Gen. 4: 7. Luk. 6: 32, 33. Rom. 2: 14, 15. 1 Kor. 7: 37. in alle welke plaatsen

zen den mensſen de keure gegeven word , om het goede te doen , of niet ; en de godlooze en Hydenen gezegt worden het goede gedaan , en de Wet onderhouden te hebben.

b. *In de voorbaarige genyghthyd tot het kwaade* , dewelke geſtelt word in de kwaade begeerlykhyd ; en ſchoon onze Tegenſtrevers dezelve ook toelaaten , zoo ontkennen zy egter , of datze zonde is , of datze den mens zoodaanig verdervt , datze hem noodzaaklyk tot een zondaar maakt.

aa. Dat de Begeerlykhyd den mens aangeboren , en zonde is ,

a. Bewyzen wy

a. Uyt een nadrukkelyke plaats , waar de oorsprongelyke verdorvenhyd onder den titel van *Begeerlykhyd* , met den naam van *zonde* betekent word *Rom. 7: 8, 9, 11, 13, 17, 20.*

b. Daar uyt , dat de uytbeelding van de zonde op dezelve paſt , dewelke is eene miſmaakhyd en afwyking van de Wet. *Rom. 7: 23. Ik zi eene andere Wet in myne leden , dewelke ſtryd voert tegen de Wet myns gemoeds , en my gevangen neemt onder de Wet der zonde , di in myne leden is.*

c. Om dat geene kwaade vrugt voordkoomt , dan van eenen kwaaden boom ; dewyl dan de begeerlykhyd de oorzaak is van de zonde , zoo kan dezelve niet , dan kwaad , en tegen de hailighyd ſtrydig , begrepen worden.

b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpingen.

a. Uyt de plaats , *Jak. 1: 15. Daar na de begeerlykhyd ontvangen hebbende baart zonde.*

b. Daar uyt , datze den mens *natuurlyk* of aangeboren is.

bb. De Begeerlykhyd brengt te weeg , dat de mens , ten zy hy wedergeboren zy , niets doen kan , dan zondigen : het welk de H. Schryft noemt *eene ſlaverny der zonde* : en dat

a. Bewyzen wy ,

a. Uyt de klaare plaatzen , *Gen. 6: 5. En de HEERE zag , dat al het gedigtzel der gedagten van 'smenſſen herte , i' allen dage alleenlyk boos was. Hoofdſt. 8: 21. Het gedigtzel van 'smenſſen herte is boos van zynen jeugt aan. En gelyk een kwaade boom geen goede vrugten voortbrengen kan. Matth. 7. 18. Alzoo kunnen ook*

de menſſen , di geleert zyn kwaad te doen , geen goed doen. *Jer. 13. 23.*

b. Uyt de ſlaverny der zonde in de H. Bladeren bevestigt. *Joh. 8. 34. Een igelyk di de zonde doet , is een dienſtknecht der zonde. 2 Petr. 2. 19. Daar zy zelv dienſtknechten zyn der verdorventhyd. Want van wien imand overwonnen is , dien is hy ook tot een dienſtknecht gemaakt.*

c. Uyt de dood der zonde. *Efez. 2. 1, 5. Ook u , heeft hy levendig gemaakt , daar gy dood waart in miſdaaden en zonden. Ook doe wy dood waaren in miſdaaden.*

b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpen.

a. Dat God alzo te vergeeſs de pligten gebied.

b. Dat hy dan den mens tot het onmogelyke verbind , het welke onregtveerdig is.

c. Dat eenige in de H. Schriften , zike , gewonde , en ſlapende genaamt worden , het welke wel een zwakhyl van kragten zegt , maar geen onvermogen.

BB. DE DAADELYKE ZONDE is *anomia* , eene onwettigheyl , di de Godvrugtigheyl , welke Gods Wet in alle daaden aſeyft , beledigt , en ſpruyt onaffchydelyk als een kwaade vrugt uyt de oorsprongelyke zonde. Wy zeggen wel dat de Godvrugtigheyl beledigt word , dog zoo niet , als of 'r geene zonde tegen onzen naalten begaan wierd , maar dat di eerſt tegen God begaan word ; en om dat alle pligtbreuk ygentlyk tegen God zondigt. *Pſal. 51. 6. Tegen u , u alleen heb ik gezondigt* , zegt David tegen zynen God , daar hy nogtans ook , tegen Bathſeba en tegen Urias gezondigt had. Deeze zonde word in verſchydene deelen geſplitſt.

1. Uyt aanmerking van de oorzaak ; in een zonde

a. Uyt zwakhyl , het welke plaats heeft in de wedergeboorne , di ſchoonze de zonde poogen te wederſtaan , ten laaſten egter bezwyken : door welke zwakhyl wy niet verſtaan een onvermoogen der natuur of wezentlykheyl , 't geene door de verdorventhyd van de natuur of des wezens in alle opentlyk uytblinkt , maar een zwakhyl van genogzaame kragten wegens de onvolkoomene hailigmaaking , waar door zy minder in ſtaat zyn om zig tot tegenſtand aan te gorden.

1 Kon. 13. 9-11, 17-20. Rom. 7. 8, 19. Het goede , dat ik

ik wil, doe ik niet, maar het kwaade, dat ik niet wil, dat doe ik. Voeg hier by, vers 23.

- b. Uyt *booshyd*, wanneer imand met opzet zondigt, en met eenen vollen drijft tot de schendaaden loopt: welke zonde wederom bevat word,

a. Of als een enkel *kwaad*, en uyt boosaardighyd ontstaan, dewyl het begaan word tegen het medegeweeten der verbintenis. *Pf. 94: 3, 4. O, HEERE, hoe lange zullen de godlooze van vreugde opspringen? Uytgiten? hard spreken? alle werkers der ongerechtighyd zig beroemen? Efez. 4. 19. worden de Hydenen gezegt, ongevoelig geworden zynde, zig zelv overgegeven te hebben tot ontugtighyd, om alle onrynighyd giriglyk te bedryven. De zoodaanige worden gezegt, kekonteeriasmenoi teen idian sunneideesin, 1 Tim. 4. 2. Hebbende hun ygen medegeweeten, [als] met een brand-yzer toegeschroeit. Het welk geschied, wanneer de mens zig zoodaanig verhard heeft, dat hy het ligt van zyne consciencie niet gebruykt, maar op alle wyze zyn medegeweeten als met een brand-yzer toefschroeit, gelyk imand, di den kanker, of eenig ander invreetend kwaad uyt zyn lichhaam uytbrand.*

- b. Of als een *moedwillig kwaad*, 't welk een zonde tegen den H. Geest genaamt word, of een *lastering* tegen den H. Geest; niet dat hier alleenlyk de Majesteit of het hooge aanzien van den H. Geest gekwetst word, dewyl dit tegen de ganffe Godhyd word begaan; maar om dat het werk der huyshouding van den H. Geest, het welke is de verligting des Euangeliums, met de grootste moedwil veragt word. *Matth. 12: 31, 32. Mark. 3: 28, 29. Luk. 12: 10. Een igelyk di eenig woord spreken zal tegen den Zoone des menschen, het zal hem vergeven worden: maar wi tegen den Hailigen Geest zal gelasterd hebben, dien zal het niet vergeven worden.* Waar van daan de Godgeleerde tot deeze zonde vereyssen, een verlocheening van de gekende en toegestemde waarhyd, daar eenige verligting van den H. Geest, di 't Euangelium openbaar maakt, bykoomt, zoodaanig dat di verlocheening niet voordkoomt uyt zwakhyd, of de vreeze van gevaar, want dat heeft ook in Petrus plaats gehad; maar
uyt

uyt eenen hardnekkigen haat der waarhyd , di het Euan-gelium , met lastering en vervolging van de waarhyd , wederstaat : *Want het is onmogelyk , de gene di eens ver- ligt geweest zyn , en de hemelze gave gesmaakt hebben , en des H. Geestes deelagtig geworden zyn. En gesmaakt hebben het goede Woord Gods , en de kragten der toekoo- mende eewen. Hebr. 6: 4, 5.* Hierom worden de gene aldaar gezegt , dat di niet konnen vernieuwt worden tot bekeering. En Hebr. 10: 26. *Want zoo wy willens zon- digen , na dat wy de kennisse der waarhyd ontvangen heb- ben , zoo blyvt daar geen slag-offer meer over voor de zonden.*

2. *Uyt aanmerking der byvoegzelen* , dat dezelyc gezegt word be- gaan te zyn.

- a. *Of onweetende.* Wy zeggen niet uyt onweetenhyd , want dan zow dezelve konnen behooren tot de zonde uyt zwak- hyd ; maar wy zeggen , onweetende , zoodaanig dat di on- weetenhyd zy , of *des daads* , wanneer imand niet weet , dat de daad , di hy verrigt , zondig is , schoon hy ten op- zigt van het regt , weet dezelve ongeoorlovt te zyn ; als blykt uyt het voorbeeld van Lot , di gezegt word , *niet ge- waar geworden te zyn , noch het nederleggen , noch het op- staan zyner dogteren. Gen. 19: 34, 35.* Of *des Regts* , wan- neer hy de daad , di hy doet , niet weet zondig te zyn en tegen de Wet te stryden , gelyk 1 Tim. 1: 13. Paulus selv zegt. *Di ik te vooren een [Gods] lasteraar was , en een ver- volger , en verdrukker : maar my is barmhertighyd geschied , dewyl ik het onweetende gedaan heb , en apistia , in ongeloo- vighyd.* Vergelyk ook Hand. 26: 9. 10.
- b. *Of weetende.* Wanneer imand iets begaat , 't welk hy voor af wist ongeoorlovt te zyn. Luk. 12: 47. *De dienst- knegt , di den wille zyns Heeren geweeten heeft , en [zig] niet bereyd , noch naar zynen wille gedaan heeft , di zal met veele [slagen] geslagen worden.* Alhoewel nu deeze laatste slag van zonde zwaarder is dan de eerste , zoo kan egter de eerste van de schuld niet vry gesproken , of als een daad , di enkelyk onwillig is , begrepen worden ; om dat aldaar eene onkunde is van een kwaad overleg ; zoo dat de wil om het verstand tot *nóesin* den aandagt te wenden , in zynen pligt gebreekt.

3. Dog wy verwerpen di verdeeling der daadelyke zonden , daar de Pausgezinde op staan , wanneer zy dezelve verdeelen in *vergeevlyke en onvergeevlyke* , of in *verschoonlyke en doodelyke* , willende , dat 'r eene zonde wezen zow , di uyt hunne yge *natuur* of aard , den dood niet verdienen zow. H. Dw. Om hun Vaagevuur op te houden , en de werken van boctveerdighyd , dewelke zy willen voldoenende te zyn.

a. Wy bewyzen het regtzinnig gevoelen

a. Om dat gezegt word , *de dood eene bezoldinge der zonde te zyn. Rom. 6: 23. Job 24: 19. De droogte misfgaders de hitte nemen het sneewater weg: [alzo] het graf [de gene di] gezondigt hebben.*

b. Om dat alle zonde eene verbreking is van de Wet , di den overtreder schuldig maakt aan den vloek des Wets. *Want zoo veele als 'r uyt de werken der Wet zyn , zyn onder den vloek. Gal. 3: 10. Doet hier by , Jak. 2: 10. Wi de geheele Wet zal houden , en in een zal struikelen , di is schuldig geworden aan allen.*

c. Om dat in het laatste Oordeel de verdoemenis ook zal geschiden over de minste zonden. *Matth. 5: 19. Zoo wi dan een van deeze minste geboden zal ontbonden hebben zal de minste genaamt worden in het Koningryke der Hemelen. En Hoofdst. 12: 36. Van elk idel woord , het welk de menssen zullen gesproken hebben , zy van het zelve zullen rekenfchap geven in den dag des oordeels.*

b. Verdedigen het zelve tegen de tegenwerpen.

a. Dat de H. Schriftuur een onderschyd maakt tuffen een een zonde tot de dood , en niet tot de dood. 1 *Joh. 5: 16.*

b. Datze zonden stelt , di met de zalighyd bestaan konnen. 1 *Kor. 3: 15. Zoo imands werk zal verbrand worden , di zal schade lyden : maar hy zelv zal behouden worden , dog alzo als door vuur.*

c. Datze ook zonden stelt , di door een minder gerigte strafbaar zyn. *Matth. 5. 22. Zoo wi 'r onrecht op zynen broeder toornig is , di zal strafbaar zyn door het gerigte. En wi tot zynen broeder zegt , Raka , di zal strafbaar zyn door den grooten Raad. Maar wi zegt , gy dwaas , di zal strafbaar zyn door het helse vuur.*

d. Datze eenige zeer kleyne zonden stelt , di den zondaar

zelve voldoen kan, gelyk Luk. 6. 41. de eene zonde een *spinter*, en de andere een *balk* genaamt word. Vergelyk ook Matth. 23. 24. *Gy blinde leydslieden, di gy den mugge uytzyget, en den kemel doorzawelgt.* Doet hier by, Luk. 12. 59. *Ik zegge u, gy zult van daar geenzins uytgaan, tot dat gy ook het laaste penningken zult betaalt hebben.*

II. In betrekking tot de gevolgen, of de vrugten der zonde, dewelke driderly zyn:

A. DE SCHULD, dewelke anders by de Regtsgeleerden, en anders by de Godsgeleerden opgevat word. In schuld te zyn, word by de Regtsgeleerde gezegt, di gene, di onder de beschuldiging is, voor af voor zyne vryspreking, 't zy met regt, of met onregt? des bekreunen zy zig niet. Maar by de Godsgeleerden is het eene verbintenis tot de straffe, uyt de zonde ontstaan; waar door imand gezegt word *aschám schuldig*. Levit. 5. 2-5. In het Niwe Testament, *huph hamartian einai, onder de zonde te zyn*. Rom. 3. 9. En *hupódikongínestai toó Theoó, voor God verdoemelyk worden*. Rom. 3. 19. Nu zy word verdeckt in eene

a. *Vermogende schuld*, voor zoo veel zy zegt eene verdienste van straffe, en voor zoo veel de zonde uyt ygen aard de straffe vereyft. Nu deeze schuld is onafschydelyk van de zonde. Rom. 1. 32. *Daar zy het regt Gods weten, dat di zulke dingen doen, des doods waardig zyn.*

b. *Werkelyke schuld*, zynde eene werkelyke verordining tot de straffe, en deeze is van de zonde afschydelyk door Gods barmhertigheyt, op dat de vergevinge der zonde plaats verkryge. Te onregt maaken de Pausgezinden een onderschyd tussen eene (a) schuldighyd *der schuld en der straffe* aandringerende, dat de schuldighyd der schuld kan weggenomen worden, zonder de ontheffing van de schuldighyd der straffe. H. Dw. Op datze de Leere van 't Vagevuur, en de voldoende boetveerdigheden, met de Leere van Christusvoldoeninge zowden overeenbrengen. Dog deeze onderschydning moet verworpen worden.

1. Om dat een onschuldige niet regtveerdiglyk kan gestraft worden; di nu vry is van de schuldighyd der schuld, di is onschuldig. 2. Om

(a) *Reatus culpae & paenae.*

2. Om dat de Wet den overtreder de straffe dreygt om zynen schuld, nu de oorzaak weggenomen zynde houd ook het gevrogt op; ook doet het niets tot hunne zaak, dat de regtvaardigen nog zomwylen met kastydingen en tugtingen bezogt worden: want di worden geenzins voor straffen gerekent.

B. DE SMETTE; deeze is eene geestelyke bezoedeling, di den zondaar mismaakt, voor God verfoeilyk stelt, en den mens, zig des bewust wordende, schaamte aanbrengt.

- a. Deeze verdorvenhyd is de uytspoorighyde van de *natuur* of de aangebore nyging zelv, di de vermoogens van den geest bedervt, en meer en meer onmagtig maakt om zig van hunnen pligt te kwyten: welke onmagt wy reeds te voren gezien hebben, en voorkoomt onder de vormelyke gedaante van besmetting en bezoedeling *Matth. 15. 11.* datze *den mens besmet en ontrynigt.* En *2 Kor. 7. 1.* wordze genaamt *eene besmettinge des vlees en des geests.* Doet hier by, *Openb. 22. 11. Tit. 1. 15.*

- b. Is een grouwel Gods, dewelke van di mismaakthyd zoo-daanig afwykt en vervreemt is, dat hy geenzins met dezelve kan vereenigt of zaamengevoegt worden, en word getekent, *Hab. 1. 13. Spreuk. 3. 32. De afwyker is den HEERE een grouwel. Want wat mededeel heeft de geregtighyde met de ongeregtighyde? en wat gemeenschap heeft het licht met de duysternisse? En wat zaamenstemming heeft Christus met Belial?* enz. *2 Kor. 6. 14. 15.*

- c. De mewuftyd van schaamte en vreeze word getekent. *Rom. 6. 21. Wat vrugt dan had gy doe van die dingen, daar over gy u nu schaamt?*

C. DE STRAFFE is het derde gevrogt van de zonde, dat op de daadelyke schuld volgt, zynde een moeilyk kwaad, 't welk den mens, om de verdienste der zonde, van God uyt geregtighyde aangedaan word.

- A. Tot den aard der straffe word vereyft, dat dit moeilyk kwaad aangemerkt werde niet enkelyk als eene berooving van 't goede, maar ook dat het voordspruyt uyt de verdienste der zonde: en dat het volgens den eys der Wet, di de straffe naar de verdienste der zonde afvoordert, aangedaan en toegebracht worde. Want aldus koomen wy de straffe

van de kastydingen te onderschyden , dewelke , schoonze den mens van het geneuglyk goed berooven , egter uyt eene geheele andere rede ontstaan ; want zy strekken ten goede van den genen , di zoodaanig gestelt is , dat hy door dusken geneesmiddelen beter en herstelt werde : zoo dat overzulks alhier niet zoo zeer Gods gerechtigheid in agt genomen word , als wel zyne huyshoudelyke voorzinigheid , waar door hy , behoudens der dingen ordening , langs dien weg alenken en by trappen de uytverkorenen herstellen en volmaaken wil , dewelke met de gestelde *natuur* , aard , of wezentlykheid best overeenkoomt ; want dat kan hy behoudens zyne gerechtigheid doen.

- B. De straffe word gemeenlyk onderschyden in eene (a) *scha-delyke* , en eene *moeilyke* (b) straffe , om de onderschydenen betrekking te behouden : zoo dat de schadelijke straffe gezegt word , eene berooving van goederen , en de moeilyke straffe , een aanbrengen van kwaaden , di den Sinnen moeilykheid baaren. Egter moetmen zig hier naw wagten , dat deeze verdeling niet geschiede , zoo als de Arminianen en Papisten willen , stellende eene schadelijke straffe , zonder eene moeilyke ; even als of de geest , zig zynen beroovingen bewust zynde , di mewusthyd zonder moeilykheid kon verdragen. Ook stelt de H. Schryft de straffe , in het byten van eene knagende consciëntie , of gewissse , en verzwaaert alzoo de moeilykheid der zinnen in deezen opzigt.
- C. De wyze der straffen verschilt ook naar de grootte van de verdienste der zonde , waar door zommige zwaarder gestraft worden , dan andere *Luk. 12. 47, 48.* *De dienstknecht welke geweeten heeft den wille zyns Heeren , en [zig] niet bereyd , noch naar zynen wille gedaan heeft , di zal met veele [slagen] geslagen worden. Maar di denzelven niet geweeten heeft , en gedaan heeft [dingen] di slagen waardig zyn , di zal met wynige geslagen worden , enz. Matth. 11. 22.* *Het zal Tyrus en Zidon verdraaglyker zyn in den dag des oordeels , dan u-liden , di op de gedaane kragten u niet bekeert.* Voeg hier by , *Matth. 11. 24.* En Hoofdst. 5. 22. *Rom. 2. 5, 6.* *Na uwe hardigheid en onbekeerlykheid vergadert gy u zelven toorne , van het regtveerdig oordeel Gods.*

Welke

(a) Poenā Damni.

(b) Poenā Sensus.

Welke een igelyk vergelden zal naar zyne werken.

D. Ook moeten 'r veel kwaaden aangedaan worden.

1. *Zommige in dit leven*, waar toe behooren,
 - a. Alle ongelukken, het Mensdom toegezonden, di in het derde Hoofdeel van 't Boek der Scheppinge, en elders opgetelt worden.
 - b. De berooving van het eerlyk goed, volgens dewelke God gezegt word de zonde met zonde te straffen; het welke wy tegen de Socinianen en Arminianen vast stellen, di te vergeeys bekommert zyn, dat God daar door tot een Auteur en Stigter van de zonde gestelt word.
- a. Dit gevoelen bewyzen wy.
 1. Uyt de spreekwyze, van de godlooze over te geven aan hunne ygene raadslagen, en begeerlykheden. *Psal. 81. 13. Dies heb ik het, te weeten Israjels Volk, overgegeven in't goeddunken haares herte, datze wandelden in hunne raadslagen. Rom. 1. 24. Daarom heeftze God ook overgegeven in de begeerlykheden hunner herten tot omrynighyd, enz.*
 2. Uyt de spreekwyze van verharding, en toezending van de kragt der dwaaling. *Joh. 12. 40. Hy heeft haare oogen verblind, en haar herte verhard: op dat zy met de oogen niet zien, en met het herte niet verstaan, en zy bekeert worden, enz. 2 Theß. 2. 11, 12. Daarom zal haar God zenden, energeian plánees een kragt der dwalinge, dat zy den leugen zouden gelooven, enz.*
 3. Uyt de vastgestelde bestuurende Voorzinnighyd; zoo dat de menssen wegens hunne voorgige misdaden weder tot niwe vervallen; als blykt uyt het voorbeeld van David, wien God aldus gedrygt heeft: *Ziet ik zal kwaad over u verweken uyt uwen buize, en zal uwe Wyven nemen voor uwe oogen, en zalze uwen naasten geven: di zal by uwe Wyven leggen voor de oogen dezer zonnen. 2 Sam. 12. 11. En Hoofdst. 17. 14. De HEERE had het geboden, om den goeden*

raad Achitofels te vernitigen, op dat de HEE-RE het kwaad over Abzalón bragte. Ps. 105. 25. Hy keerde haar herte om, datze zyn volk haateden, enz.

b. Verdedigen het tegen de tegenwerpen.

1. Dat God is de Stigter van de straffe, niet van de zonde.
2. Dat de straffe is een onwillig lyden, en de zonde een gewillig doen.

II. *Andere in het toekomstende leven, welkers straffe de helste en eeuwige straffe is.*

a. Van de Hel en den Afgrond word hier gewag gemaakt, als van een plaats der uiterste pynigingen, di tegen de woonplaatze Gods tegen over gestelt word. *Luk. 16: 23. word genaamt hadde de plaatze der pynen. En 31. De Afgrond, daar de Demonia, de booze geesten zyn. Mark. 9: 44-48. De Helle, een vuur dat niet uitgebluft word. Matth. 25: 41. Gaat in 't eeuwige vuur, 't welk den Duyvel en zyne Engelen bereyd is. Openb. 21: 8. Een poel di brand van vuur en zwavel.*

b. De Eewighyd, di van de Socinianen in geschil getrokken word, stellende, dat di tot den dood overgegeven zyn, vergaan; en dryvende, dat de ganse straf-oeffening niets anders is, dan een overgaan tot den staat van een niet zyn.

a. Wy bewyzen het regtzinnig gevoelen.

1. Uyt de plaatzen, di deeze eeuwige straffe klaar vast stellen. *Dan. 12: 2. word di gezegt eene eeuwige smaadhyt en afgryzen. Matth. 25: 46. De eeuwige pynen.*
2. Daar uyt, dat den worm, dat is, het medege-weeten gezegt word, niet te sterven. *Mark. 9: 43, 44. Vergeleken met Matt. 13: 42. En zullen dezelve in den vurigen oven werpen: daar zal weeninge zyn, en knerssinge der tanden. Hoofdft. 22: 13. Werpt hem in de buytenste duysternisse: daar zal weeninge zyn, en knerssinge der tanden.*
3. Uyt de Onderstelling van de onsterfelykhyt der ziele.

b. Ver-

b. Verdedigen het tegen de tegenwerpen.

1. Dat de dood en ondergang gezegt worden dien staat te zyn en het verloren gaan in de Helle.

Math. 7: 13. 10: 28. Vreesť u niet voor di gene, di het lichhaam dooden, en de ziele niet konnen dooden: maar vreesť veel meer hem, di byde, ziel en lichhaam kan apolésai verdueren in de Helle.

2. Dat de dood en de helle geworpen wierden in den poel des vuurs. *Openb. 20: 14.*

3. Dat 'r geene de minste evenredigheyd is tusschen het tydelyk en korte genot der begeerlykheden, en tusschen de eewige straffe, en overzulks dat daar in geene regtveerdigheyd is.

4. Dat 'de Onstervelykheyd of *athanasia* een weldaad van de genade is.

HOOFDDEEL IV.

Van 't Verbond der Genade.

NA dat het Verbond der Werken verbroken is, was deszelvs belovte en toezegging den Mens wel ten onbruik geworden, tot zoo verre dat 'r uyt de Wet geenige hoop van hailigmaaking meer overig was: niet te min was deszelvs verhandeling niet ondienstig, maar noodzaaklyk tot vermaaning, op dat nimand pooge door dat zelve Verbond weder tot God te keeren, maar van elders de herstelling van zyne hoop verwagten moest, zoo dat hier, voor af geëyft word eene verlochening van ygen gerechtigheyd, na dat de weg tot het Paradys en den Boom des Levens toegesloten was. Hier van daan heeft men moeten bedagt zyn op eenen anderen weg ter zaligheyd, di wel voor de rede onbekent, maar egter uyt den raad Gods geopenbaart is; dewelke, hunnen oorsprong aan de Goddelyke genade verschuilt zynde, ook de springbronne van het Verbond der Genade ontsluit. **HET GENADE VERBOND** nu is een verdrag Gods met den zondigen, dog uytverkoren, Mens, in het welke God de gerechtigheyd en het leven, door den Borge Christus verworven, of nog te verwerven, in de gemeenschap zyns Zoons aanbied, onder beding van

geloof

geloov en bekeering. Aan het welke de zondaar, door eene opregte bekeering, en een opregt geloov in den Zoon, toëftemende, verkrygt hy het regt van alle zaligmaakende gaven, en de zaligheyd zelv, door veele *eperootémasi*, vragen eener goede gewisse verzeget, weder te bedingen.

A. AAN DE ZYDE GODS moeten hier overwegen,

AA. DE BELOFTE, di de geregtighyde en de zaligheyd toezegt.

- a. De toegezegelde Geregtighyde word begrepen als een regt ten leven, en een gifte di den mens van elders moet toegebragt worden; gelykerwys di *Rom. 5: 16.* genaamt word, *charisma ék polloón paratoomátoon éis dikaíoma*, de genadegifte uyt veele misdadaen tot regtveerdiginge. En vers 17. wordze genaamt, *perisseia tees charitos*, *kai tees dooreas tees dikaíofumees*, den overvloed der genade, en der gave der regtveerdigheyd. vers. 18, 19. *Eis dikaíofsin zoóees*, regtveerdiginge des levens. Welke geregtighyde egter heeft moeten zyn *dikaíoma tou nemou*, het regt der Wet. *Rom. 8: 4.* verschillende alleenlyk daar in van de geregtighyde des Werkverbonds, dat de genade moest voordkoomen uyt de yge ghoorzaamhyde van een igelyk mens, dog deeze uyt de ghoorzaamhyde di de Borge in onze plaats volbragt of volbrengen moest.
- b. De Zaligheyd komt 'r by, di ook het leven genaamt word, op dat blyke, datze uyt yge natuur of aard het zelyde goed is, 't welk in 't Verbond der Werken aangeboden wierd. *Dan. 12: 2.* Zullen ontwaaken ten ewigen leven. Een igelyk di leeft, en in my geloovt, zal niet sterven in der ewighyde. *Joh. 11: 26.* schoonze egter nog andere betrekkingen heeft, als dat dezelve ook
 - a. Zooteeria, Zaligmakende Verlossing genaamt word, in betrekking tot den grenspaal van waar, voor zoo veel zy was een aanbrenging van het hoogste goed, en een wegneming van alle kwaaden, waar aan de Mens in zyne regthyd niet onderhevig was; en overzulks heeftze een gedaante van verlossing uyt het gevaar van verloren te gaan, met den gevaarloopenden te stellen in een staat der uiterste zekerhyde en gelukzaligheyd. *1 Petr. 1: 10-12.* Zalig is de Man di verzoekingé verdraagt: want als hy zal beproeft geweest zyn, zoo zal hy de kroone des levens ontrvangen, welke de Heere belooft heeft den genen, di hem lievehebben. *Psal. 50: 23.* Wi zynen weg wel aanfelt, dien zal ik Gods heyl doen zien. *Joh. 11: 25, 26.* Jezus zeyde: Ik ben de opstandinge en het leven: di in my geloovt zal leven, al waare hy ook gestorven: En een igelyk di leeft, en in my geloovt, zal niet sterven in ewighyde.
 - b. Den

- b. *Den naam draagt van Erffenisse*, voor zoo veel de Schrijver aarmerkt, dat dit leven vloeit uit de gave der genade, of uyt het Testament Gods, zonder eenige de minste verdienste van den mens. *Hebr. 9: 15, 16. Daarom is hy, Christus, de Middelaar des Nieuwen Testaments, enz.*
- c. *De gave des Koningryks*, voor zoo veel de eere des heerlyken levens volgen zow op de afgemaakte vyanden, en op de overwinninge der vyandschap di van het Zaad der Slang moest weggedraagen worden. *Luk. 22: 29. Diatithemai humin kathóos dietheto moi ho pateer mou basileian. Ik verordineere u het Koningryk, gelykerwys myn Vader my dat verordineert heeft.* Dit moet gebragt worden tot de verklaring van *diathéke*, *testament*, in vers 20. vermeld; overzulk dient dit hier vertaalt te worden: *Ik maake u by testament, gelykerwys myn Vader my by testament gemaakt heeft, het Koningryk.*
- d. Dewelke voorgestelt word, als een opening des testaments, of des ewigen Wils, om aan zekere Erfgenaamen, door den Borge den Zoon, de geregtighyd en de hemelze erffenisse te geven. Welk Testament als *het Eeuwige* begrepen word *Hebr. 13: 20. De God des vredes, di uyt den dooden wedergebragt heeft den grooten Heer der Schaapen, door het bloed des EEWIGEN Testaments, enz.* De genaamde Erfgenaamen worden aldaar gezegt opgeschreven te zyn. *Luk. 10: 20. zegt Christus tot zyne Leerlingen, Verblyd u veel meer, dat uwe naamen geschreven zyn in de Hemelen.* En als eene erffenisse voor de grondlegginge der wereld bereyd. *Matth. 25: 34. Koomt gy gezegende myns Vaders, beërft het Koningryk dat u bereyd is van de grondlegginge der wereld.* Waar uyt dan koomt te blyken, dat dit Testament de grondslag van het **Genade-verbond** is, welkers *natuur* of aard geschikt is naar de Leere der voorverordineering. Dog de betrekking is enkelyk tot de Belovte, dewelke het ander deel van 't Verbond der Genade uytmaakt.
- d. Ook heeftze tot hunnen grondslag *het Verdrag des Vaders en des Zoons*, het welk eene overkoomt is tuffen den Vader en den Zoon, waar in de Vader aan den Zoon een Volk, tot zyn ygendom te verkrygen, en met de geregtighyd en het leven te beschenken, voorstelt, onder beding van voldoening aan de Goddelyke geregtighyd te weeg te brengen, en de vervulling van alle *dikaiooma tou nomou*, het regt der Wet. Dog de Zoon, Borg voor dat

beding gebleven zynde , verkrygt het regt om dat ygendom voor zig te verzekeren en vast te stellen. Tot den aard en 't wezen van dit verdrag behoort ook , dat het *de raad des vredes* genaamt word. *Zach. 6: 13. En de raad des vredes zal tussen di beyde wezen , te weten , tussen Jehova den HEERE en den Man spruyte : sluytende overzulk in een wederzydse wil , van Vader en Zoon , om den vrede te sluyten , of om de zondaaren met God te verzoenen en te behouden ; welke gemeene wil der Godhyd , hebbende eene andere betrekking tot den Vader , en eene andere tot den Zoon , mitsdien de gedaante van een verdrag vertoont , waar in*

A. DE VADER voorkoomt , als di in deeze huyshouding den perzoon van beschermmer van de regten der Godhyd aanneemt: en wel

1. *In betrekking tot de eere der Godhyd , dewelke hy door de oefening van genade wil geopenbaart hebben in een zeker ygendom , 't welk de Zoon verlossen zow. Overzulk heeft de Vader gewilt , dat de Zoon een ygendom , volgens de bekrachtigde en onveranderlyke belovte , hebben zow. In ordening tot den Zoon word het een Testament genaamt. Luk. 22: 29. Ik verordineere u by testament , gelykerwys de Vader my by testament verordineert heeft , een Koningryk. Gal. 3: 17. Dit zegge ik : Het verbond dat te vooren van God bevestigt is op Christus , word enz. In het welke hy zynen Zoon tot Erfgenaam gestelt heeft. Hebr. 1: 2. Welken hy gestelt heeft tot een erfgenaam van alles , enz. Of een ygendom tot een ervenisse toegezegd heeft. Psal. 2: 8. Eyst van my , en ik zal de Hydenen geven tot uw erfdeel , en de ynden der aarde tot uwe bezittingen. Belovende , dat hy zaad zien zow , dat is , een ygendom , een Volk , en Kinderen , niet uyt eene vleeslyke geboorte , maar uyt eene Goddelyke wedergeboorte voordgesproten. Jez. 53: 10. Ik zal u geven tot een verbond des Volks , tot een ligt der Hydenen. Jez. 42: 6. En 49: 8. Tot een verbond des Volks , dat is , op dat hy voor zyn volk de ervenisse , hem by testament besproken , verkrygen zow , en op dat zy hem , di hun zyn verkregen goed voorstelde , met dankzeggingen , als hunnen Heere , beandwoorden , en alzoo Gods volk worden zowden. Tot een ligt der Hydenen , dat is , hy zal in de wereld gezonden worden , op dat de Hydenen in hem den waaren God kennen , zig tot den waaren God*

God bekeeren, en alzoo behouden worden zouden.

2. *In betrekking tot zyne betaamelykhyd*, dewyl hy wil, dat dit ygendom verlost zou worden. Hier van daan heeft de wil des Vaders een gedaante van een beding, waar door hy eyst, dat de Zoon *een dienstknecht* zou worden. Jez. 42. 1. of dat hy in 't werk der verzoeninge zynen wil door voldoeninge en verdienste volbrengen zou, als zynde *eenes beteren verbonds Middelaar*, *het welk in betere belovenissen bevestigd is.* Hebr. 8: 6.

3. *In betrekking tot het verband tusschen di twee uysterste*, te weeten de schuld van voldoening, en de verkryging van een ygendom, dat hy voor zig heilig en levendig maaken moest, alwaar des Middelaars verwerving der zalighyd zig heeft tot de verkryging en de zaliging des volks zelf, als een verdienste uyt (a) evenwaardighyd; op dat de evenredighyd tusschen de verdienste en den loon gelykwigtig, en op dat de verlossing regtverdig zy, als zynde te weeg gebragt, door Christus *dierbaar bloed.* 1 Petr. 1: 19. *Timee*, *dieren prys.* 1 Kor. 6: 20. *Lutroo*, *een randzoen.* Matth. 20: 28. *Antilutroo*, *een losgeld.* 1 Tim. 2: 6. Welk verband ook blykt, uyt Filipp. 2. 9. *Diò kai ho Theos autòn huperupsafe*, *kai echarisato autoò ònoma tò huper pân ònoma*, *Daarom heeft hem God uyttermaaten verhoogt, en heeft hem eenen naam gegeven, welke boven allen naam is.*

B. DE ZOON in deeze huishouding aanneemt den Perzoon van Testamentmaaker en Borge. Waar in men zyne toetsening aan te merken heeft; en wel

1. *Betrekkekyk tot de Belofte*, alwaar de eeuwige wille des Zoons, di de zalighyd der Uytverkorene begeert, en hen tot zyn ygendom aannemen wil, dezelve is als de wille des Vaders, di hen tot een ygendom geeft, waar door hy mitdien niet alleen vertoont den Perzoon van een Ervgenaam, maar ook van Testamentmaaker, di ons tot zyne mede-ervgenaam maakt. Luk. 22: 29. Rom. 8: 17. *Indien wy kinderen zyn, zoo zyn wy ook ervgenaamen: ervgenaamen van God, en Christus mede-ervgenaamen.* En alzoo heeft deeze wille des Zoons een gedaante van een testament der genade, 't welk in zynen dood vast te maaken was. Hebr. 9: 15-17. *Daarom is hy de Middelaar des Nieuwen Testaments*, om dat nanelyk Christus

flus bloed zoodaanig reynigt, ziet vers 14. en hy is zelv de Middelaar, Borge, Beveltiger, en Uytvoerder des N. Testaments, (ziet *Hebr. 7: 22.*) *Op dat de dood [daar tusſen] gekoomen zynde, tot verzoeninge der overtredingen, te weeten, de overtredingen onder het Oude Testament, di nog door geen voldoende Offerhande weggenomen, maar alleen om Christus Borgtogt door páresin, oogluiking over 't hoofd gezien waaren, de gene di geroepen zyn, te weeten, naar het Testament Gods door het woord der belovtenisse, en door den H. Geest kragtdaag de belovten der eewiger ervenisse ontvangen zowden.*

2. *Betrekkelijk tot het beding; of tot de wyze om dat ygendom te verkrygen, en om de ervenisse aan dat ygendom mede te deelen: Door de toestemming neemt hy den Perzoon van een Borge aan. Psal. 119: 122. Gnarooth gnabhdechá letobb, weest borge voor uwen knegt ten goede: dat is, stel u tot myn Bescherm-heer, en als Borge, bevestig myne zaak, gelyk de Goël, de Loffer, en de naaste gewoon is. Jez. 38: 14. Gnorbéni, weest gy myn borge. Het welke alleen doen kan addir oumoosché, de Opperste, de Heerscher yst het midden, te weeten, des Volks, waar van God zegt: Ik zal hem doen naaderen, en hy zal tot my genaaken, te weeten, als Priester, di alleen het regt en de magt heeft, om de zonde te verzoenen, en het goede voor den zondaar te ontvangen. Want wi is hy di met zyn herte borge worde, om tot my te genaaken? Wi is zoo stout, di aanmerkende, dat ik een verterend vuur ben, en hy zelv een zondaar is, tot my zow derven naaderen, om in zyne geregtighyd iets van my te eyſſen en te verwerven, of voor zig zelv, of voor andere? of dat hy my iets aanbide, dat my aangenaam zy? Jer. 30: 21. Het is derhalven Jezus, de Zoone Gods, di van een zoo veel beter verbond is borge geworden. Welke borgtogt is, de wille om zig voor God, tot een knegt te stellen. Psal. 40: 7, 8. Gy hebt geenens lust gehad aan ſlagt-offer en ſpys-offer, gy hebt my de oore doorboort, te weeten, om uwe ſtemme te hooren en te gehoorzaamen, dat is, my hebt gy. u tot een knegt geſtelt, of gelyk de Apoſtel, in navolging der LXX. zegt, gy hebt my het lichbaam toebereyd. Hebr. 10: 5. enz. ſlagt-offer en offerhande hebt gy niet gewilt, te weeten, als een waare*

oorzaak van gerechtigheid en een waaragtig middel van verzoeninge, waar door de zondaar tot God naaderen en vrede met God maaken kon. *Doe zeyde ik, ziet ik koom, Ik hebbe lust, ô myn God, om uw welbehaagen te doen, enz.* te weeten, door gehoorzaamen en lyden. Overzulk is deeze borgwording van Christus, eene wille, om op zig te nemen het bevel des Vaders, om de Uytverkorene te verlossen en met God te verzoenen. Hier van daan worden Jez. 43: 10, 11. de geloovige gezegt, *Gods getuygen te zyn*, di zyn woord hebben dat vast blyvt om te weeten, dat *voor hem geen God geformeert is, noch na hem zyn zal*: waar uyt te besluyten is, dat *hy zelv de HEERE is*, di zyne belovten vervult, en dat *r behalven hem geen Heyland is*. Het welke Christus klaar bewyft, Joh. 6: 38-40. *Ik ben uyt den hemel nedergedaalt, niet op dat ik mynen wille zow doen, maar den wille des genen di my gezonden heeft. En dit is de wille des Vaders, di my gezonden heeft, dat al wat hy my gegeven heeft, ik daar uyt niet verlize, en dat een igelyk di den Zoone aanschouwt, en in hem geloovt, het eeuwige leven hebbe.*

3. *Betrekkelijk tot het wederbeding*, of tot het regt des Middelaarschaps, op de toestemming volgende, dewyl hy tot Middelaar gestelt zynde de magt heeft om te eysen, dat di gene in de vrede met God toegelaaten mogen worden, dewelke hy volgens het besluit der verkizing begeert dat hem gegeven zowden worden. Psal. 2: 8. *Eyft van my, en ik zal de Hydenen geven tot uw erfdeel, enz.* Het zy dat hy zynen eys opstelt uyt het regt zynen borgtogt, voor de voltrekte voldoening: gelyk Job 33: 24. zegt: *Engel m'eliz, Uytlegger, Verlofer. Pedagogue, verlost hem dat hy in 't verdere niet nederdale.* Pada betekent een bevryding van schuld van verbintenis en van eens anders magt, en dat ygentlyk door het tussenkoomen van een prys: hier van daan laat hy daar op volgen, *mazathi copher, ik heb het losgeld gevonden*, dat is, *ik heb de eeuwige verlossing of verzoeninge gevonden.* Hebr. 9. 11, 12. *Maar Christus eene eeuwige verlossing te weeg gebragt hebbende.* Voeg hier by Jez. 63. 9. *In alle hunne benawthyd heeft nimand, hun benawt, of aanstonds heeft de Engel van Gods aangezichte, dat is, di by God is, Gods aangezichte ziet, en in wien God gezien word, als hy tot de menschen*

word gezonden, *hun behouden*; door zyne liefde, en door zyne genade heeft hyze verlost: of dat hy voor hen, als Borge, tusschen beyde gekoomen is, en begeert heeft, datze hem vry en los gelaaten zouden worden, en heeftze als op zyne schouderen opgenomen, en gedragen, door het woord zynen kragt, *alle de dagen van ouds*. Of het zy dat Christus zynen eys doet uyt het regt van voldoeninge, na de daadelyke betaallinge, waar door hy *kilasmos*, eene verzoeninge voor de zonde geworden is, en onze voorspraak by den Vader. 1 Joh. 2: 1, 2. *Wy hebben eenen voorspraak by den Vader, Jezus Christus den rechtvaardigen. En hy is eene verzoeninge voor onze zonden.*

BB. HET GODDELYK BEDING, in 't Genade Verboond voorkoomende onder het bevel van bekeering en geloof. *Hand. 2: 38. Bekeert u. Hoofdst. 16: 31. Gekoopt in den Heere Jezus Christus, en gy zult zalig worden. Mark. 1: 15. Bekeert u, en geloofst den Euangeli.*

a. **BEKEERING** is een nieuw voornemen van de ziel, uyt eene voorzichtige overweging van de wegen Gods, om van levenswyze te veranderen, waar door imand, van zyn voorig zondig-leven berouw en afkeer hebbende, by zig vast stelt van de zonde af te staan, en uyt liefde tot den genadigen en barmhertigen God, de Godzalighyd te betragten, op dat hy zy tot zyne eere en heerlykhyd.

a. De H. Schryft gebruykt verscheydene woorden tot verklaring deezer bekeering: behoorende hier toe de Hebreewse *schoubh hinnáchém*, en de Grickze *metánoia*, *weder wyswerding*, en *metaméleia*, *boetvaardighyd*, *lytende bekommerning*.

b. De zaak zelv vercyst,

I. Eene overweging van daaden, dewelke ten opzigt van den grens-paal *waar van*, en *waar naa toe*, tweederyl zyn.

1. De *Eerste* is een voornemen om de zonde na te laten aan dewelke aanleeft, *de droevhyd di naa God is*, en di eene bekeering werkt tot zalighyd. 2 Kor. 7: 10. Want de droevhyd naa God werkt eene onberouwelyke bekeering tot zalighyd. Psal. 51: 19. *Een verbroken en verslagen geest*. Als ook schaamte en eene belydenis der zonden. Job 42: 6. *Daarom versoei ik my, en ik heb berouw in stof en asse*. Ps. 32: 3-5. *Ik heb gezegt: Ik zal belydenisse doen van myne zonde voor den HEERE: en gy vergaavt de ongerechtighyd myner zonde.*

de. 1 Joh. 1: 9. Indien wy onze zonden belyden, hy is getrouw en regtvaardig dat hy ons de zonde vergeve, enz.

2. De Tweede is een opzet om zyn leven te verbeteren, waar door wy in eene niwighyd des levens wandelen. Rom. 6: 4. Vergelyk ook Jez. 1: 16-18.

II. De overweeging van 't voorwerp: want de bekeering heeft plaats in allerlyc zonde, uytgenomen in de zonde tegen den H. Geest. Luk. 12: 10. anderzins heeft dezelve ook plaats in de allerzwaarste zonden, en in allen tyd onzes levens; wat ook de Socinianen en Remonstranten hier tegen aan druyffen, benemende de hoope ten leven aan de latere boeteveerdighyd, tegen het baarblyklyk voorbeeld van den Moordenaar aan. Luk. 23: 43.

b. HET GELOOV is een verbonds toestemming, waar door de geest, den inhoud van 't verbond kennende, zyne toestemming met vreugde daar aan geeft, en zig met honger en dorst naa de geregtighyd aan Christus tot zalighyd beveelt, en tot hem, als tot een hailig plegt-anker zynen toevlugt neemt. Let wel op

a. De woorden, di de H. Schryft hier gebruykt: de Hebreewze zyn, *heëmin*, zig aan imands waarhyt en magt overgeven om daar van gedragen te worden, op imand steunen, zig aan imand aanbevelen, en zig door imand onderschraagen. Op dat het niet alleen betekene zyne getuygenisse aan te nemen, maar ook daar op te vertrouwen. *Bātach*, alle vertrouwen op imand te stellen, zoo dat de ziele eene volle gerusthyt geniet, di alle twyfeling en vreeze uytfluyt. *Chāsa*, tot eenige schuytplaats om der zalighyds wille zynen toevlugt te nemen. Het Griekze woord *pistis*, geloov, als *pēstis* van *pēithomai*, overreedden. Welkers *homonumia*, dubbelzinnighyd wy vlytig vermyden moeten: nademaal het zomtyds betekent een ~~Historis~~ geloov; te met een geloov van wonderdaaden; ja ook een tyd geloov, het welk naukeurig onderschyden moet worden van het zaligmaakende geloov: welk onderschyd Christus ons by uytnemendhyd leeraart door de gelykenisse van den Zaaijer: welkers zaad een deel op den weg viel, en van de Vogelen opgepikt wierd; een ander deel op steenagtige plaatzen; een ander deel in de distelen en doornen; en yndelyk een deel in de goede aarde, enz. Ziet Math. 13: 4-9. 20, 23.

b. De natuur of aard van het zaligmaakende- of bond-geloov,

I. Ver-

- I. Vereyft voor af eene kenniffe van het gezag der getuygen. 2 Tim. 1: 12. *Ik weet wien ik geloovt heb, en ik ben verzekert dat hy magtig is myn pand, by hem weg gelegd, te bewaaren tot dien dag.* Vereyft ook te vooren eene kenniffe van den inhoud van dat getuygenis, dewelke niets anders is; dan *Jezus Christus, en dien gekruyft.* 1 Kor. 2: 2. het welke wy vast stellen tegen de Papiſten, di een blind geloov invoeren. H. Dw. Op dat de menſſen alleen van 't gezag der Kerke afhingen zouden.

a. Wy bewyzen de noodzaaklykhyd deezer kenniffe

1. Uyt den oorsprong van 't geloov, dewelke uyt het gehoor moet geboren worden. Rom. 10: 17. *Zoo is dan 't geloov uyt het gehoor: en het gehoor door het woord Gods.*
2. Uyt de afnaaming des geloovs, wanneer het zelve een kenniffe, of liver een erkenning genaamt word. Jez. 53: 11. *Door zyne kenniffe zal myn knecht deregtveerdige, veele regtveerdig maaken.* Tot zoo verre dat, *dit is het eeuwige leven, datze u kennen, den eenigen waaragtigen God, en Jezus Christus, dien gy gezonden hebt.* Joh. 17: 3.
3. Uyt het noodige, dat met het geloov verzelt moet gaan, te weeten, de belydenis of de bekenteniffe des geloovs. Rom. 10: 9. *Indien gy met uwten mond zult belyden den Heere Jezus, en met uw herte gelooven, dat God hem uyt den dooden opgewekt heeft, zoo zult gy zalig worden.* En vers 10. *Want met den herten geloovt men ter regtveerdighyd, en met den monde belyd men ter zalighyd.* Doet hier by, 1 Petr. 3: 15. *Hailigt God in uw herte: en zyt altyd bereyd tot verandwoordinge aan een igelyk, di u rekenschap afeyft, enz.*

b. Wy verdedigen dezelve tegen de tegenwerpen uyt de plaatsen. Iez. 7: 9: *Im lootaminou, ki lootbeéménou, indien gyliden niet geloovt, zekerlyk gy zult niet bevestigd worden.* De gemeene Overzetting heeft, *ten zy gyliden geloovt, zult gy niet verstaan.*

II. Vereyft

- a. Eene Toeflemming, zoo in 't algemeen, waar door imand alles wat in het Woord geopenbaart is, toefteint. Joh. 3: 33.

Di

Di zyn getuygenisse aangenomen heeft, di heeft verzegelt dat God waaragtig is. Gelyk Paulus tegen Agrippa zegt; Geloovt gy ô Koning Agrippa de Profeeten? Ik weet dat gyze geloovt. Hand. 26: 27. Als wel voornaamelyk in het bezonder, waar door men toestemt het middel der zalighyd in Christus voorgestelt, met vreugde uyt de herstelde hooppe van zalighyd opgevat. Welke toestemming voorkoomt onder den naam van *homologias*, *belydenisse*, en *hupotagees tees homologias*, de onderwerpinge uwer belydenisse. 2 Kor. 9: 13. Hebr. 3: 1. *Homologias*, onzer belydenisse. Zoo is het een werk van 't geloov, te zeggen, *genoito moi kata lógon sou*, my geschide naar uw Woord. Hier toe dient ook de kennisse in de plaats van erkenning, di het Evangelium aanneemt, niet alleen als eene waaragtige boodschap, maar ook als eene blyde en genuechlyke boodschap.

b. Een *Vertrouwen*, welkers daaden zyn of (a) *Regelregt*, of (b) *Wederkeerig*. De *Eerste* bestaat ygentlyk in een toevlugt tot Gods genade met honger en dorst naa de geregtighyd; 't welk by uytmenenthyd uitgedrukt word door de nadruklykhyd van 't woord *cháfa*, het welke, gelykwe gezegt hebben, betekent, zynen toevlugt nemen, om der zalighyds wille, tot den burgt des heyls. De *Andere* nu word geboren uyt het medegeweeten des geloovs: en is een vertrouwen *pleerophorias*, met volle verzekering, en *parrheesias*, in alle vrymoedighyd. Hebr. 6: 11. Wy begeeren dat een igelyk van u dezelve neerstighyd bewyze, *pros teen pleerophorian tees elpidos*, tot de volle zekerthyd der hooppe, tot den ynde toe. Hebr. 10: 22. Laat ons toegaan met een waaragtig hert en *pleerophoria pisteoos*, in volle zekerthyd des geloovs: eene Overdragtspreuk, ontleent misfchien van de Schepen, di met volle zeylen voor den wind zeer snellyk voordgedreven worden; het is derhalven een geweldige drivt der ziele tot Christus, di alle twyfeling, murmureering, en menfelyke redeneering uytfluytende, zig geheel aan God overgeeft, en in hem ten uyerften geruust is. Van *parrheesia*, de vrymoedighyd zegt Paulus, Hebr. 10: 35. *Werpt dan niet weg parrheesiam humoón, wu vrymoedig vertrouwen, dewelke een groote vergeldinge des loons*

V

(a) Directus.

(b) Reflexus.

loons heeft : welke *parrheesia*, vrymoedighyd de voltooiing des geloofs is, en *exousia tékna Theou genésthai*, di magt om kinderen Gods te worden. *Ioh. 1: 12.* in welke *pleerophoria*, of volle verzekering, wy niets vreezende, *kata thársous*, stelliglyk zeggen kunnen, dat God onze God en onze Vader is, waar van als de *hupotupoosis*, de beeldenaar te zien is in *Deut. 26: 17, 18.* 1 *Joh. 3: 24.* Laat ons dan met vrymoedighyd toegaan tot den throon der genade. *Hebr. 4: 16.* Des Eerstes werk is de toestemming; des Tweedes, het wederbeding: zoo dat overzulks tot het maken van vriendschap en een verbond met God, als dan nog niet dat vertrouwen *pleerophorias*, der voller verzekering vereyft word, maar dat een vertrouwen der toevlugt genog is, als het welk alleen de toestemming maakt.

c. **BEYDER VERBINTENIS** is in een zeker opzigt *natuurlyk*, of aangeboren, en vloeit uit de *natuurlyke* of aangebore Wet, aangezien de zondaar van *natuure* of van de geboorte af een schuldenaar is, om van den verderen voortgang in het zondigen af te staan, en de deugd, in de Wet voorgeschreven, op te volgen; even gelyk hy van *natuure* of van de geboorte af, ook een schuldenaar is, om alles, wat God van zig en van zyne wegen getuygt, voor waar aan te nemen, en daar in te beruften. Niet te min verkrygt deeze *natuurlyke* of aangebore verbintenis in het beding van 't Genade-verbond een nieuw voorwerp en aandrang, waar door een zoodaanige tot bekeering en geloov genoopt word.

cc. **HET VERBAND** tussen deeze twee, het Beding en de Belovte, of de betrekking, di de bedonge pligten hebben tot de belovte des loons, is zoodaanig, dat hy met regt een ervgenaam des levens, moet worden geagt, di door bekeering en geloov wedergekoomen is tot Christus; zoo dat 'r een onverbrekelyke band is tussen het geloov en het leven, als ook tussen de bekeering en het Koninkryk: Waar van daan de onderstellige voorstellen, di den bekeerden en geloovigen het leven en de zalighyd beloven, in de H. Schrift zoo menigvuldig: gelyk *Ezech. 18: 21, 22, 23.* *Wanneer de godlooze zig bekeert van alle zyne zonden, di hy gedaan heeft, en alle myne inzettingen onderhoud, en doet regt, en gerechtighyd*: dat is, naar de Wet van bekeering en geloov wandelt, en in hem geloovt, dien God tot gerechtighyd gegeven heeft, en der gerechtighyd, di in hem gegeven is, dient, als zynde een dienstknecht der gerechtighyd geworden.

worden. *Rom. 6: 16, 18. Hy zal gewisselyk leven, en hy zal niet sterven. Voeg hier by Joh. 3: 16, 18. Zoo liev heeft God de wereld gebad, dat hy zynen eeniggeboren Zoon gegeven heeft, op dat een igelyk di in hem geloopt, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe, enz.*

a. Evenwel zyn deeze voorwaarden geene voorwaarden, di voor af tot de eerste genade, of tot di der wedergeboorte vereyst zyn; nademaal zy beyde een gevrogt zyn van de wedergeboorte, ofte een gave van den wederbaarenden Geest, want *God geeft de bekeeringe tot erkentnisse der waarhyd. 2 Tim. 2: 25. God heeft ook den Hydenen de bekeeringe gegeven ten leven. Hand. 11: 18.* Ook werkt de H. Geest het geloov, waar van daan hy *de Geest des geloovs* genaamt word, *2 Kor. 4: 13. Efex. 2: 8. Uyt genade zyt gy zalig geworden door 't geloov: en dat niet uyt u, het is Gods gave.* Maar het zyn voorwaarden tot alle volgende genade behoorende, te weeten van regtveerdiging en van hailigmaaking, ja zelv van heerlykmaaking: want het regt der wederbaaring tot de genade is geenzijs het onze, maar Christus regt, die dat voor zig verworven heeft, om zig een volk levendig te maaken en te wederbaaren.

b. Zoo dat het ook geen verdinende voorwaarden zyn, even als of de bekeering en 't geloov verdinende waaren de volgende genade en heerlykmaaking: maar het zyn kentekenen van den Goddelyken raad aangaande de genade, di reeds begonnen, daar na voltooit stont te worden; zoo dat de voorwaardige bondvoorstel overzulks maar alleen zegt een verband van di uysterste om in te scherpen een vrymoedig vertrouwen van een wederbeding, zoo dat nimand zig het leven met regt beloven kan, ten zy dat deeze voorwaarden daar zyn. Waar uyt met eenen blykt dat nimand gelooven kan dat Christus voor hem gestorven is, zoo hy niet de mewusthyd heeft van eene voorgaande bekeering en geloov.

B. AAN DE ZYDE VAN DEN MENS, het ander deel der onderhandelaars uytmaakende, word de Mens gezegt een verbond met God te maaken. *Psal. 50: 5. Verzaamelt my myne gunstigenoten, di myn verbond maaken met offerhande.* De Mens word dan begrepen tot het Genade-verbond geroepen te worden als een zondaar, om den vrede met God aan te nemen, dewelke volgens het besluyt der verkizing van Christus den Middelaar geëyst word, dat hy door de gave van bekeering en geloov tot het verbond gebragt werde.

A. Voor af, voor dat verbond of dien staat van de herstelde vrede en

vrindſchap met God, word de mens, di daar toe geroepen ſtond te worden, begrepen, als een mens di eenen verſtandigen geest heeft, en in dien geest eene mewuſthyd van het gene goed en regt is, en di min of meer van de deelen des verbonds onderwezen is: als konnende het woord des verbonds hooren, ten deelen verſtaan, en in veelen overtuygt zyn, alhoewel hy door de *natuurlyke* of aangebore verdorvenhyd onbekwaam is om de bedonge pligten te volbrengen, gelyk in het voorgaande Hoofd-deel te zien is.

B. In de daad zelv der onderhandeling word hy nogtans bevat van den Geest, di hem wederbaart en bekwaam maakt, bevangen te zyn, dewyl hem op den eys des Middelaars vergunt word de genade van verligting tot behoorlyken aandagt, tot eene klaare bevatting van de aangebode zaak, en tot eene genygthyd en vaardigheyt om het bevel van bekeering en geloov naa te koomen en te gehoorzaamen, op dat hy het regt ten leven in Chriſtus verwerven mogt: op welke wedergeboorte niet nalaaten kan te volgen eene vrywillige bekeering en geloov, als een daad van een mens, di verloſt en aan Chriſtus gegeven is.

a. Bekeering en geloov zyn overzulks daaden, di het aangeboden verbond toetſtemmen, en zeer wynig van malkanderen verſchillen; waar van daan zomwylen alleen van 't geloov, en zomwylen alleen van de bekeering, hier in 't gebod des bedingers, en daar in de gehoorzaamhyd des toetſtemmers, gewag gemaakt word; zy verſchillen derhalven alleen maar in betrekking, want gelyk in de bekeering is eene afwendig en naatoewending, naamelyk *eene afwendig* van de liefde der zonde, en *eene naatoewending* naa de liefde Gods en des deugds; alzo is ook in het geloov een afvlieden en naatoevlieden; *een afvlieden* van den ſtaat der zonde, di vol gevaar is, en *een naatoevlieden* naa Chriſtus als tot den burgt der zaligheyt, in welkers gemeenſchap hy, di naa hem zynen toevlugt neemt, van alle gevaar bevryd is, en aldaar vind al wat heylzaam en noodig is om zyne gebreken te vervullen: waar uyt zonneklaar blykt, dat het geloov 't beginzel van de bekeering is: want di zig bekeert, heeft berow en een afkeer van dat hy zig tot een dienſtknecht van de zonde, di alle kwaad vergeld, geſtelt heeft; doet 'r boven dien by alleenlyk een opzigt op de zonde, als iet dat oneerlyk en ſchadelyk is, het welke 't geloov aanziet als ſchadelyk. Wanneer derhalven de bekeering alleen vereyſt word, verſtaatenmen eene zoodaartige, di uyt het geloov geboren word: maar wanneer het geloov alleen

alleen vereyft word, verftaatmen een zoodaanig, het welk van de vrede dwinglandy der zonde een affchrik hebbende, deszelvs ryk neerftig en nawkeurig overweegt en befchouw, en zyne fchandelikhed eenmaal bemerkt hebbende, het zelve haat en vlied; maar werpende zig met opene armen in de omhelzing van Christus, is het verzelt van Gods genadige liefde in Christus, en agt di genade met dankbaarhyd te moeten erkennen.

b. Het Wederbeding van den Mens, is het werk eenes toeftemmers, en zegt de oefening van den eys om de vermeerdering en aanbren-
ging der genade: want het regt om dat te eysen volgt op de eerfte daad des geloovs: en het vertrouwen om dat te eysen volgt op de mewufthyd van een opregt geloov. Welke dingen zig hier geheel anders hebben als in het Verbond der Werken, alwaar geenig regt van wederbeding was, dan na de beproevde volftandighyde der gehoorzaamhyd, waar in de eerfte Mens bezweken zynde, heeft hy nooit eenig regt van wederbeding gehad. Dit regt van wederbeding word als met de vinger aangewezen, zoo mennigmaal de mens gezegt word regtveerdig uyt den geloove. *Hab. 2. 4. De regtveerdige zal door geloove in hem leven.* Regtveerdig word hier gezegt, niet die iets doet dat goed en regt is, maar di in de vuurfchaar Gods vry verklaart is, en het regt heeft van Gods Zoone om de ervenisse, door de Wet beloovt, te verwagten en te eysen: *door 't geloove in hem*, te weeten in Christus; want het geloov is in Christus, of in dien beloovden getuygen, di niet liegt, met toe te ftemmen en zig aan hem, tot verkryging der gerechtighyd en zalighyde, te bevelen: *leven*, te weeten hier met hailighyde en eene geestelyke vreugde, in dewelke een voorsmaak is van de hemelze zalighyde; want het is een *leven in Gods genade.* *Pfal. 30. 6.* en na dit leven zal hy leven by God in de Hemelen, alwaar *de springbronne des levens is.* *Pfal. 36. 10.* Wy zullen meer hier van zien in de regtveerdiging en de verzegeling.

C. TEN OPZIGT VAN BEYDE, en God en den Mens, moetmen agt geven op de geftaading en bevestiging van 't Verbond der Genade, dewelke gefchied,

A. Door den Middelaar, waar van daan Christus de *Engel des Verbonds* genaamt word. *Mal. 3. 1.* Ziet, *ik zende mynen Engel di voor myn aangezichte den weg bereyden zal: te weeten, den Engel des Verbonds*, van wien, in wien, en door wien het verbond voor de zynen is, in wien hy alle bevolen heeft te gelooven, om met God in het verbond

te zyn. *De Borge. Hebr. 7. 22. Van een zoo veel beter verbond is Jezus borge geworden; dewelke voor de Uytverkorene belooft heeft, alles te doen, wat de Vader in het Verbond of Testament begeert gedaan te hebben, op dat de Uytverkorene de ervenisse der zaligheyt beërven zowden. En de Middelaar des verbonds. Hebr. 8. 6. Nu heeft hy zoo veel betere bedininge gekregen, als hy eenes beteren verbonds Middelaar is, 't welk in betere belovenissen bevestigt is. Di God met de zondaaren verzoent, koomende tusschen beyden, tusschen God en de Menssen, met gehoorzaamhyd en verdienste, om den vrede aan te brengen. Want in het verdrag des vredes heeft hy van het zyne belooft, en alzoo is hy ook de Testamentmaaker. Wanneer hy zyne beloven volbrengt, gehoorzaamt, sterft, en voor de zondaaren tusschen koomt, dan gestadet en bevestigt hy het testament, of het verbond, en is de Middelaar. Ook is hy de Uytvoerder door verdienste en door de genade des H. Geestes, dewelke uyt zyne gehoorzaamhyd geschonken word. Doe hier by, zoo 't u gelieft Hebr. 9. 15. Daarom is hy de Middelaar des Niwen Testaments, enz. En 12. 24. En tot den Middelaar des Niwen Testaments Jezus, enz. Hier van daan word Christus, om dat hy deeze dingen doet, genaamt Apostolos kai Archiereus teës homologias heemoon, de Apostel en Hoogepriester onzer belydenisse. Hebr. 3. 1. De Apostel, voor zoo veel hy als een Gezant Gods de toestemminge van de Uytverkorene in Gods naame ontvangt; de Hoogepriester, voor zoo veel hy di tot den Vader overbrengt: ja hy brengt ook onze gebeden tot God, en het goede aan de menssen. In welke bemiddeling hy zomwylen zyne belovte doet met eedzweering, dat is, hy stelt alle zyne deugden en inzonderhyd zyne hailigheyt te werk, als of hy zeyde: dat hy niet hailig enz. was, ten zy hy zyne belovte volbragt; op dat ons geloov met gerusthyd te sterker zy, om den toevlugt te nemen om de voorgeselde hoope vast te houden. Hebr. 6. 17, 18.*

B. Door de Sakramenten, of Bond-zegelen.

- a. Sakrament heeft by de Latynen dezelve betekenis, als *mysterion*, *verborgenthyd*, by de Grieken: en het zyn woorden van den Godsdiens, vol van eerbied en Majestyt of hoogaanzienlykhyd; want alzoo noemden de Hydenen de Hailigdommen, tot welkers beschouwing zy nimand, dan di ingewyd was, toeliten. De Schryftuur des Niwen Verbonds heeft dit woord tot een hailig gebruyk overgebracht, betekenende zomtyds de ganse Christelyke Leere, *Matt.*

13. 11. *Mark. 4. 11. Luk. 8. 10. U is't gegeven de verborgenheden des*

des Koningryke Gods te verstaan. Maar eng genomen noemtze al-
zoo zommige Leerstukken, di buyten het bereyk van des gemeen-
nen volks en der aangebore kennisse waaren. 1 Kor. 15. 51. *Ik*
zegge u eene verborgenthyd, wy zullen wel niet alle ontslaapen, maar
wy zullen alle verandert worden. 1 Tim. 3. 16. *Kai homologou-*
ménos méga ésti tò téos eusebeias mustéerion, buyten allen twyfel de
verborgenthyd der Godzalighyd is groot: God is geopenbaart in 't
vlees, enz. Nademaal evenwel deeze dingen den ganssen grond-
slag leggen van den Christelyken Godsdienst, en datze alzins door
den zelven vermengt zyn, zoo word dit kenteken *mustéerion*, *ver-*
borgenthyd, met regt (a) vervangsprekig tot de gansse Leere o-
vergebragt. En nademaal de Hydenen nimand tot de beschouwing
der verborgentheden toegelaaten wierd, dan di ingeweyd was, zoo
betekent het met eenen, dat ook hier nimand, dan een die weder-
geborene is, toegestaan word, te beschouwen, *tà tou pneumatos tou*
Theou, de dingen di des Geestes Gods zyn. 1 Kor. 2. 7-14. Want
nimand, ten zy hy wedergeboren werde, kan het Koningryke Gods
zien. Joh. 3. 3. De Kerkelyke Leeraars hebben dit naamwoord
tot een hailig teken gebruykt, en misschien wel Paulus, noemen-
de, *Christus dinaars uytdeeters van Gods verborgentheden.* 1 Kor. 4.
1. Om een vermaan te doen, dat di Leerstukken der verborgent-
hyd niet, dan onder de bedekzelen van uytwendige tekenen, al-
leen aan de ingeweyde, dat is, de wedergeborene voorgestelt wier-
den om in den geloove te beschouwen, zoo dat deeze alleen door
di *eperootéemata*, vragen eener goede gewisse toegelaaten worden tot
eenen gemeenzaamen omgang met God.

- b. Belangende de zaak selv, is een Sakrament een hailig teken en
zegel van 't Genade-verbond van God ingestelt, om daar door on-
der het gebruyk van eene zichtbare en uytwendige zaak de onzicht-
bare genade, door Christus te verwerven of reeds verworven, aan
de geloovige te betekenen en te verzekeren; want een geloovig
mens agt zig tot alle onderwerping en getrowhyd, aan God te be-
wyzen, verbonden.

a. Sakramenten of Bondtekenen zyn

1. Tekenen des verbonds, di een bondgenootschap van beyde de
partyen te kennen geven. Gen. 17: 11. *Gy zult het vlees u-*
wer voorhuyd besnyden; en dat zal tot een teken zyn des ver-
bonds tusschen my, en tusen u. Alzoo word het Paas-feest ook
gezezt,

(a) Synecdochica

gezegd, tot een teken te zyn. *Exod. 12: 13. 13: 9. 1 Kor. 11: 24. 25. 1 Petr. 3: 21.*

2. Zegelen, zyn ook als onderpanden van de vriendschap, waar mede God zyne genade verpand. *Rom. 4. 11. Ende hy, Abraham, heeft het teken der besnydenisse ontvangen [tot] een zegel der regtveerdighyd des geloofs, di [hem] in de voorhuyd was [toegerekent:] op dat hy zowde zyn een Vader van alle di gelooven in de Voorhuyd zynde, ten ynde ook hen de regtveerdighyd toegerekent worde.* Hier van daan wordenze ook het Verbond en Testament zelv genaamt. *Gen. 17. 10. Dit is myn berithi, verbond, myn Testament, tussen my en tussen u, en tussen uwen zaade na u, dat gyliden houden zult: dat al wat manlyk is, u besneden werde.*
- b. Di ingestelt moeten worden alleen door een Goddelyk gezag, het welk weggenomen of verandert zynde, ook zy weggenomen of verandert worden: wat ook de Pausgezinden hier tegen aandruyssen, en aan de Kerk de magt geven om Sakramenten of Bondtekenen in te stellen. *H. Dw. Op datze aan de Kerk alle gezag opdragen mogten. Wy bewyzen het tegendeel.*
 1. Daar uyt, dat God alle dienst van menslyke instellinge verwerpt. *Matth. 23. 9. Te vergeefs eeren zy my, leeraarende leerlingen, [di] geboden van menssen [zyn.]*
 2. Dat de H. Schryft zig beroept op de Goddelyke instelling, door wat magt doet gy deeze dingen? en wi heeft u di magt gegeven? *Matth. 23. 23.*
 3. Om dat alle Verbond Gods, voor zoo veel het voorgeschreven is, *monópleuron*, een ledig is: En dat de Kerk het ander lid uytmaakt, 't welk de Wetten Gods toestemt en aanneemt.
- c. Hier worden uytwendige en zichtbaarige dingen vereyft, di betrekkingen hebben op geestelyke dingen, daar aan gelykende, en daar mede overeenkoomende zyn: gelyk di wolke, waar onder onze Vaders waaren, en alle door de Zee doorgedaan zyn. En alle in Mozes gedoopt zyn in de wolke en in de Zee. En alle dezelve geestelyke spyze gegeten hebben. En alle denzelven geestelyken drank gedronken hebben. Want zy dronken uyt de geestelyke steenrotze di volgde: ende de steenrotze was Christus. *1 Kor. 10: 1-4.* Alwaar de Wolke en de Zee, en daar na di spyze, te weeten, het Manna, en dien drank eene uytnemende betrekking en gelykenisse hebben tot en met hunne geestelyke dingen.
- d. Een

- d. Een betekenende en verzegelende genade, dewelke hier hun opzigt heeft op alle genade des Verbonds en op het Testament Gods, en overzulks ook niet alleen op de genade van inenting, maar ook van bekrachtiging: waar van daan de Sakramenten of Bondtekenen zyn of *van inenting*, of *van bekrachtiging*, gelykwe te zynen plaatze in een igelyke huishouding zien zullen.
- e. Alle de Sakramenten of Bondtekenen geven met eenen te gelyk te kennen, dat Christus de oorzaak van alle genade is, het zy datmen begrypt di genade bedeeft te worden uyt kragte van zyne borgtogt voor de volhyd des tyds, of het zy uyt kragte van zyne daadelyke betaling en voldoening. 1 Kor. 10: 1-4.
- f. Het ynde is.
1. *Aan de zyde Gods*, te beteken en te verzekeren, voor zoo veel di Sakramenten ons worden tot *eperootémata*, eene vrage eener goeder gewisse. 1 Petr. 3: 21. en ook dat God zelv gezegt word, door de instelling der Bondtekenen het verbond te bevestigen. Gen. 17: 7. *Ik rigte myn verbond op*, te weeten door de Besnydenisse, *tussen my en tussen u, en tussen uwen zaade na u in hunne geslagten, tot een eewig verbond: om u te zyn tot eenen God, en uwen zaade na u.*
 2. *Aan de zyde der Geloovige*, aan wien alleen het gebruyk der Sakramenten iets aanbrengt met uytslytting der ongeloovigen, want deeze, *onweerdiglyk dit broot etende, of deezen drinkbeker des Heeren drinkende*, zullen schuldig zyn aan het lichhaam en het bloed des Heeren, en eten en drinken hun zelve een oordeel, enz. 1 Kor. 11: 27-29. Het ynde is dan de verbintenis des verbonds te ondergaan, of te verniwen met den naame Gods te verkondigen. 1 Kor. 11: 26. *Verkondigt den dood des Heeren, tot dat hy koomt.*

HOOFDDEEL V.

*Van de Belovte der Zaligbyd door den Borge te
verwerven.*

DEezen raad Gods, waar in hy vast stelt een Verbond met de Uytverkorene uyt de zondaaren op te rigten, is voor af geopenbaart geweest door het woord der belofte, ondertussen dat de verwerving der zaligbyd uytgesteld wierd tot de volhyd des tyds, en de koomste van den Middelaar in het vlees. Waar uyt zy voorkoomt als eene leere der hoope en der verwagting, di in 't woord der belovte gegrond was: welke hoope der Vaders met de belovten wy hier naavorssen moeten.

A. Het eerste lid der Goddelyke hoope, is geweest de genade van Christus als Borge, di koomen zoude, om de volle zaligbyd te verwerven.

A. De belovten van deze zaak is veelzins en in veele leden voorgesteld, en wel eerst in het Paradys terstond na den val. *Gen. 3: 15. En ik zal vyandschap zetten tusen u, en tusen deeze Vrouw, en tusen uwen zaade, en tusen haaren zaade: en dat zelve zal u den kop vermorzelen, en gy zult het de verssen vermorzelen.* Daar na zynze dikmaaks met de winste van meerder klaarhyd aan Abraham herhaalt. *Gen. 12: 2, 3. Ik zal u tot een groot volk maaken, en u zegenen, en uwen naame groot maaken; en weest een zegen. En ik zal zegenen di u zegenen, en vervloeken di u vloekt: en in u zullen alle geslagten des aards ryks gezegent worden.* Vergeleken met *Gal. 3: 8, 9. In u zullen alle Volkeren gezegent worden, enz. Gen. 22: 18. In uwen zaade, Christus, zullen gezegent worden, alle volken der aarde.* Aan Izaak. *Gen. 26: 3, 4. Ik zal den eed bevestigen di ik aan Abraham, uwen Vader gezworen hebbe, enz.* En veelmaalen by de Profeten, di onderschydentlyk het geslagte, de stamme, en de plaatze, en de tekenen der tyden in dewelke Christus in het vlees koomen zoude, bepaalt hebben; gelyk wy in het volgende Hoofd-deel zien zullen.

B. Dat de Voorvaders dit geloovt, verstaan, en overzulks de zaak zelv gehoopt hebben, blykt uyt derzelver belydenisse, als van Adam, di den naame zyns Wyfs noemde *Gavva, Heva: om dat zy eene Moeder aller levende is. Gen. 3: 20.* Van Heva, dewelke Kain barende gezegt heeft: *Kanithi isch eth Jehova, ik hebbe den Man HEERE*

D. II. DER ZALIGHTD, enz. Hoofd. V. 163

gekregeu. Van Noach, dewelke steunende op de belovte, voorzegt: *God bryde Jafeth uit*, of hy overreedet hem, en hy woone in Sems tente. *Gen. 9: 27.* En bezonderlyk aan Jakob, di *Gen. 48: 15, 16.* de verlossing zyners van alle kwaad God en den Engel toefchryvt, welken Engel hy in gelyke waardighyd houd als den Vader, en denwelken hy *Gen. 49: 10-12.* noemt *den Schilo*, van wien hy uytstekende dingen verkondigt en voorzegt, enz.

B. Het tweede lid des geloovs is, dat uyt kragte deezer belovte door te rughaaling van Christus verdiensten zy de genade ook ontvangen hebben van dit leven, en de heerlykmaaking na dit leven, in welk geloov zy ook zalig geworden zyn. Alwaar wy aan te merken hebben

A. Tegen de Socinianen en andere, di de Vaderen, di voor Christus geweest zyn, de hoope van het hemelze leven ontzeggen, op datze zowden staande houden, dat Jezus eerstmaal de kennisse van het hemelze leven geopenbaart en gegeven heeft, en daar van daan ook met regt *kat' exoebeen*, by uytncmenthyd de Zaligmaaker genaamt word.

a. Maar wy bewyzen, dat de Vaderen ook de Belovten van het Leven gehad, en daar uyt de hoope van de ewige zalighyd voor zig geschept hebben. En dit blykt

a. Uyt de Bond-belovten, di de hoope des levens gaven, en klaar genoeg verklaarden: want God heeft gezegt, *dat hy hen een God was, en zyn zow: Gen. 17: 7.* dat is, dat hy den Uytverkorenen alles was, en zyn zow, tot eene volkomene zalighyd van ziel en lichhaam. Vergelyk *Psal. 33: 12. Welgelukzalig is het volk wiens God de HEERE is. Ezech. 20: 12. Op datze zouden weeten dat ik de HEERE ben, di hen hailige. Matt. 22: 32. Ik ben de God Abrahams, de God Izaaks, en de God Jakobs: God nu is geen God der dooden, maar der levenden. Hebr. 11: 16. Daarom schaamt hem God hunner niet, om hunnen God genaamt te worden.* Waar van daan het gezegt word, *een verbond des levens en des vredes. Mal. 2: 4, 5. Myn verbond met hem was het leven en de vrede. Jez. 54: 10. Het verbond mynes vredes, enz. en God word genaamt een God der zalighyd, en God onze zalighyd. Psal. 68: 20, 21.* Doet hier by de belovte van de vergevinge der zonde. *Psal. 130: 7, 8. Israjel hoope op den HEERE, want by den HEERE, is goedertierenhyd, en by hem is veel verlossinge. En hy zal Israjel verlossen van alle zyne ongerechtigheden.* Zoo ook de belovten van het ewige leven. *Psal. 73: 24. Gy zult my leyden door nwen raad:*

en daar na zult gy my in heerlykhyd opnemen. Psal. 16. 11. Gy zult my het pad des levens bekend maaken. Psal. 17. 15. Ik zal uw aangezigt in geregtighyd aanschouwen; ik zal verzaadigt worden met uw beeld, als ik zal opwaaken. Psal. 48. 15. Deeze God, is onze God. eewiglyk en altoos. Spreuk. 15. 24. De weg des levens is den verstandigen naa boven. Als mede de beloven van wederopwekking ten leven. Dan. 12. 2. Veele van di in 't stof ontslaapen zullen ontwaken, deeze ten eewigen leven, en enz.

b. Uyt de belydenissen der Ouden di deeze hoope betuygden, als van Jakob, Gen. 49. 18. *Op uwe zalighyd wacht ik ó HEERE.* En van Job 19. 25. *Ani jadanēti góali chai, ik weet myn verlosser leeft.*

c. Uyt de getuygenissen der Apostelen, di deeze hoope der Vaders met ons vast stellen. Hand. 26. 6, 7. Nu word ik geoordeelt over de hoope der belovte, di van God tot de Vaders geschied is. Tot dewelke onze rwaalv geslachten, geduriglyk nagt en dag [God] diende, verhoopen te koomen. Hebr. 11. 13-16. werd van de Vaders gezegt, deeze alle in 't geloove gestorven te zyn, enz.

b. Wy bewyzen dat zy ook di hoope gevestigt hebben op Christus, di koomen zoude.

a. Uyt de gehoopte toekoomste van den Goël, of Loffer en Zaligmaaker. Gen. 48. 16. *Di Engel di my verlost heeft van alle kwaad.* enz. Job 19. 25. *Ik weet myn verlosser leeft,* enz. Job 33. 23, 24.

b. Uyt het geineen geloov, en deszelvs vrugt, dewelke is de toegerekende geregtighyd. Rom. 4. 3. *Wat zegt de Schryft: En Abraham geloovde God, en het is hem tot regtveerdighyd gerekent.* Hebr. 11. 7. *Pistei chreematisteis, door den geloove door Goddelijke aanspraake vermaant is Noë een erugenaam der regtveerdighyd, te weeten, van den Messias, geworden, di naar den geloove is.* Rom. 10. 5-9.

c. Uyt de getuygplaatzen di verzekeren, dat Christus ook voor hunne zonden voldaan heeft. Rom. 3. 25, 26. *Welken, namelyk Christus Jezus, God voorgestelt heeft tot eene verzaeninge door het geloove in zynen bloede, tot eene betooninge zynere regtveerdighyd, dià teñ páresin, door de vergevinge, of over 't hoofdzinge, der zonden, di te vooren geschied zyn, onder de ver-*

draag-

D. II. DER ZALIGHTD, enz. Hoofd. V. 165

draagzaamhyd Gods, tot eene betooninge van zyne regtveerdigbyd in deezen tegenwoordigen tyd: op dat hy regtveerdig zy, en regtveerdigende di uit den geloove Jezus is. Doet hier by Hebr. 9: 15. 25. 26. 13: 8.

- d. Uyt het ynde van de Wet, dat Christus is. Rom. 10: 4. welker Wets werk is, Tugmeester te zyn tot op Christus. Gal. 3: 24. En Christus af te schaduwen, want alle dingen zyn geweest schaduwen der toekomende dingen, maar het lichbaam is Christus. Kol. 2: 17. Hebr. 10: 1. Want de Wet hebbende een schaduw der toekomende goederen, niet het beeld der zaaken zelv.
- c. Wy bewcereu dit gevoelen tegen de tegenwerpen der Socinianen: dewelke aandringen,
 - a. Dat de Leere der Zalighyd voor Christus koomte onbekent is geweest, om dat Johannes de Doopteer eerst kennisse van de zalighyd zynen volke, te weeten des Heeren, gegeven heeft, en afheses hamartioön autoön, in vergevinge haarer zonden. En Hebr. 2: 3. Hoe zullen wy ontruliden, indien wy op zoo grooten zalighyd geen agt geven? welke begonnen is verkondigt te worden door den Heere, aan ons bevestigt is geworden van di hem gehooft hebben. Even als of deeze zalighyd Christus eerst had beginnen te verkondigen, enz. Zy dringen ook aan dat het Euangelium verborgen, en van de tyden der eeuwen verzwegen is geweest. Rom. 16: 25. En dat door den ingang van den Hoogenpriester eenmaal in 't Jaar in 't Hailige der Hailigen, de H. Geest be-
duyde, dat den weg des hailigdoms nog niet openbaar gemaakt was, zoo lange de eerste Tabernakel nog stand hadde. Hebr. 9: 8.
 - b. Dat het onderschyd des Oude en Niwe Testaments daat in bestond, dat de Vaderen de belovten in het Oude Testament niet ontvangen hebben. Hebr. 11: 39, 40. Deeze alle hebben door 't geloove getuygenisse gehad, en hebben de belovten niet verkregen. Alzoo God wat beter over ons voorzien had, op dat zy zonder ons niet zouwen volmaakt worden. En dat de belovten des Niwen Testaments betere belovten zyn, als het welke in betere belovtenissen bevestigt is. Hebr. 8: 6. Ja dat de Wet alleenlyk schaduwen der toekomende goederen gehad heeft, en het beeld der zaaken zelv niet. Hebr. 10: 1.
 - f. Dat het geloove doe nog niet geweest is. Gal. 3: 23. Eer het geloove kwam waaren wy onder de Wet in bewaaringe gestelt, en zyn besloten geweest tot op het geloove dat geopenbaart zou worden.

d. Dat de Sadduceën het eeuwige leven ontkent hebben ; en dat overzulks di zaak duysterlyk voorgesteld is geweest.

B. Tegen de Pausgezinden, di een Voorburg der Vaders stelden, en ontkennden dat de geloovigen voor de volbragte voldoeninge van Christus, niet hebben konnen alleen door het regt der borgtogt in het eeuwige leven ingaan.

a. Wy bewyzen het tegendeel,

a. Uyt zonneklaare plaatzen. *Hebr. 2: 10. Want het betaamde hem, om welken alle dingen zyn, en door welken alle dingen zyn, dat hy veele kinderen tot de heerlykhyd leydende, den oversten leydsman hunner zaligbyd door lyden zoude hailigen.* Alwaar door Kinderen verstaan worden de Geloovigen des Ouden Testaments, dewelke de Vader uyt de borgtogt van dien oversten leydsman, naderhand te volbrengen, nu reeds in het Oude Testament in de Hemelen ingevoert had ; zoo betaamde het nu God, hem metter daad door lyden, waar mede hy zyne borgtogt zou volbrengen en bevestigen, te hailigen ; want anderzins zou de genade van invoering Gode onbetaamelyk geweest zyn. Van deeze invoering geeft de Schriiftuur elders getuygenisse. *Joh. 14: 2. In 't huys myns Vaders zyn monai pollai veele wooningen*, dat is in vergelyking van vers 23. *Polloi moneen po-jointes ekei, en zullen wooningen by hem maaken.* Doet hier by *Efez. 1: 10. Hebr. 12: 23.*

b. Uyt de *parései*, de over 't hoofd zining, in 't Oude Testament, di medebrenge een niet straffen.

c. Uyt de voorbeelden der gener di in de Hemelen opgenomen zyn, als van *Enoch. Gen. 5: 24. Elias. 2 Kon. 2: 11. Abraham. Matth. 8: 11.* En van *Lazarus. Luk. 16: 23.* Waar van daan gewag gemaakt word van *Jeruzalem dat boven is. Gal. 4: 26.*

b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpingen genomen

a. Uyt de getuygenissen. *1 Petr. 3: 19. In den welken hy ook beenen gegaan zynde den geesten di in de gevangenissen zyn gepredikt heeft. Zach 9: 11. word genaamt de kuyl daar geen water in is. Hebr. 11: 39.*

b. Daar uyt, dat Christus, de voorlooper voor ons ingegaan is, enz. *Hebr. 6: 20. voor wien nimand is opgevaren in de hemelen. Joh. 3: 13. Noch dat de weg des hailigdoms openbaar gemaakt was. Hebr. 9: 8.*

c. Om

D. II. DER ZALIGHYD, enz. Hoofd. V. 167

c. Om dat van de wederkoomfte uyt den hemel niets gezegt word. Derhalven, di wederkoomen hebben in 't voorburg geweest, gelyk blykt uyt het voorbeeld van *Samuel*, door de Waarzegster geroepen. 1 *Sam.* 28: 11.

C. Het derde lid is, dat uyt de belovte eene spaarzaamer huyshouding der genade voordgevloet is, waar uyt de opgewekte hoope een grooter dorst had naa de tyden *teleiôseôs*, *der volmaakthyd*: dog zoo evenwel dat de bedining der genade, ten opzigt der hailigmaaking en regtveerdiging, genogzaam was tot de zalighyd. Hier heeftmen ook aan te merken eene verschydenthyd en onderschyd der huyshouding onder de enkele belovte, en onder de belovte met een dekzel der Wet overdekt.

A. Voor de Wet

a. Is het woord der hoope minder uytgebeeld geweest met omstandigheden di op Christus zagen, en overzulks was het duysterder, schoon evenwel verstaanbaar genog, voor de Uytverkorenen, om daar door geroepen te kunnen worden tot het geloove, door de bykooming namelyk van de onderwyzing der Vaders, en de verligting van den H. Geest.

b. De Regtveerdiging, door dien de verwerving der zalighyd nog niet aangebragt was, is ten opzigt van de schuldige alleenlyk *páresis* eene over 't hoofd zining, en geen *áphefis*, een vergeving geweest. *Rom.* 3: 25. een *verbygaan*, geen *kwytschelden*: want waar *áphefis*, eene *vergevinge* is, daar is geen offerhande meer voor de zonde. *Hebr.* 10: 18. Dewyle nu in het Oude Verbond nog Offerhanden voor de zonde geweest zyn, zoo volgt, dat daar geen *áphefis*, *vergevinge* geweest is, derhalven, dewyl zy nogtans ook behouden en zalig zyn, is daar geweest *páresis* toón *hamarteemátoon*, eene over 't hoofd zining der zonden. Ten opzigt van de geregtighy, is het regt uyt de enkele borgtogt geboren, en geenzins voordvloeiende uyt de verdienste der Borge als verrigt en reeds aangebragt, overmits di *eeuwige geregtighy*d uytgestelt is geweest tot de volhyd des tyds. *Dan.* 9: 24.

c. Is de vryhyd grooter geweest, dan onder de Wet; om dat derzelver Offerdiensten, nog niet door de Wet geëyft wordende, vrywillige plegtigheden geweest zyn, of hulpmiddelen van de oefening des geloofs, zonder jok of verwyt van de schuld, vrywillig aangenomen.

B. Onder de Wet is wel de belovte niet vernitigt. *Gal.* 3: 17. De Wet, *diathéek*e, het verbond, dat te vooren door God bevestigd is op

op Christus, word door de Wet, di na vierhonderd en dertig jaren gekoomen is, niet kragteloos gemaakt, om de belovenisse te niet te doen. Niet te min isse met eenig dekzel bedekt. 2 Kor. 3: 13-16 namelyk de invoering der Wet is om der overtredingen wille geschied. Gal. 3: 19. *Waar toe is dan de Wet? zy is om der overtredingen wille daar by gestelt.* Daar van daan heeft de uytwerking van 't Verbond der Werken, voor het aangebragte *lutron*, losgeld, eenige huishouding van vlock geoefent, of zooge liver wilt *van verdoemenis*. 2 Kor. 3: 6, 9. Gal. 3: 10. Welke vlock niet begrepen moet worden als een vonnis van God, den Rigter, maar van de Wet, di hun regt cyst, dat eenmaal door Christus voldaan moest worden: dit word gemeenlyk genaamt de betrekking van den Mozaïssen Wetdienst, di de bedeefting der genade wel vermindert, maar niet weg neemt: bestaande

a. In eene gedagtenisse van de uytstaande schuld, dewelke niet toeliet, dat het medegeweeten van de zonde afgelegd wierd. Hebr. 10: 1-3. *Want de Wet hebbende eene schaduw van de toekomstige goederen, niet het beeld zelve der zaaken, kan met dezelve offerhande, di zy alle jaaren geduriglyk offeren, nimmermeer hailigen, de gene di daar toe gaan. Anderzins zouden zy opgehouden hebben opgeoffert te worden, om dat de gene di den dienst pleegden, geen medegeweeten meer zouden hebben der zonden, eenmaal gereynigt geweest zynde: maar [nu geschied] alle jaren in dezelve weder gedagtenisse der zonde.* Het welke de Wet geoefent heeft, met de Offerhanden in te voeren di door de Wet geëyft wierden, de wassingen van 't lichhaam, de onderschyding van 't reyne, van 't onreyne, en de afzondering van 't volk van den Altaar: in alle welke plegtelykheden was, *een handschrift dat eenigzins tegen hen was.* Kol. 2: 14.

b. In een invocring van een strenger dienstbaarhyt, welke dienstbaarhyt aangetekent word, Rom. 8: 15. Gal. 4: 1-14. Hebr. 2: 15. en word vergroot, als een jok *abstakton*, dat ondraaglyk was. Hand. 15: 10. Want het bestond in de onderwerping des volks onder de genaamde Goden. Hebr. 2: 5. en onder di strenge Tugtheester. Kol. 2: 16. Als mede in moeilyke en lastige werken, di door de Wet der plegtelykheden vermennigvuldigt waaren. Nademaal de H. Geest in de gave van gehoorzaamhyt hen ook tot deeze onderwerping drong, dize onder de Wet ondergaan moesten, zoo verkreeg hy met regt den naam *van de geest der dienstbaarhyt* by Paulus in de aangehaalde plaatsen.

- c. In de indrukking van de vreeze des doods, *Hebr. 2. 15. Di met de vreeze des doods door al haar leven der dienstbaarhyd onderworpen waaren.* Welke dienstbaarhyd de geloovige des O. Verbonds door de ingeving van den H. Geest ondergingen, di daarom gezegt word *de geest der dienstbaarhyd*; en om dat aan deeze dienstbaarhyd de vreeze des doods vastgehegt was, word hy genaamt de geest der dienstbaarhyd *tot vreeze. Rom. 8. 15.* Niet om dat zy enkelyk de dood te vreezen hadden, maar een dood di den schyn van straffe had, en strengelyk in de Wet der Ceremonien of plegtelykheden gedrygt was, het zy dat het een vroege, ontydige dood was, of een schilyke in het land door rampen hen overkoomende, of datze buyten hun land in ballingschap gedreven wierden. De rede van het te vreezen kwaad lag in de betrekking tot het land Kanaän, dat tot een pand van het hemelze vaderland was: van welk pand als 'r de mens door God, dat zelve in eenig oordeel wegnemende, van beroofd word, zoo kan deeze dood niet nalaaten eene vreeslyke gedaante te vertoonen. En deeze vreeze was een spoor van dienstbaarhyd, di eene gedurige angstvallighyd den gemoederen indrukte, datze in de minste, en in di werkzaame geboden der ceremonien of plegtelykheden aan verzuym of nalaatighyd mogten schuldig worden. Hier van daan was de bedeeling der genade van vertroosting, of verzekering onder di huyshouding spaarzaamer en meer belemmert.
- d. In de invoering van zekere vyandschap, dewyl de Wet daar boven inkomende de middelmuur des affchydzels opgeregt heeft, met de Hydenen uyt te sluyten. *Efez. 2. 14, 15.*

HOOFDDEEL VI.

Van den Middelaar.

NA de belovte volgt de volkoomme uytvoering van 't Verbond der Genade, aan de eene zyde ten opzigt van den Middelaar, en aan de ander zyde ten opzigt van de Bondgenooten.

DE MIDDELAAR koomt ons in den beginne voor, om aan te

170 Hoofd. VI. *VAN DEN MIDDELAAR.* D. II.

merken naar zyne aankoomst, naar zyn perzoon, en naar de verwerving der zalghyd zelv.

A. Dat DE MIDDELAAR, te vooren beschreven, al voor eenige eewen gekoomen is, en wel zelv in Jezus, den Zoon van Maria, beweert het Christelyk geloov tegen het Joodze ongelooov: en wel dat hy gekoomen is,

A. Bewyzen wy in 't algemeen,

a. Uyt den voorbepaalden tyd, nu reeds verstreken, te weeten van het bevel van *Jeruzalem weder te herbouwen*, zynder eerst geweest zeven weeken, daar na twee-en-zestig weeken, welke geyndigt zyn-
de zow de *Messias* uytgerooit worden, enz. *Dan. 9. 24-27. Hab. 2. 3, 4.* Het gezigte zal nog eenen bestemden tyd zyn, dan zal hy 't op 't ynde voordbrengen, en niet ligen: zoo hy vertoeft, verbejd hem, hy zal gewisselyk koomen, hy zal niet agter blyven.

b. Uyt de hoedanigheden des tyds, di nu ook verlopen zyn, en te vooren klaar en op zynen regten tyd gezien konden worden: in de welke wy aanmerken dat eenige behooren tot

a. Den Joodzen Burgerstaat, te weeten, als de *Schepter* zow weggenomen zyn. *Gen. 49. 10.* De *Schepter* zal van *Juda* niet wyken, noch de *Wetgever* van tusschen zyne voeten, tot dat de *Zilo* kooimt, en de *Volkere*n zullen hem geoorzaam zyn.

b. Den staat der wereld onder de vierde *Alleenheersching*. *Dan. 2: 44.* Dog in de dagen van di *Koningen*, onder het vierde Ryk, te weeten, het *Roomze*, zal de *God des Hemels een Koningryk verwekken*, dat in eewighyd niet zal verstoort worden, enz. het welke het *Koningryk* is van dezen *Middelaar Jezus*.

c. Den staat der *Wettiste huishouding*, dewelke vereyft de tegenwoordighyd van den tweeden *Tempel*, en den dienst der *Leviten*, gelyk de opbouwing van *Jeruzalem*, ten aanzien van hunne straaten en grasten, de opbouwing van de *Stad* en het *bailigdom*, het *slagt-offer* en *spys-offer*, enz. *Dan. 9. 24-27. Hagg. 2. 8-11. Mal. 3. 1.*

d. Uyt de bepaling van het geslagte en de plaats. *Mich. 5. 1.* Gy *Bethlehem Ephrata*, zyt gy kleyn, om te weezen onder de duyzenden van *Juda*? Uyt u zal my voordkoomen, de *Rigter*, die een *Heerscher* zal zyn in *Israël*, enz.

B. In het bezonder, dat Jezus is de *Christus*

a. Stellen wy vast,

a. Uyt alle het gene vereyft wierd tot zyne *Geboorte*, als dewelke gebo-

D. II. VAN DEN MIDDELAAR. Hoofd. VI. 171

geboren is in de volhyd des tyds. *Gal. 4. 4. Wanneer de volhyd des tyds gekoomen is, heeft God zynen Zoone uytgezonden, enz. op zyne plaats, van den Profeet aangewezn, dewelke was Bethlehem. Luk. 2. 6. De Zoone van David uyt eene Moeder di Maagt was. Jez. 7. 14. Ziet een Maagt zal zwanger worden en zal eenen Zoone baaren, enz.*

- b. Uyt zyne woorden en werken; als dewelke geleeraart, gedaan, en geleden heeft alle di dingen, dewelke van de Profeten voorgezegt waaren. Want hy heeft het Euangelium geleeraart. *Luk. 4. 21. Hy begon tot haar te zeggen, Heden is deeze Schriift in u vervult. Jez. 61. 1. met byvoeginge van Wonderdaaden en tekenen, di hy gedaan heeft volgens de Voorzegginge van Joël 2. 26. Di wonderlyk by u gehandelt heeft. Vergeliken met Joh. 7. 31. Veele uyt de fchaaren gelooven in hem, en zeyden, Wanneer de Christus zal gekoomen zyn, zal hy ook meer tekenen doen, dan di, welke deeze doet? Yndelyk heeft hy den dood des Kruyffes geleden in overeenkoomft van Psal. 22. Psal. 69. Jez. 53.*
- c. Uyt de gevolgen, di op Christus koomfte gevolgt zyn, als dewelke niet alleen uyt den dooden opgestaan, en in de Hemelen opgevaaren is, maar ook getuygen van beyde door eene plegtelyke uytftorting van den H. Geest gemaakt heeft *autopiftois* zig overtuigende geboovigen. *Hand. 2: 1-17, 32, 33.* door welkers prediking hy de Hydnen van de Afgodery, tot God gebragt heeft, met verwerping der Joden, di den Euangeli niet gehoorzaam waaren.
- b. Beweeren deeze waarhyt tegen de tegenwerpen, ontleent
 - a. Uyt de beloven onder voorwaarden, welke voorwaarden egter niet uytgedrukt worden, voorgevende, dat de zonden der Joden dit goed van hen afgewend hebben.
 - b. Uyt het ontbreken der voorwaarden, di met Christus Koninkryk moefften aangebragt worden, di de werreld tot nog toe niet gezien heeft, als zyn *de toetloep der Volkeren tot den berg van 't huys des HEEREN; de verheffing deszelvs boven alle heurvelen. Een groote vrede onder de Volkeren, met het nederleggen der wapenen. Jez. 2. 1-5. De Wolv zal met het Lam verkeeren, en de Luypard zal by den Geyten-bok nederleggen, enz. Jez. 11. 6-9.*
- c. Dat deeze Leere eene afleyding is van de eenhyt der Godhyd en

172 Hoofd. VI. *VAN DEN MIDDELAAR. D. II.*

eene vermennigvuldiging van Goden ingevoerd heeft , en alzoo eene niwe Afgodery is.

- d. Dat Elias nog niet gekoomen is , di voor af gezonden moest worden. *Mal. 4. 5. Ziet ik zende uliden den Profeet Elia , eer dat di grootte en vreeslyke dag des HEEREN koomen zal.*

B. DE PERZÖON des Middelaars moet onderschydentlyker aange-merkt worden , waar in te overwegen staat ,

A. De vereyfte bekwaamhyt tot het Middelaar-ampt.

- a. Dat de Middelaar heeft moeten zyn *Theantroopos* , Godmens , blykt uyt de voorzeggingen , *Jez. 7. 14. Gnimma nounel, God met ons. Hoofdst. 9. 5. Een Kind is ons geboren , een Zoone is ons gegeven , en de heerschappy is op zyne schouder : en men noemt zynen naame Wonderlyk , Raad , Sterke God , Vader der Eerwighyd , Vredevorst. Mich. 5. 1. Zach. 13. 7. De Man di Gods medgezelle is. En in 't bezonder,*

a. Moest hy Mens zyn , en wel

- I. Waaragtig Mens. Gen. 3. 15. Een zaad der Vrouw. Ps. 8. 5. Een mens en de Zoone des mensse. Jez. 9. 6. overmits hy worden moest*
- 1. Goël , Loffer , of de Verlosser , en overzulks een Broeder. Deut 18: 15, 18. Job 19: 25. Want ik weet myn Verlosser leeft , enz. Gen. 48: 16.*
- 2. Onder de Wet , op dat hy vervulle dikaïooma tou nomou , de geregtighyd der Wet. Psal. 40: 9. Uwe Wet is in 't binnenste van my.*
- 3. Onder de straffe des doods , di hy in onze plaats heeft moeten lyden , Jez. 53: 5-7, 12.*

II. Hailig , chásid. Psal. 16: 10.

- 1. Om dat een zondaar voor zig zelv niet voldoen kan , want zoo gy HEERE de ongeregtighyd gade slaat : Heere wi zal bestaan ? Psal. 130: 3.*
- 2. Veel min voor andere. Psal. 49: 8. Niemand van hen zal zynen Broeder immermeer kunnen verlossen : hy zal Gode zyn randzoen , kophró , niet kunnen betaalen.*
- b. Hy moest ook God zyn , volgens den eys der Profetien. Gen. 18: 15, 16. Psal. 45: 7, 8. word hy God genaamt. Jez. 45: 21, 28. Ben ik het niet , de HEERE ? en daar is geen God meer behalven my , een regtveerdig God , een Heyland , niemand is 'r dan ik. Wendet u na my toe , en word behouden alle*

D. II. VAN DEN MIDDELAAR. Hoofd. VI. 173

alle gy ynden der aarde , enz. Jez. 45: 21-25. Want anders zou de waardighyd des perzoons niet bestaan ; want een zoodaanige wierd 'r vereyft.

1. Om de zalighyd te verwerven ; want zyne gehoorzaamhyd en voldoeninge zou voor veele niet kunnen bestaan , en hy zou niet magtig genog geweest zyn den toorn Gods te dragen , indien by hem niet zoo wel sterkte , als gerechtighyd waare geweest. Jez. 23: 24. *In den Heere zyn gerechtighyd en sterkte , enz.*
 2. Om de zalighyd toe te passen : want de menssen kunnen niet worden een ygendom van een niet-God , of een bloot scheepzel het hoofd der verlosste om zyn lichaam levendig te maaken : want een zoodaanige moest hebben den Geest Gods als zynen ygenen , om dien te kunnen zenden. Ja hy kon als Testamentmaaker van de ervenisse Gods niets weg maaken , zoo hy niet zelv God waare.
- b. Dat nu Jezus zoodaanig geweest is , en by gevolg de bekwaamhyd tot het Middelaar-ampt gehad heeft , leeraart de H. Schryftuur , wanneer zy aan Jezus Christus toeschryft ,

aa. Beyde de naturen of wezens.

1. *De Goddelyke* , bemerktekt in den perzoon des Zoons : welkers Godhyd wy te zynen plaatze bewezen hebben.
2. *De Mensfelyke* ; want dat hy een waaragtig Mens geweest is , en geen ingebeeelde schim , of alleen in den uysterlyken schyn , gelyk oulings de Gnostiken , en in deeze onze eew eenige onbezonne Mennisten gedroomt hebben ,

a. Bewyzen wy ,

1. Uyt de plaatzen , in dewelke hy een Mens genaamt word. *Ioh. 8: 40. 1 Kor. 15: 21. 1 Tim. 2: 5. En de Zoone des menssen , de Zoone Davids. Matth. 9: 6, 27.*
2. Uyt de deelen di 't wezen van een Mens uytmaaken , want de H. Schryft erkent in hem ,
 - a. Eene ziele by een lichhaam gevoegt : van het lichhaam *Hebr. 10. 5. Gy hebt my het lichhaam toebereyd. Matt. 26. 28. Dat is myn bloed , des N. Testaments , enz. 1 Petr. 2. 24. Di zelve onze zonden in zyn lichhaam gedragen heeft ; van de ziele , Iez. 53. 10, 11. Als zyne ziele haar tot een schuld-offer zal gestelt hebben , zal hy zaad zien ; om zynere ziele arbeyd zal hy 't zien ,*

enz. *Matth. 20. 28. Zyne ziele te geven tot een ran-
zoen voor veelen. En 26. 38. Myn ziele is geheel be-
droeft tot 'r dood toe.*

b. Allerleye mensfelyke togten , zoo zinlyke di het lich-
haam raaken , als *honger*en , *Matth. 4. 2. Dorsten* ,
4. 7. En 19. 28. *Iezus zeyde , my dorst. Als ook*
geestelyke , di tot de ziel behooren , als *toorn* , *mede-
lyden. Mark. 3. 5. Als hyze met toorne rondom aan-
gezien hadde , enz. Droevhyd. Matth. 26. 38.*

c. Uyt zyne dood , waar in de ziele aan God , en 't lich-
haam aan 't grapt overgegeven is. *Luk. 23. 46, 53.*
*Vader in uwe handen beveel ik mynen geest. Het lich-
haam afgenomen hebbende , leyde hy het in een grav ,*
enz.

b. Beweeren wy tegen de tegenwerpen , genomen uyt *Pfal.*
*22. 7. Ik ben een worm , en geen man : een smaad der mens-
sen en veragt van den volke. Rom. 8. 3. Het gene de Wet*
onmogelyk was , dewyle zy door het vlees krachteloos was ,
geeft God , zynen Zoon zedende in gelykhyt des zondigen
vlees , en dat voor de zonde , de zonde veroordeelt in het
vlees. Filipp. 2. 6. 8. Di in de gestalt van Gods zynde ,
*geenen roov geagt heeft Gode evengelyk te zyn , en in gedaan-
te gevonden als een mens , heeft hy zig zelven vernedert , ge-
hoorzaam geworden tot den dood , ja den dood des kruysfes.*

bb. Beyder naturen of wezens eenhyt in perzoon. *Ioh. 1. 14. Hó*
lógos sarx egéneto , het woord is vlees geworden , enz. Filipp.
2. 6. 7. 1 Tim. 3. 16. omtrent welke eenhyt wy aanmerken.

AA. Wat di zy , of hoe en op wat wyze het eene wezen zig
tot het andere heeft.

I. Het Regtzinnig gevoelen leeraart deeze overeenniging.

a. Den Vader tot oorzaak te hebben. *Hebr. 10. 5. en ook*
*den Zoon zelv. Filipp. 2. 7. en nademaal de x'zaamen-
voeging der wezens een werk naa buyten is , zoo word*
*dat met regt geagt aan de dri Goddelyke perzoonen ge-
meen te zyn.*

b. De Wyze zeggen wy eene verborgenthyd te zyn. *1 Tim.*
*3. 16. Buyten allen twyfel de verborgenthyd der Godza-
lighyd is groot : God is geopenbaart in den vleesse , enz.*
Ten vollen. Kol. 2: 9. Naw vereenigt. Matth. 1: 23.

zoo dat maar een eenige perzoon gestelt word. En *vol-*
standig, zoo datze niet ontbonden word.

II. Het Onregtzinnig gevoelen, eertyds ter baan gebragt, is te zien in de tegengestelde dwaalingen, aan d'eenen zyde aan Nestor toegedigt, en aan d'andere zyde, aan Eutichius: hoewel dat van Nestor zoo klaar niet is, gelyk in een uytstekend schryft, dog zonder naam, getoont heeft de Verm. Derodon. Hier wagte zig de Kerk

1. Datze niet uyt de twee wezens, twee perzoonen stelle, het welke de dwaaling van Nestor gezegt word, waar tegen zy gestelt heeft, de woordjes *adiairétoos*, onderschydelyk, en *achoristoos*, onaffschydelyk. *De Onderschyding* ontkennen wy uyt kragt der getuygenissen, 1 Tim. 2: 5. *Daar is een God, daar is ook een Middelaar Gods en der menssen, de mensse Christus Jezus.* Gal. 3: 16. *De Onaffschydelyke eenhyd* stellen wy, dat selv door de dood niet afgeschyden is geweest, in dewelke hy gebleven is, de Heere der heerlykhyd, selv gekruycigt. 1 Kor. 2: 8.

2. Datze de twee Wezens niet tot een vermenge en verkeere, het welke de dwaaling der Eutichianen geweest is, waar tegen de woordjes, *atreptoos*, onveranderlyk, en *azuggetoos*, onvermengt, gestelt zyn. Deze dwaaling hebben byna weder ingevoerd,

a. Zommige Wederdoopers, stellende, de verandering der Godhyd in de Menshyd door verwisseling van het eenen Wezen in het andere geschied te zyn, tegen dewelke wy dat der Ouden *atreptoos* onveranderlyk, staande houden.

a. Bewyzende het Regtzinnig gevoelen,

1. Uyt de onveranderlykhyd der Godhyd, te zynen plaats bewezen.

2. Uyt de plaatzen, di beyde di Wezens onderschyden, Rom. 1: 3, 4. alwaar gezegt word, *Di geworden is uyt den zaade Davids naar den vlees-*
se: di kragtelyk bewezen is te zyn, de Zoon
Gods, naar den Geest der hailigmaking. Doet hier by, Rom. 9: 5. *Welker zyn de Vaders, uyt welke Christus is, voor zoo veel het vlees aangaat,*
de

*derwelke is God boven alle te pryzen in der eewig-
hyd. Amen.*

3. Uyt de ygenschappen van beyde de Wezens , di onderschyden zyn , en zaamen te gelyk bestaan , waar vanwe hier na zien zullen.

b. Beweeren wy tegen de tegenwerpen uyt *Joh. 1: 14.*

b. Tegen de Luteranen , di de mededeeling der ygenschappen staande houden , stellen wy dat der Ouden , *azuggutoos* , onvermengt , en zullen derzelver dwaaling in 't volgende lid wederleggen.

BB. Nu staat ons voorder te onderzoeken de gevrogten der een-
hyd ; de Godgeleerde tellen 'r twee op.

I. De mededeeling *charismátoon* der liefdegaven , bestaande ,

a. In de mededeeling der waardighyd , di van de Godhyd aan de mensfelyke wezentlykhyd toegebracht word , waar door de Zoone des mensfen geworden is de Zoone Gods , niet een aangenome , maar de waare en ygen Zoon , volgens *Rom. 8: 32.* *Di ook zynen ygen Zoone niet gespaart heeft , maar heeft hem voor ons allen overgegeven. Hebr. 7: 26.* *Zoodaanig een Hoogepriester betaamde ons , hailig , onnozel , onbesmet , afgeschyden van de zondaaren , en hooger dan de hemelen.*

b. In de mededeeling der gaven en heblykheden. *Joh. 3: 34.* *Dien God gezonden heeft , di spreekt de woorden Gods ; want God geeft hem den geest niet met maten. Kol. 2: 3.* *In den welken alle schatten der wysghyd en der kennisse verborgen zyn. Hebr. 7: 26.*

c. In de mededeeling der magt , di tot de uytvoering van 't werk des Middelaarschaps vereyft word. *Matt. 28: 18.* *My is gegeven alle magt in hemel en op aarde. Joh. 5: 27.* *De Vader heeft hem magt gegeven ook gerigte te houden , om dat hy des mensfen Zoone is. Matth. 9: 6.* *Maar op dat gy moogt weten dat de Zoone des mensfen magt heeft op de aarde de zonden te vergeven , enz.*

d. In de mededeeling van eere en heerlykhyd , zoo dat de ganffe Perzoon aanbiddelyk zy , *Hebr. 1: 6.* *Dat alle Engelen Gods hem aanbidden. Voeg hier by Filipp. 2: 10.*

II. *Heeft hem eenen naam gegeven , welken boven alle naam is. Op dat in den naam Jezus alle knien der gener*
di

di in den hemel is zig buygen, en di op de aarden, en di onder de aarde zyn. En alle tonge zoude belyden, dat Iezus Christus de Heere zy, tot heerlykhyd Gods des Vaders.

II. De mededeeling van ygen spreekwyzen, alwaar

aa. Het Regtzinnig gevoelen eene mededeeling erkent, di

a. *Zaakelyk is, schoon ook de Lutheranen latterlyk zeggen, dat wy dezelve ontkennen. Deeze zeggen wy daar in te bestaan, dat aan den perzoon van het eene Wezen benaamt, ook de ygenscapen van dat Wezen toegeschreven worden, Matth. 20: 28. Gelyk de Zoone des menschen niet is gekoomen om gedient te worden, maar om te dinen, en zyne ziele te geven tot een rantzoen voor veelen.*

b. *Woordelyk is, wanneer van den perzoon, naar het eene Wezen genoemd, ook de ygenscapen van het andere Wezen verkondigt worden. Ioh. 3: 13. De Zoone des menschen, di in den hemel is. Hand. 20: 28.*

bb. Het dwaalende gevoelen der Lutheranen, is ontstaan uyt de verdediging van de Leere der (a) medezelfstandiging, stellende, dat de ygenscapen des Goddelyken Wezens medegedeelt worden aan het Mensfelyke Wezen.

a. Welk gevoelen wy verwerpen,

1. Om veele ongerymtheden; want het is middag-klaar dat de ygenscapen onmededeelbaar zyn; dewyl zy als dan geene ygenscapen blyven; ten anderen zynze opmaakende het Goddelyke Wezen, en mitsdien konnenze zonder de mededeeling der Godhyd niet medegedeelt worden; voeg hier by dat de Goddelyke ygenscapen in eene innigste eenzelvighyd onderling onder malkander zyn, zoo dat de eene zonder de andere niet medegedeelt kan worden.

2. Indien de Perzoncelle vereenniging der Wezentlykheden, eene zoodaanige mededeeling vereyfte, zoo moest di wederkeerig zyn, en overzulks moest de mensfelyke Wezentlykhyd haare ygenscapen ook mededelen aan de Goddelyke.

Z

3. De

3. De H. Bladeren zelf ontkennen dat de toeygeningen, waar over 't geschil is, op de menschelyke Wezentlykhyd toepasselyk zyn.

1. Dat de *Alwetenhyd* niet medegedeelt is aan Christus ziel, blykt, om dat hy *opwies*, en *gesterkt wierd in den geest*, en *vervult met wyshyd*, Luk. 2: 40. en vers 52. word hy gezegt, *toe te nemen in wyshyd*, en *grootte*, enz. *Murk. 11: 13. Hoofdst. 13.* word hy gezegt, *niet geweeten te hebben den dag en ure des laatsten oordeels.*

II. Nog ook de *Alomtegenwoordighyde*. *Matt. 26:*

11. *My en hebt gy niet altyd met u.* *Joh. 11: 15.*

Ik ben blyde, dat ik daar, te weeten, by Lazarus, niet geweest ben; dog laat ons tot hem gaan.

Doet hier by Joh. 16: 28. Ik ben van den Vader uitgegaan, en in de werreld gekoomen: wederom ik verlaate de werreld en ga benen tot den Vader. *Luk. 24: 51.* word hy gezegt *van haar opgenomen te worden in den hemel.* En *Hund. 3: 21.* te blyven *in den hemel tot de tyden der wederopganginge aller dingen*, enz.

b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpen,

1. Uyt de plaatzen, *Kol. 2: 9. In hem, Christus, woont alle de volhyde der Godhyde lichhaamelyk. Lichhaamelyk*, derhalven zyn in Christus lichhaam Goddelyke toeygeningen. *Matth. 28: 20. Ziet, ik ben met u-liden alle de dagen tot de volydinge der werreld.*

2. Uyt de rede, om dat Christus zit aan de rechterhand Gods, di over al is.

CC. In wat tyd dezelve zichtbaar geworden is?

1. In de Ontvangening, waar in wy vast stellen,

a. Dat Christus het vlees niet uyt den Hemel afgebragt heeft, nog uyt een ewig zaad, tegen zommige Wederdoopers, niet genogzaam daar op lettende, dat Gods onveranderlykhyd dit niet lyden kan, en dat zyne geestelykhyd niet deelbaar is. Tot welken mislag zy vervallen zyn uyt *parermeeneia*, eenen kwaaden uitleg der plaatzen, *Matth. 1: 20. Het gene in haar, te weeten, Maria,*

Maria, *ontvangen is*, is uyt den H. Geest. *Joh. 3: 13.* Niemand is opgevaren in den hemel, dan di uyt den hemel nedergekoomen is; de Zoone des menssen di in den hemel is. *En 6: 32, 33, 52.* Mozes heeft u niet gegeven het brood uyt den hemel: maar myn Vader geeft u dat waare brood uyt den hemel. Want het brood Gods is hy, di uyt den hemel nederdaald. Hoe kan ons deeze zyn vlees te eten geven?

b. Maar uyt eene Moeder Maagd.

a. Om dat de Zoone des menssen. *Matt. 16: 13.* ook de Zoone van Maria. *Matth. 1: 18.* en van David, *Rom. 1: 3.* genaamt word.

b. Om dat hy de vrugt des buyks gezegt word *Luk. 1: 42.* en der lendenen. *Hand. 2: 30.* als ook het zaad der Vrouwe. *Gen. 3: 13.*

c. Om dat hy met de kinderen der menssen vergeleken, en den Broederen gelyk geagt word. *Hebr. 2: 14. 17.* Ook slaan wy op de rede geen agt, di uyt de Leere van Aristoteles ontleent word, ontkennende dat de Vrouwen zaad hebben: noch op de vreeze, dat daar uyt een zondaar geboren zow worden, dewelke van geenige waarde is.

II. In de Geboorte, dewelke wy gelooven geschied te zyn

a. Zonder kwetzing van den Maagdelyken staat. *Iez. 7: 14.* Ziet, een Maagd zal zwanger worden, en zal eenen Zoone baaren, enz. *Ier. 31: 22.* De HEERE heeft wat nieuws op de aarde geschaapen: Nékébha tefóbbebb gabher, de Vrouwe zal den Man omvangen.

b. Egter is het daarom niet noodzaaklyk dat hy met eene gestotene baarmoeder geboren is geweest: het tegendeel schynt aangewezen te worden. *Luk. 2: 23.* Al wat manlyk is, dat de moeder opent, enz.

B. Het gezag, tot de uytvoering van dat Middelaarampt vereyft, moest afdaalen van den wille des Vaders, di den Zoone toestaat dat ampt aan te vaarden, en hem daar toe verplicht. Hier van daan word hy gezegt,

aa. De Middelaar, *1 Tim. 2: 5, 6.* Daar is ook een Middelaar Gods en der menssen. Di hem zelf gegeven heeft tot een randzoen voor allen, zynde het getuygenis ter zyner tyd. *Hebr. 9: 15.* Daarom

180. Hoofd. VI. *VAN DEN MIDDELAAR. D. II.*

is by de Middelaar des Niwen Testaments; enz. *Hebr. 12: 24. Tot den Middelaar des Niwen Testaments Iezus, enz.* welkers werk is, niet by de menschen, maar by God verzoeninge te weeg te brengen; want dewyl de Middelaar tusschen de verschillende partyen vrede maakt, zoo is de verzoeninge het gevrogt van 't Middelaarschap.

a. Dit werk der verzoeninge houden wy tegen Socin staande, te zyn onze verzoeninge, by God te verwerven.

1. Om dat God begrepen word, als verstoort en vergramt tegen de zonde en de zondaaren, di overzulks moest verzoent worden. *Rom. 5: 10. Indien wy vyanden zynde, met God verzoent zyn door den dood zyns Zoons, enz. 2 Kor. 5: 19.*
2. *God was in Christus de wereld met zig zelve verzoenende. Efesz. 2: 17. Koomende heeft hy, te weeten, Christus, door het Euangelium vrede verkondigt, enz. Kol. 1: 20, 21.*
3. *Dat hy door hem vrede gemaakt hebbende door het bloed zyns kruysjes, door hem alle dingen verzoenen zou tot zig zelve, enz.*

2. Om dat hy Middelaar is uyt borgtogt om antilutron 't randzoen of losgeld voor de zondaaren te betalen. *Matth. 20: 28. Gelyk de Zoone des menschen gekoomen is, om zyne ziele te geven lutron anti polloôn, tot een randzoen voor veelen. 1 Tim. 2: 5, 6. Daar is een God, daar is ook een Middelaar, de mens Christus Iezus. Di zig zelve gegeven heeft tot een randzoen voor alle, enz. Hebr. 7: 22. Van een zao veel beter verbond is Iezus borge geworden.*

b. Dit werk voerd hy uyt naar beyde zyne naturen of wezens. Hierom moet hy voor Middelaar erkent worden.

1. Volgens zyne Goddelyke Wezentlykhyd, tegen Stankarus.
2. Volgens zyn Mensfelyk Wezen, tegen Ofiander.

c. Hy is de eenige Middelaar en alleen; tegen de Pausgezinden, di meer Middelaars stellen. *H. Dw. Om de aanroeping der hailigen staande te houden.*

a. Wy bewyzen het tegendeel.

1. Uyt de uytdrukkelyke plaatzen. *1 Tim. 2: 5. Een God, en een Middelaar Gods en der menschen, de mensse Christus Iezus. Hand. 4: 12. De zaligheyd is in geen anderen. Iob. 14: 6. Iezus zeyde tot hem, Ik ben de weg, en de waarhyd, en 't leven. Niemand koomt tot den Vader dan door my.*

11. Uyt

D. II. VAN DEN MIDDELAAR. Hoofd. VI. 181

11. Uyt het vereyfte regt der verzoeninge, 't welk aan Christus alleen toekomt, waar door Christus is *de verzoeninge voor onze zonde*. 1 Joh. 2: 2: Hebr. 9: 25.
- b. Beweeren wy tegen de tegenwerpen ontleent uyt Deut. 5: 5. vergeleken met Gal. 3: 19. alwaar Mozes *de Middelaar* gezegt word, en uyt Job 42: 8. alwaar Job voorgestelt word als een Middelaar, di voor zyne vrinden bidden zow.
- bb. *De Christus of de Gezalvde tot dri Ampten.*

I. Het PROFETIS dat den Messias toekwam, volgens de Profetien, Deut. 18: 18. *Eenen Profeet zal ik hen verwekken uyt het midden hunner Broederen, als u: en ik zal myne woorden in zynen mond geven, en hy zal tot hen spreken alles wat ik hem gebiden zal.* Iez. 42: 1. *Ziet myn knecht, dien ik ondersteune, myn uytverkoren: Ik heb mynen Geest op hem gegeven, hy zal het regt den hailigen voordbrengen.* En 55: 4. *Ziet ik heb hem tot een getuyge der Volken gegeven, eenen Vorst, en gebider der Volken.* En 61: 1. *De Geest des Heeren HEEREN is op my, enz.* Joël 2: 23. word hy genaamt, *hammore lizdáká, dien Leeraar ter geregtigheyd.* Welk Profetis-ampt Christus ook gecoefent heeft: waar van,

AA. De Leere uytgeblonken heeft.

AA. Ten aanzien van de wyze van Leeraren, dewelke hy met het hoogste gezag gecoefent heeft. Joh. 3: 31, 32. *Di van boven komt, is boven alle: Di uyt de aarde, is uyt de aarde, en spreekt uyt de aarde. Di uyt den hemel komt, is boven alle.* En 't geene hy gezien en gehoord heeft, dat getuygt hy. Dus leeraarde Christus, als magt hebbende. Matt. 7: 29. en wel met de grootste kragtdaadigheyd, zoo dat der leerlingen herte brandende was in hen, als hy tot hen sprak op den weg, en als hy hen de Schriften opende. Luk. 24: 32. Joh. 6: 45.

BB. Ten aanzien van den inhoud zyner Leere, en wel

aa. *Des Geloofs*, wanneer hy aangekondigt heeft, dat de gehoopte zaligheyd van hem verkregen wierd, of was. Hebr. 2: 3. *Hoe zullen wy ontsliden, indien wy op zoo grooten zaligheyd geen agt geven? dewelke begonnen zyn: de verkondigt te worden van den Heere.*

bb. *Der Zeden en des Wets*, alwaar,

a. Wy erkennen dat Christus de Zeden-wet gezuiverd heeft

heeft van 't verderv der Farizeën ; dog de Wet zelf verbeteret en vermeerdert te hebben ontkennen wy tegen de Socinianen , dewelke , H. Dw. Op datze Christus den titel van Zaligmaaker zonder voldoening zowden toeygenen , het regt van dien titel zoeken in eene niwe Wetgeving , waar door hy de eerste den weg der zalighyd nawkeuriger zow aangetoont hebben.

a. Bewyzende , dit Leerstuk der Socinianen strydig te zyn ,

1. Tegen de hailighyd en volmaakthyd der Wet , aangewezen , *Psal. 19: 8. De Wet des HEEREN is volmaakt* , enz. en wel zoo , dat 'r niets by , nog afgedaan mag worden. *Deut. 12: 32. Welke volmaakthyd zy ontkennen.*

2. Tegen Gods hailighyd , welkers schets vertoont was in de Wet. *Rom. 2: 18, 20.*

3. Tegen Gods opregthyd ; want zy worden gedrongen di nawkeuriger Wetgeving zamen te voegen met eene zekere (a) kwytschelding , zoo dat God dus voor gerechtighyd aanneemt , 't welk in allen deelen niet in den haak , en eene schandelyke schynhailighyd is.

4. Tegen het getuygenis van Christus zelf. *Matth. 5: 17, 18. Meent gy dat ik gekoomen ben om de Wet of de Profeten te ontbinden : Ik ben niet gekoomen om di te ontbinden , maar te vervullen. Want voorwaar zeg ik u , tot dat de hemel en de aarde voorby gaan , zalder niet een jota nog tittel van de Wet voorby gaan , tot dat het alles zal zyn geschied* , enz.

b. Verdedigen het tegen de tegenwerpen ,

1. Uyt de plaatzen di eenige verbetering , zoo zy waanen , schynen te kennen te geven. *Matth. 5: 27, 28. Gy hebt gehoord dat van de Ouden gezegt is , gy zult geen Overspel doen. Maar ik zeg u , zoo wi eene Vrouwe aanziet , om dezelve te begeeren , di heeft reeds Overspel in zyn herte met haar gedaan.*

2. Uyt een nieuw gebod bygebragt. *Ioh. 13: 34. Een nieuw gebod geef ik u , dat gy malkanderen liev hebt* , enz.

(a) *Acceptilatio.*

D. II. VAN DEN MIDDELAAR. Hoofd. VI. 183

enz. En uyt uytdrukkelyke beveelen , *Matth. 16.*

24. beveelt Christus, *Zoo imand agter my wil koomen , di verlochene zig zelven , enz.*

b. Wy belyden ook , dat Christus de Wet der plegtelykheden zoodaanig vervult heeft , datze in hem hun ynde bereykt heeft : als di in zig selv de betekende zaak vertoont , en overzulks aan 't oogmerk van di Wetgeving voldaan heeft , zoo datze met hem heeft moeten afgeschafft worden : het welk wy

a. Bewyzen tegen de Joden , di de eewighyd van de Wet der plegtelykheden voorstaan.

1. Om dat de geboden der plegtelyke Wet behooren tot de Wet des welbehagens , of tot geboden *di niet goed zyn. Ezech. 20. 25.* vergeleken met vers 11. dewelke met *teleioofei* , de volmaakthyd des N. Testaments niet bestaan kunnen ; want di laat maar alleen toe *Wetten , di God in de herten inschryft. Ier. 31. 33.*

2. Om dat de geboden van de Wet der Offerhanden en Reynigingen door zig Gode niet aangenaam zyn. *Iez. 1. 11-14.* Waar toe zal my zyn de veelhyd uwer slagt-offeren ? Zegt de HEERE, ik ben zat der brand-offeren der Rammen en des smeers, wi heeft zulks van uwe hand geëyft ? enz. *Want ik hebbe lust tot welvaadighyd en niet tot offer : en tot de kennisse Gods meer dan tot brand-offeren. Hoz. 6. 6.*

3. Om dat de Wet en *mechokék* de Wetgever maar tot de koomste van Christus plaats gehad hebben. *Gen. 49. 10.* en Christus heeft moeten vervullen het geene de Wet niet doen kon. *Pf. 40. 7, 8, 9.* Gy hebt geenen lust gehad aan slagt-offer en spys-offer , gy hebt my de ooren doorboort : brand-offer noch zond-offer hebt gy niet geëyft. Doe zeyd ik , ziet ik koom : in de rolle des boeks is van my gescreven. Ik hebbe lust , ô myn God , om uw welbehaagen te doen : en uwe Wet is in 't midden myns ingewands. Waarom de Offerhanden met zyne koomste hebben moeten ophouden. *Dan. 9.*

24. 27. *En in de helvt der weeke zal hy het slagtoffer en spys-offer doen ophouden, te weeten na de uytrooiing van den Messias, en de vrijwillige offergiute, & munus. Hab. 2. 4. Ziet zyne ziele verheft haar, zy is niet regt in hem: dat is, di met geene regte liefde verlangen, en geloov zyne ziele bestuurt regelregt tot dien Uytroeper, en di Getuyge, maar zig op de hoogte verheft, om zig daar door tot zekerhyd te versterken, te weeten den Tempel op den Berg gebowt als een sterkte aangrypt, en de Offerhande volgt, en overzulk di plegtelykheden aankleven wil, diens ziele is niet regt, mitfdien zalze daar door niet leven, maar door het geloove.*

b. Verdedigen tegen de tegenwerpen der Joden, ontkennende

1. Het Verbond Abrahams of de besnydenisse gegeven te zyn *legnolam*, tot in ewighyd. *Gen. 17. 7.*

2. Dat God niet veranderlyk'geweest is, en overzulk zyne Wet ook niet verandert.

cc. *Der Profetien*: want Christus heeft de gevallen van de Kerk in veele plaatzen klaar uytgelegt, dewelke ook door de uytkoomst bewaarhyd zyn. *Ziet Matth. 24. en 25.*

CC. Ten aanzien van den oorsprong, stellen wy vast dat Christus alle deeze dingen geleeraart heeft, en ook konde leeraaren wegens de mededeeling der liefdegaven; om dat hy is de ewige Zoone Gods, met den Vader mewuflig en deelgenoot zynde van den Raad des Vredes: zoo dat de Socinianen te vergeeys verdigten, dat hy voor het aanvaarden van het Profetis-ampt, in den Hemel opgenomen is geweest, om van God te hooren, en onderwezen te worden in di dingen, di hy daar na aan de wereld aankondigen zow.

a. Dit verdigtzel verwerpen wy daarom,

a. Om dat Christus niet meer dan eenmaal ten hemel is opgevaaren. *Hebr. 9: 12. Niet door het bloed der Bokken en Kalveren, maar door zyn ygen bloed, eenmaal ingegaan in het hailigdom, eene ewige verlossinge te weeg gebragt hebbende.*

b. Om

D. II. VAN DEN MIDDELAAR. Hoofd. VI. 189

- b. Om dat de Priester niet dan met bloed heeft moeten ingaan. *Hebr. 9. 7. In den tweeden Tabernakel ging alleen de Hoogenpriester eenmaal des jaars, niet zonder bloed, enz. Derhalven ook Christus niet voor de uytstorting zyns bloeds.*
- c. Om dat Christus nergens gewag maakt van di opneming, ook had hy dezelve niet noodig, dewyl hy zelf was God geopenbaard in 't vlees. *1 Tim. 3. 16.*
- b. Beantwoorden wy ligtelyk
- a. De getuygplaatzen, dewelke zeggen, dat Christus uyt den Hemel nedergedaalt is. *Ioh. 3. 13. Niemand is opgevaren in den hemel, dan di uyt den hemel nedergekomen is, de Zoone des menschen, di in den hemel is. Dat hy voor zyne doorlugtige Hemelvaart eerst in den Hemel geweest is. Ioh. 6. 62. [Wat zonder] dan [zyn] zoo gy den Zoone des menschen zaagt opvaren, daar hy te vooren was?* en dat hy het zyne van den Vader geleert heeft. *Ioh. 8. 38. Ik spreke, dat ik by mynen Vader gezien heb, enz. zegt Christus.*
- b. De giffingen van de verrukking van Mozes en Paulus: waar uyt zy besluyten, dat dit Christus niet min heeft moeten overkoomen.
- BB. De Wonderdaaden, waar door hy de Goddelykhyd zynere Leere bevestigt heeft: dewelke ook zeer groote geweest zyn, als *Ioh. 9. 32. Van alle eeuwen is 't niet gehoort, dat imand de oogen eenes blindgeboorenen heeft geopen; gelyk als Christus gedaan heeft; hier van daan word Christus lof uytgedrukt. Luk. 24. 19. Dat hy een Profeet was kragtig in woorden en werken, voor God en alle het Volk. En zeer mennigvuldige, gelyk overvloedig uyt de Euangelien blykt, en 't welk nog grooter is, dat hyze uyt ygene kragt verrigte. Matt. 9. 35. Genezende alle ziekten en alle kwaalen onder het volk. Ja Hoofd. 10. 1. word hy gezegt, aan zyne Leerlingen de magt gegeven te hebben, om de onryne geesten uyt te werpen, en om alle ziekten, en alle kwaalen te genezen. Ziet Ioh. 14. 12.*
- CC. Een Voorbeeld van een hailig leven, 't welk hy getoont heeft. *1 Petr. 2. 21. Ons nalaatende een voorbeeld, op dat gy zyne voetschappen zoud naavolgen. Om alzo te wandelen, gelyk hy gewandelt heeft. 1 Ioh. 2. 6.*

II. HET PRIESTERAMPT, het welk op Christus passen moest, volgens de voorzeggingen, Ps. 110. 4. *De HEERE heeft gezuvooren, en 't zal hem niet berouwen, gy zyt Priester in eewighyd, naar de ordeninge Melchizedeks. Zach 6. 13. En hy zal Priester zyn op zynen throon.* Aan de eene zyde met te offeren, en aan d'andere zyde met tusschen byde te gaan, het welke bydegaar voorzegt is, Iez. 53. 10. 17. *Als zyne ziele haar tot een schuld-offer zal gestelt hebben; om dat hy zyne ziele uytgestort heeft in den dood en hy veeler zonden gedraagen, en voor de overtreders gebeden heeft.* Dat Jezus dit ampt bedient heeft in byde zyne deelen, verklaarende Schriften des Niwen Testaments.

A. De Priesterlyke Offerhande word verhaalt, Hebr. 9. 14. *Hoe veel te meer zal het bloed van Christus, di door den eewigen Geest zig zelven Gode onstraffelyk opgeoffert heeft, uwe consciënti of medegeweten reynigende van doode werken, enz. Waar in*

i. Christus selv de Priester is.

II. Ook het Slagt-offer selv, naar zyne Mensfelyke Wezentlykhyd, door de Offerhande van Jezus Christus lichaam, eenmaal geschied. Hebr. 10. 10. *Di selv onze zonde in zyn lichaam gedragen heeft op het hout.* I Petr. 2. 24. *Verzoenende onze zonde door een eenige Offerhande.* Hebr. 9. 26. *Nu is hy eenmaal in de voleyndinge der eewen geopenbaart, om de zonde te niet te doen door zyns zelv Offerhande.*

III. De plaats daar deeze Offerhande geschieden moest is de aarde, ja het Kruys: het welke men tegen de Sociniaanen aanmerken moet, dewelke stellen, dat Christus niet op de aarde, maar eerst daar na in den Hemel Priester geworden is, om de Leere zynervolvoering te ontzenuwen.

a. Welk gevoelen wy wederleggen,

a. Om dat alle Hoogepriester en deszelvs Offerhande aan de aarde verbonden word, Hebr. 5. 1. *Want alle Hoogepriester uyt de menssen genomen, word gestelt voor de menssen, om de zaaken di by God te doen zyn, op dat hy offere gaven en slagt-offeren voor de zonde; waar onder ook Christus gerekent moet worden.*

b. Om

- b. Om dat Christus Offerhande gezegt word op de aarde geschied te zyn, wanneer hy zig zelven voor ons heeft overgegeven tot eene offerhande en een slag-offer Gode, tot eenen welriekenden reuk. Efez. 5. 1. Want met eene offerhande heeft hy in eewighyd volmaakt de gene di geheyligt worden. Hebr. 10. 14.
- c. Om dat de Offerhande onderstelt word volstrekt voltooyt te zyn voor zyne Hemelvaart, als zynde hy eerst, na dat hy de reynigmaakinge onzer zonden door hemzelven te weeg gebragt heeft, gezeten aan de regterhand der Majesteit in de hoogste Hemelen. Hebr. 1. 3. Hoofdst. 9. 12. Zynde eenmaal ingegaan in het Heyligdom, eene eewige verlossinge te weeg gebragt hebbende. Voeg hier by Hebr. 10. 12. Maar deeze een slag-offer voor de zonde geoffert hebbende, is in eewighyd gezeten aan de regterhand Gods.
- d. Om dat de Offerhande van Christus gestelt word als in eene reys volbragt te zyn, en overzulk van de voorpraak, in de Hemelen te verrigten, onderschyden te moeten worden, als iets dat voorgedaan is. Hebr. 9. 25-28. Nog ook op dat hy zig zelven dikmaal zou offeren, maar nu is hy eenmaal in de volydinge der eewen geopenbaart. Alzo ook Christus eenmaal geoffert, om veeler zonden weg te nemen, enz. Hebr. 10. 12. Christus, een slag-offer voor de zonde geoffert hebbende, is in eewighyd gezeten aan de regterhand Gods.
- b. De tegenpartyen brengen in de getuygplaatzen, dat wy eenen Hoogenpriester hebben moeten, di door de hemelen daorgegaan is. Hebr. 4. 14. Want indien hy op aarden ware, zoo zoude hy selv geen Priester zyn. Hebr. 8. 4. Ziet Hebr. 7. 26. Want zoodaanigen Hoogenpriester betaamde ons, hailig, onnoozel, onbesmet, afgeschyden van de zondaaren, en hooger dan de hemelen geworden.
- B. De Voorpraak is de tweede daad van zyn Priester-ampt, waar door hy, gedurig de waarde en verdienste zyners

Offerhande voordragende, den loon van zyn werk weder-
eyft, te wéeten, de uytverkorene tot zyn ygendom, en
alle de gaven di hen noodig zyn. *Rom. 8. 34. Di ook ter
regter hand Gods is: di ook voor ons bid. Hebr. 9. 24.*
*Christus is ingegaan in den hemel zelv, om nu te verschy-
nen voor het aangezichte Gods voor ons.* Het welk in allen
deelen voor ons is, als zynde eerst *hilasmós*, eene ver-
zoeninge voor ons geworden, nu met regt onze Voor-
spraak is. *1 Joh. 2. 1, 2.*

III. HET KONINGLYK AMPT, het welke Chri-
stus toekoomt, volgens de voorzegging, *Pf. 2. 6. Ik dog
heb mynen Koning gezalvt over Zion, den Berg myner heil-
lighyd. De heerschappy is op zyne schouderen, enz. Jez. 9.
5, 6. Daar na zullen zig de Kinderen Israjels bekeeren en
zoeken den HEERE haren God, en David haren Koning:*
en zy zullen vreezende koomen tot den HEERE, en tot
zyne goedhyd, in 't laatste der dagen. Ook word dit aan
Jezus toegeschreven in 't Euangeli: alwaar met eenen aan-
gemerkt word.

1. De hoedanighyd van dat Ryk, dat het geestelyk en niet
werrelts is. *Joh. 18. 36. Myn Koningryk is niet van
deeze werrelt: want het Koningryk Gods is niet spyze en
drank, maar regvaardighyd, vrede, en blydschap door
den Hailigen Geest. Rom. 14. 17.*
2. Deszelvs wyduytgestrekthyd, waar door hem is gegeven
alle magt in hemel en op aarden. *Math. 28. 18. Want
de Vader heeft alle dingen zyne voeten onderworpen, en
heeft hem der gemeente gegeven tot een hoofd boven alle
dingen. Efez 1. 22.*

3. Van welk Koninglyk-ampt de deelen zyn,

1. *Het Bestuur met alle vrye bedceeling van genade. Pf.
45: 7. Uwen throon, ó God is eewiglyk en altoos; de
Schepter uwer Koningryks is een Schepter van regtmatis-
ghyd. Waar in aan te merken is, het regt en de be-
zitting van dat Koningryk, en de besturing deszelvs,
of het oordeel, Psal. 110: 2. De HEERE zal den
Schepter uwer sterkte zenden uit Zion: zeggende,
heerst in 't midden uwer vyanden, dat is, vergadert
uwe Kerke onder de vyanden, het zy zy tegenstreven
of*

D. II. VAN DEN MIDDELAAR. Hoofd. VI. 189

of niet, enz. Vers 3. *Uw Volk*, di u als hunnen Koning onderworpen zyn, zal zeer gewillig zyn, in *hailige stragien*, dat is, versiert en aangedaan met de lievdegaven van den Hailigen Geest, en de vrugten uwer genade, enz.

II. De Bescherming. Rom. 8: 31. *Zoo God voor ons is, wi zal tegen ons zyn? Vers 33. Wi zal beschuldigingen inbrengen tegen de uytverkorenen Gods? Vers 34. Wi is 't di verdoemt? Vers 35. Wi zal ons afschyden van de liefde van Christus? Vers 37. In deezen allen zyn wy meer als overwinnaars, door hem di ons lieve gehad heeft. Want wy in de kragt Gods bewaart worden, door het geloove, tot de zalighyd di bereyt is om geopenbaart te worden in den laaften tyd. 1 Petr. 1: 5.*

A. De Getrouwhyd van den Borge, in de uytvoering van di Ampten aangewent, word gezien in zyne levens wyze in zynen tweederlyen staat, van Vernedering, namelyk, en van Verhooging. Filipp. 2: 7-11.

a. De Staat der Vernedering erkent door trappen.

a. Dat Jezus Christus geleden heeft. 1 Petr. 2: 21. *Dewyl ook Christus voor ons geleden heeft. Hand. 26: 23. Dat de Christus lyden moest. Van welk lyden het onderwerp DÁT, Christus geheele Perzoon, en 't onderwerp WAAR IN is zyne Mensfelyke Wezentlykhyd zoo in ziel als lichhaam. 1 Petr. 4: 1. Dewyle dan Christus voor ons geleden heeft, enz. Matth. 26: 38. Doe zeyde hy tot haar, myne ziele is geheel bedroeft ter dood toe. Luk. 22: 44. Welkers zwaarwigtigheyt daar in uytblinkt, dat hy van den Duyvel verzogt is geweest. Luk. 22: 53. Dit is uwe ure en de magt der duyfernisse. En in eeniger wyze van den Vader verlaaten is. Matth. 27: 46. Myn God, myn God, waarom hebt gy my verlaaten?*

b. Is gestorven, dat is, het dierlyk leven uytgebluft zynde is de ziel weder tot God gekeert, zoo dat daar in eene waare schyding van ziel en

lichhaam plaats gehad heeft, gelyk dat het verhaal van Christus lyden leeraart, en *Heb. 2: 9.*

c. *Is begraven. Matth. 27: 59, 60. En Jozef het lichhaam nemende, wand het zelve in een zuiver fyn lynwaad. En leyde dat in zyn nieuw graf, het welke hy in eene steenrotze uytgehouden had.*

d. *Is Nedergedaalt ter hellen. Hand. 2: 27. Gy zult myne ziele in de helle niet verlaaten, enz.* Over den zin van welk lid veel getwift word onder de Geleerden. *De Pausgezinden* willen, dat hy nedergedaalt is in het Voorburg der Vaders na zyn dood, zonder agt te geven dat dit Voorburg *ágraphos*, *onbeschreven* is, gelyk wy in 't voorgaande Hoofddeel aangetoont en wederlegt hebben; en zonder daar op te letten, dat Christus aanstonds na zyn dood in het Paradys ingegaan is naar zyne ziele. *Luk. 23: 43. De Luterranen* willen, dat Christus Ziel tot beneden in de helle nedergedaalt is, op dat hy zyne overwinninge toonen zow, zonder agt te geven, dat dit lid niet tot zyne verhooging behoort, maar tot zyne vernedering. Uyt de Hervormden verklaaren *zommige* dit lid van den staat van Christus hel-angstlyk Lyden, en *andere* van zyne begravinge; waar over den Christelyken Onderwyzer naagezien kan worden.

b. *De Staat van Verhooging*, di op den derden dag na Christus dood zynen aanvang neemt, laat de volgende trappen toe.

a. *De Wederopstanding. Matth. 28: 6. Hy is hier niet; want hy is opgestaan gelyk hy gezegt heeft. 1 Kor. 15: 3, 4. Ik heb uliden ten eersten overgegeven, 't gene ik ontvangen hebbe; en dat Christus is begraven, en dat hy is opgestaan ten derden dage, enz.* Het welke is de weder-vereening der ziel met het lichhaam. *Joh. 10: 18. Ik hebbe magt het leven af te leggen,*

D. II. VAN DEN MIDDELAAR. Hoofd. VI. 191

en ik hebbe magt het zelve wederom te nemen: ook te gelyk met meerder heerlykhyd. *Filipp. 3: 21. Di ons vernedert lichhaam veranderen zal, op dat het zelve gelykvormig werde zyn heerlyk lichhaam.*

I. De uytwerkende oorzaak deszelvs is

1. De geheele Godhyd. *Hand. 2: 32. Deezē Jezus heeft God opgewekt, waar van wy alle getuygen zyn. En de Vader. Efesz. 1: 20. Zyne magt, di hy gevrogt heeft in Christus, als hy hem uyt den dooden heeft opgewekt, enz. Door den Geest. Rom. 8: 11. De Geest des genen di Jezus uyt den dooden opgewekt heeft, enz.*

2. Christus zelv heeft door de kragt zyner Godhyd dat aan zig zelve bewezen: want dat Christus door zyne yge kragt opgestaan is.

a. Bewyzen wy tegen de Socinianen, di ons dit bewys voor Christus Godhyd poogen te ontvringen.

a. Om dat Christus dat van zig zelv voorzegt en beloovt heeft, *Joh. 2: 19. Breekt deezē tempel, en in driē dagen zal ik denzelven oprigten.*

b. Om dat hy deeze wyduytgestrekte magt zig zelv toegepast heeft. *Joh. 10: 17, 18. Daarom heeft my de Vader liev, overmits ik myn leven aflegge, op dat ik het zelve wederom neme. Nimand neemt het zelve van my, maar ik leg het van my zelv af: ik heb magt om het zelve af te leggen, en ik heb magt om het zelve wederom te nemen: Dit gebod heb ik van mynen Vader ontvangen.*

c. Om dat hy zelv gezegt word hem, di de magt des doods heeft, door deeze zegenpraaling overwonnen te heb-

hebben. *Hebr. 2: 14.* Op dat hy door den dood te niet doen zow den genen, di't geweld des doods hadde, dat is, den Duyvel. *1 Kor. 15: 55-57.* Dood, waar is uwe prikkel? Helle, waar is uwe overwinninge? De prikkel nu des doods is de zonde: en de kragt der zonde is de Wet. Maar Gode zy dank, di ons de overwinninge geeft, door onzen Heere Jezus Christus.

b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpen ontleent,

a. Uyt de rede, dat nimand zig zelv kan opwekken.

b. Om dat *Hand. 2: 24.* gezegt word, dat God hem opgewekt heeft, enz.

II. De Omstandighyd des tyds is, dat het zelve geschied is, op den derden dag. *Hand. 10: 40.* Deezen heeft God opgewekt ten derden dage. *1 Kor. 15: 4.* En dat hy is opgewekt ten derden dage, naar de Schriften.

b. De Hemelvaart. *Hand. 1: 11.* Deeze Jezus, di van u opgenomen is in den hemel, zal alzoo koomen gelykerwys gy hem hebt zien benen varen. *Efez. 4: 10.* Di nedergedaalt is, is dezelfde ook di opgevaren is verre boven alle de hemelen. In welken Staat aan te merken is,

I. De Plaatzelyke overvoering van het wederlevendig gemaakte lichhaam tot in de zitplaats der zaligen, tegen de Luteranen, dewelke di plaats-verwisseling verwerpen. H. Dw. Om de atopia, onplaatzelykhyd des verheerlykten lichhaams te beweeren, en alzoo de alomtegenwoordighyd van Christus lichhaam met de Leere der medezelvstandiging te zamen te voegen.

a. Wy bewyzen deeze plaatzelyke overvoering.

a. Om dat Christus gezegt word de aarde ver-

laaten te hebben. *Joh. 16: 28. We-
derom verlaate ik de werreld, en gaa-
nen tot mynen Vader. Matth. 26: 11.
Want de armen hebt gy altyd met u,
maar my hebt gy niet altyd.*

b. Om dat hy gezegt word in den hemel
ingegaan te zyn, in eene tegengestelde
onderschyding van zyne tegenwoordig-
hyd op aarden. *Efez. 4: 10. Di ne-
dergedaalt is, is dezelve ook di opgeva-
ren is verre boven alle de hemelen. Hebr.
10: 12. Maar deeze een slagt-offer ge-
offert hebbende voor de zonde, is in
eewigtyd gezeten aan de rechterhand
Gods.*

c. Om dat Christus onder de Leerstukken
der valsse Profeten optelt, het leeraa-
ren, dat hy nog op de aarde was.
*Matth. 24: 24, 26, 27. Daar zullen
valsse Profeten opstaan, zoo zy dan tot
u zullen zeggen, ziet hy is in de wo-
estyne, gaat niet uit: ziet in de binnen-
kameren, gelooft het niet.*

b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpingen
dewelke zy voor de alomtegenwoordig-
hyd des lichaams bybrengen, te vooren aan-
gehaalt.

II. De Verheerlyking van het waaragtige en y-
gen lichaam van Christus, tegen de So-
cinianen, stellende, dat Christus onder zy-
ne Hemelvaart, een ander lichaam verkre-
gen heeft, zynde het eerste vernitigt. H.
Dw. Op datze beweerden mogten, dat dee-
ze zelve lichhaamen in den dag der Opstan-
dinge niet opgewekt, maar andere in der-
zelver plaats gestelt zowden worden. Daar
nogtans de H. Schriften zonneklaar het te-
gendeel leeraaren.

1. Dat Christus vlees niet verderven zow.

Pf. 16: 10. Gy zult niet toelaaten dat uwe heilige de verdervinge zi.

II. Dat het zelvde lichhaam van Christus gezien zal worden in den dag des oordeels. *Openb. 1: 7. Ziet hy koomt met de wolken, en alle ooge zal hem zien, ook de gene di hem doorsteken hebben.*

III. Dat het zelvde lichhaam, 't welk opgestaan is, ook is opgevaren. *Hand. 1: 7. Deze Jezus, di van u opgenomen is in den hemel, zal alzo koomen gelykewys gy hem hebt zien benen varen. Vergeleken met Luk. 24: 39. Ziet myne handen en myne voeten: want ik ben het zelv. Tast my aan, en ziet, want een geest heeft geen vlees en beenen, gelyk gy ziet dat ik heb.*

c. *Zyne zitting aan des Vaders regter hand. Efez. 1: 20. En heeft hem gezet tot zyner regter hand in den hemel. Hebr. 1: 3. Is gezeten aan de regter hand der Majestyt in de hoogste hemelen.* Dewelke niet betekent, de alomtegenwoordighyd des vlees met heerlykhyd aangedaan, gelyk de Luteranen willen, di reeds genog wederlegt zyn, alswe van de mededeeling der ygen spreekwyzen handelden: maar betekent

I. De Opperste eere en heerlykhyd. *Efez. 1: 20, 21. En heeft hem gezet tot zyne regter hand in den hemel. Verre boven alle Overhyd, en magt, en kragt, en heerschappye, en allen naam di genaamt word, niet alleen in deeze werreld, maar ook in de toekoomende. Hebr. 2: 7, 8. Met heerlykhyd en eere hebt gy hem gekroont, en gy hebt hem gestelt over de werken uwer handen. Alle dingen hebt gy zyne voeten onderworpen. Want daar in dat hy hem alle dingen heeft onderworpen, heeft hy niets uytgelaaten, dat hem niet onderworpen zy. Dat is, hy heeft de hoogste heer-*

heerlykhyd en eere, dat hy hem in de hemelen opgenomen heeft, om Koning te zyn en het Hoofd der Kerke, waar op de geloovigen zien moeten, daarom heeft hy hem magt gegeven in den hemel en op aarde, en heeft de Kerke aan hem, als het Hoofd, onderworpen, en alle andere dingen ten goeden der Kerke geschonken, enz.

II. En het Koningryk. Rom. 14: 9. *Want daar toe is Christus ook gestorven, en opgestaan, en weder levendig geworden, op dat hy beyde en over dooden en over levenden heerssen zoude. Waar op ook ziet de oefening van zyn Koninglyk ampt.*

HOOFDDEEL VII.

Van de Verwerving der Zaligbyd.

Christus in deeze tweederlye Staaten zyne Ampten oefenende, is di gene, door welken God de voorbereyding der zaligbyd uytgevoert heeft, dewelke hy in den Staat zynen Verhooging voornamelyk werktellig maakt. De Eerste uytvoering geschied buyten ons; de Tweede in en met ons. Het is hier derhalven de plaats om de *Verwerving der Zaligbyd* te beschryven, di wy noemen, eene bevryding van alle kwaad der zonde, en eene verkryging van het regt tot een hailig en heerlyk leven, der geregtigbyd en instellinge Gods betaamelyk, door Christus voldoening en verdienste verworven tot zaligbyd der gener, di de Vader hem gegeven had. Hier staat ons dan te letten

A. Op de deelen van deeze verwerving; welke zyn

A. DE VOLDOENING of verrigting van di dingen, dewelke van de Wet, di de straffe vast stelt, voor de zonde vereyft wierden; waar van in te zien staat, deszelvs

a. Aard of wezentlykbyd; welkers

a. (a) Hoofdzoorte niet is (b) de kwytscelding, als zynde stry-

Bb 2

dig

(a) Genus. (b) Acceptilatio.

dig tegen Gods gerechtigheid; noch ook de vernietiging der Wet, het gene de H. Schrift niet toelaat. *Math. 5: 18. Rom. 3: 25, 26, 31.* Maar eene waaragtige betaaling van de schuld, voor zoo veel imand gezegt kan worden, een schuldenaar der straffen.

b. Oorzaak der voldoening

1. De afeyssende is, God de Vader, als bewaarder van 't regt der Godhyd, en handhaver der Wet. *Joh. 3: 16. 2 Kor. 5: 18.* *Alle deeze dingen zyn uyt God, di ons met zig zelven verzoent heeft door Jezus Christus, en ons de bedininge der verzoeninge gegeven heeft.* Zyne Barmhertigheyt met zyne Gerechtigheyt zoodaanig vermengende, dat aan geen van beyden iets te kort geschiede. Vergelyk *Rom. 1: 32.* Derwelke daar zy het regt Gods weten, (namelyk, dat de gene di zulke dingen doen, niet alleen des doods waardig zyn) maar ook mede een welgevallen hebben in de gene dize doen. Met Hoofdst. 8: 32. *Di ook zynen ygen Zoon niet gespaart heeft, maar heeft hem voor ons allen overgegeven, hoe zal hy ons ook met hem niet alle dingen schenken?*
2. De betaalende en genogdoende is de Zoone Gods zelv, aangemerkt als Borge en Middelaar. *Joh. 15: 13.* *Nimand heeft meerder liefde als deeze, dat imand zyn leven zet voor zyne Vrinden.* *Gal. 2: 20.* *En ik leve, dog niet meer ik, maar Christus leeft in my: en 't gene ik nu in 't vlees leve, dat leev ik door 't geloove des Zoons Gods, di my liev gehad heeft, en zig zelven voor my overgegeven heeft.*

c. Het ynde is.

1. De betooninge van Gods regtvaardigheyt. *Rom. 3: 25.* *Welken God voorgesteld heeft tot een verzoeninge door het geloove in zynen bloede, tot eene betooninge van zyne regtvaardigheyt, door de vergevinge der zonde, di te vooren geschied zyn, onder de verdraagzaamhyt Gods.* Te gelyk met de betooninge van zyne barmhertigheyt. *Efez. 1: 7.* *In welken wy hebben de verlossinge door zyn bloed, namelyk, de vergevinge der zonde en misdaaden, naar den rykdom zyner genade.*
 2. Der Uytverkorenen bevryding van den toorn en alle gevolgen der zonden. *Tit. 2: 14.* *Di zig zelven voor ons gegeven heeft, op dat hy ons zow verlossen van alle ongerechtigheyt, enz.*
- b. Verrigting of oefening; want wy stellen vast dat eene zoodaanige voldoening geweest is,

D. II. DER ZALIGHYD. Hoofd. VII. 197

aa. Noodzaaklyk, op dat de zondaar wederkoomen mogt in Gods gemeenschap en vriendschap.

a. Deeze Noodzaaklykhyd bewyzen wy tegen de Socinianen.

i. Uyt Gods vrekende Geregtighyd, elders valtgeftelt en verdedigt.

ii. Uyt den eys van de Wet der Werken, welken wy ge-
toont hebben, niet te kunnen afgeschafft worden.

iii. Uyt de waaragtighyd Gods, di de uytvoering der straffen.

a. Bedreygt. *Gen. 2: 17. Ten dage als gy daar van eet zult gy den dood fterven. Deut. 27: 26. Vervloekt zy di de woorden dezer Wet niet zal bevestigen, doende de-
zelve.*

b. Voor af beeld in alle de Offerhanden. *Hebr. 9: 9. Wel-
ke was een afbeeldinge voor dien tegenwoordigen tyd, in
welken gaven en slagt-offeren geoffert wierden, enz.*

c. Voorzezt. *Jez. 53: 3, 4.*

iiii. Van agteren, nademaal Christus gezegt word, tot betooninge der Goddelyke geregtighyd, aan den dood o-
vergegeven te zyn, en naar de betaamelykheden Gods. *Rom. 3: 25, 26. Hebr. 2: 10. Want het betaamde hem om
welken alle dingen zyn, en door welken alle dingen zyn, dat
hy veele kinderen tot de heerlykhyd leydende, den overften
leydsman hunner zalighyd door lyden hailigen zow.*

b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpen der Socinianen, de-
welke bemerkende, dat van dit leerstuk alle de overige, di
men verborgentheden des geloofs noemt, afhangen, liver
gewilt hebben dit leerstuk te ontzenuwen, dan datze verbor-
gentheden, di de Aangebore Godgeleerdhyd te boven gaan,
zowden toelaaten: dog.

A. Deeze Leere stellen wy klaarblyklyk vast nyt de titels, on-
der dewelke Christus voorgedragen word.

A. Van Borge, welken titel te kennen geeft, eene in de
plaatsstelling van Christus, in de plaats van di verlost
moesten worden. Deeze in plaatsstelling word klaarder
opgehieldt

a. Uyt de woordjes of voorzetzels *hyper* en *anti*, voor en
in de plaats. *Matth. 20: 28. Rom. 5: 7, 8. 2 Kor.
5: 15, 21. 1 Tim. 3: 6.*

b. Uyt de spreekwyzen, de zonden te draagen, op zig te nemen, al dat op hem aanliep. *Jez. 53: 2-7, 11.*

1 Petr. 2: 24.

c. Uyt de afnamingen, in welke Christus zelv gezegt word geworden te zyn, *hamartia*, zonde. *2 Kor. 5: 19, 21. Kathara*, een vloek. *Gal. 3: 10, 13.*

B. Van Verlosser, welkers werk is, door eenen waaren en genogzaamen prys van betaaling, aan den Regter gedaan, voor de genen di verlost moesten worden te verdienen de losmaaking uyt het ryk der zonde, en overzulk ook de bevryding van alle kwaad der zonde. Hier toe behooren de woorden, *lutron*, *antilutron*, *losgeld*, *antilutrosis*, *vrymaaking*, enz. *Psal. 69: 5. Matth. 20: 28. Hand. 20: 28. Rom. 3: 24. 1 Kor. 6: 20. Gy zyt voor prys dier gekoft. Gal. 3: 13. Christus heeft ons verlost van den vloek der Wet, een vloek voor ons geworden zynde, enz. Hoofdst. 4: 4, 5. Efez. 1: 7. Kol. 1: 14. In den welken wy de verlossing hebben door zyn bloed, namelyk, de vergeving der zonden. 1 Tim. 2: 5, 6. Daar is een God, ook een Middelaar, de mens Christus Jezus: Di zig zelven gegeven heeft tot een randzoen voor veelen, enz. 1 Petr. 1: 18, 19. Wetende dat gy niet door vergankelyke dingen, verlost zyt, maar door Christus dierbaar bloed, enz.*

C. Van Priester of Hoogenpriester, welkers werk is, door een eenige Offerhande, de genen di verlost moesten worden te reynigen en te verzoenen, zoo dat zy, behoudens Gods betaamelykheden, weder met God kunnen vereenigt, en 't zyner gemeenschap toegelaaten worden. Hier van daan worden aan de Offerhanden van Christus toegeschreven, aa. *Hilafmos*, verzoeninge. *Efez. 5: 2. Hebr. 9: 12, 13, 14, 22, 23, 28. Hoofdst. 10: 14. 1 Joh. 2: 2. Christus is hilafmos peri toon hamartioon heemoon, een verzoeninge voor onze zonden.*

bb. Eene ryniging van alle schuld. *Hebr. 1: 3. Na dat hy de rynigmaakinge onzer zonden door zig zelven te weeg gebragt heeft, is gezeten aan de regterhand, enz. 1 Joh. 1: 7. En het bloed van Christus Jezus, zyns Zoons, rynigt ons van alle zonden.*

D. Van Middelaar, welkers werk is, de beledigde party met de

de beledigende te verzoenen, om met deeze weder in vriendschap te koomen; in het welke ingesloten word, de gramschap Gods met bloed te verzoenen. *Rom. 5: 10. Indien wy vyanden zynde met God verzoent zyn door den dood zyns zoons. 2 Kor. 5: 19, 21. God was in Christus de wereld met zig zelven verzoenende, enz. Efez. 2: 17. Kol. 1: 19, 22.*

B. Welk gevoelen wy verdedigen tegen de tegenwerpen, waat mede zy aandringen.

I. Dat het Leerstuk der Voldoening alle genade uytfluyt, di nogtans van den Apostel zoo hoognoedig gehouden word. *Kol. 2: 13. Alle uwe misdadaen u vergevende. Doe hier by Hoofdst. 3: 13. Gelykerwys als Christus u vergeven heeft, doet ook alzoo.*

II. Dat de rede van Christus lyden geweest is, om tot een voorbeeld te dinen, daar nogtans de voldoening onnavolglyk is. *1 Petr. 2: 21. Dewyl ook Christus voor ons geleden heeft, ons een exempel of voorbeeld nalaatende, op dat gy zyne voetstappen zoudet naavolgen.*

III. 't Is onregt, dat een onschuldige voor de schuldigen gestraft word.

aa. Ten vollen voldoende, voor alle zonden, zoo di voor als na den Doop begaan zyn, tegen zommige Pausgezinden, 't welk middagklaar blykt,

1. Uyt de algemeene vaststellingen, di geen de minste uytvlugt overlaaten. *Rom. 8: 1. Zoo is 'r dan nu geen verdoemenisse voor de genen di in Christus Jezus zyn. 1 Joh. 1: 7. En het bloed Jezus Christus, zyns Zoons, rymigt ons van alle zonden.*

2. Uyt de toepassing, di op de zonden, na de eerste genade begaan, gedaan word. *1 Joh. 2: 2. Hy is een verzoeninge voor onze zonden: en niet alleen voor de onze, maar voor de zonden der geheeler wereld.*

3. Uyt de aandoening teleiooseos der volmaaking, di aan Christus Offerhande toegeschreven word. *Hebr. 10: 14. Met eene offerhande heeft hy in eewighyd volmaakt de genen di gehailigt worden. Dat is, uyt kragte van zyne gedaane Offerhande heeft hy aan de uytverkorenen toegebracht eene volkoomene vergeving der zonden.*

den, en het volllaagenste regt ten leven. Doe hier

by Rom. 2: 9, 14.

II. *Volstrekt en daadelyk, maar geenzins onderftellig, of van menfchelyke voorwaarden afhangende, tegen de Remonftranten. Want dit eyft de H. Schrift; dat Chriftus voldoeninge eene zekere uytwerkinge hebbe. Rom. 3: 24. Welken God voorgestelt heeft tot eene verzoeninge door het geloov in zynen bloede, tot eene betooning van zyne regtvaardighd, door de vergevinge der zonden di te vooren gefchied zyn. Vader de verdraagzaamhyt Gods. Hoofdft. 5: 10. Want indien wy vyanden zynde met God verzoent zyn door den dood zyns Zoons, enz. Hoofdft. 8: 34. Wi is't di verdoemt? Chriftus is't di gestorven is, enz. Kol. 1: 14, 20. In den welken wy de verloffinge hebben door zyn bloed, namelyk, de vergevinge der zonden, door hem vrede gemaakt hebbende door het bloed zyns kruyfes, door hem alle dingen verzoenen zoude tot zig zelven. 1 Joh. 2: 2.*

1. Om dat eene voorwaardige voldoeninge ongerymd is, vergelyk Jex. 53: 5. *Want hy is om onze overtredingen verwondet, om onze ongeregtigheden is hy verbryzelt: de ftraffe, di ons den vrede aanbrengt, was op hem, en door zyne ftrimen is ons genezinge geworden. Met 2 Kor. 5: 15. Als di dit oordeelen, dat indien een voor allen gestorven is, zy dan alle gestorven zyn. En hy is voor allen gestorven, op dat de gene di leven, niet meer zig zelven zouden leven, maar dien, di voor hem gestorven en opgewekt is.*

2. Om dat eene voorwaardige voldoening de befluyten en het Testament onzeker maakt, en het verdrag des Vaders en des Zoons weg neemt.

B. DE VERDIENSTE van Chriftus, of de daad, voor de te verloffene, van eene volkome en volle gehoorzaamhyt der Wet, als dikaiooma, een regt dat het leven eyft, waar door hy voor de zynen het regt ten leven en de genade verworven heeft.

1. Om den Aard en wezentlykhyd van deeze verdienste te verftaan, moetenmen letten

a. *Op de Hoofdzoorte, dewelke is di daad van volle gehoorzaamhyd aan de Wet, of de volbrenging van alle dikaiooma tot nou,*

moû, regt der Wet. Rom. 8: 4. Op dat het regt der Wet vervult zou worden in ons, enz. Want de Wet wyft het leven niet toe, dan aan de genen di deeze dingen gedaan zullen hebben, enz. het welke de verdraagzaamhyd Gods verklaart ook plaats te hebben, wanneer de Borge, als op lasthebbers naam, dat voor andere verrigt.

b. Op de Oorzaken,

1. De Eysfende, dewelke is de Vader, di den Zoon aan de Wet onderwerpt. Gal. 4: 4. Zoon uytgezonden, geworden uyt eene Vrouwe, geworden onder de Wet, op dat hy de gene di onder de Wet waaren verlossen zou, enz.

2. De Voldoende of Betaalende, dewelke is de Zoon, aan de Wet onderworpen en gehoorzamende tot den dood, ja den dood des kruyffes. Filip. 2: 8. Di volkomen hailig is, als zynde akakos onnoozel, amiantos onbesmet, afgeschyden van de zondaaren. Hebr. 7. 26. En met eene gehoorzaamhyd di niet alleen verdinende is voor zig, maar ook voor ons, om dat wy met God verzoent zyn door hem, enz. Rom. 5. 10, 18.

c. Op het Ynde, 't welk is om voor ons het regt van genade en ten leven te verwerven. Gal. 4. 5.

II. De Waarhyd zyner verdienste, dewelke van gelyken de Sociniani en anderen in gefchil trekken: Deze gebied ons te gelooven, niet alleen Christus lydende gehoorzaamhyd, maar ook zyne daadelyke, di in onzen naam van Christus verrigt, en overzulks verdinende is.

a. Dit bewyzen wy

1. Uyt den eys van de Wet. Levit. 18. 5. Welk menſſe dezelve zal doen, di zal door dezelve leven. Door Christus in ons vervult. Rom. 8. 4. Want het gene de Wet onmogelyk was, heeft God zynen Zoon zedende, voor de zonde, op dat dikaouma tou nomou, het regt der Wet vervult zou worden IN ONS.

2. Uyt het ampt van Christus, te vooren door de Profeten uytgebeeld, het welke heeft moeten eene eeuwige geregtighyd aanbrengen. Dan. 9. 24. Iez. 45. 21. Ier. 23. 6. en worden Jehova de HEERE ONZE GEREGTIGHYD.

3. Uyt de getuygeniffen des Niwen Testaments, di onze geregtighyd uyt Christus afleyden, en in zyne gehoorzaamhyd grondvesten. Rom. 5. 18-21. 1 Kor. 1. 30. In Christus Ie-

zus, di ons geworden is wyshyd van Gode, en regtvaardigheyd, en heiligmaakinge en verlossinge. Doe hier by Filip. 3. 8, 9.

- b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpen, uyt de getuygenplaatzen. Filip. 2. 8, 9. Hebr. 12. 2. Zien de op den oversten leidsman en voleynder des geloovs Iezus, dewelke voor de vreugde di hem voorgestelt was, het kruys heeft verdragen, en de schande veragt, enz.

B. Op de wydtgeftrektheid deker zaden, ~~al~~ ^{al} ~~men~~ ^{men} ~~my~~ ^{my} ~~valt~~ ^{valt} ~~stellen~~ ^{stellen}, dat deeze verwerving ~~... gelyc~~ ^{gelyc} ~~is~~ ^{is} ~~een~~ ^{een} ~~igelyk~~ ^{igelyk} mens hoofd voor hoofd, maar alleenlyk voor de uytverkorenen, di in het eewig Testament aan Christus tot een ygendom toegeschikt zyn, tegen de naafvolgers van Pelagius, tegen de Remonstranten, en Jezuiten, en ook tegen eenige der Regtzinnigen, dewelke dit anders uytleggen.

- a. Wy bewyzen het regtzinnig gevoelen,

a. Uyt de beperking en valtmakingen di in de H. Bladeren voorkoomen, in dewelke deeze weldaad alleenlyk aan de GEROEPENEN toegewezen word. Hebr. 9. 15. *Op dat de gene di geroepen zyn de beloftenis der eewiger erve ontvangen zowden.* Aan de GEHAILIGDEN. Hebr. 10. 10. *Met eene offerhande heeft hy in eewighyd volmaakt de gene di heiligt worden.* Aan de KERK. Hand. 20. 28. *Hebt dan agt op u zelv, en op de geheele kudde, over dewelke u de H. Geest tot Opzienders gestelt heeft, om de Gemeente Gods te weyden, welke hy verkregen heeft door zyn ygen bloed.* Efaz. 5. 26. *Op dat hyze, de gemeente, hailigen zow.* Aan de SCHAAPEN. Ioh. 20. 14, 16, 18. *Ik ben de goede Herder, en ik kenne de myne: en worde van de myne gekent. Ik heb nog andere Schaapen, di van deeze stal niet zyn: deeze moet ik ook toebrengen: en zy zullen myne stemme hooren, enz.*

b. Om dat de Vader in den Raad des Vredes aan Christus niet allen om te verlossen, gegeven heeft, maar alleen zommige met uytfluyting van anderen, te weeten, met de wereld, maar zommige uyt de wereld. Ioh. 17. 11, 14, 24. enz.

c. Om dat Christus hierom ook niet voor alle en een igelyk een voorpraak is. Ioh. 17. 9. *Ik bidde niet voor de wereld, maar voor de gene di gy my gegeven hebt, want zy zyn uwe.* Ja Ps. 69. 28, 29. *Bid hy tegen zyne vyanden, doet misdad tot haare misdad: en laatze niet koomen tot uwe gerechtighyd. Laatze uytgedelgt worden uyt het boek des levens, en met de regtvaardigen niet aangeschreven worden.*

d. Om

d. Om dat de Verwerving en Toebrenghing ^{van} zalighyd van evenwyde uytgestrekthyd zyn moeten, wegens den aard en 't wezen der borgtogt. 2 Kor. 5. 15. *Als di dit oordeelen, dat indien een voor allen gestorven is, zy dan alle gestorven zyn. En hy is voor allen gestorven, enz. Matth. 26. 29. Want dit is myn bloed des Nieuwen Testaments, het welk voor veelē vergoten word, tot vergevinge der zonden.* En nademaal het van agteren zonneklaar te zien is, dat de zalighyd niet aan allen en een igelyk toegepast word; zoo heeftmen ook van ^{voor}

e. Om dat de verworve zalighyd ook niet aan allen en een igelyk uytwendig voorgedragen word; derhalven is de algemeene genade ook niet voor allen en een igelyk verdient; de eerste voorstel blykt uyt Psal. 147. 19. 20. *Hy maakt Jakob zyne woorden bekend: Israjel zyne regten en inzettingen. Alzoo heeft hy geenē volke gedaan: en zyne regten kennen zy niet. Hallelu-ja. Hand. 15. 6, 7. 1 Timot. 2. 6.*

b. De tegenwerpen der partyen brengen wy tot deeze schokken; tot

a. De getuygplaatsen, waar in Christus gezegt word voor allen gestorven te zyn. Rom. 11: 32. *God heeftze allen onder de gehoorzaamhyd besloten, op dat hyze alle zow barmhertig zyn. 2 Kor. 5. 15. 1 Timot. 2. 6. Christus heeft zig zelven gegeven antilutron hyper pantoon, tot een verzoenen voor allen. Hebr. 2. 9. word hy gezegt de dood hyper pantos, voor allen gesmaakt te hebben.*

b. Uyt de plaatsen, waar in hy gezegt word voor de werreld gestorven te zyn. 2 Kor. 5. 19. *God was in Christus de werreld met zig verzoenende, enz. Ja al zoo liev heeft God de werreld gehad, dat hy zynen eeniggeboren Zoon gegeven heeft, enz. Joh. 3. 16. 1 Joh. 2. 2. Christus is eene verzoeniuge voor onze zonden, en niet alleen voor de onze, maar ook voor de zonden der geheeler werreld.*

c. Uyt de getuygenissen, waar in hy gezegt word gestorven te zyn voor di verloren gaan naar hun gevoelen. Rom. 14. 15. *Dat voor eenen broeder, welken uwe spyze verdervt, Christus gezegt word gestorven te zyn. 1 Kor. 8. 11. Zal de broeder, di zwak is, door uwe kennisse verloren gaan, om welken Christus gestorven is. 2 Petr. 2. 1. Word de Heere gezegt, de valsse Profeten, di hem verlochenen, gekoft te hebben, enz.*

d. Uyt de gemeene goetghyd Gods, waar door hy wil, dat alle menssen zalig worden. 1 Tim. 2. 4.

e. Uyt het bevel om te gelooven, waar door alle en een igelyk verbon-

den is te g^e, dat Christus voor hen gestorven is; derhalven moet dat waar zyn, het welke hun gelast word te gelooven.

H O O F D D E E L VIII.

Van de Toepassing der Zaligheyt.

Tot hier aan toe hebbenwe gezien de uytvoering des Verbonds aan de zyde van den Borge, dewelke gegeven zynde, tot *Lutrootes*, *tot een Verlosser*, de zaligheyt ten vollen verworven heeft; nu is 'r nog over om te zien deszelvs uytvoering in de menschen, di verlost zyn, en door het regt van Verlossing behouden moeten worden. Want de TOEPASSING DER ZALIGHYD is een werk van de Goddelijke genade, 't welk de verworve zaligheyt uytvoerd door het aanbrengen van zekere weldaaden der genade, di tot derzelve volle en geheele herstelling vereyft wierden. De gansse kragt der Godgeleerdhyd legt in de aanmerking van deeze toepassing verborgen, om dat alhier eerst aan de vraage voldaan word, op wat wyze den zondaar, behoudens Gods betaamelykheden, herstelt word? De zonde is als een ziekte, in welke wy dri *symptomata*, toevallen gevonden hebben, de Schuld, de Smette, en de Straffe: nu de toepassing der zaligheyt is een zeer voorzigtig beleet van genezing, het welke, alle toevallen weggenomen zynde, de gezondhyd ten vollen weder herstelt. Op dat den zondaar derhalven van de zonde bevryd werde, moetmen onderschydelyk weeten, tegen welke kwaaden de weldaaden van de genade te gengtelt worden.

Derhalven kanmen de nette verdeeling en schikking der weldaaden overwegen

A. Met de betrekkingen der weldaaden tot de *symptomata* of toevallen te beschouwen:

- a.** *Van de Schuld* worden wy in Gods vierfchaar bevryd door de regtveerdiging des geloovs; en in de vierfchaar onzer conscienci of gewisse door de verzekering of verzegeling van den Hailigen Geest.
- b.** *Van de Smette* wordenwe vry gemaakt door de Wedergeboorte, met ons uyt de heerschappy der zonde te ontrukken. Door de Hailigmaaking, met de overblyvzelen der verdorventhyd by trappen te genezen. Door de bewaaring worden wy verlost van de gevaaren

ren der bezoeken, di door behulp der ^{vergeerlyk}lykheden van 't vlees den Geest tegenstaan en bestyden, dewelke te weeg brengt, dat we of verzoegt niet zondigen, of gevallen zynde weder opstaan.

E. Van de Straffe worden we bevryd door de aanvangelyke Heerlykmaaking, wanneer onze zilen, van het lichhaam afgeschyden, overgevoert worden tot in den zetel der Zaligen. En daar na door deszelvs volmaakte verheerlyking, wanneer het lichhaam met heerlykhyd weder opgewekt word, en met de ziel weder hereenigt, in eewighydt het zalig leven deelagtig zyn zal.

B. Met te zien op de verkryging der Weldaaden in der tyd, op dat we de voetstappen en speuren van Gods wegen opvolgen mogten; en dan worden de weldaaden betrokken,

a. Tot den staat der aanvangelyke genade, di 't werk Gods begint; daar in we te letten hebben.

a. Op de Wedergeboorte uyt de kragtdaadige roeping.

b. Op de Regtvaardiging uyt het geloov.

b. Tot den staat der voordgaande genade, waar in we aanmerken;

a. De Hailigmaaking, di op de Wedergeboorte volgende, dat nieuwgeboren leven voltooit.

b. De Bewaaring, dewelke een beschutting en bolwerk der Hailigmaaking tegen de verzoeken is.

c. De Verzegeling en Verzekering, di een vrugt van de regtvaardiging is, en de zekerhyd der zalighydt baart, en een regtvaardiging in de vierfchaar onzer consciënti of gewisse is.

C. Tot den staat der volmaakte genade, welke volmaakthyd plaats heeft in 'de verheerlyking zelv: en overzulks is dat een weldaad niet van deeze tegenwoordige, maar van de toekomstende cewe.

HOOFDDEEL IX.

Van de Roeping en Wedergeboorte.

DE weldaad der genade, dewelke den overgang des zondaars, di uytverkoren en verloft is, voordzet uyt den staat der zonde, in den staat der genade, en verkrygt meer dan eene benaaming.

A. ROEPING word di genaamt, voor zoo veel de zondaar, voor af

voor deze genade begrepen word op een dwaalweg voort te gaan tot zyn verderv, di' hier nu voorkomt, wederom geroepen, en weder op den regten weg tot Gods gemeenschap gebracht te moeten worden, zoo dat hy door bekeering van de duysternisse afwend tot het licht, en van de zonde tot God en de betragting der deugd. Zoo dat overzulk de ROEPING de eerste weldaad van de toepassing der zaligheyd is, waar door de uytverkore en door Christus verlosste Mens door het Woord Gods en de kragtdaadigheyd van den Geest overtuygt word, om uyt den staat der zonde over te gaan tot in den staat der genade: of zynen dwaalweg verlatende, om weder tot God te keeren.

A. De *Homonymia*, dubbelzinnigheyd van dit woord moetmen hier wegruymen. Want daar is nog eene andere roeping tot den dienst, *gelykerwys als Aaron geroepen is geweest. Hebr. 5: 4.* en eene andere tot de genade en zaligheyd; dewelke wederom onderschyden word, in eene *Uytwendige*, di' alleen geschied door de Prediking van Gods Woord, waar door wel veele geroepen, maar wyenige uytverkoren zyn. *Matth. 20: 16.* en *22: 14.* En eene *Inwendige*, wanneer by de Prediking koomt de kragtdaadige werking van den H. Geest met de gave van weder wyswording en bekeering, dewelke is eene roeping naar het voornemen Gods. *Rom. 8. 28.*

B. De zaak zelv. Waar in aan te merken staat

a. De *Grenspaalen* waar van en waar toe, van de zonde tot God, en van het licht tot de duysternis. *1 Petr. 2: 9.* Des genen di u uyt de duysternisse geroepen heeft tot zyn wonderbaar licht.

b. De *tweederlye Werkingen.*

a. De *Uytwendige*, door 't Woord, welkers kragtdaadigheyd alleenlyk zedelyk is, en een *kragt Gods tot zaligheyd*, een *igelyk di geloovt. Rom. 1: 16.* en *10: 14.* Hoe zullen zy gelooven, van welken zy niet gehoort hebben? en hoe zullen zy hooren, zonder de prediking?

b. De *Inwendige*, door den Geest, di' de gemoeds gestaltenis verandert, want het is niet des genen di wil, noch des genen di loopt, maar des ontformenden Gods. *Rom. 9: 11. 16.*

c. De *Gevoigten* of uytwerkingen, dewelke zyn,

a. De *Wederwyswording* of *Bekeering. Klaagl. 5: 21.* HEERE bekeert ons tot u, zoo zullen wy bekeert zyn.

b. Het *Geloov. Joh. 6: 44, 45.* Niemand kan tot my koomen, te weeten om de gerechtigheyd en het leven te zoeken, het welk gelooven is, ten zy de Vader, di' my gezonden heeft, hem trekke, enz.

D. II. EN WEDERGEBOORTE. Hoofd. IX. 267

enz. Filip. 3: 12. *Ik jage daar na, of ik ook grijpen mogt, want toe ik van Christus Jezus gegrepen ben.* Rom. 10: 14, 17. *Eoo is dan 't geloove uyt het gehoor, en 't gehoor uyt het Woord Gods.*

d. De Toeygeningen, naar dewelke deeze roeping is,

aa. In 't bezonder van de Uytverkorenen. Waar doorder zoo veele geloovden, als 't verordineert waaren tot het eeuwige leven. Hand. 13. 48. Rom. 8. 30. *Di hy te vooren verordineert heeft, deeze heeft hy ook geroepen, enz.* Openb. 17. 14. *En di met hem zyn, de geroepenen, en uytverkorenen, en geloovigen.*

bb. Kragtdaadig en Overwinnende welke kragtdaadighyd wy be-
weeren tegen de Pelagianen en halve Pelagianen, dewelke niet dan eene overtreeding en erkennen di alleen zedelyk is, of eeni-
ge algemeene genade, aan dewelke de menschlyke wil ligtelyk wederstaan kan; agtende, dat de kragtdaadige werking van den Geest met de menschlyke vrywillighyd niet bestaan kan. Maar wy

a. Bewyzen, dat de kragtdaadighyd van de genade altyd over-
winnende is.

i. Uyt de groothyd van de magt, di dit werk altyd te boven
koomt, en te boven koomen kan. *Welke de uytnemende groothyd zyner kragt zy, aan ons di gelooven, naar de werkinge der sterkte zyner kragt.* Efez. 1. 19. *Dat hy di een goed werk in u begonnen heeft, dat voleynden zal, enz.* Filip. 1. 6. en 2. 13. *Want het is God, di in u werkt, by de het willen en het werken, naar zyn welbehagen.* Het welk blykt uyt het voorbeeld van Lidia, *welkers herte God geopent heeft, dat zy agt nam op het gene van Paulus gesproken wierd.* Dat is, het vermogen heeft gegeven om door haare aandagtighyd het woord der zalighyd te verstaan en te gelooven. Hand. 16. 14. Voeg hier by Job. 6. 63. *De Geest is het, dat levendigt maakt: het vlees is niet nut. De woorden di ik tot u spreek, zyn geest en leven.*

ii. Uyt de verschyde benaamingen, di de kragten der mens-
sen van het beginzel deezes werks uytfluyten. Want het word genaamt

a. Eene verandering des herten. Ezech. 11. 19. *Ik zal hen eenen herten gevee, en eenen neuen geest in 't binnenste van u: en ik zal het steenen herte uyt haaren vleesse*

weg

weg nemen, en zal hen een vleesch herte geven. 36: 25, 27. *Jer. 31: 53.*

b. Eene niwe Schepping. 2 Kor. 5. 17. *Indian inwoud in Christus is, di is een niw schepzel: het oude is voor by gegaan, ziet, het is al niw geworden. Want wy zyn zyn maakzel, geschaapen in Christus Jezus tot goede werken.* Efez. 2. 10. Hier van daan is 't dat David, zeer wel geleërt hebbende zyne ygene onmagt, en Gods overwinnende kragt, God bid. *Psal. 51. 12. Schept my een reyn herte, ó God: en vernieuwt in 't binnenste van my eenen vasten geest.*

c. Eene geestelyke Opwekking. Efez. 2: 1, 5, 6. *Doe wy dood waaren in misdaden, heeft ons levendig gemaakt met Christus: uyt genade zyt gy zalig geworden. En heeft ons mede opgewekt, en heeft ons mede gezet in den Hemel in Christus Jezus.*

d. Wedergeboorte, gelijkwe terstond zien zullen.

III. Uyt noodzaaklykhyd van 't Besluyt. Rom. 9. 11. *Op dat het voornemen Gods, dat naar de verkizinge is, vast bleve, niet uyt de werken. maar uyt den roependen.* En uyt de noodzaaklykhyd van het eewig verdrag, waar door aan Christus een zaad toegeschikt is, zoo dat hy niet heeft konnen nalaaten den arbyds-loon te ontvangen, naar de Bondbelofte des Vaders. *Psal. 2. 8. Eyst van my en ik zal de Hydenen geven tot uw erfdeel, en de ynden der aarde tot uwe bezittinge.* Doe hier by Iez. 49: 4-6. *Want over alles wat heerlyk is zal eene beschuttinge wezen.* En 53: 10-12. *Om den arbyd zynen ziele zal hy 't zien. Daarom zal ik hem een deel geven van veelen.*

IIII. Om dat niemand den wille Gods wederstaat. Rom. 9. 19 *Wi heeft zynen wille wederstaan?*

b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpingen, ontleent,

i. Van de voorbeelden der gener, di gezegt worden de genade Gods wederstaan te hebben, als de Farizeen en Wetgeleerden, di gezegt worden, den raad Gods tegen haar zelven verworpen te hebben. *Matth. 23: 37. Hoe menigmaal heb ik uwe kinderen willen by een vergaderen, en gy hebt niet gewilt.* Hand. 7: 51. *Worden 'r gezegt den H. Geest wederstaan te hebben, Ja God klaagt, dat hy aan zynen*

nen

nen Wyngaart alles gedaan heeft, wat 'r aan te doen was; ~~maar~~ dat alles te vergeeys is geweest: het welke influyt eenen baarblykelyken wederstand tegen de genade. Ziet Jez. 5: 3, 4. *Waarom heb ik verwacht dat hy goede druiven zoude voortbrengen, en hy heeft stinkende druiven voortgebracht? Ezech. 12: 2. Menssen kind gy woont in 't midden van een wederspannig huys, dewelke oogen enz.*

- II. Uyt de zedelyke aanraadingen, door bevelen van geloof en bekeering, di eene onwederstaanlyke kragt uytfluyten, en de zaak aan 's menssen vryen Wil overlaaten.

cc. *Ametameleptos*, onberouwelyk is deeze roeping. Rom. 11: 29.

Want de genadegevten en de roeping Gods zyn onberouwelyk.

B. WEDERGEBOORTE word genaamt voor zoo veel gezien word op des menssen inwendige verdorventhyd, di hem onbekwaam maakt om zyne daaden wettelyk en betaamelyk voort te brengen, zoodaanig dat zyne vermogens vernieuwt moeten worden. De WEDERGEBOORTE geeft derhalven te kennen de kragtdaadighyd zelv van de roepende genade, di den ouden mens, onder de heerfchappy der zonde leggende, doodet, en eenen niwen mens als wederhervoordbrengende, met denzelven van de heerfchappy der zonde vry te maaken, en in hem een beginfel van een nieu leven te herftellen. Van deeze Wedergeboorte word gewag gemaakt, *Tit. 3: 5. Heeft hy ons zalig gemaakt, niet uyt de werken der regtveerdighyd di wy gedaan hadden, maar naar zyne barmhertighyd, door het bad der wedergeboorte, en de verniwinge des Hailigen Geests. 1 Petr. 1: 3. Geloofte zy de God en de Vader onzes Heeren Jezus Christus, di naar zyne groote barmhertighyd ons heeft wedergebooren tot een levende hoope, door Jezus Christus opstandinge uyt den dooden, enz.* Merk hier aan,

A. Sunoonumian, de meernaamighyd. Want dezelve genade, dewelke den mens hervormt voor zoo veelze zyne vermogens herftelt, word nu gezegt *Wedergeboorte*: dog voor zoo veel de mens bevat word dood in de zonden, dat is, in alle zyne daaden van den geeft des levens berooft, *Wederopwekking*: maar voor zoo veel dezelve betekent een overgang van een niet zyn tot een zyn, wordze *eene niwe Schepping* gezegt.

B. Het ontvangend Onderwerp is niet alleen het (a) benedenfte gedeelte van de ziel, gelyk de Pausgezinde beuzelende fpreken, als of het maar de begrippen der begeerlykheden verbeterde, maar den geheel-

Dd

len

len mens, *1 Kor. 4: 16.* Zoo word nogtans de inwendige mens vernieuwt van dage tot dage, enz. *Rom. 7: 22.* Het is een vermaak in de Wet Gods naar den inwendigen mens. *1 Petr. 3: 4.* De verborgen mens des herten, enz. Zoo dat zoo wel het verstand als de wil geraakt worden. Zy raakt ook tot de kleyne Kinderen, di ook begrepen worden als deezer genade vatbaar; het welk blykt uyt het voorbeeld van Johannes den Dooper, di met den H. Geest is vervult geworden ook van zyns Moeders lyve aan. En het Kindeken wies op, en wierd gesterkt in den geest. *Luk. 1: 15.* 80. En uyt het voorbeeld van Jeremias, den welken God, eer dat hy uyt de baarmoeder voordkwam, gehailigt heeft. *Jer. 1: 5.*

C. De Oorzaken, waar van

a. De Uytwerkende, God is en de H. Geest. *Joh. 1: 13.* Welke niet uyt den bloede, noch uyt den wille des vlees, noch uyt den wille des mans, maar uyt God geboren zyn. Hoofdst. 3: 5. Zoo imand niet geboren word uyt water en geest, hy kan in 't Koningryke Gods niet ingaan. *Ezech. 36: 25-27.* Zegt God, ik zal u een nieuw herte geven, en ik zal eenen niwen geest geven in 't binnenste van u: en ik zal maaken dat gy in myne inzettingen zult wandelen.

b. De Verdinende is Christus gehoorzaamhyd selv. *1 Joh. 5: 6.* Want deeze is het di gekoomen is door water en bloed, Jezus de Christus. Dat is, is gekoomen in eene volmaakte hailighyd, met eene waare gehoorzaamhyd en eenen volmaakten prys, op dat wy van de schuld bevryd, wedergeboren, en van zonden gereynigt zowden worden. Vergelyk Hoofdst. 1: 7. Het bloed van Christus Jezus, de Zoone Gods, reynigt ons van alle zonden. Vergelyk *Joh. 3: 5.*

c. De Werktygige, is 't Woord Gods, 't welk begrepen word als het zaad der Wedergeboorte. *Jak. 1: 18.* Naar zynen wille heeft hy ons gebaart door het woord der waarhyd. En *1 Petr. 1: 23.* Di gy wedergeboren zyt niet uyt vergankelyk, maar uyt onvergankelyk zaad, door het levende en eewig blyvende Woord Gods.

D. De Gevrogten zyn de dooding van den ouden, en de levendigmaaking van den niwen Mens. *Efez. 4: 22-24.* Dat gy zoudet afleggen aangaande de voorige wandeling, den ouden mens, di bedorven word door de begeerlykheden der verleydinge: En dat gy zoud vernieuwd worden in den geest uws gemoeds, En den niwen mens zoud aandoen, di naar God geschaapen is in waare regtveerdighyd en hailighyd. *Kol. 3: 10.* En aangedaan hebt den niwen mens, di vernieuwt word tot kennis, naar het evenbeeld des genen, di hem geschaapen heeft. Dat is, de

D. II. DER ZALIGHYD. Hoofd. VII. 211

de herftelling van den mens naar Gods beeld , met wedergeving der vermoogens van wyshydt en hailighydt des wils , di tot het beeld Gods vereyft worden.

E. De Aandoeningen der Wedergeboorte zyn

aa. Datze geenige voorbereydelen van den mens toelaat : want di word bevat , voor af voor de wedergeboorte , als onmagtig om eenig goed te doen. *Joh. 3: 6, 7. Het gene uyt het vlees geboren is, is vlees* : dat is , di uyt een vleeslyk mens geboren is , is ook zelv vleeslyk , en onmagtig tot eenig geestelyk goed. *En het gene uyt den geest geboren is, is geest.* Dat is , den welken God , di een Geest is , schept en herschept , is geestelyk : zoo dat , gelykerwys de mens tot de eerste Schepping niets vermag , hy ook alzoo tot de tweede Schepping of de Wedergeboorte niets doen kan , maar dat God roept de dingen di niet zyn , als of ze waaren. *Rom. 4: 17. Ja phróneema te's sarkòs, het bedenken des vlees is vyandschap tegen God : want het onderwerpt zig de Wet Gods niet : want het kan ook niet. Rom. 8: 7. I Kor. 2: 14. De natuurlyke of dierlyke mens begrypt niet de dingen di des Geestes Gods zyn , enz.* Het welk men tegen de Schoolgeleerden en Jezuiten , de voorstanders van eene voorafgaande bereyding , moet staande houden. Maar onderfchydentlyker

a. Bewyzen wy dit,

1. Daar uyt , dat de geheele afzondering der menssen uyt de Voorverordinering , en den raad der genade afgeleyd word. want *Hand. 2: 47. De Heere dede dagelyks tot de gemeente di zalig wierden. Hoofdst. 13: 48. Daar geloovden zoo veele als'r geordineert waaren tot het eewige leven.* Voeg hier by *Rom. 8: 30. Di hy te vooren verordineert heeft, deeze heeft hy ook geroepen , enz.*
2. Dat'r geenig waare goed van een onwedergeboren mens verigt worden kan , gelyk reeds bewezen is.
3. Om dat de genade van bekeering veeltyds menssen bevangen heeft , di in uysterlyken schyn de ondeugenste waaren , gelyk den Moordenaar aan 't Kruys , en Zaulus in zyne vervolgingen. Vergelyk hier ook mede , *Matt. 11: 25, 26.* alwaar Christus zynen Vader eerende zegt : *Ik dank u Vader, Heere des hemels en der aarde ; dat gy deeze dingen voor den wyzen en verstandigen verborgen hebt.* Dat is , voor di genen , dewelke door hunne geleerdhyd en de schranderhyd van hun ver-

nuft , op zig zelve vertrouwend , en een vleeslyk overleg smeedende , God tragten een tuft op te zetten , 'en alles aan hunne ygene kragten toefchryven ; *en liebtze neepiois den Kinderkens geopenbaart*. Dat is , den onbedrevenen en ongeleerden , hoedaanig de Apostelen geweest zyn. (Ja Christus is gekoomen om de zondaaren tot bekeering te roepen , daarom heeft hy met Tollenaaren en zondaaren verkeert. *Matth. 9: 10-14.*) In het welke hy zynen Vader verheerlykt , om dat hy zeer betaamelyk gehandelt heeft , want hier door word God klaarlyk gekent als de Zaligmaaker , en ook deszelvs kragtdaardige genade.

- b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpen uyt de plaatzen. *Matth. 25: 28.* alwaar dien , *di een talent had* , 't welk hy niet had aangeglegt , *het zelve moest afgenomen* , en gegeven worden aan *di tien talenten had*. En dan *Mark. 12: 34.* alwaar Christus tegen den Schriftgeleerden Jongeling , di de Wet onderhield , andwoorde : *Gy zyt niet verre van het Koningryke Gods*. Ook brengen zy by het voorbeeld van Kornelius , *welkers gebeden en aalmoessen tot gedagtenisse opgekaomen zyn voor God*. *Hand. 10: 4. 31.*

bb. Datze in het eerste opslag zig enkel lydelyk vertoont , 't welk het woord *wedergeboorte* van zelv te kennen geeft. Vergelyk hier mede , *2 Kor. 4: 6.* *Want God , di gezegt heeft , dat het licht uyt de duysternisse zoude schynen , is de gene di in onze herten geschenen heeft , tot verligtinge der kennisse der heerlykhyd Gods in 't aangezigt van Jezus Christus*.

- cc. Datze teffens en te gelyk geschied ; want zy is eene niwe Scheping , en de eerste ontvanging van 't licht der genade.

H O O F D D E E L X.

Van de Regtveerdiging.

GElyk de Mens met de gave des geloovs in de wedergeboorte eene staatsverwiffeling ondergaat , alzoo verkrygt hy ook eene niwe betrekking , in welke betrekking tot Gods lievde hy begrepen word als verzoent
en

D. II. VAN DE REGTVEERD. Hoofd. X. 213

en een vriend Gods, en dat wel met het grootste recht, wegens zyne gemeenschap met Christus. De weldaad, di deeze niwe betrekking aanbrengt word genaamt **REGTVEERDIGING**, dewelke de tweede weldaad van de toepassing der zaligheyd is, di begrepen moet worden, als de uytpraak van het vonnis in Gods vuurfchaar, waar door de verlosste geloovige vry verklaart word van de schuld wegens de te weeg gebragte voldoening van Christus, en het recht ten leven en ter geregtigheyd toegewezen word om Christus verdienstens wille, dewyl hy geagt word door den geloove eene nauwe gemeenschap met Christus te hebben.

A. *Het woord Regtveerdiging* stellen wy tegen de Pausgezinden vast een regtelyke betekenis te hebben, en overzulkz geen opzigt te hebben op de inklevende geregtigheyd. Want di dat stellen, verwerren de regtveerdiging met de hailigmaaking, regelrecht tegen Paulus aan, 1 Kor. 1: 30. Alwaar Christus onderschydelyk gezegt word, *ons geworden te zyn wysheyd van Gode, en regtveerdigheyd, en hailigmaakinge.* Hoofdst. 6: 11. *Gy zyt gehailigt, gy zyt geregtveerdigt.* De regtelyke betekenis is zonneklaar in de plaatzen, Deut. 25: 1. *Wanneer liden zullen toetreden tot het gerigte, dat zyze rigten, zoo zullen zy den regtveerdigen regtveerdig spreken, enz.* Spreuk. 17: 15. *Wi den godloozen mazdik, regtveerdigt, en den regtveerdigen maatschijng verdoemt, zyn den HEE-RE een grouwel, ja di beyde.* Rom. 8: 33, 34. *God is 't di regtveerdigt.* Hier tegen zyn geenzins de plaatzen, Jer. 53: 11. *Door zyne kennisse zal myn knecht, de regtveerdige, veele regtveerdigen: alwaarze geene regtelyke betekenis toelaaten, maar eene zaakelyke verandering, waar toe de kennisse den mens bereyd en veerdig maakt: en meenen dat verkeerdelyk verstaan te worden.* Dan. 12: 3. *De Leeraars zullen blinken, en di 'r veelen regtveerdigen gelyk de sterren, enz.*

B. Om de zaak zelv recht te verstaan, moetenwe in agt nemen,

A. *De Oorzaaken, en wel*

a. De Uytwerkende, dewelke God is, aangemerkt als een regtveerdig Regter, welkers werk is, het vonnis te vellen. Rom. 8: 33. *Wi zal beschuldigingen inbrengen tegen de uytverkarenen Gods? God is 't di regtveerdigt, dikatoom.* 2 Kor. 5: 19.

b. De Voordzettende, op dat 'r een vonnis van vryspreking uytkoomt; deeze is de Voorpraak of Middelaar Christus, di zyn ygendom met recht eyft, want hy is opgewekt om onze regtveerdigingge. Rom. 4: 25. *Wi is 't di verdoemt? Christus is 't di gesterven is, di ook voor ons bid.* Rom. 8: 34, 35. 1 Joh. 2: 1. *Hy is onze Voorpraak, enz.*

B. *De Werkingen*, dewelke twee zyn,

aa. *De Vryſpreking*, dewelke genaamt word, vergeving der zonden waar door de *HEERE* de ongerechtighyd niet toerekent. *Pſ. 32: 2. Luk. 1: 77.* Alwaar aan te merken ſtaat:

a. Dat deeze weldaad gelegen is in de wegneming van de ſchuld, en verdoemenis, om dat'r geen verdoemeniſſe is, voor den genen di in *Chriſtus Jezus* zyn. *Rom. 8: 1. 34.*

b. *De Oorzaaken*, en di wel

1. (a) *De Voorgaande*, dewelke is de enkele genade Gods zonder de werken der Wet. *Rom. 3: 24. Worden om niet geregtveerdigt, uyt zyne genade, door de verloffinge, di in Chriſtus Jezus is.* En 4: 6. *Gelyk ook David den mens zalig ſpreekt, denwelken God de regtveerdighyd toerekent zonder werken.*

2. (b) *De Volgende*; dewelke de voldoening van Chriſtus zelf is, di op de rekening der geloovigen overgebracht word. *Matth. 26: 28. Want dat is myn bloed des N. Testaments, het welk voor veelen vergoten word, tot vergevinge der zonden. Efez. 1: 7. In welken wy hebben de verloffinge door zyn bloed, de vergevinge der zonden, enz.* Beyde deeze Oorzaaken, zoo de voorgaande, als volgende, ſtelt Paulus onderschydentlyk *Rom. 3: 24. En worden om niet geregtveerdigt, uyt zyne genade, door de verloffinge di in Chriſtus Jezus is.*

c. Het gevolg of gevrogt van de vergevinge der zonden, is di opzigtelyke ſtaat van vrede, vrindſchap, en verzoeninge met God, *Rom. 5: 1. Wy dan geregtveerdigt zynde uyt den geloove, hebben vrede by God door onzen Heere Jezus Chriſtus.* Waar uyt ontſtaat

1. *De Overbrenging* uyt den ſtaat van vyandſchap, tot den ſtaat van vrindſchap. *Rom. 5: 8-10. Want indien wy vyanden zynde met God verzoent zyn, door den dood zyns Zoons, enz. Kol. 1: 20. Dat hy vrede gemaakt hebbende door het bloed van Jezus Kruys, hy door hem alle dingen verzoent heeft tot zig zelven.*

2. *De Vrede* zelf met God. *Filip. 4: 7. De vrede Gods di alle verſtand te boven gaat, enz. Joh. 14: 27. Vrede laat ik u, mynen vrede geev ik u, zegt Chriſtus.* De Vrede met de conſcienti of ygen geweeten, waar door wy roemen in de hoope der

(a) Proëgumenam. (b) Prokatartika.

D. II. VAN DE REGTVEERD. Hoofd. X. 215

der heerlykhyd Gods. Rom. 5. 2. Vrede met de schepzelen.
*Job 5. 23, 24. Met de steenen des velds zal u verbond zyn:
 en het gedierte des velds zal met u bevredigt zyn: En gy zult
 bevinden dat uwe tente in vrede is.*

bb. De Toewyzing, dewelke de toerekening der geregtighyd zelv is,
 dewyl de Regter besluyt, dat de beschuldigde geloovigen toekoomt
 het regt van Christus verworven, tot alle verdere genade en het
 leven.

A. De Weldaad is derhalven de schenking van het regt ten leven.
 Rom. 5. 17-19.

B. De Oorzaaken zyn.

I. De Voorgaande, *proeegoumenee*. De eenige genade Gods.
 Rom. 3. 24.

II. De Volgende, *prokatartikee*, Christus Geregtighyd, niet
 onze ygene. Derhalven zeggen wy,

1. Kath' arsin, *ontkenniglyk*, dat de yge geregtighyd, te
 gelyk met de verdiensten der goede werken uytgesloten
 word; het welke wy

a. Bewyzen tegen de Pausgezinden, di het regt ten leven
 van de verdiensten der goede werken af hangen

a. Door uytdukkelyke plaatzen, di de yge geregtighyd
 veroordeelen. Rom. 9: 30, 32. *Wat zullen wy dan
 zeggen, dat de Hydenen, di de regtveerdighyd niet
 zогten, de regtveerdighyd verkregen hebben, dog de
 regtveerdighyd di uyt den geloove is. Maar Israjel is
 tot de Wet der regtveerdighyd niet gekoomen. Waarom?
 om dat ze niet uyt den geloove, maar als uyt de werken
 der Wet, di zогten. Filip. 3: 9. Niet hebbende my-
 ne regtveerdighyd di uyt de Wet is, maar di uyt den ge-
 loove in Christus is, de regtveerdighyd di uyt God is
 door het geloove. Wy bewyzen dit ook uyt di getuyg-
 plaatzen, di de werken van de regtveerdiging uytfluy-
 ten: Uyt de werken der Wet zal geen vlees geregtveer-
 digt worden voor God. Rom. 3. 20. 't Welk Paulus
 nadrukkelyk bewezen hebbende, voegt hy vers 28.
 daar by, *Wy besluyten dan, dat de mens door het ge-
 loove geregtveerdigt word, zonder de werken der Wet.*
*Doet hier by, Gal. 2. 16. Weetende dat de mens niet
 geregtveerdigt word uyt de werken der Wet, maar door
 het**

het geloove in Jezus Christus, zoo hebben wy ook in Christus Jezus geloort, op dat wy zowden geregtveerdigt worden uyt het geloove in Christus, en niet uyt de werken der Wet: daarom dat uyt de werken der Wet geen vlees zal geregtveerdigt worden. Ja ook de werken der Wedergeboorene worden zelv uytgesloten. *Tit. 3. 5. Hy heeft ons zalig gemaakt, niet uyt de werken der regtveerdigheyd, di wy gedaan hadden, maar naar zyne barmhertigheyd, door het bad der wedergeboorte, en de vernieuwinge des Hailigen Geestes.*

- b. Uyt het onderschyd van de Wet der Werken en des geloovs. *Rom. 10. 3. Want de Joden de regtveerdigheyd Gods niet kennende, en hunne ygene geregtigheyd zoekende op te rigten, zoo zyn zy der regtveerdigheyd Gods niet onderworpen. Voeg hier by, Rom. 4. 11, 16.*
- c. Uyt den staat der gener, di geregtveerdigt moesten worden, dewelke zyn de zondaaren. *Rom. 3. 9, 10. Joden en Grieken, alle zynze onder de zonde, Gelyk geschreven is: daar is nimand regtveerdig, ook niet een. Vers 19. De geheele werreld is voor God verdoemelyk.*
- d. Uyt het ynde der regtveerdiging, het welke is de uytfluyting van alle roem. *Rom. 3. 27. 28. Waar is dan de roem? Hy is uytgesloten. Door wat Wet? Der Werken? Neen, maar door de Wet des geloovs, enz. 1 Kor. 1. 29, 30. Op dat geen vlees zoude roemen voor hem, enz. Doet hier by, Efesz. 2. 9, 10. Niet uyt de werken, op dat nimand roeme, enz.*
- b. Beweeren wy tegen de tegenwerpen
 - a. Uyt de plaats *Iak. 2. 21, 24. Dat de mens uyt de werken geregtveerdigt word, en niet alleenlyk uyt het geloove. 't Welk Jakobus bewyft met het voorbeeld van Abraham.*
 - b. Uyt den Loon, di aan de goede werken toegewezen word. *Gen. 15. 1. Vreest niet Abraham, ik ben u een schild; en loon, zeer groot. 2 Kron. 15. 7. Weest gy sterk, en laat uwe handen niet verslappen: want daar is loon, naar uw werk. Iez. 40. 13. Ziet zyn loon is by hem, en zyn arbydsloon is voor zyn aangezigt.*
Matth.

Matth. 5. 11. 1 Kor. 3. 14. Zoo imānās werk blyvt, dat hy daar op geboiwt heeft, hy zal loon ontfangen. Openb. 22. 12. Ziet, ik koom haastelyk, en myn loon is met my, om een iegelyk te vergelden gelyk zyn werk zal zyn. Ja de Pausgezinden lippen 'r het woord verdienste nog by, bybrengende, Zyrach. 16. 15. Maak plaatze voor allerlye aalmoessen, want een iegelyk zal vinden naar zyne werken. Hebr. 13. 16 Want aan zoodaanige offerhanden heeft God een welbehaagen. Let wel op het Griekze woord eucarestitai, een welbehaagen hebben.

- c. Daar uyt, dat de gehoorzaamhyd der goede werken genaamt word onze geregtighyd. *Deut. 6. 25. En het zal ons geregtighyd zyn, als wy zullen waarnemen te doen alle deeze geboden, voor het aangezigt onzes HEEREN onzes Gods, enz. En Deut. 24. 13. en om dat aan de gehoorzaamhyd van goede werken vergeldinge uyt regtveerdighyd toegezezt word. 2 Thess. 1. 4-7. Op dat ge weerdig geagt werde des Koningryks Gods. Alzoo het regt is by God antapodounai, verdrukkinge te vergelden, den genen di u verdrukken. En u di verdrukt word, verkwikkinge met ons, enz. Ziet ook 1 Kor. 9. 27. 2 Tim. 1. 12. 2 Tim. 4. 7, 8. Hebr. 6. 10. Iak. 1. 12. Openb. 2. 10. Alzoo dat God gezezt word een regtveerdige Regter, en een niet-aannemer der Perzoonen in het oordeel van vergeldinge. Rom. 2. 11. Want daar is geen aanneming des perzoons by God. Gal. 2. 6. God neemt den perzoon des menssen niet aan. Hand. 10. 34. Ik verneem in der waarhyd, dat God geen aannemer des perzoons is.*

- d. Uyt de vergelding, di gezezt word te zullen geschieden naar de evenredighyd der werken, waar naar God eenen igelyk vergelden zal naar zyn werk. *Pf. 62. 13. Matt. 16. 27. De Zoone des menssen zal koomen, en als dan zal hy een igelyk vergelden naar zyndo. Rom. 2. 6, 7. Welke een igelyk vergelden zal naar zyne werken. 1 Kor. 3. 8. Een igelyk zal zynen loon ontfangen naar zynen arbeyd. Gal. 6. 7, 8. Want zoo wat*

de menſſe zaayd , dat zal hy ook maayen , enz. Openb. 22. 12. Ook word de vergelding gezegt te zullen geſchiden naar de waardighejd der werken. Luk. 20. 35. Di waardig zullen geagt zyn di eewe te verwerven , enz. 2 Tefſ. 1. 5. Op dat gy waardig geagt werde des Koningryks Gods. Openb. 3. 4. Di hunne kleederen niet bevlekt hebben , en zy zullen met my wandelen in witte kleederen : overmits zy het waardig zyn.

- e. Uyt den zaamenhang tuſſen het leven en de werken , zoo dat de werken zyn de voorwaarde van het cerſte. Matt. 19. 17: *Wilt gy in het leven ingaan , onderhoud de geboden.* En in 't vervolg ; zi ook , 1 Tim. 4. 8. Ja de werken zyn de oorzaake des levens , het welke de (a) oorzaakwoordjes , *want , om dat , daarom ,* genog te kennen geven : zi Matth. 25. 34, 35. En de goede werken worden ook gezegt de zalighejd zelv uyt te werken. 2 Kor. 4. 17: Gal. 6. 8. Openb. 7. 14, 15. Het welke de Pauſgezinden afleyden als van eene niwe Wet der Werken. Iak. 1. 25. *Di inziet in de volmaakte Wet , di der vryhejd is , di daar by blyvt , deeze geen vergetelyk hoorder geworden zynde , maar een daader des werks , deeze zal gelukzalig zyn in dit zyn doen.*

2. *Kata théſin* , ſtelliglyk houden wy vaſt , dat Chriſtus gehoorzaamhejd zelv de verdinende oorzaak is van het regt ten leven. Het welke wy

- a. Bewyzen tegen de Pauſgezinden en anderen , dewelke ſtellen , dat Chriſtus uyt ygener naam verſchuld is geweest gehoorzaamhejd aan de Wet te bewyzen , en dat hy alleen voor zig zelv verdient heeft.

- a. Uyt de uytdukkelyke plaatzen , Iez. 45. 24, 25. *Men zal van my zeggen , gewiſſelyk in den Heere zyn gerechtigbeden en ſterkte : In den HEERE zal geregtveerdigt worden , en zig beroemen , het ganſſe zaad Iſraëls.* Iez. 54. 17: *Dit is de erve der knechten des HEEREN , en hunne gerechtighejd is uyt my , ſpreek de HEERE.* Hier van daan word hy genaamt , *Iehova , de HEERE onze gerechtighejd.* Ier. 23. 6. En

D. II. VAN DE REGTVEERD. Hoofd. X. 219

En hy word gezegt, ons van God geworden te zyn, regtveerdighd. 1 Kor. 1. 30. 2 Kor. 5. 21. Op dat wy zowden worden regtveerdighd Gods in hem. En Filipp. 3. 8, 9. De regtveerdighd di nyt God is door het geloove.

b. Uyt het voorbeeld van Abraham. Rom. 4. 3. En Abram geloovde God, en 't is hem gerekent tot regtveerdighd. Vergeleken met Gen. 15. 6. En hy geloovde in den HEERE: en hy rekende het hem tot gerechtigd.

c. Uyt Christus verdienste, in den titel van de verwerping der zalighd vast gestelt.

b. Verweeren wy tegen de tegenwerpen.

a. Om dat Christus voor zig verdient heeft, want daarom, dat Christus zig vernedert heeft, heeft hem God uytmaaten verhoogt, en heeft hem eenen naam gegeven boven alle naam. Filipp. 2. 9. Want het gene imand uyt ygen naam verschuld is, dat kan hy in eens anders plaats niet verdinen.

b. Om dat het even ongerymt is, wegens eens anders regtveerdighd regtveerdig gezegt te worden, als dat een Moorman wegens eens anders withd kan wit genaamt worden.

III. De Werktuigige oorzaak is het geloov, aangemerkt niet als ons werk, maar als het werktuig onzer vereeniging en zamenvoeging met Christus. Waar van daan de Regtveerdiging gezegt word nyt den geloove. Rom. 3. 21, 28. Wy besluyten dan dat de mensse door het geloove geregtveerdigt word, zonder de werken der Wet. Gal. 2. 16. Wetende dan dat de mensse niet geregtveerdigt word nyt de werken der Wet, maar door het geloove in Iesus Christus, enz. Waar van daan dan nyt het geloove word afgeleyd het regt ten leven, voor zoo veel ons geloov is de vereeniging met Christus. Efez. 3. 17. Op dat Christus door het geloove in uwe herten woone. Ioh. 1. 12. Zoo veele hem aangenomen hebben, di heeft hy magt gegeven kinderen Gods te worden, te wecten, di in zynen naame gelooven. Hoofdst. 6. 35. Di in my geloovt zal nimmermeer dorsten. Zoo dat overzulks de ganse grondslag der regtveerdighd, in het regtveerdigen van de Goddelijke vierschaar,

gegrondveit word, in des geloovigens vereeniging met Christus. Volgens welke waarhyd alles, wat aan Christus is, met regt geagt word het onze te zyn; en ook onze regtveerdiging in Christus gestelt word, *want di geen zonde gekent heeft, heeft hy zonde voor ons gemaakt, op dat wy zouden worden regtveerdighyd Gods in hem.* 2 Kor. 5. 21. Rom. 8. 1, 2, 3. Filipp. 3. 8. 9. Mitsdien moetmen hier aantekenen de dwaalingen der Arminianen en Socinianen, willende, dat het geloov, als eene onvolmaakte gehoorzaamhyd, gehouden moet worden voor eene volmaakte, en voor de oorzaak zelv van het regt.

a. Welk gevoelen wy verwerpen,

a. Om dat het geloov tegen de werken gestelt word; zoo alswe te vooren gezien hebben.

b. Om dat tot voorwerp van de regtveerdiging gestelt word een godlooze, dat is, een mens van alle regt versteken. *Rom. 4. 5. De gene di niet werkt, maar gelooft in hem, di den godloozen regtveerdigt, word zyn geloove gerekent tot regtveerdighyd.*

c. Om dat wy gezegt worden, *uyt het geloove, en door het geloove, geregtveerdigt te worden, en niet om het geloove*: overzulks kan het geloove niets anders zyn, dan eene werktuygige oorzaak. *Rom. 3. 30. Nademaal hy een eenig God is, di de besnydenisse regtveerdigen zal uyt het geloove, en de voorhuyd door het geloove.*

b. Het is eene koude tegenwerp, uyt *Rom. 4. 3, 5.* Alwaar het geloov gezegt word, *toegerekent te worden tot regtveerdighyd.*

C. Het Gevolg of Gevragt van de toegerekende regtveerdighyd is de genade van AANNEMINGE, waar van *Joh. 1. 12. Zoo veel hem aangenomen hebben*, dat is, aan wien hy geschenken is, *dien heeft hy magt gegeven kinderen Gods te worden*, dat is, dien heeft hy het regt gegeven, om zig als kinderen Gods te gedragen, te weeten, *di in zynen naame gelooven.* Ziet *Rom. 8. 5. Efez. 1. 15.*

1. De Weldaad van aanneming heeft hun opzigt op de genade der regtveerdiging. 1 *Joh. 3. 1. Ziet hoe grooten liefde ons de Vader gegeven heeft, namelyk, dat wy kinderen Gods genaamt zouden worden: en betkent alleenlyk met eenen, dat het*

D. II. VAN DE REGTVEERD. Hoofd. X. 121

het geschonken regt ten leven uyt het Testament vloeit, het welke ons tot Ervgenaamen stelt, en eene zeer uytvoeringe en vrye huyshouding der genade opent.

2. *De schenkende en toebrenghende Oorzaak van deeze weerdighyd is de VADER. Efesz. 1. 5. Di ons te vooren geordineert heeft tot aanneminghe tot kinderen, door Jezus Christus in hemzelven, naar het welbehaagen zyns willens. 1 Ioh. 3. 1. Ook is het CHRISTUS, di als Gods Zoone, ons aanneemt tot zyne gemeenschap, en met den Vader, de Maaker van dat Testament. Ioh. 1. 12. Zoo veele hem aangenomen hebben, dien heeft hy magt gegeven kinderen Gods te worden, te weten, di in zynen naame gelooven. Hebr. 2. 10-13. De verzegelende oorzaak is de H. GEEST. Rom. 8. 15. 16. Wy hebben ontvangen den geest der aanneminghe tot kinderen, door welchen wy roepen, Abba, Vader, dezelve geest getuygt met onzen geest, dat wy kinderen Gods zyn.*

3. *De Gevroigten zyn, zommige voorregten,*
- a. *Aan een igelyke huyshouding gemeent, hoedaanige zyn.*
- a. *Het Regt van ervgenaamschap. Rom. 8. 17. Indien wy kinderen zyn, zoo zyn wy ook erfgenamen: erfgenaamen Gods, en mede-erfgenaamen van Christus. Gal. 4. 1.*
- b. *De Weerdighyd di uyt de gelykvormighyd met God voordvloeit, volgens deweike wy teederlyk bemint worden.*
- b. *De bezonderheden van de huyshouding des N. Testaments, hoedaanige zyn.*
- a. *De Christelyke Vryhyd: want 2 Kor. 3. 17. Waar de Geest des Heeren is, daar is vryhyd. Gal. 4. 26. Ieruzalem dat boven is, dat is vry.*
- b. *Een zonderling vertrouwen by God: waar door wy in Christus hebben de vrymoedighyd, en den toegang met vertrouwen door het geloove aan hem. Efesz. 3. 12. Hebr. 4. 16. Laat ons dan met vrymoedighyd toegaan tot den stroom der genade, op dat wy barmhertighyd mogen verkrijgen, en genade vinden, om geholpen te worden ter bewaamer tyd.*

HOOFDDEEL XI.

Van de Hailigmaaking.

DE twee eerste Weldaaden der genade hadden hun opzigt op den staat der genade in zyn eerste begin. Di nu volgen hebben hun opzigt op deszelvs voorgang: alwaar men naa te vorssen heeft de genade *van Hailigmaaking, Bewaaring, en Verzegeling.* DE HAILIGMAAKING is de derde genade-weldaad van de toebrenghing der zalighyd, waar door het begin van het geestelyk leven, in de wedergeboorte ontvangen, door behulp van 't Woord en den H. Geest, zoodaanig opgewekt en voordgezet word in de werken der Godzalighyd, dat het vlees dagelyks meer en meer gebreydelt, en veel edeler daaden van het niwe leven uytge-
lokt worden.

A. DE NAAM moet van de *homonumia, dubbelzinnighyd*, gezuuyvert worden. Want daar is eene zekere uytwendige hailigmaaking, 2 Petr. 2. 20. *Indien zy na datze door de kennisse des Heeren en Zaligmaakers Iezus Christus, de besmettingen der werrelt ontvoloden zyn, en in dezelve wederom ingewikkelt zynde, van dezelve wederom overwonnen worden, zoo is haar het laatste erger geworden dan het eerste.* Maar deeze onze hailigmaaking is inwendig. Efz. 5. 27. *Christus heeft zig de Kerk voorgestelt, dat zy zoude, hailig zyn en onberispelyk.* Deeze Naam word zomwylen ruymmer genomen, zoo datze de wedergeboorte zely insluyt; en zomwylen in eene enger betekenis, datze op de eerste afwassing of wedergeboorte volgt, als 1 Kor. 6. 11. *Gy zyt afgewassen, gy zyt gehailigt, enz.* En in deeze eerste betekenis wordze alhier genomen.

B. DE OORZAAKEN der hailigmaaking zyn,

A. De Uytwerkende, de Vader en Zoon door den H. Geest, Vader; *Hailigtze in wive waarhyt. Joh. 17. 17. 1 Theß. 5. 23. De God des vredes zelve hailige u geheel en al.* De Zoon, 1 Kor. 1. 30. *Di ons geworden is van God hailigmaakinge.* Voeg hier by 2 Kor. 5. 17. *Di in Christus is, di is een nieuw schepzel.* Efz. 5. 26. *Op dat hyze hailigen zoude, enz.* De H. Geest. Tit. 3. 5. *Hy heeft ons zalig gemaakt, naar zyne barmhertighyd door het bad der wedergeboorte, en de vernieuwinge des Hailigen Geestes.*

B. Di

D. II. VAN DE HAILIGMAAK. Hoofd. XI. 223

B. De Werktuigige, is het Woord Gods, behelzende niet alleen een regel van hailighydt, maar ook de aansporingen of verbindende redenen, di het vbornemen van een reyner leven meer opwekken. *Ioh. 17. 17. Vader hailigt haar in uwe waarhydt: want uw woord is de waarhydt.*

C. De Voorbeeldige, is in 't algemeen het beeld Gods, in de Wet afgecherft, het welk door de zonde verloren zynde, wederom herftelt word. *Kol. 3. 10. Doet aan den niwen mens di vernieuwt word tot kennisse, naar het evenbeeld des genen, di hem geschaapen heeft. Efex. 4. 23, 24. En den niwen mens aandoen; di naar God geschaapen is. En in 't bezonder God zelv: Lev. 19. 2. Gy zult hailig zyn: want ik de HEERE uwe God ben hailig. Ziet Matth. 5. 48. Weest dan gyliden volmaakt, gelyk uw Vader di in de hemelen is, volmaakt is. Als ook Christus, di geen zonde gedaen heeft, noch geen bedrog in zynen mond gevonden is. 2 Petr. 2. 22. Voeg hier by, 1 Ioh. 2. 6. Di zegt dat hy in hem blyvt, di moet ook zelv alzoo wandelen, gelyk by gewandelt heeft. En de voorbeelden der Hailigen. Weest myne navolgers, zegt Paulus, gelyk ik Christus navolget ben. 1 Cor. 11. 1.*

C. DE GEVROGTEN der hailigmaaking.

A. Eene uytvoeriger verandering, door het afleggen by trappen van de finette der zonden, waar door wy ons zelven reynigen van alle besmettingen des vlees en des geests, volyndigende de hailigmaakinge in de vreeze Gods. 2 Kor. 7. 1.

B. De Oefening van goede werken; waar van de voorwaarden zyn,

a. Ten opzigt van het beginzel, datze hunnen oorsprong hebben uyt het geloov. Rom. 14. 23. Al wat uyt den gelooove niet is, dat is zonde. Gal. 2. 20. Het gene ik nu in 't vlees leve, dat leev ik door het gelooove des Zoons Gods. 1 Tim. 1. 5. Het ynde des gebods is liefde, uyt een ongevynt gelooove. Hebr. 11. 6. Zonder geloov is 't onmogelyk God te behaagen.

b. Ten opzigt van het ynde, datze geschiden ter eere Gods. Matth. 5. 16. Laat uw licht alzoo schynen voor de menssen, dat zy uwe goede werken mogen zien, en wiben Vader, di in de Hemelen is, verheerlyken. 1 Kor. 10. 31. Al wat gy doet, doet het ter eeren Gods.

c. Ten opzigt van de regelmaat.

a. Kath arsin, ontkenniglyk, datze niet zyn ethelothreeskeias, een ygenwilligen Godsdienst. Matth. 15. 9. Te vergeeys eeren zy my, leeraarende leeringen, di geboden van menssen zyn. Kol. 2. 23. Dewelke wel hebben een schynrede van wyslyd in ygenwilligen Godsdienst.

b. Kath

224 Hoofd. XI. VAN DE HAILIGMAAK. D. II.

b. *Katà the'sm, ſtelliglyk*, maar volgens de Wet Gods: *Hoort naar de inzettingen en regte, di ik u leeraare te doen, op dat gy levet, enz. Deut. 4. 12.*

D. DE BYVOEGZELEN der hailigmaking, dewelke zyn,

A. *De Noodzaaklykhyd*, niet alleen van 't gebod. *1 Theff. 4. 3. Want dit is de wille Gods, te weeten, uwe hailigmakinge.* Maar ook de noodzaaklykhyd der middelen. *Hebr. 12. 14. Jaagt na de hailigmakinge, zonder welke nimand den Heere zien zal.* Hier van daan is het, dat de goede werken, hoewelze niet de oorzaak van het Koningryk, egter de weg tot het Koningryk zyn; en by gevolg, ſchoon wy niet aannemen datze verdinende zyn, zoo agten wy niet te min ons zelve verpligt om di te doen.

B. *De Nuttighyd* deszelvs, dewyl de vlytige betragting der hailigmaking dient.

a. Tot vastmaking der verkizing, gelyk *2 Petr. 1. 10.* alwaar wy door hailigmaking en betragting der deugd gelast worden, *ons te beneerſtigen onze roeping en verkizing vast te maaken.*

b. Tot opbouwing van den naaften: gelykerwys alzo de *Mannen* gezegt worden, *door den wandel der Vrouwen, zonder 't woord, gewonnen te worden. 1 Petr. 3. 1.*

c. Tot voordzetting van Gods eere; *Hier in is myn Vader verheerlykt, dat gy veele vrugten draagt. Joh. 15. 8.*

C. *De Onvolmaakthyd*: want al ſchoon de hailigmakinge van dag tot dag toeneemt en aangroeit, zoo isze niet te min, wegens de overblyvzelen van 't vlees en de begeerlykheden, di tegen den geest ſtryd voeren, nooit zoo volmaakt en volkomen, dat 'r niet zelv in de allerhailigſte nog gebreken overblyven. Het welke wy tegen de Pausgezinden, di overtallige verdienſten der goede werken ſmeden, als mede tegen anderen beweeren.

a. Bewyzende het regtzinnig gevoelen,

a. Uyt zonneklaare plaatzen. *Spreuk. 20. 9. Wi kan zeggen, ik heb myn herte gezuivert: ik ben reyn van zonde. Predik. 7. 20. Voorwaar daar is geen mens regtveerdig op aarde, di goed doet, en niet zondigt. Jak. 3. 2. Wy ſtruykelen alle, in veelen. 1 Joh. 1. 8. Indien wy zeggen, dat wy geen zonden hebben, wy bedriegen ons, en de waarhyd is in ons niet.*

b. Uyt de belydenis van de allerhailigſte Mannen, di de onvolmaakthyd van hun vlees beklagen: gelyk Paulus *Rom. 7. 18-23.* na dat hy in veele woorden over zyne onvolmaakthyd geklaagt had,

had, en over *adunamian*, de onmagt, en over de Wet zyner leden, di stryd voert tegen de Wet zyns gemoeds, yndelyk vers 24. uytroept, *Ik elendig mens! wi zal my verlossen uyt het lichaam deezes doods?* Voeg hier by *Filipp. 3: 12.* alwaar Paulus be-lydenisse doet, zeggende; *niet dat ik het alreede gekregen heb, of alreede volmaakt ben: maar ik jage daar naa, of ik het ook grypen magt, enz.*

- b. Verdedigen het zelve tegen de bygebragte plaatzen; als *Luk. 1: 6.* alwaar Zacharias en Elizabet beyde gezegt worden, *regtveerdig voor God te zyn, wandelende in alle de geboden en regten des Heeren onberispelyk.* 1 *Kon. 15: 5.* Alwaar David insgelyks geprezen word, om dat hy alle de dagen zyns levens gedaan had dat regt was in de oogen des HEEREN, enz. Zi ook 1 *Joh. 3: 9.* Een igelyk di uyt God gebooren is, di doet de zonde niet: want zyn zaad blyvt in hem: hy kan niet zondigen, want hy is uyt God gebooren.

HOOFDDEEL XII.

Van de Bewaaring.

DE BEWAARING is de vierde genade-weldaad van de toepassing der zaligheyd, waar door een gehailigt mens, in verzoekingen gestelt zynde, voor het gevaar van eene geheele en volle *apostasia*, afval bewaart en daar van bevryd word, en de gave van volharding ontvangt, door den H. Geest tot eenen manmoedigen tegenstand gestekt, en uyt den val weder tot eene niwe bekeering opgebeurt word.

A. Het woord *Bewaaring* heeft niet alleen plaats in de Leere der Voorzighyde; wanneer de *natuurlyke* of *geschapene* dingen in hunnen stand bewaart en onderhouden worden, maar ook in de Leere der genade, wanneer het werk der genade door den Goddelyken bystand in den mens onophoudelyk voortgezet en ongeschonden bewaart word. *Joh. 17: 15.* 1 *Petr. 1: 5.* Door de kragt Gods worden wy bewaart door het geloove tot de zaligheyd, di bereyd is geopenbaart te worden in den laasten tyd.

B. De Oorzaak is de ganse H. Drieenhyde, GOD DE VADER, di het ygendom van Christus bewaart, volgens Christus gebed, *Joh. 17: 15.* Ik bid u, dat gy haar bewaart van den boosen. Voeg hier by,

Filipp. 1: 6. GOD DE ZOON, dewelke zyn ygendom eysfende en bezorgende, zegt: Dit is de wille des Vaders, di my gezonden heeft, dat al wat hy my gegeven heeft, ik daar uyt niet verlije, en dat een ige-lyk di den Zoone aanschouwt en in hem geloovt, het eeuwige leven hebbe: en ik hem opwekke ten ytersten dage. Joh. 6: 39, 40. GOD DE H. GEEST bijzonderlyk, om het werk der hailigmaaking voor altyd in de herten te doen duren. Joh. 14: 16. Ik zal den Vader bidden en hy zal u eenen anderen Trooster geven, op dat hy by u blyve in eewighyd.

C. Het Gevragt, en wel

A. In 't Algemeen aangemerkt, is de volstandige volharding selv der Hailigen in 't geheel en tot den ynden toe; dewelke wy beweerden tegen de Voorstanderen der vrye Wil, meenende H. D^w. Dat de vryhyd van den Wil met zulk eene kragtdaadige werking van onderhouding en bewaaring geenzins bestaan kan.

a. Wy stellen de regtzinnige Leere vast,

a. Uyt de Wettisse Beloften, di toezegging van deeze genade doen. *Psal. 112: 6, 7. De regtveerdige zal in eewighyd niet wankelen. Zyn herte is vast betrouwende den HEERE. Jer. 34: 10. Bergen zullen wyken, heuvelen zullen wankelen, maar myne goe-dertirenhyd zal van u niet wyken, en het verbond mynes vredes niet wankelen, zegt de HEERE mye Ontfermer. Jer. 32: 39, 40. Ik zal hen eenderly herte en eenderly weg geven, om my te vreezen alle de dagen, en ik zal een eewig verbond met hen maaken, enz. Joh. 10: 27-29. Myne Schaapen, zegt Christus, geve ik het eeuwige leven, en zy zullen niet verlooren gaan in eewighyd, en nimand zalze uyt myne hand rukken, myn Va-der, dize my gegeven heeft, is meerder dan allen, en nimand kanze rukken uyt de hand myns Vaders. Doe hier by Joh. 4: 14.*

b. Uyt de Vastighyd der Verkizing, waar door het onmogelyk is de nytverkorenen te verleyden. *Matth. 24: 24. Zi ook de aanstonds aangehaalde plaats, Joh. 6: 39, 40. Want dit is de wille myns Vaders, enz. Dat is: Dit is het Testament des Vaders dat vast is, en deszelvs willekeur en goedvinding, over al wat uyt dat Testament volgt, enz.*

c. Uyt de kragtdaadighyd van Christus genade; als di deeze volharding

1. Verdient heeft. *Rom. 5: 9, 10. Indien wy vyanden zynde met God verzoent zyn, veel meer zullen wy verzoent zynde behouden worden door Christus leven. Hebr. 9: 14, 15.*

2. Door

D. II. VAN DE BEWAARING. Hoofd. XII. 227

2. Door zyne tussenkoomste als Middelaar , bid hy , en bid niet te vergeeys. *Luk. 22: 31, 32. Ik hebbe voor u gebeden, enz. Joh. 17: 10, 11. Hailige Vader , bewaartze in wven naame di gy my gegeven hebt , enz. Rom. 8: 33, 34. Wi zal beschuldiging inbrengen tegen de uytverkorenen Gods? Christus is't, di voor ons bid.*
3. Door de kragtige bescherminge van zyn Koningryk zelf toepast. *Zi Joh. 10: 27, 28.*
- d. Uyt genade door den H. Geest verzegelt. *Rom. 8: 16, 17. Dezelve geest getuygt met onzen geest , dat wy kinderen Gods zyn, enz. - Efez. 1: 13. In welken gy ook , na dat gy geloovt hebt, zyt verzegelt geworden met den H. Geest der belofte. , Hoofdst. 4: 30. Bedroeft den Hailigen Geest Gods niet , door welken gy verzegelt zyt tot den dag der verlossinge.*
- b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpen uyt de plaatzen , dewelke schynen
 - a. Een uytfschrapping uyt het Boek des Levens te kennen te geven: als van Mozes *Exod. 32: 32. Delgt my nu uyt uw boek enz. En der Godloozen , Psal. 69: 29. Laatze uytgedelgt worden uyt het boek des levens , enz. Voeg hier by Openb. 22: 19.*
 - b. Een en mogelyken afval te onderstellen. Waar door *Hebr. 6: 4-6. Di eenmaal gesmaakt hebben het goede Woord Gods , en verligt zyn , en di hemelze gave gesmaakt hebben , en des H. Geestes deelagtig geworden zyn , en de kragten der toekomende eewe, gezegt werden ook te vallen. Ezech. 18: 26. Word ook gezegt , dat de regtveerdige zig afkeert van zyne geregtigheyd , en onregt doet. Tot een voorbeeld zy ook Paulus , Rom. 9: 3. Ik zoude zelv wel wenssen een anathema of verbanning te zyn van Christus , enz. Voeg hier by , Hoofdst. 14: 15. Verderut dien niet met uwe spyze , voor welken Christus gestorven is.*
 - c. Voorbeelden aan te haalen der gener. di na datze geschovt hebben , zyn verloren gegaan , als de voorbeelden van Salomon , Judas , Filetus , Hymeneus , enz. ook schynen te bewyzen.
- B. In 't Bezonder , naar de verschydene wyzen van werken , zoo dat de bewaaring te weeg brengt.
 - a. De Volharding door versterking. *Filipp. 1: 6. Vertrouwende , dat hy , di een goed werk in u begonnen heeft , dat volyndigen zal , enz. 2 Thess. 3. 3. De Heere is getrouw , di u zal versterken en bewaaren van den boozen.*

- b. Eene vernieuwde bekeering , door wederopregting uyt den Val. *Pfal. 37: 24. Als de regtveerdige valt , zoo word hy niet wegge- worpen : want de HEERE ondersteunt zyne hand.*

H O O F D D E E L XIII.

Van de Inwendige Verzegeling.

DE VERZEGELING , is de vyfde genade-weldaad Van de toepassing der Zalighyd , waar door met behulp van zekere panden der genade , zoo inwendige als uytwendige , *de confcientie* of het medegewee- ten der ſchuld weg genomen , en de zekerhyd der zalighyd met blydſchap medegedeelt word.

A. *De Naam* , ſtaat , 2 Kor. 1: 22. *Di ons ook heeft verzegelt , en het onderpand des Geestes in onze herten gegeven. Efez. 1: 13. In welken gy ook , na datge geloort hebt , zyt verzegelt geworden met den Hailigen Geest der belofte. Hoofdst. 4: 30. Bedroeft den H. Geest niet door welken gy verzegelt zyt tot den dag der verloffinge. Egter moetmen weeten , dat deeze genade , wegens hunne verſchydene betrekkingen , ook met veelc andere benamingen in de Hailige Bladeren voorkoomt , zomwylen wordze genaamt , De regtveerdiging des regtveerdigen uyt de werken , voor zoo veel de bevrediging der confcientie of gewiffe geſchied als door een daad des gerigts , in dewelke de confcientie of 't geweeten de plaats van God bekleed : terwyl de H. Geest , als Parákleetos , de Trooster , het vonnis der genade overbrengt tot de confcientie of de gewiffe , en deeze als in den naame Gods ons vry ſpreekt ; hier van daan word di gezegt , een medegetuygeniſſe des Geests met onzen geest : en wegens de uytwerking der bevrediging wordze genaamt Verbroofing.*

B. *De Oorzaken* zyn , en wel

A. *De Uytwerkende* , de H. Geest. Efez. 4: 30. *Gy zyt verzegelt door den Hailigen Geest.*

B. *De Werkuygige* , de Bondtekenen , of het woord der verbroofing door de Bondtekenen beveſtigt , gelyk uyt Abraham blykt. *Ram. 4:*

11. *Di het teken der beſnydenis heeft ontvangen tot een zegel der regtveerdigheyd des geloovs , di hem in de voorbuid was toegerekent : op dat hy zoude zyn een Vader van alle di gelooven , in de voorbuid zyn- de,*

de, ten ynde ook hen de regtveerdighyd toegerekent werde.

C. *Het Gevoegt*, is de zekerhyd der zalighyd; dewelke wy tegen de Pausgezinden vast stellen, dewelke ontkennen dat imand in dit leven door de zekerhyd des geloofs, van de toekomende zalighyd kan overtuygt zyn.

A. Wy stellen deze zekerhyd der zalighyd vast,

a. Uyt de genade, di de Hailige Geest verzegelt en betuygt, als in den titel. *Rom. 8: 16, 17. De Geest der aanneminge tot kinderen getuygt met onzen geest, dat wy kinderen Gods zyn. Indien wy kinderen zyn, zoo zyn wy ook ervgenaamen Gods, en mede-ervgenaamen van Christus, enz.* Hier van daan word de H. Geest ook genaamt, een (a) Onderpand.

b. Uyt den ygen aard des geloofs. *1 Joh. 5: 10. Di in den Zoone Gods geloovt, heeft het getuygenis in zig zelv, om dat hy geloovt heeft het getuygenis, dat God getuygt heeft van zynen Zoon. 2 Tim. 1: 12. Ik weet, zegt Paulus, wien ik geloovt heb, en ik ben verzekert dat hy magtig is myn pand, by hem weg gelegt, te bewaaren tot dien dag. Welk geloov veel toebrenge tot de parrheesia, de vrymoedighyd, en pleerophoria, de volle verzekerthyd. Hebr. 6: 11. Tot de volle verzekerthyd der hoope. Hoofdst. 10: 22. Waar door wy tot God gaan met een waaragtig herte, in pleerophoria, de volle verzekerthyd des geloofs. En Efez. 3: 12. In welken wy hebben parrheesian de vrymoedighyd, en den toegang met vertrouwen door het geloove aan hem Christus.*

c. Uyt den ygen aard der hoope. *Rom. 5: 2. Door welken, Jezus, wy ook de toeleydung hebben door het geloove tot deeze genade, in welke wy staan, en roemen in de hoope der heerlykhyd Gods. Voeg hier by, 1 Petr. 1: 3.*

d. Uyt de onveranderlykhyd des Verbonds, met God door den geloove aangegaan: gelyk di gulde keten der zalighyd, *Rom. 8: 28, 29. zonneklaar overtuygt; zoo dat Paulus verff. 38, 39. stoutelyk dervt vast stellen: Ik ben verzekert, dat noch dood, noch leven, noch ons zal kunnen scheyden van de lieude Gods, welke is in Christus Jezus onzen Heere.*

e. Uyt de Voorbeelden: als van Abraham, di van de beloftenisse Gods niet getwyfelt heeft door ongeloove: maar is gesterkt geweest in 't geloove, gevende God de eere: En ten vollen verzekert zynde, dat het gene beloovt was, hy ook magtig was te doen. *Rom. 4: 20, 21.*

Ef 3

Voeg

(a) Arrhaba.

Voeg hier by het voorbeeld van Paulus. 2 Tim. 4: 7, 8. *Ik worde nu tot een drank-offer geoffert, en de tyd myner ontbindinge is aanstaande. Ik heb den goeden stryd gestreden, ik heb den loop geyndigt, ik heb het geloove behouden. Voords is my weg gelegd de kroone der regtveerdigheyd, enz.*

- B. Wy verdedigen dit ligtelyk tegen de tegenwerpen uyt de plaatzen; Pred. 9: 1. *Ook liefde, ook haat weet de mens niet, uyt alle het gene dat voor zyn aangezichte is.* 1 Kor. 9: 27. *Ik bedwinghe myn lichhaam, en brenge het tot dienstbaarhyd, op dat ik niet eenigzins, daar ik andere gepredikt heb, zelv verworpelyk werde.* Filipp. 2: 12. *Werkt uws zelv zaligheyd met vreeze en beven.* Uyt welke plaatzen der H. Schrift zy de onzekerhyd der zaligheyd poogen te besluyten.

H O O F D D E E L XIV.

Van de Uytwendige Verzegeling, of van de Teken en Zegelen des N. Testaments.

VAn de Bondtekenen hebbenwe gehandelt op den titel van 't Verbond der genade, hier nu koomen ons te vooren twee *Sakramenten* of Bondtekenen; want meer; wat ook de Pausgezinden van zeven Bondtekenen beuzelen, erkent'r de H. Schrift niet. 1 Kor. 12: 13. *Wy alle zyn door eenen geest tot een lichhaam gedoopt, en wy zyn alle tot eenen geest gedrenkt.* Waar in maar alleen van twee Bondtekenen des N. Testaments gewag gemaakt word, te weeten, den Doop, en 't H. Nagtmaal. De Springbronne deezer dwaling is, dat het woord *Sakrament* zomwylen in eene ruymmer betekenisse voorkoomt voor alle verborgentheden, en verborgene plegtelykheden; daar hier alleen 't verschil valt over de Teken en Zegelen des Verbonds en de Zegelen des Niwen Testaments.

- A. DE DOOP is een Bondteken der wedergeboorte, van God en Christus ingestelt, door de wassing met stoffelyk water; eene geestelyke afwassing van de zonden door Christus bloed en Geest betekenende, en verzegelende, en alzoo met eenen de leuze van het Christendom uytmaakende.

A. De Uytwendige bedining vereyft

a. Eene

D. II. VERZEGELING. Hoofd. XIV. 231

- a. *Eene Hoofdstoffe*, een waaragtig water, en zuiver zonder mengeling van eenige anderslagtige dingen, dewelke de Pausgezinden om den praal daar onder mengen, alzoo van de Euangelisse eenvoudighyd afwykende. Alzoo is Christus in de Jordaan gedoopt geweest, alwaar geenige mengeling was. *Matth. 3: 6, 16. Joh. 1: 33.* getuygt Johannes de Dooper, *dat hy gezonden was om met water te doopen.* Dus heeft Filippus ook met enkel water aldaar gedoopt den gesnedenen Moorman. *Hand. 8: 36.* enz.
- b. *De Indompeling*: als *Hand. 8: 38.* *Di Kamerling nederdaalde in het water.* In welkers plaats de besprenging ingevoert is, om dat ook met het woord *van besprenging* de betekende zaak uytgebeeld word. *1 Petr. 1: 2.* Het is ook onverschillig welk van beyde gebruikt word.
- c. *Dinaars*: dewelke alleen de Lecraars zyn. *Matth. 28: 19.* De Doop van Vrouwen is *agraphos*, onbeschreven, en *alogos*, buyten rede.
- d. *De Onderwerpen* deze ontvangen, zyn niet alleen de geloovige Volwassenen, maar ook de Kinderen der Christenen.
 - a. Wy beweeren ook den Kinder-doop tegen de Wederdoopers met deeze bewysredenen.
 - a. Om dat tot de Kinderen der geloovigen de Belofte behoort. *Gen. 17: 7. Ik zal uw God zyn en uwes zaads Gods na u.* vers 11. *Hand. 2: 39.* U kooft de belofte toe, en *uwe kinderen*, enz. Als ook de genade des Geests in de Kinderen afgeschaduwt, te weeten, *want der zulker is het Koninkryke Gods.* *Mark. 10: 14.* Vergeleken met *Hand. 10: 47.* *Kan ook imand het water weeren, dat deeze niet gedoopt zouden worden, welke den Hailigen Geest ontvangen hebben, gelyk als ook wy?* Om datze ook het regt der hemelsse zalighyd hebben, als ook van de aangeboore ellende bevryd zyn; den Geest van Christus hebben en door denzelven wedergebooren zyn. *Zi Rom. 8: 8, 9. Joh. 3: 3, 5.*
 - b. Om dat het gebod om te Doopen van zoo wyden uytgestrekthyd is, dat het door geenig kenteken 'de Kinderen uytfluyt, maar veel eer insluyt. *Matth. 28: 19.*
 - c. Om dat de Doop in de plaats van de Besnydenis gekoomen is: *Kol. 2: 11, 12.* *In welken gy ook besneden zyt met eene besnydenis, di zonder handen geschied, in de uyttrekkinge des lichaams der zonden des vlees, door de besnydenisse van Christus.*

ftus : zynde met hem begraven in den Doop , in welken gy ook met hem opgewekt zyt , door het geloove der werkinge Gods , di hem uyt den dooden opgewekt heeft. Alwaar de Apostel de affchaffing der Befnydenis daar uyt bewyft , dat de geloovigen des N. Testaments de zaak , oulings door de Befnydenisse betekent , voor zig , door den daar op volgende Doop , verzeget hebben zouden.

- d. Om dat de kleyne Kinderen ook tot de Kerk en Christus Koningryk behooren : hier van daan worden zy 1 Kor. 7: 14. *hailig* gezegt te zyn ; dat nu deeze hailighyd zaligmaakende is, blykt uyt het vonnis 't welk Christus selv over de Kinderkens uytspreekt , Matth. 19: 14. zeggende , *derzulker is het Koningryke der hemelen.*
- b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpen : Want zy dringen aan
 - a. Dat de Doopelingen altoorens moeten onderweezen worden : Matth. 28: 19. *Gaat dan heenen , mattheensate , onderwyft alle Volkeren , dezelve Doopende in den Naame des Vaders , en des Zoons , ende des Hailigen Geestes.* Zy houden ook aan , dat zy eerst gelooven moeten en boetveerdighyd plegen ; het welke de Apostelen veeltyds vereyssen.
 - b. Datze de betekende zaak niet verstaan , en dat de Doop overzults in de Kinderen van geenig nuttig gebruyk is.
 - c. Om dat de Kinderen geen bekwaame onderwerpen zyn om de Wedergeboorte te ontvangen.

B. De Inwendige werking bestaat

I. In de Verzegeling. En alzoo

- a. Betekent het Water Christus Bloed en Geest. 1 Kor. 6: 11. *Gy zyt afgewassen , gy zyt gehailigt , gy zyt geregtveerdigt , enz. Ezech. 36: 25. Dan zal ik reyn water op u sprengen , en gy zult reyn worden : van alle uwe onreynigheden , enz. Welk Water is het bloed van Christus Jezus , des Zoons Gods , 't welk ons van alle zonden reynigt. 1 Joh. 1: 7. Doet hier by Ps. 51: 9.*
- b. De Indompeling betekent de inlyving en vereeniging met Christus , en de daar uyt voordvloeiende genade van wedergeboorte , en regtveerdiging : *alzo was Johannes doopende , en predikende den doop der bekeering tot vergevinge der zonden. Mark. 1: 4. Hand. 2: 38. zegt Petrus , Bekeert u , en een igelyk van u werde gedoopt in den naame van Christus Jezus , tot vergevinge der zonden : en gy zult de gave van den Hailigen Geest ontvangen.*

Voeg

Voeg hier by, *Hand. 22. 16. Staat op, laat u doopen, en vve zonden afwassen, enz. Tit. 3. 5. Heeft ons zalig gemaakt, door het bad der wedergeboorte. Efez. 5. 26. Haar gereynigt hebbende door het bad des waters door 't woord.*

II. In de Uytwerking : ten deezen opzigt

a. Brengtze te weeg niet dan de aanneming in het Verbond ; waar door wy tot een lichhaam , te weeten , der Kerk , gedoopt zyn. *1 Kor. 12. 13.*

b. Eene kragtdaadighyd uyt het gewerkte werk te stellen , is een verdigtzel der Pausgezinden en Luteraanen.

a. Welke kragtdaadighyd wy verwerpen.

1. Om dat de kragtdaadige genade niet altyd op den Doop volgt , als blykt uyt het voorbeeld van Zimon , di hoewel gedoopt , egter in zyne godlooshyd volhardde , hebbende geen deel noch lot in het woord ; want zyn herte niet regt was voor God. *Hand. 8. 13. 21.*

2. Om dat de genade voor af vereyft en onderstelt word , maar geenzins uyt de natuur of ygene wezentlykhyd op den Doop volgt. Alzoo wygerde Filippus den Kamerling te Doopen, ten zy hy alvorens uyt ganßer herte geloofde : aan wien hy andwoordde ; ik geloof dat Jezus Christus de Zoone Gods is. *Hand. 8. 37. 38.* Doe hier by *Hand. 10. 47. Rom. 4. 11.*

3. Om dat de inwendige en uytwendige oorzaakens der afwaf-finge onderschyden zyn. *Matth. 3. 11. Ik doop u wel, zegt Johannes de Dooper , met water tot bekeering : maar di na my koomt , te weeten , Christus , zal u met den hailigen Geest , en met vuur doopen.* En wy ontkennen dat de uytwendige afwassing zalig maakt. *1 Petr. 3. 21. Waar van het tegenbeeld, de doop, ons nu behoud ; niet di eene aflegginge is der vuylighyd des lichhaams , maar di eene vrage is eener goede conscientie of gewisse tot God , door Jezus Christus opstandinge.*

4. Indien de Doop , eene oorzaak van de genade der wedergeboorte en regtveerdiging was , zoo moest di of de uytwerkende , of de verdinende , of de werktuygige oorzaak zyn , want anderzins word di van alle veroorzaaking uytgefloten. Niet de Uytwerkende , want di is God alleen : *Wz kan de zonden vergeven, dan God alleen? Luk. 5. 21. Niet*

234 Hoofd. XIV. VAN DE UTTWENDIGE D. II.

de Verdinende, nademaal di Christus alleen is, *welken God voorgestelt heeft tot een verzoeninge door het geloove in zynen bloede Rom. 3. 25.* Noch ook de *Werknygige*, als dewelke het geloove alleen is.

- b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpen uyt de plaatzen, *Hand. 22. 16.* alwaar Paulus gelaft word, *op te staan, en hem te laten doopen, en zyne zonden afwassen, aanroepende den naame des Heeren.* En *Efez. 5. 26.* word van de Kerk gezegt, *datzegereynigt word met het bad des waters door 't woord.* Voeg hier by, *Tit. 3. 5.* *Zalig gemaakt te worden, door het bad der wedergeboorte.* *Joh. 3. 5.* *Voorwaar, voorwaar zegge ik u, zoo imand niet gebooren word uyt water en geest, hy kan in 't Koningryke Gads niet ingaan.* Alwaar zy het water verstaan van den uytwendigen Doop, en de wedergeboorte door dezen Doop voorgebragt te worden beweeran, en alzoo de ewige zalighyd daar van afhangen.

C. De Aandoeningen van den Doop zyn.

I. De Noodzaaklykhyd.

- i. *Kath arsin, onkenmiglyk*, niet van eene volstrekte noodzaaklykhyd des Middels, waar door di niet gedoopt zynde sterven, van alle zalighyd uytgefloten zowden moeten worden; gelyk de Pausgezinden droomen.

- a. Het tegendeel bewyzen wy daar uyt,

aa. Dat zelv de Besnydenis van zoo grooten noodzaaklykhyd niet was. Want door den gamlen weg der Woeflyne is niemand di Manlyk was besnaeden. Zi *Joz. 5. 5, 6, 7.*

bb. Dat de Moordenaar aan het Kruys zonder Doop zalig geworden is. *Luk. 23. 43.*

cc. Om dat de Doop de genade niet aanbrengt, maar di onderstelt en verzegelt, gelyk boven bewezen is.

dd. Om dat de ongeloovighyde alleen de zalighyd uytfluyt. *Mark. 16. 16.* *Di geloort zal hebben, en gedoopt zal zyn, zal zalig worden. Maar di niet geloort, zal verdoemt worden.*

- b. Ook helpen de bewysredenen niet,

a. Uyt de plaatzen, *Gen. 17. 14.* *Alwaar wat manlyk is, de voorhuyd hebbende, wiens voorhuyds vlees niet zal besneden worden, dezelve zite zal uyt hunne Volkeren uytgerooit worden: hy heeft Gods verbond verbroken.* Om dat nu de besnyde-

snijden door den Doop is vervangen; zoo schynt deeze dezelve rede te moeten hebben als de Besnydenis. *Joh. 3. 5. Voorwaar, voorwaar, zeg ik u, zoo imand niet wedergebooren is uyt water en Geest, hy kan in het Koningryke Gods niet ingaan.* Waar uyt zy den Doop des Waters van dezelvde noodzaaklykhyd agten, als van den Geest, enz.

b. Om dat wy van naturen, dat is, van geboorte, kinderen des toorns zyn. *Efez. 2. 3.*

2. *Kata thesin*, stelliglyk; erkennen wy evenwel de noodzaaklykhyd des gebods, tegen de Sociniaanen, di den Doop voor eene plegtelykhyd, en voor een jok en last houden.

a. Wy bewyzen dat,

i. Uyt het bevel van God, en van Christus: *van God, di Johannes gezonden heeft om te doopen. Joh. 1. 33. Zi Matth. 21. 25. Van Christus. Matth. 28. 19.* Ook hebben de Apostelen den Doop naar dit regt vereyft. *Hand. 2. 38. Petrus zeyde: bekeert u, en een igelyk van u werde gedoopt, enz. Doe hier by, Hand. 22. 16.*

ii. Om dat deszelfs gebruyk altyddurend is, als zynde het zegel van onze gemeenschap met Christus. *Gal. 3. 27. Zoo veele als gy in Christus gedoopt zyt, hebt gy Christum aangedaan. 1 Kor. 12. 13. Wy alle zyn door eenen Geest tot een lichhaam gedoopt, enz.* Ook is dezelve eperóoteema te's agathe's suneidéseos eis Theón, een vrage of beding eener goede consciëtie of medegeweeten tot God. *1 Petr. 3. 21.*

iii. Om dat dezelve van niemand, di den Geest heeft, geweert moet worden. *Hand. 8. 38. Wat verhindert my, zegt de gesneden Kamerling, gedoopt te worden? Doe hier by, Hoofdst. 10. 47. Kan ook imand het water weeren, dat deeze niet gedoopt zowden worden, dewelke den H. Geest ontvangen hebben, enz.*

b. Verdedigen het tegen de tegenwerpen, dewelke zy koomen aan te dringen,

a. Dat de Apostelen en de 70. Leerlingen niet gedoopt geweest zyn.

b. Dat Paulus ook zegt, *niet gezonden geweest te zyn, om te doopen. 1 Kor. 1. 17.*

II. *De Eenhyd*, volgens de welke den Doop niet moet herhaalt worden.

a. Het welke wy gemaklyk bewyzen kunnen,

1. Om dat 'r een Doop is. *Efez. 4. 5.*

2. Om dat de Doop in de plaats der Besnydenis gekoomen is, di maar eenmaal geschiedde.

3. Om dat di een teken is van de Inwijding in Christus Kerk, dewelke ook maar eens geschied. *1 Kor. 12. 13. Waar door wy alle door eenen Geest tot een lichbaam gedoopt zyn.*

b. Verdedigen tegen de tegenwerpen, uyt de plaatzen, *Hand. 2.*

41. *Di dan zyn woord geerne aannamen, wierden gedoopt, enz.* Alwaar zy vermoeden, dat 'r onder de gedoopte ook geweest zyn, di van Johannes de Dooper gedoopt waaren. En *Hand. 19. 4. 5.* Alwaar Paulus ingevoert word te zeggen; *Johannes doopte wel den Doop der bekeeringe, zeggende tot het volk, dat zy gelooven zowden in hem, di na hem kwam, akousantes, santes dé, di hem hoorden, in de plaats van hoi de akousantes, de gene di hem hoorden, te weeten, Johannes, wierden gedoopt in den naame des Heeren Jezus.* Namelyk van Johannes zelv.

III. De Gelykvormighyd; volgens dewelke wy vast stellen, dat de Doop van Johannes van dezelve ordening en weerdighyd geweest is, als de Doop van Christus en de Apostelen. Het welke wy tegen de Papiſten en Socinianen

a. Bewyzen.

1. Om dat Christus met denzelven gedoopt is geweest. *Matth. 3. 15.*

2. Om dat alle de wezentlyke deelen dezelve zyn. De Insteller; God. *Ioh. 1. 33.* God, zegt Johannes, *di my gezonden heeft, om te doopen met water, enz.* De plegtelyke maniere, *in den naam van Christus. Hand. 19. 4. 5.* Zi het even te vooren gezegde. De Belovte van vergeving der zonden, en het vereyſte, namelyk het geloov. *Luk. 3. 3.* Hy, te weeten, Johannes, *predikte den doop der bekeering tot vergevinge der zonde.* Zi ook versl. 7, 8.

b. Beantwoorden ligtelyk de tegenwerpen, waar mede zy een onderſchyd aandringen.

a. *Van Kragtdaandighyd*: dewyl Johannes zeyde, *Ik doop wel met water, maar Christus zal u doopen met den hailigen Geest en met vuur. Matth. 3. 11.*

b. *De Plegtelyke maniere*; om dat men niet leeft, dat Johannes gedoopt heeft in den naam der Dri-eenhyd,

D. II. VERZEGELING. Hoofd. XIV. 237

c. *De Onderwerpen* ; om dat de Doop van Johannes alleen tot de Joden , en niet tot de Hydenen behoorde , en zyne afkoomft ſchynt ontleent te hebben van den Doop der Joden-genoooten.

B. HET HAILIGE NAGTMAAL , is het tweede Bondteken des N. Testaments , het welke *der Voeding* genaamt word , van Chriſtus ingeſtelt , waar door onder de gedaante van Brood en Wyn , ten gebruyk van ſpys en drank overgebragt moettende worden , het Testament der genade verzeget , en de gemeenſchap van Chriſtus verdienvſte beveſtigt word.

A. Deszelvs Naamen zyn veelerly en verſcheyden : want het word genaamt *het Avondmaal des Heeren*. *1 Kor. 11. 20.* *De Tafel des Heeren*. *1 Kor. 10. 21.* *De Brekinge des Broods*. *Hand. 2. 42.* *Eulogia* , *zegeninge* , *Euchariftia* , *dankzegginge*. *Matth. 26. 26, 27.*

B. De Regtzinnige Leere erkent,

AA. *Tot Stigter en Inſteller* , den Heere Jezus. *1 Kor. 11. 23, 25.*
De Heere Jezus nam het brood , enz.

BB. *De Uytterlyke Tekenen* , of de ſtoffe der Bondtekenen te zyn ,

a. Gemeen Brood. *Hand. 2. 42.* *1 Kor. 11. 23.* dog zoodaanig , dat het kon gebroken , en aan de gemeene Diſgenoten uytgedeelt worden , waar van daan *het brood* , *dat wy breken* , *de gemeenſchap van Chriſtus* genaamt word. *1 Kor. 10. 16.*

b. Wyn. *Matth. 26. 27, 29.* Wyn met water gemengt , word nergens in de H. Schrift vereyft.

CC. *De Handelingen* zyn

a. *Der Dinaaren* , welkers werk is ,

1. Het Brood te nemen , te zegenen , te breken , en uyt te deelen. *Matth. 26. 26.* *Luk. 22. 19.*

2. Den Wyn te nemen , te zegenen , in te ſchenken , en over te geven. *Luk. 22. 20.*

b. *Der gemeene Diſgenooten* , hoedaanige zyn alle geloovigen , di een beſcheyden oordeel hebben. *1 Kor. 11. 28.* welkers doen is ,

1. Een zelvde Brood aan te nemen , en te eten. *Matth. 26. 26.*
Nemet , etet , enz.

2. Den Drinkbeker aan te nemen , en daar uyt te drinken. Alwaarmen tegen de Papiſten aantekenen moet , dat de Leken van den Drinkbeker niet moeten geweert worden.

a. Dat dit van de Pausgezinden geſchied , bewyzen wy ,

a. Tegen het uytſprekelyk bevel van Chriſtus. *Matth. 26.*

238 Hoofd. XIV. VAN DE UTTWENDIGE D. II.

27. *Drinkt alle daar uyt.* En van Paulus. *1 Kor. 11. 26.*

- b. Tegen het voorregt der Christenen, di ervgenaamen van het Testament zyn. *Luk. 22. 19. Dat is myn lichaam, 't welk voor u gegeven word, te weeten, aan dewelke ik, by wyze van een Testament, het Koningryke verordineere, gelykerwys my de Vader verordineert heeft.* vers 29. *Ziet Gal. 3. 15. en di alle gezegt worden, gedrenkt te zyn. 1 Kor. 12. 13. en aan dewelke de betekende zaak, toekomt, namelyk, Christus vlees te eten, en zyn bloed te drinken, di hebben het eeuwige leven. Ioh. 6. 53. 54.*

- b. Verdedigen wy tegen de koude uytvlagten, alsze zeggen,
a. Dat Christus en de Apostelen brood alleen uytgedeeft hebben. *Luk. 24. 30. Als hy met haar, te Emous, aanzat, nam hy het brood, zegende het, en gebroken hebbende, gaf het haar. Hand. 2. 42. Zy waaren volhardende in de brekinge des broods, enz.*
b. Dat het te vreezen staat dat de Leken den Wyn storten mogten.
c. Dat het genog is om te leven, dat imand Brood eet. *Ioh. 6. 51. Ik ben dat levende brood, zoo imand van dit brood eet, di zal in eewighyd leven, enz.*

DD. De Omstandigheden

- a. Van Plaats: want het moet bedient worden in eene zaamenkoomst van geloovigen, aan eene gemeene tafel; *Als gy by een te zaamen kooft, enz. 1 Kor. 11. 20.*
b. Van den Tyd: het moet veelmaaks geschiden, naar het voorbeeld van de Apostelen, en de eerste Kerk, *dewelke dagelyks eendragtlyk in den Tempel volhardende, en brood brekende, enz. Hand. 2. 42. 46.*

EE. De Betekende Zaak.

- a. Van de Hoofdstoffen. Alzoo zyn het gebrooken Brood, en de ingeschonken Wyn, zinnebeelden van Christus verbroken lichaam en vergoten bloed, *2 Kor. 11. 24, 25. Dat is myn lichaam, dat voor u verbroken word. Deeze drinkbeker is het Nieuwe Testament, in mynen bloede, enz.*
b. Van de Daaden.
1. Van kauwen en drinken, dewelke eene geestelyke gemeenschap van Christus bloed en lichaam door den geloove te kennen geven. *1 Kor. 11. 24, 25.*
2. Van

2. Van de Oefening; welkers doen is, Christus daar aan te denken. *1 Kor. 11. 24. 25. Doet dat tot myner gedachtenisse. En den dood van Christus te verkondigen, want zoo dikwils als gy dit brood zult eten, en deezzen drinkbeker zult drinken, zoo verkondigt den dood des Heeren tot dat hy komt.* vers 26.

C. De Onregtzinnige Leere is voornaamelyk der Pausgezinden; van dewelke wy driderlye dwaalingen aan te merken hebben.

I. De Tegenwoordighyd van Christus lichhaam in het Nagtmaal: welk gevoelen wy tegenspreken,

a. Om dat het tegen de H. Schriftuur aanloopt, di vast stelt, dat Christus lichhaam in de Hemelen is, en waarschuwt, van niet te gelooven, dat het op de Aarde tegenwoordig is: gelyk dat betoogt is in den Artikel van Christus Hemelvaart; ziet blad 157, 158. En *Matth. 24. 26, 27. Vergeleken met Luk. 17. 22.*

b. Om dat het tegen de rede stryd, dewelke geene tegenwoordighyd van een lichham, zonder in een plaats en uytgebreyd te zyn, aanneemt.

c. Om dat de verborgenthyd of het Nagtmaal geene andere tegenwoordighyd vereyft, dan eene geestelyke, voor zoo veel het dient tot eene geestelyke gemeenschap.

De Tegenwerpen zooder Papiſten, als Luterſſen, hebben we boven in den Artykel van de Hemelvaart gezien.

II. De (a) Overzelyftandiging, dewelke

a. Wy bestryden,

I. Uyt de H. Schryft, leeraarende, dat het Brood en de Wijn van de gemeene Diſgenoten aangenomen word. *Matt. 26. 29. Mark. 14. 25. 1 Kor. 10. 16. Hoofdst. 11. 23.*

II. Uyt de evenredenhed en overeenkoomſt des geloofs, dewelke wil, dat wy gelooven, dat Christus lichhaam in den Hemel, en geenzins op de Aarde is. Gelyk wy dat ook aangaande de Dwaal-leere van Christus tegenwoordighyd bewezen hebben. Vergelyk hier mede ook *Hebr. 8. 4. Indien hy op de aarde was, zoo zoude hy zelv geen Prieſter zyn.*

III. Uyt den ygen aard der Bondtekenen, welkers doen is, de genade te kennen te geven en te verzegelen, en op di, en geene andere wyze, de zaak zelv aan te brengen, of te vergelyken.

AV. Uyt

240 Hoofd. XIV. VAN DE UTTWENDIGE D. II.

- iv. Uyt de rede , dewelke niet toelaat , dat Toevallen zonder Onderwerp zyn zowden. Of dat een en het zelve lichhaam op meer plaatzen te gelyk zyn kan. Of dat een lichhaam op de wyze van een geest zow konnen aanwezig zyn , enz.
- v. Uyt de gemeenen zin ; want de stoffe behoud hunnen reuk , smaak , en koleur van Brood en Wijn.
- b. Wy verdedigen ons gevoelen tegen de bewysredenen , ontleent
 - i. Uyt de plaatzen. *Matth. 26. 26.* Alwaar Christus gezegt heeft , *Dat is myn lichhaam* ; waar mede zy beweerden by hem vastgesteld te zyn , dat dat gene , 't welke hy tussen zyne vingeren hield , nu zyn waaragtig en ygen lichhaam was. *Joh. 6. 50-56.* dat Christus gezegt heeft , dat hy zelv en zyn vlees , de waare spyze en 't Brood was.
 2. Uyt de rede , waar mede zy aandringen , dat wy alleen het Brood en de Wijn ontvangen , indien daar het lichhaam en 't bloed niet by zyn.
 3. Om dat God almagtig is.
 Let wel : dat genogzaam dezelve redenen van klem zyn tegen der Luteraanen (a) Medezelfstandiging.
- III. Het Offer in de Mis : waar omtrent de Pausgezinden vast stellen , dat de Priester , onder de gedaantens van Brood en Wijn , dagelyks Christus lichhaam en bloed , opoffert , tot een waar Zoenoffer ter vergeving der zonden , zoo van levenden , als dooden.
- a. Wy werpen dit gevoelen , om dat het aanloopt ,
 - i. Tegen den ygen aard der Bondtekenen ; want eene Offerhande geeft te kennen , den dienst eenes mensses , tot God opklimmende ; maar een Sakrament of Bondteken zegt Gods genade , tot den mens nederdalende. Maar nademaal God in het Avondmaal aan zyne ervgenaamen eenige hemelsse gaave schenkt , zoo blykt , dat dit niet moet geagt worden als eene Offerhande , maar als een Bondteken , 't welk di gaave , van Christus voor hen nu verworven , verzeget.
 - ii. Tegen den ygen aard der Offerhanden , dewelke iets zichtbaars , dat verbroken word , vereyft , het welke hier geen-zins is.
 - iii. Tegen de Huyshouding des N. Testaments , dewelke geen verzoenende Offerhanden toelaat. *Hebr. 9. 28. Hoofdst. 10. 7-10.* Inzonderhyd na dat een cenige Offerhande alles volmaakt

maakt heeft. *Hebr. 9. 26.* Nu is hy eenmaal in de volydinge der eeuwen geopenbaart, om de zonde te niet te doen door zyns zelvus offerhande. En *Hebr. 10. 14.* Met eene offerhande heeft hy in eewighyd volmaakt, enz. Voeg hier by *Joh. 19. 30.* Jezus zeyde, het is volbragt. *Gal. 3. 13.* Waarom 'r nu heeden ook geene Priesters zyn. *Hebr. 7. 24.* Deeze om dat hy in eewighyd blyft, heeft een onvergangeljk Priesterdom. Dat is, Christus geeft zyn ampt en plaats aan geen en anderen over: want dat de Leviten malkander in het Priesterfchap agtervolgden, was wegens hunne dood, di Christus, een Priester in eewighyd zynde, niet ondergaat.

iv. Om dat het is *eucharistia*, een Dank-offer, tot gedagtenis van Christus Zoen-offer. Nu een Zoen-offer en Dank-offer kan niet te gelyk zyn.

b. Ook helpt het hunne zaak niet, dat

1. In het N. Testament Offerhanden beloofd worden, *Jer. 19.*

21. De Egiptenaaren zullen den HEERE dinen met slagtoffer en spys-offer. *Mal. 1. 11.* Van den opgang der Zonne tot haaren ondergang, zal myne naame groot zyn onder de Hydenen; en aan alle plaatzen zal mynen naame reukwerk toegebragt worden, en reyn spys-offer. Ook worden Priesteren in het toekomende beloofd. *Jer. 33. 18.* Ook zal den Levitiſſen Priesteren, van voor myn aangezichte niet werden afgesneden, een man di brand-offer offere, en spys-offer aanſteke, en slagtoffer bereyde alle de dagen.

2. Dat de Apostelen gezegt worden geweest te zyn *leitourgourtes*, offerende, of de Mis bedinende.

3. Dat het Offer van Melchizedek voordgebracht heeft Brood en Wijn. *Gen. 14. 18, 19.* en dat alzo het Offer van de Mis voorgebeeld is geweest.

4. Dat het Paas-lam een Bondteken geweest is, en niet te min een Offerhande gebleven is.

HOOFDDEEL XV.

Van de Heerlykmaaking.

VOLGT nu de laafte weldaad der genade , opzigt hebbende op den staat van volmaakthyd , en tegengeftelt tegen de ftraffe door de zonde verdient , naamelyk DE HEERLYKMAAKING , di de zefde weldaad van de toepaffing der zaligbyd is , den waarlyk geloovigen Mens , uyt dit leven vertreckende , zoodaanig van de ftraffe bevrydende , dat hy voor eerft ten aanzien zyner ziele onmiddelyk in den Hemel , de woonplaatze der zalige Zilen , opgebeurt ; daar na door de tuffenkoomende opftanninge des lichhaams , te gelyk in ziele en lichhaam , met de eewige heerlykbyd begenadigt en bekroont word.

A. Dit woord koomt in deezen zin voor , *Rom. 8: 17, 30. Di hy geregtveerdigt heeft , deeze heeft hy ook verheerlykt.*

B. Wat de zaak zelv belangt ; zoo ftellen wy vaf , deeze heerlykmaaking te gefchiden.

A. *Ten aanzien van den geest of ziele* , door den dood van het lichhaam afgefchyden.

I. Belangende het aanwezen van den geest , ftellen wy vaf , dat dezelve na den dood over- en aanwezig-blyvt ; en geenzins vernitigt , en van kennis en denking beroovt word.

HET EERSTE word tuffen ons en de Sociniaanen in gefchilt getrokken , ftellende zy , dat de geest na den dood des lichhaams , vernitigt word.

a. Welk gevoelen wy wederleggen ,

I. Uyt de onftervelykbyd van de ziele , di met het lichhaam niet kan gedood worden. *Matth. 10. 28. Vreest u niet voor de genen di het lichhaam dooden , en de ziele niet konnen dooden. Voeg hier by , Hoofdf. 22: 32. God is niet een God der dooden , maar der levenden.*

II. Uyt de voorbeelden van di overgebleven zyn ; als van den Moordenaar , di op den dag zyns doods , met Christus , ook geftorven zynde , in het Paradyf geweest is ; het welke niet dan ten opzigt van de ziele , nog overig en in 't leven zynde , heeft konnen gefchiden. *Luk. 23. 43. Voeg hier by , het*

voor-

D. II. VAN DE HEERLYKM. Hoofd. XV. 243

voorbeeld van Lazarus en den Rykeman, *Luk. 16: 22, 23.* enz.

- III. Uyt de overbrenging van den geest tot God en Christus.
Pred. 12: 7. Dat het stof weder tot aarde keere, als het geweest is: en de geest weder tot God, di hem gegeven heeft. 2 Kor. 5: 8. Wy hebben meer behaagen om uyt het lichhaam uyt te woenen, en by den Heere in te woenen.

b. Ook zyn de bewysredenen, dize hier tegen aandringen, van zeer weynig klem.

1. Uyt *Pred. 3: 19. Alwaar de uitgangen van de kinderen der menssen*, gezegt worden, *met de beesten gelyk, en eenerlye te zyn: gelyk di sterft, zoo sterft deeze, enz.*
2. Uyt de rede, dat de ziele van het lichhaam af hangt.

HET LAATSTE, is tusfen ons en eenige Wederdoo-peren betwift, willende, dat de zilen, van de lichhaamen ontbloot zynde, van alle kennis en verftand berooft, en als fleepende zyn.

a. Wy bewyzen het tegendeel.

1. Om dat de gestorvenen in den geloove gezegt worden te leven. *Matth. 22: 32. Luk. 20: 38. Mozes zegt, dat God is de God van Abraham, Izaak, en Jakob: God is nu niet een God der dooden, maar der levenden, want alle leven zy hem.*

- II. Om datze ook gezegt worden vertroostingte te ontvan-gen, en de godloozen gepynigt te worden; gelyk het voorbeeld van Lazarus en de Rykeman aanwyft, *Luk. 16: 23. 1 Petr. 3: 19. De geesten, di in de gevangenisfe zyn, enz.*

- III. Om datze gezegt worden tot eenen beteren ftaat over te gaan, te weten, *met Christus te zyn, het welke zeer verre het beste is. Filipp. 1: 23. Waar van daan zy zalig genaamt worden. Openb. 14: 13.*

- IV. Om dat haare daaden verhaalt worden, te weeten, *geadagtig te zyn. Luk. 16: 25. God te loven. Openb. 7: 9, 10.*

- V. Uyt den ygen aard van den geest, dewelke in eene werkezaamhyd van denken beftaat.

b. Zy brengen hier tegen in,

1. Dat de gestorvenen gezegt worden niet meer te zyn,
Hh 2 noch

noch te denken. *Pfal. 39: 14. Wend u van my af, dat ik my verkwikke, eer dat ik henen ga, en niet meer zy. Psal. 6: 6. In den dood is uwer geene gedagtenisse.*

II. Zy worden gezegt, in het stof der aarde te slaapen. *Dan. 12: 2.*

III. Te rusten van haaren arbyd. *Openb. 14: 13.*

IV. Dat de ziele zonder lichhaam niet meer werken kan, dan het lichhaam zonder ziele;

II. Belangende den staat der ziele; zoo brengt de Heerlykmaaking te weeg, dat de geloovigen na den dood, van allerlye slag van elenden bevryd, en aanstonds de zaligheyd deelagtig zyn. Het welke wy aandringen tegen der Pausgezinden Vagevuur, dewelke stellen een derde plaats tusschen den heimel en de helle, waar in de zilen der Hailigen als in eene gevangenisse bewaart en opgesloten, en door een stoffelyk vuur gezuyzert zowden worden, tot dat zy der Goddelyke geregtigheyd voldaan hebben.

a. Wy bewyzen het tegendeel, om dat de Hailige

a. Gezegt worden te rusten. *Openb. 14: 13. In te gaan in den vrede, en te rusten op haare slaapsteden. Jez. 57: 2.*

b. Onmiddelyk over te gaan in het leven. *Joh. 5: 24. In den schoot van Abraham. Luk. 16: 22. Hoofdst. 23: 43. Heden zult gy met my in 't Paradyt zyn. 2 Kor. 5: 8. Rom. 8: 10. Indien Christus in u-lieden is, zoo is wel het lichhaam dood om der zonden wille: maar de geest is leven, enz. Filipp. 1: 23.*

c. Om datze geregtveerdigt uyt dit leven uytgaan, dewyl'r geene verdoemenis voor hun is. *Rom. 8: 1, 33, 34. Maar zy zyn in eewighyd volmaakt. Hebr. 10: 14.*

d. Om dat noch Gods geregtigheyd, noch Gods barmhertigheyd zulks lyden kan. De Barmhertigheyd niet, om dat di niet wil, dat God meer aan de zonde gedenke. *Ezech. 18: 22. Alle zyne overtredingen, di hy gedaan heeft, zullen hem niet gedagt worden. Hebr. 10: 17. En hunner zonden, en hunner ongeregtigheden zal ik geenzins meer gedenken. Noch ook zyne geregtigheyd; aan dewelke Christus voldaan heeft.*

e. Om dat het steunt op valsse onderstellingen van het onderschyd tusschen vergeevlyke en doodelyke zonden; tusschen de schuldighyde der schuld, en schuldighyde der straffe; en tusschen Christus volkome en onvolkome voldoening.

b. De Tegenwerpen worden ontleent,

1. Uyt

D. II. VAN DE HEERLYKM. Hoofd. XV. 245

1. Uyt de plaatzen, *Matth. 5: 25, 26.* Alwaar Christus van de gevangenisse spreekt, waar uyt niemand uytkoomen zou, tot dat hy den laaften penning zal betaalt hebben; deeze nu is by hun het Vagevuur, om dat uyt de Hel nooit cenige verlossinge weezen zal. Doe hier by *Matth. 12: 32.* Zoo wi gesproken zal hebben eenig woord tegen den Zone des menssen, het zal hem vergeven worden: maar zoo wi tegen den Hailigen Geest zal gesproken hebben, het zal hem niet vergeven worden, enz. *1 Kor. 3: 12, 15.* Hy selv, zal behouden worden, dog alzo als door vuur: welk vuur zy waanen het Vagevuur te zyn. *Filipp. 2: 10.* In Jezus naam zullen ook de knien der gener gebogen worden, di onder de aarde zyn, dat is, di in het Vagevuur gezuuyvert worden.

II. Uyt de verschyning der gener, di uyt de dooden opgewekt zyn, dewelke, om datze uyt den Hemel niet hebben kunnen wederkeeren, noodzaaklyk uyt eene derde plaats hebben moeten koomen.

B. TEN OPZIGT VAN HET LICHHAAAM, van welkers opstand ons de hoope gegeven. Waar in wy aanmerken, deszelvs *AA. Waarhyd.*

a. Uyt de getuyg-plaatzen

1. Zoo des O. Testaments. *Deut. 32: 39.* Ik doode, en maak levendig, dat is, IK, di het regt van leven en dood heb, brenge met regt te weeg, dat de menssen naar myn goedvinden sterven, en zal ook te weeg brengen, dat de dooden te eeniger tyd weder levendig worden. *Joh. 19: 26, 27.* En als zy na myne bruyd dit doorknaagt zullen hebben, zal ik uyt myn vlees God aanschouwen, enz. *Dan. 12: 2.* Veele van di in 't stof der aarde slaapen, zullen onwaaken, enz. *Hoz. 13: 14.* Ik zalze van 't geweld der helie verlossen: Ik zalze vry maaken van den dood, enz.

II. Als des Niwen Testaments, *Joh. 5: 21, 28, 29.* De ure koomt, in welke alle di in 'de graven zyn, zyns stemme hooren zullen, te weeten van den Zoone des menssen; en zullen uytgaan, di het goede gedaan hebben, tot de opstandinge des levens: en di het kwaade gedaan hebben, tot de opstandinge der verdoemenisse. Tot een voorbeeld zy Lazarus. *Joh. 11: 34-44.* *1 Kor. 15.* door 't ganste Hoofd-deel.

b. Uyt de redenen

- i. Der eerste Belovte. *Gen. 3: 15. Zal de slange den kop vermorselen* : het welke ook uytgelegt word door de te niet doening des doods. *Hebr. 2: 14. Op dat hy den dood te niet doen zoude*, Christus, den genen di het geweld des doods hadde, dat is, den Duyvel. Voeg hier by, *1 Kor. 15: 26. De laatste vyand di te niet gedaan word, is de dood.*
- ii. Der Bond-belovte; *Matth. 22: 32. Ik ben de God Abrahams, de God Izaaks, en de God Iakobs: God is niet een God der dooden, maar der levenden.*
- iii. Van Christus kragtdaadige Verlossing. *Rom. 8: 23. waar door wy, di de eerstelingen des Geests hebben, by ons zelv zugten naa de aanneming tot kinderen, verwagtinge de verlossing onzes lichbaams,*
- iv. Van Gods vergeldende Regtveerdighyd, waar door *het regt is by God verdrinkinge te vergelden den genen, di u verdrucken, in de openbaaringe des Heeren Jezus van den Hemel met de Engelen zyner kragt. 2 Theß. 1: 6, 7.*

BB. Onderwerp.

- aa. *Het welke alle menssen zyn, de ongeloovigen tot het oordeel der verdoemenis, en de geloovigen tot het oordeel des levens. Het welke wy tegen zommigen der Sociniaanen verdedigen, di d' algemeene Opstandinge ontkennen.*
 - a. Bewyzende het zelve uyt zonneklaare plaatzen. *Matth. 25: 32. Voor hem zullen alle de Volkeren vergadert worden, enz. Ziet boven Joh. 5: 28, Hand. 24: 15. Verwagtinge dat 'r eens opstandinge der dooden wezen zal, zoo van regtveerdigen als onregtveerdigen. 2 Kor. 5: 10. Wy alle moeten geopenbaart worden voor Christus regterstoel, enz.*
 - b. Verdedigende het tegen de tegenwerpen.
 - a. Uyt de plaats, *Jez. 26: 14. Dood zynde, zullen zy niet weder leven, en overleden zynde, zullen zy niet weder opstaan.*
 - b. Uyt de vastmaaking aan veelen. *Dan. 12: 2. Veele van d' in 't stof der aarde slaapen, zullen ontwaken.*
 - c. Daar uyt, dat de weder-opstanding gezegt word een voorregt der Regtveerdigen. *Luk. 14: 14.*
- bb. *Waar in, in dit zelvde lichhaam, en geen ander: tegen de Sociniaanen, stellende, dat dit lichhaam in een ander, zal verandert worden, zoo dat dit zelvde lichhaam in alle deelen na maals niet weder opstaan zal.*
 - a. Wy

D. II. VAN DE HEERLYKM. Hoofd. XV. 247

a. Wy bewyzen het tegendeel uyt middagklare plaatzen. *Job* 19: 26, 27. *Als zy na myne buyd, dit lichhaam doorknaagt zullen hebben; zal ik uyt myn vlees God aanschouwen. Denwelken ik voor my aanschouwen zal; en myne oogen zien zullen, en niet een ander.* 1 Kor. 15: 42, 53, 54. *Rom.* 8: 11. 2 Kor. 5: 10. *Filipp.* 3: 21.

b. De Tegenwerpen zyn genomen uyt de plaatzen. *Luk.* 20: 36. alwaar zy gezegt worden *isangeloi, den Engelen gelyk te zullen zyn.* 1 Kor. 6: 13. word *God gezegt, de spyze en den buyk te niet te doen.* Hoofdst. 15: 50. *Vlees en bloed konnen het Konenkyke Gods niet beërven.* Derhalven schynt de verandering van dit lichhaam in een ander noodzaaklyk te zyn.

CC. *Weldaad.* Want by de wederopstanding van der geloovigen lichhaam, word door di weldaad de verheerlyking daar toe gedaan. 1 Kor. 15: 40-44. *Het lichhaam word gezaayt in verdervelykhyd, het word opgewekt in onverdervelykhyd. Het word gezaayt in oneere, het word opgewekt in heerlykhyd.* En aan den ganssen perzoorn word het eewige leven toegedaan; bestaande

a. In eene volkoomene wyshyd; en als dan word di genaamt de zining Gods. *Pfal.* 16: 11. En 17: 15. *Ik zal nu aangezigt in geregtighyd aanschouwen, ik zal verzadigt worden met nu beeld, als ik zal opwaaken.* *Matth.* 5: 8. *Zy zullen God zien.* 1 Kor. 13: 12. *Als dan zullen wy zien aangezigt tot aangezigt.* 1 *Joh.* 3: 2. *Wy zullen hem zien, gelyk hy is.*

b. In volkoomene Hailighyd, waar door wy naar des Heeren beeld in gedaante verandert worden van heerlykhyd tot heerlykhyd, als van des Heeren Geest. 2 Kor. 3: 18. En zullen God zuiverlyk beminnen, want de lieude vergaat nimmermeer. 1 Kor. 13: 8.

c. In volmaakte vreugde in de genitinge Gods. *Pf.* 16: 11. *Verzadinge der vreugden is by u aangezigt; lievelykheden zyn in uwe regterhand eewiglyk.* Voeg hier by *Matth.* 25: 21, 23.

DD. *Omstandigheden.*

a. *Van Plaats*, dewelke het Paradys is, of de Hemel der gelukzaligen. 2 Kor. 12: 2-4. 2 Kor. 5: 1. *Een huys acheiropojeton niet met handen gemaakt, eewig in de hemelen.* 1 *Theff.* 4: 17.

b. *Des Tyds*; want de eewighyd word aan de zalighyd toegeschreven. 2 Kor. 4: 17, 18. *Een eewig gewigte der heerlykhyd, enz.* 2 Kor. 5: 1. *Matth.* 25: 46. *Hebr.* 5: 9.

HOOFDDEEL XVI.

Van de Kerk.

DE Ervgenaamen van de WELDADEN der genade, onderling tot malkanderen betrokken, worden tot eene gemeenschap vergadert, dewelke DE KERK genaamt word. Waar van aan te merken staat.

A. De Afnaaming,

A. Naar zyn *Etumon*, *Woorddoorsprongelykhyd*; want dit word gezegt van *ekkalein*, *uytroepen*, 't welk naar 't gebruyk der LXX. Overzettersen overeenkoomt met het Hebreewse *kabál* vergadering: *Ekklesia* beteekent uyt kragt van het voorzetsel *ek*, eene afscheyding, en uyt kragt van het werkwoord *kaléo*, beduyd het eene verzameling en vergadering. Zoo dat het is eene Maatschappy van menssen, di uyt eenige plaats of staat uytgeroepen of afgezondert, en tot eene gemeente vergadert zyn. Derhalven word het van een borgerlyk gebruyk overgebracht tot een hailig gebruyk, zoo dat eene vergaderinge van volk, di tot Christus Koningryk opzigt hebben, als een volk *Ekklesia* of Kerk genaamt word.

B. Naar de *sinonomia* of meernaamighyd, word de Kerk ook genaamt *Panéeguris*, *algemeene vergadering*. Hebr. 12: 23. *Zunagoogée*, *vergadering*. Jak. 2: 2. *Episinagoogée*, *onderlinge byeenkoomst*. Hebr. 10: 25. En nog naar andere betrekkingen, *Christus volk en Christus kudde*.

C. Naar de *homonumia* of dubbelzinnighyd; geevt het zomwylen in een ruymere betekenis te kennen alle de Onderdaanen van Christus Koningryk, met insluyting der Dinaaren. 2 Theff. 1: 1. Zomwylen met uytfluyting der Dinaaren. Hand. 15: 4. Hoofdst. 20: 28.

B. De *Zaak* selv. Zoo dat *Ekklesia* of de Kerk, eene vergadering van Menssen is, di van God uyt het overige der wereld uytgeroepen, en tot een lichhaam van Maatschappy te zamengevoegt zyn, tot de gemeene hoop der hemelsse heerlykhyd, en tot betooninge van zyne roemryke barmhertighyd. Dienvolgende is,

A. De *werkende Oorzaak* of de Verzamelaar God. Hebr. 3: 4. *Een i-der huys word van imand gebowt: maar di dit alles gebowt heeft, is God: hier van daan word de Kerk genaamt het huys des levenden Gods*

I Tim. 3: 15.

B. De

E. De Deelen, di 't geheel uytmaaken zyn de menſſen, *geroepene hailingen en geloovigen.* Rom. 1. 7. 1 Kor. 1. 2. zoo veele als 'r deelgenoten zyn des lichhaams en des Hoofds; het zy Kinderen der Geloovigen; het zy Katechizanten en Leerlingen di reeds gelooven; het zy di niet regt in den Ban gedaan zyn, en na eene regtveerdige uytwerping weder boete doen; het zy ook di uyt eene bezondere zwakhed zig van de bezondere Kerk affchyden: Dat deeze alle tot de Kerk behooren, mag men geenzins ontkennen, dewyl zy eenen en denzelvden Geest deelagtig zyn.

C. De Vorm en gedaante van de Kerk beſtaat in het deelgenootſchap van den Geest, di het geloov inboezemt, of op allerlye wyze hailig maakt tot de gemeenſchap der Hailigen; zoo dat alſchoon 'r veele leden zyn, *het egter maar een lichhaam is*, 1 Kor. 12. 13, 14, 20, 25, 27.

C. De Verdeeling der Kerk is veelcrly.

I. *Werdende verdeelt*,

a. In eene ſtrydende Kerk op de Aarde, beſtaande uyt Menſſen di in dit worſtelperk nog worſtelen. Ziet 1 Tim. 6: 12. *Stryd den goeden ſtryd des geloofs.* 2 Tim. 4: 7, 8. *Ik heb den goeden ſtryd geſtreken, ik heb den loop geyndigt, ik heb het geloov behouden*, enz. Rom. 8: 37. Efez. 6: 12.

b. In eene zegenpraalende in de Hemelen; beſtaande uyt Menſſen, di de worſteling voleyndigt hebbende, met eene zalige en ewige overwinning in de Hemelen zegenpraalen. Hebr. 12: 22, 23. Openb. 7: 9, 14.

II. *Word de Kerk ook verdeelt*

a. In eene Onzichtbaare, dewelke zegt, eene mennigte der Uytverkorenen en Geloovigen, di eene geestelyke gemeenſchap met Chriſtus en onder malkander hebben: deeze word onzichtbaar gezegt, om dat dezelve inwendige en wezentlyke vorm, te weeten, het waare geloove en hailighyd, van de menſſen niet kan gezien worden; naar welken ſtaat zy ygentlyk de Kerk genaamt word. Waar in de volgende toeeygingen aan te merken ſtaan.

1. *De Onzichtbaarhyd ſelv*; *Pſal. 45: 14. Des Konings Dogter*, te weeten, de Kerk, *is geheel verheerlykt inwendig.* Rom. 2: 29. *Di is een Jode, di het in 't verborgen is, en de beſnydenis des herten, in den geest, niet in letter, is de beſnydenis.* Openb. 2: 17.

II. *De eenvawdigſte Reynighyd.* Hoogl. 4: 7. *Geheel zyt gy ſchoon, myne Vrindinne, en geen gebrek is aan u.* En Hoofdſt.

6: 8. *Efez. 5: 27.* word zy genaamt ; eene gemeente di geen vlek of rimpel heeft, of iet diergelyke, maar hailig en onberispelyk.
 III. Deszelvs geduurzaamhyd, zoo dat zelv de poorten der helle de Kerk niet zullen overweldigen. *Matth. 16: 18.* Aangezien Christus met dezelve is alle de dagen tot de volyndinge der werrelt. *Matth. 28: 20.* Voeg hier by, *Joh. 14: 16.*

IV. Deszelvs Onbedrieglykhyd in haaren geheel en weg ; di in de kragt Gods bewaart word door het geloove tot de zaligheyt, enz.

I *Petr. 1: 5.* Doe hier by, *Matth. 16: 18.* En I *Joh. 3: 5.*

b. In een Zigtbaare, dewelke is eene gemeente, di onder de beddininge van het Woord, van de Bond-tekenen, en van de Kerke-lyke Tugt, in eene uytwendige Maatschappyy te zaamen groeyt: welke Maatschappyy by Overnaaming van het omvattende voor het omvatte, de Kerk genaamt word ; overmits de waare Ledemaaten van Christus, nergens dan onder eene zoodaanige beddininge gevonden worden ; zoo zynwe naar den aard der liefde gehouden van di alle het goede te hoopen. Maar nademaal in eene dufdaanige gemeente, het getal der Schynhailigen, di voor eenen tyd daar onder verschoolen zyn, zomwylen grooter zyn kan dan het getal der waare Geloovigen, zoo moetmen verstaan,

aa. Dat di Schynhailigen geen waare Leden der Kerk zyn.

a. Het welke wy beweeran tegen het Pausdom.

1. Uyt klare plaatzen. *Gal. 2: 4.* Om der ingekrope valffe Broederen wille, di van bezyden ingekoomen waaren om te bespiden onze vryhyd, di wy in Christus Jezus hebben, op dat zy ons zowden tot dienstbaarhyd brengen. Voeg hier by I *Joh.*

2: 19. Zy zyn uyt ons uytgegaan, maar zy waaren uyt ons niet : want indien zy uyt ons geweest waaren, zoo zowden zy met ons gebleven zyn : maar dit is geschied op datze zowden openbaar worden, datze niet alle uyt ons zyn.

II. Uyt de vormelyke rede van de Kerk, volgens dewelke niemand voor een lid gehouden kan worden, di Christus niet tot zyn Hoofd heeft. *Efez. 5. 23.* Noch zy behooren tot Christus Schaap-stal, di Christus Schaapen niet zyn. *Joh.*

10. 3-16.

bb. Dat de uytwendige Kerk op Aarden kan verdonkert worden, zoo dat geene aanzienlyke gemeente uytblinke. Het welke wy

a. Tegen de Pausgezinden bewyzen,

1. Uyt het voorbeeld van de Kerk des O. Testaments, alwaar Elias

Elias aan God klaagde, dat de Israjeliten *zyn verbond verlaaten, en zyne Altaaren afgebrooken, en de Profeeten met den zweerde gedood hebben: en ik alleen ben overgebleven, en zy zoeken myne ziele.* 1 Kon. 19. 14. Rom. 11. 3. overzulk is 'r geene gedaante der Kerk of eenige aanzienlyke gemcente te zien geweest.

- ii. Uyt de Godspraakken des N. Testaments, eenen zoo-
daanigen staat voorzeggende, gelyk *Openb. 12. 6. En de Vrouw, dat is de Kerke, vlugtte in de woestyne, overzulk isse uytterlyk op de aarde verdonkert geweest, en dat wel twaalf honderd en zestig dagen.* Voeg hier by vers 14. *Hoofdst. 13. 7. alwaar aan het Beest, dat is, den Tegenchrist, magt gegeven wierd, om kryg den hailigen aan te doen, en om di te overwinnen, enz.* En vers 14. word het gezegt, *te verlevden de genen, di op de aarde woonen, enz.* Voeg hier by de gelykenisse van het Onkruid.

- b. Verdedigen het tegen de tegenwerpen,

- i. Uyt de plaatzen *Matt. 5. 14. Gy zyt het licht der werreld: een Stad boven op eenen Berg liggende kan niet verborgen zyn.* Ziet *Math. 18. 17. 1 Tim. 3. 15.* Alwaar de Kerk gezegt word *een huys Gods, een pilaar en vastigheyt der waarhyd.*

- ii. Daar uyt, dat wy ons by de Kerk moeten vervoegen; nu isze niet zichtbaar, zoo blykt het dat wy niet weeten kunnen waar wy ons zowden willen of kunnen byvoegen.

P. De Merktekenen van de Kerk, waar door de bezondere en zichtbaare Kerk van de valsse onderschyden word, zyn,

A. Waragtige, naamelyk,

- a. De Belydenis der Waarhyd; waar door wy *gebout zyn op het fundament der Apostelen en Profeeten, waar van Iezus Christus de uytterste hoeksteen is.* *Efex. 2. 20. Ioh. 10. 27. Myne Schaapen hooren myne stemme, en zy volgen my.* Want de Waarhyd is het zaad der Wedergeboorte, en dient om het waare geloov in te boezemen. Zoo dat di gene eerst de waare Moeder zy, in dewelke uyt dit zaad, de waare Wedergeboorte voordkoomt.
- b. Eene Wettelyke bedining der Bond-tekenen, di de waare Leer aankleeft, en de waarhyd bevestigt; *di geloovt zal hebben, en gedoopt zal zyn, zal zalig worden.* *Mark. 16. 16.* Voeg hier by *Efex. 5. 26.*

B. *De Valse* der Pausgezinden, di het getal der merktekenen buyten nood vermennigvuldigen, en andere daar onder optellen; houdende voor merktekenen: Den Naam van *Algemeene Kerk*, *de Oudhyd*, *de Duurzaamhyd*, *Wydwytgestrekthyd*, *Agtervolging*, *Overeenstemming*, *de Wonderdaaden*, *het Geluk*, *de Hailighyd*, enz.

a. Welke Merktekenen wy tegen het Pausdom verwerpen,

I. Om dat eenige derzelver aan de Kerk niet ygen zyn, als *de oudhyd*, *wydwytgestrekthyd*, *het geluk*, enz.

II. Om dat zommige niet altyd op de Kerk passen, als *de wydwytgestrekthyd*, *agtervolging*, *het geluk*, en *het doen van wonderwerken*.

III. Om datze op de Roomse Kerk niet passen, dewelke de meeste verniewt, en alzo de overeenstemming met de oude Kerk verbroken hebbende, door inwendige geschillen ontzenuwt word, de wonderdaaden verdigt, der waare hailighyd onkundig is, enz.

b. De Tegenwerpen kunnenwe gemakkeelyk oplossen, di ze uyt de Profetien ontleenen, indienwe slegs de tekenen en loop der tyden wel onderschyden. Want het is een gestadig flinks bedrog in haar; om dat gene, 't welk op eene besondere zaak gezegt is, tot algemeene te betrekken.

E. *Het Bestuur* of Bewind der Kerke: alwaar wy in agt behooren te nemen,

aa. DE PERZOONEN tot deszelvs bestuur behoorende: alwaar

AA. HET HOOFD van dat bewind, zoo het uytwendige als inwendige, is CHRISTUS.

aa. Alleen, met uytfluyting van allen Mens. Het gene wy tegen de Papiſten beweeran, dewelke stellen, dat tot des Kerks bewind, een ander Hoofd deszelvs noodig vereyft word.

a. Wy bewyzen het tegendeel.

I. Uyt den beonderen staat van de Kerk des N. Testaments, dewelke de wereldze Alleenheerssingen geenzins moet gelyk zyn. *Matth 20. 25-27.* Gy weet dat de *Overste der Volkeren heerschappy voeren over haar*, en de *Grooten gebruyken magt over haar*. Doch alzo zal 't onder u niet zyn: maar zoo wi onder u zal willen groot worden, di zy uwe dienaar. En zoo wi onder u zal willen de eerste zyn, di zy uwe dienstknecht. Zi *Luk. 22. 24.*

II. Om dat de Kerk, wegens de Vryhyd des Niwen Testaments, alle mensfelyke heerschappy verwerpt, en niets dan eene

eene bedining onder Christus erkent : *wy prediken niet ons zelven* , zegt Paulus , *maar Christus Iezus den Heere* ; doch *ons zelven* , *uwe dinaaren om Iezus wille.* 2 Kor. 4. 5.

III. Om dat in den Naam-lyst der Kerkelyke bediningen van zoodaanigen Hoofd geen het minste gewag gemaakt word.
1 Kor. 12. 29. Efez. 4. 11.

IV. Om dat het *asustaton* , *onder de dingen di niet bestaan konken* , is , aan een mensfelyk gezag onderworpen te worden , en het waare Hoofd te behouden. Ziet Kol. 2. 18, 20.

b. De Tegenftreveren brengen in ,

I. Dat de Joodze Kerk eenen Opperften Hoogenpriester , als een zichtbaar Hoofd , gehad heeft.

II. Dat de Kerk vergeleken word , by een Koningryk , Schaaps-ftal , en een Huys , datze midsdien een Hoofd vereyft.

III. Dat zonder een zichtbaar Hoofd geene ordening gehouden kan worden.

bb. Datmen ook geenzins gelooven moet , dat Petrus van Christus tot zynen Stedehouder op de Aarde , en tot een Opper-hoofd der Kerke , gestelt is geweest , tegen dezelve Pausgezinden.

a. Want wy bewyzen het tegendeel.

I. Uyt de uytpraak van Christus , als 'r een geschil wegens de Opperhoofdighyd , en wi de meeste zyn zow , ontstaan was. Luk. 22. 24-27.

II. Uyt de veroordeeling der Korinteren ; als d' eene zeyde , *Ik ben Paulus* , *d' andere* , *ik ben Apollos* , *en ik ben Cefas* , *en ik ben Christus* , enz. 1 Kor. 1. 12.

III. Uyt de evangelyke Magt onder allen de Apostelen , zoo dat Paulus voor nimand wyken wilde , 2 Kor. 11. 5. *Want ik agte dat ik nergens in minder ben geweest , dan de uytne- menfte der Apostelen.* Maar alleen dat *zy hem de regterhand der gemeenschap gaven.* Iak. 2. 9.

IV. Dat Petrus gezonden wierd tot de Gemeentens , *Hand.* 8. 14. en rekschap van zyn doen heeft moeten geven. *Hand.* 11. 3.

b. De tegenwerpen ontleenen zy

I. Uyt de plaatzen , *Matth.* 16. 18, 19. *Gy zyt Petrus* , *en op deezen Petra zal ik myne gemeyn- te bouwen* , enz. *Van gelyken* , *Ik zal u geven de sleutelen van 't Koningryk der*

Hemelen. Voeg hier by, *Ioh. 21. 15.*

- ii. Uyt de order van optelling, dat hy ten meesten deelen in de eerste plaats getelt word. Gelyk *Matth. 10. 2.* Alwaar hy uytdukkelyk de *Eerste* word genoemd.
- cc. Veel min koomt het den Paus toe, Stedhouder van Christus te zyn, tegen de Papisten, di aan den Paus de Opperhoofdigheid toeschryven, uyt het regt der agtervolging op Petrus. Wy zeggen het tegendeel.
- a. Bewyzende

- i. Dat de Paus Petrus Navolger in 't Bisdom van Romen niet kan gezegt worden, om dat Petrus nooit Bisschop van Romen geweest is: Ook kon het Bisschoppelyk ampt met het Apostelschap geenzins bestaan, nademaal de Apostelen aan geenige bezondere Kerk verbonden waaren, maar gelyk aan *Paulus het Euangelium der voorhuyd*, alzo was aan *Petrus dat der besnydenis toebetrowt. Gal. 2. 7, 8, 9.* Dat is, den Joden, aan dewelke hy en *diabôrâ*, in de verstroojing zyne Briven geschreven heeft. *1 Petr. 1. 1.* Ook lyd het de tydreckening niet, dat hy ooit zynen zetel te Romen gehad heeft, om dat in de Briven van Paulus, di hy uyt Romen geschreven heeft, nergens van Petrus eenig gewag gemaakt word.
- ii. Om dat Petrus Navolger niet moest geweest zyn een Romynsche Bisschop, maar Johannes, di na 't overlyden van Petrus nog in wezen was: want anderzins zow de Apostel onder den Roomschen Bisschop hebben moeten staan, 't welk de ongerymdhyd zelv geweest zow zyn.
- iii. Indien men een regt van agtervolging in de Opperhoofdigheid zow moeten erkennen, zow dat veel eer aan Antiochien, dan aan Romen toekoomen; nademaal het bekend is, dat Petrus, wanneer hy de Aziatische Kerken verzorgde, eenen langen tyd te Antiochien zyn verblyf gehouden heeft.

b. De tegenwerpingen zyn yskout.

- i. Uyt *1 Petr. 5. 13.* *U groet de medenytverkorene gemeente di in Babilon is:* waar uyt zy, om datze door Babilon, Romen verstaan, een besluyt maaken, dat hy te Romen geweest is.
- ii. Uyt de overleveringen van zommige Oudvaderen, zeggende,

gende, dat hy te Romen gezeten is geweest, en ook ge-
dood.

dd. Uyt welk zelvde wy vast stellen, dat de Paus van Romen de
Antichrist is:

a. Bewyzende dat,

I. Uyt het merkteken van hoogmoedige verwaanthyd, waar
door hy zig de Opperhoofdighyd toepaßt. 2 Theff. 2. 4.
*Di hem tegenstelt, of verheft boven al dat God genaamt, of-
te sebasma, als God geëert word, alzoo dat hy in den Tem-
pel Gods zal zitten, zig voorgevende dat hy God is. Dan.*
12. 36. 37. Hier toe behooren ook de hoornen des Lams.
Openb. 13. 11. En de agtervolging op den throon van 't
Roomse Ryk. Openb. 13. 12. Hoofdst. 17. 11.

II. Uyt de merktekenen van de Afvallige Leere; dewelke
zyn *afval en hoogmoed.* 2 Theff. 2. 3, 4. Om dat de onge-
rechtighyd vermennigvuldigt zal worden, zoo zal de liefde
van veele verkouwen. *Matth. 24. 12. De afval van 't ge-
loov, de gevynsthyd der leugensprekers, verbindinge van 't
huwelyk, en de onthoudinge van spyzen, di God geschaapen
heeft, het welke genaamt word eene Leere der Duyvelen.* 1
Tim. 4. 1-3.

III. Uyt de wyze van voordzetting, waar door hy toegenom-
men heeft, en in 't openbaar gekoomen is: vergeleken
met de tyd en plaats. 2 Theff. 2. 4-10. Openb. 17. 3, 4.

b. De Tegenpartyen brengen hier tegen in, dat de Voorzeg-
gingen van den Antichrist, geenzins op den Paus passen.

I. Om dat de Tegenchrist een eenig perzoon is, gelyk hy
2 Theff. 2. 3. genaamt word, *de manse der zonde, de zoo-
ne des verderfs.* En Openb. 13. *Het Beest:* dog dat het
Pauschap is eene agtervolging van perzoonen.

II. Dat de heersing van den Antichrist alleen voor dri jaren
en een halv getek word; Openb. 12. 14. daar de Paus van
over veele ewen her het bewind van de Kerk gehad heeft.

III. Dat de Tegenchrist niet koomen kon geduurende de
standhouding van het Roomse Gebied. Dog dat de Paus
heerst onder het Roomse Ryk, en staande het zelve.

IV. Dat ook de plaats niet overeenkoomt: want dat de Te-
genchrist te Jeruzalem in den Tempel zitten moest. Openb.
11. 8. 2 Theff. 2. 2.

BB. DE DINAAREN, di onder Christus, als het Hoofd, staan, volgen nu. De **BEDINING** is Kerkelyk, waar door een Man, met bezondere gaven voorzien, en door een bezondere roeping tot het aanleggen derzelver verplicht, met regt de verborgenheden des Geestes bedeeft. *1 Kor. 4. 1. Alzoo houde ons eenigelyk mens als Christus dinaars, en uytdelers van Gods verborgentheden. 2 Kor. 4. 1.* Overslaande het gene van de buytengewoone Dinaaren, de Profeeten en Apostelen, bygebragt word, zullen wy onze aanmerkingen laten gaan over de gewoone Dinaaren; di zyn,

I. DE HARDERS, *Efez. 4. 11, 12.* welkers ampt is, zorg te dragen, dat de gemeente der Kerk met het zuivere Woord Gods gevoed, en onder tugt gehouden werde. Waar in te overwegen staat derzelver,

A. Roeping, dewelke wy niets anders agten te zyn, dan eene Goddelyke schikking, waar door aan een Man, met bezondere gaven voorzien, en door de liefde tot de Kerk aangeprikkelt, de deure open gestelt word om de harderlyke zorge te aanvaarden, op dat hy begeert, en tot het bestuur van eene bezondere kudde toegelaaten werde. De noodige vereysingen deezer roeping zyn,

I. Het onderzoek van des aanstaanden Herders hoedaanigheden, of hy onberispelyk bevonden word. *1 Tim. 3. 10. Dat deeze eerst beproeft werden, en datze daar na dinen, zooze onbestraffelyk zyn.* Het ongehuuwt leven, 't welk de Pausgezinden zoo hard aandringen, word met regt van deezen eys uytgesloten, om dat hen de H. Schryft zelv uytfluyt. *1 Tim. 3. 2. Een Opziender dan, moet eener vrouwen man zyn. 1 Kor. 9. 5. Hebben wy niet magt om een wyf, eene zuster zynde, met ons, om te leyden gelyk de andere Apostelen, enz. Tit. 1. 6. Indien imand, een Opziender onberispelyk is, eener vrouwen man, enz.*

II. De Toestemming des Volks, dat een Harder begeert, of ten minsten, di hun voorgestelt is, goed keurt. *Tit. 1. 5. Hand. 14. 23. Als zy in elke gemeente met opstekinge der handen, Onderlingen verkooren hadden, enz.* Van het Regt der Zending, willen wy niet twisten; want daar is weynig aan gelegen, van wi een aangenaam en bekwaam perzoon voorgestelt word, als 'r slegts geen *prosoopoleepia*,
aan-

aanneming des perzoons by is. Jak. 2. 1. Broeders, hebt niet het geloove onzes Heeren Jezus Christus, des Heeren der heerlykhyd, met aanneming des perzoons. Als maar de Gemeente de bekwaamhyd des voorgestelden Herders erkent.

B. *Aanstelling*, het welke eene plegtelykhyd van inwyjng en als van een verbondschap tusschen de Kerk en den Leeraar is. Deeze geschied door *cheirothesia*, de *hand-oplegging*, door welkers toedoen de Gemeente den bestemden perzoon erkent, en met gebeden de gaven des H. Geestes over hem afbid. Deezer *cheirothesia*, of *hand-oplegging*, is het werk.

a. Der gener di over de Kerk gestelt zyn, ofte des Ouderlingchaps. 1 Tim. 4: 14. 2 Tim. 1: 6.

b. Ontvangt den geroepen met de verbintenis tot het ampt eenes goeden Herders.

Vrag. Of de Roeping, onder de Hervormden, wettelyk zy van de genen, di volgens de onderstelling geene wettelyke *cheirothesia*, *hand-oplegging* ontvangen hebben?

Andw. a. *Cheirothesia*, de *hand-oplegging* geschied in den naame des Volks, en ziet alleen op de Verbondmaaking, overzulk kan een igelyk daar toe aangestelt worden, zoo menigmaal een ongewoon geval voorkomt, dewyl God zyne lievedgaven aan geene perzoonen vast maakt.

b. *Cheirothesia*, de *hand-oplegging*, in de gemeenschap der Pausselyke Kerk aangenomen, onderstellen wy niet onwettelyk geweest te zyn, alschoon di hand-opleggers hun ampt niet wettelyk betracht hebben, als di slegs geschied is niet di verbintenis van de Euangelische waarhyd te leeraaren.

C. *Onderhouding*: is een toezegging van loon, dewelke ten dien ynde gegeven word, op dat de Dinaaren zig tot het werk der Kerk zouden kunnen verledigen, en eerlyk leven. Hier is een verschil opgerezen met de Wederdooperen, dewelke eenen loon van de Kerk te ontvangen, voor onwettig hielden.

a. Het tegendeel bewyzen wy

1. Uyt de Wet en Instelling van Christus, en der Apostelen. Matth. 10: 10. De arbeider is zyn voedsel waard.

1 Kor. 7: 9. Wi weydet eene kudde, en eet niet van de

melk der kudde? vers 13. Weet gy niet, dat di de hailige dingen bedinen, van het hailige eten? 1 Tim. 5: 17, 18. Eenem dorssenden ofse zult gy niet muylbanden, enz.

II. Uyt het voorbeeld der Apostelen, di loon genoten hebben. *2 Kor. 11: 8. Ik heb andere gemeenten beroort, bezoldinge nemende, om u te bedinen. Filipp. 4: 16. Want ook in Tefsalonika hebt gy my een en andermaal gezonden tot nooddrift.*

III. Om dat het van Paulus als eene schuld gerekent word voor alle di leeraaren. *Gal. 6: 6. Di onderwezen word in het woord, deele mede di hem onderwyft.*

b. Beweeren wy ligtelyk tegen alle tegenwerpen, genomen,

1. Van Christus bevel. *Matth. 10. 8. Gy hebt het om niet ontvangen, geeft het om niet.*

2. Van Paulus voorbeeld. *2 Kor. 11: 12, 13.*

II. DE OUDERLINGEN di in Gods Woord niet arbeiden: van dewelke men stellen moet, dat het wel geen onderschyden ampt is van dat des Herders, maar dat het eene bezondere oefening is van eene bezondere lievedegave, te wecten van voorzigtigheyt in 't bewind der Kerke; voor zoo veel God gewilt heeft, dat een igelyk naar de verschydenhyt der lievedegaven zyn ampt betragten zow. Hier hebbenwe een geschil met de Arminiaanen en Papisten, dewelke ontkennen, datmen Ouderlingen, di Regeeren en niet leeraaren, uyt Goddelyke instelling in de Kerk toe te laten heeft.

a. Wy bewyzen, derzelver instelling Goddelyk te zyn.

1. Om dat de Regeerende Ouderlingen van de leeraarende klaarlyk onderschyden worden. *1 Tim. 5: 17. Dat de Ouderlingen di wel regeeren, dobbele eere waardig zyn geagt, voornaamelyk di arbeiden in 't woord en de leere. 1 Kor. 12: 28. Rom. 12: 8.*

2. Om dat uyt dezelve en uyt de leeraarende de Kerkenraaden, en Kerkelyke Vergaderingen aangestelt worden, gelyk te Jeruzalem geschied is, alwaar de Apostelen, als leeraarende, en de Ouderlingen den Kerkenraad uytmaakten. *Hand. 15: 2, 6, 22.*

b. Beweeren wy tegen de tegenwerpen, aandringerende

1. Dat zy Leeken zyn.

2. Dat alle Dinaaren der Gemeente moeten zyn *diddoi, bekwaam.*

kwaam om te leeraaren , en bekwaam om voor de Kerke te waaken. Hand. 20: 28.

III. DIAKENEN en DIAKENESSEN , wien toevertrouwt was de zorg voor de Armen en nooddravtigheden der Kerke

a. Van de Diakenen ; ziet *Hand. 6: 2-4.* alwaar de *Apostelen zeven Mannen di goede getuygenisse hadden , vol des Hailigen Geestes en der wysheid aangestelt hebben tot den dienst der Tafel , de zorg der Armen , en andere noodige zaaken der Kerke.* Voeg hier by *Rom. 12: 7, 8.* *1 Tim. 3: 8.*

b. Van de Diakenessen ; zi *1 Tim. 5: 9, 10.* als *Febe , di eene Diakenesse der Gemeente te Conchreën geweest is. Rom. 16: 1.* Behalven deeze kennen wy in de uiterlyke Kerke geenē Dinaaren , en overzulks verwerpen wy de Hailige Oppermagt der Pauzen , de Bisschoppen , en Eerts-bisschoppen , enz. Hier uyt ontstaat een geschil met de Pausgezinden en anderen ; of de Bisschoppen van een Goddelyk regt zyn ? en of in de regeering der Kerk de Dinaaren van een ongelyke magt zyn , zoo dat zommige gemeene perzoonen gezag over andere zowden hebben?

a. Het ontkennende gevoelen keuren wy goed.

a. Uyt de eenzelvighyd van het Opzienders , Herders , en Ouderlings ampt , zoo dat een Ouderling ook een Bisschop of Opziender genaamt word , gelyk Petrus zig noemt *een Mede-ouderling gelyk de andere , di hy gelaft Gods kudde te weyden. 1 Petr. 5: 1, 2.* Voeg hier by *Hand. 20: 28.* *1 Tim. 5: 17.* *Tit. 1: 5, 7.*

b. Om dat de Huyshouding des N. Testaments in de Kerke geenige heerschappy toelaat , maar wel *de kudde te weyden , en opzigt over dezelve te hebben. 1 Petr. 5: 2.* Doe hier by *Luk. 21: 25, 26.* *1 Kor. 3: 5.*

c. Ofst dat in eene en dezelve Gemeente meer Opzienders waaren , het welke met den aard van het hedendaagze Bisdome of Opzienders ampt geenzins overeenkoomt. Als blykt uyt *Filipp. 1: 1.* Alwaar den *Opzienderen en Diakenen* der zelve Kerk , te Filippis , genade en vrede gewenst word. Doe hier by , *Hand. 20: 17, 18.*

b. Verdedigen het tegen de tegenwerpen.

a. Dat de Apostelen hooger magt gehad hebben dan alleen

de Leerlingen ; en dat overzulks alle Dinaaren niet van een zelvde magt geweest zyn.

b. Om dat de magt van Ouderlingen aan te stellen in Kreta aan Titus alleen bevolen is geweest. *Op dat gy van Stad tot Stad Ouderlingen zoudt aanstellen, gelyk ik u bevolen heb. Tit. 1: 5.* Als ook aan Timotheus, *1 Tim. 5: 22.*

c. Om dat in de Aziatiffse Kerken, schoon elke Kerk meer Herderen had, egter maar een met den naam van Engel betekent word. *Openb. 1: 20. 2: 1, 12, 18. enz.*

d. Om dat'r in de Kerk van de eerfte oudhyd zoodaanige geweest zyn, en mitfdien zeer waarfchynlyk uyt de inftelling der Apostelen.

bb. DE BEDRYVEN, di in het bewind der Kerke waargenomen moeftten worden, hadden opzigt

A. Op de bedeeeling des Euangeliums: welkers doen was

a. Gods Woord te leeraaren: Waar op dan te vraagen valt, of het aan allen even naa ftond, in de Kerke Gods Woord te verkondigen, dan of dat alleen den Herderen toekwam? Het eerfte dryven zommige Vrygeeftten, en wy, het laafte.

a. Bewyzende het zelve alleen den Herderen toe te koomen, uyt zonneklaare plaatzen, di uytdrukkelyk in de Opzienders en Herders vereyffen de gave van Leeraaren: *Een Opziender moet dan zyn, didaktikon, bekwaam om te leeraaren. 1 Tim. 3: 2.* Di valt houd aan het getrouwe woord dat naar de leere is, op dat hy magtig zy, en te vermaanen in de gezonde leere, en den tegensprekeren te wederleggen. *Tit. 1: 9.* Doe hier by, *1 Tim. 5: 17.* Want ten dien ynde, heeft Christus gegeven zommigen tot Apostelen, anderen tot Herders en Leeraars: *Tot de volmaakinge der hailigen, tot het werk der bedininge, enz. Efez. 4: 11, 12.*

b. Beweeren het tegen alle tegenwerpen, genomen,

a. Uyt de betragting der Apostelen, waar in de Apostel gebied, dat zoo wi eene leere heeft, zoo wi eene taale heeft, zoo wi eene openbaaring, en eene uytlegginge heeft: laat alle dingen gefchieden tot ftigtinge. *1 Kor. 14: 26.* Waar uyt zy een befluyt trekken, dat het allen even fchoon en even naa is, in 't openbaar Gods Woord te leeraaren.

b. Uyt het gebruyk der Synagogen of opene Vergaderingen alwaar di op de laagfte plaatzen en onder aan zaten, de magt

en vryhyd hadden , om opentlyk het goede Woord te verkondigen. *Hand. 13: 14, 15, 16.* Dat dit ook blykt uyt het voorbeeld van Christus , *leeraarende in de Synagoge of Vergaderinge der Joden. Luk. 4: 15.*

- c. Uyt de verpligting om de gaven te verkrygen , aan een igelyk aanbevolen. *Kol. 3: 16. Christus woord woone rykelyk in u in alle wysbyd: leeraarende en vermaanende malkanderen. Efez. 5: 18. welke verkregen gaven zy ook gelast worden mede te deelen. 1 Petr. 4: 10, 11. Een igelyk gelyk hy gaven verkregen heeft , alzoo bedine hy dezelve aan den anderen , als goede uytdeelters der mennigerlye genade Gods. Indien imand spreekt , di spreek als de woorden Gods. 1 Theff. 5: 11. Vermaant malkanderen , en stig de een den anderen : gelyk gy ook doet.*

- b. De Bondtekenen te bedinen. Alwaar wederom de vraage valt , of dat aan allen even naa , dan alleen den Herderen ygen is ? wy

i. Sluyten voor al de Vrouwen daar van uyt , dewelke gelast worden , *in de gemeenten te zwynen , enz. 1 Kor. 14: 34. Ik laate de Vrouwe niet toe , datze leeraare. 1 Tim. 2: 12.*

ii. Geven dat alleen aan den Leeraaren en Dinaaren des Goddelyken Woords : om dat alleen den Doop zamengevoegt word , met den dienst om Leerlingen te maaken. *Matth. 28: 19. Onderwyf alle de Volkeren , dezelve doopende in den naam des Vaders , des Zoons , en des H. Geestes : leeraarende haar onderhouden . alles wat ik u geboden heb. Ook worden zy gezegt , Uytdeelters van Gods Verborgentheden. 1 Kor. 4: 1.*

iii. Verdedigende het zelve tegen de tegenwerpen ,

a. Uyt den Doop van Filippus. *Hand. 8: 38. di maar alleen Diaken was.*

b. Van 't gebruyk des Paaslams , alwaar de Vaders des Huysgezins de Uytdeelters van dat Bondteken waaren.

c. Uyt de Belydenisse van Zippora.

B. Om Ordening.

i. In te stellen. Alwaar men aan te merken heeft

1. Dat zommige beveelen , di op de ordening zien , uytdrukelyk in de H. Schriftuur bepaalt worden. *Tit. 2: 1-10. 15. En Hoofdst. 3: 9-11.*

2. Dat zommige in den algemeenen regel , om de ordening te onderhouden , ingesloten worden. *1 Kor. 14: 40. Laat alle*

Kk 3.

dingen

dingen eerlyk en met orden geschieden. Hebr. 13: 17. In welke dingen in 't bezonder te bepaalen, de Kerke hunnen raad byzet, de twyfelingen wegneemt door het bybrengen van Schriftuurplaatzen, en de onverschillige ten gebruyk bepaalt; dog zoo evenwel, datze door geenig gebod noodzaaklyk worden, of andere Kerken behouden de vryhyd om wat anders te volgen: want men mag geenige bepaaling maaken tegen de Christelyke vryhyd. 1 Kor. 6: 12. Ik zal my onder geen es magt laten brengen, zegt Paulus: hierom doet hy een vermaan, Hoofdst. 7: 23. Gy zyt duur gekoft, en word geen dienstknechten der menssen. Ook mag men geene geboden van menssen met eene Goddelyke verbintenis aannemen; gelyk Paulus dat wel strengelyk verbied. Kol. 2: 18-23. Dat nimand u overheersse; als brabentée di den prys des stryds uytdeeld, of onderworpelyk stelle,' naar zynen wille in nedrighyd en dienst der Engelen, aanvaardende of indringende in 't geene hy niet gezien heeft, te vergeeus opgeblazen door het verstand zynes vlees: en het hoofd niet behoudende; wat word gy, gelyk of gy in de werreld leevdet, met inzettingen belast? Raakt niet, noch smaakt niet, noch roert niet aan: welke dingen alle verderven door het gebruyk; naar de geboden en leeringen der menssen, enz. 't Welke dus bepaalt zynde,

AA. Word gevraagd, of de Kerk het vermogen heeft, om betekenende (a) plegtigheden in te stellen? De Regtzinnige ontkennen het, dog de Papisten bevestigen dat, als ook de Bisschoppelyken in Engeland.

a. Het ontkennend gevoelen verdedigen wy,

a. Uyt de bevryding der Christelyke Kerk van de schaduwen en 't vermogen der menssen, waar door Christus, de Overheden en de Magten uytgetogen hebbende, heeft hy di in 't openbaar ten toon gestelt, en heeft door het zelve over haar getriomfeert. Dat u dan nimand oordeele in spyze of drank, ofte in 't sulk des Feestdaags, ofte der niwe Maane, of der Zabbaten: Dewelke zyn eene schaduwve der toekomstende dingen; maar het lichaam is Christus. Kol. 2: 15, 16, 17.

b. Om dat als dan in 't vermennigvuldigen der plegtigheden, noch zynde, noch maate wezen zow: en dus

zow

zow het Christen Volk weder met eenen last en jok bezwaart worden.

- c. Om dat in de Kerk nimand gehoort mag worden dan God, en de Geest van Christus, wiens *deéloofis*, *openbaarmaaking* vereyft word. *Hebr. 8: 9.*
 - b. Verdedigen het tegen de tegenwerpen.
 - a. Datze den dienst eerwaardig maaken.
 - b. Datze maar alleen op de ordeninge zien, dewelke verkeert ontrent de hulpmiddelen der (a) hailighyd.
- BB. Word noch gevraagt, of de Kerk Wetten kan maaken, di de *conscienti* of gewisse verbinden? Het welke de Pausgezinden stellen.

- a. Wy ontkennen dat,
 - a. Om dat in de Kerk maar een eenigen Wetgever erkent moet worden, door wien de bevryding van de Mozaïsche Wetgevers ingevoert is. *Jez. 33: 22. Jehovah de HEERE is onze Rigter, de HEERE is onze Wetgever, de HEERE is onze Koning.*
 - b. Om dat in Christus Koningryk geene geboden van menssen plaats hebben. *Matth. 15: 9.* Noch ook leeringen van menssen, dewelke wel een schyn-rede der wysheid hebben, en ethelothreeskeia, in ygenwilligen Godsdienst, in nedrigheid, en in het lichhaam niet te spaaren, enz. *Kol. 2: 20-23.*
 - c. Om dat alle heerschappy den Dinaaren ontnomen word. *Matth. 20: 25, 26.* Gy weet dat de Overste der Volkeren heerschappye voeren over haar, en de Grooten gebruiken magt over haar. Dog alzoo zal 't onder u niet zyn. *1 Petr. 5: 2, 3.* Weydet de kudde Gods, niet met dwang, maar gewillig, enz. *1 Kor. 7: 23.* Word geene dienstknechten der menssen. *2 Kor. 5: 14.* Want Christus liefde dwingt ons.
- II. Di te onderhouden, door de Kerkelyke tugt. Waar in wy aan te merken hebben.
- 1. De Waarhyt; alwaar gevraagt word; of de Kerk magt heeft, om de Ergerende met de Kerkelyke straffen te tekenen, en te weeren?
 - a. Wy bewyzen deeze magt aan de Kerke gegeven te zyn.

a. Uyt

- a. Uyt den ygen aard van eene Gemeente, di van alle smette bevryd, en reyn bewaart moet worden, om dat *het bailige den honden niet moet gegeven worden. Matth. 7: 6.*
- b. Uyt Christus instelling, *Matth. 18: 17.* Indien uw Broeder, di zondigt, u voor getuygen wygert te hooren, zoo zegt het der Gemeente: en indien hy de Gemeente wygert te hooren, zoo zy hy u als de Hyden en de Tolenaar; alle welke dingen immers di magt der Kerk erkennen.
- c. Uyt de Apostolisse betragting. *Rom. 16: 17. Wykt af van di genen, di tweedragt en ergernissen aanregten. 1 Kor. 5: 11. Vermengt u niet, indien imand een Broeder, en overzulks een lid der Gemeente genaamt wordende, een hoereerder is, of een girigaard, of een afgodendinaar, of een lasteraar, of een dronkaard, of een roover: dat gy met zoodanigen eenen ook niet zult eten. Gal. 5: 12. 2 Thess. 3: 14, 15. Tit. 3: 10. 2 Joh. vers 10.*
- b. Verdedigen wy tegen de tegenwerpen.
 - a. Dat Christus Judas niet uytgeworpen heeft.
 - b. Dat de staat der Christenen zonder eene besondere openbaaring van den H. Geest, waar van de Kerk nu ontbloot is, niet kan gekent worden.
2. De Bedienden waar in aan te merken staat, dat di magt wel aan de Kerk gegeven is. *Matth. 18: 17, 18. Al wat gy op der aarden binden of ontbinden zult, zal in den Hemel gebonden, of ontbonden zyn. Dog zoo nogtans, dat de Ouderingen voor moeten gaan, di hier de voornaamste zorge moeten draagen: maar dat dit regt geenzins den Overheden toekomt, gelyk Erasmus gewilt heeft.*
 - a. Dit bewyzen wy,
 - a. Om dat di magt nergens den Overheden gegeven is: want derzelver is alleen, de Kerk te voeden.
 - b. Om dat'r een groot onderschyd is tusschen de Borgerlyke en Kerkelyke Magt: der eerster is, de overtreeders te straffen; der laatster, beschaamt te maaken, en te behouden. *2 Kor. 10: 4. De wapenen onzes krygs zyn niet vleeslyk, maar kragtig door God, tot nederwerping der sterkten.*
 - c. Om dat Christus Koningryk niet van deeze wereld is. *Joh. 18: 36.*

18. 36. het welke het nogtans zow moeten zyn , indien de Kerkelyke magt aan den Overheden gegeven ware.
- b. Verdedigen het tegen de tegenwerpen.
- a. *Dat alle ziele den Overheden onderworpen zy. Rom. 13. 1.*
- b. *Dat dus eene heerschappy in eene heerschappy ingevoert word.*
3. *Het Voorwerp ; 't welk is , of*
- a. *Perzoonlyk : Hier is de Kerkelyke tugt bezig omtrent eenen zondigenden Broeder. Matth. 18. 14. Wat hebbe ik ook di buyten zyn te oordeelen ? zegt Paulus , oordeelt gyliden niet di binnen zyn ? 1 Kor. 5. 12.*
- b. *Zaakelyk : want zy verkeert zoo wel omtrent een geval van Leven , als van Leere. Van het Leven , als was dat van dien booswigt , welke Paulus gelift uyt hun weg te doen, Di buyten zyn oordeelt God : En doet gy deezen booswigt uyt uliden weg. 1 Kor. 5. 13. Van de Leere , waar over Paulus geboden heeft, Eenem ketterssen mens verwerpt na de eerste en tweede vermaaning , enz. Tit. 3. 10, 11. Rom. 16. 17. 1 Tim. 1. 20. 2 Joh. vers 10.*
4. *De Bedryven : dewelke zyn.*
- a. *De Broederlyke bestraffinge. 2 Kor. 2. 6, 7. Den zoodaanigen is deeze bestraffinge van veelen genug : in tegendeel vergeeft liver , en vertroostet hem , op dat de zoodaanige door al te overvloedige droevhyd niet eenigzins worde verslonden. Tit. 3. 10. Matth. 18. 15.*
- b. *De uytbanning der gener di geen gehoor geven : het welke is derzelver weering van de Bondtekenen en Zegelen. 1 Kor. 5. 13. Doet dien booswigt uyt uliden weg. 2 Theff. 3. 15. Houd hem niet als eenen vyand , maar vermaant hem als eenen Broeder : en dat wel om geen gemeenschap te hebben met derzelver zonde. Rom. 16. 17. 1 Kor. 5. 11. Tit. 3. 10. 2 Joh. vers 10.*
- c. *De yver om den uytgeworpen weder in te brengen : bestaande in de Roeping tot boetveerdighyd , en gevolglyk de weder-aanneming tot de gemeenschap des Bondtekens , waar door wy wel met den zoodaanigen geen omgang houden , op dat hy beschaamt werde , en houden hem niet als eenen vyand , maar vermaanen hem als eenen broeder. 2 Theff. 3. 14, 15. enz.*

Y N D E.

L I

A A N.

AANHANGZEL Ten dienste des W E E T G I R I G E N L E Z E R S

Vertoonende

Proota Pseuda , de Hoofd Dwaalingen ,

Ofte den eersten Oorsprong der

D W A A L I N G E N ,

Di allenken in de Kerke ingesloopen zyn.

En wel vooreerst.

Van de Dwaalingen des Pausdoms.

H Et welke wy met regt in het Pausdom te berispen vinden , kan bekwaamelyk tot dri algemeene Hoofden van Dwaalingen gebragt worden. Van welker zommigen hun opzigt hebben op *het geloove* , en eene KETTERYE invoeren. Eenigen op *den Godsdienst* , en sleeten naa zig AFGODERY en BYGELOOV. Anderen yndelyk behooren tot *het Kerkelyk Bewind* , en brengen mede door opgeblaazenhyd , eene Hailige opperhoofdighyd , en eene ondraaglyke dwinglandy over de *conscientien* of gewissen der Christenen , het ANTICHRISTENDOM zelv.

HOOFD-

HOOFDDEEL I.

§. 1.

NAdemaal het den ygen aard der KETTEREN is, het geloof te bederven, en den mens van de geregtighejd des geloofs af te leyden, heeft men wel agt te geven, dat het voornaamste hoofd der dwaalingen, omtrent het geloof, opzigt heeft op de Leere van DE VERDIENSTEN DER GOEDE WERKEN, door welkers toedoen de Pausgezinden tot den yver van ygen geregtighejd op te regten, vervallen.

§. 2.

Deeze Dwaaling heeft de volgende onkunde der oude tugt, di in de eerste Kerk in zwang ging, uytgebroeit: want nademaal de Leeraars der eerste Kerk, gedurende het woeden der vervolgingen, en de lasteringen der ongeloovigen tegens den onnoozelen handel der Christenen, als door eene nooddwang tot het oefenen van eenen strengerer tugt gedrongen wierden; zoo hebben zy strenge binnissementen ingevoerd: inzonderhyt wanneer zy straffe oefenden tegen di slag van gebreken, di ten oneere van den Christelyken Godsdienst alzins door de lasteraars verspreyd wierden, dewelke zy derhalven besloten in geenen deelen te verschoonen, op dat de vyanden der waarhyt door dat doen overtuigt mogten worden, dat de Christenen van di schendaaden zeer verre vervreemt waaren.

§. 3.

Overzulks deden zy de overtreeders, naar den aard hunner misdaden en de wigtighejd der ergernisse, in den Ban, niet alleen tot den tyd hunner bekeeringe toe, maar bepaalden den tyd hunner uytwerpinge zomtyds tot een zeker getal van jaren, en zomwylen voor den ganssen tyd hunnes levens; met hun niet dan in de uure des doods, na gegevene tekenen van bekeering, daar van te ontslaan.

§. 4.

Maar dewyl het zomtyds gebeurde, dat de gebannenen, zig kwaalyk bewust, en eger door Gods genade boete doende, di tekenen en zegelen der geregtighejd, niet dan met de grootste droefhyt hunnes gemoeds, langer konden derven, bezonderlyk wanneer zy in de hoogste aanvechtingen des Duyvels, hun tot wanhoop aanporrende, kwamen te vervallen; zoo zyn de Voorgangeren der Kerk zomwylen gedwongen geworden van di strenghejd af te staan, het besluit des Bans te veranderen, en de gebonden van di strenge banden los te maaken.

Ll 2

§. 5.

§. 5.

Maar op dat nimand te roekeloos en te ligtveerdig hier in mogt te werk gaan , zoo literze de gebannenen voor den tyd niet toe; dan na eene welbeproeve *boetveerdiglyd* , en gegeve *voldoening* , waar op dan volgde eene Vryspreeking , of (a) AFLAAT.

§. 6.

Naar dan der Kerk-voogden voorzigtiglyd was , is den boetveerdigen zomwylen afgevordert, datze door zekere werken getuygenisse geven moesten van de waare droevhyd hunnes gemoeds , en van de verandering hunnes gevoelens ; dus eyften zy , B. V. van de *Thurificati* , di den *Afgoden geoffert hadden* , openbaare gebeden op de graven der Martelaaren , door dewelke zy van God afbidden moesten eene grootere volstandiglyd in het verdragen der vervolgingen , en datze opentlyk hunne gedaane Offerhanden herripen , ja datze betuygen moesten hun gemoed beter bereyd te zyn om het Martelaarschap te ondergaan , naar het voorbeeld van dien Bloedgetuygen , di op de aangeweze plaats begraven lag : hier moet men aanmerken, dat deeze onnoozele gewoonte de hedendaagze PELGRIMAGIEN voorgebracht heeft, dewelke naa de hailige plaatzen , om te bidden , aangestelt worden.

§. 7.

Deeze en diesgelyke Werken van boetveerdiglyd verrigt hebbende , is beraadslaagt , of aan de gegeve ergernis genogzaam voldaan was ? en aan de Gemeente afgevraagt , ofze alle naar billykhyd den uytgeworpen weder aannamen , en voor hem spraken ? het welke den Kerk-voogden gebleken zynde , is het tweede bedryv geyndigt , en zyn di werken gehouden *voorvoldoene* , ten aanzien van de Kerk , en Kerkelyke tugt.

§. 8.

En mitfdien is de (b) VERGEVING daar op gevolgt , dewelke niets anders was , dan eene ontslagning van di ingestelde strenglyd ; door welkers toedoen den uytgebanne , nu boete doende , eerder weder toegelaaten wierd tot de gemeene troost der geloovigen dan wel te vooren beslooten was.

§. 9.

Deeze gansse tugt-oefening is nog overgebleven tot na de tyden van Konstantyn , den Grooten ; om dat alle deeze dingen tot eene gewoonte overgegaan waaren. Maar deeze Vergeving door de dertelhyd der eewe namaals zoo roekeloos , zoo ligtveerdig en onbedagt toegestaan , en deeze tugt in alle voorvallen van misbedryven en zonden toegepast wordende , is men

(a) Indulgentie.) b) Absolutie.

men ten laaften gedwongen geworden Wetten daar tegen te maaken , dat geene Vergeving te vergunnen zow zyn , dan alleen met toefstemming van den Biffchop of Opziender.

§. 10.

Dit alles wierd in de eewen der onweetenhyd van dag tot dag erger. Men verzon mennigte van boetveerdige werken ; en derzelver voldoeninge wierd niet meer aangezien , als behoorende tot de vierfchaar van de Kerk en tot de Kerkelyke tugt , voor zoo veel daar uyt geoordeelt plagt te worden , dat de ergernis weggenomen , en den geërgerde voldoening gefchied was ; maar zy wierd nu voor eene waare verzoeninge der zonden gehouden , waar door zy willen der Goddelyke geregtighyd in de Goddelyke vierfchaar voldaan te zyn : het welke vafteftelt zynde , **DE VERDIENSTEN DER GOEDE WERKEN** ingevoerd zyn , en gevolgelyk , *dat de mens geregtveerdigt word door de inklevende geregtighyd.* En als oulings zommige in den Ban gedaane door de voorfpraak der gevangen en ; di veel voor het geloove geleden hadden , weder in den fchoot der Kerke aangenomen zyn geworden , hier door is het gebeurt , dat di veel aan de Kerk verdient hadden , zomwylen toegelaaten zyn geworden , om di Vergeving voor hunne vrinden te verwerven. Ja datze zelv , na eenig gedaane boetwerk , zomwylen in derzelver plaats toegelaaten zyn : het welke alfchoon miffchien in de Kerkelyke tugt heeft konnen geleden worden , egter na de verdorve betekenis der voldoening , de Dwaaling ingevoerd heeft **DER OVERTOLLIGE WERKEN** , dewelke op eens anders rekening overgebracht zynde , fteflen de Papiften met de grootfte ongerymdhyd , datze de kwytfchelding van zonden verwerven konnen.

§. 11.

De voldoening tot de Goddelyke vierfchaar overgebracht zynde , is ook het merkteken van **VERGEVING** verdorven , en heeft eene niwe en ongehoorde betekenis bekoomen , dat het naamelyk beteken en zowde , eene vergeving van des zondaars fchuld in de vierfchaar Gods door eene kwytfchelding der zonden. Daar uyt is nog eene andere Dwaaling gevolgt , te weeten , dat nimand di vergeving verwervt , dan door de uytffpraak der Vergeving uyt den mond des Priefters , en overzulks vereyfte di **DE OORBIEGT** , als volftrekt tot de zalighyd noodig.

§. 12.

Hier over veele twiftreden en opgerezen zynde , hebbenze deeze Leere niet konnen befchermen , noch met Chriftus voldoeninge over een brengen , ten zy met het werk der zalighyd , tuffen Chriftus en den Mens te verdeelen en te fteflen , dat Chriftus wel een genogzaam *Intron* randzoen

270 Hoofd. II. *VAN DE DWAALINGEN*

voor alle zonden betaalt heeft , maar dat God het zelve niet verder heeft willen toepassen , dan *voor de zonden , di voor den Doop begaan , en doodelyk waaren* ; stellende derhalven , dat *de vergeevlyke zonden* , zoo zy di noemen , *en di na den Doop begaan zyn* , door ygen voldoening verzoent moesten worden.

§. 13.

Om dit wat op te pronken , hebbenze nog een ander Leerstuk van de **KRAGTDAADIGHYD DER BONDTEKENEN** daar by gestaan , te weeten , dat derzelve Bruyker door dezelve , als door het gewerkte werk , geregtveerdigt wierd , en de toepassing van Christus verdiensten verworv. Dit dan van het eene Bondteken , den Doop , gestelt hebbende , hebben zy dat van de overige ook moeten vast stellen , wegens den gemeenen aard en gebruyk der Bondtekenen.

§. 14.

Op deeze Dwaaling hebben zy nog gepast , een zeeker Platonis Leerstuk van **HET VAAGEVUUR** , het welk de Vaders geenzins gekent , en geheel met stilzwygen overgestapt hebben tot voor de tyden van Augustyn , di de eerste daar over gewyfelt , en in 't voorby gaan , als wat anders doende , alleenlyk ter loops gewag daar van gemaakt heeft.

§. 15.

De overige Geloofs-verschillen tusschen ons en de Pausgezinden , hebben meest hun opzigt op de Pelagiaanen , dewelke egter , na dat de Preekheeren en Janzenisten zig tegen der Jezuiten *metaiologia* veelwoordige redenen gestelt en aangekant hebben , onzes oordeels niet aan de geheele Pausfelyke Kerk toe te schryven zyn : waar van wy 't verhaal en den oorsprong tot de Histori der verschillen tusschen ons , en de Arminiaanen , uytstellen.

H O O F D D E E L II.

§. I.

LAat ons nu toetreden tot het tweede Hoofd der Dwaalingen , opzigt hebbende op **DEN GODSDIENST DOOR DE PAUSGEZINDEN VERDORVEN**. Tot dit verderv heeft *aphormeën* , gelegenthyd verschaft , zonniger ontydige begeerte , in de tyden van Konstantyn en daar na , om de Hydenen met de Kerk te vereenigen ; het welk in de **Arrianen** de ganse Dwaaling omtrent Christus Perzoon gebaart heeft,

heeft, en in de Regtzinnigen een mengeling van veele BYGELOOVIGHEDEN, di yndelyk ontaard zyn tot eene vuyle AFGODERYE.

§. 2.

De gestadige ervaarenis heeft doen zien, dat de mens zeer bezwaarlyk van zyne gewoontens en verouderde plegtelykheden af te trekken is: wanneer dan de Hydenen ten tyden van Konstantyn uyt de Steden uytgezet, en derzelver Tempelen en geestelyke Inkomsten aan de Kerk geschonken wierden, is het koomen te gebeuren, dat zeer veele menssen den Christelyken Godsdienst beleden met een gans onchristelyk gemoed; dewelke der Hydenen gewoontens en plegtelykheden als nog toegedaan zynde, de hailige dagen met ledig gaan geviert hebben, beminnde te hooren de bedryven der Goden, enz. het welke van zommigen gemerkt zynde, hebben zy raadzaam gecoordeelt, aan der menssen zinlykhyd wat toe te geven, om hun van de Bachchus spelen en oefeningen af te trekken: hierom hebbenze op de dagen, di aan der Hydenen Goden toegewyd waaren, de Tempelen geopent, de Gemeente te zaamen geroepen, en in de plaats van der Goden en Godinnen bedryven, de standvastighyd van zommige Martelaaren verhaalt; aan welkers gedagtenis zy yndelyk Dagen, Tempelen, en diergelyke toegewyd hebben; en dezelve alzoo gelyk gemaakt met de Helden der Hydenen, di door *apotheoosin*, Vergoding ingewyd waaren.

§. 3.

Om dat de Hydense zinlykheden ook groot behagen schepten in cierlyke Tempelen, Altaaren, Beelden, en in der Priesteren nettigheden, en zinlyk gewaad, hebben zy goed gedacht ook hier in het Volk wat ten wille te moeten zyn; noemende den Tafel der geschenken, met dewelke het Nagtmaal (a) gevierd wierd, eenen Altaar, gebruykende ook witte klederen met lange (b) Tabberden; om dat dien tooy der Hydense Priesteren veel overeenkoomst had met den optooy der Wettisse Priesteren en Leviten.

§. 4.

Ook zyn hier en daar in 't hymelyk geschilderde Beelden toegelaaten, hoewel in 't eerst zeer bezwaarlyk; dit zow egter niet veel tegenspraak onderworpen zyn geweest, ten zy de Godvrugtige yndelyk bemerkten hadden, dat dezelve van het gemeene Volk te veel eerbiddighyd beweezen wierden: het welke in de agtste eew in kragt uytgebarsten is, tot dat ten laatsten de Beeldendinaars, door wapenen, en de gunst der Vorsten, de overhand krygende, hunne Tegenpartyderen onderdrukt hebben.

§. 5.

(a) Encharistiam celebrare.

(b) Stola.

§. 5.

Yndelyk hebbenze ook in naaolving der Hydenen, uyt de hailigen begonnen Goden en Godinnen te maaken, denwelken zy wilden van God over zommige bezondere dingen de zorge aanbevolen te zyn; hier van daan zyn de bezondere Patroonen en Voorstanderen over ziekten, koopmanschappen, en gewesten voordgekoomen. Van welke dingen eene bezondere vergelyking te maaken en de overeenkoomst aan te wyzen, alhoewel dat wel ter snee zou koomen, zoo is egter hier ons werk niet, en van andere overvloedig verrigt.

H O O F D D E E L III.

§. 1.

WAT dit Hoofdstuk belangt, beschowt het zelve den oorsprong en opkoomst des ANTICHRISTS, waar in verschyde trappen zyn. De eerste trap deezer ingetelde Hailige opperhoofdighyd, is geweest de Raads-vergadering van Nicenen, di de gelegenthyd verschaft heeft tot de uytbreiding van de magt der Bisschoppen of Opzienders, naar derzelver waardighyd en Stads gebied. Waar uyt de geschillen ontstaan zyn, tuslen het oud en nieuw Romen.

§. 2.

De tweede gelegenthyd van zoo groot een hoogmoed en trotsghyd, alswe in den Roomssen Paus zien, heeft verschaft het gebied van Konstantyn de Groot, di den Bisschoppen niet alleen verrikt heeft met de goederen der Hydensse Geestelykhyd, van waar di opgeblasenthyd; maar heeft den Roomssen Stoel zoo zeer begunstigt, dat hy het geheele Westen aan denzelven onderworpen heeft, welker Stoels gezag, schoon de Oostersse Kerk wygerde onder den Paus te staan, egter in't Westen zoo zeer toegenomen heeft.

§. 3.

En als namaals het den Keyseren te laat berowde zoo veel magts den Paus gegeven te hebben, hebben zy met twisten en kyven zoo veel verloren, dat zelv de Paus tot een vervaarlyken Alleenheerscher opgestegen is, voor zig inpalmende door giften en gaven, en zomwylen door wapenen, zoo ygene als geleende, het regt over bezondere Provinciën of Wingewesten, en de Inkoomsten van veele Gewesten, als ook het uytgeven van Leenen, enz. hier uyt di hailige Oorlogen, daarze den Keyseren hebben ingewikkelt.

kelt. Hierom is ook den gedurigen toelag geweest van het Roomse Hoven evenwigt tusslen alle Koningen en Statendommen van het Westen te houden; waar toe niet wynig geholpen hebben, der Gotten, Vandalen, Saracenen of Turken, Longebarden, en andere woeste Volkeren invallen, gedurende dewelke de Keyseren gedwongen geweest zyn den Pauzen den breydel Jos te geven. De Geestelykhyd van het ganse Westen hielden niet alleen in bedwang, maar verbondenze nog om schattingen van den Geestelyken staat op te brengen, hun ten dien ynde ontheffende van den Borgerlyken last; door hen hieldenze 't gemeene Volk in de gehoorzaamhyd van de Kerk, en yndelyk hieldenze de Koningen zelfs onder den breydel, zoo datze uyt vreeze der straffe niets tegen de Kerk darden ondernemen; en dus heeft di vermogende dwinglandy onder de hand in kragten toegenomen.

§. 4.

Maar wanneer in de elvde en volgende eewen zeer veele de Leerstukken van de Roomse Kerk begonden tegen te spreken, heeft men aangevangen te twisten over *het beginsel des geloofs*. De Roomse Stoel gav voor, van niemand geoordeelt te worden, alle andere te oordeelen, en dat deszelvs oordeel van alle en een igelyk met eerbied moest aangenomen worden, om dat een geest, di niet dwaalen kan, ontvangen heeft, door welkers Bemiddeling hy selv de Uytlegger der H. Schriftuur, en alleen de zegsman en bronne van 't geloov en de overleveringen is.

§. 5.

Om dit gezag van zynen stoel te staaven, heeft de Paus zeer veele bewysredenen voordgebracht, di namaals in zoo veele verschil-stukken overgegaan zyn: *hy stelt zig zelven alleen tot Regter der verschillen*, en dat niemand behalven hy, de bekwaamhyd heeft: om dat de H. Schryft, di alleen aan alle gemeen en even na is, zyns oordeels niet klaar was, noch een voldoende rigtsnoer des geloofs; by dewelke noch bykoomen moeten *de Overleveringen*, di hy ook wil geloovt hebben alleen in den boezem van den Paus opgesloten te zyn: en alshoon beyde deeze middelen, zoo wel het geschreven, als ongeschreven Woord, in een igelyks handen omgingen, zoo ontkende hy evenwel dat de mens. aan zyn ygen oordeel geloov geven mogt, maar dat daar toe eenig oordeel vereyft wierd, het welke onfeylbaar was, en dat een zoodaanig oordeel alleen van den Roomzen Stoel uytgesproken word.

§. 6.

Hier uyt zyn aan den dag gekoomen alle di bannissementen en vloekblixemen tegen de genen di gemeent hebben dat men aangaande het geloov
Mm niets

niets vast stellen mogt, dan het gene alleen uyt de hailige Bladeren kon bewezen worden; di daarom ook allerlye slag van vervolgingen beproeft hebben, dewylze dezelve aangemerkt hebben, als de schadelykste ondermyners van dien Stoel, di het regt van het Pausselyke Hoogaanzien vernitigden; en overzulks datze in het Pausselyk gebied niet mogten gedooft, maar door allerlye slag van vervolgingen moesten uytgerooit worden; het welke eene verbaazende dwinglandy over *de conscientien* of gewissen der menssen is, en eene doodelyke omkeering van Christus Koningryk, dat geestelyk is.

Van den Oorsprong en Zaamenhang der Pelagiaanse Dwaaalingen, Door zoo veel di door de Arminianen weder ter baan gebragt zyn.

§. 1.

DE PELAGIANEN hebben dien naam verkregen van eenen Pelagius, een Monnik van belydenis, en van geboorte een Schotsman; di in de vyfte Eew zyne Ketteryen in 't Westen heeft beginnen te zaaijen; di ook naderhand door zeer veele Raads-vergaderingen, Oudvaderen, en anderen, veroordeelt zyn; tot datze ten laatsten wederom ter baan gebragt zyn geworden door de ARMINIANEN, dus genaamt van Jakob Armin, Hoog-keeraar te Leyden, Navolger van Frans Junius, en voorzaad van Vorstius, di wel tot Leyden beroepen, maar wegens zyne Ketteryen niet toegelaaten was, en gestorven in 't Jaar 1609. Anderzins wordenze ook REMONSTRANTEN of VERTOONERS genaamt, ja zy geven in het opschrift van haaren Onderwyzer, zig zelv den naam van VERTOONENDE- (a) HERVORMERS, welken naam zy verkregen hebben van een Smeek-schrift, den Staaten van Holland en Westvrieslant, na den dood van Armin, overgelevert, 't welk zy *Remonstrantia*, of Vertooning noemden. Tegen dewelke, op het aanhouden van Jakob de Eerste, Koning van Groot-Brittannien, een algemeene Sinode of Kerken-vergadering binnen Dordregt in de Jaren 1618. en 1619. gehouden is.

§. 2.

Hoe groot eene noodzaakelykhyd het zy, den geest met de Leerstukken

VAN

(a) Remonstrando-Reformati.

van eene zuivere Wysgeerte te verzorgen, geven genoeg te kennen de Dwaalingen, uyt eene valſſe Wysgeerte in de Godkunde ingesloopen. Waarom, niet buyten rede, de Apostel der Hydenen den Chriſtinen vermaant heeft, *Kol. 2: 8. Ziet toe dat niemand u als eenen roov vervoere door de Fileſofi, en idele verleydingen der menſſen.* Want dat uyt deeze bronader de zeer yerdervelyke Dwaalingen der Pelagianen opgeborrelt zyn, zullen wy door deeze korte redenering opentlyk aantoonen.

§. 3.

Gods Onaſhangelykhyd, en aller ſchepzelen *Aſhangelykhyd van God*, in hun zyn en werken, blykt uyt de zuivere Wysgeerte klaarder, dan de heldere Zon op den middag: wi deeze betwift, dien moet noodzaaklyk Gods denkbeeld, allen geeſten ingedrukt, op eene ſchandelyke wyze verdorven worden. Ook is het door des menſſen innigſte mewulſthyd kenlyk, dat de menſſelyke wil des niet tegenſtaande zeer vry en onbedwongen wil, al wat hy wil: wi den mens van deeze vryhyd berooft, di vernitigt met een ook den aard en wezentlykhyd van den geeſt, en maakt alle deſzelvs werken tot een zelvgaande werktuyg. Egter kan men niet wel ontkennen, dat het zeer bezwaarlyk valt, des menſſen vryhyd over een te brengen met der menſſen in allen deelen aſhangelykhyd van Gods Voorzinnghyd, dewelke eenigzins eene noodzaaklykhyd ſchynt in te voeren. Het welke de *Pelagianen* overwegende, en in onze eeuw de *Arminianen*, en zoekende de menſſelyke vryhyd vry en ongeſchonden te houden, hebbenze ontkent, dezelve zoodaanig van Gods invloed en medewerking af te hangen, dat daar uyt eenige noodzaaklykhyd van uytkoomſt in des menſſen wil zow konnen aangedrongen worden; waanende, geene zekere toekoomſtighyd te konnen beſtaan met de vrye bepaaling van den wil, denwelken zy ſtellen onzeker te zyn, wegens zyne onverſchillighyd: dat dit *próton pſeúdos*, deeze Hoofd Dwaaling, door een noodzaaklyk gevolg, *de vyf leden der Arminianen* heeft moeten uytbroeijen, nemen wy hier aan te bewyzen.

I. Rang der Dwaalingen.

Aan deze onderſtelling maakten zy vaſt, voor eerſt de Leere van GODS KRAGTDAADIGE GENADE, dewelke de Regtinnigen erkennen in het eerſte oogenblik der Wedergeboorte; want dewyl het niet kon ontkent worden, dat de mens in de Wedergeboorte door geloof en bekeering tot een nieuw ſchepzel word, noch ook dat di wilswerkingen zeer vry zyn, di ook zonder di vryhyd zelv geen lofwaaarde deugden

den zyn zowden ; hebben zy gestelt , wegens de middagklare plaatzen der H. Schrivtuur , dat men wel eene werkende genade moest toelaaten ; maar di geenzins zoo *kragtdaadig* werkende was , datze ontwyfelbaar de Wedergeboorte van den tot zaliglyd te roepen Mens zow medebrengeu ; want meenende , dat de onverschillighyd , dize verkeerdelyk tot de vormelyke rede der vryhyd heel zorgvuldiglyk stellen , met de zekere uytkoomst der Wedergeboorte strydig is ; daarom dringenze aan , dat de genade niet altyt en zekerlyk werkt , dat gene , waar toeze geschikt was : om dat de wil , naar hun gevoelen , zig noodwendig onverschillig houden moet , om de genade te wederstaan , of niet te wederstaan.

II. Rang der Dwaalingen.

De Leere van DE VOLHARDING DER HAILIGEN had dezelve rede : dewelke , niets anders zynde , dan eene gedurighyd van bekeering en geloov , en eene gestadige betragting deszelvs , ook zelvz met vryhyd heeft moeten verrigt worden : om dat tot eene igelyke daad des wils een niwe vryhyd vereyft word. Hier kwam noch by , dat de vroomen zomwylen kwamen te vallen , dat is , tot dwaalingen of zondige daaden te gerraken , di als met eene niwe bekeering moesten verbeterd worden : en nademaal dan in dien zondigen staat te volharden , of niet te volharden , ook afhong van eene niwe wils beraading , en van een nieuw besluyt ; en dat tot deezes besluyts opwekking ook zekere genadewerking vereyft word , laaten de getuygplaatzen der H. Schrivt niet toe te ontkennen : zoo hebbenze wederom moeten zeggen , dat di werking der genade van zoo grooten kragtdaadighyd niet is , dat eene onseylbaare uytkoomst van volharding daar aan verknogt zy : want deszelvs hoogste kragtdaadighyd hebbenze hier , om dezelve redenen , niet konnen toelaaten , om dewelke zy de voorgaande strydighyd tussen de noodzaaklykhyd en vryhyd gestelt hadden.

III. Rang der Dwaalingen.

Welke tweede Dwaaling aangenomen zynde , naamelyk , dat de waare en opregte geloovigen door afval konden worden waare ongeloovigen en ewig konden verloren gaan , dit derde Leerstuk ook noodzaaklyk heeft moeten volgen : **DAT CHRISTUS OOK GESTORVEN**
IS.

IS, VOOR DI VERLOOREN GAAN : Want indien hy gestorven is voor alle waare geloovigen , ja voor allen , di hadden kunnen gelooven , en dat het getal , van di gelooven of niet gelooven zowden , onzeker is , en dat ook uyt dat getal zeer veelen zowden verloren gaan , zoo volgt ontwyfelbaar , dat Christus ook voor di verloren zullen gaan , gestorven is , en dat deszelvs voldoening niets anders te weeg gebragt zou hebben , dan dat alle en een igelyk Mens met God weder kon in genade vereenigen , zoo hy wilde ; en nademaal dit willen , volgens hun gevoelen enkel en alleen afhangt van de bepaaling des onverschilligen wils ; zoo moest DE ALGEMEENE GENADE vast gestelt worden , of dat Christus voor alle en een igelyk Mens gestorven is : en men moest ontkennen , dat in den Raad des Vredes aan Christus een zeker getal van Menssen volstrekt gegeven is , voor dewelke hy *lutron* , het randzoen be- loovde te zullen betaalen.

IV. en V. Rang der Dwaalingen.

Zoo als de dingen zyn in de uytvoering , alzo zynze ook in den toe- leg ; en overzulk heeft God niets anders gedaan , dan hy besloten had te doen : aangezien dan alle gevrogt der genade zou afhangen van eene on- zekere voorwaarde , als mede dat het geloov en de bekeering , werkingen van den geest zowden zyn , di alleen van 's menssen vryhyd met onverschil- lighyd afhangen ; zoo moest men EEN VOORWAARDIG BE- SLUYT invoeren , het welk niets anders is , dan eenig algemeene voor- nemen om te zaligen , di gelooven , en te verwerpen , di niet gelooven wilden : waar van daan ook gesproten is der Jezuïten *Middel-kennis*.

Dezelvde rede was ook voor de Verwerping , di ook aan den haak van een voorgezien ongeloov of afval der Menssen gehangen moest worden , op dat het algemeen voorwaardig besluit niet in duynen viel.

§. 4.

Maar dewyl de vormelyke rede der vryhyd niet gelegen is in onverschil- lighyd , maar in deszelvs klare aanblik der waarhyd : en dat de Mens des te vryer wil , hoe zynen wil door klare en kragtige redenen te meer ge- perft en aangezet word ; en dat God door zyne onyndige magt op den wil werkt , behoudens deszelvde vryhyd , met des Menssen verstand te verlig- ten ; de twee uitersten behoorden niet ontkent te worden , om dat beyder zaamenhang en overeenbrenging bezwaarlyk valt , dewyl het Mensfelyk ver- nuft zoodaanig bepaalt is , dat het niet doorziet alle Gods wegen , in de-

welke di Onyndige op onyndige wyze handelt: want de gezonde Wysgeerte leeraart, dat men zig van de twistredenen over 't onyndige moet afhouden.

§. 5.

Men kan ook geenzins ontkennen, dat de Engelen en zalige Geesten in dien volmaakten staat zeer vry werken, en nogtans niet onverschillig zyn om te zondigen, of niet te zondigen: om dat zy in de waarhyd bevestigt zyn, dat is, een verstand ontvangen hebben, 't welk wyder uytgestrekt zynde, genogzaam is, om klaar en onderschyden te bevatten alle de pligten, di tot de zaligheyd behooren. En door dien de hailigmaaking een groote trap is tot de heetlykmaaking; waarom konnen wy dan met de H. Schryftuur niet zeggen, dat in de gemoederen der Geroepenen door Gods kragtdaadige genade een grooter licht ontfloren word, en dat zy verkrygen geopende oogen des verstands, om te doorzien der gebreken schandelykhyd, der deugden eere en betaamelykhyd, der Goddelyken vrindschaps geneuchlykhyd en verzaadigthyd, en des Goddelyken toorns vreeslykhyd.

§. 6.

Men kan al mede niet ontkennen, dat de Mensfelyke wil en vryhyd van dien aard zyn, dat aan alle en een igelyk het goede toelacht, onder dat vormelyk klaar en onderschyden begrip; volgens den zedekundigen regel: *Nimand verwerpt een goed, als goed; en begeert een kwaad, als kwaad.* Wi ziet niet, dat God den wil, overeenkoomende met zynen aard en wezentlykhyd, kan bepaalen, behoudens de vryhyd, met aan den geest een uytgestrekter verstand te geven, door welkers middel hy der goed te keuren dingen goedhyd, dat is, eerlykhyd, geneuchlykhyd, en nuttighyd doorkeken heeft. Het welke wel aangemerkt zynde, koomt de onderstelling van dit alles in te storten. En deezen grondslag ondermynt zynde, zakt het ganse gebow door ygen gevaarten en zwaarhyd ter neder.

Y N D E.

Van der Herdooperen Dwaalingen Oorsprong.

§. 1.

DE HERDOOPERS hebben hunnen opgang bekoomen in het Jaar 1521. Overzulks omtrent het begin der Hervorming: zy dragen deezen naam zoo om datze Herdoopt worden, als om datze ook anderen Herdoopen, volwassenen naamelyk, of wel di genen, dewelke buyten hunne Gemeente in 't begin haarer jaren gedoopt zyn geweest. Van den Hoofd-stigter deezer Zekte, *Thomas Munzerus*, wordenze genaamt *Munzerianen*: en van *Menno*, di het Pausdom verlaaten hebbende in 't Jaar 1536. weder gedoopt is, *Mennisten*. Van Belydenis wegens de Geestvervoeringen en Zinverrukkingen, dize veel met Goddelyke inblazingen voorgaaven, wierden zommigen genaamt (a) *Geestdryveren* en (b) *zinneloozen*: van anderen kregenze wederom andere naamen, *Apostolisten*, *Separatisten*, *Katharisten*, *Silentiariën* of *Zwygers*, *Euchiten*, *Adiutoristen* of *Onverschilligen*, *Libertinen* of *Vrygeesten*, enz.

§. 2.

Na dat de Paapze Kerk van Afval overtuygt, en het opentlyk kenbaar geworden was, datze geene Voorspraak voor hunne Dwaalingen vond, ten zy met verandering van 't geloofs-beginsel, en met byvoeging der Overleveringen by de H. Schryft, en Kerkelyke Besluyten, zoo kon een ider ligtelyk zien, dat men alleen op het zeggen der H. Schryftuur te staan had: niet te min waarenze alle niet van eenzelvde gevoelen omtrent den waaren uytleg en 't gebruyk der H. Schryftuur, en overzulks waarenze ook alle niet eens van gevoelen, welke Leerstukken te verwerpen, en welke te behouden waaren: want nademaal de Kerk hervormt moest worden, zoo diende men wel beraaden te zyn over de Leerstukken des Geloofs door de Schryftuur opgegeven, om di wel te onderschyden van de verdigtzelen der menssen.

§. 3.

De Herdoopers waanden, niets te moeten aannemen, dan 't gene met even zoo veel letteren in de Schryft uytgedrukt stond, *verwerpende alle gevolgen en dervelver gebruyk.*

(a) Enthusiasten.

(a) Fanatiken.

I. Rang der Dwaalingen.

§. 1.

Hier van daan zynze voor eerst zeer bekommert geweest omtrent de *Leere der Dri-eenhyd*; niet toelaatende di sprcekwyzen van de Kerk, dize oulings den Arrianen tegengeworpen had; en uyt de Godkunde uytmonsterende de kundigheden, van (a) *Wezentlykhyd*, (b) *Perzoonen*, en diergelyken.

§. 2.

Hierom voeden zy ook de Dwaalingen omtrent de *vereeniging der twee Wezens in Christus*; ontkennende de bewoordingen *vereeniging*, en *aanneming* Schryftuurlyk te zyn: ja stellen ook, dat het Woord vlees geworden is, even gelyk *Water Wyn*; aandrिंगende eene verandering van 't Woord in vlees.

§. 3.

Welke Dwaaling aangenomen zynde, hebbenze gestelt, dat *God veranderlyk* is, dat is, zichtbaar, lydelyk, en sterfelyk; dewyl zy aannemen, dat Christus niet gebleven is, dat hy was, te weten, God; en geworden is, dat hy niet was.

§. 4.

Hier uyt spruyt ook de Dwaaling van zommigen aangaande den *Oorsprong van Christus vlees*; het welke zy waanen, uyt het Woord Gods, als uyt een zaad, en geenzins uyt de zelfstandighyde der Maagd Maria voortgesproten te zyn.

II. Rang der Dwaalingen.

§. 1.

De andere voornaame Dwaaling, uyt de eerste onderstelling van geene gevolgen toe te laten voordvloeiende, was *van den Kinder-doop*: want zy ontkenden, ergens met uitgedrukte woorden een Gebod gegeven te zyn geweest, om Kinderen te Doopen: en ziende dit Leerstuk door gevolgen vast gemaakt te worden, hebben zy het zelve als eenen menfelyken vond verworpen.

§. 2.

Dewyl zy evenwel door bewysredenen, ontleent *van de Oorsprongelyke zonde*,

(a) *Essentia.* (b) *Persona.*

zonde, geperft worden, hebben zommigen van hen, dat ook niet willen toelaaten, en alle gewoonten van zondigen afgeleyd van den luft tot navolging en van kwaade voorbeelden.

§. 3.

Als andere hun drongen met een bewys, ontleent uyt het wezen der Bondtekenen, te weeten, datze Zegelen van 't Genade Verbond zyn, zoo hebben zommigen uyt haar ontkent, dat *de Bondtekenen Zegelen en tekenen der genade zyn*, maar alleen tekenen zyn *van onze belydenis*, dewelke de Kinderen, wegens gebrek van geloov, niet noodig hebben.

III. Rang der Dwaalingen.

§. 1.

De derde Hoofd Dwaaling is, een kwaad verftand van Christus Prediking op den Berg, di hun toegefchenen heeft *den Eed te verbieden*, indien de woorden opgevat worden naar de letter, en in haare grootfte eenvawdigheid.

§. 2.

Denzelvden hebben zy ook gemeent in di zelvde Preek verboden te hebben alle gelyke vergelding van aangedaane kwaad; het welke zy uyttrekken tot het gebruyk van 't zweerd, *zoo wel* in 't voeren van oorlog, *als* in 't straffen der kwaaddoenderen.

§. 3.

Als men hun de bewysredenen, uyt het O. Testament genomen, aandrong, ftelden zy vast, dat *het Oude Testament ziet op de Joden*, en dat Christus een ander *Verbond*, met *niwe beloven en Wetten* geftaamt, ingevoert heeft.

§. 4.

Tot de niwe Wetten betrokken zy derhalven di geboden, van *geenen Eed toe te laaten*, en van *geene gelyke wedervergelding te doen*.

§. 5.

Aangaande de beloven zyn zy van meening aangemerkt te hebben, dat dezelve in het Oude Testament, naar de letter opgevat, zig niet verder uyttrekken, dan tot de beloven van dit leven, en maar alleen beloovt te zyn eenen gelukkigen Burgerftaat in 't Land Ifraëls.

IV. Rang der Dwaalingen.

§. 1.

De vierde Hoofd Dwaaling is, datze zig stip houdende aan de letter van Paulus, 1 Kor. 5. kwalijk verstaan hebben de Leere van den Ban, waanende, dat dezelve allen band van Maatschappij, zoo den aangeboren, als Burgerlyken, en alle geestelyke gemeenschap verbreekt en weg neemt.

§. 2.

En overzulks, dat in geene Gemeentens *bekwaame Dinaaren* tot de Prediking des Woords, en bedining der Bondtekenen gevonden werden, dan in de hunne.

§. 3.

Waar uyt voortgevloeit is het Leerstuk van de *Herdooping*; want de Bedining des Doops door onbekwaame Dinaaren hebben zy voor nitig gehouden; en datze niet hooger te agten was, dan dat imand van eenen anderen buyten rede in het water gedompelt wierd, of van een Hydensse Priester met Wy-water besprengt was.

Van den Oorsprong der Sociniaanze Dwaalingen.

§. 1.

DE SOCINIANEN hebben hunnen naam ontleent van Leli Socin van Sena, di de lasteringen van Servet, waarom hy te Genevert verbrand is, omheest, en meer andere Leerstukken tegen de Regtzinnige Leere uytgebraakt heeft. Deze Leli Socin is in 't Jaar 1562., te Zurig gestorven, en heeft zyne Schrivten met zyne Ervenis nagelaten aan zynen Neev Faust Socin, een Jongeling van 23. Jaren, van welken deeze Oom veeltyds geroemt had, *dat hy na hem, alles aan de wereld gelukkiger verklaaren, en voltrekken zow.* Met welken schat Faust Socin naa Italien trekt, alwaar hy twaalf Jaren vertoeft heeft; van daar is hy naa Bazel vertrokken, waar hy dri Jaren zyn verblyf gehouden hebbende, daar naa Polen trok; alwaar hy eeniglyk zyn werk maakte, om de Godkunde van zynen Oom, Leli Socin ten vollen in te zuigen, en op te maaken. Van waar hy ook Boeken begon te Schryven ontrent het Jaar 1570. waar van hy

verschyden op versheyde plaatsen , in Italien , Duytsland , Zevenbergen , en Polen uytgegeven heeft. Is Overleden in 't Jaar 1604 ; en zyns Ouderdoms 65.

§. 2.

Dewyl de *Philantia*, of *Tgenliefde*, het voornaamste gebrek van 's menschen verdorven aard is , zoo heeft dat Schrik-dier ook veele Dwaalingen in de Godkunde uytgebroeid ; zynde deszelvs voornaamste vlyt en iver , om alle Gods wegen op den leest der mensfelyke begeerlykheden te schoenen. Hier van daan zyn zommiger pogingen , om eenen *Algemeenen Godsdienst* te smeden , dewelke den menschen , alschoon zondaaren , den weg , om tot Gods gemeenschap te geraaken , voorschryve , uyt de *natuur* of 't aangeboren ligt bekend , en voor een igelyk mens evengelyk open. In welk begrip zy zig ingebeeld hebben , de lieve Gods tegen alle en een igelyk veel meer aanprezen te worden.

§. 3.

Maar dewyl di algemeene Godsdienst niet kan toegelaaten worden , ten waare men alle Verborgentheden des Geloovs , van *naturen* of aangebooren aard geenzins bekend , en alleen van de Openbaaring afhangende wegruymde , zoo hebben en zyn , de Socinianen geheel en al daar op uyt geweest , om dezelve uyt de Godkunde uyt te boenen , en uyt te monstereen.

I. Rang der Dwaalingen.

§. 1.

Het welke , behoudens 't gezag der H. Schrivten , niet konnende geschiden , ten zy met derzelver Godspraaken te verduysteren , en ik weet niet door wat uytleg te ontzenuwen ; hier toe hebben deeze Tegenstreveren twee valffe beginsselen aangenomen ; het eerste is : *dat de mensfelyke rede alleen de uytlegster is van de H. Schriftuur* , en dat geen zin in de H. Schrivt toe te laten zy , dan dien de rede goedkeurt : waar van daan dit schriklyk zeggen van Smals : *Alschoon de H. Schrivt twee , dri , ja meermaalen gezegt had , dat Christus God is , dat hy het egter niet gelooven zou :* om dat het de rede tegen spreekt , en datmen al wat voor de rede ondoorgrondelyk is , voor ongerymd en tegenzegglyk agten moet.

§. 2.

Het tweede beginssel is : *Dat aan de H. Schrivt voldaan word , alschoon men derzelver woorden in den ligtsten zin opvat.* Even als of de Mannen ,

theópneusoi, door Gods Geest gedreven, gestadig eene Overmaatige Leenspreuk, en hoogdravende woorden gebruykt hadden, di meer in den uytterlyken schors vertoonden, dan datze voor hebben zouden om naar het regte oogmerk te onderwyzen en te leeraaren.

S. 3.

Uyt deeze onderstelling moest het Leerstuk *van de Dri-eenhyd*, verworpen worden, om dat het voor de rede ondoorgrondelyk is, in het een eenige Wezen Gods dri Perzoonen te erkennen.

S. 4.

En bygevolg moest Christus niet geloovt worden, *den waaren God te zyn*, en ontkent worden *de Perzoonlyke vereeniging*; ook is di gansse Leere van den Perzoon des Middelaars daar uyt geduurig verdorven geweest.

II. Rang der Dwaalingen.

S. 1.

Nademaal ook de Leere *van Christus voldoening* voor den eenigen en alleen grondslag erkent, de aanmerking van de waardigheyt des Perzoon, di voor zoo veele duyzendmaal duyzende menssen Borg beloovt te blyven; en dat het uyt *de natuur* of het *aangebooren* ligt bekend is, dat een mens niet genogzaam is om veele te verlossen, ten zy hem van elders eene onyndige waardigheyt en kragt bygezet werde: zoo moest ook dat lid uytgewist en doorgestrekten worden: Tot verdediging van welke Dwaaling ook *Gods vrekende Geregtigheyt* ontkent moest worden, op dat God de zonde zow konnen vergeven, buyten deszelvs verzoening of voldoening.

S. 2.

De Leere nu van de verkryging der zaligheyt omver gesmeten zynde, zoo moest ook het geloov omtrent de toepassing der zaligheyt overhoop geworpen, en de mens geregtveerdigt worden, niet door de toegerekende geregtigheyt van den Borge, noch ook door eene volmaakte inklevende geregtigheyt, di in den zondaar geenzins vallen kan, maar *uyt het enkel welbehaagen*, of uyt *eenige onafschedelyke (a) voorwaarde*, dewelke Gods genade naar goeddunken bepaalen kan, gelyk zy stellen: Maar dewyl de H. Schryft zegt: *Dat de mens uyt het geloov geregtveerdigt word*, zoo beelden zy dit geloov uyt, dat het bestaat, wel in eene onvolmaakte, maar nogtans opregte, en naar maate der kragten aangewende gehoorzaamhyt aan Christus beveelen, dewelke zelvs zy verkeerdelyk aannemen, *genadiglyk*

lyk gerekent te worden voor geregtigbyd , dat is , voor het regt ten leven.

§. 3.

Hier uyt volgde ook dat het ganſſe *gebruik der Bondtekenen* moeſt over-
hoop geworpen worden ; als in dewelke geene vertooningen zyn van de
verworven zaligbyd : en by gevolg ook geenigen trooſt van de zyde Gods :
maar datze alleen zyn *tekenen en merken van uytwendige belydenis* , met de-
welke wy het Chriſtendom aanvaardden.

III. Rang der Dwaalingen.

§. 1.

Zig dan geheel en al aan de verdorve REDE overgevende , hebben
zy ook alle *de Dwaalingen der Pelagianen* omhelſt , ja zoodaanig verniſt ,
datze de onſeylbaare voorwetensſchap der toekomende daaſen , zoo vrye
als gebeurlyke , in God zelv ontkent hebben , ſtellende , dat deeze zeker-
byd , di uyt di voorkenniſſe voordlocit , met der tweede oorzaaken vry-
byd , en der dingen gebeurlykbyd geenzins beſtaan kan.

§. 2.

Zy maaken ook gans geene zwaarigbyd , om *Gods beſluyten by wyze van
een toeval* te begrypen , of van een daad des Goddelyken wils , di van het
Goddelyke Wezen zelv onderſchyden is , en dat di zelve daad noch ewig,
noch onveranderlyk is , maar di van de wiſſelvallige dingen , di in der tyd
voorvallen , afhangt.

§. 3.

Op datze de noodzaaklykbyd der genade ook te ligter uytſluyten mogten ,
lochenen zy *de oorsprongelyke zonde* , en verdedigen de kragten van 's mens-
ſen vryen Wil , om eenig geeſtelyk , en waaragtig zaligmaakend goed te
verrigten , met veel hevighbyd , en vercyffen niets meer , dan de prediking
der pligten , der belovten , en der drygementen.

§. 4.

Hunne gedagten nu gaan latende over den omloop des bloeds , en de
geſtadige benoodigbyd om nieuw voedzel , dat di niet bevat konnen wor-
den zonder verlies van kragten , hebben zy *den dood* geſtelt te zyn een
noodzaaklyk gevolg van de natuur ; of de ingeſchaape geſteltyd der lichhaa-
men , te zyn.

IV. Rang der Dwaalingen.

§. 1.

De vierde Rang der Dwaalingen heeft zyn opzigt op zommige leeringen der Goddelyke werkingen , waar van de rede *to dioti* , de wyze HOE di gefchiden niet doorgronden kan. Alzoo lochenen zy dat de eerste stofge gefchaapen is , willende dezelve met den Schepper even gelyk , en even eewig aanwezig geweest te zyn.

§. 2.

Even alzoo ontkennen zy ook de *Opftandinge van het zelvde vlees* , en der zilen levend aanwezig in den staat der afſchydung van 't lichhaam , om geene andere reden , dan om dat de wyze dier dingen , HOE di gefchiden , bezwaarlyk en moeylyk te verftaan en te bevatten is.

§. 3.

En om dat 'r volgens hunne valſſe Wysgeerte geene evenredendyde is tuſſen de tydelyke zonde , en de eewige ſtraffe , zoo ontkennen zommige de *wederopftandinge der godloozen* : Dog andere houden met ſtoute kaaken ſtaande , dat zy ten jongſten dage , na hunne wederopftanding , verbrand en vernitigt ſtaan te worden.

V. Rang der Dwaalingen.

§. 1.

De vyfde Rang der Dwaalingen ontſtaat uyt *parermeeneia* , een kwaade *uytlegging* der plaatzen , di voor het regtzinnig gevoelen pleyten : want dewyl verklaart moeft worden , in wat zin Chriſtus gezegt wierd de Zaligmaaker : zoo hebben zy hem gemaakt tot eenen *niuwen Wetgever* , en den *eerſten Belover van het leven in den Hemel* ; op datze hem , boven Mozes , noch eenig voorregt liten.

§. 2.

Hierom moeft het ganſſe geſtel van de Huylshouding der genade voor Chriſtus koomſte , verandert worden ; en ontkent , dat de *Vaderen van het toekomstige leven iets geweeten hebben* , of iets behalven de aardze zegeningen met vertrouwen gezogt hebben ; het welke niet konnende aangenomen worden , ten zy met eenen geſtel wierd , dat de eerste Mens , in den ſtaat van regthyd , niets te verwagten had , dan de welluſten van het

Para-

Paradys : daarom moest ook den geheelen staat van den eersten Mens verhaasteld worden , te weeten , *dat in hem begeertens* , di te met onderling tegen malkanderen slydig waaren , *tot het goede , en tot zyn ygen welwezen* , geweest zyn : Hier van daan hebben zy gelochent , dat het Beeld Gods in zoo grooten regthyd van verstand , en veerdighyd van wil bestond , maar alleenlyk , om evenwel nog wat te zeggen , *in de heerschappy* , di hem over de Dieren , en de overige vrugten des Velds gegeven was.

§. 3.

Op dat evenwel zulk eene groote verbreking van 't Christen geloov alle niet tegen de borst zyn mogt , zoo vindenze goed den gryns van Godvrugtighyd aan te doen , den welken als zy zagen uytblikken in *de Herdoopers* , di zig van 't Eed-zweeren onthoudende , en 't gebruyk van 't zweerd , zelv in de Hooge Overighyd , verwerpende , eene uytnemende maatighyd en onthouding schynen te betragten , zoo hebben zy de betragting van di menssen ook aangenomen , en geagt allen Godsdienst in de oefening van Godvrugtighyd te bestaan ; volmondig uytichreewende , dat de nieuwsgirige twistredenen , en de voorgewende geloovs Verborgentheden van den duyzendsten mens niet verstaan worden ; maar dat de eenvawdige in hunne Godvrugtighyd alleen God behaagen : en op datze hier van daan ook iet ontleenen mogten , dat tot opbow en aanpryzing van hun gevolg dinen kon , gevenze voor gemaatigde en verdraagzaame menssen te zyn , di uyt lievdezugt alle vroomen en Godvrugtigen in alle Sekten of Aanhangen voor Broederen erkennen : want , dat de grond-wetten van den Godsdienst , in alle Godsdiensten ongekreukt blyven , als de Menssen maar met aandagt daar op letten ; ja dat men niets behoorde aan te nemen , dan waar in alle Christenen toestemmen en over een koomen : want zy agten , zonder verlies zyner zalighyd , geoorloft te zyn , alles aan een zyde te mogen zetten , waar over ooit of ooit verschil geweest en geredentwist is. Dit zyn bekoorlyke en geblankette woorden , waar door de eenvawdigen di des Satans dieptens onkundig zyn , wat zant in d' oogen geworpen , en verschalkt worden.

§. 4.

Tegen dit alles stellen wy tegen , dat men het Goddelyk geloov niet beperken moet binnen de enge paalen van 't Mensfelyk vernuft ; dewyl de Rede zelv Leeraart , dat God onyndig , en wy yndig zyn , en dat hy veele dingen van zig openbaaren kan , waar van des Menssen doorzigtighyd de wyzen , HOE di zyn konnen , niet doorgronden kan : en dat wy gelooven moeten , dat hy , wien de lievde zyner eere en heerlykhyd , en den yver zyner onyndige Oppermagt geenzins toelaaten iets anders van zig te open-

openbaaren , dan dat de waarhyd is , en Gode ten hoogſten betaamelyk : dat hy , zeg ik , nooit iets aan 't Menſfelyk geſlagt , om te gelooven voor- geſtelt heeft , waar aan men , als maar de ſpreekwyzen klaar zyn en geene waare tegenzeggelykhyd inſluyten , niet aanſtonds zyne toefſtemming ge- ven moet , alſchoon men derzelve wyzen niet doorgronden kan ; nade- maal der uyerſten *boti* , DAT HET IS , klaar betoogt of geopenbaart zynde , niet ontkent mag worden , om dat derzelve *to dioti* , HOE HET IS , van ons zwak en yndig verſtand , noch bevat , noch verklaart kan worden.

Y N D E.

B L A D W Y Z E R

D E R

H. SCHRIJFTUURPLAATZEN.

Waar door het Regtzinnig gevoelen bevestigd word.

UYT HET OUDE TESTAMENT.

<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>	<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>
SCHEPPING-BOEK of			III.	1.	141
GENESIS.				1.	126
I.	1.	32. 85. 86		2, 3.	118
	1, 2.	83		3.	120. 121
	2.	67. 83. 89		5.	126
	3-5.	89		6.	127
	6-8.	89		7.	128
	9, 10.	89		8.	127. 128
	11-13.	90		12, 13.	128.
	14-19.	96		13.	179
	20-23.	90		14.	36
	24-31.	90		15.	162. 172. 246
	26, 27.	56. 115		16-19.	122. 128
	28.	109. 121		17-24.	129
	28, 30.	108. 123		19.	113
	31.	116		20.	128. 162
II.	1.	85		22. 56. III. 112.	122
	2.	91		23, 24.	128
	3.	83. 123	IV.	1.	162
	7.	87	V.	24.	166
	8-15.	121	VI.	5.	133
	9.	111. 121	VIII.	21.	130. 133
	16.	121	IX.	27.	163
	16, 17.	109. 122	XII.	2, 3.	162
	17.	113. 197	XIV.	13.	105
	23, 24.	109	XV.	1.	30
	24.	121		6.	219
					XV.

BLADWYZER DER

<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>	<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>
XV.	13.	43	XXI.	13.	97
XVII.	1.	30. 33. 38	XXIII.	20.	60
	6.	32		20-23.	36
	7-32. 104, 161. 184. 231		XXXII.	32.	79
	7-11.	231	XXXIII.	20, 21.	39
	10.	160	XXXIV.	6.	53. 53.
	11.	159		7.	49
XVIII.	15, 16.	172		10.	103
XIX.	24.	56		27.	12
	33-35.	136		28.	109
XX.	6.	99	PRIESTERBOEK of LEVITI-		
XXI.	33.	40	KUS.		
XXII.	8, 13.	92. 97	V.	2-5.	138
	14.	92	XVIII.	5.	III. II2. 201
	18.	162	XIX.	2.	223
XXVI.	3, 4.	162	HET BOEK DER TELLINGEN		
XXIX.	26.	83	of NUMERI.		
XXXVII.	5-15.	5	XII.	8.	5
XLV.	8.	100	XIV.	18.	52
XLVIII.	15, 16.	163		27.	67
	16.	60. 164	XVI.	22.	88
XLIX.	10.	170. 183		30.	83
	10-12.	163	DEUTERONOMIUM of AN-		
	18.	164	DER WETBOEK.		
L.	20.	100	IV.	1, 2.	221
UYTTOGTBOEK of EXODUS.				7.	56
III.	2.	60		15, 16.	39
	14.	39	VI.	6, 7.	21
IV.	16.	104	XII.	32.	182
VI.	2.	33. 37	XVII.	19.	21
XII.	13.	160	XVIII.	15, 18.	172
XIII.	9.	160		18.	181
XIV.	18.	95	XIX.	4, 5.	97
XV.	2.	34	XXV.	1.	213
	18.	95		16.	50
XVII.	14.	12	XXVI.	17, 18.	154
	16.	34	XXVII.	26.	III. 197
XXI.	6.	32	XXIX.	14.	32
					XXIX.

H. SCHRIJFTUURPLAATZEN.

Hoofd.	Vers	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
XXIX.	14, 19.	32	HET BOEK JOBS.		
	29.	47	I.	6.	87
	14, 15.	47		12.	100
XXXI.	26-29.	12	II.	6.	100
XXXII.	4.	51. 99	IV.	17.	32
	39.	245	V.	6.	113
	40.	42		23, 24.	215
	JOSUA.		IX.	8.	84
V.	5, 6, 7.	234	XI.	7.	38
	14.	60		7-9.	38
XXIV.	19.	50. 56	XII.	4.	32
EERSTE BOEK SAMUELS.			XIV.	5.	93. 130. 131
II.	3.	42	XIX.	25.	164. 164. 172
X.	26.	98		26, 27.	245. 247
XIV.	6.	54	XXII.	2, 3.	38
XV.	29.	40	XXIII.	4, 7.	105
XXIII.	12, 13.	45	XXIV.	19.	137
TWEEDE BOEK SAMUELS.			XXIX.	4.	104. 128
XII.	11, 17, 19.	141	XXXI.	33.	106
EERSTE BOEK DER KONIN- GEN.			XXXIII.	4.	67
				23, 24.	164
VIII.	27.	41. 85		24.	149
XIII.	9, 11, 17-20.	134	XXXIV.	10-12.	99
XIX.	14.	251		19.	115
XXII.	21.	86	XXXV.	10.	32
TWEEDE BOEK DER KONIN- GEN.			XXXVIII.	4-8.	90
				6, 7.	86
II.	11.	166		12.	95
TWEEDE BOEK DER CHRO- NYKEN of DER TYDBOEKEN.				31.	96
XX.	6.	54		33.	84
XXXVI.	23, 23.	98	XLII.	6.	150
	EZRA.		HET BOEK DER PSALMEN of DER SNAARLIDEREN.		
VI.	1, 22.	98	II.	6.	188
NEHEMIA.			V.	7.	58. 59. 62. 71
LX.	6.	93		8.	146. 149. 208
	33.	49		12.	62

BLADWYZER DER

<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>	<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>
VIII.	5.	172	XLIX.	21.	117
	6.	32	L.	1.	33
IX.	5.	49		5.	155
XI.	7.	49		21.	50. 123
XVI.	10.	172. 194		23.	144
	11.	161. 247. 247	LI.	6.	134
XVII.	15.	164. 247		7.	130
XIX.	8.	17. 20. 182		9.	232
	9.	19		12.	208
	10.	171		19.	150
XXII.	2.	33	LXVIII.	20, 21.	163
	17.	19			171
	6-9.	171	LXIX.	5.	198
XXIV.	1, 2.	90		28, 29.	202
XXV.	8, 10, 14.	103		29.	79
	8, 12.	8	LXXIII.	22.	117
	14.	19. 104		24.	163
XXVII.	8.	104		25, 26.	30
XXX.	6.	157	LXXIV.	16, 17.	96
XXXII.	2.	214	LXXXI.	13.	99. 141
	3-5.	150	LXXXII.	1-6.	32
XXXIII.	6.	56. 67	LXXXIII.	19.	35. 36. 37. 56.
	6, 9.	54	LXXXIX.	48.	87
	9-11.	95	XC.	2.	40
	11.	73		4.	41
	12.	163	XCI.	1.	33
XXXVI.	10.	157	XCIV.	4.	86
XXXVII.	24.	228		3, 4.	155
XXXIX.	6.	94	XCVI.	5.	84
	7, 8.	148	XCVII.	9.	38
XL.	7, 8, 9.	183	CII.	25-28.	40
	9.	172		26.	61
XLV.	7.	188		28.	39
	7, 8.	172	CIII.	19.	95
	8.	56		20.	86. 86
	14.	249		21.	87. 96
XLVIII.	15.	164	GIV.	4.	86
XLIX.	8.	172		5-9.	90
					CIV.

H. SCHRIFTUURPLAATZEN.

<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>	<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>
CIV.	29, 30.	93	XIII.	12.	122
CV.	25.	142	XV.	24.	164
CX.	1.	34, 56	XVI.	1.	98
	2, 3.	188. 189		4.	73. 81. 100
	4.	186.		9.	45
CXI.	1.	104		33.	98
CXII.	6, 7.	226	XVII.	15.	213
CXV.	3.	53	XIX.	21.	73
CXIX.	105.	19	XX.	9.	224
	122.	148	XXI.	1.	98
CXXV.	5.	8	XXX.	24, 25.	96
CXXX.	3.	172		PREDIKER.	
	3, 4.	216	VII.	20.	224
	7, 8.	163		29.	116. 120
CXXXIX.	2.	43. 43	XII.	7.	88. 243
	2-5.	98		HOOGELIED.	
	7.	67	IV.	7.	249
	7-10.	41	VI.	8.	250
	16.	93		JEZAIAS.	
CXLIII.	2.	116	I.	11-14.	188
CXLV.	3.	38		16-18.	151
	8, 9.	51		18.	105
	15, 16.	96	VI.	1.	34
CXLVII.	5.	42		2, 3.	67
	19.	12		3.	87
	19, 20.	18. 203		8, 9.	67
CXLVIII.	2.	87	VII.	14.	171. 172. 179
	2, 5.	86	VIII.	23, 15.	35
	SPREUKEN SALOMONS.			20.	11. 18
I.	4.	20	IX.	5.	60. 61. 172
III.	18.	122		5, 6.	188
	32.	139		6.	18. 172
VI.	6.	95		9.	59
VIII.	14.	37	XIV.	24.	95
	22.	60		27.	54. 72
	22, 25.	63	XXV.	9.	60
	26.	83	XXVI.	12.	95
	32.	8	XXVII.	5.	33
				Pp	XXVIII.

BLADWYZER DER

<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>	<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>
XXVIII.	22.	35	LIII.	10, 11.	173
XXXIII.	22.	263		10-12.	208
XXXVII.	29.	160		10, 17.	186
XXXVIII.	14.	148		11.	152. 213
XL.	4.	84	LIV.	5.	56. 56
	13.	67		10.	163. 226
	18, 25.	39		17.	218
	26.	93	LV.	4.	181
	26-28.	53. 84		6-9.	27
XLI.	4.	40		8, 9.	39
	9.	80	LVII.	2.	244
	22, 23.	43	LXI.	1.	171. 181
XLII.	1.	147. 181	LXIII.	9.	34. 60. 149
	6.	146		9 14.	56
	8.	36. 37		10.	67
XLIII.	7.	83	JEREMIAS.		
	10, 11.	149	I.	5.	210
XLIV.	6.	40	V.	22.	97
	8.	56	X.	7.	33
	24.	84		10.	42
XLV.	7.	83		11.	84
	18.	87		23.	44
	21.	201	XI.	20.	49
	21, 25.	172. 173	XIII.	23.	134
	22.	104	XIV.	22.	97
	23. 24.	173	XVII.	5.	62
	24, 25.	218		9.	131
XLVI.	10.	45. 73	XVIII.	6.	73
XLVIII.	16.	56	XXIII.	6. 18. 37. 60. 201.	218
XLIX.	4-6.	208		23, 24.	41
	8.	146	XXX.	2.	12
LIII.		17		21.	148
	2-7, 11.	198	XXXI.	22.	83. 179
	3, 4.	197		33.	183. 208
	5.	200	XXXII.	29, 40.	226
	5-7, 12.	172	XXXIV.	18-20.	106
	10.	146	XXXVI.	10.	13
					KLAAG.

H. SCHRIJFTUURPLAATZEN.

<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>	<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>
KLAAGLIDERTEN VAN JE- REMIA.			III.	5.	188
III.	24.	30	VI.	6.	183
	37, 38.	73		7.	107
V.	21.	206	XI.	7.	35
EZECHIEL.			XII.	2.	56
III.	6.	45		4, 5.	56
IX.	1-4.	65		5, 6.	36
XI.	19.	207	XIII.	14.	245
XVIII.	21, 22, 23.	154	JOEL.		
	22.	244	II.	23.	181
	24.	111		26.	171
XX.	11.	112. 183	AMOS.		
	12.	163	IV.	13.	35
	25.	183	MICHA.		
XXXVI.	25.	232	V.	1. 60. 64. 170.	172
	25, 27.	208. 210	VII.	19.	53
XLVII.	12.	122	HABAKUK.		
DANIEL.			I.	13.	49. 50. 139
II.	44.	170	II.	3.	184
IV.	17.	46		3, 4.	170
	17, 24.	71		4.	157
VII.	9.	41	III.	3.	32
	10.	87	ZEPHANJA.		
	18, 22.	35	III.	9.	22
	25.	56	HAGAJAS.		
IX.	17.	56	II.	4, 5.	56
	21, 22.	5		8-11.	170
	24.	167. 201	ZACHARIAS.		
	24-27.	170. 188	VI.	13.	146. 186
XI.	36.	33	IX.	12.	66
	36, 37.	255	XII.	1.	88
XII.	1.	79	XIII.	7.	172
	2. 123. 142. 144.	164.	MALEACHI.		
		245	I.	6.	34
	3.	213	II.	4, 5.	163
HOSEA.			III.	1.	157. 170
II.	7.	35		6.	39

BLADWYZER DER

UYT HET NIWE TESTAMENT.

<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>	<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>
	MATTHEUS.		X.	28.	88. 112. 242
I.	18.	179		29.	43
	20.	178		29, 30.	96. 97
	23.	174		30.	94
III.	6, 16.	231	XI.	22.	140
	11.	68. 233		22, 23.	45
	15.	236		24.	140
	16.	65		25.	19
	16, 17.	57. 68		25, 26.	81. 211
IV.	2.	174		25 27.	58
V.	8.	17. 247		26.	73. 74
	16.	223		27.	59
	17, 19.	182	XII.	31-32.	135
	18.	11. 17. 196		36.	125. 137
	19.	137	XIII.		251
	22.	140		4, 9, 20, 23.	151
	28.	125		11.	7. 158
	48.	223		20-21.	20
VI.	26, 28.	96		42.	142
	27.	84	XV.	6, 8, 9.	17
	28.	43		9.	160. 223. 263
VII.	6.	264		11.	139
	7-11.	19		19.	125
	18.	133	XVI.	13.	179
	29.	181		16.	42
VIII.	11.	166		18.	15. 34. 250. 250
IX.	6.	176		24.	9. 183
	6-27.	173	XVIII.	10.	87
	10-14.	212		14.	265
	35.	185		15.	265
X.	1.	185		17.	264
	8.	258		17, 18.	264
	10.	257		20.	61
	15.	126	XIX.	14.	232
	20.	68		16, 17.	142
					XIX.

H. SCHRIJFTUURPLAATZEN.

<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>	<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>
XIX.	26.	54	XXVI.	53.	43. 85
XX.	15.	46	XXVII.	46.	189
	16.	206		59, 60.	190
	26.	79	XXVIII.	6.	190
	25, 26.	263		18.	176. 188
	25-27.	252		19.	57. 62. 67. 68.
	28.	147. 174. 177.			231. 231. 232
		180. 197		19.	235. 261
	28.	198		20.	250
XXI.	23.	160			MARKUS.
	25.	235	I.	4.	232
XXII.	13.	142		15.	150
	14.	206	III.	5.	174
	30.	85		28, 29.	135
	32.	28. 163. 242. 243.	IV.	11.	158
		246	IX.	43, 44.	142
	37.	111		44-48.	142
XXIV. en	1	184	X.	14.	231
XXV.	1		XI.	13.	178
XXIV.	12.	255	XIII.	32.	178
	24.	79. 226	XIV.	25.	239
	24, 26, 27.	193. 239	XVI.	16.	234. 251
	36.	86			LUKAS.
XXV.	21, 23.	247	I.	15, 80.	210
	32.	246		32.	35
	34.	79. 145		42.	179
	41.	142		47.	131
	42.	125		77.	165. 214
	46.	142. 247	II.	6.	170
XXVI.	11.	178. 193		13.	85
	24.	44		22, 24.	131
	26.	237. 237		23.	179
	26, 27.	237		40, 50.	178
	27.	237	III.	3. 7, 8.	236
	27-29.	237	IV.	15.	261
	28.	173. 174. 214		21.	170. 171. 233
	29.	203. 239	VIII.	10.	158
	38.	174. 189		31.	142

BLADWYZER DER

<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>	<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>
X.	20.	79. 145	I.	4.	122
XII.	10.	135. 151		12. 153. 219. 220. 221	
	47.	136		13.	210
	47, 48.	140		14.	174
XVI.	22.	244		18.	63
	23.	142. 166. 243		33.	231. 235. 236
	22, 23.	243	II.	19.	61. 191
	23, 24.	123		24, 25.	61
	25.	243	III.	3.	159
	29.	16. 18		3, 5.	231
XVII.	9, 10.	114		5.	210. 210
	22.	239		6.	130. 131
XX.	36.	86. 86		6, 7.	211
	38.	243		13. 61. 177. 179. 185	
XXII.	19.	237. 238		16.	58. 62. 196
	19, 29.	238		16, 18.	155
	20.	145. 237		17.	8
	20, 29.	145		20.	43
	24.	252		31, 32.	181
	24, 27.	253		33.	152
	25, 26.	259		34.	175
	29.	145. 146. 147	IV.	7.	174
	31, 32.	227		14.	226
	44.	189		24.	39
	53.	189	V.	17.	58. 61
XXIII.	24.	112		18.	64
	43.	121. 151. 190.		21.	61
		234. 241. 244		21, 28, 29.	245
	46-53.	174		23.	61
XXIV.	19.	185		24.	244
	32.	181		26.	59
	39.	86. 194		27.	176
	44.	10		28.	246
	51.	178		36.	21. 58
	JOHANNES.			39.	16. 22. 24
I.	1.	2. 59. 60	VI.	32, 33, 52.	179
	3.	61		35.	219
	3, 10.	84		39, 40.	226. 226
					VI.

H. SCHRIJFTUURPLAATZEN.

Hoofd.	Vers	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
VI.	38-40.	149	XIV.	26.	67. 68
	44. 45.	206		27.	214
	45.	181	XV.	5.	132
	53. 54.	238		8.	224
	63	207		13.	196
	70-71.	44		16.	78
VII.	30.	94		26.	57. 58. 59. 66. 68
	31.	170	XVI.	14.	68
VIII.	34.	134		28.	178. 193
	40.	173	XVII.	3.	63. 69. 152
	44.	80. 87. 125		5.	225
	58.	59		9.	202
IX.	32.	185		10, 11.	227
X.	3-16.	250		11, 14. enz.	202
	14, 16, 18.	202		15.	225. 225
	18.	61		17.	222. 223
	17, 18.	191		21.	104
	18.	190	XVIII.	36.	188. 265
	27.	251	XIX.	28.	174
	27, 28.	227		30.	241
	27-29.	226		36.	44
	34. 35.	32	XX.	31.	7. 21. 69
XI.	15.	178	XXI.	17.	61
	25, 26.	144	HANDELINGEN DER APOS-TELEN.		
	26.	144	I.	7.	194
	34-44.	245		11.	192
	43	61	II.	1-17, 32, 33.	171
XII.	37-40.	81		23.	74. 74. 75
	40.	141		27.	190
	41.	34		30.	179
XIII.	18.	44. 79		32.	191
XIV.	1.	62		38.	150. 232. 235
	2, 23.	166		38.	231
	6.	4. 8. 180		42.	237. 237
	9. 11.	69		42, 46.	238
	12.	185		47.	211
	16.	57. 57. 65. 226. 250		21.	178
	16, 17.	68	III.		IV.

BLADWYZER DER

Hoofd.	Vers	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
IV.	12.	4. 180	XIX.	4, 5.	236
	19.	28	XX.	17, 18.	259
	24.	85		28. 59. 177. 198. 202.	
	28.	74. 74. 74. 75		248. 259. 259	
V.	3, 4	67	XXII.	16.	233. 235
VI.	2-4.	259		17.	5
VII.	48.	35	XXIII.	8.	86
VIII.	14.	353	XXIV.	3.	92
	13, 21.	233		15.	246
	36.	235	XXVI.	6, 7.	164
	37, 38.	233		9, 10.	136
	38.	231		23.	189
X.	40.	192		27.	153
	47.	231. 233. 235	XXVIII.	25.	67
XI.	3.	253	BRIEF VAN PAULUS AAN DEN		
	18.	155	ROMYNEN.		
XIII.	14, 15, 16.	261	I.	3.	179
	48.	78. 211. 207		3, 4.	63. 175
	15, 17.	85		7.	249
XIV.	16.	99		16.	206
	23.	256		19.	3
XV.	2, 6, 22.	258		19, 20.	83
	4.	248		20.	33. 37. 40. 91
	10.	168		23.	40
	18.	43. 72. 74		24.	141
XVI.	6, 7.	203		32.	50. 138. 196
	14.	207	II.	4.	52
	17.	8		5, 6.	140
	31.	150		14, 15.	3. 107
XVII.	11.	21. 25		18, 20.	182
	24.	41. 85		29.	249
	24, 25.	38	III.	2. bl.	1. 12. 18
	25, 28.	92		4.	48
	26.	94		9.	138
	27, 28.	95		9, 10.	131. 216
	29.	117		13-18.	131
	39.	22		19.	138. 216
XVIII.	28.	22		29, 28.	215
					III.

H. SCHRIJFTUURPLAATZEN.

Hoofd.	Vers	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
III.	21, 28.	219	VI.	23.	137
	24.	198. 200. 214.	VII.	8, 9, 11, 13, 17, 20.	133
		214. 215		8, 19, 23.	134
	24, 25.	216		18-24.	224. 225
	25.	167. 196. 234		10.	112
	25, 26.	164. 197		22.	210
	25, 26, 31.	196		23.	133. 133
	27.	106. 107	VIII.	1.	199
	27, 28.	216		1, 2, 3.	220
	28.	28		1-34.	214. 244
IV.	30.	56. 220		4.	144. 201. 201
	3.	164. 219		5.	220
	4.	114		7.	132. 211
	5.	216. 220		8, 9.	231
	6.	214		9.	68
	11.	160. 228. 233		10.	244
	11. 16.	216		11.	67. 191. 247
	17.	83. 91. 211		15.	168. 169
	20, 21.	229		15, 16.	221
	25.	213		16, 17.	227. 229
V.	1.	214		17.	147. 221
	2.	215. 229		17, 30.	242
	7, 8.	197		18.	114
	8.	52		20.	113
	8-10.	214		23.	246
	9, 10.	226		28.	71. 100. 206
	10.	180. 199. 200		29.	74. 75
	10, 18.	201		29, 30.	74
	12.	127. 129		29, 30, 38, 39.	229
	12, 14.	113		39.	207. 211
VI.	14.	121. 129		31.	189
	14-18.	130		32.	65. 176. 196
	16-19.	144		33.	189. 213
	17-19.	215		33, 34.	213. 227
	18-21.	201		34.	188. 189. 200
	4.	151		34, 35.	213
	16, 18.	155		37.	189. 249
	21.	139	IX.	5.	60. 175
					IX.

BLADWYZER DER

Hoofd.	Vers	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
IX.	11.	71. 208	EERSTE	AAN DEN KORINTE-	
	11, 16.	206		REN.	
	11, 18.	81	I.	2.	249
	13, 18.	79		12.	253
	13, 18, 22.	80		29, 30.	216
	16.	77		30. 201. 213. 219. 222	
	17. 75. 81. 81.	100	II.	2.	152
	18, 21.	46		7.	2. 72. 74
	19.	208		7-14.	159
	21.	73		8.	4. 175
	21-23.	79		10.	65. 67
	30-32. 106. 114.	215		11, 12.	67
X.	3.	5. 216		14.	20. 132. 211
	4.	165		15.	20. 25. 27
	5.	106. 114	III.	5.	259
	5-9.	164		16.	67. 67
	9, 10.	152		16, 17.	67
	14.	5. 206	IV.	1.	27. 159. 256. 261
	14, 17.	207		6.	16
	17.	152	V.	11.	264. 265
XI.	3.	251		12.	265
	5.	77		13. 22.	265. 265
	6.	53	VI.	11.	213. 222. 232
	29.	79. 209		12.	262
	33, 34.	73		20.	147. 198
	36.	7. 91	VII.	14.	232
XII.	1.	4. 27		23.	262. 263
	2.	45. 48		25, 26.	16
	7, 8.	259	IX.	5.	256
	8.	258		7, 13.	257
XIV.	9.	195	X.	14.	160. 161
	17.	188		11.	22
	23.	223		15.	25
XV.	4.	21. 22		16.	237. 239
	12.	62		21.	237
XVI.	1.	259		31.	223
	17.	264. 265. 265	XI.	1.	223
	26.	40		2.	221
					XI.

H. SCHRIJFTUURPLAATZEN.

Hoofd.	Vers	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
XI.	20.	237. 238	II.	6, 7.	265
	23.	237. 239	III.	5.	99. 132
	23, 25.	237		6, 9.	168
	24, 25.	62. 160		13-16.	168
	24, 25.	238. 238. 239		17.	221
	26.	161. 238. 239		18.	247
	27-29.	161	IV.	1.	256
	28.	237		2.	25
	3.	69		2, 3.	19
	4-II.	67		5.	253
XII.	4, II, 13.	66		6.	212
	II.	65		13.	155
	13.	230. 233. 235.		16.	210
		236. 238		17, 18.	247
	13, 14, 20, 25, 27.	249	V.	1.	247. 247
	28.	23. 258		1-8.	244
	29.	253		7.	3. 3
	8.	247		8.	243. 244
	12.	247		14.	263
	26.	260		10.	246. 247
XIII.	34.	261		25.	200. 203
	40.	261		15, 21.	197
		245		17.	208. 222
	3, 4.	190		18.	196
	4.	192		19.	213
	13.	28		19, 21.	180. 198. 199
	21.	273		21.	219. 210
	22.	121	VI.	13.	57
	22, 26.	113		14.	50
	26.	246		14, 15.	139
XIV.	40-44.	247		18.	54
	42, 53, 54	247	VII.	1.	139. 223
	51.	159		10.	150
	55-57.	192	IX.	13.	104. 153
			X.	4.	264
				5.	27
			XI.	5.	253
				8.	258. 258
					XL
TWEEDEN AAN DEN KORIN- TEREN.					
L.	18.	48			
	22.	228			

BLADWYZER DER

Hoofd.	Vers	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
XI.	13.	126	VI.	16.	10. 17
	12, 13.	258	AAN DEN EFEZEREN.		
	13, 14.	126	I.	3-5.	77
XII.	2.	111		4.	72. 79
	2, 4.	112. 121. 247		5.	221
	2, 3, 4.	85		5, 11.	74
AAN DEN GALATEREN.				6.	9. 76
I.	8, 9.	16		7.	196. 198. 214
II.	4.	250		9-11.	74
	6, 7.	115		10.	166
	7, 8, 9.	254		11.	55. 71. 74. 82. 95
	9.	253		12.	73
	16.	215. 219		13.	227. 228
	20.	196. 223		15.	220
III.	8, 9.	162		18.	20
	10.	137. 168		19.	33. 107
	10, 12.	111		19, 20.	67
	10, 13.	198		20.	191. 194
	12.	112		20, 21.	194
	13.	198. 241		22.	188
	15.	17. 103. 238	II.	I.	123
	16.	175		1, 5.	134
	17.	167		1, 5, 6.	208
	19.	168		3.	129
	24.	165		8.	53. 155
	27.	235		9, 10.	216
IV.	1.	221		10.	208
	1-14.	168		12-17.	47
	4.	171		14, 15.	169
	4, 5.	198. 201		17.	180. 199
	5.	201		18.	66
	6.	65. 65. 68		20.	14. 251
	8.	33. 38	III.	11.	74
	24.	24		12.	221. 229
	26.	166.. 221		16.	66
V.	12.	264		17.	219
	19, 21.	126	IV.	4.	66
VI.	6.	258		5.	236
					IV.

H. SCHRIFTUURPLAATZEN.

Hoofd.	Vers	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
IV.	10.	192. 193	IV.	16.	258
	11.	253	AAN DEN KOLLOSSENZEREN.		
	11, 12.	24. 256. 260	I.	14.	198
	14.	8		14, 20.	200
	18.	123		16.	61
	19.	135		16, 17.	86
	22-24.	210		17.	34. 61. 93
	23, 24.	131. 223		19, 22.	199
	24.	117		20.	214
	30.	227. 228. 228		20, 21.	180
V.	2.	187. 198	II.	3.	176
	10.	45. 48		8.	4. 17. 275
	18.	261		9.	33. 88. 60. 60. 174
	23.	250		8, 9.	201
	26.	202. 233		9, 14.	200
	26.	222. 251		11, 12.	231
	27.	222. 250		13.	199
VI.	11.	8		14.	168
	12.	249		15-17.	262
AAN DEN FILIPPENZEREN.				16.	168
I.	1.	259		16, 19.	26
	6.	207. 226. 227		17.	165
	23.	243. 244		18, 20.	253
II.	6.	38. 60		18-23.	262
	6, 7.	174		20-23.	263
	7.	174		23.	223
	7-11.	189	III.	10. 117. 131. 210. 223	
	8.	201		13.	199
	9.	147. 219		16.	21. 261
	10.	62	EERSTE AAN DEN THESSALONISSENZEREN.		
	10, 11.	176	IV.	4.	224
	12, 13.	6		17.	247
	13.	95. 99. 207	V.	9.	75. 80
III.	8, 9.	202. 219. 220		11.	261
	9.	106. 114. 215		21.	251
	12.	207. 225		23.	7. 132. 222
	21.	190. 191. 247			
IV.	7.	214			

BLADWYZER DER

Hoofd.	Vers	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
TWEEDE AAN DEN THESSALONISENZEREN.			V.		
I.	1.	248	8.		92
	6.	50	9, 10.		259
	6, 7.	246	21.		76
	7.	86	17.	258. 259.	260
II.	2.	255	17, 18.		258
	3.	255	12.		249
	3, 4.	255	15.		46
	4.	255	TWEEDE AAN TIMOTHEUS.		
	4-10.	255	I.	6.	257
	11, 12.	141		9.	72. 77. 79
III.	2.	4		12.	152. 219
	3.	227	II.	13.	3
	14, 15.	264. 265		13.	50
	15.	265		19.	79 79
EERSTE AAN TIMOTHEUS.				25.	155
I.	5.	223	III.	14 16.	16
	11.	45		15.	20. 21
	13.	136		16.	5. 11. 12
	17.	39. 40. 40	IV.	7, 8.	230. 249
	20.	265	AAN TITUS.		
II.	4.	19	I.	1.	4 8. 9
	5.	173. 175. 180		2.	48
	5, 6.	179. 180. 198		5.	256. 260
	6.	147. 197. 203		5, 7.	259
	12.	261		6.	256
	14.	121		9.	260
	24.	127		15.	151. 139
III.	2.	256. 260	II.	1-10. 15.	261
	8.	259		11, 12.	6
	10.	256		13.	60
	15.	15. 248		14.	196
	16.	59. 159. 174. 174.	III.	5.	209. 216. 222. 233
		185		9-11.	261
IV.	1-3.	255		10.	264. 265. 265
	2.	135		10, 11.	265
	14.	257	AAN DE HEBREERS.		
			I.	2.	34. 146
				2, 3.	93
					I.

H. SCHRIJFTUURPLAATZEN.

Hoofd.	Vers	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
I.	3.	34. 61. 61. 63. 93.	IX.	7.	185
		187. 194. 198		9.	197. 262
	6.	62. 176		11.	149
	10.	61		12.	184. 187
	14.	86. 87		12-14.	198
II.	3.	165. 181		14.	148. 186
	5.	168		14, 15.	226
	7, 8.	194		15.	158. 179. 202
	9.	190		15, 16.	145
	10.	34. 166. 197		15-17.	147
	10-13.	221		15, 25, 26.	165
	14.	192. 246		16.	103
	14, 17.	179		12, 13, 14.	198
	15.	168. 169		22, 23, 28.	198
III.	1.	104. 153. 158		24.	188
	4.	248		25.	181
	12.	8		25, 28.	187
IV.	13.	43		26.	186. 241
	14.	187		28.	240
	16.	154. 221	X.	1.	165
V.	1.	186		1-3.	168
	4.	206		5.	184. 173. 174
	9.	247		7-10.	240
VI.	4, 5.	136		11.	186
	4-6.	7		12.	187. 187. 193
	11.	153. 229		14.	187. 198. 199.
	17.	73. 79			202. 241. 244
	17, 18.	158		17.	244
VII.	22.	148		18.	167
	22.	158. 180		22.	153. 229
	24.	241		25.	248
	26.	34. 176. 176. 187.		26.	136
		201		35.	153
VIII.	4.	187. 239	XI.	3.	83
	6.	147. 158		6.	3. 4. 223
	8, 9, 10.	203		7.	164
	9.	263		10.	85
IX.	7.	185		13-16.	164
					XI.

BLADWYZER DER

Hoofd.	Vers	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
XI.	16.	163	III.	4.	210
XII.	14.	9. 224		15.	152
	22, 23.	249		19.	243
	13.	166. 248		20.	52
	24.	158. 180		21. 24. 105. 105. 161.	
XIII.	8.	165		233. 235	
	17.	262	IV.	1.	189
	20.	145		10, II.	261
DE BRIEF VAN JAKOB.				19.	91
I.	17.	39. 99	V.	1-2.	259
	18.	210		2.	259
	26, 27.	8		2, 3.	26. 263
II.	1.	257	TWEDE BRIEF VAN PE-		
	2.	248	TRUS.		
	9.	253	I.	10.	224
	10.	110. 137		19.	19
III.	2.	224		20.	26
IV.	17.	125	II.	4.	85
V.	10, II.	22		19.	134
EERTSE BRIEF VAN PETRUS.				20.	222
I.	1.	254		21.	11
	2.	231	JOHANNES EERSTE BRIEF.		
	3.	209. 229	I.	6, 7.	50
	5.	189. 225. 250		7. 198. 199. 210. 232	
	10-12.	144		8.	224
	12.	86		9.	151
	15.	49	II.	1.	213
	18, 19.	198		1, 2.	150. 188
	19.	147		2. 18. 198. 199. 200	
	20.	74		5.	52
	23.	210		6.	185. 223
II.	2.	4. 17. 27		19.	250
	8.	75		21.	28
	9.	206	III.	1.	220. 221
	21.	185		2.	247
	22.	223		4.	125
	24.	173. 186. 198		5.	250
III.	1.	224		20.	42
					111

H. SCHRIFTUURPLAATZEN.

Hoofd.	Vers	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
III.	21, 22.	165	V.	11.	86
	23.	3	VII.	9, 10.	243
	24.	154	XI.	8.	255
IV.	1.	25	XII.	6.	251
V.	6.	210		9, 14.	249
	7.	57. 57. 57. 65. 68		9.	126
	10.	229		14.	255
	20.	60. 69	XIII.		255
TWEDE BRIEF JOHANNES.				8.	80
	10.	264. 265. 265		11.	255
DE BRIEF VAN JUDAS.				12.	255
	3.	12	XIV.	13.	243. 244
	3.	75. 80	XVII.	3, 4.	255
	6.	76. 80. 87		11.	255
JOHANNES OPENBAARING.				14.	207
I.	4, 5.	67	XIX.	10.	87
	7.	194		13.	2
	8.	60. 61		16.	35
	8-11.	40	XX.	2.	126
II.	7.	111. 112. 121. 122	XXI.	8.	142
	17.	249	XXII.	2.	122
	23.	61		11.	139
IV.	8.	54		13.	40
	11. 45. 54. 83. 84. 91-93			19.	79

AANGEHAALDE SCHRIFTUURPLAATZEN

In dit

KORTBONDIG OPSTEL

Waar uyt de Tegenstrevaren hunne tegenwerpen ontleenen.

UYT HET OUDE TESTAMENT.

Hoofd.	Vers	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
SCHEPPINGBOEK.					
I.	2.	83	III.	11.	118
	26.	117	IV.	19.	113
II.	2.	88	VI.	7.	32
	25.	118	IX.	6.	73
				6.	117
					XL.

BLADWYZER DER

<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>	<i>Hoofd.</i>	<i>Vers</i>	<i>Blad</i>
XI.	5.	72	HET BOEK JOBS.		
XIV.	18, 19.	241	XLII.	8.	181
XV.	1.	216	HET BOEK DER SNAARLI-		
XVII.	7.	184	DEREN.		
	14.	234	VI.	6.	244
XVIII.	1, 13, 14.	36	XIV	1.	3
XIX.	1.	36	XXII.	7.	174
XXII.	1.	44		17.	19
XLVI.	26.	83	XXX.	10.	89
XLIX.	16.	83	XXXIX.	14.	89, 244
UYTTOGTBOEK.			LX.	24.	94
XVII.	15.	36	LXII.	13.	217
XX.	12.	94	LXIX.	29.	79, 227
XXXII.	32.	79, 227	LXXXVIII.	12.	89
HET BOEK DER TELLINGEN.			CVI.	38.	130
X.	35, 36.	36	CXV.	17.	89
XIV.	42.	41	CXIX.	18.	20
XXI.	14.	18	PREDIKER.		
DEUTERONOMIUM. of ANDER			III.	18, 19.	89
WETBOEK.				19.	241
V.	5.	181	IX.	1.	230
VI.	25.	217	JESAIAS.		
XXIII.	12-14.	41	II.	1-5.	17
XXIV.	13.	217	V.	3.	27
XXX.	15.	132		3, 4.	209
XXXI.	29.	132	VII.	9.	152
JOSUA.			IX.	6.	18
X.	13.	18	XI.	6-9.	171
HET EERSTE BOEK SAMUELS.			XIX.	21.	241
XXVIII.	11.	167	XXVI.	14.	246
HET EERSTE BOEK DER KO-			XXXVIII.	1, 5.	94
NINGEN.				18.	89
XIV.	19.	8	XL.	10.	216
XV.	5.	225	JEREMIAS.		
XIX.	11, 12.	41	XXIII.	6.	18
HET EERSTE BOEK DER			XXXIII.	18.	241
CHRONYKEN OF TYD-			EZECHIEL.		
BOEKEN.			XII.	2.	208
XXIX.	29.	18	XVIII.	20.	130
HET TWEEDE DER TYDBOE-				26.	227
KEN.			XLVIII.	35.	36
IX.	29.	48	DANIEL.		
XV.	7.	216	XII.	2	241, 246
HET BOEK ESTHER.			JONA.		
IX.	19-21.	17	IV.	11.	130
			ZACHARIAH.		

H. SCHRIJFTUURPLAATZEN.

Hoofd.	Vers	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
	ZACHARIAS.			SYRACH.	
IX.	11.	166	XVI.	15.	217
I.	MALEACHI.	241		EERSTE BOEK DER MACHA-	
IV.	11.	172	IV.	BEERS.	
	5.			19.	17

SCHRIJFTUURPLAATZEN.

UYT HET NIWE TESTAMENT.

Hoofd.	Vers.	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
	MATTHEUS.			XXVIII.	
II.	18.	89		19.	232
III.	11.	236		20.	178
V.	2.	41		MARKUS.	
	11.	217	XII.	34.	212
	14.	251		LUKAS.	
	22.	137	I.	6.	225
	25, 26.	245		35.	64 66
	27. enz.	182		77.	165
VII.	13.	143	III.	36.	16
X.	2.	254	VI.	32, 33.	132
	8.	253		41.	133
	28.	143	VII.	36.	203
XI.	13.	22	XII.	59.	138
XII.	32.	245	XIV.	14.	246
XVI.	13.	26	XX.	35.	218
	18, 19.	253		36.	247
	24.	183	XXIV.	20.	238
	27.	217		JOHANNES.	
XVIII.	17.	151		I.	
XIX.	17, enz.	218		3, 10.	84
XX.	23.	62		14.	176
XXII.	43, 44.	37	III.	5.	234 235
XXIII.	2, 3.	26		13.	166 167
	24.	133		16.	73 203
	37.	203	V.	22, 27.	62
XXV.	28.	22	VI.	50-56.	240
	34, 35.	218		51.	238
XXVI.	26.	240		62.	185
XXVII.	9.	16	VIII.	38.	185
			IX.	3.	131
					X.

BLADWYZER DER

Hoofd.	Vers	Blad	Hoofd.	Vers	Blad
X.	35, 36.	64	EERSTE AAN DEN KORINTE-		
XII.	44.	62	REN.		
XIII.	34.	182	I.	17.	235
XIV.	28.	62	II.	14.	132
XVI.	12.	17	III.	8.	217
	13.	26		12, 15.	245
XVII.	3.	63		14.	217
XXI.	25.	254		15.	137
HANDELINGEN DER APOSTE-			V.	9.	18
LEN.			VI.	13.	247
I.	8.	66	VII.	25, 26.	16
II.	24.	192		37.	132
	41.	236	VIII.	4-6.	63
	42.	238		11.	263
VII.	51.	208	IX.	9.	96
VIII.	30, 31.	20		17.	217
	38.	261		27.	230
X.	4, 31.	212	XIII.	3.	152
	2, 3, 4.	5	XIV.	26.	260
	34, 35.	5		32.	66
	34.	78. 217	XV.	50.	114. 247
XIII.	14, 15, 16.	261	TWEEDE AAN DEN KORINTE-		
	32, 33.	64	REN.		
XIX.	4, 5.	226	III.	6.	12
XX.	28.	259	III.	17.	218
XXII.	16.	234	V.	15.	203
PAULUS BRIEF AAN DEN RO-				19.	203
MYNEN.			X.	5.	152
I.	19, 20.	5	XI.	12, 13.	258
II.	5, 6, 7.	217	AAN DEN GALATEREN.		
	11.	217	II.	6.	217
	14.	5	III.	19.	181
	14, 15.	132		23.	165
IV.	3, 5.	220	V.	17.	66
VIII.	3.	174	VI.	5.	130
	29.	78		7, 8.	217
IX.	3.	227		8.	218
X.	4.	22	AAN DEN EFEZEREN.		
XI.	32.	203	II.	3.	235
XII.	1.	27	IV.	6.	63
XIII.	1.	265	V.	26.	234
XIV.	15.	203. 227	AAN DEN FILIPPENSSSEN.		
XVI.	25.	165	II.	6, 8.	174
				8, 9.	202
					II.

H. SCHRIJFTUURPLAATZEN.

Hoofst.	Vers	Blad	Hoofst.	Vers	Blad
II.	10.	245	XI.	6.	3. 78
	12.	230		39, 40.	165
AAN DEN KOLOSSENSEN.				39.	166
II.	8.	4	XII.	2.	202
	9.	178	XIII.	16.	217
	13.	199	DE BRIEF VAN JAKOB.		
III.	13.	199	I.	12.	217
IV.	16.	18		15.	133
TWEDE AAN DEN THESSALONIENSEN.				25.	218
I.	4-7.	217	II.	5.	78
	5.	218		21, 24.	216
II.	2, 3.	255	III.	9.	117
	4.	255	EERSTE BRIEF VAN PETRUS.		
	15.	17	I.	21.	62
EERSTE AAN TIMOTHEUS.			II.	21.	199
II.	4.	78. 79. 203	III.	19.	166
	5.	63	IV.	13.	254
	6.	203	TWEDE BRIEF VAN PETRUS.		
III.	15.	251	I.	20.	26
IV.	8.	218	II.	1.	203
V.	22.	260	III.	9.	81
TWEDE AAN TIMOTHEUS.				16.	20. 21
I.	12.	217	EERSTE BRIEF VAN JOHANNES.		
IV.	7, 8.	217	II.	2.	203
AAN TITUS.			III.	9.	225
I.	5.	260	V.	27.	12
III.	5.	234		16.	137
AAN DE HEBREËRS.			JOHANNES OPENBARING.		
II.	3.	165	I.	4.	66
	9.	203		20.	260
IV.	14.	187	II.	1, 12, 18.	260
VI.	5, 6.	227		10.	217
	10.	217	III.	4.	218
	20.	166	VII.	14, 15.	218
VII.	26.	187	XI.	8.	255
VIII.	4.	187	XII.	14.	255
	6.	165	XIII.		255
	13.	22	XIV.	13.	244
IX.	8.	165. 166	XX.	14.	143
X.	1.	165	XXII.	12.	218
XI.	1.	152		19.	79. 227

BLADWYZER

D E R

Z A A K E N

I N D E G E O P E N B A A R D E

G O D G E L E E R D H Y D .

A.

A Andoeningen van Gods Wille.	53.
- - - - der wedergeboorte.	211.
Aangeboore Godgeleerdhyd en deszelvs aanwezig.	3.
- - - is ongenogzaam ter zalighyd.	4.
- - - komt overeen met de gepenbaarde Godgeleerdhyd.	4.
Aanneming tot kinderen.	220.
- - deezes gevogts, en oorzaak.	221.
- - - uitbeelding.	220.
Aanstellen van Harders en Leeraars.	257.
Aanwezen der Engelen.	85.
- - - mensfelyke zilen.	242.
Adams val en deszelvs gevolg.	127.
Afbeeldige Godgeleerdhyd.	2.
Afezis en Parezis onderschyding.	107.

Afgodery.	271.
Afhanglykhyd der fchepzelen in hun aanzyn, worden, en werken.	92.
Afhanglykhyd van des H. Schryvts gezag.	14.
Afllaat of vryfpraak.	268.
Algemeene genade.	277.
- - Gods-dienft.	283.
Algemeen Verbonds woords oorspronglykhyd.	102.
Algenogzaamhyd Gods.	38.
- - - der H. Schryftuur.	13.
Alomtegenwoordighyd Gods.	41.
Ampten van Christus.	181.
Aniichriftendom.	206. 272.
Avondmaal des Heeren.	237.

B.

B Armhertighyd Gods.	53.
Bedeeling der genade waarom fpaar-	

BLADWYZER DER ZAAKEN.

<i>ſpaarzamer in het O. T.</i>	167. 169.	- - - -	<i>deezes ygenſchappen</i>	
<i>Beding, wat.</i>	103. 105.	- - - -	<i>en zyn bezonderhyd.</i>	78.
- - <i>des genaden verbonds.</i>	147.	- - - -	<i>eeuwighyd, onveranderlyk-</i>	
	150.	- - - -	<i>hyd, en zekerhyd van voorwer-</i>	
<i>Bedryging van 't Werkverbond.</i>	112.	- - - -	<i>pen.</i>	79.
<i>Bedryven in de Kerk waar te nemen.</i>	260.	- - - -	<i>van verwerping, van En-</i>	
		- - - -	<i>gelen of menſſen.</i>	80.
<i>Bedrog des Duyvels.</i>	126.	<i>Beſluys algemeene nybbeelding.</i>		70.
<i>Beeld Gods.</i>	115.	- - <i>eeuwighyd.</i>		72.
<i>Beelden invoering.</i>	271.	- - <i>onveranderlykhyd.</i>		79.
<i>Begeerlykhyd de wortel van alle kwaad.</i>		- - <i>vryhyd, wyshyd en uyte-</i>		
	128. 133.	- - <i>ſtrekthyd.</i>		73.
<i>Bekeering en geloov.</i>	156.	- - <i>ynde, is de betooning van</i>		
<i>Bekeering of weder wys wording.</i>		<i>Gods eere.</i>		76. 81.
	150. 206.	<i>Beſpiegelende Godgeleerdhyd.</i>		3. 6.
<i>Bekwaamheden des Middelaars.</i>	172.	<i>Beſprenging.</i>		231.
<i>Beloovde koomſt des Middelaars.</i>	3.	<i>Beſtuur Gods.</i>		82.
<i>Belouten der zalighyd verſchyden.</i>	162.	<i>Beſtuur of bewind der Kerke.</i>		252.
- - <i>bedekt onder 't dekzel der</i>		<i>Beſturende wille Gods.</i>		48.
<i>Wet.</i>	167.	<i>Betekenis van den naam Jehova.</i>		36.
- - <i>bekent onder het O. T.</i>	163.	<i>Betrachtende Godgeleerdhyd,</i>		3. 6.
- - <i>toegepaſt.</i>	204.	<i>Betrekking van den menſt tot God.</i>		101.
- - <i>vervult.</i>	195.	<i>Beveſtiging des genade verbonds.</i>		157.
<i>Belouten des algemeen verbonds.</i>	104.	<i>Bevryding van der zonde ſchuld en</i>		
- - - <i>genade verbonds.</i>	144.	<i>ſmet.</i>		204.
- - - <i>werk verbonds.</i>	111.	- - - - <i>ſtraf.</i>		205.
<i>Bepaaling des gevrogts van Chriſtus</i>		<i>Bewaaring of behouding.</i>		205.
<i>voldoening.</i>	197.	<i>Bewaaring voor afval.</i>		225.
<i>Befchryving der aanneminge tot kin-</i>		<i>Bewaaring der H. Schryftuur.</i>		12.
<i>deren.</i>	220.	<i>Bijſchop moet de vergeving toeftem-</i>		
<i>Beſluys Gods wat.</i>	70.	<i>men.</i>		269.
- - <i>is eene doening di God ſelv</i>		<i>Bygeloovighyd.</i>		271.
<i>is.</i>	71.	<i>Byſprankige zin der H. Schryft.</i>		23.
- - <i>der bezonderzoorten of van</i>		<i>Byvoegzels der Heyligmaaking.</i>		224.
<i>nytvoering.</i>	71.	<i>Bondtekenen ynde.</i>		161.
- - <i>toelaatende of werkende.</i>	72.	<i>Boom des levens.</i>		121. 122.
- - <i>van verkizing, is of van</i>		<i>Borgtogt des Zoons.</i>		148.
<i>Engelen.</i>	75.	<i>Breedhyd der H. Schryft tot de minſte</i>		
- - - <i>of van menſſen.</i>	76.	<i>ſpreuke tegen de Socinianen.</i>		15.

BLADWYZER DER ZAAKEN.

- - - tot alles toe. 16.
 Bytengewoone of overnatuurlyke God-
 geleerdhyd. 5.

C.

C Hristus ampten. 181.
 - - - begraving. 190.
 - - - borgwording. 197.
 - - - dood. 189.
 - - - geboorte. 171.
 - - - getrouwtyd in 't Midde-
 laaramp. 189.
 - - - gezag in 't zelve. 179.
 - - - Godhyd. 59.
 - - - Hemelvaart. 193.
 - - - 't hoofd der Kerke. 252.
 - - - Koninglykamp. 188.
 - - - Lyden. 189.
 - - - Menshyd. 173.
 - - - Nederdaling ter Hellen. 190.
 - - - Ontvangenis. 178.
 - - - Opstanding. 190.
 - - - Priesteramp. 186.
 - - - Profetisamp. 181.
 - - - staat van verhooging. 190.
 - - - vernedering. 189.
 - - - sterven voor di verloren
 gaan. 277.
 - - - twee wezens vereeniging. 174.
 - - - derzelver medede-
 ling der lievedegaven. 176. 184.
 - - - ygen spreek-
 wyzen. 177.
 - - - wyzen oor-

zaak. 174.
 - - - voldoening. 195.
 - - - deezes ynde en oor-
 zaaken. 196.
 - - - volhyd. 199.
 - - - is noodzaaklyk. 197.
 - - - volstrekt en dande-
 lyk. 200.
 - - - van de Socinianen
 gelochent. 284.
 Christus verdienste. 200.
 - - - alleen voor de ystver-
 korenen. 202.
 - - - deszelus ynde, oorzaak
 en waarhyd. 201.
 - - - zitten ter regter hand. 194.

D.

D Aad der Schepping. 83.
 Daadelyke zonden. 124. 134.
 Deelen der Godsdiens. 155.
 - - - des genade verbonds. 107.
 - - - werk verbonds. 10.
 - - - der H. Schrift. 259.
 Diakenen. 256.
 Dinaaren der Kerk. 288.
 Dioti. 214.
 Doeningen der regtveerdiging. 112.
 Dood was Adam niet ygen, waare
 hy in regthyd gebleven. 230.
 Doop, wat. 11.
 Door wi de regelmaatige boeken be-
 schreven zyn. 55.
 Dri-eenhyd. 284.
 - - - van de Socinianen ontkent. 69.
 - - - deszelus Leere is noodzaaklyk. 206.
 Dubbelzinnigtyd der roeping. 206.
 Duyt

BLADWYZER DER ZAAKEN.

Duyvels bedrog.	126.
- verzoeking.	125.
Dwaaling van Nestor en Eutichus.	175.

E.

E Enhyd des Goddelyken wezens.	57.
Eerstoorzaak der verwerping.	80.
Eewighyd des besluys.	72.
- - Gods.	40.
Egte deelen der H. Schryft.	10.
Eysingen des werkverbonds.	107.
Engelen aanwezen.	85.
- getal menigvuldig.	86.
- ynde.	87.
- schepping.	86.
- staat.	87.
- toeygeningen en wezen.	86.
Enkelhyd van God.	39.
Erv zonde.	129.
Eucharistia, een dankoffer.	241.
Eutichus dwaaling.	175.

G.

G Ebruyk van rede in de Schryf- tuur.	27.
- - is dienstbaar.	28.
- - van 't Paradys.	121.
- - - den boom des levens.	122.
Geests, Godhyd.	65. 67.
- - - onlangs in twyfel getrok- ken.	66.
- - merktekening onderschydning.	68.
- - Perzoonlykhyd.	65.
Geloov, wat.	151. 152.
- eys kenisse, toestemming.	152.
- en vertrouwen.	153.

Geloov en bekeering.	152. 153. 156.
Geloovs werktuytig gebruyk.	219.
Geluk word van God bestuurt.	97.
Genade Gods.	52.
Genades spaarzaamer bedeeeling in 't O. Test.	167. 169.
Genadeverbonds belouten.	144.
- beding.	147. 150.
- daad van onderhandeling.	156.
- deelen.	155.
- gestaading of bevestiging.	157.
- groddslag.	145.
- ynde der bondtekenen.	161.
- Middelaar.	157. 169.
- openbaaring of opregting.	144.
- tekenen en zegelen.	159. 160.
- verband tussen voldoening en verwerping.	146. 147.
- wybeelding.	143.
Geopenbaarde Godgeleerdhyd is ge- woon of ongewoon.	5.
- of noodzaaklyk.	6.
Geregtighyd Gods, algemeen of be- zonder.	51.
Geregtighyd is tweederlye.	106.
Gestaading eenes verbonds.	105.
Gevallige dingen worden van God be- stuurt.	97.
Gevolgen der Schepping.	91.
- zonde.	127.
Gevoegt der aanneming tot kinderen.	
- Heyligmaaking.	223.
- Roeping.	206.
- Schepping.	85.
- Twee wezens vereeniging in Christus.	176.

BLADWYZER DER ZAAKEN.

- Verzegeling.	229.	- gerechtighyd , algemeene of be-	
Gezag der Overzetting.	23.	zondere.	51.
- H. Schryft.	14.	- hailighyd.	49.
Gnostiken gevoelen.	173.	- leven.	42.
God als 't hoogste goed.	31.	- lydzaamhyd.	52.
- betaamelykhyd , en Godlykhyd		- naam.	31. 36.
der H. Schryft.	13.	- onafhanglykhyd.	275.
Godhyd des Vaders.	58.	- onderhouding des geschepts.	93.
- Zoons.	59.	- onyndighyd.	38.
- H. Geestes.	65. 67.	- onvergelyklykhyd.	39.
Godgeleerdhyd der vereenning.	2.	- verdraagzaamhyd.	52.
- - wandelaar of Revzi-		- verstand.	42.
gers of des geloofs.	3.	- - - word naar ons begrip	
- - zining of aanschou-		verdeelt in eene weetenschap ,	
wing.	3.	di noodzaaklyk , en vry is.	43.
Godgeleerdhyds aanwezen.	3.	- - - geene middelkennis.	44.
- - ynde.	7.	- verbond in 't algemeen.	102.
- - onderschyding van an-		- - deszelus handelaars , God en	
dere weetenschappen.	2.	de mens.	102.
- - oorsprongswoord.	1.	- - - - gestaading of bevesti-	
- - overeenkoomst met de		ging.	105.
geopenbaarde waarhyd.	4.	- voorzinighyd.	92.
- - verschydene verdeelin-		- wezentlykhyd.	37.
gen.	2. 3.	- wille.	45.
- - uitbeelding.	2.	Goedhyd van God.	51.
Godsdienst deelen.	8.	Goede werken ofze verdinende zyn.	
- - merken.	9.		151. 152.
- - naam.	7.		
- - uitbeelding.	8.		
Gods Algenogzaamhyd.	38.		
- Alomtegenwoordighyd.	41.		
- Barmhertighyd.	53.		
- Beeld.	115.		
- - deszelus onveranderlykhyd.			
- Eenhyd.	56. 57.		
- Eertshyd.	58.		
- Eewighyd.	40.		
Gods enkelhyd.	39.		
- genade.	52.		

H.

H Ailige dagen.	271.
Hailige opperhoofdighyd.	272.
Hailighyd Gods.	49.
Hailighyd en hoogdraventhyd der H.	
Schryft.	13.
Hailigmaakings byvoegzelen.	224.
- - gevrogten.	223.
- - oorzaken , en uit-	
beelding.	222.
	Han-

BLADWYZER DER ZAAKEN.

Handelaars in 't algemeen verbond.

103.

K.

Handoplegging.

257.

Harders en Leeraars.

256.

Heerlykmaaking.

242.

Herdooperen opkoomst.

279.

Hervormde Godgeleerdhyd, of di enkel bespigelende is.

6.

Hoe velerly is Gods besluyt.

71.

- - naam.

31. 36.

- - de zonde.

125.

Hoogste goed is mededeelbaar.

70.

- - door de Schepping medegedeelt.

91.

- - hoe den mens aangeboden.

30. 70. 82. 100.

- - hoti.

288.

Huyshoudelyke betrekking in 't erede-verdrag des Vaders.

146.

- - des Zoons.

147.

I.

I Ebova, Gods ygen naam.

35.

- - deszelus betekenis.

36.

- - uytpraak.

37.

Jezus is de Christus.

170.

Jezuïten middelkennis.

44.

Indompeling.

131. 132.

Inwendige verzegeling.

228.

Ynde der Bondtekenen.

101.

- des Besluyts.

76. 81.

- der Engelen.

87.

- - Godgeleerdhyd.

7.

- - Schepping.

91.

- van Christus voldoening.

196.

- der H. Schrift.

20.

- - Wet.

165.

K Enniffe word tot het geloov vereyst.

152.

Kerk.

248.

Kerkelyke tugt.

263.

Kerkenraaden.

258.

Kinderdoop.

231.

Klaarhyd der H. Schrift is voorwerpelyk.

19.

- - - onderwerpelyk.

20.

Koomst des Middelaars beloovt.

3.

Koninglyk ampt van Christus.

188.

Kragtdaadighyde der Bondtekenen.

276.

- - Roeping.

207.

- - van den wille Gods.

13. 53. 276.

L.

L Angmoedighyde Gods.

52.

Leenspraakige zin der H. Schrift.

23.

Leere der Dri-eenhyd is noodzaaklyk.

69.

Letterlyke zin der. H. Schrifts woorden.

23.

Leven van God.

42.

Lezing der H. Schrift is algemeen,

beweert tegen het Pausdom.

21.

Lichhaams opstanding.

245.

Lievdegavens mededeeling van Christus twee wezens.

176.

Lieve Gods.

53.

Lyden van Christus.

189.

Lydzzaamhyde Gods.

52.

Lot word van God bestuurt.

97.

Loupspraakige naamen Gods.

33.

M. Magt

BLADWYZER DER ZAAKEN.

M.

M Agt van God.	53
Mededeeling der lievedeaven	
van Christus twee wezens.	176.
- - van ygen spreekwyzen.	177.
Medegeweeten bekleed Gods plaats op	
uarde.	228.
Meerderhyd der perzoonen in de God-	
hyd.	56.
Mennoniten of Mennisten van waar	
Mennisten.	279.
Mens is van God verzorgt met een	
lichhaam.	87.
- - met eene ziele.	88.
Mens Schepping.	87. 88.
Menslyke geest is onsterfelyk.	243.
- - zeer vrywillig.	275.
- leevtyd door de Voorzinig-	
hyd bepaalt.	93.
- staat onder 't werkverbond.	108. 123.
- verdorventhyd.	131. 132.
Merken van den Godsdienst.	9.
Merk-letteren des O. T.	11.
Merktekenen der Kerk.	251.
Merktekenig onderschyd des Vaders.	58.
- - Zoons.	59. 63.
- - H. Geestes.	65. 68.
Middelaar des genade verbonds.	170.
Middelaars bekiwaambeden.	172.
- koomst belooft.	3.
Middelkennis der Jezuiten wederlegt.	44.
Mis-offer.	240.
Mogelykhyds wortel.	71.

N.

N Aam Gods, wat.	31.
- van magt, algenogzaam-	
hyd, betaamelykhyd.	33.
- - heerschappy.	34.
- - 't overheersend ge-	
bied en verhevenhyd.	35.
Naams oorspronglykhyd.	32.
Naam der Godsdienst.	7.
- van verbond past op den pligt	
van den regten mens.	107.
Nagtmaal des Heeren.	237.
Naukeurighyd des werkverbonds.	110.
Nestors dwaaling.	175.
Noodzaaklykhyd der Godgeleerdhyd.	3.
- - - H. Schrivts over-	
zetting.	22.
- - beschryving.	11.
- van de leere der Dri-een-	
hyd	65.
- - openbaaring.	6.

O.

O ffer des Mis-priesters.	240.
Onderhouding aller dingen.	82.
- - -	93.
Onderhouding der Leeraars.	257.
Onderschyding der Godgeleerdhyd van	
alle andere weetenschappen.	2.
Onderschyd van Afezis en Parezis.	167.
Onderwerpelyke aanmerking der H.	
Schriift aan de zyde van den mens.	20.
Onderwerp der Godgeleerdhyd.	7.
- - - wedergeboorte.	209. 210.

Onegte

BLADWYZER DER ZAAKEN.

Onegte deelen der <i>H. Schrivt.</i>	10.
Ongenogzaamhyd ter zaligbyd- der aangeboore Godgeleerdhyd.	4.
Ongewoone openbaaring der Godge- leerdhyd.	5.
Onyndighyde Gods.	38.
Onstervelykbyd der ziele.	242.
Omvanging van Christus.	178.
Onveranderlykbyd des Besluyts.	72. 79.
- - van God.	39.
- - onzichtbaare Kerk.	249.
Oorbiegt.	269.
Oorspronglyke zonde.	125. 129.
Oorsprongwoord der Godgeleerdhyd.	1.
Oorzaak der aanneming tot kinderen.	221.
- - bewaaring.	225.
- - heiligmaaking.	226.
- - regtveerdiging.	213.
- - Schepping.	84.
- - vereeniging van Christus twee wezens.	174.
- - wedergeboorte.	210.
- - verzegeling.	228.
Openbaaring des genadeverbonds.	144.
Opstanding des lichbaams.	245.
Opperste goed den mens aangeboden.	30. 72. 82. 100.
Oppervoorbeeldige Godgeleerdhyd.	2.
Orderende wille Gods.	48.
Ouderlingen.	258.
Overeenkomst der aangeboore Godge- leerdhyd met de geopenbaarde waar- hyd.	4.
Overtollige werken.	269.
Overzestandiging.	239.
Overzetting der <i>H. Schrivt.</i>	22.
- - deszelus gezag.	23.

- - - noodzaaklykbyd.	22.
-----------------------	-----

P.

P Aradys.	121.
Paresis en Afezis onderschyde.	167.
Paus van Roomen is de Tegenchrist.	255.
Pelagianen en Arminianen dwaalini- gen.	274.
Pelgrimagen.	268.
Perzoonen der Godbyd zyn Vader, Zoon, en <i>H. Geest</i> :	58.
Perzoonen meerderhyd.	57.
Perzoonlykbyd des Vaders.	58.
- - Zoons.	59. 63.
- - <i>H. Geests</i> .	65.
Pligt des Huwelyks.	109.
- van maatigbyd en Godvreezend- hyd.	108.
- - geregtigbyd.	109. 110.

R.

R Aad des Vredes.	146.
Redes gebruyk in Schrivtuurs uyt- leg is alleen dienstbaar.	26. 27. 28.
Regelmaatige Boeken.	10.
- door wi, in wat taal, en met wat Letteren beschreven.	11.
Regter der geschillen, tegen 't Pau- dom.	24. 273.
Regt van uytleg der <i>H. Schrivt.</i>	24.
Regtveerdigbyd is tweedery.	106.
Regtveerdigings daaden.	214.
- - oorzaak.	213.
- - wybeelding.	212.
- - uytwerking.	214.

V v

Roe

BLADWYZER DER ZAAKEN.

<i>Roepings dubbelzinnighejd.</i>	206.	- <i>genogzaamhyd.</i>	16.
- <i>gevrogten.</i>	206.	- <i>Goddelykhyd.</i>	13.
- <i>toeygeningen.</i>	207.	- <i>klaarhyd, zoo onderwerpelyk.</i>	20.
- <i>uytbeelding.</i>	205.	- - <i>als voorwerpelyk.</i>	19.
- <i>werkingen.</i>	206.	- <i>noodzaaklyke beschryving.</i>	11.
<i>Roeping der Kerk-leeraars.</i>	256.	- <i>overzetting.</i>	22.
S.		- - <i>deezes gezag.</i>	23.
S <i>Akramenten van waar.</i>	158. 159.	- - - <i>noodzaaklykhyd.</i>	22.
	230.	- <i>regt van uytlegging.</i>	24.
<i>Schending des werkverbonds.</i>	124.	- <i>verschyden zin.</i>	23.
	128.	- <i>volmaakthyd.</i>	16.
<i>Schepping der werrelde.</i>	82.	- - - <i>zoo wezentlyke tegen't</i>	
- <i>deszelus daad.</i>	83.	<i>Pausdom.</i>	16.
- - <i>gevolg.</i>	91.	- - - <i>als volkoomentlyke, te-</i>	
- - <i>gevrogt.</i>	85. 95.	<i>gen't zelvede, de Muhame-</i>	
- - <i>stifter of oorzaak.</i>	84.	<i>danen en Socinianen.</i>	- 17.
- - <i>wyze.</i>	89.	- <i>uytbeelding. 9. en Hoofd. III.</i>	
- - <i>ynde.</i>	91.	- <i>wyze van beschryving.</i>	- 11.
- <i>der Engelen.</i>	86.	- <i>zekerhyd.</i>	- 13.
- - <i>Menssen.</i>	87.	<i>Schuld der zonde.</i>	138.
<i>Schepzelen hangen van God af in hun</i>		<i>Smet der zonde.</i>	139.
<i>aanzyn, worden; en werken.</i>	92.	- - - <i>opkoomst van waar.</i>	282.
<i>Schikking deezes Werks eerste deel.</i>	29.	<i>Socinianen stellen de Rede tot Regter.</i>	26. 283.
- - <i>ruweede deel.</i>	101.	<i>Staat van Christus verhooging.</i>	190.
<i>Schoolgeleerde Godgeleerdhyd.</i>	3.	- - <i>vernedering.</i>	189.
<i>Schryftuur aangemerkt onderwerpelyk.</i>	19.	- <i>der menssen in't eerste verbond.</i>	123.
- - - <i>voorwerpelyk.</i>	20.	- - <i>zuivere natuur of geboorte.</i>	117.
<i>Schryfts bewaaring.</i>	12.	<i>Staaving des algemeenen verbonds.</i>	105.
- <i>deelen.</i>	10.	- - <i>genadeverbonds.</i>	157.
- <i>gebruik.</i>	20.	- - <i>werkverbonds.</i>	121.
- <i>gezag deezes waare afhang-</i>		<i>Stellige Godgeleerdhyd.</i>	3.
<i>lykhyd tegen des Pausdoms</i>		<i>Straf der zonde.</i>	13.
<i>vallse.</i>	14.	<i>Strydende Kerk.</i>	249.
- - <i>breedhyd tot de minste</i>			T. Te
<i>spreuke tegen de Socinianen.</i>	15.		
- - <i>tot alles toe.</i>	16.		

BLADWYZER DER ZAAKEN.

T.

T Ekenen des genadeverbonds.	159.
- - werkverbonds.	121.
Toeygeningen Gods.	37.
- der Engelen.	86.
- - Roeping.	207.
- van Gods Wezen, Aanwezen of Leven.	37.
- des Wezent zyn, Algenogzaamhyt, Onyndighyt, Enkelhyt, en Onveranderlykhyt.	37. 38. 39.
- des Aanwezens zyn Eewighyt, en Alomtegenwoordighyt.	40. 41.
- des Levens, Verstand en Wil.	42. 45.
Toepassing der zalighyt.	204.
Toestemming, wat.	152. 353.

V.

V Aderen des O.T. hebben de zalighyt gekent, geloovt, en gehoopt.	162. 163.
Vaders Godhyt.	58.
- huyschowdelyke betrekking in 't verdrag des vredes.	146.
- merktekening onderschyd.	58.
- Perzoonlykhyt.	58.
Vagevuur.	270.
Vals gevoelen over des Schryfts uytleg.	25.
Verband tussen voldoening en verwerping.	147.
- bekeering en geloov.	158.
Verbond Gods in 't algemeen en des-	

zelus woorddoorspronglykhyt.	102.
- deezes handelaars God en mens.	103.
- deelen.	106.
- gestaading door eedzwering, onderpanden, of tussendoorgangen.	105. 106.
Verborgen zin der H. Schryft-woorden.	24.
Verdeeling der Godgeleerdhyt.	2. 3.
Verdienste van Christus.	200.
- alleen voor d'uytverkorenen.	202.
- deszelus waarhyt.	201.
Verdienste der goede werken.	207. 209.
Vereeniging van Christus twee Wezens.	174.
Verdraagzaamhyt Gods.	52.
Verdrag tussen Vader en Zoon.	145.
Vergeving der zonde.	268.
Verkizing.	73.
- is of van Engelen.	75.
- of van Menssen.	76.
- deezes ygensschappen, zyn, besonderhyt.	78.
- " " eewighyt, onveranderlykhyt.	79.
Verklaring der H. Schryftuur.	23.
Vertaaling der H. Schryft.	22.
Verschyden zin der H. Schryft.	20.
Verstaaning der H. Schryft, is letterlyk of geestelyk.	20.
Verstand Gods.	42.
- word naar ons begrip verdeelt in eene weetenschap, di noodzaaklyk en vry is.	43.
Vervuilinge der beloften van zalighyt.	195.

BLADWYZER DER ZAAKEN.

Verwerping is of van Engelen of van Menssen.	80.	- - Verzegeling.	229.
Verzoeking des Duyvels.	189.	- - van de verwerking der za- lighyd.	195.
Verzoening, is een gevrogt van 't Middelaraamp.	180.	- - 't genadeverbond.	143.
Voldoening van Christus.	195.	- - werkverbond.	106.
Volhyd deszelus.	199.	Uytgestrekthyd des Beslyts.	73.
Volstandighyd der Hailigen.	276.	- - der H. Schryvt.	15.
Voorburg wederlegt.	166.	Uytlegging der H. Schryvt.	24. 273.
Voorverordineriing.	73.	Uyspraak van JEHOVA, Gods ygen naam.	37.
Voorwaardig beslytt.	277.	Uytwerking der Regtveerdiging.	214.
Voorwerpelyke klaarhyd der H. Schryvt.	19.	- - Wedergeboorte.	209. 210.
Voorwerp der Godgeleerdhyd.	2.		
- is van afnaaming.	6.		
- van bestuur.	7.		
Voorzinighyd Gods.	92.		
Voorzinighyds daad is d' onderhou- ding.	94.		
- medewerking.	94.		
- bestuur.	95.		
- breed nytgestrektehyd.	96.		
- gaat over 't geval, geluk, lot.	97.		
- - 's menssen vryen wil.	98.		
Formelyke rede der vrywillighyd.	277.		
Vorstius wedersproken.	41.		
Vryhyd van Gods beslytt.	73.		
Vryspraak of afstaat.	268.		
Uytbeelding des Beslyts	70.		
- der bewaaring.	225.		
- des eewigen levens.	247.		
- der Godgeleerdhyd.	2.		
- des Godsdiens.	8.		
Uytbeelding der Hailigmanking.	222.		
- - Regtveerdiging.	212.		
- - Roeping.	206.		
- - Schryvtuur.	9.		
	Hoofd. III.		

W.

W Aardigheden der H. Schrievt. 13.

Waarbyd van Christus verdienste. 204

Waarvonniss over de Schriift. 25.

Wederbeding of weereys. 105.

in't genadeverbond. 149.

157.

Wedergeboorte. 209.

- deszelvs aandoeningen. 209. 211.

- oorzaaken, en gevrochten.

210.

- is enkel lydelyk. 212.

Werkelyke teeling des Vaders. 58.

- *uytblazing* of *zending* des H.

Geests. '59.

Werkingen der Roeping. 206.

Werktuysige oorzaak der regtveerdi-

ging is het geloove. 219.

Werkverbonds bedryging insluitende af-

le dood. II 2. 222.

belovten.

deelen, en singen en naam.

107.

107.
F narw-

BLADWYZER DER ZAAKEN.

- nauwkeurighd.	110.
- opreëting.	121.
- pligt van Godvreezendhyd en maatiging.	108.
- van regtveerdighd.	109.
- schending.	124. 128.
- staatving.	121.
- tekenen.	121.
- uytbeelding.	106.
- Zegelen.	122.
Wet der plegtigheden door Christus vervult.	183.
Wezen Gods is een eenig.	37.
- der Engelen.	86.
Wezentlyke volmaakthd der H. Schriftuur tegen 't Pausdom ver- dedigt.	16.
Wille Gods.	45.
- deezes aandoeningen.	53.
- Besluitende	71.
- Beskurende.	48.
- Geopenbaarde.	47.
- is eene zuivere doening.	45.
- betrokken tot God, zyne zalig- hyd, en tot de schepzelen, vrymagtighyd.	46.
- tot de betekende zaak en het teken, Waarhyd.	47.
- tot de belovten, getrouwhyd.	48.
- tot het besluit, ordinerende en besluitende.	48.
- des Gebods en der goedkeuring.	48.
- deezes denqden zyn, Gods Hailighd.	49.
- tot de goedkeurende, Gerechtig- hyd.	49.
- is ook volstrekt, verordineert, of	

beschikt.	54.
- deeze is gewoon of ongewoon.	55.
- kragtdaadig.	46. 53.
- verborgen.	47.
Wyshyd des Besluys.	73.
- der Schepping.	81.
Wyze der Openbaaring is gewoon of ongewoon.	5.
- Schepping.	89.
- Beschryving van de H. Schrift.	11.
- van kennen in God is eene daad en geen vermogen.	42.
- van willen is in God eene zu- vere doening, en geen ver- mogen.	46.
- van vereeniging van Christus twee Wezens.	174.
Woordenzin der H. Schrift is letter- lyk of verborgen, Byspraakig, Leen- spraakig, of Zinnebeeldspraakig.	29.
Wortelwoord der mogelykhyd.	71.

Z.

Z Abelliaansdom.	57.
Z Zegelen des Genadenverbonds.	160.
- - Werkverbonds.	122.
Zekerhyd der H. Schrift.	13.
- des Besluys in de voorwer- pen.	79.
Ziel is onstervelyk.	88. 243.
- niet uyt voortplanting.	88.
Zigtbaare Kerk.	250.
Zin der H. Schrift is Byspraakig, Leenspraakig, Letterlyk.	23.
- Verborgen, Zinnebeeld- spraakig.	

BLADWYZER DER ZAAKEN.

<i>spraakig.</i>	24.	- Smet.	130. 139.
<i>Zonde, wat.</i>	124.	- Straf.	139. 140. 141. 142.
- <i>Hoe veelery.</i>	125.	- <i>Verschydenes benaamingen.</i>	124.
- <i>Daadelyke.</i>	124. 134.	<i>Zoons Goddelykhyd.</i>	59.
- <i>Ervelyke.</i>	129.	- <i>Huyshowdelyke betrekking in 't</i>	
- <i>Oorspronglyke.</i>	125. 129.	<i>verdrag des Vredes.</i>	147.
- <i>Aard.</i>	125.	- <i>Perzoonlykhyd.</i>	59. 63.
<i>Zondes gevolgen.</i>	127.	- <i>Zitten ter regterhand Gods.</i>	194.
- <i>Schuld.</i>	129. 138.		

Y N D E.

Dewyl

Dewyl ik niet voeglyk de Proev-bladen zelf heb

konnen overzien , zal de Goedwillige Lezer de ingeslovene Druk-
feylen , di eenigzins den zin verduyfteren aldus gelieven te verbeteren :

Bladzyde 5. regel 7. Hoogaanzyn. lees. Hoogaanzien. bl. 8. r. 1. *uyttrekken*.
1. *uytrekken*. r. 17. *is 't een*. l. *is een*. r. 29. *en dat*. l. *noch*. bl. 17. r. 13.
dat te zyn. l. *dat te zien*. bl. 22. r. 33. *geen*. l. *geên of gene* : en dus alzins
wanneer het betrekking : en *geen* , als het eene ontkenning beteekent. bl. 27.
r. 13. *woorden*. l. *worden*. bl. 43. r. 2. 3. *Het gene nu op eene zoodaanige wyze voor*
zyn aanwezig is. l. *Het gene nu op eene zoodaanige wyze aanwezig*
is , dat is noodzaaklyk aanwezig om dat het niet voor zyn aanwezig , voor
af aanwezig geweest is , enz. bl. 45. r. 13. *zyn zelve*. l. *zyns zelve*. bl. 53. r.
5. *dat we*. l. *dat we*. r. 8. *te dioti*. l. *tò dióti*. bl. 55. r. 1. *van God* l. *van Gods*.
bl. 56. r. 19. *voorgekoomen*. l. *voordgekoomen*. bl. 63. r. 11. *wezend*. l. *wezen*.
bl. 69. r. 15. *Stoisk* l. *Stoïs of Stoïk*. r. 23. *van eenig begrepen*. l. *van eenig*
ding begrepen. bl. 73. r. 8. *door*. l. *en door*. bl. 74. r. 18. *mis*. l. *in is*. bl. 79.
r. 2. *natuurs*. l. *natuurs of*. bl. 90. r. 29. *aanzyn*. l. *aanzien*. l. *aanzien*. bl. 91.
r. 22. *agt*. l. *uyt*. bl. 94. r. 2. *verfprekt*. l. *volstrekt*. bl. 100. r. 30. *door gestelde*.
l. *door 't gestelde*. bl. 102. r. 23. *voordgevoleid*. l. *voordvloeid of voordgevoleid*
is. bl. 112. r. 3. *het* l. *hem*. bl. 118. r. 23. *grootte*. l. *grootte*. bl. 128. r. 25.
en van l. *of van*. bl. 131. r. 15. *verwerpelyke*. l. *voorwerpelyke*. bl. 140. r. 33.
di eene. l. *di gene*. bl. 143. r. 26. *teevalligen*. l. *toevalligen*. bl. 146. r. 14. *dat*
zoo l. *dat zelv*. bl. 147. r. 3. *van alle andere dingen* ? Voeg hier in : en wyl zy
zelve ook over de wezens dier dingen. bl. 148. r. 5. *als*. l. *is*. bl. 159. r. 10.
zig ider. l. *zig der*. bl. 165. r. 5. *een onyndigen*. l. *eene onyndige*. bl. 168. r. 32.
niets goeds. l. *niets goed*. bl. 181. r. 2. *maat*. l. *magt*. bl. 182. r. 11. *het woord* ,
ragende , moet in den volgende regel geplaatst worden , aldus : *ragtende*
dezelve niet te gebruyken. bl. 183. r. 2. *verloopen*. l. *voorloopen*. r. 33. *ont*.
l. *ons*. bl. 185. r. 9. *naazaad*. l. *naa zaad*. bl. 195. r. 5. *ontrecken*. l. *ontrekken*.
bl. 200. r. 20. *en is* , *hem* , l. *en is hem* , bl. 203. r. ook *niets*. l. ook *dat niets*.
bl. 209. r. 6. *di* l. *dat*. r. 7. *konnen*. l. *kennen*. bl. 219. r. 16. *dan*. l. *van*. bl.
223. r. 32. *Diſta*. l. *Viſta*. bl. 236. de twee laatste regelen. *vertreding van den*
mens is , *di het medegeweeten van Gods eere bezoezelt*. l. *vertreding van Gods eere*
is , *di het medegeweeten van den mens bezoezelt*. bl. 247. r. 20. *kwaalyk ge-*
daan. l. *kwaalyk doen*. bl. 253. r. 17. *wien in*. l. *in wien*. bl. 254. r. 9. *uytvoe-*
rig. l. *uytvoerig*. bl. 258. r. 6. *voldoeding*. l. *voldoening*. bl. 260. r. 14. *dat de*.
l. *dat zyde*.

GEOPENBAARDE GODGELEERDHYD.

Blad 2. Regel 20. *het onderschyd van deeze Leere word van alle andere.* Lees, het onderschyd deezer Leere van alle andere word bl. 21. r. 1. *leven hebben.* l. *leven te hebben.* bl. 25. r. 9. *van een.* l. *aan een.* bl. 26. r. 25. *Matt. 22: 23.* l. 23: 2. 3. bl. 32. r. 7. *di in ons denkbeeld.* l. *in ons een denkbeeld.* r. 10. *Joh 35: 17.* l. 35: 10. bl. 34. r. 7. *tot de heerlykhyd.* l. *tot de heerlykhyd inleydende.* bl. 36. r. 30. *Ezech. 48.* l. 40 bl. 39. r. 29 *zyns.* l. *myns.* bl. 45. r. 5. *Spr. 19: 9.* l. 16: 9. bl. 56. r. 38. *Hag. 2: 5.* 6. l. 4 5. bl. 50. r. 39. *Fez. 9: 5.* l. 9: 9. bl. 61. r. 5. *Matt. 16: 20.* l. 18: 20. bl. 66. r. 37 *laat volgen Efez. 2: 18.* en 4: 4. bl. 68. r. 2. *Matt. 28.* l. 28: 19. r. 12. l. *Joh. 5: 7.* l. *Joh. 14: 16.* 17. bl. 72. r. 26. *met eenige.* l. *met een eenige.* bl. 82. r. 3. *de eere.* l. *de Leere.* bl. 83. r. 39. *Gen. 29: 26.* l. 49: 26. bl. 84. r. 14. *di ene.* l. *di gene.* r. 31. *Fez. 41.* l. 40 bl. 86. r. 6. l. *Kon. 22: 29.* l. 22: 21. r. 10. *laat volgen Matt. 24: 36.* bl. 87. r. 37. *Fez. 4: 18.* bl. 94. r. 22 *vers 5.* l. *vers 5: daarby* bl. 96. r. 32. *geenerlye.* l. *geene eenerlye wyze.* bl. 98. r. 3. *voor letter b las in c.* Ook word het Lot van God bestuurt *Spreuk. 16: 33.* bl. 114. r. 15. *Rom. 9: 30.* 31. l. 30. 32 bl. 118. r. 28. *Gen. 3: 23.* l. 3: 2. 3. bl. 126. r. 21. *Matt. 10: 16.* l. 10: 15. bl. 130. r. 29. *Joh 14: 4.* l. 14: 5. bl. 141. r. 39. *Hoofdst. 17: 14.* l. lid 17. 19. bl. 144. r. 7. *toegezegelde.* l. *toegezegde.* bl. 152. r. 36. *hegt aan 2 Kor. 10: 5.* l. *Kor. 13: 2.* *Hebr. 11: 1.* bl. 159. r. 12. *nademaal de.* l. *nademaal by de.* bl. 160. r. 29. *zigtbaarige.* l. *zigtbaare.* bl. 163. r. 1. *na gekregen las in.* *Gen. 4: 1.* r. 3. *aan.* l. *van.* bl. 165. r. 16. *na zonden,* las in. *Luk. 1: 77.* bl. 171. r. 17. *Pf. 22.* *Pf. 69.* l. *Pf. 22.* *vers 69.* r. 23. *doet het woord geloovigen uyt.* bl. 172. r. 37. *Fez. 45: 12.* 28. l. 45: 21. 25. bl. 173. r. 8. *Fez. 23.* 24. l. 45: 23. 24. bl. 174. r. 6. 4: 7. l. *Joh. 4: 7.* bl. 187. r. 5. *Efez. 5: 1.* l. 5: 2. bl. 188. r. 17. *voeg aan Hor. 3: 5.* bl. 197. r. 14. *voor af beeld.* l. *Voorafbeeld.* bl. 202. r. 25. *Joh. 20.* l. *Joh. 10.* bl. 206. r. 23. *van het licht tot de duysternis.* l. *van de duysternis tot het licht.* bl. 208. r. 36. *na hebben las in Luk. 7: 30.* bl. 210. r. 1. l. *Kor. 1.* 2 *Kor.* bl. 216. r. 21. *las aan.* *Ziet vers 24.* 25. *Rom. 4: 5.* *Pf. 130.* 34. *Pf. 143.* 2. *Spreuk. 20: 9.* bl. 223. r. 15. 2 *Petr. 1.* l. *Petr. bl. 224.* r. 3. *Deut. 4: 12.* l. 4: 1. 2. r. 5. l. *Teff. 4: 3.* l. *Teff. 4: 4.* bl. 225. r. 28. *Joh. 17: 15.* l. 17: 5. bl. 238. r. 34. 2 *Kor. 1.* l. *Kor. bl. 245.* r. 19. *gegeven.* l. *gegeven is.* bl. 251. r. 16. *by de gelykenis van 't onkruid,* voeg *Matt. 13.* bl. 253. r. 32. *Fak 2: 9.* l. *Gal. 2: 9.* bl. 257. r. 39. l. *Kor. 7: 9.* l. 9: 7. bl. 259. r. 31. *Luk. 21.* l. 22. bl. 273. r. 7. *van 1. aan.*

Spiegel van Gods Beeld , enz.

§. 27. reg. 19. *aan te.* l. *aan 't.* en van §. 27. *opwaards* reg. 7. *opvolgen en.* l. *opvolgen der hertstogten en.*

JOHAN GODFRIED BACHMAN

Voor dezen Doctor en Professor der H. Godgeleertheyd in de
Koninklijke Hooge Schole te Duysburg

NATUURKUNDIGE
GODGELEERDHEYD.

Met een VOORREDEN van den zeer vermaarden Heer

SALOMON VAN TIL

Uyt het Latijn vertaald door

CASP. JOANN. GORIS.

Zeer nuttig om gevoegt te worden by de

NATUURKUNDIGE GODGELEERTHEYD

Van den Heer SALOMON VAN TIL.

TE DORDRECHT,

By DIRK en CASP. JOANN. GORIS. M. D. CC. XV.

SALOMON VAN TIL

Wenscht den goedgunstigen

L E Z E R

Heyl en Voorspoed.

Indien die wetenschap boven andere te agten is , welke door voortreffelijkheid van zaken en nuttigheid van stoffe boven andere de kroon spant: zoo quijten zig diegenen ook met regt boven anderen , en doen een nuttig werk , dewelke zulke wetenschap , door klaarder leerstukken opgeheldert , aan het menschelijke geslagt mededeelen. Dat aan de Godgeleerdheid de eerste plaats toekomt , zal niemand twijffelen , indien hy slegts met aandacht overweegt , dat 'er niets waardiger dan haar voortreffelijkheid , en niets defftiger dan haar nuttigheid bygebragt kan worden: want dien zy ter bespiegeling en te dienen voorsteld , is *de Allerbeste* , in wiens genieting alleen men het hoogste

Aan den L E Z E R.

ste goed kan vinden , en *de Allergrootste* , in wiens grootheyd eene oneyndige uytmuntentheyd is. Hierom word de Godgeleerdheyd met regt *het toppunt der menschelijke wijsheyd* genaamt. Welke alhoewel men het allerzekerst uyt de Goddelijke Openbaring halen kan : zoo is egter daarom τὸ γνωστὸν τῷ θεῷ *dat kennelyke Gods* , 't welk *in de menschen φανερόν* openbaar is , niet te verwaarloozen : want wie dit niet te regt gadeslaat , veragt het boek sijns gewetens , en geeft op desselfs voorschrift geen behoorlijke agt. Inzonderheyd doen diegenen eenen nuttigen arbejd , die de wetenschappen , dewelke verscheyde beginsselen hebben , niet onder een mengen , en die dingen , dewelke , van de beginsselen der reden afgeleyd , de Natuurkundige Godgeleerdheyd uytmaken , eenvoudig en zuiver beschouwen , en elk ding op sijn post t'zamenbrengen : ten eynde die lekkernyen 't verhemelte met eenen aangenamer smaak streelen , en men , na het opmaken van 't gestel , met vermaak beschouwe , hoe ver ons de rede brengt. Het verstand word in de Natuurkundige Godgeleerdheyd tot de Oeffenschole des gewetens heên getrokken , en gebragt tot de zeer aangename gemeenschap met dezen Leermeester : welks toefstemming , tot het ingeschapen ligt doorbrekende , 'k weet niet met wat vreugde 't hert aandoet en vermaakt.

Naaulijks had ik een Kort Begrip dezer Natuurkundige Godgeleerdheyd aan mijne Leerlingen ter hand gestelt , of de Boekverkooper , een eerlijk Man , bood my eenige blaadjens van dit Werkje aan , om in te zien , op de manier van een Handboekje (aanmerkingen of korre verklaringen der Natuurkundige Godgeleerdheyd behelzende) opgesteld , ten eynde het des te bequamer tot daaglijksch gebruyk der Studenten zoude dienen.

Aan den L E Z E R.

dienen. Ik bevond dat desselvs maker in sijn leven een zeer geleerd Man was, en die zoo hem het noodlot een langer leven vergunt hadde, vry wat beroemder zoude geweest zijn, de Heer JOHAN GODFRIED BACH-MAN Doctor der Heylige Godgeleerdheyd, en in dezelfde Faculteyt Professor in de Hoogeschole te Duysburg in Kleefslant, van 't jaar M. D. C. xcvi. af, overleden in 't jaar M. D. CC. en alzoo de geleerde wereld door eene ontijdige dood ontruikt. Met gretigheyd nam ik deze Bladen aan, en hield niet op van lezen voor dat ik de andere ook magtig wierd, en heb met grooten iever alles doorzien: voornamelijk omdat de geleerde Schrijver my nu al voor eenige Jaren sijne gedachten aangaande dit Werk zelfs hadde te kennen gegeven, en verzocht, dat ik hem de vriendschap zoude doen van eens te zeggen, op wat Leerwijze ik dit stuk mijne Studenten pleeg voor te houden. Des heb ik deze korte Stellingen met een zonderling genoegen doorlezen, en niet alleen de leerwijze van dien zeer gewenschten Heer goedgekeurd, maar ook sijne kragt en bondigheyd van zeggen, zoo dat ik, 't geen ik 'er van had laten schrijven, byna weg wierp: dat geschiet zou zijn, indien hy met de verhandeling en naspeuring dier zaken zoo ver gekomen was, als ik wel wenschte dat zy gebragt wierden: Het smerte my derhalven, dat die schrandere Man, voor dat hy sijn voornemen heeft konnen volvoeren, weg gerukt is. Nadien ik nu na eene aandagtige doorbladering gewaar worde, dat de verstandige Schrijver Stellingen gegeven heeft, waar van zommige de zaken wijdluftiger uythalen, andere dezelve daarentegen verkorten, en zommige liever agter weeg laten, zoo willen wy dit Werkje onze Studenten, die op deze wetenschap toe leggen, als zeer dien-

Aan den L E Z E R.

dienftig en met ons Kort Begrip tot eene verdere op-
heldering van zaken te vergelijken , aangeprezen heb-
ben.

Inzonderhejd ftond my dit wel aan , dat hy de on-
bezonne menfchen onzer eeuw , en die door de gevoe-
lens van Benedictus de Spinoza al te zeer betoovert
zijn , vele fraaye zaken heeft voor den boeg geworpen:
welk voortkruypend onkruid alle welgezinden van ge-
dagten zijn dat moet tegengegaan zijn , opdat het eens
t'eenemaal uytgeroeyt werde. Dit vergift heeft voor-
namelijk een zoort van Vrygeesten befmet , welke on-
der fchijn van rede nu ter tijd niet ophoud tegens de
rede te woeden : ware kankers van het menfchelijke
geflagt , en peften van een iegelijk gemeenebest , alle
verbintenis van Maatschappy dartel verbrekende , aan
wien al wat hun luft geoorloft is , als ze zig maar veylig
konnen verfchuylen : menfchen op allen , die hun het
momaangezigt aftrekken , fel gebeten. Maar de Hee-
re geve betere gedagten ! en wy wenfchen van herte ,
dat Hy 't geen tot fijs naams Eere voortgebragt word ,
genadelijk zegene , ten eynde daar door de afgedwaal-
de tot betere zinnen komen ! Gy , Goedgunftige Le-
zer , bediend U van dit Werkje neerftelijk tot ver-
dere kenniffe der waarhejd , en maak het u zeer ge-
meenzaam.

VAN

VAN DE AANGEBORE GODGELEERDHEID.

EERSTE ALGEMEENE HOOFD-DEEL.

Van het Voorwerp der Menschelijke Kennisse.

1.

Alle die dingen, welke de goede Vrouw Natuur t'eeniger tijd uit haren schoot hervoort gebragt heeft, of nog heden ten dage voortbrengt, konnen slegts tot twee soorten van zaken gebragt werden: en daar kan geene andere bedagt werden, dewelke en van de denkende en van de uytgebreyde zaken, verscheyde is.

2. Want aan eene van beyden moet al het geen ons in de wereld voorkomt, toegeschreven werden, zelfs by tussenkomen van eene seer naaukeurige en geslepe scherpte van vernuft, zulks dat naar dezelve alleen de menschelijke geest zoodanig geschikt is, dat hy zig niet hooger opbeuren kan.

3. Ja, byaldien 'er een derde soort, dat nog niet bekend is, bygevoegt wierd, zoo zoude 'er ook een nieuwe geest vereyscht werden, aangezien nieuwe beginzelen nieuwe denkbeelden in het verstand, en een nieuw beleyd vereyschen, om volgens die beginzelen te oordeelen.

4. Want wat heeft de geest anders, dan een verstand, 't welk verscheyde denkbeelden, elkanderen volgende, van die twee hoofd-soorten in zig begrijpt?

5. En eenen wil, de gedagten volgens de gezegde beginzelen bepalende, met te oordeelen, te bevestigen, te ontkennen, goed te keuren, te verwerpen, na te jagen, te vlieden, 't zy te regt, 't zy t'onregt?

6. En men kan geen en geest in 't wilde zonder deeze beezigheden ontrent zekere voorwerpen, bezeffen, zoo hy zig hier van af trekt,

A

heeft

2 VAN DE AANGEBORE

heeft hy *niets*, ja dit kan hy ook maar tegen dat tweederley zoort van denkende en uytegebreyde zaken en tegen geene andere stellen.

7. Waarom men voor zeker vaststellen moet, dat de menschelijke geest alle zijne kennis, dewelke hy van de natuur ontfangt, tot deese rigtsnoeren noodzakelijk brengen moet.

8. Het denkbeeld der *uytegebreyde zaken* sluyt van zig zelfs alle werkzaamheid uit, en geeft eene enkele leevenloosheid en ruste te kennen, ja ten aanzien van haar eyge zelve zoo is eene uytegebreyde zaak zelfs niet.

9. En indien 'er van derzelve aanwezig en wezen iets vast te stellen is, zoo heeft zy dit alleenlijk van eene denkende zaak, dewelke haar aanwezig alleen begrijpen kan.

10. Des is het *eene denkende zaak* alleen, die van haar eygen zelfs aanwezig, en van dat van andere, indien 'er eenige zijn, verzeekert wezen kan.

H O O F D - D E E L II.

Van het aanwezen van den Geest, en deszelfs oorsprong.

1. **E**N wel voor eerst zoo kan eene denkende zaak aan haar eygen zelfs aanwezig niet twijffelen, alſchoon zy ook alle andere dingen, en haar eyge zelve in twijfel trok.

2. Want wat zy ook mag doen ontrent zig zelve, bevind ze zig altijd te werken, en zelfs *met te ontkennen* haar eygen zelfs aanwezig, dit nogtans door *de ontkenning* zelve bevestigd te werden.

3. Zy werkt derhalven altijd, en werkt *met eene meewustheid*: in wat voor gedaantens zy zig veranderd, dit blijft haar altijd by, werken *met meewustheid*, zulks dat dat zeer waaragtig is, *ik denk, des ben ik.*

4. Na dat op die wijze de geest, zig zelve van alles bewust, zijn aanwezig voor vast en zeker houd, zoo kan het niet anders wezen, of onder zijne eerste denkingen moet hem die van zijnen oorsprong en oorzaak voorkomen; want hy gaat te werk naar reden en redenen, om dat hy een geest is.

5. Hier zoude hy dan, by zig zelve alleen woonende, zig de naaste oorzaak van dat gene, 't welk hy bezit, kunnen schijnen te zijn, want men stelt dat hy nog niet van andere dingen weet.

6. Hy doorſnuift derhalven de verscheide schuythoeken van zijnen
boe-

boezem, en nadien hy gewaar werd, dat het tot zijn weezen behoord, eene meewustheyd te hebben van alle zijne vermogens en werkingen, die in hem verrigt werden:

7. Zoo onderzoekt hy of hy misschien zelfs de werkmeester zijns aanwezens geweest is, of dat hy dat aan eenen anderen dank te weeten heeft. Dat hy *het eerste* zig niet kan doen gelooven (schoon door heymelijke zucht daar heen gedreven werdende) verneemt hy dadelijk, wanneer hy maar op deze zijne natuur en weezen, daar we van spraken, 't welk in eene weérkeerige meewustheyd der doeningen bestaat, wat nader agt geeft.

8. Want zoo groot eene volmaaktheyd, waar door hy *zig het zijn* gegeven had, zoude hem niet verborge zijn kunnen, nadien hy zelfs der geringste werkingen, die in hem geschieden, ter degen kundig is.

9. Maar even daarom zoude het hem ook moeten heugen, dat hy altijd geweest was: want dus doende zoude hy binnen zig zelven beperkt en bepaalt werden, en dat aanwezen, 't welk hy zig naderhand gegeven hadde, zoude hy zig van te vooren hebben kunnen geven, ja hy zoude dit ook niet hebben kunnen te voorschijn brengen, zoo hy niet reeds alvorens zelfs de werkende oorzaak ontrent zijne zelfstandigheyd en wijze van werken geweest was.

10. 't Welk gelijk het tegenzeggelijk is, zoo zoude hy daar uyt kunnen besluyten, dat hy altijd aanwezig geweest, en by gevolg eeuwig, en t'eenemaal onafhankelijk is.

11. Voorts zoude hy dagelijks, en ten allen oogenblikken zijner duuringe dezelve volmaaktheyd by zig zelven ondervinden? want ongetwijffelt zoude hy door die volmaaktheyd, waar door hy eerst begrepen word aanwezig te zijn, geduurig staande blijven.

12. Aangezien, wanneer hy van zijne eyge volmaaktheyd ontvangen hadde, 't geen hy is, *het denkbeeld zijns zelfs* een noodzakelijk aanwezig zoude *in hem*, van welke *het zijn* nooit zou kunnen afgescheyden werden, en overzulk ook niet *het verder zijn en werken*.

Maar terwijl hy dit toppunt van zoo groote volmaaktheyd, ook niets onverzocht latende, poogt aan zig te trekken, vind hy dat hem hier in *alles zijn kragten ontbreken*.

13. Want noch hy bevindt in zig iets, 't geen naar zulk eene volmaaktheyd sweemt, noch ook, wantiet hy op zijn eerste aanwezig *een en al aardagtig oeg staat*, verneemt hy *het tegensrijdig is zijn*, wanneer *het bedenkt dat hy over eentigen tijd niet geweest is*.

14. Ja hy kan veel eer niet anders vaststellen, dan dat hy nu, zeer weynig

weynig tijds geleden , te voorschijn gekomen is , onbewust op wat wijze ! Dat hy ook van andere dingen afhangt , ten minsten dat het in zijne magt niet staat , anders , dan naar een enig richtsnoer , een rechtmatig oordeel op te maken , zelfs dan , wanneer hy het allermeeft naar zijnen vryen wil te werk gaat.

15. Waar uyt hy ook dit vorder befluyt , dat 'er uyt zijne natuur of weezen niet noodzakelijk eene verdere volharding in het aanweezen voortvloeyt , om dat hy zelfs zijne werkingen of denk-wijzen zoo geen meefter is , of daar loopen 'er steeds zeer veel speelen , en buyten de fchreef , welke hy binnen de palen houden , en als zy die te buyten gegaan zijn , daar weder inbrengen naauliks , en dikwils , hoe zeer ook zijne kragten inspannende , gantschelijk niet kan.

16. Waar by ook dit kooimt , dat hy door geene preuen of onder-vonden heeft , of ooit ondervind , dat hy die kragt oeffend , door welker vermogen hy eene geftaadige dauring aan zijn aanweezen byzet.

17. In tegendeel is hy ten vollen overtuygt , dat 'er geene noodzakelijke verbintenis tusschen zijn tegenwoordig aanweezen , en zijn volgend is , nog dat hem iets belet , zig te konnen voorftellen , dat zijn aanweezen van daag misfchien een eynde nemen zal , eer het den dag van morgen bereykt , even gelijk hy van te voren zonder eenige tegen-zeggelijckheyd kon denken , dat *hy geweest was , wanneer hy niet geweest is.*

HOOFD-DEEL III.

Van Gods aanwezen.

1. **I**N zoo groote onvolmaaktheyd derhalven , welke hy by zig zelven erkent , durvt immers de geest , zig zelven zoo bekend en gemeenzaam , zig de allergrootfte volmaaktheyd , van door zig zelven aanweezig te zijn , niet toefchrijven.

2. Maar evenwel , alſchoon hy wanhoopende zig ſijns zelfs maket niet verklaren kan te zijn , zoo kan hy niet ontkennen , dat hy , al wat hy is , van elders ontfangen heeft.

3. Ja dit volgt ſtraks van zelfs , want byaldien hy van zig zelven niet is , zoo is het noodzakelijk , dat hy van eenen anderen is.

4. Want hy kan niet toeftaan door een blind noodlot , of eenen toevalligen

valligen t'zamenloop van andere dingen voortgesproten te zijn (waar door hy zelfs nogtans van eenen anderen zoude gestelt worden te zijn) want het gewrogt zou edeler dan sijne oorzaak zijn.

5. Aangezien 't geen *deze* niet weten zoude, dat zy gemaakt had, *gene* niet alleen zoude weten, maar *deze* voortbrenging, als zig onwaardig, ja onmogelijk met regt kunnen ontkennen, en zig daar kwalijk over houden. Om dat het niet anders weeten kan, of het *gene* alleen met overleg werkt, moet met voorbedagten raad gemaakt zijn.

6. Zoo dat *het geval*, 't geen by eenen Digter over al geld, hier niets vermag, nog *het noodlot* der Ouden, ten zy men dit misschien wat in eenen zagteren zin opneemt, ('t geen den Verstandigen wel aanstaat) voor *het onwrikbaar raadsbesluit* der eerste en alwijze oorzaak ontrent de toekomende dingen, waar van wy hier na spreken zullen.

7. Vorders staat dat antwoord, van ons by eene andere gelegentheid geprezen, ontalle diergelijke *dwaaling* aangaande *het noodlot* op te ruymen, en aan den kant te maken, op sijne voeten, 't geen *Quintus* aan *Carneades* by Cicero (a) geeft: *Wel zoo? Kan 'er iets by geval gemaakt zijn, 't geen het gantsche beslag eener volkomene waarheid, in zig behelst? Vier geworpe dobbelsteenen maken by geval den Venus-werp* (b) *uit! Meend ge ook dat 'er honderd Venus-werpen, zoo gy vier honderd steenen zult geworpen hebben, by geval leggen zullen? Verwien maar los en by geval op een tafereel gekleeft kunnen de trekken van 's menschen weeten verbeelden! Meend ge ook dat door een toevallig opkletzen de schoonheid der Knidische en Koische Venus verbeeld kon worden?* Want gewisselijk zelfs dit antwoord alleen voldoegt het stuk, daar we mede bezig zijn.

8. En wat zou dat, bid ik u, voor eene werking van andere dingen zijn, die dit gewrogt te voorfehijnt brengen zoude? Hier boven hebben we gezegt, dat andere *uitgebreyde*, andere *denkende* dingen zijn, welker denkbeelden de geest in sijnen schoot draagt, *gene* altoos hebben den geest geenzijs kunnen voortbrengen, niet alleen om datze geen werk-beginsel in zig hebben ('t geen van den geest egter nooit kan afgescheyden werden) maar ook om dat zy gantsch en al in zoort verscheyden van denzelven zijn: en hebben derhalven tot dusdanig een gewrogt geenzijs kunnen te zamen spannen.

9. Des kan eene *denkende zaak* en geene andere de edele oorzaak van zoo een edel gewrogt zijn, en overzulks geen geval, of noodschikkelijke t'zamenloop: want dat sluyt beyde een beginsel volgens de reden

A 3

(dat

(a) I. De Divinat. 13.

(b) Als ze alle verscheyden leggen.

(dat is : volgens bequame en uytgezogte middelen tot een zeker cynde en oogmerk) te werk gaande, uyt. En hier heeft dat al te pogchend zeggen van Themistocles, aangaande sijne eyge dapperheyd, plaats, *de Fortuyn had in dit werk geen het minste deel!*

10. Ondertusschen evenwel moet nog kan *dit denkend ding* zelv ook niet in denzelven trap van eene mindere volmaaktheyd met den geest geplaatst worden, dewijl het aan dezelve zwakheden als de geest onderworpen zijn zoude, en zoo doende zoude het zelfde geschil wegens sijn aanweezen en oorsprong weder ontstaan : En het zoude immers niet hebben kunnen geschieden, dat van dat gene, 't welk zig zelv *het zijn* niet gegeven heeft, uyt eyge kragt een ander soort-gelijk zoude voortgebracht werden, zoo niet alvorens hy, die alles gegeven heeft, ook *dit vermogen* daar aan verleende.

11. *Waarom sijne oorzaak*, daar de geest zorgvuldiglijk naar zoekt, volmaakter, ja even daarom allervolmaaktst moet weezen, welke niet alleen weet, dat zy t'allen tijd uyt eyge kragt is, en geweeft is, maar zig ook met zoo groote magt voorzien vind, dat zy als 't haar behaagt, andere zaken buyten zich kan doen zijn : Onder welke dat zig zelve de geest met sijne *soort-gelijken eene voortreffelijker* reekend, is zeer bevattelijk, en ontwijfelbaar, nadien hy, als in de hoogte gezeten, dien veraghten staat der uytgebreyde dingen verre onder zig ziet.

12. En in deeze ordening nu zoude die *weg van uytmuntendheyd*, der welke den Schoolgeleerden behalven anderen gemeen is, om God op te speuren, niet alleen verontschuldigt, maar ook geprezen konnen werden.

HOOFD-DEEL IV.

Van de zekerheyd van Gods aanwijzen.

1. **M**aar deeze weg van uytmuntendheyd moet evenwel *zoodanig* niet aangemerkt worden, als of zy niet reeds alvorens een voor af aanwezig denkbeeld van eene allerhoogste volmaaktheyd in den geest onderstelde; want aan deeze *uytmuntendheyd* zoude niet méér oit denken, ten zy dertelver denkbeeld by de werken was.

2. En even gelijk die dingen, dewelke eens ontkenning aanwijzen, uyt tegenstelling van die dingen, die zijn, voortkomen, zoo moet men

men ongetwijffelt van den geest, zijns zelfs onvolmaaktheyd erkennende, het zelfde vast stellen.

3. Want op wat wijze zal hy erkennen, dat hy onvolmaakt is, dat is, dat hem trappen van volmaaktheyd geweygert zijn, ten zy hy reeds alvorens eenen heymelijken regel, om van het gene tot de hoogste volmaaktheyd behoord, te oordeelen, in zig ontfing: En dus doende zoo neemt nu *het stellig denkbeeld aangaande de hoogste volmaaktheyd*, de eerste en voornaamste plaats in, voor het oordeel van den geest, ontrent zig zelve nog beezig zijnde, 't welk 'er zoo verre van daan is, dat het de kragt en klem der betooging zoude verbreeken, of eenen valschen kring insluymen, (hoedanig verwijt dezelve zonder reden dikwils van sommigen heeft moeten horen) dat het die veel eer bevestigt, het geen ook in andere betoogingen ontrent andere zaken eene naaukeurigheid aan die wat meer als al den dag weten, en boven het gemeene volk in verstand uytblinken, pleeg by te zetten, en word by de Redenkunstenaars *eene sluytredenige wederkeering* genaamt. Zie Clauberg hier over na.

4. Gelijk derhalven de geest van te voren zijne onvolmaaktheyd uyt dien hoofde afleyde, om dat hy zig *het zijn* niet gegeven had, om dat hy van anderen afhing, om dat hy van het onlangs genomen begin zijns *aanweezens* by zig zelve bewuft was, en om dat hy niet in staat is, om zijne werkingen naar zijn goetdunken te bestieren, zoo heeft hy hier nu *de Spring-ader* gevonden, waar uyt hem deeze zijne gebreken ontdekt worden.

5. Namelijk *een ingefchapen denkbeeld van een opperst volmaakt Weezen*, 't geen van zig zelv is, 't geen altijd aanwezig geweest is, 't geen niet kan niet zijn, en van het welke alle dingen zijn, of zoo ge liever wilt, eene zekere, vaste, en onveranderlijke wijze van denken aangaande het allervolmaakst Weezen, zulks dat zoo menigmaal het hem goetdunkt, of gelegentheyd gegeven werd; hy begrijpen kan, wat dat zeggen wil, *oppest volmaakt te zijn*, waar uyt het dadelijk aanwezende zelfs van dat weezen straks buyten alle tegenspraak en onseylbaar volgt, en dat op meer dan eene wijze.

6. En wel voor eerst van voren, zoo kan het niet anders zijn, of de natuur en het weezen zelys, dat my door het denkbeeld voor oogen word gehouden, van die zaak, waar aan ik denk, moet te gelijk een aanwezende in zig bevatten? want dat is, gelijk reeds gezegt is, van een weezen, dat alle volmaaktheyd bezit? nu alle volmaaktheyd te bezitten, is ook onder andere volmaakheden, ja ten minsten een aanwezende.

zen te hebben , want dat is de grontslag en de zuyl van alle volmaakt-heden , welke weg genome zijnde , zal 'er geene volmaakttheyd overig zijn. Des zoude ik my zelven zeer leelijk tegenspreken , indien ik zeyde , *God* , dat is , het Weezen dat alle volmaakt-heden in zig heeft , *is niet* , dat is , heeft geene volmaakt-heden. Ja 'k besluyt liever voor eene onwrikbare waartheyd , *God* , aan wien ik denk , en denken moet , als aan een allervolmaaktst Weezen , moet noodzakelijk daarom-zelvs *zijn* , om dat ik hem zoodanig denk te zijn.

7. Maar *te vergeeys* word van zommigen gezegt , dat deeze betoo-ging *slegs onder die voorwaarde* , en *mits* , *indien 'er zoodanig een wee-zen is* , kan toegestaan worden. Want dus doende zoude 'er geene be-tooging van nooden zijn ; En het en staat my niet vry , onder voor-waarde aan eene allervolmaakste zaak-te denken , om dat ik my tot zoo verre bepaalt vind , dat ik alle voorwaarde uytfluyte , wanneer my eene volstrekte volmaakttheyd voor oogen is.

8. Dit behoord ook *wijders* tot het zelve denkbeeld van eene opper-ste volmaakttheyd , dat die niet slegs alleen in het begrip , dat ik daar van heb ; maar ook met der daad buyten dat , aanwezig is , aangezien ik immers dat gene gehouden ben volmaakter te pordcelen , 't welk reeds in mijn verstand aanwezig zijnde , daar en-boven *met der daad* is , als dat gene , 't welk in mijn *herffen-gestel alleen woont en sijn ver-blijv heeft*.

9. Maar hoe zal het ook met *my* af loopen , dien ik hier boven onder zoo menigvuldige onvolmaakt-heden zugtende , niet te min ganſch ge-wis ondervond *te zijn* : want ik word hier in of bedrogen ('t geen on-mogelijk is) of gedwongen als eene onveranderlijke waartheyd vast te stel-len , dat die zaak *is* , en wel by uyt-nementheyd *is* , welke van mijne en alle andere onvolmaakt-heden vry zijnde , niet dan eene hoogste vol-maakttheyd geniet.

10. Ook zoude ik even daar door het aanweezen van andere zaken onmogelijk maken , indien ik die *van de hoogste volmaaktbeyd* zal trag-ten *in twijffel te trekken* , en dat zoo veel te meer , als ik die andere dingen onvolmaakter dan my zelven begrippe!

11. Ja ik zoude my eyndelijk in zoo groote verwarringen draaijen , dat ik my daar nooit zou kunnen uytredde.

12. Want hier zal ten laatsten de heele zaak op uytkomen , dat , by-aldien het opperst volmaakt Wezen niet met der daad aanwezig is , daar ik het zoodanig bezef te zijn , het zelve nooit *kan* zijn.

13. Het geen ~~erboven~~ hangt noch kleeft : want dan zoude tot den laag-

laagſten trap van onvolmaakthejd en van niet, die 'er zoude kunnen bedagt werden, dit gene verbannen werden, 't welk ik my niet anders dan allervolmaakt voor oogen ſtellen kan. Ik beſluyt dan uyt allen deſen, het ontwiſſelbaar aanweezen van zoodanig een opperſt-volmaakt Weezen, dat ik God noem.

14. Maar naauwlijks ſtel ik dit vaſt, of ik zie my door een nieuw gewigt en menigte van drangreden gedwongen, om het zelve te belijden. Want ik ſpreek van een oneyndig volmaakt Weezen, 't geen overzulks met ontelbare merken door deſſelfs denkbeeld, daar we van gezegt hebben, ſijn noodzakelijk aanweezen moet beveſtigen.

15. Ik ga derhalven *de oorzaak van deeſe volmaakthejd, die in my is*, waar door ik boven dat gene, 't welk in my is, wijs zijn en opklimmen kan, eens navorſchen. Want het is noodzakelijk, dat daar ergens een *voorbeeld* van is, om dat 'er in my geene wilde denking zonder een zeeker voorwerp, dat aanwezig is, zijn kan, ten minſten wanneer ik *ſtelglijk* te werk ga, *gelijk hier ter plaatze*, daer van eene volmaakthejd gehandelt word: want in de verdigtingen mijns geeſts, *r*zamenſtellingen, onkenningen, beroovingen enz. die tegens de volmaakheden geſtelt werden, is het eene andere zaak.

16. Des word 'er *eene oorzaak* van deeſe volmaakthejd, die in my is, vereyſt, voor eerſt *eene uytwerkende*, en dan *eene voorbeeldige*; En *gene* ſluyt deeſe noodzakelijk in zig, gelijk uyt het voorgaande ligtelijk te zien is.

17. Want het is betamelijk, dat hy, van wien ik dat vermogen heb, *zelvs* deeſe volmaakthejd bezit, en dat hy *deſſelvs* beeltenis in my, *als hy my ſchiep*, ook heeft kunnen inprenten.

18. *Om my zelven* denk ik nu vorders niet, want hoe verre ik met redeneeren koom, altijd word my mijne onvolmaakthejd van mijn gewiſſe voor de ſcheenen geworpen.

19. Ik ga derhalven met eene andere zaak, die my bekend is, te ra-
de, welke nadien ik uytgebreyd bevind te zijn, zoo weyger ik die *veel meer* deeſe oorzakelijkheid. Maar daar ſchiet me te binnen; of miſſchien het gene aan *eene* geweygert word, door beyden niet gewrogt zou hebben kunnen werden. Maar dat beyde die zaken van verſcheyden zoort zijn, weet ik, en dat uyt twee onvolmaakte dingen geen opperſt-volmaakt, nog uyt eyndige deelen geen oneyndig geheel kan *r*zamengeſtelt werden. Ja nadien alle de deelen, die ik bezeffe, een eenig geheel uytmaken, en *dit* ſlegs in de *r*zamenſtelling van of door mijnen geeſt beſtaat, zoo blijkt immers, dat dit *het allervolmaaktſt* niet

kan gezegt worden ; maar ook zoude hier het begrip van dusdanig *een geheel* tegen strijden , want al die volmaaktheyd , welke dit *geheel* in zijne t'zamengenome deelen zou begrepen werden te bezitten , zou immers in de deelen zelve moeten gezocht worden , en overzulks zoude volgen , of dat deese t'*zamenflansing* maar *alleen* uyt mijnen geest voortquam , dat ik zoo van t'zamengenome dingen tot een opperft-volmaakt Weezen koom ('t welk die gene niet konnen aannemen , die dit bewijs van den Geest , de dingen t'*zamenvoegende* , pleegen aan te dringen) of , dat 'er geene hulpe in deeze bewijsreden , buyten het gene we hier boven betoogt hebben , toegestaan of gestelt kan werden.

20. Nog ik kan door *Redenkaveling* , met de eene volmaaktheyd by de andere te voegen , geene opperste volmaaktheyd uytmaken.

21. Want op dat ik stilzwijge , 't geen ik voor af laten gaan heb , dat de gelegentheyd namelijk om zoo van de eene volmaaktheyd tot de andere op te klimmen , en deeze grooter , gene kleynder te verklaren , altijd in my *een denkbeeld* van *eene grooter* ondersteld , tot dat ik tot de *grootste* koom (alwaar ik halte houde) daar behoudens dezelve niets byvoegen of afnemen konnende.

22. Ik verkrijg immers niets *nieuws* door de redeneering , 't geen ik nu van te voren niet al gehad heb , ten zy misschien dit , dat ik dat nu *zeekerder* begriip : En deese *zeekerheid* zou zelve evenwel wederom tot dien *eersten Regel* gebragt moeten werden.

23. Ik voeg hier by , dat ook door *die werking des Geests* , waar door hy verscheyde zaken door malkanderen , meer of min volmaakt , eyndelijk in een eenig denkbeeld t'*zamenflanst* , nogtans geene hoogste volmaaktheyd kan te weeg gebragt werden : Maar slegs eene verzameling van eyndige dingen , boven welke ik dat gezigte evenwel van eene hoogste volmaaktheyd , zonder eenige opgeblazenheyd of verzieling en kan en moet verheffen.

24. Veel minder konnen my deeze dingen , welke ik in mijne gedagten van eene Godheyd bezef , by *Overlevering* ter hand gestelt zijn : Want *die sta ik , my zelven alleen* tot hier toe *onderzoekende* , nog niet toe. Maar zoo ik die ook al toe sta , voel ik , dat ik my aan den eygen steen stoot.

25. Want van *die Overleveraars zelve* , 't zy die ('t geen ik nu misschien mijne bedenkingen laat invloeyen) mijne Ouders , Vrienden , Voogden , Leermeesters of andere zijn , wie datze ook mogen wezen , *vonder ik het zelve* ; doordien ik ondervind , dat zy , zoo wel als ik , hunne eyge zwakheden hebben , en hun dikwils , door eene ontijdige dood

dood van my weg gerukt , beween , en dus doende zoude ook die uytwerking te gelijk met hun verlore gegaan zijn. Hoe zeer dit met deeze hoogste volmaakttheyd strijd , is licht te bevatten.

26. Maar ik verneem , dat my ook dit met hun gemeen is , dat zy ook het geenze , deeze zaak aangaande , weten , en my overleveren , van *hunne* Leermeefters ontfangen hebben , deeze wederom van de voorgaande , tot dat ik eyndelijk tot *den eerften mensch* opklimme , hoedanig een 'er noodzakelijk geweest moet zijn , aangezien nog de Rede , nog de Voort-teeling een oneyndig getal menfchen zoude konnen toetftaan , waar van we hier na fpreken zullen.

27. En dan zal 'er niets overig zijn , dan te weten , waar die mensch deeze dingen van daan gehaalt heeft , dewelke van de hoogste volmaakttheyd gezegt werden , of hy die *van zig zelven of elders anders van daan heeft*.

28. *Van zig zelven* heeft hy die immers niet konnen ontfangen , welke in fijne natuur of weezen , door het denkbeeld vertegenwoordigt , niet te vinden zijn. En het is 'er zoo verre van daan , dat dit denkbeeld hem die grootste volmaakttheyd toewijft , dat het hem die veel eerder afwijft , want ik stel niets ongerijmts , als ik dien eerften mensch bezet in eenen ftat van niet-aanweezen , of van niets.

29. Het zy men dit nu *van voren* befchouwe , zoo dat ik my hem , als mogelijk , *nog* toekomende , en van het *niet zijn* , tot het *zijn* zulende overgaan , voor oogen stel , het geen met eene hoogste volmaakttheyd gansch niet over een ftemt : 't zy *van agteren* , alwaar my de uytkomst zelve leerd , dat hy al lang *opgehouden heeft te zijn* , en overzulk op mijnen geeft nu niet werken kan.

30. Ja wanneer die *Eerfte* gefteft word in getal en fchakeling tot fijne zoortgelijken , zoo word hem hier door zelfs de hoogste volmaakttheyd meer dan om eene reden geweygert ; want te konnen *tellen* van fijn eerfte aanweezen af door vericheyde Geflagtrekeningen tot my toe , is *eyndpalen* ftellen , dewelke de *oneyndigheit* uytfluyten.

31. En *de eerfte te zijn* onder die genen , welker natuur of weezen niet medebrengt , dat zy van zig zelven zijn , ('t geen reeds betoogt is) zegt niets anders , dan met die anderen iemant te erkennen , die te gelijk de Stigter van allen is.

32. Ik *verwijfe* dat die gene het *oppert* immers niet kan gezegt werdeng , want met zoo veel anderen eene gelijkmatige natuur of weezen bezit . *Ik verwijfe* dat een fighaan , te geen hy ook moet om gedragen hebben , is hy *een mensch* geweest , geen werk-beginfel in zig te kennen

nen geeft, maar zulk een, dat daar van eenen anderen ingeprent is, gelijk hier na breeder zal gezien werden.

33. Maar naaulijks ben ik dus verre gekomen, of 'k verneem dat ik gestoort, en deese mijne overdenking van mijne *zingevoelens* afgebroken word: Zy maken my andere voorwerpen indagtig, en verschaffen my stoffe tot nieuwe overweegingen! My valt dan in, of ik niet misfchien door behulp van deese Dienaars die dingen, welke ik van de hoogste volmaakt heyd weet, geleert heb?

34. Maar ik roep dadelijk van neen; aangezien ik dezelve niet anders dan als *vermaners* van die dingen buyten my bevind te zijn, van welke egter reeds te voren *denkbeginselen* in my waren; ja dat eyndelijk al derzelver vervulling in mijn oordeel te zoeken is, het geen nu die *beginselen* in my, als eenen rigtsnoer, om volgens dezelve te oordeelen, onderstelt; op dat ik nu niet zegge, dat die voorwerpen, waar aan zy my doen denken, niets dan eene onvolmaakt heyd te kennen geven, om dat zy lichamen zijn: want van andere zaken konnen zy my niet vermanen, al schoon ik derzelver Maker kan bemerken van haar *verschillende* te zijn.

35. *Des besluyt ik* voor eene onwrikbare waarheyd, dat de oorzaak van dat denkbeeld, 't geen in my woont, geene andere zijn kan, dan *het opperst-volmaakt Weezen* zelfs (dat ik GOD noem) en 't geen overzulk in zig heeft en de zaak zelve of *de hoogste volmaakt heyd*, waar van in my zoodanig een beeltenis is, en gevolgelyk ook zoo groote kragt en vermogen, waar door hy die onveranderlyke Schildery van zig zelve in my *met mijn aanweezen* heeft konnen stellen. 't Geen te bewyzen stond.

HOOFD-DEEL V.

Van deszelfs Zeekerheyd uyt het Gewissen.

1. **M**Aar ik moet zoodanig mijne binnenste schuyelhoeken nog niet geagt worden doorkeken te hebben, dat my niets, 't geen tot bekragting van dat zelve vertoog dienen kan, overig is. Ja straks worden de voorgaande bewijsredenen van eene *allergewigtigste* gevolgt.

2. Daar word in my een *medeweten* gevonden, en het zelve, hoe onseylbaar ook ten aanzien van alle sijne deelen, is niet te min elders anders van afhangt.

3. Des-

3. Deszelvs verrigtingen nu zijn verscheyde. En wel voor eerst zoo leerd het Gewisse de eenvoudige waarheden, en derzelve verbintenisse onder malkanderen, en evenredenheyd B. V. wat volmaakt, wat waargtig, wat goed is, en ten opzigte der trappen, het meerdere, en het mindere. Uyt de beschouwing van welke waarheden eene noodzakelijke verbintenisse voortvloeyt, dat die dingen namelijk in hare eyge order moeten begeert, gekent, en bemint worden, enz. waar uyt ook de tegengestelde zaken straks begrepen werden.

4. Ten tweede verpligt my dat zelve Gewisse door eene heusche vermaning, die waarheden tot mijne werkingen over te brengen; ten eynde ik namelijk by my zelven met aandagt overweege, of ik wel volgens die beginselen mijn doen aangelegt en geschikt heb? Of ik wel onderscheyd tusschen het meerdere en het mindere goed maak of gemaakt heb? En tot dat met eene kragtiger begeerte dan tot dit gedreven en aangezet word enz.

5. By deeze zugt en neyging om my zelven na dat rigtsnoer te onderzoeken, komt eyndelijk ten derde het Oordeel des medewetens zelv, waar door dat mijne daden of goedkeurt of verwerpt; dezelve met het gemelde rigtsnoer verklaard over een te komen, of daar van af te wijken, en zoo een besluit aangaande de verdienste mijner handelingen opmaakt, of die my belooninge kunnen beloven, dan of zy my straffe gebieden te vreezen.

6. De belooning volgt op het nakomen en gehoorzamen van dezelve; 't geen het eenvoudige denkbeeld van goed te kennen geevt, als het welke maakt, dat het den genen wel gaat, die dat bezit, en bestaat overzulks in eene zachte en stille ruste des gemoeds; die het Gewisse daar aan toewijft, welke gepaart gaande met eene gestadige verlustiging ontrent het goede, te weeg brengt, dat 'er eene stille en heymelijke vreugde, en eene goedkeuring van den staat, die my betaamt, in my ontstaat; zulks dat de deugd reeds zig zelve een loon is.

7. En hier van daan zietmen klaarlijk uyt het tegengestelde, dat dit quaad is, wanneer ik die waarheden in den wind sla, verloochen, en alles, 't geen daar tegen strijdende is, doe: Als wanneer mijn geweten, deeze, van den bovengemelden Regel afwijkende, daden veroordeelende, verklaard, dat het my uyt dien hoofde qualijk gaan zal. Waar uyt schaamte, droevheyd, benaautheyd, vreeze, schrik, enz. voortspruyt: alle voorbereydzelen tot de voor zeeker over 't hooft hangende straffe.

8. Gelijk deeze dingen malkanderen op die wijze, als we gezegt heb-

ben, onderling volgen: zoo kan het geweten zig in die alle nooit vergripen, en is overzulks ganschelijk onfeylbaar.

9. Want het zy ik mijne gedagten vestig op die eerste kennissen, van waar, goed, volmaakt enz. Die zijn gansch onwrikbaar en zeekeer, als ook derzelver verbintenisse onder elkanderen; want het ware en kan niet valsch, nog het quaad, goed, nog het volmaakt, niets zijn enz.

10. Gelijk ook deeze dingen met malkanderen niet kunnen over een gebragt werden, dat het goede te vlieden, het quade na te jagen, het valsche te verkiezen, het ware in den wind te slaan is, en welke diergelijke dingen meer zijn.

11. Ook kan ik in het *Onderzoeken mijner Werkingen* volgens die waarheden, en in derzelver *toepassing* op deeze niet bedrogen worden. Want nader ik van het *rigtmoet* verzekert en bewust ben, zoo kan my immers mijne werking ontrent dezelve niet onbekent wesen; want nadien die inniglijk in my tegenwoordig is, zoo kan my niet onbewust zijn, *wat ik doe, met wat eynde en op wat manier ik te werk ga!* Inzonderheyt als ik met eene aandachtige bespiegeling op het onderzoeken der zaak staan blijf; en overzulks kan ik ook voor zeker weten, of mijn handel en wandel met dat *rigtmoet* over een komt, of niet.

12. Voor zoo veel eyndelijk het *Oordeel* des Gewetens aanbelangt, desselvs onfeylbaarheyt kan veel minder in twiffel getrokken werden, indien het waar is, daar we van gezegt hebben: want uyt ware en zekere *voorstellingen* kan niet anders dan een zeker *Besluit* getrokken werden: want byaldien het goed is B. V. het goede te binninnen, en ik deeze lieve en neyging tot het goede in my vind; zoo kan ik niet anders besluyten, dan dat my daar uyt wat goeds staat te verwagten; op gelijke wijze gaat het ook in andere zaken toe.

13. Des moeten die gente een hun *Afdoeweten* gezegt worden te bedriegen, die het zelve aan *dwaling* beweerden onderheevig te zijn, dan dat hun het *Afdoeweten* bedriegt: want deeze *dwaling* des gewetens zouden zy nog begrijpen (of weten) kunnen, nog eenen anderen daar van overtuigen, ten zy de gansche zaak voor de *vietschaar*, en in de onfeylbare weegschaal des Gewetens gebragt werd.

14. Want anderszins zoo kan men niet alleen geene zekere kennis van enige zaak toestaan; maar zelfs geen *gevoelen*; en overal zonde het *twiffel-schoot*, daar in het minste geene zalv aan te strijken is, den baas spelen. Zoo dat Seneca zeer wel gezegt heeft: *Geev niet op of mis-trouwen, nader op het Geweten: want het Geweten zal dikmaals bedrogen kunnen worden, het Geweten nooit.*

15. Maar *ter Betooging* ! Ik vraag derhalven , waar die onfeylbare regel des Gewetens by my aan dat gezag koomt ? Waar koomt het van daan , dat ik niet dan op *eene* wijze het goede , ware , volmaakte , eerlijke , schandelijke , quade , valsche enz. oordeelen kan ? Immers indien ik van my zelve ben , zoo zoude ik my zelve my ten voorbeeld van het gene my te betragten staat , kunnen voorstellen , zoo dat het aan my staat en aan mijn oordeel , wat goed , wat eerlijk enz. moet geheeten werden !

16. En wat is 'er , dat my die Wetten zoo zorgvuldiglijk doet onderhouden , dat ik hier naar toe alle mijne daden en bedrijven wend , en die naar derzelver pas-loot rigt ? Waarom laat ik my zoo aan den band leggen , en zie ik het niet liever te ontsnappen , en ontdoe ik my , die immers vry ben , van die boeyen niet ?

17. Wat is 'er eyndelijk , dat my zoo verbaast maakt , en my schaamte , vreeze , en eene onvermijdbare ontsteltenis op den hals jaagt , als ik , het gene my die Voorschriften erinneren , niet nakoom.

18. Byaldien my van mijne *Onders , Overheyd , Staatskundigen* enz. die vreeze aangejaagt word ; wat is de reden (op dat de overige dingen , welke my op gelijke wijze ontrent de oorzaak van het denkbeeld , dat in my van de hoogste Volmaaktheyd is , boven Hoofd. IV. §. 25. en volgende te binnen schoten , nu niet herhale) dat ik niet liever met hun lagche , als ze *afweezig* en des onbewust zijn , een heymelijk schelmstuk bedrijvende , waar van geen getuyge nog iemand , die my dat verwijte , buyten my , tegenwoordig zijn kan ? Waarom woon ik niet stil en gerust by my zelve , en waarom verban ik *de vooroordeelen* , die my zoo een kruys zijn , en die droevige gedagten niet , die mijnen geest door eene gedurige knaging doen quijnen.

19. Maar ik kan niet , en het en staat niet in mijne magt ! En schoon ik die zelfs als met stokken meen heruyt geboent te hebben , zoo komen zy my straks wederom sterker op het lijf , en verdubbelen hare doove slagen zoodanig door eene onbarmhartige roede , dat ik dezelve geen zins ontylieden kan , ja dat ik ten vollen overtuigt ben , dat ik eer mijn leven , dan die zorgen verlaten , en dat de bedroevde eer , dan de droevheyd zelve in 't voetzand raken kan.

20. Wat dan ? Ik kan niet loochenen , dat ik in allen deezen *van eenen anderen afhang* , die en mijnen geest gemaakt heeft , en die waarheden in mijnen geest voor eene onveranderlijke Wet gewilt heeft te zijn , en die door zijn gezag my heymelijk verplicht , om volgens *dezelve* op eene redelijke en vrywillige wijze mijn leven aan te stellen.

21. Maar ik kan ook niet ontkennen , dat dezelve eene flaving by deeze sijne Wet gevoegt , en sijn zegel daar aan gehangen heeft , het welk ik niet zoude durven schenden , zonder hem ten hoogsten te verongelijken , en op eene roekelooze wijze te beledigen , waar over dat hy voor zeeker wrake oeffenen zal , moet ik gewaarichouwt werden van dien verborgen getuygen , die altijd in mijnen boezem tegenwoordig zijn moet , en die voor hem tegens my eens t'eeniger tijd antwoorden zal!

22. Waarom ik moet denken , dat die zoo menigmaal sijnen opgelegden last uytvoerd en volbrengt , als my eenige *schaamte* of *vrees* , om het verwaarlozen van mijnen pligt , op 't lijv valt.

23. En nademaal alle *schaamte* haren oorsprong heeft uyt eene onvolmaaktheid , die my aankleeft ; en die eenen anderen ook behalven my bekend is , als mede , dat de *vrees* voor de boven 't hoofd hangende straffe te gelijk' klaar te kennen geeft , dat de Regter van mijne begane misdaad niet onbewust is , zoo blijkt , hoe gevoegelijk deeze gaslaging , welke wy gezien hebben , op mijne bedrijven , den naam van *verrassings* eene *meewustheid* draagt.

HOOFD-DEEL VI.

*Van dezelve , uyt de vereeniging der ziele met het ligbaam ,
bewezen.*

1. **D**Us verre hebben we met korte woorden het kabinet der *ziel*e voor ieders oog en open gezet en ontfloten ; Maar nademaal dezelve te ongeduldig is , en 't haar lastig valt , om zoo lang op een stuk buyten gewoonte te blijven staan , pleeg ze hare overdenkingen tot andere zaken heen te keeren.

2. Des verwonderd ze zig , en staat verbaast , dat zy , die eene *denkende zaak* is , van eenig ligbaam aangedaan word , en wel zoo , dat ze daar van lijd. Zy onderzoekt derhalven op nieuw , waar deeze kragt des ligbaams op haar van daan koomt , en wat gemeenschap zy met het ligbaam heeft?

3. Maar naaulijks denkt ze om die eerste beweegingen van dat ligbaam , of daar komen nieuwe en t'elkens andere in de plaats , aan welken alle zy eyndelijk geen en toegang weygeren kan , door dien zy een zecker gedeelte van haar zelven schijnen te eyschen.

4. Ter

4. Terwijl zy derhalven elke op haren behoorlijken rang en plaats poogt te stellen, merkt ze dat 'er eenige zijn, die opschudding maken; welke zy uyt kragt van haar gebiet niet kan bestieren, en overzulk ook niet vermijden, dat ze van dezelve niet gins en herwaards heen gedreven werd.

5. Des wend zy zig wederom tot dat eerste onderzoek van haar eyge zelve. Maar daar komen haar geene werkingen voor, die niet in eene algemeene *werkzaamheid van denken* te zamen lopen, en dienvolgens ten eenemaal verschillende zijn van alle uytgebreyde zaak, en derzelver werkingen, zoo die 'er anders eenige heeft, want zy kan ook aan eene uytgestrekte zaak denken, hoewel ze zelve niet uytgestrekt en is; waar uyt zy een besluyt maakt, dat het tot hare *natuur* of weezen niet behoort of uytgestrekt te zijn, of een lighaam aan zig gevoegt te hebben.

6. Het denkbeeld nu van een *Lighaam* zelfs is niet bequaam om haar iets te konnen geven, dan eenen stant van deelen nevens malkanderen, en eene rust van het verknogte, 't geen ik uytgestrekt zijn noem. Waarom hier geene werking en beweging in opgelote legt: maar enkele traagheyd en loomheyd. En aangezien dat lighaam, 't geen op my zoo werkt, tot het zelve denkbeeld behoort, zoo word my gelegentheyd verschaft, om te onderzoeken, waar deeze bewegingen, die zoo veele te gelijk en verscheide zijn, in dit lighaam van daan komen mogen?

7. Inzonderheyd door wat kragt het werken kan op eene zelfstandigheyd, die van een geheel ander hooft-soort dan het zelve is. Als ook welke de oorsprong zijn mag van zoo eene naauwe verbintenis, waar door de bewegingen des lighaams zoo schielijk by de ziel tegenwoordig zijn, dat ik ter naauwer nood bemerken kan, dat 'er eenig tijdverloop tusschen beyden kooft, en overzulk de werking van den geest en van dat lighaam eene en dezelve moet agten te zijn?

8. En nademaal eene vereeniging gemeenlijk stant grijpt in zaken, die andere in natuur of weezen gelijk zijn, (B. V. in lichamen; welker wijzen schoon die anders en anders konnen gestelt zijn, zoo is evenwel derzelver vereeniging om de eenzelvigheyd harer Weezens niet te verwonderen.)

9. Zoo schijnt het zeldzaam en vreemt te zijn, dat zaken, die in haar *ganse weezen* van elkanderen verschillende zijn, een geheel uytmaken, en t'zamenstellen, voornamelijk daar 'er buyten dit zelve geen diergelijke voorbeeld van zoo eene wonderlijke t'zamenstelling in de Natuur gevonden word!

10. Voor zoo veel dan de *vereeniging* zelve betreft, dezelve begrijp ik ligtelijk, dat *ten aanzien der zelfstandigheden onmiddelijk* nog geschiet, nog ook geschieden kan, overmits nog de ziel eene uytgetrekte zelfstandigheyd, nog *deezee* ooit eene denkende worden kan, en dienvolgens zoo konnenze in geenerley wijze onder malkanderen gemengt, en gegoten, of een eenig ding worden.

11. Daar blijft dan overig, dat, de zelfstandigheden wederzijds ongeschonden en in haar geheel blijvende, die *vereeniging* in eene verwisseling van werkingen van beyden de deelen, gestelt word, waar door namelijk *op zeeke* bewegingen, in het lighaam geschiedende, ook *zeeke* en vaste gedagten in de ziel oprijzen, en aan de andere zijde de wil der ziele door *zeeke* bewegingen in het lighaam ontstaande, beantwoord werd.

12. Maar dan springt ons weder de *tyge* zwaarigheyd voor de scheenen, wat voor eene oorzaak namelijk te weeg heeft konnen brengen, dat werkingen van zaken, zoo zeer verscheyde ten opzigte des weezens, zig zoo in een schikken, en in elkanderen voegen? En wat de reden is, dat de ziel juist aan dit lighaam zoodanig verknogt is, dat zy daar van meer, dan van andere lighamen lijden moet?

13. En daar is geene uytkomst van *deezee* zwaarigheden te vinden, en daar zal 'er geene gevonden worden, ten zy men eene *hoogere Oorzaak* vaststeld, dewelke beyde de zelfstandigheden gelijk zy ze geschapen heeft, alzoo in die onderlinge betrekking tot elkanderen heeft willen stellen.

14. Want hier kan geen *zeeker Bondgenootschap*, van weêr kanten aangegaan, plaats hebben, uyt welks kragt de eene zelfstandigheyd zig *deezee* magt over de andere aanmatigen zoude: Aangezien dit, ten opzigte van het lighaam, tegenstrijdig is, want dat werkt niet uyt zig zelve, en veel min kan het op eene redelijke wijze werken, het geen egter tot eene wederzijdsche overeenkomst en tot het bedingen van verbonds-voorwaardens vereyscht word.

15. Ja de ziel zelve, die naar de reden te werk gaat, worden ook eenige bewegingen onttrokken van het lighaam, welker Heerschappy zy zig niet aanmatigen kan, 't geen zig *maxim in eene quade gesteltens* des lighaams genoegzaam openbaart; daar zy nogtans buyten twijffel alle de bewegingen onder hare magt en gebied zoude gebragt hebben, byaldien zy zulk een verdrag met het lighaam had aangegaan.

16. Nu met *Spinoza* te willen zeggen, dat dit *zamenstel* uyt eene *vereeniging der twee opperste eyenschappen* (dewelke hy verzierd) de op-
perke

perste Denking en Uytbreyding *voor den dag gekomen is*, wat zou dat anders zijn, dan praat te grabbel of wisjewasjens uytstaan? Want en dan zoude die zwarigheyd, daar we van gezegt hebben, wegens de onmogelijke vereeniging der gansch tegenstrijdige Weezens, en derzelver onderlinge werking op malkanderen, nog te ontwarren staan; En daar zoude geene reden kunnen gegeven werden, waarom dat ook nu ter tijd op dezelve wijze niet geschiet? En wie de vaste schakeling en ordre der Voort-teeling aan die Regels vast gemaakt zou hebben, dewelke immers eene Alwijze, en Almagtige oorzaak te kennen geven.

17. Op dat ik zwijge, dat 'er ook geene reden kan gegeven werden, waarom dat 'er behalven den eersten mensch, (dien Spinoza toestaat) geen meer menschen door dienzelven t'zamenloop voortgekome zijn? Want byaldien de eerste mensch, die gesteld word geweest te zijn, zijnen oorsprong aan eene blinde vereeniging van zoo eene opperste Denking en Uytbreyding verschuldigt is, waarom zijn 'er door dezelve kracht niet zoo veel inwoonders, als 'er ooit geweest zijn, of zijn zullen, in dit geheelal geplaatst? Vorders spreken we nu niet van de zeer groote ongerijmtheyd der onderstelling zelve, om dat we van gedagten zijn derzelver wederlegging als voor eene Toegift, agter-deeze onze beooging te moeten laten volgen.

18. *Des besluuten we*, dat 'er geen andere weg en middel is, om uyt deeze moeyelijkheden te geraken, dan wanneer we met een vaardig en aandagtig gemoet de gansch vrymagtige, Alwijze, en Almagtige werking der *Eerste Oorzaak* gewillig erkennen.

19. Het zelve word bekrachtigt uyt het zeer keurlijk en doorwrogt *Konst-stuk* en *gestel* deezes *Lighaams*, 't welk, als zijnde des allerverstandigsten Konstenaars handen-werk, een naaukeurig oog ingezien hebbende, zig daar over niet genoeg verwonderen kan.

20. Want dat bestaat niet slegts uyt veele en verscheyde deelen, maar elk van die is tot eenen byzonderen dienst en gebruyk geschikt: 't zy iemand het zelve in zijne *uyterlijke gestalte* beschout, of deszels *inwendige t'zamenweering* wat dieper inziet.

21. En wel voor zoo veel de *uyterlijke gestalte* aanbelangt, dezelve prijst zig niet alleen hier door aan, datze onder de allerkleynste en allergrootste lighamen zelve van eene middelbare grootte tusschen beyden komt, maar ook om dat zig in dezelve eene zonderlinge ontzaghe-lijke gedaante opdoet, dewelke zelfs in de redeloze Dieren eene stille eerbiedigheid (vergun my zoo te spreken) inprint en gebied.

22. Waar toe in 't algemeen behoord de rechte gestalte, en het we-

zen zig naar de Starren opbeurende , enz. op dat ik nu in 't byzonder niets van de gestalte van ieder deel , dat voor de zinnen open gelegd is , aanroer : want elk schijnt voor zig met regt eene byzondere ziel-verruking in sijne beschouwing te vereyschen.

23. 't Geen dan veel meer waaragtig bevonden word te zijn , wanneer men , dat buytenste dekzel aan den kant gedaan zijnde , *de verbaazende t'zamenvoeging der inwendige deelen* beschout , welke , alhoewel een in een gevlocht , niet te min een in een zeer bequame orde geschikt t'zamenstel van spieren , beenderen , aderen , zenuwen , bloed enz. vertoonen , van welk een iegelijk door dagelyksche ervaring ondervind , dat elk deel zig onderling ten dienste staat , *en* in die gene , dewelke onder het gebied van den geest staan , *en* ook in de overige , die tot des lighaams zelfstandigheyd en wasdom *alleenlijk* behooren.

24. Maar nademaal mijn geest de Konstenaar van zoo een aardig gestel niet is , als het welk hy , zonder sijn eygen weten ontvangen hebbende , daar over slegs voor een gedeelte Heer is , welke heerschappy aan zekere Wetten gebonden is , dewelke in den wind geslage zijnde , sijn gebiet kragteloos en te vergeefs is ! Maar ook nu geene kragten genoeg heeft , om eenig , 'k laat staan zoo een konstig gemaakt lighaam , voor den dag te brengen.

25. Nog dat het lighaam zelfs zig zoodanig heeft kunnen schikken , gelijk uyt het voorgezegde klaarlyk blijkt : *En ook* dat de vaste schikking aller deelen tot haar eynde alle blind Geval weder uytfluyt ; Zoo is het *zonneklaar* , dat hier wederom *de Wijsheyd* van eenige *Hoogere Oorzaak* uytblinkt , die alle die dingen op deeze wijze onder malkanderen geschikt heeft.

26. *Hier komt by* : Dat dit zelve lighaam my ook van andere lighamen buyten zig verwittigt , en daar mede in eene zekere gemeenschap gestelt is , door welks tusschenkomen de Geest zelf ook eerst op die lighamen werken kan.

27. Waar uyt ik des te zekerder besluyt , dat my *elders anders van daan* die zelve heerschappy over dit *mijn* lighaam vergunt is : Nademaal , indien het van het gebied van mijnen wil af hing , door eene ingeschape kragt op mijn lighaam te kunnen werken , 'er niet in den weg zoude kunnen zijn , waarom mijn geest de andere lighamen ook niet door dezelve wils-bepaling zonder de tusschenkomende hulpe dezes lighaams naar sijn welgevallen zou kunnen bewegen : want alle lighamen bestaan even eens , gelijk ook *de werking* des wils *eene en dezelve* ontrent alle zaken zijn zoude.

28. Maar ook wanneer ik de werking van die *Lighamen* op dit mijn lighaam, en derzelver betrekking, aan hare Wetten geborde; wat nader beschou, zoo word ik telkens gedwonge, dat zelve beschuyt voor Gods Aanwezen te herhalen:

29. Namelijk al het gene de ziel van die lighamen te weten kooft, word haar door *de zinnen* aangebragt. Maar aangezien tot deeze eene zekere werktuys-beweeving, dewelke door het uiterlijk voorwerp veroorzaakt werdende, naar de herffenen toegaat, behoort, als mede eene bevassing in den geest, en een oordeel op die beweeving volgende:

30. Zoo staat ons nu te onderzoeken, waar deeze nette en geregelde betrekking der lighamen onder malkanderen van daan kooft? Waar van daan die beweeving, die niet wild en onzecker, maar regelmatig, en in zoo groote verscheydenheid, ten opzichte der verscheyde lighamen, hier inzonderheid aan *vasse Wetten* gebonden is? Zulks dat niet eene iegelijke werking der lighamen op malkanderen, of eene wederzijdsche aanraking deeze beweeving veroorzaakt, dewelke tot de gevoelmaking vereyscht word, maar dat 'er daar en boven nog eene zekere evenredenheid, en eene zonderlinge schikking van beyde de lighamen van noden is, die maakt, dat deeze beweegings-bepaling stand grijpen kan?

31. Immers van de lighamen zelve konnen deeze uytwerkingen geenzins verwacht werden, om dat zy *geen* werk-beginsel in zig hebben; Veel min is het te begripen, hoe dat B. V. mijne oogen met de zon, of mijne ooren mer de tusschenkomende lucht enz. zoodanig over een gekomen zijn, dat door deeze werktuigen, als door boodschappers die lighamen, dewelke my het minste niet en raken, eenen vryen toegang tot mijnen geest hebben, om dien van haar aanwezten en werkingen te verwittigen.

32. En wat raakt toch eyndelijk alle die werking, die 'er tusschen de lighamen voorvalt, de ziel? Gewisselijk zy kend maar *een* lighaam, dat met haar vereenigt is, en geen meer? Nu dat zy zelve haar lighaam in die order tot de andere lighamen niet gestekt heeft, is ten deele uyt het reeds gezegde zonneklaar, ten deele hier uyt, dat zy en van haar eygen lighaam, en door dezses tusschenkomen van alle andere lighamen *te lijdten heeft*.

33. N A D A T wy op die wijze het getuygenis der zinnen ter bekräftiging van Gods Aanwezen in 't algemeen klaarlijk hebben aange-toont, zoo volgt, dat we ons van hun, in die *voorwerpen*, daar ze van getuygen konnen, verder als Leydslieden bedienen.

34. Die nu zijn verscheyde en byna ontallijk. En in allen deezē magmen *evenma*, *Ik ben 'er agter*, uytroepen. Want het zy ik (deezē getuygens, die we gezien hebben, voorgaande) onder het denkbeeld van Hemel en Aarde het Heel-al, zoo verre het zig uytstrekt, bondiglyk begrijspe: Het zy ik de deelen zelve, en het geen daar in bevat word, in 't byzonder doorloope, *over al* vind ik *God tegenwoordig*.

35. En wel in die *algemeene deelen* van het Heel-al koomt ons wederom de gestadige werking des Hemels op deezē ondermaansche dingen, en van deezē op die wonderlijk te voren: als mede de vaste stand van beyde de deelen, waar door 'er nooit eene vermenging van hemel en aarde geschiet, maar door den scheytsmuur der lugt (of des uytspanzels, 't geen zeer veelē menschen uyt onwetentheyd ledig of niets meenen te zyn) de lichamen afgezonderde deelen blijven; gelijk ook der beyder wyduytgestrekthēyde, welke de *verbeelding* geene eyndpalen stellen kan (schoon het *zuiver Verstand* dat doen kan) enz.

36. Wat nu de *byzondere deelen*, welke in dien tweevoudigen schoor verborge leggen, aanbelangt, aangezien dezelve (buyten deezē, daar we eenigermaten over redeneren) zeer veelē in getal zyn konnen, en overziuks ons niet geheel bekend zyn, zoo konnen die waarlijk niet bepaalt of *opgetelt worden*, zoo dat ze dit ons verhoog eygentlyk niet raken, maar liever de Natuurkunde, uyt welker leerstukken de geest eerst leerd, wat kragt B. V. de Zon, vaste- en Dwaal-sterren, verhevelingen enz. in de *Lugt* hebben.

37. En op de *Aarde* behalven de Menschen, en derzelver voortzettig volgens de voorgeschreve teel-order, de *domme Dieren*, aan welke alhoewel niemant van verstand eene redelikhēyde zou durven toeschrijven, zoo is men evenwel te regt gehouden, zig over eene zekere domme navolging derzelver te verwonderen, waar door het gebeurt, dat verre het grootste gedeelte der menschen haar reden hebben toegescreven, en haar *verkeerdelyk* Hare menschen hebben gemaakt, alhoewel zy ondertusschen door *eene andere Reden* (daar we van spreken) met de regelen der beweging over een koomende, in hare werkingen aangedreven worden.

38. De geheele *Aarde* ook met de planten, dewelke ze uyt de zaden voortbrengt; Als mede de *Akkers*, die het Zaad in hunnen schoot ontvangen hebbende, met woeker en winst weder uytkeeren, en dat op *zekere en gezante tijden*, welke te gelijk de oppervlakte des Aartrijks met netichēyde gedaantens overtrekken, waar door het of zig met veel-erhande Kleuren van Bloemen vergiert, aan ons opdoet, of door de koudē

koude bevrozen is , en met Sneeu overdekt , een droevig en woest ge-
laat vertoont. Eyndelijk *de Zee* , die binnen hare palen opgeslote ,
door hare ebbe en vloed , als mede door hare gemeenschap met de ri-
vieren , fonteynen , en waterloopen , die de Aarde doorloopen , en
bevochtigen , aanmerkelijk is.

39. Maar *aangezien* wy , als gezegt is , niet voorneemens zijn , om
alles , 't geen ons het gestel der Natuur vertoond , op te halen : Zoo
word het door de zelve redenen , die we hier boven eenige reizen by-
gebragt hebben , zoo klaar als de heldere middag-zon , dat ten minsten
uyt deeze dingen , die we in 't voorbygaan met den vinger aangeroert
hebben , noodzakelijk het zelve bewijs voor het Aanweezen der Oppor-
te , Alwijze , Standvastigste en Almagtigste enz. Oorzaak volgt.

Want die lighamen hebben *nog* van natuure eenige beweging , veel
min eene geregelde beweging , *nog* men kan haar geene onderlinge
overeenkomst toeschrijven , *nog* daar word eenige plaats voor het geval
overgelaten , ter oorzaak van de vaste r'zamenstemming tot zekere
eyndens en oogmerken , *nog* men kan eyndelijk die uytwerkingen aan
geenen eyndigen geest toecygenen , gelijk boven aangemerkt is. Des
moet de eere hier van aan het allervolmaakst Weezen alleen gegeven
worden.

40. DEEZE DINGEN dan zoo zijnde , zoo is het niet te ver-
wonderen , dat dit Aanweezen van eene Godheyl in alle tijden en oor-
den der wereld by alle Heydenen een ontwijfelbaar geloof gevonden
heeft ; zulks dat die deeze waarheyl weygerden toe te stemmen , te regt
voor schandvlecken van het menschelyk geslagt gehouden zijn geweest.
Waar door Gods Aanweezen eene nieuwe zekerheyl bekoomt.

41. Want byaldien deeze kennisse Gods niet in het binnenste van
aller menschen getmoederen ingedrukt was , zoo zouden ze daar van niet
hebben konnen overtuylt werden : want zonder deze kennis zoude het
onmogelijk zijn , iets van God te leeren ; en het woord *God* zoude
slegts een dom en ydel geluyt zijn , waar mede geen denkbeeld behalven
hem in de wereld zoude konnen gepaart werden.

42. Des zoude het ook geenzins bequaam geweest zijn , om de ge-
moederen eene vrees aan te jagen , waar door zy alle binnen de palen van
geoorzaamheyl zouden gehouden werden.

43. En wie kan gelooven , dat zy hun zulk eene zaak zoo gemakkelijk
zouden hebben laten wijsmaken , die aanstonds niet wel in de ooren
klinkt , en de begeerlikheden , onbeschroomt den meester spelende ,
zulken harden breydel in den mond werpt , en eene vrees voor het na-
kend

kend quaad voor oogen steld? Zoo daar niets quaads van te wagten was?

44. Ten minsten zy zouden niet alle te gader zoo eene blinde onderdanigheyd en slaverny toegestemt hebben; en andere zouden naderhand met geen meer moeyte dit onverdraaglijk jok van hunnen hals geschut hebben, als ze zig daar in 't begin onder begeven hadden.

45. Zoo dat men derhalven voor vast besluyten moet, dat het een kenteeken en een verdigtzel van een ondeugend, en uytvlugt-zoekend medeweeten is, te willen zeggen, dat *de kennisse van God* slechts *een menschen* vond is, aangezien zelfs die voorgewende bedriegers zelve, geen en vasteren grondslag voor hunne inzettingen hebben weten te leggen, dan dat het ontzag van eene Godheyd by alle menschen aangenomen en toegestaan is.

HOOFD-DEEL VII.

Teegivt tegens de Godverzakkers voornamelijk tegen Spinoza.

1. **A**ldus hebben we ter loops de gansche Natuur of Geheelalordening der dingen bezigtigt, en overal voetsporen van Gods ontwijffelbaar aanweezen gevonden, welke overzulks niemand zoude durven lochenen, dan die alvorens sijne redelijkheyd en al sijn goed verstand hadde vaarwel gezegt en uytgeschut.

2. Des behoud ook dat vertoog, daar we ons tot nog toe van be-diend hebben, sijne volle kragt en klem, wanneer we zulke menschen ontmoeten, en aantreffen, die we of in hunne Schriften, of mondeling hooren, dat, nog op hun eygen zelve, nog op de verdere natuur *willen* agt geven, ten eynde hun dit denkbeeld sener opperste Godheyd geene moeyelijkheid zoude kunnen baren.

3. Maar te regt zoude zig iemand kunnen verwonderen, hoe deeze maats in staat zijn, om bewijsredenen ter beweeving van het tegendeel, op te schommelen en te voorschijn te brengen, daar ze immers van de gansche Geheelalordening der dingen, gelijkerwijs we gezien hebben, geweldig tegen gesproken werden.

4. Men moet derhalven weten: Dat alle Menschen, na dat ze ver-
aan hebben, dat ze door de verdorvenheyd, daar het Menschelijk Ge-
slagt onder zugtende is, van God vervremt zijn, eenen onverzoene-
lijken

lijken haat tegens hem dragen: Want zy worden stilzwijgens van hun medeweten verwittigt, dat ze door het verwaarlozen der Wet, strafwaardig zijn, van welke straffe gelijk ze eenen afkeer hebben, zoo vergrammen zy zig tegen den genen, die hun dezelve staat toe te brengen; Weshalven het niet te verwonderen is, dat de Heydenen met zoo groote onagtzaamheyd hunne gedagten over de Godheyd hebben laten gaan, dat ze *het veel-Godendom* ingevoerd hebben ('t geen de kennisse, die allen menschen van de hoogste volmaaktheit is ingeschapte, niet de allerminste afbreuk doet) maar ook, dat deeze boosaardigheyd zoodanig uytbarst in zommigen, dat ze zig niet ontzien, om tegens de Godheyd zelve zig als tot eenen doodelijken oorlog toe te rusten?

5. Het gene men ontrent drierley soort van Menschen voornamelijk ziet gebeuren. Want daar zijn 'er, wien het geneuchelijk en wel lustig leeventje zoo zeer troeteld en bekoord, die *κακίστοι* *Ongeregelde* namelijk en *Varkens van Epicurus* kudde (die egter zeer veele van gedagten zijn, dat in dit stuk van een regtzinnig gevoelen geweest is) dat ze alles liever willen afzweeren, dan iets hooren, 't geen de koestering en het voedsel aan *dat* zoet leven zoude schijnen te onttrekken. En nademaal zy hun geweten, dikwils van de hand gewezen, en als met een brand-yzer toegeschroeyt, vereelt gemaakt hebben; Zoo geven ze door de buytensporig- en roekeloosheyd hunnes levens zelve te kennen, dat zy niet *wilken* gelooven, dat 'er een God is: en aangezien deeze dingen zeer verre van eens menschen waardigheyd afwijken, en eer de domme Dieren, dan de redelijke menschen betamen, zoo laat ons deeze *Ongodistery* met den naam van gansch *Boersch* en *dom* doopen.

6. Maar daar zijn *andere Quanten*, die wel zien, hoe weynig het den edelen en voortreffelijken staat van den mensch betaamt, zig zoo in de schelmstukken te wentelen, en zoo heet op vuyligheden te zijn, die egter zoo men ze wat naukeuriger beschouwt, zelfs niet een hair beter als die andere Knapen zijn, dan dat ze hunne schande zoo voor al de wereld niet aan den dag brengen, dat hun iemand opentlijk van misdad zoude kunnen beschuldigen; daar ze nogtans niet zijn dan eerdieren, zig boven andere menschen verheffende, en opgeblaze zijnde; 't geen onder *die Staatkundigen* en *Wijsgeeren* pleeg in zwang te gaan, die hunne wijsheyd, daar ze andere menschen in overtreffen, niet behoorlijk tot Gods eere brengen en besteden.

7. Namelijk: Aangezien *hun* toegang tot der Vorsten geheymen vergunt word, zoo schikken zy hunne raadgevingen naar dezelve, en wenden en keeren de zaken door de sijnheyd en schranderheyd hunnes ver-

stands in dier voege, dat ze ligtelijk giffen kunnen, hoe het met het lot der Statendommen afloopen zal. Maar nademaal de onedele en ongewijde gemeente, ver van deeze verborgentheden geweert werdende, over eene fchielijk opkomende, en onverwagte verandering van zaken verftelt staat, word ze van *dezelven*, quanswys voorzigtige! Meesters van het gansche Werk uytgelagchen: Dewelke terwijl zy die aan hunne eyge gaauheyd en bequaamheyd toefchrijven, met der tijd de Goddelijke Voorzienigheyd uyt hunne gemoederen uytboenen, en dezelve zoetjes naar hun fleepen.

8. Maar nog gevaarlijker dan deze is de *Godloochening der Wijsgeeren*, dewelke daar en boven nog eene gewapende boosaardigheyd by zig draagt. Want daar een iegelijk van deeze yverige doorsnuffelaars der Natuur met regt eene grootere zekerheyd van deeze zelve stoffe zoude kunnen verwagten, zoo gaan het de meesten daar op toeleggen, om het tegendeel te betragten, en doen hunne eyge redeneeringen en de gansche schikking der dingen kragt en geweld aan: van God door een regtveerdig oordeel aan hun eygen zelve alleen overgegeven.

9. Zeltzaam is van alle eeuwen af dat zoort van Menschen geweest, ter oorzaak, dat ze, zelfs onder de allerwoestste Volkeren, voor zoodanigen, die het menschelijke hadden uytgeschut, geagt zijn geweest. Onder de weynigen, die de vorige leeftijd der Heydenen heeft aan den dag gebracht, worden voornamelijk Protagoras en Theodorus vermeld, maar die hebben daar door eene merkelijke schande op hunnen hals gehaalt, om dat het voor de grootste uytzinnigheyd van de wereld gehouden wierd, ditgene te ontkennen, 't welk by al de wereld voor eene vaste en zekere waarheyd toegeftent wierd.

10. Maar men moet zig zoo zeer niet verwonderen, indien men iet diergelijks in dien leeftijd ontrent menschen, die van God aan hun eygen zelve overgelaten waren, ziet gebeurt te zijn, dan wanneer zommige, het aanweezen eener Godheyd by allen en eenen iegelijk tot volle overtuiging reeds bekragtigt, zoodanig hunne schaamfchoenen durven uyttrekken, dat ze zig niet ontzien. die oude onweetentheyd weder uyt den afgrond op te halen: 't Welk het quaad en vuylaardig opzèt van Spinoza is geweest.

11. Die borst, met den opgewarmden hutspot der Ouden voor den dag komende, verzierde, dat *deeze Wereld zelve God was*: En aangezien de Wereld uyt twee verscheide zoorten van zaken, *Denkende en Uytgestrekte*, bestaat, zoo stelde hy de Hoogste Volmaakttheyd in eene oneyndige denking en uytstrekking, welke beyde een' eenige zelf-

stan-

standigheyd zouden uytmaken , die *by God* noemt.

12. Vorders , dat deeze enkele zelfstandigheyd uyt die twee opperste eygenschapen te zamengeflanst , ontallijke wijzen bezit , waar van 'er eenige denkende , eenige uytgestrekte zijn zouden : Dat hierom zoo veele zaken , als 'er aanweezig zijn , wijzen en deelen van God zijn ; Maar dat *de Mensch een geuurogt* van beyde die t'zamenloopende hoogste eygenschapen is. Ziet sijne *Ethic. pag. 11. in Coroll. p. 49.* waarom hy ook het woord *Schepping* (maar die by hem inblijvende , niet uytvloeyende is) niet van de hand wijft en schuwt. Hier quam die allerbesmettelijkste , en gansch verderffelijke dwaling , dewelke hy in sijne *Zedekonst* heeft uytgebraakt , en daar hy in sijne Godgeleerde-Staatkundige Verhandeling eene proeve van gegeven heeft , op uyt.

13. Ik zoude in der daad van gedagten zijn , dat 'er geen nut of voordeel kan verwacht werden uyt den arbejd en de moeyte , die men nemen zou , om deeze dwaling wat uytvoeriger te wederleggen , dewijl we reeds hier boven met zulke zeekere en ontwijffelbare bewijsredenen het denkbeeld eener opperste Volmaakthejd in sijne volle kragt en klem hebben aangetoond , dat daar uyt blijken kon , dat de vermetelhejd en stouthejd van dien mensch (zoo men hem eenen mensch noemen mag , die het menschelijke heeft afgelegd.) eer uytgejouwt en verguyft , dan wederlegt verdiend te worden.

14. Maar nademaal de zeden , gelijk van alle eeuwen , alzo ook van deeze onze , zoo zeer verdorve zijn , datmen tot diergelijke verguyzingen ligtelijk sijne ooren verleent §. 4. zoo is het noodzakelijk , dat we ook dat pas afsnijden , op dat het den onbedagten niet in bekooring brenge en verleyde.

15. Laten wy dan tegen het Bassen van dit Schrikdier , dat meer in schijn vervaarlijk , dan sterk genoeg is , om de slagen der waarhejd te kunnen uytstaan , ons zelven eens verzetten. En wel voor al stellen wy , 't geen ook by Spinoza zelfs niet in twijffel getrokken word , dat God een opperst-volmaakt Weezen is , want zoo luyd *Defin. VI. pag. 1. Ethic.* Nu behoort het tot een opperst-volmaakt Weezen in dier voege alle volmaaktheden te bezitten , dat van het zelve alle onvolmaakthejd zoo verre het immers doenlijk is , moet afgeweert en weggenomen worden , anders zoude dadelijk het begrip van eene opperste volmaakthejd verdwijnen ! Laat ons die dingen eens op den God van Spinoza t'huys brengen , en van alle kanten zullen zig de leugens opdoen en ontdekken.

16. Hy steld derhalven voor eerst in God eene onvermijdbare onvol-

maakt heyd, die verzierd, dat hy twee eygenſchappen heeft, welker eene volmaakter zy dan de andere; want het is eene klare waarheyd, dat dat gene, 't welk minder volmaakt is, *voor zoo verre* tot het denkbeeld van een opperſt-volmaakt Wezen niet kan behooren, om dat het *het opperſt* niet is. Des kan de Uytbreyding, als minder volmaakt zijnde, tot de Opperſte Volmaakt heyd niet gebragt werden.

17. Nog daar kunnen in God twee volmaakt heden bezest worden, welker eene verſcheyde zy van de andere, om dat zy dan geene van beyde de Opperſte zijn zullen: want dat is eerst *eene Opperſte Volmaakt heyd*, dewelke alles, wat tot het denkbeeld van volmaakt heyd behoort, in zig behelst, 't zy met der daad, 't zy in kragt: Of, gelijk men in de Scholen pleeg te ſpreken, *vormelijk of wyſſeekentlijk*.

18. Vorders, zal 'er zoodoende geen *Een* God, maar daar zullen *Twee* Goden zijn: want *Denking en Uytbreyding* zijn zakelijk van elkanderen verſchillende, en de eene vloeyd niet in het begrip van de andere, om dat, terwijl ik aan de eene denk, 'er in het Denkbeeld niets van de andere overig blijft; nu dingen, welke zoodanig van elkanderen onderscheyde zijn, dat derzelver Weezens wederzijds gansch en gaar verſchillende zijn, en zijn geen' eene eenige zelfſtandig heyd, maar eene zaak en eene zaak, en bygevolg meer dan eene: Het gene tegen de onderſtelling van Spinoza aanloopt, dewelke maar eene eenige zelfſtandig heyd erkent. *Eth. part. 1. prop. VI.*

19. Veel min kan de onderlinge betrekking tot elkanderen van dingen (of op dat we met hem ſpreken van *eygenſchappen*) die zoo verſchillende zijn, begreepen worden; want zelf het alleringeſpannenſt verſtand zal nooit te weten kunnen komen, op wat wijze het zoude hebben kunnen geſchieden, dat de Uytbreyding, die enkel *lijdende* is, zig zelve in die betrekking tot de opperſte denking geſtelt heeft, waar door zy met dezelve een eenig geheel zoude uytmaken: Van eene oncyndige denking kan wel ligtelijk bevat worden dat ook dezelve de Uytbreyding met die wijze, waar door ze tot haar betrekkelijk zy, *te voorschojn brengen* kan; Maar dan kan aan de uytbreyding niets toe geſchreven werden, dan dat ze van *die denking afhangt*, het geen immers met eene Opperſte Volmaakt heyd gansch niet beſtaan kan.

20. Ik ga voort: Het aanweezen aller dingen behalven God kan ik *en* van God onderscheyden, *en* als nog mogelijk zijnde, bezeffen. Want al het gene tot het denkbeeld eener zaak behoort, moet daar noodzakelijk van bevestigt werden. Nu kan ik de wereld als van God onderscheyde en nog mogelijk begrijpen, alſchoon ik my evenwel het denk-

denkbeeld van God, als noodzakelijk aanwezig, onderscheydentlijk voor oogen stellen kan: Des zal hy gansch en gaar van de werreld onderscheyde zijn. Ik zwijge, dat dat gene, 't welk my als *mogelijk* voorkoomt, zig nog in den staat *idneus* van *het niet*, en *niet weezen* bevind, om dat het van *het niet zijn* tot *het zijn* begreepen word te zullen overgaan.

21. Maar schrikkelijk word dat gansch zeenuwloos gevaarte geschut en ter neer geploft, wanneer we alle de dingen, waar uyt de Werreld t'zamen gestelt word, eens wat nader beschouwen. Die wetten we uyt het boven gezegde andere *denkende*, andere *Uytgestrekte* te zijn: Dat de *Denkende* de menschelijke geesten zijn, gevoelt een iegelijk by zig zelven, en nademaal die by hun zelven van zoo groote waardigheyd niet bewuft zijn, waar door zy deelen van een opperst-volmaakt Weezen zouden kunnen geagt werden, maar veel eer ter oorzaak van de onvolmaakheden, die hun aankleven, en die we Hoofd. II. §. 7. en volgende, hebben opgetelt, gehouden zijn te erkennen, dat zy van eene hoogere oorzaak in alles afhangen, zoo is het besluyt straks by de werken, dat die van God ganschelijk onderscheyde zijn.

22. 't Geen veel meer waaragtig is omtrent *uytgestrekte zaken*, 't zy men dezelve te zamen, 't zy afzonderlijk in hare deelen aanmerkt: Want daar word geene de minste werkzaamheyd in derzelver denkbeeld opgesloten, dewelke nogtans aan alle volmaaktheyd, 'k laat staan aan de *Opperste*, moet toegescreven worden. Maar de uytbreyding kan ook begrepen worden, als van de opperste denking *te voorschijn gebragt zijnde*, des heeft die in zig geen noodzakelijk aanwezen.

23. Voorts: Eene Uytbreyding bestaat uyt deelen, 't zy die als *dadelijk* bestaande, 't zy als *mogelijke* begrepen worden, waar uyt volgt, dat die *verderffelijk*, *veranderlijk* en *eyndig* is: Want wat is eene *bederaving* dog anders, dan eene ontbinding van het verknogte in sijne deelen; Het gene de Natuurkundigen door dagelijksche voorbeelden leeren, en hier uyt volgt ook straks de *veranderlijkheyd* zelve.

24. Het denkbeeld van eene Uytbreyding geeft ook noodzakelijk eene *Eyndigheyd* te kennen: Het geen der pijn waard is, dat men het een weynig naaukeuriger verklaard, om dat ook andere, buyten dat zeer sneedige Wijsgeeren, voor vast stellende, dat de Werreld niet anders dan *onbepaald* of *oneyndig* kan begrepe worden, zig aan deezen steengeflooten hebben.

25. De bepaling nu van de *Eynd-palen der Werreld*, hangt van een vast en bestipt onderscheyd tusschen eene *inbeelding* en eene *enkele bevat-*

ting af: Want alſchoon *gene* niets zeekers *ontrent de Eynd-palen der Wereld* beſluyten kan, en overal, waar ze hare grenspalen poogt ter neder te ſlaan, eene ruymte vind, die altijd weder in zig loopt, dewelke een lighaam zijnde, tot de wereld buyten twiſſel moet geoordeelt werden te behooren: Zoo kunnen niet te min die dingen egter aan eene zuiveré bevatting geene zwarigheyd baren.

26. *Het eynde* eener zaak beteekend eene ontkenning van eene verdere volmaaktheyd tot eenige zaak behoorende: Nu blijkt het immers ligtelijk, dat *eene onkenning*, *eene berooving* en een *niet* in de verbeelding niet vallen kan; Gelijk ook de algemeene Redenkoniſtige zaken, een geſlagt, onderzoort enz. Alhoewel ondertuſſchen een zuiver verſtand zig in het beſchouwen dier dingen kan bezig houden, gelijk uyt de Overnatuurkunde klaar te zien is: En uyt deeze ſpringader is die gansche dwaling der Wijsgeeren voortgevloeyt, dewelke zig door dezelfde moeyelijkheden in het bepalen van het begin der Wereld geperſt zullen vinden (indien zy op de inbeelding alleen willen t'zeyl gaan) welke zy zig hier zonder reden ontrent *de eyndens der Wereld* tegenwerpen.

27. Maar laat ons tot de zaak zelve komen! *De Wereld* beſtaat uyt deelen, om dat ze *uytgeſtrekt* is, gelijkerwijs we gezien hebben: Alwaar deelen zijn, daar is een getal by, alwaar een getal is, daar is een eynde: Want het is eene tegenzeggelykheyd, *een onbepaalt getal* te willen ſtellen, want ſchoon dat zoo hoog opklimmen kan, dat de inbeelding zig deſzels uytterſt eynde niet voorſtellen kan, zoo zal egter het zuiver verſtand zig het zelve zonder eenige moeyte voor oogen ſtellen, om dat het *een getal* is. Zeer wel zegt Ariſtoteles: *een getal begint van ſijn eerſte*: en in het 3. Boek ſijner Natuurkunde zegt hy: *Ἐκ τοῦ ἀρχοῦ αἰνῶς ἐν τῷ ἰσχυρῶς μέγας*, dat is: *Dat in een getal in het allerlaagſte het eynde is*. Laar dit op de Wereld toegepaſt worden, en zy zal *eyndig* begrepen worden te zijn.

28. *Wederom*: *De Wereld* kan *verdeeld* worden, want zy heeft deelen buyten deelen: Dat zy dan in twee opperſte of hoofd-deelen, *Hemel en Aarde*, verdeeld werde. Nu is de vraag, of die deelen *eyndig* zijn of *oneyndig*? Geen van beyden kan gezegt werden; *Het eerſte* niet, om dat uyt twee eyndige zaken nooit eene oneyndige gemaakt kan werden: Nog *het laaſte*, want dan zouden de deelen *gelijkmatig* met het geheel zijn, en zou volgen, dat er meer oneyndige zaken gevonden worden: Nog men kan *het een deel* niet eyndig, en *het ander oneyndig* ſtellen te zijn, om dat dat *gene oneyndig* is, buyten het welk

welk geen zoortgelijke, van dezelve volmaaktnejd zijnde, bestaat: Maar hier zoude, behalven een oneyndig deel, ook een ander aanwezig zijn, het welk *eyndig* gezegt word! Dog men zoude ook wederom met dezelve ongerijmthejd gescheept zijn, die we van te voren hebben aangemerkt, dat het deel namelijk gelijkmatig met sijn geheel is. *Des* moet de Werreld *eyndig* begrepen worden te zijn.

29. *Op eene andere manier*: De Werreld heeft drie afmetingen, lengte, breedte, en diepte, die tot het denkbeeld van eene Uytbreijding behobren: 'k Vraag dan wederom, of die alle eyndig, dan of ze oneyndig zijn? Zegt ge zy zijn *oneyndig*, zoo zult gy wederom meer oneyndige dingen hebben; Ja geene van die drie afmetingen zal oneyndig zijn, om dat B. V. de lengte der Werreld die uytbreijding ontbeeren zal, die in de breedte en diepte uytgestrekt word. Maar dit gene is, gelijk we aangemerkt hebben, *oneyndig*, 't welk alle die dingen heeft, dewelke tot die volmaaktnejd vereyscht worden. En zoo ge zegt, dat ze eyndig zijn, zult ge daar *geen oneyndig ding* uyt kunnen smeeden. *Des* moet de Werreld *eyndig* begrepen worden te zijn.

30. *Nog eens*: Ik kan my eene rechte lijn, die over de gansche Werreld uytgestrekt is, voor oogen stellen: Ik vraag, of die oneyndig is? Zegt ge van ja, zoo antwoord ik, dat eene schelpswijze en slangtreklike of gekronkelde lijn grooter is: *Des* zal het oneyndig wederom grooter dan het oneyndig zijn; 't Geen tegenzeggelijk is.

31. Ik kan *daarenboven* eene lijn bezeffen, die uyt duyzentmaal duyzent lijnen van dezelve lengte bestaat. Welke alle ik my wel niet verbeelden kan; Maar ik zeg, dat deeze lijn dat alles in zig begrijpt, het gene tot de lengte behoord, *en ik ontken*, dat 'er behalven deeze lijn eenige lengte te vinden is; Zoo heb ik eene eyndige lijn, vermits ik ontken, dat 'er daar en boven iets tot dezelve vereyscht word; Want dat is een begrip van een *eynde*, en hygevolg ook van *de eyndens der Werreld*: want laat de Werreld begrepen werden, zoo groot zy immers wezen mag, en laat men ontkennen, dat 'er eenige uytbreijding behalven die van deeze Werreld gevonden word; Zoo zal de Werreld dusdoende eyndig zijn, om dat 'er niets is, 't geen by haar gevoegt zoude kunnen werden; waar uyt zonneklaar is, dat zelfs dat zelve bewijs, waar van zig de bovengemelde Wijsgeeren, tot staving van de *Oneyndighejd* der Werreld bedienen, veel eer derzelver *eyndighejd* bevestigt.

32. *Anders*: *Dat men zig eens een stofje verbeelde*, 't welk om sijn kleinhejd zelfs de oogzenuwen niet beweegen kan, het geen egter buyten

buyten twiffel een gedeelte der Werreld is. *Da men zig eens verbeelde*, dat dat zelve, het overig geheel in *zijn* geheel blijvende, uyt de Werreld weg genomen word. Dan vraag ik, of de Werreld, van dit stofje berooft, eyndig of oneyndig is? *Oneyndig* kan zy immers niet gezegt worden, omdat haar een stofje kan toegevoegt werden. Des zoude zy *Eyndig* zijn. Maar dan zoude het naaste zijn, te vragen, of, zoo 'er by een eyndig lighaam een stofje quam, *dat* even daar door *oneyndig* zijn zoude? 't Welk gelijk niemand durvt zeggen, zoo word daar uyt wederom voor eene onwrikbare waarheyd besluten, dat *de Werreld eyndig is*: want laat de Werreld dit stofje wederom toegevoegt werden, en zy zal niet meer oneyndig zijn dan van te voren, doen ze van dat stofje ontbloot begrepen wierd te zijn: Indien ze dan *doen Eyndig* was, is ze ook nu *zoodanig*. Geen te bewijzen stond.

33. Meer andere diergelijke zeer geleerde redenseringen heeft de Heer Werenfels in zijne zeer aardige *t'Zamenpraak van de Eyndpalen der Werreld*. Maar op dat we weder tot Spinoza komen, zoo blijkt uyt *de eyndigheyd der Werreld*, die we klaarlijk betoogt hebben, dat het ganfche gebouw fijner dwalingen begint in te storten: want dan kan 'er niets, van 't gene in de Werreld is, tot *de Oneyndige Volmaaktehd* gebragt werden, zoo het waar is, dat de ganfche Werreld, zoo wijt zy zig uytstrekt, *eyndig* moet begrepen worden! Zie zijne *Defin. VI. p. 1. Eth.*

34. Het gene daarenboven de fchikking aller zaken in de Werreld tot eene andere zaak overvloedig bewijst, dewelke immers hare genoegzaamheyd t'eenemaal uytfluyt. 'k Zwiig, dat het immers beuzelagtig is een iegelijk ding zijne van andere afgezonderde volmaaktheden te weygeren: ja het is immers gek, te willen lochenen, dat 'er uyt de *t'zamenstelling* van veele enkele zaken eene nieuwe en grooter volmaaktehd oprijft, gelijk B. V. uyt *het huwelijk* kennelijk is, alwaar immers de band tusschen Man en Vrouw eene andere volmaaktehd vertoond, dan wanneer Man en Vrouw afzonderlijk aangemerkt werden enz. En hier geld de Regel der Overnatuurkundigen, zeggende, *Da de t'zamengeftelde zaken volmaakter dan de enkele zijn.*

35. Laat ons dan voor vast stellen en besluyten, dat *de Waarheyd van Gods Aanweezen* zoodanig eene zekerheyd voor zig heeft, dat 'er in de ganfche Natuur of Geheelalordening der dingen geene grootere gevonden word.

HOOFD.

H O O F D - D E E L VIII.

Van de Eygenschappen van Gods Aanwezen.

1. **D**Us ver hebben we van de zeekerheyd van Gods Aanwezen gesproken: Derhalven is het naasten, dat we eens wat naaukeuriger, hoedanig het zelve is, gaan ontvouwen.

2. Want daar *zijn* behalven God ook andere zaken *aanweezig*, *uytgebreyde*, gelijk we hier boven meer dan eens aangemerkt hebben, en *denkende*: *Alle* zijn ze afgezontert van het niet, en overzulks *aanweezig*. Maar gelijkerwijs 'er een onderscheyd tusschen het *aanweezig* zijn der eyndige Lighamen en Geesten, alzoo moet *dat* des te meer tusschen het *aanwezen* deezer allen, en tusschen het *Aanwezen Gods* vast gesteld worden.

3. Tot de *volmaaktheyd* des Aanwezens behoord niet alleen *het zijn*, maar ook *het werken*; want het is volmaakter te werken, dan niets te doen. En hoe die werking meer uyt een inwendig beginzel voortkoomt, hoe het *aanwezen* van die zaak ook meer *volmaakt* moet geagt werden; en deeze werking is *het Leven*.

4. De *Lighamen* hebben van zich zelve geen werkbeginzel, waarom alle die beweeging, waar door ze werken, haar van buyten toegevoegt is; want al wat bewogen word, dat word van eenen anderen bewogen. Maar wanneer die beweeging de Lighamen begrepen word *ingeschapen* te zijn, worden ze gezegt *te leven*: want het is anders gelegen met eenen kloot, die door uyerlijke kragt aangezet werdende, rold over de oppervlakte des aardrijks, dan wanneer ik zeg, dat de Planten en domme Dieren *leven*: want in deezer *Natuur* of *Weezen* is eene gestadige verwisseling van beweging van den Schepper *ingeschapen*, daar zoo een kloot niet anders heeft, dan eene beweging, die hem van buyten aankoomt.

5. Maar evenwel nadien ook die beweging, die men zelfs in Planten, Bergstoffen en Dieren ontwaar word, van zig zelve tot derzelver denkbeeld niet behoord, om dat zy niet dan *Lighamen* zijn; zoo blijkt, dat die zelfstandigheden alleen met meer eygenschap mogen gezegt worden *te leven*; welker *Natuur* en *Aanwezen* te gelijk de *werkzaamheyd* zelve insluyt.

6. Deeze zijn de Geesten ; welker *Natuur* zoodanig gestelt is , dat , *het werken* van hun weg genomen werdende , zy in der daad niets zijn , daar egter de lighamen *aanwezig* kunnen wezen , alhoewel zy niet *werkzaam* zijn.

7. Maar daar word ook in *het Leven* der denkende zaken een zeer groot onderscheyd gevonden : want die gene , dewelke elders anders van daan haar *werkzaam zijn* ontvangen hebben , hebben *het Leven* niet in *zig* , maar dat Weezen , 't welk door sijne algenoegezaamheyd haar al , wat ze zijn en vermogen , geschonken heeft : zoo dat *dit eerst eene zuivere Doening* verdient genaamt te worden , daar de overige Geesten , veel inmengzel van een *bloot vermogen* in *zig* hebben.

8. Des leeft *God* alleen op deeze wijze , want hy heeft in *zig* dit gene , waar door hy niet alleen *niet van eenen anderen is* , maar met der daad zelve van *zig zelven is* , 't geen hy aan sijne Opperste Volmaakteheyd , dewelke tot sijne *Natuur* behoort , verschuldigt is : Weshalven *God* te regt *stelliglijk van zig zelven* gezegt word *te zijn* , *αὐτὸν εἶναι* , *van zig zelven zijnde* , en *αὐτὸς ὢν* , *het leven zelve* , om dat de Opperste Volmaakteheyd niet dan met eene alzins volstrekte werkzaamheyd kan begrepen worden aanwezig te zijn , gelijk hier boven aangetoont is.

9. En dit is het denkbeeld van de eeuwigheyd zelve , waar van het zijn en het werken *nooit* afgescheyden kan worden : want byaldien *God* niet *altoos* geweest is , zoo kan hy ook geenzins zijn : Des kan die niet netter uytgebeeld worden , dan door eene *innwendige noodzakelijkheyd van aanwezig te zijn* : Of , op dat ik met *Boëtius* spreek , door eene *onbepaaltbare te gelijk geheele en volmaakte bezitting des Levens* : in sijn V. Boek van de *Vertrouwing*.

10. Waar uyt blijkt , en dat die van *God* niet verscheyden moet begrepen worden , en dat van dezelve alle agtervolgende duuring van de oogenblikken des tijds uytgesloten word , dewelke in de geschape dingen plaats heeft , alle welker aanwezigen nadien dat een begin heeft , zoo kan des eens en des anders duuring onder malkanderen gemeten en gerekent worden , waar in het denkbeeld van *Tijd* bestaat.

11. Maar nademaal *Gods* Aanwezen nog begin nog eynde heeft , om dat het geheel *te gelijk is* , even als sijne Volmaakteheyd ; zoo kan dat ook niet in den rang van de duuring der geschape dingen (dewelke van den voorleden tijd tot den tegenwoordigen , en van deezzen tot den toekomenden voortgaan) gebragt worden : Ten minsten dit kan niet *valt* gestelt worden zonder *Eyndigheyd* en *verandering* ; En dat dat gene daar wel dadelijk in opgesloten word , geeft ons *het getal* te kennen , daar hier

hier boven van gesproken is. Deze nu zoude onmiddellijk volgen, om dat hy zoude overgebragt worden van het niet zijn, tot het zijn, of van het een gedeelte des Aanweezens, tot het ander; Aangezien hy dat niet hebben zoude, dat hy gehad heeft, nog het gene hy staat te krijgen: Zoo dat Augustinus zeer wel zegt van de Waarheyd van den Christel. Godsdiens. 49. Daar gaat niets in de eeuwigheyd voorby, en daar is niets toekomend, om dat en het gene voorby gegaan is, ophoud te zijn, en het gene toekomend is, nog niet heeft begonnen te zijn.

12. En we moeten ons niet aan de kleynheyd en zwakheyd onzes Verstands, in 't bevatten van deeze zaken, storen, overmits dat alleenlijk naar onze duuring en naar die der geschape dingen, maar niet naar de wijze of van het aanwezig zijn, of van het werken des Oneyndigen Weezens, geschikt is: Waarom Cicero zeer deftig in sijn Eerste Boek 9. van de Natuur of Aard der Goden, gezegt heeft. Daar is eene zekere eeuwigheyd van eenen oneyndigen tijd af geweest, dewelke door geene bepaling van tijden afgemeten wierd. Hoe groot evenwel dezelve mag geweest zijn, kan niet begrepen werden: Doordien het zelfs in onze gedagten niet valt, dat 'er eenige tijd geweest is, doen 'er geen tijd was.

13. En zoodoende vallen al die onregtmattige kibbelingen tegen Gods eeuwigheyd van zelfs om ver: Dat namelijk de eeuwigheyd in een eenig oogenblik ten einde loopen kan, zoo zy in een eenig oogenblik bestaat: Dat een ondeelbare stip geene tijden, die in ontallijke deelen gefcheyde konnen worden, bevatten kan: Dat op die wijze de verscheydenheden des tijds weg genome worden: Dat alle zaken, die in der tijd zijn, te gelijk met de ondeelbare eeuwigheyd aanwezig zijn enz.

14. Want wy hebben gezegt: Dat de Eeuwigheyd niet van den Eeuwigen God onderscheyden is: En door een oogenblik moet men niet yets voorbyvloeyend, maar yets dat altoos blijft, zonder affcheyding of deelen verstaan, alshoön dat sijne benaming van buyten van voortvliedende dingen, die met het zelfde gelijk aanwezig zijn, ontfangt: En wanneer de Eeuwigheyd den ondeelbare stip genaamt word, geschiet dat niet in dien zin, als of die eene kleynere mate hadde, dan lange tijdreëzen; Maar omdat van dezelve die deelen af zijn, die den tijd uytmaken.

15. Vorders: De Tijd en het gene agtervolgelyk in den zelven geschiet, beteekent niets anders, dan de order, door Gods eeuwig raatbesluit (waar van we op sijne plaats spreken zullen) bepaalt: welke order wel te gelijk met God aanwezig is, maar niet zoodanig, dat die,

voor zoo veel alle hare deelen betreft , altoos met God aanwezig geweest is. Des kan deeze of geene zaak te gelijk met de Eeuwighyde of met den eeuwigen God aanwezig gezegt worden te zijn ; maar in eene zekere order des tijds : welke zaak eenigermaten door de gelijkenis van een middelpunt en omtrek verbeeld kan worden.

16. Nu moet men altijd voor vast stellen , dat de overige zaken in der tijd geschieden , en van denzelven afgemeten worden , maar dat *het eerste en het laatste* tot dezelve alleenlijk behooren , en dat derzelver vergelyking met de *Eeuwighyde* , *deeze* alleenlijk de benaming , en de uiterlijke betrekking toevoegt. Vorders wenschen wy te vergeeys om woorden , welke die diepte Gods ten vollen zouden uytdrukken en open leggen.

HOOFD-DEEL IX.

Van Gods Wezen.

1. **W**Y weten dan , dat God *zeekerlyk aanwezig is* ; Nu volgt , dat we eens doen zien , immers zoo veel doenlyk is , *wie en hoedanig* hy is : Dit *vereyscht* en de waardigheyd van het Voorwerp , 't geen een opperst-volmaakt Wezen is ; En de Volmaaktheyd zelve , dewelke den geeft uyt deszelvs kennisse bygezet word : ja het gansche werk van den geheelen Godsdienst , tot wiens staving en bekrachtiging wy voortspoeden , hangt ook van een regtzinnig gevoelen ontrent God , af !

2. GOD is een opperst-volmaakt WEZEN. Tot de opperste Volmaaktheyd kan de Uytbreiding niet behooren , gelijk we voor af , maar in 't algemeen , vermaant hebben , Hoofdd. IV. en volgende. Des blijft 'er niets overig , dan dat die *een Geest* is ; 't Geen zelv ook de bewijsredenen voor Gods Aanwezen bygebragt , onwedsprekelyk aantoonen , en waar van de Heydenen ten vollen overtuygt waren.

3. En aangezien *een Geest* eene denkende zaak is , zoo blijkt , dat eene allervolmaakste werkzaamheyd van denken Gods *Wezen* uytmaakt : En daar word hy overzulk ook te regt door gezegt *uytgebeeld te werden* , alchoon men egter daarom in God geene eyndpalen steld , of zeggen moet , dat hy van ons bevat word ; Nademaal de bevatting en 't oordeel wegens eenige zaak wel vast en zeeker zijn kan , alchoon juyft alle der-
zelve

zelve wijzen niet door en door verstaan worden, 't geen byna in alle zaken stand grijpt, waar van wy een oordeel opmaken.

4. Maar hier moeten we in 't voorbygaan het vooroordeel der gener te keer gaan, die wanen, dat eene werkzaamheid van denken niet genoeg is, om eene zelfstandigheid uit te maken: dat 'er overzulk eenig *onderwerp* vereyscht word, waar in de denking, als eene wijze, in zy. Die weten moesten, dat hier niet gesproken word van eenige byzondere en voorbygaande gedachten, maar van *eene werkzaamheid* van denken, waar uit, als uit haar beginsfel die overige byzondere wijzen voortvloeyen, zulks, dat dezelve standvastiglijk blijvende, 'er slegs eene verandering der voorwerpen, malkanderen onderling volgende, gegeven word: Waarom ook deze of gene wijze van dezelve kan afgescheiden worden, alhoewel zy zelve egter altijd in haar werken volhard, schoon zelfs ontrent zig alleen.

5. Des brengt deze werkzaamheid van denken die byzondere wijzen even eens te voorschijn, gelijk als de andere oorzaken hare gewrochten. Maar deze mewustheid van haar zelve is ook genoeg, om alle werkingen, die 'er in den geest bespeurt worden, te ontvouwen: Ja, eene Denking *mag* veel *eer eene zelfstandigheid* genaamt worden, dan de overige lighamelijke dingen (van welke dit vooroordeel ontleend is) omdat door de denking die dingen eerst begrepen worden.

6. Deze dingen op God, als het Allervolmaakt Wezen t'huys gebragt en toegepast hebbende, zal men zonder eenige twijffeling moeten bekennen, dat Gods Wezen enkel en alleen in *het Denken* gelegen is: Want *en* in Hem word noodzakelijk eene werkzaamheid opgesloten, die tot het denkbeeld ener Opperste Volmaaktheid behoort; Waarom we reeds te voren aangemerkt hebben, dat hy *eene zuivere Doening* van de Schoolgeleerden genaamt word. *En de mewustheid sijns zels; en alle sijne volmaaktheid, die uit sijne eygenscheppen verstaan word, kan daar door alleenlijk uitgelegd worden; En* (byaldien men het denken niet alleen in God steld) zoo zullen 'er vele dingen, en van malkanderen verschillende in God zijn, *ja* geheel en al redelooze en van zig zelve onbewuste. Zie *Poirets Cogit. Rat. p. 66.* en elders.

7. Eene denkende zaak nu bestaat uit *Verstand* en *Wil*: Zoo bestaat dan God uit een allervolmaakt Verstand en Wil; Maar die in God geene t'zamenstelling te kennen geven, maar door *eenen eenvoudigen Band* aan elkanderen verknogt zijn, 't geen uit kragt van de opperheid sijner volmaaktheid koomt, dewelke altijd onverdeeld moet begrepen worden, alhoewel wy wegens de eyndigheid onzes verstands, gelijk alle

Gods volmaakthejd , alzo ook deze , als den grondslag der overige , slegs afzonderlijk in staat zijn te beschouwen.

8. *Ja* ook in de eyndige Geesten worden die twee vermogens niet zikelijk van malkanderen onderscheyden : Want naauwlijks beschoud *het Verstand* 't denkbeeld van eenige zaak , of daar koomt van stonden aan eenige gedagten-bepaling tusschen beyde , dewelke van *den Wil* is , want al die opschorzing des oordeels , die het verstand pal doet staan , en maakt , dat we eene zaak , niet ter loops , maar met aandacht overwegen , koomt ook van *den Wil* voort : Waarom men zoo veel te minder in God eene afscheyding van die vermogens van elkanderen (zoo men ze *vermogens* noemen mag) poelaten kan.

9. Maar de vraag is , welke van die , zoo als wy de zaak bevatten , in God de eerste plaats bekleeden mag ? Des staat ons aan te merken , dat , wanneer God in betrekking tot zig zelve alleen begrepen word te werken , het verstand immers moet voor af gaan , aangezien hy zig niet kan begrepen worden te willen beminnen , ten zy hy zig alvorens zoodanig , als hy is , dat is , allervolmaakt , bevat te zijn ; Maar het is anders omtrent die dingen gelegen , dewelke door Gods Wil eerst hare gedaante ontfangen.

10. Des bevat Gods VERSTAND alle die zaken , dewelke eeniger maten verstaan kunnen worden ; En nadien 'er van eeuwigheid af niets , dan God alleen , geweest is , zoo was hy alleen het voorwerp sijner kennisse : Want een oneyndige Geest kan niet anders begrepen worden dan met eene allervolmaakte mewusthejd sijns zelve : Des heeft hy een denkbeeld van zig zelve en van sijne volmaakheden gehad.

11. Ende dit moet ons niet vreemt voorkomen , dat eene opperste volmaakthejd *zig zelve alleen* kend ! Want het spruyt uyt onze onvolmaakthejd voort , dat we in ons zelve niet berusten kunnen , maar andere dingen ook buyten ons gehouden zijn te kennen ; waarom het ons zoo moeyelijk dunkt van de opperste Volmaakthejd een ander oordeel te vellen. Wel hoe ? De opperste Waarhejd , Heylighejd , Magt , oneyndige Genoegzaamhejd sijns zelve , gelukzalighejd te verstaan , en geneugte daar in te gevoelen enz. Steld dit niet eene algemeene bezighejd , en het Goddelijk verstand ten vollen waardig , voor oogen ? Zoo dat God *wardens* , *geenes dings behoeftig is* , en zig hem zelve alleen behoeft voor te stellen.

12. Want byaldien hy andere zaken , van hem onderscheyden , door sijne *Natuur* moest ontdekken , en leeren kennen , zoude hy niet opperst-volmaakt zijn , omdat sijn Verstand van die zaken zoude *af hangen*.

en bepaalt worden, en lijden, en niet volkomen zijn: Die zaken nu zouden onafhankende gestelt worden, het gene in velen opzigten ongerijmt is; Waarom die genen alles in 't war gooyen, die van meening zijn, dat de wezens der zaken met God eeuwig zijn, waar naar zig God namelijk in 't opstellen van zijn Besluit, door een zecker Stoïsch noodlot, zoude hebben moeten schikken.

13. Maar wanneer 'er nu andere dingen buyten God stonden te voorschijn te komen, (gelijk 'er nu met der daad zulke aanwezig zijn) hoe kan God deze zaken, voor het maken van zijn besluit, gezegt werden geweten te hebben? Immers vald in God geen eer en later, gelijk als wy met dat merk van onvolmaaktheyd getekent zijn! Wat dan? Namelijk God, zig alleen allervolmaakt ziende, erkend even hier door ook in zig alleen eene alzins volstrekte genoegzaamheid, om zig op verscheide manieren uyt te drukken, zoo nogtans, dat hy in alles op zijne betamelijkeyd en eer eeniglijk agt staat. Welke aan een zijde gezet zijnde, indien Gods magt afzonderlijk aangemerkt word, zoo belet 'er niets, waarom God de wezens der zaken niet anders zoude hebben kunnen maken, alshoon wy niet in staat zijn om dat te bevatten, dewijl ons begrip aan deze schikking en ordre der zaken alleen verknogt en vast gehegt is. Des steld dit nog niet, dat 'er andere zaken behalven God staan te komen, en het kan geene kennis maar eene enkele verstanting genaamt worden.

14. Weshalven moeten dezès voorwerp ook geene mogelijke dingen gezegt worden, omdat deze van de toekomende dingen niet dan in naam verschillen, maar veel eer (niemant stoor zig aan het woord) wilbare, of, zoo ge liever wild, besluytbare, welke God namelijk kon besluyten, hoewel hy die egter nog niet besloten had.

15. Maar wanneer 'er nu het Besluit wegens de openbaarmaking sijns zelfs, in 't voortbrengen van andere zaken, tusschen beyde gekomen was, dan worden die zaken zekerlijk toekomende, en mogelijke gezegt: overmits 'er nog verandering van voornemen, nog onmagt in God plaats hebben kunnen, en op deze wijze moet hy, sijns raadsbesluys bewust zijnde, die zaken gezegt werden te weten, en om dat ze niet aanstonds met der daad aanwezig zijn, die voor af te weten. De wijze nu, op welke die overgang van den staat van onverschilligheyd tot het besluit zelfs, zonder eenige de minste verandering in God, geschied is, weet God zelfs alleen: Het is ons genoeg van het in, dat is: Dat dat geschied is, verzekerd te zijn!

16. De drijvers van eene Middel-kennis in God, waar door God, eer

eer dat zijn byzonder besluyt onderstelt word , voorzien zoude hebben , waar toe zig , deze of gene dingen gestelt zijnde , des menschen onverschillige wil zoude bepalen , zijn belagchelijk ; want door eene voorwaardige toekomstigheid kan niet verstaan worden , dan eene bloote mogelijkheid , die tot het dadelijk aanwezen nooit staat te komen , ten zy by tusschenkomen van het raadbessuyt , en zoo is dat het voorwerp der *enkele verstanting* , waar door God in sijne kragten beschout heeft , wat voor verband van waarheden hy in de schepzelen *zoude konnen vaststellen*.

17. Maar ook dat verbant , 't geen 'er tusschen de zekere bepaling van eenen vryen wil en deze of gene omstandigheden begrepen word , moet of als *noodzakelijk* of als *toevallig* begrepen worden : Indien *het laatste* , zoo kan daar geene *kennisse* van gevonden worden , als het welke gansch van geene zekerheid is : nog *voorziening* , als van een niet wezen ; Zoo *het eerste* , werpen ze die onverschilligheid des wils om ver , die ze hun best doen om staande te houden.

18. Vorders : Eenige toekomstige doening van het schepzel hangt , ook volgens de onderstelling van eenige uytwendige omstandigheden , of van God af , of niet : Zoo ja , moet nu immers zijn wil voor af gaan , van wien die afhangt : Zoo neen , word het gene God toekomt , aan het schepzel toegeschreven , en te gelijk de grondslag der voorwetenschap enz. weg genomen. De Voorstanders nu dezer kennisse is het zelvde wedervaren , dat Cicero eertijds , naar de aanmerking van Augustinus in sijn V. Boek van de Stad Gods Hoofd. 9. overquam : *Dat terwyl hy de menschen op vrye voeten heeft willen stellen , hy hun tot heylig-schenders gemaakt heeft.*

19. Wijders strekt zig deze *kennisse* tot alle zaken uyt , dewelke God heeft willen besluyten , welke hy te gelijk en met eenen opslag klaarlijk doorzielt ; met alle dingen onder een eenig denkbeeld te begrijpen : want anders is het met Gods kennisse dan met de onze gelegen , nadeemaal wy niet even duydelijk en wel de eene zaak als de andere verstaan ; Waarom we vele denkbeelden onder elkanderen te zamen schakelen , en van het denkbeeld der eene zaak , op dat van eene andere vallen , voortgaande van eene klaardere tot eene duysterder , 't geen we een' redeneering noemen : Maar ligtelijk is te zien , hoe weynig die met de *opperste Denking* over een komen kan , dewelke , om dat ze de opperste is , eenig en onverdeeld is ; opdat ik zwijs , dat God op die wijze van *onwetendheid* betigt word.

20. Daar toe behoord dan alles , wat eenige *zakelijkheid* , *goedheid* ,
en

en volmaaktheyd , kan begrepen worden te bezitten ; De zaken , hare aandoeningen , en werkingen : de allergrootste , ook de allerkleynste dingen , omdat deze , dewijl ze door sijn raadbesluit zijn , de Goddelijke hulpe meer schijnen van nooden te hebben , op dat ze blijven duuren , dan de allergrootste , omdat zy minder zakelijkheid bezitten.

21. Als mede allerhande soort van *toevallige* dingen , 't zy die in de *Lighamen* bespeurt worden , 't zy in de vrye , zoo goede als quade werkingen der *Geesten* , ja ook in derzelver ydele verdigtzelen , die men redens-wezens noemt , in zoo verre die namelijk werkingen en t'zamenstellingen van eyndige *Geesten* , en bygevolg iets *zakelijks* zijn. Want *aangezien de zaken zelve* , die buyten God aanwezig zijn , in zig zelve niets , en overzulks toevallig zijn , zoo dat ze zijn kunnen en niet zijn , *aangezien ze geene noodzakelijkheid van aanwezig te zijn* , hebben : Zoo blijkt , dat 'er ook geene verbintenis onder dezelve , of eene wijze , om op malkanderen te werken , kan gevonden worden , dan die van God vast gesteld is.

22. Hierom is 'er ook geene noodzakelijkheid , waarom de eene zaak uyt de andere zoude volgen , dan uyt kracht van die onderstelling der Goddelijke schikking , en inzonderheyd dewijl dat met der daad zelve geschied. Want ten allen oogenblikken , en gedurende sijn gansche zijn , zoo is elk en een iegelijk ding , dat is , en egter niet noodzakelijk is , door sijns Scheppers magt , gelijk we hier beneden uytvoering zullen zien.

23. Nu begrijpt men ligtelijk , waar het van daan koomt , dat onder de Schepzelen het een , ten opzichte van het ander , gezegt word of *noodzakelijk* of *vry* en *toevallig* te zijn en te werken , zoo egter , dat 'er niets , ten opzichte van zig zelve een noodzakelijk , of ten opzichte der Eerste Oorzaak , een *toevallig* aanwezig heeft. Namelijk gelijkerwijs het God behaagt heeft , een iegelijk ding sijne wijze van werken te geven , en den band der oorzaken te stellen.

24. De *Lighamen* werken niet dan van tweede oorzaken aangezet. Maar de *Geesten* hebben den wil tot het beginsel hunner werkingen , schoon niet onafhankelijk van de eerste Oorzaak ; Waarom zy ten opzichte der *tweede Oorzaken* niet tot eene eenige wijze van werken bepaalt , maar vrye en overzulks *toevallige* gewrochten zijn. Maar ook in de werkingen der *Lighamen* is de beweging in alles niet eenparig , en op eene zekere en vaste wijze bepaald , maar kan , om den verscheyden t'zamenloop anders en anders bepaald worden , zulks dat voor den uitslag van een schepzel niet kan aangetoont worden B. V. hoedanig een

t'zamenloop van uytwazemingen 'er over eenige dagen in onze lugt zijn zal, en hoedanig een weêr die uytbroeyen zal.

25. Des wist God ook allerley *vrye werkingen der menschen* van te voren, eer ze geschieden; want nadien de *Vryheyd* de grootste volmaaktheid in eenen mensch is, zoo kan hier ook geene andere oorzaak van gevonden worden, dan die gene, dewelke de oorsprong en bronader van alle volmaaktheid buyten zig is: En aangezien die in alle en eenē iegelijke *werking* van eenen mensch geoeffent word, zoo kan hy des ook niet onbewuft zijn.

26. Die werkingen nu zijn of *goede* of *quade*: Aangaande de *goede* lijd de zaak geen^a twijffel nog zwaarigheyd, omdat zy niets dan *zakelijk*, en eene zuivere *volmaaktheid* insluyten; Ja des menschen *vryheyd* word daar door ook eer gestaavt, dan om ver geworpen: Want die word door hare *Natuur* of aard altijd naar *het goede* gedreven, en wanneer dit het bondige en ware goed is, zoo is de *vryheyd* ook zelve in hare grootste kragt.

27. Aangaande de *quade* werkingen nu moet men weten, dat ook deze de Goddelijke Kennisse niet onttrokken kunnen worden; *Ten deele* voor zoo veel die te gelijk *werkingen des Geests* zijn, en bygevolg *zakelijke*, *ten deele* voor zoo veel ze onder de Goddelijke Voorzienigheyd staan, en met andere omstandigheden, dikwils vry merkwaardig, vermengt zijn: Alschoon ondertusschen Gods Besluyt, de *Boosheyd*, die het werk aankleeft, niet tot sijn voorwerp heeft, om dat deze boosheyd *niets*, en eene misdragt en gebrek der rede, van de Wet afwijkende is; *Maar* die hy kend ter oorzaak van hare *bepaalde*, en met zekere *eyndpalen* afgebakende *volmaaktheid*, gelijk als hy dezelve op die plaats en op dien tijd besloten heeft te geven.

28. Waarom egter Gods Volmaakheden geene smette kan aangewreven worden, omdat het hem vry stond, zoo groote volmaaktheid te geven, als hy wilde, voor zoo veel hy die namelijk tot verheerlijking sijns zelys besloten had te stellen: Het was ten minsten genoeg, dat God *eenige* volmaaktheid heeft willen schenken, behalven het aanwezigen, Te weten die zeer *edele Vryheyd* in het redelijk schepzel; Nu dat hy niet aanstonds *eene volkome* volmaaktheid gegeven heeft, wie zal hem dat verwijten? Want hy is aan geene Wet, dan aan de gaslaging sijner Eere en Beramelijkheyd gehouden.

29. Voorts op wat wijze Gods vaste kennis met de bepaling van den mensch, uyt zig zelve als uyt een vry beginssel werkende, overeenkoomt, zoo, dat ze op een uytkomen, is onder die dingen, die wy niet

niet en weten, en dit moet tot ~~aanwaken~~ de onbegrijpelijke dingen gebracht worden: En hier moet men met Cicero zeggen 11. de Divinat. 13. *Dat ik het niet en weet, beken ik, maar dat het geschied, zeg ik, dat gy voor uwe eyge oogen ziet.* En hier uyt ontstaat geene de minste afbreuk voor de waarheyd.

30. *Het Verstand* word gevolgt van den WIL Gods, ja deze legt daar reeds in opgesloten, want een allervolmaakte Geest kan sijns zelys niet bewust zijn, dan met eene loutere werkelijkheyd, welke in den Wil voornamelijk vallende, zoo moet deze noodzakelijk in de allervolmaakte Denking zijn: Opdat ik zwijge, dat dit het voornaamste voorwerp van het Goddelijk Verstand is, dat hy kan willen.

31. Alle Wil nu bestaat (ik spreek volgens onze order van oordeelen) in eene gedagstens-bepaling, volgens het voorgaande ligt des Verstands, 't zy die bepaling geschied door *het eerste oordeel*, met te bevestigen, te ontkennen, goed en quaad te keuren; 't Zy door *het laatste*, met te beminnen, te haten, te begeeren, te vlieden enz. Of door alle die dingen te gelijk, dat is, opdat ik met de Schoolgeleerden spreek, *in eenen verdeelden of zamengestelden zin*.

32. In God zal derhalven (alle ~~deze~~ *zamenstellingen*, dewelke tot de schepzelen behoren, uyt den weg gerymt zijnde) *de Wil* zijn, eene bepaling der allervolmaakte Denking tot zig zelve: Ik zeg tot zig zelve, omdat, het gene wy straks van het Goddelijk Verstand zeyden, hier ook moet toegepast worden: Want God kan niet benoodigt zijn, om iets door *zijne Natuur* buyten *zig zelven* te willen; Omdat, zoo het anders was, alle Gods Volmaakteheyd er toe leggen zoude: Want hy zoude nog *de eerste*, nog *een eenig*, nog *vry*, nog *onafhangend*, of *volkomen* in zig zelve, maar *eyndig* en *lijdend* zijn.

33. Want dat kan *het eerste* niet zijn, 't gene andere dingen, te gelijk met zig aanwezig zijnde, gehouden is te erkennen, waarom hy ook niet *een eenig* zoude zijn, doordien, het gene God zou toegeschreven werden, even daarom aan de andere dingen zou moeten toegeschreven werden, ja God zoude daar ook *van afhangen*, omdat hy willens of onwillens haar hare *goedheyd en waarheyd*, van hem niet *afhangende*, in 't geheel zoude zijn gedwongen te laten; Maar hy zoude ook genoodzaakt zijn sijne raadsbessuyten naar dezelve te schikken, en uyt dezelve volmaakter worden, en wat nieuws aanleeren, en *alles* niet in zig bevatten, en hier door zoude hy ook niet in allen deelen gelukzalig gezegt kunnen worden, maar hy zoude aan begeerlijkheden, zelys vrugtelooze, onderworpen, met een woord *onvolmaakt*, zijn.

34. Des kan *het allervolmaaktste Wezen* geen ander eynde beoogen, of iets anders *door zijn Wezen* willen buyten zig zelfs: Maar hoe gaat dat in zijn werk? Namelijk hy wil zig *zoodanig* te zijn, *als hy is*, en dieshalven allergelukzaligst; En dewijl we de werkingen des Wils in *het oordeel* gezegt hebben te bestaan, 't geen bezig is in te bevestigen, goed te keuren, lief te hebben, zig te vermaken, enz. naar de mate van zoodanige meewustheyd sijns zelfs: Zoo kan God niet anders *oordeelen*, dan dat hy de allervolmaaktste is, en dezen zijnen staat ten hoogsten goedkeuren, in zig zelven vermaak scheppen, zig alleen verheffen door eene allerheyligste *pharvins* *zelvslieve*; Waar in zijne *glory* en *maajesté* *gelukzaligheid* bestaat.

35. Hier toe nu word hy aangezet door eene innige, en gansch *vrywillige* (opdat het my geoorloft zy zoo te spreken) beweging, dewelke *van onverschilligheid* verschild. Want God kan ten opzigte van zig zelven niet *onverschillig* begrepen worden te werken, alchoon hy niet anders dan op *eene gansch vrymagtige wijze* tot zig zelven kan aangezet en heen gedreven worden.

36. Namelijk dit hangt van het onderfcheyd des Wils, zig *vaardiglijk*, naar alvorens de zaken rijpelijk overwogen te hebben, bepalende, of, by gebrek van dien, *opgefhort werdende*, af. 't Geen de Schoolgeleerden in den wind geslagen hebben. En wy wrijven egter daarom God geene smette van menschelijke onvolmaaktheyd aan, die in eenen beteren staat is, wanneer ze *vry* dan als ze *onverschillig* is: Want *het eerste* geeft eene volmaaktheyd, *het laatste* eene onvolmaaktheyd te kennen; omdat het immers volmaakter is, straks redenen by de hand te hebben, om te werken, dan in twijfel te hangen, en niet te weten, naar wat kant men zijn oordeel keeren en heen wenden moet, weshalven we ook in de menschelijke zaken dien vaardiger en bequamer oordeelen, dewelke aanstonds redenen by de werken heeft, om een oordeel te kunnen strijken, en te vonnissen, dan die eenen langeren uytstel en beyding ter onderzoek voor zig vereyscht.

37. Des niet tegenstaande is het eene waarheyd, dat God niet alleen de vryheyd van *vrywilligheid* moet toegeschreven worden, maar ook die van *onverschilligheid*. In verscheyden opzigten nogtans, want hy kan niet *onverschillig* zijn ten aanzien van *zig zelven*, en van zijne volmaakheden, nog van *de waarheden*, die daar van afhangen, dewijl hy zig niet verloochenen kan, of niet beminnen, of anders van zig *geruygen*, dan hy in der daad is; 't welk hoe weynig het met de opperste volmaaktheyd bestaan kan, een iegelijk ligtelijk ziet. Ondertusschen

even-

evenwel bemind hy zig *op eene gansch vrye wijze*, en word door *eene* zeer *vrywillige* beweeging tot zig zelven gedreven en aangezet, met zoodanig zig namelijk op staande voet te oordeelen, en goed te keuren, als het denkbeeld sijner Betamelijkheyd dat afvorderd, gelijk we straks zeyden.

38. Maar die *onverschilligheyd* in God betreft die dingen, die tot sijne *Natuur* van zig zelven niet behooren; welke deswegen, schoon die in ons eene onvolmaakttheyd te kennen geeft, in God de allergrootste volmaakttheyd steld, waar door hy namelijk aan geene dingen, nog aan eenige schikking van zaken gebonden is; in zig alleen alle waarheyd, goedheyd, zakelijkheyd en volmaakttheyd vindende.

39. Des stond het in sijne magt *andere dingen* behalven zig te voorschijn te brengen, of niet; deze order en schikking van zaken te stellen, of eene andere, of geene: Maar hy heeft sijnen vryen wil te werk gestelt, om dit t'zamenstel van dingen, 't geen 'er nu is, te voorschijn te brengen, en daar sijne heerlijkheyd in te vertoonen, 't geen sijn *Besluit* zelfs is, en dat gemaakt zijnde, nooit *veranderd worden* kan: Want byaldien daar *verandering* in gemaakt wierd, zou *die of van* God zelfs voortkomen, *of van buyten*: *Het eerste* is niet waar, omdat hy onvolmaakt zoude zijn, indien het gene hem eens behaagt heeft, en hy tot sijne eere geoordeelt heeft te trekken, hem daarna mishagte, waarom hy ook het verwijt van onwetentheyd en onkunde niet ontgaan zou kunnen: Derhalven zou hem *van buyten* gelegentheyd om sijn besluit te veranderen; moeten gegeven worden; Maar buyten hem is 'er niets, zie §. 12. en 32. By gevolg is sijn *besluit* t'eenemaal *onveranderlijk*.

40. Maar het Besluit 'er nu al seggende, zoo zijn daarom op staande voet die besliste dingen niet aanwezig, omdat anderzins die dingen eeuwigh zijn zouden: Des blijft 'er overig, dat Gods Wil zig *met der daad zelve te werk stelt*, om die op hare wijze en bepaalden tijd te voorschijn te brengen. Daar toe nu word niets anders vereyscht, dan wederom dit zelve *willen*, daar we van spreken: Want in den allervolmaaksten Wil is eene *hoogste kragtadigheyd*, zoo dat, wanneer hy wil, die dingen met alle hare wijzen, waar mede hy wil, 'er met der daad zijn; want anderzins zoude de wil niet allervolmaaktst gezegt kunnen werden, omdat indien hy eenige middel-oorzaak ter dadelijker voortbrenging vandoen had, zoo zou men kunnen denken, dat *die* oorzaak volmakter was, dewelke geene hulpe noodig heeft.

41. Des word deze *Gods MAGT* genaamt, dewelke overzulks

niet anders is, dan de onwrikbare kragtdadigheid des oppersten Wils. Waar uyt blijkt, hoe schrikkelijk veel die van zoodanige *Magt* verschild, die men in de eyndige Lighamen en Geesten ontwaar word: Want *de magt van een Lighaam* is gelegen in de kragt, om een ander lighaam te overwinnen, en van sijne plaats af te bonzen, welke kragt hangt of van de grootte en zwaarte, of van de sterker' beweging van dat lighaam, af: Maar de geschape *Geesten* bezitten geene andere *magt*, dan die in hunnen *wil* bestaat, waar door zy werken, dog zoodanig, dat hun wil aan zekere Wetten en palen gebonden is, welke zoo ze niet in agt nemen, *willen ze te vergeefs en vermogen* niets.

42. Daar is een *Voorbeeld* van in onzen Geest of Ziel, die met dit lighaam gepaart en vereenigt is, op 't welk de Geest immers niet zou kunnen werken, zoe 'er niet eene zekere betrekking, Wet en schikking tusschen denzelven en het lighaam gestelt was: Want hy is niet in staat, om zoo op andere lighamen te werken, als hy wel op dit sijn lighaam doet; Ja hy vermag zelfs niet een' zier ontrent andere lighamen, ten zy hy *dit sijn* lighaam te werk steld, 't gene in die betrekking tot de andere lighamen gestelt is, door welker tusschenkomen hy eerst iets ontrent andere lighamen gezegt word *te kunnen uytwerken*. Laat dan alle Wetten, die van eenen anderen Wil zouden afhangen, uytgessloten werden, en laat God *het willen* op deze plaats en tijd overgelaten werden, en hy zal de Magtigste zijn.

43. Gods Magt nu sluyt alle die dingen in zig, welke God geoordeeld had zich *heerlijk* te zullen zijn: En aangezien die (*voor zoo veel ons altoos bekend is*) in deze schikking van dingen, daar wy in zijn, ten vollen begrepen zijn, word hy deswegen *Almagtig* gesmaamt, door dien hy *alle* die dingen in haren rang, dien hy zig van te voren had verbeeld, in 't licht brengt: Waar uyt die dingen ook, welke van het voorwerp *der Goddelijke kennisse* gezegt zijn, ligt en klaarheid ontleenen.

44. Op deze wijze dan kan God door het Besluyt sijne magt eeniger maten gezegt worden *bepaald*, en aan *deze vaste schikking* van zaken verbonden te hebben, alhoewel hy nogtans dat *Vermogen* aan zig gehouden heeft, om buyten en boven die schikking te werken, wanneer het te gelijk tot sijne *Eer* zoude strekken; Het gene in *de wonderteekenen* bespeurd is, die, met Gods zeldzame en ongemeene werking, ook een zeer wijs *eynde* en *oogmerk* gepaart hadden, te weten, eene *vaster' verzeekering* van eene *nieuwe openbaring Gods* van zig zelve by menschen, die op *de Natuurlijke* of ingeschape kennisse Gods geen' agt gaven.

gaven. En door dat beginffel word ons een' gemakkelijke weg aange-
wezen , om vele moeyelijkheden te ontgaan.

45. Namelijk het schijnt moeyelijk om te begrijpen , dat God nu niets
anders vermag , dan dat *zijn Raadbesluyt medebrengt*. Als wanneer
men weten moet , dat deze bepaling des Goddelijken Wils wel ten op-
zigte van deze order en schikking *vast en onwrikbaar* is , maar daarom
daar niet in bepaald is , omdat , *de onwrikbaarheid* dezer schikking *in*
haar geheel blijvende , 'er niets in den weg is , waarom God ook geene
andere , ons onbekende , schikkingen van andere zaken zou kunnen
hebben.

46. En hy kan egter of heeft niet kunnen maken , dat hy alle din-
gen , dewelke tegens die Waarheden , die wy begrijpen , *strijdende*
zijn , ooit heeft kunnen voor *waarheden* vaststellen : omdat die waar-
heden ten minsten in hare ordening niet zouden opgehouden hebben
waar te zijn. Dit is altoos buyten twijffel zoo gelegen met die Waar-
heden , die God allernaast betreffen ; Want hy kan B. V. geen redelijk
schepzel voortbrengen , 't geen van hem vervremt is , 't welk geoorloft
is , hem te *haten* , te lasteren , en alles te doen , 't geen tegen *zijne*
hoogste Volmaaktheyd strijdig is ; Gelijk hy ook niet liegen kan enz.
't geen niet uyt eenig *onvermogen* , maar uyt eenen overvloed van Vol-
maaktheyd geschiet.

47. Des brengt dit ook geene de minste afbreuk aan de Oneyndig-
heyd der Goddelijke Magt toe , dat hy de dingen , zoo vele als 'er in
wezen zijn , en derzelver gantsche beslag eyndig gemaakt heeft , door
dien we reeds weten , dat *de Oneyndige Magt* zig zelve in *de geringste*
zaak uytstrekken kan.

48. Vorders blinkt uyt het gene wy gezegt hebben van Gods *Hey-*
ligheyd , welke niet alleen in God moet gezegt worden te zijn , voor
zoo veel die zig in *zijne werkingen* opdoet ; Maar die moet van haren
oorsprong opgehaalt werden , namelijk van *den Wil* zelve , waar door *zig*
God in *zijne volmaaktheyd behaagt* ; Waar uyt vervolgens voortvloeyd ,
dat alle dingen , dewelke hy buyten zig wil , dat aanwezig zijn , dit zel-
ve *getuygen* : Want de Opperste Volmaaktheyd kan geene vlekke of iets
anderlagtig , dat is , dat met hare natuur strijdig is , toelaten. Wes-
halven zal *Gods Heyligheyd* niets anders zijn , dan eene naaukeurige t'za-
menstemming en overeenkomst van alle Gods Volmaakheden , welke
hy in *al zijn werk* (schoon *verscheydenlijk*) getuygt.

49. Uyt deze zelve standvastigste t'zamenstemming der Goddelijke
Volmaakheden volgt wijders noodzakelijk *Gods Eenheyd* : Niet alleen
die,

die, waar door hy sijn Wezen, hem alleen eygen, bezit; volgens den Regel: *Alle wezen is een, dat niet een is, is zelfs niet*; Gelijk elk en een iegelijk wezen van een ander afgezonderd en onderscheyden is, welker *Natuur* schoon een zijnde, niet te min eene verscheyde t'zamenstelling toelaten, en het Aanwezen van andere Wezens met zig dulden en verdragen kan, zonder in sijne eyge *Eenheyd* eenige afbreuk of schade te lijden.

50. 't Geen zonneklaar blijkt uyt de *Lighamen*, dewelke, alhoewel deelen hebbende, egter een geheel blijven, zoo dat ik dit lighaam kan zeggen onderscheyden te zijn van een ander van dezelve soort; en by gevolg is het een geheel, en in zig volkomen: En hier kan geene *vermenging* of *bykoming* van lighamen eenige verandering veroorzaken.

51. De eyndige Geesten nu belangende, 't zy ik in dezelve twee vermogens, Verstand en Wille aanmerk, 't zy ik op die ontallijke wijzen, elkanderen by beurten volgende, de oogen mijnes verstands vestige, zy maken niet dan eenen *Eenigen Geest* uyt, ongeagt die Redens t'zamenstellingen. Des is een lighaam enkel op zig zelfs aangemerkt, van andere onderscheyden, zulks, dat het van de overige kan afgezonderd werden. Een Geest word ook van eenen Geest onderscheyden, zoo dat de een de ander niet is! Dit steld dan een *Een* of *Geheel*, maar niet dadelijk een *Eenigst*, want gelijk 'er meer lighamen dan een, zoo worden 'er ook meer geesten gevonden.

52. God is dan in tegendeel in diervoegte *Een*, dat hy te gelijk de *Eenigste* is, omdat hy onder geen *Geslagt*, nog *Onderzoort* met andere zaken als een deel gesteld is. Ter betoging nu van sijne *Eenheyd* is zelfs dat een bewijs, daar we boven van gesproken hebben, van het *Denkbeeld* Gods genomen, genoeg.

53. Want wat is *Opperst-volmaakt* te zijn, dan geenen anderen te kennen, die in denzelven trap dezelve *Volmaaktheyd* bezit? Wat heeft het in, my den *Eersten* te zeggen, als 'er een ander in denzelven rang met my gesteld word? Wat is het dog, eene oorzaak te stellen, die de eerste van alle en volstrekt is, als alle diergelijke of andere oorzakelikheden uyt te sluyten? enz.

54. Het zelve zal ook besloten moeten werden uyt deze gaflaging en bespiegeling der opperste volmaaktheyd: Wanneer ik vraag, of beyde de Goden, die men steld, ditgene hebben, dat tot het *Denkbeeld* van God, dat is, tot de *Goddelijke Natuur* behoort? Zoo zy dit beyde hebben, zullen zy een *eenig* God zijn, omdat de *opperste Volmaaktheyd* onverdeelt is; Des verstaan en willen zy met dezelve daad

een en het zelve! Zoo niet, zal een van beyden niet *quies* *deus* van *natur* God zijn, omdat hy dit gene niet en heeft, dat de andere heeft!

55. Maar om met korte woorden te zeggen, wat 'er van de zaak is, indien het iemand geluft de bewijsredenen voor Gods *Eenheyd* dienende, te verzamelen, die zal zig met regt verwonderen, hoe de Heydenen tot die dwaasheyd hebben kunnen vervallen, dat ze zig behalven eene meer Godheden verzierden.

56. Aangezien de betogingen, dewelke voor die zaak geoppert zouden kunnen werden, zoo vele en zoo wigtige zijn, dat ze in geen zeker getal bevat zouden kunnen werden, omdat alle Gods volmaaktheden in 't byzonder zouden moeten doorloopen werden. Opdat 'er egter niets aan het vertoog ontbreeke, kunnen nu die bewijsredenen genoeg zijn, dewelke *uyt Gods Wezen* van zelve volgen. Namelijk: dat hebben we gezien dat *Denkend* is, en uyt een Allervolmaaktst Verstand en Wil bestaande. Beyde deze Vermogens in den hoogften trap lijden gezins, dat ze onder meer verdeeld werden.

57. Want byaldien *het allervolmaaktst Verstand* iets, zig gelijk zijnde, kende, dan zoude het niet *allervolmaaktst* zijn; Want het is eene tegenzeggelykheyd, zig zelve allervolmaaktst weten te zijn, en niet te min buyten zig eenig voorwerp, 'k laat staan dat zig *gelijk* is, van kennis te hebben. Vergelijk §. 12.

58. Maar hoe zal het ook met Gods *Wil* afloopen? Want die zal niet dulden, dat hy van een ander voorwerp, met hem aanwezig, bepaalt werd; 't Geen geschieden zoude, indien hy eenen anderen, van zig niet afhangende, gehouden was te erkennen. Ik herhaal nu die dingen niet, dewelke ik §. 32. 33. aangaande de volstreckte onafhangelykheyd des Goddelijken Wils uytvoeriger gezegt heb.

59. Dien bewijs-regel houden wy in allen dezen, dewelke *de Opperheyd* van elke Volmaakttheyd in God verschaft, en daar dit gene niet naar lijken kan, boven *het welke* ik iets *grooter* in mijn denkbeeld bevatten kan. Waar uyt telkens het zelve Besluit volgt, dat dat gene Volmaakter is, 't welk in zig *alleen* volkomen is, en niet van nooden heeft, dat het door iets anders volmaakt werde: En dit is het eygen en waaragtig Denkbeeld Gods, des Allervolmaaktsten Wezens!

60. Hierom staat ook *de drangreden*, daar men zig gemeenlyk van bediend, ontleend van de vergelyking der eene volmaakttheyd met de andere, op voeten. Want 't geen *Steinberg* (anderzins geen verwerpelyk Godgeleerde) wegens een *verdrag* uytzonderd, dat tusschen twee zou kunnen gemaakt werden, zoo, dat een iegelyk egter sijne Godde-

lijkheyd in haar geheel zoude kunnen behouden; die uytdrukkingen of termen wederleggen zig zelve, aangezien hier geen Verdrag zou kunnen geschieden, dan onder *gelijken*, welke gelijkheyd de *Oppperheyd* uytfluyt: Als mede, omdat de een en de ander niet dan *afhange*nde ten opzigte van Verstand en wil zou kunnen begrepen worden; Gelijk ook, omdat het my vry zoude staan des eens volmaakttheyd en des anders van elkanderen af te scheiden.

61. Des konnen 'er geen twee *alwetende* en almachtige met malkanderen bestaan, daar egter beyden die vermogens in het Denkbeeld van God noodzakelijk inkomen. Want de een zoude sijne gedagten voor den anderen of konnen *verbergen*, of hy zoude dat niet *konnen* doen: Zoo *ja*, zoo zoude die andere niet *alwetend* zijn: Zoo *neen*, zoo zal deze niet *almachtig* zijn. Wy zullen het nu hier by laten.

62. *Het veel-Godendom* dan, dat by de *Heydenen* heel zeer in zwang pleeg te gaan, en nog by sommigen gaat, is immers niet voortgesproten uyt een gezond oordeel en begrip van God, maar is eene misdragt der Rede, hem met geene aandacht genoeg bespiegelende, geweest.

63. *Namelijk* dat heeft inzonderheyd sijnen oorsprong uyt tweederley beginsfelen; *Ten deele*, omdat zy niet bezeffen konden, op wat wijze God, dien ze wisten een Geest te zijn, eene uytbreyding heeft konnen te voorschijn brengen, zoo hy ook zelfs niet *uytgebreyd* en was: *Ten deele*, omdat ze daar mede verlegen stonden, hoe dingen, zoo wijd en zijd uytgebreyd en ontallijk zijnde, van eenen eenigen Geest beheerscht en bestierd zouden kunnen worden; hierom hebben ze over verscheyde dingen ook verscheyde Goden en Godinnen het bewind gegeven; gelijkerwijs uyt hunne gedenkschriften kenbaar is. De grondslag nu en oorzaak van dit ongeval was, dat ze *verdorven* waren, waar uyt niet alleen verzuym van aandacht en opmerking, maar ook eene qualijk gezogte te vredestelling en sussing des gewetens, voor straffe vreezende, gevolgt is: Want het heeft liefst zulk eene Godheyd, die men zoo een rad voor de oogen draayen, en onder de knye krijgen kan, opdat men met lossen toom tot allerley grouweldaden uytspatten mag.

64. Dit is egter zoo algemeen by hun niet geweest, of de voorbeelden van sommigen hebben het tegendeel aangetoond. Hoe het met *Socrates* affiep, is kenbaar: Maar ook merken de Staatskundigen aan, dat andere voorzigtiger Mannen, gelijk als *Cicero*, *Seneca* enz. t'huys met al die bygeloovigheyd gelagt hebben, dewelke zy in 't openbaar, om de woede der uytzinnige gemeente te ontgaan, gedwongen wierden, met den monde te belijden: Zie *Machiavel* in sijne aanmerkingen over *Livius* Hoofd. 14. Tient. 1.

65. Vor-

65. Vorders is het ligt te zien , hoe grooten *αρχαία* *zwartigheyd* die genen ontgaan , die *eenen eenigen God* erkennen , en aanbidden! Want dat is eene zaak van de uiterste aangelegentheyd , te weten , wien gy aanbid , opdat ge *ὅτι ἀγνώσκειν* *den onbekenden God* niet diend. Dit is de rede , waarom de Heydenen zoo twijffelagtig in hun veel-Godendom en bekommert geweest zijn , dat ze , maar eenen God aanbiddende , den anderen beledigen en t'onvriend maken zouden , waar uyt by hun een *Aller Goden-* en naderhant by die genen , die zig door gelijke onwetentheyd laten misleyden , een *Aller Heyligen dienst* gesproten is!

H O O F D - D E E L X.

Van Gods Betrekking tot de Schepzelen.

1. **N**U koomt God dan uyt sijne Allergelukzaligste eenzaamheyd op eene vrymagtige wijze , als te voorschijn , zullende andere dingen buyten zig in 't ligt brengen , in welke hy sijne glory en heerlijkheyd besloten had te vertoonen.

2. Dit is geschied door de *Schepping* , dewelke niets anders is , dan eene *dadelijke voortbrenging* aller dingen op Gods bevel alleen. Waar uyt het blijkt , dat hy met sijne schaduw vegt , die zegt , dat de *Schepping* op deze wijze , als we gezegt hebben , slegs *inblijvende* is (gelijk Spinoza raaskald) want het is *iets anders* zig op eene vrye wijze te bepalen , om een gewrogt te sijner tijd gewisselijk te voorschijn te brengen : *Iets anders* eene bepaalde zaak *met der daad* voor den dag te brengen , ten eynde de kragtadigheyd des Oppersten Wils daar in gezien werde.

3. Maar daar uyt volgt ook , dat de *Schepping* in geenen eyndigen geeft , en die in sijn werken van eenen anderen afhangend is , vallen kan ; Want die , gehouden zijnde eenen anderen hooger Wil te erkennen , zoo volgt , dat hoe *groote volmaaktheyd* ook in denzelven gestelt word , die evenwel noodzakelijk tot die *Opperste* moet gebragt , en daar aan toegeschrjven werden , door welker kragt hy werkt , en die eene vaste , schoon voor ons zelfs onbegrijpelijke , betrekking gesteld heeft tusschen deszelfs wil , en het , voorzeker daar op zullende volgen , gewrogt.

4. Overmits dan de Opperste Wil door sijne *Natuur* alle andere dingen

gen uytfluyt, op of door welke hy zoude werken, maar slegs behoefte te gebieden, zoo ziet men straks, hoe valsch ten opzigte deszelfs dat gemeen zeggen is, dat *'er uyt niet, niets voortkomt*, schoon dit in de werkingen der tweede Oorzaken waar en waaragtig is: welk onderscheyd Aristoteles over 't hoofd ziende, of niet begrijpen konnende, zoo is 't niet te verwonderen, dat hy de wereld eeuwig gedroomt heeft te zijn, en dat des te belagchelijker, omdat hy, een Wijsgeer zijnde, niet geweten heeft, wat eeuwig te zeggen was. Zie boven Hoofd. VIII. Maar God zoude ook nooit op eene stoffe hebben kunnen werken, zoo deze eeuwig gestelt word. Want zy zoude geene *lijding* onderworpen zijn, omdat ze *onafhankelijk* zoude zijn. Het bovengemelde laat ik nu stil staan.

5. Waarom zy hunne zaak en dwaling eer arger dan beter maken, die staande houden, dat de wereld altoos *van eeuwigheid heeft kunnen geschapen werden*, Advocaten in waarheyd en voorstanders van eene quade zaak. Want hy begint eene tegenzeggelijckheyd, en spreekt zig zelve glat en gaar tegen, die meend, dat eeuwig te zijn, en geschapen te werden, te gelijk bestaan kan: want dit is niet alleen ten opzigte van God, maar ook ten opzigte van de geschape zaak tegenstrijdig; want de Schepping steld noodzakelijk een begin, 't geen de eeuwigheid uytfluyt. En het en hinderd niet, dat de Scheppende Oorzaak van eeuwigheid aanwezig geweest is: 't Gewrogt kon egter nooit, dan in der tijd in 't licht gebragt werden; want zoo dat anders was, zoude God eenen God moeten gezegt werden te scheppen, 't geen t'eenemaal ongerijmt is. Ik zwijge, dat de agtervolgende duuring, daar de Wereld onder is, en met welke zy afloopt, geenzins ook derzelver mogelijke eeuwigheid zoude kunnen verdragen; want aangezien de Wereld al haar zijn niet gelijkelijk bezit, maar by *deelen*, die getelt kunnen werden, zoo word haar aanstonds de eeuwigheid volstrektelijk ontzegt, zulk dat hy zig door sijne eyge uytspraken tegensprekt, die *eenen eeuwigten Tijd* steld; hoord Cicero boven Hoofd. VIII. van deze zaak redeneeren.

6. En hier van daan heeft ook die eer nieuwsgierige dan nuttige Vraag: Of de Wereld eer zoude hebben kunnen geschapen worden? haar bescheyden deel en antwoord. Want wat hebben die quanten voor, die zoo vragen? Want die merkpaa van *eer* of *later* geeft eene vergelijking te kennen. Maar daar kan nu geen zoodanige merkpaa van voren gestelt worden, omdat God 'er toen alleen, en geene agtervolgving was: Des moest de merkpaa van agteren gestelt worden. En dan zal
de

de vraag hier op uytkomen : Of wy, zoo vele als we aanwezig zijn, en dezen staat van Europe beleven, en aanschouwen, na verloop van eenige jaren, den zelvden zouden hebben kunnen zien, waar over het belagchelijk zijn zoude met navorschen sijn hoofd te breken.

7. Wanneer nu de Wereld geschapen is, blijkt zoo klaar niet: Maar deze Vraag heeft ook hare *Betrekking*. Des zal zy betrokken worden, of tot eenig *Eer*, 't geen voor de Wereld aanwezig geweest is, hoedanig 'er niets buyten *God* gevonden word, wiens aanwezen zoo min als sijn wezen eenige mate aannemen en toelaten kan. Of tot eenige *te gelijk aanwezende* geschape zaak, hoedanig 'er wederom geene buyten *de Wereld* kan aangetoont worden. Des zal dit Vraagstuk *van agteren*, zoo het doenlijk is, moeten beslifcht worden. Alſchoon dan de Wereld by zekere beurtwiffelingen haren omloop volbrengt, en houdt, zoo ſcheen het egter, zelfs de allernaaukeurigſte Tijdrekenaars moeyelijk, ja ondoenlijk, een vaſt getal jaren dezer Wereld te bepalen. Ja niet tegenſtaande ons de Heylige Bladeren te hulpe komen, en voorgaan, zoo kan egter de rekening zoo effen en gelijk niet opgemaakt worden, of die genen, dewelke zeer vele moeyte en arbeyd in dat na te vorſchen, aanwenden, verſchillen ſchrikkelijk veel van den anderen. Alle de oprekeningen byna nu verſchillen ten hoogſten eene Eeuw; want de minſte heeft 3928, en de meeſte 4020 jaren tot CHRISTUS GEBOORTE.

8. Indien men evenwel in eene onzekere zaak iet vaſtſtellen mag, zoo moet men met *Scaliger* *αὐλητικὸν* eenen voor af genomen of begeerden tijd ſtellen, hoedanigen *Scaliger* de *Juliaanſche tijd-ſtreek* ſteld. welke een t'zamenſtel van 7980 jaren is. En op deze wijze mag men, zonder egter ſterk op dat ſtuk te ſtaan, zeggen, dat de Wereld geſchapen is in 't zeven honderd en drie en zeltigſte jaar der Juliaanſche tijd-ſtreek. Het is ons genoeg, dat het denkbeeld der Wereld, gelijk als zy is, noodzakelijk een begin influyt, 't geen reeds te voren be- toogt is! Aan gelijke *Vraage* (in wat voor een Gety of deel van 't jaar de Wereld geſchapen geweest is?) zal hy zig ook in het minſten niet kreunen, die weet, dat de Wereld in het begin niet heeft kunnen aanwezig zijn, en blijven, dan met deze deelen te gelijk, omdat zy van den verſcheyden *ſtand* en *beweging* der Hemeliſche Lighamen af- hangt.

9. Vorders moet aan de Schepping der Wereld geen tuygkonſtig beleyd toegepaſt en geſchreven worden, waar door zy namelijk volgens de konſtregels zoodanig zoude voortgebragt geweest zijn, gelijk ze te-

genwoordig is, want zoodoende zou men de Goddelijke Almagtigheyd te kort doen en verongelijken, dewelke louter en eenig zijnde, volgens het eenvoudig denkbeeld des vermogens om zig te kunnen verheerlijken, door haar bevel dezelve heeft voortgebragt.

10. Dit hinderd egter niet, dat de Rede, dewelke ter naspeuring en verwondering van Gods werken geschikt is, zig eerste beginselen vormt en verbeeld, waar uyt zy zig naderhand verdere en wissere voortgangen tot kennis verkrijge: Altoos op die wijze gaat het in de Wis- en Overnatuur-kunde, en allerhande soort van Konsten, toe! Wie zal het dan wraken, indien in de geheelalordening der dingen het zelve beleyd gehouden werde.

11. Zy handelen derhalven quaadaardig met Descartes, die sijne onderstelling uyt dien hooftde wraken, omdat zy met het ontwijffelbaar verhaal van Mozes niet overeenstemt: want nooit heeft hy die dingen, dewelke hy van den oorsprong der Wereld redeneerd, anders dan voor eene onderstelling geboekt: zie het vijf en veertigste Lit van het derde Deel sijner Beginselen der Wijsbegeerte. Des mag men zig zoo wel van dat beleyt bedienen, als dat iemand een zeer fraay en uytnemend konstig stuk Schildery, 't geen de Meester door sijne bequaamheyd met geringe moeyte en weynig trekken gemaakt heeft, bespiegeld, en overweegt, hoe dat van sijn eerste beginsel en aanvang tot die volmaakte heyd agtervolgens gestegen is, ten eynde hy namelijk de evenredeneheid des ganschen werks zoo veel te onderscheydentliker bevat; 't Zelvde kan in een uurwerk plaats hebben: Maar het lust my niet ter betoging dezer zake meer te zeggen, dewijl dit reeds overlang van anderen gedaan is.

12. Alhoewel dan de order of schikking van God in het Scheppen waargenomen, van de Rede niet bepaalt worden kan, zoo is de Wereld niet te min zoodanig geschapen, gelijk zy met het Goddelijk Be- sluyt moest overeenkomen, ten eynde zy namelijk *het Geheelal* was, dat *alles* in zig zoude bevatten: En hier van daan heeft dat alles, 't geenwe *geslagt*, *soort*, *ondeelig* heeten, sijne benaming.

13. Het is nu gansch onnoodig te vragen, of 'er meer Werelden gevonden werden? want zoo door Wereld eenig geheelal verstaan werd, is het immers wel te begriipen, dat dat geen ander buyten zig in het zelvde soort van schepzelen toelaten kan, of straks gaat deszelvs denkbeeld weg. Maar die door een zeeker vooroordeel ingenomen, door Wereld de Aarde verstaan wil, dien zal niemand ligtelijk tegenspreken, zoo hy zegt, dat 'er meer Werelden zijn, en dat behoeft in 't minsten

minsten geen bewijs, want zelfs de Hemel vervat veele Werelden in zijnen boezem.

14. Maar daar is eene andere vraag, of God andere schikkingen van een verscheide soort buyten deze, daar wy in zijn, zoude hebben konnen voortbrengen, of met der daad gemaakt heeft, van welke zaak wy boven in de besluyten reeds iets gezegt hebben, Alle die schikkingen nu zouden elke *in haar soort* *een Geheelal* zijn. Maar dat zoude juist daarom *alle geschape* dingen niet bevatten, dat hier de vraag maar is. Altoos wy, die een gedeelte *dezer schikking* of gestelde order zijn, worden van de redenen, op die ordening toegepast, benoodzaakt te zeggen, dat 'er geen meer Werelden van dit soort konnen gestelt worden, dan met tegenzeggelykheyt, gelijk we straks aangemerkt hebben: En die drangrede, die voor deze zaak pleeg bygebragt te werden, staat niet op eenen lossen voet; dat namelijk twee Werelden, zoo 'er die zijn, van malkanderen moeten *afstaan*; Zoo ze dan van elkanderen *afstaan*, zullen ze of door *iets*, of door *niets* *afstaan*: zoo *het laatste* waar is, zijn zy een; Zoo *het eerste*, zou dat geschieden of door eenen Geest, of door een Lighaam; *dit* is zoo niet, omdat dan de andere Wereld tegen deze onze aanleggen, en met eenen gemeenen band te zamen gehegt zijn, ja aan dezelve behooren zal: Nog *dat*, dewyl 'er door *geenen* tusschen beyden komenden Geest, die verziert zou worden, eenige *zamenvoeging* of *afscheyding* van lighamen geschieden kan: Iets *anderflagtigs*, dat nog Lighaam nog Geest is, is ons niet bekend. Maar aangezien alle *die Vraag-stukken* van *geen* gebruyk en nut zijn, zoo konnen we niet nalaten, dat zeggen van *Plinius* hier by te voegen: *'t Is dolheyt, gewisselyk, 't is dolheyt, buyten de Wereld te gaan; en als of het gene in dezelve is, alles geheel en al kennelyk was, zoo 't geen buyten haar is, te gaan navorschen. Gelyk als of des menschens vernuft in staat was, die dingen te beschouwen, welke de Wereld zelve niet bevat.*

15. Maar Godt heeft de Wereld niet alleenlyk te voorschijn gebragt, maar hy onderhoud dezelve ook volgens de gezette en met de Schepping vastgestelde schikking: want de Wereld zoude aanstonts te gronde gaan, en tot haren ouden staat van *niet wederkeeren*, zoo niet dit zelve bevel, verder gaande, maakte, dat zy in haar zijn met alle wyze, die men in haar ontwaar word, bleev volharden: waar uyt blijkt, dat de *Onderhouding* niet anders is, dan eene gestadige duuring uyt kragte van het bevel, dat van eeuwigheyt geschied is, welk bevel hy overzulk ten allen oogenblikken van de duuring niet herhaald, maar heeft door eene

eene eenige en eeuwige daad καὶ ἐν παντί eenen bestemden tijd vastgestelt, opdat de dingen aanwezig zouden zijn, en hoe lange zy aanwezig zouden blijven.

16. Des zoude God tot de vernietiging van eenig ding (zoo 'er eenige zoude kunnen gegeven worden) in 't allerminsten geene stellige doening van nooden hebben, omdat het schepzel in zig zelfs niets is, en van zelfs valt en vergaat, wanneer Gods bevel, 't geen het zelve pleeg te beveelen langer aanwezig te zijn, ophoud, waarom ook het eynde des menschelijken levens door dit zelvde bevel moet vastgesteld zijn.

17. Vorders volgt daar ook dit uyt, dat de *Onderhouding* niet dan in een zeker opzigt van de eerste *Schepping* verschild: want het zy men op de daad zelve let, dewelke is, volstrektelijk te willen met eene zekere kragtadigheyd: Of op het eynde, daar de daad toe strekt, namelijk op het zijn: Aan beyde kanten is 't 'er op dezelve wijze mede gelegen. Waar uyt zonneklaar is, dat aan het schepzel geene *aangebore kragt*, om zig zelfs of andere dingen te onderhouden, kan toegeschreven werden, of het word even daarom *God* gesteld: En eene zaak kan niet volmaakter in hare werkingen gezegt werden, dan in haar wezen zelfs; want *het werken volgt het zijn*, dat uyt het gene wy Hoofd. II. van de ziel en het lighaam aangemerkt hebben, des te klaarder worden zal.

18. Ondertusschen evenwel zoo moetmen dat verscheiden opzigt, dat 'er tusschen de *Schepping* en de *Onderhouding* is, niet geheel en al verwaarloozen, want het heeft sijn gebruyk en merkelyk gewigt, om Gods heyligheyd van alle onvolmaaktheyd te bevrijden, dewelke 'er zoude kunnen schijnen te volgen, uyt de *Onderhouding* van een bedorven schepzel, hoedanig hy het egter, behoudens die zelve heyligheyd, niet zoude hebben kunnen *scheppen*.

19. Namelyk dit hangt van den voorgaanden staat des schepzels af, in zoo verre die begrepen word, of eerst begonnen te zijn, of nu al eenigen tijd geduurt te hebben: want in het laatste geval hebben 'er omstandigheden kunnen voorvallen, ontrent welke de *oeffening* der vryheid, en dezer misbruyk plaats heeft kunnen hebben, 't geen in het eerste oogenblik des Aanwezens nog geenen stand grijpen kon!

20. God nu *onderhoud* alle dingen naar hun zoort en *natuur* of aard: de *Lighamen*, naar dat dezelve gestelt zijn: De *Geeften* gelijk dien hun staat ook medebrengt. Den *Mensch* zoo gelijk dien sijn t'zamenvoeging vereyscht. En hier uyt spruyt een t'zamenstel van eene gestadigwerkende *Natuur* voort.

21. Uyt allen dezen blinkt Gods *Standvastigheyd* uyt, dewelke voor haren grondslag Gods Wijsheyd heeft, waar door hy op het gene tot sijne eer en heerlijkheyd strekken zal, zoodanig let en agt geeft, dat hy daar tegens niets kan willen, altoos de zelvde, en in sijn voornemen onwrikbaar.

22. Uyt deze *Standvastigheyd* spruyt het dan voort, dat God niet toelaten kan, dat 'er iets te gronde gaat. Want dat is het werk eens *Afwijzen* niet, iets voort te brengen, welks *eynde* en oogmerk *niets* is: En dat daar eene zaak ophoudt te zijn, *alwaar* eerst de vervulling der Goddelijke glory gezogt moest worden.

23. Hierom kan het gene schijnd en gezegt word tot *niet* te keeren, niet anders beteekenen dan eene staatsverwisseling, dewelke voortspruyt uyt de ontbinding van een zamenstel, welks verscheyde deelen met andere lighamen gemengt, of daar by gevoegt worden.

24. Maar ook volgt uyt dezelve *Standvastigheyd* Gods, dat 'er in de Wereld dezelve hooggrootheyd van *beweging* blijft. Niet als of God die hooggrootheyd, als ook die der stoffe niet zoude kunnen vermeerderen, maar omdat de regels der *beweging* eens vastgesteld, door Gods onderhouding zoodanig blijven, als ze in 't begin waren gemaakt. De stoffe kan altoos uyt zig zelve geene nieuwe *beweging* voortbrengen, omdat zy van zig zelve onbequaam, en van alle *beweging* ontbloot is: En zy kan ook de *beweging*, die ze heeft, niet verliezen, omdat de regelen der *beweging* eene mededeeling aanbrengen.

25. Maar hy zou zig bedriegen, die daar uyt zou willen besluyten, dat Gods *Standvastigheyd* veranderd wierd, wanneer hy zou willen, dat de Wereld vergroot wierd, of in dezelve eene nieuwe *beweging* inbrengen: want zoo een zou zeggen, dat hy niet zou kunnen bewijzen; want dit zelve, dat buyten deze schikking *nieuw* genoemd zou werden, zou egter volgens eenen *voorbepaalden raad*, en uyt kragt van een voorgaande besluyt geschieden, en zou tot een behoorlijk *eynde* strekken, en dienvolgens gelijk *alwijs*, alzoo ook *allerstandvastigst* zijn, en met de overige stoffe eene *gelijke betrekking* tot God genieten.

26. En hier uyt volgt wijders, dat de *Natuur* of Geheelalordening nooit bezwijkt of eenige kragten door al te sterke aanboring der lighamen verliezen kan. Des zijn de Wijsgeeren het spoor byster geweest, die den kragteloozen ouderdom der Wereld beschuldigden, als zijnde de oorzaak, dat de *Natuur* tot eenen argeren staat geraakt, 't geen men lezen kan by Seneca, Plinius, Plato, Aristoteles en anderen: Daar immers de Wereld door dezelve *Magt* geregeert en bestiert word,

waar door zy in het begin gefchapen is : Maar deze verzwakkende , dan eerst zal 'er niets meer overig blijven ; Zie Scaliger *Exercit.* 77. 4.

27. Daar staat ons nu in de Schepping van alle die dingen , en in de onwrikbare regels , die met die Schepping vastgeftelt zijn , voornamelijk eene tweederley order of fchikking aan te merken : Eene *Algemeene* , waardoor God , als de *Stigter en Regeerder van het Geheelal* zonder zig eenigs dings te bekreunen , alle zaken , volgens haren vasten t'zamenhang in 't besluyt , tot fijne Glory en Eere bestierd : En eene *Byzondere* , betreffende de dingen , voor zoo veel ze van *tweederley* zoort zijn ; waar uyt zig ook een' tweederley bijzondere order opdoet , eene , waar door hy de *Lighamen* , de *andere* , waar door hy de *Geesten* , regeert.

28. Belangende de eerste , deze diend tot bevordering van de werkingen der lighamen zoo , dat zy bewogen en aangedreven worden in haren eygen rang , welke (ten aanzien van 't hoofzakelijke) nooit verbroken word. Welke t'zamenfchakeling dieshalven de *beweeving* voor haren grondslag heeft ; 't Zy die van eene uytwendige aanstoting veroorzaakt , of dezelve ingefchapen begrepen word. Waar toe behalven de bergstoffen en planten , dewelke hare aangroeijingen en afnemingen hebben , ook alle *Dieren* behooren ; En in zoo verre die door haar ingefchapen zoort-voortbrengent zaat nieuwe bijzondere Dieren in het ligt brengen , 't geen teelen is : En in zoo verre zy in verscheide werkingen getuygen , dat ze *levendig* zijn.

29. Want wy twijffelen niet , of alle Dieren , zoo vele als 'er aanwezig zijn , worden door de regelen der beweging , die de lighamen betreffen , alleen geregeerd ; En hier moet alle redens-beginfel , met wat naam het ook zoude mogen voorkomen , uytgefloten worden : want daar word niets door eene enkele *bevatting* tot werkzaamheyd gebragt , omdat alle werking en bepaling , die 'er in den Geest gefchied , van den Wil voortkoomt ; maar het verstand bestaat dus verre *lijdenlijk*. Veel min kan dit haar toegefchreven werden , dat ze met dezelve daad en verftaan en willen : want zoodoende zullen ze volmaakter zijn dan de menfchen , wier werk-beleyd eene agtervolging en tuffchen-tijd van nooden heeft : Des zullen zy allernaast aan die opperste Goddelijke Volmaaktheyd komen , dewelke , dewijl ze allereenvoudigft is , geene t'zamenftelling in hare denking toelaten kan.

30. Maar dit houd zeer vele menfchen in deze zaak in zorg en kommer , dat ze niet en letten op de verscheide gefteldeheid der herfteenen in 't een of 't ander Dier , nog ook op de regelen der beweging , dewelke

welke ze liever in den wind willen slaan, dan zig daar van bedienen, om der Dieren werkingen naaukeuriger te leeren kennen: Daar het immers buyten alle tegenspraak is, dat 'er een ander gestel en schikking der leden in deze Dieren, en een ander in andere gevonden word: En men kan ook niet ontkennen, dat *hier* de veelheyd en overvloed der Dierlijke Geesten of zenuwzappen, *elders* derzelver gebrek de beweging of voortzet of vertraagt.

31. Weshalven is het *te vergeefs* uyt zommige, naar den uysterlijken schijn, vernuftige werkingen te willen besluyten, dat die uyt eenig redelijk beginsel voortspruyten, 't geen der Dieren lighamen zoodanig bewonen zou, dat het te gelijk tot dezelve behoord; want zelfs die eenvormige wijze, en die van op eene en dezelve manier te werken, getuygt overvloedig, dat zy veel eer door hare domme *kragt* en geweld aangedreven worden, dan dat zy dezelve werkingen door een redelijk en vry beginsel, dat haar ingeschapen zy, eerst by haar zelve opmaken, 't geen egter zelfs in den allerplompsten en ongeachtsten mensch kan bespeurt worden.

32. Maar wie zal zig over deze meesterlijk gewrochte van zelfs bewegende werktuygen (zulks datmen in derzelver beweging vele dingen ontwaar word, dewelke volgens de regels der *Natuur*, die we dus *verre* voorzien hebben, niet verklaard kunnen worden) meer verwonderen? die maar alleenlijk de oogen zijns verstands op God, den Voortbrenger aller beweging, en alwijzen Konstenaar slaan wil. Ik spreek nu niet eens van die zwarigheden, dewelke die genen noodzakelijk op hunnen hals halen, die van gedachten zijn, datmen aan de Beesten eene rede, schoon van mindere hoedanigheyd als die van den mensch behoord toe te schrijven. Zie den Heer *Antoni le Grand*, als ook den Maker van het boekje: *La Bête transformé en machine*: dat is, *Het Beest herschapen tot een konsttuyg*.

33. Op deze wijze worden de Lighamen geregeert, maar *de andere order* of schikking, daar we van gesproken hebben, betreft de Geesten of *de redelijke Schepzelen*. Deze schikking wil hy dan ook standvastiglijk zoodanig te zijn, als der Geesten *Natuur* medebrengt. Des onderhoud hy hun *op die wijze*, *vloeyd* (opdat ik met het gemeen spreek) in hunne werkingen, en *komt* daar mede *over een*, zoo dat nog hunne vryheyd eenig geweld aangedaan werd, nog Gods zeer kragtadige werkinge en bestiering egter ook te leur gesteld kan worden.

34. Vorders heeft hy de Geesten *redelijke Wetten* voorgescreven en ingeprint, door welker middel hy van hun als een Heer, Schepper,

Wetgever, Hoogste goed enz. heeft willen erkend werden. Van welke *betrekking* in hare order tot God wy dadelijk meer zullen spreken. Het is hier genoeg te besluyten, dat die tweederley byzondere order, die de Lighamen en Geesten voorgeschreven is, in geen en deele tegen die andere *Algemeene* strijdende is, maar onder dezelve moet gesteld worden, en dienvolgens moet het aan Gods vryheyd uyt kragt sijns vermogens overgelaten worden, het Schepzel die volmaaktheden in het willen zelfs, dat hy hem gehoorzaam of niet, te geven of niet te geven, nadat de *algemeene* schikking dat schein te vereyschen.

35. De *Eerste Scheppling* nu vorders der dingen en hare *Bestiering*, die we gezien hebben daar ook op te volgen, en *bestendig* te zijn, word noodzakelijk van Gods **ALOMTEGENWOORDIGHEID** zelve vergezelschap: welke dieshalven (gelijk eene iegelijke *tegenwoordigheyd*) eene *betrekking* beteekend tot andere *Wezens*, 't zy die Lighamen, 't zy die Geesten zijn.

36. De *Tegenwoordigheyd der Lighamen* bestaat in eene wederzijdsche aanroering. Maar de *Geesten* zijn by elkanderen *tegenwoordig* door eene onderlinge werkzaamheyd, gelijk 't met hunne *Natuur* overeenkomende is, zulks, dat ze het zelve *verstaan*, en het zelve *willen*, en overzulks in een en het zelve *voorwerp* te zamen bezig zijn; Hierom sluyt hunne *tegenwoordigheyd* nootwendig eene werkzaamheyd in, welke zelfs de gemeene manier van spreken medebrengt, waar door iemand van een *tegenwoordig*, dat is, van een *onvertzaagt gemoed* word gezegt te zijn. By de Lighamen nu zijn dezelve zoodanig *tegenwoordig*, gelijk we Hoofd. VI. en IX. §. 42. hebben doen zien.

37. Wanneer dan God gezegt word *Alomtegenwoordig*, zoo word 'er in *tweederley* opzigt eene zekere *betrekking* tot andere dingen blyten hem te verstaan gegeven: *Ten deele* in zoo verre de naam van *tegenwoordigheyd* zelfs tot andere *Wezens* moet betrokken worden, dewelke uyt kragt sijner Magt aanwezig zijn: *Ten deele* voor zoo verre die naam in eene t'zamenstelling koomt met het woord *alom*, 't welk het heelal of de Wereld beteekend, en die by gevolg eerst moet begrepen werden geschapen te zijn, zoo God by dezelve *tegenwoordig*, en over dezelve heerschende moet gezegt werden te zijn.

38. God nu is zoodanig *Alomtegenwoordig*, gelijk met sijne *Natuur* overeenkoomt, welke we boven gezien hebben *Denkende* te zijn: des zal hy by de dingen door sijn *Verstand* en *Wyl* *tegenwoordig* zijn.

39. Aan het Goddelijk *Verstand* zijn alle dingen *tegenwoordig*, in zoo verre derzelver denkbeelden hem door en door bekend zijn, en niets

niets voor sijne oogen verborgen is, maar zelfs de geheymfte zaken voor dezelve open leggen. En aangezien hy weet, dat *alle die dingen*, daar we van zeggen, gelijk door sijne ganfch vrye wille-keur *beftoten*, alzo door derzelver kragtadigheyd *voortgebracht*, ja ook geftadig derzelver *in hare duuring behoefdig zijn*, zoo werd een iegelijk dadelijk ontwaar, hoe inniglijk hy ook ten opzigte fijns *Wils* by dezelve tegenwoordig is.

40. Alle welke dingen byaldien die niet noodzakelijk medebrengen, dat God door fijn *Wezen Alomtegenwoordig* is, zoo weet ik niet, wat door Wezen verftaan moet worden. Want het is buyten twijffel, dat *dit Wezen* nooit eenige *Uytfrekking* of *uytfpreyding* door alle dingen toelaten kan, als welke deszelvs baarblijkelijke *eyndigheyd* en *onvolmaakteheyd* invoeren zoude; aangezien 'er een gedeelte van God in deze, een ander in eene andere plaats en zoo voorts, zijn zoude; of men zoude meer *Wezens* in God moeten verziere.

41. Ik zwijge, hoe jammerlijk op die wijze Gods Alomtegenwoordigheyd ter befpotting van dartele en met den Godsdienst lagchende verftanden blood gefeld word; Die dadelijk voor de fcheenen zullen werpen, *Dat 'er een lighaam in een lighaam gegeven word, en eene doordringing der afmetingen*; *Dat het oneyndige grooter als het oneyndige is, Dat God grooter dan hy zelf is, en dat hy met dezelve zaak evenmatig en niet evenmatig enz. is.* Maar die ligtelijk ontweeken en afgekeerd worden door het denkbeeld der Alomtegenwoordigheyd, dat met Gods *Natuur* gelijkvormig is, 't geen we ter hand gefeld hebben.

42. Vorders blijkt terftond uyt deze zelve Alomtegenwoordigheyd de ongefchiktheyd der genen, die Gods Wezen in den Hemel plaatzen, en in denzelven opfluyten, en *eene werking op het afgelegene* verziere, welke door fijne kragt, voorzienigheyd, en gunft zoude gefchieden. *Socinus* in fragm. Catech. prior. Cap. II. part. 1. p. 159. & contra *Francisc. Davidis* de invoc. C. Cap. 24. ut & *Remonstrantes* in *Apol.* c. 3.

43. Want Gods Wezen kan *nog* van fijne Kenniffe, Magt, en Hulp ooit afgefcheurd werden, gelijk we gezien hebben; *Nog* daar kan eenige *werking op het afgelegene* in wat voor zaken dat het ook zoude mogen wezen, gegeven worden: want de Lighamen, die malkanderen fchijnen te bewegen, en egter niet aan te raken, veroorzaken eene beweging in de tuffchen beyden leggende lighamen, van welke een iegelijk die aan fijne naaftleggende mededeeld. Maar ook de *Geeften* moeten *daar* geagt werden te zijn, *alwaar* ze werken, overmits 'er

geen ander *aliwaar* van hun van ons bedagt kan werden. Maar God is ten hoogsten en ten innigsten by alle dingen tegenwoordig , als dewelke in hem zijn , bewogen worden , en leven , dat we nu gezien hebben.

44. Wanneer nu God *in den Hemel* gezegt word te zijn , van daar ons te verhooren , en een gunstig oog op ons te slaan ; Zoo wil dat niet te kennen geven , dat hy daar in ten aanzien sijns Wezens opgesloten word , maar dat hy daar zig zelven van naby van de redelijke Schepzelen wil laten genieten , zoo dat *dit* voorregt *zelvs* , dat de Hemel in dezen deele boven de Aarde heeft , van de betooning van *Gods Magt* en *Goedheyd* voordkoomt , dewelke daar geschiet , en zig daar uyt opdoet en ontdekt.

45. En hierom trekt hy de Heydenen door sijne weldadigheyd naar om hoog toe , dewijl hy zig niet ~~onbetuygt~~ *onbetuygt* laat , dewelke daarom *als door eene zekere leyding en bestier der Natuur* , immers der voorzienigheyd , *zig in hunne gebeden niet naar het Capitoel , maar naar den Hemel hebben gekeerd* , 't geen haar *Tertullianus* in sijne *Verantwoording* voor den boeg werpt.

46. Nog Gods Betamelijkheyd en Heyligheyd zullen met eenige ongevogelijkheyd belaft werden , indien men steld , dat hy ook in veragte , ja vuyle dingen met sijn Wezen tegenwoordig is ! Wel hoe ? Past hem dit minder , dan die dingen *te behandelen* , dewelke door sijne *magt* aanwezig zijn ?

47. Maar wie is ook zoo dom van kop , en plomp van hersenen , dat hy meenen zou , dat Gods neusgaten beledigt worden door die deeltjens , die de onze zoodanig aandoen , dat we aan stank denken ? Wie weet niet , dat het ruiken van stank , of het zien van leelijkheyd , aandoeningen zijn , uyt eene zekere betrekking der lighamen onder elkanderen voordspruytende ?

48. Uyt die zelve regtzinnige beschrijving der Alomtegenwoordigheyd Gods , dewelke we voor af hebben laten gaan , blijkt ook *voords* , hoe *ἀπρόσφορον* te gelijk en *ἀπρόσφορον* dat is , hoe weynig het iemand , die zig voor eenen *Godgeleerden* en *Wijsgeer* uytgeeft , past , te zeggen , en staande te willen houden , dat Gods Alomtegenwoordigheyd aan iemand van eene Menschelijke *Natuur* mededeelbaar , of met der daad medegedeeld is , 't geen immers van geen gezond oordeel bezeft kan werden ? dewijl even daar door het Schepzel in sijnen Schepper veran-derd zoude werden.

49. Maar ook die genen , die ter staving van Gods onmetelijkheyd een

een verdigtzel van *tusschenwiltens*, die zy *ingebeelde* noemen, meenen noodig te zijn, indien ze eyndelijk eens leerden wijs worden, en hunne vooroordeelige gedagten nederleggen, zouden ligtelijk bevroeden, dat ze met eenen zeer grooten ernst en drift voor *een niet* pleyten.

50. Want wat is het doch, daar zy met zoo vele angstvalligheyd naar zoeken? Is het *iet* of is het *niet*? Ontrent *dit* kan immers geen tegenwoordigheyd gegeven werden, inzonderheyd daar hier gesproken word van *eene alomtegenwoordigheyd*. Wat dan? Zoo het *iet* is, zal het of een lighaam of een Geest zijn, want een derde soort van zaken is ons ten minsten als nog niet bekend. Vergelijk Hoofd. I. Dog wy staan toe, dat hy by beyden tegenwoordig is, omdat tot *νῦν* het *Geheelal* beyde dat soort van zaken behoort: Of dit zullen ze 'er misschien nog op hebben, dat het eene denkwijze derzelve is; Maar dat God ook hier by tegenwoordig is, ontkennen wy niet, maar op die wijze, als we gezegt hebben, dat hy *de Redens-Wezens* van te voren weet Hoofd. IX. 21. 22. waarom hy *niets* bevestigt, die God *daar* met sijne *magt* tegenwoordig zegt te zijn, *indien* 'er een lighaam by was: welke *κρησφύσσον* *toevlugt* ten dien eynde schijnd verzonnen te zijn, opdat, *indien* misschien iemand vroeg, of God op dezelve wijze (indien hy daarom dan al alomtegenwoordig heeten moest) by die verzierte *tusschenwiltens*, als by in der daad aanwezige dingen, tegenwoordig is; hem een zeker wolkje voor de oogen geworpen werde; maar dat word met het minste windje weg geblazen.

51. Maar! zullen ze zeggen, de Wereld is eyndig! Wel wat vloeeyd daar uyt voort? Dit alleenlijk, dat hy eene *zaak*, dewelke hy eyndig *geschapen heeft* door sijne Oneyndige Magt (dewelke zelfs tot het onderhouden van het geringste stofje van nooden is) uyt kragt van dezelve een verder aanwezigen en werking byzet, zoodanig, dat aan sijne *al-terkragdadigste* en innigste magt zoo vele dingen, als 'er aanwezig zijn, verschuldigt zijn, dat ze blijven duuren. Maar ik beelde my niet in, dat iemand zal zeggen, dat hy alle sijne magt te koste gelegd en uitgeput heeft, met het Scheppen dezer Wereld.

52. Welk zoo niet zijnde, volgt noodzakelijk, dat sijne Oneyndigheyd zoo wel als sijne Onmetelijkheid geene afbreuk lijden, indien hy buyten zig zelve by de wereld alleenlijk tegenwoordig begrepen word te zijn, die *zekere* eyndpalen heeft, zonder welke zy zelfs niet *geschapen* konde worden. Waarom het eene ydele vreeze is, die hun wijs maakt, dat Gods Tegenwoordigheyd ingetrokken word, zoo ze door dergelijke wijd-uytgestrekte verdigtzelen geen' ruymte krijgt, of, dat

dat God in deze Wereld als in eene plaats ingesloten is.

53. *Des is hy in kracht en niet in grootte onmetelyk*, zegt Augustinus te regt, en alle Geestelyk en Lighamelyk Schepzel word door sijne kracht en tegenwoordigheyd omvat; Het word omvat, zeg ik, maar het omvat zelfs God niet; want sijne *Natuur* van zig zelve magtig, heeft niets van ons van nooden. Maar dat de Schepzelen alle oogcnblikken Gods dragende kracht en hand van doen hebben, hebben wy hier voren betoogt. Derhalven moeten ze *in hem* gezegt werden te zijn, en dit is de reden, waarom de Hebreën God *אין* eene Plaats en *אין* eene wooninge noemen.

54. Maar vergun my ook eens te vragen, of 'er voor de Scheppinge der Wereld diergelijke wjttens noodzakelyk geweest zijn, welke God zoudé beslaan, opdat hy dan op die wijze alomtegenwoordig zou begrepen werden? Die zegt van ja, maakt de wjttens eeuwig, en bygevolg eene eeuwigc stoffe; aangezien een wjtte geen *niet* is, maar van een lighaam niet dan in naam verschild, want zy zijn beyden uytgestrekt; Aan Vooroordeelen storen wy ons niet! Des besluyt ik, dat, byaldien God van eeuwigheyd af zoodanig aanwezig geweest is, dat hy geene wjtte of plaats van nooden heeft konnen hebben, hy sijn Wezen verongelykt en te kort doet, die staande houd, dat hy na de Schepping door plaatzen en wjttens, zelfs verzierde, uytgestrekt moet wezen, zoo hy *alomtegenwoordig* wil zijn.

55. Want hy heeft niet het minsten van sijne Volmaaktheyd verlorē, nadat hy die dingen, dewelke 'er nu zijn, geschapen heeft, maar daar is maar eene *uyterlijke* benaming van de Schepzelen bygekomen. Zeer wel koomt hier ter sneede het zeggen van Tertullianus tegen Praxeas: *Voor de Schepping aller dingen was God alleen zelfs zig en Wereld en Plaats, en alles.* En daar toe behoord ook dit van Dionysius Carthusianus: *Zeg dog waar was hy doen, als 'er buyten hem niets was? Toen was hy, daar hy nu is, in zig, dewijl hy zig zelven genoegzaam is.* Daar ook Augustinus op doeld, in sijn Boek aan Dardanūs Hoofd. XVIII. wanneer hy by de spreekwijze, *dat God overal geheel is*, gevoegt heeft, *in zig zelven.*

56. *Daar is nog overig*, dat we uyt Gods Betrekking tot de Schepzelen, in derzelve voordbrenging, Onderhouding, en verscheyde Bestiering ook sijne *Waarheyd*, als mede sijne *Goedheyd* opmaken. Maar ik versta hier die twee volmaaktheden niet, gelijk die in God van *Natuur* zijn, zonder eenig opzigt tot andere dingen, in zoo verre hy *namelyk* zig zelven alleen kennende, een denkbeeld sijns zelfs, als van het

het allervolmaakste en Allergelukkigste Wezen, heeft, in eenen Overnatuurkundigen zin, waar door ditgene waar gezegt word te zijn, dat met het verstand overeenkooft. Want als zoodanigen hebben we God beschouwt, als we van het Goddelijk Verstand gehandelt hebben Hoofd. IX. §. 10. en volgende. En we hebben hier ook het oog niet op sijne *Waaragtigheyd*, want deze voorondersteld eene Wet en derzelver instelling, daar we daarna van spreken zullen.

57. Maar wy spreken hier van die *Waarheyd Gods*, welke tot andere zaken buyten hem betrokken word, dewelke hy zoo naaukeurig overeenkomende met de denkbeelden aangaande de betooning sijner Heerlijkheyd in dezelve door sijn Besluit vastgesteld, zoodanig *geschapen heeft*, en met alle hunne wijze onderhoud; dat die nooit *vassch* werden, dat is: Gods Glory en Heerlijkheyd niet uytdrukkende, of deze niet naar waarde voor oogen stellende.

58. Waar uyt volgt, dat onze geest, die zaken behoorlijk onder malkanderen vergelijkende, en schikkende, niet anders dan ten vollen van derzelver waarheyd verzekerd zijn kan. Des is het Gekkenwerk in Algemeene dingen uyt te weyden, en zig een ander richtsnoer van een ~~wissen vast oordeel in verbeelden~~, dat dat van de klare en duydelijke bevatting eener zaak! Want aangezien de zaken zelve zig aan den geest niet konnen bloot leggen, of in den zelve als in eene plaats zig onthouden; zullen zy daar zoodanig in zijn, en hem van hunne waarheyd overtuigen, gelijk de *Natuur* des verstands dat liiden kan, door derzelver bevatting namelijk, welke hoe die minder duysterheyd en verwarring heeft, hoe zy den wil eenen gemakkelijker weg aanwijst, om een oordeel op te maken en te bekrachtigen: waar uyt die voordspruyt, ~~tegen wy het Wezen eener zake~~ noemen. Des zal of eene klare en duydelijke bevatting eener zake, volgens de van Natuure ingeschape Denkbeelden het rigtsnoer eens bondigen oordeels zijn, of daar is geene zekerheyd te vinden; want hy brengt in plaats van Antwoord het Geschil zelve te berde, die meend, dat de grondslag van zekerheyd eene overeenkomste des Oordeels is met de zakelijkheid der dingen.

59. Aangaande Gods *Goedheyd* moetmen gelijken gevoelen hebben; Want wanneer we die agter Gods andere Volmaaktheden aanhegten, zoo willen we die *Natuurlijke en volstreckte* niet, waar door, gelijk hy allervolmaaktst is, hy alzo zig zelve alleen zoodanig wil, goedkeurd, en in zig beruust zonder eenige gaslagings op de dingen buyten en behalven hem. Zie Hoofd. IX. §. 32. en volgende.

60. Maar die *Goedheyd*, waar door hy zig zelve aan de Schiepzelen

heeft willen mededeelen met hun te voorſchijn te brengen, zoodanig te onderhouden, hoedanig hy hun gewild heeft, en wil tot ſijne Eere, waarom deze ook om die reden goed gezegt worden, omdat zy zoodanig aanwezig zijn. Met een woord, die Goedheyd Gods brengt mede, dat hy de oorsprong en oorzaak van alle zakelykheyd, goedheyd, en derzelver trappen in de geſchape dingen is; Maar eene ganſch vrymagtige oorzaak: Omdat gedwonge Goedheyd, Goedheyd, die niet uit zig ſelve voordkoomt, Goedheyd ten deele, bepaalde Goedheyd, Goedheyd, zonder welke de Goedheyd van dezelve verſcheyde zonde zijn, ganſch niet overeenkomende met Gods Goedheyd is; gelijk de Heer Poiret Cogit. Rat. p. 332. fray redeneerd: 't Geen diegene in agt nemen moeſten, die zig niet ontzien aan de Schepzelen eenige Goedheyd en zakelykheyd, van God niet afhangelende, vermetel- en Heyligſchendiglyk toe te ſchrijven.

HOOFD-DEEL XI.

Van den Menſch en derzelvs eerſten Oorſprong en Voortgang.

1. **A**ldus hebben we gezien, dat God alle dingen tot ſijne Glory en Eere ganſch vrymagtiglyk toegeruſt heeft en uitvoerd. Maar nademaal hy daar geen behoorlyke lof van wegdragen kon, zoo die dingen niet erkend, en hy op die wyze daar door geroemd wierde, was het noodig, dat onder andere Schepzelen inzonderheyd zoodanige geſteld wierden, dewelke op eene ſchuldige en het oogmerk des Schepers beantwoordende wyze, ontrent alle Schepzelen zig bezig hielden.

2. Hier toe nu konden niet dan Redelyke Schepzelen bequaam zijn, dewelke en door hun *Verſtand* dit eynde en oogmerk, 't welk God zig in der dingenſchikking en order voorgesteld had, bevatten, en het zelve door hunnen *Wil* tot God te huys brengen zouden. Want zoo 'er geen geelten waren, zoude hy niet de minſte glory van het ſtigen ſijner werken wegdragen; want nademaal die niet weten, dat zy zijn, zoo zouden ze ook geenzins van hunnen Maker kunnen getuygen, en zoodoende zoude hy alles te vergeefs gemaakt hebben, ja men zou genoodzaakt zijn te zeggen, dat hy door eene blinde drift en yver vervoerd was, om met eenen vrugteloozen arbejd een *Allerwyſt ſtuk-werks* voord te brengen.

Maar ingezien ook de geesten altemaast *van de Lighamen* niet kunnen *omgegaan* worden; zulks, datze niet dan door de beschouwing derzelver goedheyd ontwaart werden; of daar door vermaakt kunnen worden; zoo was het betamelijk, dat de geesten met lighamen voorzien wierden, alom welker tusschenkomen dat zoet gebruyk der overige lighamen door de *Zintuggen* tot huij gebracht zou werden; zoo dat huij nu uyt vele redenen Gods Eere en Goedheyd openbaar wierde. *Deel III.*
 4. Des heeft het de Goddelijke Wijsheyd behaagt; dusdanige vereeniging tusschen de Lighamen en de Geesten te stellen; waar door dit zoude kunnen geschieden. Die vereeniging is aanmerkelijk in den *Mensch*, dewelke uyt tweederley Selfstandigheyt bestaande; een eenig gestel uytmakkt; 't geen bequaam is, de krachten sijns geests te gebruiken, om God in sijne volmaaktheyd te beschouwen; en zig over de wijze schoonheyd der geheelalordening te verwonderen; met deze toegifte van eene hartelijker vreugde, dat hem; door de gemeenschap sijns lighaams met de andere; het gebruyk der overige des te klaarder blijkke.

5. Hierom staat dat zeggen van Lucianus op sijn voeten; *Zoo 'er geen menschen geschapen waren; stond het nu te geschieden; dat de gansche frayheyd aller dingen zonder getuygen sijn zou; en onze rijkdommen zouden van ons zelven in geene waarde gehouden werden.* 't Geen de Digter ook te kennen geeft; wanneer hy den Mensch een Heyliger Dier dan de andere roemd te sijn; en dat hy eenen hooger en geest bezittende; *het gebied* over de andere kan voeren. Aangaande de wijze zelve nu der vereeniging in den Mensch wat men gevoelen moet; of die *Natuurlijk* of *Zedelijk*; of liever *Boven-natuurlijk* is; herhalen we nu niet; het gene Hoofd. VI. gezegt is.

6. Hier uyt blijkt; wat antwoord 'er moet gegeven werden op het *Vraagstuk* of alle dingen gemaakt sijn ten gevallen van den Mensch? 't Welk dezen zin en beteekening immers niet hebben kan; dat de Mensch *het eynde* en *oogmerk* is; om welk God *voornamentlijk* de overige dingen geschapen zou hebben; want dat kan geen ander sijn; dan Gods eyge Glory en Eere; om welke ook de Mensch zelve geschapen is; ten zy we willert; dat God in sijne werkingen van een ander voorwerp; dan van zig zelve bewogen en aangezet werd; 't geen nu meer dan eens ontzenuwt en overhoop geworpen is.

7. Derhalven zal op deze wijze het *Vraaggeschil* te verstaan sijn; dat de Glory; dewelke God in de andere Schepzelen heeft willen laten blijkken; hem van niets anders; dan van den Mensch heeft kunnen toegebragt

bragt werden, die daarom de overige dingen tot hunne gebruyken kon overbrengen, 't geen waar en waaragtig is! Alwaar egter aan te merken staat, dat die gebruyken niet alleenlijk nog zoo zeer ten goede van het Lighaam verstrekken, gelijk als B. V. de spijs is voor den buyk, het ligt voor de oogen enz. als wel van de Ziel; Zulks dat van tene eenige zaak veelerhande gebruyken zijn konnen, dewelke overzulks ook plaats hebben konnen in zaken, die we niet ter degen doorzien en begripen, indien zy ons altoos ter erkenenis en prijzing der allergrootste en onuytputtelijke magt des Scheppers opbeuren.

8. Zoo dat het derhalven niet noodig is ter bereyking van dat eynde alles, dat in het Geheelal vervat word, met ons Lighaam ook te gebruyken, omdat immers, indien we niet verder komen konnen, of alle *byzondere eyndens* niet ter degen begripen, even daar door zelfs nogtans het *Algemeen eynde* in sijnt *kragt* blijft, opdat we Gods magt erkennen, nadien 'er sijne Glory en eere aangelegen is, dat eyndige vernuften niet met den eersten opslag alle sijne werken doorgronden.

9. En hier uyt spruyt eer *nederigheyd* voort, dan dat we *al te groote gedagten van ons zelven* gezegt moeten werden te hebben; want wy geven ons zelven zoodoende met die betrekking der overige dingen tot ons, aan den eenigen God, den Schepper, weder. Vorders moet men bekennen, dat we de *byzondere eyndens* dier zeer wijduydgestreckte lighamen, die in de Bovenmaansche dingen aangemerkt worden, of zelfs nog niet ontdekt zijn, (dewijl ze ons van naby niet betreffen) niet bepalen konnen: des moeten ze aan God alleen, die niets te vergeefs maakt, gelijk ze voor hem bloot leggen, alzo overgelaten worden, zoo lang; als we daar geene zeekerder kennis van hebben, maar men moet ze niet loochenen! Of hy dezelve aan ons t'eeniger tijd wil openbaren, dan of hy die dingen misschien aan andere Geesten ter naakter beschouwing heeft willen bloot stellen, weten wy van gelijken niet, maar van deze aanwezige dingen zelfs ook kan de rede niets zekers besluyten, dan dit alleen, dat hun aanwezen niet onmogelijk is.

10. De Wereld nu heeft niet uyt het Menschelijk Geslacht altijd de *zelve Inwoonders* gezien, of ziet die nog, maar by beurten, dan dezen, dan anderen, die stervende, en deze hunne plaatzen vervullende, 't welk almede niet zonder Wijsheyd geschiet, want behalven andere redenen (waar van het hier geen pas geeft om te spreken) zoo kon het Aardrijk naauliks groot genoeg zijn, om alle die menschen, die 'er geweest zijn, nog zijn, en staan te komen, te ontfangen, of uyt haren naauwen schoot zoo eene schrikkelijke menigte van voorraa-

te gelijk te voorschijn brengen , om die te voeden , het zy God op een ongewone wijze hier in voorzag.

11. Des trekken de overige menschen , zoo vele als 'er aanwezig geweest zijn , nog zijn , of aanwezig zullen zijn , hunnen oorsprong van eenigen *Eersten* en gemeenen Vader van alle. Het gene de nette en geschikte Teel-order en schakeling te verstaan geeft; Want de dagelijkse Ondervinding leerd ons , dat het menschelijk geslacht nog allengsjes toeneemt en aangroeit , gevolgelijk kan het by eene te rug-telling tot sijnen stam of afkomst weder gebragt worden. Uyt eenen eenigen Vader spruyten zeer vele Huysgezinnen , die het Aardrijk vervullen , maar die , hoe verre ook uytgezet wordende , alle tot dien *eenen* t'huys gebragt werden.

12. Dat helderen alle Geschiedt-boeken met gedenkwaardige Voorbeelden op. Van de Heylige zal ik nu niet spreken , nadien de gedenkschriften der Ongewijde Schrijvers dat overvloediglijk getuygen , als mede andere Voorbeelden , die in onze dagen gebeuren. Dat Eutyche , een Tralisch Vrou-mensch , na dertig malen gekraamt te hebben , van twintig Kinderen op den houtstapel of het lijkvuur gebragt is , getuygt Plinius in sijn II. Boek Hoofd. III. Dat Artaxerxes (bygenaamt) de Langhand , by sijne bywijven cxv Zonen , behalven nog drie uyt egten bedde gehad heeft , verhaald ons Justinus. Van onzen tijd geluist het my by te brengen J. Capel , dewelke *Hist. S. & E.* p. 17. verhaald , dat sijne Overgrootmoeder , overlede zijnde in het Jaar onzes Heere 1514. haars ouderdoms LXXXVIII. en haars Weduwschaps XLII. gezien heeft , of heeft konnen zien voor hare afslijvigheyd 295. Kinderen uyt haar gesproten , 't geen ook op haar Grafftede te Parijs te lezen is.

13. Ik zal de moeyte niet ontzien , om de betooging van den zelve , hoe dat het niet onmogelijk is , dat eene eenige stam binnen niet heel veel jaren zeer wijd en zijd uytgezet werd , hier te boeken. *Staat eens toe* , zegt hy , *dat iemand met sijn dertigste jaar Kinderen begint te krijgen , en 'er vervolgens tien krijgt , en dat sijne Kinderen en nakomelingen het zelve doen ; zoo zal die EENE Man , eer tweehonderd jaren verschenen zijn , tienmaal honderd duyzend meer bet-na-afterkinds-kinderen , honderd duyzend bet-na-afterkinds- kinds-kinderen , tien duyzend na-afterkinds-kinderen , duyzend na-neven , honderd neven , tien Kinderen , hebben.*

14. Waar uyt men afnemen mag , dat , niet tegenstaande het menschelijk geslacht onmetelijk vermenigvuldigt is , en nog dagelijks vermenigvuldigt word , de vermenigvuldiging egter zelve ons tot den eersten

Mensch heen wijst; want zoo men hooger op klimt, zal het getal altijd kleynder worden, en moet eyndelijk noodzakelijk in den eersten mensch te zamen loopen: Want hoe veel duyzendmaal honderd duyzend menschen 'er ook gesteld worden geweest te zijn, of aanwezig te zullen zijn, zoo worden 'er niet te min zoo vele geteld, omdat men weet, dat 'er by eenen, tien, by tien, honderd, by honderd, duyzend, by duyzend, duyzenden; en zoo voorts, gevoegt zijn. Vergelijk Hoofd. VII. 27.

15. Maar byaldien we aan de heylige oprekening geloof slaan, zoo zal het nu niet eens van nooden zijn, dat we ons hoofd met de navorfching, om dit zelve te bewijzen, breken; want die sluyt, gelijk klaarlijk af te meten is, alle de geslagten, zoo vele als 'er tot onzen leevtijd toe voorby geloopt zijn, in eene regte nederdalende lijn, binnen het getal van ontrent CXXX. Want van Adam tot Noach worden 'er, naar het getuigenisse van Mozes, tien Geslagten geteld; van Noach tot Abraham ook tien: Dat zijn dan twintig Geslagten, dewelke eenen tijd van 2000 jaren uytmaken. Aangaande nu het verloop der volgende jaren alschoon zelfs iemand hier wat tegen in brengen wilde, zoo zal hy egter geen reden genoeg hebben, om voorzeker te konnen bewijzen, dat wy meer dan honderd en dertig Geslagten van Adam af zijn.

16. Ja gansch ontwijffelbare Geschicht-stukken toonen ook meerendeels aan, van wat voor Opperhoofden en Volkeren deze en gene Landen eerst in bezitting genomen zijn, en wel van zulke, die uyt het Oosten quamen. De zwarigheyd nu, die men wegens de *Americanen* opperd, hoe dat die, zoo zy van dien eersten mensch afgedaald zijn, daar hebben konnen komen, daar America door zoo een' gtoote en wijde Zee van het vaste Land afgescheyden is, heeft zoo veel niet om 't lijf, als ze wel zoude konnen schijnen te hebben.

17. Want de Heer Hugo de Groot heeft aangetoond, dat ze uyt Noorwegen hebben konnen komen in Ysland, gelegen naar het Noorder gedeelte van America, van daar in Groenland; En G. Hornius (die ons in plaats van alle anderen verstrekken kan) betoogt in *lib. Quatridup. de Origin. Americ.* in 't breede, dat, behalven verscheide Volkeren, die by geval uyt Europe, Africa en Asia in America gekomen zijn; de Phociners, Scythen, en Sinezen met voorbedagten raad daar in gedrongen zijn: Ja dat ook de Ouden dikwils in America gereyft hebben, besluyt hy uyt Plato, Elianus, Apulejus, Seneca en anderen. Vorders alschoon het niet meer aan het vaste Land gehegt is (het welk egter niet heel klaar blijkt), zoo heeft het door verloop van Tijd daar

daar van kunnen afgescheurd worden , gelijk 'er meer zee-engtens of straten allengsjes wijder geworden zijn , en de Geschied- en Aard-beschrijvers , zoo oude als jongere , getuygen van heel veel Eylanden , dewelke door de kragt van de Zee op nieus van een gereten zijn.

18. Maar opdat we tot den *Eersten Mensch* wederkeeren : Dat deze zoodanig gewisselijk aanwezig geweest is , bevestigen daar en boven stilzwijgens met eene algemeene toestemming byna alle Heydensche Volkeren ; Want niet tegenstaande zy daar niets onderscheydentlijk van verhalen kunnen , zoo toond egter het geschil zelfs onder hun wegens den voorrang des eersten oorsprongs middagklaar aan , dat zy het alle voor eene vaste en ontwisselbare waarheyd gehouden hebben ; dat het begin en de oorsprong des ganschen menschelijken geslachts van eenen eenigen eersten Mensch moet afgeleyd worden. Dat men ter dezer zake leze de verziende bewijsredenen , dewelke de Scythen , Egyptenaars , en Athenienfers voor de oudheyd hunnes Volks elk om strijd te berde brengen by *Justinus* in sijn II. Boek.

19. Maar wie dat ook die eerste Mensch mag geweest zijn , het is buyten tegenspreken , dat hy niet op dezelve wijze , als wy menschen hendaags onzen oorsprong ontfangen , voortgebracht is ; Want zoo vele als 'er nu voortkomen , werden door de *Teeling* in het licht gebragt ; Maar nadien daar toe zaad , teelings-kragt , twee byzondere perzonen tot dat werk te zamenlopende enz. vereyscht worden , zoo blijkt nadelijk , dat dit alles in den *eersten Mensch* geen stand heeft kunnen grijpen.

20. Die Mensch derhalven , dewelke in rang de *Eerste* gesteld word , moet niet door *Teeling* gewonnen , maar van God *geschapen* zijn , dewijl hy zig sijn eygen wezen zelfs niet heeft kunnen geven : Waar uyt wy hier boven een bewijs voor Gods Aanwezen getrokken hebben , dewelke noodzakelijk als de Maker en Werkmeester van dien eersten Mensch alleen overig blijft. Aangezien de waarheyd dit *Spinoza* zelfs ook afgeperft heeft , dat hy eenen eersten Mensch toestond in *sijne Godgeleerde Staatkundige Verhandeling* , zoo zal een iegelijk dadelijk zien en ontwaar worden , dat deze betooging van haar byzonder gebruyk en klem niet ontbloot is. De uytvlugten nu , daar zig dat Godvergeten mensch van zoekt te bedienen , hebben wy in 't voorbygaan Hoofd. VI. 16. 17. afgesneden.

21. Daar zijn ook by de Heydenen oude overblijfselen van waarheyd aangaande de *Schepping* van eenen *eersten Mensch* te vinden. Wie weet niet , wat zeldzame gedagten dat het Heydensch gemeene Volk gehad heeft

heeft van Prometheus, dewelke eenen Mensch *uyt kley* eerst zou gemaakt hebben, en dezen zijnen zoon Deucalion, die het Menschelijk geslacht, na dat het door eenen algemeenen Zondvloed omgekomen was, weder *uyt de beenderen* der groote Moeder zoude hersteld hebben? Die zig met Democritus ingebeeld hebben, dat de menschen gelijk als wormen *uyt de Aarde* voortgekropen, of met anderen, dat ze *uyt dezelve* als campernoelens voortgesproten zijn, dwaalden wel wat verder van het spoor der waarheyd af, maar hadden ondertusschen dit met de anderen gemeen, dat ze, als door eene dikke wolk nog heen zagen, dat de eerste stoffe des menschelijken lighaams *uyt de aarde* genomen geweest is, althoon zy de vormings-wijze niet wisten. Des was hun de zaak *zelve niet onbekend, maar de naam des Kunstenaars.*

22. Maar zy hebben doorgaans die spreuke: *Kend u zelven*, verwaarloost, welke, schoon by zeer vele in den mond zijnde, van zeer weynigen egter tot zoo een noodzakelijk gebruik aangewend wierde, want straks zijn immers den genen, die zig zelven als eenen mensch beschout, redenen genoeg by der hand, om de ydelheyd dier gekkigheden te verguyzen; Want op wat wijze zou de Aarde iets voortbrengen kunnen, 't geen zelv vry volmaakter en frayer dan zy zelve, is? De Aarde, zegge ik, dewelke niet in staat is, om zelfs het allerminste levendig schepzel, zelv geen gekorve diertje, *uyt zig te doen voortkomen.*

23. Want het gene door de bank aangaande de gekorve dieren, *uyt verrotting geboren wordende*, geloofd is, dat heeft men bevonden op eene andere wijze toe te gaan, en het leven, dat in hun zichtbaar is, kan zoo zeer aan de bequaamheyd van diergelijke rouwe stoffe niet toegeschreven worden, als wel aan de *uytbroeying* van ongevoelijke zaadjens, dewelke van andere gekorve diertjens, op het verderv azende, uytgeworpen zijn, welke uytbroeying door behulp van warmte geschiet, en dewelke bygevolg geene, de Aarde ingeschape, kragt, omeenig nieuw levendig dier hervoord te brengen, te kennen geeft, maar de *Teelings* vermenigvuldiging, op Wetten gegrondvest, nu verondersteld.

24. Zoo verre is het 'er van daan, dat we iets diergelijks van den *eersten* oorsprong des Mensch droomen moeten; welks lighaam zelfs, met eene majesteit en agtbaarheyd boven de andere Dieren begaavt, en in frayheyd en juyfste evenredenheyd volmaakt zijnde, en wien de Aarde zelve ten dienste staan moet, zig eene andere afkomst eygen kent.

25. Byaldien nu iemand de geboorte van eenen *wijzen Geest*, die dat lighaam bewoond, en regeerd, *uyt de Aarde* zoude willen ophalen, die

die zoude al te zeer toonen , dat hy met eene meer dan beeftagtige plompheyd van zig zelven gevoelde ; Want deszelvs *Natuur* lijkend naar geenens aardfchen oorsprong , nadien hy een verfcheyden wezen voerd , en niets met de Aarde gemeen heeft ; Want wat raakt het de Aarde , zig zelvs *bewuſt te zijn* , en volgens deze mewuſtheyd *te werken* ? En wat is 'er in de Aarde , of in alle lighamen , 't geen eenig merkteeken van vryheyd , met welke volmaakttheyd de geeft voorzien is , te kennen geeft ? Ja die kan zelvs het gansche Aardrijk in ſijnen ſchoot ontfangen , en alle deszelvs wiſttens , zonder zelv eenigzins uytgeſtrekt te zijn , doorloopen , aan wien ook de Aarde , met alle andere lighamen verſchuldigt is , dat ze *κόσμος* dat is : *Wereld* van wegen hare *cierlijkheyd* gezegt word. Waarom ook Cicero doorgaans den Goddelijken oorsprong des Geeſts erkend.

26. Maar men moet *het eynde en oogmerk* Gods , 't geen men van agteren ontwaar word , *daar in* , niet ſtilzuijgends voorby gaan , dat hy *eenen eenigen en eerſten Vader* , uyt welken de overige moeſten af dalen , heeft willen ſtellen , daar hem immers , om 'er meer , ja alle te gelijk voort te brengen , niet alleen geene krachten onbraken , maar hy ook in ſtaat zoude geweest zijn , om met dezelve krachten , waar door die eerſte uyt niet voortgebracht is , hun alle gelijkelijk in 't ligt te brengen.

27. Namelijk op deze wijze heeft God het gantsche Menſchelijke Geſlagt door eenen zeer naauwen band van bloedverwantſchap willen te zamen voegen , ten eynde de eene Menſch den anderen beſchouwende , in hem iets van *zig zelven* zoude ontwaar worden , omdat zy beyde en alle uyt eene ſpringader hun bloed ontfangen hebben , en nadien een iegelijk gedreven word door eene natuurlijke en aangebore liefde allernaast tot zig zelven , zoo word hy even daar door geboden deze liefde tot anderen over te brengen , omdat zy alle een gedeelte van zig zelven zijn : En uyt dezen grondſlag moet ook afgeleyd worden de verbinteniſſe , waar door een Menſch van Natuure aan ſijnen even menſch gehouden is , maar daar we ſtraks uytvoeriger van ſpreken zullen. Daar zoude ook andere redenen uyt de Openbaringe bygevoegt konnen worden , maar die komen hier niet te pas.

28. Door dien eenen Menſch dan is het Menſchelijk Geſlagt wijd en zijd over de gansche oppervlakte des Aardrijs uytgeſtrekt , ten eynde deze over al bewoont zoude werden. Die uytbreyding is geſchiet , gelijkelijk nog heden ten dage gebeurd , door *de Teeling* , welke nadien ze twee byzondere lighamen van eene verſcheyde kunne vereyſcht , welke

de bequaamhejd ingefchapen is , om hun geflagt voort te zetten en te vermeerderen , zoo is het ftraks klaar en kennelijk , dat aan den eerften *Man* eene *Vrouw* ter medgezellinne en hulpe door die zelve voortbrengings kragt , waar door ook de Man zelv in 't ligt gekomen was , toegevoegt is.

29. *De Teeling* nu die maakt , dat het geen we van te voren gezegt hebben in geene zaak befpeurd te worden , dat zoo veel te minder in het Alleredelfte flag van Schepzelen vallen kan , *Ondergang* namelijk en *Vernietiging* : Des werd hier ook door eene onophoudende Teeling van byzondere lighamen het zoort onderhouden ; en aangezien we hier boven *dezelve* en *eenigermaten* van de eerfte Schepping *verfcheyde* reden en wijze der Onderhouding aangetoond hebben , zoo zietmen daar door een uyteynde van dat gefchil , daar men zeer langen tijd fijn hoofd mede gebroken heeft , *wegens den oorfprong* der ziele in den Menfch.

30. Te weten op deze wijze is het met de zaak gelegen. Den Menfch is behalven *eene neyging* , ook daar en boven *eene bequaamhejd* en *kragt om fijn geflagt voort te zetten* , ingefchapen. Deze heeft hare valte *Wetten* , welke nagekomen werdende , zoo heeft God een gewrogt daar op willen laten volgen. Menfchen nu van verfcheyde kunne voegen niet als hunne lighamen te zamen , waarom het gewrogt ook niet anders zijn kan , dan *een lighaam*. Maar dit maakt nog geenen *Menfch* , maar een *menfchelijk lighaam* , daar eene ziel moet bygevoegt worden , zal het een Menfch worden.

31. Niet te min word een Menfch eenen Menfch gezegt **VOORT TE TELEN** , even gelijk als een iegelijk uyt het Geflagt der Dieren naar fijnen aard byzondere zoortgelijke door eene ingefchape kragt voortbrengt. Byaldien derhalven , 't geen in de overige Telingen der Dieren aangemerkt word , tot den Menfch overgebragt word , zoo zal het gewrogt zijn eene byzondere zaak , die met eenen geest , by een lighaam gevoegt , verzien is.

32. Des zal het naafte zijn , dat *of* een van de twee deelen des onderwerps , het lighaam *of* de geest de oorzaak des nieuwen geests is , *of* dat hy onmiddelijk uyt den hemel herkomstig is. In alle deze voortbrengings wijzen moet God wel als *de eerfte Oorzaak* erkend worden , maar aangezien hier gehandeld word van de werkingen , waar uyt *gewoonlijk* dit gewrogt volgt , der tweede Oorzaken volgens de *gefelde Wetten* :

33. Zoo ontzeggen wy dat gewrogt voor eerst aan alle *Lighaam* , om dat het van zig zelv niet werken kan , en zoo het al elders anders van daan

daan die magt van te werken krijgt , zoo kan het dat niet , dan op sijne wijze , die van den geest gansch en gaâr verschillende is , of men zal het wezendlijk onderscheyd tusschen het lighaam en den geest wegne- men moeten , 't geen tegens *de uytheelding eens Mensch* is : Waarom men die lasse en belagchelijke uytdrukkingen nog dulden nog hooren moet , dewelke uyt grove en plompe Wijsheydkavelingen oprijzen , ontrent de Voortzetting der ziele , die door *eene Geest-teeling* geschie- den zou , of nog *sijnder* (omdat het *Ligt sijnder* is) door *de aansteking van Ligt aan Ligt* enz. Nadien die uytdrukkingen immers niet dan op Lighamen kunnen toegepast worden.

34. Maar aangezien zig de navolgers dier beyder gevoelens over de- ze , van hunne voorzaten staande gehoude , meeninge zelfs moeten schamen : Spoeden wy ons *ten tweeden* voort tot het Onderzoek of de geesten misschien die kragt om hun zelve te vermenigvuldigen , inge- schapen is. Daar zijn 'er derhalven , die van gedachten zijn , dat 'er op deze wijze niets , 't geen tegens de Natuur der ziele strijdig is , vastge- steld werd ; want nademaal het eene volmaaktheyd in de lighamen moet gezegt worden , een ander zoortgelijk buyten zig te kunnen doen zijn , zoo schijnt 'er geene rede te wezen , dewelke het zelve ontrent de Gee- sten verbiet vast te stellen , en dat zoo veel te meer , als God hun vol- maakter boven de lighamen heeft willen scheppen , en laten zijn.

35. Wy oordeelen derhalven , dat het niet noodig is , hier wederom te vermanen , dat in dat geval de vermenigvuldiging niet lighamelijk zijn kan , 't geen we §. 33. verworpen hebben : Maar *dit alleen* , dat die niet anders geschieden kan , dan gelijkerwijs het met de Natuur des Geests overeenkomt ; En nadien die in *Denking* bestaat , dewelke is eene mewustheyd dier dingen , dewelke in hem geschieden , zoo is het zonneklaar , dat hy niet onbewust zijn kan van deze volmaaktheyd , daar hy mede begaavt zijn zou ; Inzonderheyd daar die eene uytnemende voortreffelijkheid boven de andere volmaakheden in zig zou behelzen , en niet dan van den wil kunnen voortkomen. Maar iets diergelijks heeft niemand ooit van zig zelve durven getuygen , aangezien die gene , dewelke in de teling zig onderling hunne lighamen leenen , naaulijks iets wegens de voortbrenging der ziele verklaren te denken ; Waar van de rede uyt de overheerschende bewegingen des lighaams in dezen staat ligtelijk kan afgemeten worden. 'k Voeg hier by , dat de voortbren- ging van eene nieuwe zelfstandigheyd , hoedanig de ziel is , dewelke by het lighaam moet gevoegt worden , de kragten van een schepzel te boven gaat.

36. Waarom ook op deze wijze de zaak niet te regt gebragt en ontwart kan worden ; schoon misschien niemand daar een harnas om ~~zou~~ willen aantrekken , dat God zoodanig eene schikking zoo wel in de geesten *zou hebben kunnen* stellen , als hy in de lighamen gedaan heeft : Maar dewijl we jegenwoordig niet spreken van het gene God *zou hebben kunnen* doen , of *zou kunnen* doen , maar van het gene *met der daad geschiet* , zoo staat het ons ook niet vry , iets buyten dit te verziën of te bepalen.

37. Die zig nu inbeeld , dat men hier raad toe zoude weten , met uyt de Schriftuur het voorbeeld van *de Geboorte des Zoons* by te brengen , zal zig over het behulp der reden (daar we hier alleenlijk op t' zeyl gaan) weynig kunnen beroemen , en een Godgeleerde zal daar benevens zeer veel ongelijkheyd in de toepassing vinden. Maar dit is tegenwoordig ons werk niet.

38. Des zal 'er *ten derden* nog overig zijn , dat een iegelijke geest sijn eerste aanwezen *onmiddelyk* aan God verschuldigt is. Cicero in sijn 1 Boek van de Wetten. *Het lighaam is met eene Goddelijke givt der geesten voorzien.* En *de ziel word van God ingeschapen.* Maar dan ook ontbreken 'er geene zwarigheden , die ons in den weg zijn. Want of de zielen zijn te gelijk met den eersten aanvang der dingen geschapen , zoo dat ze nu slegts in de lighamen ingegeven worden ; Of God schept daggelijks nieuwe zielen.

39. Het eerste word aan Origenes na Plato toegeschreven (waar uyt aan sommigen *μετεμψυχως* de *Zielverhuysing* schijnt voort gesproken te zijn) maar om dat te wederleggen heeft men zoo zeer geen woorden van nooden , dan wel het getuygenisse zelfs van eenen iegelijken geest. Dat hy van sijn aanwezen en werkingen *bewust is* , bragten we dadelijk by , waar uyt hy ook zoo eene lange duuring niet gesteld kan worden vergeten te zijn.

40. Want alhoewel de geheugenisse in ons het behulp des Lighaams schijnt te vereyschen , en van de Inbeeldinge af te hangen , zoo word dat evenwel niet altijd vereyscht , of dan , wanneer de Geest telkens aan God denkt , of sijn eyge natuur , en die van andere Geesten ter onderzoek steld ; Om dat de hersenen niet bequaam zijn , om cenige indrukkingen van voetstappen te ontfangen , dan die voortkomen uyt de voorwerpen der uytterlijke Zintuygen door behulp der dierlijke geesten.

41. Aangezien wijders het denkbeeld des Geests en sijn werkingen altoos het zelve is , zoo blijkt ligtelijk , hoe datmen uyt de eene beschou-

ſchouwing gelegentheid krijgt , om op eene andere te vallen , en om eene verbinteniſſe van denkbeelden te vormen , waar uyt vervolgens de- zelve ſchakeling van gedagten , elkanderen inſtuytende en volgende , ontſtaat , omdat 'er dezelve bevatting , en het zelve oordeel is : En na- dien het vermogen van te herdenken door een geſtadig gebruyk en be- zigheyd verſterkt word , wie zou durven zeggen , dat de Geest in zoo korten tijd de mewulſtheid van zoo eene beſtendige werking ontrent een eenig voorwerp , God namelijk , kan kwijt raken en verliezen ? Of dat dezelve innigſte gedagten kunnen t'zoek raken , zoodanig , dat 'er byna niets van overig is ? En hy heeft immers iet gewerkt en gedaan geduurende dien tijd , dat hy met ſijn lighaam nog niet vereenigt was , nadien *werken ſijne natuur* is , en dewijl werkzaamheid een voorwerp vereyſcht , 't geen niet dan God , of hy zelv zou zijn , zoo zou hy ook van het een of het ander eene gemeenzame mewulſtheid hebben.

42. Daar *worden* derhalven zoo veel nieuwe Geesten *geſchapen* , als 'er menſchen in het ligt gebragt worden. Maar dan is het twijfelagtig en moeyelijk , hoe dat dit verſtaan kan worden , dat God ſchept , en niet te min de Menſch voort-zeeld : Het eerſte ſteld een volſtrekt begin zonder voorafgaande order of ſchikking , uyt kragte van het Goddelijke allerkragtdadigſte Bevel : Maar het laaſte vooronderſteld reeds men- ſchen , eene voortbrengings-order , eene voort-telende kragt , en meer andere dingen , dewelke met het eerſte vergeleken moettende werden , tegen elkanderen ſchijnen te ſtrijden ; Opdat ik zwijge , dat het gewrogt zelv op deze wijze den menſch niet raakt , maar God !

43. Opdat dan deze dingen behoorlijk overeengebragt werden , moet men weten , dat God tegenwoordig de zielen in dier voege te voor- ſchijn brengt , dat hy die ſijne zielen-voortbrengende kragt door eene vaſte Wet aan de geſchikte werking der menſchelijke lighamen verbon- den heeft ; waarom hy ook geene ziel voortbrengt , dan wanneer die t'zamengevoegde bewegingen der lighamen voor af gegaan zijn ? Gelijk hy derhalven de overige dieren vaſte bewegingsregelen heeft voorgeſchre- ven , welke in agt genomen zijnde , 'er nieuwe byzondere dieren vol- gen zouden , hy met ſijnen zegen die ordening agtervolgende , en door hunne ingelchape kragt derzelver *zoort* behoudende , 't geen wy *Nat- uurlijker wijze* zeggen te geſchieden.

44. Zoo moet het ook *Natuurlijker wijze* gezegt werden te geſchie- den , 't geen in 's Menſchen *Voort-teling* aangemerkt word , welke na- dien ze wat meer zegt , dan de vorming der vrugt in 's moeders lijf , ook de geboorte van de ziel in derzelver t'zamenvoeging met het lig-

haam bevat: want 's Menschen *Natuur* bestaat uyt een Lighaam en eene Ziel, onder elkanderen gevoegt, waarom dat tot sijne *Natuur* ook behoord, dat, zoo 'er eene voortbrenging geschied, die niet dan met byvoeging der *ziele* volkomen zijn kan; waar dat deze nu ook van herkomstig zijn mag.

45. Indien *van God*, gelijk we nu betoogt hebben, zoo heeft die immers als de Onderhouder der *Natuur* of Geheelalordering, deze schikking zoodanig standvastiglijk willen begunstigen, dat 'er geene ziel ontbreken zou, ook zelfs dan niet, als 'er eene onkuysche en bloetschandige vermenging der lighamen geschied: Nadien hy derhalven niet, dan met die order eene ziel in de vrugt, tot de vereeniging bequaam, voortbrengt, zoo blijkt, dat God zig aan deze order verbonden heeft, en op die wijze teeld een *Mensch* nu eenen *Mensch*; Want gelijkerwijs als God de eens gezette ordening in dier voege gade slaat, dat hy daar niet van afwijkt, even zoo schikt de mensch het lighaam zoodanig, dat 'er eene ziel bygevoegt word, van gelijken als in eenen manslag het lighaam zoodanig aangedaan word, dat 'er de ziel uyt verhuyst.

46. Des word de ziel *natuurlijker wijze* voortgebracht, nadien de Mensch zoo wel sijne eyge *Natuur* heeft, als de overige dieren, waarom ook de dingen, die hy doet, niet minder *Natuurlijk* zijn, dan de werking der overige lighamen op elkanderen volgens de bewegingsregelen: Alzoo ontkend niemand, dat die betragtingen *Natuurlijker wijze* geschieden, dewelke een Mensch gedurende den band zijner vereeniging verrigt; Want alſchoon die uyt een tweederley, en daarom, voor zoo veel derzelver wezens aanbelangt, t'eenemaal onderscheyde beginsel, voortkomen, zoo geschieden ze nogtans niet, dan op eene *gewoonlijke wijze*, alſchoon 'er geen ander dergelijke voorbeeld, dat met dit zou kunnen vergeleken worden, van zoo eene verbazende t'zamenvoeging te vinden is.

47. Insgelijks moet God ook dat gene, 't welk hy *by tusschenkomen van eene vaste schikking doet*, *Natuurlijkerwijze* gezegt worden te doen! Weshalven ook die uytdrukking van eene *onmiddellijke Schepping* zoo niet moet opgevat worden, als of God de ziel schept in dier voege, gelijk hy wel zou kunnen doen, indien hy eenen Geest, die by geen lighaam gevoegt moest werden, door het bevel van *ſijnen Wil*, zou doen zijn, gelijk hy *den eerſten* heeft willen laten zijn; maar *zoodanig*, dat hy die wel zonder eenige stoffe, maar niet zonder ordening en vaste Wetten (welke met de Schepping der eerste ziel mog niet vastgesteld waren)

waren) hervooft doet komen. En op deze wijze werkt God hier ook *middelĳk* en *Natuurlijk*, dat is: by tuffchenkomen van deze eens gezette teel-orde; Alſchoon hy ondertuffchen, *gelijkerwijs* in andere dingen, alzo ook hier de magt, om op eene ongewone wijze te werken, als het hem mogte behagen, en 'er ſijne Glory en Eere aan gelegen was, voor zig behouden heeft, het geen we dan *buuten de Natuur* zeggen te geſchieden, waar van in de Heylige Gedenkschriften verſcheyde voorbeelden gelezen worden.

48. Die Aanmerking, dewelke wy aanſtonds wat uytvoeriger uytgebreyd hebben, brengt aan een ander Vraagſtuk ligt by, dat niet minder duyfter om te verſtaan is, waar van we hier van pas iets meenen te moeten zeggen. Hoe dat namelijk *de Ziel eene Verdorvenheyd aangewreven word door de Natuur*, in voege, dat met gene dezes voortzetting mede geſchiet, welke gelijk de Heydenſche Wijsgeren erkend hebben, alzo ook hebben ze derzelver wijze niet geweten.

49. Hier van daan zegt Cicero in ſijn derde Boek van het Gemeenebeſt: *Dat de Menſch van de Natuur niet als van eene Moeder, maar als van eene Stief-moer (welke dat akelig vergift gebrouwen zou hebben) in het Leven gebragt word, met een naakt, brooſch, en zwak lighaam; en met eene ziel, bekommert voor moeyelijkheden, kleynhartig voor vreezen, zwak om te arbeiden, geneygt tot buutenſporigheyd, waar in egter, als onder de aſſche een zeker Goddelijk vuur van Verſtand en Geest begraven legt.* En hy koomt nog nader in *Hortenfius*, zeggende: *Dat de ſchuldige zielen om eenige Wanbedrijven, in het voorgaande leven begaan, in deze lighamen, gelijk als in Kerkers, ter ſtraffe-boeting heen gedreven worden.* Plato zegt: *Dat de Menſchen van natuure boos zijn, en tot het betragten der gerechtigheyd niet konnen gebragt worden.* Ik ga die genen voorby, dewelke verdigten, dat de zielen uyt de rivier *Lethe*, dat is: *Vergetenheyd* drinken, of met dat ze in de Wereld komen, den beker van zuyzeling, hun van zekeren Geest gebragt, uytvegen, van welke als ook van diergelijke de oofprong aan de ſchrikkelijke blindheyd en onverſtand dier tijden moet toegeſchreven worden.

50. Maar laat *Auguſtinus*, ſchoon van de bronne en oorzaak der verdorvenheyd uyt de Heylige Godſpraken beter onderrigt, zelfs bekennen, hoe veel ſpels hem ook de knoop en moeyelijkhed der voorteling gemaakt heeft. *Daar is niet kennelijker om te zeggen, zijn 's Mans woorden, en niets duyfterder om te begripen dan de Erf-zonde!* En die knoop kan in der daad niet ganschelijk ontward en los gemaakt worden, indien men vaſtſteld, dat de ziel haren oofprong onmiddelijk uyt

uyt Gods handen ontfangt; want waar koomt dan die verdorvenheyd van daan, welke haar met het eerſte aanwezen aanklevende, ten allen tijden booze en verkeerde werkingen uytleverd? Die kan immers God als derzelve oorzaak niet aangewreven worden, ten zy we alles, 't geen tot dus verre van God betoogt, en eenen iegelijk kenbaar is, willen r'onderſte boven werpen; of miſſchien met Manes twee Goden, dat is: in der daad geene aannemen.

51. Ter wegruyminge dezer zwaarigheyd kan het onderſcheyd, daar het zommigen zoo breed mede voor hebben, tuffchen *eene reyne, niet reyne en onreyn* *ziel* ook van geen gebruyk zijn, nadien de twee laaſte woorden te gelijk op de ziel moeten toegepaſt worden, ten zy men het verdigtzel van *eenen enkelen Natuurs-ſtaat* invoert, 't geen we uyt de Natuurlijke betrekking van den Menſch tot God aanſtonds zullen gaan om ver werpen.

52. Des ſchept God *de ziel of reyn of onreyn*. Zoo hy het eerſten doet, ſchijnt het een' harde zaak te zijn, dat hy die in een zondig lighaam indrijft, in voege, dat ze aanſtonds onnoozel verdrukt en gekweld word, ja de zonden niet ontvlieden kan! En 't en helpt niet, te zeggen, dat dat uyt het misbruyk des vryen wils zoo geſchiet, gelijkerwijs in den eerſten Menſch zou geſchiet zijn: Want 1. Zoo is daar verſchil in; dat dezen altoos een welgeſchikt lighaam en dat van ongeregelde bewegingen vry was, gegeven is geweest, 't geen overzulks van zig zelve geene gelegentheyd verſchafte, nog aanleyding gav, om te zondigen, het geen egter in dezen ſtaat doorgaans plaats grijpt. 2. Zoo kan 'er geene rede gegeven worden van die verbinteniſſe, waar door om den val des eerſten Menſch alle zielen vervolgens, nog vers uyt haars Makers handen komende, in gelijken rampspoet vervallen, niet eene zelve uytgeſondert, welke van het regte pad niet afgetrokken word.

53. Maar ook aan de andere zijde zoo ſchijnt het niet genoeg te zijn, om God te regtvaardigen in het ſcheppen van *eene onreyn* *ziel*, dat hy enkelijk als *een Regter* bygebragt word, die volgens ſijne regtvaardigheyd de nakomelingen des Zondaars van de regtheyd ſijns beelds zou be-rooven, en hun in dezen bedorven ſtaat laat geboren worden: Want dat Regt kan zig tot de zielen dezer nakomelingen niet uytſtrekken, ten zy die geſteld worden in betrekking tot de lighamen, als deelen, met dezelve een geheel uytmakende, en gevolgelijk in de Teelſchikking, al van den eerſten zondaar af bedorven, bedraayt en ingewikkeld.

54. Maar byaldien men de zaak in dier voege begrijpt (gelijk ze in der

der daad moet begrepen worden) dat namelijk de ziel niet buyten het lighaam gefchapen word, maar met eene wederzijdsche vereeniging, en teffens met het lighaam tot de Teel-orde behoorende, zoo zal 'er geene zwarigheyd overig zijn! Want indien die fchikking op deze wijze door 's Menschen fout en fchuld bedorven is geworden, zoo kan het God ook niet te lafte gelegd worden, dat hy bedorve zielen in bezoeelde lichamen zet, dewijl de Geboorte uyt enen Mensch, die reeds van te voren een zondaar geworden is, zulken verdorven ftaat-medebrenge: Die ftaat nu konde niet veranderd worden, indien de eens vastgeftelde order in haar geheel blijven moest! Op welke zoo hy geen agt geeft, werkt hy op eene ongewone wijze, waarom het gefchieden, en met Gods Standvastigheyd beftaan kan, dat 'er dan een andere ftaat is.

55. God doet derhalven niets anders, wanneer hy eene ziel in het lighaam fchept, dan ('t geen wy zeyden) het Menschelijk geflagt *onderhouden* door de voortbrenging van byzondere wezens, zonder welke het zou gebeuren, dat dat glat en gaâr te gronde zou gaan! En niet tegenftaande 's Menschen *Natuur* zig de verdorvenhejd op den hals gehaald heeft, zoo word zy, ook bedorve zijnde, onderhouden en voortgezet, 't geen van Gods Vryhejd en Langmoedighejd alleenlijk afhing.

56. Maar nadien hy de verdorvenhejd in de nakomelingen zou konnen wegnemen, als hy wilde, en niet te min toelaat, dat zy verdorve ter wereld komen, zoo blijkt hier uyt, dat God hier niet flegts by toelatinge te werk gaat, maar dat dit zijn oordeel is, waar door hy volgens fijne regtvaardighejd hun, gelijkerwijs ze verdiend hadden, van fijn beeld beroofd, en de zonden en ftraf-fchuld onderworpe zijnde, beftemt heeft voort te brengen, 't geen de *Godgeleerde de toerekening der eerfte of erf-zonde* noemen.

57. Waar by zoo ook dit gevoegt word, dat het lighaam eene booze en gebrekkelijke gefteldhejd ontfangt in fijne eyge vorming uyt de zaads-ongematighejd, (welke we plaats zien hebben in de erf-zieltens) als mede dat de ongeregelde drijven en hartstogten der zwangere Moeder, door de zeer naauwe verbintenis, die zy met hare vſugt heeft, deze ingeprent worden, en dienvolgens aanftonds beginffelen van ftrafbare hartstogten gevormt worden, zoo word daar uyt tegen de Pelagianen, Socinianen, en Remonſtranten beweerd, op wat voor eene wijze die voortzetting gefchiedt, en door de Ziel, en door het lighaam, en door de vereeniging dier beyden.

§8. En 't en hindert niet , dat de Teeling door de *Natuur* niet schijnt te hebben kunnen geschieden zelfs in den onbevleeten staat zonder beginselen van diergelijke hartstogten ! Nadien God zonder twijffel in de voortzetting des eersten onbevleeten Mensch , de eerste bewegingen in het lighaamtje met beter geregeldheid zou beteugelt en ingetoomt hebben , nog de Moeders en zouden aan zulke ontroerde hartstogten , als tegenwoordig , onderhevig geweest zijn ! Ja God zou ook aan de Ziel eene grootere volmaaktheid gegeven hebben , om dit alles ter degen te schikken , waar van 'er een voorbeeld in de Geboorte van Christus is enz.

HOOFD - DEEL XII.

Van de Natuurlijke of Aangebore Betrekking , die 'er tusschen den Mensch en God is , waar uyt de Godsdienst voortvloeijt.

1. **M**aar het konde niet genoeg wezen , den Mensch te voorschijn gebragt te hebben , ten zy God te gelijk zig in deszelfs voortbrenging een byzonder oogmerk en eynde hadde voorgesteld ! Want de *Alwijze* kan niets buyten reden en te vergeefs doen ? Nog de *gansch Vrymagtige* een ander eynde dan zig zelve in het werken beoogen ! Veel minder kan de *Onafhankelijke* en te gelijk *Allerheyligste* sijne Eere en Glory van zig vervremden , en aan anderen geven , (met de Schepzelen hun eyge meester te laten zijn , en op vrye voeten te stellen) 't geen gebeuren zou , zoo hy den Mensch *niet als* geschapen hadde , en den lof sijns werks , of aan een ander schepzel toestond , of aan de dingen zelve de vryheid gav , om naar haren *eygen* wil en welbehagen te leven , werwaarts de godlooze leerstukken van Spinoza en Hobbes hen willen !

2. Des betaamt het , dat 'er in den Mensch , dewelke eene voortreffelijke deftigheyd en volmaaktheid boven andere dingen bezit , een byzonder merkteken van deze Gods Heerlijkheyd en Luyfter te vinden is , waar van hy zelve *nog* kan moet onbewust zijn : Hy kan *niet* , om dat het tot sijn Wezen voornamelijk behoort , dat hy zig zelve bewust is : Nog *moet* , omdat God op die wijze eerst sijne Eere toegebragt kan

worden , ja , omdat daar *zijne voortreffelijkhejd* in gelegen is , dat hy zig zoo deftiglijk van de overige dingen onderscheyden erkend te zijn.

3. Waarom het ook niet anders zijn kan , of die kennisfe moet den Mensch zeer gemeenzaam wézen , niet elders anders van daan aan te leeren , of te verkrijgen , nog door eene diepzinnige redeneering te ontdekken : Maar dewijl die in *zijn Natuur* zelve ingeprent is , zoo staat ze van zelve voor eenen iegelijk open . Wy zullen den Mensch *zijne Natuur* flegts ter befchouwing voorftellen , welke hem eene volftrekte verbinteniffe zal aantoonen , waar door hy aan God gehouden is , en die in *zijn gemoed* beginffelen van Godsdienst (welke zelve Cicero aan de Natuur erkend verknogt te zijn l. i. de Divin. fin.) inblazen zal , door eene heymelijke ingeving tegens de fchandvlekken onzer eeuw Hobbes en Spinoza , dewelke om dezelve uyt der menschen gemoederen uyt te rukken , eenen goddeloozen , dog ongelukkigen arbeyd , als in weerwil van de Natuur , hebben aangewend.

4. Voor alle dingen is het eene valte waarheyd , dat de Mensch de maker of oorzaak *zijns aanwezens* en wezens niet is , maar eens anders werk , door de kragtadighejd van eene andere oorzaak in 't licht gebragt , van welke hy het zijn , en het werken ontfangen heeft ? Want hy is zig der voortbrenginge *zijns zelve* gansch niet bewuft , daar hy niet te min eene *onbewusthejd* van alle de dingen , die in en door hem uytgerigt worden , heeft , welke derhalven niet lijden zou , dat hy van deze *zijne* zoo groote volmaakthejd ook geen geheugeniffe hadde : Hy zou zig ook , byaldien *zijn* staat van *zijn* wensch en begeerte hadde afgehangen , vry en ontlast gemaakt hebben van alle soort van onvolmaaktheden , welke hy in zig bevind , en die hem velerhande moeyte veroorzaken , en byna vrugteloos quellen , en ontruften , en welke we zonneklaar in *het Verftand* , de begeertens des *Wils* , en in de bewegingen des *lighaams* zien.

5. Wat *het Verftand* aanbelangt , dat heeft zig niet als *lijdentlijk* , wel niet terwijl het werkt , maar omdat *zijne werking* bezig is , ontrent dingen , welke het zelve niet vormt , maar zoodanig vind , en waar naar het *zijne werkingen* in dier-voege fchikken moet , dat het niet in *zijne* magt staat , zelve het allerminfte ding te veranderen , of terftond verdwijnt derzelve waaragtig begrip.

6. En het kan de reden niet bevatten van die overeenkomfte , die er is tuffchen de zaak zelve , en het denkbeeld , dat het van dezelve heeft ? Want nog het zelve , nog de zaak , die buyten het zelve is , hebben die overeenkomfte kunnen instellen , en stand doen grijpen ;

Zulks dat 'er niets, dan de Alwetende en te gelijk Almagtige God de oorzaak zijn kan, en van het vermogen van te verstaan, en van die onwrikbare verbintenisse, die 'er tusschen het Verstand, en die dingen buyten het zelve is.

7. Uyt dezelve bron- en spring-ader moet *de Wil* ook sijne volmaakteheid noodzakelijk scheppen, niet alleenlijk omdat hy zonder de leyding en het licht des Verstands *blind* moet gezegt worden te zijn, en dientvolgens de onvolmaaktheden met het Verstand gemeen heeft, dewelke wy straks in het zelve aanmerkten! Maar ook omdat deszelvs begeertens niet in hem bepaald worden, maar zig tot dingen, van hem verscheyde, uytstrekken, zonder welke gelijk hy zig onvolmaakt moet oordeelen, alzo volmaakt, indien hy die genieten mag: Ja hy bemerkt ook, dat het hem niet vry staat, te werken ontrent voorwerpen, zoo als hy wil, nadien hy niet oordeelen kan, dat het goede quaad is, dat dit na te jagen, dat te vlieden is enz. waar uyt volgt, dat sijn *Natuur*, alhoewel vry, bepaald is, en dat 'er van God *begeertens ingeprent zijn*, en derzelve betrekking tot de dingen buyten hem.

8. Het zelve geeft de verwisseling der Doeningen en Lijdingen tusschen de ziel en het lighaam te kennen, als ook dezès beschouwing alleen, welke beyde (zoo wy het boven betoogde ons eens weder in den zin brengen) verscheyde bewijzen zullen verschaffen van de gansche en geheele afhangig van God! 'k Voeg hier by, dat *de duurig*, welke de mensch zoo min als sijn eerste aanwezen aan zig zelve verschuldigt is, dezelve dingen op nieuw bevestigt, en sterker aandringt, zoo dat de mens, zoo groot als hy is, van God is, nog zou kunnen worden aangemerkt, dan met eene volstrekte *Natuurlijke Afhankelijkheid* van God.

9. Hoe groot eene *Zedelijke Afhangendheid* hier nu uyt voortvloeyt, agten wy naauwlijks noodig te vermanen: Want byaldien het eene waarheid is, dat God op eene vaste en verstandige wijze tot een eynde, sijne Eere namelijk, werkt: byaldien het insgelijks eene waarheid is, dat alle dingen *tenzoo het maakzel* Gods zijn, en dat de Mensch inzonderheid van God in 't licht gebragt is, met dit vermogen, dat hy dat *kennen* kan, zoo zal dit mede een ontwijffelbaar gevolg zijn, dat al het gene 'er in wezen is, aan God moet dank geweten worden! Want hy kan God niet als onafhankelijk aanmerken, 't en zy hy zig zelve van hem afhangende erkend, en met eene geduurige betragting hier eeniglijk op toelegt, dat hy *tot hem*, dat is; tot sijnen roem en eere is, gelijkwerwijs hy *uyt hem* is.

10. Gewisselijk hoedanig *de Billijkheid* dezer verbintenisse is, toond ons *de Natuur* zelve in de mindere dingen klaarlijk aan, wanneer zy uyt eyge beweging de kinderen aanzet, om hunne Ouders gehoorzaamheid te bewijzen, alſchoon deze niet dan Tweede Oorzaken van hun aanwezig gezegt konnen worden. Hoe veel grooter zullen wy dan deze, niet alleen *billijkheid*, maar ook *noodzakelykheid* oordeelen te zijn, om *Godde dankbaarheid* te bewijzen, die onze eenigste *alles's maker* en *alles's weldoender* is! Waar uyt Gods onwederſprekelijk regt *ἀντιπρόσωπον* op den Menſch, als ſijner handen-werk, middagklaar is, 't welk zig overzulkſ ſijner Heerſchappye nooit ontrekken kan, maar in alles gehoorzamen, ten einde het ſijnen Schepper ter eere leve.

11. En dit is zoo vaſt en ontwiſſelbaar, dat zelfs *Spinoza's* verdigtzel van *eene inblyvende Schepping* buyten 's Schrijvers voornemen en oogmerk dat bevestiget: Want byaldien de Menſchen gedeeltens van God zijn, zoo kan het niet anders wezen, of zy zijn gehouden zig tot alle volmaaktheid te ſchikken, ten eynde zy alzoo waardige deelen der opperſte Volmaaktheid verdienen genaamt te worden.

12. Ja het vermaan van dien Godverzaker brengt ons ook tot een nader onderzoek onzes zelfs, opdat zig de waarheid alzoo redde, zelfs door den mond van eenen leugenaar! Des is het wederom vaſt en ontwiſſelbaar, dat 'er in den Menſch *eene zekere gelijkkheid* Gods, een deeltje van de Goddelijke lugt, *ἵνα γὰρ ἓν Θεοῦ ἐστὶν ἔκγονον* naar de getuygeniſſen van Plato, Pythagoras, Aratus en anderen te vinden is.

13. Die verwantschap nu des Geſlags legt in *de Reden* gelegen. Cicero in ſijn I. Boek der Wetten. *De Menſch heeft eene gelijkkheid met God, 't welk nadien het zoo is, wat zou 'er dog voor een nadere of zekerder verwantschap konnen zijn?* Dezelve bekend in ſijn III. Boek van het Gemeenebeſt rond uyt: *Dat 'er in den Menſch een zeker Goddelijk vuur van verſtand en oordeel is?* 't Geen der pijnige waardig is, dat men het deelsgewijze en wat onderſcheydentliker begriipe?

14. God is een Geest. Want het is onmogelijk, dat hy, die *de Allervolmaakſte* is, zig zelfs niet bewuſt, of niet werkzaam zijn zoude. Vorders heeft God, omdat hy een Geest is, *Verſtand* en *Wil*, vermogens (indien men zoo ſpreken mag) van weder zijden de allervolmaakſte. Door het Verſtand houd God zig het denkbeeld ſijner eenige opperſte Volmaaktheid voor oogen, waar door hy van zig zelve is, en Algenoegezam is, om aan andere dingen buyten zig het aanwezig te geven, in welke ſijne Volmaaktheid uytgedrukt werde, en uyt dezen hoofde is hy de oorzaak van alle *Waarheid*, die 'er te vinden is.

15. Door *den Wil* keert God als wederom in zig zelve, bemind zig den Allervolmaaktsten, houd zig in de hoogste waarde, beruſt in zig, en zoo hy eenige andere dingen buyten zig beſloten heeft te maken, beſtield hy die *tot zig*, als het Opperſte Eynde, zullende ſijne Glory en Eere verbreyden. Maar voor wien? Ongetwijfeld voor zoo een Schepzel, 't welk een bequaam onderwerp zoude zijn, om dit te begripen.

16. Dit IS DE MENSCH: een Schepzel beſtaande uyt Ziel en Lighaam, onder elkanderen vereenigt: Een iegelijk, die op zig zelve en ſijne doeningen gewoon is agt te ſlaan, zal bevinden, dat in hem een Geest is: Want ſijn zijn is *bewuſt te zijn*, uyt welke mewuſtheid als het beginſſel hy ook alle ſijne doeningen vryelijk en met reden bepaald. Gelijkerwijs dan hier uyt volgt, dat hem een Geest ingeſchapen is, alzo word inzonderheid daar uyt opgemaakt, dat ſijne *oorzaak* of maker ook niet anders zijn kan, dan een *Geest*, en die allervolmaaktſt, en dat 'er overzulks een zekere *gelijkheid* der Natuur is tuſſchen de *Oorzaak* en het *Gewrogt*.

17. Maar dit ook niet alleen. *Het Werken volgt het zijn*. Dewijl derhalven een Menſch Gods zelfſtandigheid of Wezen in ſijnen Geest gelijk is, zoo kan hy hem ook ten aanzien der *vermogens* niet ongelijk zijn. God heeft *het Verſtand* gegeven; Hy heeft *den Wil* gegeven: In beyden moet *eene gelijkheid* uytblinken.

18. Door *het Verſtand* is de Geest in ſtaat, om verſcheyde zaken te begripen, volgens de Denkbeelden, in welke de vertegenwoordiging der zaken is: Want wy beſtaan niet alleen allernaſt met een mewuſtheid onzes zelve, maar ook met de verbeeldingen van andere zaken; Deze zijn ons ingeſchapen, en wy hebben geene magt, om ons die dus of zoo te vertegenwoordigen, en voor oogen te ſtellen, maar gelijkerwijs we die vinden, alzo beſchouwen wy haar, vergelijken haar onder malkanderen, maken eene verbinteniſſe op, merken de overeenkomſte, en het onderſcheyd aan, ſchatten den prijs eener iegelijke zake, en hare waardy, en ſtellen eene *evenredeneid* tuſſchen de eene en de andere enz. Alles ziet op God als op ſijnen oorsprong.

19. Naar *het Goddelijk verſtand*, als het Voorbeeld en rigtſnoer, neemt alle zakelijkheid, waarheid, en ordening, die 'er in de ſchepzelen te vinden is, hare wijze; Want in dier voege is het buyten twijfel met de zaken gelegen, gelijkerwijs als God die begriipt. Wanneer dan *het Menſchelijk Verſtand* (dat bequaam is, om die werken Gods te bevatten) deze dingen op die wijze, en in die ſchikking bezeft,

waar

waar in God die bevat, en heeft doen zijn, 't geen deszelvs pligt is, dan is 'er *eene Afbeelding van het Goddelijke Verstand in het Menschelijke.*

20. Laat ons nog meer zeggen. Onder ontallijke andere denkbeelden, dewelke het Menschelijk Vernuft in zijnen boezem behelst, steekt het Denkbeeld Gods, des allervolmaaktsten Wezens, 't geen we hier boven aangetoond hebben, voornamelijk zijn kruyn om hoog. Dat dit van God herkomstig is, zal niemand lochenen, die of erkend, dat deszelvs voorbeeld niet dan *in God* gevonden word, of *zijns eygen zelve* volmaaktheyd met zijnen eygen voet heeft leeren meten; want deze kan den Mensch boven zig zelve niet opbeuren en verheffen!

21. Waarom ook de kragten des verstands gedwongen worden stil te staan, wanneer het zig wat dieper in het nasporen der dingen, die tot de opperste volmaaktheyd behooren, inlaat: Ten voorbeeld mogen die dingen zijn, dewelke we niet overeenbrengen kunnen, van eeuwigheyd verrigt te zijn, als mede de onveranderlijkheyd des Raadsbesluys, en de ongeschonde vryheyd niet te min des Menschelijken Wils enz. Welke dingen wy daarom niet weten, omdat ons God, de vrymagtigste Uytdeeler van allerley volmaakheden, het vermogen van zoo verre door te dringen, geweygerd heeft.

22. Maar wat zullen wy zeggen, dat God voor reden gehad heeft, waarom hy den Mensch deze bequaamheyd van zig te kennen, gegeven zoude hebben, ten zy hy zelve wilde erkend worden? Wat kan 'er anders voor eene oorzaak zijn, van de afgemaalde beeltenisse zijns zelve in het tafereel onzes geests, dan dat hy zig zelve even hier door aan ons ter bespiegeling voorsteld, en eyscht, dat de Mens zijne gaslaging tot hem rigte? Gewisselijk of dit zal het eynde zijn, of daar zal 'er in 't geheel geen zijn? Want het is niet te denken, dat God zig aan den Mensch, als den allervolmaaktsten voorgesteld heeft, en egter voor zoodanigen niet wil erkend worden!

23. Hier koomt by, dat des Menschen Geest, nadien hy in zig zelve niet volmaakt worden kan, zig telkens tot andere voorwerpen begeeft, ten eynde hy daar volmaakter door werde: en aangezien de volmaaktheyd des Verstands van de voortreffelijkheid des voorwerps, dat het begrijpt, afhangt, en 'er geen voortreffelijker en edeler voorwerp dan God (die de eerste waarheyd is, zonder welken de overige waarheden niet begrepen kunnen worden) kan gevonden worden, zoo blijkt, dat het Verstand ten dien eynde gemaakt is, opdat het God zoo klaar als het immers mogelijk is, bevatte, en tot dit zelve is het zoo doen-

doende door *eene Natuurlijke of Ingeschape Wet* gehouden.

24. Maar laat ons tot *den Wil* overgaan! Deze volgt het Verstand, en oordeeld de zaken, bevestigt, ontkend, keurd goet, verwerpt, jaagt na, en schuuilt haar, nadat hy die waar of valsch, goed of quaad, van het Verstand geleerd heeft te zijn. Maar daar word gelijk als in *de Waarheden* alzo ook in *de Goedheden* een onderscheyd gevonden. Van de Waarheden hebben we gesproken; Wat de Goedheden aanbelangt, die kunnen niet evengelijk zijn, omdat de volmaaktheden in de Wezens ongelijk zijn; hoe grooter nu in eene zaak de volmaaktheyd is, hoe grooter ook de Goedheyd is; en hoe grooter deze is, hoe grooter ook de begeerte des Wils daar naar is.

25. Want de begeerte tot het goede is onaffcheydelijk van *den Wil*, dewelke zig zelve dan ook openbaard, wanneer het quade onder schijn van goed bedriegt! Dat nu heeft daar uyt *zijn* oorsprong, omdat de willende Geest, in zig alleen niet verzadigt worden, nog de Geest zelve zijne begeertens vervullen kan; als zijner eyge onvolmaaktheyd bewust. Hy is derhalven genoodzaakt zijne volmaaktheyd buyten zig te gaan zoeken. Hier van daan brengt hy met eene angstvallige drift zijne begeertens van voorwerp tot voorwerp, dan zig by dit, dan by dat voegende, en daar aan klevende, wat sterker aan 't een, wat minder aan 't ander, nadat hem een iegelijk of meer of minder gewigt tot zijne volmaking schijnt te kunnen toebrengen.

26. Maar terwijl hy tot nog toe ontrent *velerley* goed bezig is, kan 'er geen van het zelve van alle kanten gelukzalig verklaart worden, omdat een iegelijk sijn mangel en gebrek heeft, en voor zoo verre den Geest, met oneyndige begeertens bezwangert, ellendig in de pekel laat; Uyt dat soort zijn de Goederen des *Lighaams*, der *Fortuyn*, en *de hoedanigheden* des *gemoeds* van de Natuur geschonken, alle welke dingen, nadien ze naar het zeggen van den Wijsgeer Epictetus niet *in* *in onze magt* zijn, nog duurzaam, en maken dat 'er nog eene begeerte naar andere dingen overig blijft, geenzins in staat zijn om den Geest in gerustheyd te stellen.

27. Waar uyt nu voornamelijk *twee Gevolgen* voortvloeyen. *Het gene*, dat die oneyndige begeerte naar het goede, dewelke den Wil ingeschapen is, niet dan *van God* zijn kan! Want door wat reden zal de Geest anderzins oordeelen, dat aan zig en de andere zaken *dat gene ontbrekt*, 't welk hem gelukzalig maken zoude kunnen; ten zy dat deze gesteld werde, dat 'er een algenoezaam en allergeest Wezen te vinden is, in welk zijne oneindige, begeertens alle hun eynde en oogmerk bereyken kunnen.

28. En op die wijze koomt ons *het andere* gevolg van zelfs in de hand, 't geen niet ver te zoeken, maar even hier door bewezen is: Te weten, God zoude die onveranderlijke en standvastige zugt en neyging tot het goede nooit zoo diep in den Geest ingeprent hebben, ten zy hy gewild hadde, dat hy *zelvs* gezogt en nagejaagt werde, en dat de begeertens tot hem alleen gewend wierden! Wel hoe? in den Geest eene bequaamheyd in te prenten, om de goederen, van zig afhangelde, te onderscheyden, en egter de Allergoedste niet te willen geoordeeld worden? Eene begeerte tot alle goed in te scheppen, en egter niet te willen gezogt worden? Den Geest voor te houden en in te geven, dat hy zig volmake, en het hoogste goed geniete, en niet te min deze sijne hoop te leur te stellen, en te bedriegen? Wat zoude dat anders zijn, dan zig zelve verlooohenen? 't Welk gelijk het in het allervolmaaktste Wezen niet vallen kan, zoo brengt het te gelijk mede, dat de Wil *ten dien eynde gemaakt is, opdat hy God zoude zoeken, en zig met hem op het allernaauwste vereenigen.*

29. Laat hier *het Lighaam* op volgen, van welk een iegelijk deel, en inzonderheyd *de Zintuygen* om hun gebruyk en verscheyde betrekking, daar zy den Geest van verwittigen, ons als by de hand ter verwonderinge Gods opleyden. Ik zal de beschrijving en afmaling van den mond van Cicero, dien zeer welsprekenden Wijsgeer en Redenaar ontleenen, opdat we hier uyt leeren, dat *de Natuur* zelve den Heydenen geboden heeft, *het eynde der leden* uyt derzelver gebruyk af te nemen. Des Wijsgeers woorden, boven welke ik 'er geen' nadrukkelijker en krachtiger hebbe, zijn deze in sijn II. Boek van de Natuur der Goden.

„ De Menschen zijn uyt de aarde, niet als Bezitters en Inwoonders,
 „ maar als Kijkers en Aanschouwers der Bovenmaansche en Hemelsche
 „ dingen, *welker bespiegeling* tot geen ander soort van Dieren behoort.
 „ *De zinnen* nu, zijnde uytleggers en kondschappers der zaken, zijn
 „ in het hoofd, als op een Kalteel of Burgt wonderbaarlijk tot *de noodige*
 „ *gebruyken gemaakt* en te zamen geplaatst: Want *de oogen* hebben,
 „ als toornwagters, de hoogste plaats in, waar uyt zy zeer veel
 „ dingen beschouwende, hun werk zouden doen: En *de Ooren*, nadien
 „ zy den klank moeten vatten, die van *Natuure* naar om hoog
 „ vliegt, zijn met reden in de hooge deelen der lighamen geplaatst:
 „ En *de neusgaten* gaan, ter oorzake dat alle reuk naar de hoogte gedreven
 „ word, weder te regt naar om hoog toe; En nadien hun oordeel
 „ over spijs en drank van geen gering gewigt is, hebben ze niet zonder
 „ reden de *naspuurschap* des monds verkregen.

30. „ Nu *de Smaak*, dewelke al het gene wy eten, proeven moet, „ woont in dat gedeelte des monds, 't welk *de Natuur* tot eenen weg „ of doortogt voor spijs en drank opent! Maar *het Gevoel* is eenpariglijk „ over het gansche lighaam henen verspreyt, opdat het alle doeningen „ en allen overmatigen aanval van koude en hitte zoude kounen ont- „ waar worden: En gelijkerwijs in het stigten van Huyzen de Bouw- „ meesters die dingen van het gezigt en den reuk hunner Heeren af- „ keeren, dewelke digte by hun zijnde noodzakelijk eenig afzien en „ stank zouden veroorzaken, even alzo heeft *de Natuur* diergelijke „ dingen ver van het bereyk der zinnen afgeweerd. Voeg hier by, dat „ de *Natuur* zelve eerst *de Oogen*, met zeer dunne vliesjens bekleet, „ en omtogen heeft, dewelke zy eerst *doorlugtig* gemaakt heeft, opdat „ men daar door zoude konnen zien, en *sterk*, opdat ze niet aan stuk- „ ken breken zouden; Maar zy heeft *de oogen ligt en gemakkelijk te bewegen* gemaakt, opdat ze het geen hun zoude beschadigen, ont- „ wijken, en het gezigt, werwaards zy wilden, ligtelijk zouden heên „ wenden.

31. „ *De Neus* is zoodanig geplaatst, dat hy als een muur tusschen „ de oogen schijnt in te leggen. *Het Gehoor* nu staat altijd open, want „ deszelvs gevoel hebben we ook slapende van nooden, van welk de „ klank ontfangen zijnde, wy uyt den slaap opgewekt worden; het „ heeft eenen krommen weg, opdat 'er niets zoude konnen inkomen; „ Daar is ook in voorzien, dat, byaldien 'er eenig kleyn beestje mogt „ zoeken in te slippen, het in het smeer of in de vuyligheyd der ooren, „ als in vogel-lijm, zoude blijven hangen enz.

32. Tot hier toe en verder gaat Cicero op de bygebragte plaats, by wiens uytspraken misschien niets zoude konnen bygevoegt worden, dan dit, dat God (van welken Maker wy al die order en schikking der leden onder malkanderen, en derzelver betrekking tot andere zaken Hoofd. VI. §. 26. en volgende gezegt hebben te moeten afgeleyd worden) met de vergunde bequaamheyd aan den Geest, om die leden te gebruyken, ook *gewild heeft*, dat deze bequaamheyd ter gaslaging en bespiegeling van de fraayheyd der zaken zoude aangewend en gebruykt worden, en dat 'er door middel van de Zintuygen getuygenissen en blijken sijner wijsheyd en goedheyd gegeven worden, welke overzulk tot grootmaking en verheffing van den Goddelijken lof en prijs uyt dingen, dewelke zoo een verscheydentlijk en fraay geschikt, en zulk een zoet gebruyk geven, zouden strekken.

33. Op deze wijze nu moet de Mensch wederom, hoedanig en hoe groot

groot hy ook is, niets van alle sijne vermogens uytgezonderd, Godes zijn. 't Welk dus zijnde, zoo mag men met regt voor eenen gansch onnutten ballast houden, die heele *Godsgeleerde Staatkundige Verhandel-ling*, waar mede *Spinoza* het Menschelijk Geslagt tot sijne groote schande en oneer heeft pogen te beladen, die dit aldaar door een deel zotte praat en verstrikkende sluytreden (die vele Godsgeleerden en Wijsge-
-ren dapperlijk hebben om ver geworpen en ontzenuwt) de Menschen heeft trachten wijs te maken:

34. Dat 'er geen verbintenis van den Mensch tot God gevonden word, (zoo hy zig niet uyt eyge beweging aan hem verbonden heeft, doet 'er Hobbes by) dat men van God mag denken, alles wat ons maar in de kruyn schiet: dat de Godsdienst alleenlijk in regtvaardigheyd en liefde tegen onzen naasten bestaat, met elk het sijne te geven, aange-
-zien God deze twee dingen slegts den Mensch ter navolginge zoude hebben willen voorstellen, dat dit nu Gods Barmhertigheyd is, dat hy niemand, die onschuldig is, moeyelijk vallen wil; Dat niemand vol-
-gens bevel wijs zijn kan, 't geen by hem is Gods heerlijkheyd te ken-
-nen) niet meer als leven en zijn: Dat derhalven een iegelijk moet te werk gaan, volgens sijne bepaalde *Natuur* en *Magt*, dat dit het regt der *Natuur* is, 't geen overzulks anders in Verstandige dan in eenvoudige Liederen zoude zijn; Dat *deze* volgens de Wetten hunner begeer-
-lijkheyd alleen met volllage regt leven; *Gene* volgens de Reden, en na-
-dat ze Deugtzaam zijn, een iegelijk *voor zig zelve* slegs zorgende, en *op sijn eygen* belangen passende: En wat diergelijke vuyligheyd meer is, dewelke eene brug legt, om regelregt naar de Godloochening over te
-stappen.

35. Maar wy teekenen op die verdraaijngen het volgende in 't voor-
-bygaan aan. 1. Dat alle dingen, dewelke in den Mensch beschouwt worden, van God zijn; Dat die voorts tot die gebruyken, dewelke
-we gezegt hebben, gewisselijk bepaald zijn, waar uyt eene noodzake-
-lijkheyd volgt, om ook al die dingen tot dat eynde te bestieren, waar
-toe zy door de *Natuur*, God dat zoo schikkende, strekken. Welke
-verbintenis nu zeer innig is, nadien zy *de Natuur* ingeprent, ja als de
-*Natuur* zelve is; In voege, dat hier geene andere verpligtinge noodig
-is, dan die gene, waar door een Schepzel uyt kragt der voortbrenging
-*in alles* sijns Scheppers eygendom word; Het was ten minsten genoeg,
-dat de Mensch verstaan konde, dat hem die bequaamheden tot deze ge-
-bruyken toegestaan waren: waar uyt volgt, dat de Mensch van alle kan-
-ten met Wetten omringt is, en zonder dezelve niet heeft kunnen
-voort-

voortgebracht worden , ja dat hy zig zelve eene Wet is.

36. Maar ook volgt daar uyt , dat in het minste stipte dat hy van die Wetten afwijkt , die Opperheerschappy Gods verloochent word : want anderzins zoude hy *syne eygen zelve* worden , dat die twee wel overeenkomende Broeders , Hobbes en Spinoza , wilden door *den Natuurlijken Staat* , waar in de Mensch zoude moeten aangemerkt worden , nog aan God , nog aan andere Menschen verpligt , maar welken wy reeds uyt de noodzakelijke betrekking tot God betoogt hebben niet te kunnen bestaan , alchoon wy *dien Natuurlijken Staat* , denwelken wy gezegt hebben , zeer graag toestaan en aannemen ; Laat daar uyt die gene , die *den enkelen Natuur-staat* verdedigen , eens zien , hoe veel zy op die wijze de Godverzakkers toestaan !

37. Des is 2. De gansche *Godsdienst* ook in de *Regtvaardighejd* en *Lieve* , die men aan sijnen naasten bewijzen moet , niet alleen gelegen , omdat byaldien zelve geen ander mensch of naasten (hoedanigen hy immers ook niet gehad kan hebben , zoo men hem *den eersten* noemen zal) aan den eersten Mensch gegeven was , hem niet te min sijne geheele afhangendhejd die Leerstukken ongetwijfeld zoude voorgescreven hebben , dewelke wy hier stellen , en dewelke van hem eene schuldige onderwerping in alles zouden afgevordert hebben , zoo dat overzulk de Godsdienst voor alle bezighejd en verrigting ontrent eenen naasten moet vastgesteld worden , welke daar uyt eerst sijne maat en Regel ontfangt , 't geen in het volgende te zien is.

38. Maar 3. Is het ook rondom valsch , dat men van God naar sijn welgevallen mag denken , en in twijfel trekken , *of hy een Geest , dan of hy een Lichaam is* ? Want gewisselijk wie zig God in regtvaardighejd en liefde ter navolginge voorsteld , gelijk de Schriftuur dat gebied , zal ten vollen overtuygt zijn , dat deze dingen in geen lichaam vallen kunnen. *Meer dingen* nu , dewelke ontrent God door de Natuur begrepen kunnen worden , voortvloeyende uyt het Denkbeeld eener Opperste Volmaakthejd , als ook , dat het tegenzeggelijk is , *God uytgestrekt* te begrijpen , hebben we hier boven aan den toetsteen van eens ieders gewislen te beproeven gegeven , welke wy deswegen niet voornemens zijn hier wederom op te halen.

39. Dat hy nu 4. Voorwend , dat eens iegelijks kragten bepaald zijn , boven welken hy niet geboden zoude kunnen worden wijs te zijn ; dat neemt die verbintenis niet weg , waar door hy uyt de beschouwinge sijner Natuur aan God gehouden is : want het zy hoe het zy , omdat en zoo lang hy een Mensch is , zoo blijft aan God het regt , om van hem het regte gebruyk.

gebruik dier kragten te eyschen, 't welk geen ander zijn kan, dan eene aanmerking en gaflaging van het laafte eynde en oogmerk, 't welk God met deze zijne voortbrenging gehad heeft, en dat beftaat in eene vlijt-ge aanqneeking der bequaamheden, die hem toevertrouwt zijn, en in die alle zeer naaukeurighk ter verheerlijking van God te beftieren; Dat *dit* nu hem opgelegd en belafte werd, word hy even daar door ontwaar, dat hy zulke vermogens, daar toe bequaam, in zig bevind ingefchapen te zijn. 't Geen ook de *Eenvoudige Liederen* betreft, welker Regt der Natuur wie dat van de *Wetten der begeerte* wil afleyden, maakt hun redelooze en uytzinnige Dieren, omdat die op zulke wijze geregeerd worden.

40. Vorders is dit ook gansch niet pluys, dat het God niet vry ftaate het Schepzel, door zijne eyge fchuld nu onmagtig geworden, tot het betragten zijns pligts aan te zetten, en te dwingen, ja het eene gehoorzaamheide af te perzen, tot welker verrigting het jegenwoordig te zwak is, maar in zijnen vorigen ftaate overbequaam geweest was! Als of God ooit zoude konnen ophouden Schepper, of de Menfch een Schepzel te zijn! Laat dan de fchuld der gebreken, welke hy ontrent uytzinnigen en eenvoudige Liederen aanmerkt, aan de Menfchen zelfs geweten worden, waar door zy tot zulken ftaate vervallen zijn, waar in plaats konde zijn voor die gebreken, dewelke de eerfte en *waarlijk Natuurlijke Staat* niet toelaten konde; Zoo zal het regt Gods op den Menfch daar door niet de minfte fchade en afbreuk lijden, dewelke zoo ras als hy aanwezig is, van geen en anderen zijn kan, dan van God, omdat hy *alles* *zijn* maakzel is.

41. Alhoewel ook dit ontrent menfchen van weynig verftand, als ook ontrent kleynen kinderen niet te verwaarloozen is, dat, byaldien uyt het eerfte zoort de ftaate der regtheide zulke voortgebragt hadde, gelijkewijs van het laafte zoort niet getwijfeld word; zy beyden met eenen naaukeuriger yver en vafte uytflag (als door geene anderflagtige bewegingen verdorve) alleenlijk vermaand zijnde, zonder moeyelijke leere tot die erkeneniffe hunner zelven van zelfs zouden doorgedron-ge hebben.

42. Maar op deze moer legt het quaad, dat beyde de Tegenpartyen, Gods betamelijkheide in den wind geflagen, en de bovennatuurlijke Openbaring, die 'er is, verwaarlooft hebbende, dit vooroordeel, of liever deze quadaardigheide, by hun zelven voeden, dat het Menfchelijk Geflagt in zijnen eerften aanvang zoo bedorven geweest is, als het tegenwoordig is; 't welk hoe valfch het is, indien ze zelfs de Schrift niet

hooren wilden , zy uyt den mond der Heydenen leeren moesten , dewelke wy hier boven , onder het geley der ervarenheyd zig voor het tegendeel verklarende , hebben bygebragt.

43. Men zal derhalven eens voet by steek moeten zetten in des Menschens Natuurlijke *betrekking* tot God , indien we van de Wet der Natuur een regtschapen oordeel willen vellen , tot welke Bronaar als ook de Engelsche *Cumberland* zelfs (opdat ik van andere zwijge) niet voortging , zoo heeft hy minder genoegen gegeven , als hy wel naar de mate sijns verstands zoude hebben kunnen geven. Te weten die steld voor eenen grondslag van alle verbintenis een *Algemeen Goed der gansche Natuur* ('t geen zig in den eersten opslag heel fraay schijnt op te doen) maar steld de kragt der verbintenis van agteren , namelijk in de uytkomst zelve ontrent goede en quade dingen , en overzulks is dit *sijn* rigtsnoer , naar welk de doeningen zouden moeten gerigt worden , opdat zy goed en regt zijn.

44. Maar het quaad , dat in deze onderstelling steekt , is , dat de Schrijver God in die ordening insluyt , wel niet gelijk als Spinoza doet , maar niet te min aan dezelve gebonden in eene hoogere ordening , als de overige dingen zijn in de hunne ! 't geen immers in geen deele betaamt , dewijl God de oorzaak dezer ordening is , en al het gene dat in deze ordening regt en goed geagt word , zoodanig is , omdat het God behaagt heeft dusdanig eene ordening te stellen. Waar uyt ook de grondslag dezer verbintenissen , dewelke my dwingen zoude , om dit *gemeene goed* in agt te nemen , onzeker is : 't welk zoo het God niet is , (maar die hier in de ordening ingesloten word) gy elders anders niet vinden zult. En ik begrijp niet , in wat schok dezer ordening men dit stellen moet , dat ik de quade dingen , dewelke de ordening ontroeren , wel moet willen.

45. Maar ook volgt daar uyt , dat 'er eene gelijkmatige en onverstillige verbintenisse tot alle dingen zoude gevonden worden , zoo groote ontrent andere dingen , als ontrent God , want dat begrip van een *Algemeen goed* is wild en onzeker , en alle dingen worden in eene ordening opgeslooten , tegen welke wie iets doet , die zondigt. Maar hoe zal men het ook met God maken ? Of die met aan de quade goed te doen , en de Godvrugtige quaad op te leggen , den loop en schakeling der regtvaardigheyd en overzulks deze schikking volgens *deze onderstelling* mag geoordeeld worden te volgen , en zig na *dezelve te gedragen* , zal moeyelijk vallen te bepalen ; Ja het zoude eer betamen het quade in de quade te verbeteren , ten eynde *het Algemeene goed* daar niet door leed.

46. Op wat wijze men ook deugt en ondeugt daar uyt naar behooren zal moeten onderfcheyden , daar zie ik geen gat door ; want een iegelijk zal zoodanig te werk gaan , als hem de toelagchende middelen zullen zeggen , dat ze ten nutte van *het Algemeen goed* kunnen dienst doen , en zoo doende zal men fijn tegenparty Hobbes alles overgeven ! Andere dingen , dewelke daar en boven ontrent deze qualijk gelegde grondflag vermaant zouden kunnen worden , ga ik jegenwoordig voorby.

47. De Regtsgeleerden leggen hunne uytbeelding van de Wet der Natuur , welke zy hier in zeggen te beftaan , 't welk de *Natuur alle Dieren geleert heeft* , in dier voege uyt , dat zy , fchoon wat in 't algemeen , dit egter moeten geoordeeld werden te willen te kennen geven , het geen tot het eyge denkbeeld van 't Regt der Natuur behoort : Namelijk dat datgene , 't welk in de domme Dieren ook door een dom ingeven volbragt word , van de Menfchen , tot Wetten bequaam zijnde , onder het geley der Reden verrigt word. Wefemb. *ad Inftit. l. 1. tit. 2.* Weshalven diegene eenen zonderlingen lof verdienen , dewelke , de Schreuwery latende varen , alles tot deze billijkheyd van het Regt der Natuur overbrengen , onder welke door fijne zeer groote verdienften de onvergelykelijke Regtsgeleerde *Coccejus* in de Hoogefchoolle van Frankfort aan den Oder uytmunt.

H O O F D - D E E L XIII.

Van 's Menfchen pligten , dewelke uyt de Betrekking tot God voortvloeyen.

1. **O** Pdat wy derhalven den regten weg van het Regt der Natuur houden , zullen we onze reys moeten heên wenden naar dien eerften gemeenen weg , dien we ingingen , van *de Natuurlijke Betrekking tuffchen God en den Menfch* , dewelke ons zoo ver brengen zal , dat ons van zelfs die pligten , die we aan God , onzen Naaften , en aan ons zelve moeten bewijzen , in de hand zullen komen , welker billijkheyd de Natuur door eene gemeenzame ingeving erinnert. Maar eer we ter vertopning van derzelve Kortbondig Opftel voortfpoeden , zullen ons deze twee zaken voor af te vermanen ftaan.

2. *Het eerfte* is dit , dat men niet ftraks voor eene *Wet der Natuur* houden moet , het geen de Heydenen in 't gemeen gedaan of gezegt heb-

hebben , gelijkerwijs ook datgene , 't welk by hun in geen gebruyk geweest is , als niet tot derzelve nakoming behoorende , niet te verwaarloozen is. Want voor zoo veel het eerste betreft , het is kennelijk , dat 'er behalven eenen vervalschten Godsdienst veele Wetten by de Heydenen in zwang gegaan zijn , dewelke hunnen oorsprong slegts van het welgevallen der Monarchen en Vorsten getrokken hebben , gelijk men dat noch heden ten dage ziet gebeuren ; Deze nu en komen juyst niet altijd met de beginsselen van het Regt der Natuur overeen : Waaron om het met reden is , dat de Regtsgeleerden en Wijsgeeren een onderscheyd maken , tusschen het *Regt der Volkeren* , en dat der *Natuur*. Insgelijks is 'er ook niemand , die ontkend , dat 'er onder de Heydenen zommigen tot de uiterste woestheyd vervallen waren , anderen beschaafder en gemanierder , hoedanige de Egyptenaars , Grieken , Romeynen enz. geweest zijn , alhoewel ook deze met al hunne wijsheyd en verstand geene veelvuldige *arwān ongebondenheyd* en *muēn dwaasheyd* vermeeyden zelfs tot de voornaamste bazen onder dezelve , dewelke aan eenige zekere en bepaalde gevoelens als gebonden , en verslaaft waren , en door zoodanige noodzakelykheyd gedrongen , dat ze ook die dingen , dewelke ze niet plagten voor goed te keuren , gedwongen wierden standvastigheys halven staande te houden ; zegt Cicero in sijn Voorreden van het II. Bock sijner *Tusculaanse Vraagstukken*.

3. Waaruyt blijkt , dat de verscheyde aard of neyging dezelve uytwerking ook niet heeft kunnen voortbrengen , deeze namelijk met eene diepere navorsching dat gene ontdekkende , 't welk *genen* onbekend was , alhoewel beydegaar van eene en dezelve Natuur tot gelijke pligten genoopt en aangeport werdende.

4. Ten voorbeeld kunnen strekken de tegenstrijdige gedagten en verdeltheden , dewelke zy wegens de bepaaling van het hoogste Goed gevoet hebben ontrent het regt gevoelen van God , waar uyt een Godsdienst voortsproot , gegrondvest op enkele Afgodery en Bygeloovigheyd ; en opdat ik 'er ook iets van de onderlinge verbintenisse der Menschen onder malkanderen en tot zig zelven byvoege ; wie en weet niet , wat zy voor regten , die van de Wet der Natuur afwecken , ontrent het verdedigen der Kuysheyd , *avxetevā* , zelfsmoord , en ontrent gyze laars enz. ingesteld hebben ? Welke immers indien ze eens tot hun ware Rigtsnoer gebracht wierden , alle niet *redelyk* en *billyk* , maar *onregtmātig* en *godloos* verdienen genoemd te worden.

5. Maar ten tweeden hoe eene verschillige *χλῶν* betrekking de schending der Wet nu aan den Mensch toegebracht heeft , kan naaulijks uytgedrukt

drukt worden : Want even gelijkerwijs God zonder zijns zelfs verloo-
chening *het Natuurlijk Verbond* tusschen hem en *den regten Mensch* op-
gereg, niet verwaarloozen konde ; Zoo kon de verandering der wijsle-
lijk en volgens zijne Betamelijkheid begrepene ordening hem ook geen-
zins passen.

6. Des was hy door de Wet zijner Heyligheyd en Betamelijkheid ge-
houden zig met der daad zelfs zoodanig te verklaren , hoedanig hy zig
in 's Menschen Geest reeds van te voren als den allervolmaaktsten hadde
afgemaald , namelijk *het Hoogste Goed* , uyt welks bezitting den Geest
geen ongemak of quaad zoude kunnen overkomen , zelfs niet ten
opzichte des *lighaams* , 'k laat staan quellen , zelfs niet ter *beproeving* ,
ten zy hy agterdocht gaf , dat hy in alles het Hoogste Goed niet en
is , en dat het Schepzel , hem zoekende , ten minsten eeniger maten ,
in zijne meening bedrogen , of van zijne bezittinge verstecken kan wor-
den , zoo dat *niets* ten laatste het uyteynde dezer begeerte , naar het
Hoogste Goed heên streevende , zoude zijn , 't geen immers regelregt
tegen dien staat , waar in hy het redelijk Schepzel tot zig heeft willen
stellen , zoude aanloopen. Zeer wel zegt overzulks Augustinus in zijn
106. Brief aan Paulinus : *Byaldien God iemand onschuldig , en aan gee-
ne zonde onderworpen , gelooft word te verdoemen , zoo geloofd men ,
dat hy niet vreemd is van onregtveerdigheyd.*

7. Het zelve heeft ook plaats in de ordening , welke hy eens bestemt
hadde onder de Menschen heyliglijk te moeten gehouden worden , en
dewelke de pligten behelst , die een iegelijk aan zig zelve , en d'een
aan den anderen verscheyde schuldig is , naar de verscheydenheyd der om-
standigheden. Namelijk voor zoo veel den Mensch zelv aangaat , die
konde in den eersten Staat niet , als eene nette schikking der leden , en
eene volslage betamelijkheid hebben ! Nopende de andere Menschen ,
de meerder zoude aan den minderen , deze aan genen , de gelijke aan
den gelijken enz. dat gene gedaan hebben , 't welk hun de billikheyd ,
op goede reden gegrondvest , voorschreef. Des konde God niets , te-
gen deze Wetten zelfs in schijn strijdende , gebieden , zonder verwar-
ring der ordening en overzulks zonder schending zijner wijsheyd en
standvastigheyd.

8. Maar nadat door de zonde die eerste Staat verdorven is , zoo klee-
ven nu de Menschelijke Natuur ook zulke dingen aan , welke een ken-
teeken geven van eene merkelijke schade en verlies. Hier komt het
derhalven van daan , dat men het de Goddelijke Voorzienigheyd
niet te wijten heeft , zoo zy kastijt ; Gelijkerwijs ook dezelve ten blijke

van liefde niet straks kan bygebragt werden , indien zy het goede niet en weygerd : hier van daan is het wijders , dat zommige leden zig nu eene schandelijke onvolmaaktheyd veroorzaakt hebben , dewelke van te voren niet minder als de overige van alle teeken van onvolmaaktheyd vry en zuiver geweest zouden zijn : gelijk 'er een Voorbeeld is in de teel-leden , en in de daad van voort-teelen zelfs , dewelke daar zy onder den waren Staat der *Natuur* niets schandelijks , maar eene volmaaktheyd te kennen gav , zoo gebeurt het nu door eene zekere drift der lighaams bewegingen , boven de ziel de overhand hebbende , zoodanig , dat daar *eene schaamte* uyt ontstaat , dewelke een zonderling kenteeken geeft der onvolmaaktheyd , met deze daad gepaart gaande , van de overheersching namelijk , en al te groote kracht van de bewegingen des lighaams boven de goede reden.

9. Maar nadien wy die onvolmaaktheyd en dat gebrek in die genen , aan dewelke we eenige Eerbiedigheyd ter oorzaak van naauwe verwantschap verschuldigt zijn , gehouden zijn niet te beminnen , nog te bespieden , maar liever daar van af te keeren : Zoo koomt hier uyt *onder dezen Staat* de grondslag van de Wetten der *Natuur* voort , ontrent het vermijden van allerley soort van bloetschande ; van welker verbod men zekerlijk eene andere reden te vergeefs zoekt , ten zy misschien daar iemand de verwarring der orde by wil voegen ! altoos dat in eene afkeurigheyd des bloeds geen gewigt moet gesteld worden , geeft de *Natuur* zelfs te kennen , wanneer 'er niet te min kinderen op volgen. Nog men moet evenwel daar niet uyt besluyten , dat diergelijke ordeningverbrekende byleggingen voor den val geoorloft zijn geweest ; maar dit veel eer , dat alle die van de ordening afwijkende bewegingen zig toen niet geopenbaard zouden hebben , waarom 'er ook , om die in te teugelen , geene Wetten noodig waren , dewelke het noodzakelijk is dat tegenwoordig tot eenen teugel en breydel verstrekken.

10. Vorders : wie en weet niet uyt de *Schriftuur* (welker *Geschiedenissen* en *Voorbeelden* wy hier slegs aantekenen , maar hare *Goddelijkheyd* toonen we beneden aan) wat *God* in oude tijden toegelaten heeft ontrent het nemen van veele *Wijven* , en den *Scheydbrief* , ja wat hy geboden heeft ontrent de ontrooving van eens anders *Goederen* , het wegnemen des pligts tusschen *Vader* en *Zoon* , zoo , dat hy genen heeft willen gebruyken , om dezen te dooden , ontrent de verkragting ener *Slavinne* , en derzelver verstooting na het boeten des *lusts* , tegen *doorzelve* waardigheyd?

11. Maar wat zullen wy voor Reden geven van deze verscheydenheyd der

der Wetten , dan de verandering des staats in den Mensch ? Gelijkerwijs God derhalven in den eersten staat niets doen konde , het geen van de heyliglijk en wijselijk begrepene ordening zoude schijnen te kunnen afwijken , alzoo was God , deze ordening nu door 's Menschen schuld in 't war geworpen zijnde , voorts aan geene verbintenis gehouden , ja de Wet , waar uyt de ordening voortvloeyde , eyschte veel eer ook wrake over den verwaarloofden pligt.

12. Hier door nu raakte de Mensch onder de handen van God *den Regter* , dewelke , daar hy op staande voet hem alles quaads volgens de Staaving der Wet ontrent de overtreding konde toezenden , niet te min naar sijne vryheid en stuksgewijze heeft willen te werk gaan . Uyt dezen hoofde derhalven stond het God nu vry , wat voor quaat hy ook wilde , ontrent den Mensch te besluyten , zonder sijne de minste oneer , of onregt tegens het schepzel ; Aangezien dit van alle regt vervallen was , sijne waardighejd verloren , de ordening met de voet getrapt , en door sijn *Zondigen* gemaakt hadde , dat 'er plaats konde zijn voor dit oordeel Gods over 's Menschen verdorven staat.

13. Wie nu buyten deze bestiering van God *den Regter* ontrent de zonden eenige overeenbrenginge zoekt in die verscheide handelingen , die wy te voren bybragten , slooft zig te vergeefs uyt ! Gewisselijk daar is geene quijtschelding ontrent de Wetten , ten zy de Staat verandert , en de Mensch schuldig geworden is , en dan is 'er geene quijtschelding , maar eene onveranderlijke kragt der Wet , volgens welke het Schepzel van den Wetgever geoordeeld word , wel zoo , dat hy den eenen Mensch gebruyken kan , om den anderen quaad toe te brengen , alwaar men egter aan te merken heeft , dat de Natuurlijke verbintenisse niet weg genomen word , waar door de eene Mensch aan den anderen verknogt is , nademaal byaldien zulk een Mensch zoo iets tegens sijnen naasten uyt zig zelveu ondernam , hy eene grove zonde zoude begaan , gelijk B. V. een Scherpreger , eenen quaatdoender straffende , geene schuld heeft , omdat hy dat uyt bevel des *Regters* doet .

14. Waarom het ook onnoodig is gevallen , van alle eeuwen uitgezondert , te verzinnen , waar toe derzelven Uytvinders vervallen zijn by die gelegentheyd , omdat ze zig verlegen vonden in de bepaling dier zwarigheden , welke wy dadelijk gezegt hebben tegen de Wet der Natuur eeniger maten strijdig uyt de Openbaring te kunnen gemaakt worden . Maar geene noodzakelijkheid pers ons , om tot die gevallen onzen toevlugt te nemen , indien men altoos den verdorven staat in Betrekking tot God *den Regter* op deze wijze , als we gezegt hebben , ter

degen beschouwt, en op de reeds gemelde Voorbeelden toepast, als wanneer de ontvouwing van een iegelijk derzelver gansch ligt zal vallen.

15. Maar we moeten ons voortspoeden, om de Plichten nu zelve als in een kleyn Tafereel af te malen! Wy vervatten dezelve dan in drie Schokken, dewelke ook op eene drievuldige Betrekking gegrondvest word: *Van den Mensch* namelijk *tot God*, *tot zig zelve*, en *tot andere dingen*; Welke schikking wy nu niet zoo zeer uyt hoofde van den eersten voortgang onzer bespiegelingen houden moeten, dan wel ter oorzaak van de verscheydenheid en waardighejd der voorwerpen.

16. *De pligten onttrent God* moeten noodzakelijk voor af gaan, omdat zy de zuyl en het grondsteunzel der overige volgende zijn, en de dienst zal redeloos zijn, zoo hy geen richtsnoer, dat met de Reden overeenkomende is, heeft; dat namelijk der Goddelijke Volmaakheden, welke ons door het verstand **vertegenwoordigt worden**. Die nu betreffen ten deele het verstand in 't byzonder, ten deele den Wil, van beyden welke vermogens wy hier de voornaamste pligten zullen aanroeren.

17. Het VERSTAND moet hier wederom de voorrang hebben, omdat, het gene het ligt is ten opzichte van de werkingen des lichaams, *dat* het Verstand ten aanzien van de ziel is: dat bespiegeld derhalven en beschouwt het Denkbeeld der opperste Volmaaktheid; en nademaal het sijn werk is, *dat* het zig zelve *volmake* door de kennisse der aanwezige dingen, zoo moet het onttrent God des te meer bezig zijn, als deze eene grootere zakelijkhejd boven de overige dingen bezit. Het moet zig derhalven het Denkbeeld Gods zoo klaar en duydelijk als het immers mogelijk is, zoeken te verkrijgen, ten eynde het namelijk niet alleenlijk stuksgewijze en klaarlijk, voor zoo veel de trappen aangaat, het volmaakte van het volmaakte wete te onderscheyden, maar aan eene eenige Opperste Volmaaktheid alles toe te schrijven, en op die wijze zorgvuldiglijk zig te wagten van iets aan de Opperste Volmaaktheid te onttrekken.

18. Naar dit Richtsnoer derhalven moet het verstand voortgaan, ten eynde het zig eene kennisse der Opperste Volmaaktheid verkrijge: Laet het door deszelvs middel derzelver ontwijffelbaar aanwezen weten aan te toonen; volgens de boven opgegevene beginsfelen: Voorts met alle kragten onderzoeken, wat die Opperste Volmaaktheid is, en wat tot dezelve al behoort: Dat het derhalven geen Lichaam zijn kan ('t geen eene onvolmaaktheid insluit) maar een Allervolmaakste Geest; dewelke zig overzulks door sijne Eygenscapen onderscheyd niet alleenlijk van een Lichaam, maar ook van alle andere Geesten door sijne *ewigheit* dat is: dat hy het leven uyt zig zelve heeft.

19. Dat deze Opperste Volmaaktheyd, derhalven eene meewulstheyd van zig, als zoodanig zijnde, in haar Denkbeeld insluyt, en eenen wil, als voornamelijk tot het Opperst Volmaakt Wezen behoorende, omdat hy door dezen wil zig eerst gezegt kan worden te beminnen, en iets buyten zig te verrigten: Vorders dat hy in zig alleen door het zelve Denkbeeld noodzakelijk gelukzalig is, en geenes dings buyten zig behoeftig, welke overzulks, hoedanig het ook mag zijn, niet te gelijk met hem zijn kan, maar van hem slegs sijnen oorsprong trekken, ten zy hy zelfs afhangend en bepaalt begrepen werde.

20. Dat derhalven alle andere dingen buyten God van deszelvs onverschillig welbehagen voortkomen, en dat tot derzelver voortbrenging niet dan de Wil van nooden is, 't geen men *Scheppen* noemt: Maar dat die dingen nog in staat zijn om onafhankelijk van God verder aanwezig te zijn, nog eenige de minste zakelijkheid uyt zig zelve zonder hem kan doen voortkomen, als het gene tegens Gods Opperste Vryheid in alle dingen strijdig zoude zijn; en een wezen stellen, dat volmaakter in zijn werken, dan in zijn aanwezen zoude zijn, ja dat t'eenemaal onafhangeende maken zoude, omdat byaldien het een eenig oogenblik uyt eyge kragt zoude kunnen aanwezig zijn, of werken, 'er geene rede zijn zoude, waarom het niet verder en altijd dat zelve zoude vermogen. Dat God derhalven, gelijk een Vrymagtig Schepper, alzo ook een Onderhouder sijner Schepzelen, een Bestierder en een Opperste Heer is.

21. Voorts dat hy alles wijsfelijk tot een zeker eynde werkt, 't welk geen ander zijn kan, dan Hy aan zig zelve, de openbaarmaking sijner Eere en Heerlijkheyd: dat overzulks die dingen deze Heerlijkheyd zoodanig moeten getuygen, dat 'er niets is, waar uyt zoude kunnen volgen, dat hy de Allervolmaaktste niet is: Nademaal hy *Heylig* is, die deze sijne Volmaaktheyd ten allen tijden noodzakelijk moet beminnen en nooit verloochenen.

22. Dat hy derhalven ten dezen eynde gewild heeft, dat de *Mensch* te voorschijn quam, aan wien deze dingen kenbaar zouden werden; in hem eene ziel heeft willen geven, dewelke, met een vermogen van te kunnen begrijpen begaafd, in zig een Richtsnoer zoude ingeprent hebben, om met zekerheyd te oordeelen van die dingen, dewelke tot God behooren, en welke daar en boven de wijsfelijk van God geschikte en verscheyde ordening en werking der Menschen (zoo 'er andere zijn) en der overige Schepzelen onder malkanderen vereyscht. Maar welke geheel afhangende moet gesteld worden van den Wil der Eerste Oor-

zaak, om zig op velerley wijzen te openbaren, waar naar zig derhalven het menschelijk begrip te schikken heeft, ten eynde het door eene geduurige overpeynzing zig deze wijsheyl verkrijge, waar door het de Natuur der zaken *klaar* en inniglijk kenne, en onderscheydentlijk waartoe eene iegelijke zaak behoort, en zoodoende langs deze trappen en voetsporen tot het Naaste Toppunt aan de Goddelijke Wijsheyl (dewelke zig in deze schikking heerlijk heeft willen vertooncn) geraken kan!

23. Nedemaal niemand, die sijn Verstand by de werken heeft, ontkennen kan, dat deze en zeer vele andere *regten*, dewelke daar uyt zouden kunnen bygebragt worden, aan *het Verstand* verleend zijn; zoo zal hy ook niet kunnen loochenen, dat hier *arbeyl* van nooden is en *schrandterheyl*, ten eynde we tot dien *begeerten Zegenprijs* mogen naderen; Want al het gene *onze Natuur ingelchapeu is*, koomt ons niet altijd van zelvsn zonder dat we het eens navorschen, in den mond vallen, ja zelvsn is het aan de eyndige Reden natuurlijk *te onderzoeken*, en *na te vorschen*.

24. Gewisselijk wie der oneyndige Volmaaktheyl waardige begrippen voed, zal nooit van eene eyndige wanen, dat die in haren zeer engen schoot die dingen gelijkelijk kan bevatten, dewelke de stipt bepaalde rede vereyscht stukswijze te moeten begrepen worden: Des heeft de agtervolging in de gedagten plaats, en de redeneering, waar toe *beyvering* vereyscht word: En altijd zal het eyndig verstand wat overig blijven, dat het in de Opperste Volmaaktheyl *zoude kunnen* aanleeren, dat het nu altijd naar hoogere en voortreffelijker dingen heen streven *moet*, *vordert* zelvsn zoodanige *Natuur* deszelvsn, als mede die gestadige begeerte naar eene hoogere Volmaaktheyl, dewelke het zelve immers niet vrugteloo ingegeven kan zijn.

25. Maar men moet hier ook zorgvuldig en omzigtiglijk te werk gaan, opdat we niet, het gene hier dikmaals gebeurt, van de vooroordeelen gedooft worden; en die voor de rechte reden opvatten, 't geen en door *bydoen* en door *afdoen* geschiet: Inzonderheyl als we bedenken, in wat voor een gevaar ons *de Dwaling* kan brengen, als waar door het zoude geschieden, dat aan een Beeld Godsdiensfige eerbewijzingen toegewezen worden, dewelke men aan God alleen verschuldigt is; Waarom ons ook de gevaren van andere menschen voorzigtig maken moeten, dewelke ontrent God, in Gods werken zoo menigvuldige mislagen tot Godloochening toe, begaau: Maar die alle vermiyd worden door een *regtinnig* gevoelen ontrent God, als van welk de gansche Godsdiensfig sijne mate en wijze ontfangt.

26. Hier nu in eene zaak van zoo grootte aangelegentheyd *slof* en *onagtzaam* te willen zijn, zoude zondigen wezen *tegens God*, dewelke immers overwaardig is, dat men hem boven alle andere dingen, welk die ook zijn mogen, beschout en leerd kennen: En *tegens zig zelven*, door dien de volmaaktheyd des verstands afhangt van de Voortreffelykheyd des voorwerps, 't geen het begrijpt (door welker atteekening als den eersten oorsprong het getchiet is, dat dingen, dewelke *waaragtig* gezegt worden, dezen naam verdienen) inzonderheyd wanneer dat begrepen word in betrekking der nuttigheyd, die my daar uyt voortkoomt, in zoo verre ik dat namelijk begriipe als de fonteyn en den oorsprong van alle mijne Gelukzaligheyd, zoo tegenwoordige, als toekomende.

27. Maar gelykerwijs de liefde mijns zelfs deze Gelukzaligheyd ontwijfelbaar zoude willen stellen, alzo vereyschen de lessen der Voorzigtigheyd, dat deze hoop op iets veyligs gesteld, maar op geenen lofsen en bedriegelijken grondslag gebouwt worde, waar uyt gevaar van te leurstelling zoude te vreezen zijn; 't geen zou geschieden, indien *de wnfte ligtgeloovigheyd*, die voor de waarheyd ten hoogsten schandelyk is, *zonder eenig onderzoek te doen* een iegelijk of sijn eygen of eens anders gevoelen van God onderschrijft en toestemt.

28. Aangezien de Waarheyd geern naakt zonder blanketzel wil gezien en in den helderen dag gesteld worden, dien de leugens en dwaalingen vlieden: Maar met welke zy op die wijze zeer schandelyk zoude vermengt worden, en haren onwaardeerlijken prijs gelykmatiglik deelen. Waarom ook in dien zin met regt tot de buytenste duysternissen die gemeene spreekwijzen verbannen zouden moeten worden: *Dat het Geloof geene weetenschap is, dat men tegen iemand, die de beginselen loochent, niet redeneeren moet enz.* Want daar in bouwen zig zeer vele menschen vy plaatzen voor hunne onwetentheyd; en men zegt het onderzoek der Waarheyd eenen openbaren oorlog aan; Weshalven het niet te verwonderen is, dat de Voorstanders der Kerkelyke Dwingelandy die met zulke greeptige handen aangegrepen hebben, en nog drijven.

29. Men moet zig derhalven aan Redenen houden, en zig daar op verlaten. Dog niet op allerley, maar op zoodanige, dewelke wel en rijpelyk overwogen, en die volgens het ingebore richtsnoer der Opperste Volmaaktheyd gerigt en geschikt zijn. Aan welk gansch zeker beleyd aangezien een al te groote schielikheyd en voorbarigheyd des Oordeels schadelijk is, zoo kan het niet anders wezen, of de opschorting des Oordeels moet nuttig, ja noodzakelyk zijn, dewelke wy te regt met den Heer Descartes *eene Twijffeling* noemen, ook, ja wel voornamelyk,

lijk, in Goddelijke zaken, dewelke derhalven niet zoo zeer bezig is ontrent de zaak zelve, dan ontrent de redenen, door welke ik bewogen deze of gene zaken van God gevoeld hebbe, of ik dat wel of quallyk gedaan hebbe.

30. Weshalven het 'er zoo verre van daan is, dat die twijffeling te laken is, of ontrent de zaligheyd van gevaar te verdenken, dat zy veel eer dat alles wegneemt, nog ook den op sterven leggende in dit zelve zeer prijswaardig onderzoek en nasporing niet verlaten kan. Waarom ook deze *Voorzigtige Twijffeling* 'onregt eer van strenge Tugtmeeesters van het onnoozel woord, dan van de zaak zelve, berispt word.

31. Deze dingen, welke we dus verre van den pligt des *Verstands* vermaand hebben, voor af gegaan zijnde, wapenen den *WIL* tegens de blindheyd; en geven denzelven als oogen in 't hoofd, ten eynde hy niet onbedagtelijk ter toestemminge en bewilliging overflaan moge, maar met eene onwrikbare vastigheyd sijne Godsdienstige betragtingen wete te bestieren; aangezien deze van den *Wil* inzonderheyd gevormt worden.

32. De *Wil* nu bediend zig in dier voege van de bevattinge des *Verstands*, dat hy uyt dezès zekere waarheyd ontwijffelbare pligten bybrengt en afleyt. Welke dingen derhalven het Verstand dus verre voor oogen gehouden en aangeboden heeft, oordeeld voor alle andere dingen de wil regmatiglijk, en geeft een iegelijk sijne waarde, welk nu het eerste werk des *Wils* is.

33. Maar het blijkt ligtelijk, dat deze daad des *Oordeelenden Geests* aan den *Wil* alleenlijk toegeschreven kan worden, omdat hy de *Bepaling* van de tot nog toe enkele bevatting is: Gewisselijk wie by zig zelven eens ter degen op beyde die *Vermogens* (want zoo heeft het ons goed gedacht de *Doeningen* te heeten) agt wil slaan, die zal ligtelijk ontwaar worden, dat 'er na de enkele bevatting des verstands eene andere en *verdere* werking des Geests volgt: En deze, nadien zy de *Bepaling* der reeds begrepe zaak is, kan niet dan aan den *Wil* toegeschreven worden.

34. Want dezès post is het, te werken, en de gedagten te bepalen, daar het Verstand zig *lydelijk* houdt, met de denkbeelden der dingen enkelijk te beschouwen, en daar van te *getuygen* (gelijkerwijs als een getuyge eenvoudiglich het gebeurde verhalende) maar niets ontrent dezelve vast te stellen, of te bepalen. Maar dit in het *Oordeel* geschiedende; waar door we iets *bevestigen*, of *ontkennen*, zoo ziet men even daar door *aanstonds* zonneklaar, dat dat van den *Wil* voortkoomt? Maar
de

de Vryheyd geeft ook een vast en zeker kenteeken, dat de Wil in het Oordeel werkt, dewelke van alle Oordeel onaffcheydelyk is, maar die egter aan den Wil vormelyk eygen is.

35. Daar uyt blijkt, hoe onkundig de *Schoolgeleerden* en anderen met hun van de werkingen, die in hun voorvielen, geweest zijn; Dewelke onwetend het *Verstand* in een *Bespiegeland* en *Werkend* onderscheyden hebben: Daar 'er tot het *Verstand* niets behoort, dan het gene zy *Bespiegeland* noemen: Maar het gene zy *Werkend* heeten, daar de bevestiging en onkenning in geschiet, geene werking des Verstands, maar des Wils is.

36. Deze verwarring nu spruyt uyt een vooroordeel, dat te gelijk valsch is, voort, als of namelyk des Verstands voorwerp, van den Wil afgezondert, *het ware* en *valsche* is: maar dat van den Wil *het goed* en *het quaad*. En nademaal ontrent *gene dingen* het Oordeel bezig is, moest dit tot het Verstand gebragt worden, maar omdat ontrent *deze* Lieve, begeerte, en afkeer werken, meenden ze deze dingen alleenlyk tot den Wil te behooren.

37. Welke stellingen op verscheyde wijzen valsch en onwaaragtig zijn: Want behalven dat 'er ('t geen reeds betoogt is) eene Bepaling der enkele gedagten is in de aanneming van het ware, en de verwerping van het valsche, en overzulk eene bezigheyd des Wils ontrent het ware en het valsche? en dat de waarheyd ook *bemind word*: zoo en is 'er ook zulk een groot onderscheyd tusschen waarheyd en goetheyd niet, dat ze voorwerpen van verscheyde vermogens moeten gesteld worden; want in alle *Waarheyd*, voor zoo veel ze waarheyd is, is eene *Goedheyd*, behalven dat het woord *Goedheyd* daar en boven eenige *betrekking* te kennen geeft van waarheyd, tot eene andere zaak als tot derzelver volmaakt-heyd behoorende.

38. Waarby indien 'er een zonderling gewigt kooft, waar uyt dat voorwerp eene verdere toepassing waardig geoordeeld word, om dat of te bezitten, of te schuwen, zoo en begint hier de Wil niet eerst, maar word slegts verder voortgezet en bekragtigt, nadien 'er nu reeds te voren de Bepaling geschiet was, ter tijd, wanneer de Wil oordeelde, dat die zaak door hare goedheyd te wenschen was: Vorders voeg ik zoo wel in het gene, dat *waar* is, de denkbeelden te zamen, als in het gene *goed* is; Gelijk ik ook zoo wel in *het valsche* de denkbeelden atzonder, als in *het quade*.

39. Des is het den Wil opgelegd, de denkbeelden gevoegelyk onder elkanderen te zamen te schakelen en te schikken, daar uyt op eene be-

behoorlijke wijze hegte gevolgen af te leyden, jaft te stellen, wat in God de opperfte volmaakthejd (dewelke de regel en richtfnoer is) be-
taamt, en daar aan toekomt, en wat daar van afwijkt; zoo dat het
overzuiks vry staat den Geest aan dezen toetststeen te beproeven, of der
menschen gevoelens ontrent God billijk en regtvaardig zy, dan of het
met dwaling vermengt gaat, ja ganschelijk het spoor der waarheid bij-
ster is.

40. Hoe groot nu de noodzakelijkheid van den regel dezer voorzigtig-
thejd is, hebben doorgaans alle tijden geleerd; Inzonderheid de On-
ze, dewelke ontallijke verdeeldheden der gemoederen ontrent God voor
den dag brengen, zoo dat zig byna een iegelijk op sijn eyge houtje, of
'k weet niet door wat voor eenen Huys-God weete te verdedigen: waar-
om zeer vele menschen met die verkeerde opvatting en gedachten (die
ze zelfs zig niet schamen openlijk te uyten) bezwangerd gaan: *Dat al-
les los en onzeker is, 't geen van den Godsdienst verteld word, en dat
een iegelijk naar sijns herten lust en vermaak moet leven, dat men dien
Godsdienst moet navolgen, dewelke in het Land, daar we in verkeeren,
de overhand heeft, ja dat men den wit des Heerschers in dezen deele moet
opvolgen en onderdanig zijn, dat het 's Vorsten werk is, voor te schrij-
ven op wat wijze God te dienen is* (men moet een Katholiek of een
muytmaker zijn, is het zeggen van Lodewijk den XIV., 't geen hy
van *Machiavel* ontleend heeft) en diergelijke teffens godlooze en voor
eens ieders zalighejd schadelijke leerstukken meer, dewelke de dardel-
hejd der tijden en verstanden gebaart heeft.

41. Maar deze dingen belet en gaat men te keer met het Oordeel on-
trent God in de Natuur te grondvesten, 't geen die ~~andere~~ *Redeloosheid*
uytstampt, en niet toe en laat, dat het geweten hier onder iemands
dwang en gebied staan wil: want den genen ziet de Natuur dat gedient
moet worden, dewelke haar zoodanig gemaakt heeft; weshalven ande-
re menschen of een Vorst even zoo weynig over den Godsdienst te zeg-
gen kunnen hebben, als zy de Natuur dus of zoo maken kunnen. Zoo
dat deze *Royale* zaak (vergun my een woord van het gebruyk onzer nieuw
te ontleenen) Gode geheel en al toekomt en eygen is; van welke hoe
een zeer strenge handhaver hy geweest is, kunnen de Voorbeelden ge-
tuigen, dewelke de Heylige en Ongewijde Geschiedboeken hier en daar
van daan met deze zelve dingen, daar we van spreken, naauwkeuriglijk
overeënkommende, bybrengen.

42. Maar de *Wijl* gaat nog verder voort: want God heeft deze sijne
Waarheden niet slegts tot eene ydele en vrugteloze bespiegeling aan
ons

ons geopenbaart, maar hy vordert eene verdere werking ontrent dezelve; Nademaal dat het Algemeene eynde en oogmerk Gods, anderzins onverschillig, in het voortbrengen aller dingen, is, dat hy daar door wil *geroemt* en *verheerlijkt* worden; 't welk byaldien het ook ontrent dingen, dewelke buyten ons zijn, plaats hebben moet, zoo moet hy veel meer zig zelve in het tatercel onzes geests om dat zelve eynde geoordeelt worden te hebben willen afmalen.

43. Ja dat meer is, de alijd dringende begeerte en haking naar eene grootere volmaaktheid, dewelke de redelijke Natuur ingeschapen is, vind hier haar voorbeeld en eynde, 't welk ook de gansche afhangendheid vereyscht, waar by koomt, dat het met de Waarheden, ontrent God begrepen, zoodanig gelegen is, dat die van ons niet waar kunnen erkend werden te zijn, dan met hunne betrekking tot ons; want zy brengen alle te gader eenen gelijkmatigen en overeenkomenden pligt mede. Zoo dat het ydelheid is, de *Bespiegeling van de Betragting* te willen afzonderen, nadien gene zonder deze geenzins waaragtig zijn kan.

44. 't Geen nu der pijn waard zal zijn ons aan te toonen in de voornaamste zaken, volgens het zelve beleyd, dat we in het beschouwen van God in het voorgaande gehouden hebben. Ons begrip nu vertoonde ons wegens hem in 't gemeen een opperft Volmaakt en altoos werkzaam Wezen. In het byzonder eenen Allervolmaaktsten Geest, zig zelve, als zoodanig bewust; zig inniglijk kennende, en zig alleen zoodanig beminnende met de hoogste berusting en vergenoeging.

45. Voorts in betrekking tot andere zaken onverschillig, het Hoogste Goed; Alwetend, Almagtig, den Schepper, den Ondethouder, den Bestierder, den Heer *over alles*, Die *ongehouden is rekenschap van zijn doen en laten te geven*, en den Wetgever. Alle welke dingen wat voor eene grootere Wils bepaling en vaststelling die zig behalven eene enkele bevestiging vereyschen, in onze opmerking en overweging ten hoogsten waardig.

46. DE OPPERSTE VOLMAAKTHEID derhalven erkend werdende, moet noodzakelijk eene verwondering, agting, en eene begeerte veroorzaken. Gene, nadien wy zoodanig van Natuure gesteld zijn, dat we door eene ongewoone zaak buyten gemeen sterker bewogen en aangedaan werden ('t geen wy *Verwonderen* noemen, nadien de verwondering de dogter der zeldzaamheid is) en gemerkt de opperste Volmaaktheid zoo zeldzaam is, dat zy de eenigste is, van welk geen diergelijke voorbeeld kan te vinden zijn, zoo kan het niet

anders wezen, of zy moet den Geest in de allergrootste *verwondering* wegrukken, met den zelven heel sterk gaande te maken, en tot *verbaasheid* toe te ontzetten, waar door hy t'eenemaal als verlegen moet staan.

47. En nadien dat de *Volmaaktheid* aller *Hartstogten*, schoon met onvolmaaktheid vermengt, is, dat de Geest naaukeuriger dan hy pleeg op een voorwerp gevestigd word, en vaster aan deszels denkbeeld hangen blijft (zulks dat de *Stoïken* geene reden gehad en hebben, om de Hartstogten ganschelijk uyt eenen *Wijzen man* te verbannen, want ook de Heylige Bladeren brengen dezelve by manier van evenredigheid tot God over, om de standvastigheid des Goddelijken Wils en de zekerheid der uitwerking te beteekenen.)

48. Zoo pleeg het zelve ook van de *Verwondering* voort te koomen, als welke den Geest aanzet tot eene *aandachtige overweging* van dat voorwerp, 't geen hem zoo vreemt en zeldzaam voorquam. Waar uyt overzulks eene *Agting* en *Eerbiedigheid* ontstaat, beyde op God ziende met alle sijne oneyndige waarde, welke hy bezit, en dewelke zoo doende eene *Begeerte* verwekt, na de *genieting* tragtende.

49. Het LEVEN of de opperste Werkzaamheid, tot God noodzakelijk behoorende, is wederom ganschelijk voorbeeldig: want dat brengt mede, dat wy, alle traag- en vadzigheid uytchuddende, ons met eene zuivere werkzaamheid onttrent God bezig houden, nadien 'er alleenlijk eene *levendige* gemeenschap met het leven zijn kan. Voorts is men het gansche leven aan de fonteyn en springader zelfs des levens verschuldigt, en daar van moet men eyndelijk de onderhouding en de vermeerdering des levens afbidden.

50. Maar gemerkt dat opperste *Leven* niet dan in den Allervolmaaksten GEEST gevonden kan worden, zoo dat God overzulks noodzakelijk een *Geest* en geen lighaam moet zijn, zoo word ons dit te verstaan gegeven, dat we alle lighamelijke begrippen onttrent God, hoedanige die ook zouden mogen wezen, verre moeten afweren; Noch dat God of in onze Inbeelding of op een *Tafereel* kan *afgemaald worden*, als het welke voor sijne opperste *Volmaaktheid*, waar door hy een Geest is, ten hoogsten smadelijk zijn zoude.

51. Maar dat dat *tafereel*, 't welk bequaam zoude kunnen zijn, om het beeltenis Gods te ontfangen, niet dan van eene gelijke *Natuur* met God zijn kan, en dat hier uyt de wijze moet gehaalt en ontleent worden, op welke men zig onttrent hen behoort te gedragen, niet met een

lighamelijk toetfel , nadien dat geenzins met eenen Geest over een koomt ; maar dat hier een Geest toe moet gebruykt , en aangewend worden , ten eynde de natuurlijke overeenkomst des Geests met hem tot eene zeer naauwe en gevoegelijke , dat is , tot *eene Geestelijke* gemeenschap met God gerake.

52. Dat voorts deze gemeenschap verkregen werd met de vermogens standvastiglijk naar het Goddelijk Verstand en den Wil te schikken , welke vermogens God alleen tot hun voorwerp hebben , en sijne opperste Volmaaktheden (alle andere dingen buyten God tot nog toe ook onbekend zijnde) waar uyt een *geruste staat* des gemoeds voortkoomt , en *eene Vergenoeging* , de Goddelijke navolgende.

53. Ik ga voort : Wanneer God in BETREKKING tot het voortbrengen *van andere zaken* ganschelijk ONVERSCHILLIG aangemerkt word ; moet men hem dezen lof en *overtreffelijckheyd* toeschrijven : *Dat hy , die in zig alleen volzigt , en niets anders behoeftig is , door ons en alle andere dingen niet rijker of gelukzaliger worden kan . Dat hy uyt zig zelve de wijze , om de dingen voort te brengen , heeft : Dat de overige zaken in zig zelve niets zijn : Dat geene dezer overzulks , op wat wijze het ook was , heeft konnen bewogen worden .* Nog dat hy zig ook aan der dingen ordening , die 'er jegenwoordig is , zoo niet verbonden heeft , of hy kan die voorby gaan , en buyten , (niet tegen) dezelve werken , wanneer hy dit voor zig heerlijk oordeeld te zijn . Waar uyt een gevolg voortvloeyt , dat alle dingen , dewelke hy gemaakt heeft , ten hoogsten voor goed gekeurd moeten worden tot het minste ziertje toe ; Maar dat alle *wraking* , waar door die dingen , dewelke hem zoo behaagt hebben , gelaakt en berispt worden , den Mensch , die sijn schepzel is , niet anders dan tot een zeer groot wanbedrijf en zonde kan verstrekken.

54. Want het is genoeg , dat het alles goed is , het geen uyt sijne handen voortgekomen is , en , omdat het goed is , geheel bemind moet worden : waar van nadien hy de eenigste oorzaak is , zoo moet hem *de gansche Lieve* toegedragen worden . Want dit is den Wil ook zoo eygen , dat het daar t'eenemaal onafscheydelijk van is , *Het goede te begeren* , en naar te jagen , nog hy kan sijne begeerte tot dingen , die tegen dat goed aanstrijden , heen wenden , het gene wy Hoofd XII. §. 25. en volgende betoogt hebben . Des moet *de Lieve* , dewelke uyt de onvolmaakte Goedheden hier en daar opgezamelt voorspant tot het HOOGSTE GOED als tot een middelpunt te zamen gebragt worden , zoo dat zy eenig is.

55. God is voorts ALWETEND, *alle* die dingen, dewelke hy volgens sijne goedheid, gelijk besloten, alzo ook gemaakt heeft, door en door kennende. Waar uyt volgt; dat ook de minste zaken niet gering moeten geagt nog vermaat worden, als dewelke zoo wel zijn onder *alle de dingen*, die God besloten heeft, en volgens sijn besluit weet, als de allergrootste: Nog men moet hun buiten de Goddelijke Voorzienigheyd daarom niet uytfluyten, omdat ons het eynde, waar toe zy geschapen zijn, juist niet altijd bekend is, want de Opper-Heer en Bestierder aller dingen agt het voor zig heerlijk, ook de allergrootste dingen dikwils uyt de geringste voort te brengen. Men moet ook zoodanig sijn leven aanstellen, als in tegenwoordigheyd van eenen *alwetenden getuygen*, voor welken zelfs de binnenste en voor des menschen gezigt verborgene schuyelhoeken des herte niet verholen kunnen zijn: Daar en tegen moet men alles voor hem open leggen en bloot stellen met eene schuldige onderdanigheyd en eenvoudighheyd des herte.

56. Dezelve begrijpt ook in sijne opperste Volmaaktheyd de ALMAGTIGHEID, die aan hem alleen moet toegeëyent worden, dewelke deze gevolgen medebrengt. Dat, gelijk aller dingen aanwezig, alzo ook derzelve wisselbeurten aan God moeten toegeschreven worden: Dat 'er in den Goddelijken Wil *niets* eene *kragt* is, waar by dat al dat gene, 't welk in de schepzelen *vermogen* genoemd word, niet halen mag; En dat ook dit alles tot sijnen maker en oorzaak moet gebragt worden, en dat men derhalven nooit sijne eyge kragten rooken en daar aan iets dankweten kan. Daar en boven zoo dient de Almagtigheyd om den Geest eene vrees voor de Godheyd in te prenten, gelijk zy aan de andere zijde eene gansch v aardige en vaste hulpe aan die genen belooft, dewelke tot hem hunne toevlugt nemen, tegens alle onheylen, die niets tegens hem *vermogen*.

57. Laat hier nu de SCHEPPING op volgen, dewelke den Mensch sijnen Natuurlijken staat erinnert., dat hy uyt niet gemaakt is, en van het niet altijd nog deelagtig is. Welke hem voorts gebied, die opperste kragtdadigheyd en goedheid Gods te verheffen en te verheerlijken, en aan hem daar voor, zoo veel hy kan, *dankzeggingen* te bewijzen. Dewelke egter met dat inzicht niet moeten geschieden, als of zy God voordeelich zouden zijn, en hem daar door iets wederom vergolden warden ('t geen tegens Gods onafhankelijkheyd regtdraade *aanloopt*) maar met erkenenis en belijdenis onzer afhankelijkheyd en behoefte, gepaart gaande met verheffing der Goddelijke Majesteyt en Heerlijcheyd. Hierom gebiet ze ook, *alle andere dingen, van welke*

welke wy een gebruyk , hoedanig dat ook zy , hebben , tot hem te rigten : dat 'er overzulks niets goeds in de dingen zelve te zoeken , (nog het vertrouwen daar op te stellen is : dat in tegendeel alles , 't geen in den hemel gevonden word en op aarde , moet opgelpuurt , en , zoo veel het immers mogelijk is , te zamen gehoopt worden tot stoffe van Gods grooten Lof.

58. Nadien van God ook die dingen , dewelke hy geschapen heeft , ONDERHOUDEN WORDEN : Zoo leerd ons dat zelve , dat wy alle oogenblikken van hem afhangen , van hem met ootmoedige gebeden dit gene te verzoeken , 'twelk we van nooden hebben , *Philippijns de zelvsliefde* , en alle gevoelens van ons zelve tot de *byzonderste dingen* toe , te verwerpen ; Geduriglijk ook deze Gods goedheid te roemen en te prijzen , omdat zy van sijne enkele *mildadigheid* voortspruyt , zulks , dat hy , aan niemand verbonden zijnde , die niet zoude hebben kunnen geven. Naarstiglijk deszels eynde gade te slaan , inzonderheid nademaal ons deze onderhouding buytet. onze verdienste , ja het tegendeel verdienende , toegestaan word , dewelke overzulks niet tot stoffe van zorgeloosheid moet strekken , maar regt en behoorlijk aangelegt worden , zoo dat ook het *uiterlynde dezes levens* zels van het welbehagen Gods te gelijk afhangende , ons niet onverwagt over kome.

59. Wy dalen nu niet af tot de Byzondere dingen , dewelke vergeleken werdende , 't geen ligt te doen is , zoo zal het blyken , hoe een onmetelijk Veld van pligten het is , daar de Natuurlijke Godgeleertheid doorzweeft.

60. Vorders moet zig niemand inbeelden , dat alle die dingen , dewelke op deze wijze uyt de Natuur van God en den Mensch kunnen uytgevorscht worden , geene *Verbintnisse* medebrengen ('t geen men geenzins denken moet , dat Seneca ook eertijds by Augustinus *van de Stad Gods* B. VI. in den zin geschoten is : Als hy zegt : Dit werk der Godgeleerdheid schik ik eenen Wijzen Man toe , *ten eynde by dat in den Godsdienst sijns gemoeds niet betragte , maar in sijne uiterlyke gebaarden veynze* ! want hy spreekt van de Priesters van dien tijd , welker gebruykelijke Kerkgewoontens hy niet wil dat in den Godsdienst des gemoeds stand grijpen , nadien hy 'er byvoegt , *dat die dingen door de Wetten geboden , maar de Goden niet aangenaam zijn.*) ter oorzaak dat zy slechts Gevolgen , door behulp der Reden gevormt , schijnen te zijn ; Want deze gevolgen , met een redelijk beleyd uyt hunne Beginsselen afgeleyt , hebben dezelve zekerheid , die de Beginsselen hebben , om dat zy eene uytbreyding der Beginsselen zijn.

61. En nademaal deze zelve Beginsfelen *de Menschen*, dewelke met reden begaavt zijn, ter gaflaging voorgesteld zijn, zoo detaamt het immers, dat deze gaflaging, gelijk met derzelve Natuur overeenkomt, betragt worde, 't geen geschiet door eene-aandagtige overpeynzing van den zin dezer Voorichriften, dewelke overzulks nadien zy eene verbintnisse met de andere waarheden in zig behelzen, zoo moet men oordeelen, dat God ook deze zelve verbintenis heeft beoogt, en willen voorstellen, want zonder dezelve zoude het geschieden, dat ook de Beginsfelen zelve niet begrepen zouden kunnen worden.

62. Des zijn de Natuurlijke waarheden, en de gevolgen, dewelke uyt die waarheden afgeleyt worden, **WETTEN**, die zoo veel te sterker verbinden, omdat ze zeer inwendig en de Natuur zelve ingeprent zijn, nog derzelve verbindens-kragt houd niet eer op, voor dat de Mensch ophoud een Schepzel te zijn. Dit heeft Cicero erkend in *zijn I. Boek van de Wetten*. *De eerste Gemeenschap*, zegt hy, *des menschen met God is die van de reden, onder welke nu de rede is, onder die is ook de goede rede gemeen. Dewelke een Wet zijnde, zoo moeten wy menschen ook met de Goden door eene WET vereenigt geoordeelt worden te zijn.* Waar uyt nu het stuk bepaald en beschikt moet worden, hoe diep het Menschelijk Gezag onder het Goddelijke moet wegzinken.

63. Dat ganfch en zoo groot Toppunt van Gezag nu steunt op de volflage afhangendheyd des Schepzels, waar door het uyt hoofde van al het geen het bezit, aan God gehouden is: Waarom het ook onderdanig zijne Geboden en Inzettingen hooren, en zijne Eere in de gehoorzaamheyd zoeken moet. In eene zeer volflage en volstreckte gehoorzaamheyd, zeg ik, 't geen geen oogenblik des tijds eenig mangel heeft, maar zig in alles aan zijnen Heere behagelijk maakt, omdat de Afhangendheyd zig tot alle dingen uytstrekt. Weshalven de onderhouding van eenige Wetten, en de verwaarloozing van andere, niet te zamen bestaan kunnen.

H O O F D - D E E L X I V .

*Van de Staving der Wetten , waar uyt de REGT-
VEERDIGHEYD en de Onsterffelijkheyd
der Ziele voortvloeyt.*

1. **M**Aar deze Wetten hebben ook hare *Staving* , de bedreyging , te weten , en de beloften : *Gene* de noodzakelykheyd der gehoorzaamheyd opleggende ; *Deze* vriendelyk aanlokkende , en de Natuur die beyden heymelyk aandringerende ! *Ten deele* met zig aan onwilligen en wederspannigen op te dringen , en hun de gehoorzaamheyd af te perzen , *ten deele* met de goeden hunne pligten aan te prijzen , om hun tot *eene vrywillige gehoorzaamheyd* aan te nopen , met byvoeginge ook des loons , die daar van te verwagten is ; Beyde nu deze banden waren noodzakelyk , indien de verbintenisse van eenige kragt en klem zijn moeste ; want te vergeefs zal hy verbinden , van wien men geen quaat te vreezen , nog *goed* te hopen zou kunnen hebben !

2. Des moet men de schatkamer der Natuur eens wat van digter by inzien , ten cynde alle en een iegelyk , die weet , dat hy een Mensch is , die twee zeer naauwe banden zonder de minste arbeyt of moeyte daar uyt hervooert langen kan ; want deze betooging moet wederom zeer gemeenzaam en duydelyk zijn , opdat 'er geene agterdeur nog uytvlugt ter ontsnapping overig gelaten werde , nog onwetentheyd , nog een staat van eene mindere bequaamheyd , nog iet anders , wat het ook zijn mogt , zoude voorgewend kunnen worden , maar de Natuur ter regtveerdiginge Gods alleen genoegzaam zy.

3. Namelyk dat een iegelyk mensch *eene Medeweten* by zig draagt , waar over hy geen magt heeft , wierden wy in het V. Hoofd-deel alle genoodzaakt te belijden. Wy erkenden op dezelve plaats deszelvs vericheyde werken en verrigtingen §. 3. Onder de eerste deed zig op het Voorschrift der Wetten , welke we aanstonds met korte woorden verklaart hebben. Maar daar op volgde de *Staving* , daar we nu op aandringen , met deze Wetten overeenkomende §. 4. 5. 16. en volgende : bestaande in de uytpraak van een Vonnis over mijne daden , naar der-

zelve verscheydenheid. En deze Staving is het, die wy nu eens wat dieper zullen moeten gaan beschouwen.

4. *Wie* zig derhalven ooit ofte ooit qualijk bevonden heeft ter oorzaak van het verzuymen sijns pligts, in dier voege, dat hy door een onophoudend verwijt sijns gewetens eene heymelijke schaamte, berouw, en verdriet ondervonden heeft! *Wie* voorts de toekomstige dingen te gemoete ziende, dezelve uyt dien hoofde vol gevaar voor zig heeft voorspeld! *Wie* eyndelijk van de dood, die niemand ter wereld ontgaan kan, en die hem voor de Goddelijke Vierfchaar staat te dagvaarden, ooit eenen gruwel en afschrik gehad heeft! Die is immers even hier door by zig zelven gehouden te erkennen het heylig en onschentbaar gezag van God den Wetgever, 't welk met eene volveerdigde wrake der euveldaad tegens den overtreder gewapent is! Hy zal moeten belijden, dat de onverschilligheyt hier geene plaats heeft.

5. Want gewisselijk eene uyerlijke Erinnerung of de berisping van andere menschen zullen geene de minste vrees op mijnen *geest* verkrijgen, nog daar eenige vat op hebben; Ten zy 'er alvorens reeds eene bevassing in was, dewelke hem van de schandelijkheyt *sijner* daden, en de daar uyt nakende elende overtuigde; Nadien ik in staat ben, om het mishagen van andere lieden, met dat te veragten en te vergeten, betaald te zetten, en my met eenen onverzettelijken kop tegens mijne vermaanders aan te stellen! Opdat ik nu zwijge, dat zulk een oordeel van anderen tot het zelve onderzoek kan gebragt worden. Indien 'er eenige gevonden worden, die in hun leven deze dingen gansch halsteriglijk zelfs lochenen, van zulke menschen zegt men waaragtiglijk met eenen Doorlugtigen Man, dat, wanneer zy merken, dat het haast met hun gedaan zal wezen, en dat zy op den oever van de dood zijn, men hun dan blooder en vreesagtiger dan anderen ziet, en den genen beginnen te vreezen, denwelken ze van te voren geloofent hadden. Vorders van de Godlochenaars hebben we hier boven gesproken.

6. Maar aan de andere zijde: *Wie* ooit over sijne goede en vrome Daden eene zoetstreekende aangenaamheyt, eene heymelijke, ἀνεκλάλητον *onuytsprekelyke*, en van allerley soort van wederweerdigheden, ja van de dood zelve onverwinnelijke vreugt in sijnen boezem gevoeld heeft; Die word immers geboden zig veyliglijk te beloven, dat 'er *eene grootere vergelding* voor sijne gehoorzaamheyt bereyt is; want wat zoude anderszins die innige, gemeenzame en onuytsprekelyke goedkeuring mijns Staats zeggen willen?

7. Wederom: *Wie* sijne Begeertens ter degen opgemerkt en gadelij-

geslagen heeft , zoo dat hy wete , dat die in den engen omtrek van allerley eyndige goederen niet kunnen nog willen vervat worden , maar gestadig uytweyen , en zig verder uytstrekken ; Deze is gewisselijk , het voetspoor der Natuur volgende , gehouden te beslyten ; Dat 'er een Hoogste Goed is , 't welk zig zonder eenig mangel van diegenen wil laten genieten , die volgens de voorgeschreve middelen hun best doen , om het zelve te verkrijgen ! Wat zou 'er anderszins voor gelegentheyd en aanleyding wezen , om sijne Begeertens zoo verre uyt te strekken , of zig op te blazen en groote gedachten te hebben boven al het goed , dat gegeven kan worden ? Maar deze zoo wijduytgestreckte begeertens heeft de Maker der Natuur den menschen ingeprent , dewelke overzulks dezelve moet geoordeeld worden te willen vervullen ; Ten zy we willen , dat die om sijn schepzel *te quellen* , ingeplant zijn van *den allergoedertierensten Schepper* , 't geen te gruwelijk is om te denken !

8. Maar ook even daar door , dat God onder sijne allergrootste volmaakheden *sijne Goodheyd* voornamelijk gewild heeft dat van den Mensch erkend zoude werden , en geboden heeft , dat dezelve *gezocht zoude worden* , heeft hy zig ook tot derzelver mededeeling verbonden ; Want aangezien alle goed mededeelbaar is van zig zelve (gelijk het spreekwoord en de zaak zelve te kennen geeft) en zoodanig gezegt word , omdat een ander daar voordeel uyt trekt , 't geen ook in een eyndig goed vald ; Zoo zal men buyten alle tegenspreken van *het Hoogste Goed* de allergrootste dingen verwagten moeten , en die in geene palen ingesloten moeten worden , schoon met de vatbaarheid des eyndigen schepzels altijd overeenkomende !

9. Des behoort 'er zulk eene mededeeling eens t' eeniger tijd te geschieden , en wel eene overvloediger dan diegene , dewelke we nu in het vergunde gebruyk der lighamelijke dingen zien ; Of het zal in geenrley wijzen het Schepzel tot zonden kunnen gerekend worden , indien het denkt , dat God zoo een groot goed niet is , als hy zig heeft afgemaald en geopenbaard , en dat hy kan bedrogen worden , die in hem eene volle Gelukzaligheyd zoekt ! 't Geen even zoo veel zoude te zeggen zijn , als , in het Hoogste Goed en is al het Goed niet , omdat men daar in te leus gesteld word , of , met een woord , *God is geen God*.

10. Daar uyt blijkt , dat het geenzins te misprijzen is , dat men in het onderhouden der Wetten , ook op de *Belooning* *streeft en hoort*. Want *het heeft God behaagt* deze dingen by malkanderen te *voegen*. En alhoewel ons de fraayheyd van het Betamelijke *alleen bewogen* moet , en de

en de deugt om haar *zelve* na te jagen is, zelfs met geen andere goederen verzeld: Zoo kan niet tegenstaande met deze *divine* *regtschapenheid* des Gemoeds de toekomende gerustheyl deszelfs, zig eene belooning voor dezen sijnen betamelijken staat belovende, gepaard gaan. Ja zelfs de *genieting* is onaffcheydelyk van de begeerte naar het Hoogste Goed; wie deze wegneemt, weygert God sijne grootste glory en eere, als welke bestaat in het getuygenisse van eene oneyndige by hem wonende volheyl en rijkdom, waar door gelijkerwijs hy de behoeftegheyd des Schepzels verligten en vervullen kan, alzoo dat ook wil doen.

11. Nog de les, die de Heer *Genlinx*, buyten dat een zeer bequaam Wijsgeer, aandringt, brengt hier eenig hinder by; *Alwaar gy niets vermoogt, wild daar niets!* Want wanneer my belast word *te willen*, dan *vermag* het willen ook, 't geen we reeds betoogt hebben; Alhoewel egter de staat des Schepzels het zelve sijne zeer nederige Onderwerping te gelijk gebied indagtig te zijn, dewelke het zelve aanstonds by God hooge en verheeye gedagten verbied te hebben, *als* aan wien het alle dingen, die het bezit, verschuldigt is, en tot welken die dingen, hoe volstrekt zy ook zijn, (want zy kunnen zoo volstrekt niet zijn, of de schuld die blijft) zig zoo niet uytstrekken, datze hem eenig voordeel toebrengen kunnen, of een eyge regt medebrengen, 'k laat staan dat ze met regt zouden toestaan inzonderheyl *de allergrootste* belooning des eeuwigen levens zoo onbeschaamt te eyschen. Maar laat ondertuschen het hulpmiddel de maat niet te boven gaan.

12. Hier uyt blijkt de gelegentheyl, waar door Antigonus Socheus onbedrevenere Leerlingen, qualijk onderregt, uyt sijn onnoozel zeggen (*Dat we God niet als Slaven moeten dienen, maar zonder gaslaging op den loon*) tot de ontkenning van de *Opstandinge der Dooden* vervallen zijn! Alhoewel, het geen we in 't voorby gaan aantekenen, zy geen klein, maar qualijk verkregen steunzel en onderstand hunner dwaling ook daar in gesteld hebben, dat hun in de Boeken van Moses, daar zy byna alleen op 't zeyl gingen, geene uytdukkelijke belofte van een eeuwig, maar slegts van een tijdelijk leven, schein beschreven te zijn: maar om deze dingen te wederleggen, is het hier de plaats niet.

13. Des blijft deze Staving der Natuurlijke Wetten gansch onwrikbaar, en zal alzoo ten allen tijden blijven! dewelke derhalven daar en boven *eene zeer billijke REGTVEERDIGHEID* des Wetgevers, en eene uytvoering der Regtveerdigheyl, *Δικαιοσύνη* *eene gerechtigheyl*, en *Δικαιοκρατία* *een billijk oordeel*, beyde op Gods Heyligheyl gegrondvest, vereylicht.

14. De REGTVEERDIGHEID nu is in God zijn onveranderlijke wil, om de werken van het Redelijke Schepzel te oordeelen volgens de Wet, aan welke hy het door zijnen Natuurlijken staat onderworpen heeft. Ik zegge dat die wil *onveranderlijk* is, omdat hy Gods *Natuur* zelve, en zijne Opperste Volmaaktheid betreft. Het geen zoo niet te verstaan is, als of het uyt Gods Natuur noodzakelijk voortvloeit, zoodanig een Schepzel voort te brengen, en zig in die schikking tot het zelve te stellen: Want dit kan de Opperste Vrymagtigheid en Onafhankelijkheid des Goddelijken Wils niet verdragen,

15. Maar in dezen zin, dat, na dat hy het Schepzel ('t geen van die Natuur is, dat het betrekking tot hem, als zijnen Oppersten Heere en Wetgever heeft) uyt zijnen vryen wil geschapen heeft, ook alle Gods volmaaktheid medebrengt, dat hy, volgens die betrekking met het zelve te werk gaat, en dat belooning- of straf-waardig oordeeld, en dit Vonnis met de daad zelve werktellig make.

16. 't Welk byaldien hy niet deed, zoo zoude *zijne Opperste Heerschappy* om verre vallen, en van alle Majesteit en Ontzaglijkheid versteken zijn, door welke heerschappy hy *zijne Magt* en Gezag over de Schepzelen ongeschonden in zijn geheel bewaren wil, maar dat by verzuim van wraak-oeffening moedwilliglijk zoude vertrappt worden, en God daar door eene schandelijke oneer lijden. Maar hoe zoude het ook met Gods *Heyligheid* afloopen? Want aangezien deze eene uytdrukking gegeven heeft van het gene by God heerlijk is, ten zy hy dit zelve herroepen wil, zoo vervald hy tot eene schandelijke oneer, indien hy de schending altijd ongestraft laat doorgaan. Dat Gods *Wijsheid* ook en zijne *standvastigheid* hier ongeschonden af kunnen komen, zal niemand ligtelijk diets gemaakt worden, die het voorgaande naar eysch overwogen heeft; Gelijk ook zijne *Almagtigheid* niet ongemoeit zoude gelaten worden, tegen welke gelijk zig niets aanstellen kan, alzo heeft die gansch overvloedige krachten, om dit te handhaven, en ter uytvoeringe te brengen, 't geen hem eens hoogwiffelijk behaagt hadde.

17. Dus *vervolgt* God op eene zeer gevoegelijke wijze zijn *Regt* op den Mensch, dat is te zeggen, zijne Magt, om met hem te handelen, die steunt op een hem voorgeschreve en bekend beleyd. Want dit is *het Regt*; en dus vloeit uyt de Wet en het Regt Gods *Regtveerdigheid* voort. Indien de Regter zomtijds zijne uytvoering door eenen zekeren tusschentijd van eene tusschen beyde komende Lankmoedigheid, Verdraagzaamheid en Goedheid *matig*, zoo wil hy egter daarom de gansch gewisse verwagting en de zeer billijk uyndeelende Regt-

veerdigheyd niet weggenomen hebben : want *die dingen* komen van sijne enkele *vryheyd* voort. Maar ook van sijne *Wijsheyd* ; want de verlengde loop dezes levens is een Toneel van wel of qualijk doen , gedurende het welke gelijk de Deugt-oeffeningen , alzoook de zonden , aangroeyen en toenemen , welke beyde vermeerdert zijnde , by regt van wederkeering eene verscheydene Regtveerdigheids-oeffening voor zig vereyschen. Ja zelfs dat meer is daar door word gelegentheyd tot *Genadebewijzing* gegeven. Waar toe we nader uyt de *Heylige Bladeren* geleerd worden , dat alle Gods Raadsbesluyten dienen. En deze overweging geeft ons gelegentheyd , om in plaats van die onderscheyding , daar zig andere van bedienen , tusschen de *straffende* en *willekeurige Regtveerdigheyd* een onderscheydener te stellen tusschen de *streng* en *gematigde* Regtveerdigheyd ; want *gener* deelen en worden niet genoeg tegens *makandoren* overgesteld , gelijk ook niet opgeteld.

18. Vorders zoo is de ONSTERFEELYKHEID der Menschelijke ZIELE een ontwijffelbaar gevolg dezer betoogde Goddelijke Regtveerdigheyd. Welker zekerheyd het wonder is dat de Heydensche Wijsgeeren uyt de *waarschijnelykheyd* der overblijving hebben bevestigd. (Waar van daan de Schimmen by hun gesteld wierden) Maar meer is het te verwonderen dat het Puyk der Wijsgeeren onzes tijds niet hooger opgeklommen is!

19. Cicero komt ons naar sijnen leev-tijd straks twijffelagtig in de bepaling der Onsterffelijckheyd voor , in sijn I. Boek der Tusculaansche Vraagstuk. Hoofd. XII. *Leg my dan eens uyt* , zegt hy , *zoo 't u niet moeyelijk vald , en indien gy kond , dat de zielen na de dood overig blijven.* Maar dezelve schijnt op een andere plaats , t'eenemaal te wanhoppen , dat hy weten kan , wat 'er van die zaak zy ; *Welke dezer gevoelens* , zegt hy , *waaragtig is , mag eenige Godheyd oordeelen.* Ondertusschen zoo steld hy alle sijne hulp in het volgende van het I. Boek sijner Tusculaansche Vraagstuk. *Maar in de kennisse der Zielen komen we niet twijffelen , ten zy we mischien in de Natuurlijke dingen gansch en gaar onbedreuve zijn , of in de zielen is niets gemengt , niets zamengegroeit , niets verknogt , niets aan een gebege , niets dubbeld.* 't Welk zoo zijnde , zoo kan gewisselijk de Ziel nog geschild , nog verdeeld , nog gescheurd , nog van een getrokken werden , en bygevolg ook niet vergaan. Want het vergaan is als eene afwijking , *scheyding* , en *wegneming* van deelen , *de welke te voren in zekere schikking te samen gevoegt waren.*

20. Welke klemreden hier op nytkoomt ; Dat 'er in eenen geest zoodanig eene ontbinding niet vallen kan , als 'er in lichamen bespeurt word ;

word ; Aangezien *gene* die deelen niet en heeft , daar *deze* uyt t'zamen gesteld worden , omdat zy uytgebreyt zijn . Dat derhalven de afscheyding der deelen , dewelke van te voren t'zamengevoegt waren , maakt , dat de lighamen *de dood* ondergaan , maar dat de geest van dergelijke ontbinding vry is , als welke door sijn Natuur geen deelen lijd ; want niemand kan een middelst , of derde , of laatste gedeelte van eenen geest ooit bezeffen , of zig eene vierkante , ronde , enz. denking verbeelden .

21. Op deze wijze dan heeft Cicero , *de Natuur* of het Geheelal overwegende , sijn Gevoelen voor de onsterffelijkheid der Ziele verklaart , 't welk gelijk het naar behooren is , alzoo is het van den Heer Descartes onderscheydentlijker aangetoont ; Zoo dat men daar uyt voor eene vaste en onwrikbare waarheyd mag besluyten , *dat de Geest* (indien hy moet gezegt worden te sterven) door een ander soort van dood moet ter neêr geveld worden , dan die zig de Lighamen onderwerpen moeten ! Maar aangezien de *eenvoudige* dingen , hoedanige de Geesten zijn , geen ander soort van dood kan overkomen , dan dat van eene volstrekte *ontslooping* , *niet-aanwezen* , of *vernietiging* :

22. Zoo zoude het naaste zijn , te gaan onderzoeken , of de Zief hier niet onder *gedwongen* word te bukken ? Maar dit Vraagstuk verliest ook daarom zeer veel van sijn kragt en klem , *omdat* 'er tot nog toe geene vernietiging van eenig ding gevonden is : Daar is geen Voorbeeld van , het Denkbeeld spreekt daar tegen , inzonderheyd dat van *de Goddelijke Wijsheyd* , dewelke hare vervulling in geen *Niet* stellen kan , maar van hare *Standvastigheyd* bygesprongen en geholpen zijnde , maakt , dat , *schoon* niet zonder beroering , niet te min de dingen , die 'er zijn , niet ophouden van te zijn .

23. Wanneer *de Lighamen de gestalte* , die ze van te voren gehad hadden , verliezen , zoo vergaan ze daarom niet , maar de deelen van datgene , 't welk van te voren *een geheel* was , worden slegts verspreyt , en hangen naderhand ontbonden zijnde nu het een , dan wederom het ander Lighaam aan , of worden daar mede vermengt , (op dat ze de Kruiden , gekorve Dieren enz. ten stoffe zijn) nemen nieuwe gestakens aan , volgen andere bewegingen , en vertoonen alzoo eene andere schikking , dan zy van te voren hadden . Het zou my wonder geven , indien hier uyt ook niet misschien iets tot staving der *perpetueele Zielsverhuizing* overgenomen is !

24. Gemerkt nu deze staat der *Lighamen* bestendig is , zoo zal het voorwaar alle geloov te boyen gaan , en ten hoogsten te verwonderen zijn ,

zijn , indien deze geenzins gewenschte vernietiging *de Edeler* zelfstandigheyd , hoedanig *de Ziel* in vergelijking van het lighaam is , overkomen kan ! Maar van wien ook zal de Ziel ontsloopt worden ? Immers niet van eenig Lighaam ; want dat die eer wat van het vergaen onderworpen is , hebben we reeds gezien ; Opdat ik zwijge , dat zig geene Lighaams werking (die het zelve daar en boven geheel van buyten aankoomt) van zig zelfs tot de Ziel kan uytstrekken !

25. Maar misschien is deze ondergang der Ziele van haar *eyge Lighaam* te vreezen ! En dit is onwaaragtig : want de Ziel heeft altijd op eene van het Lighaam verscheydene wijze geleefd , gelijk zelfs blijken kan uyt *de louere bevatting* der Geestelijke dingen , *de liefde* tot de Waarheyd en Goedheyd enz. Alwaar in der daad geene werking des Lighaams en is , ja die daar eer hinderlijk dan vorderlijk is ; Nog het en heugt de Ziele niet , dat zy ooit van het Lighaam ondersteunt is ! Des kan haar ook geen de minste Onderstand gezegt worden onttrokken te worden , wanneer het Lighaam sterft !

26. Zy kan ook van geen *anderen Geest* of *Ziel* haren ondergang vreezen , ten zy die gesteld werde haar eerst het aanwezen gegeven te hebben , welker verdere duuring dan , of ophouding aan deszelvs welbehagen staat ! Maar dit koomt God alleen toe , als uyt het voorgaande kennelijk is ! Des zal het God zijn , die de Ziel vernietigen zal ! Welken wy buyten allen twijffel dit stellen te konnen doen , het welk de gansche Natuur of geheelalordening der dingen niet vermag.

27. Maar wat hem in dezen deele behaagt , en of hy ontwijffelbare bewijzen , die in de Natuur voorkomen , van *zijn* gansch zekeren Wil gegeven heeft ? Gelijk dat eene naaukeuriger navorsching verdient , alzo leyt 'er ons , Menschen , ten hoogsten aangelegen , dat we dat grondig weten , als welker staat , die 'er na de dood zijn zal , hier uyt sijne bepaling heeft , *en* de Natuur dit zelve , het welk hier in geschil is , heymelijk schijnt te bevestigen.

28. Want daar is geen duyfter kenteeken van een eeuwigduurend aanwezen te zien in de begeerte om Kinderen voort te teelen , in de voortzetting des Naams , in de aannemingen der Kinderen , in het haken van Lof by de Nakomelingen , in de Graffchriften , in het opregten van gedenkteeken , de zorgvuldigheyd van het maken van den uytersten Wil enz. Door welke gelijk ook door zeer veele andere kenteeken de Natuur getuygt , dat wy ons vlijtig genoeg in het verzorgen der toekomstige dingen gedragen ; Ik moet hier dat fraaye zeggen van Horatius , ten bewijs van deze zaak , byvoegen : *Ik zal niet geheel sterven* ,

en een groot gedeelte van my zal de Dood ontgaan , altijd zal ik weder op nieuws door den Lof der Nakomelingen groeyen.

29. Wie derhalven met de dusverre bygebragte bewijzen niet te vrede zijn kan , en oordeeld , dat al het gene daar uyt zoude kunnen bygebragt worden , slegts eene *waarschijnlijkheyd* van eene toekomstige onsterffelijkheyd is , dien zal de Rede ook niet verlegen laten in het leggen van valtere grondvesten , waar op deze gezogte onsterffelijkheyd gansch onwrikbaar steune. Gewisselijk daar was geene rede , waarom de Heer Descartes hier alle hoop van verdere betoging opgaf , 't geen hy doet *Respons. Secund. ad Medit. num. 7.* alwaar hy *rondtuyt bekend* , dat hy diegenen niet in staat is den mond te stoppen , die zouden willen onderstellen , dat misschien de ziel van zoodanige Natuur van God gemaakt is , dat derzelver duuring te gelijk met de duuring des lighamelijken levens een eynde neemt ! Hoedanige belijdenis immers van zoo eenen grooten Baas der Wijsgeren geenzins moest voortkomen. Omdat 'er niet eens zoo veel moeyte van nooden is , ten eynde de Natuur de ontwijffelbare zekerheyd , in zig afgeteekent , van de onsterffelijkheyd der Ziele ontdekke !

30. Namelijk daar moest agt gegeven worden op die Verbondshandeling , met het eerste Aanwezen der Zielen van God gestaamt , uyt welker kragt overzulks niet slegts , nog zoo zeer in bedenking moet komen , wat God kan , als wat hy wil , en van sijnen Wil geopenbaart heeft. Zoo dat overzulks Gods Magt van zijn vermogen onderscheyden moet worden : Het eerste geeft eenen *Natuurkundigen Zin van het kunnen* , het laatste eenen *Zedelijken* te kennen. Aan gene staat het , dat de Ziel of eeuwigduurend is , of ophoud te zijn ! Want ontrekt die de Ziel zelfs voor een oogenblik eens , en aanstonds zal zy niets zijn ! Nog die verkrijgt , van wat voor eenen staat der Schepzelen het ook zy , eenige nieuwe volmaaktheyd. Waarom hy *Natuurkundiglijk* de ziele vernietigen kan , als hy wil.

31. Maar op zulke wijze en kan men van Gods vermogen niet oordeelen ; want niet tegenstaande dat voor sijne Wils bepaling niet als onbeperkt kan begrepen worden ; Aangezien 'er geene schikking nog Wet gevonden wierd , als welke geheel haren oorsprong aan Gods Wil verschuldigt is : Zoo kan hy niet te min , nadat hy het gebruyk sijns vermogens tot eene zekere mate bepaald heeft , ook daar van niet afwijken , zoo hy maar *regtveerdiglijk* en *getrouwelijk* wil te werk gaan. Waarom hy zig binnen deze palen houd door een gansch vrymagtig gebruyk en toepassing sijns vermogens , waar tegens hy daar na moet geoordeeld

worden gelijk niet *te witten*, alzo ook niet *te kunnen* werken (schoon hy van geene *uyterlijke oorzaak* daar in verhinderd word.) Hier schiet my dat zeggen der Regtsgeleerden te binnen: *Het gene tegen recht en reden aanloopt, dat moet geoordeeld worden zelfs niet te kunnen geschieden.*

32. Namelijk, byaldien het waaragtig is, dat God den Geest onder sijne Wetten gebragt heeft. Indien het verders waar is, dat God zig ontrent het handhaven of het verwaarloozen derzelver niet onverschillig gedragen kan, als of 'er niets gedaan, of bedreven was, dat hem of betamelijk, of tegens hem strijdende was! Zoo volgt insgelijks, dat de staat dergener, die quaat en die goed gedaan hebben, niet dezelve zijn kan. Maar de vernietiging zoude hun beyde gelijk stellen: Zulks dat 'er zoodoende nu geen onderscheyd is, tusschen het onderhouden, en het verwaarloozen der Wetten, nadien dat beyde tot dezelve uytkomst, die namelijk der vernietiging, zoude strekken!

33. Maar dit stoot tegens de *Heyligheyd*, en derzelver gezellinne, Gods onkreukbare *Regtvaardigheyd* aan; want de *Heyligheyd* en kan van die hare hoogste Volmaakttheyd niet afstaan, dewelke God tot eene eenige Wet gelijkerwijs van aanwezig te zijn, alzo ook van te werken, is. Hy kan zig derhalven niet anders en anders getuygen te zijn, dewijl hy *quadeis eerlievend is*; Hy heeft zig nu aan alle Geesten als eenen en denzelfden bekend gemaakt. Aan dit getuygenisse van zig is het betamelijk, dat hy zig gansch onwrikbaar en onveranderlijk houde, nadien de hoogste Volmaakttheyd onveranderlijk is. Waar uyt volgt, dat hy *met der daad ook zelve aan verscheide verscheide dingen gehouden is te getuygen*, goedkeuring of quaadkeuring, loon of straffe; volgens de *staving*, welke wy §. 1-9. aangemerkt hebben, dat hy aan de Wetten gevoegt heeft; want anderszins zoude 'er in God eene *beruyging tegen de daad strijdig zijn*.

34. Maar in tegendeel: De ervaring ontkent tot nog toe de daad; Ja het is 'er zelfs zoo ver van daan, dat de *Voorzienigheyd*, de meestereffte en regeester der Menschelijke bedrijven, in deze groote wikkelligheden der wereld den gemeenen weg der *staving* schijnt te volgen, dat veel eer alle geschiedenissen dezer zelve Wereld doen zien, dat de meeste dingen op eene heel andere wijze uytvallen! Want daar is niets onder in de wereld, dan dat de *goeden* die 'er zijn, als een proov bloot gesteld worden voor de grilligheyd der gener, die de *quaadste* zijn, aan welken ~~het~~ daar en boven byna alleen, als by lot ook door een zeker recht en dat van anderen onschendbaar is, toegestaan word alleley
schat-

schatten der Natuur naar zig te schrapen! Wat is 'er derhalven anders overig, dan te besluyten, dat 'er buyten alle tegenſpreken na dit leven een zeer ſtipte en naauwkeurige vergelding zal komen van alle die dingen, dewelke hier verwacht en als verwaarlooft gelijk gelegen hadden, alzo ook gebleven waren.

35. Waar uyt voorts de herſtelling der Lighamen zelfs ook zeer gemakkelijk af te meten is. Want zy hebben te gelijk met de Zielen dezelve perſonen uytgemaakt, als zijnde deelen van deze, en aan de zedelijke werkingen meesten tijd deel hebbende. Des is het van gelijken billijk, dat zy het zelve lot ook met de Zielen ondergaan. Nog het en kan God niet betamelijk genoeg zijn, dat hy van den loon der goeden (welke in eene volmaakte gemeinſchap van hem gelegen is) iets afrekke, en zig ſlegts ten deele te genieten geeft. Het gene geſchieden zoude, indien hy aan de Geesten alleen ſijne Gelukzaligheyd mededeelde. Maar welke gelukzaligheyd zonder twiſſel zoodanige mededeeling overtreffen zoude, dewelke de Lighamen ook tot de Gemeinſchap derzelve Aller-
gelukzaligſte genieting opleyden zoude.

36. Maar van God mag alles groots veyliglijk afgewagt worden! En indien God voornemens geweest is, zig Glory en Heerlijkheyd uyt ſijne Schepzelen te verkrijgen, Zoo zal deze dan immers grooter wezen, wanneer de Geest, ſijn Lighaam (dat tot hem behoort, en hem zoo aangenaam is) ook wederom gekregen hebbende, nieuwe ſtoffe vind, om die Heerlijkheyd te roemen!

37. Het kan altoos niet gelochent worden, dat onder de voorwerpen, die de begeertens des Geests innemen, ook dit, dat zekerlijk het minſten niet is, moet gebragt worden; De vernieuwing te weten der gemeinſchap met het Lighaam, die hy te voren gehouden had, welke verwagting men niet denken kan, dat de Allergoedſte te leuſtellen wil. Vergelijk ſ. 6-9. Gelijk ook dit zeker is, dat de Dankzeggingen, Gode in der eeuwigheyd te bewijzen, daar door grooter gemaakt worden!

38. Maar dat Goddelijke *axetodixas* ſtipte regt, 't welk we voor af hebben laten gaan, 'ontrent de werkingen der boizen, kan ook hier beſtaan, indien dat in de pijniging der Geesten alleen (hoewel die groot genoeg is) bepaald wierde! Want gelijkerwijs we getoont hebben, dat het Gode betamelijk is, dat zoet gevoelen, dat het weldoen verzelt, ook over het lighaam zelfs ('t welk hier zoude konnen aangemerkt worden als een werkrug) tot vermeerdering van vreugde uyt te ſpreyden; Zoo volgt daar, indien niet meer, altoos niet minder, uyt, dat

ook de *Lighamen der Boozen*, om deel aan het gevoelen der straffe te hebben, uyt het stof der aarde moeten opgewekt worden; Aangezien het door deze gebeurde, dat zy de ydele wellust najagende, het Hoogste Goed geern in den wind sloegen!

39. Voor 't overige moet het ons niet *vremt* dunken, dat beyde de *Waarheden*, van de *Onsterfelykhejd der Zielen*, en van de *Opstandinge der Lighamen* met zoo weynig toeyching (gelijk van ouds, alzo ook nu) ontfangen, ja veel eer ondermijnt, en met eenen openbaren oorlog bestreden worden. Want op die wijze is het, God betere het! Met het *Verdorven* Menschelijk Geslacht gelegen, dat byna overal in zwang gaat, het geen een *Spanjaard in 't byzonder* van de Ketteryen zegt; Dat die gesproten zijn naar de neyging en gesteldhejd van derzelver Stigters!

40. Want gewisselijk in gevalle de *Verdorvenhejd* niet van alle kanten tot de Menschen *doorgedrongen was*, zy zouden nooit iets bedagt hebben tegens beyde deze, de Natuur vleyende, en zig van zelfs aanprijzende waarheden: Vergelijk s. 28. en 37. Want wie zoude *het zijn en overig blijven* niet kiezen voor het *ontsloopt werden of sterven*? Een innig gevoelen te voeden der allerlieffelijkste genieting van het Hoogste Goed, voor de berooving van alle Goederen? Eene voortreffelykhejd boven de redelooze Dieren (dewelke vergaan en nooit zullen wederkeeren) voor eenen gelijken staat van ondergang met hun.

41. De *Menschen* moeten voorwaar een verhevener gemoet hebben! Zoo betaamt het! Zoo is het *by de goede gelegen*, wien deze zelve ontwisselbare hoop van de herstelling huns Perzoons een spoor en prikkel geeft, om hun leven deugdelijk aan te stellen! Maar die dit spoor der regtschape en eeuwigdurende werkingen bijster zijn, is het niet *te verwonderen* ('t geen ik wederom herhale) indien die, na datze hun hartje wel opgehaald, en goede dagen genomen hebben, tot zulke, met de Natuur strijdige verdigtzelen, vervallen, volgens welke zy alle hunne hoop op deze wijze vormen, dat de *Dood een eynde van alles maakt*.

42. Maar hoe jammerlijk die knapen hunne (schijn-)hoop moet benomen werden, zal hun dat besliffchent oordeel wel leeren! Ondertusschen zijn zy ook niet in staat, om zig hier met eenige reden tegens aan te kanten; Indien zy altoos God sijne *Alwetendhejd*, en *Almagtighejd* ongeschonden willen toestaan!

43. Want voor sijne *Alwetendhejd* kan nooit eenig ding, van het gene *hy besloten heeft*, tot het minste stofje toe, verborgen zijn; Ge-
lijk

lijk ook niet de zoo groote en voor ons onbepaalbare *mengelklomp* van deelen, die uyt zoo eene mennigvuldige beweging voortgesproten is: Dewelke om die reden buyten tegenspreken *zoodanig* voortgekomen is, omdat *de Goddelijke Bestiering*, haar besluit stiptelijk volgende, alle die t'zamenstemmende verscheydenheyd gierlijk te gelijk bevatte en invoerde.

44. Voor zoo veel nu *de Almagtigheyd* aangaat, dezelve zal het immers niet moeyelijker vallen, de vermengde deelen te scheyden, en een iegelijk onderwerp de sijne wederom te geven, als het haar in het begin geene de minste moeyte veroorzaakte, dat ze die alle te gelijk uyt niet voortbragt. *Het willen alleen* is hier genoeg, daar het gewrogt aanstonds aan gehoorzaamt! Nog die verwarring en vermenging der deelen is ook zoo groot niet, als een gemoet, sijne vooroordeelen en dwaze wenschen volgende, en weynig agt op de Natuur of schikking der dingen slaande, zig die in den eersten opslag laat voorstaan!

45. Want de ervaring moet niet alleen tot Getuygen bygebragt worden in *de t'zamengroeijing*, maar ook in *de afscheyding* der deelen, welke onze lighamen ondergaan. Deze afscheyding nu is zoo veelvuldig, als 'er byna ontallijke *zweetgaten* in het lighaam zijn. Ja zy is zoo groot, dat men veyliglijk zeggen kan, dat 'er het minste gedeelte van die zelfstandigheyd, die den eersten oorsprong verzelde, nu nog in het lighaam overig is.

46. Namelijk: wat en hoe veel word 'er niet door de ongevoelige uytwazeming uytgedampt? Hoe veel verstrooit de zweet niet al? Hoe veel uytwerpszel is het niet dat de buyk door ons gansche leven quijt raakt? Andere wegen sla ik over. Waar uyt het middagklaar is, dat alle dingen, dewelke het lighaam in zig ontfangt, het zelve niet altijd onafscheydelyk aankleven: Tot wat voor eene schrikkelijke grootte zoude het anderzins niet opstijgen!

47. Des volgt het mede niet, dat *de eenzelvigheyd* van de zelfstandigheyd des lighaams weggenomen word, indien het niet met de herstelling sijns zelfs alle de deelen bezit, dewelke het den ganschen tijd sijner voorgaande during agtervolgelyk *de sijne* ondervonden had te zijn. Laat hier *Claubergs Metaph. Sect. XVIII. §. 296.* en volgende, als ook onze boven §. 23. vergeleken worden.

48. Dit is dan *de uitslag* van de of nagecome of verwaarloofde verpligting, den Mensch aan God verbindende. Dit *uytreynde* is 'er voor den Godsdienst en Godvrugt bestemt; de vergelding of de straffe; beyde allergrootst. Want gelijkerwijs ('t geen id herhaal) de billijkheyd

des allergeodsten Regters geen mangel van vreugde bestemmen, of aanwijzen kan: Alzoo zijn die vleyeryen van geen het minste gewigt, welke Gods Barmhertigheyd door eenen onregmatigen toelag pogen te bewegen!

49. Als of die Barmhertigheyd namelijk haar best zoude kunnen doen, om de *Regtveerdigheyd*, verder wrake zullende nemen, t'eeniger tijd te vermurwen! Tot die ydele hope heeft voorheen het gevoelen van Origenes, 't geen hy van Plato ontleent hadde, aanleyding gegeven, 't welk meer als eens naderhand verscheydenlyk van verscheydenen (inzonderheyd van dien ongenoemden onder den Tijtel van de *Ziel van Ferrandus Pallavicinus* in de voorgaande Eeuw) opgeslukt, gediend heeft om de zorgeloosheyd ontrent de toekomende dingen te bevestigen, en tot vermindering der vreeze voor de elende, die uyt de zonden na dit leven ~~aan voort te komen~~, welke cyndelyk de Socinianery eens klaps ganck en gaar afgesneden heeft. Origenes gevoelen rustte op eene dubbelde grondvest, die beyde valsch waren.

50. De eene was, dat alle Zielen te gelijk geschapen zijnde (daar we boven van gesproken hebben) ten deele gezondigt hebben, ten deele vóólstendig gebleven zijn; Dat gene, die gezondigt hadden, in lighamen geworpen zijn, opdat ze gereynigt zouden werden. De andere was deze, dat 'er geene straffen zijn, dan *zuiverende*; Dat derhalven de Zielen, van de Lighamen afscheydende, wanneer ze nog niet r'eenemaal gezuyvert zijn, gefoltert en gepijngt worden tot den Dag des Oordeels toe, op welken zy reyn en onbevlekt zouden verschijnen. My dunkt dat ik hier in 't voorbygaan moet vermanen, dat dat gedugte Vagevuur der Roomsgezinden, 't geen naderhand uytgebroeyt is, toen nog in sijn zaad verborgen heeft gelegen; Namelijk de dwaling dier eerste tijden bragt mede, dat alle zielen die reyniging van nooden hebben, als ook, dat die reyniging zig uytstrekt tot den *Jongsten dag des Oordeels* enz. Maar de Stigters van dit nieuwerwetsche Vagevuur hebben het getal der parzoonen en het verloop des tijds onder hunne profijtjens weten te brengen.

51. Maar laten die vuyle reynigingen aan den wind lopen, en gelden zoo veel zy gelden kunnen by die genen, die voor *naughtum* of *Uyts vaagzels* verdienen gehouden te worden; Ons word eene andere *reyniging* in de Schriftuur aan geprezen, maar welke de Natuur nog niet en kend. Vorders verhoopt men te vergeefs van Gods Barmhertigheyd, schoon die oneyndig is, het geen zy niet kan volbrengen dan met nadeel van sijne *Regtveerdigheyd*, die insgelijks oneyndig is;

De eene ziet met eene onderlinge omhelzing naar de andere, en zy geven elkanderen in de hoogste volmaakthejd de hand van vriendschap, nog men kan hopen, dat de Barmhertighejd datgene ooit zal willen veranderlijk maken, 't welk de Regtveerdighejd onveranderlijk vastgesteld hadde.

52. Opdat ik zwijge, dat 'er geen andere staat van die rampzaligen kan bedagt werden, dan die, gedurende een ieder oogenblik, door het onverdragelijk gevoelen eener onophoudende en aangroeyende strafte, steeds nieuwe toorn verwekt, dewelke buyten twijffel zoo veel te meer zal blaken, hoe die elendige zig verder van het Hoogste Goed zullen af bevinden.

53. Voor 't overige zal een iegelijk middagklaar zien, uyt het gene wy dusverre betoogt hebben, dat het bewijs waar is, 't geen wy boven Hoofd. XII. §. 28. tegens Spinoza bygebragt hebben. Dat 'er namelijk daar toe geen *naaste* van noden is, ten eynde *de Godsdienst* in zijn kracht en grondsteunzel gevestigd werde. Want hetgene tot dusverre van ons bygebragt is, betreft God alleen, in zoo verre hy voor den Stigter van 's Menschen Aanwezen erkend word, waarom byaldien de Godsdienst zelfs in het aanwezen van eenen eenigen Mensch (zonder Medgezel) die zijne Afhangelighejd in alles erkende en eerde, gebleven was, zoude die in zijn geheel en volkomen geweest zijn, schoon hy geenen naasten in zoude sluyten, met welken de Gerechtighejd en Barmhertighejd over en weder zoude hebben moeten betrakt worden.

54. Nadien zig derhalven de ware Godsdienst God vereyscht tot den Stigter des Menschen, van wien deze alles, wat hy bezit, ontfangen heeft; en tot eenen Wetgever, die eene volstrekte gehoorzaamhejd van den Mensch, door zijne Redelijke betragting, afvorderd, zoo kan die niet waaragtiger uitgebeeld worden, dan door *eene zeer nauwkeurige betrekking van alle Vermogens, die hy bezit, tot God*: Wanneer derhalven in den Geest eene rechte en groote kennis Gods het Verstand verciert, en wanneer deszelfs begeertens den Wil innemen, en met eene volle vergenoeging vervullen, zulks dat 'er in de bewegingen des Lighaams ook bliken, met die begcertens overeenkomende, gevonden worden, die pilgten nagekomen, waar door wy van Natuure aan God verbonden worden. Met een woord: *Godsdienst is die gestadige werking des Geests, waar door hy zig, met al wat hy heeft, aan God, zijnen Schepper, toehyldt, ten eynde hy zig zoo naan het immers mogelijk is met hem, als het Hoogste Goed, vereenigende, door uyt zijne gracie gelukzalighejd geniete.* Zoo volgen dan de overige dingen in hunne rang

en waarde , dezen grondslag , dien we ontrent God gelegd hebben aangaande den Godsdienst.

Het XV. en Laatste HOOFD-DEEL.

Van de verpligting des Menschen ontrent zig zelven , en deszelvs oprigt tot andere zaken zoo onredelijke als redelijke.

1. **B**Yaldien de Godsdienst tusschen God en den Mensch verrigt word , ook zonder dat hy van eenen naasten weet ; Zoo moeten dan des Menschen pligten ontrent zig zelven nu volgen.

2. Des betaamt het , dat hy zig Wetenschap verkrijge , sijn Verstand verciere , sijnen Wil schikke , zig zelven Meester zijnde sijne hartstogten in toom houde ; met een woord , dat hy make , dat hy eene gezonde ziele hebbe , en die gansch veerdig zy , om hare werkingen uyt te voeren : Insgelijks sijn *Lighaam* , met hetzelfde te voorzien van noodige kost en kleeding , waarom hy zig tot eerlijke bedieningen onder andere menschen moet bequaam maken , en die oefenen. Maar *de ongematigheyd* en het misbruyk moet daar van geweert zijn , dewelke het lighaam onnut en onbequaam maakt om den Geest ten dienste te staan , Daar en tegen moet men dit ook tot netheyd en vaardigheyd bequaam maken. Maar hier blijkt voor alle dingen , dat het tegens het Regt der Natuur aanloopt , dit Lighaam te ontsloopen , 't zy dit op eene geweldige wijze geschied , 't zy met deszelvs gelteldheyd , anderszins gezond , te verderven. Vorders moetmen de geboorte , dood , en het leven aan God onderwerpen.

3. *De Onredelijke Schepzelen* aanbelangende , dezelve moetmen met dankbaarheyd gebruyken , en met afhangendheyd , in de ordening , dewelke God gesteld heeft ; alzoo heeft de spijs om den buyk , de Zon om de oogen , de Lugt en sterren verscheide gebruyken en zoo voorts ; En men moet zig daar niet aan vergapen , nog geheel aan overgeven , maar Gods Opper-heerschappy erkennen. Dit zijn dan de pligten *Matigheyd* , *Nederigheyd* en *Lydzzaamheyd*.

4. Voor zoo veel eyndelijk de andere Menschen betreft , men moet agt geven op dezelve betrekking , die zy tot God hebben , op dezelve Natuur

Natuur , het zelve bloed , dezelve verbintenis in God tot God , met hem in staat te brengen , dat hy ook tot Gods Eere is. Daar uyt nu volgt de Regel , *'t Geen gy niet wild dat u geschied , doet dat eenen anderen niet* , 't welk den Keyzer Alexander Severus zeer geviel : *Hebt uwen naasten lief , gelijk u eygen zelve*. Des worden de pligten van *Weldadigheyd , Dienſtwilligheyd , Mededeeling uyt de algemeene Behoeftigheyd* , en die van *Gemeenzaamheyd* aangeprezen.

5. Maar hier volgt dan ten deele uyt het bloed , ten deele uyt Gods Voorzienigheyd eene andere en nieuwe betrekking. Want gemerkt de eene Menſch van den anderen afdaald , zoo doet zig de betrekking van meerderheyd en minderheyd op.

6. De grondſlag , gelijk van alle Maatſchappy . alzo ook van alle betrekking , is de afdaling uyt den zelvden bloede. Want daar koomt aanſtonds de Betrekking des Oorſprongs by , in zoo verre de een het leven van den anderen heeft. Waar uyt de pligten van de eene en de andere zijde volgen.

7. De Ouders is het opgelegd , de Kinderen te bezorgen , *als de hunne* zijnde , hun met het noodige te voorzien , te maken , datze niet alleen leven , maar ook datze wel leven , en dat voornamelijk in betrekking tot God , en datze dezen kennen , met hem vereenigt en naar hem gevormt worden , waar in we den Godsdienſt gezien hebben te beſtaan ; Maar ook in opzigt tot andere Menſchen , ten eynde zy bequaamheyd mogen hebben , om anderen in 't beſtieren van Land en Kerk ten nutte te zijn.

8. En hier van daan gebiet de Natuur aanſtonds aan *de Kinderen* , die dingen met een dankbaar herte te erkennen in de Ouders , als de oorzaak van alles goeds , waar mede hun God heeft willen gelukkig maken , dat zy hun leven bewaard , datze hun voedsel beſchikt , en hun , daar ze van zig zelve onmagtig waren , zoo verre gebragt hebben , en inzonderheyd tot een Redelijk , niet alleen tot een dierlijk leven , hebben opgevoet. Ja dat ook *my* die *teedere genegenheyd* , waar mede de Ouders ontrent hunne Kinderen zijn aangedaan , van deze door eene gelijke liefde beantwoord worde , vereyſcht de billijkheyd , als ook , dat al dat hoofdbreken , dat zy met my gehad hebben , immers verdient en my oplegt eene zugt en iver , om hun die moeyte en zorge door vreugde te doen vergeten. Namelijk de pligten beginnen allernaast van de Ouders , en gaan tot andere menſchen over ; *gelijk* ook hier *de Huysgezinnen* uyt voortkomen.

9. Uyt de op deze wijze wel geregelde *Huysgezinnen* , volgt ook eene

wel geschikte *Maatschappy*, welke overzulks ook door hare Wetten in teugel moet gehouden worden : De Grond-wetten hebben we gezien, bestaande in de erkenenis en bevordering van die zelvde betrekking tot God.

10. Maar aangezien we ook leven moeten, en het gebruyk des Aardrijks nemen ; word 'er voor eerst verondersteld , dat ons van God de Heerschappy over de aarde vergunt is. Welk gesteld zijnde, zoo heeft de betrekking tusschen *het Mijne en het Uwe*, of tusschen het gene ons beyden toebehoort, plaats. Deze betrekking kan aangemerkt worden of in opzigt der menschen, die te gelijk aanwezig zijn, en het aardrijk vervullen, of in opzigt van den agtervolgelijken oorsprong van den eersten Mensch.

11. Nademaal 'er in dat geval vele menschen gesteld worden, zoo moeten letten, op het zelvde regt, 't geen zy alle, even schoon, door Gods goetheyd, bezitten. Alwaar, het geen een iegelijk in bezitting neemt, *het sijne* is in vergelijking tot andere menschen, schoon afhankelijk van God den Heere, waarom geen mensch een eygen regt daar over heeft.

12. Wat de *Wet* der Natuur is, moeten we nu eens in goeden ernst gaan opspeuren ; Want 1. Is het niet genoeg dezelve te besluyten uyt der Heydenen Spreuken en Wetten (schoon, wanneer zy hunne toestemming geven, zy, gelijk *de vonken by 't vuur uyt de asche*, in de betoging een merkelyke zekerheyd geven:) gemerkt die onder zoo verscheide Volkeren ook niet even dezelvde geweest zijn, na dat zy of gemanierder of woester waren.

13. Ja zy hebben ook eenige dingen als verdragelyke, of de bestrafinge zoo zeer niet verdienende aangemerkt, dewelke egter de Wet der Natuur gansch strafwaardig steld. B. V. In het bewaren der kuysheyd, in *avroegien de zelfsmoord*, in de verpligtinge, daar we mede aan onze vyanden gehouden zijn en beledigers enz. Maar nademaal ze in *de andere* zaken 'er *de ware* redenen ook niet bygevoegt hebben, zoo konnen de dingen, die zy gedaan hebben, niet voor een Regt of eene Wet der Natuur gehouden worden. Gelijk B. V. het gene zy in de Natuurlijke dingen aanmerkten, en evenwel uyt geene redenen afleyden, ten preuve zijn kan, dat zy de Wetten en de Regelen der lighamen verstaan hebben, 't geen in Plinius Aristoteles en anderen klaar te zien is.

14. Des moet 'er 2. Op de Betrekkinge zelve van den Mensch tot God voornamelijk agt gegeven worden, waar uyt middagklaar zijn zal,

en dat 'er zekere pligten zijn ('t geen zommigen ontkend hebbende, zeyden, dat alles op losse schroeven en onzeker is, en dat 'er geen regel, om het goede, eerlijke en quade te onderscheyden, gegeven word, 't geen by verzuym van de natuurlijke verplichting toekomt) en dat door derzelver middel de weg gebaant word tot de bezitting van het Hoogste Goed.

15. 3. Moet die *Wet* der Natuur niet gezogt worden in de bloetverwantschap der menschen (waar van gesproken is) waar uyt wel de pligten van den Mensch tot den Mensch voortvloeyen, maar nademaal de Mensch ook zoo zeer aan zig zelven verbonden word; zoo kan niemand ontkennen, dat deze pligten ook daar toe behooren. Nog het is hier niet genoeg met Cumberlant te zeggen: *Dat we het Algemeen Goed der gansche Natuur* als eenen grondslag moeten aanmerken!

16. Want niet tegenstaande dit met meer waarheyd gezegt word, dan dat men met Hobbes alles brengt tot de *Onderhouding sijns zels*, door welke alle verbintenisse, waar door we aan God gehouden zijn, weggenomen, en ten opzigt des naasten aan stukken gebroken word, en de Mensch zelfs zig tot eenen Regel sijner handelingen is, 't geen ten hoogsten *godloos* is, byzonder in dezen staat.

17. Zoo is egter ondertusschen die aanmerking van een algemeen *goed der gansche Natuur* mede niet t'eenemaal pluys: want God word in de Natuur opgesloten, welker Stigter hy veel eer zoude moeten gezegt worden, en tot welken zy eene betrekkinge met het gewrogt overeenkomende, zoude dragen: Ja zy steld eene gelijkmatige verbintenisse tot die dingen, dewelke tot de Natuur behooren; want byaldien hy zelfs in eene mindere zaak dat *goed* niet gezogt hadde, zoude hy reeds tegen de *Wet der Natuur* moeten geoordeeld worden gezondigt te hebben. Maar daar is ook overig, dat men bepale, wat den Mensch verplicht, om dat goed door eene zekere *Wet* te handhaven; 't welk byaldien het God niet is, zoo zal het nergens te zoeken zijn. Nog uyt dezen hoofde zal 'er geene rede van schelmstukken gegeven worden.

18. Men zal derhalven noodzakelijk wederom tot God moeten keeren, die ook de Stigter der Natuur en derzelver waarheden is, gemerkt hy zelfs de eerste waarheyd is, gelijkkerwijs we boven gezien hebben. Van gelijken wanneer hy in de Natuur als de Alwijze Maker in de verbintenisse der Natuurlijke waarheden word aangemerkt en geroemt, dan word de *Wet der Natuur* reeds onderhouden.

19. 't Geen nu uytgestrekt moet worden tot de Reden, het Oordeel, den Wil, en tot dezès Heerschappy en oeffening over het lig-

haam. Alzoo verstaat *het Verstand* op eene met sijne Natuur overeenkomende wijze de waarheyd, gelijkerwijs God die geopenbaard heeft: *De Wil* verheugt zig in dezelve, en bemind die, gelijk hy in God dat zelve aanmerkt. En wanneer *het Lighaam*, in sijne ordening tot de ziel, die gevoegelijkheyd bevordert, word aanstonds het denkbeeld van de Wet der Natuur ontdekt.

20. Namelijk die is datgene niet, gelijk de Regtsgeleerden te algemeen zeggen, 't welk *de Natuur alle Dieren geleerd heeft*. Welke beschrijving al te zeer in 't honderd is. Maar zy leggen 't in dier voege uyt, datze voldoen, gelijk als Welcemb. ad Instit. l. 1. tit. 2. *De Wet der Natuur* derhalven, wanneer zy de redelijke Schepzelen betreft, is *eene verzameling van onveranderlijke voorstellingen, zonder redeneering bekend zijnde*. B. V. Van God, onzen Naasten enz.

21. In deze Wet der Natuur, welke wy beschreven hebben, is alle *Godsdienst* gegrondvest, welke overzulks geen Verdigtzel van Menschelijke Voorzigtigheyd kan gezegt worden, ten zy men even hier door de Natuur, die op deze wijze gesteld is, en wel in alle menschen, verloochent. Daar zijn 'er wel, van welke die heyligschendige woorden na den Florentijnschen Machiavel gehoord worden; Maar die vinden geen ingang, dan by zoodanige borsten, die wel wenschten, dat de zaak zoo stond.

22. Waar uyt wijders volgt, dat de Godsdienst ook niet van den wil eens Vorsts afhangt, nog dat die naar behooren te werk gaat, wanneer hy slegts eenvoudig dien Godsdienst volgt, die by het volk, waar over hy het gebiet heeft, ingevoert is, ten eynde hy zig zoo doende naar den zin des volks schikke: Daar immers die Godsdienst eerst te omhelzen is, dewelke het allerbeste naar de Wet, waar door de Menschen van Natuure aan God gehouden zijn, geschikt is, die vereyscht, dat het Verstand, de Wil, en de Bedrijven des geheelen Mensch Gode werden toegeheyligt. In alle welke dingen derhalven de Vorsten niet onverschillig zijn konnen, zoo weynig als zy de Natuur dus of zoo in staat zijn te stellen. Nog de Natuurlijke Wet laat ook toe, met een reyn herte by eenen Afgod te staan.

23. Maar daar staat inzonderheyd op te merken, tot wat voor pligten zig de Wet der Natuur, en *de Godsdienst*, welke dezelve met die Wet is, uyttrekt, ten eynde de Menschen door dezelve verboden werden. Die pligten nu moeten getrokken worden van de voorwerpen, met welke de Mensch in betrekking gesteld word.

24. God is het voornaamste voorwerp, van welken hy van Natuure een

een Denkbeeld voert, als van een Opperst Volmaakt Wezen; door welk middel God nu *in zig zelven* aangemerkt, en als een Voorbeeld ter navolginge voorgesteld word, en verwondering baart ten opzigt zijner *oneigenlijke Voortreffelykheid*.

25. Maar het Denkbeeld Gods in agt genomen werdende, in zoo verre dat ons betreft: Zoo rijft hier inzonderheyd vierderley Betrekking uyt voort, welke daar uyt voortvloeyt, omdat wy *in ons het maakzel* Gods zijn. *De Eerste* bestaat daar in, dat hy onze *Schepper* is, van wien wy ons *zijn* hebben, 't welk wy bezitten. Wy hebben nog bezitten ons niet van *ons zelven*. Nog van onze *Ouders*, in welker magt het niet staat krooft te gewinnen, of niet, inzonderheyd daar zy naderhand geenen invloed op ons hebben. Derhalven van God, die het leven gegeven heeft, ten eynde het hem dank geweten werde, omdat hy het tot een zeker eynde gegeven heeft, 't welk geen ander zijn kan, dan hy voor zig zelven, 't geen boven gezien is.

26. *De Tweede* Betrekking koomt uyt de *Onderhouding* voort, dewelke wy zoo weynig aan ons zelven verschuldigt zijn, als ons *eerste zijn*; want die dingen zijn een en het zelvde. Des voegt God als *Wijze een Weldoender* ten allen oogenblikken eene during by ons Aanwezen. Deze nu, nadien ze eene zonderlinge weldaad is, moet met een dankbaar herte erkent worden van den genen, dewelke die ontfangt.

27. *De Derde* Betrekking, die uyt de voorgaande voortvloeyt, is die van *Wetgever*: want die weldaden leggen ons in alles eene Wet op. En hier uyt volgt de *Vierde*, welke die van *Regter* is: want volgens die pligten, dewelke wy de onze erkennen te zijn, in betrekking tot hem, zal hy ons oordeelen. Des zal hy voor zeker regt oeffenen; 't geen ten deele in dit leven, ten deele na dit leven geschiet. Zeer wel zegt *Augustinus*: GOD straft sommigen in dit leven, ten blijke, dat hy nu ook Regter is; Maar andere dingen heeft hy bewaart, ten eynde hy zoude toonen, dat 'er een algemeen oordeel zijn zal.

28. Maar in 't byzonder brengt sijne *Goedheyd* mede, dat we sijne weldaden naar behooren waardeeren, welke de *dankbaarheid* is, en onze behoeftegheyd erkennen, en hem alleen najagen boven alles, wat goed gezegt word: Zijne *Heyligheyd* brengt mede, dat we alles ter zijner eere aanleggen: Zijne *Wijshedyd*, dat we de middelen, het eynde, 't gebruyk der dingen erkennen tot Gods Eere: Zijne *Voorzienigheyd*, dat we sijn geley en bestier volgen, als zijnde dat van den Opperbestierder, niet morrende, nog schoorvoetende, maar sijne wegen goed-

keurende : Zijne *Regtveerdighejd* , dat we de Wet wel onderhouden : Zijne *Waaragtighejd* , dat we hem gelooven , nooit misstrouwen : Eyn- delijk brengt zijne *Standvastighejd* mede , dat we , zijn Voorbeeld vol- gende , regelregt tot hem , zonder zijdwegen in te slaan , voortstreven.

29. Deze dingen komen ons ontrent God uyt den geest voor. Maar het tweede soort van pligten gaat *ons* aan , als deze en gene vermogens bezittende. Des bevinden we in ons eene voortreffelijkheid boven de overige redeloze dingen : In ons is een Begeerte , die naar volmaakt- heyd tragt. Eene Bequaamhejd , om anderen ten dienste te zijn , ja ook een vermogen , om ons te vermennigvuldigen. Hier uyt volgt , dat de ziel moet bezorgt worden met de kennisse des hoogsten goeds , met deszelvs liefde en najaging , ten opzigt van het Verstand en den Wil , en dat met onderscheyd te maken tusschen het goede , ware , en verziende.

30. Tot die kragt , om zig te vermennigvuldigen , behoort ook dit , dat , nademaal in dezelve eene paring van twee menschen geschiet , het voor eene stale Wet moet gehouden worden , *zig met geene anderen te vermengen*. Want alhoewel de Dieren (maar niet alle) met vele zon- der onderscheyd gemeenschap hebben , zonder eeniger maten te zondi- gen ; Zoo kan dat egter by de *Menschen* zonder misdaad en schending der betamelijkhejd geen plaats grijpen. Want wanneer de een zijn lig- haam aan den anderen gegeven heeft , word hy met dien anderen tot *een lighaam*. Maar in gevalle hy zig daar na met eenen anderen ook vermengt , zal hy met niemand *een lighaam* zijn.

31. Maar inzonderhejd zoo kan de *Vereeniging der gemoederen* (de- welke uyt *eene zuivere liefde* voortspruyt , en de grondslag van het *Hu- welijks-bed* is) geen meer deelgenoten dulden : want hoe minder *die liefde* verspreyt word , hoe zy kragtiger en reynder tot het eene deel overgaat ; Gelijk die daarentegen verflaauwt , wanneer zy tot vele over- gebracht word. 't Geen ook de *zetregel der Overnatuurkundigen* teken- nen geven wil : *de Mennigte verstrooyt , de Eenhejd verzameld*. Voeg hier by de opvoeding der Kinderen , het zeer moeyelijk aan de kost kom- men , de gelijkmatige verdeeling der kunne enz.

32. Hierom wijders indien ik door mijnen arbejd uyt mijn bezit en have meer trekke dan een ander , moet dat het mijne gezegt worden , nog het kan niet billijk geoordeeld worden , dat eens anders luy- en le- dighejd mijnen arbejd geniete. Maar ook dit gene , 't welk ik op die wijze met de bezitting zelve verkrijg , nadien dat het mijne is , kan ik aan anderen geven , of mijne Kinderen volgens het regt der Natuur nalaten ;

nalaten ; welker eygendom dit hierom is ; of by geschenk , omdat ik Heer daar van ben enz.

33. Maar gemerkt wy alle niet alles vermogen , maar de een deze dingen heeft , daar de ander op zien moet ; is het van nooden , dat die dingen onder elkanderen verwisseld worden , ten eynde het gebruyk daar van zoo doende algemeen zijn kan. Hierom moet 'er order en handhaving van billijkheyd zijn. Waar uyt de noodzakelykheyd der *Overheden* volgt , van welker aanstelling , ten opzigt van de tweederley staat der menschen , tweederley rede was.

34. (1.) Omdat de werken en bedieningen onder vele menschen moesten verdeeld worden : Omdat het noodig is , dat die gene , dewelke niet voor zig zelve , maar voor anderen geboren zijn , ten eynde zy malkanderen onderling ten dienste zijn , eenige agt 'op hun lighaam onder malkanderen geven , opdat het B. V. niet geheel een voet , of oog enz. zy ; maar een iegelijk lid by onderscheyde bedieningen dat gene betragte , 't welk van sijn pligt is. Want het is niet te denken , dat vele ganschelyk het zelve doende , zig onderling ten dienste zijn. *Want* in het gene iemand zig zelve voordeelich zijn kan , en op sijn eyge beenen staan , en heeft hy eens anders hulpe , als overbodig , niet van nooden. Des moest 'er eene order met gemeen besluit gesteld worden , waar door die algemeene noodzakelykheyd , of dat vermogen , of die neyging , om anderen ten dienste te zijn , bepaald zouden worden.

35. De tweede rede , namelijk van *geweld* , is niemand onbekend. Men weet dat zeggen : *Al wie de quade spaart , benadeeld de goeden.*

36. Maar de Mensch is van dezen ganschen regel *afgeweken*. Hier uyt ontstont de verdorvenheyd van sijn Verstand , Wil , Hartstogten , van sijn liefde tot zig zelve , tot God , tot sijnen Naasten , welke verdorvenheyd de Heydenen gekend hebben ; waarom hy onder Gods handen geraakt is , die sijn Wet onder bedreying gestaamt heeft. *Waarom* ook de Wet der Natuur eeniger maten eene andere gedaante gekregen heeft , nademaal nu God met den zondaar te doen heeft. Zoo word nu 's Menschen waardigheyd verwaarloost. B. V. een Man kan Vader en Moeder veragten , ja dooden (Matth. X. 35. Alwaar Christus zegt : *Ik ben gekomen om den menschen tweedragtich te maken tegen sijnen vader , ende de dogter tegen hare moeder , ende de schoondogter tegen hare schoonmoeder.* Exod. XXXII. 27. *Hy* (Mose) *zeyde tot hen* (de zonen Levi) *Alzoo zegt de HEERE , de God Israëls , een ieder doe sijn zwerd op sijn heupe , gaat door , ende keert weder van poorte tot poorte in 't leger , en iegelijk doode sijnen broeder , ende elk sijnen vriend ,*

vriend, ende elk *zijnen* naaften. Deut. XXXIII. 9. *Die (Levi) tot zijnen vader ende tot zijne moeder zeyde; Ik zie hem niet, ende die zijne broederen niet en kende, ende zijne zonen niet en agtede: want zy onderhielden uw woord, en bewaarden uw verbond.*) Eene Krijgsgevangene onteeren en weg zenden (Deut. XXI. 13. 14. *Ende zy (de gevangene vrouwe) zal het kleet harer gevangenisse van haar afleggen, ende in uwen huize zitten, ende haren vader ende hare moeder een maand lang beweenen: ende daarna zult gy tot haar ingaan, ende haar man zijn, en zy zal u ter vrouwe zijn.* 14. *Ende het zal geschieden, indien gy geen behagen in haar en hebt, dat gy haar zult laten gaan naar hare begeerte, dog gy zult haar geenzins voor geld verkoopen: gy en zult met haar geen gewin drijven, daarom dat gy haar vernedert hebt.*) Onder eenen Geweldenaar en Tyran leven.

37. Zoo dat het overzulks onnoodig is, hier eene quijtschelding van God als Heere te verziëren, aangezien hy volgens zijn regt te werk gaat, als Regter, en zoo doende aan die betrekking niet meer gehouden is. Want men moet uyt het boven gezegde opmerken, dat 'er aan Gods zijde mede gene verbintenisse is, dat hy zig zoodanigen getuyge, als hy is.

38. Gemerkt derhalven de zonde in de wereld en de Mensch aan alle deze pligten reeds van zijne geboorte af aan, schuldig is, gelijkewijs de Heydenen, Cicero, Plato, Seneca, Cebes enz. schoon duyster, erkend hebben, zoo zal 'er geen middel ter verbetering te vinden zijn, dan de openbaring.

39. Maar deze moet ons dat middel aan de hand geven, en opbeuren, den Mensch op eene wijze, die Gods Eere betamelijk is, wederom tot God brengen enz. Met een woord, zy moet uyt zulke ken-teekenen bestaan, dewelke middagklaar aantoonen, dat ze van God voortkomt, de Rede die goedkeurende, en die dingen bybrengende, dewelke wy gezien hebben Gode en den Mensch volgens hunne wederzijdsche Betrekkinge te betamen.

JOHAN

JOHAN GODFRIED BACHMAN
INTREE-REDEN

Over

J E R U Z A L E M

Gestelt tot een'

L O F O P A A R D E.

Uytgesproken den 5. October 1696.

Te-Duysburg in Kleefs land in de Academie-Kerk.

Hoog-geëerde, Aandagtige Toehoorders.

DE dag van heden, die my voor U-lieden in deze zeer volkrijke Vergadering doet verschijnen, is my een tweede geboortedag. Die eerste heeft my het eerste gebruyk dezes levens ligts vergund, 't welk God, de alwijze en te gelijk goedertierentste Bestierder dier beyder, door den laatsten openbaart, tot wat eynde hy het zelve bestemt heeft. Het heeft sijne goedheyd en 't en is geene kleyne zaak, van *niets* afgezondert te zijn, in 't getal der wezens gesteld te worden, een schepzel te zijn, en wel een redelijk, uyt te munten inzonderheyd boven de andere schepzelen, en uyt dier zoorte te zijn, welke de Schepper tot de voornaamste stoffe sijner Glory en Heerlijkheyd heeft willen stellen, met een woord, *een Mensch te zijn*. Maar die goedheyd verslegt, die waardigheyd vervalde, nadat zig de mensch beneden dien sijnen staat gedraagt, sijne voortreffelij-

S

heyd

heyd in dier voege verwaarlozende en met voeten tredende , dat men zeggen kan, dat de mensch door eene schandelijke Herschepping, zelfs in weerwil der natuur , de Beesten gansch gelijk geworden is, ja eer van hem getuygen kan, dat *hy niet en is*. Het kan hem immers niet passen, dat hy, de ordening verkeerende, den voorrang aan het ligchaam in sijne besturing geeft, nog gevoeliglijk zijn, dat hy slechts dezes bewegingen blindelings opvolgt, en dat 's menschen geest, van zoo groote bequaamheyd zijnde, aan het aardfche alleen hangen blijft. Maar! zoodanig brengt, God betere 't! die algemeene, door de zonde lastig en nadeelig geworde, geboorte-staat den mensch te voorschijn, wiens kort daar op volgende wilde buytenspoorigheyd zoo God niet verbeterde, en door eene naauwer tugt inteugelde, die ישר הוים *het regt der Volken* in de Heylige Schriften genaamt word, zoo zoude de verdorvenheyd, hare driften opvolgende, tot de allerschandelijkste zaken vervallen, en alle hinderpalen, nu niet alleen van den Godsdienst, maar ook die van de eerbaarheyd zelve, aan stukken gebroken hebbende, alles zonder onderscheyd in 't war werpen; Te vergeeys zoude alle verbintenis wezen, de Godsdienst uytgeboent, de onderlinge pligten ter nedergeploft, aangezien al het gene de dolle liefde van op sijn eygen welvaren alleen uyt te zijn gebod, tot eenen regel en rigtsnoer der werkingen zoude verstrekt hebben: zoo zoude nu eens iegelijks quade begeerte alles zonder onderscheyd innemen, en de menschelijke Maatschappyyen zouden aanstonds verbaftert worden en vervallen tot de allervuylste t'zamengroeyingen van vreeze, wantrouwe, agterdogt, ja van rovingen en plonderingen, waar op ten laatste een behoortlijk, dat is, een allerrampzaligst eyndeloos eynde zoude staan te volgen. Namelijk zoo veel zoude het zijn, dat men aan sijnen geboortedag, dewelke ons menschen, maar zondige menschen te voorschijn brengt, zoude kunnen dank weten! Zulks dat men zelfs hier uyt zien mag, wat eenen glipperigen weg zy bewandelen, dewelke de behoudenis hunnes zelfs tot den eersten grondslag van alle verbintenis stellen. Maar God, de menschen zullende genade bewijzen, en de glöry sijner volmaaktheden zullende verbreyden, terwijl hy hun lankmoedigheyd vergunde, zoo heeft hy voor die groote verwarring, die op handen was, ook een schot geschoten, de Volkeren door de overgebleven voorschriften der rede, als door eenen zekeren breydel, in toom houdende; Hier uyt ontfonden de menschelijke staten, het onderscheyd van regt en onregt, de Wetten op gezag gestaakt, onderhandelingen op vertrouwen steunende, de Overheden handhavers der gestelde order, en dappere voorstanders

ders des vrees te gelijk en der ruste ; met een woord hier uyt ontstonden wel geregelde Maatschappyyen : Uyt welken hoofde nu de menschen door eene zekere noodzakelykheyd der natuur aangezet worden, om elkanderen ten nutte zijn , en het algemeen welwezen der Maatschappy te behartigen , zig onderling geene Wolven , maar broeders , maar Goden , dat is , weldoenders zullende verstrekken ; Inzonderheyd nadat die heylige *nuideu Leere* der ter zaligheyd leydende genade naauwer en vaster lessen der onderlinge vereeniging gegeven heeft , dewelke , dat ik mijnen naaften hertelijk lief hebbe , het Beeld Gods in hem vergiere , dewelke , dat ik sijn voordeel en welvaren zoeken , en hem met my tot dien staat en waardigheyd verheffe , in welke hy , zoo gevoegelijk het immers mogelijk is , zijn zoude kunnen ter eere Gods met sijns zelfs zaligheyd , niet zoo zeer gebieden als wel bidden. Zoo koomt de geboortedag wederom tot sijnen vorigen prijs en waarde , en deszelfs gedagtenis koomt ons zeer zoet en aangenaam voor : Zoo gaat dat verdriet weg , 't geen de voortteeling door de zonde aangewreven is , uyt welker opmerking eenige der Ouden verkeerdelyk van gedagten zijn geweest , dat het ongeoorloft is , de geheugenis der eerste geboorte te vieren. Gewisselyk ik heb heden meer dan eene rede , om Gode dankzeggingen te doen. En ik en weet niet , of my ook mijne geboortedag zelfs ooit zoo blijde en aangenaam te binnen kan komen , als deze zelve dag , die my erinnerd , dat ik geboren ben , niet voor my zelve , maar voor God , maar voor de Kerke , voor mijn Vaderland , voor de Hooge-schole door eene vlijtige en onvermoeyde onderwijzing der waarheyd , die naar de Godzaligheyd is. Laat het zig anderen voor een groot vermaak rekenen , van het gemeene volk afgezonderd te zijn , *Digitis monstrari & dicier, Hic est ! Met den vinger nagewezen te worden , en dat men zegt , Dat's die Man !* Mijn vermaak zal ik stellen in de goedertierene beïttering des Goddelijken raads t'mywaards : En eygent Cicero een gedeelte onzer geboorte aan ons Vaderland , een gedeelte aan onze Ouders , een gedeelte aan onze Vrienden toe ; ik zal dezelve met eenen Christelyken mond in allen deze aan God alleen gansch en gaar toeëygenen. 't Welk derhalven den Allergoedertierensten en Allergrootsten G O D ter Eere , U-lieden , Toehoorders , en my ter geluk en zaligheyd gedijde , ik aanvaard heden het Hoog-leeraars Ampt in de Heylige Godgeleertheyd , 't geen my door den genadigsten wil des Doorlugtigsten Prins niet lang geleden opgedragen is. Maar ten eynde Gy-lieden , Toehoorders , wetet , wat gy U-lieden van my kondet beloven , zoo zal ik een verhoog doen over het gene , waar in

een Godgeleerde van dezen tijd al zijnen arbeyd moet stellen, met de woorden van dien Propheet, dewelke om zijne zonderlinge klaarheid en eer Historisch verhaal, dat door eenen aan een geschakelden draat dikwils voorgesteld is, dan voorzegging, de vijfde Euangelist en Apostel by Hieronymus genoemd word, Jelaïas meen ik; Zoo nu bevat die, het gene hy elders in eenen netten t'zamenhang aangaande het geluk van de Kerke des laatsten tijds, en aangaande de middelen van deszelvs bevordering, geboekt had, in korte woorden op het zevende vers van het twee en tseftigste Hoofddeel: *O gy die des HEEREN doet gedenken, en laat geen stilzwijgen by u-lieden wezen. Ende en zwijgt niet stille voor hem, tot dat hy bevestige, ende tot dat hy Jeruzalem stelle tot eenen Lof op Aarde.* Ik zal derhalven spreken van het aanstaande geluk van de Kerke des Nieuwen Testaments, en van de verscheide betragting van God en de menschen ontrent deszelvs bevordering. In welker beschrijving ik verzoek, verleent my gunstige gemoederen en genege ooren, Toehoorders; maar ik en begeer niet, dat Gy-lieden uwen Redenaar uyt eenige aardigheyd en kunst van zeggen, of uyt naar de konst geschikte gesten of gebaarden oordeelt, want zoo zal hy U-lieden straks ontvallen, maar vervullet en voedet met my uwe Godvrugtige gemoederen liever met de hope der zeer gewenschte aanstaande verandering, zoo vele als 'er met ernst naar dezelve reykhalzet.

Wanneer Gy-lieden dan hoort, dat de Propheet gewaagt van *Jeruzalem*, zoo zult Gy-lieden u ongetwijffeld die aloude wijze van 't bestieren der Kerke te binnen brengen, welke het den Alwijzen God welker om gansch heylige redenen behaagt heeft te gebruyken, na dat hy alvorens de genade-fonteyn door verscheide beloftens, eerst wat duyfter, maar by vervolg van tijd verstaanbaarder geworden zijnde, geopent had. Die schreef enkel aardische dingen voor aan een volk, dat zig met regt van uysterlijke te gelijk en lighamelijke geboorte Gods volk noemde; Die wijze van regeering, zegge ik, was aartsch, maar gelijk bestemt alzo ook bequaam gemaakt, om verhevener en gewigtiger zaken af te malen, waar van in dezelve eene veelvuldige *δύλασις* *aanwijzing* te vinden was: Die is wel in den wind geslagen, niet zonder voorspelling, dat 'er eens t'eeniger tijd door de verstoktheid des gemoeds eene verwerping van het vleeschelijk schuym van dat volk zoude geschieden, alhoewel God den ganschen tijd zijner langduurige betragting zelvs ten opzigt dezer zelve in de inteugeling des onstuymigen gemoeds sijn voorgesteld eynde behoud, maar van de gelovigen met galslaging der Gode gansch betamelijke wijsheyd tot de schuldige gebruyken

ken gebragt. Namelijk die Kintiche jaren der Kerke, van verre de toekomstige zaligheyd aanschouwende, en geene volkomene volmaking hebbende, vereyſchten zulke middelen (*eerſte Beginzelen* noemt haar de Apostel) om de zwakke gangen met der tijd vaſt te maken; die ontwiſſelbare ſteunzels van geloof en hope namelijk, den ganſchen dienſt der plegtigheden door, voorkomende, in Offerhanden van verſcheyde zoorte, in waſſchingen, reynigingen, perzonen, land, en plaatzen in het zelve boven de andere heylig. Maar *Jeruzalem* verdiende inzonderheyd opmerking, en aldaar de Tempel, roemrugtig door het inwoonen van God zelfs, dat de Joodſche Meesters, de ſpreekwijze der Schriftuur nabootzende, שכונה שכינה eene *inwoning* noemen. Dat de Goden uyt den hemel nedergedaalt waren, om hunne woonſtede by de menſchen te veſtigen, ontzette eertijds die van Lyſtren, met een Afgodifche verbaaftheyd het wonder aanschouwende, dat Paulus gedaan had! Ten tijde *des apſtols der onwetentheyd* raaskalde het jammerlijk bedrogen Heydendom ontrent plaatzen, welke de Bedrieg-geest, zig voor God uytgevende, *αποστολὰ μετ' εὐνοίας* *met eene quade nabootzing* des waren Gods voorgav, dat ze van hem bewoont waren; waarom 'er by de Ongewijde Schrijvers zoo breed opgegeven word van Orakelen of Godſpraken, gelijk als van het Delphiſche, Dodoneeſch, Amphiaraiſch, Trophoniſch, van dat van Jupiter Ammon en van andere, die zomtijds door de liſtige bedriegery der Prieſters van den Draak toegetakelt wierden. Maar met de waarheyd der zake zelve praat *Jeruzalem* alleen: Dat heeft geen Volk mogen gebeuren! 't Is *Jeruzalem* dat zig alleen deze *ὑπερβαίνουσα* *voortreffelijkheyd* aanmatigt: Hier heeft men bevonden, dat God op eene behoorlijke wijze gedient wierd, dat hy hier aangeſproken wierd, dat hy hier niet uyt eenen drietal, maar uyt eene wolk antwoord gav, dat hy hier ſijne huylhouding met een bequamen oven en haartſtede toeruſtede, hier regeerde hy het volk, dat hem onderdanig was, ſijne uytgeleze burgers *zelus*. Gewiſſelijk eene zeer gezegende Stad, aan welke dat voorregt mogt gebeuren! Allergelukzaligſte Burgery, die het hoogſte toppunt van gelukzaligheyd bezat! Waarom het ook niet te verwonderen is, dat derzelve zeer loffelijke faam tot de uytlandsche Volkeren heên gevlogen is, die Koningen tot dezelve, en Koninginnen gezonden hebben, om derzelve heerlijke loſtuylingen te vermeerderen. Gy-lieden zult my van zelfs, hooggeagte Toehoorders, toetſaan, dat *Jeruzalem* op deze wijze geſteld is geweest *tot eenen Roem des Aardrijks*. Maar gy-lieden zult egter niet gelooven, dat dat het is, 't geen de Goddelijke Propheet, de toekomstige dingen voor-

zeggende, en van de voorledene niets sprekende, heeft willen te verstaan geven. Heel wat anders, heel wat edeler heeft de Heylige Geest, door den Propheet sprekende, gewilt; Wiens gemeenzaam beleyd van betogen in het Nieuwe Testament, gelijk wy dat noemen, indien ik dat het mijne maak, zoo zult gy-lieden ook op een ander, en van dat oude verscheyden Jeruzalem, denken. Het zy my nu genoeg Paulus alleen bygebragt te hebben, door de betoging der waarheyd zig doorgaans boven anderen aangenaam makende aan het geweten: In diervoegte nu onder vele andere dingen den Sabbathdag, het volk Gods onder de dagen des N. Testaments overig, volgens de uytpraak van David aangaande de uytfluyting der Joden van de toekomende ruste, zullende aantoonen, *indien Jofua*, zegt hy, *hun in de ruste gebragt hadde, zoo en hadde hy* (David) *daarna niet gesproken van eenen anderen dag*. Om gelijke reden zy het ook my hier geoorloft te zeggen: byaldien die uyt-muntentheyd, die ik gezegt heb, toen, wanneer die zelfs in haren grootsten lust en kragt was, Jeruzalem gestelt heeft tot eenen roem op Aarde, zoo zoude Jesaias geenzins voorzegt hebben, dat dezelve naderhand stonde te komen. En gewisselijk die gedaante van Jeruzalem; dewelke de tijden, die op den leeftijd des Propheet's gevolgt zijn, vertoont hebben, is eer van haren glans berooft, dan met nieuwe versierd. De wijd en breedte volgende, en *μεγάλη καὶ ἀκατάκλιτος* met ongedekten hoofde ingevoerde verdorvenheyd heeft door Gods regtvaardig oordeel alles quaads medegesleept: Het volk van te voren door eene zeer schandelijke Scheuring verdeelt zijnde, zoo hebben beyde de partyen regtmattige straffen harer overtredingen geleden, de Wetten zijn bespot en ontheyligt, de aarde is bezoedelt: Jeruzalem, eenige reyzen ingenomen, is ten prooy en spot van verscheyde Volkeren gewest. Dat is wel wederom uyt sijne asche geboren, maar met eene gedaante, die zoo zeer ten quade verandert was, dat derzelver beschouwing de ooggetuygens, die het in sijnen ouden glans gezien hadden, bittere tranen asperste. En opdat ik van andere zaken nu zwijge, die vlijtiglijk aangetekent worden van de Rabbiijnen (Jeruzalems glory, onder den tweeden Tempel verdonkert, beweene, schoon derzelver waargtigte oorzaak niet navorschende) zelfs die vriendelijke en naauwe gemeenzaamheyd, die ik gezegt heb dat het zelve zoo doorlugtig gemaakt heeft, met God, die in den Tempel woonde, is naderhand t'eenemaal verdwenen, en alhoewel de Joden roemen, dat hun iets dergelijks gebeurt is in de toevallige antwoorden, welke hy naderhand zoude gegeven hebben, die zy *בן בת דא* de *Dogter der stemme* noemen; Zoo wijzen egter de om-

omftandigheden , welke 'er de overlevering byvoegt , aan , dat zy veel eer *παρρησία* door de *schalkhejd* des Duyvels bedrogen , dan met Gods aanspraak verwaardigt zijn.

Eyndelijk is dat berugt Jeruzalem , daar 't meest op aankoomt , *παρρησία* den doorkuys , opdat ik zoo spreke , van de Romeynen gekregen hebbende , onder fijnen noodfchikkelijkten val bezweken. Noodfchikkelijkten val zeg ik , Toehoorders , welken gelijk de Godspraken van te voren hadden aangeduyt , alzo met haren middelften vinger , gelijk men zegt , te kennen gaven , dat geduurende eenen zeer langen tijd hopeloos zoude zijn ; waar van de vyanden , die het vyer van hemel en aarde tegens zig gewapent vonden , wanneer zy de Godspraken door de wederophouwing van Jeruzalem zогten te leur te stellen , een merkwaardig voorbeeld zijn geweest. Namelijk die tijden waren op handen , waar in die oude *Moeder* eene *Jonge dogter* moest baren , aan deze alle plaats , die zy ingehad hadde , schoon zig zelve overlevende , zullende inruymen. De fchaduwen waren in een lighaam verandert , en alle die voorbeeldige toefel had nu fijne waarhejd bekomen : *Die* zoude zonder deze eer tot het optooyen van een Schouburg gedient hebben , dan tot eenen Gode betamelijken dienst. *Τίλος ἡμῶν Χριστός* , *Het eynde der Wet is Christus* , zegt de Apostel : God was verfchenen , het vleesch met zig vereenigende , naderhand zullende wonen in de herten der geloovigen : op beyde wijzen *τοῦ σώματος ἐν ἡμῖν* heeft hy onder ons gewoont. Hy blijft niet altijd binnen den engen omtrek der muuren , hy is niet altijd aan een eenig Land , Stad , of Volk verbonden ; hy beruft niet meer in de vafche bedriegerye der werkingen , hy maakt , dat 'er geen angftvallig afwagten der beloftens overig is. Maar hy brengt fijne woonftede in den Hemel over , maakt dezen met de aarde een , maar hy zet de palen fijns rijks over het gansche aardrijk uyt , maar hy gebiet de geesten , nu van dienftbaarhejd ontlagen , en in de hoogfte vryhejd gefield , van deze word hy met een reyn geweten gedient ; Dit is het doen ! dit is het werk geweest van God , die zig aan den zondaar nu als eenen God betoond had. Gy-lieden verftaat ligtelijk , Toehoorders ; dat ik de gelukkige tijden des Nieuwen Testaments , die wy beleven , in 't oog heb , de Kerke namelijk , die eene Moeder is , van welke wy ons met regt verheugen dat wy Kinderen zijn , uyt fijnen fchoot en Geest , die dezelve gansch volmaaktelijk vervult , wedergeboren , naar fijn aangezigt gefatzoeneert , en naar fijn voorbeeld gefchikt. Deze is dat *Jeruzalem* ; 't geen de Propheet in fijne gedagten had , en welk hy hope geeft van zoo een gezegent ligt , dat op den avont zoude opdagen. Dit Jeruzalem ,

lem, niet dat oude, is het, 't welk de Heydenen *zijne verworve gerechtigheyd doet zien*, *welker heerlijkheyd alle Koningen zouden aanschouwen*, dat met eenen nieuwen naam moest genaamt worden, gelijkerwijs het tweede vers medebrengt; namelijk de gerechtigheyd voor God, die tot nog toe de meeste Joden en alle Heydenen ontbroken had, stond de grondslag en banier dezer Stad te werden, tot deze banier stonden de Joden en de Heydenen nu gepaart en vereenigt als een heir te zamen te vloeyen, met eenen anderen en algemeenen name in 't toekomende te noemen, van *het Volk Gods* te weten, en van *het eygendom Gods*; *Eene kinderlijke wijsheid, vrymoedigheyd*, met gelijkmatig regt, de slaafsche vreeze buytengesloten, de tijden der onwetentheyd ook over 't hoofd gezien, tegens God zullende gebruyken. Wat dient 'er veel gezegt! Dit moest alleen den waren naam en 't voortteeken van *Jeruzalem bezitten*; in een *vast gezigt van Vrede*, immers eenen zeer gewenschten naam, zig zullende verblijden, terwijl dat voorbeeldig Jeruzalem vyantschap stelde, en die verscheydentlijk voedde; Den tegenwoordigen God van alle kanten op eene gansch betamelijke wijze gelijkformig te zijn, stond dezès voorregt te wezen: *Ik zal onder U-lieden wonen, in het midden van U-lieden*, is eene gemeene manier van spreken van God tot het zelve. Zeer wel zegt ergens een voornaam Uytlegger, *Alwaar de Throon Gods is, daar is Jeruzalem*; Gelijkerwijs dat in den hemel opgeklommen is, de aarde verlatende, zoo is het uyt den hemel wederom nedergedaalt, denzelven in 't toekomende in eene hegte verbintenis zullende aankleven; dit gansche Jeruzalem stond een tempel Gods te werden, *ik zag geen en tempel in het zelve*, zegt Johannes in zijne Openbaring; dat zelve is en Tempel en Stad, dewelke מִקְדָּשׁ וְעִיר *de Gelykenismaker Ezechiël* gezien heeft; Te vergeefs word het denkbeeld, dat hy 'er van geeft, op den Tempel van Zorobabel toegepast, waar mede het geenzins overeenkooft; maar in de Kerke des N. Testaments zal een Jood, zoo hy 'er oplet, den Tempel van Ezechiël ontwaar worden, waarlijk een derde Tempel, dewelke buyten die Kerke een verdigtzel en beuzeling is. Uyt het gene ik dus verre gezegt heb, zal een iegelijk nu ligtelijk met my de reden ontdekken, waarom dit Jeruzalem overal eenen gansch vollen overvloed van allerley genade, openbaring, blijdschap, naderen toegang tot God, en gemeenschap met hem, vaster hope, en eindelijk van de erfenis der weereld volgens de belofte, die aan Abraham doorgaans gedaan is, van de Propheten toegeschreven word. Namelijk op deze wijze alleen zoude Jeruzalem *een lof en roem op Aarde* zijn!

Maar tot het allervolmaakste *αὐτὴν τοῦ* toppunt dezer gelukzaligheid stond de Kerke niet dan by verloop van tijd te geraken, die ondertusschen door verscheide nuttige oeffeningen van lijdzaamheid, vertrouwen, Goddelijke liefde, omzigtigheid, en van wakkerheid *moest bequaam gemaakt worden*, naar het rigtsnoer des Goddelijken raadbesluyts. Hier toe behooren de gelijkenissen van een uytbottend zaad, van een allengsjes oprijzend gebouw, van een lighaam met der tijd aangroeyende, van zuurdeeffem het deeg doende uytdyen en andere, welke de Heylige Bladeren doorgaans in de beschrijving dezer agtervolgende *καταπομὴ* volmaking gebruyken. Hier toe dienen ook de zinnebeeldige wateren van Ezechiël, uyt kleyne beginzelen met der tijd zoo groote kragt krijgende, datze eyndelijk tot eenen ondoorwaadbaren stroom aangroeyden. De Apostelen wierden wel dadelijk, den Zaligmaker nog op aarde zijnde, door eene onmatige en al te vroegtijdige begeerte, schoon ook deze niet genoeg gegront was, tot de aannadering dier gelukzalige tijden henen gedreven, waarom ze tot hem, de aarde nu zullende verlaten, *Heere*, zeggen, *zult gy in dezen tijd aan Israël het Koninkrijk weder opregten?* Maar zy worden van hem tot *μαρτυρίαν*, *getuygenisse*, tot strijden, tot tegensprekingen, tot vervolgingen en tot de dood zelve heen gewezen. De Kerke, gelooft my, en stond geen eyland Rhodus te worden, 't welk men zegt dat de glans der Zonne altijd bestraald, maar zy moest de wisselvalligheden *van dag en nacht* uytstaan, van welke onze Propheet in het voorgaande gesproken heeft: Namelijk daar volgden aanstonts tijden van benaautheyd, wier gelijke noyt eenige eeuwe gezien had. Zy wierden verfmadelijk gehandeld van de Heydenen, zy wierden vervloekt, zy stonden vier en zwaart uyt, de allerysfelijkste folteringen wierden die genen aangedaan, die toen het ware *Jeruzalem* uytmaakten, eer voor schandvlekken en uytvaagzels der aarde gehouden, dan voor *eenen lof of roem*. En, dat meer is, die eertijds lieve moeder (Jeruzalem) zelve, nu eene onregtvaardige stiefmoër geworden, heeft meer dan eens dit viertje helpen stoken, met zelve haar omlopers aan de Heydenen te zenden, die het zelve door verscheide lasteringen noodig voedzel zouden verschaffen. En die *ἐκείνη μεγάλη* groote verdrukking en hiëld niet dadelijk op, maar bleef eenen zeer langen tijd verdrietiglijk duuren, nadien derzelver tien gehate roervinken ontrent drie Eeuwen lang woedden, schoon 'er nu en dan eenige tijd *ἀντιστάσεις* *van verquikking* tusschen beyden quam. Eyndelijk raakte die verwoede dolheid aan 't bedaren, en de Christenen kregen het opperste gebied der werreld in handen, eerst door Constantius Chlorus, en daarna door

dezes zoon Constantijn den Grooten', die Maxentius, Maximinus, en Licinius t'ondergebragt hebbende, na zoo veel uytgeftane moeyelijkheden de Kerke eyndelijk ruste heeft gegeven, nu hare tenten en woonplaatze door alle deelen der bekende werreld uytstreckende. Hier waant nu de Kerke, dat zy hare moeyelijkheden al te boven gekomen is, en dat de quade voorspellingen van Christus vervult zijn, hier haald zy haar hartje op, verzuymt het onderzoek der waarheyd, gaat naar haar gezag te werk, dreygt die genen, die zelys weynig van haar verschillen, met ban en uytfluyting, vreeft niets quaats, maar eer het aanstaande eynde der werreld, bid voor *het nyffel van het einde*, en belooft zy zig 'k weet niet wat voor fraaye dingen: Maar de Draak rust ondertusschen het Beest toe, onder sijnen naam, het wreede toneel voor eenen tijd verandert zijnde, zullende verschuylen ('t geen de Openbaring te kennen geeft, *wanneer zy zegt, dat dit Beest is geweest*, omdat namelijk de Draak dezelve gedaante als het Beest gehad hadde, maar dat *het niet en is*, terwijl de Draak zig in het Beest verandert had; 't geen egter uyt den afgront *zoude oprijzen*) voerd zonder onderscheyd menschen in, die 't met het Christelijk Geloof om hun voordeel, niet om deszelys waarheyd en waardigheyd, houden, hy scheurt de Kerke in yverende partyschappen, voerd den hoogmoed der werreld en des vlees in, blaast dezen in de Hoofden der Kerke, die de Schrift Opzienders en Ouderlingen noemt, voornamelijk in eenen, die eerst door de uytmuntentheyd des Keyzerlijken stoels, en naderhand door dezès overbrenging in 't Oosten, door den uytelijken schijn van eenen zonderlingen, zomtijts ook heyligen, yver, tegens openbare dwalingen en misbruyken, door eene verscheide *πολυεγχευμένη* onnodige bemoeijng, door eene algemeene onwetentheyd en onverstand, dat in het lighaam der Kerke doorgedrongen was, en dat hy op verscheide wijzen koesterde, door het inprenten van bygeloovigheyd by Koningen en Onderdanen, door het agter weeg houden en verdraayen van Gods Woord, 't geen sijne euvel daden zoude aan den dag gebragt hebben, door de verzwakking van de zenuwe der rijken door eenen onderlingen tweespalt en het overbrengen der wapenen tot in de allerafgelegentste plaatsen, naderhand door de stoute toeëygening en aanmatiging der opperfte magt, schoon zig zommige daar tegen stelden, maar te zwak bevonden, *een tweede God op aarde geworden is*, gelijkerwijs de Godslasterlijke redevoeringen der Panlikkers van 't Roomsche Hof, Marcellus, Politianus, en Simon Begnius tot hunne Afgoden, Sixtus den Vierden, Alexander den Sesden, Julius den Tweeden, en Leo den Tienden gerigt, mede-

medebrengen. Namelijk *zoo veel baar bragt hem de Fabel van Christus by!* 't geen Leo de Tiende, dien ik straks noemde, in eene regte lynie *voort in de ongerechtigheyd* volgende, wanneer hy zig eens wonderlijk met sijne trawanten in dien hoogmoed behaagde, niet met eenen onfaalbaren, maar met eenen onheyligen en godlozen mond verhaald word gezegt te hebben. Gewisselijk die gedaante van *het Christelijk Jeruzalem*, zig zelfs nu niet meer gelijkende, was gansch elendig, het aanzien gruwzaam! *καιροι χυλονται*: 't waren *zware tijden*: Die staat des-zelfs verdiende haast geen *en Lof*, maar veel *smaat*. Getuygen zijn de Historischrijvers, die den nakomelingen de droevige gedenkschriften dier zeer booze tijden hebben nagelaten! Getuygen zijn zoo vele als 'er tegens die gansch booze verdorvenheyd zeer hevig zijn uytgevaren, *der deftigheyd*, die *hunne Stad* betamelijk is, gedagtige en *bewuste Burgers* Willem van Malmesbury, Bernhardus Morlinensis, Honorius Augustodunensis, Arnoldus de Brixia, Bernhardus Claravallensis, Johannes van Sarisbury, Robertus Gallus, Fraticelli, Durandus Mimatensis, (die aardiglijk tot den Paus en de Roomsche Kerke overbrengt; het gene 'er eertijds is voorgevallen tusschen Bileam den valschen Propheet, en sijne Ezelinne) Dantes Aligerius, Alvarus Pelagius, die in den name der Kerke een algemeen *geween* opheft, en zeer vele andere meer, want wie zou hun alle optellen kunnen? Maar ook scheen den Keyzers en Koningen, die wisten, dat zy Handhavers en Voedsterheeren van *Jeruzalem* zijn, die zeer onregtveerdige geweldenary, op 't godloos voorwendzel des Allerheyligsten Godsdienst gegrondvest, ondragelijk, en de verdorvenheyd verfoeyelijk. Hierom hebben de Hendrikken, Frederik de Tweede, Rudolph, Albertus, Lodewijk van Beyerens, ook de Koningen van Vrankrijk Karel de Kale, Philips de Schoone, en andere, de dood in hunne tijden met een tweesnijdend *zwaard*, met een *allerkagtigst vergift*, met den ingevoerden *honger* naar waarheid en vertroosting, eyndelijk met *de Beesten des Velds*, de Monnikken, die zelfs Barbaarsche vreemdelingen bysprongen, niet zonder hartzeer ziende woeden, hierom hebben die Vorsten, zeg ik, zoo menigmaal beklag gedaan by dien onregtvaardigen Heer en Scheydsman der Kerkelijke zaken over het ongelijk, 't geen hun en het Volk wierd aangedaan: Ondertusschen zoo kreeg *Jeruzalem* te gelijk door dat geruych van *Wateren* of *Volkeren*, *door het donderen* des Hemels, en door het zoet tusschenspelen der Waldensche en Albigenische *Citherspelers*, hope, van eens sijnen ouden *luster* wederom te krijgen. Eyndelijk is dat zeer gewenste Ligt opgedaagt, 't geen in 't toekomende niet zal

verdondert worden , maar dat by verscheyde gevallen en trappen tot sijn *axelw toppunt* zal oprijzen , in de *Reformatie* of Hervorming der Kerke , die in de voorgaande eeuw geschiet is. Maar ook dit en heeft *Jeruzalem* niet straks gesteld tot *eenen Lof der Aarde* ; Hetzelve noodlot stond deszelvs Burgers toen te wagten , 't geen de eerste ondergaan hadden ; want de onregtvaardige hebben geen *en vrede* , zegt God. De aarde liep nog , niet naar *Jeruzalem* , maar vol verwondering agter het Beest : dat wierd razend tegens de opkomende Belijders der waarheyd , en oeffende op verscheyde wijze *minnen* , sijn gewoel , den *Draek* namelijk nu *losgemaakt zijnde* , en sijne kragt wederom zien latende , zullende zig egter van wegen sijnen slegten staat ook van de vossenhuyd , ter bedrog afgerigt , bedienen. Namelijk nadat de Stad der hoererye , van *Jeruzalem* nu afgezondert , ja tegens de onze over gestelt , zig onmaskert , en ten uitersten veragt zag , ontfonkte zy eerst door *wraakzugt* , schold , vloekte als een onstuymig wijf , knarste voorts op hare tanden , vloog met de nagels in de oogen , havende diegenen schrikkelijk , en trapte hun met voeten , die haren vuylen wil weygerden op te volgen , gelijkerwijs te zien is in de gruwzame history der woedende vervolgingen , welke die van Bohemen , de Waldensen , die van Jerland , Hungarie en onlangs die van Vrankrijk met eene byna meer dan Duyvelsche quadaardigheyd , geplaagt hebben. Maar wanneer zy by ondervinding leerde , dat 'zy op die wijze 't beste van hare zaak niet naar wensch betragte , keerde zy zig nu en dan wederom tot bedriegeryen , tot streelen , en blanketten , de onvoorzigtige wederom zullende verlokken , en zoo zy zig kan doen gelooven , dezelve in hare omhelzingen weder zullende verwarren. Hier toe behooren de ontveynzing , de ontschuldiging , verbloeming der vuyle Afgodery , bygelovigheyd , geweldenary , en der werreltsche rouheyd , en de aanbieding van eene allerschandelijkste nieuwe gemeenschap , opgesmukt met 't vernis van verzoening. Reeds ontrent de beginzelen en naderhand ontrent den goeden voortgang des uyttogets uyt Babylon hebben het verdrag dier partyen , schrikkelijk veel van malkanderen vershillende , zoeken door te dringen *Erasmus* , die , nadat hy de Monnikken van te voren op verscheyde wijzen aan hun kleeren was geweest , hunne vuytste ondeugden had ontdekt , en aan de nieuwe geboorte der waarheyd op verscheyden wijzen de hand geleent , naderhand , 't zy door verslaauwing van Godsdienst , 't zy door gunst van vrienden , 't zy door 't gunstig gezag des Keyzers , 't zy door eenige wijsheyd des vleeschs , die zig bezwaarlijk naar de besluyten van anderen schikt , sijn nyerste best gedaan heeft om de ongerijmtheyd van de verdorvenheyd des

des Antichrists te verniffen , en geraden , van de Kerkelijke gemeenschap niet te breken. Ook Keyzer Karel de Vijfde door fijne raadbefluyten van het befaamde Interim : Kaffander naderhand , Marcus Antonius de Dominis , die hun beft voor de gemeene zaak gedaan hebben. Eyndelijk de anderzins onvergelykelijke Man , indien hy fijn verftand had konnen maat ftellen , *πολυεργων* de noefte en *πλὴντονη* de wifpelturige Hugo de Groot , die de dwalingen eene nieuwe grijs heeft pogen te bereyden , maar waar aan niemant gereet ftond om fijn aangezigt te leenen. De aantrekkelikheden voorts , die in onze tijden verzonnen zijn , *τὸ ἐν ταπεινῇ ψευδοδόξῳ* der ſchijnheylige leugenaars gaan met zeer vele en zeer verderffelijke bedriegeryen bezwangert. Maar gelijkerwijs het gemoed tegens deze moet verfterkt worden , zoo zal daar veel toe dienen , dat men die kend , en weet ; Zy zijn ontrent in deze hoofdstukken vervat ; *Dat het niet dan eene onnoodige en overzulks berifpelijke ſcheuring is , waar door zig de Proteſtanten van de Moeder-kerk hebben afgezondert : dat de grondslag immers ſtandvaſtiglijk bewaart word by de Roomſche Katholijken , naar de bekenteniffen der Proteſtanten.* Dat de dwalingen , zoo 'er eenige zijn , ligt zijn , en ver na van zoo een gewigt niet , dat ze reden zouden kunnen geven tot afzondering ; Ja dat het zelfs geene dwalingen zijn , wanneer zy in het ware ligt geſtelt worden , dat de ſtaat des geſchils qualijk gevormt is , dat 'er vele dingen in ſchijn vergroot zijn , en ten quaatſten getrokken , die zagter hadden moeten opgevat worden ; Dat zelfs de zin van het *Concilie* of de Kerkvergadering van Trente , uyt welken men het gevoelen der Katholijken voornamelijk moet oordeelen , en in welk *Concilie* de Proteſtanten ſchreeuwen dat de waarheyd veroordeeld is , niet ter degen verſtaan is , dat 'er lang genoeg getwift en gekrakkeeld is , dat men den zin van het Concilie eyndelijk met gerufter harte moet erkennen , dat men 't in de hoofdzaken eens is , dat egter aan de Katholijſche Kerke buyten allen twijffel het meefte gezag toekomt ; want dat men van deze afgeweken is : Dat de Proteſtanten geene zending nog roeping en hebben , en dienvolgende geene ware bediening der Kerke , dat zy ook van het volkomen en genoegzaam beginſſel des geloofs ontbloot zijn ; Dat zy zig op de Schriftuur alleen beroepen , maar dat zy hunne meefte dingen uyt dezelve , zelfs in ſchijn , niet kunnen afleyden , dan door hulp der rede ; Dat men een byzonder oordeel ſteld boven het algemeene van de ganſche Kerke. Dat men zig derhalven eyndelijk wederom tot de Moeder-kerk behoort te keeren , in welker ſchoot en omhelzingen de Voot-ouders zelfs der Proteſtanten hunne zaligheyd gevonden hebben , *Dat men de*

Scheuring niet langer behoord te koesteren, als boven welke geene misdaad meer te laken zy! Dit is 't hoofdzakelijke van den raad en van 't werk der allerdoortraptste hedendaagsche Makelaars van Babylon! Dit zijn die fraaye ~~oorspronkelijke~~ voorwendzels van eene onderlinge overeenstemming! Maar die zijn ~~aanpakten~~ uit verderf voortgesproten, en strekken ~~is~~ ~~aanpakten~~ tot verderf: Zy zijn in waarheid zeer gevaarlijk, en steken vol bedekte lagen, inzonderheid wanneer 'er by den Vos de Draak koomt, en de Draak Draken en Dragonders zend. Maar die verraderyen worden ligtelijk ontdekt, wanneer zy voor den Spiegel der Waarheid gestelt worden, en dat blanketzel gaat 'er van zelfs af: De Prophetien waarfchouwen ook de Kerke daar van, en versterken haar tegens dezelve: De wederkeering sijns volks in Egypten is Jehova een gruwel: De wijze Maagden weygerden aan de dwazen van haren oly te geven: Gaat uit, gaat uit het Zelve, opdat gy-lieden geen deel en hebt aan sijne zonden, opdat gy niet en ontfangt van sijne plagen, is Gods stemme tot de Kerke na Babykons eerste val voor deszelfs laatste ondergang!

En de geloovigen van dezen tijd gaan met regt al zidderende die zeer zware oordeelen Gods by hun zelven overpeynzen, ja zullen zig die tot afschrik en omzigtigheyd oordeelen voorgesteld te zijn, met dewelke de derde Engel Openbar. XIV. naar het invoeren der Reformatie, diegenen zoo ernstiglijk dreijgt, die ~~kerken~~ het merkteeken des Beests wederom zouden ontfangen, en by mangel van lijdzaamhejd bezwijken: Want hier word gewisselijk aan geene zaak van minder aangelegentheid getorment, daar schuylt eene adder in 't gras! Zy leggen 't 'er op aan, om met Gods belofte ontrent de verlossing sijns volks den spot te drijven, om God sijne glory, die hy daar door staat te verkrijgen, listiglijk te onttrekken, om Jeruzalem wederom gevangen, tot een teeken van overwinning, in Babel te voeren, het zelve naderhand, indien 't naar hunnen wensch gaat, zoo zullende knevelen, dat het zelfs niet zonde durven kikken. Maar, 't geen men aan Gods voorzienige zorgvuldigheid ontrent de Kerke schuldig is, מוכריי zy die des Heeren doen gedenken, die God in de Kerke gestelt heeft, hebben door hun geraep de alleruudigste geheymen in dier voege aan den dag gebragt en ontdekt, dat zig de tegenparty niet en verblijd over eenigen aanmerkelijken voortgang, maar dat zy zig zelven over hunnen ongelukkigen aanslag nu schamen. Jeruzalem heeft derhalven tot nog toe sijne byzondere en afgezonderde zaken voor zig, zelfs in spijt van Babel; het doet zijn best tot de volmaking van sijn gebouw, de dwalingen worden zeer dapper verslagen, de waarheid schiet dagelijks klaarder stralen uit, nu

door

door verscheyde hulpmiddelen een groot ligt aangewonnen hebbende, en daar en ontbreken 'er geene, dien derzelve liefde tot eenen heyligen en Godvrugtigen yver aanzet. Maar op *gedaan werk is 't goed rnsen* ! zult gylieden zeggen, Toehoorders, de Kerke strijd en zwoegt nog op verscheyde wijzen ! Het gebouw is nog niet voltooit ! Men legt beyde sijne handen nog niet te werk om het zelve voort te zetten : De tweede Cyrus, Karel de Vijfde, heeft wel vryheyd geschonken ; maar het ontbreekt aan geene heymelijke en openbare vyanden, die dezelve verhinderen ! Daar heeft ook meer dan eene Antiochus Epiphanes over de Kerke gehangen, en wel geene, die hem zoo net gelijkt, als de tegenwoordige Tyran van Vrankrijk, Lodewijk de XIV. die ons Jeruzalem eene bloedige nederlaag heeft toegebracht, en nog heden in een bloedbad steld ; Hy bezoedeld doorgaans het Heyligdom, en heeft de belijders des waren Godsdienfts door een vervloekt bestaan tot de allervuylste Afgodery zoeken te dwingen, even zoo veel tijd ontrent na de Reformatie verloopen zijnde, als doen die oude Antiochus Epiphanes, na dat de Joden van de Monarchen van Perzie Vryheyd hadden verkregen om naar hun Land weder te keeren en hunne Voorbeeldige Stad weder op te bouwen, het oude Jeruzalem zeer gruwelijk heeft verwoest ! Wat en hoe veel hoop is 'er derhalven voor de Kerke overig, zult gyl. vragen, wat zult gy ons eyndelijk *goeds* brengen van Jeruzalem, gy die met zulken grooten ophef beloftens doet?

Jeruzalem, zeg ik, zal een Roem en Lof der Aarde zijn ! Zoo wijft als het Aardrijk zig uytstrekt, zoo wijd zal ook Jeruzalem sijne Burgers uytstrekken. Japhet zal, waar hy ook wonen mag, naar Sems tenten heen getrokken worden. Het zal eene Stad worden, dat eerst het aardrijk was : *Ik zal nu zaad van den opgang (der zonne) brengen, zegt God, en ik zal u verzamelen van den ondergang ; Ik zal zeggen tot het Noorden, geeft ; en tot het Zuyden, houd niet te rugge : Brengt mijne zonen van verre, en mijne dogters van het eynde der aarde : by onzen Propheet* Hoofdd. XLIII. Daar zijn Eylanden, en daar zijn 'er nog zeer vele overig, die de *Wet Gods* verwagten Hoofdd. XLII. Het gerugt des *Evangeliums* is wel tot de ooren van zommige uyt dezelve gekomen, maar door zeer ongeloofwaardige boodschappers, geene Apostelen, maar Apostaten, dat is, Afvalligen, het eygendom des Anti-Christi, de Jesuiten. Die verkondigden Christus, maar niet den *gekruyften*, voor argernis vreezende, maar zittende op sijnen Throon, en *Wolken* *omgave* met groote pragt en uysterlijk gelaat, over de wereld heerschende. Die voorschriften des Anti-Christi ver-
eyschten

cyschten eenen fraayen opschik by 't volk ; namelijk de verkondiging van 't kruys scheen voor deze wereld-wijzen al te eenvoudig ! Zy hebben zig derhalven geschaamt over Christus , maar Christus heeft zig ook geschaamt over de bedriegers , want hy heeft niet langer willen dulden , dat men hem zoo zoude bescotten , en die Volkeren onder sijn naam bedriegen , hierom hebben de werleyders de zwaarden schielijk naar hun gekeert gezien , en het geweer zig op den nek gezet ; want zy zijn omgekomen en gesneuveld door het allerwreedste zoort van straffe in China , Japan , en Habessinia ! Op deze wijze is de luyster van *Jeruzalem* ook wel gehaat gemaakt in die Landstrecken , de toegang tot die en verder afgelege gewesten voor de ware prediking des Euangeliums afgesnede , en zelfs de bloote naam van Christenen , dien zy zeer schandelijk misbruykt hadden , heeft wel eenen schrik gebaart en eene waling ; Maar God zal egter sijn belofte vervullen , *Hy zal Jeruzalem eenen Lof der Aarde stellen* , die de grondvesten gelegd heeft , die de aarde gestigt heeft , zullende de sijn zijn ; *Het Euangelium des Koninkrijks zal in de geheele wereld gepredikt worden tot eene getuygenis van alle Volkeren* , is de voorzegging van den Zaligmaker Matth. XIV. Aan dit raadsbesluit Gods alleen , van de aarde met Burgers van Jeruzalem te vervullen , moet de wereld ~~paragrylar~~ de lankmoedigheid dankweten , die zy geniet , anderzins al over lang verdelgt , *de Heere is lankmoedig over ons , niet willende , dat eenige verloren gaan , maar datze alle tot bekeering komen* , zegt Petrus. De wereld staat en vald door het besluit der genade , dat is , haar wel- of qualijk-varen hangt van het zelve af ; Geene lankmoedigheid is 'er zonder dat , waarom 'er ook , na 't verdrijven des noodschikkelijken watervloeds , geene belofte ontrent deze gedaan is , dan by voorgaan van die *in diadus opus aangename renke* Noachs , welke geene andere , dan die van Christus , was. Des heeft 'er de Zoon nog in de wereld , die hem van den Vader gegeven zijn , deze moeten verzamelt worden , en naar *Jeruzalem* opgeleyt worden uyt alle hoeken der aarde , niet alleen nu door de vergunning der voorregten en goederen des Nieuwen Testaments , die al lang stand gegrepen heeft , maar door de toepassing zelve ; Deze zal alle Volkeren , die ergens in de wereld zijn , een gedeelte der Kerke maken , nevens de glory hunner Koningen ; deze zullen van alle kanten hun goud , zilver , edel gesteente en eyndelijk al wat 'er nog kostelijks overig is , dit alles zullen zy ter opene poorten in Jeruzalem inbrengen , welke dierbare belofte de Propheet in 't breede in dit en in 't zestigste Hoofddeel uytbreyd ; als mede Johannes de Apostel byna met dezelve woorden en op den

den zelfden trant Openbar. XXI. en XXII. Maar de Joden zullen ook niet meer ἀπηλωτοί *vervremt* zijn, maar zy zullen te gelijk met de Heydenen als Burgers van eene en dezelve πολιτείας *Stad* ingefchreven worden, wederzijds zeer aangename συμπολίται *medeburgers* zullende zijn. Want πάρις *die verharding* is δὲ μέγας *voor een gedeelte* of by beurte over Israël gekomen. De Wortel is heylig, de Eerstelingen zijn heylig, des zullen op 't eynde ook het overige deeg en de takken heylig zijn. Met het ingaan τῆ πληρώσεως *van de volheyd* der Heydenen in Jeruzalem πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται *zal geheel Israël zalig worden*, beloofd de Apostel Rom. XI. Laat ons de Propheten des Ouden Testaments, die den Apostel voorgaan, eens hooren. In 't laatste der dagen, zegt Hosea Hoofdd. III. na eenen langen tijd zonder Koning, zonder Vorst, zonder Offer, en zonder den overigen toestel des voorbeeldigen Godsdienfts, doorgebracht te hebben, zullen de bekeerde Israëlitēn JEHOVAH hunnen God zoeken, en David hunnen Koning, wel niet dien ouden, die 't verderf gezien heeft, nog μετὰ ψυχῶν *by wijze van zielverhuizing* zoodanigen, maar den regten wortel, den Heere en het krooft Davids. Mozes roept in 't laatste sijner Schriften de Heydenen van den laatsten tijd toe, dat zy het volk Gods, dat op die wijze tot jaloersheyd moest verwekt worden, *zouden doen zingen*: Dit volgen ook zeer klaarlijk Jeremia, Jezza en andere in hunne Prophetien, en ook nu ter tijd geven de Joden zelve de hope der herstellinge niet op, die zy egter tot nog toe niet regt bevatten. Hoe? de Prophetien schijnen de wederinbrenging zelve der Joden in Canaän en de wederopbouwung van het uyerlijk Jeruzalem te voorspellen. Gewisselijk wanneer onze gezegende Heyland voorzegt, dat Jeruzalem moet vertrappt worden van de Heydenen ἕως πληρώσεως καιρῶν ἐθνῶν *tot dat de tijden der Heydenen vervult zijn*, moet men gelooven, dat hy stilzwijgens heeft willen te verstaan geven, dat die vertreding eens eyndigen moet. Maar die deze zaak het allerduydelijkst bepalen, zijn Jeremia, en die op het ingeven van den zelfden Geest ons tot dezelve hoop opwekt, Zacharia, beyde de plaatsen en eyndpalen van het gebouw afmalende, *gene* op het XXXI. Hoofddeel sijner Prophetie, *dexe* op 't XIV. wederzijds 'er zoodanige merkteekenē byvoegende, die den Lezer of aan eene Stad, na de Babylonische gevankenis opgebouwt, of aan het Geestelijk Jeruzalem, in zig zelve aangemerkt, verbieden te denken: Want met *gene* kan geenzins eene algemeene Heyligheyd, aan ieder deel zonder onderscheyd gesthonken, overeenkomen: Op *dexe* nu kan het onderscheyd der Stad zelve van de Burgers niet toegepast worden. Dit wil ik egter niet, Toe-

hoorders, dat gy-lieden zoo verstaat, als of de Joden alleen die aarde zouden bewonen, of dat die aarde een byzonder voorregt van Heyligheid boven de andere deelen des aardrijks zoude hebben, gelijk eertijds; Want het ophouden dier voorregten van een zeeker land, volk, en van zekere menschen, geeft *het Jeruzalem* des Nieuwen Testaments sijne gedaante; en de Joden zullen *met* de Heydenen tot den Berg des Heeren toevloeyen, en die zelve Prophetien nemen al het onderscheyd van plaatzen en werktuygen weg, en daar word ook geen gewag gemaakt van het opbouwen van eenen Tempel; ja dat vooroordeel der Joden, ontrent eene zonderlinge Heyligheid van hun Volk, Land, Stad, en Tempel is *καλύμμα Μωϋσῆος* *het dekzel van Mozes* zelfs, 't geen tot op dezen huydigen dag op hunne oogen legt, en 'er dan moet afgeligt worden.

Gylieden verstaat zelve wel, zeer Goedgunstige Toehoorders, schoon ik stilzwijge, dat 'er tot deze blijde gedaante van zaken, daar ik van gezegt heb, geen toegang is, dan, wanneer die hinderpalen uyt den weg geruymt zijn, dewelke die hoop der Kerke nog twijffelagtig maken. De Kerk heeft met twee voornamen te doen, den Anti-Christ, en den Assyrier: beyde moeten ze onderdrukt en gedempt worden, en zoodoende zal de argernis en *het dekzel der Volkeren weg geruymt worden*. Jef. XXV. 7. Des moet de vyandin van *Jeruzalem*, die onze vreugde tegen hout, de Stad *ἐπιλόφο* op *zeven Bergen*, Rome, de zetel des Anti-Christs verwoest en tot den gront toe verdelgt worden. Deze zal dan eene verfoeijing, *καύσιμος* een *uytvaagzel*, en een nest van onreynen Vogelen zijn, dan wanneer Jeruzalem een Lof des Aardrijks zal wezen. De Vyandin leeft wel, of zy kan altoos lezen, de oordeelen, haar Openb. XVI. en volgende *προφητείας* *voorgeschreven*, maar zy lagt, geruyst slapen gaande onder 't quinkeleren van het hoeredeuntje, *'k zit Koningin* enz. en alle vreeze uyt haar vrolijk hertje verjagende en uytchuddende: *Waaragtig* zijn ondertusschen de *woorden des Almagtigen*, die dezelve oordeelen zal. Den *eersten val* van Babylon hebben de Voorvaders gezien, en onze eeuwen zetten die ter dezer tijd kragtig voort, Openb. XIV. Daar zal een andere op volgen, die 't geschil uyt zal maken, en die de sterkte van het Rijk van het Beest in dier voege zal ter neêr ploffen, dat 'er geen meer hoop van dezelve te herstellen zal overig blijven, als van het opkomen van den Molensteen, die in de Zee geworpen was; Openb. XVIII. Daar zal voorts eene scheuring van het overige lighaam zelfs des Beests in deelen op volgen, Openb. XIV. 18. en 19. waar van andere wel met een

een verstokt herte het Beest zullen aanhangen , en deszelvs herstelling behartigen , maar die zullen in die poginge zelve weggerukt worden ; maar andere zullen zig van die allervuylste gemeenschap afkeeren , en met eenen vollen loop en genegentheyd by Jeruzalem voegen : Want *de tweede dood* zal ook zelve hare dooden wedergeven Openb. XX. En de toekomende *πρόληψις aanneming* der Joden zal de wereld *ζωὴν ἐκ νεκρῶν* het leven uyt den dooden beschaffen , even gelijkerwijs uyt hunne *ἀποβολή verwerping καταβολή* de verzoening voor de wereld gesproten is. Rom. XI. 15.

Maar ook ons *Jeruzalem* zelv's en verdiend tot nog toe dien *lof* niet , die het zelve als van alle kanten volmaakt gebied te roemen ; En het lighaam der Kerke heeft de droevige en bleeke doodverwe nog zoodanig niet uytgeschut , of de verborge en moeyelijke ziekte van binnen word door wisse en zekere teekenen te kennen gegeven. Dat voedzame sap van het Woord Gods word niet genoeg verspreyt , of word ten minsten niet aangenomen van de zieke leden , de vooroordeelen verrukken den geest , de liefde is kout , de haat is brandende , en de heymelijke wrok word gekoestert , als mede de nijt , de verbitteringen der gemoederen , het yveren voor partyen , 't geen niet den Geest van Christus , maar dien des vleesch's te kennen geevt. Hierom vertoont zig de Kerk zoo van een gereten ! Hier komen de Scheuringen van daan ! de lastertaal der tegenpartyen , en de argernissen van die tot de Kerke moeten gebragt worden , onderworpen zijnde ! Hier uyt ontstont eertijds de droevige afzondering der Oofterse Kerke van de Westerse , die tegenwoordig nog niet ophoud ! Hier uyt sproten naderhand de schandelijke namen van Taboriten , Kalixtinen , Lutheranen , Kalvinisten , Bisschoppelijken , en die der Onafhangende ! Hier van daan quam de halstarrige afwijking van een iegelijk Hoofd der gezindheden ! Maar die verdeeltheden moeten bygelegd , de oneenigheden weggenomen worden dan , *wanneer Jeruzalem een lof der Aarde zal zijn.* De muuren van dat Jeruzalem moeten weder opgebouwt worden , 't geen Gode aange-name Offerhanden der *gerechtighejd* doet. Psal. LI. 20. 21. *קִרְיַת הַנֶּחֱלִים* de stek der T'ZAMENBINDERS zal wederom heel gemaakt worden , welke , na het vernietigen der drie *Harders des Joodschen Volks*, de Priesters , Leeraars , en Regteren , eerst gebroken zijnde , het oefenen van *Broederschap tusschen Juda en Israël* had opgehouden Zach. XI. Want *Ephraim en zal Juda niet meer benijden* te dien dage , wanneer Christus de opgeregte *baniere* van de Heydenen erkent en nagejaagt zijnde , *voor de tweede maal sijne hand zal uytstrekken , om het*

Joodsche Volk te vergaderen , en zij alsomgelyk in hunne verstrooyinge. Jet. XI. En in het eynde der dagen zullen zelfs *de hinkende ook met de verdrevene en de geplaagde naderen tot den Berg des Heere*, Mich. IV. 6. Op zulke wijze nu zal de weg des volks bereyt worden , en zullen *de steenen weg geruymt worden.* Jet. LXII. 12. Des zullen de hatelijke rijken van gramschap en afgunst , dewelke tot nog toe gebloeyt hebben , met eene netter kennisse der waarheyd , met liefde , en met onderlinge omhelzingen vervult worden. En op deze wijze zal ons *Jeruzalem*, door verscheyde omzwervingen gellingert , in 't eynde *een Roem zijn en een lof der Aarde.* Dat is in dezen deele de onstantvastige noodlotten zelfs van de allerbloeyenste Steden van de werreld niet gelijk , maar zal by een agtervolgend verloop van tijd zig al schoonder en schoonder opdoen , en eyndelijk volmaakt in schoonheyd zijn.

WANNEER nu die dingen zullen geschieden , zult gy-lieden van my , zeer goedgunstige Toehoorders , met eenen voor-ingenomen wensch trachten te verstaan ; *Wie zal leven , wanneer God dit doen zal?* Was het zeggen des Propheetes , dewelke , Israëls regeering nog niet vast gestelt zijnde , de tooveryen volgende , schoon door eenen yver weggevoert , geen deel zoude hebben aan de genieting der heylzame weldaden , welker belofte sijne *κηρυγματαi* *Godspraken* medebragten , Num. XXIV. Maar een heyliger vyer , eene heyliger begeerte , geloof ik , zal u-lieder herten ontfleken ! Des zult gy-lieden de zeer wijze lessen van matiging aannemen , dewelke onze in alle eeuwigheden gezegende Heyland ons geleert heeft : *Het en koomt U L. niet toe* , zegt hy , de malle nieuwsgierigheyd sijner discipelen inteugelende , *Het en-koomt U L. niet toe* , zeg ik , *te weten de tijden of gelegenheden* , die de Vader , als sijne Koninklijke eygendommen , in sijne eyge magt gehouden heeft. Hand. I. God heeft *κατὰ ιδίαν* *sijne eyge tijden* , in welke hy sijne beloftens gade slaat , en vervuld. 1. Tim. III. En men kan in het Boek , dat de verborgentheden van het Rijke Gods vervat , niet inzien , ten zy dat de zegels van het Lam verbroken zijn. Openb. V.

Des moet men God *van agteren* beschouwen , men moet sijne gangen naspeuren in sijn Heyligdom , in sijne werken moet men sijne raadbesluyten lezen , wanneer hy rijd *ביום שמי* *in de betamelijkheyd van sijnen naam* , dan toont hy zig , hoedanig hy is. Des is het roekeloosheyd , en eene vermetele hoogmoet , dien de opgeblaze wijsheyd des vleeschs en de trotsheyd voortteeld , Gods werken voor den uytslag in zekere en vaste tijdstreken te willen insluyten , waarom ook de tijt gemeenlijk zelfs dergelijke onbeschaamde stoutheyd pleeg te wederleggen en te schande

schande te brengen , niet zonder bespotting en juyching der tegenstreevers. Maar God heeft zig egter niet t'eenemaal *anaproveg onbetuygt* willen laten ontrent de toekomstige dingen , want de Prophetien vervatten in zig ganfeh ontwijffelfbare grondvesten van hoop , vertrouwen , en wakkerheyd : Die de Kerk in tegenspoet gebieden moet te grijpen , in voorspoet waakzaam te zijn , in tijden van verdrukkingen eyndelijk toe te zien , en blyhartig te hopen. En daar word eene zeer hegte verbintenis tusschen Gods werken gevonden ; Die vervangen elkanderen zonder schakeling te breken , dat voorgegaan is verwittigt , dat het ander komen zal , schoon wy den stipten tijd niet ter degen weten : Des zijn Gods doorlugtige werken in de wereld zeer ontwijffelfbare *tijdenmerken* ! Door het verwaarloozen van deze worden de Prophetien veragt. 1. Theff. V. 20. Dit is de schuld der Joden geweest , die hun Christus in sijnen tijd zoo ernstig verwijt , Matth. XII. die wy daarom vermijden moeten.

Maar terwijl ik bezig ben , Hooggeagte Toehoorders , met die tijdenmerken te overpeynzen , zoo doet zig aan my zulk eene groote reeks derzelver op , dat die in 't overige van dit uur , dat eng genoeg is , niet kan ingesloten worden ; Ik zal derhalven mijne reden , die 'k misfchien op eenen anderen tijd zal vervolgen , by verkorting afbreken ; zoodoende zal ik U-lieder gedult en aandacht ook niet misbruyken. Daar kan derhalven geen twijffel zijn , of daar is B. V. een merkwaardig werk Gods te zien geweest in het wederleggen der misbruyken en dwalingen van het Pausdom , en in het bekrachtigen van de waarheyd des Euangeliums , dat de Albigenzen en Waldenzen met zoo grooten iever begonnen en voortgezet hebben ; Dat dié zaak eene *verkondiging des eeuwigen Euangeliums* kan genoemd worden , 't geen te voren onderdrukt en verdonkert was , maar nu eeuwiglijk zal duuren , gelijkerwijs het *aanvanc van eenwigheyd* toebereyt was geweest , zal niemant , geloof ik , tegenspreken. En waarom zou 't zoo niet genoemd worden ? Daar ook de hoofd-dwaling zelve aangeroert word , welke die zelvde getuygenis der waarheyd poogden te verbeteren , namelijk de *aanbidding* , die GOD alleen toekomt , de fchepzelen ook toegeëygent. Openb. XIV. 6. 7. Voorts is de afwijking van de Roomfche gemeenfchap , die 'er op die beginfelen in de voorgaande eeuw gevolgt is , van zoo vele Volkeren , tot byzondere byeenkomsten te samenloopende , gewisselijk een merkwaardige *val van Babylon* , op het 8. vers vermeld , geweest. Dat op dezen val zeer zoete , dog met vervolgingen gemengde , aanporringen om weder te keeren , van welke versf. 9-13. gefproken word , gevolgt

zijn, kan uyt het gene wy boven aangemerkt hebben, niet duyster zijn. Wat kan de Kerke derhalven zekerder verwagten, dan dat *de beest, en het druyvensnijden* 'er binnen korten zijn zal, waar van *gene* de overige verdeeling van Babylon, en de afzondering nog van de andere Volkeren van het zelve zal te weeg brengen, maar *het druyvensnijden* zal de overige eygenaardige druyven van Babylon, (vergelijk Deut. XXXII. 32. *Want hun* (der vyanden) *wijnstok is uyt den wijnstok van Sodom, ende uyt de velden van Gomorra; hunne wijndruyven zijn vergiftige wijndruyven, zy hebben bittere bezyen.*) te treden geven in het verderflijk oordeel Gods. vers 15. tot het eynde. Dezelve zaken worden gansch op dezelve order verhaalt. Openb. XVIII. Maar die zelve verwagting der Kerke word ook bevestigd door eene nader optelling van Gods oordeelen tegens het Beest, die in zeven Phiolen of Drinkschalen vervat zijn. Openb. XV. en XVI. *Want het uytgieten der vijfde Phiole* Hoofd. XVI. 10. heeft *duysternissen* doen komen *over den thron des Beests*, 't geen niet geschiet is, dan door de Reformatie, die den glans van dien Stoel voor een groot gedeelte vermindert heeft, en deszelvs gezag by de menschen zoodanig heeft doen afnemen, dat het niet te verwonderen is, dat de aanhangers des Beests naderhand door hartzeer en pijn tot zoodanige razerny vervoert geweest zijn, dat ze als dolle menschen *hunne eyge tongen schenen te kaauwen*, welke uytzinnige drift gewisselijk in het Roomsche Rijk, den ganschen tijd na het opdagen der waarheyd, van eenen iegelijk bespeurt word: Maar na deze verduyftering belooft de Prophetische Geest met de zesde Phiole *de opdrooging der groote riviere den Eufraat*, de ontblooting namelijk van den arm van Babylon, en van deszelvs voornaamste magt, welker byzondere beschutting dat oude Babylon in den Eufraat stelde, door welk middel hy zegt, dat dan de weg moet bereyt worden voor de Koningen uyt het Oosten, en dat, na het ontwijken der laatste bewegingen van Babels armen, de stemme moet gehoord worden, die dat beslissend *zegen het is geschiet!* zal verdubbelen vers 17. Op gelijke belofte koomt ook de inhoud der zeven Zegelen uyt; Want het volgende *zesde Zegel* verzoond ons Openb. VI. 12. de wrake Gods tegens de inwoonders der aarde (in tegenstelling van diegenen, die in het hemelsche Jeruzalem als Burgers ingeschreven zijn) dewelke, schoon *menigh zegen een weynig tijds* uytgesteld, de zielen dier gener geboden worden te verwagten, dewelke van die inwoonders des aardrijs gedood zijn, en die 't ware *Altaar*, of den waren Middelaar ('k heb het oog op een artikel der Albigensen, Toehoorders, van my dikmaals aangeroot) beleden hebben.

ben. Byaldien ik nu zeyde, goedgeunstige Toehoorders, dat gy-lieden een gedeelte dezer vervulling gezien hebt, en dat het overige gedeelte haast volgen zal, zoo en zult gy-lieden niet meenen, dat ik iets tegens het oogmerk Gods verzier; Gy-lieden hebt gehoord, dat men Gods besluyten in den uytflag zelve moet lezen: Laat ons derhalven de voorgaande tijden lezen, en ons die wederom te binnen brengen, en van zelve zal ons, 't geen hier toe diend, in de hand komen. Gewisselijk die *Bastaardzonne* heeft niet langer hare valsche stralen door alles kunnen verspreyden, maar slegts donkeragtige, en niet dan door eenen *Hayen* zak, nadat 'er door Duytsland, Vrankrijk, Engeland, Sweden, Denemarken, Hungarie, en Bohemen, zoo groote afzondering van dezelve geschiet is: Hierom zijn de Politique of wereldsche Regeringen en Gemeenebesten, die van dezelve afhingen, als zijnde derzelve *Mane in bloed*, oorlogen, en doodslagen verandert: Voorts hebben *de Starren*, die in dat Antichristische gestel van te voren zoo tintelden, door die beweging groote Verduyfteringen geleden, ja zommige *zijn* van dat uytspanzel *gevallen*: Namelijk hoe veel de Aards-Bischoppen, Bisschoppen, Prelaten, dewelke door die Rijken verstrooyt waren, en het met de *Bastaardzon* hielden, van hun gezag en lustyft in dien tijd verloren hebben, kan niemant onbekent zijn, ja veler onregtvaardige inkomsten zijn ten gebruyk der Vorsten en der Kerke, *op die wijze door 't vleesch der Hoere gespijzigt*, aangeslagen, die we hopen, dat binnen korten geduurig zullen vermeerderd worden. Maar ook heeft *de Koningen der Aerde*, *de Aanzienlijken en Magtigen*, dien 't behaagde het dwaalligt dier Zonne te gebruyken, en die hunne magt aan de groote Hoere geleent hadden, zomtijds, terwijl zy nog bezig waren met haar dien schandelijken dienst te doen, zoo groote vreeze, hun van den Hemel toegezonden, aangegrepen, dat zy, zig nergens veylig oordeelende, door eene zeer schielijke vlugt voor zig zelve hebben zoeken zorg te dragen. Merkwaardig is het voorspel dezer wrake, die zekerlijk stond te volgen, geweest, wanneer na het verbranden van Hussche en Hieronymus van Praag te Constants tegens het gegeven woord, en nadat de Hooge Overigheyd van Bohemen regtvaardige klagen over die goddelooze straffen hadde gedaan, wanneer, zeg ik, op het aanhitzten en bidden van Martinus den Vijfden om Christus wonden, 'er van den Keyzer uyt de magten van geheel Duytsland een groot Leger op de been gebragt is, om het elendig Volk van Bohemen te overvallen, maar dat van zelve nog geen en vyand gezien hebbende, den moed zoodanig tot tweemaal toe verloren heeft gegeven, dat het, niet tegen-

tegenstaande de ernstige aanmoedigingen der Officiers, de vrees de schaamte overwinnende, eene zeer schielijke en zeer verwarde vlucht nam, niet anders dan of hun de vyand van agteren op de hielen zat, welke zaak ook zoo vreemd scheen aan Æneas Sylvius, naderhand Paus onder den naam van Pius den Tweeden, dat hy schreef, dat *de Hussitische Oorlogen meer verwondering dan geloof by de nakomelingen zouden vinden*. De schielijke vrees, die naderhand Keyzer Karel den Vijfden met zijnen Broeder Ferdinand, in hunne nagtruft gestoort, zig hol over bol deed op de vlucht begeben, die vreeze, zeg ik, voor MAURITS, door de troepen van ALBERTUS van BRANDENBURG ondersteund, die hem als een blixem op 't lijf quam, heeft klaarder een gedeelte van het *zelfde Zegel* te lezen gegeven; Want door deze vlucht is Karel, tot nog toe overwinnaar, in dier voege in 't naau gebragt, dat hy, ongeagt ook de tijd van den Paus, gedwongen is geweest eene goede vrede voor den Godsdienst met de Protestanten, daar hy van te voren niet had aan gewild, te sluyten te Passaw in 't Jaar Onzes Heere 1552. Byna op den zelfden tijd, of liever een weynig te voren, was het, dat Rome overweldigt wierd, 'tgeen geschiede door Karel van Bourbon, en met zeer bittere quellingen van den Paus Clemens den Zevenden en der Kardinalen gepaart ging. Maar wat klim ik tot zulke oude tijden op, daar 'er in de History van den Roemrugtigten Beschermmer der vryheyd van Engeland en te gelijk van geheel Europe tegens de gedreygde dwingelandy van WILLEM den GROOTEN, met regt by ons van eene Heylige Gedagtenis, weder een gansch versche en gewissan aanwas van vervulling met verbaastheyd te zien is? Want wie en weet niet, met wat eene snelle en vrywillige vlucht zig, eenige Jaren geleden, Jacobus de Tweede, de bewustheyd zijner schendige aanslagen voor Babel hem voortdrijvende, naar Vrankrijk gepakt heeft, die nog leeft, en met verlies van drie Kroonen, aan *eenen waardiger* gegeven, die zijne uytzinnigheyd beklagt? 't Was ALBERTUS, MARKGRAAF van BRANDENBURG, door wien *die vlucht*, daar ik alvorens van gesproken heb, van Karel den Vijfden met raad en daad, anderhalve eeuw ruym geleden, wierd voortgezet: Insgelijks is men in 't beschikken en voortzetten van *de onlangs gelede vlucht van Jacobus* ook, maar vry wat meer, verplicht aan Onzen AUGUSTUS FREDERIK den III. KEURVORST van BRANDENBURG. Met vermaak loop ik de zwaarwigtigste zaken van het noodlot door, Toehoorders, ten eynde gy-lieden met my aanmerket, hoe veel zig Babylon van het Doorlugtig Huys van
BRAN-

BRANDENBURG te vreezen , en de Kerke met een goed voor- teeken te beloven heeft : Maar terwijl ons deze dingen , die 'k reeds verhaald heb , met eenen ontwijffelbaren uytflag voor ooggen staan , wat is 'er in den weg , waarom we met zoodanige verdere verwarring ook in andere Koningen , niets diergelijks misfchien vreezende , met een vast vertrouwen hopen , met het vertoonen zelfs van dien *grooten dag* , waar in God sijne gansche wrake op de vyanden zal uytstorten , en daar na *slechts binnen een half uurtje* de beloofde zaligheyd aan de Kerke *be- schikken*. Voorts of Jeruzalem die erffenisse der wereld aanstonds aan- vaarden zal , zonder dat het meer quelling te vreezen heeft , en kan ik niet zeggen : De Kerk heeft , nadat haar vrede gegeven was , zeer zwa- re ontruikingen en vervolgingen hier en daar van daan geleden , en wel in zoo een groot getal , datze onze gansche eeuw doorloopen , maar of dezelve die *grootte verdrukkinge* ten vollen uytmaken , welke Jetaia Hoofdd. LIX. 19. en elders. Daniel Hoofdd. XII. 1. (*Ende te dier tijd zal Michaël opstaan , die groote Vorst , die voor de kinderen uwes volks staat : als het (zulk) een tijd der benaueheid zijn zal , als 'er niet ge- weest en is , sint dat 'er een volk geweest is , tot op dien zelven tijd toe : ende te dier tijd zal uw volk verlost worden , al die gevonden word geschre- ven te zijn in het boek.*) Johannes in sijne Openbaringe cap. III. en andere de Kerke na den Uyttogt uyt Babel voorspellen , zoude ik niet durven bepalen. Gewisselijk die tegenwoordige *Streng- heyd* over den Palts , die denzelven wederom *עיר החרב* eene Stad der ver- storinge gemaakt heeft , Jes. XIX, 18. toond klaar aan , dat het met de Kerke nog niet in alles zoo is , als 't behoord , en dat 'er nog in dezel- ve overig is , 't geen God mishaaft. Dat derhalven de Kerke uyt de Propheten leere , dat datgene , 't welk 'er nog aan de vervulling ont- breekt , afhangt van de verbetering harer gebreken , harer verwaarloo- zing van de waarheyd en van den yver voor dezelve , harer zorgeloosheyd , onagtzaamheyd , en liefde tot de wereld , want het houden *van de Bruy- lost des Lams* zal volgen op de *bereyding* der Bruyd tot dezelve , Openb. XIX. 7. en door deze zullen dan die gelukzalige tijden verhaast worden.

En hier uyt kan men nu van zelfs besluyten , hoog-geagte Toehoor- ders , wat dat de pligt van de Kerke van dezen tijd is ; daar namelijk al- leen op toe te leggen , ten eynde zy die gierlijkheyd en dien glans ver- krijsse , waar door God bewogen en aangemaant word tot het volbren- gen sijner beloftens : Hier toe is alle en een iegelijk gehouden sijn best te doen , wien *het Welvaren van Jeruzalem* ter herte gaat. Men moet derhalven *roepen* , gelijk God door den Propheet gebied. *Door roepen*

word de gansche zaak verrigt : Wanneer 'er een geroep , na den zevensten ommevang van den zevensten dag , opgeheven was , vielen de zeer sterke muuren van Jericho omver , dat aan Israël het eerst den toegang weygerde , om het Land in bezitting te nemen , dat hun ter erffenis gegeven was ; tot een vast bewijs , dat , de stemme des Euangeliums verheft zijnde , de Kerke door geroep eens zoude overwinnen , en ter neder werpen de hoogtens haar van den Duyvel voorgeworpen en tegengesteld , waar door zy de beloofde erffenis der wereld niet heeft konnen aanvaarden. Des moet men allen iever aanwenden voor de Goddelijke waarheyd , en derzelver opregte belijdenis , handhaving , gemeenmaking en verkondiging : Deze zal de overige Heydenen en Joden de oogen openen , en den Anti-Christ te niet maken : Geene menschen hulp te zoeken , niet in uyerlijke wapenen (tot welke Christus eer hy 't wiste , gedreven word , Hoogl. Vl. 12.) sijn vertrouwen te stellen , niet om zien naar de Bergen , niet te steunen op Assur ; maar te roepen , maar te schreeuwen , sijne stem te verheffen , de waarheyd getuygenis te geven , en daar op *ἀπολαύει* stout te zijn. Dit zijn de middelen , dit zijn de wapenen , die God wil dat de Kerke gebruykt tot verhaastig van Babels val. Gewisselijk de Waarheyd des Euangeliums baand zig wonderlijke en schielijke wegen , waar door zy doorbreekt , en zelfs de allerwildste gemoederen ganichelijk temd , en gedwee maakt ! Voorbeelden dier magt hebben eerst de Joden , onder dezelve bukkende , gegeven , naderhand de Heydenen , beyde derzelver gezwore vyanden : en dezer dartelheyd , opgeblaze door eene jeukerigheyd naar strikreden en ontrent de hoofdzaken van den Christelijken Godsdienst , heeft God doorgaans gestuyt door eene majestueuze en hoogagtbare eenvoudigheyd der waarheyd. Zoo wil hy in de allergeeringste dingen zig het Aleraardienlijkste vertoonen. Dat het my met U-lieder verlof , Toehoorders , geoorloft zy , uyt vele een eenig merkwaardig staattie by te brengen , 't geen ons de Kerkelijke Geschiedenis mededeeld. Een Heydenisch Wijsgeer was , zoo hy meende , door de gierlikheyd sijner redenening de kragt der betoging , hem in een konstlig verband voorgehouden , ontkomen ; des snorkte hy vermetelijk , en belagte en lasterde den Christelijken Godsdienst onbeschroomt : Maar daar staat 'er een uyt de Belijders , die minder geoeffent was , op , dewelke dien hoogmoet , door sijne eenvoudigheyd , ter neêr heeft gezet : *In den name van Jezus Christus* , zegt hy , *luysterd , Wijsgeer ! Daar is een eenig God , die den hemel en de aarde gemaakt heeft , en die den mensch , dien hy uyt het slijk der aarde gevormt had , eenen Geest gegeven heeft , die alles , dat*

gezien

gezien en niet gezien word, door de kracht sijns woords geschapen, en door de heyligmaking sijns Geests gevormt heeft: Dit is het Woord, en de Wijshejd, dien wy Zoon noemen, dewelke, zig over de menschelijke dwalingen ontfermende, uyt eene Maagd geboren word, en ons door het ondergaan van de dood, van de eeuwige dood verlost heeft, en door sijne Opstandinge ons het eeuwige leven verworven heeft: Die wy ook verwagten dat als Regter van alles, dat wy bedrijven, komen zal! Geloofst gy, Wijsgeer! dat dit zoo is? Maar wat zegt hier de Wijsgeer op? Deze laat, na een weynig stilzwijgens, straks sijne vorige opgeblazenhejd varen, werpt sijne wapenen weg, herroept sijn vorig zeggen, en berst in deze nadrukkelijke woorden uyt: *Zoo lang men met woorden tegens my uytgekomen is, heb ik woorden tegens woorden gestelt, en 't geen 'er gezegt wierd, door konst van zeggen om ver worpen; maar nadat 'er in plaats van woorden kracht is voortgekomen uyt den mond des sprekers, hebben woorden geene kracht kunnen tegenstaan, en een mensch en heeft zig tegens God niet kunnen aankanten!*

Verwondert U L. hier over met my, Toehoorders, juygt op die triomfen des Euangeliums, maar verwacht te gelijk van deszelvs klaarder verkondiging nog doorlugtiger, waar door de Stad der verstoringe zal verstoort worden: Hier moet men derhalven alle vlijt aan te koste leggen; WY voornamentlijk, die GODGELEERDEN genoemd worden: Laat ons denken, dat wy die zijn מוכירים *die doen gedenken*; die Jesaia toeroept! Laat ons denken, dat het tot ons gezegt is: *En laar geen stilzwijgen by U-lieden wezen, en zwijgt niet stil voor den HEE-RE!* Wy weten, wie dat die מוכירים geweest zijn, en wat voor eene waardighejd zy bekleet hebben in het Koninklijk Hof, die met dezen naam beteekent zijn, gelijk als Josaphat 2. Sam. XX. 24: en Joah Jef. XXXVI. 3. vermaanders, namelijk, gedenkmeefters, opzienders der Kantzelery, gemeenlijk *Requestmeefters*. Wy weten hoe groote slaperighejd de Kerke overvallen heeft, wanneer de hoofden der Kerke bevonden wierden hunnen mond toe te houden, en te zwijgen, zijnde toen geene מוכירים *Verkondigers*, maar עורים *blinde Wagters* en *bonden die niet blaffen konnen.* Jef. LVI. 10. Toen was 'er een diep stilzwijgen by de Kerke, toen was 'er een diep *stilzwijgen* by God, en daar quamen die onheylen van daan! Wy kennen, of wy willen altoos schijnen te kennen het gewigt en den inhoud der Prophetien. Alle vorderen zy ons *geroep!* Daarom heeft God gewilt, dat wy het allerheyligste pand, sijn Woord, nagt en dag zouden handelen, opdat wyhem, opdat wy de Kerke voor *gedenkmeefters* verstrekken! Verre moet hierom

van ons de vadzigheid, verre moet de onagtzaamheid, van haar zelve onkundig, geweest zijn; maar daar word van ons een onvermoeyd ~~geroep~~ vereyft tot de Kerke door eene eenvoudige en ernstige onderwijzing der waarheid, wegruiming der dwalingen en misbruyken, door wakkerheid, omzigtigheid, en bevordering der heyligmaking, en een ~~geroep tot God~~, met een vast vertrouwen op de beloften, met gebeden, met eene uytgestrekte begeerte, ten eynde het gebouw van Jeruzalem voltooyt werde. De plaats zelve, die wy bezitten, noodigt ons uyt tot roepen: Hier is de waarheid een bequame zetel toegewijt van den DOORLUGTIGSTEN STIGTER derzelve FREDERIK WILLEM den GROOTEN; Dezelve word beschut en met voordeelen verrijkt door den MILDADIGSTEN PRINS FREDERIK den III. ~~niet op dat zy verholen zoude blijven~~, maar ten eynde zy haar hoofd zoude opbeuren, en zig ~~van eenen iegelijk~~ laten zien: Dit heylig oogmerk der Godvrugtigste PRINSEN beantwoorden wy, wanneer wy wakker aanhouden met roepen, en ons ~~Beaumes~~ *Beaumes*, dat is, Zonen des donders toonen: Marc. III. 17. En we hebben geene reden van te vreezen, dat wy vrugteloos zullen roepen; Want door onze stemme zullen we ~~alsom de verstomming~~ *alsom de verstomming* van dien ondegenden dienstknecht, die de Bruyloft schande aandeed Matth. XXII. 12. voortzetten, en wy zullen dat zot en snapagtig Wif, dat tegens de opperste Wijsheid tegengesteld is Spreuk. IX. den mond stoppen, maar wy zullen ~~namens de volmaking~~ *namens de volmaking* der Kerke voortzetten, en die tijden te voorfchijn doen komen, waar in onze HOOGESCHOOL zal zijn een Lof der Kerke, maar de KERKE door eene ~~aanwinst~~ *aanwinst* wederopregting aller dingen schielijk van God gestelt worden tot eenen LOF der AARDE.

E Y N D E.